

MAKTABGACHA
VA MAKTAB
TA'LIMI VAZIRLIGI

A.AVLONIY NOMIDAGI
PEDAGOGIK MAHORAT
MILLIY INSTITUTI

ZAMONAVIY TA'LIMNING DOLZARB MUAMMOLARI, YECHIMLARI VA RIVOJLANTIRISH TENDENSIYALARI

XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

MATERIALLAR
TO'PLAMI

2025-YIL
12-DEKABR

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MAKTABGACHA VA MAKTAB
TA’LIMI VAZIRLIGI
A.AVLONIY NOMIDAGI PEDAGOGIK MAHORAT MILLIY
INSTITUTI**

**A.AVLONIY NOMIDAGI PEDAGOGIK MAHORAT MILLIY
INSTITUTIDA BO‘LIB O‘TGAN “ZAMONAVIY TA’LIMNING
DOLZARB MUAMMOLARI, YECHIMLARI VA
RIVOJLANTIRISH TENDENSIYALARI” MAVZUSIDAGI
XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA**

MATERIALLAR TO‘PLAMI

2025 – YIL 12 – DEKABR

Toshkent – 2025

ISSN: 00000

“Zamonaviy ta’limning dolzarb muammolari, yechimlari va rivojlantirish tendensiyalari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallar to’plami (2025 – yil 12 – dekabr) – T.:

NASHR ETISHDA QATNASHGANLAR:

***A.A.ISMAILOV, S.KAZAKOVA, D.M.XAKIMOVA,
F.A.NASRULLAYEVA, D.VOHIDOV, Z.MAHMUDOV, F.FARHODOV***

Tashkiliy qo‘mita va tahrir hay’ati a’zolari	
<i>A.A.Ismailov</i>	A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti rektori
<i>S.Kazakova</i>	A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti akademik faoliyat bo‘yicha prorektor
<i>D.M.Xakimova</i>	A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti “Ijtimoiy va amaliy fanlar metodikasi” kafedrası mudiri
<i>S.Jumanazarov</i>	A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti “Aniq va tabiiy fanlar metodikasi” kafedrası mudiri
<i>M.T.Ergasheva</i>	A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti “Pedagogika va psixologiya” kafedrası mudiri
<i>F.A.Nasrullayeva</i>	A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti “Ijtimoiy va amaliy fanlar metodikasi” kafedrası v.b.dotsenti
<i>D.Vohidov</i>	A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti “Ijtimoiy va amaliy fanlar metodikasi” kafedrası v.b.dotsenti
<i>Z.Mahmudov</i>	A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti “Ijtimoiy va amaliy fanlar metodikasi” kafedrası v.b.dotsenti
<i>F.Farhodov</i>	A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti “Ijtimoiy va amaliy fanlar” bosh mutaxassisi

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti Ilmiy metodik kengashining navbatdan tashqari 26.12.2025 dagi 14-sonli qarori bilan nashrga tavsiya etilgan. To‘plamga kiritilgan maqolalar mazmuni va ko‘rsatilgan raqamlarning to‘g‘riligi uchun mualliflar javobgardirlar.

1-SHO‘BA. ZAMONAVIY BOSHQARUV STRATEGIYALARI VA ISTIQBOLLARI

UMUMTA’LIM MUASSASALARI RAHBARLARIDA ZAMONAVIY BOSHQARUV KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHNING METODIK ASOSLARI

Ismailov Abduvali Abdumalikovich

*Abdulla Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti
rektori, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent*

Annotatsiya

Ushbu maqolada umumta'lim muassasalari rahbarlarida zamonaviy boshqaruv kompetentligini shakllantirishning nazariy-metodik asoslari yoritilgan. Maktab rahbarning strategik fikrlashi, raqamli savodxonligi, liderlik, kommunikativ va innovatsion ko'nikmalarini rivojlantirish zarurati asoslab berilgan. Maktab rahbarlarining xalqaro standartlar asosida boshqaruv kompetentlikning metodik modeli ishlab chiqilgan. Rahbar kompetentligini shakllantirish jarayoni diagnostika, metodik o'qitish, amaliyot va monitoring bosqichlari orqali amalga oshirilishi taklif etilgan.

Kalit so'zlar: boshqaruv kompetentligi, raqamli savodxonlik, ta'lim menejmenti, rahbar kompetensiyasi, DigCompEdu, ta'lim sifatini oshirish.

Аннотация

В данной статье раскрыты теоретико-методические основы формирования современной управленческой компетентности руководителей общеобразовательных учреждений. Обоснована необходимость развития у школьных руководителей стратегического мышления, цифровой грамотности, лидерских, коммуникативных и инновационных навыков. Разработана методическая модель управленческой компетентности руководителей школ на основе международных стандартов. Предложено осуществлять процесс формирования компетентности руководителя через этапы диагностики, методической подготовки, практической деятельности и мониторинга.

Ключевые слова: управленческая компетентность, цифровая грамотность, образовательный менеджмент, компетенции руководителя, DigCompEdu, повышение качества образования.

Abstract

This article presents the theoretical and methodological foundations for developing modern managerial competence among administrators of general education institutions. The necessity of enhancing school leaders' strategic thinking, digital literacy, leadership, communication, and innovative skills is substantiated. A methodological model of managerial competence for school leaders, based on international standards, has been developed. It is proposed that the process of forming managerial competence should be implemented through the stages of diagnostics, methodological training, practical application, and monitoring.

Keywords: managerial competence, digital literacy, educational management, leadership competency, DigCompEdu, improving education quality.

Dunyo ta'lim tizimida boshqaruv paradigmasi jadal sur'atlarda yangilanmoqda. Globallashuv, raqamli transformatsiya va innovatsion iqtisodiyotning rivojlanishi umumta'lim muassasalari rahbarlari oldiga yangi professional talablarni qo'yimoqda. Bugungi maktab rahbari

faqat ma'muriy boshqaruvchi emas, balki jamoani rivojlantira oladigan, o'zgarishlarni boshqarishga qodir, strategik qarorlar qabul qiluvchi zamonaviy lider bo'lishi ta'lim sifatini sezilarli darajada belgilaydi.

Kanadalik olim M. Fullan ta'kidlaganidek, maktab rahbari hozirgi davrda “o'zgarishlarning bosh muallifi” sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu ma'noda, maktab liderlarining kasbiy salohiyati ta'lim sifatiga ta'sir ko'rsatuvchi eng muhim ichki omillardan biri hisoblanadi.

Shu sababli umumta'lim muassasalari rahbarlarida zamonaviy boshqaruv kompetentligini shakllantirishning ilmiy-nazariy asoslarini chuqur tahlil qilish va samarali metodik yondashuvlarni ishlab chiqishni dolzarb ilmiy-pedagogik vazifalardan biriga aylantirmoqda.

Kompetentlik turli ilmiy maktablarda turlicha talqin qilinadi. Masalan J.Raven kompetentlikni murakkab vaziyatlarda samarali faoliyat yuritish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va shaxsiy sifatlar majmuasi sifatida izohlaydi. OECD kompetentlikni bilim, ko'nikma, munosabat va refleksiyaning integratsiyasi sifatida ta'riflaydi.

Zamonaviy ta'lim jarayonida rahbarlarning kasbiy faoliyati natijadorligini belgilovchi asosiy omillardan biri bu – kasbiy kompetentligidir. “Kasbiy kompetentlik” atamasi pedagogika, psixologiya, menejment va ijtimoiy fanlarda keng qo'llanilib, turlicha talqin qilinadi. Mazkur tushuncha ingliz tilidagi “competence” (qobiliyat, layoqat) so'zidan olingan bo'lib, insonning muayyan kasb sohasida samarali faoliyat yurita olish malakasi, bilim va ko'nikmalar majmui sifatida izohlanadi.

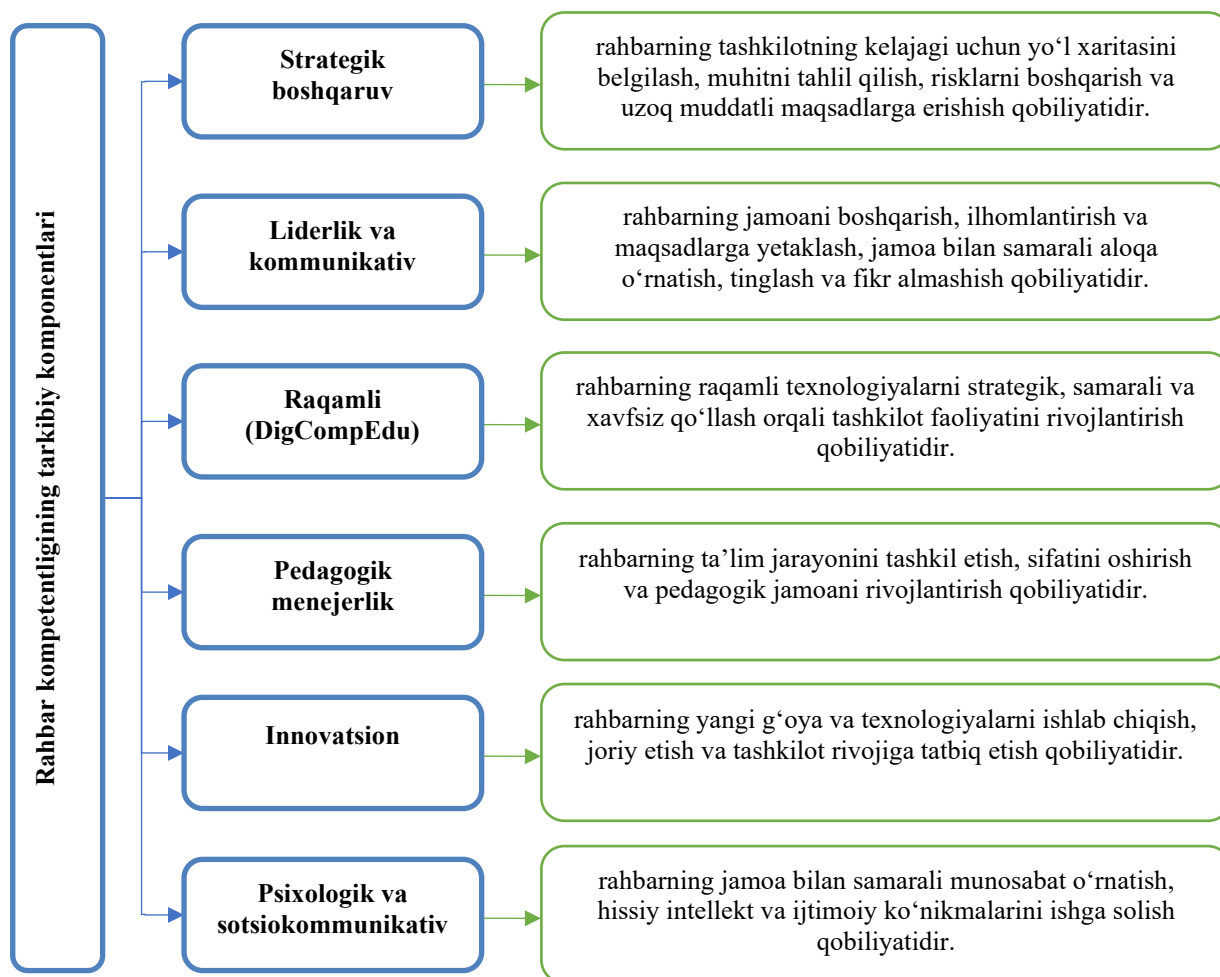
Kasbiy kompetentlik – bu rahbarning o'z xizmat vazifalarini yuqori sifat darajasida bajarishi uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, shaxsiy sifatlar, motivatsiya va qadriyatlar majmuasidir. U nafaqat nazariy bilimga, balki amaliyotda muammolarni hal qilish, ijtimoiy va kasbiy muhitga moslashish, boshqaruv qarorlarini qabul qilish va innovatsiyalarni joriy etish qobiliyatiga asoslanadi.

Ilmiy adabiyotlarda kasbiy kompetentlik tushunchasiga turlicha yondashuvlar mavjud. Jumladan, E. Zeer, A.K. Markova, L.M. Mitina kabi rus olimlari kasbiy kompetentligini insonning kasbiy faoliyatda yuqori samaradorlikka erishishiga xizmat qiluvchi kompleks shaxsiy xususiyatlar yig'indisi deb qaraydilar. G'arbiy tadqiqotchilardan R. Boyatzis, L. Spencer va M. McClellandlar esa kasbiy kompetentligini insonning aniq vazifani bajarishda muvaffaqiyatga olib keluvchi bilim, mahorat va motivatsiyalarning integratsiyalashgan tizimi sifatida izohlaydilar.

Q.Yo'ldoshev, M.Maxmudov, R. Xamidov, M.Juraevlarning asarlarida kasbiy kompetentlik tushunchasi milliy ta'lim tizimi kontekstida tadqiq etilmoqda. Xususan, ular kompetentlikni “shaxsning bilim, ko'nikma va axloqiy tayyorgarligining uyg'unlashgan holati” sifatida talqin etadilar.

Zamonaviy maktab rahbari kompetentligining tarkibiy tuzilmasi ko'p qirrali bo'lib, u nafaqat boshqaruv faoliyatini, balki pedagogik jarayonlarni, inson resurslarini boshqarishni, innovatsion qarorlar qabul qilishni va ta'lim sifatini rivojlantirish strategiyasini qamrab oladi. Ilmiy manbalarda rahbar kompetentligining 5 ta hatto 8 ta komponentli modellari uchraydi, biroq global standartlar ularning integrativ ko'rinishini nazarda tutadi.

Quyida eng muhim va ilmiy jihatdan asoslangan 7 ta tarkibiy komponent keng yoritiladi.

1-rasm. Rahbar kompetentligining tarkibiy komponentlari.

Rahbarlarning asosiy faoliyat yo‘nalishlari – bu *“tashkiliy boshqaruv”* va *“ichki munosabatlar”* hisoblanadi. Ushbu ikki omil o‘qituvchilarning salomatligi, tashkilot faravonligi va o‘quvchilar yutuqlari bilan ijobiy bog‘liq. Ilmiy izlanishlar shuni ko‘rsatmoqdaki, kuchli rahbarlar maktabda hamkorlikka asoslangan qaror qabul qilish tizimini shakllantirib, o‘z navbatida bu orqali jamoa a‘zolarida yetakchilik salohiyatini oshiradi. Bu esa o‘quvchilarning bilim olish samaradorligiga bevosita ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Samarali faoliyat yuritayotgan rahbarlar o‘qituvchilar uchun kasbiy rivojlanish muhitini yaratadi, ularni yangi o‘quv va pedagogik yondashuvlar bilan tanishtiradi. Bunday rahbarlar ta’limdagi yutuqlarni qo‘llab-quvvatlab, o‘qituvchilar e’tiborini qozonadi. Ular kichik guruhlarda professional o‘qitishni tashkil etadi hamda har bir o‘qituvchining ehtiyoji va kuchli jihatlarini aniqlab, ularga individual tarzda yordam ko‘rsatadi. Masalan, ustoz-shogird munosabatini shakllantirish orqali har ikkala tomon uchun ham foydali bo‘lgan tajriba yuzaga keladi.

Umumta’lim muassasalari rahbarlarida zamonaviy boshqaruv kompetentligini shakllantirishga qaratilgan metodik bosqichlarning ishlab chiqilishi rahbar faoliyatini ilmiy asoslash va tizimli takomillashtirishning muhim omili hisoblanadi. Yuqoridagi tahlillar natijasida

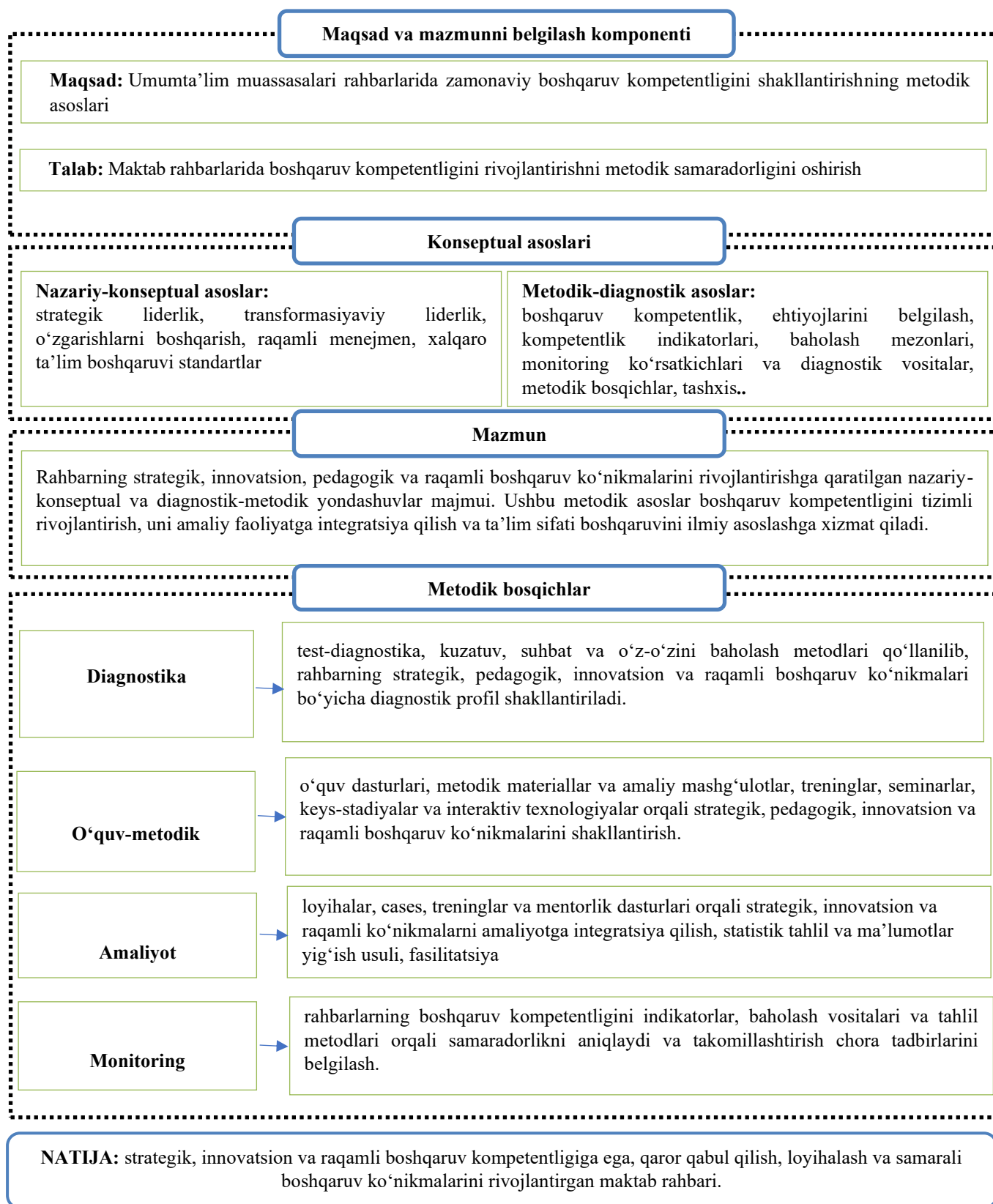
umumta’lim muassasalari rahbarlarida zamonaviy boshqaruv kompetentligini shakllantirishning metodik modeli ishlab chiqildi.

Mazkur metodik model boshqaruv jarayonining konseptual, tashkiliy-amaliy va reflektiv jihatlarini qamrab olgani bois, ular maktab rahbarlarining kasbiy kompetentligini kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi. Boshqaruv faoliyatining mazkur metodik asosda bosqichma-bosqich tashkil etilishi rahbarning strategik fikrlashini, innovatsion boshqaruv yondashuvlarini qo’llay olish salohiyatini hamda pedagogik jamoani samarali boshqarish ko’nikmalarini rivojlantirishga imkon yaratadi. Natijada ushbu metodik bosqichlar rahbar boshqaruvining sifat jihatdan yangilanishi, qaror qabul qilish jarayonining ilmiy asoslanganligi va ta’lim jarayonini maqsadli boshqarish samaradorligining oshirilishiga xizmat qiladi.

Maktab rahbarlarining kasbiy kompetentligini muntazam rivojlantirish zamonaviy ta’limning strategik zarurati sifatida namoyon bo’lmoqda. Bu zaruratni chuqurroq anglashda ilg’or xalqaro tajribalarga, xususan, AQShda Milliy Ta’lim Assotsiatsiyasi (NEA) tomonidan ishlab chiqilgan “Leadership Competency Framework” (Rahbarlik kompetensiyasi modeli) alohida o’rin tutadi. Mazkur model ta’lim muassasalari rahbarlari faoliyatida zarur bo’lgan kompetensiyalarni tizimli asosda aniqlab, ularning uzviy rivojlanishini boshqarish uchun amaliy vosita sifatida xizmat qiladi.

Bugungi global ta’lim muhitida rahbarlar nafaqat akademik natijalarni, balki teng imkoniyatlar, inklyuzivlik, ijtimoiy adolat masalalarini ham hal etishlari zarur. Kasbiy kompetent rahbarlar ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan turlicha sharoitdagi o’quvchilarga moslashgan yondashuvlarni ishlab chiqish, o’qituvchilarni shu borada malakali qilish va resurslarni adolatli taqsimlash orqali mavjud muammolarga yechim topa oladi.

Xulosa qilib aytganda, umumta’lim muassasalari rahbarlarida zamonaviy boshqaruv kompetentligini shakllantirish ta’lim sifatining uzluksiz rivojlanishini ta’minlovchi strategik omildir. Xalqaro yondashuvlarga asoslangan metodik model rahbar kompetentligini kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi.

2-rasm. Umumta’lim muassasalari rahbarlarida zamonaviy boshqaruv kompetentligini rivojlantirishning metodik modeli

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Fullan M. The Principal: Three Keys to Maximizing Impact. — San Francisco: Jossey-Bass, 2014.
2. OECD. School Leadership for Learning. — Paris: OECD Publishing, 2019.
3. European Commission. DigCompEdu: The European Framework for the Digital Competence of Educators. — Brussels, 2020.
4. Kouzes J., Posner B. The Leadership Challenge. — New Jersey: Wiley, 2017.
5. Mintzberg H. Managing. — San Francisco: Berrett-Koehler, 2009.
6. Hargreaves A., Fink D. Sustainable Leadership. — New Jersey: Wiley, 2006.
7. Bandura A. Self-efficacy: Toward a Unifying Theory of Behavioral Change // Psychological Review. — 1977. — № 84. — C. 191–215.
8. Kolb D. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. — New Jersey: Prentice Hall, 1984.
9. UNESCO. Educational Leadership and Management Frameworks. — Paris: UNESCO Publishing, 2021.

MAKTAB TA’LIMIDA ZAMONAVIY BOSHQARUV STRATEGIYALARI VA ISTIQBOLLARI

Murodov Erkin Ergashevich

A.Avloniy nomidagi Pedagogik mahorat milliy instituti

“Ta’lim menejmenti” kafedrasi dotsenti

Annotatsiya

Mazkur maqolada mamlakatimizda ma’muriy islohotlardan so‘ng, maktab ta’limida joriy etilgan zamonaviy boshqaruv strategiyasi, maktab direktorlarini tayyorlash va tayinlashning yangi tizimi, “Direktorlar kengashi” faoliyatini yo‘lga qo‘yilishi, maktab direktorlari vakolatlarining kengayishi kabi jarayonlar tahlil etilgan. Shuningek, maktab ta’limi boshqaruvida qo‘llanilayotgan zamonaviy yondashuvlar, o‘zgarishlar jarayonining mexanizmlari, boshqaruvning innovatsion tamoyillari, kadrlar salohiyati, raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish, xalqaro tajribalar hamda kelgusi istiqbollar batafsil yoritiladi.

Kalit so‘zlar. Menejerlar maktabi, menejurlik o‘quv kursi, Direktorlar kengashi, zamonaviy boshqaruv salohiyati, direktorlar vakolati, istiqbolli kadrlar.

Yangi O‘zbekistonda 2023 yildan boshlangan ma’muriy islohotlar barcha sohalar qatorida maktab ta’limi tizimida ham strategik o‘zgarishlar amalga oshirildi.

O‘sha davrga qadar mavjud bo‘lgan boshqaruv tizimi takomillashtirilib, 5 ta vazirlik va idoralar yagona tizimga birlashtirildi. Xususan, sobiq Xalq ta’limi vazirligi, Maktabgacha ta’lim vazirligi, Ta’lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi, Prezident va ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalari agentligi, Xorijiy tillarni o‘rganishni ommalashtirish agentligi birlashtirilib, O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi tashkil etildi. Jumladan, Maktabgacha ta’lim vazirligi dastlab Maktabgacha ta’lim agentligiga aylantirildi, keyinchalik faoliyati tugatilib, to‘liqligicha vakolatlari bilan birga Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligiga o‘tkazildi. Xorijiy tillarni o‘rganishni ommalashtirish agentligi va Ta’lim sifatini nazorat qilish inspeksiyasi esa tugatilib, maktab ta’limiga tegishli vakolatlari va funksiyalari Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligiga o‘tkazildi. Buning uchun Vazirlik tarkibiy bo‘linmasida alohida boshqarmalar tashkil etildi.

Maktab ta’limida zamonaviy boshqaruv tizimini joriy etishga qaratilgan bir necha Prezident Qaror va Farmonlari qabul qilindi.

Eng muhimi, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 26 maydagi “Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi hamda uning tizimidagi tashkilotlar faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-79-son Farmoni qabul qilindi. Mazkur hujjat bilan Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligining strategiyasi va ustuvor yo‘nalishlari belgilab berilgan. Jumladan,

a) maktabgacha, umumiy o‘rta va maktabdan tashqari ta’lim sohasida yagona davlat siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish, o‘quv va tarbiya jarayonlarining o‘zaro mustahkam aloqasi va uzluksizligini ta’minlash;

b) o‘quv va tarbiya jarayoniga xalqaro talablar asosida ishlab chiqilgan o‘quv reja, dastur va o‘quv-metodik majmualar va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy qilish;

v) o‘quvchilar va tarbiyalanuvchilarni umuminsoniy qadriyatlar, yuksak ma’naviyat, vatanparvarlik va insonparvarlik ruhida tarbiyalash, ularning qalbi va ongiga mustaqillik g‘oyalari yanada chuqur singdirish hamda yot g‘oyalarga qarshi immunitetini shakllantirish;

g) iqtidorli yoshlarni aniqlash, saralab olish va ularning har tomonlama rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, o‘quvchilarning umumta’lim fanlari bo‘yicha xalqaro olimpiadalar, tanlovlar va musobaqalarda munosib ishtirokini ta’minlash;

d) pedagog kadrlarning kasbiy bilim va ko‘nikmalarini oshirish va baholash, maqomi hamda obro‘cini mustahkamlash, ularning moddiy va ma’naviy rag‘batlantirilishi, shuningdek, ijtimoiy muhofaza qilinishini tashkil etish;

ye) maktabgacha, umumiy o‘rta va maktabdan tashqari ta’lim sohasida nodavlat ta’lim xizmatlari sektorini yanada qo‘llab-quvvatlash, uning har tomonlama rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratish;

Shuningdek, maktab direktorlari vakolatlari kengaytirilib, direktorlarni tayyorlash va tayinlash bo‘yicha mutlaqo yangi tizim joriy etildi.

2023 yil 1 sentyabrdan boshlab, umumiy o‘rta ta’lim muassasalari direktorlariga o‘z o‘rinbosarlarini ishga qabul qilish va ishdan bo‘shatish masalalarini mustaqil hal qilish huquqi berildi. Avvallari direktor o‘rinbosarlari tuman maktabgacha va maktab ta’limi bo‘limlari tomonidan ishga qabul qilingan va bu aksariyat holatlarda kadrlarni to‘g‘ri tanlashda qiyinchiliklarni keltirib chiqargan.

Bundan tashqari, Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahrida eng tajribali umumiy o‘rta ta’lim muassasalari direktorlaridan iborat bo‘lgan Direktorlar kengashlari tuzildi.

Maktab direktorlarini lavozimiga tayinlash Direktorlar kengashi tavsiyasiga asosan hududiy boshqarmalar tomonidan ochiq tanlov asosida amalga oshirib kelinmoqda.

2024 yil 1 - yanvardan boshlab maktab direktorlarini har besh yilda bir marotaba kasbiy sertifikatsiyalash tizimi joriy etildi. Buning uchun A.Avloniy nomidagi institutda menejerlik o‘quv kurslari samarali tashkil etib kelinmoqda.

Tahlillarga ko‘ra, o‘tgan 2 yil davomida 4040 nafar nomzod va amaldagi direktorlar ushbu kurslarga jalb etildi. Ularning 1713 nafar menejerlik sertifikatiga ega bo‘ldi.

Maktab ta’limi – shaxsning intellektual, ma’naviy va ijtimoiy rivojlanishiga asos bo‘ladigan poydevor bo‘lib, uning boshqaruvi samaradorligi kelajak avlodning raqobatbardoshligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun zamonaviy boshqaruv strategiyalari, innovatsion yondashuvlar, ilg‘or amaliyotlar va istiqbollarni chuqur o‘rganish ta’lim tizimi oldidagi dolzarb vazifalardan biridir.

Birinchidan, maktab ta’limida boshqaruvida ochiqlik va shaffoflik eng muhim tamoyil hisoblanadi. Bunda zamonaviy rahbardan qarorlar qabul qilishda oshkoralikni ta’minlash talab etiladi, ya’ni pedagogik jamoa va ota-onalar bilan muntazam muloqot, hisobotlarning e’lon qilib borish, moliyaviy sarf-harajatlarni shaffofligini ta’minlash kabi jarayonlarni o‘z ichiga oladi.

Ikkinchidan, tizimli yondashuv, ya’ni maktab boshqaruvi endilikda faqat nazorat bilan cheklanmaydi, u kompleks tarzda o‘quv jarayoni, kadrlar siyosati, moddiy-texnik baza va ijtimoiy muhitni o‘z ichiga oladi.

Uchinchidan, zamonaviy boshqaruv strategiyalari, bunda raqamli boshqaruv strategiyasi hamda elektron hujjat aylanishi yo‘lga qo‘yiladi. Bu esa, vaqtni tejaydi, xato qilishni kamaytiradi.

Yana bir muhim omil, sun’iy intellekt asosida tahlil qilish tavsiya etiladi.

Bugungi kunda ayrim davlatlarda, baholash jarayonlari, o‘quvchilarning qobiliyatini aniqlash, o‘quv samaradorligini ko‘tarish SI algoritmlari orqali amalga oshirilmoqda.

Zamonaviy boshqaruvda strategik rejalashtirish ham muhim ahamiyatga ega.

Strategik rejada maktab missiyasi, 5–10 yillik maqsadlar, maqsadli ko‘rsatkichlar, ta’lim muhitini modernizatsiya qilish kabi yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi.

To‘rtinchidan, kompetensiyaga asoslangan boshqaruv tizmini joriy etish, ya’ni o‘quvchi bilimdan ko‘ra kompetensiyani egallashi muhimdir. Shu bois, boshqaruvda o‘qituvchining kompetensiyasini baholash, o‘quvchilarning amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirish, fanlararo integratsiya tamoyillariga ustuvorlik beradi.

Beshinchidan, o‘qituvchilar faoliyatini boshqarishda zamonaviy yondashuvlarni joriy etish, bunda, uzluksiz kasbiy rivojlanish, interfaol metodlar o‘qituvchidan doimiy o‘rganishni talab qiladi.

Bunda, o‘qituvchilarni rag‘batlantirish, ya’ni mukofotlar, nufuzli tanlovlar, sertifikatlar, ustamalar berib borish boshqaruv samradorligini oshiradi.

Maktab ta’limida muammolar va ularning yechimlarini tahlil etib borish boshqaruv istiqbollari belgilab beradi. Misol uchun, kadrlar yetishmovchiligi muammosini yosh pedagoglarni jalb qilish, boshqa hududlardan malakali mutaxassislarini taklif etish yoki o‘qituvchilarni qayta tayyorlash orqali hal etish mumkin. Yoki maktabning moddiy texnikasini yaxshilash, ta’lim olishlari uchun munosib sharoitlarni yaratish, qo‘shimcha pullik ta’lim xizmatlarini joriy etish, davlat–xususiy sheriklik loyihalarini amalga oshirish mumkin. Maktab ta’limining istiqboli sifatida transformatsiya va raqamli boshqaruv, SI yordamida boshqaruv samradorligini oshirish, inson omilini kamaytirish, baholash jarayonlarini raqamlashtirish, ota-onalarga davlat xizmatlarini ko‘rsatishni kengaytirish zarur bo‘ladi. Xulosa o‘rnida, ta’kidlash joizki, maktab ta’limida zamonaviy boshqaruv strategiyalarini joriy etish ta’lim sifatini oshirishda, o‘quvchilarning kompetensiyalarini shakllantirishda va o‘qituvchilarning kasbiy salohiyatini mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi. Raqamli transformatsiya, innovatsion strategiyalar, shaffof boshqaruv, xalqaro tajribalar va uzluksiz rivojlanish – sifatli ta’lim garovi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 21 dekabrda “Yangi O‘zbekiston ma’muriy islohotlarini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-269-son Farmoni (<https://lex.uz/docs/6324756>)

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 26 maydagi “Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi hamda uning tizimidagi tashkilotlar faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-79-son Farmoni (<https://lex.uz/docs/6476175>)

3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Davlat umumiy o‘rta ta’lim muassasalari direktori lavozimiga nomzodlarni menejerlik o‘quv kurslarida o‘qitish va ularga menejerlik sertifikatini berish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida” 2023 yil 25 dekabrda 681-son qarori (<https://lex.uz/docs/6705811>)

4. Zamonaviy rahbarning tarbiyaviy-pedagogik sifatleri diagnostikasi (<https://unilibary.uz/articles/811296>)

5. 21st Century Competencies, <https://www.moe.gov.sg/education-in-sg/21st-century-competencies>

MAKTABLARDA BOSHQARUV SAMARADORLIGINI XALQARO BAHOLASH DASTURI ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Shakirov Avazjon Raxim o‘g‘li

Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazi

Annotatsiya

Ushbu maqolada O‘zbekistonda umumta’lim muassasalarida strategik boshqaruv samaradorligini oshirish masalasi TALIS 2024 xalqaro tadqiqoti natijalari asosida tahlil qilinadi. Maqolada rahbarlik faoliyati, o‘qituvchilar bilan hamkorlik, raqamli texnologiyalarni joriy etish darajasi hamda maktab boshqaruvida o‘qituvchilarning qaror qabul qilishdagi ishtiroki masalalari yoritiladi. TALIS 2024 xalqaro hisobotining O‘zbekiston bo‘yicha natijalari maktab boshqaruvining rivojlantirilishi lozim bo‘lgan tomonlarini aniqlash imkonini beradi. Tahlillar asosida boshqaruvni innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar keltiriladi.

Kalit so‘zlar: TALIS, strategik boshqaruv, ta’lim sifati, yetakchilik kompetensiyasi, raqamli ta’lim, o‘qituvchilar hamkorligi, innovatsion menejment.

Аннотация

В данной статье анализируется вопрос повышения эффективности стратегического управления в общеобразовательных учреждениях Узбекистана на основе результатов международного исследования TALIS 2024. Рассматриваются вопросы руководящей деятельности, сотрудничества с учителями, степень внедрения цифровых технологий, а также участие учителей в принятии решений в школьном управлении. Результаты международного отчета TALIS 2024 по Узбекистану позволяют определить направления, требующие развития школьного управления. На основе анализа представлены рекомендации по развитию управления на основе инновационных подходов.

Ключевые слова: TALIS, стратегическое управление, качество образования, компетенция лидерства, цифровое обучение, сотрудничество учителей, инновационный менеджмент.

Abstract

This article analyzes the issue of improving the effectiveness of strategic management in general education institutions in Uzbekistan based on the results of the TALIS 2024 international study. The article addresses leadership activities, collaboration with teachers, the level of digital technology implementation, and teachers’ participation in decision-making in school management. The TALIS 2024 international report results for Uzbekistan provide an opportunity to identify areas of school management that need development. Based on the analysis, recommendations are provided for developing management through innovative approaches.

Keywords: TALIS, strategic management, education quality, leadership competence, digital learning, teacher collaboration, innovative management.

Kirish. Jadal rivojlanib borayotgan texnologik zamonda ta’lim tizimining muvaffaqiyati, avvalo, maktab darajasidagi boshqaruv samaradorligiga bog’liq. Strategik boshqaruv — bu nafaqat rejalashtirish va ma’muriy nazoratni, balki o’qituvchilar, o’quvchilar hamda jamoaning ta’lim jarayonidagi faol ishtirokini tashkil etuvchi tizimdir. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) tomonidan amalga oshiriladigan O’qitish va o’rganishni baholash bo’yicha xalqaro **TALIS (Teaching and Learning International Survey)** dasturi uzoq yillardan buyon o’qituvchilar va maktab rahbarlarining kasbiy faoliyatini, rahbarlik uslublarini, o’quv muhitini hamda professional rivojlanish imkoniyatlarini baholab kelmoqda.

O’zbekiston uchun ushbu tadqiqot muhim hisoblanib, **TALIS 2024** davriyligida ilk marotaba ishtirok etdi. Negaki mamlakatimizda ta’lim boshqaruvini modernizatsiya qilish, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish hamda xalqaro baholash dasturlari natijalariga asoslangan siyosatni shakllantirish jarayoni faol kechmoqda. Shu bois, TALIS 2024 natijalari strategik boshqaruvni yanada takomillashtirish uchun ilmiy asos sifatida xizmat qiladi.

Metodologiya. Ushbu izlanishning nazariy asosini strategik boshqaruvning zamonaviy modellariga doir xorijiy va mahalliy manbalar tashkil etdi (Mintzberg, 1994; Bush, 2020; OECD, 2024). Empirik bazani **TALIS 2024 O’zbekiston bo’yicha Country Note** ma’lumotlari (OECD, 2024) tashkil etdi. Ma’lumot uchun TALIS 2024 tadqiqotida respublikamizning barcha 14 ta hududlaridan tanlangan 210 ta maktab direktorlari va 5–9-sinflarda dars beruvchi 4507 nafar o’qituvchilar ishtirok etgan. Ma’lumotlar komparativ tahlil va deskriptiv statistika usullari orqali qayta ishlanib, rahbarlik, o’qituvchilik va raqamli kompetensiyalar o’rtasidagi o’zaro bog’liqliklar aniqlangan. Masalan, O’zbekistonning TALIS 2024 ko’rsatkichlari OECD o’rtacha natijalari bilan solishtirilganda, o’qituvchilarning ish sharoitidan qoniqish darajasi O’zbekistonda 82%ni tashkil etgan, OECD mamlakatlarida bu ko’rsatkich 68%ni tashkil etadi. Ushbu solishtirma tahlil O’zbekistonda mehnat sharoitlari nisbatan barqaror ekanini va bu omil strategik boshqaruvning ijobiy indikatorlaridan biri bo’lib xizmat qilishini ko’rsatdi.

Natijalar

Raqamli texnologiyalar. TALIS 2024 ma’lumotlariga ko’ra, O’zbekistonda o’qituvchilarning 62%i sun’iy intellekt vositalaridan foydalanadi (OECD – 36%), bu o’quv jarayonida texnologiyalarning keng qamrovli qo’llanilayotganini ko’rsatadi. Biroq sun’iy intellekt vositalaridan foydalanmayotgan o’qituvchilarning 54%i “maktabda zarur infratuzilma yetishmaydi” deya bildirgan (OECD – 37%). **Bu raqamlar strategik boshqaruvda texnologik infratuzilma taqsimoti va raqamli siyosatni kuchaytirish zarurligini ko’rsatadi.**

Rahbarning professional yetakchiligi. O’zbekiston o’qituvchilarining 94%i rahbari bilan yaxshi professional munosabatda, 95%i direktor tomonidan beriladigan fikr-mulohazalar foydali, 96%i direktor o’qituvchilarning kasbiy ekspertizasiga ishonadi deb hisoblaydi. Bu ko’rsatkichlar **rahbarning shaxsiy yetakchiligi** kuchli ekanini ko’rsatadi, ammo bu hali **strategik boshqaruv tizimi samaradorligini** anglatmaydi. O’qituvchilar maktab siyosatini belgilashda yetarli darajada ishtirok etmagani sababli rahbarning yetakchiligi **institutsional boshqaruvga to’liq aylana olmayapti.**

Kasbiy rivojlanish bo’yicha boshqaruv. O’qituvchilarning yuqori ehtiyoj bildirgan yo’nalishlari: **o’quv dasturi bo’yicha bilimlar – 50%, baholash amaliyoti – 47%, fan metodikasi – 45%.** Bu ko’rsatkichlar rahbarlar tomonidan kasbiy rivojlanishni strategik

rejalashtirish va tahlil qilish jarayonlarini **tizimli boshqaruv vositalariga aylantirish zarurligini** ko‘rsatadi.

Maktab muhiti. O‘qituvchilarning 95%i jamoa bir-biriga tayanishini, 79%i kuzatuv asosida o‘zaro fikr almashishini, 73%i o‘quv materiallarini muntazam almashishini bildirgan. Bu **samarali jamoaviy madaniyat** strategik boshqaruvni takomillashtirish uchun zarur asos bo‘lib xizmat qiladi.

Kadrlar siyosati. O‘zbekiston o‘qituvchilarining 71%i doimiy mehnat shartnomasiga ega (OECD – 81%), yangi ish boshlagan pedagoglar tajribali o‘qituvchilar bilan bir xil darajada muddatli shartnomalarda ishlash ehtimoliga ega. Bundan tashqari, muddatli shartnoma asosida faoliyat yuritayotgan o‘qituvchilarning 24%i uchun mehnat barqarorligi juda muhim omil hisoblanadi (OECD – 9%), bu esa kadrlar barqarorligiga oid xavotirlar mavjudligini ko‘rsatadi.

Ushbu natijalar maktablarda strategik boshqaruvning holatini quyidagicha tavsiflaydi, O‘zbekiston ta’lim tizimida boshqaruvning eng muhim vazifasi — maktab rahbarlarining strategik kompetensiyalarini rivojlantirishdir. TALIS 2024 ma’lumotlariga ko‘ra, rahbarlik faoliyatida ma’lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish madaniyati bo‘yicha yaxshilanishi lozim bo‘lgan sohalar yetarlichadir. Shu bois maktablarda dalillarga asoslangan boshqaruv (**evidence-based leadership**) tamoyillarini joriy etish dolzarbdir.

Raqamli texnologiyalarni boshqaruv jarayoniga tatbiq etish ham strategik samaradorlikni oshirishning muhim omilidir. Masalan, maktab rejalashtiruv tizimlarini raqamlashtirish, ma’lumotlarni tahlil qilish uchun sun‘iy intellekt vositalaridan foydalanish boshqaruvni shaffof va tezkor qiladi.

Bundan tashqari, TALIS natijalari o‘qituvchilarning qaror qabul qilish jarayoniga jalb qilinishi ularning kasbiy motivatsiyasi va dars sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi.

Izlanishdan olinadigan xulosalar

Tahlillar asosida maktab boshqaruvini rivojlantirish bo‘yicha quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi: maktab rahbarlari uchun strategik boshqaruv modul dasturlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish; o‘qituvchilarni qaror qabul qilish jarayoniga tizimli jalb etish va ularning tashabbuslarini rag‘batlantirish; raqamli boshqaruv tizimlari va sun‘iy intellekt vositalarini maktab darajasida joriy etish; malaka oshirish tizimida TALIS kabi xalqaro tadqiqot natijalaridan amaliy foydalanish; va har yili strategik boshqaruv samaradorligini monitoring qilish uchun indikatorlar tizimini ishlab chiqish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. OECD (2024). *TALIS 2024 Country Note: Uzbekistan*. OECD Publishing.
2. Bush, T. (2020). *Theories of Educational Leadership and Management*. Sage Publications.
3. Mintzberg, H. (1994). *The Rise and Fall of Strategic Planning*. Free Press.
4. OECD (2019). *TALIS 2018 Results: Teachers and School Leaders as Lifelong Learners (Vol. 1)*. OECD Publishing.
5. <http://avloniy.uz/>

TA’LIM TIZIMIDA INSON RESURSLARINI BOSHQARISH SAMARADORLIGI

Bo‘ronboyeva Xushriyo Toshkenboyevna

Toshkent viloyati Pedagogik mahorat markazi

Metodik xizmat ko‘rsatish bo‘limi metodisti

Annotatsiya

Ushbu maqolada ta’lim tizimida inson resurslarini boshqarish jarayonining mazmuni, ahamiyati va samaradorligini oshirish omillari tahlil qililadi. Inson resurslari ta’lim tizimining eng muhim strategik boyligi hisoblanib, o‘qituvchilar, rahbarlar va boshqa xodimlarning kasbiy salohiyatini rivojlantirish orqali ta’lim sifati va natijadorligini ta’minlash mumkinligi ilmiy asosda yoritiladi. Maqolada inson resurslarini boshqarishning nazariy asoslari, kadrlar tanlash, baholash va rag‘batlantirish tizimining o‘ziga xos jihatlari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, ta’lim muassasalarida inson omilini samarali boshqarish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari inson resurslarini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish orqali ta’lim tizimining raqobatbardoshligini oshirish imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: Ta’lim menejmenti, inson resurslari, samaradorlik, kadrlar salohiyati, motivatsiya, boshqaruv tizimi.

Annotation

This article analyzes the essence, significance, and factors for increasing the efficiency of the human resource management process in the education system. Human resources are considered the most important strategic asset of the education system, and it is scientifically justified that improving the professional potential of teachers, leaders, and other staff ensures the quality and effectiveness of education. The article examines the theoretical foundations of human resource management, as well as the specific features of recruitment, evaluation, and motivation systems. In addition, proposals and recommendations have been developed for the effective management of the human factor in educational institutions. The results of the study show that improving human resource management mechanisms can increase the competitiveness of the education system.

Keywords: Educational management, human resources, efficiency, staff potential, motivation, management system.

Аннотация

В данной статье анализируются сущность, значение и факторы повышения эффективности процесса управления человеческими ресурсами в системе образования. Человеческие ресурсы рассматриваются как важнейший стратегический капитал системы образования, и научно обосновано, что развитие профессионального потенциала преподавателей, руководителей и других сотрудников обеспечивает качество и результативность образования. В статье изучены теоретические основы управления человеческими ресурсами, особенности систем подбора, оценки и мотивации кадров. Кроме того, разработаны предложения и рекомендации по эффективному управлению человеческим фактором в образовательных учреждениях. Результаты исследования

показывают, что совершенствование механизмов управления человеческими ресурсами способствует повышению конкурентоспособности системы образования.

Ключевые слова: Управление образованием, человеческие ресурсы, эффективность, кадровый потенциал, мотивация, система управления.

Bugungi globallashuv, raqamli transformatsiya va bilim iqtisodiyoti sharoitida ta’lim tizimining samarali faoliyat yuritishi, eng avvalo, inson resurslarini oqilona va ilmiy asoslangan tarzda boshqarish darajasi bilan belgilanadi. XXI asrning "inson kapitali asri" deb nomlanishi bejiz emas — zamonaviy taraqqiyotning asosiy omili tabiiy resurslar yoki texnika emas, balki yuqori malakali, ijodkor, kompetensiyaga ega insondir. Shu nuqtayi nazardan, ta’lim tizimi jamiyatning intellektual salohiyatini shakllantiruvchi eng muhim ijtimoiy institut sifatida inson resurslarini boshqarishning strategik markaziga aylanmoqda. Raqamli iqtisodiyotga o’tish, sun’iy intellekt, avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari, kompetensiyalar tuzilmasining keskin yangilanishi, yangi avlod kasblarining paydo bo’lishi o’z navbatida ta’lim tizimida faoliyat yurituvchi pedagoglar, rahbarlar va boshqa xodimlarning kasbiy salohiyatiga bo’lgan talabni tubdan o’zgartirmoqda. Endilikda ta’lim muassasalari nafaqat bilim beruvchi tashkilot, balki inson kapitalini ishlab chiqaruvchi, rivojlantiruvchi va boshqaruvchi murakkab ijtimoiy-madaniy tizim sifatida qaralmoqda. Shu sababli inson resurslarini boshqarish masalasi ta’lim sohasida endi faqat kadrlash bo’limining vazifasi emas, balki ta’lim sifatini belgilovchi, raqobatbardoshlikni ta’minlovchi va tashkilotning strategik rivojlanishini boshqaruvchi **markaziy boshqaruv mexanizmiga** aylangan. Bugungi kunda IRB quyidagi uch yo’nalishda strategik ahamiyat kasb etmoqda:

1. **Ta’lim sifati bilan bevosita bog’liqligi.** O’qituvchining kasbiy mahorati va motivatsiyasi — ta’lim natijalarining eng kuchli prognozlovchi omilidir.

2. **Tashkilot barqarorligining kafolati.** Kadrlar almashinuvi, yetakchi pedagoglarning ketishi yoki malakasiz xodimlar sonining ortishi – muassasa rivojlanishiga bevosita tahdid soladigan omillardir.

3. **Innovatsion salohiyatni belgilovchi faktor.** Har qanday o’zgarish, yangi texnologiya yoki ta’lim metodikasi, avvalo, inson resurslari orqali amalga oshadi.

Bundan tashqari, zamonaviy ta’lim tizimi inson resurslarini boshqarishda quyidagi tamoyillarga asoslanmoqda: kompetensiyaviy yondashuv, inson kapitalini rivojlantirish, uzluksiz kasbiy ta’lim (lifelong learning), raqamli boshqaruv, ijtimoiy-psixologik muhitni sog’lomlashtirish, motivatsiya va liderlik madaniyati. O’zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan islohotlar ham ushbu yo’nalishga mos ravishda strategik asosga ega. “Yangi O’zbekiston – taraqqiyot strategiyasi”, “Ta’lim to’g’risida”gi Qonun, 2030-yilgacha mo’ljallangan Milliy ma’naviy va ma’rifiy siyosat konsepsiyasi hamda Milliy kadrlar tayyorlash modeli – barchasida inson kapitali davlat taraqqiyotining bosh resursi sifatida talqin etilmoqda. Demak, ta’lim tizimida inson resurslarini boshqarish masalasi bugungi kunda **ilmiy tadqiqot uchun dolzarb, amaliyot uchun esa zaruriy strategik ehtiyoj** sifatida namoyon bo’lmoqda. IRB tizimini ilmiy asosda tahlil qilish, muammolarni aniqlash va samaradorlikni oshirishga qaratilgan innovatsion boshqaruv yondashuvlarini ishlab chiqish — zamonaviy ta’lim menejmentining eng muhim ustuvor yo’nalishidir.

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim tizimining samaradorligi avvalo inson resurslarini boshqarish darajasi bilan belgilanadi. Inson resurslarini boshqarish tushunchasi dastlab iqtisodiyot va korporativ menejment nazariyalarida shakllangan bo’lsa-da, hozirgi davrda u ta’lim tizimining strategik asosiy elementiga aylangan. Ta’lim muassasalarida inson resurslarini boshqarish faqat xodimlarni ishga joylashtirish va ularning ish faoliyatini nazorat qilish bilan cheklanmaydi. Bu jarayon pedagoglar, ta’lim muassasasi rahbarlari va boshqa yordamchi xodimlarning kasbiy salohiyatini rivojlantirish, ularning motivatsiyasini rag’batlantirish, ijtimoiy-psixologik muhitni sog’lomlashtirish va muassasa strategiyasiga moslashtirishni o’z ichiga oladi. Shu nuqtai nazardan, inson resurslarini boshqarish ta’lim muassasasining samaradorligini va ta’lim sifatini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi.

Tarixiy rivojlanish nuqtai nazaridan, ta’lim tizimida inson resurslarini boshqarish yondashuvlari bir necha bosqichdan o’tgan. Dastlabki davrda bu jarayon faqat xodimlarni nazorat qilish va ish vazifalarini taqsimlash bilan cheklangan bo’lib, asosiy e’tibor intizom va tashkiliy tartibga qaratilgan. Keyinchalik kadrlar bo’limi modeli shakllangan, bunda xodimlarni ishga qabul qilish, hujjatlarni yuritish va ish faoliyatini huquqiy tartibga solish asosiy vazifa sifatida qaralgan. XX asrning oxirlarida inson resurslari konsepsiyasi rivojlanib, xodimlarning motivatsiyasi, kasbiy kompetensiyasi va mehnat unumdorligi ta’lim muassasasining strategik rivojlanishiga bevosita ta’sir qiluvchi omil sifatida tan olingan. Hozirgi davrda esa inson resurslarini boshqarish strategik yondashuv asosida amalga oshiriladi, bu esa pedagoglar va rahbarlarning professional faoliyati, muassasaning innovatsion salohiyati va ta’lim sifati bilan uzviy bog’liqdir.

Ta’lim tizimida inson resurslarini boshqarish konseptual jihatdan bir nechta asosiy elementni o’z ichiga oladi. Birinchidan, pedagoglar, rahbarlar va yordamchi xodimlarning bilim, malaka, tajriba va ijtimoiy salohiyatini ifodalaydigan inson kapitali ta’lim muassasasining eng muhim strategik resursidir. Ikkinchidan, xodimlarning kasbiy kompetensiyasi, ya’ni bilim va ko’nikmalarini amaliyotga samarali tadbiq etish qobiliyati, ta’lim sifatining oshishida bevosita rol o’ynaydi. Uchinchi element motivatsion muhit bo’lib, u xodimlarning ichki va tashqi rag’batlantiruvchi omillarini uyg’unlashtirish orqali ularning samaradorligini oshiradi va ijtimoiy faoliyatini rag’batlantiradi. To’rtinchidan, muassasada shakllangan korporativ madaniyat, qadriyatlar va me’yorlar xodimlarning tashkilot bilan bog’liqligini mustahkamlaydi va jamoaviy ish sifatini yaxshilaydi. Shuningdek, rahbar va pedagoglarning liderlik salohiyati va tashabbuskorligi, raqamli kompetensiyasi ham inson resurslarini boshqarish samaradorligiga bevosita ta’sir qiladi.

Metodologik nuqtai nazardan, inson resurslarini boshqarish pedagogika, menejment nazariyasi, ijtimoiy psixologiya, mehnat iqtisodiyoti va raqamli ta’lim texnologiyalari kesishmasida shakllanadi. Ta’lim muassasasida inson resurslarini boshqarishning samarali mexanizmlari xodimlarni muassasaning strategik maqsadlariga mos ravishda boshqarish, ularning kasbiy kompetensiyalarini aniqlash va rivojlantirish, motivatsiya tizimini uyg’unlashtirish, uzluksiz kasbiy rivojlanish imkoniyatlarini yaratish va ish faoliyatini tizimli baholash orqali amalga oshiriladi. Shu bilan birga, ijtimoiy-psixologik muhitni sog’lomlashtirish, xodimlarning jamoaviy ish faoliyatiga jalb qilinishi va innovatsion tashabbuslarni amalga oshirish imkoniyatlarini yaratish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Inson resurslarini boshqarishning samaradorligi to’g’ridan-to’g’ri ta’lim sifati va o’quvchilarning akademik natijalari bilan bog’liqdir. Pedagoglar va rahbarlarning kasbiy

malakasi, motivatsiyasi, raqamli kompetensiyasi va ijtimoiy muhitga moslashuvi ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi va muassasani raqobatbardosh qiladi. Shu sababli ta’lim muassasalarida inson resurslarini boshqarish tizimini ilmiy asosda tahlil qilish, innovatsion boshqaruv yondashuvlarini joriy etish va ularning samaradorligini oshirish bugungi kunda ta’lim tizimining eng dolzarb vazifalaridan biridir.

Bugungi globallashtirish dunyoda ta’lim tizimining samaradorligi ko‘plab omillarga bog‘liq bo‘lsa-da, ularning eng asosiylaridan biri inson resurslarini boshqarish tizimining sifatidir. Rivojlangan davlatlarda, jumladan Finlyandiya, Singapur, Janubiy Koreya, Estoniya va Yaponiyada ta’lim sohasida inson resurslarini boshqarishning samarali mexanizmlari ta’lim sifatini oshirish, pedagoglarning kasbiy malakasini rivojlantirish va muassasa strategiyasini amalga oshirishga bevosita hissa qo‘shadi. Ushbu davlatlarda inson resurslarini boshqarish tizimi bir nechta asosiy tamoyillar asosida shakllangan. Birinchidan, xodimlarni tanlash va ishga qabul qilish jarayoni qat’iy va adolatli asoslarda olib boriladi, bu esa yuqori malakali pedagoglarni jalb qilish imkoniyatini yaratadi. Ikkinchidan, pedagoglar va rahbarlar uchun uzluksiz kasbiy rivojlanish dasturlari joriy etilgan bo‘lib, ular doimiy o‘quv-seminarlar, magistratura va doktorantura dasturlari, shuningdek, xalqaro tajriba almashinuvi orqali professional ko‘nikmalarini oshiradilar. Uchinchidan, ta’lim muassasalari ichidagi motivatsion tizimlar xodimlarni rag‘batlantirish, mukofotlash va shaxsiy tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan bo‘lib, bu pedagoglarning ishga sodiqligini va mehnat unumdorligini oshiradi.

Xalqaro tajribada raqamli texnologiyalarni joriy etish ham inson resurslarini boshqarish samaradorligini oshirishning muhim vositasi sifatida qaraladi. Masalan, Singapur va Estoniyada pedagoglarning onlayn rivojlanish platformalari, elektron attestatsiya va masofaviy monitoring tizimlari keng qo‘llaniladi. Bu tizimlar pedagoglarga o‘z faoliyatini tahlil qilish, malakasini oshirish va innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash imkonini beradi. Shu bilan birga, pedagoglarning ish faoliyatini baholash va natijadorlik ko‘rsatkichlarini aniqlash jarayoni ilmiy asosda va tizimli tarzda olib boriladi, bu esa muassasalarda kadrlar strategiyasini shakllantirish va rivojlantirishga yordam beradi.

O‘zbekiston sharoitida ham ta’lim sohasida inson resurslarini boshqarish samaradorligini oshirish dolzarb vazifa sifatida qaralmoqda. Mamlakatda amalga oshirilayotgan ta’lim islohotlari, jumladan “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonun, “Yangi O‘zbekiston – taraqqiyot strategiyasi” va Milliy kadrlar tayyorlash dasturi pedagoglarning professional salohiyatini rivojlantirishga, ta’lim sifatini oshirishga va ta’lim muassasalarining raqobatbardoshligini ta’minlashga qaratilgan. Shu munosabat bilan, O‘zbekistonda pedagoglar va rahbarlar uchun uzluksiz kasbiy rivojlanish dasturlarini yaratish, ularning raqamli savodxonligini oshirish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanishni ta’minlash, shuningdek motivatsiya va rag‘batlantirish tizimlarini uyg‘unlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu chora-tadbirlar ta’lim sifatini oshirish va pedagoglarning ishga sodiqligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, inson resurslarini boshqarish samaradorligi pedagoglarning ish unumdorligi, o‘quvchilarning bilim darajasi va ta’lim muassasasining strategik rivojlanishi bilan bevosita bog‘liqdir. Samarali boshqaruv tizimini shakllantirish, uning natijadorligini ilmiy asosda tahlil qilish va mavjud muammolarni innovatsion yondashuvlar orqali bartaraf etish bugungi kunning eng dolzarb ilmiy-amaliy vazifalaridan biri hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, ta’lim tizimida inson resurslarini boshqarish nafaqat kadrlar bilan ishlash, balki

muassasaning barqaror rivojlanishi, pedagoglarning ijodiy va kasbiy salohiyatini rivojlantirish va o‘quvchilarning yuqori natijalarga erishishini ta’minlashning muhim omiliga aylanadi.

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim tizimining samarali faoliyati avvalo inson resurslarini boshqarishning sifatiga bog‘liqdir. Ta’lim muassasalarida pedagoglar, rahbar kadrlar va yordamchi xodimlarning kasbiy salohiyatini rivojlantirish, ularning motivatsiyasini rag‘batlantirish, ijtimoiy-psixologik muhitni sog‘lomlashtirish va muassasa strategiyasiga moslashtirish jarayoni ta’lim sifatini oshirish va muassasani raqobatbardosh qilishning asosiy omili hisoblanadi.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, samarali boshqaruv tizimi yuqori malakali kadrlarni jalb qilish, uzluksiz kasbiy rivojlanish imkoniyatlarini yaratish, motivatsion rag‘batlantirish va raqamli texnologiyalardan foydalanish orqali ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, O‘zbekiston sharoitida inson resurslarini boshqarish samaradorligini oshirish ta’lim islohotlarini muvaffaqiyatli amalga oshirish, pedagoglarning ish unumdorligini oshirish va o‘quvchilarning bilim darajasini yaxshilash uchun muhim strategik yo‘nalish hisoblanadi. Shu bois, ta’lim muassasalarida inson resurslarini boshqarish tizimini ilmiy asosda takomillashtirish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish va pedagoglarning professional salohiyatini doimiy rivojlantirish bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Armstrong, M. Human Resource Management Practice. – London: Kogan Page, 2020.
2. Dessler, G. Human Resource Management. – Pearson, 2019.
3. Beardwell, J., & Thompson, A. Human Resource Management: A Contemporary Approach. – Pearson, 2021.
4. Ubaydullayev, I. Inson resurslarini boshqarish nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: “Ilm-Ziyo”, 2018.
5. Qodirov, N. Ta’lim muassasalarida kadrlar boshqaruvi. – Toshkent: “Akademnashr”, 2021.
6. Shukurov, M. Pedagogik menejment va inson resurslarini boshqarish. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2019.
7. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
8. Goleman, D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. – Bantam, 2018.
9. Ulrich, D., Brockbank, W. HR Transformation: Building Human Resources from the Outside In. – McGraw-Hill, 2020.
10. World Bank. Education and Human Capital Development in Uzbekistan. – Washington, 2021.

TA’LIM MUASSASALARINI BOSHQARISHDA INNOVATSION YONDASHUVNING NAZARIY ASOSLARI

A.R. Mamataliyev

*A.Avloniy nomidagi Pedagogik mahorat milliy instituti
“Ijtimoiy va amaliy fanlar metodikasi” kafedrası dotsenti v.b.*

N.X. Mannanova

*A.Avloniy nomidagi Pedagogik mahorat milliy instituti
1-bosqich tayanch doktoranti*

Annotatsiya

Maqolada ta’lim muassasalarini boshqarishda innovatsion yondashuvning nazariy asoslari, uning ta’lim tizimini modernizatsiya qilishdagi o’rni va ahamiyati yoritilgan. Innovatsion boshqaruv — bu tashkilot faoliyatini zamon talablariga mos ravishda qayta qurish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va strategik fikrlash asosida rahbarlik faoliyatini takomillashtirishni nazarda tutadi. Jahon tajribasi va O‘zbekistondagi islohotlar asosida innovatsion boshqaruvning asosiy mexanizmlari, rahbar shaxsining kompetensiyalari hamda samaradorlikni baholash mezonlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: innovatsion boshqaruv, ta’lim tizimi, strategik fikrlash, rahbar kompetensiyasi, samaradorlik mezonlari.

Аннотация

В статье раскрываются теоретические основы инновационного подхода к управлению образовательными учреждениями и его значение в модернизации системы образования. Инновационное управление предполагает перестройку деятельности организации в соответствии с современными требованиями, внедрение цифровых технологий и стратегическое развитие руководства. На основе международного опыта и реформ в Узбекистане проанализированы ключевые механизмы инновационного управления, компетенции руководителей и критерии оценки эффективности.

Ключевые слова: инновационное управление, система образования, стратегическое мышление, компетенции руководителя, критерии эффективности.

Annotation

The article explores the theoretical foundations of innovative approaches to managing educational institutions and their role in modernizing the education system. Innovative management involves restructuring organizational activities to meet contemporary demands, integrating digital technologies, and enhancing leadership through strategic thinking. Based on international practices and reforms in Uzbekistan, the article analyzes key mechanisms of innovative management, leadership competencies, and effectiveness assessment criteria.

Keywords: innovative management, education system, strategic thinking, leadership competencies, effectiveness criteria.

XXI asrda ta’lim tizimini modernizatsiya qilish jamiyat taraqqiyotining hal qiluvchi omillaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Zamonaviy boshqaruvda innovatsion

yondashuvlardan foydalanish ta’lim muassasalarining raqobatbardoshligini ta’minlaydi, ta’lim sifatini oshiradi va rahbarlar faoliyatini strategik yo’nalishda rivojlantirishga xizmat qiladi.

O‘zbekistonda ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar Prezident Sh.M. Mirziyoyevning asarlari va nutqlarida ham o‘z ifodasini topgan. Jumladan, “Ta’lim sohasidagi har bir islohotning poydevori — innovatsion yondashuvga tayanish va zamon talablariga javob beradigan yangi tizimlarni yaratishdan iborat” degan fikrlar shunga yaqqol misoldir [1].

Innovatsion boshqaruv — bu faqat yangi texnologiyalarni joriy etish emas, balki tashkilot faoliyatini zamon talablariga mos ravishda qayta qurish, rahbarlik uslublarini yangilash, tashkilot ichidagi muloqotni zamonaviylashtirish va ta’lim jarayonini samarali boshqarishga qaratilgan kompleks yondashuvdir. Bunda rahbarlardan strategik fikrlash, ilg‘or tajribalarni joriy etish qobiliyati hamda tizimli innovatsion muhitni shakllantirish talab etiladi [2].

Xalqaro tajribalar ham shuni ko‘rsatadiki, innovatsion boshqaruvning samarali amalga oshirilishi uchun rahbarlar nafaqat tashkiliy masalalarni hal qila olishi, balki ijtimoiy va pedagogik jarayonlarni ham teran anglashi zarur. Masalan, Finlyandiya ta’lim tizimida rahbarlar mustaqil qaror qabul qilish, pedagogik jamoa bilan hamkorlikda ish yuritish va yangiliklarni qo‘llab-quvvatlash orqali ta’lim muassasasini rivojlantirishda yetakchi rol o‘ynaydi [3].

Innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish, avvalo, rahbarning boshqaruvchilik salohiyati, strategik fikrlashi va yangi g‘oyalarni amaliyotga joriy eta olish qobiliyatiga bog‘liq. Ta’lim muassasalarida bu jarayonni tashkil etishning asosiy mexanizmi — innovatsion muhitni shakllantirish va uni tizimli ravishda rivojlantirishdan iboratdir.

Rahbarning innovatsion faoliyatini tashkil etishda quyidagi mexanizmlar muhim ahamiyat kasb etadi:

1. Innovatsion strategiyani ishlab chiqish va amalga oshirish. Bu, ta’lim muassasasining uzoq muddatli maqsadlarini belgilash, innovatsion ustuvor yo’nalishlarni aniqlash va ularni amalga oshirish bo‘yicha aniq rejalarni tuzishni o‘z ichiga oladi [4].

2. Ilg‘or boshqaruv texnologiyalarini joriy etish. Masalan, raqamli platformalar, elektron hujjat aylanmasi, onlayn monitoring va boshqaruv tizimlaridan foydalanish rahbarlik samaradorligini oshiradi [5].

3. Pedagogik jamoa bilan hamkorlikda ishlash. Innovatsion faoliyat faqat rahbar tashabbusi bilan emas, balki o‘qituvchilar, metodistlar va boshqa xodimlar bilan hamkorlikda amalga oshirilishi zarur [6].

4. Motivatsiya va rag‘batlantirish tizimini yaratish. Yangilik kiritgan pedagoglarni moddiy va ma’naviy rag‘batlantirish innovatsion faoliyatning barqarorligini ta’minlaydi [7].

5. Tashqi hamkorlikni yo‘lga qo‘yish. Ilmiy muassasalar, xorijiy ta’lim markazlari, mahalliy hokimiyat va nodavlat tuzilmalar bilan hamkorlik qilish orqali yangi g‘oyalar va resurslar jalb etiladi [8].

Rahbarlar bu mexanizmlarni joriy etar ekan, ularning asosiy vazifasi — ta’lim muassasasida ochiqlik, yangilikka intilish va jamoaviy hamkorlik muhitini yaratishdir. Jahon tajribasida buning samarali modellari Finlyandiya, Singapur, Janubiy Koreya va Germaniya ta’lim tizimlarida kuzatiladi. Masalan, Singapurda rahbarlar innovatsion dasturlarni amalga oshirishda mustaqil qaror qabul qilish huquqiga ega bo‘lib, ular davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanadi [9].

O‘zbekistonda ham bu borada tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi”da ta’lim sohasida

raqamlashtirish, boshqaruvni avtomatlashtirish va innovatsion mexanizmlarni joriy etish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan [10]. Shu bilan birga, rahbarlar malakasini oshirish kurslarida innovatsion boshqaruv ko‘nikmalarini shakllantirishga alohida e‘tibor qaratilayotgani ham bu jarayonning muhim qismi hisoblanadi.

Ta’lim muassasalarini innovatsion asosda boshqarish jarayonida rahbar shaxsining o‘rni beqiyos ahamiyatga ega. Zamonaviy rahbar faqat ma’muriy boshqaruv funksiyalarini bajaribgina qolmasdan, balki pedagogik jamoaning ilg‘or g‘oyalarni amalga oshirishga yo‘naltiruvchi, ularni birlashtiruvchi va ilhomlantiruvchi lider sifatida namoyon bo‘lishi zarur [11].

Rahbar shaxsining roli quyidagi yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi:

1. Strategik yetakchilik — rahbar ta’lim muassasasining kelgusi rivojlanish yo‘nalishlarini belgilaydi, uzoq muddatli maqsadlar asosida innovatsion strategiyalar ishlab chiqadi. Bu borada u global va milliy tendensiyalarni tahlil qilish, raqobat muhitini baholash va jamoani aniq maqsad sari yo‘naltirish qobiliyatiga ega bo‘lishi kerak [12].

2. Motivatsiya va ilhomlantirish — innovatsion jarayonlar ko‘pincha xodimlar uchun yangi va odatdan tashqari vazifalarni yuklaydi. Bunday sharoitda rahbar xodimlarni ilhomlantirish, ularda yangilikka nisbatan ijobiy munosabat shakllantirish va faol ishtirokini ta’minlash uchun turli motivatsion mexanizmlardan foydalanishi lozim [13].

3. Innovatsion muhitni yaratish — rahbar ta’lim muassasasida ochiq muloqot, tajriba almashish va yangiliklarga intilish muhitini shakllantiradi. Bu, o‘z navbatida, pedagogik jamoa a‘zolarining yangi g‘oyalarni erkin ilgari surish va amalga oshirishini ta’minlaydi [14].

4. Tashkiliy va resurs salohiyatini boshqarish — innovatsiyalarni joriy etish uchun moliyaviy, insoniy va axborot resurslarini samarali taqsimlash va boshqarish talab etiladi. Rahbar bu resurslardan oqilona foydalanish orqali ta’lim muassasasi rivojlanishini ta’minlaydi [15].

5. Ilmiy-tadqiqot va tahlil qobiliyati — innovatsion boshqaruvda rahbar ilmiy yondashuvga tayanadi, tadqiqotlar natijalarini tahlil qiladi va qaror qabul qilishda ulardan foydalanadi. Bu zamonaviy boshqaruvning muhim qismi bo‘lib, qarorlar subyektiv emas, balki dalil va tahlillarga asoslangan holda qabul qilinishini ta’minlaydi [16].

6. Ijtimoiy hamkorlik va tashqi aloqalar — innovatsion boshqaruvda rahbar faqat ichki resurslar bilan cheklanib qolmay, mahalliy va xalqaro ta’lim muassasalari, ilmiy markazlar, biznes tuzilmalar va davlat tashkilotlari bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yadi. Bu orqali yangi tajribalar, bilimlar va moliyaviy resurslar jalb etiladi [17].

Rahbar shaxsida shakllanishi lozim bo‘lgan asosiy kompetensiyalar:

Innovatsion kompetensiya – yangi g‘oyalarni qabul qilish, tahlil qilish va joriy etish qobiliyati.

Liderlik kompetensiyasi – jamoani birlashtirish, strategik yo‘nalish berish va ilhomlantirish qobiliyati.

– Axborot-kommunikatsiya kompetensiyasi – raqamli texnologiyalardan foydalanish, axborotni tahlil qilish va tarqatish ko‘nikmalari.

– Pedagogik kompetensiya – ta’lim jarayonining mazmuni va metodlarini chuqur anglash, pedagogik jamoa bilan samarali ishlash qobiliyati.

– Tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasi – resurslar va jarayonlarni tizimli boshqarish qobiliyati.

– Ijtimoiy va etik kompetensiyalar – jamoa bilan muloqotda adolat, ochiqlik va ishonch muhitini ta’minlash [18].

Jahon tajribasi misolida. Finlyandiya, Singapur va Germaniya ta’lim tizimlarida rahbar shaxsining innovatsion kompetensiyalari davlat siyosati darajasida qo’llab-quvvatlanadi. Masalan, Finlyandiya maktab rahbarlari maxsus “innovatsion yetakchilik” kurslarida o’qitiladi, Singapurda esa har bir rahbar innovatsion loyihalarni amalga oshirish uchun davlat grantlariga ega bo’ladi [19].

O’zbekistonda ham so’nggi yillarda rahbarlarning malakasini oshirish dasturlariga innovatsion boshqaruv, raqamli ko’nikmalar va strategik fikrlash bo’yicha modullar kiritildi. Ta’lim tizimini raqamlashtirish, axborot platformalarini joriy etish va boshqaruv jarayonlarini avtomatlashtirish orqali rahbar shaxsining zamonaviy talablarga javob beradigan kompetensiyalarini shakllantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Zamonaviy ta’lim tizimida innovatsion boshqaruvning asosiy vazifalaridan biri — amalga oshirilayotgan islohotlar va joriy etilgan innovatsion mexanizmlarning samaradorligini baholash tizimini shakllantirishdan iboratdir. Samaradorlikni baholash — bu faqat natijalarni hisoblash emas, balki boshqaruv jarayonlarining mazmuniy va tarkibiy jihatdan qay darajada innovatsion xarakterga ega ekanligini aniqlash, tizimli tahlil qilish va rivojlanish istiqbollari belgilash jarayonidir.

Innovatsion boshqaruvda samaradorlikni baholash tizimi bir nechta o’lchov va mezonlarga tayanadi. Ular orasida quyidagilar alohida ahamiyatga ega:

1. Strategik mezonlar – ta’lim muassasasining rivojlanish konsepsiyasi, strategik maqsadlarining aniqligi va ularning innovatsion yondashuvlar orqali amalga oshirilishi. Bu mezon ta’lim muassasasida uzoq muddatli innovatsion siyosatning mavjudligi va amalga oshish darajasini ko’rsatadi [20].

2. Tashkiliy-boshqaruv mezonlari – rahbarlik faoliyatida innovatsion menejment usullarining qo’llanilishi, boshqaruv jarayonlarining raqamlashtirilishi, qaror qabul qilishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish darajasi. Bu mezon rahbarlar va pedagogik jamoa o’rtasidagi hamkorlik madaniyatini ham qamrab oladi [21].

3. Pedagogik mezonlar – ta’lim jarayoniga yangicha yondashuvlarni joriy etish, ta’lim mazmuni va shakllarini yangilash, o’qituvchilarning innovatsion salohiyatini rivojlantirish ko’rsatkichlari. Bu mezon ta’lim sifatiga to’g’ridan-to’g’ri ta’sir ko’rsatadi [22].

4. Ijtimoiy-psixologik mezonlar – innovatsion muhitda xodimlar va o’quvchilarning qoniqish darajasi, jamoada yangiliklarga ochiqlik, ijodiy faollik va hamkorlik ruhining shakllanganligi. Bu mezon muassasa ichki muhitining barqarorligi va rivojlanish salohiyatini belgilaydi [23].

5. Iqtisodiy mezonlar – innovatsion boshqaruv orqali mablag’lardan samarali foydalanish, investitsiyalar jalb qilish, resurslarni qayta taqsimlash va moliyaviy barqarorlikni ta’minlash ko’rsatkichlarini o’z ichiga oladi. Bu mezon innovatsion faoliyatning uzoq muddatli iqtisodiy samaradorligini baholashda muhim [24].

Innovatsion boshqaruv samaradorligini baholash tizimida faqat mezonlarni belgilashning o’zi yetarli emas. Bu tizimda ko’rsatkichlar va metodik yondashuvlar ham muhim o’rin tutadi. Masalan, har bir mezon uchun aniq o’lchovlar (indikatorlar) belgilanib, ular asosida ma’lumotlar

yig‘iladi va tahlil qilinadi. Bu jarayonda SWOT-tahlil, monitoring, sotsiologik so‘rovlar, ekspert baholari kabi usullardan keng foydalanish tavsiya etiladi [25].

Shuningdek, xalqaro tajribalarda ta’lim muassasalarining innovatsion faoliyatini baholashda EFQM (European Foundation for Quality Management) modeli, ISO 21001:2018 ta’limda sifatni boshqarish standarti va Balanced Scorecard (BSC) kabi yondashuvlar keng qo‘llaniladi. Bu modellar orqali nafaqat natijalar, balki jarayonlar sifatini ham chuqur tahlil qilish mumkin [26].

O‘zbekistonda ta’lim sohasida innovatsion boshqaruv samaradorligini baholash tizimi bosqichma-bosqich takomillashtirilmoqda. 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi”da ta’lim muassasalarining faoliyatini natijaviy baholash tizimini yaratish, innovatsion faollik darajasiga qarab reyting va rag‘batlantirish mexanizmlarini joriy etish vazifasi belgilab qo‘yilgan [27].

Boshqaruv samaradorligini baholash jarayonida faqat statistik ko‘rsatkichlar bilan cheklanib qolmasdan, ta’lim muassasasining innovatsion madaniyati, rahbar va jamoaning yangilikka munosabati, ijodiy muhit va uzluksiz takomillashish tizimi ham inobatga olinishi lozim. Bu esa innovatsion boshqaruvning chinakam samaradorligini ta’minlaydigan omil hisoblanadi.

Xulosa. Ta’lim tizimini modernizatsiya qilish va uni global raqobat muhitida samarali faoliyat yuritadigan zamonaviy institutga aylantirishda **innovatsion boshqaruv** hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy sharoitda ta’lim muassasalarini boshqarish faqat ma’muriy funksiyalarni bajarish bilan cheklanib qolmay, balki strategik fikrlash, innovatsion yondashuvlarni joriy etish, yangi ta’lim texnologiyalarini integratsiya qilish va tashkilotning barcha darajalarini qamrab oluvchi kompleks boshqaruv tizimini shakllantirishni taqozo etadi.

Yuqoridagi tahliliy ma’lumotlardan ko‘rinib turibdiki, innovatsion boshqaruvning **nazariy asoslari** ta’lim muassasalarini faoliyatini tizimli ravishda takomillashtirish, innovatsion muhit yaratish va rahbarlarning ilg‘or menejment kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan. Prezident Sh.M. Mirziyoyevning ta’lim sohasidagi fikr va tashabbuslarida ta’lim tizimini yangi bosqichga olib chiqishda innovatsiyalar markaziy o‘rinda ekanligi alohida ta’kidlangan. Bu fikrlar amaliy jihatdan ta’lim muassasalaridagi boshqaruvni strategik asosda qayta qurish zarurligini ko‘rsatadi.

Innovatsion boshqaruv samaradorligini baholash tizimi esa mazkur jarayonning ajralmas qismi hisoblanadi. Ilmiy adabiyotlarda va xalqaro tajribalarda bu tizimning ko‘p qirraliligi alohida ta’kidlanadi. Samaradorlikni baholashda strategik, tashkiliy, pedagogik, ijtimoiy-psixologik va iqtisodiy mezonlar o‘zaro uyg‘un holda qo‘llanilishi talab etiladi. Bu mezonlar nafaqat natijalarni, balki boshqaruv jarayonlarining ichki mazmuni va innovatsion qiymatini aniqlashga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, samaradorlikni baholashning ilg‘or modellari — **EFQM, ISO 21001:2018, Balanced Scorecard** kabi xalqaro standartlar ta’lim muassasalarida innovatsion faoliyatni chuqur tahlil qilish va tizimli monitoringni yo‘lga qo‘yishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. O‘zbekistonda ham ta’lim muassasalarining natijaviyligi va innovatsion salohiyatini baholash bo‘yicha normativ-huquqiy baza yaratilib, 2022–2026 yillarga mo‘ljallangan “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi”da bu borada aniq vazifalar belgilangan.

Boshqaruv samaradorligini baholash tizimini takomillashtirish, innovatsion muhitni rivojlantirish va rahbarlar kompetensiyalarini oshirish ta’lim muassasalarining strategik rivojlanishini ta’minlaydi. Bu esa o‘z navbatida ta’lim sifatini oshirish, o‘quv jarayonini ilmiy-

texnika taraqqiyot talablariga moslashtirish va jamiyatda bilimli, raqobatbardosh avlodni shakllantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Tahliliy jihatdan xulosa qilish mumkinki:

- Innovatsion boshqaruv tizimini nazariy asoslarsiz samarali amalga oshirish mumkin emas;
- Boshqaruv samaradorligini baholash tizimi aniq mezonlar va ko‘rsatkichlarga tayanilgan holda shakllantirilsa, ta’lim muassasasi rivojlanishining natijaviyligi oshadi;
- Xalqaro modellarni milliy sharoitga moslashtirish, ularni qonunchilik va amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtirish muhim;
- Rahbarlar va pedagogik jamoalarning innovatsion salohiyatini oshirish tizimli jarayon sifatida tashkil etilsa, ta’lim muassasalarining boshqaruv madaniyati yangi bosqichga ko‘tariladi.

Shu tariqa, innovatsion boshqaruv ta’lim tizimining barqaror rivojlanishi, samaradorlikni oshirish va jamiyat taraqqiyotining strategik omillaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu yo‘nalishdagi ilmiy-nazariy izlanishlar, amaliy dasturlar va baholash tizimlarini uyg‘un holda qo‘llash ta’lim muassasalarining innovatsion salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Мирзиёев Ш.М. “Янги Ўзбекистон стратегияси”. – Т.: Ўзбекистон, 2021.
<https://lex.uz/docs/5841063>
2. Кларин М.В. Инновационные модели управления образовательными организациями. – М.: Педагогическое общество России, 2019.
3. Sahlberg, P. Finnish Lessons 3.0: What Can the World Learn from Educational Change in Finland? – New York: Teachers College Press, 2021.
4. Drucker, P. Innovation and Entrepreneurship. – New York: Harper & Row, 1985.
5. Кузьмина Н.В. Инновационные технологии управления образовательными организациями. – М.: Академия, 2020.
6. Fullan, M. The New Meaning of Educational Change. – New York: Teachers College Press, 2016.
7. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик — ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. – Т.: Ўзбекистон, 2017.
<https://lex.uz/docs/3107036>
8. OECD. Innovative Learning Environments. – OECD Publishing, 2013.
<https://www.oecd.org/education/ceri/innovativelearningenvironments.htm>
9. Lee, S.K. Educational Leadership in Singapore. – Springer, 2017.
10. Ўзбекистон Республикаси Президенти. “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси”. <https://lex.uz/docs/5841063>
11. Sergiovanni, T. Leadership for the Schoolhouse. – Jossey-Bass, 1996.
12. Drucker, P. Management Challenges for the 21st Century. – New York: HarperCollins, 1999.
13. Fullan, M. The Moral Imperative of School Leadership. – Corwin Press, 2003.
14. Кларин М.В. Инновационные модели управления образовательными организациями. – М.: Педагогическое общество России, 2019.

UMUMTA’LIM MAKTAB DIREKTORLARINING BOSHQARUV KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA ZAMONAVIY BOSHQARUV STRATEGIYALARINING AHAMIYATI

Sattorova Gulmira Asqarjon qizi

Toshkent viloyati Pedagogik mahorat markazi

Metodik xizmat ko‘rsatish bo‘limi metodisti

Annotatsiya

Mazkur maqolada umumta’lim maktab direktorlarining boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirish jarayonida zamonaviy boshqaruv strategiyalarining ahamiyati tahlil etilgan. Muallif ta’lim tizimida kechayotgan islohotlar, raqamli boshqaruvning joriy etilishi va rahbarlarning kompetensiyaviy rivojlanishi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni yoritadi. Xususan, strategik fikrlash, innovatsion yondashuv, jamoaviy boshqaruv va natijadorlikni baholash mexanizmlarining samaradorligi ilmiy asosda izohlangan. Maqolada xalqaro tajriba asosida O‘zbekiston ta’lim tizimida direktorlarning zamonaviy boshqaruv strategiyalarini qo‘llash bo‘yicha amaliy taklif va tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: boshqaruv kompetensiyasi, strategik fikrlash, zamonaviy boshqaruv, raqamli texnologiyalar, innovatsion rahbarlik, natijadorlik, ta’lim sifati.

Abstract

This article analyzes the importance of modern management strategies in the process of developing the management competence of general education school principals. The author highlights the interrelation between educational reforms, the introduction of digital management, and the professional development of school leaders. In particular, the effectiveness of strategic thinking, innovative approaches, team-based management, and performance evaluation mechanisms is explained on a scientific basis. The article provides practical recommendations for applying modern management strategies in Uzbekistan’s education system, based on international experience.

Keywords: management competence, strategic thinking, modern management, digital technologies, innovative leadership, performance, education quality.

Аннотация

В данной статье проанализировано значение современных управленческих стратегий в процессе развития управленческой компетенции директоров общеобразовательных школ. Автор освещает взаимосвязь между реформами в системе образования, внедрением цифрового управления и профессиональным развитием руководителей школ. В частности, научно обоснована эффективность стратегического мышления, инновационного подхода, командного управления и механизмов оценки результативности. На основе международного опыта представлены практические рекомендации по применению современных управленческих стратегий в системе образования Узбекистана.

Ключевые слова: управленческая компетенция, стратегическое мышление, современное управление, цифровые технологии, инновационное лидерство, результативность, качество образования.

Kirish. Bugungi kunda O‘zbekiston ta’lim tizimi tub o‘zgarishlar bosqichini boshdan kechirmoqda. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi, “Ta’lim to‘g‘risida”gi yangi qonun va Prezident qarorlarida ta’lim muassasalarini samarali boshqarish, raqamli transformatsiyani joriy etish hamda rahbarlarning malakasini oshirish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan.

Shu o‘rinda, umumta’lim maktab direktorlari zimmasiga nafaqat ma’muriy boshqaruv, balki strategik qarorlar qabul qilish, o‘qituvchilarni motivatsiya qilish, o‘quvchilarning sifatli ta’lim olishini ta’minlash kabi kompleks vazifalar yuklatilmoqda. Buning uchun rahbarlardan yuqori darajadagi boshqaruv kompetensiyasi — ya’ni strategik fikrlash, muammolarni tahlil qilish, zamonaviy texnologiyalarni boshqaruvga integratsiya qilish va innovatsion yechimlarni ishlab chiqish ko‘nikmalari talab qilinadi.

Dunyo miqyosida ta’lim boshqaruvini modernizatsiya qilish bo‘yicha ilg‘or davlatlar — Finlyandiya, Singapur, Janubiy Koreya va Estoniya tajribasi shuni ko‘rsatadiki, direktorlarning boshqaruv kompetensiyasi maktabdagi o‘quv jarayoni sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shunday ekan, zamonaviy boshqaruv strategiyalarini o‘rganish va ularni O‘zbekiston sharoitiga moslashtirish zaruriy ehtiyojga aylanmoqda.

Zamonaviy boshqaruv strategiyalarining mohiyati va ilmiy asoslari

Zamonaviy boshqaruv strategiyasi — bu tashkilot maqsadiga erishishda resurslar, vaqt va inson omilidan oqilona foydalanishni ta’minlovchi innovatsion tizimdir. P. Druker fikricha, “boshqaruvning eng muhim jihati — bu samaradorlikni natija bilan o‘lchashdir” [2]. Shu ma’noda, maktab direktori faoliyati natijadorlik va sifat mezonlari asosida baholanishi lozim.

Strategik boshqaruvda asosiy tamoyillar quyidagilardan iborat:

Uzoq muddatli maqsadlarni belgilash va ustuvor yo‘nalishlarni aniqlash;

Axborotga asoslangan qarorlar qabul qilish;

O‘zgarishlarga moslashuvchanlik;

Jamoaviy boshqaruv va ishtirokchilik madaniyatini shakllantirish.

So‘nggi yillarda xalqaro amaliyotda “*data-driven management*” (ma’lumotlarga asoslangan boshqaruv) konsepsiyasi keng qo‘llanilmoqda. Bu yondashuv rahbarlarga real vaqt rejimida tahliliy ma’lumotlar asosida qaror qabul qilish imkonini beradi. O‘zbekistonda ham bu tizimni joriy etish uchun elektron kundalik, raqamli reyting tizimlari va onlayn monitoring platformalari joriy qilinmoqda.

Direktorlarning boshqaruv kompetensiyasi tarkibi va rivojlanish yo‘nalishlari

Boshqaruv kompetensiyasi — bu rahbarning kasbiy bilim, malaka, shaxsiy fazilat va ijtimoiy ko‘nikmalar majmuasidir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, maktab direktorining muvaffaqiyatli boshqaruvi quyidagi kompetensiyalarga tayanadi:

Strategik fikrlash va tahlil qilish kompetensiyasi – *muammolarni chuqur tahlil qilish, alternativ yechimlarni baholash va uzoq muddatli strategiyalar ishlab chiqish;*

Innovatsion boshqaruv kompetensiyasi – *yangi g‘oyalarni ilgari surish, o‘qituvchilar faoliyatiga ijodiy yondashuv kiritish;*

Raqamli boshqaruv kompetensiyasi – *zamonaviy AKT vositalaridan foydalanish, elektron resurslarni boshqaruvga joriy etish;*

Kommunikativ kompetensiya – *jamoada sog‘lom muhit yaratish, samarali muloqot olib borish;*

Motivatsion kompetensiya – *xodimlarni rag‘batlantirish, tashabbuskorlikni qo‘llab-quvvatlash;*

Baholash va monitoring kompetensiyasi – *faoliyat natijalarini tahlil qilish, o‘z-o‘zini baholash tizimini yaratish.*

Bugungi kunda ushbu kompetensiyalarni rivojlantirish uchun “Ta’limda rahbarlik va boshqaruv akademiyasi”, Pedagogik mahorat markazlari hamda xalqaro loyihalar doirasida ko‘plab malaka oshirish dasturlari amalga oshirilmoqda. Biroq, amaliyotda direktorlar uchun individual o‘quv yo‘nalishlari va mentorlik tizimini kengaytirish zarurati saqlanib qolmoqda.

Zamonaviy boshqaruv strategiyalarini amaliyotga joriy etish yo‘llari

Zamonaviy boshqaruv strategiyalarini amaliyotga joriy etish bugungi ta’lim tizimida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Raqamli boshqaruv strategiyasi doirasida elektron hujjat aylanishi, onlayn monitoring tizimi va raqamli hisobotlar orqali maktab rahbariyatining samaradorligi oshmoqda. Masalan, Estoniyada barcha maktablarda “eKool” platformasi orqali o‘qituvchilar, o‘quvchilar va ota-onalar yagona raqamli tizimda ishlaydi. O‘zbekiston sharoitida ham “my.edu.uz” kabi platformalarni yanada kengaytirish va integratsiya qilish zamon talabi hisoblanadi.

Bundan tashqari, loyiha asosida boshqaruvni rivojlantirish zarurati ortib bormoqda. Har bir maktab o‘zining rivojlanish loyihasiga ega bo‘lishi, direktor esa loyiha menejmenti elementlarini o‘z faoliyatiga tatbiq etib, jamoani umumiy maqsad sari yo‘naltirishi lozim. Bunday yondashuv natijadorlik va mas’uliyatni oshiradi.

Jamoaviy boshqaruv tamoyillarini qo‘llash ham muhim strategiyalardan biridir. Demokratik rahbarlik uslubi orqali o‘qituvchilar va jamoa a‘zolarining qaror qabul qilishdagi ishtiroki kengayadi, bu esa rahbarning ijtimoiy ishonchini mustahkamlaydi va jamoaviy muhitni yaxshilaydi.

Shuningdek, natijadorlikka asoslangan boshqaruv strategiyasi ham o‘z samarasini bermoqda. Bunda har bir faoliyat yo‘nalishi uchun aniq indikatorlar belgilanishi zarur: o‘quvchilarning yutuqlari, o‘qituvchilar malakasi, ota-onalar qoniqish darajasi va boshqalar. Ushbu indikatorlar muntazam tahlil qilinsa, maktabning strategik rivojlanish yo‘nalishlari aniqlanadi va boshqaruv samaradorligi oshadi.

Zamonaviy boshqaruv strategiyalarini amaliyotga joriy etish bugungi ta’lim tizimida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Raqamli boshqaruv strategiyasi doirasida elektron hujjat aylanishi, onlayn monitoring tizimi va raqamli hisobotlar orqali maktab rahbariyatining samaradorligi oshmoqda. Masalan, Estoniyada barcha maktablarda “eKool” platformasi orqali o‘qituvchilar, o‘quvchilar va ota-onalar yagona raqamli tizimda ishlaydi. O‘zbekiston sharoitida ham “my.edu.uz” kabi platformalarni yanada kengaytirish va integratsiya qilish zamon talabi hisoblanadi.

Bundan tashqari, loyiha asosida boshqaruvni rivojlantirish zarurati ortib bormoqda. Har bir maktab o‘zining rivojlanish loyihasiga ega bo‘lishi, direktor esa loyiha menejmenti elementlarini o‘z faoliyatiga tatbiq etib, jamoani umumiy maqsad sari yo‘naltirishi lozim. Bunday yondashuv natijadorlik va mas’uliyatni oshiradi.

Jamoaviy boshqaruv tamoyillarini qo‘llash ham muhim strategiyalardan biridir. Demokratik rahbarlik uslubi orqali o‘qituvchilar va jamoa a‘zolarining qaror qabul qilishdagi ishtiroki

kengayadi, bu esa rahbarning ijtimoiy ishonchini mustahkamlaydi va jamoaviy muhitni yaxshilaydi.

Shuningdek, natijadorlikka asoslangan boshqaruv strategiyasi ham o‘z samarasini bermoqda. Bunda har bir faoliyat yo‘nalishi uchun aniq indikatorlar belgilanishi zarur: o‘quvchilarning yutuqlari, o‘qituvchilar malakasi, ota-onalar qoniqish darajasi va boshqalar. Ushbu indikatorlar muntazam tahlil qilinsa, maktabning strategik rivojlanish yo‘nalishlari aniqlanadi va boshqaruv samaradorligi oshadi.

Mazkur jarayonlarda rahbarlarning boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirish, ularni strategik fikrlash, qaror qabul qilish, raqamli vositalardan foydalanish va jamoani samarali boshqarish ko‘nikmalariga ega etish muhim ahamiyatga ega. Shu maqsadda quyidagi taklif va tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

Birinchidan, har bir hududda “Direktorlar uchun strategik fikrlash maktablari”ni tashkil etish va ularni xalqaro ekspertlar ishtirokida yo‘lga qo‘yish zarur. Bu rahbarlarda global boshqaruv madaniyatini shakllantirishga yordam beradi.

Ikkinchidan, mentorlik tizimini rivojlantirish orqali tajribali rahbarlar yosh direktorlarning amaliy ko‘nikmalarini shakllantirishda faol ishtirok etishlari kerak. Bu tizim boshqaruv madaniyatining uzluksizligiga xizmat qiladi.

Uchinchidan, boshqaruv laboratoriyalarini tashkil etish va maktablar o‘rtasida innovatsion boshqaruv tajribasini almashish tizimini yo‘lga qo‘yish lozim. Bu direktorlarning ijodkorlik va tashabbuskorlik salohiyatini oshiradi.

To‘rtinchidan, direktorlar faoliyatini baholashda kompetensiyaviy yondashuv mezonlarini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish muhimdir. Bu yondashuv rahbarlarning kasbiy o‘sishini ob‘ektiv tahlil qilish imkonini beradi.

Beshinchidan, raqamli boshqaruv platformalari asosida barcha rahbarlar uchun yagona ma‘lumotlar bazasini shakllantirish zarur. Bu tizim boshqaruv jarayonlarining shaffofligini ta‘minlaydi va qarorlar qabul qilishda aniq ma‘lumotlardan foydalanish imkonini yaratadi.

Oltinchidan, xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda rahbarlar uchun onlayn-modul tizimida malaka oshirish dasturlarini yaratish foydali bo‘ladi. Bu ularning zamonaviy boshqaruv yondashuvlari va global ta‘lim tendensiyalaridan xabardor bo‘lishlarini ta‘minlaydi.

Zamonaviy boshqaruv strategiyalarining ta‘lim tizimiga joriy etilishi maktab rahbarlarining boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirishga, ta‘lim sifatini oshirishga va raqamli transformatsiyani tezlashtirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Umumta‘lim maktab direktorlarining boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirishda zamonaviy boshqaruv strategiyalari — ta‘lim tizimini modernizatsiya qilishning asosiy omillaridan biridir. Strategik fikrlash, raqamli boshqaruv, innovatsion yondashuv va jamoaviy rahbarlik kabi strategiyalar direktorning kasbiy o‘sishini ta‘minlaydi, ta‘lim sifatini oshiradi hamda maktabning raqobatbardoshligini kuchaytiradi.

Bunday yondashuv O‘zbekiston ta‘lim tizimini global ta‘lim maydoniga integratsiyalashishiga, rahbarlik madaniyatini yangi bosqichga olib chiqishiga xizmat qiladi. Natijada, maktab boshqaruvi samarador, ochiq va natijaga yo‘naltirilgan tizimga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi. — O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–6079-son qarori, 2020-yil 5-oktabr.
2. Drucker P. (2007). The Effective Executive: The Definitive Guide to Getting the Right Things Done. Harper Business.
3. Xodjayev A. (2021), Tursunov Z. (2022), Ochilov M. (2023). Ta’lim boshqaruvida innovatsion yondashuvlar. — Toshkent: Fan va taraqqiyot nashriyoti.
4. “Ta’lim to‘g‘risida” Qonun. — O‘zbekiston Respublikasi O‘RQ–637, 2020-yil 23-sentabr.
5. “Ta’lim sifatini oshirish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar to‘g‘risida” PQ–4312-son qaror. — 2019-yil 29-may.
6. OECD (2022). School Leadership for Learning: Policy Lessons from International Practice. Paris: OECD Publishing.
7. Fullan M. (2020). The Principal: Three Keys to Maximizing Impact. Jossey-Bass.

TA’LIMDA TALABALAR O’QUV FAOLIYATINING BOSHQARUV TIZIMI MODEL VA O’ZARO TA’SIR MEXANIZMI

Usanov Sarvar Anvarovich

*A.Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika universiteti,
Registrator ofisi menejeri*

Annotatsiya: ushbu maqolada oliy ta’limda talabalar o’quv faoliyati boshqaruv tizimi modeli ishlab chiqilgan bo’lib, u tizim faoliyatiga ta’sir ko’rsatuvchi tashqi muhit elementlari hamda boshqaruv subyekti va obyekti o’rtasidagi samarali o’zaro aloqalar sharoitida tizimning yakuniy natijalarini aks ettiradi.

Kalit so’zlar: oliy ta’lim, o’quv jarayoni, boshqaruv tizimi, model, boshqaruvchanlik mezon, yaxlitlik mezon, inson resurslari, kordinatsiya tamoyili, iqtisodiylik tamoyili.

Аннотация: в статье разрабатывается модель системы управления обучением студентов в высшей школе, которая отражает конечные результаты деятельности системы в контексте эффективного взаимодействия элементов внешней среды, влияющих на деятельность системы, с субъектом и объектом управления.

Ключевые слова: высшее образование, образовательный процесс, система управления, модель, критерий управления, критерий целостности, человеческие ресурсы, принцип координации, принцип экономии

Annotation: this article develops a model of a student learning management system in higher education, which reflects the final results of the system in the context of effective interactions between the external environment elements that affect the system's activities and the subject and object of management.

Key words: higher education, educational process, management system, model, governance criterion, integrity criterion, human resources, coordination principle, economy principle.

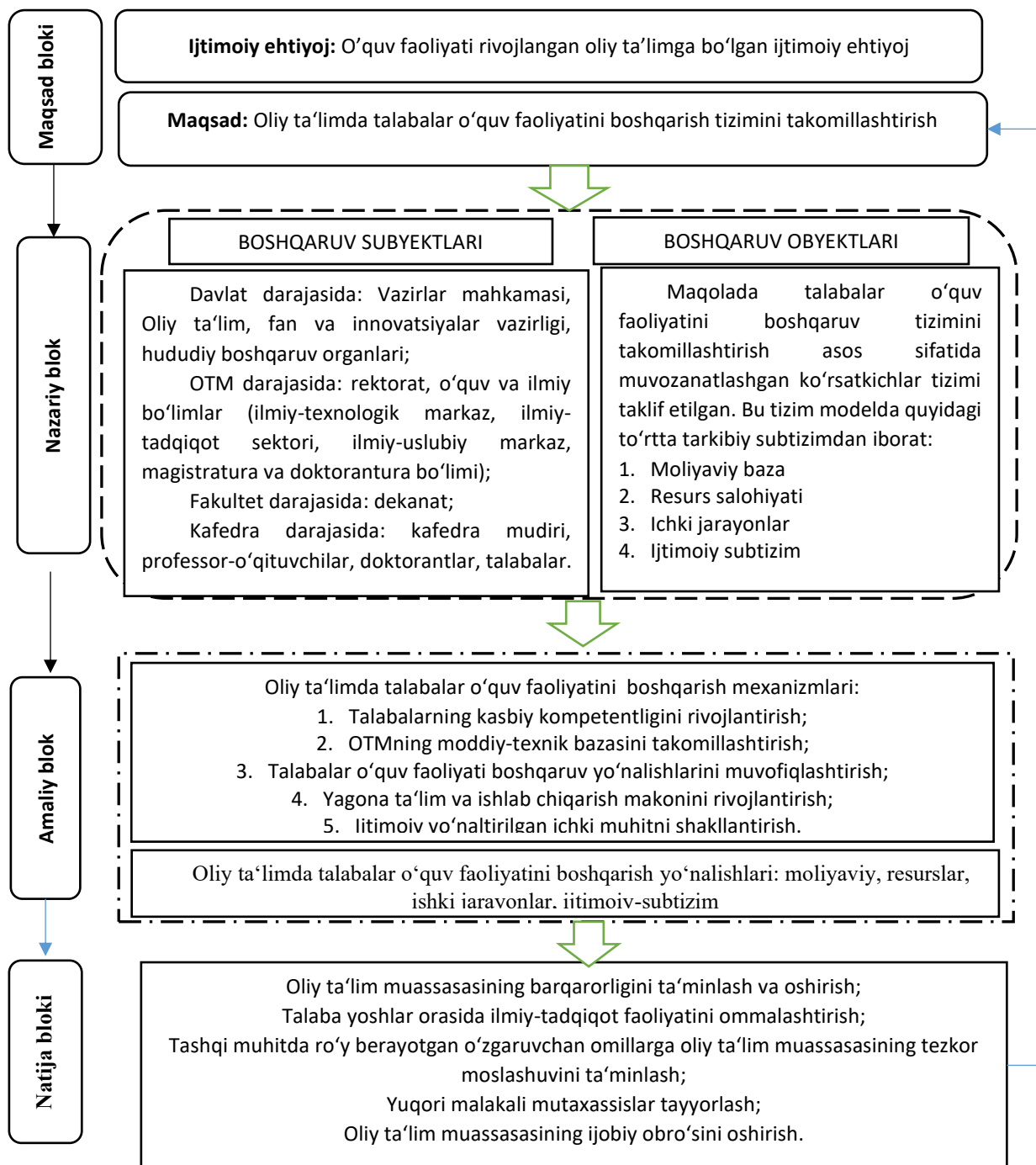
Ushbu maqolada oliy ta’limda talabalar o’quv faoliyati boshqaruv tizimi modeli ishlab chiqilgan bo’lib, u tizim faoliyatiga ta’sir ko’rsatuvchi tashqi muhit elementlari hamda boshqaruv subyekti va obyekti o’rtasidagi samarali o’zaro aloqalar sharoitida tizimning yakuniy natijalarini aks ettirgan bo’lib, “Model” atamasi bir-biridan farqli, bevosita zid muayyan nazariya va nazariya tasvirlaydigan yoki aks ettiradigan predmet ma’nosida qo’llaniladi¹. (1-rasm)

Model atamasiga pedagogik-psixologik va falsafiy adabiyotlarda uchraydigan bir qancha ta’riflarni keltiramiz.

N.A.Amosov tomonidan modelning obyektini aniq makon va zamon tavsifiga ega allaqanday tarkib ko’rinishida aks ettirish xususiyati ko’rsatib beriladi. Uning fikriga ko’ra, “model – zamon yoki makonda o’zaro ta’sirning o’zgarishini aks ettiruvchi tarkibdir”.

K.YE.Morozov model tushunchasiga berilgan bir qancha ta’riflarni tahlil qilib, uning eng qisqa ifodasini keltiradi: “Model - taqdiq etilayotgan obyektning o’rni egallashga qodir bo’lgan, uni o’rganish ushbu obyekt haqida yangi ma’lumot bera oladigan har qanday tabiat obyekti tushuniladi”.

¹Amosov N.A. Model va tizimlar nazariyasi. – Toshkent: O’qituvchi, 2005. – 212 b.

1-rasm. Oliy ta'limda talabalar o'quv faoliyatini boshqarishni rivojlantirish modeli

Boshqaruv tizimi modelining ishlab chiqilishi yaxlitlik tamoyiliga asoslanadi. Shu boisdan, har bir tuzilmaviy element umumiy tizimga nisbatan o'zaro bog'liq holda joylashtirilgan. Shuningdek, tizim quyidagi mezonlarga asoslangan holda shakllantirilgan:

- Boshqaruvchanlik mezon – boshqaruv tizimi yuqori darajada boshqariluvchan bo'lishi, maqsadlarni amalga oshirish va resurslarni tejashni ta'minlashi lozim;

- Moslashuvchanlik va egiluvchanlik mezoni – tizim tashqi va ichki muhitda sodir bo‘layotgan o‘zgarishlarga moslasha olish, boshqaruv jarayonlarining mazmunini o‘z vaqtida yangilash salohiyatiga ega bo‘lishi kerak;

- Yaxlitlik mezoni – boshqaruvning barcha darajalari, subyekt va obyekt o‘rtasida o‘zaro bog‘liqlik va o‘zaro ta‘sir mavjud bo‘lishi zarur;

- Inson resurslarini hisobga olish mezoni – tizimning asosiy elementi sifatida inson kapitalining roli e‘tiborga olinadi;

- Faoliyat natijalari iqtisodiyligi mezoni – eng kam xarajatlar bilan eng yuqori natijalarga erishish kafolatlanadi.

Tizimning asosiy maqsadi – talabalar o‘quv faoliyatini boshqaruv jarayonini takomillashtirishdan iborat. Taklif etilgan model quyidagi tuzilmaviy elementlardan iborat:

- tashqi muhit omillari, ya‘ni boshqaruv jarayoniga ta‘sir ko‘rsatuvchi omillar;
- boshqaruv subyeksi va boshqaruv obyekti;
- boshqaruv subyeksi bilan obyekti o‘rtasidagi o‘zaro ta‘sir mexanizmlari;
- tizim faoliyatining yakuniy natijalari, ya‘ni barqaror boshqaruvning samarali amalga oshirilishi natijasida erishiladigan ko‘rsatkichlar.

Tizimning shakllanishida ichki muhit hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lib, bunda boshqaruvchi subyektning boshqaruv mexanizmlari orqali obyektga ta‘siri tizim rivojlanishini belgilaydi. Mazkur ta‘sirning asosiy maqsadi – talabalar o‘quv faoliyatini boshqarish orqali ta‘lim sifati va samaradorlik darajasini oshirishdir.

Boshqaruv subyeksi (boshqaruvchi subtizim) quyidagilardan iborat:

- Davlat darajasida: Vazirlar mahkamasi, Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vazirligi, hududiy boshqaruv organlari;
- OTM darajasida: rektorat, o‘quv va ilmiy bo‘limlar (ilmiy-texnologik markaz, ilmiy-tadqiqot sektori, ilmiy-uslubiy markaz, magistratura va doktorantura bo‘limi);
- Fakultet darajasida: dekanat;
- Kafedra darajasida: kafedra mudiri, professor-o‘qituvchilar, doktorantlar, talabalar.

Dissertatsiyada talabalar o‘quv faoliyatini boshqaruv tizimini takomillashtirish asos sifatida muvozanatlashgan ko‘rsatkichlar tizimi taklif etilgan. Bu tizim modelda quyidagi to‘rtta tarkibiy subtizimdan iborat:

1. Moliyaviy baza
2. Resurs salohiyati
3. Ichki jarayonlar
4. Ijtimoiy subtizim

Boshqaruv jarayonida subyekt va obyekt o‘rtasidagi doimiy o‘zaro aloqalar mavjud bo‘lib, ular quyidagi boshqaruv mexanizmlari orqali amalga oshiriladi:

1. Oliy ta‘limda talabalar o‘quv faoliyatini boshqarish mexanizmi;
2. Talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish mexanizmi;
3. OTMning moddiy-texnik bazasini takomillashtirish mexanizmi;
4. Talabalar o‘quv faoliyati boshqaruv yo‘nalishlarini muvofiqlashtirish mexanizmi;
5. Yagona ta‘lim va ishlab chiqarish makonini rivojlantirish mexanizmi;
6. Ijtimoiy yo‘naltirilgan ichki muhitni shakllantirish mexanizmi;

Boshqaruv funksiyalari uch bosqichda amalga oshiriladi:

1. *Dastlabki boshqaruv bosqichi* – quyidagi funksiyalarni qamrab oladi: maqsadni aniqlash; bashoratlash; rejalashtirish; modellashtirish; dasturlashtirish.

Bu bosqichda maqsadlarga erishish uchun chora-tadbirlar tizimi (amalga oshirish muddati, mas’ullar, resurslar) aniqlanadi. Maqsad aniqlandi, endi unga erishish usullari, strategiya, dastur va protseduralar ishlab chiqiladi.

2. *Operativ boshqaruv bosqichi* – quyidagilarni o‘z ichiga oladi: tashkil etish; muvofiqlashtirish; motivatsiya; buyruq va ko‘rsatmalar berish.

Bu bosqichda funksional zonalar va boshqaruv darajalari bo‘yicha to‘g‘ridan-to‘g‘ri aloqalar o‘rnatiladi, subyekt va obyekt o‘rtasida informatsion almashinuv amalga oshiriladi.

3. *Yakuniy boshqaruv bosqichi* – quyidagi funksiyalarni qamrab oladi: hisobga olish; tahlil qilish; nazorat qilish.

Bu bosqichda tizim faoliyatining samaradorligi aniqlanadi. Nazorat jarayonida maqsad va natijalar, reja va yakunlar o‘rtasidagi moslik tekshiriladi, muammolar, ularning sabablari va ko‘lami aniqlanadi. Boshqaruv subyekti va obyekt o‘rtasidagi teskari aloqa tamoyiliga asoslangan ushbu bosqich orqali boshqaruv organlari, bo‘limlar va rahbarlar vazifalar bajarilishi yuzasidan zarur ma‘lumotlarga ega bo‘ladilar.

Taklif etilgan tizimning faoliyati quyidagi eng muhim natijalarga erishishga yo‘naltirilgan, bizning fikrimizcha, ular quyidagilardan iborat:

- oliy ta‘lim muassasasining barqarorligini ta‘minlash va oshirish;
- talaba yoshlar orasida ilmiy-tadqiqot faoliyatini ommalashtirish;
- tashqi muhitda ro‘y berayotgan o‘zgaruvchan omillarga oliy ta‘lim muassasasining tezkor moslashuvini ta‘minlash;
- yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash;
- ta‘lim sifati darajasini oshirish;
- OTM faoliyatining samaradorligini kuchaytirish;
- ilmiy va ilmiy-pedagogik kadrlarni takror ishlab chiqarish (reproduksiya qilish);
- oliy ta‘lim muassasasining ijobiy obro‘sin oshirish.

Oliy ta‘limda talabalar o‘quv faoliyatini boshqarish tizimi modelining muhim bloklaridan biri bu — tizim samaradorligini aniqlash hisoblanadi. Bu esa, bir tomondan, tizimning real ishlash natijadorligini aniqlashga xizmat qilsa, boshqa tomondan — boshqaruv faoliyati jarayonida yuzaga kelgan salbiy tendensiyalar yoki mavjud “bo‘shliqlar”ni aniqlash imkonini beradi. Bu holat esa o‘z navbatida boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish zaruratini asoslaydi.

Shu tariqa, ishlab chiqilgan oliy ta‘limda talabalar o‘quv faoliyatini boshqarish tizimi modeli boshqaruv subyekti va obyekt o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni boshqaruv mexanizmlari orqali ifodalaydi. Bu o‘zaro aloqa quyidagi asosiy natijalarga erishishga qaratilgan:

- oliy ta‘limda talabalar o‘quv faoliyatini boshqaruvini ta‘minlash va mustahkamlash;
- ilmiy-tadqiqot faoliyatining yoshlar orasida ommalashuvi;
- oliy ta‘limda talaba o‘quv faoliyatni tashqi omillarga moslasha olish qobiliyatining kuchayishi;
- yuqori malakali kadrlar tayyorlash;
- ta‘lim sifati va samaradorligini oshirish;
- ilmiy va ilmiy-pedagogik salohiyatni qayta ishlab chiqish;
- oliy ta‘lim muassasasining ijtimoiy obro‘sin mustahkamlash.

Ushbu model nafaqat tizim faoliyatini nazariy jihatdan anglash, balki uning amalga oshirilish jarayonini kuzatish, mohiyatini tushunish va talaba o‘quv faoliyatini boshqaruv samaradorligini baholash imkonini beradi.

Taklif etilgan model dinamik tavsifga ega bo‘lib, u boshqaruvchi va boshqariluvchi tizimlar o‘rtasidagi o‘zaro ta‘sir jarayonida shakllanadi. Ushbu o‘zaro ta‘sir boshqaruv mexanizmlari orqali amalga oshiriladi va boshqaruv funksiyalari asosida tartibga solinadi. Oliy ta‘limda talabalar o‘quv faoliyatini boshqarish tizimi samaradorligi esa muvozanatlashgan ko‘rsatkichlar tizimi yordamida aniqlanishi mumkin.

Oliy ta‘limni salbiy ta‘sir ko‘rsatuvchi tashqi omillarga moslashuvini ta‘minlash, ta‘lim xizmatlari bozorida uning barqarorligini saqlash maqsadida muhim choralar zarur bo‘lib, ulardan asosiylari – oliy ta‘limda talabalar o‘quv faoliyatini boshqarish tizimini shakllantirish va ushbu tizimni amaliyotda amalga oshirish mexanizmlarini ishlab chiqishdan iboratdir.

Oliy ta‘limda talabalar o‘quv faoliyatini boshqarish tizimining samarali ishlashi, birinchi navbatda, boshqaruv tamoyillari qanchalik muvaffaqiyatli tatbiq etilishiga bog‘liq. Ma‘lumki, tamoyil – bu har qanday faoliyatga asos bo‘luvchi g‘oya yoki boshqaruv subyekti harakatlaridagi bosh yo‘nalish hisoblanadi. Ushbu tizimning ishlashiga asos bo‘ladigan umumiy boshqaruv tamoyillari quyidagilardan iborat.

Maqsadga yo‘naltirilganlik tamoyili– boshqaruv tizimining asosiy maqsadi — oliy ta‘limda talabalar o‘quv faoliyatini boshqaruvini rivojlangtirish va uni amalga oshirishga qaratilgan aniq harakatlardan iborat.

O‘z-o‘zini rivojlantirish tamoyili – boshqaruvdagi faol ta‘sirlar qatoriga tizimning o‘zida yuz beradigan o‘zgarishlar kiradi, bu o‘zgarishlar o‘z-o‘zini rivojlantirishning zaruriy shakli sifatida qaraladi. Ayniqsa, tizim avtonomiyasi kuchaygan sharoitda bu tamoyil muhim ahamiyat kasb etadi.

Boshqaruv faoliyatining reglamentatsiyasi tamoyili – barcha boshqaruv funksiyalari huquqiy asoslangan, tizim darajalari o‘rtasida muvofiqlashtirilgan bo‘lishi kerak. Bu: me‘yoriy-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish, faoliyat samaradorligini baholash mezonlarini ishlab chiqish, ilmiy-uslubiy va axborot bilan ta‘minlash tizimlarini yaratishni o‘z ichiga oladi.

Teskari aloqa tamoyili – samarali boshqaruv uchun boshqarilayotgan tizimning holati va sharoitlari haqidagi ma‘lumot zarur. Har bir boshqaruv ta‘siri va uning natijalari kuzatilishi, nazorat qilinishi lozim.

Moslik (adekvatlik) tamoyili – boshqaruv tizimining tuzilmasi, murakkabligi va funksiyalari boshqariluvchi tizimning xususiyatlariga mos bo‘lishi kerak.

Operativlik tamoyili – qarorlar uchun zarur axborot o‘z vaqtida olinishi, qarorlar esa boshqaruv jarayonidagi o‘zgarishlarga mos holda tez va samarali qabul qilinishi kerak. Qaror qabul qilish va uni amalga oshirishga ketadigan vaqt boshqarilayotgan tizimdagi o‘zgarishlar vaqtdan ortiq bo‘lmasligi lozim.

Strategik rivojlanish tamoyili – boshqaruv subyekti tashqi omillarning rivojlanishini oldindan bashorat qilishi, ularni kuzatishi va oldindan zarur harakatlarni rejalashtirishi lozim. Vaqti-vaqti bilan takrorlanadigan hodisalarning ketma-ketligi asosida bu tamoyil yuzaga chiqadi.

Ratsional markazlashtirish tamoyili – boshqaruv tizimi markazlashtirilgan bo‘lishi kerak, biroq bu markazlashuv darajasi o‘zgarishi boshqaruv samaradorligini pasaytiradigan darajada bo‘lmasligi zarur.

Koordinatsiya (muvofiglashtirish) tamoyili – boshqaruv subyektlari o‘z faoliyatini o‘zaro muvofiglashtirishlari, resurslar, maqsadlar, shakl va uslublarni uyg‘unlashtirishlari lozim. Bu, umumiy natijalarga erishishni ta‘minlaydi.

Iqtisodiylik tamoyili – mavjud moliyaviy va insoniy resurslardan foydalanish samaradorligi tahlil qilinishi va hisobga olinishi zarur.

Har qanday tizimni samarali boshqarish uchun unga mos boshqaruv mexanizmlari to‘plami zarur. Shu boisdan, oliy ta‘limda talabalar o‘quv faoliyatini boshqarish tizimi tamoyillarini ko‘rib chiqqanimizdan so‘ng, endi ushbu tamoyillarni amaliyotda amalga oshiruvchi boshqaruv mexanizmlarining tavsifiga o‘tamiz.

Shunga muvofiq, oliy ta‘limda talabalar o‘quv faoliyatini boshqarish mexanizmlari deganda biz boshqaruv qarorlarini qabul qilishga doir o‘zaro bog‘liq metod va vositalar majmuasini tushunamiz. Ushbu vositalar talabalar o‘quv faoliyatiga tizimli ta‘sir ko‘rsatish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Moliyaviy yo‘nalishi bo‘yicha:

Oliy ta‘limda talabalar o‘quv faoliyatini boshqarishni moliyaviy ta‘minlash mexanizmi. Bu mexanizm OTMlar uchun qo‘shimcha moliyaviy manbalarni izlab topishga qaratilgan.

Resurslar yo‘nalishi bo‘yicha:

1. Talabalar kasbiy kompetentligini rivojlantirish mexanizmi. Ushbu mexanizm talabalarning malaka va ko‘nikmalarini tashqi muhit o‘zgarishlariga mos ravishda rivojlantirishga qaratilgan. Shu bilan birga, talabalarning innovatsion va tadbirkorlik faoliyatini rag‘batlantirish ham maqsad qilingan.

2. OTMning moddiy-texnik bazasini takomillashtirish mexanizmi. Bu mexanizm OTMning moddiy-texnik imkoniyatlarini rivojlantirish va talabalarni ilmiy hamda o‘quv-uslubiy adabiyotlar bilan ta‘minlashga yo‘naltirilgan.

Ichki jarayonlar yo‘nalishi bo‘yicha:

1. Talabalar o‘quv faoliyatining barcha yo‘nalishlarini muvofiglashtirish mexanizmi. Bu mexanizm OTMda ta‘lim sifati va ilmiy-tadqiqot faoliyatini kuchaytirish, xalqaro hamkorlikni kengaytirishga qaratilgan.

2. Yagona ta‘lim va ishlab chiqarish makonini rivojlantirish mexanizmi. Ushbu mexanizm OTM va korxonalar o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash, axborot, maslahat va ta‘lim-ishlab chiqarish infratuzilmasini yaratish orqali muvaffaqiyatli integratsiyani ta‘minlashga qaratilgan.

Ijtimoiy subtizim yo‘nalishi bo‘yicha:

OTMda ijtimoiy yo‘naltirilgan ichki muhitni shakllantirish mexanizmi. Bu mexanizm OTM ichida ijtimoiy xizmatlar kompleksini shakllantirish va rivojlantirish, shuningdek, ijobiy psixologik-iqtisodiy muhitni ta‘minlashga yo‘naltirilgan.

Shunday qilib, mazkur boshqaruv mexanizmlarining tatbiqi tizimi ishtirokchilarining har biri uchun sezilarli ijtimoiy-iqtisodiy samara va amaliy afzalliklar keltirishi mumkin.

Xulosa

Oliy ta‘limda talabalar o‘quv faoliyatini boshqarish tizimi bo‘yicha ishlab chiqilgan model, boshqaruv subyekti va obyekti o‘rtasidagi samarali o‘zaro ta‘sirni ta‘minlash orqali tizim faoliyatining sifatli natijalariga erishishni ko‘zlaydi. Mazkur model talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish, ta‘lim sifatini oshirish, ilmiy-tadqiqot faoliyatini rag‘batlantirish,

va OTMlarning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligini mustahkamlash kabi ustuvor yo‘nalishlarga qaratilgan.

Model tarkibida nazariy, amaliy va natija bloklarining integratsiyasi hamda moliyaviy, resurs, ichki jarayonlar va ijtimoiy subtizim kabi asosiy tarkibiy qismlarning uyg‘unligi ta’minlanadi. Bundan tashqari, boshqaruv samaradorligini oshirish uchun boshqaruv funksiyalari (rejalashtirish, muvofiqlashtirish, nazorat, tahlil) bosqichma-bosqich amalga oshiriladi.

Taklif etilgan boshqaruv mexanizmlari oliy ta’lim tizimida samarali boshqaruvni tashkil etish, ta’lim jarayonining sifat ko‘rsatkichlarini yaxshilash, resurslardan oqilona foydalanish va tashqi omillarga moslashuvchanlikni kuchaytirishga xizmat qiladi. Ular orqali boshqaruv faoliyati natijalari muntazam baholanadi va tizimdagi “bo‘shliqlar” aniqlanib, takomillashtirish yo‘llari ishlab chiqiladi.

Umuman olganda, ishlab chiqilgan model oliy ta’lim muassasalari uchun nazariy va amaliy jihatdan asosli bo‘lib, u zamonaviy boshqaruv tamoyillariga asoslangan holda ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiluvchi muhim vosita hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Amosov N.A. Model va tizimlar nazariyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2005. – 212 b.
2. Morozov K.Ye. Tizimli yondashuv va boshqaruv modellari. – Moskva: Nauka, 2008. – 256 b.
3. Karimov U.T. Oliy ta’lim tizimida boshqaruv asoslari. – Toshkent: Fan, 2015. – 184 b.
4. Alimova N.X. Pedagogik boshqaruvning zamonaviy yo‘nalishlari. – Samarqand: Ilm Ziya, 2020. – 200 b.
5. Egamberdiyev I.S. Oliy ta’limda sifat menejmenti. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2018. – 196 b.
6. Qodirov B.B. O‘quv jarayonini boshqarish metodologiyasi. – Namangan: Ilmli Hayot, 2017. – 145 b.
7. Azizov A.A. Pedagogik tizimlar va ularning boshqaruvi. – Buxoro: Barkamol Avlod, 2019. – 168 b.
8. Mahmudov D.J. Ta’limdagi innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2016. – 152 b.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–3151-son qarori. "Oliy ta’lim tizimini takomillashtirish to‘g‘risida". – 2017 yil 27 iyul.
10. UNESCO. Higher Education in the 21st Century: Vision and Action. – Paris, 1998.

UMUMIY O’RTA TA’LIM MAKTAB DIREKTORLARINING STRATEGIK BOSHQARISH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING KONSEPTUAL - PRAKSIOLOGIK ASOSLARI

Itolmazova Gulzoda Qurbongeldiyevna

*Abdulla Avloniy nomidagi pedagogik
mahorat instituti Ta’lim menejmenti
kafedrası katta o’qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumiy o’rta ta’lim maktab direktorlarining strategik boshqarish kompetensiyasini rivojlantirish jarayonining nazariy, konseptual va praksik jihatlarini tahlil etiladi. Tadqiqotda boshqaruv samaradorligini ta’minlovchi kompetensiyalar tizimi, ularni rivojlantirishning amaliy mexanizmlari yoritilgan. Shuningdek, maktab rahbarlarining strategik fikrlash, qaror qabul qilish, innovatsion boshqaruvga tayyorlik darajasini oshirishga qaratilgan konseptual-praksiologik yondashuv taklif etiladi.

Kalit so’zlar: strategik boshqaruv, kompetensiya, maktab direktori, konseptual asos, praksiologiya, ta’lim sifati, innovatsion boshqaruv.

Аннотация. В статье анализируются теоретические, концептуальные и практические аспекты развития стратегических управленческих компетенций директоров общеобразовательных школ. В исследовании рассматривается система компетенций, обеспечивающих эффективность управления, и практические механизмы их развития. Предлагается концептуально-праксиологический подход, направленный на повышение уровня готовности руководителей школ к стратегическому мышлению, принятию решений и инновационному управлению.

Ключевые слова: стратегическое управление, компетентность, директор школы, концептуальные основы, прaksiология, качество образования, инновационный менеджмент

Abstract. This article analyzes the theoretical, conceptual and practical aspects of the process of developing strategic management competencies of general secondary school principals. The study highlights the system of competencies that ensure management effectiveness, practical mechanisms for their development. It also proposes a conceptual and praxeological approach aimed at increasing the level of school leaders' readiness for strategic thinking, decision-making, and innovative management.

Keywords: strategic management, competency, school principal, conceptual framework, praxeology, quality of education, innovative management.

Bugungi kunda ta’lim tizimini modernizatsiya qilish sharoitida umumiy o’rta ta’lim maktablarining samarali faoliyatini ta’minlash, ularni boshqarish sifati oshirish dolzarb masalalardan biridir. Strategik boshqarish kompetensiyasi — bu rahbarning o’z faoliyatini uzoq muddatli maqsadlar asosida tashkil etish, resurslardan oqilona foydalanish, ta’lim jarayonidagi o’zgarishlarni oldindan ko’ra bilish va ularga mos strategiyalar ishlab chiqish qobiliyatidir.

Ta’lim sifatini oshirish uchun e’tiborni avvalo tizimga qaratish kerak. Ta’limda boshqaruvga doir mummolarning vujudga kelishining asosiy sabablaridan biri, jamiyat hamda iqtisodiyotning keskin o’zgarib borishida.

Boshqarish vazifasi mohiyatli zaruriy, takrorlanuvchi har akatlar majmui bo’lib, yagona mazmun va maqsadga qaratilgan. Bunda boshqarish faoliyati birbiriga bog’liq va alohida vazifalarni o’z ichiga oladi bunda boshqarish vazifalari rejalashtirish, tartibga solish, tashkil etish, sozlash, muvofiqlashtirish, nazorat, rag’batlantirish, izlash, faollashtirish, hisob-kitob kabi harakatlar orqali amalga oshiriladi. Boshqarish vazifalarini amalga oshirish uchun ta’lim muassasasida boshqarish tizimini tashkil etiladi. Bu asosan boshqarish subyekti direktor oliy o’quv yurtlarida esa rektor o’z navbatida boshqarish bo’g’inlarini tashkil etadi. Shu bo’g’inlar orqali u boshqarish obyektiga ta’sir ko’rsatadi. Bu ta’sir mavjud obyekt rivojlanishini tezlashtirishga xizmat qiladi. Yuqorida aytilganidek, boshqarish subyektlar faoliyatining harakatlari majmui bo’lib, har xil vazifalarni ado etish hisoblanadi.

Ta’limni boshqarish nazariyasida uning o’ziga xosligi ma’lum mezonlarga ko’ra tasniflangan boshqaruvga turli yondashuvlarda namoyon bo’ladi. Bu yondashuvlar boshqaruv jarayonining mohiyatini belgilab beradi va uning evolyutsiyasini tarixiy-pedagogik tadqiq qilish jarayonida tahlil predmeti bo’lib xizmat qilishi, ushbu boshqaruvning yetakchi paradigmasini kvalifikatsiya qilish funksiyasini bajarishi mumkin. Shubhasiz, ularning har biri boshqaruvni shakllantirish jarayonida u yoki bu tarixiy bosqichda ma’lum foyda keltirgan. Strategik menejment sohasidagi ishlarni tahlil qilish bunday boshqaruvning mohiyati va o’ziga xos xususiyatlarini ochib berishga, «strategiya» tushunchasining asosiy xususiyatlarini va uning «rivojlanish» va «prognozlash» tushunchalari bilan bog’liqligini aniqlashga imkon berdi.

Ta’limda «strategiya», «strategik menejment (menejment)» tushunchalari operativ boshqaruv va menejment o’rtasidagi farqlarni ko’rsatish uchun kiritildi, bunda asosiy e’tibor tashqi omillarga qaratiladi. Biroq, mualliflar bu mohiyatni belgilashda turlicha urg’u beradilar. Demak, G.Mintzberg, J.Kvinn, S.Goshals strategik menejmentni “tanlangan maqsadlarni amalga oshirishdan va munosabatlarning istalgan holatiga erishishga urinishlardan iborat tizim va uning muhiti o’rtasidagi aloqani aniqlash va o’rnatish jarayoni” deb qaraydilar. Resurslarni taqsimlash orqali atrof-muhit bilan samarali va samarali harakat qilish imkonini beradi. Strategik menejment Ta’lim tizimining o’ziga xos xususiyatlari bor, ular quyidagilar bilan belgilanadi:

- ta’lim sohasi eng innovatsion sohalardan biri bo’lib kelgan va shunday bo’lib, u asosan samaradorlikni belgilaydi innovatsion faoliyat boshqa sohalarda;
- ta’lim tizimi Bu ochiq, moslashuvchan, individuallashtirilgan, ijodiy bilimlarning, insonning butun umri davomida uzluksiz ta’lim olishining global tizimi bo’lib, ta’lim sohasidagi ishlab chiqarish innovatsiyalari (o’qitish va o’qitish texnologiyalari, usullari va usullari) va boshqaruv innovatsiyalari (yangi) birligini ifodalaydi. Ta’lim sohasidagi iqtisodiy mexanizmlar, yangi tashkiliy tuzilmalar, institutsional shakllar);
- ta’lim tizimini rivojlantirishni boshqarish texnologik, pedagogik, tashkiliy innovatsiyalarni joriy etish bo’yicha ta’sirlar tizimini kerakli tendentsiyalarni ta’minlaydigan, yuzaga kelishi mumkin bo’lgan inqiroz va qarama-qarshiliklarni oldindan ko’ra oladigan va bartaraf etadigan, tizimning yaxlitligini ta’minlaydigan tarzda tashkil etishni nazarda tutadi;
- ta’lim tizimini strategik boshqarish innovatsion har akterga ega bo’lib, strategik xatarlarni, shu jumladan turli siyosiy hodisalar, kutilmagan davlat qonunlari va qoidalari, ta’lim

tizimiga qo‘yiladigan ijtimoiy talablar va uning real resurslari o‘rtasidagi nomuvofiqlik bilan bog‘liq xavflarni boshqarishni o‘z ichiga oladi. Ta’lim tizimini boshqarishni rivojlantirishni o‘rganishda strategik paradigmadan foydalanish, bizning fikrimizcha, nafaqat ushbu rivojlanishning etakchi tendentsiyalarini, balki eng muhim tendentsiyalarni ham saralash imkonini beradi.

Ta’lim muassasasini boshqarish mazmun-mohiyatiga ko‘ra ma’lum bir maqsadga erishishga yo‘naltirilgan boshqaruv funksiyalarini amalga oshirishni nazarda tutuvchi o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lgan vazifalarning bajarilishini, ya’ni ta’lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilariga zaruriy shart-sharoitlarni yaratish, ularning faoliyatini tashkil etish, muvofiqlashtirish, nazorat qilish, tahlil qilish va baxolash, shuningdek, ta’lim-tarbiya jarayonini ilmiy asosda tashkil etish uchun moddiy-texnik bazani yaratish va mustahkamlab borish, mazkur jarayonni yangi pedagogik va axborot texnologiyalari yuqori malakali mutaxassislar bilan ta’minlashni nazarda tutadi. Boshqaruv faoliyatining mazmun-mohiyati boshqaruv strategiyalarni amalga oshirishda o‘z ifodasini topadi va ular birgalikda boshqaruv jarayonida ta’sir kursatishning tartibi, ketma-ketligi, ularning tugallanish davrini aks ettiradi.

Boshqaruv faoliyati - bu boshqaruv jarayonida qabul qilinayotgan qarorlarning yo‘nalishini ifodalovchi va kuzlangan natijalarga erishishni ta’minlovchi o‘zaro bog‘liq bo‘lgan va bir-birini o‘zaro to‘ldiruvchi komponentlardan iborat bo‘lgan tizimdir.

Ta’lim muassasalari faoliyatini takomillashtirish, ta’lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilari faoliyatini muvofiqlashtirish hamda innovatsion faoliyatni tashkil etishda boshqaruv faoliyatini ilmiy asosda tashkil etish muxim ahamiyat kasb etadi. Boshqaruv faoliyatini ilmiy asosda tashkil etishuziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, mazkur jarayonijodiy jarayon xisoblanadi va o‘z navbatida ta’lim muassasasining maqsad va vazifalari yo‘nalishida ko‘zlangan natijalarga erishish uchun eng qulay bo‘lgan boshqaruv metodlari va innovatsion texnologiyalarni amaliyotga tadbiiq etish asosida boshqaruv funksiyalarini amalga oshirish, xodimlar bilan bo‘lgan o‘zaro munosabatlarda hamda muammoli vaziyatlarni bartaraf etishda oqilona qarorlar qabul qilish, shuningdek, ularning bajarilishini nazorat qilishda boshqaruv faoliyatini ma’lum bir izchillikda loyihalashtirishni nazarda tutadi.

Strategik rejalashtirish bo‘limining roli va vazifalari axborotlar to‘plash va ularni ishlash, strategiyani har yili qayta ko‘rib chiqish tizimini yaratish va kelajakda uni boshqarishdan iborat bo‘ladi.

Direktorlar kengashi muxim strategik yo‘nalishlarni ko‘rib chiqadi va yuqori boshqaruv tizimi tavsiya etgan strategik rejalarni rasmiy jihatdan tasdiqlaydi. Direktorlar kengashining vazifasi - bu barcha maktablar yetarli darajada tahlil qilib va ko‘rib chiqilganligiga hamda taklif etilgan strategik chora-tadbirlar mavjud variantlardan eng yaxshisi ekanligiga ishonch xosil qilishdan iboratdir. Strategik rejalashtirishning afzalliklari:

1. Ishni tashkil etishni strategiyaning «biz nima qilish uchun har akat qilayapmiz va nimaga erishyapmiz?» degan asosiy aspektga yo‘naltirilganligini ta’minlash;

2. Vujudga kelayotgan o‘zgarishlar, yangi imkoniyatlar va taxdid solayotgan tendentsiyalarga menejrlarning yanada aniq reaksiya ko‘rsatish zaruriyati;

3. Kapital qurilmalar va personal sonini kengaytirishning muqobil variantlarini baholash, ya’ni resurslarni strategik asoslangan va yuqori rentabelli loyixalarga oqilona yo‘naltirish imkoniyati;

4. Boshqarishning barcha darajalari rahbarlarini qarorlarini birlashtirish imkoniyati;

5. Faol rahbarlikka yaxshi imkoniyatlar yaratadigan va o‘zgarishlarga passiv reaksiya ko‘rsatish tendentsiyalariga qarshilik qiladigan muxitni yaratish. Strategiya tuzishga yondoshuvlar quyidagicha bo‘ladi: 1) Bosh strategik yondoshuv -bunda strategiyani boshliqning o‘zi ishlab chiqadi. Bunday xolda boshqaruvchi axvolni baholashga,

Maktab direktorlari uchun strategik boshqarish kompetensiyasini rivojlantirish faqat nazariy tayyorgarlik emas, balki amaliy boshqaruv ko‘nikmalarini tizimli shakllantirishni ham talab etadi. Shu bois mazkur kompetensiyani shakllantirish va rivojlantirishning konseptual-praksiologik asoslarini aniqlash zaruriyatga aylanmoqda.

Asosiy qism

1. Strategik boshqarish kompetensiyasining konseptual mohiyati

Strategik boshqarish — bu tashkilot faoliyatini uzoq muddatli istiqbolga yo‘naltirish, o‘zgarishlarni boshqarish va natijaga erishishga xizmat qiluvchi boshqaruv falsafasidir.

Maktab direktori uchun bu kompetensiya quyidagi tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi:

Strategik fikrlash va tahliliy ko‘nikmalar;

Tizimli yondashuv asosida qaror qabul qilish;

Liderlik va jamoani motivatsiya qilish;

Innovatsiyalarni boshqarish va o‘zgarishlarga moslashuvchanlik.

Konseptual jihatdan, bu kompetensiya boshqaruv psixologiyasi, pedagogik menejment, va ta’lim strategiyasi fanlari kesishmasida shakllanadi. U rahbarning shaxsiy salohiyatini tizimli rivojlantirish orqali maktab faoliyatining sifatini belgilovchi asosiy omilga aylanadi.

2. Praksiologik (amaliy) asoslar

Praksiologiya — bu faoliyatni samarali tashkil etish va uni takomillashtirish qonuniyatlarini o‘rganuvchi fan. Strategik boshqarish kompetensiyasining praktsiologik asoslari quyidagi yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi:

Tajriba-sinov ishlari orqali boshqaruv malakasini rivojlantirish;

Keys-stadi va refleksiya asosida o‘z faoliyatini tahlil qilish;

Innovatsion menejment texnologiyalarini joriy etish;

Strategik rejalashtirish vositalaridan samarali foydalanish.

Maktab direktorlari uchun praktsiologik yondashuv ularning “o‘quvchi, o‘qituvchi, ota-ona, hamjamiyat” o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni boshqarishda yangi ko‘nikmalarni shakllantirish imkonini beradi.

Shunday qilib, olingan ma’lumotlarni tahlil qilish umumiy o‘rta ta’lim maktablari rahbarlarining boshqaruvchilik kompetensiyasini rivojlantirish modelini ishlab chiqish zarurligini ko‘rsatadi, bu esa o‘zaro bog‘liq va ketma-ket bosqichlardan iborat: diagnostika, tashkiliy, ishlab chiqish va samarali aks ettirish. “Umumiy o‘rta ta’lim maktab direktorlarining strategik boshqarish kompetensiyasini rivojlantirishning konseptual-praksiologik asoslari”ni asks ettiruvchi va faoliyatda samarali foydalanish uchun yangi vir mexanizim ishlab chiqish yoki bor mexanizmlarini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nikolaeva A.D. TA’LIMNI BOSHQARISHGA STRATEGIK YONDASHUV // Asosiy tadqiqot. - 2014. - No 8-7. - S. 1667-1671; URL: <http://fundamental->

research.ru/ru/article/view?id=35274 (Kirish 18/03/2020). «Tabiiy tarix akademiyasi» nashriyoti tomonidan chop etilgan jurnallarni e’tiboringizga havola qilamiz.

2. Dyukov, maktabni rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqishning nazariy va uslubiy asoslari. [Internet resurs] // <http://pedsovet.org/komponent/>.

3. Ta’lim muassasasini rivojlantirish dasturi [Matn] / to‘g‘ridan-to‘g‘ri papka: «Ta’lim menejeri». – M.:, 2010. – 400 b. 9. Moiseev, maktab jamoasining o‘zini o‘zi belgilashi . // Maktab boshqaruvi. 2010 yil. № 10. - S. 26 - 31. 10. Sxemalarda korxonani rivojlantirish.

4. Mashrabjonovna, X. D. (2025). O ‘QITUVCHI INNOVATSION SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISH ZAMONAVIY O ‘QITUVCHINI SHAKLLANTIRISHNING ASOSIY OMILLI SIFATIDA. O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti konferensiyalari, 63-66.

5. Mashrabjonovna, K. D. (2023). Innovative Competence and Its Determinants. Web of Teachers: Inderscience Research, 1(4), 20-23.

MAKTAB JAMOAVIY MUHITNI KOLLABORATIV YONDASHUV ASOSIDA BOSHQARISH

Ishanova Barno Baxadirovna

*A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy
instituti mustaqil izlanuvchisi*

Annotatsiya. Hozirgi zamon ta’lim jarayonida kollaborativ muhit yaratish va jamoaviy muhitni shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada, kollaborativ muhitning ta’rifi, uning ahamiyati, shuningdek, jamoaviy muhitni shakllantirish uchun zarur bo’lgan omillar ko’rib chiqiladi.

Kalit soʻzlar: kollaboratsiya, hamkorlik, hamkorlikda ishlash, pedagogik hamkorlik, ta’lim sohasi, innovatsion yondashuv, jamoa, muhit.

Аннотация. В современном образовательном процессе важно создать среду сотрудничества и сформировать командную среду. В данной статье рассматривается определение среды сотрудничества, её значение, а также факторы, необходимые для формирования командной среды.

Ключевые слова: сотрудничество, кооперация, совместная работа, педагогическое взаимодействие, образовательная сфера, инновационный подход, команда, среда.

Abstract. In the modern educational process, it is important to create a collaborative environment and form a team environment. This article considers the definition of a collaborative environment, its importance, as well as the factors necessary for the formation of a team environment.

Keywords: collaboration, cooperation, collaborative work, pedagogical cooperation, educational sphere, innovative approach, team, environment.

Ta’lim tizimida samarali jamoaning shakllanishi bir nechta muhim omillarga tayanadi. Kollaborativ muhit – bu nafaqat birgalikdagi ish, balki ishonch, ochiqlik va umumiy maqsadlar sari harakat qilish madaniyatidir. Avvalo, oʻzaro tushunish va ishonch muhitini yaratish lozim. Bu jamoa aʼzolariga oʻz fikrlarini erkin ifoda etish, konstruktiv tanqidni qabul qilish va ijodiy fikr almashish imkonini beradi.

Shuningdek bu jarayonda, rollar va vazifalarni aniq belgilab olish ham muhimdir. Har bir ishtirokchi oʻz mas’uliyatini aniq tushunishi, oʻz kuchli tomonlariga mos faoliyat olib borishi zarur. Bunday yondashuv nafaqat samaradorlikni oshiradi, balki jamoa ichida oʻzaro hurmat va hamjihatlikni mustahkamlaydi. Umumiy maqsadlar esa butun jamoani yagona yoʻnalishda birlashtirib, natijalarga erishishga xizmat qiladi.

Kollaborativ muhitda samarali aloqa hal qiluvchi rol oʻynaydi. Ochiq va aniq muloqot oʻzaro ishonchni kuchaytiradi, notoʻgʻri tushunishlarning oldini oladi va kelishilgan qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Bunday muhitni yaratishda muntazam yigʻilishlar, elektron muloqot vositalari hamda norasmiy uchrashuvlar orqali fikr almashish usullari muhim ahamiyatga ega. Bu usullar nafaqat maʼlumot almashish, balki har bir aʼzoning individual yondashuvlarini tushunish va hurmat qilish imkonini beradi.

Kollaborativ jamoaviy ishning yana bir muhim jihati – bu ishonch va oʻzaro hurmatdir. Har bir aʼzo oʻz hissi qadrlanishini, uning fikri tinglanishini va qoʻllab-quvvatlanishini his qilganida, bu yanada mustahkam hamkorlikni taʼminlaydi. Bu esa innovatsiyalarni ragʻbatlantiradi,

ziddiyatlarni konstruktiv yo‘l bilan hal etishga ko‘maklashadi va ta’lim jarayonining umumiy sifatini oshiradi.

Ta’lim muassasasida samarali jamoaning shakllanishi va kollaborativ muhitning yaratilishi umumiy maqsad va vazifalarni aniqlab olishdan boshlanadi. Bu maqsadlar pedagoglar, o‘quvchilar va ma’muriyatni yagona yo‘nalishda birlashtiradi. Umumiy maqsadlar ta’lim muassasasining strategik rivojlanish yo‘nalishini belgilasa, aniq vazifalar – masalan, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, inklyuziv ta’limni joriy etish yoki o‘quv natijalarini yaxshilash – jamoaviy ishni tizimlashtirishga xizmat qiladi. A’zolar ushbu maqsad va vazifalarni anglab, ularga sodiq bo‘lganlarida, bu holat motivatsiyani oshiradi, kelishmovchiliklarning oldini oladi va jamoa ruhini mustahkamlaydi. Shu boisdan, umumiy maqsadlar nafaqat harakatlar uchun yo‘l xaritasi bo‘lib xizmat qiladi, balki ta’lim jarayonining sifatiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Umuman olganda, kollaborativ muhit yaratish – bu umumiy maqsadlar, xilma-xil ko‘nikmalar, samarali muloqot, doimiy takomillashuv va qo‘llab-quvvatlovchi rahbarlik asosida shakllanadigan murakkab, ammo zaruriy jarayondir. Bunday muhit nafaqat jamoaning ichki uyg‘unligini mustahkamlaydi, balki ta’lim sifatining oshishiga, o‘quvchilar va pedagoglarning professional rivojiga ham xizmat qiladi. Shu bois, ta’lim muassasalari ushbu omillarni tizimli tarzda joriy etib, barqaror va samarali o‘quv muhitini shakllantirishga intilishlari lozim.

Bugungi kunda ta’lim tizimi samarali ishlashi uchun raqamli vositalarni integratsiya qilish zarurati kundan kunga ortib bormoqda. Texnologiyalar, xususan Google Workspace, Microsoft Teams, Moodle, Zoom kabi platformalar jamoa a’zolarining real vaqt rejimida resurslar, g‘oyalar va hujjatlar bilan almashinishini ta’minlaydi. Ushbu vositalar muloqotni tezlashtiradi, o‘quvchilar va o‘qituvchilarni loyihalarga faol jalb etadi hamda jarayonning shaffofligini oshiradi. Masofaviy ishlash imkoniyatlari ham jamoaning joylashuvidan qat’i nazar, bir butun sifatida ishlashiga imkon yaratadi. Buning natijasida, har bir ishtirokchi o‘zining bilim va ko‘nikmalari bilan jamoaviy muvaffaqiyatga hissa qo‘shadi. Shuningdek, bu raqamli hamkorlik muhiti nafaqat ta’lim samaradorligini oshiradi, balki talabalarda kelajakdagi professional faoliyat uchun muhim bo‘lgan jamoaviy ishlash ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Samarali jamoaning faoliyati zarur resurslar va psixologik qo‘llab-quvvatlovchi muhit bilan ta’minlangandagina to‘laqonli bo‘lishi mumkin. Bunday resurslar faqat moddiy jihatlar (darsliklar, texnika, mehnat vositalari) bilan cheklanmaydi, balki o‘qituvchi va o‘quvchilarning psixologik ehtiyojlarini ham qamrab oladi. Bu esa ularning fikr bildirish erkinligi, o‘z g‘oyalarini qo‘rqmasdan ilgari surish imkoniyati, ijodiy faoliyatga jalb etilishi bilan bog‘liq. Ta’lim muassasalarida seminar, trening va malaka oshirish dasturlarining mavjudligi – bu kasbiy rivojlanish va motivatsiyani doimiy qo‘llab-quvvatlovchi mexanizmdir. Bunday imkoniyatlar, ayniqsa, tashqi bosimlar yoki o‘zgarishlar davrida jamoaning barqarorligiga va innovatsiyalarga ochiqqligiga xizmat qiladi. Shu tarzda, resurslar va ko‘mak ta’lim muassasalarining umumiy ish unumdorligini oshirishga xizmat qiluvchi asosiy vositaga aylanadi.

Kollaborativ muhitda ziddiyatlarning yuzaga kelishi tabiiy holatdir, biroq ularni hal qilish bo‘yicha samarali strategiyalar mavjud bo‘lsa, bu muammolar jamoaning o‘sish nuqtasiga aylanishi mumkin. Bunday strategiyalar ochiq muloqot, empatiya va faol tinglashga asoslanadi. Rivojlangan jamoada nizolarni inkor etish emas, balki ularni ijobiy yechimga yo‘naltirish madaniyati shakllangan bo‘ladi. Pedagoglar va rahbarlar bu jarayonda muhim rol o‘ynaydi – ular muntazam uchrashuvlar, suhbatlar va ijtimoiy-psixologik treninglar orqali ishtirokchilar

o‘rtasidagi tushunmovchiliklarni aniqlaydi va ularni konstruktiv yechim sari yetaklaydi. Natijada, nizolar jamoaning sog‘lom rivojlanishi uchun manba bo‘lib xizmat qiladi, umumiy ishonch va birdamlik kuchayadi.

Kollaborativ muhitda motivatsiya va ishtirokni yuqori darajada saqlab qolish jamoaviy ishlashning asosiy omillaridan biridir. Har bir ishtirokchi o‘z ishining jamoa muvaffaqiyatiga qanday ta’sir qilayotganini anglaganida, uning ichki motivatsiyasi ortadi. Bunda rahbarlar ochiq va qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratish orqali innovatsion g‘oyalarni rag‘batlantirishi lozim. Muntazam uchrashuvlar, hamkorlikdagi faoliyatlar orqali jamoa a‘zolari o‘zlarini muhim his qilishadi. Jamoaviy loyihalar, interaktiv metodlar, guruhviy mashg‘ulotlar o‘qituvchilar va talabalar o‘rtasida ishtirok va mas’uliyat hissini oshiradi. Bular jamoada o‘zaro tushunishni mustahkamlabgina qolmay, balki shaxsiy rivojlanish va professional yutuqlarga ham olib keladi. Yuksak motivatsiya va ishtirok darajasi esa, o‘z navbatida, ta’lim muassasasining strategik maqsadlariga erishishini ta’minlaydi, uning nufuzini oshiradi va barqaror rivojlanishga yo‘l ochadi.

Kollaborativ muhit – bu bir nechta insonlarning umumiy maqsadga erishish uchun birgalikda ishlashini ta’minlaydigan sharoitdir. Bunday muhitda ishtirokchilar o‘z bilim va tajriba almashadilar, fikr almashadilar va birgalikda yechimlar ishlab chiqadilar. Kollaborativ muhitlar ko‘pincha innovatsiyalarni rag‘batlantiradi va ijodkorlikni oshiradi. Kollaborativ muhit yaratish va jamoaviy muhitni shakllantirish zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun zarurdir. Ochiq muloqot, ishonch, rollarni aniqlash va samarali strategiyalar yordamida bunday muhitni yaratish mumkin. Natijada, jamoalar ijodkorlikni oshirib, muammolarni samarali hal qilishi imkoniyatini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ishmuamedov R. O‘quv jarayonida interfaol uslublar va pedagogik texnologiyalarni qo‘llash uslubi. – Toshkent: RBIMM, 2008. – 68 b.
2. Eshqobilov S. O‘quv-tarbiyaviy ishlarni boshqarishda axborot tizimlaridan foydalanish. Metodik qo‘llanma. – Toshkent: A. Avloniy nomidagi milliy-tadqiqot instituti, 2022. – 74 b.
3. Ishmuamedov R. J., Yuldashev M. A. Ta’lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Nihol, 2013. – 278 b.
4. Eshqobilov S. O‘quv-tarbiyaviy ishlarni boshqarishda axborot tizimlaridan foydalanish. Metodik qo‘llanma – Toshkent: A. Avloniy nomidagi milliy-tadqiqot instituti, 2022. – 74 b.
5. Хакимова, Д. (2023). ИННОВАЦИОННАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ– НЕОТЪЕМЛЕМАЯ ЧАСТЬ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГА. Farg‘ona davlat universiteti ilmiy jurnali, (1), 111-113.
6. Хакимова, Д. М. (2020). ЎҚИТУВЧИ ФАОЛИЯТИДА ИННОВАЦИОН САЛОҲИЯТНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ. НАМАНГАН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ- 2021, 1, 523.
7. Хакимова, Д. М. (2018). Показатели эффективности процесса формирования рефлексивных навыков у учащихся. In INTERNATIONAL SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION (pp. 72-73).

ZAMONAVIY MAKTAB DIREKTORLARIGA QO‘YILADIGAN TALABLAR: KASBIY STANDARTI, KO‘NIKMA VA MALAKALAR (O‘ZBEKISTON VA XORIJ TAJRIBASI)

Kuchkarov O‘tkirjon Vaxobovich

*A. Avloniy nomidagi pedagogik mahorat
instituti Ta’lim menejmenti kafedrasi katta
o‘qituvchisi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy maktab direktorlariga qo‘yiladigan kasbiy talablar, ko‘nikma va malakalar tizimi O‘zbekiston hamda xorijiy mamlakatlar tajribasi asosida tahlil qilingan. Tadqiqotda Avstraliya, Buyuk Britaniya, Yangi Zelandiya, Germaniya, Janubiy Koreya, Finlyandiya va Yaponiya kabi rivojlangan davlatlarning professional standartlari o‘rganilib, ularning umumiy va farqli jihatlari aniqlangan. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasining 367-son buyrug‘i asosida maktab rahbarlari uchun ishlab chiqilgan milliy kasbiy standartning mohiyati yoritilgan. Maqolada xorijiy tajribalar asosida O‘zbekiston ta’lim tizimi uchun sakkizta amaliy tavsiya ishlab chiqilgan bo‘lib, ular rahbarlarning kasbiy o‘shirishini, boshqaruv sifati va ta’lim samaradorligini oshirishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: maktab direktori, kasbiy standart, rahbarlik kompetensiyasi, ta’lim sifati, xalqaro tajriba, boshqaruv madaniyati.

Аннотация. В данной статье рассматриваются профессиональные требования, навыки и компетенции, предъявляемые к современным директорам школ, на основе анализа опыта Узбекистана и зарубежных стран. В исследовании изучены профессиональные стандарты таких развитых стран, как Австралия, Великобритания, Новая Зеландия, Германия, Южная Корея, Финляндия и Япония. Определены общие и отличительные черты данных моделей. Особое внимание уделено национальному профессиональному стандарту руководителей образовательных учреждений Республики Узбекистан (приказ №367). На основе зарубежных практик предложено восемь конкретных рекомендаций, направленных на развитие профессионального роста школьных руководителей, повышение качества управления и эффективности системы образования.

Ключевые слова: директор школы, профессиональный стандарт, лидерские компетенции, качество образования, международный опыт, управленческая культура.

Abstract. This article analyzes the professional standards, skills, and competencies required of modern school principals, based on the experiences of Uzbekistan and several developed countries. The study examines the professional frameworks of Australia, the United Kingdom, New Zealand, Germany, South Korea, Finland, and Japan, identifying both shared and distinctive elements. Particular attention is given to Uzbekistan’s national professional standard for school leaders, established under the Ministry of Public Education’s Decree No. 367. Drawing on international best practices, the paper proposes eight actionable recommendations aimed at enhancing principals’ professional growth, improving leadership quality, and increasing the overall efficiency of the education system.

Keywords: school principal, professional standard, leadership competencies, education quality, international experience, management culture.

Zamonaviy ta’lim tizimining asosiy ustunlaridan biri — bu rahbarlik madaniyati va boshqaruv sifati hisoblanadi. Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida maktab direktori shunchaki ma’muriy rahbar emas, balki ta’lim jarayonining strategik lideri, o’qituvchilar jamoasining motivatori va jamiyatda o’zgarishlarni boshqaruvchi shaxsga aylanmoqda.

Ta’lim sifati bevosita rahbarning kasbiy mahorati, boshqaruv salohiyati, pedagogik yetakchilik qobiliyati va axloqiy qadriyatlariga bog’liq. Shu bois ko’plab rivojlangan mamlakatlarda maktab direktorlariga nisbatan professional standartlar ishlab chiqilgan bo’lib, ular rahbarlarning kasbiy faoliyatini me’yorlashtiradi, baholaydi va rivojlantirish uchun yo’nalish beradi.

O’zbekiston ta’lim tizimida ham so’nggi yillarda rahbar kadrlar tayyorlash, ularning kasbiy kompetensiyalarini oshirish, malakasini baholash tizimini takomillashtirishga qaratilgan islohotlar izchil amalga oshirilmoqda.

O’zbekiston Respublikasida ta’lim muassasalari rahbarlariga nisbatan qo’yiladigan kasbiy talablar “Davlat ta’lim talablari” va “Kasbiy standart” hujjatlarida aniq ifoda etilgan. Ushbu standartning maqsadi — ta’lim rahbarlarining kasbiy salohiyatini oshirish, boshqaruvni natijadorlikka yo’naltirish va rahbarlarning kasbiy o’sish bosqichlarini tizimli tarzda baholashdir.

Kasbiy standart quyidagi asosiy kompetensiya yo’nalishlarini o’z ichiga oladi:

- Pedagogik yetakchilik – o’quv-tarbiyaviy jarayonni tashkil etish va ta’lim sifatini ta’minlash;
- Strategik boshqaruv – maktab rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish va amalga oshirish;
- Kadrlar menejmenti – o’qituvchilar malakasini oshirish, jamoa bilan samarali ishlash;
- Huquqiy va moliyaviy savodxonlik – qonunlarga amal qilish, byudjetni to’g’ri rejalashtirish;
- Axborot-kommunikatsion kompetensiyalar – raqamli texnologiyalarni boshqaruv jarayonlariga integratsiya qilish;
- Ijtimoiy hamkorlik va jamoatchilik bilan aloqalar – ota-onalar, mahalla, davlat organlari bilan samarali muloqot.

Bu yo’nalishlar direktorning faqat boshqaruvchi emas, balki pedagogik, innovatsion va axloqiy lider sifatidagi rolini mustahkamlaydi. Ammo xalqaro amaliyot bilan solishtirganda, O’zbekistonda hali rahbarlik profilingi, baholash tizimining raqamlashtirilishi va xalqaro PD (professional development) integratsiyasi yetarli darajada shakllanmagan.

Avstraliyada rahbarlar uchun “Australian Professional Standard for Principals” (AITSL, 2019) hujjati ishlab chiqilgan bo’lib, u uchta asosiy Leadership Requirement (Vision, Knowledge, Values) va beshta Professional Practice (Leading Teaching, Learning, People, School Management, Community Engagement) asosida qurilgan. Bu model rahbarning liderlik qobiliyatini, strategik fikrlashni va jamoaviy hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan.

Buyuk Britaniyada “Headteachers’ Standards 2020” hujjati mavjud bo’lib, u ikki asosiy bo’limdan iborat: *Professional Conduct* va *Headteachers’ Responsibilities*. Ushbu standart rahbarning axloqiy fazilatlarini, ta’lim sifati uchun javobgarligi va o’qituvchilarning rivojlanishini boshqarish qobiliyatiga alohida urg’u beradi. Direktorlar faoliyati Ofsted inspeksiya tizimi orqali baholanadi.

“Kiwi Leadership for Principals” modeli Yangi Zelandiyada milliy qadriyatlar va Māori madaniyatiga asoslangan. Rahbarlik faqat boshqaruv emas, balki “learning culture”ni

shakllantirish jarayoni sifatida ko‘riladi. Rahbarlar madaniy sezgir, inklyuziv va jamiyatga ochiq bo‘lishi lozim.

Germaniyada rahbarlik standarti har bir federativ yer (Land) tomonidan tasdiqlanadi. Asosiy yo‘nalishlar — pedagogik boshqaruv, sifat nazorati, personal menejment va moliyaviy rejalashtirish. Direktorlarning tayinlanishi va attestatsiyasi qat’iy mezonlarga asoslanadi.

Koreyada “School Leadership Competency Framework” (KEDI, 2018) rahbarlardan strategik rejalashtirish, o‘qituvchilarni qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy ishonchni mustahkamlashni talab qiladi. Rahbar bo‘lish uchun alohida Qualification Program va test tizimi mavjud.

Finlyandiya rahbarlik modelida asosiy tamoyil — ishonch. Direktorlar yuqori professional erkinlikka ega bo‘lib, davlat tomonidan nazorat minimal darajada. Ularning asosiy roli — o‘qituvchilarni qo‘llab-quvvatlash va ta’lim madaniyatini rivojlantirish.

Yaponiyada rahbarlik kompetensiyasi MEXT tomonidan tasdiqlangan “Principal Competency Framework” asosida belgilanadi. Rahbarlar axloqiy yetakchilik, ijtimoiy mas’uliyat va o‘qituvchilar bilan hamkorlikda ishlash ko‘nikmalarini namoyon etishlari lozim.

O‘zbekiston va xorijiy tajribalarning taqqoslamasi

Mamlakat	Rahbarlik modeli	Asosiy kompetensiyalar	Baholash mexanizmi
Avstraliya	Leadership Profiles modeli	Strategik fikrlash, hamkorlik, innovatsiya	AITSL self-assessment
Buyuk Britaniya	Headteacher Standards	Etika, professionallik, natijaviylik	Ofsted inspeksiya
Yangi Zelandiya	Kiwi Leadership	Madaniy sezgirlik, jamoaviy liderlik	O‘zaro baholash tizimi
Germaniya	Länder standartlari	Pedagogik boshqaruv, sifat nazorati	Sertifikatlash va attestatsiya
Koreya	KEDI Framework	Instruksional leadership, etik qadriyatlar	Qualification exam
Finlyandiya	Trust-based model	Ishonch, pedagogik qo‘llab-quvvatlash	Ichki baholash
Yaponiya	MEXT modeli	Axloq, ijtimoiy mas’uliyat, hamkorlik	Prefektura nazorati
O‘zbekiston	Kasbiy standart (2025)	Boshqaruv, ta’lim sifati, AKT	Attestatsiya va tahlil tizimi

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston modeli xalqaro yo‘nalishlarga yaqin bo‘lsa-da, hali rahbarlik profillari, liderlik kompetensiyalarini o‘lchash va natijaviy boshqaruv indikatorlari tizimi to‘liq shakllanmagan.

Eng yaxshi xorijiy amaliyotlardan O‘zbekiston uchun tavsiyalar

1. Milliy “Maktab rahbarining liderlik profili”ni ishlab chiqish (Avstraliya modeli asosida).
2. Direktor lavozimiga tayinlash uchun Qualification Program (Malaka dasturi) joriy etish (Koreya tajribasi).

3. Baholash indikatorlarini ishlab chiqish (Buyuk Britaniya tajribasi).
4. Madaniy sezgir liderlikni rivojlantirish (Yangi Zelandiya).
5. Mentorlik va professional tarmoqlarni yo‘lga qo‘yish (Finlyandiya, Avstraliya).
6. Raqamli boshqaruv kompetensiyalarini mustahkamlash.
7. Xalqaro malaka oshirish dasturlarini tashkil etish.
8. Rahbarlarning psixologik barqarorligini qo‘llab-quvvatlash.

Zamonaviy maktab direktori — bu pedagogik lider, strategik menejer va axloqiy namuna. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, ta’lim tizimining muvaffaqiyati ko‘p jihatdan rahbarlarning malakasi va liderlik sifati bilan belgilanadi. O‘zbekiston ta’lim siyosati xalqaro tendensiyalar bilan uyg‘unlashgan holda, direktorlarning kasbiy rivojlanish tizimini yanada takomillashtirsa, ta’lim sifatida sezilarli o‘sish kuzatiladi.

Kasbiy standartlarni takomillashtirish, liderlik kompetensiyalarini aniqlash, malaka dasturlarini sertifikatlash va baholash tizimini raqamlashtirish orqali ta’limda innovatsion boshqaruv madaniyati shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi. (2025). *Davlat ta’lim talablari va rahbar kadrlar uchun kasbiy standartlar to‘g‘risidagi 367-son buyrug‘i*. Toshkent.
2. Australian Institute for Teaching and School Leadership (AITSL). (2019). *Australian professional standard for principals and the leadership profiles*. Melbourne: AITSL.
3. Department for Education (DfE). (2020). *Headteachers’ standards 2020*. London: UK Government.
4. Ministry of Education, New Zealand. (2018). *Kiwi leadership for principals*. Wellington: Ministry of Education.
5. Kultusministerkonferenz (KMK). (2019). *Qualitätsrahmen Schulmanagement*. Berlin: KMK.
6. Korean Educational Development Institute (KEDI). (2018). *School leadership competency framework*. Seoul: KEDI.
7. Finnish National Agency for Education (EDUFI). (2018). *Leadership and learning culture in Finnish schools*. Helsinki: EDUFI.
8. Хакимова, Д. М. (2020). ЎҚИТУВЧИ ФАОЛИЯТИДА ИННОВАЦИОН САЛОҲИЯТНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ. НАМАНГАН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ-2021, 1, 523.
9. Хакимова, Д. М. (2018). Показатели эффективности процесса формирования рефлексивных навыков у учащихся. In INTERNATIONAL SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION (pp. 72-73).
10. Ministry of Education, Culture, Sports, Science and Technology (MEXT). (2013). *Principal competency framework*. Tokyo: MEXT.
11. Fullan, M. (2014). *The principal: Three keys to maximizing impact*. San Francisco: Jossey-Bass.
12. Leithwood, K., & Jantzi, D. (2008). *Linking leadership to student learning*. Educational Administration Quarterly, 44(4), 496–528.

ZAMONAVIY BOSHQARUV STRATEGIYALARI VA ISTIQBOLLARI

Eshmuminova Oybachin Botirovna

A.Avloniy nomidagi PMMI tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy boshqaruv strategiyalarining nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilish, ularning samaradorligini ilmiy asoslash hamda kelajakdagi rivojlanish istiqbollari aniqlash haqida soʻz yuritiladi.

Kalit soʻzlar: Taʼlim, boshqaruv, strategiya, zamonaviy boshqaruv.

Metodlar: abstraksiya, qiyosiy tahlil, ilmiy xulosa

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты современных стратегий управления, научно обосновывается их эффективность, а также определяются перспективы дальнейшего развития.

Ключевые слова: Образование, управление, стратегия, современное управление.

Методы: абстракция, сравнительный анализ, научные выводы.

Abstract. This article examines the theoretical and practical aspects of modern management strategies, provides a scientific justification for their effectiveness, and identifies prospects for future development.

Key words: Education, management, strategy, modern management.

Methods: abstraction, comparative analysis, scientific conclusion.

Kirish. Globallashuv jarayonida iqtisodiyotning tez surʼatlar bilan rivojlanishi, taʼlimning sifat va samaradorligi, texnologik transformatsiyalar, raqamli innovatsiyalar, ekologik va ijtimoiy masalalarning keskin dolzarblashuvi taʼlimda menejment va strategik boshqaruv fanini tubdan oʻzgartirdi. Anʼanaviy boshqaruv yondashuvlari, ayniqsa, qatʼiy strukturalar va standart operatsiyalar bilan chegaralangan tizimlar, zamonaviy taʼlim tashkilotlarning murakkab va tezkor oʻzgaruvchan muhitida samarali ishlay olmay qolmoqda. Shu sababli boshqaruv jarayonida **strategik boshqaruv, innovatsion, raqamli transformatsiya, inson kapitaliga sarmoya va inklyuziv boshqaruv strategiyalari** asosiy ustuvor yoʻnalishlarga aylanishi zarur.

Boshqaruv konsepsiyasining shakllanishi XIX-XX asrlarda F.Teylor, A.Fayol va M.Veberning nazariy ishlari bilan boshlangan. Klassik maktab samaradorlik va mehnat taqsimotiga eʼtibor qaratgan boʻlsa, neoklassik maktab inson omilini va jamoaviy munosabatlarni markazga olgan. P.Druker esa XXI asr boshqaruvini “bilim asosida boshqaruv” konsepsiyasi bilan izohladi, yaʼni xodimlar va innovatsion jarayonlarni strategik resurs sifatida baholashni taklif etdi.

M.Porterning raqobat ustunliklari nazariyasi tashkilotning strategik pozitsiyasini belgilashda asosiy mezon hisoblanadi. Kaplan va Nortonning “Balanced Scorecard” modeli esa moliyaviy va moliyaviy boʻlmagan koʻrsatkichlarni uygʻunlashtirish orqali strategik monitoringni samarali amalga oshirish imkonini beradi.

Zamonaviy strategiyalari boshqaruvning strategik, innovatsion, raqamli, inson kapitaliga asoslangan, hamkorlik va ochiqlik, inklyuzivlik va adolat hamda jarayonlarga asoslangan boshqaruvlarni oʻz ichiga oladi.

Jadval 1. Zamonaviy boshqaruv strategiyalari va ularning ahamiyati

T/r	Zamonaviy boshqaruv strategiyalari	Ahamiyati
1	Strategik boshqaruv	Ta’lim tashkilotining uzoq muddatli rivojlanishini ta’minlaydi
2	Innovatsion boshqaruv	Yangi texnologiyalar va mahsulotlar joriy etish
3	Raqamli boshqaruv	Ma’lumotlarga asoslangan qaror qabul qilish
4	Inson kapitaliga asoslangan boshqaruv	Xodimlarni strategik resurs sifatida baholash
5	Hamkorlik va ochiqlik tamoyili	Birgalikda faoliyat olib boorish jaroyoni
6	Inklyuzivlik va ijtimoiy adolat	Maktab barcha bolalar uchun teng imkoniyat yaratishi lozim
7	Jarayonlarga asoslangan boshqaruv tamoyili	Jarayonlarni tahlil qilish va optimallashtirish

Strategik boshqaruv- maktab faoliyatining uzoq muddatli rivojlanishini ta’minlaydi. Uning asosiy omillari maktabning missiya va vizyonini ishlab chiqish, strategik reja ishlab chiqish, ta’lim sifatini yaxshilash bo’yicha yo’nalishlar hamda natijalarga asoslangan boshqaruvdir. Ushbu tamoyil natijasida maktabda barqaror, maqsadga yo’naltirilgan va tizimli rivojlanish yo’lga qo’yiladi.

Innovatsion boshqaruv- bu yangi g’oyalar, pedagogik va raqamli texnologiyalarni o’quv-tarbiya jarayoniga tizimli joriy etish orqali ta’lim sifatini oshirish jarayonidir. U quyidagi tarkibiy qismlardan iborat: yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish, raqamli o’qitish vositalaridan foydalanish, sun’iy intellekt va onlayn platformalar bilan ishlash hamda tahliliy axborot tizimlaridan foydalanish.

Ta’lim tashkilotlarida innovatsion texnologiyalarni tatbiq etishning zarurati va ahamiyati shundan iboratki, **raqamli avlodning** shakllanishi, **xalqaro reytinglarda** ta’lim sifati bo’yicha raqobat, **mehnat bozori talablarining** o’zgarishi hamda **masofaviy va gibrid ta’limning** kengayishi. Bugungi kunda o’quvchilarning bilim olish uslubi o’zgargan: ular tezkor interaktiv axborotni xohlaydi. Shu bois texnologiyalarni joriy etish ta’limning tabiiy zaruriyati hisoblanadi.

Innovatsion texnologiyalarni joriy etish ta’lim jarayonining sifat ko’rsatkichiga o’zining ijobiy ta’sirini ko’rsatadi, o’quvchilarning interaktiv ishtiroki ortadi, o’qituvchi mehnati yengillashadi, ortiqcha qo’g’ozbozlik kamayadi, ta’lim tashkilotining ya’ni maktabning imidji oshadi hamda o’quvchilarda XXI asr ko’nikmalari (kritik fikrlash, kreativlik, IT savodxonligi) rivojlanadi.

Xulosa o’rnida aytish lozimki, ta’lim tashkilotlarida yangi texnologiyalarni tatbiq etish innovatsion rivojlanishning asosiy drayveridir. Bu jarayon nafaqat texnik yangilanish, balki pedagogik yondashuvlar, boshqaruv tizimi va ta’lim sifatini yangi bosqichga ko’taradigan kompleks islohotdir.

Raqamli boshqaruv– maktablarda o’qitish, baholash, boshqaruv va muloqot jarayonlarini raqamli texnologiyalar yordamida yagona ekotizimga birlashtirishdir. Bu esa quyidagilarni o’z ichiga oladi: elektron kundaliklar (e-darslik, e-jurnal), LMS platformalari (Moodle, Google

Classroom, EduPage), o‘quvchilar faoliyati monitoringi, raqamli baholash tizimi, onlayn resurslar va sun’iy intellekt vositalari hamda maktab boshqaruvini avtomatlashtirish tizimlari.

Raqamli boshqaruv maktablar uchun– bu **sifatli ta’limni barqaror rivojlantirishning muhim sharti**. Xo‘sh raqamli boshqaruv nima beradi?

Raqamli boshqaruv **o‘quv jarayonida** shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, o‘quvchilar o‘z rivojlanish dinamikasini ko‘rib boradi, onlayn-test, virtual laboratoriya, AI asosida o‘qitish; **Boshqaruvda** real vaqt rejimidagi statistikalar, avtomatlashtirilgan hisobotlar, o‘quvchilarning o‘zlashtirish bo‘yicha xavf guruhlarini aniqlash, resurslarni samarali taqsimlash (o‘qituvchi yuklamasi, sinf komplektligi);

Ota-onalar bilan muloqotda esa tezkor xabarlar, o‘quvchilarning olgan baholari, davomati bo‘yicha kundalik monitoring hamda individual tavsiyalar berib boriladi.

Buning natijasida esa ta’lim tashkilotida ta’lim sifati oshadi, baholash jarayoni shaffoflashadi, o‘quvchining individual rivojlanishi kuzatib boriladi, rahbar xodimlarning qaror qabul qilish jarayoni tezlashadi, resurslar tejamkorligi ortadi, va o‘quvchilar muvaffaqiyati bo‘yicha prognozlar shakllanib boradi.

Bu yondashuv orqali maktabda **fan bo‘yicha bo‘shliqlar, o‘quvchilarning rivojlanish past nuqtalari, o‘qituvchilar samaradorligi va boshqaruvdagi kamchiliklar** tezda aniqlanadi.

Inson kapitaliga asoslangan boshqaruv– bu bu xodimlarning bilim, ko‘nikma, malaka, salohiyat, motivatsiya va sog‘lom psixologik muhitga ega bo‘lishi orqali tashkilot rivojiga qo‘shadigan qiymatidir.

Maktab kontekstida inson kapitali deganda o‘qituvchilar malakasi, innovatsion yondashuvga tayyorligi, boshqaruv xodimlarining kompetensiyasi, ijodkorlik, tashabbuskorlik, o‘quvchilar bilan ishlash mahorati tushuniladi.

Maktabning rivoji – avvalo o‘qituvchilar rivojiga bog‘liq. Ularning kasbiy mahorati malaka darajasi, ishlash samaradorligi, innovatsion kompetensiyalari, o‘quvchilarga ta’sir samarasi, professional xatti-harakati kabi ko‘rsatkichlarini tizimli ravishda o‘lchash jarayonidir.

Xodimlarni strategik resurs sifatida baholash ta’lim tashkilotida ta’lim sifatini oshirishga, inson kapitalini rivojlantirishga, adolatli va shaffof boshqaruv tizimini yaratishga, xodimlar salohiyatidan to‘liq foydalanishga hamda maktabning strategik rivojiga o‘z hissasini qo‘shadi.

Maktabda inson kapitali – bu asosiy strategik boylik. Xodimlarni strategik resurs sifatida baholash ta’lim sifatini oshiradi, maqsadli rivojlanishni ta’minlaydi, raqobatbardosh maktab modelini yaratadi, o‘qituvchilarning professionalligi va motivatsiyasini kuchaytiradi va to‘g‘ri baholangan va rivojlantirilgan xodimlar – maktabning eng katta muvaffaqiyati va innovatsion rivojlanish poydevoridir.

Hamkorlik va ochiqlik– zamonaviy ta’lim tashkiloti yakkama-yakka faoliyat yurita olmaydi. U ota-onalar, mahalla, biznes sektorlari, Oliy ta’lim tashkilotlari, ilmiy markazlar va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda faoliyat olib boradi. Ushbu hamkorlikning natijasi esa maktabning ijtimoiy kapitali oshishiga va qo‘shimcha imkoniyatlar yaratilishiga olib keladi.

Inklyuzivlik va ijtimoiy adolat esa, maktab maxsus ehtiyoji bor bolalar uchun sharoitlar yaratishi, gender tengligini ta’minlashi, ijtimoiy himoyaga muhtoj o‘quvchilarni qo‘llab-quvvatlashi hamda ularning psixologik xavfsizligini ta’minlashi lozim, natijada esa jamiyatda sog‘lom fikrli, xavfsiz va teng imkoniyatli ta’lim muhiti shakllanadi.

Jarayonlarga asoslangan boshqaruv- boshqaruvni shunchaki vazifalar bajarilishiga emas, balki jarayonlarni tahlil qilish va optimallashtirishga qaratadi. Natijada esa, ta’lim tashkilotida samaradorlik oshadi va resurslar tejamkorligi ta’minlanadi.

Ta’lim jarayonini modellashtirish, sinf, fan va o’qituvchi kesimida monitoring hamda sifat boshqaruv tizimi (ISO 21001:2018) bunga misol bo’la oladi.

Xulosa o’rnida aytish kerakki, zamonaviy boshqaruv strategiyalarining ta’lim tashkilotlari — xususan, umumta’lim maktablarida qo’llanilishi bugungi globallashuv, raqamli transformatsiya va mehnat bozori dinamikasi sharoitida tizimli zaruriyatga aylandi. Ta’lim tizimining rivojlanishi endilikda nafaqat pedagogik jarayonning sifatiga, balki boshqaruv modelining samaradorligi, menejmentning innovatsion yondashuvlariga, shuningdek, inson kapitalining raqobatbardoshligiga bevosita bog’liq holda shakllanmoqda. Shu nuqtai nazardan, maktablarda zamonaviy boshqaruv strategiyalarini joriy etish ta’lim tashkilotlarini barqaror, moslashuvchan va innovatsion tizimga aylantirishning asosiy garovi hisoblanadi.

Umuman olganda, zamonaviy boshqaruv strategiyalarining ta’lim tashkilotlarida qo’llanishi innovatsion, raqamli, barqaror va inson kapitaliga tayangan boshqaruv modelini shakllantiradi. Bu model shaffoflik, samaradorlik, moslashuvchanlik, ma’lumotlarga tayangan qaror qabul qilish, ta’lim sifati va jamiyat oldidagi mas’uliyat kabi zamonaviy menejment tamoyillariga asoslanadi.

Natijada maktablar faqat ta’lim beruvchi muassasa sifatida emas, balki rivojlanish markazi, innovatsion tajribalar maydoni, ijtimoiy hamkorlik platformasi, va eng muhimi, kelajakni shakllantiruvchi strategik institut sifatida namoyon bo’ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF–5847-son Farmoni. *“Ta’lim sohasini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”*.
2. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi (2020). *Umumiy o‘rta ta’limni rivojlantirish strategiyasi*.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarori — *“Raqamli ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi”*.
4. O‘zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi hisobotlari va ilmiy sharhlari.
5. Karimov, U., & Xodjayeva, N. (2021). *Ta’lim menejmenti*. Toshkent: TDPU nashriyoti.
6. Yo‘ldosheva, S. (2020). *Maktab boshqaruvi va strategik rivojlanish masalalari*. .
7. UNESCO (2020). *Education for Sustainable Development: A Roadmap*
8. OECD (2021). *Digital Education Outlook 2021: Pushing the Frontiers with AI*.
9. UNESCO (2022). *AI and Education: Guidance for Policy-makers*.

MAKTAB TA’LIMI VA ISHLAB CHIQRISH INTEGRATSIYASINI TASHKIL ETISHDA MAKTAB RAHBARLARINING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI

Mexmonov Ismat Toshpo‘latovich

*A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy
instituti ta’lim xizmatlari markazi direktor
o‘rinbosari, mustaqil tadqiqotchi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada bugungi kunda ta’lim xizmatlari bozori talablarini inobatga olgan holda maktab boshqaruvida o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirishda maktab ta’limi va ishlab chiqarish integratsiyasini tashkil etish mexanizmlarini takomillashtirish, maktab, mahalla yettiligi va ishlab chiqarish korxonalari bilan o‘zaro hamkorlik modelini ishlab chiqish to‘g‘risida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Yangi O‘zbekiston, mahalla yettiligi, integratsiya, kasbga yo‘naltirish, loyiha, zamonaviy texnologiyalar, ta’lim xizmatlar bozori, innovatsiya, o‘zaro hamkorlik.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы совершенствования механизмов организации интеграции школьного образования и производства в системе профессиональной ориентации учащихся в системе управления школой с учетом требований современного рынка образовательных услуг, а также разработка модели взаимодействия школ, дворовых коллективов и производственных предприятий.

Ключевые слова: Новый Узбекистан, седьмой микрорайон, интеграция, профессиональная ориентация, проект, современные технологии, рынок образовательных услуг, инновации, сотрудничество.

Abstract. This article discusses the improvement of mechanisms for organizing the integration of school education and production in the vocational guidance of students in school administration, taking into account the requirements of the current educational services market, and the development of a model of interaction between schools, neighborhood groups, and production enterprises.

Keywords: New Uzbekistan, neighborhood seven, integration, vocational guidance, project, modern technologies, educational services market, innovation, cooperation.

Jahonda zamonaviy ta’lim tizimining asosini sifatli va yuqori texnologiyali muhit tashkil etadi. Uning yaratilishi va rivojlanishi texnik jihatdan murakkab, shu bilan bir qatorda bunday muhit ta’lim tizimini takomillashtirishga, maktab ta’limi va ishlab chiqarish integratsiyasini tashkil etishga xizmat qiladi. Ushbu zamonaviy ta’lim tizimini shakllantirish, yangi texnologiyalarni tizimga tadbiq qilish va boshqarish malakali kasb-hunarga ega bo‘lgan mutaxassis-kadrlar hamda rahbarlarga bog‘liq bo‘lib qolmoqda.

Dunyoda inson omili va kapitali, qobiliyati va salohiyatidan innovatsiyalar joriy qilish asosida samarali foydalanish raqamli boshqaruv tizimi va axborot kommunikatsiya vositalari rivojlanayotgan bugungi kunda, ayniqsa, umumta’lim maktab rahbarlarining faoliyati samaradorligini oshirishda, ta’lim jarayonini ishlab chiqarish bilan integratsiya qilish va uni tashkil etishning sustligi oqibatida, ta’lim tizimining rivojlanishi ishlab chiqarishdan ortda qolishiga sabab bo‘lmoqda. Shuningdek, maktab ta’limi tizimida o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirishning ilmiy asoslangan tizimi joriy qilinmaganligi, ta’lim tarmoqlarida moddiy-texnik va innovatsiya

tizimining qoniqarsiz ahvolda ekanligi, texnologiya fanini o‘qitishni tashkil etishda innovatsion boshqaruv faoliyatining tashkiliy-metodologik asoslari to‘liq ishlab chiqilmaganligi, oliy ma’lumotli professional pedagog kadrlar tayyorlaydigan OTM, ularning malakasini oshirish va qayta tayyorlovchi muassasalar va ishlab chiqaruvchilar o‘rtasidagi integratsion munosabatlardagi muayyan muammolarning yuzaga kelishi, maktab ta’limi tizimi boshqaruvida maktab ta’limi va ishlab chiqarish integratsiyasini tashkil etishga yo‘naltirilgan innovatsion boshqaruv faoliyatining ahamiyatini oshirmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim davlatning ma’naviy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyotining asosi bo‘lgan uzoq muddatli rivojlanish ustuvorliklaridan biri sifatida e’tirof etiladi.

Ta’lim tizimidagi o‘zgarishlarning asosiy maqsadi - ta’lim jarayoniga aniq, ijobiy, shaxsiy mazmun berib, o‘ziga xos qobiliyatlari, qiziqishlari, individual xususiyatlari bilan shaxsni rivojlantirishga qaratilgan gumanistik paradigmani amalga oshirishdir. Shaxsning ijodiy, ma’naviy va jismoniy imkoniyatlarini rivojlantirish, axloq va sog‘lom turmush tarzining mustahkam asoslarini shakllantirish, individuallikni rivojlantirish uchun shart-sharoit yaratib, aql-zakovatni boyitish ta’lim tizimining dolzarb ustuvor vazifalaridan hisoblanadi.

Maktab ta’limi va ishlab chiqarish integratsiyasini tashkil etish hamda maktab ta’limi tizimini kreativ boshqaruv asosida tashkil qilish masalalari zamonaviy ta’lim tizimining eng dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu ikki jarayon o‘zaro bog‘liq bo‘lib, ta’lim sifatini oshirish va yoshlarni mehnat bozoriga samarali tayyorlashga xizmat qiladi. Kasb-hunarga yo‘naltirish o‘quv-tarbiyaviy ishlarining bir qismi sifatida ko‘riladi. Kasb-hunar tanlashga tayyorgarlik esa shaxsga jamiyat tomonidan ta’sir etuvchi bir tarbiyaviy tizim asosida ko‘riladi. Maktab, oila, mahalla va ishlab chiqarishning hamdo‘stligi yosh avlodni yangi ruhda tarbiyalashning asosiy prinsipi hisoblanadi. Maktabning ota-onalar bilan o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirish tizimidagi ishi eng muhimidir. Ota-ona farzandlarining hayotiy kasb rejalarini belgilashlarida faol ishtirok etadi. Hamma ota-onalar ham farzandlar istak va xohishlarini bilavermaydi. Kasbga yo‘naltirish, o‘quvchi yoshlarni ma’lum soha orqali o‘z bilim va ko‘nikmalarini izchil amalga oshirish dolzarb muammolardan biridir.

Umuman olganda, maktab ta’limi va ishlab chiqarish integratsiyasi hamda maktab ta’limi tizimini kreativ boshqaruv asosida tashkil qilish – bu o‘quvchilarni kelajakka yanada yaxshiroq tayyorlash va ta’lim sifatini oshirishning muhim vositalari hisoblanadi. Bu jarayonlarni samarali amalga oshirish uchun davlat, ta’lim muassasalari, ishlab chiqarish korxonalari va jamiyatning barcha qatlamlari o‘rtasida uzviy hamkorlik talab etiladi.

Yosh avlodni ijtimoiy-iqtisodiy moslashtirish va kasbga yo‘naltirish tizimida o‘z o‘rnini topish muammosi ta’lim muassasalari uchun jiddiy masaladir. O‘quvchilar zamonaviy mehnat bozori, undagi xulq-atvor qoidalari, mehnat munosabatlari sohasidagi huquq va majburiyatlari haqida yetarlicha bilimga ega emas. Shunday qilib, mehnat bozoriga dastlabki kirish davrida o‘quvchilarda o‘zlarining kelajakdagi kasbiy faoliyati haqidagi idealistik g‘oyalar ustunlik qiladi. Mehnat haqiqati bilan to‘qnashuv mehnat qadriyatlarini qayta yo‘naltirish yoki degradatsiyaga olib keladi. O‘quvchilarni mavjud ijtimoiy-iqtisodiy sharoitga moslashtirish va mehnat bozoriga munosib yo‘naltirish muammolarini hal etishda kasbga yo‘naltirish chora-tadbirlari muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday vaziyatda ta’lim muassasalari darajasida o‘quvchi yoshlarni kasbga yo‘naltirish va o‘z taqdirini o‘zi belgilash vazifasi juda dolzarbdir.

Ta’lim va ishlab chiqarish integratsiyasini ta’minlashda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish alohida o’rin tutmoqda. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi natijasida o’quvchilar uchun virtual laboratoriyalar, masofaviy ta’lim platformalari va kasbga yo’naltirish bo’yicha elektron resurslar yaratilmoqda. Bu esa o’quvchilarning zamonaviy kasb-hunarlarini o’zlashtirishida muhim ahamiyat kasb etmoqda.

O’quvchilarga ilm-fan asoslarining mustahkam bilimlarini singdirish, ularda yuksak onglilikni tarbiyalash, umuminsoniy axloqiylilikni shakllantirish, yosh avlodni turmushga, mehnatga, ijtimoiy zarur kasblarni ongli ravishda tanlashga tayyorlash ta’lim va tarbiyaning hamma bosqichlarida maktabning asosiy vazifalaridan hisoblanadi. Kasbni to’g’ri tanlash inson turmushida muhim qadam bo’lib, yosh avlodning butun hayotidagi muvaffaqiyati ko’p jihatdan kasbning qanchalik to’g’ri tanlanishiga bog’liq.

Ta’lim, fan va ishlab chiqarish o’rtasidagi integratsiya oltin uchburchak tamoyili asosida amalga oshirilib, bunda ta’lim tizimi ilm-fan uchun zarur kadrlarni yetkazib beradi, ishlab chiqarish esa ilmiy tadqiqotlarni yangi buyurtmalar va moliyaviy resurslar bilan ta’minlaydi. O’z navbatida, ilm-fan ta’lim tizimini zamonaviy bilimlar bilan, ishlab chiqarishni esa innovatsion texnologiyalar bilan ta’minlab boradi. Bu jarayonda ta’lim va ishlab chiqarish o’rtasida ham bevosita (ilm-fan orqali), ham bilvosita aloqalar o’rnatiladi. Ushbu tizimning samarali ishlashi uchun bir qator muhim masalalarni hal etish talab etiladi: ta’lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasining optimal mexanizmlarini ishlab chiqish, ta’lim va fan hamkorligini ishlab chiqarish hamda maktab ta’limi bilan uyg’unlashtirish algoritmini yaratish, ishlab chiqarish jarayonini ilmiy faoliyatning ajralmas qismiga aylantirish va kreativ ta’limni joriy etish. Tarixiy tajriba shuni ko’rsatadiki, mamlakat taraqqiyoti uchun fan, ta’lim va ishlab chiqarish o’rtasidagi aloqalarni tashkil etish, boshqarish, nazorat qilish va baholashning aniq mexanizmlari mavjud bo’lgan. Maktab ta’limi tizimida har bir mutaxassislik bo’yicha o’quv va ishlab chiqarish amaliyotining uzviyligini ta’minlash, zamonaviy ilmiy bilimlarni qo’llash hamda ilmiy va amaliy metodlar asosida ta’lim jarayonini tashkil etish uchun maxsus fanlar majmuasi shakllangan. Ammo bu sohaga e’tiborsizlik yaratilgan tizim va uning faoliyatini inqirozga olib kelishi mumkin. Shuning uchun ta’lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasini doimiy ravishda takomillashtirib borish, zamonaviy talablar asosida yangilab turish talab etiladi. O’quvchilarni kasbga yo’naltirish jarayoni zamonaviy yondashuvlar asosida boshqarilishi ta’lim tizimida muhim o’rin tutadi. Bu jarayon o’quvchilarning individual qiziqishlari, qobiliyatlari va mehnat bozorining real ehtiyojlari asosida yo’naltirilgan qarorlar qabul qilishini ta’minlashga qaratilgan.

Boshqaruvni amalga oshirishda quyidagi asosiy zamonaviy yondashuvlardan foydalanish maqsadga muvofiq:

Individual yondashuv Har bir o’quvchining qiziqishi, iqtidor darajasi va shaxsiy xususiyatlari hisobga olinadi.

Psixologik testlar, qiziqishlar so’rovlari va kompetensiyalar tahlili asosida yo’naltirish amalga oshiriladi.

Raqamli texnologiyalarni qo’llash Kasbga yo’naltirishda sun’iy intellektga asoslangan platformalar, onlayn kasbiy diagnostika tizimlari, virtual kasb simulyatorlari va mobil ilovalar yordamida o’quvchilarga mos kasblarni tavsiya qilish mumkin.

STEAM yondashuvi Fan, texnologiya, muhandislik va matematika sohalariga yo‘naltirilgan ta’lim orqali zamonaviy kasblarga tayyorlash kuchaytiriladi. Bu metodika orqali tanqidiy fikrlash, muammoni hal qilish va ijodiy yondashuv rivojlanadi.

Hamkorlikdagi boshqaruv Mahalla yettiligi, maktab, ota-onalar, texnikumlar, oliy o‘quv yurtlari va ish beruvchilar o‘rtasida hamkorlikni yo‘lga qo‘yish orqali o‘quvchilar real mehnat bozoriga tayyorlanadi. Ustoz va murabbiylik tizimi Har bir o‘quvchiga kasbiy yo‘nalishda yordam beradigan ustozlar (o‘qituvchilar, kasbiy mutaxassislar) biriktiriladi. Bu o‘quvchining maqsadli harakat qilishiga yordam beradi. Soft skills (yumshoq ko‘nikmalar) rivojlantirish Faqat texnik ko‘nikmalar emas, balki muloqot, jamoada ishlash, vaqtni boshqarish, moslashuvchanlik kabi ko‘nikmalar ham o‘rgatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. “Yangi O‘zbekiston strategiyasi”, .:T. – 2021.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 3-yanvardagi “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 1059-son qarori. <https://lex.uz/ru/docs/-4676839>
3. R.X.Djuraev, S.T.Turg‘unov. Ta’lim menejmenti. Umumiy o‘rta ta’lim muassasalari direktorlari uchun qo‘llanma. Toshkent, “Voriz-Nashriyot” – 2006.
4. Gilford J., Torrens E. “Kreativ menejment asoslari”, 2018. 312-314p.
5. Makarenko O.G., Varfolomeev A.G., Voroshilova O.S. “Ta’lim tizimida kreativ menejment”, 2019. 54-57.p.
6. Itskovits G. “Zamonaviy ta’lim tizimining innovatsion rivojlanishi”, 2020. 91.p.
7. Porter M. “Raqobat va innovatsion tizimlar”, 2019. 76.p.
8. Data from Carnegie International Center, 2020. <https://carnegieendowment.org/>
9. Stenford universiteti tadqiqotlari, 2019. <https://exhibits.stanford.edu/data/feature/stories-from-2019>. 1071p.
10. Yevropa texnologiya platformasi ma’lumotlari, 2018. <https://carnegieendowment.org/topics/technology?lang=en&center=europe>
11. Xitoy innovatsion kengashi ma’lumotlari, 2020. https://www.stats.gov.cn/english/PressRelease/202111/t20211101_1824017.html

BO’LAJAK MAKTAB MENEJERLARINING BOSHQARUV KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHNING O’ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Sodiqov Rafiqjon Turobjon o’g’li

A.Avloniy nomidagi PMMI mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada bolajak maktab menejerlari egalashi zarur bo’lgan kompetensiyalar aniqlangan, ilmiy jihatdan tahlil qilingan asoslab berilgan.

Kalit so’lar: menejer, kompetensiya, me’yoriy hujjatlar, hayot davomida o’rganish, jamiyat taraqqiyoti, stressni boshqarish, XXI-asr ko’nikmalari, boshqaruv, iyerarxiya.

Аннотация. В статье определены, научно проанализированы и обоснованы компетенции, которыми должны обладать будущие руководители школ.

Ключевые слова: руководитель, компетентность, нормативные документы, непрерывное обучение, социальное развитие, управление стрессом, навыки XXI века, управление, иерархия.

Abstract. This article identifies, scientifically analyzes and substantiates the competencies that future school managers should possess.

Keywords: manager, competence, regulatory documents, lifelong learning, social development, stress management, 21st century skills, management, hierarchy.

Ta’lim jamiyatning ma’naviy, iqtisodiy, ijtimoiy rivojlanishida, ayniqsa, axborotlashtirish va globallashtirish jarayonlarida muhim o’rin tutadi. Zamonaviy sivilizatsiya va bilimga asoslangan axborot jamiyatining eng muhim qadriyatlari - bu odamlarning kompetensiyalari va hayot davomida o’rganish qobiliyatidir.

Bozor sharoitida ta’lim muassasalarining har qanday darajada raqobatbardoshligi nafaqat rasmiy ta’lim tizimida, balki norasmiy ta’limning ishlab chiqilgan mexanizmlari orqali shakllanadigan rahbarlarning kasbiy sifatlarining yetarlicha keng doirasi bilan ta’minlanadi. Bu, o’z navbatida, bo’ljak ta’lim menejerlarini tayyorlash bilan shug’ullanuvchi muassasalarda o’quv jarayonining mazmuni va tashkil etilishiga yangi talablar qo’yadi.

Ta’lim sohasiga oid me’yoriy hujjatlarda jamiyat taraqqiyotining asosiy o’zagi sifatida belgilangan kompetensiyaga asoslangan yondashuvni joriy etish orqali ta’lim sohasida yangi avlod yetakchilarini tayyorlash mumkin. Shu bilan birga, kompetentlik yondashuvi ta’lim sohasini zamonaviy mehnat bozori ehtiyojlariga moslashtirishga urinish ekanligini ta’kidlash lozim. Ushbu muammoni hal qilishda kasbiy kompetensiya komponenti sifatidagi maktab menejerining boshqaruv kompetensiyasi muhim rol o’ynaydi.

Maqsadli ta’lim menejerlarining boshqaruv harakatlari majmui ularni turli faoliyatga kiritish, foydalanishni o’z ichiga oladi.

Ta’lim jarayonida bunday ishtirokchilarning o’zaro ta’sirini ta’minlashga qaratilgan turli xil shakllar, usullar ularning ish munosabatlari kuzatiladi. Pedagogik tizimda kasbiy axloqiy-psixologik muhit axloqiy-ishbilarmonlik va axloqiy-shaxsiy munosabatlar mavjud.

Boshqaruv faoliyati ta’lim muassasasining xodimi bo’lgan va ayni paytda o’zining ierarxik jihatdan yuqori lavozimi tufayli chetda turgan menejning maqomiga xosdir. Bu ko’plab amaliy qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi va agar menejer nafaqat rasmiy “rahbar”, balki norasmiy rahbar

(masalan, tashkilotning haqiqiy a’zosi) bo’lsa, tashkilot samaradorligi yuqori bo’ladi. Shunday qilib, boshqaruvning muhim xususiyatlaridan biri boshqaruv ierarxiyasi va jamoaviylikning uyg’unligi, shuningdek, ularni optimal muvofiqlashtirish zarurati hisoblanadi.

Boshqaruv faoliyatining o’ziga xosligi qat’iy vaqt cheklovlarida (ta’lim loyihalari, kelishuvlar, buyruqlar, ko’rsatmalar uchun ma’lum muddatlarning belgilasnishi), surunkali ma’lumotlarning noaniqligi, natija uchun yuqori mas’uliyat, tartibsiz ish, doimiy resurslarning yetishmasligi, ekstremal, stress deb ataladigan holatlarning tez-tez sodir bo’lishida namoyon bo’ladi. Bundan tashqari, ba’zi bir vaqtning o’zida ko’plab harakatlarni bajarish va ko’plab muammolarni hal qilish kerak bo’ladi.

Boshqaruv faoliyati, har qanday boshqa faoliyatlar kabi, ko’plab omillar bilan belgilanadigan va birinchi navbatda uning kasbiy malakasiga bog’liq bo’lgan katta yoki kamroq samaradorlik bilan amalga oshirilishi mumkin.

Umuman olganda, biz menejerni kompetentsiyasi haqida gapirar ekanmiz, kompetensiya bu kasbiy faoliyat uchun zarur bo’lgan o’zaro bog’liq bo’lgan mazmun yo’nalishlari, bilim, ko’nikma, qobiliyat va tajribalar yig’indisi sifatida qaraladi.

S.Klepko’ning fikricha, ta’lim muassasasi rahbarining malakasini oshirishda iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishi va jadal o’zgarishlar sharoitida ta’lim maqsadi yuqori sifatli inson kapitalini: intellektual, ijtimoiy, jismoniy kapitalni shakllantirish ekanligini qabul qilish muhim ahamiyatga ega.

Shunday qilib, menejmentning professionalligi menejning ma’lum bir kasbiy malaka darajasini o’z ichiga olgan ong’li maqsadli faoliyat natijasi sifatida qaraladi. T.Sorochan ta’kidlaganidek, “Maktab rahbarlarining boshqaruv faoliyatining professionalligi pedagogik ta’limda shakllanadigan va maktab direktoriga pedagogik vazifalarni hal etish bilan boshqaruv obyektining o’ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda professional tarzda boshqaruv faoliyatini amalga oshirish imkonini beruvchi kompetensiyalar majmuidir”.

Zamonaviy olimlar va amaliyotchilar ta’lim muassasasi rahbarining kasbiy mahoratining eng muhim mezonini uning boshqaruv kompetentsiyasi deb bilishadi.

Umuman olganda, menejment boshqaruv qarorlarini qabul qilish va amalga oshirish jarayonidir, bu iqtisodiy, ma’muriy, psixologik va pedagogik ta’sirlar orqali faoliyatni optimallashtirishga qaratilgan kasbiy faoliyat turi bo’lib, ularning har biri ehtiyojlar, qadriyatlar, pozitsiyalar, shaxslar, guruhlar, jamoalarning munosabatlariga ta’sir qiladi, yo’naltiradi va faollashtiradi, kasbiy faoliyat samaradorligini oshiradi.

V.I.Bondarning ta’kidlashicha, ta’lim menejerining boshqaruv kompetensiyasini tizim komponenti - kasbiy kompetensiya hisoblanadi. Boshqaruv kompetensiyasi boshqaruv funksiyalarini bajarish uchun yig’ilgan bilim, ko’nikma va malakalardan iborat.

Ilmiy maktablar vakillarining ilmiy tadqiqot ishlarini umumlashtirish kompetentli menejer o’z faoliyatida psixologiya va sotsiologiya yutuqlaridan foydalanishi kerakligidan dalolat beradi; ish sharoitlari va tashkiliyligini bilish; guruhlardagi psixologik hodisalarni, individual ehtiyojlarni, maqsadlarni, motivlarni hisobga olish; ishlash uchun motivatsiyani ko’rsatish; xodimlarni tanlash, ularning muvofiqligi va kasbiy qobiliyatlarini aniqlay olish; ta’lim muassasasini rivojlantirishning innovatsion usullarini topishni ta’kidlaydi.

Ta’lim muassasasini boshqarishda menejering roli bo’yicha ilmiy manbalar tahlili, ayniqsa, qonunchilikdagi so’nggi o’zgarishlar nuqtai nazaridan zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda umumiy o’rta ta’lim muassasalarini boshqarishning yangi modelini ishlab chiqish zarurligini ko’rsatadi. Bu esa, bo’lajak maktab rahbarlarining boshqaruv kompetentsiyalarini shakllantirish jarayoniga oid ilmiy qarashlarni tizimlashtirish, shuningdek, ularni tegishli me’yoriy hujjatlarda belgilangan umumiy o’rta ta’lim muassasalari rahbarlarining malakalariga qo’yiladigan yangi talablar bilan majburiy integratsiyalash vazifasini qo’yadi.

Boshqaruv kompetensiyasi umumiy o’rta ta’lim muassasalarining bo’lajak rahbarlari quyidagi fazilatlarga ega bo’lishini nazarda tutadi: boshqaruv va kasbiy savodxonlik; o’quvchilarning ta’lim xizmatlariga bo’lgan ehtiyojlari va jamiyat talablarini qondirish uchun ongli motivatsiya; insonning umumiy madaniy, umumta’lim, kasbiy va boshqaruv dunyoqarashini yuksaltirish; axborot- texnologiyalaridan foydalanishga asoslangan axborot faoliyati va axborot kommunikatsiyasi ko’nikma va malakalarini rivojlantirish, ta’lim jarayonida innovatsiyalarni ishlab chiqish va amalga oshirishga tayyorlik, muayyan fikrlash uslubi, uning mustaqilligi va ijodkorligi va boshqalar.

Umumiy o’rta ta’lim muassasasining bo’lajak menejerlarining boshqaruv kompetensiyalari ta’lim muassasasini rivojlantirishga, uning strategiyasini amalga oshirishga qaratilgan bo’lishi kerak. Boshqarish jarayonlarining professional yangiligi, albatta, muassasaning muvaffaqiyatiga, ta’lim xizmatlari bozorida raqobatbardoshligiga erishish, muassasa mijoz va xodimlarining ehtiyojlarini qondirish vositasi hisoblanadi.

Ta’lim muassasalarining bo’lajak rahbarlarining kasbiy tayyorgarligi tarkibiy qismi - bu boshqaruv nuqtai nazaridan muhim bo’lgan uzoq muddatli foyda bilan tavsiflangan innovatsiyalarga tayyorlikni shakllantirishdan iborat.

Umumiy o’rta ta’lim muassasalarining bo’lajak rahbarlarining kasbiy kompetentsiyasining asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- XXI-asr ko’nikmalariga ega bo’lishi;
- inson resurslarini boshqarish;
- shaxsiy sifatlarga ega bo’lish;
- halollik va adolatli qarorlar qabul qilish;
- stressga chidamlilik;
- optimistik yondashiv asosida ish yuritish;
- tashabbuskorlik;
- huquqiy bilimlarga ega bo’lish;
- moliyaviy bilimlarga ega bo’lishi;
- empatiya, o’ziga ishonch, konfliktlarni boshqarish va h.k.

Tadqiqot natijasi sifatida ta’lim sohasini isloh qilish sharoitida umumiy o’rta ta’lim muassasalarining bo’lajak menejerlarining boshqaruv kompetensiyasini shakllantirish muammosi bo’yicha ilmiy qarashlar tizimlashtirildi.

Ta’lim muassasasi rahbarining boshqaruv kompetensiyasi zamonaviy sharoitda ta’lim muassasasini boshqarish samaradorligi bog’liq bo’lgan murakkab va ko’p qirrali tushuncha bo’lganligi sababli, uning shakllanishi har tomonlama shaxsiy rivojlanish va yangi avlod rahbarlariga tegishli ko’nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan bo’lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bondar, V.I. Competitiveness of a teacher as a component of his professional competence. *Primary school*. 7. 2008. p. 22– 23.
2. Drucker, P.F. *Management tasks in the XXI century* // 2000.
3. Клепко, S.F. *Modernization processes in modern education* // 2008.
4. Хакимова, Д. (2023). ИННОВАЦИОННАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ– НЕОТЪЕМЛЕМАЯ ЧАСТЬ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГА. Farg ‘ona davlat universiteti ilmiy jurnali, (1), 111-113.
5. Хакимова, Д. М. (2020). ЎҚИТУВЧИ ФАОЛИЯТИДА ИННОВАЦИОН САЛОҲИЯТНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ. НАМАНГАН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ- 2021, 1, 523.
6. Хакимова, Д. М. (2018). Показатели эффективности процесса формирования рефлексивных навыков у учащихся. In INTERNATIONAL SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION (pp. 72-73).
7. Sorochan, T.M. *Preparation of school principals for management activities: theory and practice*: [monograph] // 2005.
8. Sykin, V.A., Brizhataya, I.A. *Philosophical discourse of modern innovative education: a monograph* // 2014.

MAKTAB DIREKTORLARINING BOSHQARUV FUNKSIYALARINI BAJARISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN SAMARALI FOYDALANISH

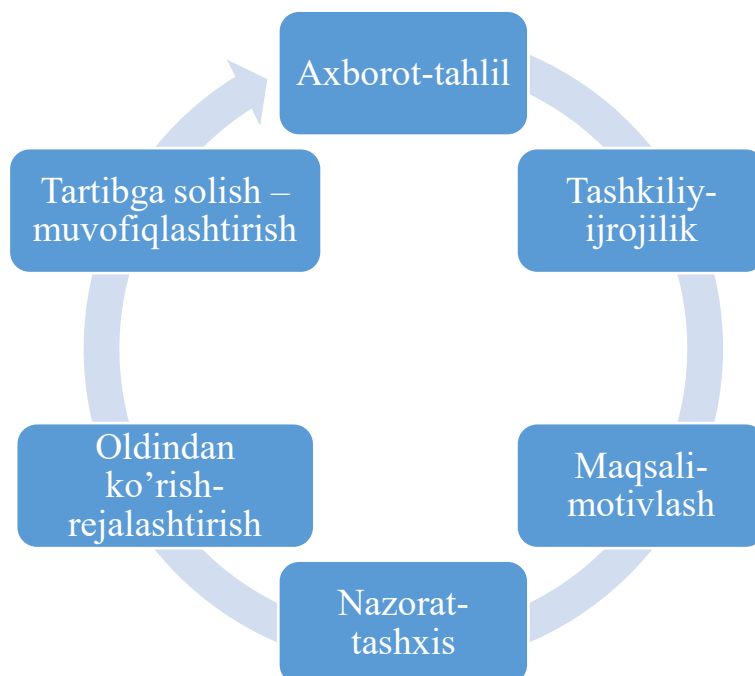
Eshqobilov Sanjar Qo‘ziboyevich

A.Avloniy pedagogik mahorat milliy instituti dotsent v.b.

Zamonaviy ta’lim tizimida maktab direktorlarining boshqaruv faoliyati tobora murakkablashib bormoqda va bu jarayonda raqamli texnologiyalar muhim ahamiyat kasb etmoqda. Elektron hujjat aylanish tizimi, ma’lumotlar bazasini boshqarish dasturlari, onlayn monitoring platformalari va elektron jurnal tizimlari direktorlarga o‘quv jarayonini samarali nazorat qilish, o‘qituvchilar faoliyatini baholash, o‘quvchilar yutuqlarini tahlil qilish hamda ota-onalar bilan samarali muloqot o‘rnatish imkonini beradi. Raqamli texnologiyalar yordamida boshqaruv qarorlari qabul qilish jarayoni tezlashadi, resurslardan oqilona foydalanish ta'minlanadi va maktab faoliyatining barcha yo‘nalishlari shaffofroq bo‘ladi.

Bundan tashqari, bulutli texnologiyalar, videokonferensiya tizimlari va maxsus boshqaruv dasturlari direktorlarga masofaviy ish olib borish, tezkor ma'lumot almashinuvi va institutning raqamli transformatsiyasini amalga oshirish imkoniyatini yaratadi. Shunday qilib, raqamli texnologiyalarni boshqaruv jarayoniga integratsiya qilish maktab samaradorligini oshirish, zamonaviy ta’lim standartlariga muvofiqlikni ta'minlash va ta’lim sifatini yaxshilashning asosiy omillaridan biriga aylanmoqda.

Maktab direktorlarining boshqaruv funksiyalari quyidagilardan iborat:

Har bir funksiyada texnologiyalar boshqaruv samaradorligini oshirish, ma’lumotlar bilan ishlashni soddalashtirish va qaror qabul qilishni tezlashtirishga xizmat qiladi.

Maktab direktorlarining boshqaruv funksiyalari bajarishda raqamli texnologiyalarning alohida vositalaridan foydalanish bo'yicha imkoniyatlar mavjud bo'lib, quyida ularni batafsil ko'rib o'tamiz.

Maktab direktorlarining axborot-tahlil funksiyasi maktab faoliyati haqidagi ma'lumotlarni yig'ish, tahlil qilish va asoslangan qarorlar qabul qilishda muhim ahamiyatga ega. Axborot-tahlil funksiyasini bajarishda quyidagi raqamli vositalardan foydalanish mumkin:

Google Sheets, Excel Online – o'quvchilar, o'qituvchilar va natijalar bo'yicha tahliliy jadval tuzish;

Power BI, Google Data Studio – interaktiv tahliliy panellar (dashboard) yaratish;

Maktab boshqaruv axborot tizimlari (emaktab, erp, edo.ijro.uz va b) – avtomatik hisobotlar va tahlillar olish;

ChatGPT, Claude – ma'lumotlarni tahlil qilishda, hisobot matnlarini shakllantirishda yordamchi vosita sifatida;

Tashkiliy-ijroiylilik funksiyasi maktabda tashkiliy ishlarni muvofiqlashtirish, vazifalarni taqsimlash va ijroni nazorat qilishdan iborat;

Google Workspace (Docs, Drive, Calendar, Meet) – hujjatlar almashinuvi, rejalashtirish va onlayn yig'ilishlar;

Trello, Asana, Notion – vazifalarni taqsimlash, jarayonlarni kuzatish;

Microsoft Teams, Zoom, Google Meet – masofaviy yig'ilish va seminarlarni tashkil etish;

E-Imzo, ijro intizomi tizimi – hujjatlarni elektron imzo bilan tasdiqlash va rasmiy yuritish.

Maqsadli-motivlash funksiyasi xodimlar va o'quvchilarni maqsad sari yo'naltirish va rag'batlantirishda ham raqamli vositalardan quyidagilarni keltirib o'tishimiz mumkin:

Google Forms, Mentimeter, Kahoot, Wayground – so'rovnomalar va interaktiv baholash orqali motivatsiya darajasini aniqlash;

ClassDojo, Edmodo, Moodle – o'quvchilar yutuqlarini kuzatish va rag'bat tizimini yuritish;

Telegram botlar, Kanallar – yangiliklar, e'tirof va tanlov natijalarini tez tarqatish;

Gamifikatsiya platformalari (Classcraft va b.) – o'yin elementlari orqali o'qituvchilarni va o'quvchilarni motivatsiyalash;

Nazorat-tashxis funksiyasi boshqaruv faoliyat samaradorligini baholash, muammolarni aniqlash va tahlil qilishdan iborat.

Google Forms, Microsoft Forms – o'quvchilar, ota-onalar va xodimlar fikrini o'rganish uchun onlayn so'rovnomalar.

Learning Management Systems (LMS) – o'quv jarayonining monitoringi.

Power BI – monitoring natijalarini vizual tahlil qilish.

Video kuzatuv tizimlari – darslar, tadbirlar va intizom nazoratini olib borish.

Oldindan ko'rish – rejalashtirish funksiyasi maktab rivojlanish istiqbollari belgilash, resurslar va faoliyatni rejalashtirish hisoblanadi.

Google Calendar, Notion, ClickUp – yil, oy va hafta bo'yicha ish rejalari yaratish.

MS Excel, SmartSheet – budjet va resurs rejalashtirish.

AI vositalari (ChatGPT, Gemini, Copilot) – istiqbolli tahlil, strategik reja variantlarini ishlab chiqish.

MindMeister, Miro – g’oyalarni xaritalash va rejalashtirish jarayonini vizuallashtirish.
Tartibga solish – muvofiqlashtirish funksiyasi barcha bo‘limlar, o‘qituvchilar va tashkiliy jarayonlarning muvofiq ishlashini ta’minlashdan iborat.

Slack, Microsoft Teams, Telegram guruhleri – tezkor axborot almashinuvi va muvofiqlashtirish.

CRM yoki HR tizimlari (Bitrix24, Odoo Education) – o‘qituvchilar faoliyati va jarayonlarni avtomatlashtirish.

Google Drive, SharePoint – hujjatlarning yagona bazasini yaratish.

Ta’lim portallari (uzedu.uz, my.mehnat.uz, erp.maktab.uz) – davlat tizimlari bilan hamkorlikda muvofiqlashtirish.

Yuqorida keltirib o‘tilgan raqamli texnologiya vositalaridan foydalanishda maktab direktorlarining raqamli kompetentlik bugun zamon talablari bilan mos bo‘lishi kerak. Maktab direktorining raqamli texnologiyalarda yetakchilik qilishi bugungi zamonaviy ta’lim muhitida juda katta ahamiyatga ega. Texnologiyalarning jadal rivojlanishi bilan ta’lim jarayonlari ham tubdan o‘zgarib bormoqda, bu esa maktab direktorlarlaridan yangi ko‘nikmalar va strategik yondashuvlarni talab qiladi.

Umuman olgan, raqamli texnologiyalar maktab direktorlarining boshqaruv faoliyatini tubdan o‘zgartiruvchi va samaradorligini sezilarli darajada oshiruvchi vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda. Zamonaviy ta’lim muassasalarida muvaffaqiyatli rahbarlik qilish uchun an’anaviy boshqaruv usullarini raqamli yechimlar bilan boyitish zaruriyati tug‘ilmoqda. Elektron tizimlar orqali o‘quv jarayonini monitoring qilish, ma’lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish, resurslarni optimallashtirish va barcha ta’lim jarayoni ishtirokchilari o‘rtasida samarali kommunikatsiya o‘rnatish bugungi kunda maktab rahbarining asosiy kompetensiyalari qatoriga kiradi. Raqamli texnologiyalarni to‘liq qamrab olgan holda qo‘llash nafaqat ma’muriy yukni kamaytiradi, balki direktorga strategik rejalashtirish, innovatsion loyihalarni amalga oshirish va ta’lim sifatini doimiy takomillashtirish uchun ko‘proq vaqt ajratish imkonini beradi. Kelajakda raqamli kompetentlikka ega bo‘lgan maktab rahbarlari ta’lim tizimida peshqadam o‘rin egallashi va o‘z muassasalarini raqobatbardosh, zamonaviy bilim maskanlari darajasiga ko‘tarishi shubhasizdir. Shu sababli, maktab direktorlarining raqamli savodxonligini oshirish va zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirish ta’lim sifatini yaxshilashning ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston — 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni: 2020-yil 5-oktabr, PF-6079-son [Elektron manba]. – URL: <https://lex.uz/ru/docs/-5030957>.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining “Maktabgacha va maktab ta’limi xodimlarining uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish to‘g‘risida”gi qarori: 2024-yil 20-dekabr, PF-867-son [Elektron manba]. – URL: <https://lex.uz/ru/docs/7271575>.

3. Eshqobilov S.Q. O‘quv-tarbiyaviy ishlarni boshqarishda axborot tizimlaridan foydalanish. Metodik qo‘llanma. – Toshkent: A. Avloniy nomidagi milliy-tadqiqot instituti, 2022. – 74 b.
4. Eshqobilov S., Normatov S., Badalova M., Boshqaruvda raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: A. Avloniy nomidagi milliy-tadqiqot instituti, 2025. – 100 b.
5. Eshqobilov S.Q. The Role of General Education School Principals in The Digitalization of Education. American Journal of Science and Learning for Development. Volume 4, Issue 2 | 2025., ISSN: 2835-2157, <https://journal.academicjournal.id/index.php/ajsld>
6. Jumanazarov S.S. Developing the project design competence of “Tarbiya” subject teachers through digital technologies// Journal of Multidisciplinary Sciences and Innovations. German international journals company <https://ijmri.de/index.php/jmsi> volume 4, issue 4, 2025. P. 169-171.
7. Jumanazarov S.S. The Significance of Mobile Learning in the Context of Continuous Professional Development Programs// American Journal of Open University Education ISSN 2997-3899 Vol. 2, No. 5, May 2025, Available online at: <https://scientificbulletin.com/index.php/AJOUP>. P. 19-21.
8. Normatov S. Maktab o‘qituvchilarining sun’iy intellekt texnologiyalariga doir bilimlarini rivojlantirish. Research Focus 131-135 2023 OOO «Ilm-fan va innovatsiyalar akademiyasi»
9. Normatov S. Ta’limda sun’iy intellekt elementlari va xususiyatlari. Inter education & global study. 35-48, 2024. OOO «Buxoro determinant».
10. gov.uz
11. Emaktab.uz
12. Edo.ijro.uz
13. My.mehnat.uz
14. Maktab.uz
15. Kitob.uz
16. ChatGPT.com
17. Claude.ai

BOSHQARUVNING ZAMONAVIY KONSEPSIYALARI VA ULARNING ISTIQBOLDAGI IMKONIYATLARI

Karimova Umida Hakimjanovna

Uzbekistan Airways O‘quv markazi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ijtimoiy rivojlanish tez sur‘atlar bilan o‘zgarib borayotgani sharoitida boshqaruv ko‘nikmalari ham zamon talablari asosida yangilanib va takomillashib borishi zarur. Bugungi murakkab ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar rahbarlardan nafaqat an‘anaviy boshqaruv usullarini, balki innovatsion yondashuvlarni ham o‘zlashtirishni talab qiladi. Zamonaviy menejment nazariyasining rivojlanish tendentsiyalaridan biri ratsional va badiiy boshqaruvning organik birikmasidir. Bu bizga o‘rgatgan muhim saboq shundan iboratki, biz boshqaruv tajribasining qiymatiga katta ahamiyat berishimiz kerak.

Kalit so‘zlar: boshqaruv, rahbar, menejment, mas‘uliyat, ko‘nikma.

Asosiy qism. Ijtimoiy rivojlanish tez sur‘atlar bilan o‘zgarib borayotgani sharoitida boshqaruv ko‘nikmalari ham zamon talablari asosida yangilanib va takomillashib borishi zarur. Bugungi murakkab ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar rahbarlardan nafaqat an‘anaviy boshqaruv usullarini, balki innovatsion yondashuvlarni ham o‘zlashtirishni talab qiladi. Shuningdek, raqamlashtirish, global raqobat va axborot oqimining keskin ortishi sharoitida menejmlarning strategik fikrlashi, muammolarni tezkor hal etish hamda jamoani samarali boshqarish ko‘nikmalari tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Harvard Business Review doimiy o‘zgarish va evolyutsiya orqali omon qolgan va gullab-yashnagan son-sanoqsiz kompaniyalar haqida yozadi. Harvard Business Review jurnalida yozilishiga va an‘anaga ko‘ra, bosh direktorlarni tanlashda kompaniyalar texnik bilim, boshqaruv ko‘nikmalari va moliyaviy nazorat tajribasiga urg‘u beradi. Biroq, bu ananaviy baholangan boshqaruv fazilatlarini endi etarli emas. Kelajakdagi muammolarga duch kelish uchun bo‘lajak bosh direktorlar ilg‘or yumshoq ko‘nikmalar va shaxslararo muloqot qobiliyatlariga muhtoj bo‘ladi.

Kapital bozorlarida o‘zaro hamkorlik qilganida korxona rahbarlari analitiklarni xabardor qilib borishi va OAV xabarlariga munosabat bildirish lozim; mijozlar va yetkazib beruvchilar bilan hamkorlik jarayonida ular samarali muloqot qila bilishi kerak; geosiyosiy jarayonlar bilan bog‘liq vaziyatlarda ular diplomat sifatida harakat qilishi talab etiladi; ichki xodimlar bilan ishlashda esa rahbarlar turli xodimlarni o‘z kuchli tomonlaridan to‘liq foydalanishga rag‘batlantirish olishlari zarur; raqamli transformatsiya jarayonida esa ular turli bo‘limlar faoliyatini samarali muvofiqlashtirish olishlari shart.

Biroq, aksariyat kompaniyalar hali yuqori lavozimli rahbarlar uchun zarur bo‘lgan yangi yumshoq ko‘nikmalarni o‘qitish va baholashning tizimli usullarini ishlab chiqmagan. Ajarlash uchun ular bu usullarni erta amalga oshirishlari kerak.

Zamonaviy G‘arb boshqaruv nazariyasi Uyg‘onish davrida Yevropada paydo bo‘lgan, G‘arb kapitalizmining yuksalishi davrida qo‘llab-quvvatlangan, 19-asr oxiri va 20-asr boshlarida rivojlangan va Ikkinchi jahon urushidan keyin 1970-yillarning oxiri va 1980-yillarning boshlarida kamolotga erishgan. Ushbu yangi tarixiy davrga kirib, zamonaviy G‘arb menejment nazariyasi inson tabiatiga qaytishni yaqqol ko‘rsatib, inson omiliga e‘tiborini sezilarli darajada oshirdi. Boshqalardan o‘rganish foydali bo‘lishi mumkin. Shu sababli, G‘arb boshqaruvining asosiy

qonunlarini chuqur o‘rganish va umumlashtirish, shubhasiz, ko‘plab g‘oyalarni beradi va mahalliy korxonalarimizni boshqarishda yordam beradi.

Zamonaviy menejment nazariyasining rivojlanish tendentsiyalaridan biri ratsional va badiiy boshqaruvning organik birikmasidir. Bu bizga o‘rgatgan muhim saboq shundan iboratki, biz boshqaruv tajribasining qiymatiga katta ahamiyat berishimiz kerak.

19-asr oxiri va 20-asr boshlarida Teylor, Fayol va Veberlar vakili bo‘lgan klassik ilmiy boshqaruv harakati vujudga kelib, mehnat unumdorligining rivojlanishiga katta hissa qo‘shdi va menejmentni birinchi marta ilmiy va oqilona yo‘lga qo‘yib, uni haqiqiy fanga aylantirdi. Xulq-atvor fani (Behavioral science) mehnat unumdorligini oshirish va ish samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynadi; biroq irratsional jihatlariga e‘tibor qaratilishi va oqilona jihatlariga e‘tibor bermaslik tufayli boshqaruv samaradorligi ham ideal darajadan past bo‘lib qoldi. Haqiqiy optimal nazoratga erishish uchun ikkala yondashuvning kombinatsiyasi zarur.

KPI tushunchasining dastlabki shakllanishi XX asrning 50-yillariga borib taqaladi va bu jarayon Piter Druker tomonidan ilgari surilgan “Maqsadlar orqali boshqaruv” g‘oyasi asosida rivojlana boshlagan. Drukerga ko‘ra, natijadorlikka erishish uchun samaradorlik ko‘rsatkichlarini alohida o‘rganish zarur. Shuningdek, u rahbarlar mayda-kichik kundalik vazifalarga chalg‘imasdan, belgilangan ustuvor yo‘nalishlar va asosiy maqsadlarga erishishga xizmat qiluvchi muhim ko‘rsatkichlarga e‘tibor qaratishi lozimligini ta’kidlaydi.

Menejment bo‘yicha taniqli amerikalik olim Garold Koonts menejment odamlarga guruhda oldindan belgilangan maqsadlarga samarali erishish imkonini beradigan qulay muhitni yaratish va qo‘llab-quvvatlashdan iborat deb hisoblaydi. Xususan, boshqaruv maqsadlari va rejalarini amalga oshirish, tashkiliy tuzilmalarni ishlab chiqish va faoliyat yuritish, inson va moddiy resurslarni taqsimlash va joylashtirish, shuningdek, butun boshqaruv jarayonini nazorat qilish va sozlash - bularning barchasi inson ishtirokiga bog‘liq. Shu sababli, iste’dod sifati, kadrlarni tanlash, ayniqsa, o‘rta va yuqori boshqaruv xodimlarini tanlash hal qiluvchi ahamiyatga ega, chunki, pirovardida, korporativ raqobat iste’dodlar uchun raqobatdir.

Zamonaviy menejment nazariyasi rasmiy tashkilotni tashkilot maqsadlariga samarali erishish uchun yaratilgan uning a‘zolari o‘rtasidagi rasmiy munosabatlar va tashkiliy tuzilma sifatida belgilaydi. Bunga tashkiliy tuzilma, siyosat, rejalar, qoidalar va qoidalar, ish usullari va boshqaruv modellari kiradi. Norasmiy tashkilot, o‘z navbatida, ierarxik yoki rasmiy tartib-qoidalarsiz yaratilgan tuzilmani anglatadi, bu erda aloqa birinchi navbatda shaxsiy munosabatlarga asoslanadi.

Ish joyida rasmiy tashkilotlar ustun mavqega ega bo‘lib, kundalik ish va o‘rganishni qo‘llab-quvvatlaydi. Norasmiy tashkilotlar tabiiy ravishda shakllangan va nomoddiy bo‘lib, unchalik muhim rol o‘ynamaydi va ularni e‘tibordan chetda qoldiradi. Aslida, ishchi guruh ichidagi shaxslararo munosabatlar, asosan, rasmiy va norasmiy tashkilotlardan iborat bo‘lib, ular birgalikda xodimlarning fikrlari va harakatlariga ta’sir qiladi. Xo‘sh, norasmiy tashkilotlar qanday paydo bo‘ladi? Odatda, ular mehnatdan tashqari psixologik ehtiyojlarni qondirish uchun paydo bo‘ladi. Rasmiy tashkilotlar ishlab chiqarish va ish bilan bog‘liq vazifalarni bajarishga qaratilgan va shuning uchun do‘stlik yoki sevimli mashg‘ulotlar kabi turli xil ish bilan bog‘liq bo‘lmagan ehtiyojlarni qondira olmaydi. Shuning uchun odamlar tabiiy ravishda bu ehtiyojlarni qondirish yo‘llarini izlaydilar va bu turli norasmiy tashkilotlarning paydo bo‘lishiga olib keladi.

Klassik boshqaruv nazariyasi va boshqaruv fani nazariyasi umuman olganda boshqaruvning tizimli, rejalashtirilgan va protsessual jihatlariga urg‘u beradi, holbuki, xulq-atvor ilmi va situatsion yondashuv nazariyasi tashqi muhitdagi o‘zgarishlardan qat’i nazar, rejalar va tizimlarni o‘zgarmas deb qarash natijada asossiz yo‘qotishlarga olib kelishi mumkinligini ta’kidlaydi. Korxona o‘z-o‘zidan tizim bo‘lib, uning to‘g‘ri ishlashi uchun u bu ikki jihatni uzviy birlashtirishi kerak. Zamonaviy boshqaruv nazariyasi odatda bu ikki nazariyani birlashtiradi.

Xulosa:

Fayolning menejment nazariyasi buyruqlar birligiga urg‘u beradi, bunda har bir xodim faqat bitta xo‘jayinga ega. Biroq, aslida, bu kamdan-kam hollarda bo‘ladi. Ma‘muriy nuqtai nazardan, buyruqlar birligi mavjud emas. Turli xil ma‘muriy organlar bir xil masalani boshqaradi va bir nechta organlar bir-biriga qarama-qarshi buyruqlar chiqaradigan holat odatiy holdir. Boshqaruv jarayonida hali ham noaniq, noaniq va nomukammal vaziyatlar ko‘p.

Ma‘muriy usul yuqoridan pastga qarab, ma‘muriy hududlar, tizimlar va darajalar bo‘yicha iqtisodiy faoliyatni tashkil etish va boshqarish xususiyatiga ega bo‘lganligi sababli, u yuqoridan pastga buyruq berish tizimini ta’kidlaydi.

Fayolning mas‘uliyat va hokimiyatning birligi nazariyasi va Drukerning maqsadlar bo‘yicha boshqaruvi past samaradorlik muammosini samarali hal qilishi va “yuqoridan siyosat va pastdan qarshi choralar” vaziyatidan qochishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Parmenter, David. Key performance indicators: developing, implementing, and using winning KPIs. USA 2007.
2. Тенденции развития и значение современной теории управления // <http://www.newdu.com> 2018/3/7.
3. Toshov Mirzabek Hakimovich. Xodimlarni boshqarishda kpi samaradorligi tahlili. International Journal of Economy and Innovation // Volume 46. Gospodarka i Innowacje, 2024, p.-270.

ILG’OR XALQARO CPD MODELLARI ASOSIDA O’QITUVCHILAR KASBIY RIVOJINI TAKOMILLASHTIRISH MEXANIZMLARINI JORIY ETISH

Ahadova Mushtariybonu

*Abdulla Avloniy nomidagi pedagogik
mahorat milliy instituti tayanch
doktoranti*

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi umumiy o’rta ta’lim tizimida o’qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlanishini ta’minlash uchun ilg’or xalqaro CPD (Continuous Professional Development) modellari asosida samarali mexanizmlarni joriy etish zarurati tahlil qilinadi. Tadqiqotda OECD, UNESCO, World Bank kabi yirik xalqaro tashkilotlar tomonidan taklif etilgan CPD yondashuvlari o’rganilib, ularning asosiy komponentlari — mentorlik, refleksiya, monitoring-baholash, raqamli platformalar va individual rivojlanish rejalarining ustunliklari aniqlangan. Ushbu modellarning O’zbekiston ta’lim tizimiga moslashtirilishi davomida mavjud bo’shliqlar: metodik qo’llanmalar yetishmasligi, mentorlik tizimining sustligi, raqamli CPD platformalarining cheklanganligi kabi muammolar aniqlanadi. Tadqiqot natijalari xalqaro tajribani mahalliy kontekstga moslashtirilgan holda joriy etish o’qituvchilar kasbiy salohiyatini oshirish bilan birga, ta’lim sifatining barqaror yuksalishiga xizmat qilishini ko’rsatadi. Xulosa sifatida CPD jarayoniga bosqichma-bosqich implementatsiya strategiyalarini ishlab chiqish va ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilishning ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so’zlar: uzluksiz kasbiy rivojlanish, CPD, xalqaro modelllar, mentorlik, ta’lim siyosati, o’qituvchilar rivoji.

Аннотация: В данной аннотации анализируется необходимость внедрения эффективных механизмов повышения непрерывного профессионального развития (CPD) учителей общего среднего образования на основе передовых международных моделей. Изучены подходы к CPD, предложенные ОЭСР, ЮНЕСКО и Всемирным банком, с акцентом на такие ключевые компоненты, как наставничество, рефлексия, мониторинг и оценивание, цифровые платформы обучения и индивидуальные планы развития. Анализ выявил существующие проблемы в адаптации этих моделей к образовательной системе Узбекистана: недостаток методических материалов, слабое развитие наставничества и ограниченное использование цифровых CPD-платформ. Результаты показывают, что интеграция международного опыта в национальный контекст способствует повышению профессиональной компетентности учителей и устойчивому улучшению качества образования. В заключение подчеркивается важность поэтапной модернизации CPD-процессов и принятия научно обоснованных решений.

Ключевые слова: непрерывное профессиональное развитие, CPD, международные модели, наставничество, образовательная политика, развитие учителей.

Abstract: This abstract analyzes the need to introduce effective mechanisms for strengthening teacher Continuous Professional Development (CPD) in general secondary education by adapting advanced international models. The study examines CPD frameworks proposed by OECD, UNESCO and the World Bank, emphasizing core components such as mentoring, reflection, monitoring and evaluation, digital learning platforms, and individualized

development plans. The analysis identifies key challenges in adapting these models to the context of Uzbekistan, including insufficient methodological support, limited mentoring practices, and restricted use of digital CPD platforms. The findings indicate that integrating global approaches into the national system can enhance teacher competencies and contribute to sustainable improvements in education quality. The study concludes by emphasizing the importance of phased implementation strategies and evidence-based decision-making in developing effective CPD mechanisms.

Keywords: continuous professional development, CPD, international models, mentoring, education policy, teacher growth.

O‘qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivoji (CPD) zamonaviy ta’lim sifatini oshirishning eng muhim omillaridan biri sifatida e’tirof etiladi. OECD (2022) ta’kidlaganidek, professional o‘shish tizimli qo‘llab-quvvatlanmagan davlatlarda o‘quvchi natijalari past bo‘lib qoladi. Xalqaro CPD modellarida mentorlik, refleksiya, monitoring-baholash va raqamli ta’lim platformalari o‘qituvchi kompetensiyasini shakllantiruvchi asosiy elementlar hisoblanadi (UNESCO, 2021; Darling-Hammond et al., 2017).

Tadqiqotlar CPD samaradorligi uning izchil tashkil etilishiga bog‘liqligini ko‘rsatadi (Holmes et al., 2019). Singapur, Kanada va Buyuk Britaniya tajribasida mentorlikning institutsionallashuvi o‘qituvchining professional o‘shishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan (Darling-Hammond et al., 2017). Shuningdek, raqamli CPD platformalari orqali o‘qituvchilarga moslashuvchan o‘quv imkoniyatlari taqdim etilgan (UNESCO, 2021).

O‘zbekistonda CPDni modernizatsiya qilish bo‘yicha islohotlar amalga oshirilayotgan bo‘lsa-da, tizimda hali ham metodik qo‘llanmalar tanqisligi, mentorlik madaniyatining shakllanmaganligi hamda monitoring mexanizmlarining yetarli emasligi kuzatiladi (Mamadaminova & Madalinska-Michalak, 2025). Shuningdek, refleksiya va IDPdan foydalanish amaliyoti ham to‘liq yo‘lga qo‘yilmagan, raqamli platformalar imkoniyatlari esa cheklangan (World Bank, 2023).

Mazkur tezis xalqaro CPD modellarini O‘zbekiston sharoitiga moslashtirish zarurati va imkoniyatlarini o‘rganadi. Tahlil CPDning asosiy komponentlari – diagnostika, rejalashtirish, mentorlik, refleksiya, monitoring va raqamli ta’lim elementlarining mahalliy tizimda joriy etilish darajasini aniqlash va ta’lim sifatini oshirishdagi strategik ahamiyatini asoslashga qaratilgan.

Mazkur tadqiqotda ilg‘or xalqaro CPD modellarini O‘zbekiston ta’lim tizimiga implementatsiya qilish imkoniyatlarini o‘rganish uchun **sifat (qualitative)** va **qiyosiy (comparative)** tahlil uslublaridan kompleks foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini CPD bo‘yicha xalqaro nazariyalar, empirik tadqiqotlar va mahalliy siyosiy-huquqiy hujjatlarning kontent-analizi tashkil etdi (Creswell, 2014; Krippendorff, 2018).

Birinchi bosqichda **OECD (2022), UNESCO (2021), World Bank (2023)** tomonidan ishlab chiqilgan CPD modellari tizimli ravishda tahlil qilindi. Ushbu modellar ichida mentorlik, refleksiya, monitoring-baholash, raqamli platformalar va individual rivojlanish rejasining o‘qituvchi professional o‘shishiga ta’siri bo‘yicha asosiy indikatorlar ajratib olindi (Darling-Hammond et al., 2017).

Ikkinchi bosqichda O‘zbekiston ta’lim tizimi bo‘yicha CPDga oid **normativ-huquqiy hujjatlar**, “Maktab ta’limini 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasi”, milliy CPD modeli,

o‘qituvchilar malaka oshirish dasturlari hamda mahalliy ilmiy tadqiqotlar, jumladan **Mamadaminova & Madalinska-Michalak (2025)** ishlari kontent-analiz qilindi. Bu bosqichda xalqaro model va mahalliy amaliyot o‘rtasidagi moslik va tafovutlar tematik kodlash orqali guruhlashtirildi.

Uchinchi bosqichda xalqaro va mahalliy CPD tizimlari o‘rtasidagi farqlarni aniqlash maqsadida **qiyosiy tahlil matritsasi** tuzildi. Unda har bir komponent bo‘yicha:

- kuchli va zaif tomonlar,
 - implementatsiya darajasi,
 - to‘siqlar va imkoniyatlar,
 - siyosiy- strategik ehtiyojlar
- ko‘rsatkichlari baholandi.

Yakuniy bosqichda olingan natijalar asosida O‘zbekiston sharoitida qo‘llash mumkin bo‘lgan **implementatsiya mexanizmlari** ishlab chiqildi. Bunda xalqaro modelning bevosita ko‘chirilishi emas, balki mahalliy ta’lim tizimi kontekstiga moslashtirilgan adaptiv yondashuv asosiy mezon sifatida tanlandi.

Ushbu metodologik yondashuv CPD bo‘yicha ilg‘or tajribalar va O‘zbekistonning real ehtiyojlarini uyg‘unlashtirish orqali ilmiy xulosalar chiqarish imkonini berdi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, xalqaro CPD modellarida mavjud bo‘lgan asosiy komponentlarning aksariyati O‘zbekiston ta’lim tizimida konseptual jihatdan mavjud bo‘lsa-da, ular amaliyotga to‘liq joriy etilmagan. Xalqaro tajribada CPDning muvaffaqiyati mentorlikning institutsional darajada qo‘llanilishi, reflektiv amaliyotning muntazam o‘tkazilishi, monitoring mexanizmlarining ko‘p manbali bo‘lishi va raqamli ta’lim platformalarining keng integratsiyasi bilan izohlanadi (Darling-Hammond et al., 2017; UNESCO, 2021).

1. Mentorlik tizimi bo‘yicha natijalar

Xalqaro modellarda mentorlik o‘qituvchining kasbiy o‘shini qo‘llab-quvvatlovchi asosiy mexanizmdir. Buyuk Britaniya, Kanada va Singapurda mentorlar maxsus tayyorlanadi va ular uchun aniq metodik ko‘rsatmalar ishlab chiqilgan (Darling-Hammond et al., 2017). O‘zbekistonda esa mentorlik joriy qilinayotgan bo‘lsa-da, metodik qo‘llanmalar yetishmasligi va mentorlikni qo‘llab-quvvatlovchi tizimning zaifligi sababli u hali samarali natija bermayapti (Mamadaminova & Madalinska-Michalak, 2025).

2. Refleksiya va o‘z-o‘zini baholash natijalari

Xalqaro CPD modellarida refleksiya o‘qituvchilarning kasbiy o‘shini uchun majburiy jarayon bo‘lib, professional portfoliolar muntazam to‘ldiriladi, kuzatuvlar o‘tkaziladi va o‘zaro tahlil qilinadi (Luckin et al., 2016). O‘zbekistonda portfoliolar joriy etilgan, biroq ular reflektiv jarayon sifatida emas, ko‘pincha formal hisobot shaklida yuritiladi. Bu esa reflektiv yondashuvning haqiqiy samarasini kamaytiradi.

3. Monitoring va baholash mexanizmlari natijalari

Xalqaro tajribada monitoring jarayoni ko‘p manbali: maktab rahbariyati, tengdoshlar, o‘quvchilar va tashqi ekspertlar fikriga asoslanadi (Holmes et al., 2019; OECD, 2022). O‘zbekistonda esa monitoring asosan rahbarlar va metodik kengashlar bahosiga tayangan. Bu esa o‘qituvchining kasbiy rivojiga oid xolis ma’lumotning to‘planishini cheklaydi.

4. Raqamli CPD platformalaridan foydalanish natijalari

UNESCO (2021) ma’lumotlariga ko’ra, raqamli CPD platformalari o’qituvchilarga moslashuvchan, arzon va keng ko’lamli professional o’qish imkoniyatlarini beradi. O’zbekistonda ayrim raqamli o’quv platformalari mavjud bo’lishiga qaramay, ularning qamrovi past, resurslar yetarli emas va o’qituvchilarning ulardan foydalanish kompetensiyasi bir xil emas (World Bank, 2023).

5. IDP (Individual Rivojlanish Rejasi) bo’yicha natijalar

Xalqaro tajribada IDPlar har bir o’qituvchining ehtiyojidan kelib chiqib muntazam yangilanadi va real kasbiy o’sish yo’l xaritasi sifatida qo’llanadi (OECD, 2022). O’zbekistonda IDP joriy etilgan bo’lsa-da, ko’p hollarda formal ravishda tuziladi va uning monitoringi muntazam emas.

Tahlil natijalariga ko’ra, O’zbekistonning CPD tizimi konseptual jihatdan xalqaro standartlarga yaqin bo’lsa-da, **implementatsiya bosqichlanishi, tizimlashtirilmagan monitoring, refleksiya amaliyotining yetishmasligi, mentorlik tizimining sustligi** kabi omillar uning to’liq samaradorligiga to’sqinlik qilmoqda. Xalqaro tajribani moslashtirilgan holda joriy qilish CPD tizimini sezilarli ravishda kuchaytiradi.

Tahlil natijalaridan kelib chiqib, O’zbekiston sharoitida CPDni takomillashtirish bo’yicha quyidagi ilmiy asoslangan tavsiyalar shakllantirildi:

1. Mentorlik tizimini institutsionallashtirish

- Mentorlarni tayyorlash bo’yicha maxsus dasturlar yaratish;
- Yangi o’qituvchilar uchun majburiy mentorlik davrini joriy etish;
- Mavjud xalqaro amaliyotlar asosida mentorlik standartlarini ishlab chiqish (Darling-Hammond et al., 2017).

2. Refleksiv amaliyotni tizimlashtirish

- Professional portfoliolarni haqiqiy refleksiv tahlil maydoniga aylantirish;
- O’zaro dars kuzatuvi (peer-observation) amaliyotini joriy etish;
- O’qituvchilar uchun refleksiya treninglari tashkil qilish (Luckin et al., 2016).

3. Ko’p manbali monitoring-baholash tizimini rivojlantirish

- Rahbar, hamkasb, o’quvchi va tashqi ekspert baholarini birlashtirgan tizim yaratish;
- CPD indikatorlarini xalqaro standartlarga moslashtirish (OECD, 2022; Holmes et al., 2019).

4. Raqamli CPD ekotizimini kengaytirish

- Onlayn CPD kurslari, vebinarlar, masofaviy o’qitish platformalarini rivojlantirish;
- O’qituvchilarning raqamli kompetensiyasini oshirish bo’yicha maxsus modullar yaratish (UNESCO, 2021).

5. Individual rivojlanish rejasini (IDP) amaliyotga to’liq tatbiq etish

- IDPni monitoring qilish bo’yicha aniq mexanizmlarni ishlab chiqish;
- O’qituvchilar ehtiyojidan kelib chiqadigan shaxsiy rivojlanish yo’l xaritasini yaratish (OECD, 2022).

6. CPD siyosatini ilmiy tadqiqotlar bilan integratsiya qilish

- Ta’lim tashkilotlarida CPD bo’yicha ilmiy tahlillarni muntazam o’tkazish;
- Universitetlar, ilmiy markazlar va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni kuchaytirish (World Bank, 2023).

Mazkur tavsiyalar O‘zbekistonda CPDning zamonaviy, tizimli va ilmiy yondashuv asosidagi modelini yaratish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, xalqaro CPD modellarida qo‘llanilayotgan asosiy komponentlar — mentorlikning institutsionallashuvi, refleksiya jarayonining muntazamligi, ko‘p manbali monitoring-baholash, raqamli professional o‘qish platformalari va individual rivojlanish rejalari — o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega (OECD, 2022; UNESCO, 2021; Darling-Hammond et al., 2017). Ushbu elementlarning uyg‘unlashuvi ta’lim sifatining barqaror oshishiga xizmat qilishi xalqaro tajriba bilan tasdiqlangan.

O‘zbekiston ta’lim tizimida CPD bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar sezilarli bo‘lishiga qaramay, ularning amaliy samarasiga to‘siq bo‘layotgan omillar — mentorlikning metodik asoslarining zaifligi, refleksiv amaliyotning formal xarakterda bo‘lishi, monitoring jarayonining cheklangan indikatorlari, raqamli CPD platformalaridan foydalanishning pastligi — tizimni to‘liq modernizatsiya qilishga imkon bermayapti (Mamadaminova & Madalinska-Michalak, 2025; World Bank, 2023).

Xalqaro CPD modellarini O‘zbekiston sharoitiga moslashtirilgan holda bosqichma-bosqich joriy etish o‘qituvchilarning kasbiy salohiyatini oshirish, ta’lim sifatini yaxshilash hamda maktablarning professional rivojlanish madaniyatini kuchaytirishda katta strategik ahamiyatga ega. CPDni tizimli, maqsadga yo‘naltirilgan va ilmiy asoslangan yondashuv sifatida qarash ta’lim islohotlarining muvaffaqiyati uchun zarurdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (4th ed.). SAGE Publications.
2. Darling-Hammond, L., Hyler, M. E., & Gardner, M. (2017). *Effective teacher professional development*. Learning Policy Institute.
3. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). *Artificial intelligence in education: Promises and implications for teaching and learning*. Center for Curriculum Redesign.
4. Krippendorff, K. (2018). *Content analysis: An introduction to its methodology* (4th ed.). SAGE Publications.
5. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). *Intelligence unleashed: An argument for AI in education*. Pearson Education.
6. Mamadaminova, N., & Madalinska-Michalak, J. (2025). Continuing professional development in Uzbekistan: Challenges and opportunities. *Kwartalnik Pedagogiczny*, 70(1), 145–162.
7. OECD. (2022). *Supporting teacher professionalism: Insights from TALIS 2022*. OECD Publishing.
8. UNESCO. (2021). *Reimagining our futures together: A new social contract for education*. UNESCO Publishing.
9. World Bank. (2023). *Uzbekistan Education Sector Analysis: System efficiency and reform priorities*. World Bank Group.

DEMOGRAFIK O’ZGARISHLAR SHAROITIDA TA’LIM MUASSASALARINI STRATEGIK BOSHQARISH VA KADRLAR SIYOSATI TRANSFORMATSIYASI

Axmadqulova Ozodaxon Xamidullo qizi

*Abdulla Avloniy nomidagi pedagogik
mahorat milliy institute tayanch doktoranti*

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekistondagi jadal demografik o‘shish va aholi tarkibining yosharishi sharoitida ta’lim tizimi boshqaruvidagi konseptual o‘zgarishlar tahlil qilingan. Tadqiqot davomida “ta’limning ommaviylashuvi” (massification) jarayonida yuzaga keladigan infratuzilma yetishmovchiligi va sifat pasayishi xatarlarini yumshatish yo‘llari o‘rganilgan. Strategik menejmentning “Agile” modellari, inson resurslarini boshqarishning (HRM) differensiallashgan mexanizmlari hamda raqamli transformatsiya vositalarini joriy etish zarurati ilmiy asoslangan.

Kalit so‘zlar: *demografik dividend, strategik menejment, inson resurslarini boshqarish (HRM), KPI tizimi, blended learning, akademik liderlik, ta’lim sifati kafolati.*

Аннотация. В данной статье анализируются концептуальные изменения в управлении системой образования в условиях стремительного демографического роста и увеличения доли молодежи в структуре населения Узбекистана. В исследовании научно обоснована необходимость внедрения «Agile» моделей стратегического менеджмента, дифференцированных механизмов кадровой политики (HRM) и инструментов цифровой трансформации для минимизации рисков нехватки инфраструктуры и снижения качества, возникающих в процессе «массовизации» образования.

Ключевые слова: *демографический дивиденд, стратегический менеджмент, управление человеческими ресурсами (HRM), система KPI, смешанное обучение, академическое лидерство, обеспечение качества.*

Abstract. This article analyzes conceptual changes in education system management amidst rapid demographic growth and the prevalence of a young demographic structure in Uzbekistan. The study scientifically substantiates the necessity of implementing “Agile” strategic management models, differentiated mechanisms of academic Human Resource Management (HRM), and digital transformation tools. These measures are proposed to mitigate the risks of infrastructure shortages and quality decline associated with the process of education “massification”.

Keywords: *demographic dividend, strategic management, Human Resource Management (HRM), KPI system, blended learning, academic leadership, quality assurance.*

XXI asrda global ta’lim makonida demografik qutblanish kuzatilmoqda: aholisi qariyotgan rivojlangan davlatlar va aholisi jadal o‘shib borayotgan rivojlanayotgan mamlakatlar. O‘zbekiston ikkinchi guruhning yaqqol misoli sifatida aholi sonining barqaror va jadal o‘shish tendensiyasini namoyon etmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, mamlakat aholisi 2025-yilda 38 milliondan oshdi, yillik o‘shish sur’ati esa 2021–2024-yillarda 1,9–2,1 foiz oralig‘ida saqlanib qoldi. Ushbu ko‘rsatkichlar ta’lim muassasalari rahbarlari oldiga yangi

strategik vazifani – cheklangan resurslar va infratuzilma sharoitida ta’lim qamrovini kengaytirish, ayni vaqtda sifat barqarorligini ta’minlash masalasini qo’ymoqda.

An’anaviy ta’lim menejmenti barqaror va o’zgarmas kontingentga asoslangan “statik rejalashtirish” modeliga tayangan edi. Biroq talabalar sonining keskin ortishi boshqaruvda “dinamik va moslashuvchan” (agile) yondashuvlarni talab etadi.

Amerikalik sotsiolog Martin Trov o’zining klassik nazariyasida oliy ta’lim tizimi evolyutsiyasini uch bosqichga ajratadi: “elita” (tegishli yosh qatlamining 15 foizigacha qamrab olingan), “ommaviy” (15–50 foiz) va “universal” (50 foizdan yuqori). O’zbekistonda kuzatilayotgan bugungi demografik yuksalish va qamrov ko’rsatkichlari Trov nazariyasidagi “ommaviy ta’lim” bosqichiga to’g’ri keladi. Bu esa boshqaruv tuzilmasini tubdan o’zgartirishni taqozo etadi.

Demografik oqimni aniq prognoz qilish va resurslarni samarali taqsimlash uchun ta’lim menejerlari qaror qabul qilishda HEMIS (Higher Education Management Information System) va boshqa ERP tizimlari tahliliga tayanishlari zarur. Ma’lumotlarga asoslangan boshqaruv auditoriya fondini optimallashtirish, o’quv jarayoni grafiklarini samarali rejalashtirish va moliyaviy oqimlarni maqsadli yo’naltirish imkonini beradi. Biroq infratuzilmani boshqarishdan tashqari ta’lim mazmunini mehnat bozori talablariga moslashtirish ham strategik ahamiyatga ega.

Zamonaviy maktab boshqaruvida nafaqat bugungi kun, balki kelajak mehnat bozori talablarini inobatga olish strategik ahamiyatga ega. Jahon Iqtisodiy Forumi (World Economic Forum)ning “Future of Jobs Report 2023” hisobotiga ko’ra, global mehnat bozorida “ko’nikmaga asoslangan yollash” (skills-based hiring) tendensiyasi kuchaymoqda. Ish beruvchilarning 81 foizi kelgusi besh yil ichida ta’lim va xodimlarni rivojlantirish texnologiyalarini joriy etishni rejalashtirayotgani, maktab bitiruvchilarida raqamli savodxonlik va moslashuvchan ko’nikmalarni shakllantirish zaruratini ko’rsatadi. Bu esa maktab o’quv dasturlari va boshqaruv strategiyasini an’anaviy yondashuvdan kompetensiyaviy yondashuvga o’tkazishni taqozo etadi.

Demografik o’sish sharoitida maktab infratuzilmasiga tushadigan yuklamani kamaytirishning samarali yo’li sifatida gibridd (aralash) ta’lim texnologiyalariga e’tibor qaratilmoqda. Xorijiy tadqiqotlarda ushbu yondashuvga nafaqat pedagogik metodika, balki resurslarni optimallashtiruvchi “institutSIONAL strategiya” sifatida qaraladi. O’quv jarayonining ma’lum qismini raqamli muhitga ko’chirish maktablardagi sinf xonalari yetishmovchiligini yumshatish va “smenalilik” koeffitsiyentini pasaytirish imkonini beradi. Ushbu yondashuv O’zbekiston sharoitida an’anaviy ta’limni to’liq almashtirmagan holda infratuzilma cheklovlari sharoitida qamrovni kengaytirishning samarali mexanizmlaridan biri sifatida baholanishi mumkin.

Ta’lim sifatini ta’minlashda sinflardagi o’quvchilar zichligi va o’qituvchi yuklamasi hal qiluvchi omil sanaladi. “Global Report on Teachers” (2024) hisobotida ta’kidlanishicha, o’quvchi-o’qituvchi nisbatining (PTR) yuqoriligi pedagogik tarkibning zo’riqishiga va ta’lim natijalarining pasayishiga olib keladi. Tahlillarga ko’ra, 2022-yilda yuqori daromadli davlatlarda har bir malakali o’qituvchiga o’rtacha 15 nafar o’quvchi to’g’ri kelgan. Markaziy va Janubiy Osiyo mintaqasi tahlilida O’zbekiston malakali o’qituvchilar ta’minoti bo’yicha 20–29 oralig’idagi davlatlar (Qirg’iziston, Tojikiston, Eron) qatorida qayd etilgan. Demografik o’sish sharoitida ushbu ko’rsatkichning oshib ketish xatari mavjud bo’lib, strategik maqsad – bu nisbatni barqaror saqlash va mintaqadagi yetakchi ko’rsatkichga (<20) ega bo’lgan Qozog’iston va Maldiv orollari darajasiga intilishdan iborat bo’lishi lozim.

Ushbu muammoni demografik o‘shish sharoitida hal etish uchun maktablarning kadrlar siyosatida (HRM) quyidagi transformatsiyalar zarur:

1. Differensiallashgan kasbiy rivojlanish tizimi. Barcha o‘qituvchilarga bir xil talab qo‘yish samarasiz. Maktab menejmentida pedagoglar faoliyatini “Amaliyotchi o‘qituvchi” (bevosita dars berish) va “Mentor-metodist” (yosh kadrlarni o‘qitish va metodika yaratish) yo‘nalishlariga ajratish lozim. Bu tajribali pedagoglarning salohiyatidan maktab ichki malaka oshirish tizimida samarali foydalanish imkonini beradi.

2. “O‘qituvchi yordamchisi” (Teacher Assistant) institutini joriy etish. O‘quvchi soni ko‘p bo‘lgan sinflarda sifatni ta‘minlash uchun pedagogika oliy ta‘lim muassasalarining bitiruvchi kurs talabalarini haq to‘lanadigan “assistent” sifatida jalb qilish maqsadga muvofiq. Bu bir tomondan o‘qituvchining yuklamasini yengillatsa, ikkinchi tomondan bo‘lajak kadrlarning kasbiy moslashuvini tezlashtiradi.

3. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida belgilangan pedagoglar nufuzini oshirish vazifasidan kelib chiqib, o‘qituvchi faoliyatini baholashda qog‘ozbozlikdan voz kechish lozim. Buning o‘rniga “Ota-onalar va o‘quvchilarning qoniqish indeksi” (NPS) hamda o‘quvchilarning bilim o‘shish dinamikasiga asoslangan moslashuvchan mukofotlash tizimini joriy etish taklif etiladi.

Xulosa va takliflar

O‘zbekistonda kuzatilayotgan demografik yuksalish ta‘lim tizimi infratuzilmasi va sifat ko‘rsatkichlari uchun jiddiy sinov bo‘lish bilan birga, inson kapitalini rivojlantirish uchun noyob strategik imkoniyatdir. Ushbu jarayonni muvaffaqiyatli boshqarish ta‘lim menejerlaridan an‘anaviy ma‘muriy nazoratdan strategik va ma‘lumotlarga asoslangan (data-driven) boshqaruv modeliga o‘tishni taqozo etadi. Tadqiqot tahlilidan kelib chiqib, ta‘lim muassasalarini strategik boshqarish samaradorligini oshirish uchun quyidagi takliflar ilgari surilmoqda:

1. Strategik rejalashtirishni institutsionalizatsiya qilish. Ta‘lim muassasalarini rivojlantirish dasturlarini (Roadmap) ishlab chiqishda qisqa muddatli ehtiyojlardan voz kechib, hududiy demografik prognozlarga asoslangan 3-5 yillik strategik rejalashtirish amaliyotini joriy etish.

2. Boshqaruv jarayonlarini raqamlashtirish. Pedagogik yuklamani taqsimlash, sinf komplektlarini shakllantirish va resurslarni boshqarishda inson omilini minimallashtirish maqsadida avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlarini (ERP va AI elementlari) to‘liq integratsiya qilish.

3. Kadrlar salohiyatini uzluksiz rivojlantirish. Pedagoglar malakasini oshirishda “Uzluksiz kasbiy rivojlanish” konsepsiyasini milliy malaka talablari bilan uyg‘unlashtirish hamda taklif etilgan “Mentorlik” va “Assistent-o‘qituvchi” modellarini normativ-huquqiy jihatdan mustahkamlash.

Faqatgina moslashuvchan (agile) menejment va inson kapitaliga yo‘naltirilgan maqsadli investitsiya orqali mavjud demografik o‘shishni mamlakatning barqaror iqtisodiy rivojlanish drayveriga aylantirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida (PF-158-son, 11.09.2023) // Lex.uz. – URL: <https://lex.uz/docs/-6600413>.

2. O‘zbekiston aholisi // O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. – URL: <https://stat.uz/uz/59-foydali-ma-lumotlar/5859-o-zbekiston-aholisi-3> (murojaat vaqti: 25.10.2025).

3. O‘zbekiston Respublikasining demografik holati: asosiy ko‘rsatkichlar, 2024-yil yanvar–dekabr // O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. – URL: https://stat.uz/img/demografiya-press-reliz-23_01_2025-uzb_p19246.pdf (murojaat vaqti: 25.10.2025).
4. Garrison D. R., Vaughan N. D. Blended Learning in Higher Education: Framework, Principles, and Guidelines. – San Francisco: Jossey Bass, 2008. – 245 p.
5. Trow M. Problems in the transition from elite to mass higher education. – Berkeley: Carnegie Commission on Higher Education, 1973. – 55 p.
6. UNESCO & International Task Force on Teachers for Education 2030. Global Report on Teachers: Addressing teacher shortages and transforming the profession. – Paris: UNESCO, 2024. – 190 p.
7. World Economic Forum. Future of Jobs Report 2023. – Geneva: World Economic Forum, 2023. – 296 p.

ZAMONAVIY BOSHQARUV STRATEGIYALARINING MAKTAB IMIJI SHAKLLANTIRISHDAGI O’RNI VA AHAMIYATI

A. Usmonova

*A. Avloniy nomidagi pedagogik mahorat
instituti “Pedagogika va psixologiya”
kafedrası katta o’qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy boshqaruv strategiyalarining umumta’lim maktablari imijini shakllantirishdagi metodologik asoslari, institutsional omillari va kommunikativ jarayonlar bilan bog’liqligi tahlil qilinadi. Maktabning raqobatbardoshligini ta’minlashda boshqaruvning innovatsion yondashuvlari, raqamli kommunikatsiya, ijtimoiy hamkorlik va sifat menejmenti elementlarining roli ochib beriladi.

Kalit so’zlar: maktab imiji, zamonaviy boshqaruv, raqamli kommunikatsiya, sifat menejmenti, korporativ hamkorlik, strategik rivojlanish.

Аннотация. В данной статье анализируются методологические основы, институциональные факторы и взаимосвязь современных управленческих стратегий с процессами формирования имиджа общеобразовательных школ. Раскрывается роль инновационных управленческих подходов, цифровой коммуникации, социального партнёрства и элементов менеджмента качества в обеспечении конкурентоспособности школы.

Ключевые слова: имидж школы, современное управление, цифровая коммуникация, менеджмент качества, корпоративное сотрудничество, стратегическое развитие.

Annotation . This article analyzes the methodological foundations, institutional factors, and the interrelation between modern management strategies and the processes of shaping the image of general education schools. The study highlights the role of innovative managerial approaches, digital communication, social partnership, and quality management elements in ensuring the competitiveness of schools.

Keywords: school image, modern management, digital communication, quality management, corporate collaboration, strategic development.

Maktabni strategik boshqarish ta’lim muassasasining uzoq muddatli rivojlanishini ta’minlashga qaratilgan, tashqi muhitdagi o’zgarishlarni oldindan ko’ra oladigan va ichki jarayonlarni izchil optimallashtirishga tayangan boshqaruv yondashuvidir. Strategik boshqaruv maktabning missiyasini aniq belgilash, ustuvor maqsadlarni shakllantirish, resurslar taqsimotini samarali yo’lga qo’yish hamda ta’lim sifati, tashkiliy madaniyat va kommunikatsiya jarayonlarini yagona integrativ tizim sifatida ko’ra bilishni nazarda tutadi.

Zamonaviy yondashuvga ko’ra, maktabning strategik rivojlanishi tashqi muhit talablarini (ijtimoiy ehtiyojlar, ota-onalar kutishlari, me’yoriy-huquqiy o’zgarishlar va raqobat sharoiti) muntazam monitoring qilish bilan uyg’un holda tashkil etilishi lozim. Shuningdek, strategik qarorlar qabul qilish jarayonida ta’lim jarayonining natijadorligi, raqamli texnologiyalarning joriy etilish darajasi, pedagoglarning kasbiy salohiyati, o’quvchilarning kompetensiyaviy rivojlanishi va maktabning jamoatchilik bilan o’zaro aloqalari asosiy indikator sifatida ko’riladi. Strategik

boshqaruv maktabning barqaror rivojlanishini ta’minlash uchun innovatsion boshqaruv, sifat menejmenti, kommunikativ boshqaruv va korporativ hamkorlik tamoyillarini o’z ichiga oladi.

Bugungi kunda maktablarni strategik boshqarishda raqamli transformatsiya alohida o’rin tutadi. Raqamli kommunikatsiya vositalari, onlayn monitoring tizimlari, tahliliy platformalar va ochiq axborot siyosati maktabning shaffofligi, samaradorligi va jamiyat oldidagi hisobdorligini kuchaytiradi. Shu bilan birga, strategik boshqaruv pedagogik jamoaning kasbiy identiteti va motivatsion muhitini mustahkamlash, maktabning tashkiliy qadriyatlarini rivojlantirish va hamkorlik madaniyatini kengaytirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, strategik boshqaruv maktab imijini shakllantirishning muhim omili sifatida ta’lim sifati, innovatsion jarayonlar, ijtimoiy hamkorlik, PR va marketing faoliyati, raqamli kommunikatsiya hamda jamoaviy madaniyatning o’zaro bog’liq tizimi sifatida qaraladi. Maktabning strategik rivojlanish modeli qanchalik izchil va ilmiy asoslangan bo’lsa, uning ijtimoiy nufuzi, jamoatchilik ishonchi va raqobatbardoshligi shunchalik yuqori bo’ladi.

Maktabni strategik boshqaruvi quyidagi bir qator tamoyillarga asoslanadi. Bunda, **missiya belgilash, strategik ustuvorliklarni aniqlash, strategik resurs taqsimoti** (kadrlar, moliya, vaqt, axborot), **barqarorlik va raqobatbardoshlikni ta’minlash, o’zgarishlarni boshqarish (change management)** va kelajakni modellash tirish asosida rejalashtirish kabi masalalarni kiritish mumkin. Maktabning strategik rivojlanishi ta’lim sifati, tashkiliy madaniyat, raqamli infratuzilma va hamkorlik tizimini uzviy birlikda ko’radi.

Maktabni strategik boshqarishda tashqi va ichki omillarni ilmiy tahlil qilish muhim. Bunda quyidagi metodlar ishlatiladi:

SWOT tahlil olib borish

S — kuchli tomonlar: malakali kadrlar, kuchli ijtimoiy imij, infratuzilma.

W — zaif tomonlar: o’qituvchilar aylanishi, moliyaviy cheklovlar.

O — imkoniyatlar: raqamli ta’lim, grantlar, hamkorlik loyihalari.

T — tahdidlar: demografik pasayish, raqobat, iqtisodiy beqarorlik.

PEST tahlil olib borish

P (political): ta’lim siyosati, davlat standartlari.

E (economic): byudjet, homiylik, iqtisodiy sharoit.

S (social): ota-onalar kutilmalari, hudud ijtimoiy muhiti.

T (technological): raqamli innovatsiyalar, platformalar.

STEAM tahlili ta’lim jarayonini kelajak kompetensiyalari asosida loyihalashga xizmat qiladi (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics). Ushbu tahlillar maktab strategiyasining ilmiy asosini mustahkamlaydi.

Ta’lim tizimida maktab imiji – bu tashkilotning tashqi va ichki qiyofasini belgilovchi, jamoatchilik ongida shakllanadigan ijtimoiy-psixologik imijidir. Raqobat kuchayib borayotgan bugungi ta’lim bozorida maktab imijini shakllantirish boshqaruvning strategik vazifasiga aylanmoqda. Maktabning obro’si, ta’lim sifati, pedagoglarning kasbiy identiteti va raqamli kommunikatsiya tizimi – barchasi institutsional imijning tarkibiy elementlari hisoblanadi. Shu bois zamonaviy boshqaruv strategiyalarini o’rganish ilmiy va amaliy jihatdan dolzarbdir.

Maktabda strategik boshqaruvida maktab imijini shakllantirish talablarini integratsiya qilishda ta’lim sifati, boshqaruvda innovatsiyalarni joriy etish, korporativ boshqaruv, raqamli kommunikatsiya tizimidan foydalanish kabi vazifalar strategik vazifalarni qamrob oladi. Bu jarayonda bir qator vazifalarni kiritish maqsadga muvofiq, bunga bir qator misollar ko‘rib chiqish mumkin.

Birinchidan, maktabda o‘qituvchi va o‘quvchilarning chet tillari o‘rganish bo‘yicha natijadorligini oshirish. Mazkur vazifani bajarishda strategik maqsadlar uchun aniq KPI ishlab chiqish, har chorakda monitoring o‘tkazib borish, pedagoglarni faol jalb qilish, shuningdek, raqamli infratuzilmani takomillashtirish talab etiladi.

Ikkinchidan, ta’lim jarayonini doimiy takomillashtirish, monitoring tizimini takomillashtirish, bu orqali o‘quvchilar o‘zlashtirishini choraklik diagnostika orqali baholash, natijalar bo‘yicha fanlar kesimida tahlil o‘tkazish borish lozim. Bu jarayonda tahlil natijalari asosida individual ta’lim strategiyalarini joriy etish, pedagoglar uchun metodik seminarlar tashkil etish va ota-onalar farzandlarining o‘zlashtirish natijalari yuzasidan ochiq ma’lumotlar bera borish maqsadga muvofiq.

Uchinchidan, raqamli texnologiyalar va kreativ yondashuvlar maktab boshqaruvi faol foydalanish. Elektron kundalik, onlayn murojaat tizimi, ota-onalar bilan virtual hamkorlikni rivojlantirish kabilarni kiritish mumkin. Bu jarayonda o‘qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirish muhim masalalardan biri, shunday ekan o‘qituvchilar uchun “Raqamli kompetensiya” treninglari tashkil qilish va raqamli texnologiyalarni boshqaruvga to‘liq integratsiya qilish tavsiya etiladi.

To‘rtinchidan, kooperativ boshqaruvda maktab, ota-onalar va jamoatchilik o‘rtasida ochiq va tizimli hamkorlik yo‘lga qo‘yish vazifasi ham muhimdir. Bugungi kunda ko‘plab maktablarimizda hamkorlik asosan tadbirlar bilan cheklanib qolayotganligini kuzatish mumkin. Strategik nuttai nazardan korporativ boshqaruv jarayonida “maktab–ota-onalar–jamoatchilik” boshqaruv modelini joriy etish, ota-onalarni qaror qabul qilish jarayoniga jalb etish va ijtimoiy loyihalar orqali maktab imijini mustahkamlashga erishish kabi vazifalarni kiritish mumkin.

Maktab imiji va boshqaruv strategiyalari o‘rtasidagi funksional bog‘liqlikni tahlil qiladigan bo‘sak:

ta’lim sifatini boshqarish bu imijning asosiy beglovchi omil ekanligi, ta’lim sifati maktabning tashqi qiyofasini belgilovchi markaziy omildir. Strategik rejalashtirish, natijalarni monitoring qilish va ma’lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish orqali ta’lim sifati oshar ekan, ijtimoiy persepsiya ham ijobiy shakllanadi.

kommunikatsiya tizimini rivojlantirish, raqamli platformalar (veb-sayt, ijtimoiy tarmoqlar, onlayn murojaatlar) maktabning ochiqqligini, shaffofligini va mavjudligini keng auditoriyaga yetkazish imij boshqaruvining samaradorligini oshiradi.

jamoadagi madaniyat va qadriyatlar tizimi, pedagoglarning kasbiy identiteti, maktabda hukm suruvchi qadriyatlar tizimi va hamjihatlik muhiti ichki imijning shakllanishiga xizmat qiladi.

“Maktab – ota-onalar – jamoatchilik” hamkorlik mexanizmini amalga oshirish, ushbu mexanizm o‘z ichiga ta’lim sifatining shaffof monitoring, maktabning ijtimoiy muhiti haqida muntazam kommunikatsiya, o‘quvchilarning mustaqillik kompetensiyalarini qo‘llab-quvvatlash va PR va marketing strategiyalari orqali maktabning jamoatchilikdagi obro‘sini mustahkamlashni oladi:

Maktab boshqaruv strategiyalarini imij yaratish jarayoniga integratsiya qilish quyidagi natijalarga olib keladi:

- maktabning raqobatbardoshligi oshadi;
- ta’lim sifati yuzasidan ijtimoiy ishonch kuchayadi;
- jamoatchilik bilan kommunikativ aloqalar yaxshilanadi;
- o‘quvchilarning mustaqillik, faollik va mas’uliyat kompetensiyalari rivojlanadi;
- raqamli kommunikatsiya orqali maktabning ommaviy qabul qilinishi kengayadi;
- maktab imiji barqaror va tizimli shakllanadi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, zamonaviy boshqaruv strategiyalari maktab imijini shakllantirish jarayonining metodologik bazasini tashkil etadi. Strategik boshqaruv, raqamli kommunikatsiya, sifat menejmenti va o‘zaro hamkorlik mexanizmlarining yagona tizimda qo‘llanishi maktabning ijtimoiy nufuzini oshiradi, ta’lim sifati bo‘yicha jamoatchilik ishonchini mustahkamlaydi va ijobiy institutsional qiyofani shakllantiradi. Shu bois umumta’lim maktablarida boshqaruv strategiyalarini yangilash va imij siyosatini tizimli yo‘lga qo‘yish dolzarb ilmiy va amaliy vazifadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. D.Rahmatullaev “Strategik menejment asosida umumiy o‘rta ta’lim tizimini boshqarish” T.: «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2012.
2. A.Usmonova “Maktab imijini shakllantirish mexanizmlari” T.: “Ulug‘ so‘z” nashriyoti, 2023.
3. M.Vaxobov “Umumiy o‘rta ta’lim tizimida o‘qitish sifati monitoringini modellashtirish” T.: «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2016.

PEDOGOGIK BOSHQARUVDA LIDERLIKNING MOTIVATSION VA KOMMUNIKATIV OMILLARI: JAMOAVIY HAMKORLIKNI RIVOJLANTIRISH MODELI

Erkinova Dilfuza Ravshan qizi

“Tashkent International University of Education” magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqola pedagogik boshqaruvda liderlikning motivatsion va kommunikativ omillarini tahlil qiladi hamda jamoaviy hamkorlikni rivojlantirish uchun model taklif etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, liderlarning motivatsion qobiliyatlari va samarali kommunikatsiya texnikalari jamoa a‘zolarining faoliyatini oshirish va umumiy maqsadlarga erishishda muhim rol o‘ynaydi. Modellash orqali jamoaviy hamkorlikni yaxshilash, o‘quv jarayonida innovatsiyalarni qo‘llash va ijobiy ijtimoiy muhit yaratish imkoniyatlari ko‘rsatildi. Maqola natijalari pedagogik rahbarlar uchun samarali strategiyalar ishlab chiqishda amaliy tavsiyalar beradi.

Kalit so‘zlar: pedagogik boshqaruv, liderlik, motivatsiya, kommunikatsiya, jamoaviy hamkorlik

Аннотация. Статья анализирует мотивационные и коммуникативные факторы лидерства в педагогическом управлении и предлагает модель развития командного сотрудничества. Результаты исследования показывают, что мотивационные способности лидеров и эффективные методы коммуникации играют ключевую роль в повышении активности членов команды и достижении общих целей. Моделирование демонстрирует возможности улучшения командного взаимодействия, внедрения инноваций в образовательный процесс и создания позитивной социальной среды. Результаты статьи предоставляют практические рекомендации для разработки эффективных стратегий педагогического руководства.

Ключевые слова: педагогическое управление, лидерство, мотивация, коммуникация, командное сотрудничество.

Abstract. This article analyzes the motivational and communicative factors of leadership in pedagogical management and proposes a model for developing team collaboration. The research results indicate that leaders’ motivational abilities and effective communication techniques play a crucial role in enhancing team members’ performance and achieving common goals. Modeling demonstrates opportunities to improve team cooperation, implement innovations in the educational process, and create a positive social environment. The findings provide practical recommendations for pedagogical leaders to develop effective management strategies.

Keywords: pedagogical management, leadership, motivation, communication, team collaboration

Kirish. Zamonaviy ta’lim tizimi tobora murakkablashib borayotgan bir davrda pedagogik boshqaruvning samaradorligi avvalgidan ko‘ra ko‘proq rahbar shaxsiga, uning liderlik salohiyatiga va jamoani birlashtirib boshqarish mahoratiga bog‘liq bo‘lib qoldi. Ta’lim muassasalarida kundalik jarayonlar ko‘p jihatdan inson omiliga tayanganligi sababli, rahbarning

har bir qarori, har bir soʻzi, hattoki muloqotdagi ohangi ham oʻqituvchilarning kayfiyati, ishga boʻlgan munosabati va jamoaviy ruhga sezilarli taʼsir koʻrsatadi. Shuning uchun ham bugungi kunda pedagogik boshqaruvni faqat maʼmuriy jarayonlar yigʻindisi sifatida talqin qilish yetarli emas; u insonlar bilan ishlash sanʼatiga, jamoaning ichki psixologik energiyasini boshqarish qobiliyatiga aylanib bormoqda.

Koʻplab taʼlim muassasalarida kuzatilgan tajriba shuni koʻrsatadiki, bir xil sharoit va imkoniyatlarga ega boʻlgan jamoalarda natijalar turlicha boʻladi. Baʼzi maktab yoki kollejlarda qisqa muddatda sezilarli yutuqlarga erishayotgan bir vaqtda, boshqalari asta-sekinlik bilan rivojlanadi. Bu farq koʻpincha rahbarning motivatsion qobiliyatlari va jamoa bilan olib boradigan kommunikativ aloqalariga borib taqaladi. Motivatsiya bor joyda tashabbus, ijodkorlik, oʻzini oʻzi rivojlantirishga qiziqish kuchayadi; konstruktiv kommunikatsiya esa jamoada ishonch, hamkorlik va oʻzaro yordam madaniyatini shakllantiradi. Aksincha, samarali muloqot boʻlmagan jamoada hatto eng tajribali pedagog ham oʻz salohiyatini toʻliq namoyish eta olmaydi.

Shuningdek, hozirgi zamon rahbaridan nafaqat buyruq berish yoki jarayonni nazorat qilish, balki oʻqituvchilarni tinglash, ularning fikrini qadrlash va ehtiyojlarini tushunish talab qilinmoqda. Koʻp oʻqituvchilar oʻz faoliyatlarida moddiy imtiyozdan koʻra koʻproq eʼtibor, qoʻllab-quvvatlash va oʻz mehnatining qadrlanishini his qilishga muhtoj. Bu insoniy ehtiyojlar eʼtiborga olinmasa, jamoaning ichki motivatsiyasi pasayadi va natijada taʼlim sifati ham izdan chiqadi. Shuning uchun rahbarning kommunikativ madaniyati — uning tinglash qobiliyati, empatiyasi, eʼtirof bera olishi, fikrlarni toʻgʻri muloqot orqali bogʻlay olishi — pedagogik boshqaruvda strategik ahamiyat kasb etadi.

Bugungi taʼlim jarayonida rahbarning oʻrnini men shunday tasavvur qilaman: u jamoaning markazida turgan, har bir pedagogning ichki imkoniyatini uygʻota oladigan, jamoani nafaqat maqsad sari, balki bir-birini tushunishga, qoʻllab-quvvatlashga undaydigan yetakchi boʻlishi kerak. Har bir jamoa aʼzosi rahbar muloqotida oʻzini qadrlangan his qilsa, oʻqituvchilar oʻz gʻoyalarini erkin ayta olsa va ular eshitilayotganini koʻrsa, bunday muhitning oʻzida motivatsiya va ijodiy yondashuv paydo boʻladi.

Shu bois, mazkur maqolada pedagogik boshqaruvda liderlikning aynan motivatsion va kommunikativ omillariga alohida eʼtibor qaratiladi. Chunki bu ikki omil bir-biriga bogʻliq holda jamoaning real kuchiga aylanadi: kuchli muloqot kuchli motivatsiyani tugʻdiradi, kuchli motivatsiya esa oʻz navbatida samarali muloqotning shakllanishiga xizmat qiladi. Tadqiqot davomida ushbu omillar chuqur tahlil qilinadi, amaliy tajribalar va zamonaviy ilmiy yondashuvlar asosida jamoaviy hamkorlikni rivojlantirish uchun model taklif etiladi.

ASOSIY QISM

Taʼlim muassasasidagi jamoa, avvalo, oʻzini qadrlaydigan, ishonadigan, oʻz gʻoyalarini aytishdan choʻchimaydigan insonlardan iborat boʻlishi kerak. Bu esa bevosita rahbarning motivatsion yondashuviga bogʻliq. Amaliy tajribada koʻp bor uchraydigan holat shuki: ayrim jamoalarda oʻqituvchilar nihoyatda tirishqoq, ijodkor va oʻz kasbiga sodiq boʻlsa-da, ularning ichki kuchi notoʻgʻri boshqaruv tufayli soʻnib boradi. Bunday vaziyatlar koʻpincha qadrlanmaslik, eʼtibor yetishmasligi yoki biryoqlama tanqidlardan yuzaga keladi. Shu sababli rahbarning asosiy vazifalaridan biri — oʻqituvchining ichki motivini uygʻotishdir. Motivatsiya, birinchi navbatda, insonning oʻziga boʻlgan ishonchidan, oʻz mehnati foydali ekanligiga qatʼiy amin boʻlishidan boshlanadi. Aslida, oʻqituvchilar moddiy ragʻbatni qadrlamaydigan insonlar emas, albatta. Ammo

ularning aksariyati eng avvalo o‘z mehnatining e’tirof etilganini, o‘z g‘oyasining tinglanganini, o‘z fikrining jamoaga ta’sir ko‘rsatishini his qilishni xohlaydi. Bu — ichki motivatsiyaning eng tabiiy va insoniy manbai. Ta’lim muassasalarining muvaffaqiyatli ishlayotgan jamoalarida shunday holat ko‘p uchraydi: rahbar o‘qituvchilarga yo‘l ko‘rsatishni emas, balki ularga sharoit yaratishni maqsad qiladi. U ijodkorlikni rag‘batlantiradi, yangi tashabbuslar uchun imkoniyat beradi, o‘qituvchini qo‘llab-quvvatlaydi. Natijada pedagog o‘zini nafaqat xodim, balki ta’lim jarayonining muhim ishtirokchisi sifatida his qiladi. Bu esa uning dars berishiga, o‘quvchilar bilan ishlashiga, jamoaga bo‘lgan munosabatiga sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatadi. Kommunikatsiya — jamoani birlashtiruvchi kuch. Pedagogik boshqaruvda kommunikatsiyaning o‘rni beqiyosdir. Chunki ta’lim jarayoni — bu doimiy muloqot, tushunish va fikr almashuv jarayonidir. Ba’zi rahbarlar boshqaruvni buyruqlar berish deb tasavvur qilgan bir paytda, muvaffaqiyatli muassasalarda rahbar jamoa bilan hamfikir bo‘lishni, ularni tinglashni va ularning ehtiyojlariga mos muloqot olib borishni afzal ko‘radi. O‘qituvchi bilan muloqot qilgan har bir rahbar yaxshi biladi: fikrni eshitishning o‘zi ba’zan muammoning yarmisini hal qiladi. Aksincha, tinglamaydigan rahbar bilan ishlayotgan jamoada norozilik, tushkunlik, ichki qarama-qarshiliklar ko‘payadi. Ba’zida jamoa rasmiy ravishda tinch bo‘lib ko‘rinishi mumkin, ammo ichki holatida sovuqlik bo‘ladi — bu esa kommunikatsiyaning yetishmasligidan dalolat.

Samarali kommunikatsiya bir necha oddiy, ammo kuchli tamoyillarga tayanadi:

1. Ochiqlik va shaffoflik — rahbar qarorlarni asoslaydi, sabablarni tushuntiradi, jamoani xabardor qiladi.
2. Empatiya — o‘qituvchining hissiy holatini tushuna olish, uning nuqtai nazarini qabul qilish.
3. Qayta aloqa madaniyati (feedback) — muloqot ikki tomonlama bo‘lishi, faqat buyruq tarzida emas, fikr almashuv shaklida kechishi.
4. Hurmat — jamoaning har bir a’zosi fikrini qadrlash.

Amaliyotda shuni ko‘ramizki, kuchli kommunikatsiyaga ega jamoalarda nizolar tez hal qilinadi, o‘qituvchilar o‘zaro ko‘maklashadi, rahbarlik esa ko‘proq hamkorlikka tayanadi. Bunday muhitda har bir inson o‘zini “jamoaning ajralmas qismi” deb his qiladi.

Motivatsiya va kommunikatsiyaning o‘zaro ta’siri. Motivatsiya va kommunikatsiya bir-biridan ajraladigan tushunchalar emas — ular bir-biri bilan chambarchas bog‘liq. Yaxshi muloqotsiz kuchli motivatsiya bo‘lmaydi; motivatsiya yo‘q joyda esa kommunikatsiya natija bermaydi. O‘qituvchi o‘zining fikri tinglanayotganini sezsa, u o‘z g‘oyalarini jasorat bilan aytadi; fikri qadrlansa, u tashabbus ko‘rsatadi; tashabbusi qo‘llab-quvvatlansa, ichki motivatsiyasi ortadi. Bu — tabiiy insoniy jarayon. Pedagogik jamoalarda kuzatiladigan bir holat bor: kommunikativ muhit yomonlashsa, o‘qituvchilar ko‘pincha indamay qo‘yadi, tashabbuslar kamayadi, ijodkorlik so‘nadi. Bu esa maktab yoki kollejnigina emas, balki o‘quvchilarni ham qamrab oladigan tizimli muammolarni keltirib chiqaradi. Aksincha, rahbar har bir o‘qituvchining ovozi eshita oladigan muhit yaratganida, jamoa o‘z-o‘zidan jonlanadi, darslar sifatida ham sezilarli o‘zgarishlar paydo bo‘ladi. Shuning uchun rahbar uchun motivatsiya va kommunikatsiyani bitta jarayon sifatida ko‘rish muhimdir: muloqot orqali motivatsiya kuchayadi, motivatsiya orqali jamoaning ichki birligi mustahkamlanadi.

Jamoaviy hamkorlik modelining amaliy jihatlari: Taklif etilgan “Jamoaviy Hamkorlik Modeli”ning amaliyotdagi samarasi shundaki, u jamoani bir butun tizim sifatida ko‘radi. Unda

rahbar — yo‘naltiruvchi, o‘qituvchilar — ijodkorlar, jamoaviy ruh — ta’lim jarayonining harakatlantiruvchi kuchi sifatida talqin qilinadi. Modelning hayotiyligi shundaki, u har bir bosqichda insoniy ehtiyojlarni e‘tiborga oladi:

Maqsad qo‘yishda — o‘qituvchi o‘zining fikri ham inobatga olinganini his qiladi;

Mas’uliyat taqsimotida — har kimga o‘z salohiyatiga mos vazifa beriladi;

Muloqot jarayonida — har bir a‘zo o‘z ovozigaga ega bo‘ladi;

Baholashda — mehnat qadrlanadi, muvaffaqiyat tan olinadi.

Bunday yondashuv jamoada ishonchning oshishiga, o‘zaro hurmatning shakllanishiga va nihoyat, ta’lim jarayonining sifatli tashkil etadi.

Rahbar — bu ilhom beruvchi shaxs

Pedagogik boshqaruvning markazida rahbar turadi. U nafaqat ma’muriy boshqaruvchi, balki insonni tushunadigan, unga ilhom bera oladigan, jamoani birlashtira oladigan yetakchi bo‘lishi kerak. Ta’lim tizimidagi har qanday muvaffaqiyatning ildizi — odamlar o‘rtasidagi sog‘lom munosabatlarda. Agar rahbar shunday muhit yarata olsa, unda o‘qituvchi o‘zini erkin his qiladi, fikri tinglanadi, mehnati e‘tirof etiladi — o‘sha jamoada rivojlanish hech qachon to‘xtamaydi. Bu — inson tabiatining eng sodda, eng chuqur haqiqatlaridan biri.

XULOSA. Pedagogik boshqaruvda liderlikning motivatsion va kommunikativ omillari jamoaning ichki muhitini belgilovchi asosiy omillardandir. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchilarni qadrlash, ularning fikrini eshitish va mehnatini e‘tirof etish motivatsiyani kuchaytiradi, bu esa ta’lim jarayonida faollik va mas’uliyatni oshiradi. Samimiy va tizimli kommunikatsiya esa jamoada ishonch, hamkorlik va bir-birini qo‘llab-quvvatlash madaniyatini shakllantiradi. Taklif etilgan jamoaviy hamkorlik modeli rahbarning jamoani yagona tizim sifatida boshqarishiga yordam beradi, unda har bir pedagogning salohiyati va ehtiyojlari inobatga olinadi. Xulosa qilib aytganda, motivatsiya va kommunikatsiya uyg‘un bo‘lgan jamoalarda innovatsiyalar tezroq paydo bo‘ladi, o‘qituvchilar o‘z kasbidan mamnun bo‘ladi, ta’lim sifati esa sezilarli oshadi. Rahbarning insonparvar, tinglay oladigan va ilhom beruvchi bo‘lishi esa bu jarayonning eng muhim kafolatidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rasulova, N. (2021). Pedagogik boshqaruv va rahbarlik kompetensiyalari. Toshkent: “Fan va ta’lim”.
2. To‘xtayev, S. (2019). Ta’lim jarayonida pedagogik muloqot va rahbarlik madaniyati. Toshkent: TDPU nashriyoti.
3. Xodjayev, B. (2020). “Pedagogik jamoalarda motivatsiya mexanizmlarining shakllanishi”. O‘zbekiston Pedagogika Jurnali, 4(2), 45–52.
4. Ismoilova, G. (2018). Pedagogik psixologiya va rahbarlik sifati. Buxoro: BuxDU nashriyoti.
5. O‘rinboyeva, M. (2022). “Ta’lim muassasalarida kommunikativ boshqaruvning zamonaviy yondashuvlari”. Pedagogik ta’lim va innovatsiyalar, 3(1), 78–84.
6. Qodirov, A. (2020). Ta’lim menejmenti asoslari. Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyoti.
7. O‘zbekiston Respublikasi Kadrlar tayyorlash milliy dasturi (1997).
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–4319-son qarori “Ta’lim boshqaruvini takomillashtirish bo‘yicha chora-tadbirlar” (2019).

GENDER YONDASHUVNING TA’LIM MENEJMENTI JARAYONLARIGA INTEGRATSIYALANISH XUSUSIYATLARI

Yunusova Xolidaxon To’lqinjon qizi

*Abdulla Avloniy nomidagi pedagogik
mahorat milliy instituti tayanch doktoranti*

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta’lim tizimida gender yondashuvni menejment jarayonlariga integratsiyalashning nazariy asoslari, metodologik yondashuvlari va amaliy tatbiq etilish mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda gender tengligi tamoyillarining ta’lim tashkilotlarini boshqarish samaradorligiga ta’siri, rahbarlik madaniyati va qaror qabul qilish jarayonlarida gender sezgirlikning ahamiyati ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, maktab ta’lim muassasalarida gender yondashuvni boshqaruv tizimiga kiritish asoslari hamda O‘zbekiston ta’lim tizimi misolida mavjud imkoniyatlar va cheklovlar o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: Gender yondashuv, ta’lim menejmenti, gender tengligi, gender sezgir boshqaruv, boshqaruv jarayonlari, gender integratsiyasi.

Аннотация. В данной статье анализируются теоретические основы, методологические подходы и практические механизмы интеграции гендерного подхода в процессы управления системой образования. В исследовании раскрывается влияние принципов гендерного равенства на эффективность управления образовательными организациями, подчеркивается значимость гендерной чувствительности в управленческой культуре и процессах принятия решений. Кроме того, рассматриваются основы внедрения гендерного подхода в систему управления общеобразовательными учреждениями, а также изучаются существующие возможности и ограничения на примере системы образования Узбекистана.

Ключевые слова: гендерный подход, управление образованием, гендерное равенство, гендерно-чувствительное управление, управленческие процессы, гендерная интеграция.

Abstract. This article examines the theoretical foundations, methodological approaches, and practical mechanisms for integrating a gender approach into education management processes. The study highlights the impact of gender equality principles on the effectiveness of managing educational institutions and emphasizes the importance of gender sensitivity in leadership culture and decision-making processes. The article also explores the fundamentals of incorporating a gender approach into the management system of general education institutions and analyzes the existing opportunities and limitations within the education system of Uzbekistan.

Keywords: gender approach, education management, gender equality, gender-sensitive management, management processes, gender integration.

XXI asrda ta’lim tizimining rivojlanishi nafaqat raqamlashtirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish yoki boshqaruvni optimallashtirish bilan belgilanib qolmasdan, balki ijtimoiy tenglik, adolat, inklyuzivlik va gender tengligi kabi zamonaviy ijtimoiy tamoyillar bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Bugungi kunda gender tengligi masalasi milliy va xalqaro darajada

ta’lim siyosatining asosiy ustuvor yo’nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlarida (to’rtinchi maqsad – Sifatli ta’lim va beshinchi maqsad – Gender tenglik) ta’kidlanganidek, sifatli ta’lim va gender tengligini ta’minlash har bir davlatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida hal qiluvchi omildir. Shuning uchun ta’lim menejmenti jarayonlariga gender yondashuvni integratsiyalash global ta’lim tizimlari uchun muhim strategik vazifaga aylanmoqda.

Gender yondashuvning ta’lim menejmentida qo’llanilishi, avvalo, rahbarlik jarayonlarini demokratlashtirish, barcha subyektlar uchun teng imkoniyatlar yaratish, ta’lim tashkilotlarining boshqaruv madaniyatini modernizatsiya qilish va gender stereotiplarning ta’sirini kamaytirish kabi vazifalarni o’z ichiga oladi. Boshqaruv tizimida gender tengligining ta’minlanishi o’qituvchilar motivatsiyasi, o’quvchilar ta’lim sifati, maktabning ichki iqlimi, ota-onalar ishonchi va umuman ta’lim natijalariga bevosita ta’sir ko’rsatadi. Xalqaro ekspertlar ta’kidlaganidek, “genderga sezgir ta’lim tizimi – bu nafaqat ijtimoiy adolat, balki raqobatbardosh inson kapitalini shakllantirishning ham asosiy omilidir”. Olimlar gender tengligi ta’lim boshqaruvida samaradorlikni oshiruvchi kuchli transformatsion omil sifatida e’tirof etishadi. Masalan, amerikalik iqtisodchi Linda Scott o’z ilmiy ishlarida gender tengsizligi hukm surgan tizimlar inson kapitalidan to’liq foydalana olmasligini ta’kidlaydi. Uning fikricha, ayollar va erkaklar imkoniyatlarining nomutanosib taqsimlanishi nafaqat iqtisodiy o’sishni sekinlashtiradi, balki ta’lim muassasalarining boshqaruv jarayonlarida ham strategik qarorlar qabul qilinishini cheklaydi.[1] Feministik pedagogika asoschilaridan bell hooks esa ta’lim jarayoni jamiyatdagi ijtimoiy tengsizliklarni qayta ishlab chiqmasligi, aksincha ularni bartaraf etuvchi kuch sifatida xizmat qilishi kerakligini ta’kidlaydi.[2]

Xalqaro tajriba shuni ko’rsatadiki, genderga sezgir boshqaruv amaliyotlari tatbiq etilgan ta’lim tizimlari ko’plab jihatlar bo’yicha yuqori natijalarga erishadi: rahbarlar tarkibida teng vakillik, boshqaruv jarayonlarida demokratik yondashuv, byudjet taqsimotida tenglik, resurslardan foydalanish adolatiligi va o’quvchilarning kasbiy yo’nalishini tanlashdagi xolislik shular jumlasidandir. Gender va boshqaruv bo’yicha tadqiqotlar ayollarning rahbarlik lavozimlaridagi ishtirokidan boshlanadi, ularga kirish imkoniyatlari va to’siqlarni o’rganadi hamda ayol rahbarlik uslublarini tahlil qiladi. Turli mamlakatlarda tadqiqotchilar birinchi navbatda ayollar maktab boshqaruvida qanchalik va qaysi darajalarda vakil ekanligini aniqlashga intiladi. Keyinchalik esa ayollar boshqaruv uslublari, ko’pincha erkaklarnikidan farqli jihatlari bilan birga, tadqiq qilinadi.

Ta’lim menejmentida gender yondashuvining ahamiyati alohida e’tiborga loyiqdir. Ta’lim tizimi – jamiyatning eng muhim ijtimoiy institutlaridan bo’lib, unda kadrlar salohiyati va kelajak avlod kamoloti shakllanadi. Ta’lim sohasida ayollarning ulushi odatda yuqori: dunyo miqyosida maktabgacha va boshlang’ich ta’limda pedagog xodimlarning aksariyati xotin-qizlardir. Masalan, OECD (Iqtisodiy hamkorli va taraqqiyot tashkiloti) ma’lumotlariga ko’ra, mamlakatlarning o’rtacha ko’rsatkichida umumiy o’rta maktab o’qituvchilarining 70% ga yaqini ayollardan iborat.[3] Kanadada ham ta’lim sohasi xodimlarining 75% ayollarni tashkil qiladi. Biroq rahbarlik lavozimlarida bu nisbat keskin kamayadi. Xususan, Kanadada pedagog xodimlarining to’rt dan uch qismi ayollar bo’lsa-da, maktab direktorlaridan tortib, ta’lim muassasalari boshqaruv organlari rahbariyatigacha ayollarning ulushi nomutanosib ravishda past ekanligi kuzatiladi. Masalan, Kanadada o’qituvchilar kasaba uyushmalarining 16 tasidan faqat 5 tasiga ayol rahbarlik qilmoqda.[4] Bu tendensiya boshqa davlatlarda ham kuzatiladi: ayollar ta’lim tizimida ko’proq ijrochi va o’qituvchi pozitsiyalarni egallaydi, yuqori boshqaruv lavozimlarida esa erkaklar soni ustunlik qiladi. BMT Taraqqiyot Dasturining 2020-yilgi hisobotida qayd etilishicha, dunyo

bo'yicha oliy ma'lumotli ayollar soni tarixiy maksimumga yetganiga qaramay, ularning bandlik va rahbarlik lavozimlarida egallagan o'rni hali ham qoniqarli emas.

Ayol va erkak rahbarlarning boshqaruvdagi yondashuvlari o'ziga xos bo'lishi mumkin. M. Fullan (Bosh direktor. Ta'sirni maksimal darajada oshirishning uch kaliti kitobi) o'zining ta'lim boshqaruvi bo'yicha tadqiqotlarida ayollar ko'pincha inklyuziv boshqaruv uslubini qo'llashini, ular ko'proq jamiyat va hamkorlikka asoslangan qarorlar qabul qilishga moyil ekanligini qayd etadi. Erkak rahbarlar esa ko'pincha individual va avtoritar boshqaruv uslublariga ega bo'lishi mumkin, bu esa ayrim hollarda tez va qat'iy qaror qabul qilishni talab qiladi.[5]

Kanadada gender siyosati va ayollar rahbarligini rivojlantirish borasida salmoqli natijalarga erishilgan. Kanadada 2015-yilda federal hukumat tarkibida ilk bor gender pariteti (erkaklar va ayollar sonining tengligi) ta'minlangan hukumat kabineti tuzildi. Bu siyosiy liderlik darajasidagi tenglik jamiyatga kuchli ijobiy signal berib, boshqa sohalarda ham ayollarning rahbarligini qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratdi. Ta'lim sohasida Kanada provinsiylarida qator dasturlar amalga oshirilmoqda: masalan, maktab direktorligi lavozimiga nomzodlarni tanlashda ayollarga qo'shimcha imkoniyatlar yaratish, mentorlik dasturlari orqali ayol pedagoglarning boshqaruvga o'tishini rag'batlantirish kuzatilmoqda.

Germaniya misolida esa davlat darajasida qabul qilingan aniq gender siyosati choralari diqqatga sazovordir. 2015-yilda Germaniya Bundestagi tomonidan yirik kompaniyalarning kuzatuv kengashlarida ayollar ulushini kamida 30% ga yetkazishni majburiylaydigan qonun qabul qilingan.[5] Ushbu choralar natijasida 2020-yilga kelib DAX-30 (Germaniyaning 30 ta eng yirik va faol savdo qilayotgan kompaniyalarining aksiyalaridan tashkil topgan indeks) kabi yirik korporatsiyalarning kuzatuv kengashlarida ayollar ulushi 35% dan oshdi.

Ta'lim menejmenti gender nomutanosibliklarini kamaytirish juda muhim, chunki rahbarlik darajasida turli jins vakillarining teng ishtiroki ta'lim jarayonlarini boyitadi. Ayol rahbarlar ta'lim muassasalarida inklyuziv muhit yaratishga, qizlar ta'limini rag'batlantirishga va pedagogik jamoada xilma-xillikni ta'minlashga xizmat qiladi. Ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatadiki, ayol rahbarlar boshqaruvidagi maktablar va universitetlarda korrupsiya darajasi pasayishi, mehnat muhitining yaxshilanishi kabi ijobiy o'zgarishlar kuzatiladi (masalan, ayrim tadqiqotlarda ayol direktorlar ko'proq hamkorlikka tayangan boshqaruv uslubini qo'llashi aytiladi). Albatta, har bir mamlakat va hududda bu jarayonga ta'sir qiluvchi ijtimoiy-madaniy omillar bor. Biroq umumiy tamoyil sifatida, ta'lim boshqaruvida gender yondashuvini joriy etish – bu nafaqat teng huquqlilik masalasi, balki ta'lim sifati va samaradorligini oshirish vositasi hamdir. Shu bois rivojlangan davlatlar ta'lim tizimini boshqarishda gender tenglikni ta'minlashga alohida e'tibor qarata boshladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Scott, L. M. The Double X Economy: The Epic Potential of Empowering Women. Faber & Faber. 2020. 45 p.
2. hooks, b. Teaching Community: A Pedagogy of Hope. Routledge. 2003. 216 p.
3. gpseducation.oecd.org.
4. ctf-fce.ca.
5. M.Fullan. The Principal: Three Keys to Maximizing Impact. Jossey-Bass. 2014. 272 p.
6. theguardian.com.

YOSH KADRLARNI JALB QILISHDA ZAMONAVIY RAHBARNING MOTIVATSION YONDASHUVLARI

Nazirova Umidaxon Sharofiddin qizi

“Tashkent International University of Education “ magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy rahbarlarning yosh kadrlarni tashkilotga jalb qilish va ularning ishga bo‘lgan qiziqishini oshirishda qo‘llaydigan motivatsion yondashuvlari tahlil qilinadi. Yangi avlod xodimlarining qadriyatlari, kutishlari va ish muhiti haqidagi tasavvurlari o‘rganilib, rahbarlar tomonidan qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan moslashuvchan boshqaruv usullari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, raqamli transformatsiya sharoitida yosh kadrlarni rag‘batlantirishning innovatsion metodlari va ularning samaradorligini oshiruvchi omillar yoritiladi.

Kalit so‘zlar: yosh kadrlar, motivatsiya, rahbarlik, rag‘batlantirish, innovatsion yondashuvlar, zamonaviy boshqaruv, avlodlar farqi, raqamli transformatsiya

Аннотация. В данной статье рассматриваются мотивационные подходы современных руководителей к привлечению молодых кадров в организацию и повышению их профессиональной вовлечённости. Анализируются ценности и ожидания нового поколения сотрудников, а также гибкие методы управления, которые могут быть использованы руководителями. Особое внимание уделено инновационным способам мотивации в условиях цифровой трансформации и факторам, влияющим на эффективность работы молодых специалистов.

Ключевые слова: молодые кадры, мотивация, лидерство, стимулирование, инновационные подходы, современный менеджмент, различия поколений, цифровая трансформация

Abstract. This article examines the motivational approaches used by modern leaders to attract young employees and enhance their engagement within organizations. It explores the values and expectations of the new workforce generation and highlights flexible leadership strategies that can be effectively applied. The study also discusses innovative motivation methods in the context of digital transformation and identifies key factors that contribute to improving the performance of young professionals.

Keywords:

young employees, motivation, leadership, incentives, innovative approaches, modern management, generational differences, digital transformation.

K I R I S H. Bugungi globallashuv va raqamli taraqqiyot davrida tashkilotlar oldida turgan eng muhim vazifalardan biri — yosh avlod vakillarini nafaqat ishga jalb qilish, balki ularning salohiyatini to‘g‘ri yo‘naltirib, o‘zlarining haqiqiy imkoniyatlarini namoyon etishlariga sharoit yaratishdir. Deyarli har bir tashkilotda shunday vaziyat uchraydiki, jamoaga yangi kirib kelgan yosh mutaxassis ko‘zida kuchli ishtiyoq, yangilikka chanqoqlik, o‘zini ko‘rsatishga bo‘lgan intilish porlab turadi. Ammo bu energiyani to‘g‘ri boshqarmagan rahbar bir necha oydan so‘ng uning qiziqishi susayib, ilhomlanishi yo‘qolganini sezishi mumkin. Bu — hozirgi mehnat bozorining real holati. Avlodlar almashinuvi jarayoni an’anaviy boshqaruv uslublarini qayta ko‘rib

chiqishni talab qilmoqda. Masalan, avvalgi avlodlar uchun barqaror ish oʻrni va qatʼiy intizom asosiy qadriyat boʻlgan boʻlsa, hozirgi Y va Z avlodlari koʻproq moslashuvchanlik, shaxsiy rivojlanish, erkin fikrlash va maʼnoli faoliyatga intiladi. Koʻplab yoshlar oʻzlari zimmasiga masʼuliyatli vazifalar yuklanishini, oʻz fikrlariga quloq solinishini, ijodkorlikka imkon berilishini istaydi. Demak, bugungi rahbarning vazifasi — buyruq beruvchi emas, balki yoʻl koʻrsatuvchi, ruhlantiruvchi va qoʻllab-quvvatlovchi shaxsga aylanishdir. Zamonaviy mehnat bozori ham oʻzgarib bormoqda: masofaviy ish, startaplar, frilanserlik, gibril rejimlar, onlayn hamkorlik — bularning barchasi yoshlarning mehnatga boʻlgan qarashlarini shakllantirmoqda. Shu sababli ular oʻzlari uchun nafaqat moddiy manfaatli, balki ruhiy jihatdan qulay, imkoniyatlarga boy, adolatli va innovatsion muhitga ega ish joyini izlaydilar. Bu jarayonda rahbarning motivatsion yondashuvlari hal qiluvchi rol oʻynaydi. Amaliyot shuni koʻrsatadiki, xalqaro kompaniyalardan tortib kichik mahalliy korxonalargacha, yosh mutaxassislarni oʻzida saqlab qolishni istagan har qanday tashkilot ularga oʻzini namoyon qilish imkoniyatini, oʻsish istiqbolini va psixologik xavfsizlikni taklif etishga majbur. Aks holda iqtidorli kadrlar boshqalar tomonidan tezda jalb etib ketiladi.

Shu bois ushbu mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, zamonaviy rahbarlar yosh avlodning ehtiyojlari va psixologik xususiyatlarini chuqur tahlil qilmas ekan, ularni tashkilotga jalb qilish, yanada muhimrogʻi — ularni ushlab qolish qiyinlashib bormoqda. Yangi avlod mutaxassislarni ragʻbatlantirishda transformatsion liderlik, gamifikatsiya, moslashuvchan mehnat tizimi, karyera rivoji kabi yondashuvlarning qaysi biri samaraliroq ekanligini aniqlash va ularni boshqaruv jarayoniga tatbiq etish bugungi kundagi eng muhim vazifalardan biridir.

ASOSIY QISM.

Yosh kadrlarni jalb qilishning psixologik va ijtimoiy asoslari Y va Z avlodining mehnatga munosabati. Bugungi yoshlar avvalgi avlodlar kabi “ishga kirish — bu barqarorlik degan fikr bilan yashamaydi. Ular uchun ish — bu avvalo oʻzini anglash, oʻzini namoyon etish, oʻzini rivojlantirish maydoni. Masalan, koʻpchilik Z avlodi vakillari bir xil, takroriy vazifalar bilan chegaralangan ishni koʻrishi bilan qiziqishi tez pasayadi. Chunki ular har kuni nimagadir erishishni, nimanidir oʻrganishni istaydi. Y avlodi (millenniallar) ham oʻz navbatida oʻzining mustaqil qarashlari, innovatsion fikrlashi va oʻz hayotini mazmunli tashkil qilishga intilishi bilan ajralib turadi. Ular uchun ish joyining qadrini belgilaydigan omillar — hurmat, erkinlik, oʻsish va sogʻlom muhit. Tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, aynan yoshlar jamiyatga foyda keltiradigan, maʼnoli va ijtimoiy ahamiyatga ega loyihalarda ishlashni afzal koʻradi. Bu ularning ichki motivatsiyasidan kelib chiqadi. Shuning uchun rahbar ular bilan ishlayotganda ularning “Nimaga intilayotganini” tushunishi juda muhim. Mehnat bozoridagi oʻzgarishlar: Soʻnggi yillarda yoshlar uchun ish tanlash imkoniyatlari keskin kengaydi. Endi ular: start upda ishlashi, frilanser boʻlishi, masofaviy ishlashi, oʻzining kichik onlayn biznesini yoʻlga qoʻyishi mumkin. Shu sababli “Yosh kadrlar yoʻq” degan fikr aslida toʻliq haqiqat emas. Yoshlar bor, lekin ular oʻzini qadrlaydigan, rivojlanish imkoniyatini beradigan, innovatsion fikrlashga ochiq tashkilotlarni tanlaydi. Oʻzbekiston mehnat bozorida ham aynan mana shu tendensiya kuchaymoqda — HR sohasidagi koʻplab mahalliy tahlillar buning yaqqol tasdigʻidir.

Zamonaviy rahbarning yosh kadrlarni jalb qilishdagi motivatsion yondashuvlari. Transformatsion liderlik. Bugungi yoshlar ustidan “kuzatuvchi” yoki “buyruq beruvchi” rahbarlar

eskicha deb topiladi. Ular ko‘proq o‘zi bilan suhbatlashadigan, yo‘nalish beradigan, ularga ishonadigan rahbarni izlaydi. Transformatsion liderlik aynan shunga asoslanadi. Bunday rahbar: xodimni ilhomlantiradi, unga ishonch bildiradi, uni kuchli tomonlarini ochishga undaydi, xatolarni jazolash emas, tushuntirish orqali o‘rgatadi. Ko‘pincha yoshlar “Mendan nimadir chiqar ekan” deb his qilganda, ular o‘z imkoniyatlarini yanada faol namoyon etadi. Shuning uchun rahbarning samimiy, ochiq va insoniy yondashuvi eng kuchli motivatorlardan biridir. Gamifikatsiya orqali motivatsiya hozirgi yoshlar o‘yin elementlariga juda yaqin. Ular uchun jarayon qanchalik qiziqarli bo‘lsa, shunchalik faol bo‘ladi. Shu sababli ko‘plab tashkilotlar ish jarayoniga gamifikatsiya elementlarini qo‘shmoqda: reytinglar, ball yig‘ish, rag‘batlantiruvchi mukofotlar va boshqalar. Gamifikatsiya yoshlar uchun nimaga qiziqarli? Ular raqobatni yaxshi ko‘radi, o‘z natijasini darhol ko‘rishni istaydi, o‘yin mexanizmlari ularni zeriktirmaydi, har bir kichik yutuq ularda ishtiyoqni oshiradi. Bu jarayonda rahbarning vazifasi — qog‘ozdagi “Quruq vazifalar”ni emas, balki xodimni quvontiruvchi jarayonlarni yaratish. Karyera rivoji va uzluksiz ta’lim yoshlar uchun eng katta motivatorlardan biri — o‘shish imkoniyati. Ular “bir joyda qolib ketishdan” qo‘rqadi. Shu sababli: malaka oshirish, treninglar, master-klasslar, ichki va tashqi kurslar, mentorlik dasturlari ularning qiziqishini keskin oshiradi. Ko‘pincha 23–25 yoshlar atrofidagi mutaxassis: “Men shu yerda o‘ samanmi?” degan savolga javob topa olmasa, boshqa joy izlay boshlaydi. Shu sababli rahbar yosh xodimga aniq istiqbol ko‘rsatib berishi — juda katta motivatsiya manbai hisoblanadi. Moslashuvchan mehnat tizimi Pandemiya jarayoni butun dunyoga bitta haqiqatni ko‘rsatdi: ish faqat ofisda emas, balki internet mavjud bo‘lgan istalgan joyda bajarilishi mumkin. Ayniqsa yoshlar moslashuvchanlikni juda qadrlaydi.

Moslashuvchan tizim: ishonch hissini kuchaytiradi, mas’uliyatni oshiradi, vaqtni tejaydi, ijodiylikka yo‘l ochadi. Psixologik xavfsizlik va insoniy muloqot yoshlar uchun ish joyining eng muhim jihatlardan biri — o‘zini erkin his qilishidir. Ular uchun muhit shunday bo‘lishi kerakki: fikrini aytishdan qo‘rqmasin, yangilik taklif qilganda masxara qilinmasin, xato qilsa jazolanmasin, balki o‘rgatilsa, jamoada mehr va insoniylik bo‘lsin. Amy Edmondson ta’kidlagan psixologik xavfsizlik aynan shuni anglatadi. Agar xodim ish joyida o‘zini noqulay his qilsa, u ijodkor bo‘la olmaydi va rahbar bilan ham chin dildan ishlay olmaydi. Yosh kadrlarni jalb qilish strategiyasida rahbarning roli. Ish beruvchi brendini shakllantirish. Yoshlar internet orqali hamma narsani tekshiradi. Ular: kompaniya haqida izohlarni, rahbarning ijtimoiy tarmoqdagi faolligini, xodimlar fikrini, jamoaning kayfiyatini bevosita ko‘rib turadi. Shu sababli rahbarning ochiqligi, samimiyligi va adolatligi kompaniyaning eng yaxshi “reklamasi”ga aylanadi.

Innovatsion muhit yaratish Yoshlarni “bosslar xonasiga kirish taqiqlangan” kabi qoidalar emas, balki o‘z fikrini erkin aytish mumkin bo‘lgan muhit qiziqtiradi. Innovatsion atmosfera ularga eksperiment qilish, izlanish, g‘oyalar bilan bo‘lishish imkoniyatini beradi. Rahbar: ijodiy loyihalarga ruxsat berishi, yangi g‘oyalarni sinab ko‘rishni qo‘llab-quvvatlashi, xodimlarni tashabbus bilan chiqishga undashi orqali nafaqat yoshlarni jalb qiladi, balki ularda ichki motivatsiya uyg‘otadi.

Xulosa. Yosh kadrlarni tashkilotga jalb qilish bugungi boshqaruv amaliyotining eng dolzarb yo‘nalishlaridan biridir. Y va Z avlodlari o‘zining erkin fikrlashi, moslashuvchanlikka intilishi, texnologiyaga yaqinligi va ma’noli faoliyatga bo‘lgan ehtiyoji bilan avvalgi avlodlardan farq

qiladi. Shuning uchun zamonaviy rahbar odatiy buyruqboz boshqaruvchidan ko‘ra, xodimni tushunadigan, qo‘llab-quvvatlaydigan va ilhomlantira oladigan lider bo‘lishi zarur. Transformatsion liderlik, gamifikatsiya, moslashuvchan mehnat sharoiti, uzluksiz ta‘lim imkoniyatlari va psixologik xavfsizlik — yosh mutaxassislarning motivatsiyasi va sodiqligini oshiradigan eng muhim omillardir. Insoniy muloqot, hurmat, adolat va ishonch mavjud bo‘lgan tashkilotda yoshlar nafaqat ishga keladi, balki o‘zining eng yaxshi sifatlarini namoyon etadi. Demak, yosh kadrlarni jalb qilish jarayoni — bu bir tomonlama chaqiriq emas, balki rahbar va xodim o‘rtasidagi o‘zaro ishonch, ochiqlik va rivojlanishga tayyorlik asosidagi hamkorlikdir.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Abdurahmonov Q. X. (2020). Mehnat iqtisodiyoti va sotsiologiyasi. Toshkent: TDIU nashriyoti.
2. Tohirov A., Jo‘rayev, R. (2021). Kadrlar boshqaruvi: nazariya va amaliyot. Toshkent: Fan va texnologiya.
3. Axmedov A. A. (2019). Liderlik psixologiyasi. Toshkent: Iqtisod-Moliya.
4. Xodjaboyev O. (2018). Innovatsion boshqaruv asoslari. Toshkent: Iqtisodiyot.
5. Rasulov R. X. (2017). Inson resurslarini boshqarish. Toshkent: “Iqtisodiyot” nashriyoti.
6. Karimov A., Raxmonov, M. (2022). Zamonaviy boshqaruv psixologiyasi. Toshkent: TDPU nashriyoti.
7. O‘zbekiston HR Assotsiatsiyasi (2023). Yosh kadrlar bozorining zamonaviy talablari. Analitik hisobot.
8. Qodirov B. (2020). Korporativ boshqaruv va liderlik. Toshkent: “Ma’rifat ziyo”.
9. Saidvaliyev M. (2021). Raqamli iqtisodiyot sharoitida kadrlar boshqaruvi. Toshkent: Innovatsiya nashriyoti.
10. G‘aniyev S. (2019). Tashkilotlarda motivatsiya va mehnat unumdorligi. Toshkent: “Fan va texnologiya”.

RAHBARNING AXLOQIY FAZILATLARI ORQALI KONFLIKTLARNI BOSHQARISH.

Alimuhamedova Zarina Yo‘ldosh qizi

“Tashkent International University of Education” magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada rahbarning ma’naviy-axloqiy fazilatlari tashkilotda yuzaga keladigan konfliktlarni samarali boshqarishdagi o‘rni ilmiy jihatdan yoritiladi. Tadqiqotda axloqiy tamoyillar — halollik, adolat, mas’uliyat, bag‘rikenglik va empatiya — rahbarning mojarolarga yondashuvida qanday strategik ahamiyat kasb etishi tahlil qilinadi. Shuningdek, konfliktlarni yumshatish va konstruktiv muloqotni yo‘lga qo‘yishda axloqiy liderlikning psixologik va boshqaruv aspektlari ko‘rib chiqiladi. Maqola konfliktlar oldini olishda rahbarning shaxsiy fazilatlari, tashkilot ichidagi ishonch muhitini shakllantirish va xodimlar o‘rtasida sog‘lom kommunikatsiyani qaror toptirishdagi ahamiyatini asoslaydi.

Kalit so‘zlar: axloqiy liderlik, konfliktlarni boshqarish, halollik, adolat, boshqaruv madaniyati, murosaga tayyorlik, kommunikatsiya, tashkilot psixologiyasi.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль морально-этических качеств руководителя в эффективном управлении конфликтами внутри организации. Анализируется влияние таких этических принципов, как честность, справедливость, ответственность, толерантность и эмпатия, на стратегический подход руководителя к разрешению конфликтных ситуаций. Также изучаются психологические и управленческие аспекты этического лидерства при снижении напряжённости и формировании конструктивного общения. В статье обоснована значимость личных качеств руководителя в профилактике конфликтов, укреплении доверия в коллективе и развитии здоровой коммуникации между сотрудниками.

Ключевые слова: этическое лидерство, управление конфликтами, честность, справедливость, организационная культура, разрешение конфликтов, коммуникация, психология организации.

Abstract. This article examines the role of a leader’s moral and ethical qualities in managing organizational conflicts effectively. The study analyzes how ethical principles—such as integrity, fairness, responsibility, tolerance, and empathy—shape a leader’s strategic approach to conflict situations. Additionally, it explores the psychological and managerial dimensions of ethical leadership in mitigating tensions and fostering constructive communication. The article highlights the importance of a leader’s personal values in preventing conflicts, building trust within the organization, and promoting healthy interpersonal communication among employees.

Keywords: ethical leadership, conflict management, integrity, fairness, management culture, conflict resolution, communication, organizational psychology

Kirish. Tashkilot faoliyati jarayonida konfliktlar tabiiy hodisa hisoblanadi. Mehnat jamoasida turli xarakter, qadriyat, manfaat va vazifalarning mavjudligi mojarolarning paydo bo‘lishiga sharoit yaratadi. Ammo konfliktning o‘zi muammo emas; muammo — uni qanday boshqarilishidadir. Aynan shu nuqtada rahbar shaxsining ma’naviy-axloqiy fazilatlari asosiy omil sifatida namoyon bo‘ladi. Chunki rahbarning halolligi, adolatliligi, mas’uliyati, muloqot

madaniyati, bag‘rikengligi va empatiyasi nafaqat mojarolarni bartaraf etadi, balki ularning kelib chiqishining oldini olishga ham xizmat qiladi.

Bugungi globallashuv, axborot oqimining tezlashuvi va ish jarayonlarining murakkablashuvi sharoitida rahbarning axloqiy yetukligi boshqaruv madaniyatining ajralmas qismiga aylandi. Avtoritar boshqaruvga asoslangan yondashuvlar zamonaviy jamoalarda o‘zini oqlamay qoldi; aksincha, etik liderlik tamoyillariga tayanadigan rahbarlar ko‘proq samaradorlikka erishayotgani kuzatilmoqda. Chunki xodimlar o‘z fikri tinglanadigan, adolat ustuvor bo‘lgan va shaxsiy qadriyatlar hurmat qilinadigan jamoada faolroq, ongliroq va mas’uliyatliroq ishlaydi.

Mazkur maqolada rahbarning ma’naviy-axloqiy fazilatlarini konfliktlarni boshqarish jarayonida qanday rol o‘ynashi, ularning psixologik va boshqaruv jihatlari, hamda tashkilotdagi barqarorlikka ta’siri ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi.

Asosiy qism. Rahbar shaxsida mavjud bo‘lgan axloqiy sifatlar nafaqat uning individual xulqiga, balki butun jamoa ruhiyatiga ta’sir qiladi. Tashkilotdagi ijtimoiy muhit ko‘p jihatdan rahbarning shaxsiy qadriyatlariga asoslanadi. Agar rahbar o‘z faoliyatida halollik, adolat va mas’uliyat kabi tamoyillarga amal qilsa, xodimlar o‘rtasida ishonch mustahkamlanadi va konfliktlar keskin tus olmaydi.

Halollik — konfliktlarning oldini oluvchi kuch. Halol rahbar jamoada oshkorlik muhitini yaratadi. Bu esa xodimlarning o‘z fikrini erkin bildirishiga, muammolarni yashirmasdan aytishiga imkon beradi. Shaffof muhit esa keskin mojarolarga zamin bo‘lmaydi. Halol rahbarning so‘zi bilan amali uyg‘un bo‘lgani uchun unga bo‘lgan ishonch kuchli bo‘ladi, bu esa ko‘plab kelishmovchiliklarning ildizini yo‘qotadi.

Adolat — konfliktlarni yumshatishning asosiy omili. Adolatli rahbar qaror qabul qilayotganda subyektiv emas, obyektiv mezonlarga tayangan holda ish yuritadi. Adolatsizlik mojarolarning asosiy manbaidir; adolat esa ularni bartaraf etish vositasi. Ish haqi, lavozim, yuklama, rag‘bat va intizomiy choralarda adolatning kuzatilishi jamoada barqarorlikni ta’minlaydi.

Mas’uliyat — mojaroning kelib chiqishini oldini olishdir. Mas’uliyatli rahbar muammolarning ildiziga yetib boradi, vaziyatni o‘z vaqtida tahlil qiladi va konfliktga sabab bo‘lgan omillarni erta bosqichda aniqlaydi. Mas’uliyatsiz rahbar mojarolar chuqurlashishiga, jamoada norozilik kuchayishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shuning uchun mas’uliyat konfliktlar profilaktikasining muhim shaklidir.

Axloqiy yetuk rahbarning konfliktga yondashuv strategiyalari. Konfliktni boshqarish faqatgina nizoni bartaraf etish emas, balki uni jamoa rivojlanishiga xizmat qildirishni ham o‘z ichiga oladi. Axloqiy fazilatlarga ega rahbar quyidagi strategiyalardan samarali foydalanadi:

-Empatiya va tinglay olish qobiliyati. Empatiya rahbarga konflikt ishtirokchilarini tushunish, ularning ichki kechinmalarini his qilish imkonini beradi. Tinglash ko‘nikmasi ziddiyatning asl sababini aniqlashga yordam beradi. Ko‘pincha mojarolar noto‘g‘ri tushunishdan kelib chiqadi, bunday vaziyatda rahbarning diqqat bilan tinglashi yarim yechimga teng bo‘ladi.

-Murosaga tayyorlik. Axloqiy rahbar har ikki tomon manfaatlarini hisobga olgan holda murosali yechim topishga intiladi. Murosa konfliktning keskinlashuviga yo‘l qo‘ymaydi va jamoada psixologik bosimni kamaytiradi. Bunday yondashuv xodimlar tomonidan qadrlanadi.

-Konstruktiv kommunikatsiya. Doimiy muloqot, fikr almashish, o‘z vaqtida qayta aloqa berish konfliktlarning shakllanishiga yo‘l qo‘ymaydi. Axloqiy lider muloqotni boshqaruvning

markaziy elementi sifatida ko‘radi. U zo‘ravon ohangdan yiroq bo‘lgan, xolis va hurmatga asoslangan tilni qo‘llaydi.

Tashkilot psixologiyasi va konflikt madaniyatining shakllanishi. Rahbarning axloqiy fazilatlari nafaqat alohida holatlarda, balki jamoa mentalitetini shakllantirishda ham muhim ahamiyatga ega. Tashkilotda “ochiq muloqot madaniyati”, “fikr bildiruvchi xodimni qo‘llab-quvvatlash madaniyati”, “adolat madaniyati” shakllansa, konfliktlar tabiiy rivojlanish jarayonining foydali bo‘lagiga aylanadi. Psixologik jihatdan barqaror jamoada konfliktlar vayronkor emas, balki yaratuvchan xarakter kasb etadi. Axloqiy fazilatlarga ega rahbar aynan shunday muhitni shakllantirish orqali jamoaning uzoq muddatli barqarorligi va rivojlanishini ta’minlaydi.

Konfliktlarni boshqarishda axloqiy liderlikning zamonaviy ahamiyati. Bugungi kunda inson omiliga asoslangan boshqaruv yondashuvlari ustuvor hisoblanadi. Xodimlarning ruhiy holati, motivatsiyasi, kommunikatsiya madaniyati va ish quvonchi rahbarning axloqiy pozitsiyasiga bevosita bog‘liq. Mas’uliyatli, adolatli, odamiylikka tayanadigan rahbarlar o‘z jamoasida ijobiy energiya yaratadi, bu esa ishlab chiqarish samaradorligi va ijtimoiy barqarorlikka ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shuningdek, jamiyatda oshkoralikning kuchayishi, raqobat muhitining kengayishi va yosh kadrlarning yangi avlod qadriyatlari rahbarlardan nafaqat kasbiy kompetensiya, balki axloqiy yetuklikni ham talab qilmoqda.

Xulosa. Rahbarning ma’naviy-axloqiy fazilatlari tashkilotda yuzaga keladigan konfliktlarni boshqarishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekani tadqiqot davomida yaqqol namoyon bo‘ldi. Jamoa ichidagi mojarolar ko‘pincha tashqi omillardan ko‘ra insonlar o‘rtasidagi noto‘g‘ri muloqot, adolatsizlikka oid tasavvur, yetarli tinglanmaslik yoki rahbarning o‘z vaqtida to‘g‘ri pozitsiya egallamasligi natijasida kuchayadi. Shunday sharoitda rahbarning halollik, adolat, mas’uliyat, empatiya va bag‘rikenglikka asoslangan yondashuvi nafaqat konfliktni yumshatadi, balki uni jamoa rivojlanishi uchun konstruktiv jarayonga aylantiradi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, axloqiy yetuk rahbar konfliktga sabab bo‘lgan ildizlarni to‘g‘ri aniqlay oladi, har ikki tomon manfaatlarini hisobga olib adolatli yechim ishlab chiqadi hamda xodimlar o‘rtasida sog‘lom psixologik muhitni shakllantiradi. Bunday rahbar boshqaruvda shaxsiy manfaat emas, balki jamoa manfaatini ustuvor qo‘yadi; qarorlarida shaffoflik va izchillikka amal qiladi. Natijada tashkilotda ishonch mustahkamlanadi, mehnat unumdorligi oshadi, odamlar o‘zini qadrlangan his qiladi va konfliktlar destruktiv emas, balki o‘rish omiliga aylanadi. Zamonaviy menejment talablarida rahbarning axloqiy fazilatlari kasbiy kompetensiyadan kam bo‘lmagan darajada ahamiyat kasb etmoqda. Raqamlashtirish, kuchli raqobat, avlodlar o‘rtasidagi tafovutlar, ochiq kommunikatsiya madaniyatining kengayishi rahbarlardan yuqori darajadagi ma’naviy yetuklikni talab qilmoqda. Demak, konfliktlarni boshqarishda axloqiy yondashuv – nafaqat boshqaruv texnologiyasi, balki strategik qadriyatdir. Etik liderlikning kuchi shundaki, u jamoa ichida hurmat, ishonch va birdamlik ruhini mustahkamlaydi. Shu bois konfliktlar tabiatini to‘g‘ri anglash, ularni boshqarishda axloqiy tamoyillarga tayanish har qanday tashkilotning barqaror va samarali faoliyat yuritishi uchun muhim shartdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Avloniy A. Turkiy guliston yohud axloq. – Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti, qayta nashrlar.
2. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.

3. Husanov B. Menejment asoslari. – Toshkent: Iqtisodiyot, turli nashrlar.
4. Yusupov M. Psixologiya va boshqaruv madaniyati. – Toshkent: Fan, 2005.
5. Rahimov R. Konfliktologiya asoslari. – Toshkent: Oliy ta’lim nashriyoti.
6. To‘xtasinov J. Liderlik psixologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya.
7. G‘ulomov S. va boshqalar. Menejment nazariyasi. – Toshkent: Oliy ta’lim nashriyoti.
8. Peter G. Northouse. Leadership: Theory and Practice.
9. Goleman D. Emotional Intelligence.

TA’LIM BOSHQARUVI TIZIMINI STRATEGIK ISLOH QILISHDA XALQARO BAHOLASH NATIJALARI (TIMSS 2023): CHUQUR TAHLIL VA DALILLARGA ASOSLANGAN BOSHQARUV CHORALARINING MODELI

Palvannazirov Sardorbek Xamrobek o‘g‘li

*A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti,
Xalqaro tadqiqotlar markazi direktori*

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasining Ta’lim boshqaruvi tizimini (TBT) takomillashtirishda Xalqaro TIMSS 2023 tadqiqoti natijalarining strategik o‘rni chuqur tahlil qilinadi. Tahlil natijalaridan kelib chiqqan holda, Ta’lim boshqaruvi (TBT) uchun **Milliy o‘quv dasturini** (MO‘D) qayta ko‘rib chiqish, kadrlar siyosatini isloh qilish va maktablarning reyting tizimiga TIMSS ko‘rsatkichlarini integratsiya qilish bo‘yicha aniq, dalillarga asoslangan strategik choralar modeli ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Ta’lim boshqaruvi tizimi, TIMSS 2023, Milliy o‘quv dasturi, ta’lim sifatini baholash, dalillarga asoslangan siyosat, kadrlar boshqaruvi.

Аннотация. В данной статье глубоко анализируется стратегическая роль результатов Международного исследования по оценке качества математического и естественнонаучного образования (TIMSS 2023) в совершенствовании Системы Управления Образовани­ем (СУО) Республики Узбекистан. На основе анализа разработана модель конкретных, основанных на фактических данных, стратегических мер для СУО, включающих перекалибровку Национальной Учебной Программы (НУП), реформу кадровой политики и интеграцию показателей TIMSS в систему рейтингования школ.

Ключевые слова: Система управления образованием, TIMSS 2023, Национальная учебная программа, оценка качества образования, политика, основанная на доказательствах, управление кадрами.

Abstract. This article provides a deep analysis of the strategic role of the Trends in International Mathematics and Science Study (TIMSS 2023) results in improving the Education Management System (EMS) of the Republic of Uzbekistan. Based on the analysis, a model of concrete, evidence-based strategic measures for the EMS is developed, including recalibrating the National Curriculum (NC), reforming human resources policy, and integrating TIMSS indicators into the school rating system.

Keywords: Education management system, TIMSS 2023, National Curriculum, education quality assessment, evidence-based policy, human resources management.

Kirish

XXI asrda har qanday davlatning iqtisodiy o‘sishi va raqobatbardoshligi bevosita inson kapitalining sifati, ya’ni bilim, tarbiya va innovatsiya zanjirining mustahkamligi bilan belgilanadi.² O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi ham aynan ta’lim tizimini transformatsiya qilishga qaratilgan. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF-134-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan 2022 — 2026-yillarda maktab ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturida³ ta’lim sifatini oshirish, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash va ilg‘or xorijiy tajriba hamda xalqaro baholash dasturlari talablarini inobatga olgan holda o‘quv dasturlarini takomillashtirish vazifalari belgilab berilgan.

Mamlakat ta’lim tizimining global miqyosdagi o’rnini xolis baholash va islohotlarning samaradorligini monitoring qilish maqsadida O’zbekiston ilk marotaba TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) kabi yirik xalqaro baholash dasturlarida ishtirok etish tashabbusini ilgari surdi.⁵ Xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etish ta’lim tizimining yutuq va kamchiliklarini baholash, dalillarga asoslangan holda ta’lim sifatini oshirish bo’yicha takliflar ishlab chiqish va uzoq muddatli strategik qarorlar qabul qilishga yordam beradi.⁵

TIMSS tomonidan taqdim etiladigan ma’lumotlar shunchaki reyting emas, balki Ta’lim boshqaruvi tizimi uchun fundamental diagnostik vositadir. Ayniqsa, 4-sinf natijalarini baholash ta’lim tizimining poydevorini aks ettiradi va zaruriy o’quv dasturlari islohotlari uchun erta ogohlantirish (early warning) vazifasini o’taydi. Bu islohotlarning samaradorligi to’rt yil o’tgach 8-sinf baholashida yana monitoring qilinishi mumkin.⁷ Shuning uchun TIMSS 2023 natijalari O’zbekiston TBT uchun yangi strategik qarorlar qabul qilishning institutsional asosini yaratadi.

TIMSS metodologiyasi va ta’lim boshqaruvi zanjiri TIMSS 2023 sikli jiddiy metodologik o’zgarishlarga ega bo’lib, u ta’lim tizimidan ham moslashuvchanlikni talab qiladi. Birinchidan, baholash jarayoni 2019-yildan boshlab raqamli formatga to’liq o’tgan.⁶ Bu, o’z navbatida, TBT ning infratuzilma va kadrlar siyosatini raqamli transformatsiyaga tayyorlash talabini kuchaytiradi.

Kognitiv va kontent domenlari (Boshqaruv fokus nuqtalari) TIMSS tadqiqotlari faqat umumiy natijalarni emas, balki matematika va tabiiy fanlar bo’yicha kognitiv (bilish, qo’llash, mantiqiy fikrlash) va kontent (mazmun) domenlarini ham chuqur baholaydi.⁶

- **4-sinf Matematika domenlari:** Son; O’lchash va Geometriya; Ma’lumotlar.⁶
- **8-sinf Matematika domenlari:** Son; Algebra; Geometriya va O’lchash; Ma’lumotlar va Ehtimollik.⁶

O’zbekistonning TIMSS natijasi kognitiv yutuqlarning pastligini ko’rsatsa, bu to’g’ridan-to’g’ri Milliy o’quv dasturining (MO’D) ⁴ mazmun va kognitiv talablarga (ayniqsa, "qo’llash" va "mantiqiy fikrlash" darajalariga) yetarlicha e’tibor bermaganligidan dalolat beradi. TBT bu natijalarni MO’Dni qayta ko’rib chiqish uchun asosiy dalil bazasi sifatida qabul qilishi kerak. Chunki 8-sinfda Algebra va Ehtimollik kabi murakkab fanlarni o’zlashtirish uchun 4-sinfda Son va O’lchash kabi fundamental tushunchalarda kuchli asos bo’lishi shart.

Kontekstual ma’lumotlarning boshqaruvdagi qiymati – TIMSS tadqiqoti nafaqat bilimlarni baholaydi, balki o’quvchilar, o’qituvchilar, ota-onalar va maktab ma’muriyatlariga berilgan so’rovnomalar orqali o’qitish konteksti haqida ham keng qamrovli ma’lumotlar to’playdi.⁷ Bu kontekstual ma’lumotlar TBT uchun strategik qiymatga ega, chunki ular bilimlarning ortida turgan sabablarni ochib beradi.

Masalan, o’quvchilarning matematika va tabiiy fanlarga nisbatan ijobiy munosabati ushbu fanlardagi yutuqlariga sezilarli darajada ijobiy ta’sir ko’rsatishi aniqlangan.¹⁰ TBT faqat o’quv mazmunini o’zgartirish bilan cheklanmasligi, balki o’qitish muhitini yaratishda fanlarga qiziqishni, atrof-muhit savodxonligini ⁶ va fanlarga ijobiy munosabatni shakllantirish bo’yicha maktablarda olib boriladigan ma’naviy-ma’rifiy ishlarni ³ ham bevosita boshqaruv vazifasiga kiritishi zarur.

O’zbekistonning TIMSS 2023 tadqiqotida ilk bor ishtirok etishidan olingan dastlabki natijalar TBT uchun xolis va shaffof baho bo’lib xizmat qildi. 4-sinf o’quvchilari matematika yo’nalishi bo’yicha 58 ishtirokchi mamlakat orasida 443 ball to’plab, 50-o’rinni egalladi.¹

Bu natija TIMSS xalqaro o‘rtacha ko‘rsatkichi (odatda 500 ball) darajasidan sezilarli darajada past ekanligini anglatadi. Garchi bu natija Marokash (393 ball) yoki Janubiy Afrika (362 ball) kabi ta’lim tizimlariga nisbatan yuqori bo‘lsa-da ⁵, Singapur (4-sinf tabiiy fanlar 607 ball, 8-sinf 606 ball) ⁵ kabi yetakchi davlatlar ko‘rsatkichlaridan ancha orqada qolish TBT oldiga strategik transformatsiya vazifasini qo‘yadi. 443 ball poydevordagi bilimlarda, ya’ni boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning asosiy konseptual tushunchalarni o‘zlashtirishida jiddiy tizimli muammolar borligini ko‘rsatadi.

Gender ko‘rsatkichlarining dinamik tahlili (TBT uchun zaruriy niyat) TIMSS 2023 natijalarida gender kesimidagi ma’lumotlar TBT qarorlari uchun muhim axborot taqdim etadi.¹

4-sinfda ham matematika (446 ballga qarshi 441 ball), ham tabiiy fanlar bo‘yicha (414 ballga qarshi 410 ball) o‘g‘il bolalar qizlarga nisbatan yaxshiroq natija ko‘rsatganligi kuzatiladi.¹ Bu, boshlang‘ich ta’limda o‘qitish sifati va tengligi nisbatan yaxshi ekanligini ko‘rsatadi.

8-sinfda bu tendensiya: matematikada o‘g‘il bolalar qizlardan sezilarli darajada (426 ballga qarshi 416 ball, 10 ball farq) ustunlik qiladi.¹ Bu ma’lumot ta’lim boshqaruvi 5-8 sinflar oralig‘idagi ta’lim jarayonini, ayniqsa, aniq fanlarni o‘qitish metodlari va ijtimoiy-madaniy omillarni chuqur tahlil qilishni talab qiladi. O‘rta ta’lim bosqichida qizlarning aniq fanlarga bo‘lgan ijobiy munosabati ¹⁰ pasayishi yoki ularni yanada murakkab fanlar (Algebra, Geometriya) ⁶ bo‘yicha yetarlicha rag‘batlantirmaslik tizimdagi jiddiy muammo ekanligini ko‘rsatadi. Bu uzilish nuqtasi TBT tomonidan kadrlar va metodika bo‘yicha islohotlarning asosiy maqsadli zonasi sifatida belgilanishi shart.

O‘quv dasturlarini integratsiya qilish (MO‘D islohoti) – TIMSS natijalaridan kelib chiqqan eng muhim boshqaruv chorasi Milliy o‘quv dasturini (MO‘D) ⁴ qayta ko‘rib chiqishdir. O‘zbekistonning 443 balli natijasi ta’lim tizimi faqat bilish (knowing) darajasiga urg‘u berib, yuqori darajadagi kognitiv ko‘nikmalarni, ya’ni olingan bilimlarni amaliy qo‘llash (applying) va mantiqiy fikrlash (reasoning) qobiliyatlarini ¹¹ yetarli darajada rivojlantira olmayotganligini bildiradi.

TBT ning strategik vazifasi – o‘quv dasturini TIMSSning kontent domenlariga (masalan, 8-sinfda Algebra va Ehtimollik ⁶) 100% moslashtirish, shu bilan birga o‘qitish metodologiyasini nazariy yodlashdan *tushunish* va *amaliyotga yo‘naltirish* tamoyiliga o‘tkazish. Bu transformatsiya maktablarda muammoli vazifalarni hal qilish va kritik fikrlashga asoslangan ta’lim resurslarini ishlab chiqishni talab etadi.

Kadrlar boshqaruvi va o‘qituvchilar malakasini oshirish - Ta’lim tizimining sifati bevosita o‘qituvchilarning kasbiy mahoratiga bog‘liq. TIMSS talab qiladigan yuqori kognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun o‘qituvchilarning malakasini oshirish tizimini (A. Avloniy nomidagi PMMI kabi institutlar ¹²) isloh qilish muhimdir.

TBT o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi dasturlariga majburiy ravishda quyidagi modullarni kiritishi lozim:

1. **Muammoli vazifalar texnikalari:** O‘quvchilarni TIMSS/PISA uslubidagi murakkab, hayotiy muammolarni hal qilishga o‘rgatish.
2. **Raqamli Pedagogika:** TIMSS 2023 ning raqamli formatga o‘tishi ⁶ munosabati bilan, o‘qituvchilarni innovatsion, kompyuter asosidagi baholash usullariga tayyorlash.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.05.2022 yildagi PQ-241-son qarori doirasida umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida “yashil”, “sariq” va “qizil” toifalarga ajratiladigan reyting

tizimini shakllantirish belgilangan.³ TBT TIMSS natijalarini bu reyting tizimiga integratsiya qilish orqali boshqaruv mas’uliyatini kuchaytirishga erishishi mumkin.

TIMSS natijalarining pastligi (443) Milliy Dasturni *qayta kalibrlash* zarurligini anglatadi. Reyting tizimi faqat ma’naviy-ma’rifiy ishlarni emas, balki TIMSSning kontent va kognitiv domenlari bo’yicha aniq akademik ko’rsatkichlarini ham o’z ichiga olishi kerak. Eng past natija ko’rsatgan tuman (shahar) va ularning maktablari (shartli "qizil" toifa) ³ uchun maqsadli boshqaruvni (targeted interventions) yo’lga qo’yish, ya’ni eng tajribali kadrlar, ilg’or metodikalar va qo’shimcha resurslarni aynan shu hududlarga yo’naltirish talab etiladi.

Singapur tajribasi: TIMSS 2023 da yuqori natijalarni saqlab qolgan va ayniqsa, o’quvchilarning "qo’llash" (applying) va " mantiqiy fikrlash" (reasoning) kognitiv domenlarida ustunlik qilgani qayd etilgan. Bu holat TBT uchun aniq o’rnak bo’lishi kerak. Singapur modeli nazariy bilimlarni emas, balki ularning amaliyotda qo’llanishini talab qiluvchi muammoli topshiriqlarga e’tibor qaratadi. TBT o’quvchilar bilimlarini baholash mezonlarini tubdan qayta ko’rib chiqishi, nazariy bilish uchun beriladigan ballar ulushini qisqartirib, murakkab muammolarni hal qilish, dalillarga asoslangan xulosalar chiqarish va mantiqiy fikrlashni talab qiluvchi baholash usullarining ulushini oshirishi kerak. Boshqaruv chorasi shundan iboratki, ta’lim muassasalarini raqamli texnologiyalar bilan ta’minlashga qaratilgan investitsiyalar endilikda faqat umumiy statistik ma’lumotlarga emas, balki TIMSS kontekstual so’rovnomalari asosida aniqlangan, eng ko’p ehtiyoj sezilayotgan joylarga yo’naltirilishi kerak. Bu resurslarning samaradorligini keskin oshiradi. Keyingi jadvalda TIMSS natijalariga asoslangan TBTning strategik choralarining institutsional ko’rinishi aks etadi.

Jadval 2: Ta’limda boshqaruv tizimining strategik choralarining institutsional ko’rinishi

TIMSS 2023 natijasida aniqlangan muammo	Asosiy boshqaruv sababi	Strategik islohot chorasi (Action)	Monitor qilish ko’rsatkichi (2027 davriyligi)
Past kognitiv yutuq (443 ball) ¹	O’quv dasturining faqat "Bilish" darajasiga e’tibor qaratishi.	Milliy o’quv dasturini TIMSSning qo’llash (applying) va mantiqiy fikrlash (reasoning) domenlariga moslashtirib transformatsiya qilish.	O’rtacha ballni xalqaro o’rtacha ko’rsatkichga (500) qadar kamida 25 ballga oshirish.
Maktab boshqaruvining past samaradorligi	Maktab resurslari va kadrlar samaradorligi pastligi va noto’g’ri taqsimlanishi.	TIMSS akademik ko’rsatkichlarini maktab (tuman) reyting tizimiga ³ integratsiya qilish va "qizil" maktablarga maqsadli investitsiya.	"Qizil" toifadagi maktablarning bir keyingi yil ichida "sariq" toifaga o’tish darajasini 20% ga oshirish.

Xulosa. TIMSS 2023 tadqiqotining natijalari O’zbekiston ta’lim boshqaruvi tizimi uchun yangi davrni boshlab berdi. 4-sinf matematika bo’yicha olingan 443 ball milliy ta’lim islohotlarining strategik maqsadlarini tasdiqladi, biroq ularni amalga oshirish tezligi va

radikalligini oshirish zarurligini ko‘rsatdi. Olingan ma’lumotlar shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekiston ta’lim tizimida asosiy uzilish nuqtasi kognitiv ko‘nikmalarni (qo‘llash va mantiqiy fikrlash) rivojlantirishda va 5-8 sinflar oralig‘ida aniq fanlarga bo‘lgan gender tafovutini boshqarishda mavjud. Ta’limni boshqarish endilikda intuitiv yondashuvlardan voz kechib, TIMSS kabi xalqaro dalillarga asoslanishi kerak. Bu degani, TIMSS natijalarini shunchaki statistik e’lon qilish emas, balki ularni Milliy o‘quv dasturi, kadrlar boshqaruvi mexanizmlari va maktab ma’muriyatining majburiy harakatlar dasturlariga institutsional jihatdan bog‘lash lozim.

Takliflar

Ta’lim boshqaruvi tizimini kuchaytirish va 2027-yilgi TIMSS siklida sezilarli ijobiy natijalarga erishish maqsadida quyidagi strategik choralar tavsiya etiladi:

Transformatsiyaviy integratsiya: TBT barcha darajadagi ta’lim me’yoriy hujjatlari va amaliyotlariga TIMSSning "qo‘llash" va "mantiqiy fikrlash" kognitiv talablarini majburiy integratsiya qilsin. O‘qitishda nazariy bilimlarni amaliy muammolar orqali mustahkamlash uslubi ustuvor bo‘lishi shart.

Ma’lumotga asoslangan resurs boshqaruvi: TIMSS diagnostik ma’lumotlarini maktab (tuman) reyting tizimi ³ bilan bog‘lab, past ko‘rsatkichli ("qizil" toifa) maktablarga yuqori malakali kadrlar, ilg‘or metodik qo‘llanmalar va raqamli resurslarni maqsadli yo‘naltirish mexanizmi joriy etilsin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. IEA. Trends in International Mathematics and Science Study (TIMSS). (Boshqa yirik baholash dasturlarida ishtirok etish bo‘yicha muhokamalar).
2. IEA. TIMSS 2023 – The Trends in International Mathematics and Science Study. (Raqamli baholash va ICILS bilan integratsiya).
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi “2022-2026 yillarda xalq ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-134-son farmoni.
4. Talim Telekanali. "TIMSS 2023: What results did students from Uzbekistan score." (O‘zbekistonning 4-sinf natijalari va gender tafovuti).
5. IEA. TIMSS 2023 Overview. (TIMSSning kognitiv va kontent domenlari).
6. MOE Singapore. TIMSS 2023: Singapore Students Demonstrate Strong Foundations & Consistent Good Performance in Mathematics and Science. (Singapur tajribasi).
7. IEA. TIMSS 2023 International Results. (Kontekstual ma’lumotlar va munosabatning yutuqlarga ta’siri).

ZAMONAVIY BOSHQARUV STRATEGIYALARI VA ISTIQBOLLARI

Egamberdiyeva Gulxayoxon Bahodirjon qizi

Abdulla Avloniyga stajyor tadqiqotchi

Annotatsiya: Zamonaviy dunyoda boshqaruv jarayonlari oldingi davrlar bilan solishtirganda, ancha murakkab tus olgan. Taraqqiyot va ilm-fan rivoji, globallashuv hamda iqtisodiy munosabatlarning o‘zgarib borishi natijasida tashkilotlar, korxonalar va kompaniyalarga qo‘yiladigan talablar ham tobora ortib bormoqda. Bunday sharoitda, har qanday rahbar zamonaviy boshqaruv strategiyalarining mustahkam nazariy-asosiy bilimlariga ega bo‘lishi, rivojlanish tendensiyalarini to‘g‘ri anglash va amaliyotda samarali strategiyalar ishlab chiqishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: boshqaruv, strategiya, rivojlanish, innovatsiya, raqobatbardoshlik, rejalashtirish, samaradorlik, liderlik, motivatsiya, optimallashtirish.

Zamonaviy boshqaruvda strategiyalar turlicha shakllanadi va har bir korxona yoki tashkilot o‘z oldiga qo‘ygan maqsadlarni hisobga olgan holda, eng maqbul yo‘llarni tanlashga harakat qiladi. Strategik boshqaruvning asosiy vazifalaridan biri – jamiyat va tashkilot oldida turgan asosiy masalalarga kompleks yondashuv, mavjud resurslardan oqilona va samarali foydalanish hamda rivojlanishni ta’minlashdir. Bugungi kunda dunyodagi turli kompaniyalar o‘z faoliyatini barqaror va samarali davom ettirishi uchun, boshqaruvning zamonaviy strategiyalaridan unumli foydalanishga intilmoqda. Tashkilotda samarali boshqaruv strategiyasini ishlab chiqish uchun, eng avvalo, muayyan bozor segmentlari, sohadagi raqobatchilar va mijozlar ehtiyojlari chuqur tahlil qilinadi. Raqobatbardoshlikni oshirish, bozorda o‘z mavqeini mustahkamlash va barqaror rivojlanish uchun, har bir rahbar o‘z tashkilotining kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga, mavjud imkoniyatlar va xavf-xatarlarni baholashga harakat qiladi. Bu jarayonlarda klimatik, texnologik, iqtisodiy va ijtimoiy omillar hisobga olinishi zarur. Zamonaviy boshqaruvda strategiya deganda faqat uzoq muddatli rejalashtirish emas, balki, har bir sharoitga moslashuvchan va tejamli yondashuv nazarda tutiladi. Dunyo bozorida tez o‘zgarib turadigan tashqi muhitlar sharoitida, tashkilotlar o‘zlariga qulay bo‘lgan, moslashuvchan strategiyani ishlab chiqib, unga qat’iy amal qilishlari muvaffaqiyat garovidir. Masalan, tashqi va ichki muhitni tahlil qilish, SWOT-tahlil uslubidan to‘laqonli foydalanish va strategik maqsadlarni aniq belgilash bu jarayonning muhim qismlaridan sanaladi [1].

Har bir tashkilotning boshqaruv strategiyasi avvalo, ustuvor yo‘nalishlarni belgilangani, resurslardan optimal darajada foydalanilgani va jamoada samarali hamkorlik o‘rnatilgani bilan ajralib turadi. Zamonaviy boshqaruvda liderlik fazilatlarini muhim rol o‘ynaydi. Lider rahbar o‘z jamoasining imkoniyatlarini baholab, ular orasida motivatsiya uyg‘otadi, yetuk ko‘nikmalarga ega xodimlarni qo‘llab-quvvatlaydi va umumiy maqsad sari birlashtira oladi. Zamonaviy rahbar ijodkorlik va tashabbuskorlik fazilatiga ega bo‘lishi talab etiladi. U o‘z jamoasini natijaga erishish uchun safarbar qilishi, uzoq muddatli maqsadlar sari yo‘naltirishi kerak bo‘ladi. Bozordagi tezkor o‘zgarishlar sharoitida strategik boshqaruvda muhim elementlardan biri bu – qaror qabul qilish jarayonining samarali yo‘lga qo‘yilganidadir. Dastlabki ma’lumotlarni yig‘ish, tahlil qilish, barcha ehtimoliy natijalarni oldindan baholash, qat’iy va aniq qaror qabul qilish zamonaviy boshqaruv strategiyalarining ajralmas qismi sanaladi. Bunday tajriba va yondashuv natijasida tashkilotlar

rivojlanish yo‘lida muhim natijalarga erishadi. Zamonaviy strategik boshqaruvda motivatsiya va inson omili ham yuksak qiymatga ega. Rahbar o‘z guruhiga to‘g‘ri yondashganda, ular faoliyatidan mamnun bo‘ladi, o‘z kasbiy salohiyatini to‘laqonli namoyish qiladilar. Muvaffaqiyatli rahbarlar o‘z xodimlarini rag‘batlantirish, ularni yangi bilim va ko‘nikmalarga o‘rgatishga doim intiladi. Zamonaviy o‘zgarishlarga tayyor turish, tashkilot ichida doimiy raqobat va hamkorlik muhitini shakllantirish natijasida, ishchi jarayonlar yanada samarali kechadi [2].

Zamonaviy boshqaruv bo‘yicha strategiyalar ishlab chiqishda asosiy diqqat o‘rganilayotgan soha, o‘sha sohadagi mavjud muammolar, tashqi va ichki omillar hamda raqobatchilar faoliyatiga qaratiladi. Xorijiy va mahalliy tajriba, zamonaviy ilmiy ishlanmalar, yangi texnologiyalardan foydalanish boshqaruvni zamonaviylashtirish, tashkilotning faoliyatini samarali tashkil etishda muhim rol o‘ynaydi. Shuningdek, boshqaruv strategiyasi doirasida, tashkilot resurslarini optimal darajada taqsimlash va boshqarish, xatarlarni aniqlab, oldini olish ham yetakchi o‘rinni egallaydi. Yuqoridagi jarayonlarda maqsadli rejalashtirish, tashkilot sifat va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga qaratilgan yondashuvlar, yagona tizimda uyg‘unlashtirilgan boshqaruv konsepsiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq, har qanday strategiya ishlab chiqishda, hukumatning iqtisodiy siyosatidagi o‘zgarishlar, mahalliy qonunchilikdagi yangiliklar, bozor kon‘yunkturasidagi tebranishlar va iste‘molchilar talabini ham inobatga olish lozim. Chunki har bir omil tashkilotning kelgusidagi rivojlanish yo‘liga sezilarli ta‘sir o‘tkazishi mumkin. Bugungi kun tashkilotlari o‘z faoliyatida innovatsion yondashuvlardan ham samarali foydalana boshladi. Yangi texnologiyalar joriy etilishi, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish va sifatli mahsulot, xizmatlar taqdim etishga yo‘naltirilgan strategik qarorlar tashkilotlarning taraqqiyotida muhim o‘rin tutadi. Innovatsion boshqaruv strategiyalari boshqaruv tizimini takomillashtirish, ishlab chiqarish muammolarini tez va samarali hal qilishga imkon beradi. Tashkilot muvaffaqiyatining bosh mezonlaridan biri – zamonaviy tendensiyalarga mos ravishda yangilikka ochiq, o‘z strategiyasini har doim takomillashtirib boradigan boshqaruv tizimini yaratishdan iborat [3].

Hamkorlik va jamoaviy ishlash ushbu jarayonning muhim qismidir. Jamoa a‘zolarining o‘zaro hurmat va ishonchi ustuvor bo‘lsa, qandaydir muammolarni hal qilish, innovatsion qarorlar qabul qilish va raqobatbardosh mahsulot yaratish ancha osonlashadi. Rahbar hamisha ochiqlik va halollik tamoyillariga rioya qilishi, har bir xodim manfaatini e‘tiborga olishi tashkilotning taraqqiyotini tezlashtiradi. Tashkilotda muvofiq boshqaruv strategiyasi loyihalashtirilganda, faoliyatda yutuqqa erishish uchun, doimiy yangilanishga intilish, strategiyani vaqt o‘tishi bilan qayta ko‘rib chiqish ham muhim hisoblanadi. Bozor sharoitlari o‘zgarib turishi, ilm-fan va texnologiya taraqqiyoti, iqtisodiy va siyosiy muhitdagi o‘zgarishlar strategik boshqaruvni doimiy takomillashtirib borishni talab qiladi. Shu sababli, zamonaviy rahbarlar uchun doimiy o‘zini rivojlantirish, yangiliklarga ochiq bo‘lish, bozorga moslashish, faoliyatni yangilash va rivojlantirish bugungi kun boshqaruvining eng muhim qoidalaridan biriga aylanmoqda. Boshqaruv strategiyasini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yishda kompaniya yoki tashkilotlar o‘z faoliyatida samaradorlik hamda sifat ko‘rsatkichlariga alohida e‘tibor qaratadi. Bu esa o‘z navbatida, bozordagi raqobat bardoshliligining asosiy omiliga aylanadi. Shu nuqtai nazardan, har bir rahbar va menejer o‘z ustida muntazam ishlashi, zamonaviy boshqaruv kurslari, o‘quv-seminarlar va treninglarda ishtirok etishi, ilg‘or tajribalarni amaliyotda qo‘llashi lozim. Bu jihat tashkilotda samarali strategik boshqaruvni shakllantirish uchun muhim asos bo‘ladi [4].

Boshqaruv strategiyalarini ishlab chiqishda va amalda qo‘llashda, tashkilotning korporativ madaniyati, ichki kommunikatsiyasi, bo‘limlar o‘rtasidagi hamkorlik, xodimlar malakasi va motivatsiyasi, ishlovchi innovatsion texnologiyalar, hamda tashqi muhitdagi o‘zgarishlar hisobga olinadi. Modernizatsiya va raqamli texnologiyalardan foydalanish, axborot vositalarining faol qo‘llanilishi boshqaruv sifatini yanada oshiradi. Bundan tashqari, tashkilotning sifat menejmenti tizimi, innovatsion jarayonlarni samarali boshqarish, bozor ehtiyojlariga tezkor javob berish ham zamonaviy strategiyaning ajralmas qismlaridandir. So‘ngi yillarda boshqaruv fanida personal menejment, loyihalar boshqaruvi, strategik rejalashtirish, risklarni boshqarish kabi sohalar ustuvor yo‘nalishga aylangan. Tashkilotlar o‘z rivojlanish yo‘nalishlarini har yili qayta ko‘rib chiqib, yangi texnologiyalar, ilmiy yangiliklar, va zamonaviy menejment metodlaridan keng foydalanmoqda. Bu o‘zgarishlarning asosiy sababi – har bir tashkilot va jamiyat o‘z rivojlanishida hamisha zamon bilan hamnafas bo‘lishi zarurligidadir [5].

Zamonaviy boshqaruv nazariyasi va amaliyotining eng muhim jihatlaridan biri sifatida xodimlarning roli tobora yuqorilab bormoqda. Har bir tashkilotning muvaffaqiyati va rivoji, uning strategik maqsadlariga erishish darajasi nafaqat boshqaruv tizimi va rahbarlarning salohiyatiga, balki xodimlarning yuksak motivatsiyasi, kasbiy tayyorgarligi, shaxsiy mas‘uliyati, tashkilot uchun fidokorona mehnati va yangilikka ochiqqligi bilan chambarchas bog‘liqdir. Zamonaviy muhitda tezkor yangilanishlar, raqobatning kuchayishi, ilmiy-texnik taraqqiyot, xizmat va mahsulotlar sifatiga bo‘lgan talab oshishi, iste‘molchi ehtiyojlari va afzalliklarining xilma-xillashuvi tashkilotlarni yangi talablarga javob bera oladigan darajadagi yondashuvlarni izlashga majbur qiladi. Bu jarayonda xodimlarning roli oldingiga nisbatan butunlay yangi mazmun kasb etadi. Avvalgi boshqaruv modelida ko‘proq buyruq va nazorat, formalizm, qat‘iy vertikal subordinatsiya asosiy o‘rinni egallagan bo‘lsa, hozirda inson resurslarining imkoniyatlari, ularning bilim va ko‘nikmalari, specialistlarning faol ishtiroki va tashabbuskorshligi, shuningdek, tashkilotda barpo etilgan madaniyat va ijtimoiy-psixologik muhit asosiy ustunlikka aylanmoqda. Zamonaviy boshqaruv sharoitida har bir xodim nafaqat ijrochi, balki rivojlanish harakatlantiruvchisi, o‘z bilim va g‘oyalari, innovatsion yondashuvlari bilan tashkilot raqobatlilikini oshirishga hissa qo‘shuvchi kuch sifatida ko‘rilmoqda. Yirik kompaniyalarda mavjud bo‘lgan ilg‘or tajribalar xodimlardan eng yuqori darajada samarali foydalanish, ularni o‘zining keyingi rivojlanishiga faol jalb qilish, faoliyat jarayonida o‘z-o‘zini namoyon qilish va o‘z imkoniyatlarini yaratish orqali natijalarga erishilishini yana bir bor tasdiqlamoqda. Bunday sharoitda kadrlar nafaqat tashkilotning muayyan kuchi, balki uning o‘zgarish va taraqqiyot yo‘lida beqiyos boyligidir. Tashkilotda xodimlarning roli ko‘p qirralidir. Birinchi navbatda, ular tashkilot uchun zarur bo‘lgan asosiy vazifalarni bajarish, ishlab chiqarish jarayonini muvofiqlashtirish, tovar va xizmatlar sifatini oshirish, innovatsion yangiliklarni joriy qilish, marketing va iste‘molchilar bilan ishlashda jonbozlik ko‘rsatishi lozim. Xodimlar o‘z kasbiy mahorati, tajribasi va ijodkorligi bilan bozorga tezkor moslashish, mahsulot va xizmatlarni takomillashtirish, samarasizliklarni bartaraf etish, resurslardan oqilona foydalanish, samarali jamoa ishini yo‘lga qo‘yish, muhitga mos taraqqiyot yo‘llarini ishlab chiqishda ishtirok etadi. Bundan tashqari, zamonaviy boshqaruv tizimida xodimlar muammolarni aniqlash va hal etishda, qaror qabul qilish jarayonlarida, sifatni nazorat qilish va ilg‘or tajribani joriy qilishda faol qatnashadi. Ular turli darajadagi tashabbus, liderlik, innovatsion fikrlash va muammolarga ijodiy yondashuv ko‘rsatishi kutiladi. Tashkilotlar zamon bilan hamnafas bo‘lish, yangi texnologiyalardan unumli foydalanish,

mehnat unumdorligini oshirish kabi vazifalarni amalga oshirish uchun xodimlarga katta umid bog‘lashadi. Motivatsiya va rag‘batlantirish mexanizmlarining takomillashuvi ham xodimlarning rolini oshiradi. Ilg‘or tashkilotlar xodimlarni qadrli boylik deb bilib, ularning kasbiy o‘sishi uchun trening, ta’lim dasturlarini joriy etadi, o‘z bilim va ko‘nikmalarini muntazam rivojlantirishga sharoit yaratadi. Natijada xodimlar doimiy yangilanish, kasbiy tayyorgarlikning yuqori bosqichiga ko‘tarilishi va tashkilot uchun samarali natija bera olishi ham ta’minlanadi. Shuningdek, tashkilotdagi korporativ madaniyat, o‘zaro hurmat va ishonchga asoslangan ijtimoiy-psixologik muhit, ochiq va samarali kommunikatsiya tizimi xodimlarning faol ishtirokini rag‘batlantiradi, ularda o‘ziga bo‘lgan ishonch, mas’uliyat hissi va jamoaviy birdamlikni mustahkamlaydi. Boshqaruv zamon talablariga mos holda moslashuvchan, moslashishga tayyor, yangilikka ochiq, tashabbuskor xodimlarni rag‘batlantirishga intiladi. Bu esa o‘z navbatida, strategik maqsadlarga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi [6].

Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti, rivojlanayotgan texnologiyalar, axborot almashinuvining tezligi, bilim iqtisodiyotining shakllanishi oqibatida xodimlarning ham roli, ham ularga qo‘yayotgan talablar muttasil oshib boradi. Tashkilotda xodimlar faqatgina ijrochi emas, ularga boshqaruv jarayonlarida ishtirok etish, tashkilotning istiqboliga ta’sir etuvchi muhim qararlarni qabul qilishda o‘z o‘rnini topishi uchun imkoniyat, vakolat va mas’uliyat yuklatiladi. Endilikda rahbar va xodim o‘rtasidagi an’anaviy masofa qisqaradi, jamoa ruhiyatini mustahkamlovchi demokratik muhit yaratiladi. Xodimlar muhokama va qarorlar qabul qilishda faol ishtirok etadi, o‘z tajribalari, bilim va tafakkuri yordamida tashkilot hayotida muhim o‘rin egallaydi. Xodimlarning roli, shuningdek, tashkilotning barqarorligi va raqobatlilik ta’minlanishida asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Chunki kuchli, bilimli, tashabbuskor va yuqori malakali xodimlarga ega bo‘lgan tashkilot har qanday bozorda muvaffaqiyatga erisha oladi. Tashkilotning innovatsion salohiyati, yangilanishga tayyorligi, ichki imkoniyatlarni to‘liq ishga solish va tashqi muhitdagi o‘zgarishlarga moslasha olish xodimlarning faoliyatiga bevosita bog‘liq. Hozirgi kunning eng ilg‘or boshqaruv nazariyalari, jumladan inson resurslari boshqaruvi, zamonaviy liderlik konsepsiyalari, umumiy boshqaruv sifatini oshirish, mustahkam korporativ madaniyat yaratish, xodimlarni tarbiyalash va rivojlantirishga haqqoniy yondashuv yaratadi. Bunday sharoitda xodimlar tashkilot “yuragi”, harakatlantiruvchi kuchi, strategik ustunligining asosiy resursi sifatida qoraladi. Ayni paytda shu narsa alohida e’tiborga loyiqki, har bir tashkilot xodimlarning kasbiy o‘shini ta’minlash, ularning salohiyatini to‘liq ochib berish, ish sharoitlari va motivatsiyasini doimo yuqori darajada saqlash, ijodiy va tashabbuskor muhit yaratish, har bir xodim lobini muhim deb qabul qilish orqali muvaffaqiyat sari intiladi. Innovatsion yondashuvlar, zamonaviy bilimlar, yuksak kasbiy mahoratga ega, tashkilot maqsadiga sodiq xodimlar esa kompaniya strategiyasining eng muhim “drayveri” (harakatlantiruvchi kuchi) hisoblanadi.

Tashkilotlar o‘z taraqqiyoti va strategik maqsadlariga erishishda xodimlar salohiyatidan to‘la foydalanish uchun ularga sharoit yaratib berishi, doimiy o‘qitish, malaka oshirish, ilmiy-amaliy seminarlar, konsalting va coaching dasturlarini yo‘lga qo‘ymoqda. Bu orqali xodimlar mavqei va roli yanada mustahkamlab boriladi, faoliyati natijasida tashkilot ichida ishonch, birdamlik, ijobiy ish muhiti shakllanadi, ishdan qoniqish hissi, kompensatsiya va rag‘bat shakllari ham ko‘zda tutiladi. Tashkilotda xodimlarning strategik ahamiyati, ularning kompetensiyasi, professional madaniyati darajasi, o‘z imkoniyatlarini to‘liq namoyon qilishi uchun yaratilgan sharoit bilan chambarchas bog‘liq. Har bir xodimga e’tibor beriladigan, hurmat qilinadigan va motivatsion

omillar yuqori bo‘lgan muhitda tashkilot jamoasi o‘zini bir butun, jips va samarali tizim sifatida ko‘rsata oladi. Bu esa nafaqat tashkilotning ichki barqarorligini, balki tashqi bozordagi raqobatbardoshligini ham oshiradi. Kelajakda tashkilotlar uchun asosiy ustuvorlik inson kapitaliga, xodimlarning innovatsion va strategik salohiyatiga, ularga berilayotgan ta’lim va rivojlanish imkoniyatlariga beriladi. Zamonaviy boshqaruvda har bir xodimdan faqatgina an’anaviy mehnat emas, balki yangi bilimlar, ijodiy g‘oyalar, raqobatbardosh mahsulot va xizmatlar, muammolarga samarali yechimlar, tashkilotga sodiqlik va fidoyilik talab qilinadi. Tashkilotning barqaror taraqqiyoti, innovatsion salohiyatining ruyobga chiqishi, o‘zgaruvchan muhitga tezkor moslasha olishi, ichki va tashqi islohotlarni samarali amalga oshira olishi, salmoqli natijalar, yuqori darajadagi muvaffaqiyat va yetakchilikka erishishi, inson resurslarini to‘laqonli boshqarishga, xodimlarning rolini to‘g‘ri baholash va rivojlantirishga bevosita bog‘liq [7].

Xulosa:

Zamonaviy boshqaruv strategiyalari va istiqbollari bugungi kundagi iqtisodiy va ijtimoiy o‘zgarishlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, tashkilotlarning uzoq va qisqa muddatli maqsadlariga samarali erishishda muhim rol o‘ynaydi. Har bir rahbar strategiyani to‘g‘ri yo‘lga qo‘yishda, zamonaviy boshqaruv tamoyillariga suyanan holda, innovatsion yondashuvlarni tatbiq etishi, resurslardan oqilona foydalanishi, xodimlarning salohiyatiga e’tibor berishi lozim. Bozordagi tezkor o‘zgarishlarga moslashuvchan bo‘lish, ochiqlik va halollik asoslarini kuchaytirish, doimiy takomillashuvga intilish – zamonaviy boshqaruv strategiyalarining bosh mezonlari hisoblanadi. Yangi istiqbollar tashkilotlarni innovatsiyaga, taraqqiyotga, ilg‘or tajriba va bilimlarni amaliyotda keng tatbiq etishga undaydi. Shu sababli, zamonaviy boshqaruv strategiyalarini ishlab chiqishda hamma sohalarni sinchiklab o‘rganish, ilg‘or tajriba va ilmiy natijalardan samarali foydalanish eng to‘g‘ri yo‘l sanaladi. Zamonaviy boshqaruvning asosiy maqsadi – raqobatbardosh, taraqqiyotga ochiq va barqaror rivojlanishga tayyor tashkilotni yaratishdan iboratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullaeva, M. (2018). "Zamonaviy menejmentda innovatsion strategiyalarning ahamiyati." Iqtisodiyot va Innovatsion Texnologiyalar, 4(3), 65-70.
2. Abdullaeva, U. (2021). "Boshqaruv tizimida raqamli transformatsiyaning o‘rni va istiqbollari." Iqtisodiy Taraqqiyot, 9(2), 112-119.
3. Azimov, N. (2022). "Korporativ boshqaruvda yangi strategiyalar va yondashuvlar." O‘zbekiston Menejment Jurnali, 6(2), 78-85.
4. Karimov, F. (2019). "Innovatsion rivojlanishda zamonaviy boshqaruv metodlari." Ilm va Taraqqiyot, 8(1), 50-58.
5. Matkarimova, D. (2020). "Xalqaro tajriba asosida boshqaruv strategiyalarini modernizatsiya qilish." Zamonaviy Ilmiy Tadqiqotlar, 2(5), 102-109.
6. Nabiye, B. (2017). "Raqobatbardosh korxona strategiyasini shakllantirishda boshqaruvning samarali modellari." Iqtisodiyot va Ishlab chiqarish, 12(3), 89-94.
7. Olimova, N. (2021). "Boshqaruv strategiyasining zamonaviy turlarini qo‘llash tajribalari." Tashkiliy Masalalar, 3(6), 27-35.

KELAJAK SARMOYASI: MOLIVAVIY SAVODXONLIKNI MAKTAB DASTURIGA KIRITISHNING AHAMIYATI

Axmedova Akldjan Matrasulovna

*A.Avloniy nomidagi pedagogik
maxorat milliy instituti metodisti*

Annontatsiya: Ushbu maqola moliyaviy savodxonlikning shaxsiy va ijtimoiy hayotdagi o‘rnini, uning kelajakdagi barqarorlik, ishonch va farovonlikni ta’minlashdagi hal qiluvchi rolini tahlil qiladi. Maqolada moliyaviy savodxonlikning asosiy qirralari – xarajatlarni nazorat qilish, tejash, investitsiya qilish, qarzlar bilan ishlash, xavfsizlik yostig‘ini yaratish va kelajakni rejalashtirish kabi jihatlar yoritilgan. Shuningdek, uning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishga ta’siri, ayniqsa ta’lim tizimida tatbiq etish zaruriyati asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: moliyaviy savodxonlik, shaxsiy byudjet, sarmoya, jamg‘arma, iqtisodiy qarorlar.

Аннотация: Данная статья анализирует место финансовой грамотности в личной и общественной жизни, а также её решающую роль в обеспечении будущей стабильности, уверенности и благосостояния. В статье освещены ключевые аспекты финансовой грамотности, такие как контроль расходов, сбережения, инвестирование, работа с долгами, создание "подушки безопасности" и планирование будущего. Также обосновано её влияние на экономическое и социальное развитие, в частности, необходимость внедрения в систему образования.

Ключевые слова: финансовая грамотность, личный бюджет, инвестиции, сбережения, экономические решения

Abstract: This article analyzes the role of financial literacy in personal and public life, as well as its crucial role in ensuring future stability, confidence, and well-being. The article highlights key aspects of financial literacy, such as expense control, savings, investing, debt management, creating an emergency fund, and future planning. Its influence on economic and social development is also substantiated, particularly the necessity of its integration into the education system.

Keywords: financial literacy, personal budget, investments, savings, economic decisions

Bugungi tezkor globallashtirish va raqamli dunyoda har bir inson o‘z hayoti davomida son-sanoqsiz moliyaviy qarorlar qabul qilishga majbur bo‘ladi. Ish haqi, kreditlar, investitsiyalar, tejash, soliqlar — bu tushunchalar kundalik hayotimizning ajralmas qismiga aylangan. Biroq, ko‘pchilik odamlar ushbu moliyaviy jarayonlarning murakkabligini to‘liq tushunmasliklari, natijada moliyaviy qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Aynan shu nuqtai nazardan moliyaviy savodxonlik muhim ahamiyat kasb etadi. Moliyaviy savodxonlik — bu nafaqat pul topish, balki uni samarali boshqarish, tejash, investitsiya qilish va moliyaviy qarorlarni ongli ravishda qabul qilish qobiliyatidir. U shaxsiy farovonlik, iqtisodiy barqarorlik va eng muhimi, kelajakdagi ishonch kalitidir.

Zamonaviy dunyoda moliyaviy savodxonlik har bir inson uchun muhim ko‘nikma hisoblanadi. Investitsiyalar, byudjetlashtirish va qarzlarni boshqarish kabi bilimlar bolalarga erta yoshdan o‘rgatilsa, ular kelajakda moliyaviy jihatdan mustaqil va mas’uliyatli shaxslar bo‘lib

yetishadi. Shu sababli, moliyaviy savodxonlikni maktab dasturiga kiritish dolzarb masalaga aylanmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev “Kambag‘allikni kamaytirish oylik yoki nafaqa miqdorini ko‘paytirish, yoppasiga kredit berish degani emas. Buning uchun eng avvalo, aholini kasbga o‘qitish, moliyaviy savodxonligini oshirish, odamlarda tadbirkorlik hissinini uyg‘otish, infratuzilmani yaxshilash, farzandlarni o‘qitish, sifatli davolanish, manzilli nafaqa to‘lash tizimini joriy qilish kerak” deb ta’kidladilar. Bugungi kunda aholining moliyaviy savodxonligi darajasini oshirish global ahamiyat kasb etuvchi masalalardan biri bo‘lib hisoblanadi.

Aholining moliyaviy savodxonligi darajasini baholashning turli metodologik yondashuvlar bo‘yicha qator xalqaro moliyaviy tashkilotlar iqtisodchi ekspertlari tomonidan turli yo‘nalishlardagi tadqiqotlar olib borilmoqda. Ushbu tadqiqotlar aholining moliyaviy savodxonligi darajasini baholash orqali uy xo‘jaliklari, oila va individning (shaxsning o‘zi) o‘z ixtiyoridagi moliyaviy resurslarini boshqara olishi va ularni to‘g‘ri yo‘naltirishdagi samarali qarorlarini baholashga qaratiladi. Shu bilan bir qatorda, aholining moliyaviy savodxonligi darajasining aholi turmush darajasiga ta’siri ham baholanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yilning 23 iyulida qabul qilingan “Mikromoliyaviy xizmatlar ommabopligini oshirish chora tadbirlari to‘g‘risidagi”gi PQ-4400 sonli Qarorida O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan aholi moliyaviy savodxonligini oshirish sohasidagi ilg‘or xalqaro tajribani hisobga olgan holda aholi moliyaviy xizmatlar ommabopligini kengaytirishni va tadbirkorlik sub’ektlarining moliyaviy savodxonlik darajasini oshirishni, moliyaviy xizmatlar ko‘rsatishda iste’molchilar huquqlarini himoya qilishni nazarda tutuvchi “Moliyaviy ommaboplikni oshirishning milliy strategiyasi”ni ishlab chiqish vazifasi yuklatilgan. Markaziy bank aholining moliyaviy savodxonligini oshirishga qaratilgan o‘quv-tadbirlarini Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi bilan birgalikda ishlab chiqib maktablarga xam tadbiq qilib kelmoqda.

Shu jumladan maktablardagi moliyaviy savodxonlik to‘garaklari bugun minglab o‘quvchilarga nafaqat iqtisodiy bilim, balki hayotni rejalashtirish va mas’uliyat bilan fikrlashni o‘rgatmoqda.

Maktabda yoshlarga daromadlarning bir qismini muntazam ravishda tejash va uni aqlli investitsiya qilish orqali kapitalni shakllantirish muhimligi o‘rgatilishi lozim. Bu jarayon katta daromadlar bilan emas, balki pullarni oqilona taqsimlash va "murakkab foizlar" tamoyilini tushunish bilan bog‘liq. Investitsiya turlari (depozitlar, aksiyalar, obligatsiyalar) haqida dastlabki tushunchalar berish ularni nafaqat passiv jamg‘aruvchi, balki pullarini ishlatib, daromad keltirishga intiluvchi shaxs bo‘lib shakllantiradi. Bu, shubhasiz, kelajakdagi pensiya, uy-joy yoki farzandlar ta’limi kabi muhim maqsadlarga erishishga xizmat qiladi. Bugungi kunda iste’mol kreditlari va qarzlar oddiy holga aylangan. Reklamalar va "hozir ol, keyin to‘la" kabi shiorlar yoshlarni keraksiz xarajatlarga undaydi. Moliyaviy savodxonlik darslari talabalarni qarzning tabiati, foiz stavkalari, kredit tarixi va qarz olishning xatarlari bilan tanishtiradi. Bu ularga o‘z daromadiga qarab yashash falsafasini singdiradi va moliyaviy tuzoqlarga tushib qolishdan himoya qiladi.

Faqatgina zarur va daromad keltiradigan (masalan, biznesni rivojlantirish uchun) yoki hayot sifatini sezilarli darajada yaxshilaydigan (masalan, ipoteka) holatlardagina qarz olish zarurligini tushuntirish ularning mas’uliyatini oshiradi.

Hayot kutilmagan vaziyatlarga boy. Ishdan bo’shash, kasallik, favqulodda ta’mlash ishlari kabi holatlar har qanday vaqtda yuz berishi mumkin. Maktabda moliyaviy savodxonlik orqali o’quvchilarga bunday vaziyatlarga tayyor bo’lish uchun "moliyaviy xavfsizlik yostig’ini" yaratishni o’rgatish kerak. Bu, odatda, 3-6 oylik majburiy xarajatlarni qoplashga yetadigan naqd pul zaxirasidir. Bu zaxira kutilmagan vaziyatlarda qarz olishdan, moliyaviy stressdan himoya qiladi va oilada xotirjamlikni ta’minlaydi.

Moliyaviy savodxonlik shaxsga nafaqat o’ziga, balki oilasiga va kelajagiga nisbatan mas’uliyat hissini kuchaytiradi. Bu pensiya haqida yoshlikdan qayg’urish, bolalarning ta’limiga sarmoya kiritish, sug’urta polislarini sotib olish kabi uzoq muddatli rejalarni o’z ichiga oladi. Davlatning pensiya tizimi faqatgina minimal darajani ta’minlashi mumkinligini tushunib, moliyaviy savodli inson o’zining mustaqil pensiya jamg’armalarini yaratishga intiladi. Bu esa kelajakda erkin va farovon yashash imkonini beradi. Maktabdagi ta’lim yoshlarni nafaqat bilimli, balki mustaqil va mas’uliyatli fuqarolar qilib tarbiyalaydi.

Maktablardagi moliyaviy savodxonlik to’garaklari — bizga nima berdi? Yana nimalarni kutishimiz mumkin? Hech shu savollarni o’ylab ko’rganmisiz? Agar to’garaklar ish boshlagan kundan bugungacha erishilgan natijalarga nazar tashlasak, javob o’z-o’zidan ayon bo’ladi. Chunki har bir raqam ortida nafaqat dars, balki hayotning o’zi turibdi.

Markaziy banknig yangi tashabbuslaridan biri hisoblangan “Moliyaviy savodxonlik to’garagi” loyihasi 2024-yildan respublika bo’yicha 133 ta maktabda 5-11-sinflar uchun sinovdan o’tkazilmoqda.

O’quv materiallari sinf guruhlari (5-7-sinf, 8-9-sinf, 10-11-sinf) kesimida o’quvchilarning yoshiga doir o’zlashtirish qobiliyatini inobatga olgan holda tuzildi.

Ular o’z ichiga o’quv qo’llanma, o’qituvchilar uchun metodik qo’llanma va o’quvchilar uchun mashq daftarini qamrab olgan.

Respublikada to’garaklar tashkil etilgan 133 ta maktab — bu 133 ta jamoa, 133 ta yangi nafas, 133 ta kelajak o’chog’i. 190 nafar ustoz — bu shogirdiga hayotning eng muhim sabog’ini berishga bel bog’lagan inson. 8 464 nafar o’quvchi — 8 464 ta orzu, 8 464 ta “ertangi kun”ning ustuni demakdir. Ular har kuni bu to’garaklarda hayotning eng katta fanini o’rganishmoqda: mehnatning qiymatini, reja va mas’uliyatning ahamiyatini.

Bu to’garaklarda bolalar pulni hisoblamaydi — uni his qiladi. Ilgari “jamg’arish” so’zi o’quvchilarga zerikarli tuyulgan bo’lsa, hozir u “kelajakni qurish” ma’nosiga aylandi. Masalan, bir bolaning “men har hafta velosiped uchun pul yig’ayapman”, degan gapi ortida shunchaki bolalik hayajonimas, rejalashtirishni o’rganayotgan ong bor.

Ushbu darslarda kitoblar ham, formulalar ham boshqacha. “Bo’lishish”, “qiymat”, “mas’uliyat” degan tushunchalar real hayot misolida ochib beriladi. Bolalar oiladagi xarajatni kuzatadi, ozgina mablag’ning ham qanday yo’l bosib o’tishini, uning mehnat bilan bog’liqligini bilib oladi.

Moliyaviy savodxonlik to’garaklarining eng katta kuchi — uning ortida mamlakatdagi 19 ta tijorat bankining hamjihatlikda turishi. Ular faqat moddiy yordam bilan cheklanib qolmay, o’quvchilarga hayotda kerak bo’ladigan bilim, maslahat va motivatsiyani ham olib kirmoqda.

Eng faol hududlar sifatida Andijon, Samarqand va Farg’ona viloyatlari tilga olinmoqda. Bu yerlarda minglab bolalar hayotga yaqin, amaliy bilim — moliyaviy fikrlashni

shakllantirmoqda. Bu yosh avlod shunchaki iqtisodni emas aslida hayotni boshqarishni ham o‘rganayotgan avloddir.

Kuzatishlar shuni ko‘rsatmoqda: moliyaviy savodxonlik — fanlar orasidagi “jonli fan”. Bolalar “pul” deganda endilikda shunchaki qog‘ozni emas, mehnatni ko‘radi. Orzu uchun reja tuziladi. Arzimagan narsaga sarflangan har bir so‘m ortida qanday imkoniyat yo‘qolishini his etadi.

Bu loyiha hozirda shunchaki qog‘ozdagi dastur bo‘lib qolmayapti. Aksincha jamiyatdagi yangi fikr oqimiga aylandi. Ustozlar o‘qitmoqda, bolalar o‘rganmoqda. Natijada — yangicha fikrlaydigan avlod shakllanmoqda.

Moliyaviy savodxonlikning birinchi qadami – bu o‘z daromad va xarajatlarini aniq bilishdir. O‘quvchilar yoshligidan pul qayerdan kelayotganini va qayerga ketayotganini kuzatib borishni o‘rgansa, bu ularga shaxsiy byudjetni samarali rejalashtirish imkonini beradi. Natijada, keraksiz xarajatlar aniqlanadi va iqtisod qilish uchun imkoniyatlar topiladi. Bu ko‘nikma insonni moliyaviy jihatdan stressdan xalos etib, pullari ustidan nazoratni o‘z qo‘liga olishiga yordam beradi. Maktabda byudjet tuzishni o‘rganish — bu kelajakdagi moliyaviy barqarorlikning asosidir.

Markaziy bank tashabbusi bilan amalga oshirilayotgan “Moliyaviy savodxonlik to‘garaklari” bugun yoshlarga nafaqat iqtisodiy bilim, balki mustaqil fikrlash va hayotni rejalashtirish madaniyatini o‘rgatmoqda. Egallagan bilimlari orqali ular hayotda o‘z yo‘lini hisob-kitobga asoslantirmoqda.

Mas’uliyat bilan fikrlaydigan avlod — kelajakning eng katta boyligi.

Moliyaviy savodxonlik nafaqat shaxsiy, balki umumiy iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish uchun ham fundamental ahamiyatga ega. Moliyaviy tushunchaga ega aholi:

- Iqtisodiy qarorlarni oqilona qabul qiladi: Bu esa iste'molni va jamg'arishni muvozanatlashtiradi.
- Sarmoyaviy faollikni oshiradi: Pulni faqat iste'mol qilish emas, balki uni investitsiya qilish orqali iqtisodiyotga hissa qo‘shadi.
- Tadbirkorlikni rivojlantiradi: Moliyaviy risklarni baholay olgan shaxslar tadbirkorlik faoliyatini boshlashga ko‘proq moyil bo‘ladi.
- Moliyaviy firibgarliklardan himoyalanaadi: Bu esa aholining moliyaviy resurslarini saqlashga yordam beradi.
- Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlaydi: Aholining moliyaviy ahvoli qanchalik barqaror bo‘lsa, ijtimoiy ziddiyatlar va muammolar shunchalik kamayadi.

Moliyaviy savodxonlik — bu shunchaki qo‘shimcha fan emas, balki zamonaviy dunyoda muvaffaqiyatli yashash uchun zarur bo‘lgan hayotiy ko‘nikmadir. Maktab ta’limi tizimiga bu fanni kiritish orqali biz kelajak avlodni nafaqat bilimli, balki moliyaviy jihatdan ham mustaqil, mas’uliyatli va o‘z hayotini oqilona boshqara oladigan shaxslar qilib tarbiyalaymiz. Bu esa ularning kelajakdagi shaxsiy farovonligi, moliyaviy ishonchi va barqarorligining asosidir.

Moliyaviy savodxonlikni yosh avlodga singdirish — bu davlatning o‘z fuqarolari va butun jamiyatning kelajakdagi farovonligiga kiritgan eng strategik va uzoq muddatli sarmoyasidir. Uning ahamiyatini tushungan holda, ta’lim tizimimizda bu yo‘nalishga jiddiy e’tibor qaratish va uni amaliyotga samarali tatbiq etish zarur. Bu esa O‘zbekistonning barqaror rivojlanishi va farovon kelajagi uchun mustahkam poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining "Moliyaviy xizmatlar iste'molchilarining huquqlarini himoya qilish to'g'risida"gi qonunlari va boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlari.
2. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining aholining moliyaviy savodxonligini oshirish bo‘yicha strategiyalari va axborot materiallari.
3. OECD (Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkiloti) ning moliyaviy savodxonlik bo‘yicha global hisobotlari va tavsiyalari.
4. Shaxsiy moliya va iqtisodiyotga oid ilmiy maqolalar hamda zamonaviy tadqiqotlar.

MAKTABNI ZAMONAVIY BOSHQARISH – SIFATLI TA’LIM ASOSI

Asaev Artur Valixanovich

Maktab direktori

Mamenov Turar Iriskulovich

Direktorning o‘quv-tarbiya ishlari buyicha o‘rinbosari, Maxmud

Qoshg‘ariy nomidagi maktab-litsey. Kentov shaxri, Turkiston viloyati, Qozog‘iston Respublikasi

Annotatsiya. Maktabni zamonaviy boshqarish – o‘qituvchilarning professional mahoratini oshirish va o‘quvchilarni keng qamrovli rivojlantirish demakdir. Bu maqolada zamonaviy maktabni boshqarishning strategiyasi va istiqbollari to‘liq tahlil qilinadi

Аннотация. Современное управление школой означает повышение профессионального мастерства учителей и всестороннее развитие учащихся. В данной статье проводится полный анализ стратегий и перспектив современного управления школой

Annotation. Modern school management means improving the professional skills of teachers and the all-around development of students. This article provides comprehensive analysis of the strategies and prospects of modern school management.

Tayanch so‘zlar: zamonaviy boshqarish, sun‘iy intellekt, strategiya

Ключевые слова: современное управление, искусственный интеллект, стратегия

Key words: modern management, artificial intelligence, strategy

Jamiyatdagi ta‘lim tizimi siesiy, ijtimoiy-ekonomika va texnologik o‘zgarishlar bilan chambarchas bog‘liq. XXI asr umumta‘lim maktablariga qo‘yiladigan asosiy talab o‘quvchilarning funksional savodxonligini, tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini, raqamli salohiyatlarini rivojlantirishdir. Mana shu maqsadlarga erishish uchun umumta‘lim maktablarda o‘quv-tarbiya protsessini boshqarishning yangi strategiyalarini amalda qo‘llash zarur. Zamonaviy boshqarish – dunyoda ta‘lim soxasida bo‘layotgan o‘zgarishlarga tez moslashadigan, innovatsiyalarga ochiq, ilmiy asoslangan, axborotlarga tayanadigan protsess.

Maktab direktori bilan pedagog jamoaning professional mahoratligi, strategik fikrlashi, jamoa madaniyati maktabning rivojlanish darajasini aniqlaydigan asosiy faktorlar hisoblanadi. Shuning uchun maktabdagi ta‘lim-tarbiya protsessini boshqarishda innovatsion usullarni muvaffaqiyatli tadbiq etish bugungi ta‘lim tizimining asosiy vazifasiga aylandi.

Pedagogik boshqarish – bu ta‘lim-tarbiya sistemasini odilona tashkillashtirishga yo‘naltirilgan maqsadli, sistemali va ilmiy xarakterli boshqaruv harakati. Bu rejalashtirish, tashkillashtirish, rahbarlik qilish, motivatsiya va nazorat qilish kabi klassik menedjment funksiyalarini uz ichiga oladi.

Maktabdagi boshqarishning asosiy maqsadi – pedagoglar bilan o‘quvchilar uchun qulay, rivojlantiruvchi muhit shakllantirish, ta‘lim sifatini orttirish va shaxsning keng qamrovli rivojlanishini ta‘minlash.

Ta‘lim protsessini zamonaviy boshqarish strategiyalari:

1. Strategik rejalashtirish (maktabning uzoq muddatli rivojlanishiga ta‘sir kursatadigan asosiy qurollar)

- Maktabning missiyasi va oldinni mo‘ljallash
- Ta‘lim sifatini oshirish strategiyasi

- Pedagog kadrlarning kasbiy mahoratini oshirish
- Akademik yutuqlar indikatorlari
- Raqamli transformatsiya rejalari
- Inklyuziv ta’limni rivojlantirish

Qozog‘iston Respublikasi Ta’lim vazirligining «Maktabgacha, o‘rta ta’lim va texnik kasbiy ta’limni rivojlantirishning 2023-2029 yillarga mo‘ljallangan konsepsiyasi» da ko‘rsatilgan ustivor yunalishlarni amalga oshirish borasida maktabimizdagi ta’lim-tarbiyani rivojlantirishning 2023-2029 yillarga mo‘ljallangan maktabni rivojlantirish strategik rejasi ishlandi. Rejada ta’lim sifatini oshirish, pedagoglarning kasbiy mahoratini oshirish, o‘quvchilarning keng qamrovli rivojlanishi, xalqaro miqyosdagi testlarni topshirib sertifikatlar olish yilma-yil kursatilgan

2. Ta’limning innovatsion usullarini boshqarish
 - Loyihalab o‘qitish (Project-based learning)
 - Tadqiqotlar asosida o‘qitish
 - STEAM o‘qitish
 - Dialogik ta’lim
 - Raqamli ta’lim platformalari

Maktabdagi ta’lim-tarbiya jarayonini rivojlantirish maqsadida Qozog‘iston Respublikasidagi lokomotiv maktablar, jumladan, Nazarbaev Intellektual maktablari, Bilim-Innovatsiya maktablari bilan uzaro hamkorlikda ish yuritiladi. Maktabda bir STEAM kabineti bor. Loyihalab o‘qitish yulga qo‘yilgan.

3. Raqamli transformatsiya
 - Akademik ta’limni monitoring qilish
 - Axborotlarni avtomat analiz qilish
 - Elektron jurnallar
 - Virtual va aralash ta’lim
 - Sun’iy intellekt vositalari
4. Pedagoglarning kasbiy mahoratining o‘shirishini boshqarish
 - Kurslarda uqitish
 - Kouching va mentorlik
 - Lesson Study
 - Ijodiy guruxhlar
 - Professional uyushmalar
 - Maqsad va rejalar asosida

Tarbiya ishini boshqarishning zamonaviy yo‘nalishlari

1. Shaxsga yo‘naltirilgan tarbiya
 - Vatanparvarlik tarbiya
 - Ekologiya madaniyati
 - Axloqiy-xulq-atvor tarbiyasi
 - Ijodiy va madaniy tarbiya
 - Ko‘ngillilar harakati
 - O‘z-o‘zini boshqarish tashkilotlari
2. Maktab bilan ota-ona hamkorligi
 - Ota-ona majlislarining yangi formatlari (forum, trening, debat)

- Onlayn aloqa platformalari
- Oilaviy klublar
- Ota-onalarning maktab loyihalarida ishtiroki
- 3. Xavfsiz ta’limni tashkil etish
- Bullingning oldini olish dasturlari
- Psixolog xizmatini sifatli tashkil etish
- Sanitariya xavfsizlik tadbirlari
- Inklyuziv muhitni tashkil etish

Maktabni boshqarish istiqbollari

1. Data-driven Management (axborotlarga asoslangan boshqaruv) Kelajakda akademik yutuqlarni analiz qiladigan sun’iy qurol vositalari maktablarda keng foydalaniladi.
2. Maktabning asosiy hamkorlari
 - Oliy uquv yurtlari
 - Prezident maktablari
 - Ilmiy markazlar
 - Ijtimoiy tashkilotlar
 - Biznes va ishlab chiqarish o‘rinlari
3. Ustoz maqomining ko‘tarilishi (Pedagoglarning professional erkinligi va ijodkorligini qo‘llash)
4. O‘quvchiga yunaltirilgan shaxsiyat traektoriyasi (Har bir o‘quvchining qobiliyatiga qarab ta’lim oldin ola ko‘ra bilish tizimiga aylanadi)

Maktabdagi ta’lim-tarbiya protsessini boshqarish – murakkab, kup faktorli, doimo takomillashtirishni talab etadigan protsess. Zamonaviy maktabning asosiy vazifasi – o‘quvchilarning shaxs sifatida rivojlanishiga, ta’lim sifatining oshishiga va pedagoglarning professional o‘shishiga sharoit yaratish. Mana shu maqsadlarga erishish uchun raqamlashtirish, innovatsion ta’lim texnologiyalarini, shaxsga yunaltirilgan tarbiyani va strategik menedjmentni sistemali tadbir etish joiz.

XXI asr maktabi – o‘zgaruvchan jamiyatga moslashgan, innovatsion hamkorlikka asoslangan ta’lim markazi demakdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qozog‘iston Respublikasidagi «Ta’lim tug‘risidagi» Qonun
2. Qozog‘iston Respublikası Ta’lim vazirligining «Ta’limni rivojlantirishning 2020-2025 yillarga mo‘ljallangan davlat dasturi»
3. Qoyanbaev J.B., Qoyanbaev R.M. Pedagogika
4. Fullan M. «The New Meaning of Educational Change»
5. Taubaeva Sh.T., Jımag‘ylova Q.Ə. Pedagogik menedjment

PISA XALQARO TADQIQOTI NATIJALARINING O‘QITISH SIFATIGA TA’SIRLARI.

Xudayberdiyeva M.K

A.Avloniy nomli pedagogik

mahorat Milliy instituti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Siz PISA tadqiqoti natijalarining turli mamlakatlardagi maktab ta’limi tizimiga qanday ta’sir ko’rsatganini tahlil qilishingiz mumkin. Faqat qoidalar emas, balki sinf jarayonlariga bo’lgan o’ziga xos ta’sir ham yoritiladi. PISA tadqiqoti aslida nimaga asoslanganligi haqidagi savollarga qisman javob topish, shuningdek, tadqiqot asosida tuzilgan global reytinglar orqali davlatlarning qaysi o’rinni egallagani bilan tanishish imkoniyati mavjud. PISA natijalariga shubha bilan qaraydiganlar ham bor va ushbu baholash tizimiga oid tanqidlar ham e’tibor markazida. Eng muhim jihatlardan biri shundaki, tadqiqot o’tkazila boshlagandan buyon ta’lim berish usullarida ilgari kuzatilmagan sezilarli o’zgarishlar namoyon bo’lmoqda. PISA tadqiqotlari natijasida o’qituvchilarning erkinligi hamda o’qitishga bo’lgan asosiy qarashlari asta-sekin o’zgarib borgan.

Kalit so’zlar: PISA xalqaro tadqiqoti, ta’lim sifati, global reytinglar, xalqaro taqqoslash, tanqidiy yondoshuv, pedagogic metodlar, masofaviy o’qitish, ta’lim texnologiyalari.

Аннотация: В данной статье Вы сможете проанализировать, как результаты исследования PISA повлияли на систему школьного образования в различных странах. Освещается не только изменение правил, но и своеобразное влияние на процессы, происходящие в классах. Частично раскрываются ответы на вопрос, на чём на самом деле основано исследование PISA, а также представляется возможность ознакомиться с глобальными рейтингами, составленными на основе данного исследования, чтобы увидеть, какое место занимает каждая страна. Результаты PISA вызывают скепсис, и система оценки также подвергается критике. Один из важнейших аспектов заключается в том, что с начала исследования произошли значительные изменения в методах обучения, которых ранее не наблюдалось. В результате исследований PISA постепенно изменились свобода действий учителей и их фундаментальные взгляды на преподавание.

Ключевые слова: международное исследование PISA, качество образования, мировые рейтинги, международное сравнение, критический подход, педагогические методы, дистанционное обучение, образовательные технологии.

Annotation. In this article, you will be able to analyze how the results of the PISA study have influenced the school education system in various countries. It highlights not only changes in regulations, but also the unique impact on processes taking place in classrooms. It also partially reveals answers to the question of what the PISA study is actually based on, and provides an opportunity to become familiar with the global rankings compiled from this study in order to see the position each country occupies. PISA results are met with skepticism, and the assessment system is also subject to criticism. One of the most important aspects is that since the beginning of the study, significant changes have occurred in teaching methods that had not been observed before. As a result of the PISA studies, teachers’ autonomy and their fundamental views on teaching have gradually changed.

Keywords: international PISA study, quality of education, global rankings, international comparison, critical approach, teaching methods, distance learning, educational technologies.

Kirish

PISA xalqaro tadqiqotini olib borilishi va unda ishtirokchi mamlakatlarning qamrab olinishi.

PISA tadqiqoti nima va u qanday tuzilishga ega?

PISA – o‘quvchilarning o‘qish (matnni tushunish), matematika va tabiiy fanlardan savodxonlik darajalarini baholashga qaratilgan xalqaro baholash dasturi bo‘lib, o‘quvchilarning maktab davrida o‘rttirgan bilim va ko‘nikmalarini real hayotiy vaziyatlarda qay darajada qo‘llay olishlarini aniqlashga mo‘ljallangandir. Shuningdek, PISA dasturi o‘quvchilarning ta‘lim olishga bo‘lgan munosabati va motivatsiyasi haqida qimmatli ma‘lumotlarni to‘plash bilan birga, ularda muammoni hal qila olish kabi ko‘nikmalarni ham baholaydi. Masalan, global ahamiyatga ega bo‘lgan masalalarni hal etishda o‘quvchi-yoshlarning fikr-mulohazalari va ular bergan taklif va yechimlarni baholaydi.

Dunyo mamlakatlarida PISA dasturining natijalari asosida o‘quv dasturlarida mavjud bo‘lgan talablar doirasida o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarni amaliyotda qo‘llash, fikrlash va muloqot qilish qobiliyatlariga baho beriladi. PISAning asosiy vazifasi – mamlakatlarni ta‘lim sohasidagi davlat siyosatiga oid ma‘lumotlar bilan ta‘minlash va qarorlar qabul qilishda ularni qo‘llab-quvvatlashdan iboratdir. Xalqaro ekspertlar va iqtisodchilar o‘quvchilarda o‘qish, matematika, tabiiy fanlardan o‘zlashtirilgan bilim va ko‘nikma darajalari shakllanishi va mustahkamlanishi davlatning kelajakdagi muvaffaqiyati uchun muhim dastlabki qadam deb hisoblanishini e‘tirof etadilar. PISA Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (Organisation for Economic Cooperation and Development – OECD) tomonidan amalga oshiriladigan dastur hisoblanadi. PISA 2000-yildan buyon har uch yilda bir marta o‘tkazib kelinadi. Navbatdagi tadqiqotlar 2025-yilda o‘tkazilishi rejalashtirilgan bo‘lib, unda O‘zbekiston ham qatnashishi ko‘zda tutilgan. Tadqiqotning har uch yilda o‘tkazilishi esa mamlakatlarga siyosiy qarorlarni va tegishli dasturlarning ta‘sirini hisobga olish uchun ma‘lumot va tahlillarni o‘z ichiga olgan holda o‘z vaqtida axborot berish imkoniyatini yaratib beradi. Tadqiqotni aynan har uch yilda o‘tkazilishining o‘ziga xosligi shundaki, ta‘lim sohasidagi islohotlar, o‘zgarishlar va yangilanishlarni kuzatish yo‘lida zaruriy ma‘lumotlar to‘plash uchun qulay davriylik hisoblanadi. Shuningdek, bu davriylik davlatlarga o‘z ta‘lim tizimida kelajakda erishishi ko‘zda tutilgan asosiy maqsadlarini aniqlab olish imkoniyatini yaratib beradi.

PISA tadqiqoti quyidagi xususiyatlarga ega:

- u butun dunyoda keng qamrovli va muntazam ravishda o‘tkazib kelinayotgan dastur;
- ta‘lim sohasidagi yirik, keng ko‘lamli xalqaro monitoring tadqiqotlaridan biri;
- tadqiqotda umumiy o‘rta ta‘lim muassasalarida ta‘lim olayotgan “15 yoshli” (15 yosh 3 oydan 16 yosh 2 oygacha bo‘lgan) o‘quvchilar ishtirok etadi;
- o‘quvchilarning «mustaqil hayotga tayyorlik» darajasi, ya‘ni ularning maktabda egallagan bilim va ko‘nikmalaridan hayot faoliyatida uchrashi mumkin bo‘lgan muammolarni hal etishda qay darajada foydalana olishlari baholanadi;

- o‘quvchilarning funksional savodxonligi, jumladan, o‘qish (matnni tushunish), tabiiy va matematik savodxonligi, shuningdek, ushbu yo‘nalishlardagi hayotiy muammolarni hal etish ko‘nikmalari baholanadi;
- tadqiqotda ishtirokchi mamlakatlar ta’lim tizimining o‘ziga xosligi bo‘yicha ma’lumot olish imkonini beradigan axborot to‘planadi.

Bundan tashqari, PISA – 15 yoshdagi o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini baholash bo‘yicha yagona xalqaro tadqiqot dasturi hisoblanadi. Tadqiqotning 15 yoshli o‘quvchi-yoshlar orasida o‘tkazilishiga asosiy sabab, OECDga a‘zo bo‘lgan aksariyat davlatlarda ushbu yosh majburiy ta’lim bosqichining yakuniy davri hisoblanadi.

Globallashuv sharoitida shiddat bilan rivojlanib borayotgan davr - davlat va jamiyat oldiga dolzarbligi va qamrovi kun sayin ortib borayotgan zamonaviy talablarni qo‘ymoqda. Olamshumul strategik maqsadlarga erishish, yangi marralarni zabt etish, rivojlangan davlatlar qatoridan o‘rin olish uchun mamlakatda bilimli, tajribali va zamonaviy fikrlaydigan yuksak salohiyatli kadrlar, mutaxassislarning o‘rni beqiyos. Bunday raqobatbardosh kadrlarga bo‘lgan ehtiyojni qondirish zamirida inson kapitali, sodda qilib aytganda, inson, uning salohiyatini kashf etish hamda uni buyuk maqsadlarga erishishga safarbar qilish kabi ulug‘vor vazifalar turadi.

XX asr o‘rtalarida jahon mamlakatlari tomonidan xalqaro iqtisodiy munosabatlarni rivojlantirish maqsadida bir qator tashkilotlar tuzildi. Ular orasida eng ko‘zga ko‘ringani AQSH, Yaponiya, Kanada, Avstraliya, Yangi Zelandiya, Islandiya, Norvegiya, Shveytsariya, Turkiya, shuningdek, Yevropadagi yana bir nechta, jami 24 ta mamlakat a‘zo bo‘lgan tuzilma — Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (Organisation for Economic Cooperation and Development) (IHHT) dir.

PISA Xalqaro tadqiqoti boshqa baholash tartibidan farqli ravishda o‘quvchini shunchaki o‘quv materiallarini ko‘r-ko‘rona yodlab olishini emas, balki olgan bilimlarini hayotiy muammoli vaziyatlarda qo‘llay olish, funksional savodxonlik darajasini baholaydi.

PISA xalqaro tadqiqoti 2 bosqichdan iborat qat’iy saralash bosqichin o‘tkazadi. Dastlab maktablar o‘quvchilar soniga va ixtisosligiga asosan mutanosib bo‘lganlari asosida tizimli saralanadi, so‘ngra har bir maktabdan kompyuter yordamida 42 nafar o‘quvchi tasodifiy usulda saralab olinadi.

Har bir siklda bitta yo‘nalish asosiy baholash qamrovi hisoblanadi. Bundan tashqari PISA xalqaro tadqiqoti innovatsion yangi domen asosida o‘quvchilarni baholaydi. Masalan 2025- yilgi Pisa xalqaro tadqiqotida asosiy yo‘nalish – tabiiy-ilmiy savodxonlik yo‘nalishi bo‘lgan bo‘lsa, innovatsion domen sifatida “Raqamli dunyoda o‘rganish” yo‘nalishi qo‘shildi.

Oxirgi yigirma yil ichida PISA xalqaro tadqiqotining global qamrovi sezilarli darajada kengaydi. Tadqiqotda dastlab 2000 yilda 32 davlat ishtirok etgan bo‘lsa, 2022 yilga kelib ishtirokchilar soni 81 taga yetgan.

Bundan tashqari, OECDga a‘zo bo‘lmagan ko‘plab mamlakatlar PISA xalqaro dasturida ishtirok etib, uni nufuzli xalqaro etalonga aylantirish uchun o‘zini hissasini qo‘shib kelmoqda. 2022 yilda dunyo bo‘yicha 15 yoshli qariyb 29 million o‘quvchi va 690 000 talabalar PISA xalqaro tadqiqotida ishtirok etishdi. 2022 yilda tadqiqot asosan texnik ko‘rinishda olib borildi,

ya’ni 81 ta davlatdan 77 tasi kompyuter yordamida tadqiqot testlarini o’tkazdi, faqat 4 ta davlatdagina qog’ozlarda o’quvchilardan test olindi. Tadqiqot 54 xil turli tillarda olib borilgan.

Mamlakatlar xalqaro tadqiqotda ishtirok etish uchun pul to’laydilar va o’zlarining ma’lumotlar to’plamini moliyalashtiradilar, bu esa ta’lim tizimining samaradorligi ko’rsatkichi sifatida PISAning qabul qilingan qiymatini ta’kidlaydi. Tadqiqot natijalari namunadagi cheklovlar va noaniqlikni hisobga olish uchun statistik usullar yordamida diqqat bilan tahlil qilinadi.

Biroq, PISA tadqiqotchilar va ta’lim ekspertlari tomonidan jiddiy tanqidga uchradi. Asosiy masalalardan biri tarjima bilan bog’liq: tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, savollarni turli tillarga tarjima qilinishi savolning mazmunini biroz o’zgartirishi mumkin, bu esa turli mamlakatlarda savollarni nisbatan osonlashtirishi yoki qiyinlashtirishi mumkin.

Yana bir muhim tomoni shundaki kontekstga bog’liq bo’lmagan savollarni yaratish zarurati baholashni jiddiy ravishda cheklaydi va ba’zi mamlakatlar o’quvchilariga beixtiyor yordam berishi mumkin.

PISA xalqaro tadqiqotida ba’zi davlatlarning ilk marta ishtirok etishida yaxshi natija ko’rsatilmagan. Jumladan Norvegiyada 2000 yilda PISA xalqaro tadqiqotining ilk marta o’tkazilishida o’quvchilar judayam past natijani ko’rsatishgan va buni “PISA shok” holatiga tenglashtirish mumkin.

Bu reaksiya esa o’z navbatida Norvegiyaning ta’lim tizimi yuqori samaradorlik va o’quvchilar ajoyib bilim va malakalarga ega ekanligi haqidagi uzoq yillik milliy e’tiqodga zid bo’lgan o’rtacha natijalarga ega ekanligi haqidagi fikrga olib keldi.

PISA natijalarining dastlabki zarbasidan so’ng, Norvegiya ta’limini yaxshilash bo’yicha tashabbuslarni ishlab chiqish uchun tezda milliy qo’mita tashkil qilindi. Ushbu qo’mita tavsiyalari asosida 2004 yilda Norvegiya o’qish (norveg va ingliz tillari) va matematika bo’yicha milliy testlarni o’tkazilishi tartibini joriy qildi.

Bu vaqtgacha Norvegiyada ta’lim sifatini baholashning milliy tizimi mavjud emas edi. PISA natijalari Norvegiya ta’lim tizimi bo’yicha milliy rasmiy hujjatlarni o’zgartirish va asosiy siyosat islohotlarini asoslash uchun keng qo’llanilgan. Ushbu islohotlar OECD ko’rsatmalari bilan chambarchas mos keladi va muhim o’zgarishlarga olib keldi:

- Norvegiya milliy sifatni baholash tizimiga (NQAS) asos solindi va xalqaro qiyosiy tadqiqotlarni integratsiyalashtirildi;
- asosan PISA tizimini eslatuvchi milliy test tizimlarini ishlab chiqildi;
- 2015-yilda matematika va tabiiy fanlarni o’qitish sifatini oshirishga qaratilgan “Realfagstrategien” strategiyasini amalga oshirish jarayoni yo’lga qo’yildi.

Xalqaro tadqiqotning bosqichli amalga oshirilishi natijasida Norvegiyada ta’lim tizimining, maktablarda ta’lim berish jarayonining o’zgarishiga olib keldi.

Norvegiya bir necha yillardan buyon PISA xalqaro tadqiqotlarida ishtirok etib, maktab qoidalarini bosqichma-bosqich o’zgartirib kelayotgan bo’lsa, O’zbekiston xalqaro tadqiqotga qo’shilganiga ko’p bo’lmagan bo’lsada, shu zahotiyoq jahon ta’lim tizimlari bilan taqqoslandi. Mamlakat 2022 yilda dasturga qo’shildi va tezda o’zining boshlang’ich bosqichini boshladi, bir necha yil davomida asta-sekin ta’lim tizimiga o’zgartirish va islohotlar amalga oshirildi.

O’zbekistonlik maktab o’quvchilari birinchi marotaba PISA tadqiqotida – o’qish savodxonligi, matematik savodxonlik va tabiiy-ilmiy savodxonlik bo’yicha OECD o’rtacha ko’rsatkichidan past natija ko’rsatdi. 2022-yilda ularning matematik savodxonlik yo’nalishi

bo'yicha bali 358 ballni tashkil etdi, bu natija mamlakatni mamlakatlarning eng quyi choragiga joylashtirdi.

Bu natijalardan esankiramasdan xotirjamlikni saqlab qolindi, keskin o'zgarishlar qilish o'rniga, maktablardagi jiddiy muammolarni aniqlash uchun xalqaro tadqiqot natijalari ma'lumotlaridan foydalandilar - 2000 yilda Norvegiyada sodir bo'lgan voqealardan farqli o'laroq, past natijalar tez islohotlarni talab qilmasdan asosiy e'tiborni bunga sabab bo'lgan omillarni o'rganishdan boshladi.

2004-yilda Norvegiyaning PISAga o'tishi holatining o'rniga, O'zbekiston 2019-yilda OECD bilan kuchlarni birlashtirish va xalqaro test standartlarini qo'llashga mo'ljallangan dasturini ishga tushirdi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra O'zbekistonda shahar bolalari odatda qishloq bolalaridan, ayniqsa o'qish bo'yicha ko'rsatkichlardan ustun turadi, bunda farq 100 ballga yetishi mumkin, bu amalda ikki yoki uch sinf o'tkazib yuborishga teng. Har bir mamlakat PISA tadqiqotini uyg'otuvchi qo'ng'iroq sifatida ko'radi, lekin ko'pchilik har doim qilgan ishni to'g'ri davom ettirmaydi. Norvegiya eskirgan tizimlar bilan qotib qolgan - yangilanishlar sekin, o'qituvchilarga cheksiz tekshiruvlar bosimi ortib borayotgan yuk kabi o'z ta'sini o'tkazadi.

O'zbekiston maktablarida o'zgarishlar ro'y bermoqda: endi o'quvchilar yutuqlarini baholash uchun xalqaro imtihon natijalariga qaralishini, o'qituvchilarni noto'g'ri baholashda ayblamasik kerakligini ta'kidlanmoqda.

Norvegiya qoidalar qanchalik qat'iy bo'lishi kerakligi haqida ta'kidlayotgan bo'lsa, O'zbekiston yangi g'oyalarni ilgari surish uchun PISA dasturidan foydalanmoqda. Biroq, ularning yondashuvlardagi farqlari shuni ko'rsatadiki, bu imtihonlar shunchaki mamlakatlarni solishtirmaydi, balki har bir sinf qat'iy shablonga amal qilganda paydo bo'ladigan muammolarni ham ta'kidlaydi.

Xulosa.

Norvegiya va O'zbekistonning PISAdagi ishtirokining qiyosiy tahlili global baholash tizimlari tarixiy, institutsional va madaniy kontekstlarga qarab juda xilma-xil milliy trayektoriyalarni qanday shakllantirishi mumkinligini ko'rsatadi. Norvegiyaning yigirma yillik ishtiroki test asosidagi mas'uliyatni institutsionalizatsiya qildi, o'qituvchilarning avtonomiyasini o'zgartirdi va samaradorlik ko'rsatkichlarini ta'lim boshqaruvi tuzilmasiga chuqur kiritdi.

Bu mexanizmlar oshkoralik va taqqoslash jarayonini oshirgan bo'lsada, charchoqni isloh qilish, pedagogik erkinlikni cheklash va maktablarga bosimni kuchaytirishga ham hissa qo'shdi.

O'zbekistonning PISA xalqaro tadqiqotiga qo'shilishi esa xalqaro standartlarga qat'iy, intizomiy ko'rinishda kirishni emas, balki rivojlanish maqsadida qo'shilish kerakligini his qilinganligini ko'rsatadi.

Ta'lim tizimi boshqaruvidagi mas'ullar PISA dan baholash vositasi sifatida emas, balki o'qituvchilar malakasini oshirish, o'quv dasturlarini yangilash va jahon standartlariga moslashtirishga e'tibor qaratib, modernizatsiya qilish uchun asos sifatida foydalanmoqdalar.

Dastlabki dalillar shuni ko'rsatadiki, natijalar pastligicha qolayotgan bo'lsa-da, islohot asoslari jazoviy taqqoslash o'rniga salohiyatni oshirish va tizimli o'rganishga asoslangan.

Bu kabi misollar global ta'limni boshqarishning markaziy paradoksini ta'kidlaydi: bir xil xalqaro baholash ham gomogenlashuvga, ham farqlanishga olib kelishi mumkin ekan.

PISA xalqaro tadqiqotining mamlakatlar ta’lim tizimiga ta’siri aniqlanmaydi, balki mahalliy ustuvorliklar, siyosat tarixi va ijtimoiy-iqtisodiy voqeliklar bilan bog’liq. Norvegiya kabi yetuk tizimlar uchun vazifa ma’lumotlarga asoslangan madaniyat doirasida professional ishonch va pedagogik chuqurlikni tiklashdir. O‘zbekiston ta’lim tizimida esa PISAning standartlashtirish mantig‘iga berilmasdan islohot salohiyatidan foydalanish uchun qator ishlar olib borilmoqda. Oxir oqibat, PISA sifatning universal o‘lchovi sifatida emas, balki mamlakatlar global standartlarni mahalliy ta’lim standartlariga qanday izohlash, ta’lim tizimiga o‘zgarishlar va islohotlarni tanlashini aks ettiruvchi ko‘zgu sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Smith, J. (2022). *Digital Education in the 21st Century*. London: Educational Press.
2. ОЭСР (2023). *Результаты PISA 2022: обзор качества образования в Узбекистане*.
3. Johnson, R. & Green, T. (2021). *Teaching in the Digital Age*. New York: Tech Ed Publishers.
4. Khan, M. (2020). *E-Learning and its Impact on Education*. Journal of Educational Technology, 15(3), 45-59.
5. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuni. O‘RQ-637-son, 2020 yil 23 sentabr.
6. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi. <https://lex.uz/docs/4312785>
7. ОЭСР (2023). *Участие в PISA и влияние образовательной реформы в Узбекистане*.
8. Шляйхер Андреас. *Образование мирового уровня. Как встроить школьную систему XXI века?* / Андреас Шляйхер; [пер. с англ. И.С.Денисенко, И.Ю.Облачно]; предисловие С.С.Кравцова. – Москва: Издательство «Национальное образование», 2019. – 336 с – (Антология образования). ISBN 978-96-64-300002 (англ.), ISBN 978-5-4454-1248-9 (рус.).
9. Kholmatova, S. & Kim, J. (2023). *Восприятие PISA учителями в Узбекистане: модернизация и проблемы*.
10. PISA 2025 LEARNING IN THE DIGITAL WORLD FRAMEWORK (SECOND DRAFT).
11. OECD (2019), “PISA 2021 ICT Framework”, <https://www.oecd.org/pisa/sitedocument/PISA2021-ICT-Framework.pdf>.

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI XODIMLARIDA GURUHIY JIPSLIKNI SHAKLLANTIRISHDA RAHBARNING TA’SIRI

Djalilova Maftuna Murodjon qizi

Toshkent shahridagi Puchon universiteti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqola maktabgacha ta'lim tashkilotlari (MTT) xodimlarida samarali va barqaror guruhii jipslikni shakllantirishda rahbarning markaziy rolini tahlil qiladi. Maqolada rahbarning aniq vizyonni belgilash, ochiq muloqot muhitini yaratish, konfliktlarni adolatli boshqarish hamda xodimlarga vakolat berish orqali jamoani birlashtirish mexanizmlari yoritilgan.

Kalit soʻzlar: Maktabgacha ta'lim tashkiloti (MTT), guruhii jipslik (Koheziya), jamoa samaradorligi, rahbarlik, ta'sir, boshqaruv, xodimlar, ta'lim sifati.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу центральной роли руководителя в формировании эффективной и устойчивой групповой сплоченности (когезии) среди сотрудников дошкольных образовательных организаций (ДОО). В статье рассматриваются механизмы, с помощью которых руководитель объединяет команду: установление четкого видения, создание открытой коммуникативной среды, справедливое управление конфликтами и делегирование полномочий сотрудникам.

Ключевые Слова: Дошкольная образовательная организация (ДОО), Групповая сплоченность (Когезия), Эффективность команды, Руководство, Влияние, Управление, Сотрудники, Качество образования.

Abstract. This article analyzes the central role of the leader in forming effective and sustainable group cohesion among the staff of preschool educational organizations (PEO). The paper explores the mechanisms through which the leader unites the team: setting a clear vision, creating an open communication environment, fair conflict management, and delegating authority to employees.

Key Words: Preschool Educational Organization (PEO), Group Cohesion, Team Effectiveness, Leadership, Influence, Management, Staff, Quality of Education.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti (MTT) – bu shunchaki ta'lim binosi emas, balki jamiyatning ertangi kuni uchun eng muhim investitsiya joyidir. Bu yerda inson shaxsiyatining poydevori, ijtimoiy ko'nikmalar va dunyoqarash shakllanadi. Shu bois, MTTning muvaffaqiyati bevosita ta'lim-tarbiya jarayonida ishtirok etuvchi barcha xodimlarning professionalizmi va, eng muhimi, ular orasidagi guruhii jipslik (koheziya) darajasiga bog'liq. Shu sababli, ushbu maqolaning maqsadi – maktabgacha ta'lim tashkiloti xodimlarida kuchli, samarali va o'zaro hamkorlikka asoslangan jamoani shakllantirish, ya'ni guruhii jipslikni yuksaltirishda rahbarning ta'siri qanchalik muhim ekanligini ilmiy-amaliy asosda yoritib berishdan iboratdir. Rahbar qanday strategik usullar orqali turli shaxsiyatlarga ega xodimlarni yagona, birlashgan kuchga aylantira olishini batafsil ko'rib chiqamiz.

Tadqiqotchi Q.Abdullayevaning yozishicha, tarbiyachilar, yordamchi xodimlar, metodistlar va ma'muriyatning bir-biriga tushunib, yagona maqsad yo'lida ishlashi – bolalarga xavfsiz, qulay

va rag'batlantiruvchi muhitni taqdim etishning asosiy garovidir[4]. Agar jamoada o'zaro ishonch, ochiqlik va qo'llab-quvvatlash mavjud bo'lmasa, har qanday mukammal dastur yoki yangi metodika ham kutilgan samara bera olmaydi. Zero, tarbiyachining ruhiy holati va ishga bo'lgan munosabati bolalarga bevosita ta'sir etadi. Bu murakkab tizimning markazida MTT rahbari turadi. Uning roli nafaqat ma'muriy ishlarni boshqarishdan iborat, balki u tashkilotning iqlimini, xodimlarning bir-biriga bo'lgan munosabatini va umumiy ishchanlik ruhini belgilab beruvchi asosiy katalizatoridir. Rahbarning shaxsiy namunasidan tortib, konfliktlarni hal etish usullarigacha bo'lgan har bir harakati guruhii jipslikni kuchaytirishi ham, aksincha, uni zaiflashtirishi ham mumkin.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti bugungi kunda nafaqat bolalarning dastlabki ta'lim-tarbiyasini yo'lga qo'yuvchi, balki kelajak avlodning shaxs sifatida shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi muhim ijtimoiy muassasa hisoblanadi. Ushbu jarayonning samaradorligi esa, avvalo, tashkilotda faoliyat yuritayotgan pedagoglar va boshqa xodimlarning o'zaro hamjihatligi, bir maqsad sari jipslashgan holda ishlashi bilan chambarchas bog'liq. Guruhii jipslik — bu xodimlarning o'zaro hurmat, mas'uliyat, ishchanlik va birdamlik ruhida faoliyat yuritishini ta'minlovchi asosiy omillardan biridir. Ta'lim sifatini oshirish, tarbiyaviy jarayonni to'g'ri tashkil etish, innovatsion yondashuvlarni joriy qilish va ijobii psixologik muhit yaratishda guruhii jipslikning o'rni benihoya kattadir. Bunday jamoani shakllantirish, boshqarish va qo'llab-quvvatlash esa rahbarning kasbiy mahorati, kommunikativ qobiliyati hamda yetakchilik uslubiga bevosita bog'liqdir. Zamonaviy boshqaruv nazariyalarida rahbarning jamoaga ta'siri nafaqat ma'muriy ko'rsatmalar bilan, balki motivatsiya, psixologik qo'llab-quvvatlash, konstruktiv muloqot va shaffoflik orqali ham amalga oshirilishi ta'kidlanadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida rahbar — bu jamoaning bosh yo'lboshchisi, ichki ijtimoiy-psixologik muhitning yaratuvchisi va jipslikning asosiy manbai hisoblanadi. U xodimlar o'rtasida o'zaro ishonchni mustahkamlash, nizolarni boshqarish, har bir xodimning kuchli jihatlarni namoyon qilish, ularni yagona maqsad sari yo'naltirish orqali jamoada ijobii natijalarga erishadi. Shuning uchun ham rahbarning boshqaruvdagi yondashuvi, pedagogik jarayonni tashkil etishdagi innovatsion fikrlashi, motivatsiya berish ko'nikmalari hamda xodimlar bilan hamkorlikda ishlash madaniyati guruhii jipslikni shakllantirishda hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qiladi.

M.G'aniyeva tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlarda keltirilishicha, maktabgacha ta'lim tashkilotida guruhii jipslikni shakllantirish jarayoni — ta'lim sifatini oshirish, pedagoglar o'rtasida sog'lom muhit yaratish va tashkilotning umumii samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladigan eng muhim boshqaruv jarayonlaridan biridir[5]. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, jamoa ichidagi jipslikning asosii manbai rahbarning o'zi, uning shaxsiy fazilatleri, boshqaruv uslubi, nutq madaniyati va xodimlar bilan o'zaro munosabatlar olib borish tarzida namoyon bo'ladi.

Avvalo, rahbarning kommunikativ ko'nikmalari jamoaning umumii ruhiyatini shakllantiradi. Ochiq muloqot, tinglash madaniyati, konstruktiv fikr bildira olish, xodimlarni qadrlash — bular ijobii psixologik muhitning poydevoridir. Shuningdek, rahbarning adolatli va shaffof boshqaruvi xodimlarda ishonch hissini kuchaytiradi. Ishonch esa jamoani birlashtiruvchi asosii kuchlardan biridir. Tahlillar ko'rsatadiki, demokratik boshqaruv uslubi va hamkorlikka asoslangan yondashuv guruhii jipslikni shakllantirishda eng samarali vositalardan hisoblanadi. Xodimning fikriga quloq tutish, takliflarini qadrlash, qarorlar qabul qilish jarayoniga jalb etish —

bularning barchasi xodimning tashkilotdagi o‘z o‘rnini anglashiga, tashabbuskorlikning kuchayishiga va jamoaning bir butun mexanizm kabi ishlashiga zamin yaratadi.

Motivatsiya tizimining to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilishi ham jamoa jipsligini mustahkamlovchi muhim omil hisoblanadi. Maqto‘v, rag‘bat, e‘tirof kabi psixologik omillar tarbiyachilarning ishga bo‘lgan munosabatini o‘zgartiradi, ularning tashabbuskorligini oshiradi va mehnat faoliyatiga ijodiy yondashuvni kuchaytiradi. Ayniqsa, maktabgacha ta‘lim sohasida ishlovchi pedagoglar uchun ruhiy qo‘llab-quvvatlash katta ahamiyatga ega bo‘lib, bunday qo‘llab-quvvatlovchi muhit jamoani yanada mustahkam qiladi. Shuningdek, jamoada yuzaga keladigan nizolarni o‘z vaqtida aniqlash, ularni adolatli hal qilish, xodimlar o‘rtasida tushunmovchilikning oldini olish — rahbarning eng muhim kasbiy vazifalaridan biridir. Nizolar to‘g‘ri boshqarilganda jamoa tarqoqlikdan saqlanadi, aksincha, o‘z vaqtida hal qilinmagan ziddiyatlar esa jamoa ruhiyatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatib, guruh jipslikning buzilishiga sabab bo‘ladi. Rahbarning shaxsiy fazilatlari, mas‘uliyati, o‘zini tutish madaniyati, odilligi, muammolarni yecha olish qobiliyati jamoa tomonidan doimo kuzatilib turadi. Bu fazilatlarning mavjudligi xodimlarda hurmat va ishonch uyg‘otadi. Hurmat mavjud bo‘lgan jamoada esa birdamlik, o‘zaro yordam, mas‘uliyat va jipslik yuqori bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta‘lim tashkilotida guruh jipslikni shakllantirish ko‘p omilli jarayon bo‘lib, uning muvaffaqiyati rahbarning boshqaruv madaniyati, psixologik yondashuvi va jamoaga nisbatan insonparvar munosabati bilan chambarchas bog‘liq. Kuchli rahbar jamoani ilhomlantiradi, birlashtiradi va har bir xodimning kasbiy o‘rishiga sharoit yaratadi. Bunday jips jamoa esa o‘z navbatida bolalarning ta‘lim-tarbiyasiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi, ta‘lim jarayonining samaradorligini oshiradi hamda tashkilotning barqaror rivojlanishini ta‘minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi “Maktabgacha ta‘lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2019.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha ta‘lim tizimini yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi farmonlari va qarorlari. – Toshkent, 2017–2024.
3. Maktabgacha ta‘lim vazirligi. Maktabgacha ta‘lim tashkilotlari faoliyatini tashkil etish bo‘yicha metodik qo‘llanma. – Toshkent, 2021.
4. Abdullayeva Q. Tarbiyachining kommunikativ madaniyati va jamoa bilan ishlash. – Toshkent, 2020.
5. G‘aniyeva M. Maktabgacha ta‘limda boshqaruv asoslari. – Toshkent: Innovatsiya, 2022.
6. Karimova R.X. Pedagogik psixologiya. – Toshkent: “O‘qituvchi”, 2020.
7. Likert, R. The Human Organization: Its Management and Value. – New York, 2018.
8. Yo‘ldosheva N., Xoliqova M. Maktabgacha ta‘lim pedagogikasi. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2021.

MAKTAB DIREKTORLARINING EMOTSIONAL INTELLEKTNI RIVOJLANTIRISH ORQALI O’QITISH SIFAT-SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA YO’LLARI

Beknazarov Jo’rabek Xamidjanovich,

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti

“Ta’lim xizmatlari” markazi bosh mataxassisi

Annotatsiya: Hozirgi kunda O‘zbekiston Respublikasining ijtimoiy yo‘naltirilgan bozor iqtisodiyotini rivojlantirishda bilimdon va ishbilarmon xodimlarni tayyorlashga erishish muhim ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatga ega. Hozirgi bozor iqtisodiyoti davrida tadbirkorlar, ishlab chiqaruvchilar va iste’molchilardan zamonaviy iqtisodiy tafakkur va zaruriy xulq-atvorni talab etadi. Buning uchun insonlarning ongida chuqur psixologik o‘zgarishlarni amalga oshirish, ularning yangi o‘zgaruvchan iqtisodiy sharoitlarga tez moslashishlariga erishish zarur. Quyida keltirilgan maqolada, rahbar imiji hamda hodimlar bilan ijobiy munosabatda bo‘lishga qaratilgan muhim e’tiborga molik ma’lumotlar keltirilgan.

Shu bilan birga rahbarning hodimlarga ish yuzasidan berayotgan topshiriqlarini xodimning hulqi va harakteridan kelib chiqqan holda yondashish, ish samaradorligi va berilayotgan topshiriqlarni o‘z vaqtida samarali amalga oshirish uchun ko‘rsatmalar berilgan.

Kalit so‘zlar: psixologik yordam, hodimlar muammolari, o‘zaro munosabat, shaxsning o‘ziga hosligi, afzallik va boshqarish strategiyasi.

Аннотация: В настоящее время в развитии социально ориентированной рыночной экономики Республики Узбекистан достижение подготовки знающих и бизнес-ориентированных кадров имеет важное социально-экономическое значение. В эпоху нынешней рыночной экономики предприниматели, производители и потребители требуют современного экономического мышления и необходимого поведения. Для этого необходимо произвести глубокие психологические изменения в сознании людей, добиться их быстрой адаптации к новым меняющимся экономическим условиям. В следующей статье представлена важная информация о том, как улучшить имидж лидера и как позитивно взаимодействовать с сотрудниками.

При этом подходить к задачам, которые ставит перед сотрудниками руководитель, исходя из поведения и характера сотрудника. Даны указания для оперативности работы и эффективного выполнения поставленных задач в срок.

Ключевые слова: психологическая поддержка, проблемы кадров, взаимодействие, личность, превосходство и стратегия управления.

Annotation: Currently, in the development of the socially oriented market economy of the Republic of Uzbekistan, achieving the training of knowledgeable and business-oriented employees is of significant socio-economic importance. In the era of the current market economy, entrepreneurs, producers and consumers require modern economic thinking and necessary behavior. For this, it is necessary to make deep psychological changes in the minds of people, to achieve their rapid adaptation to new changing economic conditions. The following article provides important information on how to improve the image of a leader and how to positively interact with employees.

At the same time, approach the tasks given by the leader to employees based on the behavior and character of the employee. Instructions are given for the efficiency of work and the effective implementation of assigned tasks on time.

Key words: Psychological support, personnel problems, interaction, personality, superiority and management strategy.

Kirish: Zamonaviy ta’lim tizimida maktab rahbarlarining faqatgina ma’muriy va tashkiliy bilimlariga emas, balki emotsional intellektiga ham katta e’tibor qaratilmoqda. Maktab direktori o’zining emotsional intellekti orqali o’quv muassasasida sog’lom psixologik muhit yaratishda, pedagoglar bilan samimiy va ishonchli munosabat o’rnatishda, shuningdek, o’quvchilarning ta’lim sifati va tarbiyasiga bevosita ta’sir ko’rsatishda muhim rol o’ynaydi. Emotsional intellekt bu – o’z hissiyotlarini va boshqalarning hissiyotlarini anglash, boshqarish, ularni to’g’ri yo’naltirish, empatiya ko’rsatish va muloqotni samarali olib borish qobiliyatidir. Rivojlangan emotsional intellektga ega maktab direktori jamoada iliq muhit yaratadi, stressli vaziyatlarda ham xotirjamlikni saqlaydi, nizoli holatlarni konstruktiv tarzda hal qiladi hamda o’qituvchilarning kasbiy faoliyatini rag’batlantirib boradi. Bu esa, o’z navbatida, ta’lim sifatining oshishiga, darslarning samarador bo’lishiga, o’qituvchilarning faol, ijodiy va mas’uliyatli ishlashiga sabab bo’ladi.

Texnik bilimlar bugungi tezkor va o’zaro bog’langan dunyoda muvaffaqiyat kafolati bo’lish uchun yetarli emas. Emotsional intellekt shaxsiy va kasbiy rivojlanishda muhim omil sifatida tobora ko’proq e’tirof etilmoqda. Bu, o’z his-tuyg’ularimizni chuqur anglab, ularni samarali boshqarish, shuningdek, boshqalarning his-tuyg’ularini tushunish va ularga hamdardlik ko’rsatish qobiliyatini anglatadi. Ushbu blogda biz emotsional intellekt tushunchasini o’rganib chiqamiz va emotsional intellektni rivojlantirish orqali hayotning turli jabhalarida muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo’lgan asosiy ko’nikmalarni tahlil qilamiz.

Emotsional intellekt haqida bilim olish. Emotsional intellekt - murakkab sifat bo’lib, bir nechta muhim jihatlarni o’z ichiga oladi. Ular orasida empatiya, o’zini boshqarish, motivatsiya va

ijtimoiy ko‘nikmalar mavjud. Ushbu komponentlarning har biri munosabatlarni boshqarish, oqilona qarorlar qabul qilish va muammolar hamda nizolarni samarali hal qilish qobiliyatimizga katta ta'sir ko'rsatadi.

O‘zini anglashni oshirish. Emotsional intellektning asosi - o‘zini anglashdir. Bu, o‘z his-tuyg‘ularimiz, qobiliyatlarimiz, qadriyatlarimiz va xulq-atvorimizni tan olish va tushunishni o‘z ichiga oladi. O‘zini anglashni rivojlantirish uchun halol mulohaza, boshqalardan fikr-mulohaza olish va o‘z-o‘zini tahlil qilish zarur. O‘zimizni chuqurroq tushunganimizda, his-tuyg‘ularimizni yaxshiroq boshqarishimiz va vaziyatlarga aniqlik hamda samimiylik bilan javob berishimiz mumkin bo‘ladi.

Maktab direktori emotsional jihatdan kuchli bo‘lsa, u o‘z qarorlarini hissiy holatga asoslamasdan, adolatli va o‘ylangan tarzda qabul qiladi, bu esa o‘qituvchilarning unga nisbatan ishonchini oshiradi. O‘qituvchilar o‘zlarini qadrlangan va qo‘llab-quvvatlangan deb his qilganlarida, ularning o‘z kasbiga bo‘lgan yondashuvi ijobiy tomonga o‘zgaradi. Bu o‘zgarish o‘qitish jarayonining sifat va samaradorligida yaqqol ko‘zga tashlanadi. Shu sababli, maktab direktorlarining emotsional intellektini rivojlantirish orqali ta’lim sifatini oshirishga erishish mumkin. O‘zini boshqarishni rivojlantirish. O‘zini boshqarish - bu his-tuyg‘ularimiz, impulsimiz va harakatlarimizni nazorat qilish va boshqarish qobiliyatidir. Bu moslashuvchanlik, impulsni nazorat qilish va stressni boshqarish strategiyalarini talab qiladi. O‘zini boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish bizga bosim ostida xotirjam bo‘lish, maqsadga yo‘naltirilgan qarorlar qabul qilish va qiyinchiliklarga qaramay diqqat va moslashuvchanlikni saqlash imkonini beradi.

Maqsadlar qo‘yish va motivatsiyani oshirish. Motivatsiya - bu bizning orzularimizga erishish uchun harakatlantiruvchi kuchdir. Emotsional intellekt ichki motivatsiyalarimizni tushunish va ularni maqsadlarimiz bilan moslashtirishga yordam beradi. Aniq va mazmunli maqsadlar qo‘yish orqali biz maqsadga yo‘naltirilganlikni rivojlantirishimiz, mahsuldorlikni oshirishimiz va qiyinchiliklarga qaramay bardavom bo‘lishimiz mumkin.

Emotsional intellektni rivojlantirishning samarali yo‘llaridan biri bu maxsus treninglar, seminarlar va amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etishdir. Bu orqali rahbarlar o‘zlarining hissiy reaksiyalarini boshqarishni, muloqotda empatiya namoyon etishni, jamoani ruhlantirish va ruhiy bosimlarga bardosh berishni o‘rganadilar. Shuningdek, psixologik maslahatlar, kouçing xizmatlari, o‘z-o‘zini tahlil qilish, ijobiy fikrlashni shakllantirish va jamoaviy hamkorlikni rivojlantirish ham emotsional intellektni rivojiga katta hissa qo‘shadi. Bunday rahbarlar o‘z jamoasi uchun ijobiy namuna bo‘lib xizmat qiladi, ularning ishi natijasida maktabdagi umumiy muhit va o‘quvchilarning natijalari sezilarli darajada yaxshilanadi. Empatiya – bu boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunish va ularga hamdardlik ko‘rsatish qobiliyatidir. Empatiyani rivojlantirish uchun faol tinglash, noverbal ishoralarni kuzatish va o‘zimizni boshqalarning o‘rniga qo‘yish muhimdir. Empatiyaga ega bo‘lganimizda, munosabatlarni mustahkamlashimiz, samarali muloqot qilishimiz va nizolarni hamdardlik va tushunish bilan hal qilishimiz mumkin.

Ijtimoiy ko‘nikmalarni oshirish. Har qanday sohada muvaffaqiyatga erishish uchun samarali muloqot qilish, boshqalar bilan ishlash va munosabatlar o‘rnatish qobiliyati zarur. Emotsional intellekt boshqalarning ehtiyojlari va his-tuyg‘ularini tan olish va ularga javob berish orqali ijtimoiy o‘zaro ta'sirlarni boshqarishga yordam beradi. Ijtimoiy ko‘nikmalarimizni rivojlantirish

orqali biz boshqalar bilan yaxshi munosabatlar o‘rnatishimiz, ijobiy ta’sir ko‘rsatishimiz va ishonch hamda hamkorlik muhitini yaratishimiz mumkin.

Rahbarlikda emotsional intellektni qo‘llash. Yuqori emotsional intellektga ega bo‘lgan rahbarlar jamoalar va tashkilotlarga katta foyda keltiradi. Ular ijobiy ish muhitini yaratadi, jamoa a’zolarini motivatsiya qiladi va ishonchni mustahkamlaydi. Rahbarlikda emotsional intellektni qo‘llash orqali shaxslar xodimlarning ishtirokini oshirish, hamkorlikni yaxshilash va umumiy muvaffaqiyat darajasini oshirishlari mumkin.

Xulosa. Maktab direktorlari emotsional intellekt jihatidan yetuk bo‘lsa, ular rahbarlik faoliyatida insoniylik, adolat va samimiyatni ustuvor deb bilishadi. Bu esa o‘qituvchilarning ish faoliyatiga, o‘quvchilarning bilim olishiga va ota-onalarning maktabga bo‘lgan ishonchiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu tariqa, emotsional intellektni rivojlantirish orqali o‘qitishning sifat va samaradorligini oshirish mumkin bo‘ladi. Bu shaxslararo munosabatlarning murakkabliklarini muvaffaqiyatli boshqarish va shaxsiy hamda kasbiy muvaffaqiyatga erishish imkonini beruvchi muhim ko‘nikmalar to‘plamidir. O‘zini anglash, o‘zini boshqarish, empatiya, motivatsiya va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish orqali biz emotsional intellektni oshirishimiz va uning ko‘plab foydalaridan bahramand bo‘lishimiz mumkin. Emotsional intellektga sarmoya kiritish nafaqat shaxsiy farovonligimizni yaxshilaydi, balki boshqalar bilan bog‘lanish, ongli qarorlar qabul qilish va samarali rahbarlik qilish qobiliyatimizni ham oshiradi. Dunyo tobora ko‘proq o‘zaro bog‘lanib borayotgan bir paytda, emotsional intellekt muvaffaqiyatga erishishda muhim omil bo‘lib qolmoqda.

MAKTAB TA’LIMI BOSHQARUVIDA OPERATSION LIDERLIKNING MAZMUN- MOHIYATI

Abdullayeva Maxprat Nurmatovna

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy institute

Pedagogika va psixologiya kafedrası

katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ta’limda operatsion liderlik kompetensiyasi ta’lim muassasasi rahbarlariga strategik rejalashtirish, resurslarni boshqarish, jamoani shakllantirish va ijobiy madaniyatni rivojlantirishga e’tibor qaratish, o‘quvchilarning yutuqlariga va umuman maktabning muvaffaqiyatlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatish imkonini yaratadi. Mazkur maqolada operatsion liderlikning mazmun-mohiyati, uning asosiy komponentlari, shuningdek, operatsion liderlik faoliyatidagi muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari tahlilga tortilgan.

Kalit so‘zlar: operatsion liderlik, strategik liderlik, ehtiyojlarni boshqarish, maktab missiyasi, hisobdorlik, natijadorlik

Аннотация. Компетентность операционного лидерства в образовании позволяет руководителям школ сосредоточиться на стратегическом планировании, управлении ресурсами, формировании команды и развитии позитивной корпоративной культуры, что существенно влияет на успеваемость учащихся и успех школы в целом. В данной статье анализируется сущность операционного лидерства, его основные компоненты, а также проблемы в деятельности операционного лидерства и пути их решения.

Ключевые слова: оперативное руководство, стратегическое руководство, управление потребностями, миссия школы, подотчетность, эффективность

Abstract. Operational leadership competence in education allows school leaders to focus on strategic planning, resource management, team building, and developing a positive culture, impacting student achievement and the success of the school as a whole. This article analyzes the essence of operational leadership, its main components, as well as the problems in operational leadership activities and ways to solve them.

Keywords: operational leadership, strategic leadership, needs management, school mission, accountability, effectiveness

Ta’limda operatsion liderlik o‘quvchilarni rivojlanishini ta’minlash mumkin bo‘lgan samarali ta’lim muhitini yaratish uchun muhimdir. Bu kompetensiya ta’lim muassasasi rahbarlariga strategik rejalashtirish, resurslarni boshqarish, jamoani shakllantirish va ijobiy madaniyatni rivojlantirishga e’tibor qaratish, o‘quvchilarning yutuqlariga va umuman maktabning muvaffaqiyatlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatish imkonini berishi mumkin. Shuningdek, rahbarning operatsion lider sifatidagi roli ko‘nikmalar uyg‘unligini, jumladan, kelajakni tasavvur qila olish, muloqot, moslashuvchanlik va doimiy rivojlanishga intilishni talab qiladi.

Maktab ta’limi boshqaruvida "operatsion liderlik" maktabning kundalik faoliyatiga rahbarlik va nazorat qilish, ya’ni maktabning umumiy maqsad va vazifalariga erishish uchun resurslarni taqsimlash, faoliyatni rejalashtirish, xodimlarni joy-joyiga qo‘yish, obyektlarni saqlash va

ma'muriy faoliyat jarayonlarining bir maromda yuritilishini ta'minlash kabi vazifalar tushuniladi, ya'ni bu maktabni samarali boshqarishning "kalitidir" дир.

Operatsion liderlik va strategik liderlik

Yuqorida qisqacha ta'rif berib o'tgan bo'lsakda “operatsion liderlikni” “strategik liderlik”dan farqli tomonlarini ajrata olishimiz muhimdir. Quyidagi jadvalda “operatsion lider” bilan “strategik lider” faoliyatning farqli jihatlarini ko'rishimiz mumkin.

	Operatsion lider	Strategik lider
Faoliyat mazmuni		
Vaqt/muddat	Muddati qisqa/ darhol bajarilishi	Uzoq muddatli, uzoqni ko'zlangan
Nimani nazarda tutadi/Nimaga qaratilgan	Jarayon, topshiriqlar va samaradorlik	Tasavvur, yo'nalish va yangilik(innovatsiya)
Tavakkalchilik istiqboli	Kundalik faoliyatdagi xavfni kamaytirish	Kelajakda yutuqqa erishish uchun xavfni kamaytirish
Qaror qabul qilish	Mavjud strategiyalardan samarali foydalanish	Yangi yo'nalishlarni belgilash yoki mavjud strategiyalarni o'zgartirish

Yo'l boshchi, yetakchi sifatida maktab rahbari strategik maqsad va vazifalarni samarali bajarish va jamoani yuqori natijalarga erishishga ilhomlantirish uchun mas'uldirlar. Ular xodimlar va o'quvchilarni ijobiy, yuksak natijalarga erishga undash, ularga motivatsiya berish orqali tashkilotning strategik rejasini bosqichma-bosqich amalga oshirish hamda ularni rag'batlantirish uchun mas'uldirlar.

Ta'limdagi operatsion liderlikning muhim tarkibiy qismlari.

Operatsion liderlik muhim tarkibiy qismlari quyidagicha:

1. Tasavvur va missiyaning muvofiqligi:

- ❖ Operatsion lider kundalik faoliyatni maktabning missiyasi, maqsadi va vazifasiga mos kelishini ta'minlashi zarur. Bu ta'lim muassasasining ta'lim natijalari samaradorligi va ustuvor yo'nalishlarini aks ettiruvchi aniq maqsadlarni belgilashni o'z ichiga oladi.

2. Strategik rejalashtirish:

- ❖ Samarali operatsion liderlik kelajakdagi qiyinchiliklar va imkoniyatlarni oldindan ko'ra oladigan uzoq muddatli rejalashtirishni o'z ichiga oladi. Rahbarlar maktabni oliy maqsadga erishishga yo'naltiradigan harakat rejalarni ishlab chiqishlari kerak.

3. Resurslarni boshqarish:

- ❖ Rahbarlar turli resurslarni, jumladan, moliyaviy, inson kapitali va obyektlarni boshqarishga mas'uldirlar. Bu jarayon byudjetni va resurslarni samarali taqsimlash, xodimlarning muvaffaqiyatga erishish uchun zarur vositalarga ega bo'lishini ta'minlashni o'z ichiga oladi.

4. Jamoa(komanda)ni shakllantirish va kadrlar salohiyatini oshirish:

- ❖ Operativ liderlikning muhim jihati jipslashgan jamoani shakllantirishdir. Bu yuqori sifatli kadrlarni ishga olish, o'qitish va saqlab qolish, shuningdek, doimiy malaka oshirish imkoniyatlarini ta'minlashni o'z ichiga oladi.

5. Asoslangan qaror qabul qilish:

- ❖ Operatsion lider o‘z qarorlarini asoslash uchun ma’lumotlardan foydalanadilar. O‘quvchilarning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari, davomat qaydlari va boshqa tegishli ma’lumotlarni tahlil qilish orqali rahbarlar rivojlantirish yo‘nalishlarini aniqlab, maqsadli strategiyalarni amalga oshirishlari mumkin.

6. Kommunikatsiya:

- ❖ Aniq va samarali muloqot operatsion liderlik uchun juda muhim. Rahbarlar kutilayotgan natijalarni yetkazishlari, fikr-mulohaza bildirishlari va barcha manfaatdor tomonlar, jumladan o‘qituvchilar, o‘quvchilar, ota-onalar va jamoatchilik bilan muloqot qilishlari kerak.

7. Inqirozni oldini olish:

- ❖ Operatsion lider xavfsizlik, sog‘liqni saqlash (masalan, pandemiya paytida) yoki boshqa kutilmagan hodisalar bilan bog‘liq bo‘lgan inqirozlarni samarali hal qilishga tayyor bo‘lishlari kerak. Bu favqulodda vaziyatlar rejalariga ega bo‘lish va tez va samarali javob bera olishni o‘z ichiga oladi.

8. Maktabda ijobiy-madaniy muhit yaratish:

- ❖ Liderlar maktabning ijobiy-sog‘lom muhitini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Ular o‘quvchilar va xodimlar o‘rtasida inklyuzivlik, hurmat va hamkorlikni targ‘ib qiladi, har bir kishi o‘zini qadrligi va e’tiborli his qiladigan madaniy muhitni shakllantiradi.

9. Hisobdorlik va natijadorlik monitoringi:

- ❖ Operatsion liderlar barcha darajalarda – o‘quvchi, o‘qituvchilar va rahbar xodimlar faoliyatini nazorat qilish uchun hisobdorlik tizimlarini o‘rnatadilar. Jarayonni muntazam, holis, shaffof baholab borish har bir kishining belgilangan maqsadlarga erishayotganini ta’minlashga yordam beradi.

10. Jamoatchilikni jalb qilish:

- ❖ Jamoa bilan mustahkam munosabatlarni o‘rnatish operatsion liderlar uchun juda muhimdir. Ota-onalar va jamoa a’zolarini jalb qilish maktabni qo‘llab-quvvatlashni kuchaytirishi va o‘quvchilarga foyda keltiradigan hamkorlik aloqalarini o‘rnatishi mumkin.

Operativ liderlik faoliyatida quyidagi muammolar ishni samaradorligini oshirishga halaqit berishi mumkin

- **O‘zgarishlarga qarshilik:** Yangi islohatlar va tashabbuslarni amalga oshirishda tizimdagi mavjud amaliyotlarga ko‘nikkan xodimlar yoki ota-onalarning qarshiligiga duch kelishi mumkin.
- **Resursdagi cheklovlar:** Aksariyat maktablar zarur resurslar yoki dasturlar bilan ta’minlanishini qiyinlashtiradigan vaziyatlar va cheklovlariga duch kelmoqda.
- **Rasmiy va ma’muriy lavozim vazifalarni ta’limda liderlik vazifalari bilan muvozanatini ta’minlash:** Rahbarlar aksariyat hollarda ko‘plab mas’uliyatlarni o‘z zimmlariga oladilar, bu esa ularning liderlik vazifalariga e’tiborini susaytirishi mumkin.
- **Turli ehtiyojlarni boshqarish:** Maktablar turli ehtiyojlarga ega bo‘lgan aholi qatlamlariga xizmat ko‘rsatadi, bu esa rahbarlardan moslashuvchan va sezgir bo‘lishni talab etadi.

Ta’limda operativ liderlik o‘quvchilar rivojlanishi mumkin bo‘lgan samarali ta’lim muhitini yaratish uchun muhimdir. Ta’lim rahbarlari strategik rejalashtirish, resurslarni boshqarish,

jamoani shakllantirish va ijobiy madaniyatni rivojlantirishga e’tibor qaratib, o’quvchilarning yutuqlariga va umuman maktab muvaffaqiyatiga sezilarli ta’sir ko’rsatishi mumkin. Bu azifa ko’nikmalar uyg’unligini, jumladan, tasavvur, muloqot, moslashuvchanlik va doimiy takomillashuvga intilishni talab qiladi. Maktab o’quvchilarining natijalarini maksimal darajada oshirish, resurslarni samarali va barqaror taqsimlashni ta’minlash uchun barcha maktablarda rahbarlarning operativ liderlik salohiyatini oshirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyot

1. W.Warner Burke. Organization change. Sage publication. USA, 2018. (ingliz tilida qo’llanma). 14-15-boblar, 295-338 betlar

MAKTABNING BYUDJETDAN TASHQARI MABLAG‘LARINI STATISTIK TAHLIL QILISHDA SUN’IY INTELLEKTNING AHAMIYATI (O‘ZBEKISTON MISOLIDA)

Bexudova Mexriniso Omon Qizi

O‘zbekiston Respublikasi Toshkent shahar

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti tayanch doktoranti

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada O‘zbekiston umumta’lim maktablarining byudjetdan tashqari mablag‘larini tahlil qilish jarayonida sun’iy intellekt (AI) texnologiyalaridan foydalanishning ahamiyati tahlil qilinadi. Sun’iy intellekt asosidagi tahlil usullari moliyaviy ma’lumotlarni qayta ishlash, prognozlash hamda samarali qarorlar qabul qilishda katta imkoniyatlar yaratadi. O‘zbekiston ta’lim tizimida AI texnologiyalarini joriy etish orqali maktablarning moliyaviy mustaqilligini oshirish va resurslardan oqilona foydalanishni ta’minlash yo‘nalishlari yoritiladi.

KALIT SO‘ZLAR: sun’iy intellekt, byudjetdan tashqari mablag‘, statistika, raqamli tahlil, ta’lim tizimi, O‘zbekiston

АННОТАЦИЯ: В данной статье анализируется важность использования технологий искусственного интеллекта (ИИ) в процессе анализа внебюджетных средств общеобразовательных школ Узбекистана. Аналитические методы, основанные на искусственном интеллекте, создают широкие возможности для обработки финансовых данных, прогнозирования и принятия эффективных решений. В статье рассматриваются направления повышения финансовой самостоятельности школ и обеспечения рационального использования ресурсов за счет внедрения технологий ИИ в систему образования Узбекистана.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: искусственный интеллект, внебюджетные средства, статистика, цифровой анализ, система образования, Узбекистан

Mavzuning dolzarbligi va zarurati. Jahonda ta’lim xarajatlarining ortib borishi, maqsadli ta’lim dasturlarini moliyalashtirish masalalarini dolzarblashtirmoqda. Ta’lim odamlar va jamiyatlarga ko‘plab iqtisodiy va ijtimoiy foyda keltirgani uchun kelajakka sarmoya, deb qaraladi. Shu bilan birga, ta’limni moliyalashtirish masalasi barcha davlatlarda eng dolzarb va munozarali masaladir. Odatda ta’limga sarflanadigan xarajatlar asosan davlat budjetlaridan kelib chiqqanligi uchun ta’lim moliyasi mamlakat boyligi bilan bog‘liq holda o‘lchanadi va amalga oshiriladi.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston ta’lim tizimida moliyaviy mustaqillikni kuchaytirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va raqamli boshqaruvni rivojlantirish borasida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Shu jumladan, maktablarning byudjetdan tashqari mablag‘lari — ya’ni homiylik, pullik xizmatlar, loyihalar va grantlar hisobidan shakllanadigan mablag‘lar — ta’lim muassasalarining moliyaviy barqarorligini ta’minlashda muhim o‘rin tutadi. Biroq, bu mablag‘larni samarali tahlil qilish, ularning o‘shish dinamikasini baholash va kelgusidagi prognozlarni aniqlashda an’anaviy statistik usullar yetarli darajada natija bermasligi mumkin. Shu sababli, sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish — zamonaviy statistik tahlilning yangi bosqichi sifatida qaralmoqda.

1. Byudjetdan tashqari mablag‘larning iqtisodiy mohiyati

Byudjetdan tashqari mablag‘lar maktablarning moliyaviy imkoniyatlarini kengaytirish, o‘quv jarayonini moddiy-texnik jihatdan ta’minlash hamda qo‘shimcha ta’lim dasturlarini moliyalashtirish uchun ishlatiladi. Ularning asosiy manbalari quyidagilardan iborat:

homiylik va xayriya mablag‘lari;

pullik o‘quv kurslari va to‘garaklardan tushumlar;

xalqaro grant va loyihalar;

ishlab chiqilgan xizmatlar yoki tadbirlardan tushgan daromadlar.

Statistik tahlil orqali bu mablag‘larning yilma-yil o‘shish tendensiyasini aniqlash, hududlar kesimidagi farqlarni baholash va samaradorlikni o‘lchash mumkin.

2. Statistik tahlilda sun’iy intellektning roli

Sun’iy intellekt texnologiyalari maktablarning moliyaviy ma’lumotlarini chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Jumladan:

Mashinali o‘qitish (Machine Learning) algoritmlari yordamida byudjetdan tashqari mablag‘larning kelgusi o‘shishini prognozlash mumkin;

Sun’iy neyron tarmoqlar yordamida o‘shish sur‘atlariga ta’sir etuvchi omillar aniqlanadi;

Avtomatik ma’lumotlarni tozalash va tasniflash texnologiyalari orqali inson xatosi ehtimoli kamayadi;

Vizualizatsiya tizimlari (Power BI, Tableau, Python kutubxonalari) orqali murakkab ma’lumotlar sodda grafik ko‘rinishga keltiriladi.

Masalan, O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi bazasidagi maktablar ma’lumotlarini AI dasturlarida tahlil qilib, qaysi hududlarda homiylik mablag‘lari yuqoriligi yoki qayerlarda pasayish kuzatilayotganini tez aniqlash mumkin.

3. O‘zbekiston misolida amaliy natijalar

O‘zbekistonning ayrim viloyatlarida sun’iy intellekt asosida moliyaviy tahlil qilish tajribalari boshlangan. Misol uchun:

Toshkent shahri va Samarqand viloyatida ta’lim muassasalari daromadlari va xarajatlari bo‘yicha avtomatik tahlil platformalari sinovdan o‘tkazilmoqda.

Bu tizimlar yordamida har bir maktabning byudjetdan tashqari mablag‘lari bo‘yicha real vaqt rejimida hisobotlar shakllantiriladi.

Natijada moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligi 15–20% ga oshgani kuzatilmoqda.

4. Sun’iy intellektni joriy etishning afzalliklari

Ma’lumotlarni tezkor qayta ishlash va aniqlik darajasining oshishi;

Tahlil natijalarining inson omilidan mustaqilligi;
Moliyaviy rejalashtirishni avtomatlashtirish;
Korrupsiya va ortiqcha xarajatlar xavfini kamaytirish;
Strategik qarorlar qabul qilishda aniq statistik asos yaratish.

Xulosa

Maktablarning byudjetdan tashqari mablag‘larini samarali boshqarish O‘zbekiston ta’lim tizimining moliyaviy barqarorligi va rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Sun’iy intellekt texnologiyalarini statistik tahlil jarayoniga joriy etish esa ushbu jarayonni yangi bosqichga olib chiqadi — ma’lumotlarni tezkor tahlil qilish, moliyaviy oqimlarni prognozlash hamda qarorlarni ilmiy asosda qabul qilish imkonini yaratadi.

Kelgusida O‘zbekiston ta’lim sohasida sun’iy intellektga asoslangan moliyaviy tahlil tizimlarini keng joriy etish maktablar faoliyatining shaffofligini ta’minlash va ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T. 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘RQ-637-son. Toshkent, 2020 yil 23 sentabr.
3. "Byudjetdan tashqari jamg‘armalar" O‘zME. B-harfi Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 22.04.2019 yildagi 343-son
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 22.04.2019 yildagi 344-son
6. Belexova G.V., Kalachikova O.N. «Vek jivi – vek uchis»: konseptualnyy diskurs o finansovoy gramotnosti naseleniya. Ekonomicheskie i sotsialnye peremeny: fakty, tendensii, prognoz. Tom 11, № 6, 2018.
7. https://nrm.uz/contentf?doc=586970_o%E2%80%98zbekiston_respublikasi_vazirlar_mahkamasining_22_04_2019_y_343-son_o%E2%80%98zbekiston_respublikasi_halq_talimi_vazirligi_tizimidagi_umumiy_o%E2%80%98ta_talim_muassasalarida_pullik_talim_hizmatlarini_ko%E2%80%98rsatish_tartibi_to%E2%80%98g%E2%80%98risida_nizomni_tasdiqlash_haqidagi_qarori&products=1_vse_zakonodatelstvo_uzbekistana
8. <https://www.gazeta.uz/oz/2019/04/24/pullik-talim/>
9. <https://kun.uz/88163022?q=%2Fuz%2F88163022>

YOSHLAR SIYOSATI VA IJTIMOY LOYIHALARNI BOSHQARISHDA ISHTIROKLI MODELLAR

Saydamatova Nasibaxon Erbuwayevna

*O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Biznes va tadbirkorlik oliy
maktabi magistranti*

Annotatsiya. Ushbu maqola O‘zbekiston Respublikasi ta’lim tizimida yoshlar siyosatini amalga oshirish va ijtimoiy loyihalarni boshqarishda ishtirokli modellarni qo‘llashning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qiladi. Tadqiqotda yoshlarning qaror qabul qilish jarayonlariga jalb qilinishi, ta’lim loyihalaridagi ishtirokining samaradorlikka ta’siri hamda O‘zbekiston sharoitida qo‘llash mexanizmlari yoritilgan. Xorijiy tajriba asosida milliy modelni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy takliflar ishlab chiqilgan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, ishtirokli modellar yoshlarning faolligi, ijtimoiy mas’uliyati va loyiha barqarorligini sezilarli darajada oshiradi.

Kalit so‘zlar: yoshlar siyosati, ta’lim, ishtirokli boshqaruv, ijtimoiy loyiha, yoshlar faolligi.

This article analyzes the theoretical and practical aspects of applying participatory models in youth policy and social project management within the education system. The study examines youth involvement in decision-making, its impact on project effectiveness, and mechanisms of implementation in the context of Uzbekistan. Based on international practices, several policy recommendations for improving the national model are proposed. The findings demonstrate that participatory approaches significantly enhance youth engagement, social responsibility, and project sustainability.

Keywords: youth policy, education, participatory governance, social projects, youth engagement.

В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты применения партисипативных моделей в реализации молодежной политики и управлении социальными проектами в системе образования. Исследование анализирует включенность молодежи в процессы принятия решений, влияние участия на эффективность проектов, а также механизмы внедрения в условиях Узбекистана. На основе зарубежного опыта предложены научные рекомендации по совершенствованию национальной модели. Результаты показывают, что партисипативные подходы существенно повышают активность молодежи, социальную ответственность и устойчивость проектов.

Ключевые слова: молодежная политика, образование, партисипативное управление, социальный проект, участие молодежи.

Kirish

XXI asrda yoshlar siyosati davlatlarning barqaror rivojlanish strategiyalarida ustuvor yo‘nalish sifatida qaralmoqda. Ta’lim tizimi esa yoshlarning faolligi, ijtimoiy pozitsiyasi va shaxsiy mas’uliyati shakllanadigan asosiy makondir. So‘nggi yillarda xalqaro tashkilotlar — UNESCO, OECD, UNDP kabi institutlar ta’limda yoshlar ishtirokini kuchaytirish bo‘yicha global siyosatni ilgari surmoqda. Chunki yoshlarni faqat iste’molchi emas, balki siyosiy va ijtimoiy jarayonlarning to‘laqonli ishtirokchisi sifatida ko‘rish zamonaviy boshqaruvning eng muhim tamoyillaridan biridir. An’anaviy boshqaruv modellari ko‘pincha yuqoridan-pastga (top-down) qaror qabul qilishga asoslangan bo‘lib, yoshlarning ehtiyoj va tashabbuslarini yetarlicha aks

ettirmaydi. Ishtirokli modellar esa qarorlar ishlab chiqilishi, amalga oshirilishi va baholanishida yoshlarning faol sheriklik asosida qatnashuvini koʻzda tutadi. Bu esa nafaqat taʼlim loyihalarining sifatini oshiradi, balki yoshlarning ijtimoiy kapitalini mustahkamlaydi.

Mazkur maqola aynan taʼlim tizimida yoshlar siyosatini amalga oshirish va ijtimoiy loyihalarni boshqarishda ishtirokli modellarning ilmiy asoslari, xorijiy tajribalari hamda Oʻzbekiston sharoitidagi imkoniyatlarini keng yoritishga qaratilgan. 2020-yil 27-iyundagi PQ-4768-son qaror bilan “Yoshlar daftari” tizimi joriy etildi va yoshlar muammolari hamda tashabbuslarini manzilli hal qilish uchun moliyaviy va tashkiliy mexanizmlar shakllantirildi. “Yoshlar daftari jamgʻarmasi” orqali ijtimoiy va taʼlimiy loyihalarni moliyalashtirish imkoniyati paydo boʻldi. Shuningdek, 2020-yil 24-noyabr kuni qabul qilingan PQ-4891-son qaror bilan yoshlar tadbirkorligi va startap tashabbuslarini qoʻllab-quvvatlash boʻyicha grantlar va inkubatsiya dasturlari ishga tushirildi, bu esa loyihalarni boshqarish madaniyatini rivojlantirishga xizmat qildi.

2021-yil 19-yanvarda qabul qilingan PF-6155-son Farmon bilan 2021–2025-yillarga moʻljallangan “Yoshlar siyosati strategiyasi” tasdiqlandi. Strategiyada yoshlarning qaror qabul qilish jarayonlarida ishtiroki alohida ustuvor yoʻnalish sifatida belgilandi. Shu yildan boshlab Yoshlar parlamenti va Yoshlar maslahatchi kengashlari faoliyati takomillashtirildi, ular orqali yoshlarning davlat boshqaruvi va taʼlim islohotlarida oʻz fikri bilan qatnashish mexanizmlari kengaydi.

Ishtirokli boshqaruv tushunchasi

Ishtirokli boshqaruv (participatory governance) — qaror qabul qilish jarayonida manfaatdor guruhlarining, jumladan, yoshlarning hamkorlikda qatnashuvini nazarda tutuvchi boshqaruv modeli. Bu yondashuv demokratik tamoyillarga tayangan boʻlib, barcha subyektlarning ovozi teng eshitilishini taʼminlaydi.

J. Arnstein (1969) oʻzining mashhur “Ishtirok zinapoyasi” modelida ishtirokni sakkiz bosqichga ajratadi. Uning eng yuqori pogʻonalari — hamkorlik (partnership) va fuqarolik nazorati (citizen control) — haqiqiy ishtirokni bildiradi. Taʼlim tizimida aynan shu bosqichlarga erishish yoshlarning qaror qabul qilish jarayonida toʻlaqonli subyekt sifatida tan olinishini anglatadi.

Yoshlar siyosati — yoshlarning huquq va manfaatlarini taʼminlash, salohiyatini roʻyobga chiqarish hamda ularni ijtimoiy hayotga faol jalb etishga qaratilgan davlat strategiyasidir. Taʼlim esa ushbu siyosatning amaliy maydoni boʻlib, yoshlar tafakkuri, ijtimoiy kompetensiyalari va liderlik koʻnikmalari aynan shu jarayonda shakllanadi. Yoshlarning ijtimoiy loyihalar va yoshlar ishtiroki jamiyat farovonligini oshirishga qaratilgan tashabbuslar boʻlib, yoshlar ularda uch xil pozitsiyada qatnashishi mumkin:

Foydalanuvchi (beneficiary) sifatida;

Ishtirokchi (participant) sifatida;

Tashabbuskor va yetakchi (leader) sifatida.

Ishtirokli modellar aynan uchinchi rolni kuchaytirishga xizmat qiladi.

2. Metodologiya

Tadqiqot quyidagi yondashuvlarga tayandi:

ilmiy adabiyotlar tahlili (UNESCO, OECD, EU Youth Strategy);

qiyosiy tahlil (Finlandiya, Janubiy Koreya, Singapur);

Oʻzbekiston taʼlim siyosati hujjatlari kontent tahlili;

kuzatuv va normativ-huquqiy tahlil.

3. Xorijiy tajribalar tahlili

Finlandiya tajribasi

Finlandiya ta’lim boshqaruvi talabalar parlamenti instituti orqali tashkil etilgan. Maktab va kollejlarda darajasida o‘quvchilar ta’lim loyihalarining rejalashtirilishi va baholanishida 30–40% ishtirok ulushiga ega. Finlandiya modeli yoshlarni faqat ijrochi emas, balki sherik sifatida tan oladi.

Janubiy Koreya

“Youth Policy Lab” markazi orqali yoshlar ta’lim siyosati hujjatlari bo‘yicha ekspert sifatida jalb qilinadi. Loyihalar monitoringida yoshlar komissiyalari faoliyat yuritadi.

Singapur

Yoshlar startaplari va ijtimoiy tashabbuslari davlat grantlari bilan qo‘llab-quvvatlanadi. Universitetlar qoshida “Youth Innovation Hub” markazlari yoshlarni loyiha ishlab chiqish va boshqarishga o‘rgatadi.

4. Ishtirokli modellar samaradorligi

Ta’lim loyihalari sifatining oshishi

Yoshlar ehtiyojga eng yaqin guruh bo‘lgani uchun ularning fikr-mulohazalari loyihalarning haqiqiy maqsadga yo‘naltirilishiga yordam beradi.

Motivatsiya va mas’uliyatning kuchayishi

Yoshlar qaror qabul qilishda ishtirok etganda o‘zini loyiha egasi sifatida his qiladi.

Ijtimoiy kapitalning shakllanishi

Ishtirok jarayoni hamkorlik, muloqot va liderlik ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Barqarorlik

Ishtirokli loyihalar tashqi nazoratdan kamroq qaram bo‘ladi, davomiylik yuqori bo‘ladi.

5. Cheklovlar va muammolar

yoshlarning tajribasi yetishmasligi;

vaqt va resurs cheklovlari;

institutsional mexanizmlarning sustligi;

yeterli trening va metodik qo‘llanmalar yo‘qligi.

6. O‘zbekiston sharoitidagi imkoniyatlar

Normativ asoslar

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilingan “Yoshlar siyosati to‘g‘risida”gi qonun, “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi va “Yoshlar daftari” tashabbuslari yoshlar ishtirokini kuchaytirish uchun asos yaratadi.

Ta’lim muassasalarida amaliy mexanizmlar-

maktablarda “Yoshlar kengashi”ni joriy etish;

OTMlarda talabalar bilan hamkorlikda grant loyihalari;

“Mahalla–ta’lim–yoshlar” hamkorlik modeli;

loyiha menejmenti bo‘yicha maxsus o‘quv dasturlari.

Raqamli ishtirok platformalari

Onlayn petition, elektron muhokama, raqamli ovoz berish tizimlari yoshlar ishtirokini kengaytirishi mumkin.

7. Taklif va tavsiyalar

Ta’lim muassasalarida yoshlar qaror qabul qilish organlarini institutsionallashtirish.

Yoshlar uchun loyiha boshqaruvi bo'yicha milliy o'quv dasturini yaratish.

OTMlarda yoshlar startaplari uchun grant va inkubatsiya tizimini kengaytirish.

Ta'lim loyihalarining baholash jarayonida yoshlar ekspertligini joriy etish.

Raqamli ishtirok platformalarini ishlab chiqish.

Xulosa. Ishtirokli modellar ta'limda yoshlar siyosatini amalga oshirishning eng samarali yondashuvlaridan biridir. Yoshlarning qaror qabul qilishdagi faol ishtiroki:

loyiha samaradorligini oshiradi;

ijtimoiy mas'uliyatni kuchaytiradi;

innovatsion fikrlashni rivojlantiradi;

barqaror natijalarga erishishni ta'minlaydi.

O'zbekiston ta'lim tizimida ushbu yondashuvni keng joriy etish yoshlarning davlat va jamiyat hayotidagi faolligini yangi bosqichga ko'taradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi “Yoshlar siyosati to'g'risida”gi Qonuni. 2016-yil 14-sentyabr.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-5106-son qarori “Yoshlar masalalari bo'yicha davlat siyosatini samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”. 2017-yil 30-iyun.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5466-son Farmoni “O'zbekiston Yoshlar ittifoqi faoliyatini qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida”. 2018-yil 5-iyul.1. O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 15.10.2020 yildagi O'RQ-641-son
4. Тухтасинов, И. М. (2018). Развитие профессиональной компетенции на основе эквивалентности при подготовке переводчиков.
5. Тухтасинов, И. (2021). Таржимоннинг касбий компетенцияси ва фаолият функциялари. Иностранная филология: язык, литература, образование.

TA’LIM TASHKILOTLARIDA MENEJMENT JARAYONLARINI TAKOMILLASHTIRISHNING ZAMONAVIY YO’NALISHLARI

Abdurasulova Dilnoza Eshim qizi

*Abdulla Avloniy nomidagi pedagogik
mahorat milliy instituti magistranti*

Xakimova Dildora Mashrabjonovna

*Abdulla Avloniy nomidagi pedagogik
mahorat milliy instituti kafedra mudiri,
p.f.d., dotsent*

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta’lim tashkilotlarida boshqaruv jarayonlarini takomillashtirishning zamonaviy yo’nalishlari ilmiy-nazariy nuqtai nazardan yoritilgan. Ta’lim menejmentining mohiyati, rahbarning kasbiy kompetensiyasi, raqamlashtirishning boshqaruv jarayoniga ta’siri, innovatsion yondashuvlarning o’rni hamda ta’lim sifatini oshirishda monitoringning ahamiyati batafsil tahlil qilinadi. Muallif ta’lim tizimidagi hozirgi o’zgarishlar, global jarayonlar va mehnat bozori talablarini inobatga olgan holda ta’lim tashkilotlarida samarali boshqaruv modelini shakllantirishning ilmiy asoslarini ko’rsatib beradi. Maqola natijalari ta’lim muassasalari rahbarlari, tadqiqotchilar va magistrantlar uchun amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so’zlar: ta’lim menejmenti, innovatsiya, raqamli boshqaruv, monitoring, strategik boshqaruv, pedagogik liderlik, ta’lim sifati.

Аннотация. В статье рассматриваются современные направления совершенствования управленческих процессов в образовательных организациях. Подробно раскрывается сущность образовательного менеджмента, профессиональные компетенции руководителя, влияние цифровизации на процессы управления, роль инновационных подходов и значение мониторинга в повышении качества о

бразования. Автор, учитывая текущие изменения в системе образования и требования рынка труда, подчёркивает научные основы формирования эффективной модели управления образовательным учреждением. Полученные выводы представляют практическую ценность для руководителей образовательных организаций, исследователей и магистрантов.

Ключевые слова: образовательный менеджмент, инновации, цифровое управление, мониторинг, стратегическое управление, педагогическое лидерство, качество образования.

Annotation This article examines the modern directions for improving management processes in educational institutions. It provides an in-depth analysis of the essence of educational management, the professional competencies of leaders, the impact of digitalization on management, the role of innovative approaches, and the importance of monitoring in enhancing educational quality. Considering current changes in the education system and labor market demands, the author identifies the scientific foundations necessary for establishing an effective management model in educational organizations. The results of the study are practically valuable for education managers, researchers, and graduate students.

Keywords: educational management, innovation, digital governance, monitoring, strategic management, pedagogical leadership, quality of education.

Hozirgi kunda ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan tub islohotlar ta’lim tashkilotlarini boshqarish jarayoniga yangicha yondashuvlarni joriy qilish zaruratini kun tartibiga chiqardi. Boshqaruvning an’anaviy usullari zamonaviy jamiyat talablariga to’liq javob bera olmay qolayotgani bois, ta’lim tizimida samaradorlikka erishish uchun yangicha menejment nazariyasi va amaliyotini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ta’lim tashkiloti – bu faqatgina o’qituvchi va o’quvchidan iborat oddiy jarayon emas, balki o’zaro bog’liq bo’lgan ko’plab mexanizmlar uyg’unlashgan murakkab boshqaruv tizimidir. Bu tizimda rahbarning qaror qabul qilish malakasi, jamoani boshqarish mahorati, tashkiliy strategiyasi va o’zini doimiy rivojlantirishga bo’lgan intilishi asosiy omil bo’lib xizmat qiladi.

Bugungi ta’lim tashkilotining boshqaruvi jamiyatning raqobatbardosh kadrlarga bo’lgan ehtiyojidan kelib chiqib shakllanmoqda. Shu bois boshqaruv jarayonlarida aniq maqsadlarni belgilash, rejalashtirish, ichki nazoratni yo’lga qo’yish, monitoring tizimini rivojlantirish va innovatsion yondashuvlarni joriy etish zarur bo’lmoqda. Ta’lim muassasasida menejmentning samarali ishlashi nafaqat o’quv jarayoni sifatini, balki butun pedagogik jarayonning barqarorligini ta’minlaydi. Bu esa o’z navbatida o’qituvchilarning kasbiy o’sishini qo’llab quvvatlash, o’quvchilarning individual rivojlanishiga yordam berish va ta’lim muassasasining imijini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Zamonaviy ta’lim tashkilotlarida menejment jarayonlarini qayta ko’rib chiqish, avvalo, rahbarning kasbiy kompetensiyasi bilan bog’liq. Rahbarning shaxsiy salohiyati, uning boshqaruvga bo’lgan yondashuvi, jamoa bilan kommunikatsiya olib borish qobiliyati, innovatsiyalarni qabul qila olishi va uni amaliyotga tatbiq etish jarayonlari ta’lim tizimining umumiy rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko’rsatadi. Har qanday ta’lim tashkiloti – bu jonli tizim bo’lib, unda ijtimoiy-psixologik muhit, tashkiliy madaniyat va liderlik unsurlari o’zaro birlashib, yakuniy natijaning qanday bo’lishini belgilaydi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, ta’lim menejmentining shakllanishi faqat rahbarning o’z vazifalarini bajarishi bilan cheklanmaydi; u butun jamoaning maqsad sari yo’nalishini aniqlaydigan strategik shaxs sifatida maydonga chiqadi.

Bugungi boshqaruv tizimi rahbardan doimo o’zini yangilab borishni, dunyodagi o’zgarishlarni chuqur kuzatishni, ta’lim jarayonini boshqarishda manzilli yondashuvni talab qilmoqda. An’anaviy boshqaruv chegaralari tobora torayib, o’rniga ilmiy asoslangan, tahlilga tayangan va faktlarga suyanadigan boshqaruv shakli kelmoqda. Masalan, ta’lim jarayonini rejalashtirishda o’quvchilarning yosh psixologik xususiyatlarini, jamiyatning zamonaviy talablarini, mehnat bozori ehtiyojini, ilm-fan taraqqiyotining yo’nalishlarini hisobga olish ta’lim menejmentining bosh mezoniga aylanmoqda. Bunday yondashuv rahbarning professional fikrlash doirasini kengaytiribgina qolmay, balki ta’lim jarayonini to’g’ri yo’naltirishga yordam beradi.

Bugungi ta’lim menejmentida raqamli yondashuvning o’rni ham juda muhimdir. Raqamlashtirish ta’lim tashkilotlarining boshqaruv jarayonini yengillashtiribgina qolmay, balki jarayon ustidan to’liq nazorat qilish, ma’lumotlarni tahlil qilish, samaradorlikni baholash imkonini beradi. Elektron jurnal, elektron hujjatlar aylanishi, masofaviy ta’lim platformalari, sun’iy intellekt yordamida monitoring qilish kabi jarayonlar ta’lim menejmenti samaradorligini sezilarli darajada oshirmoqda. Raqamli texnologiyalar yordamida ta’lim muassasasida yuzaga kelayotgan real ahvolni aniqlash, resurslarni to’g’ri taqsimlash, o’qituvchilar faoliyatini o’rganish,

o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini kuzatish yanada osonlashmoqda. Bu esa boshqaruvning zamonaviy modelini shakllantirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Yana bir muhim jihat – bu ta’lim tashkilotida sog‘lom psixologik muhitni shakllantirishdir. Boshqaruv jarayonida o‘qituvchilar o‘rtasidagi hamkorlik, pedagogning o‘z kasbiga bo‘lgan qiziqishi, jamoada o‘zaro hurmat, motivatsiya va qo‘llab-quvvatlash tizimi asosiy o‘rinni egallaydi. Rahbar tomonidan yaratilgan qulay ish muhiti o‘qituvchilar faoliyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Agar pedagog o‘zini qadrlangan, o‘z fikri eshitilayotgan jamoada ekanligini his qilsa, u albatta ta’lim sifatining oshishiga o‘z hissasini qo‘shadi. Shu bois rahbarning jamoa bilan ishlash mahorati, kommunikativ kompetensiyasi, pedagogik liderlik qobiliyati ta’lim menejmentining eng muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Ta’lim menejmentida innovatsion yondashuvlarning kuchayishi ham alohida ahamiyatga ega. Innovatsion boshqaruv – bu faqat yangi texnologiya emas, balki fikrlash tarzining o‘zgarishi demakdir. Bu jarayon ta’lim muassasasining ichki madaniyatiga, o‘qituvchilarning kasbiy faolligiga, o‘quvchilarning motivatsiyasiga ham ta’sir ko‘rsatadi. Innovatsion boshqaruvda rahbar o‘quv jarayoniga yangi g‘oyalarni olib kiradi, ularni jamoa bilan birgalikda ishlab chiqadi va amaliyotga tatbiq qiladi. Bunday yondashuv ta’lim muassasasining imijini mustahkamlab, uni raqobatbardosh tashkilotga aylantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, ta’lim tashkilotida sifat monitoringini takomillashtirish ham boshqaruv jarayonlarining ajralmas bo‘lagidir. Monitoring tizimi orqali ta’lim jarayonida yuzaga kelayotgan muammolarni aniqlash, o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini baholash, o‘qituvchilar faoliyatidagi kamchiliklarni ko‘rish va ularni bartaraf etish imkoniyati mavjud. Sifat monitoringi muntazam bo‘lib borilganda, ta’lim muassasasi o‘z faoliyatini aniq rejalashtiradi, istiqbolli yo‘nalishlarni belgilaydi va amaliy natijalarni kuchaytiradi.

Ta’lim menejmentining zamonaviy modeli, avvalo, o‘quvchi manfaatiga xizmat qilishi kerak. O‘quv jarayoni markazida o‘quvchi tursa, barcha boshqaruv qarorlari, metodik yondashuvlar va strategiyalar uning rivojlanishiga qaratiladi. Bunday yondashuv o‘quvchini mustaqil fikrlovchi, tashabbuskor, o‘zini boshqara oladigan shaxs sifatida shakllantirishga yordam beradi. Shu bois ta’lim menejmentining asosiy vazifalaridan biri – o‘quvchining individual rivojlanishini ta’minlashdir.

Xulosa qilib aytganda, ta’lim menejmentini takomillashtirish zamonaviy ta’lim tizimining eng muhim yo‘nalishlaridan biridir. Boshqaruv jarayonida rahbarning kasbiy kompetensiyasi, raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish, jamoada sog‘lom muhit yaratish, innovatsion yondashuvlarni qo‘llash va sifat monitoringini takomillashtirish asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi. Ta’lim tizimida o‘zgarishlar chuqur va tizimli amalga oshirilgan taqdirdagina ta’lim muassasasi jamiyat ehtiyojiga mos kadrlar tayyorlay oladi. Shuning uchun boshqaruvga ilmiy yondashuv, strategik fikrlash va doimiy yangilanish ta’lim menejmentining kelajakdagi ustuvor vazifalari sifatida ko‘riladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hasanboev J. Pedagogika asoslari. Toshkent: Fan, 2020.
2. Xodjayev M. Ta’lim menejmenti. Toshkent: 2021.
3. UNESCO. Educational Leadership and Management. 2020.
4. Azizxodjayeva N. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. Toshkent: 2019.
5. OECD. School Leadership for Learning. 2021.

MAKTAB BOSHQARUVI TIZIMI VA UNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH USULLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Raxmatov Javoxir Botir o‘g‘li

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqola maktab boshqaruv tizimining mazmuni, uning asosiy tarkibiy qismlari, asosiy maqsadi, maktab boshqaruv tizimining yo‘nalishlari hamda samaradorligini oshirish usullari tahlil qilinadi. Tadqiqotda maktab boshqaruv tizimi samaradorligini oshirish usullarini takomillashtirish usullari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Maktab boshqaruv, matab ta’lim tizimi, SMART, SWOT, strategik reja.

Abstract. This article analyzes the content of the school management system, its main components, main goals, directions of the school management system and methods for improving its effectiveness. The study highlights methods for improving the effectiveness of the school management system.

Keywords: School management, education system, SMART, SWOT, strategic plan.

Аннотация. В статье анализируется содержание системы управления школой, её основные компоненты, основные цели, направления деятельности системы управления школой и методы повышения её эффективности. В исследовании рассматриваются методы повышения эффективности системы управления школой.

Ключевые слова: Управление школой, система образования, SMART, SWOT, стратегический план.

Maktab boshqaruv ta’lim tizimining eng muhim bo‘g‘inlaridan biri bo‘lib, uning samarali tashkil etilishi ta’lim sifati, o‘quvchilar rivoji va pedagoglar faoliyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Hozirgi kunda ta’lim jarayonini boshqarishda innovatsion yondashuvlar, raqamli texnologiyalar va zamonaviy menejment usullaridan foydalanish zarurati ortib bormoqda.

Maktab boshqaruv – bu ta’lim muassasasi faoliyatini rejalashtirish, tashkil etish, muvofiqlashtirish, nazorat qilish va baholash jarayonidir. Boshqaruvning asosiy maqsadi o‘quv jarayonini samarali tashkil etish, pedagogik muhitni rivojlantirish va o‘quvchilarga sifatli ta’lim berishni ta’minlashdan iborat. Maktab boshqaruv tizimi quyidagi yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi:

- Strategik rejalashtirish
- Mashg‘ulotlarni tashkil etish va nazorat
- Pedagoglar malakasini oshirish
- O‘quv – tarbiya jarayonini monitoring qilish
- Ota – onalar va jamoatchilik bilan hamkorlik

Maktab ta’limi tizimini boshqarishning samarali mexanizmlarini joriy etish o‘sib kelayotgan yosh avlodni ma’naviy – axloqiy va intellektual rivojlanishi sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarishning eng muhim sharti hisoblanadi, shuningdek o‘quv – tarbiya jarayonida ta’limning innovatsion hakllari va ushullarini qo‘llashga ko‘maklashadi.

Shu bilan birga, ushbu sohadagi ishlar holatini tanqidiy tahlil qilish maktab ta’limi tizimi boshqaruvini tashkil etish, davlat umumiy o’rta ta’li muassasalarining faoliyatini amaliy jihatdan muvofiqlashtirish, ularning maddiy-texnik holatini yaxshilash bo’yicha tadbirlarni moliyalashtirishda bir qator muammolar va kamchiliklar mavjudligi aniqlandi. Jumladan:

birinchidan, joylarda umumiy o’rta va maktabdan tashqari ta’lim sohasida davlat siyosatini amalga oshirish, umumta’lim muassasalari rahbarlari tanlash va joy – joyiga qo’yish masalalarini hal etish, idoraviy mansub tashkilotlarning mulkidan samarali foydalanishda xalq ta’limi boshqaruv organlari rolining yetarli darajada emasligi;

ikkinchidan, umumta’lim muassasalari rahbarlari zimmasiga ularga xos bo’lmagan vazifalar va funksiyalarni yuklash, muassasa direktori va uning o’rinbosarlari o’rtasida vakolatlarning aniq taqsimlanmaganligi, ular faoliyati samaradorligini baholashning aniq mezonlari va parametrlari mavjud emasligi;

uchinchidan, umumiy o’rta ta’limning dolzarb masalalari va ularning natijalarini amaliyotga tatbiq etish bo’yicha chuqur ilmiy tadqiqotlarning mavjud emasligi, o’quv – tarbiya jarayonini uslubiy ta’minlash masalalarida maktab ta’limi bo’limlari va umumta’lim masalalari o’rtasida o’zaro hamkorlik darajasining pastligi;

to’rtinchidan, rahbarlar, o’qituvchilar va umuta’lim muassasalari boshqa xodimlarning kasbiy faoliyatiga asossiz ravishda aralashuvdan himoya qilish mexanizmlarining samarasizligi, nazorat qiluvchi va boshqa davlat organlari tomonidan maktablarni tekshirish haddan ziyod ko’payib ketganligi;

beshinchidan, ta’lim sifatini ta’minlash, o’qituvchilarning bilim darajasini va pedagogik mahoratini oshirish masalalarida umumta’lim muassasalari faoliyatidagi ochiqlik va shaffoflik darajasining yetarli darajada emasligi, o’quv – tarbiya jarayoni ustidan samarali jamoatchilik nazoratining mavjud emasligi;

oltinchidan, maktab ta’limi tizimi muassasalarini moliyalashtirish va moddiy – texnik ta’minlash mexanizmining mukammal emasligi, ularning faoliyatiga zamonaviy me’yoriy yechimlar, innovatsion ishlanmalarni va axborot – kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish darajasining pastligi.²

Maktab boshqaruvi tizimi samaradorligini oshirish bo’yicha biz quyida keltirilgan usullardan foydalana olamiz:

Strategik rejalashtirish va maqsadlarni aniq belgilash. Samarali boshqaruv oldindan puxta o’ylanga reja va aniq, o’lchanadigan maqsadlarga ega bo’lishni talab etadi. Maqsadlar butun jamoa uchun tushunarli va erishish mumkin bo’lishi kerak.

Tashkiliy tuzilmani optimallashtirish. Boshqaruvning aniq ierarxiyasi va har bir xodimning funksional vazufalarining aniq taqsimlanishi. Qaror qabul qilish jarayonlari shaffof va mantiqiy bo’lishi lozim.

Inson resurslarini samarali boshqarish. Maktabdagi eng qimmatli resurs bu kadrlar – o’qituvchilar va ma’muriyat. Ularni to’g’ri tanlash, joy-joyiga qo’yish, motivatsiya qilish va malakasini oshirish tizim samaradorligini bevosita belgilaydi.

² O’zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni, 5.09.2018-yildagi PF-5538-son

Maktab ichki nazorati tizimini takomillashtirish. Doimiy va tizimli nazorat jarayonlarning maqsadga muvofiqligini ta’minlaydi. Bu faqatgina xato topish emas, balki rivojlanish nuqtalarini aniqlashga qaratilgan bo’lishi kerak.

Ma’lumotlarni tahlil qilish va hisobdorlik. Qarorlar subyektiv fikrlarga emas, balki aniq ma’lumotlar va statistic tahlillarga asoslanishi kerak.

Bugungi kunda maktab direktorining boshqaruv faoliyatiga baho berishda ularning menejrlik sertifikatiga ega ekanligi asosiy ko’rsatkichlardan biri sifatida qaralmoqda. Xususan O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 25-dekabrdagi 681-son qarori bilan tasdiqlanga “Davlat umumiy o’rta ta’lim muassasalari direktori lavozimiga nomzodlarini menejrlik o’quv kurslarida o’qitish va ualrga menejrlik sertifikatini berish tartibi to’g’risida”gi nizomda belgilangan tartibga muvofiq, nafaqat direktorlikka nomzodlar, balki amaldagi maktab direktorlari ham reja asosida 144 soatlik menejrlik kurslarida o’qitiladi.

Maktab boshqaruv tizimi samaradorligini oshirish usullarini takomillashtirishimiz uchun SMART usulini qo’llashimiz mumkin. Bunda maqsadlarni aniq, o’lchanadigan, erishish mumkin bo’lgan, tegishli va muddatga ega qilib belgilash amaliyoti joriy etiladi. SWOT tahlilni muntazam o’tkazish, maktabning kuchli va kuchsiz tomonlarini, imkoniyatlari va tahdidlarini muntazam ravishda tahlil qilib, strategik rejalarni shu asosda yangilab borish kerak. Bundan tashqari, o’qutuvchilarning ish haqi yoki rag’batlantirish tizimini faqat dars soatlari uchun emas, balki erishilgan natijalar, o’quvchilarning o’zlashtirish ko’rsatkichlari va kasbiy rivojlanishga qarab belgilash kerak hamda xodimning o’z malakasini oshirishga bo’lgan ehtiyojini tahlil qilish va ularga zamonaviy usullarini o’rgatish bo’yicha individual dasturlar yaratish kerak.

Adabiyotlar/Literature/ Литература

1. O’zbekiston Raspublikasi Prezidentining farmoni, 5.09.20218-yildagi PF-5538-son
2. O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 25-dekabrdagi 681-son qarori
3. Nuraliyeva.N. Umumiy o’rta ta’lim muassasalarida samarali boshqarishni tashkil etish yo’llari. – Jizzax: Poytaxt exculisiv, 2024
4. Т.И.Шамова. Менежмент в управлении школой. – Москва: 1992

PIRLS TADQIQIOTI ASOSIDA MAKTAB RAHBARLARINING BOSHQARUV KAMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

Oltiyeva Bibisora Ziyodullayevna

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti magistranti

Annottatsiya Maqolada PIRLS xalqaro tadqiqoti natijalari asosida maktab rahbarlarining boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirish muhimligi tahlil qilinadi. O‘zbekistonning PIRLS 2021 ishtiroki, o‘quvchilarning o‘qish savodxonligi, boshqaruv samaradorligi va rahbarlarning professional kompetensiyalarini oshirish bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar bayon etiladi.

Kalit so‘zlar: PIRLS, boshqaruv kompetensiyalari, ta’lim sifatini baholash, maktab rahbari, o‘qish savodxonligi, strategik fikrlash, innovatsion boshqaruv.

Аннотация В статье анализируется важность развития управленческих компетенций руководителей школ на основе результатов международного исследования PIRLS. Представлены научно обоснованные рекомендации по участию Узбекистана в PIRLS 2021, повышению читательской грамотности учащихся, эффективности управления и профессиональных компетенций руководителей.

Ключевые слова: PIRLS, управленческие компетенции, оценка качества образования, руководитель школы, читательская грамотность, стратегическое мышление, инновационный менеджмент.

Abstract The article analyzes the importance of developing management competencies of school management based on international IRLS research. Scientific recommendations are presented on the participation of Uzbekistan in PIRLS 2021, monitoring of students' reading literacy, management and professional competencies of leaders.

Keywords: PIRLS, management competencies, creating quality education, school leader, reading literacy, strategic thinking, innovative management.

Zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini baholash global miqyosda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Xususan PIRLS(Progress in International Reading Literacy Study) tadqiqoti boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining matnni idrok etish ,tahlil qilish va o‘qishga bo‘lgan munosabatini aniqlab, ta’lim sifatining holatini chuqur tahlil qilish imkonini beradi.Ushbu tadqiqot ta’lim jarayonida qo‘llanayotgan metodikalar,pedagogik boshqaruv sifati hamda o‘quvchilar uchun yaratilgan o‘quv muhiti samaradorligini baholashda xalqaro mezon sifatida xizmat qiladi.

Maktab rahbarining boshqaruv kompetensiyalari –nafaqat ma’muriy yoki tashkiliy ko‘nikmalarni,balki pedagogik jarayonni strategik rejalashtirish, o‘quvchilarning professional rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash, o‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan motivatsiyasini oshirish kabi kompleks faoliyatni o‘z ichiga oladi.Shu nuqtai nazardan,PIRLS tadqiqoti natijalarini tahlil qilish orqali ta’lim muassasalarida rahbarlik samaradorligini oshirishning yangi yondashuvlarini ishlab chiqish mumkin.

Maktab rahbaridan ta’lim muhitinirivojlantirish ,pedagoglarning kasbiy o‘sishini qo‘llab-quvvatlash ,tahliliy ma’lumotlarga asoslangan boshqaruvni yo‘lga qo‘yish va innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish talab etiladi. Shu sababli,PIRLS natijalarini tizimli tahlil qilish rahbarlarning boshqaruv kompetensiyalarini aniqlash va rivojlantirish uchun muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

PIRLS tadqiqoti o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini kompleks baholash orqali maktabdagi boshqaruv jarayonlarining kuchli va zaif tomonlarini aniqlash imkonini beradi. Tadqiqotda o‘quvchilarning o‘qish ko‘nikmalari bilan birga, maktabning rahbarlik tizimi, o‘qish jarayonining tashkil etilishi, o‘quvchilarga yaratilgan sharoitlar ham o‘rganiladi. Bu esa rahbar kompetensiyalarining ta’lim sifatiga ta’sir darajasini ko‘rsatib beradi.

Maktab rahbari kompetensiyasining asosiy tarkibiy qismlari-pedagogik yetakchilik, strategik boshqaruv, resurslarni boshqarish, o‘qituvchilar faoliyatini rag‘batlantirish hamda o‘quv jarayonini monitoring qilish bilan belgilanadi. PIRLS natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilari yuqori natija ko‘rsatgan maktablarda rahbarlarning o‘qituvchilarni metodik qo‘llab-quvvatlashi, dars jarayonini tizimli tahlil qilishi va maktabda sog‘lom pedagogik muhit yaratishi Afzal darajada yo‘lga qo‘yilgan bo‘ladi.

Shuningdek PIRLS ma’lumotlari rahbarlarning malaka oshirishga bo‘lgan munosabati, innovatsion metodlarni qo‘llashga tayyorligi, o‘qituvchilar bilan hamkorlikdagi boshqaruv uslubi maktabdagi umumiy ishlashi, zamonaviy yondashuvlarni joriy etishi o‘quvchilarning o‘qish savodxonligi ko‘rsatkichlarini sezilarli oshiradi.

PIRLS tadqiqoti maktab boshqaruvini faqat nazariy jarayon sifatida emas balki, amaliy natijalar bilan o‘lchanadigan tizim ekanini isbotlaydi. Shu sababli rahbarlardagi boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirish ta’lim sifatini oshirishning eng muhim omillaridan biridir. Chunki rahbarning kasbiy tayyorgarligi, metodik yetakchiligi, strategik fikrlashi va pedagogik jamoani boshqarish maktabdagi barcha jarayonlarga ta’sir qiladi. Bu tadqiqot natijalari rahbarlar faoliyatini kuchaytirishga oid bir qator mexanizmlarni taklif qilish imkonini beradi.

Birinchidan, rahbarlar pedagogik yetakchilik ko‘nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Yetakchilik jarayoni rahbarning nafaqat buyruq beruvchi, balki, o‘qituvchilarga yo‘l ko‘rsatuvchi, o‘rgatuvchi va ularga metodik ko‘mak beruvchi shaxsga aylanishini taqozo etadi.

Ikkinchidan, rahbarlarda strategik boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirish muhimdir. Strategik boshqaruv maktabning rivojlanish rejasini ishlab chiqish, uzoq muddatli maqsadlarni belgilash, innovatsion loyihalarni amalga oshirish hamda resurslardan oqilona foydalanishni nazarda tutadi. Bu jarayonda rahbarning tahliliy fikrlashi, vaziyatni baholay olishi va ilmiy asoslangan qaror qabul qilishi talab etiladi.

Uchinchidan, rahbarlar o‘qituvchilarni qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirish tizimini rivojlantirishi zarur. O‘qituvchilarga zamonaviy metodik yordam ko‘rsatish ularni muntazam malaka oshirish kurslariga yuborish, innovatsion tajribalarni joriy etishda ko‘maklashish maktab natijalarini oshiradi. PIRLS tadqiqotlari ham pedagoglar malakasi bilan uzviy bog‘liqlik borligini tasdiqlaydi.

To‘rtinchidan, rahbarning monitoring va baholash kompetensiyalarini rivojlantirish juda muhimdir. O‘quvchilarning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarini muntazam tahlil qilish, dars jarayonini kuzatish, o‘qituvchilarning faoliyatini baholash va kamchiliklarni bartaraf etish bo‘yicha tizimli yondashuv samaradorlikni oshiradi.

Beshinchidan, raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgan paytda rahbarlar uchun raqamli boshqaruv ko‘nikmalarini egallash muhimdir. Elektron kundaliklar, onlayn monitoring tizimlari, raqamli resurslar va ma’lumotlar tahlili orqali boshqaruv samaradorligini oshirish mumkin.

PIRLS tadqiqoti maktablar faoliyatidagi kuchli va zaif jihatlarni aniqlab, rahbarlar faoliyatini takomillashtirishga doir ilmiy asoslangan takliflarni ishlab chiqish imkonini beradi. Tadqiqot natijalariga tayangan holda quyidagi tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

O‘qish savodxonligini strategik maqsad sifatida belgilash;

Metodik xizmat faoliyatini yaxshilash;

Maktab muhitini yaxshilash;

Diagnostika va monitoringni takomillashtirish;

Ota-onalar bilan tizimli hamkorlikni kuchaytirish;

Kadrlarning uzluksiz malaka oshirishini yo‘lga qo‘yish;

Innovatsion boshqaruv tizimini joriy etish-raqamli nazorat, tahliliy platformalar va o‘qituvchilarning faoliyatini raqamlashtirish orqali boshqaruv samaradorligini oshirish.

PIRLS tadqiqoti umumta’lim maktablarida o‘qish savodxonlikligini aniqlash orqali ta’lim sifatini chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarning yutuqlarifaqat dars jarayoniga emas, balki maktab rahbarlarining boshqaruv kompetensiyalariga ham bevosita bog‘liqdir. Zamonaviy maktab boshqaruvi rahbarlardan strategik fikrlash, ta’lim jarayonini tizimli monitoring qilish, pedagoglarni qo‘llab –quvvatlash va o‘qitish muhiti sifatini yaxshilashga qaratilgan innovatsion boshqaruv yondashuvlarini talab qiladi.

Shunday qilib, PIRLS tadqiqoti maktab rahbarlarining boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirish zarurligini ochiq namoyon etdi. Bu kompetensiyalarni kuchaytirish nafaqat o‘quvchilar natijalariga balki, butun ta’lim muassasaning sifat ko‘rsatkichlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Demak, rahbarlarning professional rivoji –ta’lim sifatining barqaror o‘sishini ta’minlovchi asosiy omillardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. IEA (2023). PIRLS 2023 International Results in Reading. Amsterdam: International Association for the Evaluation of Educational Achievement.

2. Mullis, I. V. S., & Martin, M. O. (2021). PIRLS 2021 Assessment Framework. Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center.

3. OECD (2020). School Leadership and Student Outcomes: International Evidence. Paris: OECD Publishing.

4. Fullan, M. (2020). Leading in a Culture of Change. Routledge.

5. Bush, T. (2021). Educational Leadership and Management: Theory, Policy, and Practice. SAGE Publications.

6. Barber, M. (2022). The Role of School Leaders in Improving Student Achievement: A Global Perspective. Cambridge Education Research Journal.

7. Mergler, A. (2023). Developing Principal Competencies for Effective School Management. Journal of Educational Leadership, 14(2), 45–62.

8. Yildiz, F., & Timur, B. (2022). Reading Literacy and School Environment: Comparative Analysis of PIRLS Data. International Journal of Primary Education, 6(3), 110–129.

O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. (2023). Boshlang‘ich sinflarda o‘qish savodxonligini rivojlantirish bo‘yicha metodik qo‘llanma. Toshkent.

MAKTAB DIREKTORLARINING BOSHQARUV KO’NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA SINERGETIK YONDASHUVDAN FOYDALANISH MUAMMOLARI

Yusupova Dilnoza Fayzullayevna

A.Avloniy nomidagi PMMI,

Ta’lim menejmenti kafedrası dotsenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada Maktab direktorlarining boshqaruv ko’nikmalarini rivojlantirishda sinergetik yondashuvdan foydalanish muammolari va unini keltirib chiqaruvchi sabablar tahlil qilingan.

Аннотация: В данной статье проанализированы проблемы использования синергетического подхода в развитии управленческих навыков директоров школ и причины, его вызывающие.

Annotation: In this article, the author discusses the challenges of using synergistic relationships and the factors that contribute to their success.

Kalit so’z: Sinergetik yondashuv, dinamik muvozanat, sinergeya, dispersiya, korrelyatsiya, ierarxik boshqaruv, sinergetik mezonlar

Ключевое слово: Синергетический подход, динамическое равновесие, синергетика, дисперсия, корреляция, иерархическое управление, синергетические критерии

Key word: Synergistic approach, dynamic equilibrium, synergistic, dispersion, correlation, hierarchical management, synergistic criteria

XXI asr ta’lim muhitida maktablarni samarali boshqarish - bu murakkab tizimga ega jarayon bo’lib, unda ko’plab omillar: tashkiliy, ijtimoiy, pedagogik, resurslar va boshqalar o’zaro bir-biri bilan bog’liqlikni talab etadi. Ushbu bog’liqlikni ta’minlashda Sinergetik yondashuv muhim rol o’ynaydi, ya’ni maktab boshqaruvida tizimli, o’zaro ta’sirga ega, o’z-o’zini tashkil etish xususiyatiga ega jarayonlarni joriy etish orqali direktorlar boshqaruv ko’nikmalarini rivojlantirish mumkin. Maktab direktorlarining boshqaruv ko’nikmalarini rivojlantirishda sinergetik yondashuvdan foydalanish dolzarb va samarali yondashuvlardan biri hisoblanadi. Biroq, bu yondashuvni amaliyotga qo’llashda bir qancha muammolar mavjud. Xususan, Sinergetika, tizimli boshqaruv, o’z-o’zini tashkil etish kabi tushunchalar maktab direktorlari uchun murakkab va abstrakt bo’lib qolmoqda. Xususan, Maktab rahbarlarining boshqaruv kompetensiyalari bir xil emas: ba’zilar innovatsion boshqaruvga tayyor, boshqalar esa an’anaviy modellarga suyanadi. Sinergetik yondashuv esa yuqori darajada analitik fikrlash, strategik rejalashtirish va jamoa bilan tizimli ishlashni talab qiladi. Sinergetika kooperatsiya, hamkorlik va o’zaro mas’uliyatga tayanadi. Ko’pgina maktablarda vertikal boshqaruv ustun bo’lib, o’qituvchilarning qaror qabul qilishdagi ishtiroki past. Shuning uchun sinergetik boshqaruvning muhim elementi bo’lgan jamoada o’zgaruvchan, sog’lom raqobat muhitini shakllantirish murakkablikni keltirib chiqaradi.

Sinergetik yondashuv esa hududiy, ijtimoiy va psixologik omillarni inobatga olgan holda moslashuvchan strategiyalarni talab qiladi. Sinergetika murakkab tizimlarning o’z-o’zini tashkil qilish qonuniyatlarini o’rganadigan fan sohasi sifatida ta’riflanadi. Sinergetika – murakkab, tizimli va o’zaro ta’sirga asoslangan yondashuv bo’lib, uni to’g’ri tushunish va qo’llash uchun chuqur nazariy bilim talab etiladi. Demografik joylashuv jihatdan ta’lim muassasalarida moddiy-texnik baza va resurslar yetarli emas. Sinergetik yondashuv asosida samarali boshqaruv — bu

o‘qituvchilar, o‘quvchilar, ota-onalar va boshqa manfaatdor tomonlar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirga asoslanadi. Ko‘plab maktablarda bu turdagi ochiq muloqot va hamkorlik madaniyati hali shakllanmagan. Direktorlar o‘zlarining boshqaruv faoliyatini baholashda sinergetik mezonlardan foydalanishga qiynaladilar. Natijada, o‘zgarishlar samaradorligi to‘g‘ri baholanmaydi va rivojlanish strategiyalari noto‘g‘ri yo‘naltiriladi. Maktab direktorlarining boshqaruv ko‘nikmalarini rivojlantirishda sinergetik yondashuv zamonaviy va istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi. Ammo, Boshqaruv faoliyatiga kengroq tatbiq etishda hamkorlik madaniyatini rivojlantirishga bo‘lgan zarurat dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Eng avvalo, Siniergetik yondashuv nima ekanligini anglab olish maqsadga muvofiq, Siniergetika bu murakkab tizimlarning o‘z-o‘zini tashkil etishi, barqarorlik va tartibga kelish jarayonlarini o‘rganuvchi fan bo‘lib, ta’lim muassasalarini boshqarishda quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

Boshqaruv jarayonining ko‘p komponentlilik va o‘zaro bog‘liqligini tahlil qilish;

Jamoaning umumiy salohiyatidan yangi sifat hosil bo‘lishini ta’minlash;

Maktabni dinamik tizim sifatida ko‘rib, tashqi ta’sirlarga moslashuvchan boshqaruvni qurish;

Direktorning liderlik kompetensiyalarini tizimli ravishda rivojlantirish

kabi imkoniyatlar bilan birga **Sinergetik yondashuvni amaliyotga joriy etishda bir qator amaliy muammolar kuzga tashlanadi:**

1. Ayrim direktorlar siniergetika nazariyasi bilan chuqur tanish emas, natijada tizimli yondashuv yetarli shakllanmaydi.

2. Maktablarda buyruqbozlikka asoslangan boshqaruv uslublari hali ham ustuvor, bu esa dinamik tizim sifatida ishlashga to‘sqinlik qiladi.

3. Siniergetik model faqat ochiq va tashabbuskor jamoa sharoitida ishlaydi. O‘qituvchilarning aksariyati innovatsion boshqaruvga tayyor emas.

4. Siniergetik boshqaruvda tahliliy faoliyat markaziy o‘rinni egallaydi. Amalda esa ko‘plab maktablarda analitik madaniyat yetarli emasligi.

Yuqorida sanab o‘tilgan muammolar maktab direktorlarining boshqaruv ko‘nikmalarini siniergetik yondashuv asosida rivojlantirish ta’lim sifati, jamoa salohiyati va innovatsion jarayonlar samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Biroq mazkur yondashuvni joriy etishda metodik, tashkiliy va motivasion muammolar mavjud bo‘lib, ularni hal qilish kompleks yondashuvni, doimiy o‘qitish va rahbarlar uchun malaka oshirish tizimini takomillashtirishni talab etadi.

Siniergetik yondashuvni maktab boshqaruviga joriy etish yuzasidan rakliflar:³

Maktab boshqaruviga siniergetik yondashuvni Davlat umumiy o‘rta ta’lim muassasalari direktori lavozimiga nomzodlar uchun menejerlik o‘quv kursining o‘quv dasturlariga singdirish;

Jamoaviy refleksiya va o‘zaro ta’sir madaniyatini shakllantirish.

Maktabni o‘zini-o‘zi rivojlantiruvchi tizim sifatida shakllantirishga qaratilgan tashkiliy model ishlab chiqish maktabning tizimli va innovatsion boshqaruvni integratsiyalshga xizmat qiladi.

M. Tajibayev, J. Axmedov Siniergetik yondashuv-yoshlarning yangi dunyoqarashini shakllantirishning asosiy jihatlaridan biri sifatida 2022

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Abdullayeva, Q. Ta’lim muassasalarini boshqarish nazariyasi va amaliyoti. Toshkent: Fan, 2020.
2. Azizxo‘jayeva, N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. Toshkent, 2019.
3. Hasanov, S. “Sinergetik yondashuv asosida ta’lim muassasalarini boshqarishning zamonaviy tendensiyalari.” Pedagogika va psixologiya jurnali, 2022.
4. Rahimova, M. “Maktab direktorlarining liderlik kompetensiyalarini rivojlantirish yo‘llari.” Ta’lim menejmenti, 2021.
5. Пригожин, И., Стенгерс, И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой. Москва, 2020.
6. Лапин, Н.И. Синергетический подход в управлении социальными системами. Москва, 2018.
7. Bush, T. Educational Leadership and Management. Sage, 2020.
8. M. Tajibayev, J. Axmedov Sinergetik yondashuv-yoshlarning yangi dunyoqarashini shakllantirishning asosiy jihatlaridan biri sifatida Toshkent, 2022
9. Qodirov H. Sinergetik yondashuv asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining umummadaniy kompetensiyalarini rivojlantirish. Toshkent, 2025.

INNOVATSION BOSHQARUV TEXNOLOGIYALARI: TA’LIM MENEJMENTI SAMARADORLIGINI OSHIRISH OMILLARI

Alkarov Elyor Maxmudovich

*A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti
bo‘lim boshlig‘i, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa
doktori (PhD), dotsent*

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta’lim tizimida innovatsion boshqaruv texnologiyalarining mazmuni, ularning ta’lim menejmenti samaradorligiga ta’siri hamda samaradorlikni oshiruvchi asosiy omillar ilmiy-nazariy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Dunyodagi ilg‘or boshqaruv amaliyotlari (OECD, TALIS, UNESCO) hamda O‘zbekistonning raqamli ta’limga oid islohotlari ta’lim platformalari misolida ta’lim boshqaruvida innovatsion yondashuvlarning afzalliklari yoritiladi. Maqola yakunida innovatsion boshqaruv texnologiyalarini ta’lim menejmentiga samarali joriy etish bo‘yicha taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: Innovatsion texnologiyalar, ta’lim menejmenti, raqamli boshqaruv, samaradorlik, strategik qaror qabul qilish, ta’lim monitoringi, raqamlashtirish.

Kirish.

Zamonaviy ta’lim tizimida boshqaruv jarayonlari tezkorlik, aniqlik va samaradorlikni talab qiladi. Globallashtirish, raqamli transformatsiya va mehnat bozori ehtiyojlarining keskin o‘zgarishi ta’lim menejmentida yangicha yondashuvlarni joriy etishni dolzarb masalaga aylantirdi. Innovatsion boshqaruv texnologiyalari hozirgi kunda nafaqat o‘quv jarayonini, balki rahbarlik tizimini ham sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqmoqda.

O‘zbekiston ta’lim tizimida oxirgi yillarda raqamli boshqaruv elementlari, LMS, HEMIS, onlinedu.uz, KRK/KRS avtomatlashtirilgan tizimlari joriy etildi. Mazkur jarayonlar ta’lim menejmentida samaradorlik, oshkorlik, monitoringning tezkorligi va strategik qarorlar qabul qilish sifatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda.

Ushbu maqola innovatsion boshqaruv texnologiyalarining ta’lim menejmenti samaradorligiga ta’sirini ilmiy-nazariy asosda yoritishga qaratilgan.

Metodologiya.

Dunyo tajribasi shuni ko‘rsatadiki, ta’lim menejmenti samaradorligini oshirishda innovatsion boshqaruv texnologiyalarini joriy etish hal qiluvchi omil hisoblanadi. Masalan, Estoniya ta’lim tizimi butunlay raqamlashtirilgan bo‘lib, davlat boshqaruvi “X-Road” elektron platformasi asosida ishlaydi. Maktablar faoliyati, o‘quvchilar harakatlari, o‘qituvchilarning malakasi va baholash jarayonlari yagona raqamli monitoring tizimi orqali nazorat qilinadi. Bu yondashuv boshqaruvning shaffofligini ta’minlab, resurslardan foydalanish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Singapur tajribasida ta’lim boshqaruvi “School Cockpit” deb nomlanuvchi sun’iy intellekt asosidagi markazlashgan boshqaruv tizimi orqali amalga oshiriladi. Tizim maktablar, direktorlar va o‘qituvchilarga doir katta hajmdagi ma’lumotlarni real vaqt rejimida tahlil qiladi hamda rahbarlarga data-analitika asosida tezkor strategik qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Janubiy Koreyada esa maktab menejerlari uchun maxsus “data-driven decision making” (*ma’lumotga asoslangan qaror qabul qilish*) tayyorlov dasturi ishlab chiqilgan bo’lib, bunda rahbarlar sun’iy intellekt, raqamli tahlil, boshqaruv statistikasi va monitoring algoritmlaridan foydalanishni o’rganadi.

Finlyandiya ta’lim tizimi esa boshqaruvning avtonomiya va data-analitika asosidagi modeliga tayangan. Maktablar o’zining ichki siyosati, o’quv dasturi va rivojlanish strategiyasini mustaqil belgilaydi, biroq davlat ular faoliyatini keng qamrovli raqamli monitoring va o’quvchi natijalarining analitik tahlili orqali qo’llab-quvvatlaydi. Bu yondashuv ta’lim sifatining barqarorligini ta’minlaydi, o’qituvchilarga ham, rahbarlarga ham ijodiy tashabbus ko’rsatish uchun keng imkoniyat yaratadi.

OECD TALIS ma’lumotlariga ko’ra, innovatsion boshqaruv texnologiyalarini faol qo’llayotgan mamlakatlarda ta’lim sifati o’rtacha 20 - 25 foizga oshgani aniqlangan. Demak, raqamli boshqaruv tizimlarining joriy etilishi ta’lim sifati, boshqaruv samaradorligi va strategik qarorlar sifatiga bevosita ijobiy ta’sir ko’rsatadi.

O’zbekiston ta’lim tizimida so’nggi yillarda innovatsion boshqaruv texnologiyalarini joriy etish bo’yicha keng ko’lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-iyundagi PQ-231-son, Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 20-dekabrda 867-son qarorlar kabi asosiy strategik hujjatlarda ta’lim menejmentini tubdan modernizatsiya qilish, boshqaruv jarayonlarini raqamlashtirish va ta’lim muassasalarining o’z vaqtida monitoring qilinishini yo’lga qo’yish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Mazkur hujjatlar ta’lim tizimini faqat o’quv jarayonisiz emas, balki butun boshqaruv mexanizmlarini kompleks transformatsiya qilish zarurligini ko’rsatib berdi.

Bugungi kunda O’zbekiston ta’lim tizimida elektron platformalar (*HEMIS, my.edu.uz, onlinedu.uz, krk.avloniy.uz*) boshqaruvning zamonaviy raqamli modelini shakllantirmoqda. Bu kabi elektron tizimlar respublika bo’yicha o’quvchilar kontingenti, pedagoglar tarkibi, moddiy-texnik baza holati va ta’lim natijalarini real vaqt rejimida aks ettirish orqali boshqaruv qarorlarining tezkor va aniq qabul qilinishiga xizmat qilmoqda. Huddi shu tarzda onlinedu.uz platformasi umumta’lim maktablari pedagoglarining malakasini oshirishni markazlashtirilgan elektron tizimda boshqarish, diagnostika natijalarini tahlil qilish, QR-kodli sertifikatlar va elektron portfolioni yuritish imkonini yaratmoqda.

Bundan tashqari, krk.avloniy.uz elektron tizimi orqali KRK va KRS tadbirlari doirasida o’qituvchilarning kasbiy rivojlanishi uzluksiz monitoring qilinmoqda. Bu tizim ta’lim menejerlariga hududlar bo’yicha o’quv dasturlarining muvofiqligi, pedagoglarning ehtiyojlariga mos malaka oshirish yo’nalishlari hamda rahbarlarning boshqaruv kompetensiyalarini baholash imkonini bermoqda. Eng muhimi, ushbu platformalar orqali ta’lim boshqaruvida shaffoflik, hisobdorlik va ma’lumotlar asosida qaror qabul qilish madaniyati shakllanmoqda.

Yuqoridagilardan ko’rinib turibdiki, O’zbekiston ta’lim tizimi innovatsion boshqaruv yo’lida muhim qadamlarni tashlamoqda. Biroq raqamli transformatsiyani yanada kengaytirish uchun infratuzilma imkoniyatlari, rahbar va pedagoglarning raqamli kompetensiyasi, platformalararo integratsiya kabi jihatlar izchil takomillashtirishni talab etadi.

Ushbu tadqiqot metodologiyasi innovatsion boshqaruv texnologiyalarining ta’lim menejmenti samaradorligiga ta’sirini chuqur, tizimli va ko’p bosqichli yondashuvlar asosida o’rganishga qaratildi. Tadqiqotning umumiy yo’nalishi raqamli boshqaruv tizimlari, xalqaro

tajribalar, milliy islohotlar va amaliyotdagi natijalarni kompleks integratsiyada tahlil qilishni nazarda tutdi.

Dastlab, kontent-analiz metodi qo‘llanilib, O‘zbekiston ta’lim tizimiga doir asosiy normativ-huquqiy hujjatlar, Hukumat qarorlari, Prezident farmonlari, ta’limni modernizatsiya qilishga doir milliy dasturlar o‘rganildi. Shuningdek, UNESCO, OECD, TALIS kabi yetakchi xalqaro tashkilotlarning ta’lim boshqaruviga oid yillik hisobotlari, analitik sharhlari va global reytinglaridagi tavsiyalar tahlil qilindi. Ushbu bosqich innovatsion boshqaruv texnologiyalarining nazariy asoslarini aniqlashtirish, raqamli transformatsiyaga oid zamonaviy konsepsiyalarni o‘rganish, shuningdek, rivojlangan davlatlar tajribasidagi umumiy tendensiyalarni aniqlash imkonini berdi. Ana shu tahlillar O‘zbekiston ta’lim tizimida olib borilayotgan islohotlarning strategik yo‘nalishlarini xalqaro standartlarga solishtirishga yordam berdi.

Keyingi bosqichda qiyosiy tahlil (*comparative analysis*) metodi qo‘llanildi. Unda Estoniya, Singapur, Janubiy Koreya va Finlyandiya kabi ta’lim tizimida yetakchilik qilayotgan davlatlardagi boshqaruv tamoyillari, raqamli boshqaruv platformalari, sun‘iy intellektdan foydalanish amaliyoti, monitoring va diagnostika mexanizmlari O‘zbekiston ta’lim tizimi bilan solishtirildi. Bu solishtirma tahlil innovatsion boshqaruv texnologiyalarini joriy etish jarayonida O‘zbekiston uchun qaysi modelning samarali bo‘lishini aniqlashga xizmat qildi. Xususan, Estoniyaning to‘liq integratsiyalashgan boshqaruv tizimi, Singapurning AI asosidagi maktab boshqaruvi, Koreyaning data-analitik qaror qabul qilish modeli va Finlyandiyaning avtonomiya + analitika yondashuvi moslashtirilgan konsept yaratishda metodologik asos bo‘ldi.

Tadqiqotning navbatdagi muhim bosqichida ekspert baholash metodi qo‘llanilib, tajribali maktab direktorlarining, fan o‘qituvchilarining, metodistlarning, trenerlarning qarashlari va amaliy tajribalari o‘rganildi. Intervyu va suhbatlar yordamida ta’lim muassasalarida innovatsion texnologiyalarni joriy etishdagi real holat, amaliy ehtiyojlar, mavjud to‘siqlar, boshqaruv jarayonlaridagi muammolar hamda samaradorlikni oshirish uchun zarur bo‘lgan omillar aniqlashtirildi. Ekspertlarning fikrlari innovatsion texnologiyalarni tatbiq etishda inson omilining ahamiyatini, ayniqsa rahbarlarning raqamli kompetensiyasi va liderlik darajasi muhim rol o‘ynashini tasdiqladi.

Olingan ma’lumotlar asosida konseptual model yaratish metodi yordamida innovatsion boshqaruvning kompleks tizimi ishlab chiqildi. Model quyidagi asosiy komponentlarni o‘z ichiga oldi:

texnologik komponent - EMIS, LMS, AI, big data;

boshqaruv komponenti - liderlik, data-driven qarorlar, strategik rejalashtirish;

pedagogik komponent - o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasi, malaka oshirish;

tashkiliy komponent - infratuzilma, resurslar boshqaruvi.

Bu komponentlarning o‘zaro uyg‘unligi ta’lim menejmentida innovatsion boshqaruv texnologiyalari samaradorligining yagona konseptual modelini shakllantirishga imkon berdi.

Metodologiya ustuvor jihati tahlilning ko‘p bosqichli, tizimli va integrativ xususiyatga ega ekani bo‘lib, natijalar O‘zbekiston ta’lim tizimi uchun foydali ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qildi.

Natijalar.

Tadqiqot natijalari innovatsion boshqaruv texnologiyalarining ta’lim menejmentiga ta’siri chuqur qaror topayotganini ko‘rsatdi. Eng avvalo, raqamli transformatsiya boshqaruv

jarayonlarining tezligi va aniqligini sezilarli darajada oshirayotgani aniqlandi. Elektron platformalar orqali ma’lumotlar real vaqt rejimida shakllanayotgani boshqaruv qarorlarining sifati va vaqtida qabul qilinishini ta’minlamogda. Raqamli monitoringning joriy etilishi natijasida maktablardagi statistika, o’quvchilar harakati, pedagoglarning kasbiy rivojlanish jarayoni va diagnostika natijalari bir makonga jamlanib, tizimning shaffofligi kuchaygan.

Shuningdek, tadqiqot ma’lumotlari rahbarlarning raqamli kompetensiyasi boshqaruv samaradorligiga bevosita ta’sir ko’rsatishini ko’rsatdi. Raqamli texnologiyalar bilan faol ishlovchi rahbarlar boshqaruv jarayonini optimallashtirishda, muammolarni erta aniqlashda, ma’lumotlarni to’g’ri sharhlashda ancha samarali ekani kuzatildi. Hududlar bo’yicha diagnostik tahlillar maktablar kesimida boshqaruvning raqamlashtirilganlik darajasi farqlanishini ko’rsatdi. Raqamli infratuzilma yaxshi bo’lgan hududlarda ta’lim menejmentining natijadorligi ancha yuqori bo’lib, o’quvchilar bilim ko’rsatkichlari ham barqarorlik kasb etgan.

Xalqaro tajriba bilan qiyosiy tahlil esa innovatsion boshqaruv texnologiyalarining zarurligini yanada tasdiqladi. Singapur, Koreya, Estoniya kabi ilg’or ta’lim tizimlari bilan solishtirganda O’zbekistonda raqamli boshqaruvning tarkibiy asoslari shakllangan, biroq uni to’liq integratsiya qilish va tarmoqlararo uyg’unlikni ta’minlash masalasi hali ham dolzarb ekani aniqlandi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari innovatsion boshqaruv texnologiyalari ta’lim menejmenti samaradorligini oshirishda muhim omilga aylanganini ko’rsatdi.

Muhokama.

Olingan natijalar shuni ko’rsatadiki, innovatsion boshqaruv texnologiyalarining joriy etilishi ta’lim menejmentiga nafaqat tashkiliy va texnologik, balki strategik yondashuv sifatida ham sezilarli ta’sir ko’rsatmoqda. Raqamli texnologiyalar boshqaruvning an’anaviy shakllaridan farqli ravishda real vaqt monitoringi, keng ko’lamli ma’lumotlar bazasiga asoslangan tahlil, tezkor qaror qabul qilish va shaffof boshqaruv tizimini yaratmoqda. Bu esa o’quvchi–o’qituvchi faoliyatidan tortib maktab infratuzilmasi va resurslar boshqaruvigacha bo’lgan jarayonlarning izchil nazorat qilinishini ta’minlaydi.

Shu bilan birga, izlanishlar ta’lim menejerlarining raqamli kompetensiyalari innovatsion boshqaruvning muvaffaqiyatiga bevosita daxldor ekanini ko’rsatdi. Raqamli savodxonligi yuqori bo’lgan rahbarlar boshqaruv jarayonlarini avtomatlashtirishda faolroq, innovatsion vositalarni tezroq qabul qiladi va jamoani yangiliklarga moslashtirishda yetakchilik ko’rsatadi. Aksincha, raqamli kompetensiyasi past bo’lgan rahbarlar innovatsion jarayonlarning sekinlashuviga sabab bo’lishi mumkin. Natijaviy baho sifatida aytish mumkinki, innovatsion boshqaruv texnologiyalari ta’lim menejmentining faoliyat mexanizmini yanada mobillashiradi, qarorlar sifatini oshiradi va ta’lim sifatini barqaror rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa va tavsiyalar. O’tkazilgan tadqiqotlar ta’lim menejmentida innovatsion boshqaruv texnologiyalarini joriy etish boshqaruv samaradorligini oshirishning muhim sharti ekani aniqlandi. Raqamli monitoring, sun’iy intellekt asosidagi tahlil, ma’lumotlar bazasiga tayangan boshqaruv, elektron platformalarning integratsiyasi boshqaruv jarayonlarini shaffof, tezkor va samarali qiladi. Ta’lim menejerlarining raqamli kompetensiyasi esa innovatsion boshqaruvning asosiy hal qiluvchi omili sifatida maydonga chiqadi.

Asosiy xulosalar:

Innovatsion texnologiyalar boshqaruvni avtomatlashtirish orqali qaror qabul qilish jarayonini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqadi.

Raqamli monitoring tizimlari ta’lim jarayonining barcha bosqichlari bo’yicha aniq, tezkor va to’liq ma’lumotlarni taqdim etadi.

Ta’lim menejerlarining raqamli kompetensiyasi boshqaruv samaradorligining asosiy garovi hisoblanadi.

Xalqaro tajriba innovatsion boshqaruvning ta’lim sifatiga bevosita ijobiy ta’sir ko’rsatishini ko’rsatadi.

Tavsiyalar:

1. Raqamli kompetensiya bo’yicha milliy standart ishlab chiqish. Maktab rahbarlari va pedagoglar uchun “Raqamli boshqaruv kompetensiyalari modeli” ishlab chiqilishi lozim.
2. Maktablar uchun yagona boshqaruv platformasini yaratish. Ishlab chiqilgan barcha elektron tizimlarni yagona integratsiyalashgan boshqaruv platformasiga birlashtirish zarur.
3. AI va data-analitika asosida boshqaruvni kengaytirish. Ta’lim menejerlari uchun sun’iy intellekt yordamida qaror qabul qilish, produktiv analitika bo’yicha maxsus malaka oshirish kurslarini tashkil etish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF–158-son Farmon. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. <https://lex.uz>
2. D.D. Islamova, B.S. Madrahimov Ta’lim menejmentida samarali boshqaruv tamoyillari: zamonaviy yondashuvlar va amaliyot. Maktab ta’limi: muammolar, izlanishlar, yechimlar, 3-son. 2025.
3. H.Fayol General and Industrial Management. – London: Pitman Publishing, 1949.
4. 2. D.D.Islamova, B.S.Madrahimov “Ta’lim menejmentida samarali boshqaruv tamoyillari: zamonaviy yondashuvlar va amaliyot”, Maktab ta’limi: muammolar, izlanishlar, yechimlar. 2025-yil, 3-son.
5. OECD TALIS. (2020). Teachers and School Leaders as Valued Professionals. OECD Publishing. <https://www.oecd.org>
6. UNESCO. Digital Transformation of Education Systems: Global Monitoring Report. Paris: UNESCO Publishing. 2022.
7. M. Fullan. The Principal: Three Keys to Maximizing Impact. San Francisco: Jossey-Bass. 2014.

UMUMIY O’RTA TA’LIM MAKTABLARI BOSHQARUV FAOLIYATI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA TA’LIM MENEJMENTINING AHAMIYAT

Mirmamatova Ziyoda Shavkat qizi

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu tezisda umumiy o’rta ta’lim maktablarida boshqaruv faoliyati samaradorligini oshirishda ta’lim menejmentining o’rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Maktab boshqaruvining zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etilishi, rahbarning menejerlik kompetensiyalari, strategik rejalashtirish, monitoring va baholash tizimlari ta’lim sifati va maktabning rivojlanishiga bevosita ta’sir ko’rsatishi ilmiy asosda bayon etiladi.

Kalit so’zlar: ta’lim menejmenti, boshqaruv samaradorligi, umumiy o’rta ta’lim maktablari, boshqaruv yondashuvlari, strategik rejalashtirish, monitoring, baholash tizimi, rahbar kompetensiyalari, ta’lim sifati, maktabni rivojlantirish.

ABSTRACT

This annotation analyzes the role and significance of educational management in improving the effectiveness of administrative activities in general secondary schools. It scientifically explains how modern approaches to school administration, leadership competencies of school managers, strategic planning, and monitoring and evaluation systems directly influence educational quality and school development.

Key words: educational management, management effectiveness, general secondary schools, management approaches, strategic planning, monitoring, evaluation system, leadership competencies, educational quality, school development.

АННОТАЦИЯ

В данной аннотации анализируется роль и значение образовательного менеджмента в повышении эффективности управленческой деятельности общеобразовательных школ. На научной основе раскрывается влияние современных подходов к организации школьного управления, управленческих компетенций руководителя, стратегического планирования, систем мониторинга и оценки на качество образования и развитие школы.

Ключевые слова: образовательный менеджмент, эффективность управления, общеобразовательные школы, управленческие подходы, стратегическое планирование, мониторинг, система оценки, компетенции руководителя, качество образования, развитие школы.

Umumiy o’rta ta’lim maktablarida boshqaruv samaradorligini oshirish bugungi kunda ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri sanaladi. So’nggi yillarda ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, raqamlashtirish jarayonlari, boshqaruv mexanizmlarining takomillashuviga keng imkoniyat yaratmoqda. Mazkur jarayonda ta’lim menejmentining o’rni beqiyos bo’lib, u maktab faoliyatini to’g’ri yo’naltirish, o’qituvchi va o’quvchilar faoliyatini uyg’unlashtirish, ta’lim sifati baholash va rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga ta’lim menejmenti zamonaviy ta’lim tizimida samarali boshqaruvni tashkil etishda, axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan bir vaqtda, ta’lim sifati qo’yilayotgan talablarni bajarish

uchun umumta’lim maktablarda rahbarlarning yanada muvoffaqiyatli faoliyat olib borib, rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Ta’lim menejmentining asosiy tarkibiy qismi — bu rahbarning boshqaruv kompetensiyalaridir. Rahbar quyidagi kompetensiyalarga ega bo’lishi lozim:

- strategik fikrlash;
- boshqaruv qarorlarini qabul qilish;
- innovatsion jarayonlarni yo’lga qo’yish;
- kommunikativ ko’nikmalar;
- jamoani boshqarish;
- muammolarni tahlil qilish va yechim topish.

Strategik fikrlash – rahbarning ta’lim mazmunini takomillashtirishdagi tendensiya, mavjud va kutilayotgan (ichki va tashqi) samaralar, shuningdek, raqobatchilar bilan solishtirganda muassasaning kuchli va ojiz tomonlarini tahlil qila olish qobiliyati. Shu bilan birga, ta’lim islohatlari bilan amaliy faoliyatning tahliliga asoslangan, shuningdek, boshqa ta’lim muassasalariga nisbatan salohiyat imkoniyatlari ko’proq, uzoq muddatli (3-5 yillik) ta’lim muassasasi faoliyati istiqbolini yaratadi va uni boshqaradi.

Rahbarning boshqaruv madaniyati, ijtimoiy-emotsional intellekti, pedagogik jarayonni chuqur tushunishi maktabning umumiy rivojlanishiga sezilarli ta’sir qiladi.

Ta’lim muassasalarini boshqarish faoliyatining samaradorligi – bu boshqaruv qonuniyatlari, usul va metodlari hamda innovatsion texnologiyalarga asoslangan boshqaruv faoliyati asosida tashkil etilgan ta’lim-tarbiya jarayonining natijaviyligi hisoblanadi.

Boshqaruv samaradorligiga erishish uchun ta’lim muassasasi rahbarlari muassasaning asosiy maqsadlari yo’nalishida strategik rejalashtirish sirlarini, boshqaruv usullari, metodlari hamda tamoyillari, innovatsion texnologiyalarni bilishi va bular asosida jamoaning integrativ faoliyatiga murakkab pedagogik tizim sifatida yondashuvlarga yo’naltirilgan innovatsion faoliyatni tashkil etish zarur hisoblanadi.

Rahbar nafaqat ma’muriy jarayonlarni boshqarishi, balki jamoani ilhomlantira oluvchi lider bo’lishi, innovatsiyalarni joriy eta olishi, strategik fikrlashi va qaror qabul qilishda tahliliy yondasha olishi talab etiladi. Rahbarning kommunikativ ko’nikmalari, jarayonni tushunishi va jamoa ichida sog’lom muhit yaratishi maktabning rivojlanish ko’rsatkichlariga sezilarli ta’sir ko’rsatadi.

Shuningdek, ta’lim menejmentida strategik rejalashtirish alohida o’rin tutadi. Maktabning qisqa, o’rta va uzoq muddatli rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish ta’lim sifatini oshirish, pedagoglarning malakasini rivojlantirish, moddiy-texnik bazani mustahkamlash kabi yo’nalishlarda aniq maqsad va vazifalarni belgilashga yordam beradi. Strategik rejalashtirishning samarali yo’lga qo’yilishi maktabning raqobatbardoshligini oshiradi. Maktabning rivojlanish strategiyasi uning uzoq muddatli maqsadlari, ustuvor yo’nalishlari va rivojlanish bosqichlarini belgilaydi. Strategik rejalashtirish quyidagilarni o’z ichiga oladi:

- maktabning kelajakdagi maqsadlarini aniqlash;
- o’qituvchilarning kasbiy rivojlanishiga sharoit yaratish;
- o’quvchilar ta’lim jarayonini takomillashtirish;
- ta’lim sifatini oshirish;
- moddiy-texnik bazani mustahkamlash.

Strategiyani amalga oshirish uchun, avvalo, taktika zarur. Tashkilotning strategiyasida aks ettirilgan uzoq muddatli maqsadlari bosqichlarga yoki qisqa muddatli maqsadlarga bo‘linishi kerak. Qisqa muddatli maqsadlarga erishish esa batafsil ishlab chiqilgan rejaga, taktika deb nomlanuvchi o‘ziga xos qisqa muddatli strategiyaga asoslanishi lozim. Strategiyani amalga oshirishda strategik qaror ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Strategik qaror – bunday turdagi qarorlar ta’lim muassasasi oldiga qo‘yilgan maqsadlarga erishishda muhim ahamiyat kasb etib, unda muassasaning uzoqqa mo‘ljallangan rivojlanish vazifalari va maqsadlari belgilanadi. Strategik qarorlarni qabul qilishda ta’lim muassasasining istiqbolli harakat dasturi asos qilib olinadi, uzoq muddatlarga ko‘zlangan maqsadlarga erishishda bajariladigan vazifalarning muddati belgilanadi, mavjud muammolarni hal etish yo‘llari va uslublari ko‘rsatiladi.

Yangi ta’lim muhitini yaratish bilan bog‘liq yetakchilik rejasi maxsus tadqiqotlarda ishlab chiqilgan. Sifatni boshqarish nazariyasiga muvofiq rahbarlar, eng avvalo, ta’lim muassasasida sifatni boshqarish tizimining tarkibiy qismlarini biron-bir parametrik makonda tavsiflab, so‘ngra ularni o‘lchashning samarali usullarini topish, zarur o‘lchovni aniqlash va o‘lchov bilan qiyoslash metodini aniqlashlari lozim bo‘ladi.

Monitoring va baholash tizimlari ham maktab boshqaruvida asosiy mexanizmlardan biridir. O‘quv jarayonining muntazam monitoringi o‘quvchilarning bilim darajasi, o‘qituvchilar faoliyati va ta’lim jarayonidagi muammolarni aniqlashga xizmat qiladi. Shuningdek, xalqaro baholash dasturlari natijalarini tahlil qilish milliy ta’lim tizimining rivojlanish yo‘nalishlarini belgilashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Monitoring va baholash strategic rejalashtirishning muhim elementidir.

Monitoring va baholash — bu ta’lim jarayonining real holatini aniqlash va tahlil qilishga qaratilgan tizim.

Ta’lim menejmentining yana bir muhim jihat — innovatsion boshqaruvning joriy etilishidir. Raqamli texnologiyalar, elektron jurnal va kundaliklar, onlayn monitoring tizimlari va analitik platformalardan foydalanish maktab boshqaruvida shaffoflik va samaradorlikni ta’minlaydi. Bu esa o‘z navbatida ota-onalar, o‘qituvchilar va o‘quvchilar o‘rtasida o‘zaro hamkorlikning mustahkamlanishiga sabab bo‘ladi.

Raqamli boshqaruv tizimlari maktab faoliyatining samaradorligini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Elektron jurnal va kundaliklar, onlayn monitoring tizimlari, masofaviy ta’lim platformalari maktab boshqaruvida shaffoflikni ta’minlamoqda. Bu tizimlar har tomonlama mukammal bo‘lib ma’lumot almashinuvini tezlashtiradi, rahbarga bir qancha qulayliklar yaratadi. Masalan: natijalarni aniq tahlil qilish, sifatni to‘g‘ridan to‘g‘ri shaffof tahlil qilish imkonini bevosita ta’minlaydi. Bundan tashqari elektron kundaliklar orqali ota-onalar ham o‘z farzandlarining bilim olish darajasini kuzatib, nazorat qila oladi, bu esa bevosita ham ota – ona, o‘quvchi uchun shu bilan birga rahbar va o‘qituvchi uchun ham qulay sharoit yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, umumiy o‘rta ta’lim maktablarida ta’lim menejmentini kuchaytirish boshqaruv samaradorligini oshirish, ta’lim sifatini yaxshilash va maktabning rivojlanish strategiyasini to‘g‘ri belgilashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Zamonaviy boshqaruv yondashuvlarini qo‘llash, rahbar va pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish,

monitoring va baholash tizimini takomillashtirish orqali maktab faoliyati yanada samarali tashkil etilishi mumkin.

Umumiy oʻrta taʼlim maktablari boshqaruv faoliyati zamonaviy sharoitda tubdan yangilanishni talab qilayotgan murakkab va koʻp qirrali jarayondir. Yuqorida taʼkidlaganimizdek taʼlim menejmentining nazariy asoslari, amaliy mexanizmlari bevosita boshqaruv tizimining samaradorligini taʼminlashga xizmat qiluvchi omil hisoblanadi. Olingan natijalar shuni koʻrsatadiki, maktab boshqaruvida anʼanaviy yondashuvlarning oʻzi yetarli emas; raqamli transformatsiya, innovatsion boshqaruv texnologiyalari, hamkorlikka asoslangan liderlik va monitoring tizimlari bilan boyitilgan kompleks boshqaruv modeli zarur.

Birinchidan, rahbarlarning menejerlik kompetensiyalarini rivojlantirish – taʼlim sifatining uzviy sharti ekanligi aniqlandi. Masalan, strategik rejalashtirish, jamoani boshqarish, samarali kommunikatsiya yuritish, muammolarni tahlil qilish va qaror qabul qilish kabi koʻnikmalar maktab faoliyatini yanada tizimli va barqaror olib borishga imkon yaratadi.

Ikkinchidan, taʼlim jarayoniga monitoring va baholashning zamonaviy mexanizmlarini tatbiq etish boshqaruvning shaffofligini oshiradi, oʻquvchilarning oʻzlashtirish darajasini aniqlash va oʻqituvchilarning kasbiy oʻsishini qoʻllab-quvvatlashga xizmat qiladi. Ayniqsa, raqamli monitoring platformalari maktab rahbariyatiga tezkor tahlil va samarali boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish imkonini bermoqda.

Uchinchidan, maktabdagi barcha manfaatdor tomonlar — rahbar, oʻqituvchi, oʻquvchi va ota-onalar oʻrtasida samarali hamkorlikni yoʻlga qoʻyish taʼlim menejmentining eng muhim tarkibiy qismi ekani tasdiqlanadi. Bu esa maktabda ijobiy psixologik muhit yaratish, oʻquvchilarning motivatsiyasini kuchaytirish va taʼlim sifati koʻrsatkichlarini yaxshilashga yordam beradi.

Natijalar shuni koʻrsatadiki, umumiy oʻrta taʼlim muassasalarida boshqaruv faoliyatini tizimlashtirish, innovatsion boshqaruv strategiyalarini joriy etish va raqamli yechimlardan foydalanish maktabning rivojlanishiga, raqobatbardoshligini oshirishga hamda taʼlim sifati boʻyicha xalqaro mezonlarga moslashishiga keng imkoniyat yaratadi. Shu bois, taʼlim menejmenti maktab boshqaruvining asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida nafaqat tashkiliy jarayonlarni optimallashtiradi, balki yosh avlodning yuksak maʼnaviy, intellektual va kasbiy salohiyatini shakllantirishga bevosita xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Fayziyev Sh. Taʼlim tashkilotlari rahbarlari uchun boshqaruv kompetensiyalari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021.
2. Xodjayev B. Maktab boshqaruvi samaradorligi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
3. Yoʻldosheva Sh., Karimov K. Taʼlim menejmenti: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2022.
4. Djurayev R.X, Turgʻunov S.T Taʼlim menejmenti - Toshkent. “VORIS NASHRIYOTI” 2006.
5. Qurbonov Sh, Seytxalilov E. Taʼlim sifatini boshqarish. Toshkent. “TURON- IQBOL” 2006.
6. Shikurov P Taʼlim menejme nti yohud taʼlim muassasasini ilmiy – metodik boshqarish strategiyasi. “Yosh kuch”. Toshkent 2019.
7. <https://www.menejment.uz>

UMUMIY O’RTA TA’LIM MUASSASALARIDA RAHBAR-PEDAGOG MUNOSABATLARI VA TA’LIM MENEJMENTINING SAMARADORLIKDAGI ROLI

Nuriddinova Zulxumor Odiljon qizi

A.Avloniy nomidagi pedagogika mahorat milliy instituti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumiy o’rta ta’lim muassasalarida rahbar-pedagog munosabatlari, boshqaruv kompetensiyalari va kommunikatsiya madaniyatining ta’lim sifatiga ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqot psixologik muhitni baholash, o’qituvchilarning motivatsiyasi va ish unumdorligini oshirishga yo’naltirilgan tavsiyalarni o’z ichiga oladi.

Kalit so’zlar: umumiy o’rta ta’lim, maktab boshqaruvi, rahbar-pedagog munosabatlari, psixologik muhit, ta’lim sifati, boshqaruv kompetensiyalari, kommunikatsiya madaniyati, motivatsiya, ish unumdorligi, strategik hamkorlik.

Annotation: This article analyzes the impact of leader-teacher relationships, management competencies, and communication culture on the quality of education in general secondary schools. The study includes recommendations aimed at assessing the psychological environment, enhancing teachers’ motivation, and improving work efficiency.

Keywords: General secondary education, school management, leader-teacher relationships, psychological environment, educational quality, management competencies, communication culture, motivation, work efficiency, strategic cooperation.

Аннотация: В статье анализируется влияние отношений руководитель–учитель, управленческих компетенций и культуры коммуникации на качество образования в общеобразовательных школах. Исследование включает рекомендации, направленные на оценку психологической среды, повышение мотивации учителей и улучшение производительности труда.

Ключевые слова: Общее среднее образование, управление школой, отношения руководитель–учитель, психологическая среда, качество образования, управленческие компетенции, культура коммуникации, мотивация, эффективность труда, стратегическое сотрудничество.

Umumiy o’rta ta’lim muassasalarida rahbar-pedagog munosabatlari va ta’lim menejmenti tizimi ta’lim sifatini oshirishda asosiy rol o’ynaydi. Samarali boshqaruv, yetakchilik kompetensiyalari, tashkiliy madaniyat va o’zaro kommunikatsiya maktab jamoasining ijtimoiy-psixologik muhitini shakllantiradi va o’quv jarayonining samaradorligini oshiradi. Ta’lim muassasasida ruhiy-ijtimoiy muhit barqaror bo’lsa, pedagoglar va o’quvchilar o’z vazifalarini yanada samarali bajaradi, innovatsion yondashuvlarga ochiq bo’ladi va ijodiy faoliyat ko’rsatadi. Shu bois, maktab rahbarlarining boshqaruv kompetensiyalari va pedagoglar bilan o’zaro muloqoti ta’lim sifatining asosiy omili hisoblanadi.

Sog’lom va ijodiy muhitni shakllantirish, rahbarlarning boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirish va ularning kasbiy-ijtimoiy tayyorgarligini oshirish bugungi ta’lim siyosatining ustuvor yo’nalishlaridan biridir. Dunyo miqyosida olib borilgan ilmiy tadqiqotlar maktab rahbarlarining boshqaruv faoliyatida ijodiy yondashuv va psixologik muhitning ahamiyatini

tasdiqlaydi. Masalan, AQShning Garvard universitetidagi Career Services markazi tadqiqotlariga ko‘ra, maktab rahbarlarining 79,8% ijodiy kompetentlikni belgilovchi asosiy omil sifatida sog‘lom muhitni ta’kidlagan. Shuningdek, Singapurdagi Nanyang Texnologiya Universiteti tadqiqotida maktab rahbarlarining 65,5% boshqaruv jarayonida ijodkorlik muhimligini qayd etgan. Bu esa umumiy o‘rta ta’lim muassasalari boshqaruvida sog‘lom va ijodiy muhitni yaratish ta’lim tizimining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston Respublikasi doirasida ta’lim menejmentini modernizatsiya qilish va maktab rahbarlarining raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan hujjatlar mavjud. “2030-yilgacha ta’lim tizimini rivojlantirish strategiyasi”, PF-5538, PF-60 va PF-5712-sonli Prezident farmonlari maktab rahbarlari uchun yangi kasbiy standartlar, zamonaviy boshqaruv usullarini joriy qilish va ta’lim sifatini oshirish choralari belgilaydi. Shu bilan birga, rahbarlarning empatiyaga asoslangan, ochiq muloqotga tayyor va qo‘llab-quvvatlovchi yondashuvi o‘qituvchilarning ruhiy salomatligini saqlash va professional rivojlanishini ta’minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

O‘zbekiston kontekstida o‘tkazilgan TALIS tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, respublikadagi umumta’lim maktablari direktorlarining 12% o‘z ishlaridan qoniqmayotganligini bildirgan. Bu ko‘rsatkich OESD davlatlari bilan solishtirganda yuqori bo‘lib, maktab boshqaruvchilari va ma’muriyat xodimlari orasida stress va tushkunlik ko‘rsatkichlari ham yuqori ekanligini ko‘rsatadi. Ta’lim muassasalaridagi ruhiy-ijtimoiy muhit, o‘quvchilarning motivatsiyasi, pedagoglarning emotsional holati, rahbarlarning xodimlar bilan samarali muloqoti ta’lim sifatini oshirishda bevosita ahamiyat kasb etadi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, demokratik va qo‘llab-quvvatlovchi boshqaruv uslubini qo‘llagan maktablarda o‘qituvchilar o‘zlarini qadrlangan, eshitilgan va rag‘batlantirilgan his qilishadi. Bu holat ularning motivatsiyasiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Aksincha, avtoritar boshqaruv uslubi ko‘proq qo‘llanilgan maktablarda o‘qituvchilar ishga rasmiy yondashadi, tashabbus ko‘rsatishdan qochishadi. Rahbar bilan ochiq muloqot qilish imkoniyati yuqori bo‘lgan maktablarda o‘qituvchilar ruhiy jihatdan barqaror va ijtimoiy jihatdan qo‘llab-quvvatlangan his qilishadi. Rag‘batlantirish tizimi mavjud bo‘lgan maktablarda o‘qituvchilar ishga nisbatan ijobiy munosabat bildiradi va ko‘proq tashabbus ko‘rsatadi.

Ta’lim muassasalarida ijobiy psixologik muhit yaratishning asosiy to‘siqlari sifatida ma’muriy yuklamalarning ortishi, maktab rahbarlari va o‘qituvchilarning stress holati, jamiyatda o‘qituvchilik kasbining ijtimoiy qadrsizlanishi va moliyaviy rag‘batning yetarli emasligi belgilandi. Shuningdek, o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanish darajasi yetarli emasligi, maktab infratuzilmasining rivojlanmaganligi, kadrlar yetishmovchiligi va o‘quv dasturlarining zamonaviy talablarga mos kelmasligi ham dolzarb muammolar sifatida qayd etildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, maktab rahbariyatining boshqaruv uslubi o‘qituvchilarning ishdagi holati, psixologik farovonligi va qoniqishiga bevosita ta’sir qiladi. Demokratik va qo‘llab-quvvatlovchi boshqaruv uslubi o‘qituvchilarni ruhiy jihatdan barqaror, motivatsiyali va tashabbuskor qiladi. Shu bilan birga, arxiv hujjatlarining tahlili maktablarda tizimli ravishda o‘qituvchilarning holatini monitoring qilish va rag‘batlantirish mexanizmlarini takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi. Maktab rahbarlari nafaqat ma’muriy, balki emotsional yetakchi bo‘lishi talab etiladi.

Ta’lim menejmentining samaradorligi rahbarlarning strategik fikrlashi, innovatsion yondashuvlarni qo‘llashi, tashkiliy-ijtimoiy va axborot boshqaruvini to‘g‘ri tashkil etish bilan bog‘liq. Rahbarning kasbiy tayyorgarligi, puxta qaror qabul qila olish va jamoa bilan samarali muloqot qilish qobiliyati maktabdagi ijtimoiy-emotsional muhitni belgilovchi asosiy omillardir.

Shu bois, maktablarda malaka oshirish dasturlari tashkil etish, psixologik yordam va stressni kamaytirish tizimini joriy etish zarurati dolzarb hisoblanadi.

Maktab jamoasida strategik hamkorlikni kuchaytirish, pedagoglarning professional rivojlanishi va o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirish maqsadida amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. Unga ko‘ra, maktab rahbarlari uchun stressni boshqarish va boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan malaka oshirish dasturlarini tashkil etish, maktab rahbarlari va o‘qituvchilariga psixologik xizmatlar ko‘rsatish, seminarlar va konsultatsiyalar orqali stressni kamaytirish, demokratik va qo‘llab-quvvatlovchi boshqaruv uslublarini joriy etish hamda rag‘batlantirish tizimlarini samarali tashkil etish tavsiya etiladi.

Shunday qilib, umumiy o‘rta ta’lim maktablarida rahbar-pedagog munosabatlari va ta’lim menejmenti tizimi maktab jamoasining ruhiy-ijtimoiy muhitini shakllantiradi, ta’lim sifatini oshiradi va pedagog xodimlarning professional rivojlanishini ta’minlaydi. Ta’lim tizimining barqaror va samarali rivojlanishi rahbarlarning boshqaruv kompetensiyalari, psixologik jihatdan sog‘lom muhit va innovatsion yondashuvlarni uyg‘unlashtirishiga bog‘liqdir. Ushbu tadqiqot natijalari ta’lim menejmenti va pedagog xodimlar o‘rtasidagi munosabatlarni yanada takomillashtirish, strategik boshqaruv va psixologik farovonlikni oshirish bo‘yicha ilmiy-amaliy asos yaratadi.

Ta’lim muassasalarida psixologik muhitni buzuvchi asosiy omillar

Asosiy omil	Ta’sir turi	Izoh
Ma’muriy yuklamalarning ortishi	Stress, motivatsiya pasayishi	Rahbar va o‘qituvchilarda psixologik bosim oshadi
Rahbar va o‘qituvchilarning stress holati	Psixologik muhitning salbiyligi	Ishga qoniqish va samaradorlik kamayadi
Jamiyatda o‘qituvchilik kasbining qadrsizlanishi	Motivatsiya pasayishi	O‘qituvchilar o‘z kasbini past baholaydi
Moliyaviy rag‘bat yetarli emasligi	Rag‘batning yetishmasligi	Ishdagi tashabbus va motivatsiya kamayadi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Townsend, T. (2024). *Transforming Educational Leadership: A Historical Context*. Education Sciences, 14(8), 890. [MDPI](#)
2. Sadullayev, S. (2025). *Ta’lim muassasalarini boshqarishda pedagogik liderlik: Zamonaviy yondashuvlar va boshqaruv samaradorligi omillari*. Modern Science and Research, 4(7), 416–422. [InLibrary](#)
3. Islamova, R. (2025). *Ta’lim menejmentida elektron ta’lim va raqamli texnologiyalar*. SHOKH Library. [Wos Journals+1](#)
4. Davronov, I.F. (2023). *Ta’lim muassasasiga rahbarlik qilishning boshqaruv madaniyati*. Educational Research in Universal Sciences, 2(13 SPECIAL), 685–688. [Eras](#)
5. Djumaniyazova, M.A. (2025). *Ta’lim muassasalarida kadrlar menejmenti va o‘qituvchilar motivatsiyasi*. in-academy.uz. [In Academy](#)
6. Imomova, D.R. (2025). *Ta’lim rahbarligi va menejmentining zamonaviy yondashuvlari*. Worldly Journals. [Worldly Journals](#)

O‘ZBEKISTONDA TA’LIMNI RIVOJLANTIRISHDA DAVLAT VA NODAVLAT UMUMIY O‘RTA TA’LIM MAKTABLARINING O‘RNI

Xolmurodov A’zam Shaxriyorovich,
*Maktabgacha ta’lim tashkilotlari direktor va
mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning
malakasini oshirish instituti Bo’lim boshlig’i,
pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent*

Annotatsiya: maqolada davlat va nodavlat (xususiy) umumiy o‘rta ta’lim maktablarining ta’limni rivojlantirishdagi roli, farq va o‘xshashliklari tahlil qilingan. O‘quv dasturi, o‘qitish metodologiyasi, baholash tizimi, qo‘shimcha xizmatlar jihatidan har ikki tur muassasalarning afzalliklari va kamchiliklari tahlil qilingan. Shuningdek, ular o‘zaro to‘ldiruvchi ahamiyatga ega ekanligi, hamkorlik va tajriba almashinuvi orqali umumiy ta’lim sifati va samaradorligini oshirish imkoniyatlari ta’kidlangan.

Tayanch so‘z va tushunchalar: davlat maktabi, xususiy maktab, ta’lim standarti, o‘quv dasturi, qo‘shimcha ta’lim xizmatlari, zamonaviy texnologiyalar, xalqaro dasturlar.

Аннотация: В статье проанализирована роль государственных и негосударственных (частных) общеобразовательных школ в развитии образования, а также их различия и сходства. Рассмотрены преимущества и недостатки обоих типов учреждений с точки зрения учебных программ, методологии преподавания, системы отсценивания и дополнительных услуг. Кроме того, подчеркивается, что они играют взаимодополняющую роль, а сотрудничество и обмен опытом между ними способны повысить общее качество и эффективность образования.

Ключевые слова и понятия: государственная школа, частная школа, образовательный стандарт, учебная программа, дополнительные образовательные услуги, современные технологии, международные программы.

Annotation: The article analyzes the role of public and non-public (private) general education schools in the development of education, as well as their differences and similarities. It examines the advantages and disadvantages of both types of institutions in terms of curricula, teaching methodology, assessment systems, and additional services. Furthermore, it emphasizes that they play a complementary role, and cooperation and experience exchange between them can enhance the overall quality and effectiveness of education.

Key words and concepts: public school, private school, educational standard, curriculum, additional educational services, modern technologies, international programs

Ta’lim har qanday davlatning rivojlanishida eng muhim omillardan biri hisoblanadi. U jamiyatda inson kapitalini shakllantirish, ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash va iqtisodiy o‘rishga hissa qo‘shishda markaziy ahamiyat kasb etadi. O‘zbekistonda umumiy o‘rta ta’lim tizimi davlat va nodavlat (xususiy) maktablardan iborat bo‘lib, zamonaviy talablarga moslashtirish va ta’lim sifatiga erishish maqsadida izchil rivojlanib bormoqda.

Davlat maktablari barcha bolalar uchun teng ta’lim imkoniyatini ta’minlashga qaratilgan bo‘lib, ularning asosiy vazifasi umumiy bilimlar berish, ijtimoiy-axloqiy tarbiya va ma’naviy

rivojlanishni ta’minlashdan iborat. Shu bilan birga, nodavlat maktablar xususiy moliyaviy manbalar asosida faoliyat yuritib, ta’lim sifatiga erishish va innovatsion echimlar joriy etishda muhim o’rin tutadi.

O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida “... davlat uzluksiz ta’lim tizimi, uning turlari va shakllari, davlat va nodavlat ta’lim tashkilotlari rivojlanishini ta’minlaydi”, deb belgilangan bo’lib, bu sohada huquqiy kafolatlarni mustahkamlaydi. Shuningdek, “Ta’lim to’g’risida”gi qonunning yangi tahririda ham davlat ta’lim muassasalari bilan bir qatorda nodavlat ta’lim muassasalarining huquqiy maqomi, ularni tashkil etish va faoliyat yuritish tartibi, shuningdek, huquq va majburiyatlari aniq belgilab berilgan. Xususan, qonunda nodavlat ta’lim muassasalari:

- faoliyatni litsenziya asosida amalga oshirishi va litsenziya talablariga rioya qilishi;
- ta’lim-tarbiya jarayonini amaldagi normativ-huquqiy hujjatlar talablari doirasida tashkil etishi;
- Davlat ta’lim standartlariga muvofiq ta’lim xizmatlari ko’rsatishi;
- bitiruvchilarga O’zbekiston Respublikasida tan olinadigan ta’lim to’g’risidagi hujjatlar taqdim etishi;
- ta’lim xizmatlarini shartnoma asosida amalga oshirishi (o’qitish muddatlari, shartlari, to’lovlar, tomonlarning huquq va majburiyatlari va boshqalar) kabilar belgilab qo’yilgan.

Qonunning muhim jihati shundaki, unda ta’limning davlat va nodavlat shakllari huquqiy jihatdan teng deb e’tirof etilgan. Bu esa har ikki turdagi muassasalarning tashkil etilishi, ustavga ega bo’lishi, faoliyat yo’nalishlarini belgilashi, ta’lim standartlariga rioya qilishi hamda huquq va majburiyatlarini aniq belgilash orqali faoliyat uchun ravshan va shaffof huquqiy muhit yaratishga xizmat qiladi.

Jahon tajribasi shuni ko’rsatadiki, ta’lim tizimining barqaror va samarali rivojlanishi faqat davlat muassasalari faoliyati bilan cheklanmaydi. Zamonaviy talablar doirasida xususiy sektorning ta’lim sohasiga kirib kelishi, ta’lim xizmatlarini diversifikatsiya qilish, raqobat muhitini shakllantirish va innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish muhim omil hisoblanadi.

O’zbekistonda aholi sonining tez sur’atlar bilan o’sishi (so’nggi o’n yillikda aholi soni 38 milliondan oshgan) maktab yoshidagi bolalar ulushining ortishiga olib kelmoqda. Bu esa, ayrim hududlarda sinflarda o’quvchilar sonining me’yoridan (30–40 nafardan) ortib ketishi, pedagog kadrlar etishmasligiga olib keldi. Ta’lim sohasini modernizatsiya qilish, ta’lim sifatini oshirish, zamonaviy bilim va kompetensiyalarga bo’lgan talab nodavlat ta’lim muassasalariga ehtiyoj tug’dirdi. Bundan tashqari, zamonaviy pedagogik yondashuvlar, STEAM ta’limi, ingliz tili, dasturlash, psixologiya va ijodiy yo’nalishlarda chuqurlashtirilgan o’quv dasturlariga bo’lgan talab ortib borishi, bu yo’nalishlarni joriy etish davlat maktablarida muayyan vaqt va resurs talab qilishi, shuningdek, xususiy maktablarda bu kabi texnologiyalarni tezkor tatbiq etish, individual va intensiv o’qitish dasturlarini joriy qilish xususiy maktablarning rivojlanishi uchun qulay sharoitni vujudga keltirdi. Bugungi kunda respublikada faoliyat yuritayotgan umumiy o’rta ta’lim tashkilotlari soni 11 mingga yaqin bo’lib, ularning 500 taga yaqinini nodavlat umumta’lim muassasalari tashkil etadi. O’z faoliyati doirasida davlat va xususiy maktablarni teng sharoitlarda taqqoslaganda o’ziga xos o’xshash va farqli tomonlari namoyon bo’ladi (1-jadval).

1-jadval

Davlat va xususiy maktablarni taqqoslash ko’rsatkichlari

№	Taqqoslash ko'rsatkichlari	Davlat umumiy o'rta ta'lim maktablari	Xususiy maktablar
1	Ta'lim standarti va mazmuni	yagona davlat standartiga asoslangan, mamlakat bo'ylab bir xil dastur	DSTga mos, biroq maktab konsepsiyasiga ko'ra boyitilgan, innovatsion yoki xalqaro dasturlar
2	Ta'limni rejalashtirish va o'quv dasturi	davlat tomonidan tasdiqlangan o'quv reja	maktab tomonidan mustaqil tuziladi, qo'shimcha modul va kurslar joriy qilinadi
3	O'qitish modeli va metodologiya	an'anaviy o'qitish modeli, klassik metodlar ustun	innovatsion, modulli, interfaol va individual o'qitish usullari keng qo'llanadi
4	Ta'lim texnologiyalari va baholash	klassik texnologiyalar, raqamlashtirish bosqichma-bosqich; baholash an'anaviy	zamonaviy raqamlashgan texnologiyalar, kriterial, formativ va elektron baholash tizimlari
5	Qo'shimcha ta'lim xizmatlari va natijalar	asosan standart xizmatlar; natija barqaror va o'rtacha standart	qo'shimcha ta'lim yo'nalishlari keng; natija yuqori samarali va individual rivojlanishga qaratilgan
6	Boshqaruv, sifat menejmenti va rag'batlantirish	markazlashgan boshqaruv, davlat nazorati; rag'batlantirish cheklangan	avtonom boshqaruv, ichki menejment va tashqi audit; yuqori maosh, bonus va karera imkoniyatlari

Davlat va xususiy umumiy o'rta ta'lim maktablari asosiy farqlari, avvalo, o'quv dasturi, o'qitish metodologiyasi va boshqaruv tizimida namoyon bo'ladi. Davlat maktablari yagona standartlashtirilgan tizim asosida barqaror va ommaviy ta'limni ta'minlasi, xususiy maktablar innovatsion yondashuvlar, individual o'qitish modeli va xalqaro tajribalarni joriy etish orqali raqobatbardosh muhit yaratadi.

1. Ta'lim standarti va mazmuni. Davlat maktablari barcha o'quvchilar uchun yagona, standartlashtirilgan mazmunni ta'minlaydi, bu barqarorlik va umumiylikni ta'minlaydi, ammo mazmunni tez yangilash imkoniyatlari cheklangan. Xususiy maktablar esa davlat standartlariga amal qilgan holda ta'lim mazmunini boyitish, xalqaro dasturlar va innovatsion metodlarni integratsiya qilishda keng erkinlikka ega.

2. Ta'limni rejalashtirish. Davlat maktablari markazlashgan o'quv rejasiga asoslanadi; fanlar, soatlar va mazmun markaziy tartibda belgilanadi. Bu barqaror, ammo erkinlik cheklangan tizimdir. Xususiy maktablar esa o'quv rejasini avtonom ravishda shakllantirib, qo'shimcha fanlar va zamonaviy yo'nalishlar (STEAM, dizayn tafakkuri, kreativ industriyalar)ni joriy etish imkoniyatiga ega.

3. O'qitish modeli va metodologiya. Davlat maktablarida an'anaviy model ustun bo'lib, o'qituvchi dars jarayonining asosiy ishtirokchisi hisoblanadi. Xususiy maktablar interfaol, modulli, individual va kompetensiyaga yo'naltirilgan metodlardan foydalanib, ijodiylik, muammoli-tahliliy fikrlash va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga e'tibor qaratadi.

4. Ta’lim texnologiyalari va baholash. Davlat maktablarida raqamlashtirish bosqichma-bosqich amalga oshiriladi, xususi maktablarda esa yuqori darajada raqamlashtirilgan. Elektron platformalar, onlayn kontent va raqamli resurslar keng qo‘llanadi. Baholashda davlat maktablarida an’anaviy usullar, xususi maktablarda kriterial, formativ va elektron baholash tizimlari qo‘llanadi.

5. Qo‘shimcha xizmatlar va o‘quv natijalari. Davlat maktablarida qo‘shimcha ta’lim xizmatlari odatda standart to‘garaklar bilan cheklangan. Xususi maktablar sport, san’at, xorijiy tillar, robototexnika, STEM, liderlik va kommunikatsiya kabi keng yo‘nalishlarda dasturlar taklif qiladi, bu o‘quvchilarning individual rivojlanishi va ko‘nikmalarini chuqur shakllantirishga xizmat qiladi.

6. Boshqaruv va rag‘batlantirish. Davlat maktablari markazlashgan boshqaruvga ega, normativ hujjatlarga rioya qiladi va rag‘batlantirish cheklangan. Xususi maktablarda avtonom boshqaruv, ichki korporativ menejment va rag‘batlantirish tizimi keng bo‘lib, o‘qituvchilarning kasbiy o‘sishi va motivatsiyasi uchun qulay shart-sharoit yaratadi.

Davlat maktablari ta’limning ommaviyligi, barqarorligi va uzluksizligini ta’minlovchi asosiy institut sifatida muhim ahamiyatga ega bo‘lib qolmoqda. Xususi maktablar esa innovatsion yondashuvlar, zamonaviy texnologiyalar, raqobatbardosh o‘quv muhiti va individual rivojlantirish modellari bilan ta’lim sifatiga sezilarli hissa qo‘shmoqda. Shu bilan birga davlat va xususi maktablarning faoliyat jarayonlarida o‘ziga xos afzalliklari va kamchiliklari mavjud (2-jadval)

2-jadval

**Davlat va xususi maktablarning taqqoslash ko‘rsatkichlari
(afzallik va kamchiliklari)**

№	Ko‘rsatkichlar	Davlat umumiy o‘rta ta’lim maktablari		Xususi maktablar	
		<i>afzalliklari</i>	<i>kamchiliklari</i>	<i>afzalliklari</i>	<i>kamchiliklari</i>
1	Ta’lim imkoniyatlari va qulaylik	barcha bolalar uchun teng imkoniyat, bepul ta’lim; har bir hududda mavjud	sinflarda o‘quvchilar soni ko‘p; individual yondashuv imkoniyati cheklangan	individual yondashuv, kichik sinflar; yangi talablarga tez moslashadi	o‘qish haqi yuqori; barcha oilalar uchun qulay emas
2	Moliyalashtirish va infratuzilma	davlat tomonidan barqaror moliyalashtiriladi	yangilanish sekin; qurilmalar va infratuzilma etarlicha zamonaviy emas	moliyaviy imkoniyat keng; zamonaviy binolar va qulay sharoitlar	qurilmalar, texnologiya va ta’lim narxi qimmat; xarajat ortishi mumkin
3	Ta’lim dasturi va innovatsiya	yagona standartlashgan, tizimli ta’lim	innovatsiyalarni joriy etish sekin, cheklovlar ko‘p	xalqaro va innovatsion o‘quv dasturlari, zamonaviy ta’lim muhiti	standartlardan ortiqcha og‘ish ehtimoli bor

4	Kadrlar va rag‘batlantirish	tajribali kadrlar; tizim barqaror	rag‘batlantirish mexanizmlari cheklangan	malakali o‘qituvchilarni jalb qilish imkoniyati yuqori	kadrlar almashinuvi tez; barqarorlik xavfi bor
5	Texnologiyalar va raqamlashtirish	bosqichma-bosqich raqamlashtirish	joriy etish sekin, texnologiyalar etarli emas	innovatsion ta’lim texnologiyalari, ilg‘or raqamli muhit	texnologiya va infratuzilma xarajatlari yuqori

Respublikamizda umumiy o‘rta ta’lim tizimida davlat va xususiy maktablar farq va o‘xshashliklari asosan texnologiya, raqamlashtirish, barqarorlik va ta’lim sifatida namoyon bo‘ladi.

1. **Ta’lim imkoniyatlari va qulaylik.** Davlat maktablari barcha bolalar uchun bepul ta’limni ta’minlab, ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi. Biroq, sinflarda o‘quvchilar soni ko‘pligi va individual yondashuv cheklanganligi ta’lim sifatiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Xususiy maktablarda kichik sinflar va individual yondashuv orqali o‘quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirish va yangi talablarga tez moslashish imkoni bor, ammo ta’lim haqi yuqori bo‘lishi ijtimoiy tenglikka cheklov qo‘yishi mumkin.

2. **Moliyalashtirish va infratuzilma.** Davlat maktablari barqaror moliyalashtiriladi, ammo infratuzilma va texnologiyalar zamonaviylik darajasida cheklangan. Xususiy maktablar zamonaviy binolar, qulay sharoitlar va ilg‘or texnologiyalarni qo‘llaydi, ammo moliyaviy qarorlarga bog‘liqlik va yuqori xarajatlar barqarorlikka xavf solishi mumkin.

3. **Ta’lim dasturi va innovatsiya.** Davlat maktablari standartlash-tirilgan dastur asosida ta’lim beradi, bu barqaror va tizimli ta’limni ta’minlaydi, ammo innovatsiya joriy etishda cheklovlar mavjud. Xususiy maktablar xalqaro va innovatsion dasturlar orqali ta’lim mazmunini boyitadi va o‘quvchilarning raqobatbardoshligini ta’minlaydi, ammo standartdan ortiqcha og‘ish bilimlar konsepsiyasini mutanosibligini kamaytirishi mumkin.

4. **Kadrlar va rag‘batlantirish.** Davlat maktablarida tajribali kadrlar ko‘p, ammo rag‘batlantirish mexanizmlari cheklangan. Xususiy maktablar zamonaviy pedagogik usullardan foydalanadigan malakali o‘qituvchilarni jalb qilib, yuqori maosh va bonuslar orqali rag‘batlantirishi mumkin, ammo kadrlar almashinuvi tez va barqarorlik xavfi mavjud.

5. **Texnologiyalar va raqamlashtirish.** Davlat maktablarida raqamlash-tirish bosqichma-bosqich amalga oshiriladi, bu barqaror, ammo innovatsiya joriy etishda sekin. Xususiy maktablar ilg‘or texnologiyalar, elektron platformalar va zamonaviy ta’lim muhitini qo‘llaydi, bu interaktiv va individual rivojlanishni ta’minlaydi, ammo infratuzilma va xarajatlar yuqori.

Xulosa qilib aytganda, davlat va xususiy maktablar ta’lim tizimida o‘zaro to‘ldiruvchi ahamiyatga ega. Davlat maktablari barqarorlik va teng imkoniyatda ustun, xususiy maktablar esa innovatsiya va individual yondashuvda oldinda. Ular hamkorlik va tajriba almashish orqali ta’lim sifati va texnologiya samaradorligini oshirish imkoniyatiga ega. Xususiy maktablarda kadrlar salohiyati va rag‘batlantirish muhim ahamiyatga ega. Davlatning qonunchilik va moliyaviy

qo‘llab-quvvatlashi ularning barqaror rivojlanishi va aholi uchun ta’lim imkoniyatlarini kengayishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublika Konstitutsiyasi. 1992 yil 8 dekabr. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023 y., 03/23/837/0241-son
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida” Qonuni. 2020 yil 23 sentyabr. O‘RQ-637-son. Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020 y., 03/20/637/1313-son.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Nodavlat ta’lim xizmatlari ko‘rsatish faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ-3276-son qarori. 2017-yil 15-sentyabr.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Nodavlat ta’lim tashkilotlari faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 1028-sonli qarori. 2019 yil 24 dekabr. Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 25.12.2019 y., 09/19/1028/4222-son; 30.09.2023 y., 09/23/504/0736-son.
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Maxsus elektron tizim orqali ayrim faoliyat turlarini litsenziyalash tartibi to‘g‘risidagi yagona nizomni tasdiqlash haqida”gi 80-son qarori. 2022 yil 21 fevral.
6. <https://www.uzedu.uz> (Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligining veb sayti).
7. <https://xs.uz/uzkr/post/ozbekistonda-khususij-maktablar>
8. <https://stat.uz> (Milliy statistika qo‘mitasining veb sayti).

UMUMIY O’RTA TA’LIM MUASSASALARIDA RAHBAR-PEDAGOG MUNOSABATLARI VA TA’LIM MENEJMENTINING SAMARADORLIKDAGI ROLI

Nuriddinova Zulxumor Odiljon qizi

Abdulla Avloniy nomidagi pedagogika mahorat milliy institute magistranti

Xudoyberdiyev Eldor Uktamovich

Abdulla Avloniy nomidagi pedagogika mahorat milliy instituti p.f.f.d.(PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumiy o’rta ta’lim muassasalarida rahbar-pedagog munosabatlari, boshqaruv kompetensiyalari va kommunikatsiya madaniyatining ta’lim sifatiga ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqot psixologik muhitni baholash, o’qituvchilarning motivatsiyasi va ish unumdorligini oshirishga yo’naltirilgan tavsiyalarni o’z ichiga oladi.

Kalit so’zlar: umumiy o’rta ta’lim, maktab boshqaruvi, rahbar-pedagog munosabatlari, psixologik muhit, ta’lim sifati, boshqaruv kompetensiyalari, kommunikatsiya madaniyati, motivatsiya, ish unumdorligi, strategik hamkorlik.

Annotation: This article analyzes the impact of leader-teacher relationships, management competencies, and communication culture on the quality of education in general secondary schools. The study includes recommendations aimed at assessing the psychological environment, enhancing teachers’ motivation, and improving work efficiency.

Keywords: General secondary education, school management, leader-teacher relationships, psychological environment, educational quality, management competencies, communication culture, motivation, work efficiency, strategic cooperation.

Аннотация: В статье анализируется влияние отношений руководитель–учитель, управленческих компетенций и культуры коммуникации на качество образования в общеобразовательных школах. Исследование включает рекомендации, направленные на оценку психологической среды, повышение мотивации учителей и улучшение производительности труда.

Ключевые слова: Общее среднее образование, управление школой, отношения руководитель–учитель, психологическая среда, качество образования, управленческие компетенции, культура коммуникации, мотивация, эффективность труда, стратегическое сотрудничество.

Umumiy o’rta ta’lim muassasalarida rahbar-pedagog munosabatlari va ta’lim menejmenti tizimi ta’lim sifatini oshirishda asosiy rol o’ynaydi. Samarali boshqaruv, yetakchilik kompetensiyalari, tashkiliy madaniyat va o’zaro kommunikatsiya maktab jamoasining ijtimoiy-psixologik muhitini shakllantiradi va o’quv jarayonining samaradorligini oshiradi. Ta’lim muassasasida ruhiy-ijtimoiy muhit barqaror bo’lsa, pedagoglar va o’quvchilar o’z vazifalarini yanada samarali bajaradi, innovatsion yondashuvlarga ochiq bo’ladi va ijodiy faoliyat ko’rsatadi. Shu bois, maktab rahbarlarining boshqaruv kompetensiyalari va pedagoglar bilan o’zaro muloqoti ta’lim sifatining asosiy omili hisoblanadi. Sog’lom va ijodiy muhitni shakllantirish, rahbarlarning boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirish va ularning kasbiy-ijtimoiy tayyorgarligini oshirish bugungi ta’lim siyosatining ustuvor yo’nalishlaridan biridir. Dunyo miqyosida olib borilgan ilmiy

tadqiqotlar maktab rahbarlarining boshqaruv faoliyatida ijodiy yondashuv va psixologik muhitning ahamiyatini tasdiqlaydi. Masalan, AQShning Garvard universitetidagi Career Services markazi tadqiqotlariga ko‘ra, maktab rahbarlarining 79,8% ijodiy kompetentlikni belgilovchi asosiy omil sifatida sog‘lom muhitni ta’kidlagan. Shuningdek, Singapurdagi Nanyang Texnologiya Universiteti tadqiqotida maktab rahbarlarining 65,5% boshqaruv jarayonida ijodkorlik muhimligini qayd etgan. Bu esa umumiy o‘rta ta’lim muassasalari boshqaruvida sog‘lom va ijodiy muhitni yaratish ta’lim tizimining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston Respublikasi doirasida ta’lim menejmentini modernizatsiya qilish va maktab rahbarlarining raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan hujjatlar mavjud. “2030-yilgacha ta’lim tizimini rivojlantirish strategiyasi”, PF-5538, PF-60 va PF-5712-sonli Prezident farmonlari maktab rahbarlari uchun yangi kasbiy standartlar, zamonaviy boshqaruv usullarini joriy qilish va ta’lim sifatini oshirish choralari belgilaydi. Shu bilan birga, rahbarlarning empatiyaga asoslangan, ochiq muloqotga tayyor va qo‘llab-quvvatlovchi yondashuvi o‘qituvchilarning ruhiy salomatligini saqlash va professional rivojlanishini ta’minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

O‘zbekiston kontekstida o‘tkazilgan TALIS tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, respublikadagi umumta’lim maktablari direktorlarining 12% o‘z ishlaridan qoniqmayotganligini bildirgan. Bu ko‘rsatkich OESD davlatlari bilan solishtirganda yuqori bo‘lib, maktab boshqaruvchilari va ma’muriyat xodimlari orasida stress va tushkunlik ko‘rsatkichlari ham yuqori ekanligini ko‘rsatadi. Ta’lim muassasalaridagi ruhiy-ijtimoiy muhit, o‘quvchilarning motivatsiyasi, pedagoglarning emotsional holati, rahbarlarning xodimlar bilan samarali muloqoti ta’lim sifatini oshirishda bevosita ahamiyat kasb etadi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, demokratik va qo‘llab-quvvatlovchi boshqaruv uslubini qo‘llagan maktablarda o‘qituvchilar o‘zlarini qadrlangan, eshitilgan va rag‘batlantirilgan his qilishadi. Bu holat ularning motivatsiyasiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Aksincha, avtoritar boshqaruv uslubi ko‘proq qo‘llanilgan maktablarda o‘qituvchilar ishga rasmiy yondashadi, tashabbus ko‘rsatishdan qochishadi. Rahbar bilan ochiq muloqot qilish imkoniyati yuqori bo‘lgan maktablarda o‘qituvchilar ruhiy jihatdan barqaror va ijtimoiy jihatdan qo‘llab-quvvatlangan his qilishadi. Rag‘batlantirish tizimi mavjud bo‘lgan maktablarda o‘qituvchilar ishga nisbatan ijobiy munosabat bildiradi va ko‘proq tashabbus ko‘rsatadi. Ta’lim muassasalarida ijobiy psixologik muhit yaratishning asosiy to‘siqlari sifatida ma’muriy yuklamalarning ortishi, maktab rahbarlari va o‘qituvchilarning stress holati, jamiyatda o‘qituvchilik kasbining ijtimoiy qadrsizlanishi va moliyaviy rag‘batning yetarli emasligi belgilandi. Shuningdek, o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanish darajasi yetarli emasligi, maktab infratuzilmasining rivojlanmaganligi, kadrlar yetishmovchiligi va o‘quv dasturlarining zamonaviy talablarga mos kelmasligi ham dolzarb muammolar sifatida qayd etildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, maktab rahbariyatining boshqaruv uslubi o‘qituvchilarning ishdagi holati, psixologik farovonligi va qoniqishiga bevosita ta’sir qiladi. Demokratik va qo‘llab-quvvatlovchi boshqaruv uslubi o‘qituvchilarni ruhiy jihatdan barqaror, motivatsiyali va tashabbuskor qiladi. Shu bilan birga, arxiv hujjatlarining tahlili maktablarda tizimli ravishda o‘qituvchilarning holatini monitoring qilish va rag‘batlantirish mexanizmlarini takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi. Maktab rahbarlari nafaqat ma’muriy, balki emotsional yetakchi bo‘lishi talab etiladi.

Ta’lim menejmentining samaradorligi rahbarlarning strategik fikrlashi, innovatsion yondashuvlarni qo’llashi, tashkiliy-ijtimoiy va axborot boshqaruvini to’g’ri tashkil etish bilan bog’liq. Rahbarning kasbiy tayyorgarligi, puxta qaror qabul qila olish va jamoa bilan samarali muloqot qilish qobiliyati maktabdagi ijtimoiy-emosional muhitni belgilovchi asosiy omillardir. Shu bois, maktablarda malaka oshirish dasturlari tashkil etish, psixologik yordam va stressni kamaytirish tizimini joriy etish zarurati dolzarb hisoblanadi. Maktab jamoasida strategik hamkorlikni kuchaytirish, pedagoglarning professional rivojlanishi va o’quvchilarning motivatsiyasini oshirish maqsadida amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. Unga ko’ra, maktab rahbarlari uchun stressni boshqarish va boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan malaka oshirish dasturlarini tashkil etish, maktab rahbarlari va o’qituvchilariga psixologik xizmatlar ko’rsatish, seminarlar va konsultatsiyalar orqali stressni kamaytirish, demokratik va qo’llab-quvvatlovchi boshqaruv uslublarini joriy etish hamda rag’batlantirish tizimlarini samarali tashkil etish tavsiya etiladi. Shunday qilib, umumiy o’rta ta’lim maktablarida rahbar-pedagog munosabatlari va ta’lim menejmenti tizimi maktab jamoasining ruhiy-ijtimoiy muhitini shakllantiradi, ta’lim sifatini oshiradi va pedagog xodimlarning professional rivojlanishini ta’minlaydi. Ta’lim tizimining barqaror va samarali rivojlanishi rahbarlarning boshqaruv kompetensiyalari, psixologik jihatdan sog’lom muhit va innovatsion yondashuvlarni uyg’unlashtirishiga bog’liqdir. Ushbu tadqiqot natijalari ta’lim menejmenti va pedagog xodimlar o’rtasidagi munosabatlarni yanada takomillashtirish, strategik boshqaruv va psixologik farovonlikni oshirish bo’yicha ilmiy-amaliy asos yaratadi.

Ta’lim muassasalarida psixologik muhitni buzuvchi asosiy omillar

Asosiy omil	Ta’sir turi	Izoh
Ma’muriy yuklamalarning ortishi	Stress, motivatsiya pasayishi	Rahbar va o’qituvchilarda psixologik bosim oshadi
Rahbar va o’qituvchilarning stress holati	Psixologik muhitning salbiyligi	Ishga qoniqish va samaradorlik kamayadi
Jamiyatda o’qituvchilik kasbining qadrsizlanishi	Motivatsiya pasayishi	O’qituvchilar o’z kasbini past baholaydi
Moliyaviy rag’bat yetarli emasligi	Rag’batning yetishmasligi	Ishdagi tashabbus va motivatsiya kamayadi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Townsend, T. (2024). *Transforming Educational Leadership: A Historical Context*. Education Sciences, 14(8), 890. [MDPI](#)
2. Sadullayev, S. (2025). *Ta’lim muassasalarini boshqarishda pedagogik liderlik: Zamonaviy yondashuvlar va boshqaruv samaradorligi omillari*. Modern Science and Research, 4(7), 416–422. [InLibrary](#)
3. Islamova, R. (2025). *Ta’lim menejmentida elektron ta’lim va raqamli texnologiyalar*. SHOKH Library. [Wos Journals+1](#)
4. Davronov, I.F. (2023). *Ta’lim muassasasiga rahbarlik qilishning boshqaruv madaniyati*. Educational Research in Universal Sciences, 2(13 SPECIAL), 685–688. [Eras](#)
5. Djumaniyazova, M.A. (2025). *Ta’lim muassasalarida kadrlar menejmenti va o’qituvchilar motivatsiyasi*. in-academy.uz. [In Academy](#)
6. Imomova, D.R. (2025). *Ta’lim rahbarligi va menejmentining zamonaviy yondashuvlari*. Worldly Journals. [Worldly Journals](#)

UMUMIY O‘RTA TA’LIM MAKTABLARI O‘QUV-TARBIYA JARAYONINI RIVOJLANTIRISHDA TA’LIM SIFATI MENEJMENTINING AHAMIYATI

Xudoyberdiyev Eldor Uktamovich

Abdulla Avloniy nomidagi pedagogika mahorat milliy instituti p.f.f.d.(PhD)

Rustamova Moxinabonu Qahramon qizi

Abdulla Avloniy nomidagi pedagogika mahorat milliy instituti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqola umumiy o‘rta ta’lim maktablarida ta’lim sifati menejmentining ahamiyatini yoritadi. Matnda strategik boshqaruv, ilmiy asoslangan darslar, interfaol va STEAM metodlari, raqamli monitoring, o‘qituvchilar malakasi, kreativ yondashuv, o‘quvchi ovozi, maktab-jamiyat hamkorligi va moslashuvchan ta’lim tizimlari orqali sifatni oshirish masalalari muhokama qilingan.

Kalit so‘zlar: Ta’lim sifati menejmenti, o‘quv-tarbiya jarayoni, innovatsion metodlar, monitoring tizimi, kreativ ta’lim muhiti, o‘quvchi ovozi, pedagogik faoliyat, raqamli texnologiyalar, maktab-jamiyat hamkorligi, moslashuvchan ta’lim. **Annotation.** This article highlights the role of education quality management in general secondary schools, focusing on strategic management, scientific lessons, interactive and STEAM methods, digital monitoring, teacher qualifications, creative approach, student voice, school-community cooperation, and flexible learning systems.

Keywords: Education quality management, educational and upbringing process, innovative methods, monitoring system, creative learning environment, student voice, pedagogical activity, digital technologies, school-community cooperation, flexible learning.

Аннотация. Статья раскрывает значение управления качеством образования в школах, включая стратегическое управление, научные уроки, интерактивные и STEAM-методы, цифровой мониторинг, квалификацию педагогов, креативный подход, мнение учащихся, сотрудничество школы с сообществом и адаптивное обучение.

ключевые слова: Управление качеством образования, учебно- воспитательный процесс, инновационные методы, система мониторинга, креативная образовательная среда, мнение учащихся, педагогическая деятельность, цифровые технологии, сотрудничество школы с сообществом, адаптивное обучение.

Zamonaviy jamiyatning innovatsion rivojlanishi ta’lim tizimidan sifat jihatdan yangi yondashuvlarni talab qiladi. Bugungi maktab shunchaki bilim beradigan muassasa emas, balki o‘quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantiradigan, unda kompetensiyalarni shakllantiradigan va jamiyat ehtiyojlariga mos, raqobatbardosh kadrlar tayyorlaydigan muassasadir. Shu sababdan umumiy o‘rta ta’lim maktablari oldida asosiy vazifalardan biri — o‘quv-tarbiya jarayonini sifat jihatdan boshqarish, pedagogik faoliyatning har bir bosqichida yangicha menejment tamoyillarini qo‘llash, ta’lim jarayonini izchil monitoring qilish va natijadorligini ta’minlashdir. Ta’lim sifati menejmenti nafaqat o‘qituvchining dars jarayoniga, balki maktabning strategik rivojlanishiga, o‘quvchi motivatsiyasiga, ota-ona faolligiga va jamiyatning maktabga bo‘lgan ishonchiga

bevosita ta’sir qiladi.

Ta’lim sifati menejmenti bugungi kunda faqat nazorat va baholash bilan cheklanmaydi. U o’quv jarayonini rejalashtirish, tashkil etish, monitoring qilish, tahlil qilish va takomillashtirishni o’z ichiga oladi. Samarali kommunikatsiya, o’qituvchilar faoliyatini strategik boshqarish, innovatsion metodlarni joriy etish, raqamli texnologiyalardan foydalanish, o’quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish va kompetensiyaviy yondashuvni tatbiq etish tizimning asosiy elementlari hisoblanadi.

Maktablarda sifat menejmenti o’quv-tarbiya jarayonini aniq maqsad, o’lchab bo’ladigan natija va muntazam tahlilga asoslab tashkil etadi. O’quv dasturlari, darsliklar, pedagoglarning metodik tayyorgarligi, qo’shimcha to’garaklar, loyihalar va ota-onalar bilan hamkorlik tizimli boshqaruv orqali amalga oshirilganda sifatli natija yuzaga keladi. Shu bilan birga, resurslardan oqilona foydalanish, pedagog kadrlar salohiyatini oshirish va ta’lim muhitini rivojlantirish sifat menejmentining muhim jihatlaridandir.

Ta’lim sifati menejmenti va ta’siri jadval - 1.

Asosiy jihat	Ta’lim jarayoniga ta’siri
Strategik boshqaruv	Maktab faoliyatini rejalashtirish va natijalarni yaxshilash
Ilmiy asoslangan dars	O’quvchining qiziqishi va mustaqil fikrlashi rivojlanadi
Innovatsion metodlar	O’quv jarayonining samaradorligini oshiradi
Monitoring tizimi	O’quvchi bilimini kuzatish, pedagog faoliyatini tahlil qilish
Kreativ ta’lim muhiti	Tashabbuskorlik va jamoada ishlash kompetensiyalari shakllanadi
Maktab-jamiyat hamkorligi	Ta’lim sifati oshadi, real hayot bilan bog’liq loyihalarda ishtirok imkoniyati

Sifat menejmentining eng asosiy jihatlaridan biri dars jarayonini ilmiy asosda tashkil etishdir. Har bir dars aniq maqsadga ega bo’lishi, o’quvchining qiziqishi va aktivligini uyg’otishi, mustaqil fikrlashini rivojlantirishi lozim. Zamonaviy darsda o’quvchi subyekt sifatida qatnashadi, o’z fikri va tajribasi bilan jarayonning faol ishtirokchisiga aylanadi. Interfaol metodlar, STEAM loyihalari, tadqiqotga asoslangan o’qitish, amaliy mashg’ulotlar, refleksiya va o’yin texnologiyalari o’quv jarayonining samaradorligini oshiradi.

Monitoring tizimi sifat menejmentining muhim elementlaridan biri bo’lib, u o’quvchining individual rivojlanishini aniqlash, kuchli va zaif tomonlarini tahlil qilish, pedagogga metodik yo’l-yo’riqlar belgilash va zarur ma’lumotlarni yig’ish imkonini beradi. Raqamli monitoring platformalari, elektron kundaliklar, onlayn test tizimlari va analitik dasturlar ta’lim sifati boshqarishni sezilarli darajada osonlashtiradi.

Maktablarda sifat menejmentining samaradorligi ko‘p jihatdan o‘qituvchilarning kasbiy mahoratiga bog‘liq. O‘qituvchilarni muntazam malaka oshirish kurslari, tajriba almashish, metodik birlashmalar va masofaviy platformalar orqali o‘qitish ta’lim sifatining doimiy oshishini ta’minlaydi. Kreativ pedagogika yondashuvi esa o‘qituvchilarga yangi pedagogik g‘oyalarni yaratish va innovatsiyalardan qo‘rqmaslik ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Kreativlik ta’lim sifati menejmentida muhim o‘rin tutadi. Maktablarda “kreativ ta’lim muhiti”ni yaratish orqali o‘quvchilarda tashabbuskorlik, muammolarni hal qilish, g‘oyalar yaratish, tanqidiy fikrlash va jamoada ishlash kompetensiyalari shakllanadi. Bu ochiq makonli sinflar, loyiha xonalari va texnologiyalar bilan jihozlangan laboratoriyalar orqali amalga oshiriladi.

Sifat menejmentining tarbiyaviy yo‘nalishi o‘quvchida fuqarolik mas’uliyati, vatanparvarlik, mehnatsevarlik va axloqiy qadriyatlarga hurmatni rivojlantiradi. Tarbiyaviy tadbirlar tizimli rejalashtiriladi va ularni monitoring qilish orqali shaxs rivojlanishi baholanadi.

Maktab va jamiyat hamkorligi sifat menejmentining dolzarb yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, ota-onalar, mahalla, nodavlat tashkilotlar, tadbirkorlar va oliy ta’lim muassasalari bilan ishlash ta’lim sifatini oshiradi. Shu bilan birga, raqamli transformatsiya onlayn platformalar, virtual laboratoriyalar va elektron kutubxonalar orqali o‘quvchilarga individual o‘quv marshruti yaratish imkonini beradi. Ta’lim sifati menejmenti maktabning zamonaviy rivojlanishi, o‘quvchilar faolligi va pedagogik jarayon samaradorligini oshirishda strategik vosita bo‘lib, ta’limni aniq maqsadlar asosida tashkil etish, natijadorlikni oshirish va innovatsion madaniyatni shakllantirish imkonini beradi.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. Abdullayev, S. (2020). **Ta’lim sifatini boshqarish va innovatsion yondashuvlar**. Toshkent: “Pedagogika” nashriyoti.
2. Islomov, D. (2019). **Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida pedagogik menejment**. Toshkent: “Ilm-fan” nashriyoti.
3. Karimova, L. (2021). **Kreativ pedagogika va o‘quv jarayonining samaradorligi**. Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti.
4. Mirzayev, A. (2018). **Innovatsion texnologiyalar va STEAM yondashuvlar**. Toshkent: “Ziyo” nashriyoti.
5. Rashidov, F. (2020). **Raqamli transformatsiya va ta’limda monitoring tizimi**. Toshkent: “Fan va ta’lim” nashriyoti.
6. UNESCO. (2020). *Quality Education in Schools: Strategies and Best Practices*.

INNOVATSION YONDASHUV ASOSIDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING KASBIY KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy institute

Kattalar ta’limi yo‘nalishi magistranti

Husenova Kamola Erali qizi

husenovakamola48@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada innovatsion yondashuvning bo‘lajak o‘qituvchilar kasbiy tayyorgarligi va kompetensiyalarini shakllantirishdagi o‘rni hamda inson kapitali sifatida pedagog shaxsining rivojlanishiga ta’siri ilmiy asosda tahlil qilinadi. Raqamli ta’lim platformalari, interaktiv metodlar, kompetensiyaga yo‘naltirilgan o‘qitish, modulli ta’lim va muammoli o‘qitish texnologiyalarining samaradorligi yoritiladi. Shuningdek, bo‘lajak o‘qituvchilarda kreativ fikrlash, kasbiy refleksiya, kommunikativ savodxonlik, metodik ko‘nikma va innovatsion faoliyatga tayyorgarlikni shakllantirish jarayonining psixologik-pedagogik asoslari ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: innovatsiya, pedagogik texnologiya, kompetensiya, kasbiy ko‘nikma, bo‘lajak o‘qituvchi, raqamli savodxonlik, interaktiv metod.

Abstract: The article analyzes the role of the innovative approach in the formation of professional training and competencies of future teachers and its impact on the development of the pedagogical personality as human capital on a scientific basis. The effectiveness of digital educational platforms, interactive methods, competency-based teaching, modular education and problem-based learning technologies is highlighted. The psychological and pedagogical foundations of the process of forming creative thinking, professional reflection, communicative literacy, methodological skills and readiness for innovative activities in future teachers are also revealed.

Keywords: innovation, pedagogical technology, competence, professional skills, future teacher, digital literacy, interactive method.

KIRISH.

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya davrida o‘qituvchi kasbi jamiyat taraqqiyoti uchun strategik ahamiyatga ega bo‘lgan sohalaridan biridir. Shu nuqtai nazardan, bo‘lajak o‘qituvchilarni zamonaviy talablarga javob bera oladigan darajada tayyorlash ta’lim tizimi oldida turgan ustuvor vazifalardan biri sanaladi. Innovatsion texnologiyalarni o‘quv jarayoniga joriy etish nafaqat ta’lim sifatini oshiradi, balki o‘qituvchining kasbiy refleksiyasi, ijodiy salohiyati, raqamli kompetensiyasi, didaktik mahorati va kommunikativ ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

O‘zbekiston ta’lim tizimida kompetensiyaviy yondashuvning joriy etilishi bo‘lajak pedagoglardan nafaqat bilim, balki bilimni qo‘llay olish mahoratini, innovatsion metodlardan samarali foydalanishni, yangi pedagogik vazifalarni mustaqil hal eta olishni talab etadi. Shu sababli, innovatsion yondashuv asosida kasbiy ko‘nikmalarni rivojlantirish mexanizmlarini chuqur o‘rganish ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb masaladir.

Tadqiqot quyidagi ilmiy-uslubiy tamoyillar asosida olib borildi: pedagogik va psixologik manbalarni tizimli tahlil qilish, kompetensiyaviy yondashuv asosidagi nazariy modellashtirish,

o‘quv jarayonini kuzatish va diagnostik tasnif, tajriba-sinov mashg‘ulotlaridagi innovatsion metodlar samaradorligini baholash, ekspert so‘rovnomalari, reflektiv tahlil va monitoring.

Mazkur metodlar innovatsion texnologiyalarni qo‘llash orqali bo‘lajak o‘qituvchilar kasbiy ko‘nikmalarining shakllanish jarayonini chuqur o‘rganish imkonini berdi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, innovatsion yondashuv asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishiga quyidagi yo‘nalishlarda sezilarli ijobiy ta’sir ko‘rsatadi:

- metodik kompetensiyaning rivojlanishi - innovatsion metodlarni tanlash, dars jarayonini loyihalash, o‘quv materialini bilan ishlash mahorati oshadi;
- kommunikativ kompetensiya - o‘z fikrini aniq bayon qilish, auditoriya bilan samarali muloqot qilish, konfliktsiz pedagogik muhit yaratish ko‘nikmalari rivojlanadi;
- kreativ fikrlash - muammoli vaziyatlarda yangicha yechimlarni topish, darsni noan’anaviy shakllarda tashkil etish salohiyati kuchayadi;
- raqamli kompetensiyalar - elektron platformalar, multimedia, avtomatik baholash tizimlari va virtual o‘quv muhiti bilan samarali ishlash ko‘nikmalari shakllanadi;
- reflektiv kompetensiya - o‘z faoliyatini tahlil qilish, baholash va takomillashtirishning ilmiy asoslangan mexanizmlari rivojlanadi.

Innovatsion yondashuv pedagogik jarayonda sifat o‘zgarishini ta’minlaydigan yangi metodlar, texnologiyalar, vositalar, yondashuvlar va pedagogik strategiyalar majmuasidir. U ta’limning shaxsga yo‘naltirilganligini, subyekt–subyekt munosabatlari asosida tashkil etilishini, o‘quvchining mustaqil izlanishini rag‘batlantirishni nazarda tutadi. Bo‘lajak o‘qituvchilarni innovatsion yondashuv asosida tayyorlash mazmuni quyidagilardan iborat:

- o‘qitish jarayonini interfaol tashkil etish;
- axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish;
- dars jarayonini modellashtirish va loyihalash;
- innovatsion metodlarni diagnostik tanlash.

Bu jarayon bo‘lajak o‘qituvchini kreativ fikrlashga, muammoli vaziyatni tahlil qilishga, zamonaviy pedagogik qarorlarni mustaqil ishlab chiqishga o‘rgatadi. Kompetensiyaviy yondashuv bo‘lajak o‘qituvchining “bilish”, “amal qilish” va “baholash” layoqatlarini uyg‘un rivojlantirishni ko‘zda tutadi. Kasbiy ko‘nikmalarining shakllanishiga quyidagi omillar sezilarli ta’sir ko‘rsatadi:

- metodik savodxonlik - dars konstruksiyasini tuzish, texnologik xarita yaratish;
- didaktik mahorat - o‘quv materialini tizimli, sodda va tushunarli yetkazish;
- psixologik tayyorgarlik - individual yondashuv, motivatsiya, psixologik qo‘llab-quvvatlash;
- innovatsion faoliyat - yangi texnologiyalarni o‘quv jarayoniga moslashtirish va tatbiq etish.

Mazkur omillar birgalikda bo‘lajak pedagog shaxsining professional identifikatsiyasini mustahkamlaydi. O‘quv jarayonida qo‘llanilayotgan innovatsion texnologiyalar quyidagi guruhlariga bo‘linadi: multimedia darslari, elektron darsliklar, LMS platformalari (Moodle, Google Classroom va boshqalar), virtual laboratoriyalar, AR/VR ta’lim modullari. Ular o‘quv jarayonini vizuallashtiradi, axborotni tezkor yetkazadi va mustaqil ta’limni samarali tashkil etadi. Interaktiv metodlar: “Aqliy hujum”, klister, keys-stadi, rolli o‘yinlar, muammoli ta’lim, guruhli loyiha metodlari. Bu metodlar o‘quvchini darsning passiv ishtirokchisi emas, faol subyekti sifatida shakllantiradi. Mazkur texnologiyalar o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligini amaliy asosda

mustahkamlashga xizmat qiladi. Innovatsion yondashuv asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning kreativ salohiyatini rivojlantirishda quyidagi mexanizmlar muhim: kognitiv xaritalar yaratish, muammoli vaziyatlar asosida qaror qabul qilish, ijodiy loyihalar ishlab chiqish, reflektiv tahlil va o‘z-o‘zini baholash. Bu mexanizmlar o‘qituvchining mustaqil fikrlash, tizimli tahlil qilish, dars jarayonini boyitish va yangilik yaratish qobiliyatini shakllantiradi.

Pedagogik amaliyot innovatsion yondashuvning amaliy tatbiq etiladigan asosiy bosqichidir. Amaliyot jarayonida bo‘lajak o‘qituvchi: real pedagogik vaziyatlarda o‘zini sinab ko‘radi, interaktiv darslar loyihalaydi, dars tahlilini amalga oshiradi, reflektiv kundalik yuritadi, mentorlar bilan hamkorlik qiladi. Ushbu jarayonlar kasbiy ko‘nikmalarni mustahkamlash bilan birga o‘qituvchining psixologik tayyorgarligini ham oshiradi.

XULOSA

Innovatsion yondashuv bo‘lajak o‘qituvchilar kasbiy ko‘nikmalarini rivojlantirishning eng samarali mexanizmlaridan biri ekanligi tadqiqot davomida isbotlandi. Innovatsion pedagogik texnologiyalar o‘qituvchini zamonaviy ta’lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirib, uning kasbiy-metodik, kommunikativ, raqamli va reflektiv kompetensiyalarini kompleks rivojlantiradi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, interaktiv metodlar o‘quv jarayonining faolligini ta’minlaydi, muammoli o‘qitish tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi, raqamli texnologiyalar o‘quv materiallarini chuqur o‘zlashtirishga yordam beradi, kompetensiyaviy yondashuv esa kasbiy tayyorgarlikning amaliy yo‘nalishini mustahkamlaydi. Pedagogik amaliyot jarayonida innovatsion yondashuvning qo‘llanishi bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy identifikatsiyasini kuchaytiradi, ularda mas’uliyat, tashabbuskorlik, kreativlik va pedagogik mahoratni rivojlantiradi. Shunday qilib, bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishida innovatsion yondashuvni tizimli ravishda joriy etish, pedagogik ta’lim dasturlarini modernizatsiya qilish, raqamli texnologiyalarni keng tatbiq etish va o‘qituvchi shaxsining reflektiv madaniyatini shakllantirish zamonaviy ta’lim sifatining asosiy omili hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Dewey J. Experience and Education. New York: Macmillan, 2018.
2. Shakirova R. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan, 2020.
3. Xodjayev B. Pedagogik kompetensiyalar tizimi va ularni rivojlantirish. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021.
4. UNESCO. Teachers in the Digital Age: Professional Competency Framework. Paris, 2020.
5. Zokirov A. Pedagogik innovatsiyalar nazariyasi. – Toshkent, 2019.

MAKTAB DIREKTORI FAOLIYATIDA VAQTNi TO‘G‘RI TAQSIMLASH JARAYONLARI

Abdujabborova Oysha Muzaffar qizi

*Abdulla Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy institutining
Kattalar ta’lim magistrature yo’nalishi magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktab direktori faoliyatida vaqtni to‘g‘ri taqsimlash, ish jarayonlarini samarali rejalashtirish va boshqaruv samaradorligini oshirish usullari tahlil qilinadi. Rahbarning kundalik vazifalarini ustuvorlashtirish, delegatsiya qilish, raqamli vositalardan foydalanish hamda pedagogik jarayonni muvofiqlashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar keltiriladi. Tadqiqot natijalari maktab boshqaruvini optimallashtirish va ta’lim sifatini yaxshilashga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: Vaqtni boshqarish, maktab direktori, rejalashtirish, delegatsiya, ustuvorlik, samaradorlik, ta’lim boshqaruvi, liderlik, nazorat, raqamli vositalar.

Аннотация: В данной статье рассматриваются методы эффективного распределения времени и оптимизации управленческих процессов в деятельности директора школы. Анализируются способы расстановки приоритетов, делегирования задач, использования цифровых инструментов и организации педагогического процесса. Представленные рекомендации направлены на повышение эффективности управления и улучшение качества образования.

Ключевые слова: Тайм-менеджмент, директор школы, планирование, делегирование, приоритеты, эффективность, управление образованием, лидерство, контроль, цифровые инструменты.

Annotation: This article examines strategies for effective time management and optimization of administrative processes in the work of a school principal. It discusses prioritization techniques, task delegation, the use of digital tools, and methods for coordinating the educational process. The study provides practical recommendations aimed at improving management efficiency and enhancing the overall quality of education.

Keywords: Time management, school principal, planning, delegation, prioritization, efficiency, educational management, leadership, supervision, digital tools.

Zamon globallashtayotgan, o‘zgarayotgan, hayot tez sur’atlarda o‘tayotgan bir davrda har bir inson o‘z hayoti maqsadi, mazmunini, orzularini yanada boyitishga ko‘proq axborot oqimida ongi va tafakkurini, dunyoqarashini o‘stirishga harakat qiladi. Bu dunyoga kelayotgan kelayotgan har bir inson bugundan ko‘ra ertasi yaxshi bo‘lishi uchun ham harakatdan to‘xtamaydi. Hayotda ma’naviy va moddiy jihatdan o‘nglanib o‘ziga yaxshi sharoitlar yaratishni istaydi, bu esa insonning asosiy ehtiyoji hisoblanadi, xo‘sh, har sohada mukammal va bir vaqtning o‘zida bir necha ishga ulgurish osonmi? Vaqtni boshqarish- bu vaqtni boshqarish texnikasi va usullari sanaladi. Bu o‘z-o‘zini tashkil etish va o‘z-o‘zini boshqarish. Vaqtni boshqarish inson yoki kompaniyaga vaqtni rejalashtirish va resurslarni tejashga yordam beradi. Misol uchun, agar siz ish bilan to‘lib- toshgan bo‘lsangiz va birinchi navbatda nima qilishni bilmasangiz, Eyzanxaur matritsasi qaysi vazifalar shoshilinch va muhimligini va qaysi biri shunchaki chalg‘ituvchi ekanligini aniqlashga yordam

beradi. Mashhur "Pareto qoidasi" ga ko'ra 20% harakat natijaning 80% beradi. Qanchalik ko'p ish qila olsak, ishimiz va umuman hayotimiz sifati shunchalik yaxshi va unumli tarafga o'zgaradi. Raqamli transformatsiya va o'zgarishlarning tezlashishi sharoitida aniq vaqtini boshqarish maqsadlaringizga diqqatni jamlashga, yo'lda qolishga va oxir-oqibat mehnat bozorida uchuvchi bo'lib, qolmaslikka yordam beradi. Vaqtni boshqarishning deyarli barcha mavjud usullari uchta komponentdan iborat:

- 1) ustuvorlik;
- 2) rejalashtirish;
- 3) tizimlashtirish:

Vaqtni boshqarish usullarining aksariyati tizimlashtirish va ustuvorliklarga tayanadi va faqat kichik bir qismi barcha uchta tamoyilning murakkab birikmasi hisoblanadi.

Zamonaviy ta'lim jarayonida maktab direktori zimmasiga yuklatilgan vazifalar tobora kengayib bormoqda. Ta'lim sifati va samaradorligini oshirish, pedagogik jarayonni to'g'ri tashkil etish, o'quvchilar tarbiyasi va rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratish, hamda jamoa bilan samarali ishlash kabi masalalar rahbardan yuqori mas'uliyat va puxta rejalashtirishni talab qiladi. Ushbu jarayonlarda vaqtni oqilona taqsimlash maktab rahbarining eng muhim boshqaruv kompetensiyalaridan biri sanaladi. Chunki vaqt resursi cheklangan bo'lib, uni samarali boshqarish nafaqat rahbarning ish unumdorligini, balki butun ta'lim muassasasining rivojlanish dinamikasini belgilaydi.

Maktab direktorining kundalik faoliyatida turli yig'ilishlar, hujjatlar bilan ishlash, pedagoglar va ota-onalar bilan muloqot o'tkazish, ta'lim jarayonini monitoring qilish kabi ko'plab vazifalar mavjud. Mazkur jarayonlarni tizimli, rejali va maqsadga yo'naltirilgan tarzda amalga oshirish esa vaqt boshqaruvi tamoyillaridan samarali foydalanishni talab qiladi. Shu sababli, maktab rahbarlari uchun vaqtni to'g'ri taqsimlash, ustuvorliklarni belgilash, ish jarayonini optimallashtirish, delegatsiya va rejalashtirish kabi boshqaruv usullarini chuqur o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Maktab rahbarlari tomonidan samarali time menejment strategiyalarining qo'llanilishi ularning boshqaruv samaradorligini oshiradi va ta'lim jarayonining sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ta'lim muassasasida tizimli time menejment tamoyillarining joriy etilishi o'qituvchilar va boshqa xodimlarning ish samaradorligini oshiradi.

Shuningdek, vaqtni boshqarish ish joyidagi muhim mahoratdir. Bu unumdorlikka erishish, stressni kamaytirish va sog'lom ish va hayot muvozanatini saqlash uchun zarurdir. Bugungi tezkor ish muhitida vaqtni samarali boshqarish muvaffaqiyat va charchash o'rtasidagi farq bo'lishi mumkin.

Zamonaviy umumiy ta'lim tizimi samarali boshqaruv qarorlarini talab qiladigan ko'plab muammolarga duch kelmoqda. Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi, ijtimoiy-iqtisodiy sohadagi o'zgarishlar va ta'lim sifatiga qo'yiladigan talablar ortib borayotgan bir sharoitda umumta'lim maktablari rahbarlari ta'lim muassasalarining muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi va rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ta'lim muassasalarida samarali boshqaruv nafaqat qulay o'quv muhitini yaratishga yordam beradi, balki o'quv natijalariga, professor-o'qituvchilarning kasbiy o'sishiga va o'quv jarayonining barcha ishtirokchilarining qoniqish darajasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Maktablarda boshqaruvga ta'sir etuvchi asosiy omillar tashkiliy tuzilmani optimallashtirish, o'qituvchilarni rag'batlantirish va rag'batlantirish tizimini takomillashtirish, pedagogik

boshqaruvning zamonaviy usullarini joriy etish va resurslarning oqilona taqsimlanishini ta’minlashdan iborat. Biroq, bu sohalarida yuqori ko’rsatkichlarga erishish boshqaruv qarorlari samaradorligini oshirishga qaratilgan kompleks va tizimli yondashuvni talab qiladi.

Maktab direktorining boshqaruv jarayonlarida vaqtni to’g’ri taqsimlash qobiliyati quyidagi jihatlarida muhim ahamiyat kasb etadi:

- Strategik rejalashtirish – maktabning uzoq muddatli maqsadlariga erishish uchun vaqtni optimal taqsimlash.
- Vazifalarni delegatsiya qilish – ortiqcha yuklamadan qochish va xodimlarning samarali ishlashini ta’minlash.
- Ustuvorliklarni belgilash – muhim vazifalarni aniqlash va ularga ko’proq e’tibor qaratish.
- Vaqtni samarali tashkil etish – ortiqcha vaqt sarflaydigan omillarni kamaytirish va unumdorlikni oshirish.

Maktab rahbarlari uchun eng samarali vaqtni boshqarish usullari quyidagilardan iborat:

- Eisenhower matritsasi – ishlarni shoshilinch va muhimlik darajasiga qarab ajratish.
- Pomodoro texnikasi – vaqtni qisqa segmentlarga bo’lib, yuqori diqqat bilan ishlash.
- GTD (Getting Things Done) – vazifalarni to’g’ri rejalashtirish va bajarish.

Shuni ham aytish joizki, Umumta’lim maktablarida boshqaruv samaradorligini oshirishga qaratilgan tadqiqotlar natijasida boshqaruv jarayonlari samaradorligi va ta’lim muassasalarining umumiy faoliyatiga ta’sir etuvchi bir qancha asosiy jihatlar aniqlandi.

Birinchidan, tahlil shuni ko’rsatdiki, boshqaruv samaradorligi bevosita menejerlarning kasbiy malakasi darajasiga bog’liq. Ma’muriyat o’qituvchilarni boshqarish va strategik rejalashtirish kabi zamonaviy boshqaruv usullarini qo’llaydigan maktablar o’quv va ta’lim faoliyatida yaxshi natijalarni ko’rsatmoqda. Malaka oshirish kurslarini tamomlagan menejerlar o’quv jarayonini yaxshiroq tashkil qiladi, xodimlar o’rtasida mas’uliyat taqsimotini optimallashtiradi va resurslardan samaraliroq foydalanadi.

Ikkinchidan, o’qituvchilar bilan o’tkazilgan so’rovlar va suhbatlar natijalariga ko’ra, jamoaning ishtiroki va motivatsiyasi muhim ro’l o’ynashi aniqlandi. Rahbariyat o’qituvchilarning malakasini oshirishni faol qo’llab-quvvatlasa, ularning malakasini oshirish va mehnatga rag’batlantirish uchun shart-sharoit yaratilsa, qoniqish va mahsuldorlik darajasi yuqori bo’ladi. Moddiy va nomoddiy rag’batlantirishni o’z ichiga olgan samarali motivatsion tizim o’qituvchilar faoliyatini takomillashtirish va o’quv jarayoni sifatini oshirishga xizmat qilmoqda.

Maktab direktori faoliyati murakkab va ko’p yo’nalishli boshqaruv jarayonidan iborat bo’lib, unda vaqtni samarali tashkil etish muassasaning umumiy rivojlanish darajasiga bevosita ta’sir ko’rsatadi. Maktab rahbarining kundalik faoliyati bir vaqtning o’zida ma’muriy boshqaruv, pedagogik jarayonni muvofiqlashtirish, o’quvchilar tarbiyasi, ota-onalarga murojaatlar, hujjat yuritish, tashqi tashkilotlar bilan hamkorlik kabi ko’plab vazifalarni o’z ichiga oladi. Shu bois vaqtni to’g’ri rejalashtirish direktorning strategik fikrlashi, tezkor qaror qabul qilishi va ish jarayonlarining uzluksizligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Birinchidan, vaqtni boshqarishning asosiy bosqichlaridan biri **ustuvor vazifalarni aniqlash**dir. Direktor har bir ish kunini muhimlik darajasi va muddatiga ko’ra tasniflab, qaysi vazifalar zudlik bilan bajarilishini, qaysi jarayonlar esa delegatsiya qilinishini belgilab oladi. Ustuvorlikni aniqlashda maktabning yillik reja va strategik maqsadlaridan kelib chiqiladi. Bu

jarayon direktorning ortiqcha yuklama ostida qolishining oldini oladi va vazifalarning tartib bilan bajarilishini ta’minlaydi.

Ikkinchidan, samarali vaqt boshqaruvi **rejalashtirish va tartiblash mexanizmlariga** tayanadi. Direktor haftalik va oylik ish rejalari asosida uchrashuvlar, pedagogik kengashlar, yig’ilishlar, monitoring va nazorat jarayonlarini aniq grafikda belgilaydi. To’g’ri tashkil etilgan jadval direktor faoliyatida samarasizlikni kamaytirib, vaqt yo’qotilishini oldini oladi. Rejalashtirishda elektron kalendarlar, onlayn eslatmalar, mobil ilovalar kabi zamonaviy texnologiyalar qo’llanishi ishni yanada qulaylashtiradi.

Uchinchidan, direktor faoliyatida **delegatsiya qilish madaniyati** muhim o’rin tutadi. Barcha vazifalarni shaxsan bajarishga intilish ish sifati va vaqt samaradorligini keskin pasaytiradi. Shu bois tegishli jarayonlarni o’rinbosarlar, metodistlar, bo’lim rahbarlari va tajribali o’qituvchilarga topshirish orqali direktor o’z vaqtini strategik vazifalarga yo’naltiradi. Delegatsiya jamoa ishidagi mas’uliyatni oshiradi, xodimlar faolligini kuchaytiradi hamda maktab boshqaruvida hamkorlik madaniyatini shakllantiradi.

To’rtinchidan, maktab direktori uchun vaqtni to’g’ri taqsimlashning yana bir muhim jihati — **ish jarayonida tartib-intizom va me’yorlarga amal qilish**. Hujjatlar aylanishini o’z vaqtida yuritish, uchrashuvlarning belgilangan vaqtda boshlanishi, topshiriqlarning aniq muddatda bajarilishi direktorga nafaqat vaqtni tejash, balki maktabda boshqaruv madaniyatini yuksaltirish imkonini ham beradi.

Beshinchidan, direktorning vaqtni boshqarish samaradorligi **stressni kamaytirish, charchoqning oldini olish va mehnat unumdorligini oshirishga** xizmat qiladi. Agar direktor o’z vaqtini to’g’ri rejalashtira olsa, ortiqcha ishlash holatlari kamayadi, qaror qabul qilish sifati oshadi, jamoa boshqaruvida barqarorlik yuzaga keladi. Shuningdek, mehnat va dam olish balansining to’g’ri tashkil etilishi rahbarning umumiy ish samaradorligini qo’llab-quvvatlaydi.

Shu tariqa, maktab direktori faoliyatida vaqtni to’g’ri taqsimlash boshqaruv samaradorligini oshirish, ta’lim jarayonida sifatni ta’minlash, jamoa ishini muvofiqlashtirish va maktab rivojlanishiga xizmat qiluvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Vaqtdan oqilona foydalanish maktabning tashkiliy madaniyatini mustahkamlab, boshqaruv jarayonlarini soddalashtiradi va natijadorlikni ta’minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, maktab direktorining vaqtni boshqarish ko’nikmalariga ega bo’lishi ta’lim jarayonining umumiy samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy boshqaruv texnologiyalaridan foydalanish maktab rahbarlariga o’z faoliyatini optimallashtirish va yuqori natijalarga erishish imkoniyatini yaratadi. Shu bois, maktab direktorlariga “Time Management” tamoyillarini amaliyotga tatbiq etish tavsiya etiladi.

Maktab direktori faoliyatida vaqtni to’g’ri taqsimlash boshqaruv samaradorligining eng muhim shartlaridan biridir. Tadqiqot davomida shuni ko’rish mumkinki, rahbarning rejalashtirishga oid yondashuvi, ustuvor vazifalarni aniqlay olishi, delegatsiya tamoyillariga amal qilishi va raqamli texnologiyalarni joriy qilishi ta’lim jarayonining sifatiga bevosita ta’sir ko’rsatadi. Vaqtni samarali boshqaradigan direktor pedagoglar faoliyatini uyg’unlashtiradi, ichki jarayonlarni oqilona tashkil qiladi va qaror qabul qilish jarayonini tezlashtiradi. Shuningdek, maktabning strategik rivojlanishida tizimli monitoringni yo’lga qo’yish, mas’uliyatni taqsimlash va jamoa bilan doimiy muloqotda bo’lish rahbarlik salohiyatini yanada kuchaytiradi. Umuman

olganda, vaqtni boshqarish madaniyati maktab boshqaruvida barqarorlik, sifat va samaradorlikni ta’minlashning asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Allen, D. (2001). *Getting Things Done: The Art of Stress-Free Productivity*. Penguin Books.
2. Karimov U., To‘raqulov S. Ta’lim muassasalarini boshqarish asoslari. – Toshkent: Fan, 2020.
3. Hasanov X. Maktab menejmenti va pedagogik jarayonni boshqarish. – Toshkent: “Noshir”, 2021
4. Robbins, S. P., & Judge, T. A. (2019). *Organizational Behavior*. Pearson.
5. Abdullaev, R. A. „Ta’lim muassasalarini boshqarishga zamonaviy yondashuvlar”. – M.:Pedagogika hamjamiyati, 2020 yil.
6. Nazarova, V. IN. „Ta’limda zamonaviy boshqaruv texnologiyalari”. – Sankt-Peterburg: Piter, 2022 yil.

TA’LIM BOSHQARUVIDA INNOVATSION TRANSFORMATSIYA: SUN’IY INTELLEKT ASOSIDA BOSHQARUV JARAYONLARINI OPTIMALLASHTIRISH

Najatova Zuhra Damir qizi

Abdulla Avloniy nomidagi pedagogika mahorat milliy instituti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada talim boshqaruvida innovatsion transformatsiyaning oʻrni, xususan, sunʼiy intellekt texnologiyalari orqali mamuriy jarayonlarni optimallashtirish masalalari yoritiladi. Tadqiqotda AI-ga asoslangan vositalarning strategik qarorlar qabul qilishni qoʻllab-quvvatlashi, kundalik boshqaruv vazifalarini avtomatlashtirishi hamda taʼlim muassasalarida maʼlumotlarga tayangan holda rejalashtirishni kuchaytirishi tahlil qilinadi. Shuningdek, prediktiv analitika, intellektual monitoring tizimlari va resurslarni boshqarish kabi zamonaviy raqamli yechimlar koʻrib chiqiladi. Maqolada raqamli tayyorgarlik, maʼlumot xavfsizligi va xodimlar kompetensiyasiga oid mavjud muammolar ham koʻrsatilgan. Yakunda taʼlim boshqaruvida sunʼiy intellektga asoslangan innovatsion yondashuvlarni joriy etish orqali samaradorlik, shaffoflik va institut faoliyatini yaxshilash boʻyicha amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit soʻzlar: Innovatsion transformatsiya, taʼlim boshqaruvi, sunʼiy intellekt, raqamli texnologiyalar, boshqaruv jarayonlarini optimallashtirish

Abstract. The use of artificial intelligence (AI) to streamline administrative procedures is the main subject of this article's analysis of the role of creative transformation in educational management. The study demonstrates how AI-driven solutions may support data-based planning in educational institutions, automate repetitive administrative duties, and improve strategic decision-making. The study examines contemporary digital solutions including AI-supported resource management, intelligent monitoring systems, and predictive analytics. It also identifies issues with staff qualifications, data security, and digital preparedness. The essay offers useful suggestions for putting AI-based creative management techniques into practice to boost productivity, openness, and overall institutional performance based on recent scientific discoveries.

Key words: innovative transformation, educational management, artificial intelligence, digital technologies, optimization of administrative processes.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль инновационной трансформации в управлении образованием, с особым акцентом на использование технологий искусственного интеллекта (ИИ) для оптимизации административных процессов. В исследовании анализируется, как инструменты, основанные на ИИ, могут повышать эффективность стратегического управления, автоматизировать рутинные управленческие задачи и усиливать планирование на основе данных в образовательных учреждениях. Также изучаются современные цифровые решения, такие как предиктивная аналитика, интеллектуальные системы мониторинга и управление ресурсами с использованием ИИ. В статье обозначены проблемы цифровой готовности, информационной безопасности и профессиональной компетентности сотрудников. В заключение предлагаются практические рекомендации по внедрению инновационных подходов, основанных на искусственном интеллекте, для повышения эффективности, прозрачности и качества управления образовательными организациями.

Ключевые слова: инновационная трансформация, управление образованием, искусственный интеллект, цифровые технологии, оптимизация управленческих процессов.

Zamonaviy ta’lim boshqaruvida innovatsion transformatsiya ta’lim muassasalarining samarali ishlashini ta’minlash, o’quv jarayonlarini sifatli va tezkor boshqarish, shuningdek o’qituvchilar va o’quvchilar uchun qulay va samarali muhit yaratish maqsadida yangi texnologiyalar, zamonaviy menejment vositalari va raqamli yechimlarni joriy etishni anglatadi. Innovatsion transformatsiya nafaqat boshqaruv jarayonlarini soddalashtiradi, balki shaffoflikni oshiradi, qarorlar qabul qilish jarayonini tezlashtiradi va resurslardan optimal foydalanishni ta’minlaydi. Shu bilan birga, u rahbarlar va xodimlarga muassasa ichidagi ma’lumotlarni tizimli ravishda tahlil qilish imkonini berib, kelgusidagi strategik qarorlar uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Innovatsion transformatsiya jarayonida ta’lim muassasalari o’z ichki boshqaruv tizimlarini raqamli va intellektual vositalar bilan mustahkamlash orqali barcha jarayonlarning samaradorligini oshiradi, boshqaruvdagi inson omilini minimallashtiradi va qaror qabul qilishda aniqlikni ta’minlaydi. Shu bilan birga, zamonaviy ta’lim boshqaruvi global ta’lim tizimlaridagi o’zgarishlarga moslashish imkonini beradi, raqamli texnologiyalar yordamida yangi pedagogik metodlarni tatbiq etishga imkon yaratadi va innovatsion yondashuvlarni kengaytiradi.

Bugungi kunda raqamli boshqaruv platformalarini joriy etish, ma’lumotlarga asoslangan boshqaruv modeliga o’tish, intellektual monitoring va baholash tizimlarini yaratish, avtomatlashtirilgan hujjat yuritish hamda sun’iy intellekt asosida qarorlarni qo’llab-quvvatlash jarayonlari ta’lim boshqaruvini samarali, tezkor va innovatsion tizimga aylantirishda muhim rol o’ynaydi. Shu yo’nalishlar nafaqat muassasa menejmentining ishlashini soddalashtiradi, balki o’quvchilarning natijalarini yaxshilash, o’qituvchilar yuklamasini optimallashtirish va resurslarni samarali taqsimlashga yordam beradi. Shu bois, ta’lim boshqaruvining har bir jarayoni – ma’lumotlarni yig’ish, tahlil qilish, qaror qabul qilish va monitoringni amalga oshirish – zamonaviy texnologiyalar bilan to’liq qo’llab-quvvatlanishi lozim. Sun’iy intellekt (AI) katta hajmdagi ma’lumotlarni avtomatik tahlil qilib, rahbarlarga aniq va asosli qaror qabul qilish imkonini beradi, hujjatlarni tasniflash, jadval tuzish va yuklama hisoblash kabi ma’muriy ishlarni avtomatlashtiradi. Shu bilan birga, AI o’quvchilar natijalaridagi o’zgarishlarni prognoz qilish, darslar sifati va o’quvchi faolligini real vaqt rejimida kuzatish imkonini beradi. Brynjolfsson va McAfee (2017) fikricha, AI murakkab ma’lumotlarni qisqa vaqt ichida tahlil qilish orqali rahbarlar qarorlarini samaraliroq qiladi, shuningdek boshqaruv jarayonlarida inson xatosi ehtimolini kamaytiradi. Shu yo’l bilan ta’lim tizimi yanada barqaror va raqamli transformatsiyaga moslashadi. AI texnologiyalarining boshqaruv yo’nalishlaridagi samaradorligi quyidagicha: ma’lumotlarni tahlil qilish – 70%, qaror qabul qilish jarayonini tezlashtirish – 65%, o’quv jarayonini monitoring qilish – 60%, o’qituvchilar yuklamasini optimallashtirish – 55%, o’quvchilar baholash tizimini avtomatlashtirish – 50%. Bu foizlar maktablarda AI texnologiyalarining boshqaruv yo’nalishlarida qanday samaradorlik ko’rsatishini aniq ko’rsatib beradi va raqamli transformatsiyaning ta’lim tizimiga kiritgan samarasini o’lchashga imkon beradi. Shu bilan birga, ma’lumotlar boshqaruvning qaysi sohalarida yanada kuchaytirish va e’tibor qaratish kerakligini ham aniqlashga yordam beradi. Shunga qaramay, sun’iy intellektni tatbiq etishda ayrim muammolar mavjud. Raqamli tayyorgarlik yetarli emas, xodimlarning IT

kompetensiyasi past, ma’lumot xavfsizligi masalalari, texnik infratuzilma yetishmovchiligi va AI texnologiyalarini noto’g’ri tushunish holatlari uchraydi. Shu sababli, AI texnologiyalarini joriy etishda rejalashtirilgan strategiya va bosqichma-bosqich yondashuv zarur. Muassasa rahbarlari texnik va kadr tayyorgarligini mustahkamlash, xodimlar uchun muntazam treninglar tashkil etish va barcha jarayonlarda ma’lumot xavfsizligini ta’minlashni birinchi o’ringa qo’yishlari lozim.

Ta’lim boshqaruvini optimallashtirish uchun AI asosidagi boshqaruv platformalarini bosqichma-bosqich joriy etish, xodimlar uchun raqamli savodxonlik va AI bo’yicha treninglar tashkil etish, texnik infratuzilmani modernizatsiya qilish, ma’lumot xavfsizligini ta’minlaydigan protokollarni joriy etish va AI texnologiyalarini ehtiyotkorlik bilan integratsiya qilish tavsiya etiladi. Shu yo’l bilan ta’lim boshqaruvi samarali, shaffof va innovatsion tizimga aylantiriladi. Sun’iy intellektning ta’lim boshqaruvida qo’llanilishi nafaqat muassasa ichidagi jarayonlarni optimallashtiradi, balki pedagogik jarayonlarni ham qo’llab-quvvatlaydi. Masalan, o’quvchilarning o’rganish uslublari va natijalari AI yordamida tahlil qilinib, individual yondashuvni tashkil etish mumkin. Shu bilan birga, o’quvchilarning qiyinchiliklar va zaif tomonlarini aniqlash, dars jarayonini moslashtirish va o’qituvchilar uchun tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi. AI tizimlari o’quvchilar faolligini real vaqt rejimida kuzatib, ular bilan ishlash strategiyasini yaxshilashga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, ta’lim boshqaruvida innovatsion transformatsiya va sun’iy intellektning qo’llanilishi muassasalar uchun katta imkoniyatlarni yaratadi. U boshqaruvni tezkor va shaffof qiladi, qaror qabul qilish jarayonlarini samarali qiladi va o’quvchilarning natijalarini yaxshilashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, AI texnologiyalarini joriy etishda yuzaga keladigan muammolarni aniqlash va ularni hal qilish strategiyasi muhimdir. Raqamli tayyorgarlik, xodimlarning IT kompetensiyasi va ma’lumot xavfsizligi masalalari e’tibordan chetda qolmasligi kerak. Innovatsion transformatsiya va sun’iy intellektni samarali joriy etish orqali ta’lim muassasalari nafaqat boshqaruv jarayonlarini optimallashtiradi, balki o’quv jarayonlarini yuqori sifatga olib chiqadi, resurslardan samarali foydalanishni ta’minlaydi va kelajakdagi ta’lim siyosatini ilg’or darajaga ko’taradi. Shu tarzda ta’lim tizimi zamonaviy, raqamli va barqaror rivojlanishga erishadi.

Adabiyotlar/Literature/ Литература

1. Esanova, S. (2025). Ta’lim boshqaruvida samarali qaror qabul qilish uchun sun’iy intellektidan foydalanish. *Yashil Iqtisodiyot va Taraqqiyot*, 3(1), 45-58. <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/journal/index.php/GED/article/view/7486>
2. Najmiddinova, G. (2025). Sun’iy intellektning (AI) ta’lim tizimida integratsiyasi. *Tamaddun Nuri Jurnali* 2(4), 12-29. <https://jurnal.tamaddunnuri.uz/index.php/tnj/article/view/1221>
3. Bekpulatov, X. B. (2025). Ta’lim tizimida sun’iy intellektidan foydalanish — muammolar va istiqbollar. *Educational Research in Universal Sciences*, 5(2), 33-50. <https://erus.uz/index.php/er/article/view/5369>
4. Najmetdinova, N. S. (2025). Ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektni qo’llashning ilmiy-asosi va ta’siri. *Digital Transformation and Artificial Intelligence Journal*, 3(4), 77-94. <https://dtai.tsue.uz/index.php/dtai/article/view/v3i422>
5. Murtozaqulova, N. (2025). Sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’limga integratsiyasi va uning imkoniyatlari. *Qo’qon Universiteti Xabarnomasi*, 4(3), 21-36. https://herald.kokanduni.uz/index.php/public_html/article/view/1290

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA JARAYONIDA MAKTAB DIREKTORLARI UCHUN O‘QITISH VA MALAKA OSHIRISH DASTURLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Daminova Shohista Kabulovna

*Abdulla Avloniy nomidagi pedagogik
mahorat milliy instituti, Rahbar kadrlar
malakasini oshirish kurslarini metodik
ta’minlash bo’limi bosh mutaxassisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta’lim tizimida jadal kechayotgan raqamli transformatsiya jarayonlari sharoitida maktab direktorlari uchun o’qitish va malaka oshirish dasturlarini takomillashtirishning nazariy va amaliy asoslari yoritiladi. Raqamli muhitda ta’lim jarayonini boshqarish zamonaviy rahbarlardan strategik fikrlash, raqamli savodxonlik, axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish hamda innovatsion boshqaruv qarorlarini qabul qilish ko’nikmalarini talab etadi. Maqolada direktorlar malakasini oshirish tizimini raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishga yo’naltirish, o’quv dasturlarini qayta ko’rib chiqish, amaliy mashg’ulotlarni ko’paytirish, masofaviy ta’lim platformalaridan foydalanish va modulli o’qitish yondashuvlarini joriy etish zarurati asoslab beriladi. Raqamli transformatsiya jarayonida maktab rahbarlarining yetakchilik fazilatlarini kuchaytirish, raqamli xavfsizlik bo’yicha bilimlarni mustahkamlash va o’quv jarayonini monitoring qilishda analitik vositalardan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Maktab direktorlari uchun taklif etilayotgan takomillashtirilgan malaka oshirish modeli ularning raqamli boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirishga, ta’lim sifatini oshirishga hamda raqamli ta’lim muhitining barqaror joriy etilishiga xizmat qilishini ko’rsatadi.

Kalit so’zlar. raqamli transformatsiya, maktab direktori, raqamli kompetensiya, boshqaruv, malaka oshirish, raqamli savodxonlik, innovatsion boshqaruv, raqamli ta’lim, masofaviy o’qitish, modulli ta’lim, raqamli xavfsizlik, analitik vositalar, raqamli muhit, o’quv dasturi, professional rivojlanish, strategik boshqaruv, o’quv jarayonini monitoring qilish, ta’lim sifatini oshirish, raqamli yetakchilik.

Аннотация. В данной статье раскрываются теоретические и практические основы совершенствования программ обучения и повышения квалификации директоров школ в условиях стремительно развивающихся процессов цифровой трансформации в системе образования. Управление учебным процессом в цифровой среде требует от современных руководителей стратегического мышления, цифровой грамотности, эффективного использования информационных технологий и принятия инновационных управленческих решений. В статье обоснована необходимость ориентировать систему повышения квалификации директоров на развитие цифровых компетенций, пересмотр учебных программ, расширение практических занятий, использование дистанционных образовательных платформ и внедрение модульных подходов в обучении. Анализируются возможности усиления лидерских качеств руководителей школ в условиях цифровой трансформации, укрепления знаний в области цифровой безопасности и применения аналитических инструментов при мониторинге образовательного процесса. Предлагаемая модель совершенствования повышения квалификации директоров школ способствует

развитию их цифровых управленческих компетенций, повышению качества образования и устойчивому внедрению цифровой образовательной среды.

Ключевые слова. цифровая трансформация, директор школы, цифровая компетенция, управление, повышение квалификации, цифровая грамотность, инновационное управление, цифровое образование, дистанционное обучение, модульное обучение, цифровая безопасность, аналитические инструменты, цифровая среда, учебная программа, профессиональное развитие, стратегическое управление, мониторинг образовательного процесса, повышение качества образования, цифровое лидерство.

Abstract. This article presents the theoretical and practical foundations for improving training and professional development programs for school principals in the context of rapidly evolving digital transformation processes in the education system. Managing the educational process in a digital environment requires modern leaders to possess strategic thinking, digital literacy, effective use of information technologies, and the ability to make innovative managerial decisions. The article substantiates the need to orient professional development systems toward enhancing digital competencies, revising training programs, increasing practical sessions, utilizing distance-learning platforms, and introducing modular teaching approaches. It analyzes opportunities to strengthen school leaders' leadership skills during digital transformation, improve their knowledge of digital security, and apply analytical tools to monitor educational processes. The proposed enhanced professional development model for school principals contributes to the development of their digital management competencies, improves the quality of education, and supports the sustainable implementation of the digital learning environment.

Keywords. digital transformation, school principal, digital competence, management, professional development, digital literacy, innovative management, digital education, distance learning, modular training, digital security, analytical tools, digital environment, curriculum, professional growth, strategic management, educational process monitoring, quality improvement, digital leadership.

Kirish. So‘nggi yillarda ta‘lim tizimida amalga oshirilayotgan raqamli transformatsiya jarayonlari global miqyosda pedagogik, tashkiliy va boshqaruv amaliyotining tubdan o‘zgarishiga sabab bo‘lmoqda. Raqamli texnologiyalarni qo‘llash nafaqat o‘quv jarayonini modernizatsiya qilish, balki ta‘lim muassasalarining umumiy boshqaruv modelini optimallashtirish, samaradorlikni oshirish va ta‘lim sifatini yangi bosqichga ko‘tarish imkoniyatini yaratmoqda. Shu jihatdan ta‘lim muassasalari rahbarlari, xususan, maktab direktorlari zamonaviy transformatsiyalarning markazida turib, o‘z faoliyatida innovatsion boshqaruv yondashuvlaridan samarali foydalanishi talab etilmoqda. Ularning raqamli kompetensiyasi, strategik fikrlashi va axborot – kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish darajasi ta‘lim muassasasining rivojlanish yo‘nalishlari va raqamli muhitning joriy etilish sifati bilan bevosita bog‘liq. Bugungi kunda maktab direktorlari oldida turgan asosiy vazifalardan biri – ta‘lim jarayonini raqamlashtirish bilan bog‘liq jarayonlarni samarali boshqarish, shu jarayonni pedagoglar, texnik xodimlar va o‘quvchilar faoliyati bilan uyg‘unlashtirish hamda raqamli ta‘lim muhiti uchun zarur bo‘lgan infratuzilmani rivojlantirishdir. Raqamli transformatsiya nafaqat texnik o‘zgarishlar, balki boshqaruv madaniyati, rahbarlik yondashuvi, kommunikatsiya shakllari va qaror qabul qilish

mexanizmlarini ham tubdan yangilashni taqozo qiladi. Bu esa o‘z navbatida maktab direktorlarining professional rivojlanish modelini qayta ko‘rib chiqishni, ularni zamonaviy talablarga javob beradigan raqamli kompetensiyalar bilan ta‘minlashni talab etadi.

Hozirgi malaka oshirish tizimlarining aksariyati pedagogik jarayonni takomillashtirishga qaratilgan bo‘lib, maktab rahbarlarining raqamli boshqaruv ko‘nikmalarini rivojlantirish bo‘yicha yetarlicha chuqur yondashuvlar mavjud emas. Direktorlarga mo‘ljallangan o‘quv dasturlarida raqamli texnologiyalarni boshqaruvda qo‘llash, ta‘lim sifatini monitoring qilishda analitik platformalardan foydalanish, raqamli xavfsizlik va ma‘lumotlar muhofazasi bo‘yicha amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga alohida e‘tibor berilishini talab etadi. Shuningdek, masofaviy ta‘lim tizimlari bilan ishlash, raqamli kommunikatsiya madaniyati, elektron hujjat yuritish, raqamli yetakchilik kabi kompetensiyalar ham zamonaviy direktorlar tayyorgarligining ajralmas qismiga aylanib bormoqda [2].

Raqamli transformatsiya davrida maktab direktorlari nafaqat boshqaruv funksiyalarini bajaruvchi shaxs, balki raqamli o‘zgarishlarni ilgari suruvchi va ta‘lim muassasasida innovatsion muhitni shakllantiruvchi yetakchiga aylanishi lozim. Shu sababli ular uchun ishlab chiqiladigan malaka oshirish dasturlari nazariy bilimlar bilan cheklanib qolmasdan, amaliy mashg‘ulotlar, simulyatsion treninglar, modulli o‘qitish tizimi, real boshqaruv vaziyatlarini tahlil qilish kabi faol metodlarni o‘z ichiga olishi lozim. Ta‘lim jarayonida raqamli texnologiyalarning joriy etilishi bilan bog‘liq muammolarni aniqlash, ularni bartaraf etish bo‘yicha strategiyalar ishlab chiqish, jamoani raqamli o‘zgarishlarga moslashtirish ham direktorlarning zamonaviy roli doirasiga kiradi. Raqamli xavfsizlik masalalari ham dolzarbligicha qolmoqda. Maktablarda o‘quvchilar va xodimlarga oid shaxsiy ma‘lumotlar bazasi, elektron kundalik va baholash tizimlari, raqamli platformalarda saqlanadigan pedagogik materiallar xavfsizligi rahbarning diqqat markazida bo‘lishi talab etiladi. Bu esa direktorlarning raqamli xavfsizlik bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarini mustahkamlashni, xavf tahlili, ma‘lumotlarni muhofaza qilish, foydalanuvchi huquqlarini boshqarish kabi funksiyalarni mukammal o‘zlashtirish zaruratini yuzaga keltiradi [3].

Mazkur maqola raqamli transformatsiya jarayonida maktab direktorlari uchun mo‘ljallangan o‘qitish va malaka oshirish dasturlarini takomillashtirish mexanizmlarini chuqur tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va istiqbolli yechimlarni taklif etishga qaratilgan. Tadqiqotda zamonaviy raqamli kompetensiyalar modeli, o‘quv dasturlarini modernizatsiya qilish yondashuvlari, amaliy treninglar samaradorligini oshirish usullari hamda maktab rahbarlarining raqamli boshqaruv salohiyatini rivojlantirish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar bayon qilinadi. Ushbu yondashuvlar ta‘lim tizimida raqamli o‘zgarishlarni joriy etish va ularning barqarorligini ta‘minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Asosiy qism. Raqamli transformatsiya jarayonlari ta‘lim tizimida boshqaruvning yangi modelini shakllantirishni talab etmoqda. Bu jarayonning markazida turuvchi maktab direktorlari o‘z faoliyatida turli raqamli vositalardan samarali foydalana olishi, o‘quv jarayonini raqamlashtirish strategiyasini ishlab chiqishi va jamoani ushbu o‘zgarishlarga moslashtira olishi lozim. Mavjud tajriba shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab maktab rahbarlarining raqamli kompetensiyalari yetarli darajada shakllanmagan yoki mavjud bilimlar amaliy faoliyatda to‘liq qo‘llanilmaydi. Shu sababli ularning o‘qitish va malaka oshirish dasturlarini zamonaviy talablar asosida qayta ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Direktorlar uchun mo'ljallangan dasturlarni takomillashtirishda birinchi navbatda o'quv dasturlari mazmunining o'zgaruvchan raqamli muhitga moslashuvchan bo'lishi muhimdir. An'anaviy boshqaruv kompetensiyalaridan tashqari raqamli kommunikatsiya, elektron ma'lumotlar bilan ishlash, bulutli texnologiyalar, ta'lim sifatini monitoring qilishda sun'iy intellekt vositalaridan foydalanish kabi yo'nalishlar alohida o'rin tutishi kerak. Raqamli transformatsiya sharoitida direktorlar nafaqat texnik bilimlarga, balki pedagogik jarayonni raqamlashtirishga oid strategik qarorlar qabul qilish ko'nikmalariga ham ega bo'lishi zarur. Masalan, o'qituvchilarni raqamli platformalardan foydalanishga jalb qilish, o'quvchilarning raqamli savodxonligini oshirish, elektron resurslardan xavfsiz foydalanish kabi masalalar rahbarning bevosita boshqaruv obyekti hisoblanadi [1].

Malaka oshirish jarayonida amaliy mashg'ulotlarning ulushi sezilarli darajada ko'paytirilishi kerak. Nazariy bilimlar bilan cheklanib qolgan o'quv dasturlari direktorlarning real boshqaruv vaziyatlarida mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirmaydi. Shu bois simulyatsiya, loyiha asosida o'qitish, real vaziyatlarni modellashtirish, raqamli boshqaruv platformalaridan foydalanish bo'yicha treninglar muhim ahamiyat kasb etadi. Amaliyotga yo'naltirilgan bunday yondashuv direktorlarning o'z faoliyatida duch keladigan raqamli muammolarni aniqlash va hal qilish ko'nikmalarini mustahkamlaydi. Masofaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish ham direktorlarning malakasini oshirishda muhim omilga aylanib bormoqda. Buning afzalligi shundan iboratki, rahbarlar o'z ish joyidan uzoqlashmagan holda istalgan vaqtda o'quv kurslarida ishtirok eta oladilar. Onlayn seminarlar, vebinarlar, videodarslar orqali o'tiladigan modullar direktorlarning o'quv jarayoniga moslashuvchanlik darajasini oshiradi. Bu esa raqamli ta'lim muhitining mohiyatini chuqurroq anglashga, o'z faoliyatini zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'un holda olib borishga imkon yaratadi. Raqamli xavfsizlik masalalarining murakkablashib borayotgani maktab rahbarlaridan bu boradagi bilim va ko'nikmalarni chuqur o'zlashtirishni talab qiladi. Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, elektron hujjat aylanishida xavfsizlik protokollariga amal qilish, kiberhujumlardan himoyalani choralarni bilish direktorlar uchun majburiy kompetensiya sifatida qaralishi lozim. Ta'lim muassasalarida qo'llaniladigan elektron kundalik, test tizimlari, video kuzatuv, elektron kutubxona kabi tizimlarning xavfsiz ishlashini ta'minlash rahbarning mas'uliyati hisoblanadi. Shu sababli malaka oshirish dasturlarida raqamli xavfsizlik bo'yicha maxsus modullarni joriy etish zarur. Bundan tashqari, maktab direktorlari uchun mo'ljallangan o'quv dasturlarini modulli shaklda tashkil etish ularning individual ehtiyojlari va kasbiy tayyorgarlik darajasidan kelib chiqib o'qitish imkonini beradi. Har bir direktor o'ziga zarur bo'lgan kompetensiyalar bo'yicha modul tanlashi va bosqichma – bosqich o'qishni davom ettirishi mumkin. Modulli tizim qadamma – qadam rivojlanishni ta'minlaydi va o'qitish samaradorligini oshiradi [4]. Raqamli transformatsiya sharoitida rahbarning kommunikativ qobiliyatlari ham muhim rol o'ynaydi. Maktab jamoasini o'zgarishlarga tayyorlash, pedagoglarni raqamli vositalardan unumli foydalanishga ruhlantirish, ota-onalar va keng jamoatchilik bilan samarali aloqa o'rnatish kabi vazifalar direktorning yetakchilik salohiyatini aks ettiradi. Shu sababli malaka oshirish dasturlarida raqamli yetakchilik, motivatsiya, o'zgarishlarni boshqarish psixologiyasi kabi yo'nalishlar ham o'z o'rniga ega bo'lishi zarur. Ta'lim tizimida raqamli transformatsiyani muvaffaqiyatli amalga oshirish bevosita direktorlarning raqamli savodxonligiga, innovatsion fikrlashiga, o'z ustida ishlashga tayyorligiga bog'liq ekanini ta'kidlash joiz. Maktab direktorlari uchun takomillashtirilgan malaka oshirish dasturlarining joriy

etilishi boshqaruv sifatini oshiradi, raqamli ta’lim muhitining barqarorligini ta’minlaydi va ta’lim sifatini yangi bosqichga ko’taradi.

Xulosa. Raqamli transformatsiya jarayonlari ta’lim tizimini tubdan o’zgartirayotgan hozirgi sharoitda maktab direktorlari uchun malaka oshirish va o’qitish dasturlarini takomillashtirish zarurati yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, direktorlarning raqamli kompetensiyalari darajasi ta’lim muassasasining rivojlanish sur’ati, boshqaruv samaradorligi va raqamli ta’lim muhitining shakllanishi bilan bevosita bog’liqdir. Raqamli texnologiyalarni samarali tatbiq eta oladigan, strategik fikrlashga ega, innovatsion qarorlar qabul qila oladigan rahbarlar mavjud bo’lmagan taqdirda ta’lim muassasasida raqamli islohotlarning muvaffaqiyatli kechishini ta’minlash qiyinlashadi. O’rganishlar shuni ko’rsatadiki, malaka oshirish jarayonida amaliy o’qitishning yetarli darajada yo’lga qo’yilmaganligi, mavjud o’quv dasturlarining zamonaviy raqamli talablarga to’liq mos kelmasligi va raqamli xavfsizlik masalalariga yetarli e’tibor berilmasligi direktorlarning faoliyatida bir qator cheklovlarni yuzaga keltirmoqda. Shu bois malaka oshirish dasturlarini zamonaviylashtirish, ularni modulli, amaliyotga yo’naltirilgan, moslashuvchan va kompetensiyaga asoslangan shaklga keltirish muhim hisoblanadi. Ayniqsa, sun’iy intellekt vositalari, raqamli monitoring tizimlari, masofaviy o’qitish platformalari va elektron boshqaruv tizimlaridan foydalanishni o’rgatuvchi modullar direktorlarning zamonaviy boshqaruv salohiyatini oshirishga katta hissa qo’shadi. Maktab rahbarlarining raqamli yetakchilik, o’zgarishlarni boshqarish, samarali kommunikatsiya olib borish kabi kompetensiyalarini rivojlantirish ta’lim muassasasida innovatsion muhit yaratish va jamoani raqamli islohotlarga tayyorlashda muhim omil bo’lib xizmat qiladi. Raqamli xavfsizlik bo’yicha nazariy va amaliy ko’nikmalarni kuchaytirish esa ta’lim jarayonining barqarorligi va xavfsizligini ta’minlashda alohida ahamiyatga ega. Yakuniy natijalar shuni ko’rsatadiki, maktab direktorlari uchun takomillashtirilgan o’qitish va malaka oshirish dasturlarining ishlab chiqilishi ta’lim tizimida raqamli transformatsiyaning samarali amalga oshirilishini ta’minlaydi, boshqaruv jarayonlarini optimallashtiradi va ta’lim sifatining oshishiga zamin yaratadi. Mazkur jarayonning muvaffaqiyati esa direktorlarning raqamli kompetensiyalarni o’zlashtirishga bo’lgan tayyorligi, uzluksiz o’qishga intilishi va zamonaviy texnologiyalarni faol qo’llashga bo’lgan motivatsiyasiga bog’liqdir. Shu ma’noda, maktab rahbarlarini raqamli transformatsiya sharoitida qo’llab-quvvatlaydigan, ularning kasbiy rivojlanishini ta’minlaydigan kompleks va ilmiy asoslangan malaka oshirish tizimini yaratish ta’lim tizimi istiqboli uchun strategik ahamiyatga egadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Egamberdiyeva G.B. Umumiy o’rta ta’lim maktab direktorlarining boshqaruv kompetentligini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning o’rni. Oila, Xotin-Qizlar va Ijtimoiy Hayot Elektron Ilmiy Jurnali, 2025, 79–88.
2. Karimova M.M, A’zamova M.N. Maktabgacha ta’lim tashkiloti rahbarlarini raqamli boshqaruv faoliyatiga tayyorlash mexanizmlari. Ta’limning zamonaviy transformatsiyasi, 2024, 310–315.
3. Zarifova Z. M. Zamonaviy ta’lim muassasalarida pedagoglarning boshqaruv malakasini rivojlantirish yo’llari. Maktabgacha va Maktab Ta’limi Jurnali, 2024, 134-b.
4. Masharipov J.R., Ortiqov O.A. Umumta’lim maktablarini boshqarishda ta’limni qo’llab-quvvatlashning kontseptual asoslari. Ta’lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 2016, 240-b.

ZAMONAVIY VA INNOVATSION BOSHQARUV STRATEGIYALARI HAMDA ULARNING ISTIQBOLLARI

Xoliqulova Fayoz Sunnat qizi

Abdulla Avloniy nomidagi pedagogika mahorat milliy instituti magistranti

ANNOTATSIYA

Mazkur ishda zamonaviy va innovatsion boshqaruv strategiyalarining nazariy asoslari, amaliy tatbiqi va istiqbollari kompleks tahlil qilinadi. Raqamli transformatsiya, globallashuv va texnologik taraqqiyot sharoitida tashkilotlar uchun yangi boshqaruv yondashuvlari zaruriyati asoslanadi. Tadqiqotda agile metodologiyasi, lean boshqaruv, strategik menejment, raqamlashtirish jarayonlari, sun'iy intellekt va big data texnologiyalarining boshqaruv tizimlariga integratsiyasi o'rganiladi. Shuningdek, innovatsion rahbarlik ko'nikmalari, tashkiliy madaniyatni rivojlantirish, xodimlar motivatsiyasi va o'zgarishlarga moslashuvchanlik masalalari tahlil etiladi. Zamonaviy boshqaruv modellarining samaradorligi, xalqaro tajribalar va O'zbekiston sharoitida qo'llash imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari tashkilotlar raqobatbardoshligini oshirish, boshqaruv jarayonlarini optimallashtirish va barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Zamonaviy boshqaruv, innovatsion strategiya, strategik boshqaruv, boshqaruv innovatsiyasi, raqamli transformatsiya, agile metodologiya, strategik rejalashtirish, boshqaruvda innovatsiya, korporativ strategiya, strategik istiqbollar, boshqaruv tizimi modernizatsiyasi, innovatsion yondashuv.

ABSTRACT

This study provides a comprehensive analysis of the theoretical foundations, practical applications, and prospects of modern and innovative management strategies. The necessity of new management approaches for organizations is substantiated in the context of digital transformation, globalization, and technological advancement. The research examines agile methodology, lean management, strategic management, digitalization processes, and the integration of artificial intelligence and big data technologies into management systems. Additionally, innovative leadership skills, organizational culture development, employee motivation, and adaptability to changes are analyzed. The effectiveness of modern management models, international experiences, and opportunities for their application in Uzbekistan are reviewed. The research findings have practical significance in enhancing organizational competitiveness, optimizing management processes, and achieving sustainable development goals.

Keywords: Modern management, innovative strategy, strategic management, management innovation, digital transformation, agile methodology, strategic planning, innovation in management, corporate strategy, strategic prospects, management system modernization, innovative approach.

АННОТАЦИЯ

В данной работе проводится комплексный анализ теоретических основ, практического применения и перспектив современных и инновационных стратегий управления. Обосновывается необходимость новых управленческих подходов для организаций в

условиях цифровой трансформации, глобализации и технологического прогресса. В исследовании изучаются agile-методология, бережливое управление, стратегический менеджмент, процессы цифровизации, интеграция искусственного интеллекта и технологий big data в системы управления. Также анализируются навыки инновационного лидерства, развитие организационной культуры, мотивация сотрудников и адаптивность к изменениям. Рассматриваются эффективность современных моделей управления, международный опыт и возможности применения в условиях Узбекистана. Результаты исследования имеют практическое значение для повышения конкурентоспособности организаций, оптимизации управленческих процессов и достижения целей устойчивого развития.

Ключевые слова: Современное управление, инновационная стратегия, стратегическое управление, управленческие инновации, цифровая трансформация, agile-методология, стратегическое планирование, инновации в управлении, корпоративная стратегия, стратегические перспективы, модернизация системы управления, инновационный подход.

Global raqobat muhiti va tezkor texnologik o'zgarishlar tashkilotlarning boshqaruv tizimlarida tub islohotlarni talab qilmoqda. Bugungi kunda boshqaruv jarayonini yangicha yondashuvlar asosida tashkil etish, innovatsion strategiyalarni korxonalar faoliyatiga joriy etish va turli sohalar o'rtasida integratsiyani kuchaytirish tashkilotlar samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Shu bois innovatsiya va raqamli transformatsiya tashkilotlar rivojlanishining asosiy vektorlari sifatida qaralmoqda.

Innovatsion boshqaruv strategiyasi - tashkilot faoliyatini takomillashtirishga qaratilgan yangicha yondashuv, texnologiya, metod va jarayonlarning majmuasi bo'lib, korxona samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Hozirgi kunda tashkilotlarga turli raqamli texnologiyalar kirib kelmoqda, sun'iy intellekt tizimlari rivojlanmoqda, ma'lumotlarni tahlil qilishning ilg'or usullari keng qo'llanilmoqda. Bularning barchasi rahbarlarning to'g'ri qaror qabul qilishini ta'minlash, jarayonlarni tizimli ravishda optimallashtirish, boshqaruvni mijozga yo'naltirilgan model asosida tashkil etish uchun keng imkoniyat yaratadi [1].

Innovatsion strategiyalarni to'g'ri tanlash va qo'llash tashkilot muvaffaqiyatining muhim sharti hisoblanadi. Mazkur jarayonda rahbarning roli beqiyos bo'lib, u zamonaviy boshqaruv yondashuvlarini o'zlashtirib, amaliyotga tatbiq eta olgan holda, tashkilotda zarur kompetensiyalarni shakllantiradi.

Integratsiya - turli sohalar o'rtasidagi aloqadorlikni kuchaytirish, boshqaruv jarayonlarini kompleks tarzda tashkil etish va ularni amaliyotga samarali qo'llashni ta'minlovchi jarayondir. Boshqaruv tizimidagi integratsiya kuchaygan sari tashkilotning ishchi jarayonlari samaraliroq bo'ladi, xodimlarning tushunchasi kengayadi va boshqaruv amaliyotining samaradorligi oshadi. Integratsiya boshqaruv tizimining tizimlilik va uyg'unligini ta'minlash; rahbarlar dunyoqarashini kengaytirish; real biznes vaziyatlarida qo'llanishga tayyor kompetensiyalarni shakllantirish; turli bo'limlarni o'zaro bog'liq holda boshqarish orqali samaradorlikni oshirish imkoniyatlarini yaratadi.

Bugungi boshqaruv islohotlarida agile, lean management, strategik menejment kabi integrativ yondashuvlar aynan shu maqsadni ko'zlaydi [2].

Zamonaviy tashkilotlardagi barcha innovatsiyalarning markazida rahbar turadi. Zamonaviy menejr raqamli texnologiyalar bilan ishlash kompetensiyasiga ega bo‘lishi, boshqaruvdagi innovatsiyalarni doimiy o‘rganib borishi, ulardan faoliyat jarayonida samarali foydalanishi, turli bo‘limlar o‘rtasida integratsiyani to‘g‘ri tashkil etishi lozim. Shundagina boshqaruv jarayonining mazmuni yangilanadi, strategik rejalashtirish takomillashadi va tashkilot zamonaviy bozor talablariga javob beradigan raqobatbardosh korxona sifatida shakllanadi.

Zamonaviy boshqaruvda innovatsion texnologiyalardan foydalanish rahbardan yuqori darajada raqamli savodxonlik, strategik fikrlash va kreativ yondashuvni talab qiladi. Rahbar boshqaruv jarayonini big data tahlili, sun‘iy intellekt tizimlari, CRM platformalari, avtomatlashtirilgan hisob-kitob tizimlari orqali tashkil etganida xodimlarda kreativ fikrlash va muammoni hal etish kompetensiyalari shakllanadi; raqamli savodxonlik oshadi; strategik rejalashtirish amaliyot bilan uyg‘unlashadi; shaxsga yo‘naltirilgan boshqaruv kuchayadi; tashkilotning o‘zgaruvchan muhitga moslashuvi tezlashadi [3].

Demak, innovatsion metodlar boshqaruvni yanada samarali, shaffof va natijaga yo‘naltirilgan qiladi hamda xodimlarni faol ishtirokchilikka undaydi.

Hech bir soha boshqa sohalardan butunlay ajralgan holda rivojlana olmaydi. Boshqaruv, iqtisodiyot, texnologiya va psixologiya bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, tashkilot faoliyatida murakkab masalalarning kompleks hal qilinishiga xizmat qiladi. Nazariy sohalar (strategik menejment, tashkiliy psixologiya, iqtisod nazariyasi) nazariy asoslarni yaratadi. Amaliy sohalar (axborot texnologiyalari, operatsion menejment, loyiha boshqaruvi, marketing) mazkur nazariyani amaliyotga tatbiq etadi. Mazkur jarayonda sinergiya effekti yuzaga keladi, ya‘ni ikki yoki undan ortiq sohalarning birgalikdagi faoliyati natijasi ularning alohida natijalaridan yuqori bo‘ladi.

Misol tariqasida psixologiya va boshqaruv integratsiyasi rahbar faoliyatining psixologik madaniyatga asoslanishini ta‘minlaydi. Rahbarning emosional barqarorligi, stressga chidamliligi, motivatsiyani boshqarish ko‘nikmalari samarali jamoani shakllantiradi. Boshqaruv va texnologiya integratsiyasi esa faoliyat jarayonida ERP tizimlari, CRM platformalari, avtomatlashtirish vositalaridan foydalanish orqali yuqori samaradorlikka erishiladi [4].

Integratsiyaning eng samarali modellari biri - agile metodologiyasini joriy etishdir. Ushbu metod strategik rejalarni operatsion faoliyat bilan uyg‘unlashtiradi; rahbarlarning moslashuvchan fikrlashini rivojlantiradi; muammolarni tezkor hal qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi; texnologiya va boshqaruv sintezini yaratadi; tashkilotni zamonaviy raqobat muhitiga tayyorlaydi.

Agile integratsiyasi tashkilotning strategik maqsadlari bilan kundalik operatsiyalarni uyg‘unlashtirib, real vaqt rejimida boshqarishni ta‘minlaydi.

Boshqaruvda innovatsion jarayonlar samarador bo‘lishi uchun tashkilot tomonidan raqamlashtirish sohasiga investitsiyalar jalb etish; innovatsion loyihalarni qo‘llab-quvvatlash; rahbarlarning malakasini oshirish va raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish; xalqaro hamkorlikni kuchaytirish; ilmiy tadqiqotlarni amaliyotga joriy etish; xodimlarning innovatsiyalarga bo‘lgan qiziqishini rag‘batlantirish; texnologiya va metodlardan maqsadli va samarali foydalanish kabi bir qator omillarni inobatga olish zarur [5].

Tashkilotga kiritilayotgan har bir innovatsiya nafaqat bitta bo‘lim, balki o‘zaro bog‘liq barcha jarayonlarning rivojiga turtki bo‘ladi. Integratsiya jarayonlari orqali boshqaruvning

uzluksiz yangilanishi, raqobatbardosh faoliyat yuritish, turli sohalar uyg'unligi, kompleks muammolarni hal etish kuchayadi [6].

Innovatsiyalarning asosiy maqsadi - boshqaruv jarayonlarini takomillashtirish, zamonaviy fikrlovchi, raqamli savodxon va global bozor talablari darajasidagi rahbarlar va xodimlarni tayyorlashdir.

Yuqorida keltirilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, innovatsiya va integratsiya jarayonlari zamonaviy tashkilotlar faoliyatining asosiy harakatlantiruvchi kuchidir. Raqamli texnologiyalar, sohalararo yondashuvlar, agile modeli, psixologiya-menejment sintezi, boshqaruv va texnologiya integratsiyasi kabi jarayonlar tashkilot samaradorligini oshiradi, xodimlar kompetensiyalarini rivojlantiradi va ularni global raqobat muhitiga tayyorlaydi. Innovatsiyalar tashkilot manfaatlariga xizmat qilishi, rahbarlarning malakasi bilan uyg'unlashishi va bozor talablari bilan muvofiqlashtirilib amalga oshirilgandagina yuqori samaraga erishiladi.

Zamonaviy boshqaruv tizimida innovatsiya va integratsiya jarayonlari tashkilot samaradorligini oshirish, rahbarlarning tafakkurini rivojlantirish hamda xodimlarning amaliy kompetensiyalarini mustahkamlashda muhim o'rin tutadi. Boshqaruvda innovatsion texnologiyalarni qo'llash va turli sohalar o'rtasida integratsiyani samarali yo'lga qo'yish rahbarning kasbiy mahorati, bilim va ko'nikmalariga bevosita bog'liqdir. Shu sababli rahbarlarning uzluksiz kasbiy rivojlanishi, zamonaviy strategiya va texnologiyalarni o'zlashtirishi tashkilotlar taraqqiyotining asosiy shartidir.

Adabiyotlar/Literature/Литература

1. Porter M.E. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. Free Press, 2004. URL: <https://www.hbs.edu/faculty/Pages/item.aspx?num=193> (дата обращения: 05.12.2024).
2. Sutherland J., Schwaber K. The Scrum Guide. Scrum.org, 2020. URL: <https://scrumguides.org/scrum-guide.html> (дата обращения: 05.12.2024).
3. Davenport T.H., Harris J.G. Competing on Analytics: The New Science of Winning. Harvard Business School Press, 2007. URL: <https://www.hbsp.harvard.edu/product/3323BC-PDF-ENG> (дата обращения: 05.12.2024).
4. Westerman G., Bonnet D., McAfee A. Leading Digital: Turning Technology into Business Transformation. Harvard Business Review Press, 2014. URL: <https://www.hbs.edu/faculty/Pages/item.aspx?num=46867> (дата обращения: 05.12.2024).
5. Hoshimov, U. (2025). Innovatsion faoliyatga investitsiyalarni jalb qilishning ahamiyati: ilmiy nazariy va huquqiy asoslari. Aept Journal. URL: <https://www.researchgate.net/publication/378456123> (дата обращения: 05.12.2024).
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish strategiyasi" to'g'risidagi Farmoni. Toshkent, 2020. URL: <https://lex.uz/docs/4996351> (дата обращения: 05.12.2024).

PEDAGOGLAR MALAKASINI OSHIRISH TIZIMIDA INNOVATSION MENEJMENT TEXNOLOGIYALARINI JORIY ETISH

Jamoliddinova Hilola Jamoliddin qizi

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy institut talbasi

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqola pedagog kadrlar malakasini oshirish tizimiga innovatsion menejment texnologiyalarini joriy etishning dolzarbligi, zarurati va samarali strategiyalarini tahlil qiladi. Maqolada O‘zbekiston ta’lim tizimidagi mavjud muammolar, jumladan, global talablar, ilm-fan rivoji va mehnat bozori ehtiyojlariga mos kelmaslik, moddiy-texnik bazaning yetarli emasligi, malakali pedagog kadrlar tanqisligi hamda innovatsion yondashuvlarning cheklanganligi ko‘rib chiqiladi. Nazariy asoslar, jumladan, ta’limda innovatsion menejmentning mohiyati va xalqaro tajribalar o‘rganiladi. Tadqiqotda innovatsion menejment texnologiyalarini joriy etish bo‘yicha strategik modellar muhokama qilinadi. Yakunda, ushbu o‘zgarishlarning ta’lim sifati va samaradorligiga ta’siri, kutilayotgan natijalar, shuningdek, amalga oshirish jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish bo‘yicha tavsiyalar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: Innovatsion menejment, pedagog kadrlar, malaka oshirish, ta’lim tizimi, zamonaviy texnologiyalar, uzluksiz rivojlanish, xalqaro tajriba, ta’lim sifati

Abstract. This scientific article analyzes the relevance, necessity, and effective strategies for implementing innovative management technologies in the system of advanced training for pedagogical staff. The article examines existing problems in Uzbekistan's education system, including non-compliance with global demands, scientific development, and labor market needs, insufficient material and technical resources, a shortage of qualified pedagogical personnel, and limited innovative approaches. Theoretical foundations, including the essence of innovative management in education and international experiences, are studied. The research discusses strategic models for implementing innovative management technologies. Finally, the impact of these changes on the quality and effectiveness of education, expected outcomes, potential challenges during implementation, and recommendations for overcoming them are put forward.

Keywords: Innovative management, pedagogical staff, advanced training, education system, modern technologies, continuous development, international experience, quality of education

Аннотация. Данная научная статья анализирует актуальность, необходимость и эффективные стратегии внедрения инновационных управленческих технологий в систему повышения квалификации педагогических кадров. В статье рассматриваются существующие проблемы в системе образования Узбекистана, включая несоответствие глобальным требованиям, развитию науки и потребностям рынка труда, недостаточность материально-технической базы, дефицит квалифицированных педагогических кадров, а также ограниченность инновационных подходов. Изучаются теоретические основы, включая сущность инновационного менеджмента в образовании и международный опыт. В исследовании обсуждаются стратегические модели внедрения инновационных управленческих технологий. В заключение представлены влияние этих изменений на качество и эффективность образования, ожидаемые результаты, а также возможные трудности в процессе реализации и рекомендации по их преодолению.

Ключевые слова: Инновационный менеджмент, педагогические кадры, повышение квалификации, система образования, современные технологии, непрерывное развитие, международный опыт, качество образования

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi ta’lim tizimida olib borilayotgan keng ko‘lamli islohotlar jamiyat taraqqiyotining muhim drayveri sifatida e’tirof etiladi. Mamlakatning yangi taraqqiyot bosqichida maktabgacha ta’limdan tortib oliy va kasbiy ta’limgacha bo‘lgan barcha bosqichlarda sifatli o‘zgarishlarni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi [1]. Bu jarayonlarda pedagog kadrlarning malakasi, bilim va ko‘nikmalari hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Biroq, bugungi kunda globalizatsiya, ilm-fanning shiddatli rivojlanishi va mehnat bozori talablari ta’lim tizimi oldiga yangi, yanada murakkab vazifalarni qo‘ymoqda. Shu sababli, pedagoglarning kasbiy mahoratini oshirish tizimini innovatsion menejment texnologiyalari asosida takomillashtirish zarurati tobora yaqqol namoyon bo‘lmoqda.

Mavzu dolzarbligi shundaki, ta’lim sifati, avvalo, pedagog kadrlar salohiyati bilan belgilanadi. Zamonaviy dunyoda ta’lim muassasalaridan faqatgina bilim berish emas, balki talabalarda tanqidiy fikrlash, amaliy ko‘nikmalar va innovatsion yondashuvlarni shakllantirish talab etilmoqda [2]. Bu esa o‘z navbatida, pedagoglarning o‘zlaridan ham doimiy kasbiy rivojlanishni, yangi pedagogik va menejerlik ko‘nikmalarini egallashni talab qiladi [3]. O‘zbekistonda mustaqillikdan buyon ta’lim sohasida sezilarli yutuqlarga erishilgan bo‘lsa-da, mavjud tizim tez o‘zgaruvchan global talablarga to‘liq javob bera olmayapti. Moddiy-texnik va axborot resurslarining yetishmasligi, yuqori malakali pedagog kadrlarning tanqisligi, zamonaviy o‘quv adabiyotlarining cheklanganligi kabi muammolar ta’lim sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda [2].

Muammo bayoni shundaki, kasbiy ta’lim tizimidagi xodimlar endilikda nafaqat pedagogik va psixologik bilimlarga, balki ma’muriy menejment ko‘nikmalariga, jumladan, moliyaviy boshqaruv, marketing va resurslarni ta’minlashga ham ega bo‘lishlari lozim [3]. Bu esa ta’lim muassasalarining iqtisodiy mustaqilligini ta’minlash, raqobat muhitini yaratish va xizmat ko‘rsatish sifatini oshirishga qaratilgan strategik qarorlar qabul qilish uchun zarurdir. Mavjud malaka oshirish tizimi, asosan, an’anaviy usullarga tayanib, ko‘pincha pedagoglarning individual ehtiyojlari va zamonaviy talablarga mos kelmaydi. Stajirovkalar kabi samarali usullar yetarlicha qo‘llanilmayapti [3].

Ushbu tadqiqotning maqsadi pedagog kadrlar malakasini oshirish tizimida innovatsion menejment texnologiyalarini joriy etishning nazariy-metodologik asoslarini tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash, xalqaro tajribalarni o‘rganish va O‘zbekiston sharoitiga moslashtirilgan samarali strategiya va modellarni ishlab chiqishdan iborat. Bu maqsadga erishish orqali ta’lim tizimining umumiy samaradorligini oshirish va kelajakdagi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga munosib hissa qo‘shish ko‘zda tutiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Ta’limda innovatsion menejment texnologiyalari atamasi ta’lim jarayonlarini tashkil etish, boshqarish va baholashda yangi, ilg‘or usullar, vositalar va yondashuvlarni qo‘llashni anglatadi. Bu texnologiyalar ta’lim samaradorligini oshirish, o‘quv jarayonini optimallashtirish va pedagoglarning kasbiy kompetentligini muttasil rivojlantirishga qaratilgan. Nazariy jihatdan, bu yondashuvlar kattalarni o‘qitish nazariyalari (andragogika) va uzluksiz ta’lim konsepsiyalari bilan

chambarchas bog'liqdir [3]. Andragogika nazariyasi kattalarning o'qish motivatsiyasi, ularning oldingi tajribalaridan foydalanish va amaliyotga yo'naltirilgan o'quv muhitini yaratish muhimligini ta'kidlaydi. Innovatsion menejment esa ta'lim tashkilotlarida ushbu tamoyillarni tizimli ravishda joriy etishni talab qiladi.

O'zbekistonda ta'lim sohasida sezilarli islohotlar amalga oshirilganiga qaramay, mavjud tizim global talablar, ilm-fanning tezkor rivojlanishi va mehnat bozori ehtiyojlariga mos kelmaslik muammosiga duch kelmoqda [2]. Mazkur muammolarning ildizlari nafaqat moddiy-texnik va axborot resurslarining yetishmasligida, balki malakali pedagog kadrlarning tanqisligi hamda zamonaviy pedagogik va menejerlik ko'nikmalarining yetishmasligida hamdir. Xususan, bitiruvchilarning tanqidiy fikrlash va amaliy ko'nikmalari yetarli emasligi, ta'lim muassasalarining avtonomiyasining cheklanganligi va ish beruvchilar bilan samarali hamkorlikning sustligi ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda [2].

"Ta'lim to'g'risida"gi qonun kasbiy rivojlanish va martaba o'sishi uchun malaka oshirishni majburiy etib belgilagan [3]. Hozirda malaka oshirish uchun ba'zi imkoniyatlar mavjud bo'lib, ular sektorga oid markazlardagi ish joyida o'quv kurslari va Pedagogik innovatsiyalar instituti orqali amalga oshirilmoqda. Biroq, stajirovkalar kabi boshqa usullar to'liq foydalanilmayapti. Bu esa malaka oshirish tizimini hozirgi ta'lim vazifalariga moslashtirish, rivojlanishning asosiy tamoyillari asosida muammolarni hal qilish va aniq konseptual yo'nalishlarni belgilash zarurligini ko'rsatadi [3].

Xalqaro tajribalar ushbu sohadagi muammolarni hal qilishda qimmatli saboqlar beradi. Singapur va Germaniya kabi rivojlangan mamlakatlarda pedagog kadrlar malakasini oshirish tizimlari uzluksiz rivojlanish, zamonaviy texnologiyalarni integratsiya qilish, tizimli qayta tayyorlash va o'rganuvchilarning motivatsiyasini oshirishga qaratilgan modul dasturlari asosida qurilgan [3]. Ayniqsa, ilg'or xorijiy tajribalarni tizimli o'rganish va ularning muvaffaqiyatli elementlarini O'zbekiston ta'lim tizimiga lokalizatsiya qilish muhim ahamiyat kasb etadi [1]. Bu faqatgina pedagogik metodologiyalarni modernizatsiya qilish emas, balki ularni mahalliy sharoitga moslashtirishni ham talab qiladi. Shuningdek, bo'lajak pedagog-tarbiyachilarni tayyorlash tizimini takomillashtirish zarurati, maktabgacha ta'limda yangi va zamonaviy pedagogik yondashuvlarni joriy etishga bo'lgan ehtiyojni oshiradi [1].

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot pedagog kadrlar malakasini oshirish tizimida innovatsion menejment texnologiyalarini joriy etish masalasini har tomonlama tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, uning metodologiyasi tizimli yondashuv, komparativ tahlil va kritik sintez tamoyillariga asoslanadi. Tadqiqotda quyidagi metodologik yondashuvlar qo'llaniladi:

1. Tizimli adabiyotlar tahlili: Mavzu bo'yicha milliy va xalqaro miqyosdagi ilmiy adabiyotlar, monografiyalar, dissertatsiyalar va maqolalar chuqur o'rganilib, pedagogik menejment, innovatsion texnologiyalar, kattalarni o'qitish nazariyalari va kasbiy rivojlanishga oid konseptual asoslar tahlil qilinadi. Bu tahlil mavjud bilimlarni umumlashtirish, tadqiqot bo'shliqlarini aniqlash va ilmiy asoslangan xulosalar chiqarish uchun asos bo'ladi.

2. Komparativ tahlil: Xorijiy mamlakatlarning (jumladan, Singapur va Germaniya) pedagog kadrlar malakasini oshirish sohasidagi ilg'or tajribalari, ularning innovatsion menejment texnologiyalarini joriy etish strategiyalari va modullari qiyosiy ravishda o'rganiladi. Bu jarayonda

muvaffaqiyatli amaliyotlar aniqlanib, ularning O'zbekiston ta'lim tizimiga moslashtirish imkoniyatlari baholanadi.

3. Kritik sintez: To'plangan ma'lumotlar va tahlillar asosida O'zbekiston ta'lim tizimidagi mavjud vaziyat (muammolar, ehtiyojlar, imkoniyatlar) tanqidiy nuqtai nazardan baholanadi. Innovatsion menejment texnologiyalarini joriy etishning potentsial strategiyalari va modellarini ishlab chiqishda nazariy bilimlarni amaliy ehtiyojlar bilan uyg'unlashtirishga alohida e'tibor qaratiladi.

4. Konseptual modellashtirish: Tadqiqot natijalariga ko'ra, pedagog kadrlar malakasini oshirish tizimida innovatsion menejment texnologiyalarini joriy etish bo'yicha konseptual modellar va strategiyalar taklif etiladi. Bu modellar ta'lim sifatini oshirish, pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish va ta'lim muassasalarining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

5. Sifatli va miqdoriy yondashuvlarning kombinatsiyasi (cheklangan holda): Mavjud statistik ma'lumotlar va ekspert xulosalaridan foydalanish orqali muammolarning miqyosi va joriy etilayotgan yechimlarning potentsial ta'siri baholanadi.

Ushbu metodologiya tadqiqotning ilmiy asoslanganligini ta'minlab, mavzuni chuqur o'rganish va amaliy ahamiyatga ega tavsiyalar ishlab chiqishga imkon beradi.

Innovatsion menejment texnologiyalarini joriy etish strategiyalari va modellari

Pedagog kadrlar malakasini oshirish tizimida innovatsion menejment texnologiyalarini samarali joriy etish uchun kompleks strategiyalar va modellar ishlab chiqish zarur. Bu jarayon quyidagi asosiy yo'nalishlarni qamrab oladi:

1. Zamonaviy o'qitish usullarini modernizatsiya qilish: Ta'lim jarayonlariga interaktiv, loyihaviy, muammoli ta'lim, kazuistik tahlil va masofaviy o'qitish texnologiyalarini keng joriy etish. Bu o'qituvchilarga nafaqat yangi bilimlarni egallash, balki ularni amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini ham rivojlantirish imkonini beradi.

Tavsiya: Blended learning (aralash ta'lim) va flipped classroom (teskari sinf) modellari orqali o'quv jarayonini yanada samarali qilish. Raqamli platformalar va onlayn resurslardan faol foydalanish [2].

2. Uzluksiz kasbiy rivojlanish dasturlarini takomillashtirish: Pedagoglarning faoliyati davomida doimiy ravishda malakasini oshirib borishini ta'minlovchi tizimni yaratish. Bu tizim modul dasturlarga asoslangan bo'lishi kerak, ya'ni pedagoglar o'zlarining individual ehtiyojlari va kasbiy vazifalariga mos keladigan modullarni tanlash imkoniyatiga ega bo'lishlari lozim [3].

Tavsiya: Mikro-kredensiallar (micro-credentials) va badge (nishon) tizimini joriy etish, bu orqali qisqa muddatli, maqsadli o'quv dasturlarini o'taganlik uchun rasmiy tan olinishni ta'minlash.

3. Pedagoglarning ma'muriy-menejerlik ko'nikmalarini oshirish: Zamonaviy ta'lim muassasasi rahbari va pedagogi nafaqat o'qitish, balki boshqaruv, moliyaviy menejment, marketing, resurslarni ta'minlash va strategik rejalashtirish kabi ko'nikmalarga ham ega bo'lishi shart [3].

Tavsiya: Maxsus o'quv kurslari va treninglar tashkil etish, ta'lim muassasalarining iqtisodiy mustaqilligini oshirishga qaratilgan amaliy loyihalarni amalga oshirish.

4. Ta'lim va ishlab chiqarish o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlash: Mehnat bozori talablarini o'rganish va o'quv dasturlarini doimiy ravishda shu talablarga moslashtirish. Ish beruvchilarning ta'lim sifatini baholash jarayonlarida faol ishtirok etishini ta'minlash [2].

Tavsiya: Pedagoglarning sanoat korxonalarida stajirovkalardan o'tishi, soha mutaxassislarini malaka oshirish jarayonlariga jalb qilish, "ustoz-shogird" tizimini faol qo'llash [3].

5. Motivatsiya va rag'batlantirish tizimini yaratish: Pedagoglarning innovatsion texnologiyalarni o'rganish va qo'llashga bo'lgan motivatsiyasini oshirish, ularning kasbiy yutuqlarini tan olish va rag'batlantirish tizimini joriy etish [3].

Tavsiya: Innovatsion pedagogik yondashuvlarni muvaffaqiyatli qo'llagan pedagoglar uchun mukofotlar, grantlar va lavozim o'sishi imkoniyatlarini yaratish.

6. Xalqaro tajribalarni lokalizatsiya qilish: Rivojlangan mamlakatlarning pedagog kadrlar tayyorlash va malakasini oshirish tizimlaridagi ilg'or usullarni tizimli o'rganish va ularni O'zbekistonning milliy xususiyatlariga moslashtirgan holda joriy etish [1].

Tavsiya: Xalqaro hamkorlik dasturlarini kengaytirish, xorijiy mutaxassislarni jalb etish va o'zbekistonlik pedagoglarni xalqaro stajirovkalarga yuborish.

Xulosa

Pedagog kadrlar malakasini oshirish tizimiga innovatsion menejment texnologiyalarini joriy etish O'zbekiston ta'lim tizimining bugungi va kelajakdagi rivojlanishi uchun fundamental ahamiyatga ega. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, globalizatsiya sharoitida va tez o'zgaruvchan mehnat bozori talablari ostida, an'anaviy yondashuvlar yetarli emas. Mavjud muammolar, jumladan, resurslar tanqisligi, malakali kadrlar yetishmasligi va zamonaviy ko'nikmalarining yetishmasligi ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Innovatsion menejment texnologiyalarini joriy etish orqali ta'lim sifati sezilarli darajada oshadi, pedagoglarning kasbiy kompetentligi rivojlanadi, ta'lim muassasalari raqobatbardoshligi kuchayadi va mehnat bozori talablariga mos kadrlar tayyorlanishi ta'minlanadi. Xalqaro tajribalarni o'rganish va ularni milliy sharoitga moslashtirish, uzluksiz kasbiy rivojlanish, modul dasturlari, pedagoglarning menejerlik ko'nikmalarini oshirish va motivatsion mexanizmlarni qo'llash kabi strategiyalar ushbu jarayonning muvaffaqiyatli bo'lishi uchun asosdir.

Ushbu o'zgarishlarning ta'lim sifati va samaradorligiga ta'siri sezilarli bo'lib, quyidagi kutilayotgan natijalarga erishiladi: ta'lim sifati va samaradorligining oshishi, malakali pedagogik kadrlarning ko'payishi, ta'lim muassasalarining raqobatbardoshligining oshishi, mehnat bozori talablariga mos kadrlar tayyorlash, innovatsion madaniyatning shakllanishi, xalqaro standartlarga moslashish hamda pedagoglarning motivatsiyasi va kasbiy mamnuniyatining oshishi. Ushbu natijalar O'zbekistonda ta'lim sohasini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish, zamonaviy jamiyatning intellektual salohiyatini mustahkamlash va mamlakatning barqaror rivojlanishiga zamin yaratishga xizmat qiladi.

Innovatsiyalarni joriy etish jarayonida moliyaviy cheklovlar, resurslar tanqisligi va o'zgarishlarga qarshilik kabi qiyinchiliklar mavjud bo'lsa-da, hukumatning islohotlarga sodiqligi, "Ta'lim to'g'risida"gi qonun, xalqaro hamkorlik, yosh kadrlarning innovatsiyalarga ochiqligi va mehnat bozori talablarining o'sishi kabi rag'batlantiruvchi omillar ularni bartaraf etishga yordam beradi. Yuqorida keltirilgan tavsiyalar, jumladan, resurslarni takomillashtirish, pedagoglarni motivatsiya qilish, kadrlar tayyorlash tizimini yaxshilash, moliyaviy mexanizmlarni optimallashtirish, ta'lim muassasalariga avtonomiya berish va strategik rejalashtirish ushbu transformatsiyani amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, pedagog kadrlar malakasini oshirish tizimida innovatsion menejment texnologiyalarini keng miqyosda joriy etish O‘zbekistonning intellektual salohiyatini mustahkamlash, ta’lim sifatini xalqaro darajaga ko‘tarish va mamlakatning barqaror rivojlanishini ta’minlash uchun strategik zaruriyatdir. Ushbu yo‘nalishdagi izchil sa’y-harakatlar O‘zbekistonning kelajakdagi ijtimoiy-iqtisodiy muvaffaqiyatlariga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1 O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida"gi Farmoni – <https://lex.uz/docs/5841063>

2 Qayumova, S. A. Professional ta’lim tizimida pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishning dolzarb masalalari. Zamonaviy ta’lim: Innovatsion yondashuvlar jurnali, 3(1), 12-18 – <https://journal.uz/issue/vol3-issue1/>

3 O‘zbekiston Respublikasi Pedagogik innovatsiyalar, kasb-hunar ta’limi boshqaruvi kadrlari malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash instituti – <https://piiktm.uz/>

4 Fullan, M. The New Meaning of Educational Change. Teachers College Press – <https://www.tcpress.com/the-new-meaning-of-educational-change-fifth-edition>

5 European Agency for Special Needs and Inclusive Education. Teacher Professional Learning in Inclusive Settings: A Literature Review – <https://www.european-agency.org/resources/publications/teacher-professional-learning-inclusive-settings-literature-review>

6 UNESCO. Rethinking Education: Towards a global common good? – <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000232555>

7 OECD. Trends Shaping Education 2022 – https://www.oecd-ilibrary.org/education/trends-shaping-education-2022_d8514a60-en

8 Sahlberg, P. Finnish Lessons 2.0: What can the world learn from educational change in Finland? Teachers College Press – <https://www.tcpress.com/finnish-lessons-2-0>

9 World Bank. Uzbekistan Education Reform Overview – <https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan/overview#2>

10 Ziyomuhamedov, B. Ta’limdagi innovatsion jarayonlar va ularni boshqarish. "Fan va texnologiya" nashriyoti – https://example.com/ziyomuhamedov_innovation_education.pdf

11 Council of the European Union. Conclusions on the professional development of teachers and school leaders – <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14540-2017-INIT/en/pdf>

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA RAHBARLIK QILISH VA TASHKIL ETISH YO’LLARI

Kurbanova Elyora Berdiyorovna

Toshkent shahridagi Puchon Universiteti magistranti

Annotatsiya. Maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida rahbarlik qilish va tashkil etishning yo’llari va usullari yoritilgan.

Tayanch soʻzlar: maktabgacha ta’lim, rahbar, zamonaviy usullar, uzluksiz ta’lim.

Abstract. The article describes modern methods of leadership and organization in preschool education.

Keywords: preschool education, leadership, modern methods, continuing education.

Kirish. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarda uzluksiz ta’lim tizimining birinchi bosqichi, maktabgacha ta’lim Davlat jamoat tizimining asosiy bo’g’ini, jamiyatning eng muhim ijtimoiy bo’limidir. Maktabgacha ta’lim tashkilotlari maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarni tarbiyalash va rivojlantirishda, ularni maktabga tayyorlashda yetakchi rol o’ynaydi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari oila va jamiyatning bolalarga g’amxo’rlik qilish, milliy hamda mintaqa xususiyatlarini hisobga olgan holda bolalarni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalash va rivojlantirishga bo’lgan ehtiyojni qondirish maqsadida tashkil etiladi. Muassasalar mustaqil ravishda, o’z tashabbusi bilano’z faoliyatiga taalluqli, agar ular qonunchilikka va pedagogik prinsip-larga mone’lik qilmasa har qanday qaror qabul qilishga haqlidir.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyaviy-ta’limiy ishlar sifati, bolalar va otaonalar huquqiga jamiyat hamda Davlat manfaatlariga rioya qilish uchun mas’uldir.

Muassasalarning mehnat jamoasi xalqchilik asosida o’z-o’zini boshqarish prinsipiga muvofiq jamiyat faoliyati bilan bog’liq bo’lgan masalalarni hal qiladi.

Maktabgacha ta’lim muassasalarining asosiy tiplari quyidagi-lardan iborat: yaslilar; yasli-bog’chalar; g) bog’chalar; maktab-bog’chalar.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlar kimga bo’ysunishidan qat’iy nazar xalq deputatlari mahalliy kengashi ro’yxatidan o’tkaziladi. Maktabgacha ta’lim muassasasi ro’yxatdan o’tkazilgach, unga tartib raqami beriladi va u yuridik shaxs huquqiga ega bo’ladi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarini qaytadan tuzish (qo’shish, olish, birlashtirish, ajratish, bo’linish, qayta tashkil etish) xalq ta’limi bo’limlari, korxona, muassasa, tashkilot tavsiyasiga ko’ra xalq de-putatlari mahalliy kengashlari qarori asosida amalga oshiriladi. U bog’cha mehnat jamoasi va xalq ta’limi kengashi bilan kelishilgan bo’lishi lozim. Maktabgacha ta’lim muassasasi turlicha: tipiga, tuzilishiga qarab shtat birliklarini, xodimlar oylik maoshlarini tas-diqlaydi.

Ota-onalar qo’mitasining asosiy vazifalari bolalar bog’chasi Nizomida ko’rsatilib berilgan. Maktabgacha ta’lim tashkilotlari o’zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi tomonidantasdiqlangan ko’p variantli tax-miniy dasturlardan birini tanlash huquqiga ega. Maktabgacha ta’lim tashkilotlar tarbiyaviy ta’lim muassasasi bo’lib, ijtimoiy va-zifalar bilan bir

qatorda konsepsiya, nizom hamda dasturga muvofiq malakali tarbiya va ta'lim berishni ta'minlaydi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlar o'z dasturi va metodikasini ishlab chiqish hamda amaliy faoliyatida qo'llash huquqiga ega. Ularning tasdiqlangan tartib o'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi tomonidan belgilanadi. Maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyachisi bolalarni tarbiyalash va o'qitish bo'yicha qo'llanmalarni hamda metodikani erkin tanlash huquqiga ega.

Maxsus ahamiyatga molik maktabgacha ta'lim tashkilotlarini tashkil qilish va rivojlantirishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun yangi tipdagi, yo'nalishdagi maktabgacha ta'lim muassasalarini tuzish respublika xalq ta'limini boshqarish va sog'liqni saqlash organlari tomonidan belgilanadi.

Maxsus ahamiyatga molik maktabgacha ta'lim muassasalarida ish xususiyati, ularga qabul qilish qoidalari, bolalarga ta'lim berish va ularni tarbiyalashni tashkil qilish tartibi o'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi hamda o'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi tomonidan tasdiqlangan tegishli yo'riqnoma bilan aniqlanadi.

Mudira maktabgacha ta'lim tashkilotlarning tashkilotchisi, rahbari, malakali pedagog, uning faoliyati maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni komil inson qilib tarbiyalash vazifalarini to'la-qonli hal etishga qaratilgan. U bolalar muassasalaridagi ta'lim-tarbiyaviy, pedagogik va gigiyenik talablar muvofiq ravishda amalga oshirilishi uchun zarur shart-sharoitlarni ta'minlaydi. o'z jamoasida ishchanlik, maqsadga qaratilgan inoqlik vaziyatini yaratadi. Ularga umumiy rahbarlik qiladi. Mudira o'z ishida davlatimiz va Xalq ta'limi vazirligi tomonidan qabul qilingan qaror, qonunlarga amal qiladi va o'z ustida ijodiy ravishda ishlashni amalga oshiradi. Yuksak onglik va siyosiy yetuklik, prinsiplilik, o'ziga va qo'l ostidagilarga talabchanlik, mudiraga qo'yiladigan asosiy talablardir.

Jamoadagi o'zaro to'g'ri munosabatlar, har bir xodimning mehnat va ishlab chiqarish intizomiga rioya qilishini nazorat qiladi. Rahbarlik mavqeyi mudirani o'z g'oyaviy, ma'naviy-ma'rifiy, siyosiy-huquqiy saviyasini va mutaxassislik mahoratini doimo ongli ravishda oshirishga, pedagogik bilimlarni, bolalarga ta'lim-tarbiya berish nazariyasi va amaliyotini puxta egallashiga, hozirgi bosqichda maktabgacha ta'lim oldida turgan vazifalarni bilishga, o'z bilimlaridan faoliyatida foydalanishga majbur etadi. U dastur, metodik, instruktiv me'yoriy hujjatlarni puxta bilishi va amal qilishi kerak. U pedagogik jarayonning mohiyatini chuqur bilishi, kam-chiliklarni darhol bartaraf qilish choralari ko'rishini lozim.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlar mudirasi xalq ta'limini boshqarish bo'limlari tomonidan oliy ma'lumotga va 5 yildan kam bo'lmagan ish tajriga ega shaxslardan tayinlanadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarda kadrlarni tanlash, joy joyiga qo'yish, tarbiyalash bo'yicha ishni mehnat jamoasi, maktabgacha ta'lim muassasasi kengashining faol ishtirokida amalga oshiradi. Maktabgacha ta'lim muassasasi rahbarlari kadrlarning kasb mahoratini, umumiy ta'lim mahoratini va madaniy darajasini muntazam o'qib borishiga g'amxo'rlik qiladi, xodimlar malakasini hisobga olgan holda va maktabgacha ta'lim muassasasi manfaatlaridan kelib chiqib, ularni tartibli va o'z vaqtida joydan-joyga ko'chirib turilishini ta'minlaydi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarda kadrlar rezervini shakllantirib, ular bilan doimiy ish olib boradi. Mudira bolalar bog'chasining butun faoliyatiga, bolalar bog'chasini obodonlashtirish, ko'klam-zorlashtirish ishlariga rahbarlik qiladi. Smeta bo'yicha xarajatlarni to'g'ri taqsimlash, muassasani oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlash tartibini to'g'ri tashkil etish, bog'chani

rejadagi bolalar bilan to’ldirish, ta’lim-tarbiya dasturining bajarilishi uchun javobgar, yozgi sog’lomlashtirish ishlari, pedagogik va xizmat ko’rsatuvchi xodimlarning bilimi, ishga nisbatan munosabati, ularning mala-kasini oshirish ishlari bo’yicha bosh rahbardir.

Mudira bolalar hayotini saqlash, muhofaza qilish uchun bolalar muassasasida to’g’ri kun tartibi, shart-sharoit yaratadi. Sanitariya va gigiyena qoidalarining bajarilishini nazorat qiladi, yong’inga qarshi tadbirlaro’tkazadi. Qishga vitamanga boy oziq-ovqat mahsulotlarini g’amlaydi. Bog’cha xodimlarinio’z vaqtida oylik maosh bilan ta’minlaydi. Ish yuritishni qattiq riazorat qiladi. Faol xodimlarni rag’batlantiradi. Bolalar bog’chasidao’tkaziladigan joriy va kapital ta’mirga bosh rahbardir. Xo’jalik mudiri, ombor mudiri, kir yuvuvchi, bog’bon, duradgor, farrosh, qorovul, elektrik, santexnik, haydovchi bilan yakkama-yakka suhbato’tkazadi. Ularning ishlari ustidan qat’iy nazorat tashkil etadi.

Tashkiliy-pedagogik jarayonlarga quyidagilar kiradi:

bayram ertaliklarinio’tkazish va rahbarlik;

ochiq tadbirlarni tashkil etish va rahbarlik qilish, ochiq tadbirlar va pedagogik jarayonlarni jamoa bo’lib kuzatish va tahlil qilish. Masalan, ochiq mashg’ulot, sayrlarni kuzatish;

xalq ta’limi bo’limlari tomonidan berilgan topshiriq asosida tajtiyachi va bolalarni ko’rik-tanlovlarga qatnashtirish, yil tarbiya-chisi, san’at bayrami, sport bayramlarinio’tkazish.

Mudiraning ta’lim-tarbiyaviy jarayonlarga rahbarligi quyidagi-larda namoyon bo’ladi:

har bir guruhda ta’lim-tarbiyaviy reja asosidagi ishlarni kuzatish va tahlil qilish, tarbiyachining ish hujjatlarinio’rganish va tahlil qilish: guruhning

ta’limtarbiyaviy ish rejasi, tashxis daf-tari, bular —o’tkazilgan ishlarning hisobotidir.

guruhning jihozlanishini nazorat qilish, bunda guruhlarga qarab burchaklar soni takomillashib boradi

Mudira kvartalda bir marta umumiy ota-onalar majlisini tashkil etadi. Majlisni ota-onalar qo’mitasining raisi olib boradi yoki yor-dam beradi. Mudira 1 haftada 3 marta ota-onalarni qabul qiladi. Bunda ota-onalar tomonidan ba’zi bir muammo, kamchiliklar, bolalar tarbiyasiga oid muammolar hal etiladi.

Mudiraning jamoatchilik va mahalla qo’mitasi bilan ish usul-lari quyidagi tarzda amalga oshiriladi:

Ota-onalar va jamoatchilik uchun anjumanlaro’tkazish.

Ota-onalar universitetlari tashkil qilish.

Unda oila markazidan vakil, yetuk olimlar, xalq ta’limi bo’limi xodimlari va barcha ota-onalar ishtirok etadilar. Ota-onalar universitetining asosiy maqsadi oila va bolalar tarbiyasi masalalarinio’rganish va kamchiliklarni, muammolarni hal etishdan iborat. Mudira maktab bilan aloqao’r-natib 1 yilga mo’ljallangan reja asosida ish ko’radi. Bunda bog’chaning asosiy vazifalari, maktab tomonidan amalga oshirila-digan tadbiri choralar, bolani maktab ta’limiga tayyorlash, lotin alifbosinio’rgatish ishlari amalga oshiriladi. Bunda mudira va maktab direktorining vazifalari belgilanadi.

Mudiraning ma’muriy xo’jalik faoliyati bu reja asosida konting bo’yicha bolalarni joylashtirish, «Uchinchi ming yillikning bolasi» dasturining bajarilishi ustidan nazorat qilish, maktabgacha ta’lim tizimida belgilangan xarajatlarnio’z vaqtida joy-joyiga qo’yib ishlatishni tashkil etish, bolalami ovqatlantirishni to’g’ri tashkil etish, yozgi sog’lomlashtirish mavsumlarini tashkil etish, xizmat qiluvchi xodimlarni to’g’ri joylashtirish va ishlash malakalarini

oshirish, mehnatni ilmiy asosda tashkil etishdan iborat.

Mudira bog’chani kerakli texnikaviy va xo’jalik materiallari bilan muntazam ravishda ta’minlab turishi, binoni jihozlar bilan (qattiq va yumshoq inventarlar) jihozlashi, binonio‘z vaqtida ta’mirlashi vao‘quv-ko‘rgazmali qurollar bilan to‘ldirib borishi, turli yosh guruhi uchun dasturiy-mctodik hujjatlarda tavsiya etilgan (ularni fiziologik, aqliy, axloqiy, mehnat, estetik tarbiyalash maqsadida) bolalar badiiy adabiyoti va pedagogik adabiyotlar bilan ta’minlashi, bolalar maydonchasi va yer uchastkasini to‘g‘ri, rejali jihozlashi, kadrlarni joylashtirishda ulami bolalar bilan ishlash stajiga qarab, xodimlarning individual xususiyatlarini hisobga olishi, shifokor bilan birgalikda tibbiy ishlarini nazorat qilishi va bolalarni tizimli tibbiy ko‘rikdano‘tkazishi kerak.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Maktabgacha ta’lim muassasasining mudirasi amaldagi qo-nunchilik doirasida maktabgacha ta’lim muassasasi pedagogik xodimlari va ma’muriyatini ularning kasb- kor va mansab faoliyat-lariga asossiz aralashuvga chek qo’yuvchi zarur choralar ko‘radi, maktabgacha ta’lim muassasasi jamoasiga nisbatan ma’muriy-buyruqbozlik urinishlariga, uning mustaqilligini cheklovchi buyruqlarga chek qo’yadi, shu masalalar bo‘yicha tegishli organlarga murojaat qiladi.

Mudira ishonch qog‘ozisiz maktabgacha ta’lim muassasasi no-midan harakat qiladi, barcha shirkat va jamoat korxonalari, muas-sasalarva tashkilotlarda uning manfaatini himoya qiladi, kreditlar tarqatadi; shartnomalartuzadi, ishonch qog‘ozlarini beradi, bank-larda hisob va boshqa schyotlarini ochadi, u maktabgacha ta’lim muassasasi uchun zarur bo‘lgan jihozlar va boshqa moddiy resurslarni xohlagan korxonalaridan, tashkilotlardan, shirkatlardan va ayrim shaxslardan naqd pulga yoki pulo‘tkazish yo‘li bilan ijaraga olish va buyurtma berish huquqiga ega.

Mudira maktabgacha ta’lim tashkilotlari huquqi doirasida buyruq chiqaradi, ko‘rsatma beradi. Bu buyruq va ko‘rsatmalar mak-tabgacha ta’lim muassasasining barcha xodimlari uchun majbu-riydir. Tarbiyachi-metodist, katta meditsina hamshirasi, xo‘jalik mudiriningo‘z huquqlari doirasida bergan ko‘rsatmalari barcha xodimlar uchun majburiydir.

Maktabgacha ta’lim tashkilotning shaxsiy tarkibi quyida-gilardan iborat: ma’muriy guruh (mudira, tarbiyachi-metodist, xo‘jalik mudiri, katta meditsina

hamshirasi), pedagogika, meditsina xizmati ko‘rsatish tarmoqlari xodimlari. Maktabgacha ta’lim muas-sasasi ma’muriyati har bir tarkibiy birlikka tegishli moddiy re-surslarni biriktiradi.

Mehnat jamoasi vakolatini amalga oshirishning asosiy shakli umumiy yig‘ilishidir. Maktabgacha ta’lim tashkilot umumiy yig‘ilishi:

- maktabgacha ta’lim muassasalari to‘g‘risida Nizom asosidao‘zining har bir Ustavini (Ustav deyiladi) ko‘rib chiqadi va qabul qiladi;

- maktabgacha ta’lim tashkilotlar kengashini tuzish zaruriyatini aniqlaydi, kengash tarkibini va uning raisini saylaydi;

- yillik va istiqbol rejalarini muhokama qiladi ya tasdiqlaydi, uning bajarilishi haqida ma’muriyat hisobotini eshitadi, pe-dagogik va xizmat ko‘rsatish mehnatining samaradorligini oshirish yoilarini belgilaydi;

- jamoat shartnomasini muhokama qiladi va kasaba uyushmasi qo‘mitasiga taqdim etadi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari kadrlarining lavozimi huquqlari va majburiyatlari, ularning boshqaruv vakolatlari va vazifalario‘z-bekiston Respublikasining qonun hujjatlari, tegishli me’yoriy huj-jatlar, ta’lim muassasasi Nizomi bilan belgilanadi.

Maktabgacha ta’lim muassasasi mudirasi xalq ta’limi boshqaruv organlari tomonidan oliy ma’lumotga ega va besh yildan kam bo’lmagan pedagogik stajga ega bo’lgan shaxslardan tayinlanadi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida kadrlarni tanlash, joy-joyiga qo’yish, tarbiyalash bo’yicha ishni ma’muriyat, mehnat jamoasi, maktabgacha ta’lim muassasasi kengashining faol ishtirokida amalga oshiradi. Kadrlarni tanlash chog’ida maktabgacha ta’lim muassasasi rahbari O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Vazirlar Mahkamasining 1991-yil 3-avgustdagi 205-sonli qaroriga, maktab-gacha ta’lim muassasasi Ustaviga amal qiladi. Bunda davogarlarning shaxsiy sifatleri va tanlagan sohaga moyilliklari inobatga olinadi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari ma’muriyati jamoat tashkilotlari bilan hamkorlikda o‘zini boshqaruv asosida bolalarni tarbiyalashda yuksak natijalarga erishishga qodir boigan turg’un mehnat jamoasini shakllantiradi; kadrlarni pedagogik va xizmat ko’rsatish mehnati samaradorligini oshirish ruhida tarbiyalaydi, o‘z jamoasi, tanlagan kasbi uchun faxrlanish hissini shakllantiradi.

XULOSA

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari rahbarlari kadrlarning kasb mahoratini, umumiy ta’lim mahoratini, umumiy ta’lim va madaniy darajasini muntazamo‘stirib borishga g‘amxo‘rlik qiladi; xodimlar malakasini hisobga olgan holda va maktabgacha ta’lim muassasasi manfaatlaridan kelib chiqib, ularni tartibli va o‘z vaqtidajoydan-joyga ko‘chirib turilishini ta’minlaydi. Bu maqsadlar uchun ma’-muriyat ruhiy-pedagogiko‘qitishning huquqiy va iqtisodiy uyg‘unlanishini ta’minlaydi; xodimlar malakasini oshirishga bevosita mak-tabgacha ta’lim muassasasida shart-sharoit yaratadi, murabbiylik harakatini rivojlantiradi; mamlakatda va chet ellarda pedagogik va boshqa fanlar erishgan yutuqlar haqida axborot beradi.

Ma’muriyat jamoat tashkilotlari bilan birgalikda maktabgacha ta’lim muassasalari xodimlarini attestatsiyadano‘tkazish uchun optimal shartsharoitlarni ta’minlaydi, ulargao‘z vaqtida zarur metodik yordam ko‘rsatadi. Maktabgacha ta’lim muassasasida kadrlar zaxirasi shakllantirilib, ular bilan ish olib boriladi. Ta’lim- tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirish maqsadida, umumiy yig‘ilish qarori bilan, maktabgacha ta’lim muassasasida yangi pedagogik texnologiyalarni amalda qo‘llash ishlari amalga oshiriladi.

REFERENCES

A.A. Abdullayev. System of information and communication technologies in the education. *Science and world International scientific journal* 2 (№ 5), 19-21

Abdulkhayevich, A. A. (2020). Challenges, Cluster and Professional Support of Today's Early Educators' through Literacy and Language that Creates a Sense about the Concept of Early Education. *International Journal of Word Art*, (2).

Abdullayev, A. A. (2020). System of information and communication technologies in the education. *Science and World*, 5(81), 19-21.

Abdullayev, A. A. (2020). Cluster method in the development of critical thinking technology in the lessons in primary school. *Science and World*, 5(81), 16-19.

Abdullayev, A. A. (2020). Development of professional skill of teachers in the higher education institutions. *TDPU ilmiy axborotlari*, 10, 191-194.

Abdullayeva, M. (2020). Bo‘lajak tarbiyachilarning qobiliyatini rivojlantiruvchi asosiy omil. *Zamonaviy fan va talim-tarbiya: muammo, yechim, natija*, 1, 112-114.

UMUMIY O’RTA TA’LIM MAKTABLARIDA JAMOA SHARTNOMALARINI TUZISHDA IJTIMOIIY SHERIKLIK MUNOSABATLARI

Rejapova Dilafruz Akramovna

*A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat
milliy instituti “Ta’lim menejmenti” kafedrası dotsent v.b.*

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumiy o’rta ta’lim muassasalarida jamoa shartnomalarini tuzishda ijtimoiy sheriklikning darajalari, ijtimoiy-mehnat masalalari bo’yicha komissiyani tuzish, mehnat jamoasining umumiy yig’ilishini o’tkazish haqida fikr bildirilgan.

Kalit so’zlar: mehnat kodeksi, modda, ijtimoiy sheriklik, konferensiya, ish beruvchi, xodim, kasaba uyushmasi qo’mitasi.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы уровней социального партнёрства при заключении коллективных договоров в общеобразовательных учреждениях, создания комиссии по социально-трудовым вопросам, а также проведения общего собрания трудового коллектива.

Ключевые слова: трудовой кодекс, статья, социальное партнёрство, конференция, сотрудник, профсоюзный комитет

Abstract: This article discusses the levels of social partnership in the process of concluding collective agreements in general secondary education institutions, the establishment of a commission on social and labor issues, and the organization of a general meeting of the workforce.

Keywords: labor Code, Article, Social partnership, Conference, Employer, Worker, Trade union committee

Kirish. 2022-yil 28-oktabrda O’zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan “O’zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksini tasdiqlash to’g’risida”gi O’RQ-798-sonli Qonuni imzolandi, ushbu kodeks 2023-yil 30 apreldan kuchga kirdi.

Yangi tahrirdagi mehnat kodeksi xodimlar, ish beruvchilar va davlat manfaatlarining muvozanatini ta’minlash hamda ularni muvofiqlashtirish asosida yakka tartibdagi mehnatga oid munosabatlarni va ular bilan bevosita bog’liq bo’lgan ijtimoiy munosabatlarni tartibga solib ijtimoiy hamkorlik imkoniyatlarini oshiradi.

Jamoa shartnomasi, boshlang’ich darajadagi ijtimoiy sheriklikning asosiy hujjati hisoblanib, Mehnat kodeksida alohida bob bilan mustahkamlangan.

Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi va O’zbekiston ta’lim va fan xodimlari kasaba uyushmasi tomonidan Umumiy o’rta ta’lim maktablarida jamoa shartnomasini tuzish uchun namunaviy shakli beriladi hamda belgilangan tartibda jamoa shartnomasi tuziladi.

Bilamizki, jamoa shartnomasi ta’lim muassasasining ichki hujjati hisoblanib xodimning huquqiy holati yomonlashishiga yo’l qo’yilmasligi prinsipi kodeksda belgilangan.

Bundan tashqari, mehnat kodeksining 35-moddasida mehnat sohasidagi ijtimoiy sheriklikning darajalari belgilangan.

Mehnat sohasidagi ijtimoiy sheriklik:

boshlang‘ich darajada (tashkilotda yoki jismoniy shaxs bo‘lgan ish beruvchida);
hududiy darajada;
tarmoq darajasida;
respublika darajasida amalga oshiriladi.

Mehnat jamoasi deganda biz nimani tushunamiz. Mehnat jamoasi bu ish beruvchida mehnat shartnomasi asosida mehnat faoliyatini amalga oshirayotgan barcha xodimlar mehnat jamoasini tashkil etadi.

Mehnat jamoasi ijtimoiy sheriklik sohasidagi o‘z vakolatlarini umumiy yig‘ilish (konferensiya) o‘tkazish orqali amalga oshiradi.

Mehnat jamoasining umumiy yig‘ilishi, agar unda ish beruvchida mehnat shartnomasi asosida mehnat faoliyatini amalga oshirayotgan xodimlarning yarmidan ko‘prog‘i hozir bo‘lsa, vakolatli hisoblanadi.

Mehnat jamoasining konferensiyasi, agar unda tashkilot bo‘linmalari delegatlarining kamida uchdan ikki qismi hozir bo‘lsa, vakolatli hisoblanadi.

Mehnat jamoasi umumiy yig‘ilishining (konferensiyasining) qarori, agar umumiy yig‘ilishda (konferensiyada) ishtirok etayotgan xodimlarning (delegatlarning) ellik foizidan ko‘prog‘i uni yoqlab ovoz bergan bo‘lsa, qabul qilingan hisoblanadi⁴.

Boshlang‘ich darajadagi ijtimoiy sheriklik ikki tomonlama xususiyatga ega. Mehnat jamoasi va ish beruvchi boshlang‘ich darajadagi ijtimoiy sheriklik taraflaridir.

Mehnat kodeksining 6-bobi Mehnat sohasidagi ijtimoiy sheriklik organlariga bag‘ishlangan. 6-bobning 48-moddasida mehnat sohasidagi ijtimoiy sheriklik organlari tizimi belgilangan bo‘lib mehnat sohasidagi ijtimoiy sheriklik organlari tizimini boshlang‘ich, hududiy, tarmoq va respublika darajalarida tuziladigan ijtimoiy-mehnat masalalari bo‘yicha komissiyalar tashkil etadi.

Xodimlar va (yoki) ish beruvchilar tomonidan vakolat berilgan bir necha vakillar mavjud bo‘lgan taqdirda, ijtimoiy-mehnat masalalari bo‘yicha komissiyalar tarkibi mutanosib vakillik prinsipi asosida, taqdim etilayotgan xodimlar va ish beruvchilarning soniga qarab shakllantiriladi.

Boshlang‘ich darajada xodimlar va ish beruvchining teng sonli vakillaridan ijtimoiy-mehnat masalalari bo‘yicha ikki tomonlama komissiya tuziladi.

Taraflarning har biridan bo‘lgan vakillarning son jihatidan tarkibi ish beruvchining kasaba uyushmasi qo‘mitasi bilan kelishuviga ko‘ra belgilanadi. Ish beruvchi vakillarining shaxsiy tarkibi ish beruvchining buyrug‘i bilan, kasaba uyushmasi qo‘mitasi vakillarining shaxsiy tarkibi esa kasaba uyushmasi qo‘mitasining qarori bilan tasdiqlanadi⁵.

Jamoa shartnomasining tushunchasiga to‘xtaladigan bo‘lsak, jamoa shartnomasi tashkilotda yoki yakka tartibdagi tadbirkorda yakka tartibdagi mehnatga oid munosabatlarni va ular bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi hamda xodimlar tomonidan o‘z vakillari orqali va ish beruvchi tomonidan tuziladigan mehnat to‘g‘risidagi huquqiy hujjat hisoblanadi.

Jamoa shartnomasi umuman tashkilotda, uning alohida bo‘linmalarida tuzilishi mumkin. Jamoa shartnomasi yozma shaklda tuziladi.

⁴ O‘zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi. 36-modda. 2022-y. 28-oktabr

⁵ O‘zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi. 49-modda. 2022-y. 28-oktabr

Ta’lim muassasasida jamoaviy muzokaralar olib borish va jamoa shartnomasi loyihasini tayyorlash uchun ijtimoiy-mehnat masalalari bo’yicha komissiya tuzilishi shart.

Mehnat kodeksida jamoaviy muzokaralar o’tkazish tartibi belgilangan. Avvalgi jamoa shartnomasining amal qilish muddati tugaguniga qadar **uch oy ichida** yoki ushbu hujjatlarda belgilangan muddatlarda ijtimoiy sheriklikning har qanday tarafi boshqa tarafga yangi jamoa shartnomasini tuzish yuzasidan muzokaralar boshlash to’g’risida yozma xabar yuborishga haqlidir.

Ijtimoiy sheriklik taraflari tegishli so’rov olingan kundan e’tiboran **ikki haftadan kechiktirmay** jamoaviy muzokaralar olib borish uchun zarur bo’lgan o’zidagi mavjud axborotni bir-biriga taqdim etishi kerak.

Jamoaviy muzokaralar boshlanishi to’g’risida bildirishnoma olgan ijtimoiy sheriklik tarafi **yetti kunlik muddatda** tashabbuskorga jamoaviy muzokaralar o’tkazilishi haqida javob yuborgan holda jamoaviy muzokaralarga kirishishi shart. Agar taraflarning kelishuviga ko’ra jamoaviy muzokaralar boshlanishining boshqa sanasi belgilanmagan bo’lsa, jamoaviy muzokaralar o’tkazish tashabbuskori tomonidan mazkur javob olingan kundan keyingi kun jamoaviy muzokaralar boshlanadigan kun bo’ladi⁶.

Jamoaviy muzokaralar ijtimoiy-mehnat masalalari bo’yicha komissiya tomonidan olib boriladi. Ushbu komissiya, zarurat bo’lganda, ishchi guruhlar tuzishga haqli.

Ta’lim muassasalarida jamoaviy muzokaralar jarayonida yuzaga kelgan ixtiloflarni hal etishda bir qancha muammolar kelib chiqadi. Bu muammolarni hal etish yo’llari mehnat kodeksining 63-moddasida belgilan.

Agar jamoaviy muzokaralar jarayonida jamoaviy muzokaralar taraflari muzokaralar predmeti bo’lgan ayrim masalalar yuzasidan kelishuvga erisha olmagan bo’lsa, ular ixtiloflarga sabab bo’lmagan masalalarga doir kelishuvni rasmiylashtiradi va bir vaqtning o’zida kelishuvga erishib bo’lmagan masalalar bo’yicha ixtiloflar bayonnomasini tuzadi.

Agar jamoaviy muzokaralar jarayonida muzokaralar predmeti bo’lgan barcha masalalar yuzasidan kelishilgan qaror qabul qilinmagan bo’lsa ham muzokaralar taraflari ixtiloflar bayonnomasini tuzadi.

Ixtiloflar bayonnomasida taraflarning ixtiloflarni bartaraf etish uchun zarur bo’lgan choralar va jamoaviy muzokaralarni qayta tiklash muddatlari to’g’risidagi kelishib olingan takliflari ko’rsatiladi.

Taraflar jamoaviy muzokaralarni qayta tiklash chog’ida hal qila olmagan ixtiloflarni hal etishga (tartibga solishga) doir nizolar jamoaviy mehnat nizolarini hal etish uchun belgilangan tartibda ko’rib chiqiladi⁷.

Jamoa shartnomasini tuzishda jamoa shartnomasida quyidagi shartlar bo’lmasligi kerak:
xodimlarning holatini mazkur xodimlarga tatbiq etiladigan qonunchilikka yoki jamoa kelishuvlariga nisbatan yomonlashtiradigan;

mehnat va mashg’ulotlar sohasida kamsitishni taqiqlash haqidagi talablarni buzadigan;

majburiy mehnatni taqiqlash to’g’risidagi talablarni buzadigan;

ichki darajada hal etilishi mumkin bo’lgan masalalardan tashqariga chiqadigan.

⁶ O’zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi. 61-modda. 2022-y. 28-oktabr

⁷ O’zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi. 63-modda. 2022-y. 28-oktabr

Agar jamoa shartnomasida yuqorida nazarda tutilgan shartlar bo'lsa, bunday shartlar haqiqiy emasdir. Jamoa shartnomasi ayrim shartlarining haqiqiy emasligi jamoa shartnomasining umuman haqiqiy emasligiga sabab bo'lmaydi.

Jamoa shartnomasini tuzishda avval jamoa shartnomasining loyihasini ishlab chiqish kerak. Shundan so'ngina uni muhokamaga qo'yilishi kerak bo'ladi. Ming afsuski, ayrim ta'lim muassasalarida jamoa shartnomasining loyihasi muhokamaga qo'yilmaydi birato'la tasdiqlanib xodimlarga tanishtiriladi. Mehnat kodeksining 69-moddasida Jamoa shartnomasining loyihasini muhokama qilish tartibi belgilangan.

Jamoa shartnomasining loyihasi tashkilotning bo'linmalarida xodimlar tomonidan muhokama qilinishi lozim hamda kelib tushgan takliflar va mulohazalar hisobga olingan holda ijtimoiy-mehnat masalalari bo'yicha komissiya tomonidan maromiga yetkaziladi.

Jamoa shartnomasining loyihasi jamoatchilik ekspertizasini o'tkazish uchun tegishli kasaba uyushmalariga, ularning birlashmalariga, bo'linmalarga va kasaba uyushmalari qo'mitalariga taqdim etilishi mumkin.

Jamoa shartnomasining maromiga yetkazilgan loyihasi mehnat jamoasining umumiy yig'ilishiga (konferensiyasiga) ko'rib chiqish uchun kiritiladi⁸.

Jamoa shartnomasini tuzish tartibi qo'yidagicha: Jamoa shartnomasi, agar mehnat jamoasining umumiy yig'ilishida (konferensiyasida) hozir bo'lganlarning *ellik foizidan ko'prog'i* uni yoqlab ovoz bergan bo'lsa, ma'qullangan hisoblanadi. Agar jamoa shartnomasining loyihasi ma'qullanmasa, ijtimoiy-mehnat masalalari bo'yicha komissiya uni umumiy yig'ilishning (konferensiyaning) takliflari va mulohazalariga muvofiq maromiga yetkazadi hamda *o'n besh kun ichida* umumiy yig'ilishda (konferensiyada) ko'rib chiqish uchun takroran taqdim etadi.

Taraflar jamoa shartnomasi loyihasini ko'rib chiqish chog'ida hal qila olmagan ixtiloflarni hal etish bo'yicha nizolar jamoaviy mehnat nizolarini hal etish (tartibga solish) uchun belgilangan tartibda ko'rib chiqiladi.

Jamoa shartnomasi mehnat jamoasining umumiy yig'ilishida (konferensiyasida) ma'qullanganidan keyin taraflarning vakillari uch kun ichida jamoa shartnomasini imzolaydi.

Jamoa shartnomasining kuchga kirishi va amal qilish muddati - jamoa shartnomasi imzolangan kundan e'tiboran yoki jamoa shartnomasida belgilangan kundan e'tiboran kuchga kiradi va shartnomada nazarda tutilgan muddat ichida, biroq *ko'pi bilan uch yil* amal qiladi. Mazkur muddat tugagach, jamoa shartnomasi taraflar yangi shartnoma tuzguniga yoki amaldagi jamoa shartnomasini o'zgartirguniga, to'ldirguniga qadar amal qiladi. Taraflar jamoa shartnomasining amal qilish muddati tugaguniga qadar uni uzaytirishi mumkin⁹.

Mehnat kodeksda tashkilot qayta tashkil etilgan taqdirda jamoa shartnomasi amal qilishining saqlanib qolishi belgilangan bo'lib, tashkilot qayta tashkil etilayotganda shu qayta tashkil qilish davrida jamoa shartnomasi o'zining amal qilishini saqlab qoladi.

Tashkilotni qayta tashkil etish yakunlangan paytdan e'tiboran bir oy ichida jamoaviy muzokaralarning istalgan tarafi amaldagi jamoa shartnomasini qayta ko'rib chiqish yoki o'z kuchida saqlab qolish to'g'risida taklif kiritishga haqli.

⁸ O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi. 69-modda. 2022-y. 28-oktabr

⁹ O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi. 71-modda. 2022-y. 28-oktabr

Ta’lim muassasasining nomi, boshqaruv organi tarkibi o’zgargan yoki ta’lim muassasasi rahbari bilan tuzilgan mehnat shartnomasi bekor qilingan hollarda o’zining amal qilishini saqlab qoladi.

Ta’lim muassasasida jamoa shartnomasiga o’zgartish va qo’shimchalar kiritish ushbu jamoa shartnomasini tuzish uchun belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Ta’lim muassasalarida xodimlarni jamoa shartnomasi bilan tanishtirish ko’p hollarda kasaba uyushmasi qo’mitasi tomonidan amalga oshiriladi, aslida esa bu vazifa qonunchilikda qo’yidagicha belgilangan.

Ish beruvchi jamoa shartnomasi kuchga kirganidan keyin ***o’n kundan kechiktirmay*** xodimlarni jamoa shartnomasi bilan imzo qo’ydirib tanishtirishi shart.

Mehnat shartnomasini tuzishda ish beruvchi ishga qabul qilinayotgan xodimni jamoa shartnomasi bilan imzo qo’ydirib tanishtirishi shart¹⁰.

Mehnat kodeksiga ko’ra jamoa shartnomasining bajarilishi ustidan nazorat qo’yidagicha amalga oshiriladi.

Jamoa shartnomasining bajarilishi ustidan nazorat shartnoma taraflarining vakillari, ijtimoiy-mehnat masalalari bo’yicha komissiya, mehnat jamoasi, shuningdek O’zbekiston Respublikasi Kambag’allikni qisqartirish va bandlik vazirligining tegishli organlari hamda boshqa vakolatli organlar tomonidan amalga oshiriladi.

Shartnoma taraflarining vakillari har yili yoki jamoa shartnomasida nazarda tutilgan muddatlarda mehnat jamoasining umumiy yig’ilishida (konferensiyasida) jamoa shartnomasining bajarilishi haqida hisobot beradi.

Xulosa sifatida aytib o’tishimiz joizki, jamoa shartnomasining namunaviy shakli mazmuni umumiy tusga ega. Har bir ta’lim muassasasi rahbari ya’ni ish beruvchi va kasaba uyushmasi qo’mitasi o’zlarining ta’lim muassasalari faoliyat sohasi va turi, ish tartibi, turli toifadagi xodimlar mehnatidan foydalanishi xususiyatlaridan kelib chiqib, jamoa shartnomasiga ta’lim muassasasi faoliyati uchun zarur bo’lgan normalarni kiritadi. Ushbu ta’lim muassasasi faoliyatiga hos bo’lmagan normalarni jamoa shartnomasiga kiritilishi shart emas.

Adabiyotlar ro’yxati

1. O’zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. Toshkent sh. 2023-yil 30-aprel.
2. O’zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi. Toshkent sh. 2022-yil 28-oktabr.
3. O’zbekiston Respublikasi “Pedagogning maqomi to’g’risida”gi Qonun. **Toshkent sh. 2024-yil 1-fevral. O’RQ-901-son.**
4. O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida” gi Qonuni. Toshkent sh. 2020-yil 23-sentabr. O’RQ-637-son.
5. Jamoa shartnomasining namunaviy maketi. 2023-yil.

Internet saytlari:

1. lex.uz
2. adliya.uz.

¹⁰ O’zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi. 78-modda. 2022-y. 28-oktabr

TA’LIM MENEJMENTI JARAYONIDA O’QITUVCHINING BOSHQARUV FUNKSIYALARI

Jalolova Xursandoy Odiljonovna

Toshkent shahar Yakkasaroy tumani 319-maktab o’qituvchisi

ANNOTATSIYA

Mazkur tezisdagi ta’lim jarayonida o’qituvchining boshqaruv funksiyalari, ularning zamonaviy ta’lim boshqaruvi tizimidagi o’rni, o’quvchilarga yo’naltirilgan yondashuv bilan bog’liqligi hamda innovatsion kommunikatsiyalar bilan integratsiyasi tahlil qilingan.

ANNOTATION

This thesis analyzes the management functions of teachers in the educational process, their role in modern education management, their connection with learner-centered approaches, and their integration with innovative communication technologies.

АННОТАЦИЯ

В тезисе анализируются управленческие функции учителя в образовательном процессе, их роль в современной системе управления образованием, связь с обучающимся-ориентированным подходом и интеграция с инновационными коммуникациями.

Kalit so’zlar: o’qituvchi boshqaruvi, ta’lim menejmenti, innovatsion kommunikatsiyalar, strategik rejalashtirish, monitoring, refleksiya.

Ta’lim menejmenti bugungi kunda ta’lim sifati va samaradorligini ta’minlovchi eng muhim tizimlardan biridir. Maktabda boshqaruv odatda direktor, uning o’rinbosarlari yoki metodik markazlar faoliyati bilan bog’liq deb qaraladi. Ammo zamonaviy ta’limning tarkibiy mohiyati shuni ko’rsatadiki, maktabning haqiqiy dinamikasini o’zgartirib turuvchi boshqaruv kuchi — o’qituvchining o’zi. Chunki o’quv jarayonini bevosita amalga oshiruvchi, ta’limning sifat ko’rsatkichlarini shakllantiruvchi, o’quvchi rivojlanishini ta’minlovchi, har kuni yuzlab kichik, lekin strategik qarorlar qabul qiluvchi shaxs aynan o’qituvchidir.

Shu bois o’qituvchining boshqaruv funksiyalarini tahlil qilish — ta’lim tizimining ichki ishlash mexanizmini ochib berish deganidir. O’qituvchi faoliyatida boshqaruv rejalashtirish, tashkil etish, muvofiqlashtirish, rag’batlantirish, kommunikatsiya olib borish, monitoring qilish va tahlil qilish elementlarini o’z ichiga oladi. U didaktik jarayonning boshqaruvchisi sifatida ham, o’quvchi rivojlanishining menejeri sifatida ham faoliyat yuritadi. Maktab boshqaruvi samaradorligi ko’p jihatdan ana shu individual boshqaruv funksiyalarining qanchalik aniq, tizimli va ongli amalga oshirilishiga bog’liq.

O’qituvchining boshqaruv funksiyalarining nazariy asoslari

Ta’lim menejmentida boshqaruv funksiyalari klassik menejment nazariyalariga tayanadi. Fayol, Druker, Mintzberg kabi olimlar tomonidan ishlab chiqilgan boshqaruv funksiyalari ta’lim jarayonida o’qituvchi faoliyatiga mos keladigan ko’rinishga ega bo’ladi. Fayolning “rejalashtirish – tashkil etish – buyruq berish – muvofiqlashtirish – nazorat” modeli o’qituvchining kundalik didaktik faoliyatining asosiy sxemasini eslatadi.

1. Didaktik boshqaruv konsepsiyasi

Didaktik boshqaruv — bu o‘quv jarayonining maqsadga yo‘naltirilgan tashkil etilishidir. O‘qituvchi o‘quvchilarning bilish faoliyatini tuzadi, tartibga soladi, yo‘naltiradi va baholaydi. Didaktik boshqaruvning mazmunida quyidagilar mavjud: o‘quv faoliyatini rejalashtirish; o‘quv muammolarini aniqlash; mos metodlarni tanlash; qarorlar qabul qilish; teskari aloqa asosida jarayonni to‘g‘rilab borish.

2. O‘qituvchi – mikromenejer

Maktab sinfi boshqaruv nuqtayi nazaridan kichik, ammo murakkab tizimdir. Har bir o‘quvchi o‘ziga xos ehtiyoj va ta’lim trayektoriyasiga ega. O‘qituvchi sinf ichida mikro darajadagi boshqaruvni amalga oshiradi: vaqtni boshqaradi, resurslarni taqsimlaydi, o‘quvchilar faoliyatini muvofiqlashtiradi, sinf muhitini barqarorlashtiradi.

3. Ta’lim menejmentidagi qarorlar qabul qilish nazariyasi

O‘qituvchi har daqiqada qaror qabul qiladi: qaysi savolni berish, qaysi metodni qo‘llash, kimga qo‘shimcha tushuntirish berish, qaysi jarayonni to‘xtatish yoki davom ettirish. Bu qarorlar intuitiv ko‘rinsa ham, aslida bilim, tajriba, kuzatuv va tahlilga asoslangan boshqaruv mexanizmlaridir.

O‘qituvchining boshqaruv funksiyalarining amaliy ko‘rinishlari

O‘qituvchi faoliyatidagi boshqaruv funksiyalari bir-biriga bog‘liq holda ishlaydi va ta’lim jarayonini uzluksiz boshqarish imkonini beradi.

1. Rejalashtirish funksiyasi

O‘qituvchi rejalashtirish jarayonida mavzular ketma-ketligini, darsning strukturasi, vaqt taqsimoti, o‘quvchilar faoliyatining shakl va darajalarini, baholash mexanizmlarini aniqlaydi.

Rejalashtirish faqat dars konspekti bilan cheklanmaydi, balki o‘quvchining individual rivojlanish trayektoriyasini shakllantirish, o‘quvchilarning ilgari surgan muammolariga mos yechim taklif qilish, motivatsion omillarni hisobga olish kabi boshqaruv elementlarini qamrab oladi.

2. Tashkil etish funksiyasi

Tashkil etish — bu o‘quv jarayonining strukturaviy loyihalanishidir. O‘qituvchi sinf muhitini pedagogik jihatdan to‘g‘ri tashkil qiladi, jamoaviy va individual ishlash shakllarini uyg‘unlashtiradi, o‘quv jarayonini qulay, faol, o‘zaro hamkorlikka asoslangan platformaga aylantiradi.

Bu funksiya o‘qituvchining liderlik fazilatlarini bilan chambarchas bog‘liq. U sinfning tashkiliy tartibini boshqaradi, tartibga chaqiradi, ehtiyoj tug‘ilganda resurslarni qayta taqsimlaydi.

3. Muvofiqlashtirish funksiyasi

O‘qituvchi sinfdagi jarayonlarni uzluksiz muvofiqlashtiradi: o‘quvchilarning bilish jarayonlari, guruhlar o‘rtasidagi vazifalar, o‘quv materialining hajmi va murakkabligi, vaqt va faoliyat ritmi aniq boshqariladi.

Muvofiqlashtirish o‘quvchining ortiqcha yuklama olmasligini, barcha o‘quvchilar jarayonga jalb qilinishini va o‘quv jarayonida uzilishlar sodir bo‘lmasligini ta’minlaydi.

4. Rag‘batlantirish funksiyasi

Pedagogika fanida motivatsiya o‘qituvchining eng kuchli boshqaruv vositasi hisoblanadi. Rag‘batlantirish o‘quvchini faollikka undash, uning ichki qiziqishini qo‘llab-quvvatlash, individual yutuqlarini e’tirof etish orqali amalga oshiriladi.

O‘qituvchi rag‘batlantirishni quyidagi mexanizmlar orqali boshqaradi:

ijobiy teskari aloqa,
individual e’tibor,
qiziqtiruvchi topshiriqlar,
maqsadlarni bosqichma-bosqich qo’yish.

5. Nazorat va monitoring funksiyasi

Monitoring — bu o’quvchining o’zlashtirish dinamikasini muntazam kuzatib borishdir. O’qituvchi nazorat funksiyasida formatif baholash, summativ baholash, diagnostika, test va yozma ishlardan olingan natijalar orqali o’quvchining bilim holatini tahlil qiladi.

Nazorat o’quv jarayonini to’g’rilash uchun qarorlar qabul qilishga xizmat qiladi. Boshqaruvning samarali sikli aynan monitoring natijalari bilan belgilanadi.

6. Teskari aloqa orqali jarayonni boshqarish

O’qituvchining eng kuchli boshqaruv vositasi — teskari aloqadir. Bu orqali u o’quvchining ehtiyojini aniqlaydi, jarayonni moslashtiradi, o’quvchiga o’z faoliyatining natijasini ko’rsatadi, kelgusi yo’nalishni belgilaydi.

Teskari aloqa ikki tomonlama bo’lishi zarur: o’qituvchi o’quvchiga, o’quvchi esa o’qituvchiga signal beradi. Bu boshqaruvning eng moslashuvchan mexanizmini yaratadi.

O’qituvchining boshqaruv funksiyalarini ta’lim menejmenti nuqtayi nazaridan baholash

1. O’qituvchi – sinf jarayonining strategik boshqaruvchisi

Maktab darajasida strategik qarorlarni direktor qabul qilsa-da, kundalik real strategik boshqaruv sinfda sodir bo’ladi. Strategik boshqaruv unsurlari: maqsad qo’yish, resurslar taqsimoti, risklarni oldindan ko’ra olish, muammolarni barvaqt aniqlash, rivojlanish trayektoriyasini belgilash.

Bularning barchasi o’qituvchi zimmasidadir.

2. O’qituvchining boshqaruv kompetensiyasi

Boshqaruv kompetensiyasi faqat metodik bilim emas. U quyidagilarni o’z ichiga oladi: kommunikativ kompetensiya, tahliliy fikrlash, tezkor qaror qabul qilish madaniyati, konfliktlarni boshqarish, refleksiya.

Bu kompetensiyalar ta’lim menejmenti nazariyalariga amaliy moslashuv imkonini yaratadi.

3. O’quvchining rivojlanishini boshqarish — ta’lim menejmentining asosiy bo’g’ini

O’quvchining rivojlanish trayektoriyasi — bu boshqaruv obyektidir. O’qituvchi uning: bilish darajasi, psixologik holati, ijtimoiy faolligi, motivatsiya manbalari bo’yicha kuzatuv yuritadi va mos strategiyalarni tanlaydi.

Xulosa

Ta’lim menejmenti jarayonida o’qituvchi nafaqat pedagogik faoliyatni, balki murakkab boshqaruv jarayonini amalga oshiradi. Uning boshqaruv funksiyalari ta’lim sifati, o’quvchi rivojlanishi va maktab muhitining barqarorligini ta’minlaydi. O’qituvchi rejalashtiradi, tashkil qiladi, muvofiqlashtiradi, qaror qabul qiladi, rag’batlantiradi, monitoring yuritadi va jarayonni tahlil qiladi. Shu jihatdan o’qituvchi — ta’lim tizimining eng asosiy menejeri, o’quv jarayonining strategik boshqaruvchisi hisoblanadi.

ADABIYOTLAR:

- 1..Bogoavlinskaya D.B. Ta’limdagi innovatsion jarayonlar. – Moskva, 2011. – 260 bet.
2. Veresov N.N. Boshqaruv psixologiyasi. – Moskva: MODEK, 2008. – 309 bet.
3. Kazakova E.I., Tryapitsina A.P. Innovatsiyalarni boshqarish – ta’lim taraqqiyotining yo‘li // Pedagogika, 2012, №1, 22 bet.
4. Kovalyova T.M. Innovatsion maktab: aksiomalar va gipotezalar. – Moskva; Voronej, 2011. – 260 bet.
5. Kuxarev N.V. Kasbiy mukammallikka eltuvchi yo‘l. – Moskva, 2015.
6. Orlov A.A. Ta’limdagi innovatsion jarayonlarni monitoring qilish // Pedagogika, 2010, №3, 23 bet..
7. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, 2020.

TA’LIM SIFATINI TA’MINLASHDA ZAMONAVIY MENEJERLARNI TAYYORLASHNING AHAMIYATI

Xudoyberdiyev Eldor Uktamjonovich,

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktab ta’limi sifatini ta’minlashda boshqaruv samaradorligining o’rni, boshqaruv samaradorligiga erishish uchun umumiy o’rta ta’lim muassasalari rahbarlarining menejerlik xususiyatiga ega bo’lish zarurati, menejerga qo’yiladigan talablar, ularning funktsiya va vazifalari, zamonaviy menejerlarni tayyorlashning shart-sharoitlari xususida fikr yuritilgan hamda menejer tushunchasiga aniqlik kiritilgan.

Kalit soʻzlar. Maktab, direktor, rahbar xodimlar, menejer, boshqaruv samaradorligi, ta’lim sifati, jamoa.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль эффективности управления в обеспечении качества школьного образования, необходимость наличия у руководителей общеобразовательных средних учебных заведений управленческих качеств для достижения эффективности управления, требования к руководителям, их функции и задачи, условия подготовки современных руководителей, а также уточняется понятие руководителя.

Ключевые слова: Школа, директор, управленческий персонал, руководитель, эффективность управления, качество образования, команда.

Abstract. This article discusses the role of management efficiency in ensuring the quality of school education, the need for managers of general secondary educational institutions to have managerial qualities in order to achieve management efficiency, the requirements for managers, their functions and tasks, the conditions for training modern managers, and clarifies the concept of a manager.

Keywords. School, director, management staff, manager, management efficiency, quality of education, team.

Dunyo qiyofasi tez oʻzgarayotgan bugungi davrda davlatlar va jamiyatlar xalqaro maydonda tan olinishi hamda oʻzligini saqlab qolishi uchun inson kapitalini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratmoqda.

Bunga asosiy sabab 2030-yilga kelib, dunyo boʻylab 800 millionga yaqin ish oʻrni yoʻqoladi va mashinalar tomonidan egallab olinadi, sun’iy intellekt taxminan 2029-yilda inson darajasiga yetadi. Yana shuni aytish kerakki, 2045-yilga borib biz sivilizatsiyamizning inson biologik mashinasi intellektini milliard barobarga oshiramiz [2;4].

Bu esa koʻplab davlatlarning oʻz aholisi yuqori intektga ega boʻlishidan manfaatdorligini kuchaytirishi natijasida ta’lim sifatini oshirishga boʻlgan yangi islohatlarning boshlanishiga sabab boʻldi. Jahonda yuz berayotgan ushbu tendensiyalar insonlarda sifatli ta’lim olishga boʻlgan ehtiyojning ortib borishiga olib keldi. Dunyo hamjamiyatdagi mazkur jarayonlardan kelib chiqib mamlakatimizda ham davlat tomonidan ta’lim sifatini oshirishga boʻlgan keng koʻlamli islohatlar boshlab yuborildi.

Bugungi kunda yurtimizda maktab ta’limi sifatini oshirishga katta e’tibor qaratilmoqda. Xalqaro tajribalar oʻrganilgan holda umumiy oʻrta ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini ta’minlash uchun, avvalo, boshqaruv samaradorligini oshirish muhim omil ekanligi aniqlandi. Shu nuqtai

nazardan kelib chiqib, maktablarda samarali boshqaruvni tashkil qilish uchun ayni vaqtda zamonaviy menejerlarni tayyorlash zarurati yuzaga kelgan.

Har bir maktab o‘ziga xos xususiyat, qadriyatlarga ega va u turli sharoitlarda faoliyat yuritadi, shuning uchun maktab menejeri o‘zining yetakchilik funksiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirishi ijtimoiy hamjamiyatning turli ta’sirlariga bog‘liq. Bunday xilma-xillik sharoitida tegishli kasbiy malakaga ega bo‘lgan, sifatli va muvaffaqiyatli demokratik muloqotni amalga oshiruvchi hamda pedagog xodimlarining kasbiy takomillashuvi va rivojlanishi ustida ish olib boruvchi, otanalar bilan ishonchga asoslangan hamkorlik o‘rnata olish xususiyatiga ega bo‘lish orqali yanada samaradorlikka erishish mumkin.

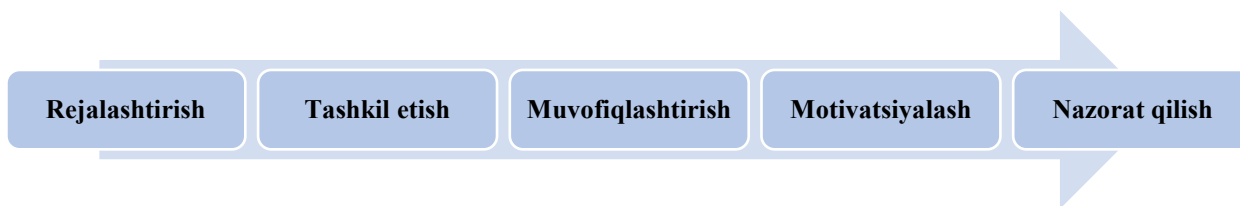
Maktab menejeri doimiy ravishda yetakchi va ta’lim jarayonining tashkilotchisi ro‘lini o‘ynaydi, shu sababdan ular shaxslararo munosabatlar va boshqaruv sohasida yaxshi tayyorgarlik ko‘rishi juda muhimdir. Maktab menejerining asosiy vazifalaridan biri, albatta, xodimlar o‘rtasida ijobiy muhitni shakllantirish, sifatli muloqot qobiliyatlari va usullaridan foydalangan holda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan ziddiyatli vaziyatlarni hal qilish, xodimlarni rag‘batlantirish, kichik yutug‘i uchun ham e’tirof etish, ularga shaxsiy namuna bo‘lish yaxshi ish natijalari uchun zarur shartdir.

Shuningdek, zamonaviy maktab menejerlari o‘quvchilarning o‘zlashtirish natijalari darajasini oshirish maqsadida o‘qituvchilarni boshqarish uchun ko‘proq yetakchilik strategiyalaridan foydalanadilar hamda kuchli pedagogik jamoani shakllantirish yo‘lida ta’lim ekspertlari va mutaxassislari bilan hamkorlikda ishlaydi. Bunday maqsadlarni muvaffaqiyatli amalga oshirishda maktab direktori (menejeri)dan liderlik va qaror qabul qilish qobiliyati talab etiladi. Direktor qaror qabul qilishda jamoaning fikri inobatga olinganligini ularga bildirishi o‘ziga nisbatan jamoa ishonchini mustahkamlashga olib keladi [1;48]. Shu bois bugungi kunda zamonaviy menejerdan strategik boshqaruvni amalga oshirish, maktab faoliyatini strategik rejalashtirish talab etiladi.

Maktablarda strategik rejalashtirish menejerning turli omillarni inobatga olgan holda o‘zining va o‘qituvchilar faoliyatini har xil turdagi innovatsion ishlar orqali yaxshilash uchun strategik hamda tanqidiy fikrlagan paytidan boshlanadi. Barcha o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishi uchun motivatsion muhitni ta’minlash maktabning o‘qituvchilar o‘z imkoniyatlarini eng yaxshi tarzda namoyon eta oladigan joyga aylanishining asosiy shartidir va shundagina o‘quvchilar eng yaxshi ta’lim natijalariga erishishlari mumkin [4;1236].

Demak, bugungi kun maktab direktori menejer bo‘lishi kerak. Shu o‘rinda “menejer” o‘zi kim? – degan savol tug‘iladi. Keling, ushbu savolga javob izlab ko‘ramiz. “Menejer – bu maxsus tayyorgarlik ko‘rgan, boshqarishning sir-asrorlari, qonun-qoidalarini puxta egallagan malakali mutaxassisdir” [8;123]. “Menejer – ma’murdan boshqacharoq. U boshqarmaydi, buyruq bermaydi, balki boshqalarga yetakchilik qiladi. Ular unga nisbatan tobe emas, balki ergashuvchilardir” [6;214-215]. “Menejer uchun jamoa – asosiy tayanchdir, shuning uchun jamoa ishini oqilona tashkil etish uning dolzarb vazifasi hisoblanadi” [7;303].

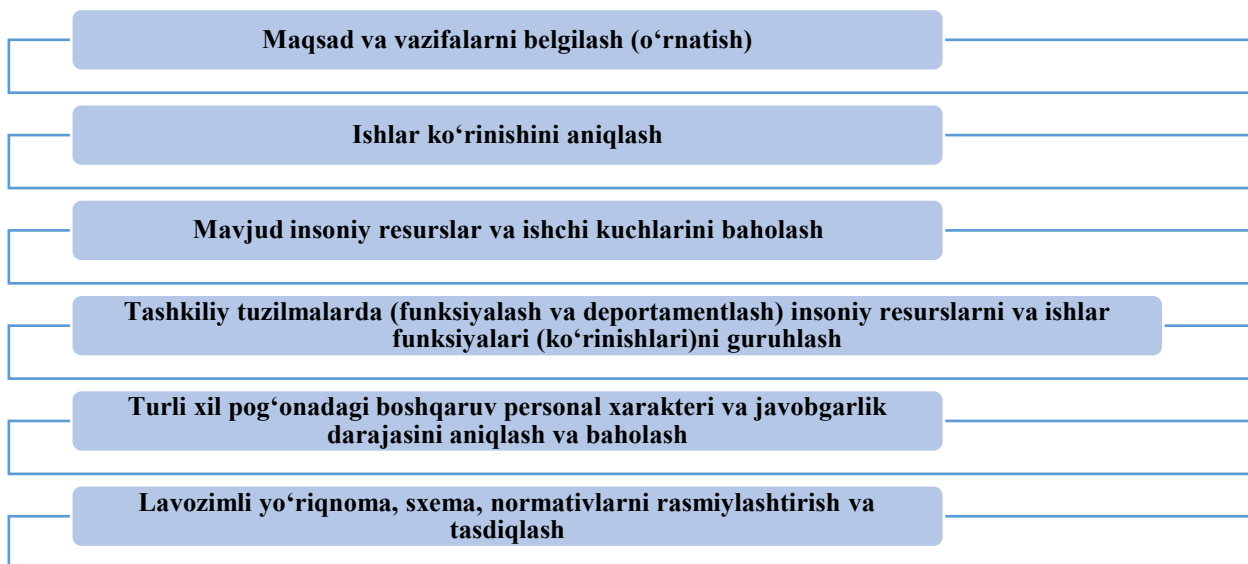
Menejer o‘zining asosiy funksional vazifalarini (1-rasm) [3; 67-76] mas’uliyat va mahorat bilan o‘z vaqtida bajaradigan bo‘lsa, boshqaruv samaradorligiga erishish orqali ta’lim sifatini ta’minlaydi.

1-rasm. Menejning asosiy funksional vazifalari

Ta’lim sifatini ta’minlash uchun zamonaviy menejerlarni tayyorlash jarayonida ular tomonidan ishlarni to’g’ri tashkillashtirish (2-rasm) [3;71] va o’z vazifalarini (3-rasm) [5; 133] katta ishtiyoq hamda yuqori salohiyat bilan bajara olish ko’nikmalarini shakllantirishga alohida e’tibor qaratish zarur.

Tashkiliy jarayon menejerlik korpusi ishining bosqichlari

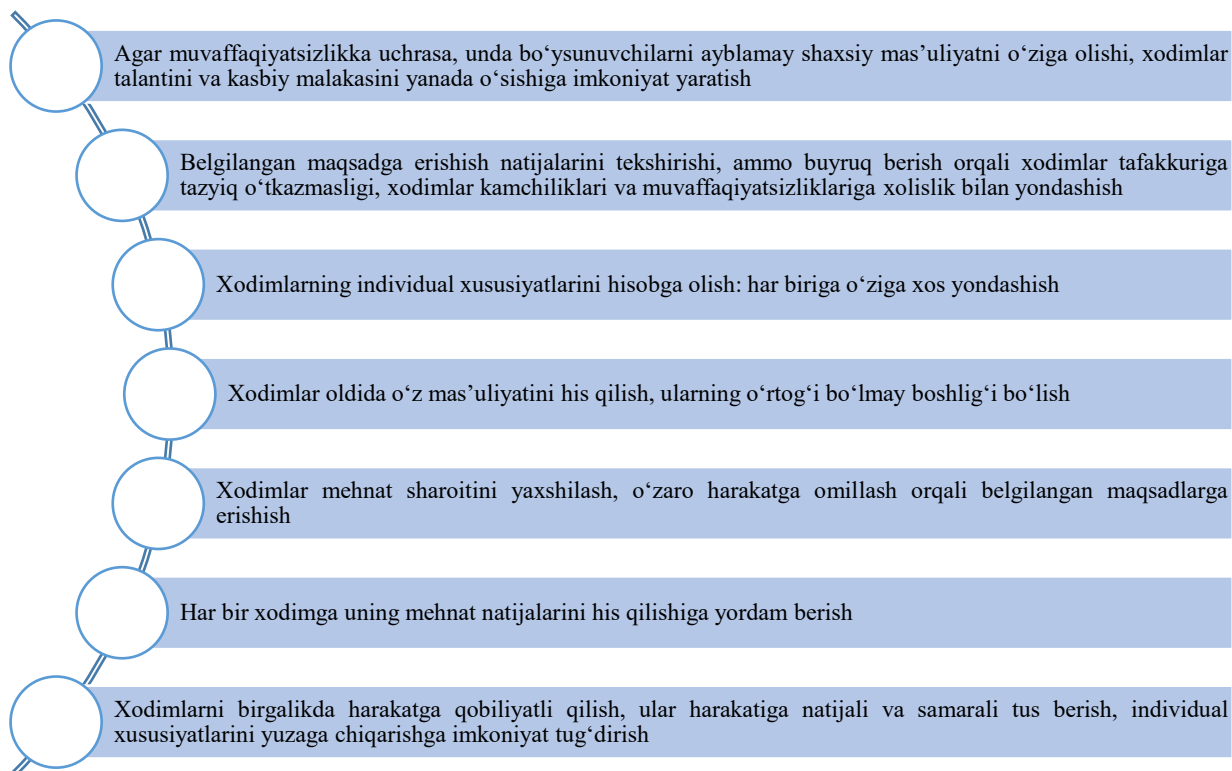

2-rasm. Tashkiliy jarayon menejerlik korpusi ishining bosqichlari

Xulosa o’rnida shuni aytish mumkinki, maktab rahbar xodimlarida menejerlikka xos xususiyatlarni shakllantirish bugunning dolzarb masalasidir va bu jarayonni doimiy ravishda takomillashtirib borish zarur. Mazkur vazifani bajarish uchun kadrlar tayyorlash, qayta tayyorlash va malaka oshirish tizimida shu yo’nalishda yangi strategiyalarni belgilab olish va zamon talablari asosida takomillashtirib borish kerak bo’ladi.

Yana shuni aytish joizki, zamonaviy menejer kuchli jamoani shakllantiradi va jamoada o’zidan kuchlilar bilan birga ishlashdan qo’rqmaydi, balki ular uchun ham munosib ro’l topib beradi. Bu maktab jozibadorligining oshishiga sabab bo’ladi hamda ta’lim sifatining ta’minlanishiga zamin yaratadi.

Menejer faoliyati davomida bajarish kerak bo‘lgan vazifalar

3-rasm. Menejerning vazifasi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Crum, K. S., Sherman, W. H., & Myran, S. (2009). Best practices of successful elementary school leaders. *Journal of Educational Administration*. 48(1), 48-63. <http://dx.doi.org/10.1108/09578231011015412>.
2. Gartner. (2017). Applying artificial intelligence to drive business transformation: A Gartner trend insight report. Retrieved from <https://www.gartner.com/en/documents/3792874/applying-artificial-intelligence-to-rive-business-trans>. p 4.
3. Maxkamova M. va b. *Menejment / O‘quv qo‘llanma*. – T., “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2007, 200 bet. – 71, 67-76-b.
4. Semir Šejtanić. Strategies for efficient management by school managers at elementary schools. Article in *International Journal of Advanced Research*. May 2017, pp. 1236. DOI: 10.21474/IJAR01/4237#sthash.e0e2a3fl.dpuf
5. Valijonov R. va boshq. *Menejment asoslari: Kasb-hunar kollejlari uchun darslik* / R. Valijonov, O.Qobulov, A. Ergashev. – T.: “Sharq”, 2002. 208 bet. – 133-b.
6. Yo‘ldoshev N.K. *Menejment asoslari va biznes reja: darslik* / N.K.Yo‘ldoshev, S.Sh.Yusupov, G.E.Zaxidov. – Toshkent: – O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2017. – 252 bet. – 214-215-b.

UMUMIY O’RTA TA’LIM MAKTABLARIDA “RAHBAR-PEDAGOG” MUNOSABATLARINING IJTIMOIIY MUHITNI SHAKLLANTIRISHDAGI O’RNI

Saidqulov Sodiqjon Botirovich

Abdulla Avloniy nomidagi pedagogik mahorat

milliy instituti tayanch doktoranti

saidqulovsodiqjon@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Respublikamiz maktablarida ijtimoiy muhit shakllanishida direktorlar hamda pedagog xodimlar o’rtasidagi munosabatlarning o’rni, TALIS va shunga o’xshash tadqiqotlar natijalari asosida tahlil qilingan, tegishli tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so’zlar: Boshqaruv, maktab, rahbar, pedagog, stress, oylik, kasbiy rivojlanish, ijtimoiy muhit.

Kirish. Umumiy o’rta ta’lim muassasalarida ijtimoiy muhitning ijobiy yoki salbiy yo’nalishda shakllanishi ko’p jihatdan, rahbar va pedagoglar o’rtasidagi o’zaro munosabatlarning sifatiga bog’liq. Zamonaviy ta’lim menejmenti yondashuvlarida rahbar-pedagog munosabatlari nafaqat boshqaruv jarayonining markaziy omili, balki maktabdagi ijtimoiy muhitni belgilovchi bosh mexanizm sifatida qaraladi.

Maktab direktori va o’qituvchilar o’rtasidagi hamkorlik faoliyatining samaradorligi ijtimoiy muhitni yanada barqaror, ochiq hamda ishonchli tizimga aylantiradi. Shu munosabat orqali o’qituvchilar o’zini qadrlangan, qo’llab-quvvatlangan va rivojlanishga yo’naltirilgan shaxs sifatida his etadi. Bu esa, o’z navbatida, o’qituvchilarning o’qishdagi muvaffaqiyati hamda maktab jamoasining umumiy ijtimoiy kayfiyatiga ijobiy ta’sir ko’rsatadi.

II Butunrossiya pedagogik assambleyasida [7] bildirilgan fikrlarda ham yuqoridagi jihatlar alohida ta’kidlanib, o’qituvchining ijtimoiy roli, kasbiy mas’uliyati va ijtimoiy institutlar bilan hamkorligi zamonaviy ta’limning barqaror rivojlanishida hal qiluvchi omil ekanligi qayd etilgan.

O’qituvchi faoliyati faqat bilim berish bilan cheklanmay, balki madaniy qadriyatlarni uzatish, insonparvarlikni shakllantirish va ijtimoiy mas’uliyatni kuchaytirish bilan chambarchas bog’liqdir. Shu jihatdan, rahbar-pedagog munosabatlari nafaqat boshqaruv jarayonining bir elementi, balki ta’lim muassasasining ijtimoiy muhitini belgilovchi asosiy mexanizm sifatida namoyon bo’ladi. Rahbarning pedagoglar bilan o’zaro hurmat, ishonch va hamkorlik asosida muloqot yuritishi maktab jamoasida sog’lom ijtimoiy iqlimni shakllantiradi, o’qituvchilarning kasbiy faolligini oshiradi hamda o’z navbatida o’qituvchilar bilan ishlashda ijobiy natijalarni ta’minlaydi.

Pedagogik faoliyatning zamonaviy sharoitida o’qituvchi ko’plab ijtimoiy rollarni bajaradi - u nafaqat bilim beruvchi, balki kommunikator, mediator, tarbiyachi, ijtimoiy sherik va madaniyat targ’ibotchisi sifatida maydonga chiqadi. Shu sababli, rahbarning bu jarayonlarni qo’llab-quvvatlashdagi roli yanada muhim ahamiyat kasb etadi. Maktab direktori pedagogni nafaqat nazorat qiluvchi, balki hamkor sifatida ko’ra olgan taqdirdagina, o’qituvchi o’z kasbiy salohiyatini to’liq namoyon etadi. Bu esa o’z navbatida ijtimoiy muhitda ochiqlik, birdamlik va o’zaro ishonchni kuchaytiradi.

O’qituvchi va rahbar o’rtasidagi samarali kommunikatsiya maktabni yopiq tizimdan ochiq ijtimoiy hamkorlik tizimiga aylantirish imkonini beradi. Bunday yondashuvda ta’lim muassasasi

nafaqat o‘quv jarayoni markazi, balki jamiyat bilan faol o‘zaro aloqada bo‘ladigan, madaniyatni targ‘ib qiluvchi ijtimoiy institut sifatida shakllanadi. Ayniqsa, rahbarning tashabbusi bilan tashkil etilgan jamoaviy muhokamalar, pedagogik kengashlar, ota-onalar qo‘mitasi bilan muntazam aloqalar maktabdagi ijtimoiy birdamlikni ta‘minlaydi.

Asosiy qism. Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida ijtimoiy muhitni shakllantirishda rahbar–pedagog munosabatlarining o‘rni alohida ahamiyat kasb etadi. Rahbar va pedagog munosabatlarni o‘rganish bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar [4] shuni ko‘rsatadiki, maktab direktori va pedagog o‘rtasidagi o‘zaro ishonch, qo‘llab-quvvatlash va samimiy muloqot ijtimoiy muhitning barqarorligini ta‘minlovchi eng muhim omillardandir. Maktab rahbari jamoa bilan ochiq kommunikatsiya olib borar ekan, u o‘qituvchilarda o‘z fikrini erkin ifoda etish, tashabbus ko‘rsatish hamda kasbiy mas‘uliyatni his etish imkoniyatini yaratadi.

Rahbarlikning insonparvarlikka asoslangan madaniyati o‘qituvchilarning ijtimoiy faolligini rag‘batlantiradi, ularni o‘zaro hamkorlikka, tajriba almashishga undaydi. Shu jihatdan, rahbar–pedagog munosabatlarining sifati maktabdagi umumiy ijtimoiy muhit darajasini belgilovchi asosiy indikatorlardan biri sifatida namoyon bo‘ladi. D.Edgerson, W.Kritsonis, D.Herringtonlarning tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘zaro ishonch va adolat ustuvor bo‘lgan jamoalarda pedagogik jarayonlarda yuqori motivatsiya, kasbiy sadoqat hamda o‘qituvchilarning o‘zaro qo‘llab-quvvatlashi kuchli bo‘ladi.

Bunday maktablarda rahbar o‘z faoliyatini ma‘muriy nazorat bilan cheklab qo‘ymaydi, balki pedagogik jamoaning ijtimoiy hamkoriga aylanadi. U o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishiga sharoit yaratadi, ularga tashabbus bildirish imkonini beradi, o‘quv jarayonida yangiliklarni qo‘llab-quvvatlaydi. Shu orqali maktabda ijtimoiy iqlim ijobiy tomonga o‘zgaradi, o‘qituvchilar o‘z ishidan qoniqish hosil qiladi, o‘zaro muloqot madaniyati rivojlanadi, o‘quvchilar esa bu muhitning ijobiy ta‘sirini bevosita his etadilar.

Edgerson va hammualliflarning tadqiqoti asosida shuni aytish mumkinki, rahbarning pedagog bilan bo‘lgan ijobiy aloqalari nafaqat ichki ijtimoiy muhitni, balki maktabning tashqi obro‘sin ham mustahkamlaydi. Chunki rahbar o‘z jamoasi bilan adolatli va ochiq munosabatda bo‘lsa, bu butun ta‘lim tashkilotining madaniyatida o‘z aksini topadi. Bunday rahbarlik modeli maktabda “ishonchli hamkorlik muhiti”ni yaratadi, bu esa ijtimoiy muhitning barqarorligi va uzluksiz rivojlanishining garovidir.

Natijada, rahbar–pedagog munosabatlari faqat boshqaruv mexanizmi emas, balki ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlovchi, hamkorlik va ishonchga asoslangan madaniyatning markaziy elementi sifatida qaraladi. Maktab rahbari o‘qituvchilarni nafaqat ma‘muriy jihatdan boshqaradi, balki ularning kasbiy qadriyatlarini hurmat qiluvchi, ularni o‘ziga hamkor sifatida ko‘ruvchi shaxs sifatida ijtimoiy muhitni boyitadi. Shu tarzda, rahbar–pedagog o‘rtasidagi sog‘lom kommunikatsiya va madaniy hamkorlik maktabda ijodkorlik, mas‘uliyat va ijtimoiy birdamlik muhitini shakllantiradi.

O‘zbekiston Respublikasi o‘qituvchilar faoliyati, ish sharoiti va maktabdagi ta‘lim muhitini baholashga qaratilgan eng yirik xalqaro tadqiqot bo‘lmish TALIS (Teaching and Learning International Survey) tadqiqotida 2024-yilda ilk marotaba ishtirok etdi. 2025-yilning 7-oktabr sanasida OECD tashkilotida tomonidan TALIS natijalari e‘lon qilindi. Natijalarda aynan tadqiqotimizning asosiy urg‘usi bo‘lgan, rahbar–pedagog munosabatlari haqida ham bir qancha ma‘lumotlar keltirib o‘tilgan. Avvalo ushbu natijalar esa ko‘pchilikni mulohazaga chorlashi aniq.

Chunki, unda o‘zbekistonlik o‘qituvchilar oylik maoshlaridan qoniqishi, o‘z ishidan mamnun ekanligi, o‘qituvchilik kasbi ularning ongli ravishda qilgan birinchi tanlovi ekanligi va yana shunga o‘xshash bir-biridan qiziqarli natijalarni ko‘rishimiz mumkin.

TALIS o‘qituvchilarning fikrini o‘rganish bo‘yicha jahondagi eng katta dasturlardan biri hisoblanadi. TALIS so‘rovnomasi natijalari dunyo maktablaridagi akademik muhit, o‘qituvchi va maktab direktorlarining kasbiy faoliyati hamda munosabatlari, ularning malaka oshirishlariga oid mavjud sharoitlar haqida fikr yuritishga undaydi. Ya’ni, unda maktab o‘qituvchilari hamda direktorlari malakalarini oshirish jarayonida, o‘qitish amaliyotida duch kelayotgan kasbga doir muammolari haqida bildirgan mulohazalari maxsus ishlab chiqilgan konseptual mezonlar orqali baholanadi. TALIS so‘rovnomalari turli xil masalalar ko‘rib chiqiladi. Birinchi galda o‘qituvchi bo‘lish jamiyat uchun qanchalik qiziqarli kasb ekanligi haqida ma’lumotlarni to‘playdi. Bu esa o‘z navbatida ta’lim tizimi haqida biz bilmagan yoki e’tiborga olmagan juda ko‘p jihatlarni ham ochib berishi mumkin.

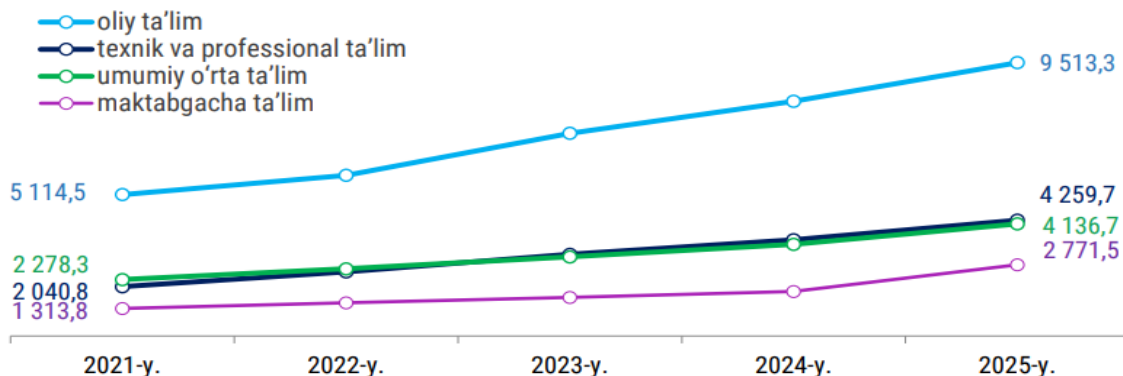
Ikkinchi navbatda o‘qituvchilar va maktab direktorlari o‘zlarining kasbiy o‘sishi kabi masalalar bo‘yicha so‘rovnomalarni to‘ldiradilar, bu ularning ta’lim tizimini isloh qilishdagi ehtiyojlari, ularning ishini baholash va ular olgan fikr-mulohazalarini o‘rgangan holda boshqaruv hamda ish joyidagi muammolarni o‘rganadigan tadqiqotdir.

TALIS tadqiqotining texnik talablariga binoan, so‘rovnoma na’munasi uchun muayyan mamlakatning 200 ta maktabi tanlab olinadi. Har bir maktabdan 20 nafar 5-9-sinflarda ta’lim beradigan o‘qituvchilar va shu so‘rovnomada qatnashayotgan maktabning direktori, o‘rtacha jami 200 nafar direktorlar hamda 4000 nafar o‘qituvchi ishtirok etadi [6]. “TALIS 2024 natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistondagi pedagoglarning 95% o‘z ishidan hozir vaqtda qoniqadi. Shu bilan birgalikda, taxminan 16% o‘qituvchi keyingi 5 yil ichida pedagoglik kasbini tark etishni rejalashtirmoqda. Bu ziddiyatli tuyulishi mumkin, ammo u ish qoniqishi va kelajakdagi martaba rejalarining ikki turli ko‘rsatkich ekanini ko‘rsatadi: o‘qituvchi hozirgi ishidan mamnun bo‘lishi mumkin, lekin shaxsiy, moliyaviy yoki professional rivojlanish sababli kelajakda boshqa yo‘lni tanlashni rejalashtiradi [2].” Kelgusida kasbini o‘zgartirishga bo‘lgan moyillikni keltirib chiqaruvchi asosiy jihat deb, ish joyidagi psixologik zo‘ravonlikni keltirish mumkin. Masalan Janubiy Afrika Respublikasida olib borilgan so‘rovnomaga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, 46.5% atrofidagi o‘qituvchilar, direktorlar tomonidan doimiy ruhiy zo‘ravonlikka duch kelayotganini ko‘rsatishgan. Bu direktor va pedagog munosabatlarining jiddiy buzilishi holatlariga ishora qiladi [3]. Pedagoglarning o‘z kasbini o‘zgartirishga sabablar qilib quyidagilarni ham keltirish mumkin:

a) Moliyaviy rag‘batlar yetishmasligi: O‘qituvchilar o‘z ishidan qoniqishi mumkin, lekin daromadni oshirish yoki boshqa imkoniyatlarni ko‘rishi uchun ishni o‘zgartirmoqchi bo‘ladi.

1-rasm: Ta’lim sohasidagi oylik ish haqlarining yillar kesimida ko‘rinishi

Milliy statistika qo‘mitasi xabar berishicha, 2025-yilning sentyabr oyi yakuniga ko‘ra, sohalar bo‘yicha eng baland ish haqi sug‘urta sohasida (20,9 mln so‘m), eng kami esa maktabgacha

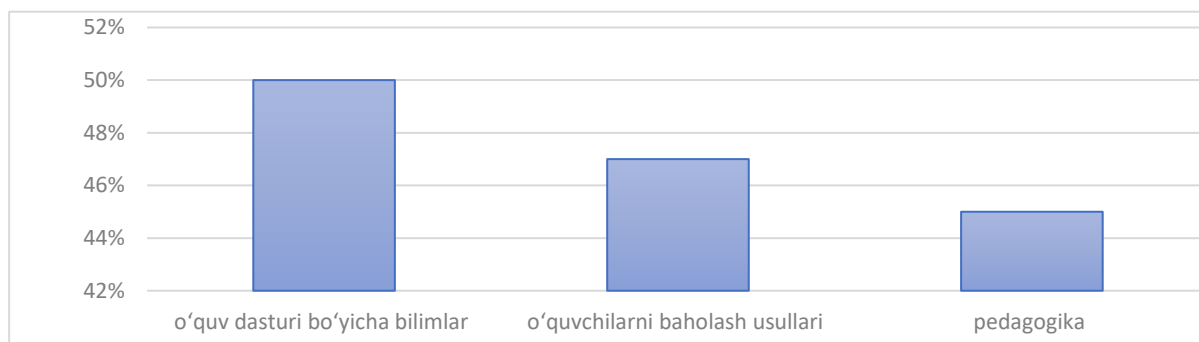
va maktab ta’limi sohasida (2,7 mln so‘m) qayd etilgan [5]. So‘nggi yillarda pedagogning maqomi va oylik ish haqlari bir necha barobarlarga oshgan bo‘lsada, Respublikamizdagi oylik ish haqlariga nisbatan bu ko‘rsatkichlar pastligicha qolmoqda va bu ham pedagoglarning ish muhitiga, maktablarda kadrlar qo‘nimsizligiga olib kelmoqda.

b) Professional o‘shish imkoniyati – masalan, rahbarlik, yuqori darajadagi ta’lim yoki boshqa kasbiy yo‘nalishlar. Pedagoglar o‘zini-o‘zi rivojlantirishi uchun Respublikamiz bo‘ylab KRK va KRS tadbirlari tashkil etilayotganligi, malaka oshirish hamda turli ta’lim platformalaridan masofaviy tarzda foydalanish imkoniyati mavjudligi, pedagogning malakasini oshirishga nisbatan ijobiy natijalar tariqasida ko‘rishimiz mumkin.

TALIS-2024 natijalari ham professional rivojlanishdagi islohotlarning ilk natijalarini ko‘rsatadi. Tadqiqoqt o‘tkazilishidan oldingi 12 oy ichida malaka oshirish yoki kasbiy rivojlanish tadbirlarida qatnashgan o‘qituvchilarning 65 foizi bu faoliyat ularning dars berish sifatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatganini aytgan. Bu esa, OECD o‘rtacha ko‘rsatkichi (55 fozidan) dan yuqori. Qiziqarli tomoni shundaki, kasbiy rivojlanishdan foyda ko‘rganini aytgan yosh o‘qituvchilar (30 yoshgacha) ulushi tajribali o‘qituvchilar (30 yosh va undan kattalar) nikiga deyarli teng.

O‘qituvchilar eng ko‘p ehtiyoj sezgan malaka oshirish yo‘nalishlari quyidagilar bo‘lgan: (2-rasm)

O‘qituvchilar malaka oshirishiga to‘sqinlik qiluvchi asosiy omillar sifatida quyidagilarni ko‘rsatgan:

2-rasm: O‘qituvchilar eng ko‘p ehtiyoj sezgan malaka oshirish yo‘nalishlari

- bunday tadbirlarda qatnashish uchun yetarlicha sharoit mavjud emasligi - 38 foiz;
- ishtirok etish uchun rag‘batlarish mexanizimi yo‘qligi - 34 foiz;
- mos va foydali kasbiy rivojlanish dasturlarining yetarli emasligi - 31 foiz.

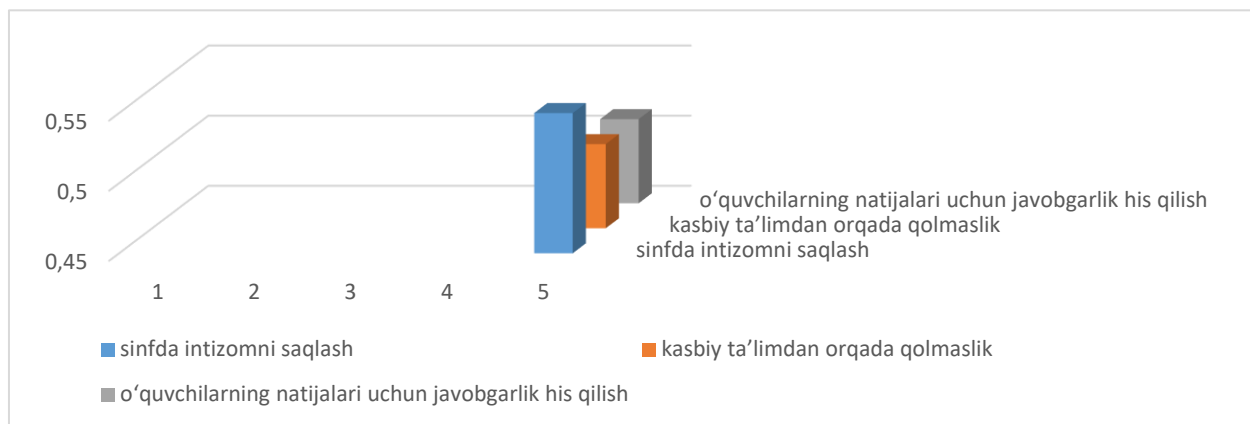
Bugungi kunda O‘zbekiston tajribasida 2021-yilga qadar o‘qituvchilarning malaka oshirishi ma’lum bir davriylikka asoslangan edi. Ya’ni bunda pedagog xodimlar 5 yilda, maktab direktorlari esa 3 yilda bir marotaba malaka oshirishga yuborilgan. 5 yillik tizimda qog‘ozbozlik, korrupsiya holatlari avj olib ketgani sababli, davriylikka asoslangan avvalgi tizimdan voz kechilib, 2021-yildan boshlab uzluksiz tarzda malaka oshirish tizimi yo‘lga qo‘yilgan. Bu orqali o‘qituvchilar istagan vaqtida, istagan joyida onlayn malaka oshirishga imkoniyat yaratildi.

Onlayn malaka oshirish tizimi ham o‘zini oqlamagach, Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 20-dekabrda 867-son qaroriga ko‘ra 2025-yil 1-yanvardan boshlab, maktabgacha va maktab ta’limi tashkilotlari xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirishning vertikal tizimi (vazirlik - malaka oshirish muassasasi - ta’lim tashkiloti) yo‘lga qo‘yildi. Unga ko‘ra pedagog xodimlarning har 5 yilda belgilangan davomiylikdagi malaka oshirish dasturlarini o‘zlashtirishi majburiy etib belgilandi.

d) Stress va ish yuklamasi – hozir qoniqish bo‘lsa ham, kelajakda ish hajmi ko‘payishi yoki sharoit qoniqsiz bo‘lishi mumkinligini hisobga olib rejalashtiradi.

O‘zbekistonda o‘qituvchilar uchun eng ko‘p uchraydigan stress keltirib chiqaruvchi omillar quyidagilar bo‘lgan (3-rasm):

- a) sinfda intizomni saqlash - 55 foiz;
- b) kasbiy ta’limdan orqada qolmaslik - 51 foiz;
- d) o‘quvchilarning natijalari uchun javobgarlik his qilish - 51 foiz.

3-rasm: O‘zbekistonda o‘qituvchilar uchun eng ko‘p uchraydigan stress keltirib chiqaruvchi omillar

Ya’ni, o‘qituvchilarning aksariyati dars jarayonidagi intizom, uzluksiz o‘qib-o‘rganish zarurati va o‘quvchilarning yutuqlari uchun bo‘lgan mas’uliyat yukini eng asosiy stress keltirib chiqaruvchi omillar sifatida ko‘rsatgan.

Bunda o‘qituvchilar uchun “kasbiy ta’limdan orqada qolmaslik” ko‘rsatgichini olib qaraydigan bo‘lsak, bu bir tomondan professional rivojlanish uchun muhim bo‘lsa-da, ikkinchi tomondan doimiy o‘rganish va yangiliklarga moslashish bosimi sifatida stressni keltirib chiqarishi mumkinligini anglatmoqda. O‘zbekistonlik o‘qituvchilar doimiy professional rivojlanish talabi

ostida faoliyat yuritadi, bu esa ularning stress darajasiga bevosita ta’sir qilayotgan bo’lishi mumkin. Ayniqsa, pedagog xodimlarni attestatsiya test sinovlariga jalb qilish nisbati so’nggi yillarda oshib borganini ko’zga tashlanadi. Bu jarayon nafaqat ularning bilim va malakasini baholash, balki mehnat shartnomalarini bekor qilish xavfi bilan ham bog’liq bo’lib, shuningdek, turli imtiyozlar bilan rag’batlantirish uchun ham xizmat qiladi. Masalan, 86 va undan yuqori ball olgan pedagoglar bazaviy tarif stavkasiga 70 foizlik qo’shimcha ustama [1] vazir jamg’armasi hisobidan qo’shimcha to’lovlar hamda “Yil o’qituvchisi” tanlovi uchun yo’llanmalarga ega bo’lish shular jumlasidandir. Shu bois, attestatsiya testlariga jalb qilinish stress manbai bo’lib xizmat qilayotgani ehtimoldan holi emas, albatta. Stressning eng xavfli jihati - u asta-sekin to’planadi, uzoq muddat davomida sezilmaydi va birdaniga professional charchoq (burnout) va kasbiy sovishni yuqori darajasiga olib keladi. Ko’plab tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, o’qituvchilar hozirgi vaziyatdan qoniqish bildirayotgan bo’lsa-da, bu holat barqaror emas. Kelajakda ish yuklamasi oshishi, ta’lim jarayonidagi o’zgarishlar, yangi standartlar, dars jarayoni bosimining kuchayishi kabi omillar mavjud qoniqish darajasini keskin pasaytirishi mumkin. 2018-yilgi TALIS tadqiqoti natijalari shuni ko’rsatadiki [8] o’qituvchi ishdagi stressning 40-60 foizi - rahbarning kommunikativ madaniyati va boshqaruv uslubiga bog’liq.

Stress va ish yuklamasi maktabdagi ijtimoiy muhitning shakllanishida hal qiluvchi rol o’ynaydi. O’qituvchilar hozir o’z ishidan qoniqish bildirayotgan bo’lishi mumkin [2], ammo bu kelajak uchun kafolat emas. Sharoitlarning o’zgarishi, yuklamaning ortishi, byurokratik bosimning ko’payishi mavjud ijobiy muhitni izdan chiqarishi mumkin. Shu bois ijtimoiy muhitni mustahkamlashning asosiy omili - rahbar va pedagog o’rtasidagi sog’lom munosabatlar, adolatli boshqaruv, ochiq muloqot va o’zaro ishonchdir. Maktab rahbarining o’qituvchilar bilan olib borayotgan kommunikativ siyosati qanchalik ijobiy bo’lsa, maktabdagi ijtimoiy muhit shunchalik barqaror bo’ladi.

Xulosa. Yuqorida keltirib o’tilgan nazariy, amaliy va olib borilgan tadqiqot ishlarining xulosasi sifatida maktablarda ijobiy rahbar–pedagog munosabatlarini shakllantirish uchun bir nechta tavsiyalar ishlab chiqdik:

Ochiq muloqot tizimini yaratish. Rahbar va pedagog o’rtasida muntazam axborot almashinuvi, ochiq suhbatlar, yig’ilishlar tashkil etilishi zarur. “Ochiq eshiklar siyosati” - rahbarning istalgan vaqtda o’qituvchilarning taklif yoki muammolarini tinglashga tayyorligi - maktab madaniyatida o’zaro ishonchni kuchaytiradi.

Pedagoglarning kasbiy o’sishiga chin dildan e’tibor. Rahbar o’qituvchilarga nisbatan faqat talab qo’yuvchi emas, balki ularning rivojlanishiga imkon yaratuvchi shaxs bo’lishi kerak. Kasbiy treninglar, seminarlar, ilg’or tajribalarni o’rganish imkoniyatlarini yaratish – ijtimoiy muhitni ijobiylashtiruvchi kuchli omillardir.

Rahbarning maktab hayotida faol ishtiroki. Rahbarning sinf darslariga tashrifi, o’quv-tarbiya tadbirlarida ishtiroki, pedagogik jamoa bilan norasmiy muloqotlarda faol bo’lishi – rahbarning pedagogik jamoada mavjudligini his etishga, jamoaviy ruhni mustahkamlashga yordam beradi.

Pedagoglarning ruhiy salomatligi va farovonligini qo’llab-quvvatlash. Zamonaviy boshqaruvda rahbar o’qituvchilar psixologik holatini hisobga olishi lozim. Stress menejment, dam olish, mehnat va hayot muvozanatini saqlashga yo’naltirilgan dasturlar – ijtimoiy muhitning sog’lomligini ta’minlaydi.

Maktab jamoasida inklyuziv va hamjihatlik madaniyatini shakllantirish. Rahbar faqat pedagoglar bilan emas, balki o‘quvchilar, ota-onalar va yordamchi xodimlar bilan ham ijobiy muloqot o‘rnatishi zarur. Bu esa maktabni yagona ijtimoiy tizim sifatida mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 1-martdagi “O‘zbekiston Respublikasi Hukumatining ayrim qarorlariga pedagoglarni attestatsiyadan o‘tkazish, kasbiy sertifikatlash va rag‘batlantirish tizimini takomillashtirishga qaratilgan o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida” gi 130-son qarori
2. OECD TALIS results 2024 <https://www.oecd.org/en.html>
3. Corene de Wet. “Educators’ understanding of workplace bullying”. South African Journal of Education; 2014; 34(1)
4. D.Edgerson, W.Kritsonis, D.Herrington. “The critical role of the teacherprincipal relationship in the improvement of student achievement in public schools of the united states” The Lamar University Electronic Journal of Student Research Volume 3, Spring 2006

ZAMONAVIY BOSHQARUV STRATEGIYALARI VA ISTIQBOLLARI

Temirov Xushnud Jamolovich

*A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti,
Akademik faoliyatni muvofiqlashtirish bo‘lim boshlig‘i*

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi zamonaviy boshqaruv strategiyalari, ularning amaliy qo‘llanilishi va kelajak istiqbollari tahlil qilinadi. Asosiy e’tibor strategik boshqaruv, transformatsion liderlik, raqamli menejment, loyiha asosida boshqarish va agil (agile) yondashuvlariga qaratilgan. Shuningdek, O‘zbekiston misolida boshqaruv tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar, raqamli transformatsiya va innovatsion strategiyalarning ahamiyati ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: zamonaviy boshqaruv, strategiya, transformatsion liderlik, raqamli menejment, agil, O‘zbekiston, innovatsiya, istiqbollar

Аннотация: В данной диссертации анализируются современные стратегии управления, их практическое применение и перспективы развития. Основное внимание уделяется стратегическому менеджменту, трансформационному лидерству, цифровому менеджменту, проектному управлению и гибким подходам. Также рассматривается важность реформ в системе управления, цифровой трансформации и инновационных стратегий на примере Узбекистана.

Ключевые слова: современный менеджмент, стратегия, трансформационное лидерство, цифровое управление, гибкость, Узбекистан, инновации, перспективы

Abstract: This thesis analyzes modern management strategies, their practical application and future prospects. The main focus is on strategic management, transformational leadership, digital management, project-based management and agile approaches. Also, the importance of reforms in the management system, digital transformation and innovation strategies is considered on the example of Uzbekistan.

Keywords: modern management, strategy, transformational leadership, digital management, agility, Uzbekistan, innovation, prospects

KIRISH

Bugungi globalashuv sharoitida iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va texnologik jarayonlarning keskin o‘zgarishi boshqaruv tizimiga yangicha yondashuvlarni talab qilmoqda. Bozor munosabatlarining chuqurlashuvi, raqobatning kuchayishi, raqamli transformatsiya, sun’iy intellekt va innovatsion texnologiyalarning keng qo‘llanilishi tashkilotlar faoliyatini samarali rejalashtirish, resurslardan oqilona foydalanish va barqaror rivojlanishni ta’minlashga qaratilgan zamonaviy boshqaruv strategiyalarining ahamiyatini yanada oshirmoqda. Endilikda boshqaruv jarayoni faqatgina ma’muriy buyruqlar yoki an’anaviy rejalashtirish tizimlariga tayanib qolmay, balki strategik fikrlash, tahliliy yondashuv, innovatsion risklarni boshqarish, o‘zgarishlarni oldindan ko‘ra bilish va moslashuvchan boshqaruv tizimini shakllantirishni talab etadi.

Zamonaviy boshqaruvning asosiy xususiyatlaridan biri — tashkilotning ichki va tashqi muhitini real vaqt rejimida baholash, mavjud imkoniyatlar va xavf-xatarlarni oldindan prognozlash, mijozlar ehtiyojini chuqur o‘rganish hamda raqobat ustunligini yaratishdir. Bunda

transformatsion liderlik, innovatsion menejment, loyiha boshqaruvi, agilik (agile) yondashuvlari, xodimlar salohiyatini rivojlantirish va korporativ madaniyatni shakllantirish kabi strategiyalar muhim o‘rin tutadi. Aynan ushbu yondashuvlar tashkilotning bozor talablari va texnologik o‘zgarishlarga mos ravishda tezkor qaror qabul qilishini, o‘z resurslarini samarali boshqarishini va yangi qadriyatlarni yaratishini ta’minlaydi.

O‘zbekiston ham iqtisodiy modernizatsiya yo‘lida boshqaruvning ilg‘or usullarini amaliyotga joriy etmoqda. “Yangi O‘zbekiston” taraqqiyot strategiyasi, raqamli iqtisodiyot, davlat boshqaruvini optimallashtirish, korxonalarni korporativ boshqaruv tamoyillari asosida modernizatsiya qilish, innovatsion startaplar va yangi investitsiya mexanizmlarini joriy etish bu yo‘nalishning ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Bu jarayon mamlakatda zamonaviy boshqaruv strategiyalariga bo‘lgan talabni oshirgan, rahbarlarning kompetensiyalarini yangilash, xodimlar malakasini oshirish va global menejment tajribasini o‘rganishni dolzarb masalaga aylantirgan.

Shunday qilib, zamonaviy boshqaruv strategiyalari nafaqat tashkilot yoki davlat boshqaruvi samaradorligi bilan bog‘liq, balki jamiyatning iqtisodiy barqarorligi, milliy raqobatbardoshlik darajasi va innovatsion rivojlanish sur‘atlariga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois, bu mavzuning ilmiy va amaliy jihatdan o‘rganilishi, uning nazariy asoslari, qo‘llanish mexanizmlari va istiqbollari bo‘yicha tadqiqotlar olib borish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

NAZARIY ASOSLAR

Zamonaviy boshqaruv strategiyalari – bu tashkilot yoki tizimning maqsadlariga erishish uchun rejalashtirilgan, ilmiy asoslangan va innovatsion yondashuvlar to‘plamidir. Ular an’anaviy boshqaruv modelidan farqli o‘laroq, tashkilot faoliyatini nafaqat ichki resurslar, balki tashqi muhit, bozor tendensiyalari, raqobat sharoitlari va texnologik yangiliklar bilan uyg‘unlashtirishga qaratilgan.

Boshqaruv nazariyasida bir nechta asosiy yondashuvlar mavjud bo‘lib, ular zamonaviy strategiyalarni shakllantirishda nazariy baza sifatida xizmat qiladi:

Klassik boshqaruv nazariyasi – Fayol, Taylor va Weber asos solgan yondashuvlar tashkilotlarni tizimli va samarali boshqarish tamoyillarini belgilaydi. Ular bo‘yicha samarali tashkilot tuzilishi, vazifalarning aniqligi, ierarxiya va mehnatni bo‘lish konsepsiyalari boshqaruvning asosiy tamoyillari sifatida qabul qilinadi.

Xulq-atvor va inson resurslari yondashuvi – Mayo va Maslou nazariyalari xodimlarning motivatsiyasi, ijtimoiy ehtiyojlari va mehnat samaradorligini oshirish masalalarini nazarda tutadi. Transformatsion boshqaruv strategiyalari aynan shu yondashuvga asoslanib, xodimlarni ilhomlantirish, ularni faol ishtirokchi sifatida jalb qilish va innovatsion qarorlar qabul qilishga yo‘naltiriladi.

Sistemali yondashuv – tashkilotni yagona tizim sifatida ko‘rib, uning ichki va tashqi muhit bilan o‘zaro aloqasini o‘rganadi. Zamonaviy strategik boshqaruv bu nazariyani ilg‘or qarorlar qabul qilish, resurslarni samarali taqsimlash va barqaror rivojlanishning asosiy tamoyili sifatida qo‘llaydi.

Kontingent yondashuv (Situatsion boshqaruv) – boshqaruvning samaradorligi tashkilot ichidagi va tashqarisidagi sharoitga bog‘liq ekanini ta’kidlaydi. Zamonaviy strategiyalar shunga asoslanib, har bir tashkilot o‘zining noyob muhitiga moslashgan boshqaruv usullarini ishlab chiqadi.

Innovatsion va raqamli boshqaruv konsepsiyalari – bugungi davrda texnologik transformatsiya, raqamli iqtisodiyot va sun’iy intellektning joriy etilishi boshqaruvning nazariy asoslarini yangilamoqda. Digital transformation, Big Data, IoT va AI texnologiyalari asosida qaror qabul qilish, jarayonlarni avtomatlashtirish, risklarni oldindan prognozlash va strategik moslashuvchanlik tashkilotlar uchun muhim tamoyilga aylanmoqda.

Agile va loyiha asosida boshqarish – zamonaviy tashkilotlarda moslashuvchan va tezkor boshqaruvni ta’minlashga xizmat qiladi. Bu yondashuvlar nazariy jihatdan Lean, Scrum va Kanban metodologiyalari bilan uyg’unlashgan bo‘lib, loyiha samaradorligi, jarayonlarning optimalligi va xodimlar faoliyatini koordinatsiya qilishni ta’minlaydi.

Shu bilan birga, zamonaviy boshqaruv strategiyalari transformatsion liderlik, strategik rejalashtirish, korporativ madaniyatni shakllantirish va innovatsion qarorlar qabul qilish kabi elementlarni nazariy jihatdan uyg’unlashtiradi. Bu yondashuvlar tashkilotning ichki iqlimi, xodimlar kompetensiyasi va tashqi bozor sharoitlariga moslashuvchanligini oshiradi.

O‘zbekiston bo‘yicha tahlil

O‘zbekiston Respublikasi so‘nggi yillarda iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishni jadallashtirish, davlat boshqaruvini optimallashtirish hamda korxona va tashkilotlarda samarali boshqaruv tizimlarini joriy etish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlarni amalga oshirmoqda. “Yangi O‘zbekiston” taraqqiyot strategiyasi doirasida raqamli transformatsiya, innovatsion startaplar, davlat xizmatlarini soddalashtirish va korporativ boshqaruvni rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

O‘zbekiston boshqaruv tizimidagi modernizatsiya jarayonida bir qator asosiy yo‘nalishlar ajralib turadi:

Raqamli boshqaruv va elektron xizmatlar. Davlat organlari faoliyatida “Elektron hukumat” tizimi, my.gov.uz, Ziyonet, Kundalik platformalari joriy etilgan bo‘lib, ular qaror qabul qilish jarayonini tezlashtirish, ma’lumotlarni avtomatlashtirish va xodimlar samaradorligini oshirish imkonini beradi. Ushbu platformalar yordamida davlat xizmatlarining shaffofligi va nazorat samaradorligi oshmoqda.

Korporativ boshqaruvni rivojlantirish. Davlat korxonalari va xususiy sektor tashkilotlarida korporativ boshqaruv tamoyillari asosida strategik rejalashtirish, moliyaviy nazorat va risklarni boshqarish mexanizmlari joriy etilmoqda. Bu esa tashkilotlarning barqaror ishlashini ta’minlab, xalqaro standartlar bilan uyg’unlashuviga xizmat qiladi.

Innovatsion va startap ekotizimining rivojlanishi. IT-Park, innovatsion klasterlar va tadbirkorlik markazlari startaplarni qo‘llab-quvvatlash, raqamli va texnologik mahsulotlarni yaratish bo‘yicha keng imkoniyatlar yaratmoqda. Bu esa raqamli va innovatsion boshqaruv strategiyalarini amaliyotga integratsiya qilishga zamin yaratadi.

Xodimlarni malakasini oshirish va liderlikni rivojlantirish. Zamonaviy boshqaruv strategiyalarini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun rahbarlar va mutaxassislar uchun malaka oshirish kurslari, seminar va treninglar tashkil etilmoqda. Transformatsion va situatsion liderlik ko‘nikmalarini rivojlantirish orqali xodimlarning innovatsion qarorlar qabul qilish qobiliyati oshirilmoqda.

Kelajak istiqbollari. O‘zbekiston boshqaruv tizimida sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar (Big Data) va avtomatlashtirilgan monitoring tizimlaridan keng foydalanish istiqbolli yo‘nalish

sifatida ko‘rilmoqda. Bu texnologiyalar asosida qaror qabul qilish tezligi oshadi, resurslardan samarali foydalanish ta’minlanadi va davlat hamda biznes jarayonlari raqobatbardosh bo‘ladi.

Istiqbollar va tavsiyalar

- Raqamli transformatsiyani kengaytirish va AI asosidagi boshqaruv tizimlarini joriy etish.
- Transformatsion va situatsion liderlik ko‘nikmalarini rivojlantirish.
- Xodimlarning raqamli kompetensiyasini oshirish bo‘yicha treninglar tashkil etish.
- Loyiha boshqaruvi va Agile metodologiyasini har bir korxona va muassasaga integratsiya qilish.

XULOSA

Zamonaviy boshqaruv strategiyalari tashkilotlarning samaradorligini oshirish, innovatsion salohiyatini rivojlantirish va xalqaro raqobatbardoshligini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. O‘zbekistonning boshqaruv tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar ushbu strategiyalarning dolzarbligini ko‘rsatib, kelajakda raqamli va innovatsion ekotizim yaratish imkoniyatini beradi. Tezis doirasida o‘rganilgan nazariy va amaliy jihatlar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy boshqaruv tizimi faqat an’anaviy buyruq-ijro mexanizmlariga tayanib qolmay, balki strategik rejalashtirish, transformatsion liderlik, raqamli menejment, loyiha asosida boshqarish va agile yondashuvlari kabi ilg‘or metodlarni qo‘llash orqali samaradorlikni oshiradi.

O‘zbekiston misolida tahlil shuni ko‘rsatdiki, mamlakat boshqaruv tizimida amalga oshirilayotgan raqamli transformatsiya, korporativ boshqaruvni joriy etish, startap ekotizimi va innovatsion yechimlar samarali natijalar bermoqda. Davlat va tashkilotlar darajasida sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar (Big Data) va elektron monitoring tizimlarini qo‘llash qaror qabul qilish tezligini oshiradi, resurslardan samarali foydalanishni ta’minlaydi va shaffoflikni kuchaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayev, S. (2021). Raqamli ta’lim texnologiyalari va innovatsion ta’lim jarayonlari. Toshkent: Innovatsiya nashriyoti.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. (2020). “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida. <https://lex.uz>
3. Anderson, J. (2021). Artificial Intelligence and Education Systems: Transformation and Impact. Oxford: Oxford University Press.
4. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2017). Machine, platform, crowd: Harnessing our digital future. New York, NY: W. W. Norton.
5. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. Boston, MA: Center for Curriculum Redesign.

UMUMTA’LLIM MAKTABLARIDA HUQUQIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISH JARAYONINI BOSHQARISHNING SAMARALI MEXANIZMLARI

Karimova Dilnoza Shavkatovna

Toshkent International University of Education

Universitetining Ta’lim muassasalari boshqaruvi (MSc) yo’nalishi magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada umumta’lim maktablarida o’quvchilarning huquqiy madaniyatini shakllantirish jarayonini boshqarishning nazariy va amaliy asoslari tahlil qilinadi. Huquqiy tarbiya mazmuni, o’quvchilarda huquqiy ong, mas’uliyat va ijtimoiy xulqni rivojlantirishning psixologik-pedagogik xususiyatlari, shuningdek, maktab rahbarlari va pedagoglarning ushbu jarayondagi roli zamonaviy ilmiy yondashuvlar asosida yoritilgan. Tadqiqot natijasida huquqiy madaniyatni shakllantirish bo’yicha samarali boshqaruv mexanizmlari asoslab beriladi.

Kalit so’zlar: huquqiy madaniyat, huquqiy ong, boshqaruv mexanizmi, profilaktika, pedagogik jarayon, monitoring, huquqiy tarbiya, maktab boshqaruvi.

Abstract. The paper analyzes the theoretical and practical foundations of managing the development of legal culture among school students. It reviews the content of legal education, psychological and pedagogical aspects of shaping students’ legal awareness, responsibility and social behavior, as well as the role of school leaders and teachers in this process. The study substantiates effective management mechanisms for improving legal culture in general education institutions.

Keywords: legal culture, legal awareness, management mechanisms, prevention, pedagogical process, monitoring, legal education, school administration.

Аннотация. В статье анализируются теоретические и практические основы управления процессом формирования правовой культуры учащихся общеобразовательных школ. Рассматриваются содержание правового воспитания, психолого-педагогические особенности развития правового сознания и ответственности школьников, а также роль руководителей и педагогов. В исследовании обоснованы эффективные механизмы управления развитием правовой культуры.

Ключевые слова: правовая культура, правовое сознание, механизм управления, профилактика, педагогический процесс, мониторинг, правовое воспитание.

Globalashuv jarayonlari, axborot oqimining keskin kengayishi va yoshlarning ijtimoiy faollashuvi sharoitida umumta’lim maktablarida huquqiy madaniyatni shakllantirish jamiyat taraqqiyoti uchun strategik ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy ijtimoiy-madaniy muhitda o’quvchining huquqiy bilimlarga ega bo’lishi, o’z huquq va majburiyatlarini anglab harakat qilish ko’nikmalarini shakllantirish huquqiy davlatning barqaror rivojlanishini ta’minlaydigan muhim omil hisoblanadi. O’zbekiston Respublikasida qabul qilingan ta’lim sohasidagi normativ-huquqiy hujjatlar, xususan, “Ta’lim to’g’risida”gi Qonun, “Yoshlarga oid davlat siyosati to’g’risida”gi Qonun hamda “Huquqbuzarliklarning oldini olish to’g’risida”gi Qonun o’quvchilarda huquqiy onglilik, qonunlarga hurmat, ijtimoiy mas’uliyat va ongli fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishni ta’lim muassasalarining ustuvor vazifasi sifatida belgilab bergan.

Huquqiy madaniyatning shakllanishi murakkab ijtimoiy-pedagogik jarayon bo‘lib, u o‘quvchilarning huquqiy bilim darajasi, huquqiy ong, qadriyatlar tizimi, ijtimoiy faollik va huquqiy xulq-atvor kabi tarkibiy qismlarni qamrab oladi. Psixologik tadqiqotlar (L.Kolberg, A.Bandura, E.Dyurkgeym)ga ko‘ra, bolalarda huquqiy ongning shakllanishi ularning yosh xususiyatlari, oilaviy tarbiya, sinf jamoasidagi ijtimoiy munosabatlar, pedagoglarning shaxsiy namunasi va maktab muhitining tarbiyaviy kuchi bilan bevosita bog‘liqdir. Shu bois, huquqiy madaniyatni shakllantirish jarayoni tasodifiy emas, balki puxta rejalashtirilgan, ilmiy asoslangan boshqaruv mexanizmlari orqali yo‘lga qo‘yilishi zarur.

Ayni paytda umumta’lim maktablarida ushbu jarayonni boshqarishda qator muammolar mavjud: huquqiy tarbiyaning mazmuni yetarlicha modernizatsiya qilinmagan, interaktiv o‘qitish usullari kam qo‘llanadi, o‘qituvchilarning huquqiy kompetensiyasi yetarli emas, o‘quvchilar o‘rtasidagi huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimi tizimli ishlamaydi, ota-onalar bilan hamkorlikning samaradorligi past. Shuningdek, huquqiy madaniyatni baholashning me’yoriy-indikator tizimi yo‘qligi boshqaruv qarorlarini qabul qilishda subyektiv yondashuvlarning ustunlashuviga olib keladi. Maktab rahbarlarining huquqiy tarbiyaga oid boshqaruv ko‘nikmalari yetarli darajada shakllanmaganligi, maktabda xavfsiz muhitni yaratishga doir ichki reglamentlarning to‘liq ishlamasligi ham jarayonning samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun huquqiy tarbiyani boshqarishning kompleks mexanizmlarini ishlab chiqish zarur bo‘lib, bunday mexanizmlar, avvalo, strategik yondashuvni talab etadi. Maktab darajasida huquqiy madaniyatni rivojlantirish konsepsiyasining ishlab chiqilishi, mazkur konsepsiyani o‘quv-tarbiyaviy jarayonning barcha bo‘g‘inlariga integratsiya qilish, huquqiy tarbiya mazmunini yoshlar psixologiyasiga moslashtirish, huquqiy mavzulardagi seminarlar, treninglar, rolli o‘yinlar, sud jarayoni simulyatsiyasi kabi metodlarni keng joriy etish bu jarayonning samaradorligini oshiradi. Shuningdek, o‘quvchilarning yosh xususiyatlaridan kelib chiqib, huquqiy bilimlar bosqichma-bosqich shakllantirilishi, ularda huquqiy ong va mas’uliyatni amaliy faoliyat orqali mustahkamlash muhim ilmiy-pedagogik tamoyil hisoblanadi.

Huquqiy madaniyatni shakllantirish jarayonining samarali boshqaruvi pedagog va maktab rahbarlarining kasbiy huquqiy kompetensiyasini rivojlantirish bilan chambarchas bog‘liq. Bu borada maxsus malaka oshirish kurslari, vebinarlar, o‘quv-uslubiy seminarlar, huquqiy savodxonlik bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar o‘tkazilishi, shuningdek, ta’lim muassasasida “Huquqiy tarbiya bo‘yicha mas’ul pedagog” faoliyatini yo‘lga qo‘yish ijobiy natijalar beradi. O‘qituvchining huquqiy bilimdonligi, qonunlarga hurmati, adolatli yondashuvi o‘quvchilarning huquqiy xulq-atvoriga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Yana bir muhim mexanizm — muntazam monitoring tizimidir. O‘quvchilarning huquqbuzarlik darajasi, ijtimoiy-psixologik muhit, huquqiy bilim darajasi bo‘yicha testlar natijalari, ota-onalar bilan o‘zaro hamkorlik ko‘rsatkichlari, psixologik diagnostika natijalari asosida doimiy tahlil olib borish maktab rahbariyatiga aniq, obyektiv boshqaruv qarorlari qabul qilish imkonini beradi. Statistik ma’lumotlarga asoslangan boshqaruv yuqori samaradorlikka ega bo‘lib, huquqiy tarbiya bo‘yicha amalga oshirilayotgan ishlarning real natijasini ko‘rsatib beradi.

Zamonaviy sharoitda raqamli texnologiyalar huquqiy tarbiyaning ajralmas qismi bo‘lib bormoqda. O‘quvchilar uchun animatsion videodarslar, onlayn test platformalari, huquqiy viktorinalar, mobil ilovalar orqali huquqiy masalalar bo‘yicha interaktiv o‘quv resurslarini yaratish ularning qiziqishini oshiradi. Maktabda “Huquqiy madaniyat elektron portfeli”ni yuritish, har bir

o‘quvchining rivojlanish dinamikasini raqamli xarita shaklida belgilash boshqaruvning yangi bosqichiga yo‘l ochadi.

Shuningdek, maktab – ota-ona – mahalla uch tomonlama hamkorligining mustahkam yo‘lga qo‘yilishi o‘quvchilarda huquqiy qadriyatlarning shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Oilaviy tarbiyaning huquqiy asoslari, mahalla institutining tarbiyaviy funksiyasi, maktabning pedagogik yondashuvi o‘zaro uyg‘un bo‘lgan taqdirdagina huquqiy madaniyatning barqaror rivojlanishi ta‘minlanadi. Ota-onalar uchun huquqiy savodxonlik bo‘yicha seminarlar, davra suhbatlari o‘tkazish, mahalla faollari bilan birgalikda profilaktik tadbirlarni tashkil etish bu jarayonning amaliy samaradorligini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, umumta‘lim maktablarida huquqiy madaniyatni shakllantirish jarayonini boshqarish — ko‘p qirrali, kompleks, ilmiy asoslangan yondashuvni talab etadigan tizimli jarayondir. Bu jarayonning muvaffaqiyati strategik rejalashtirish, pedagog va rahbarlarning professional kompetensiyasi, zamonaviy pedagogik metodlardan foydalanish, muntazam monitoring tizimi, raqamli texnologiyalar va uch tomonlama hamkorlikning samarali yo‘lga qo‘yxilishga bevosita bog‘liqdir. Taklif etilgan mexanizmlar o‘quvchilarda huquqiy ongini rivojlantirish, ularda ijtimoiy mas‘uliyat va qonunlarga hurmat tuyg‘usini mustahkamlash, huquqbuzarliklarning oldini olish hamda jamiyatda yuksak huquqiy madaniyatni qaror toptirishga xizmat qiladi.

Maktab o‘quvchilari orasida huquqiy madaniyatning shakllanish jarayonini yanada takomillashtirishda ijtimoiy-psixologik xizmatning o‘rni ham beqiyosdir. Psixologning o‘quvchilar bilan individual va guruhli ishlari, konfliktlarni o‘z vaqtida aniqlash va bartaraf etish, xavf guruhiga kiruvchi o‘quvchilarni erta aniqlash bo‘yicha olib boriladigan profilaktik choralari huquqbuzarliklarning oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, maktab ichki tartib-qoidalarining aniq belgilanganligi, ularning amalda bajarilishi, o‘quvchilar tomonidan mazkur qoidalarni ongli ravishda qabul qilinishi huquqiy nazorat mexanizmining tarkibiy qismidir. Bunday tartibning asosiy maqsadi — jazolash emas, balki o‘quvchilarda intizom, mas‘uliyat, o‘z xatti-harakatini baholay olish ko‘nikmalarini shakllantirishdir.

Huquqiy madaniyatni rivojlantirish jarayonida maktab kutubxonasi va axborot-resurs markazlarining faoliyatini kuchaytirish ham muhim hisoblanadi. Huquqiy mavzudagi badiiy va ilmiy-ommabop adabiyotlar, infografik materiallar, videoroliklar, virtual kutubxona resurslari o‘quvchilarning mustaqil ravishda huquqiy ma‘lumotlarni izlash va o‘rganish motivatsiyasini oshiradi. Maktabda “Huquqiy bilimlar kuni”, “Kitobxonlik haftaligi”, “Adolat va qonun ustuvorligi” mavzusidagi o‘quv anjumanlarini tashkil etish o‘quvchilarning dunyoqarashini kengaytiradi. Bunday jarayonlar huquqiy ta‘limning faqat dars doirasida emas, balki keng ijtimoiy muhitda amalga oshirilishi zarurligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, xalqaro tajriba tahlili shuni ko‘rsatadiki, rivojlangan davlatlarda huquqiy tarbiya faqat bilim berish bilan cheklanmaydi, balki o‘quvchilarning real hayotiy vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratiladi. Singapur, Finlandiya, Estoniya kabi ilg‘or ta‘lim tizimlarida maktablarda “fuqarolik kompetensiyalari”, “huquqiy tafakkur”, “ijtimoiy mas‘uliyat” modullari kompleks tarzda joriy etilgan bo‘lib, o‘quvchilar yoshligidan ijtimoiy munosabatlarda ongli ishtirok etish, nizoli vaziyatlarda qonuniy yo‘l bilan muammoni hal etish, jamoaviy mas‘uliyatni his qilishga o‘rgatiladi. Bu tajribalar O‘zbekiston

maktab ta’limi uchun ham dolzarb ahamiyatga ega bo‘lib, mazkur yo‘nalishda o‘quv dasturlari va tarbiyaviy faoliyatni modernizatsiya qilishni talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. *O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.*
2. *O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni.*
3. *O‘zbekiston Respublikasining “Huquqbuzarliklarning oldini olish to‘g‘risida”gi Qonuni.*
4. *Kolberg L. The Psychology of Moral Development. Harper & Row, 1984.*
5. *Bandura A. Social Learning Theory. Prentice-Hall, 1977.*
6. *UNESCO (2020). Global Education Monitoring Report.*
7. *Ergashev M. (2022). “Huquqiy ong va huquqiy madaniyatning shakllanish omillari.” O‘zbekiston pedagogika jurnali, №4.*

RIVOJLANGAN MAMLAKATLAR TA’LIM TIZIMIDA QARORLARNI QABUL QILISHNING O’ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Jabborova Yulduzxon Hasan qizi,
*A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat
milliy instituti Rahbar kadrlarni malakasini
oshirish kurslarini metodik ta’minlash
bo’limi bosh mutaxassisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada rivojlangan mamlakatlar ta’lim tizimida qaror qabul qilish jarayonining o’ziga xos xususiyatlari, ularning tamoyillari va amaliy mexanizmlari tahlil qilingan. Ta’limni boshqarish jarayonida demokratik, partisipativka asoslangan yondashuvlarning ustuvorligi, pedagoglar, o’quvchilar, ota-onalar hamda manfaatdor tomonlarni qaror qabul qilish jarayoniga jalb etishning samaradorligi ko’rib chiqiladi. Maktab rahbarining liderlik roli, strategik fikrlashi, mas’uliyatni taqsimlash, axborotga asoslangan qarorlar qabul qilish va monitoring mexanizmlari rivojlangan davlatlar tajribasida asosiy omillar sifatida baholanadi. Shuningdek, Finlandiya, Buyuk Britaniya, Kanada, Singapur kabi yetakchi davlatlarning ta’lim boshqaruvi modellari tahlil qilinib, ular maktab boshqaruviga qo’llash mumkin bo’lgan metodik tavsiyalar bilan boyitilgan.

Kalit so’zlar: ta’lim tizimi, qaror qabul qilish, partisipativ, liderlik, strategik boshqaruv, rivojlangan mamlakatlar tajribasi.

Аннотация. В статье рассмотрены особенности процесса принятия решений в системе образования развитых стран, а также основные принципы и практические механизмы управления. Особое внимание уделяется демократическим и партисипативным подходам, вовлечению педагогов, учащихся, родителей и заинтересованных сторон в процесс принятия решений. Роль руководителя школы как лидера, его стратегическое мышление, распределение ответственности, использование данных для формирования решений и эффективные механизмы мониторинга анализируются на основе опыта таких стран, как Финляндия, Великобритания, Канада и Сингапур. Представлены методические рекомендации, применимые в условиях других национальных образовательных систем.

Ключевые слова: система образования, принятие решений, партисипативное управление, лидерство, стратегическое управление, опыт развитых стран.

Abstract. This article analyzes the distinctive features of decision-making processes in the education systems of developed countries. It explores the principles and practical mechanisms that shape democratic and participatory governance, highlighting the involvement of teachers, students, parents, and stakeholders in decision-making. The role of school leaders as strategic thinkers, their capacity to distribute responsibilities, use data-driven decision-making, and implement effective monitoring systems is examined through examples from Finland, the United Kingdom, Canada, and Singapore. The study also provides methodological recommendations applicable to other educational contexts seeking to improve governance quality.

Keywords: education system, decision-making, participatory governance, leadership, strategic management, best practices of developed countries.

Zamonaviy ta’lim tizimi global miqyosda chuqur o’zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Inson kapitalining jadal rivojlanishi, raqobatbardosh iqtisodiyot talablarining ortib borishi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keskin taraqqiyoti ta’lim jarayonini qayta ko’rib chiqishni va boshqaruv samaradorligini oshirishni taqozo etmoqda. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko’rsatadiki, ta’lim jarayonida muhim strategik qarorlar qabul qilish faqat ma’muriy-buyruqbozlik asosida emas, balki **partisipativ, demokratik yondashuv, tahliliy fikrlash** hamda **axborotga asoslangan strategik boshqaruv** asosida amalga oshirilmoqda. Bu esa ta’lim sifatini oshirish, jamoaning mas’uliyatini kuchaytirish, o’quvchi va o’qituvchi ehtiyojlariga mos ta’lim muhitini shakllantirishga xizmat qilmoqda.

Qaror qabul qilish jarayonining samaradorligi ta’lim tizimida islohotlarni muvaffaqiyatli joriy etishning muhim omili hisoblanadi. Shuning uchun rivojlangan davlatlarda maktab rahbarlarining professional kompetensiyalari, xususan, **strategik rejalashtirish, muqobil yechimlarni tahlil qilish, jamoa bilan ishlash, konsensusga erishish, xolis baholash** kabi ko’nikmalarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. D.Hall, E.Adu, K.Leithwood, A.Harris, M.Sahlberg, T.Bush kabi xorijiy tadqiqotchilarning ilmiy ishlari maktab rahbarining qaror qabul qilishdagi liderlik rolini chuqur tahlil qilgan bo’lib, ular ta’lim muassasalarida ochiqlik, ishonch va hamkorlik muhitini yaratish boshqaruv samaradorligini oshirishning asosiy omili ekanini ta’kidlaydi.

Rivojlangan davlatlarda ta’lim tizimini boshqarish decentralizatsiya tamoyili asosida yo’lga qo’yilgan bo’lib, qarorlar qabul qilish jarayoniga keng ishtirokchilar o’qituvchilar, ota-onalar, jamoatchilik vakillari, o’quvchilar ham jalb etiladi. Bunday yondashuv qarorlarning sifatini oshiradi, ularni hayotiy, aniq va amaliy jihatdan samarali bo’lishini ta’minlaydi. Ta’lim sifatini oshirish bo’yicha xalqaro reytinglarda yuqori o’rinlarni egallab kelayotgan Finlyandiya, Kanada, Buyuk Britaniya, Singapur kabi mamlakatlar amaliyoti bunga yorqin misoldir. Masalan, Finlyandiya ta’lim tizimida qaror qabul qilishning asosiy bo’g’ini maktabning o’zidir, har bir maktab o’zining rivojlanish strategiyasini mustaqil ishlab chiqadi, o’qituvchilar esa qaror qabul qilish jarayonida to’laqonli subyekt sifatida qatnashadi.

Rivojlangan mamlakatlar ta’lim boshqaruvi modellarida quyidagi tamoyillar ustuvor hisoblanadi:

Partisipativ boshqaruv - qarorlar faqat maktab direktori tomonidan emas, balki **o’qituvchilar, ota-onalar, o’quvchilar, mahalla vakillari** va boshqa manfaatdor tomonlar ishtirokida qabul qilinadi. Bu **hamkorlik, ishonch va mas’uliyatni bo’lishish** tamoyillariga tayanadi.

Strategik boshqaruv - Finlyandiya va Buyuk Britaniyada qaror qabul qilish jarayoni maktabning uzoq muddatli strategik maqsadlariga asoslanadi. Strategik qarorlar rejalashtirilgan monitoring bilan qo’llab-quvvatlanadi.

Empirik ma’lumotlarga asoslanish - rivojlangan davlatlar ta’lim tizimida qarorlar statistik tahlil, o’quvchilarning yutuqlari, monitoring natijalari, xalqaro baholash dasturlari (PISA, TIMSS, PIRLS) ko’rsatkichlariga tayanib qabul qilinadi.

Demokratik liderlik - maktab direktori boshqaruv jarayonining yagona markazi sifatida emas, balki **jarayonni tashkil etuvchi lider**, jamoaning fikrini uyg’unlashtiruvchi mediator sifatida faoliyat yuritadi.

Finlyandiya ta’lim tizimida qaror qabul qilish jarayonining markazida **o’qituvchining kasbiy mustaqilligi** turadi. Maktab kengashlari, pedagogik jamoa yig’inlari va professional guruhlar muhim qarorlarni birgalikda shakllantiradi. Bu modelda ta’lim sifatining oshishi bevosita jamoaviy boshqaruv bilan bog’liq.

Buyuk Britaniyada maktab direktorlarining qaror qabul qilish vakolati keng bo’lsada, ular **Governors Board** (vasiylik kengashi) bilan hamkorlikda qarorlar qabul qiladi. Har bir qaror manfaatdor tomonlar ehtiyojidan kelib chiqib, ochiq muhokama asosida shakllantiriladi.

Kanadada qaror qabul qilish jarayoni **inklyuziv boshqaruv modeliga** asoslanadi. O’quvchilarni ham qarorlar qabul qilish jarayoniga jalb etish amaliyoti keng tarqalgan. Bu esa maktabni ijtimoiy hamkorlik markaziga aylantiradi.

Singapurda qaror qabul qilishning asosiy xususiyati **ma’lumotlarga tayanish** va **samaradorlikni doimiy tahlil qilishdir**. Har bir strategik qaror aniqlik, rejalilik va natijaga yo’naltirilganlik tamoyillariga asoslanadi.

Rivojlangan mamlakatlar ta’lim tizimida qaror qabul qilish jarayoni o’zining tizimliliigi, ilmiy asoslanganligi va partisipativ tamoyillariga tayangani bilan ajralib turadi. Finlyandiya, Singapur, Buyuk Britaniya va Kanada kabi davlatlar boshqaruv tizimini samarali tashkil etishda demokratik yondashuv, ochiqlik, shaffoflik hamda professional ishonch muhitining ustuvorligini amalda isbotlab bermoqda. Ushbu mamlakatlarda qarorlar maktab rahbariyati tomonidan biryoqlama emas, balki pedagoglar, ota-onalar, o’quvchilar va keng jamoatchilik vakillari bilan hamkorlikda qabul qilinadi. Bu esa qarorlarning sifatini oshiradi, ularning amalga oshirilishida mas’uliyatni bo’lishadi va ta’lim samaradorligini yuqori bosqichga ko’taradi. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko’rsatadiki:

Qaror qabul qilish jarayoniga keng
ishtirokchilarni jalb qilish maktabdagi ijtimoiy-
psixologik muhitni yaxshilaydi

Jamoaviy qarorlar o’qituvchilarning
motivatsiyasini oshiradi

Direktorning demokratik liderligi maktabni
ochiq boshqariladigan tizimga aylantiradi

Ma’lumotlarga asoslangan qarorlar ta’lim sifatini
barqaror oshirishga xizmat qiladi

Ta’lim tizimida rahbarning liderlik kompetensiyalari, strategik fikrlashi, tahliliy yondashuvi hamda jamoani ruhlantirish qobiliyatining yuqori bo’lishi qaror qabul qilish samaradorligining asosiy omillari sifatida e’tirof etiladi. Maktab rahbari o’z faoliyatida nafaqat ma’muriy boshqaruvchi, balki o’qituvchilarni qo’llab-quvvatlovchi, innovatsion g’oyalarni rag’batlantiruvchi, ta’lim jarayonini strategik boshqarishga qodir lider sifatida namoyon bo’ladi.

O‘zbekiston ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, ta’lim sifatini oshirish, boshqaruvni modernizatsiya qilish, maktabni strategik rivojlantirish bo‘yicha belgilangan vazifalar rivojlangan davlatlar tajribalaridan foydalanishni dolzarb qiladi. Rivojlangan mamlakatlarda qo‘llanilayotgan participativ boshqaruv, jamoaviy qaror qabul qilish, ma’lumotlarga asoslangan tahliliy boshqaruv kabi yondashuvlar milliy ta’lim tizimida ham qo‘llash uchun katta imkoniyatlarga ega. Shu bois, rivojlangan mamlakatlar tajribasini o‘rganish, ta’lim tizimining boshqaruv modelini yangilash, qaror qabul qilish jarayonini takomillashtirish O‘zbekiston maktablarida ta’lim sifatini oshirishning muhim sharti bo‘lib qolmoqda.

Shuningdek, milliy ta’lim tizimida qaror qabul qilish mexanizmlarining metodik asoslarini takomillashtirish, maktab jamoasini boshqaruv jarayonining faol subyektiga aylantirish, o‘qituvchilarning tashabbusini qo‘llab-quvvatlash ta’lim sifatini oshirishning muhim sharti hisoblanadi. Rivojlangan davlatlar tajribasi bunday yondashuvning yuqori samaradorligini isbotlagan.

Rivojlangan mamlakatlar ta’lim tizimidagi qaror qabul qilish modellari O‘zbekiston uchun nafaqat o‘rganish, balki amaliyotga moslashtirib tatbiq etish mumkin bo‘lgan samarali boshqaruv paradigmasini taklif etadi. Bu paradigmani milliy ta’lim tizimiga uyg‘unlashtirish ta’lim sifatini oshirish, boshqaruvni demokratlashtirish, pedagogik jamoaning professional faolligini kuchaytirish va maktablarning strategik rivojlanishini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Rivojlangan mamlakatlar ta’lim tizimi qaror qabul qilish jarayonida partisipativ, ochiqlik va ilmiy asoslanganlik tamoyillarining ustuvorligini ko‘rsatib bermoqda. Ushbu tajribalarni milliy ta’lim tizimiga tatbiq etish maktab boshqaruvini demokratlashtirish, ta’lim sifatini oshirish, pedagoglarning kasbiy faolligini kuchaytirish hamda jamoaviy mas’uliyatni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Turg‘unov S. Ta’lim boshqaruvi nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2021. – 240 b.
2. Ahlidinov R. Maktab rahbarining boshqaruv kompetensiyalari. – Toshkent: “Istiqlol”, 2020. – 176 b.
3. Magrupov A. Ta’lim tizimida strategik boshqaruvning nazariy asoslari. – Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2019. – 198 b.
4. Muzaffarova F. Ta’lim muassasalarida innovatsion boshqaruv tizimi. – Toshkent: “Sharq”, 2022. – 154 b.
5. Sahlberg P. Finnish Lessons: What Can the World Learn from Educational Change in Finland? – New York: Teachers College Press, 2015. – 240 p.
6. Bush T. Leadership and Management in Education. – London: SAGE Publications, 2018. – 232 p.
7. Leithwood K., Harris A., Hopkins D. Successful School Leadership. – London: Routledge, 2008. – 168 p.
8. Hargreaves A., Fullan M. Professional Capital: Transforming Teaching in Every School. – New York: Routledge, 2012. – 216 p.
9. Hall D. Effective School Management. – London: Continuum International Publishing Group, 2017. – 190 p.

MAKTAB O’QITUVCHILARINING UZLUKSIZ KASBIY RIVOVLANISHIDA PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK MA’RIFATNING O’RNI

Tursinboyev Olimjon Shuxratbek o’g’li

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat

milliy instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktab o’qituvchilarining kasbiy rivojlanish jarayoni psixologik-pedagogik qo’llab-quvvatlash tizimi, pedagogik bilimlar va kasbiy tanlovlar nuqtai nazaridan tahlil etiladi. Tadqiqotda o’qituvchilik faoliyatida uchraydigan asosiy muammolarni yengishda metodik maslahat, hissiy yordam va ijodiy rag’batlantirishning o’rni yoritiladi. Shuningdek, ta’lim tizimida innovatsion yondashuvlarni joriy etish orqali pedagog shaxsining kasbiy kompetentligini shakllantirish hamda ta’lim jarayonining umumiy samaradorligini oshirish yo’llari asoslab beriladi.

Kalit so’zlar: kasbiy rivojlanish, pedagogik ma’rifat, tanlov, o’qituvchi, kompetentlik, innovatsiya, ijodkorlik, qo’llab-quvvatlash, metodika, ta’lim

Аннотация: В данной статье анализируется процесс профессионального развития школьных учителей с точки зрения системы психологической и педагогической поддержки, педагогических знаний и профессионального выбора. Исследование подчеркивает роль методического консультирования, эмоциональной поддержки и творческого стимулирования в преодолении основных проблем, возникающих в процессе обучения. Также обосновываются пути формирования профессиональной компетентности педагогического работника и повышения общей эффективности образовательного процесса путем внедрения инновационных подходов в систему образования.

Ключевые слова: профессиональное развитие, педагогическое просвещение, конкурс, учитель, компетентность, инновация, творчество, поддержка, методика, образование

Abstract: This article analyzes the process of professional development of school teachers from the perspective of the psychological and pedagogical support system, pedagogical knowledge and professional choices. The study highlights the role of methodological advice, emotional support and creative stimulation in overcoming the main problems encountered in teaching. It also substantiates ways to form the professional competence of the pedagogical person and increase the overall effectiveness of the educational process by introducing innovative approaches in the education system.

Keywords: professional development, pedagogical enlightenment, competition, teacher, competence, innovation, creativity, support, methodology, education

Kirish. Yangi O’zbekiston ta’lim tizimi bugungi kunda yangilanish va islohotlar bosqichini boshdan kechirmoqda. Shu jarayonda maktab o’qituvchilarining kasbiy faoliyatini muntazam rivojlantirish, ularning bilim, ko’nikma va munosabatlarini yangilab borish muhim vazifa sifatida ilgari surilmoqda. Bu esa o’qituvchidan nafaqat o’quv dasturlarini yetkazish, balki

zamonaviy metodik yondashuvlarga ega bo‘lish, o‘quvchilar shaxsini kompleks rivojlantirish va o‘zining kasbiy pozitsiyasini doimiy ravishda takomillashtirib borishni talab qiladi.

Ayni paytda uzluksiz kasbiy rivojlanish — o‘qituvchining butun mehnat faoliyati davomida o‘z bilim va ko‘nikmalarini muntazam ravishda rivojlantirib borishini anglatadi. Yangi O‘zbekiston sharoitida bu jarayon davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylangan bo‘lib, malaka oshirish, innovatsion texnologiyalarni o‘zlashtirish, ta’lim sifatini oshirish bo‘yicha tizimli dasturlar orqali amalga oshirilmoqda.

Psixologik-pedagogik ma’rifat bu jarayonda asosiy tayanch bo‘lib xizmat qiladi. Zero, o‘qituvchining psixologik barqarorligi, o‘quvchi bilan samarali muloqot qurishi, individual yondashuvga ega bo‘lishi, hamda o‘z faoliyatini tahlil qila olish ko‘nikmalari aynan mazkur bilimlar orqali shakllanadi. Shu sababli, uzluksiz kasbiy rivojlanishni ta’minlashda psixologik-pedagogik ma’rifatni chuqurlashtirish — zamonaviy o‘qituvchining kasbiy kompetentligini shakllantirishdagi hal qiluvchi omillardan biridir.

Maqolada o‘qituvchilarni qo‘llab-quvvatlash va ularni kasbiy rivojlantirishning ilmiy asoslari, amaliy mexanizmlari hamda samarali tajribalari tahlil qilinadi.

Maktab o‘qituvchilarining kasbiy rivojlanishi masalasi jahon pedagogikasida keng ko‘lamda o‘rganilgan bo‘lib, bunda o‘qituvchining shaxsiy, psixologik va metodik jihatdan uzluksiz yuksalib borishi ta’lim sifatining markaziy mezon sifatida qaraladi. L. S. Vygotskiy (1984) o‘qituvchi kasbiy shakllanishini ijtimoiy muloqot, madaniy vositalar bilan boyish va ijtimoiy faoliyat orqali o‘zgarishlar qilish qobiliyati bilan bog‘laydi[1]. Bruner (1996) esa o‘qituvchilik tajribasi ortidan yuzaga keladigan reflektiv fikrlash jarayonini pedagogik rivojlanishning asosiy kuchi deb biladi[2].

Jon Dewey (1938) o‘qituvchining kasbiy o‘sishi uchun faol tajriba va u orqali o‘zini tahlil qilish zarurligini ilgari suradi[3]. Unga ko‘ra, o‘qituvchi shunchaki bilim yetkazuvchi emas, balki har bir o‘quvchi bilan aloqa orqali o‘rganishni chuqurlashtiruvchi ijodiy shaxsdir. Donald Shon (1983) ham “reflektiv amaliyot” tushunchasi orqali o‘qituvchining o‘z faoliyatini qayta ko‘rib chiqishi, tahlil qilishi va undan o‘rganish orqali takomillashishini asoslab beradi[5].

Hozirgi zamonaviy adabiyotlarda (masalan, Fullan, 2007; Hargreaves & O’Connor, 2018) o‘qituvchining kasbiy rivojlanishi faqat shaxsiy tajriba emas, balki kasbiy hamjamiyatlar doirasida — ya’ni o‘zaro hamkorlik, tajriba almashish, jamoaviy refleksiya orqali yuzaga kelishi ta’kidlanadi[4]. Bunday yondashuvlarda professional tanlovlar, seminarlar, va metodik klublar muhim vosita sifatida ko‘riladi.

Rossiyada esa “Yil o‘qituvchisi” kabi professional tanlovlar orqali innovatsion faoliyatga rag‘batlantirish, o‘qituvchilarni ijodiy rivojlantirish va ta’lim sohasida ilg‘or tajribalarni targ‘ib qilish an’anasi shakllangan.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot olib borish davomida tizimlilik, nazariy-deduktiv xulosa chiqarish, analiz va sintez, tarixiylik va mantiqiylik, qiyosiy tahlil kabi ilmiy-pedagogik tamoyillardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar

Pedagogik ma’rifat ta’lim-tarbiya jarayonining ajralmas yo‘nalishi bo‘lib, uning asosiy vazifasi o‘quvchilar bilan bir qatorda ota-onalarni ham mazkur jarayonga faol jalb etishdan iboratdir. Ta’lim muassasalari va ota-onalar jamoatchiligi o‘rtasida samarali hamkorlikni yo‘lga qo‘yish psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Mazkur tizimda an’anaviy shakllar (ma’ruza, suhbat, maslahat, ma’rifiy uchrashuvlar) bilan bir qatorda, zamonaviy metodlar – dialogik muloqot, hamkorlik asosidagi seminar-treninglar, ota-ona va o’quvchilarning qo’shma faoliyatini tashkil etish, shuningdek, nizolarni konstruktiv hal etish ko’nikmalarini shakllantirish alohida o’rin tutadi. Bu nafaqat pedagogik va psixologik bilimlar yetishmovchiligini bartaraf etadi, balki o’quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishda pedagogik va psixologik madaniyatni oshirish imkonini beradi.

Pedagogik faoliyat turli individual-psixologik xususiyatlarga ega bo’lgan o’quvchilar bilan ishlashni taqozo etadi. Shu bilan birga, ta’lim tizimini modernizatsiya qilish jarayoni, yangi metodologik yondashuvlarning joriy etilishi, pedagog zimmasiga qo’shimcha aqliy va hissiy yuklamalarni yuklaydi. Bu esa ko’p hollarda kasbiy “holdan toyish” (burnout) xavfini keltirib chiqaradi. Shu bois profilaktika choralarini ishlab chiqish va amalga oshirish dolzarb vazifa hisoblanadi. Bunday choralar jumlasiga quyidagilar kiradi:

- pedagoglar uchun hissiy va kasbiy qo’llab-quvvatlashni ta’minlaydigan maxsus klublar tashkil etish;
- muntazam ravishda dam olish va tiklanish tadbirlarini yo’lga qo’yish;
- san’at, sport va turli hobbi faoliyatlarini qo’llab-quvvatlash orqali kasbdan tashqari qiziqishlarni rivojlantirish;
- madaniy-ma’rifiy hamda sayyohlik dasturlarini joriy etib, pedagoglarning psixologik barqarorligini mustahkamlash.

Hozirgi kunda pedagoglarni nafaqat an’anaviy maslahatlar orqali, balki ijodiy faoliyatga jalb qilish orqali ham qo’llab-quvvatlash yo’nalishi rivojlanmoqda. Bu jarayon kasbiy mahoratni yuksaltirish, pedagogning shaxsiy va professional rivojlanishini ta’minlashga qaratilgan. Shu nuqtai nazardan, kasbiy tanlovlar, ijodiy musobaqalar va mahorat festivallari pedagoglarni faollikka undovchi samarali vositalardan biri sifatida qaraladi.

Kasbiy mahorat tanlovlari pedagogika tarixida alohida o’rin tutadi. Ularning asosiy mohiyati o’qituvchilarga o’z kasbiy salohiyatini namoyon etish, jamoatchilik tomonidan e’tirof etilish va tajriba almashish imkonini berishdir. Tarixiy manbalarga ko’ra, professional pedagogik tanlovlar XX asrning 20-yillarida Rossiyada paydo bo’lgan. Ular dastlab bolsheviklar partiyasi va davlat tuzumiga sodiq o’qituvchilarni aniqlash va ularning tajribasini ommalashtirish ehtiyojidan kelib chiqqan.

1923-yilda SSSRning “Pravda” gazetasi tomonidan e’lon qilingan “Eng yaxshi o’qituvchi” tanlovi bunga yaqqol misoldir. Tanlov mezonlari qatorida quyidagilar ko’zda tutilgan edi:

- og’ir sharoitlarda maktab faoliyatini saqlab qolish va uni rivojlantirish;
- o’quvchilarda maktabga mehr uyg’otish;
- maktabni ishlab chiqarish jarayonlari bilan bog’lash;
- diniy xurofotlarga qarshi kurashish;
- ichkilikbozlikka qarshi targ’ibot olib borish;
- kooperativ harakatni qo’llab-quvvatlash va ilg’or xo’jalik yuritish usullarini joriy etish[6].

Tanlov g’oliblariga qo’yilgan talablar o’qituvchining jamiyatdagi o’rnini belgilashda muhim mezon sifatida xizmat qilgan. Ular o’qituvchining kuch-g’ayratini yangi sotsialistik maktabni qurishga safarbar qilish, marksistik bilimlarni chuqurlashtirish hamda qishloqning madaniy-ma’rifiy va xo’jalik hayotida faol ishtirok etishga yo’naltirilgan edi. Shunday qilib,

pedagogik tanlovlar o‘qituvchi kadrlarning ijtimoiy faolligini oshirish, ularning jamiyat oldidagi vazifalarini belgilash va kasbiy faoliyatini rag‘batlantirishning samarali vositasi bo‘lib xizmat qildi.

Pedagogik tanlovlar ayniqsa XX asrning 80-yillarida sezilarli darajada rivojlandi. Bu davrda “O‘qituvchilar gazetasi” tashabbusi bilan tashkil etilgan “Evrika” klubi ijodkor o‘qituvchilarni qo‘llab-quvvatlashda muhim o‘rin tutdi. Turli shaharlarda o‘tkazilgan darslarda novator o‘qituvchilar o‘z tajribalari bilan o‘rtoqlashib, ta’lim va tarbiya jarayonini takomillashtirish yo‘llarini muhokama qildilar. Bu esa innovatsion pedagogik g‘oyalar tarqalishiga, tajriba almashuvining kuchayishiga olib keldi.

1989-yilda “O‘qituvchilar gazetasi” tashabbusi bilan AQShda 1944-yildan beri o‘tkazib kelinayotgan “National Teacher of the Year” tanlovidan ilhomlanib, “SSSRning yil o‘qituvchisi” tanlovini o‘tkazish g‘oyasi ilgari surildi. Bu tashabbus mamlakat rahbariyati tomonidan ma’qullandi va pedagoglar jamoatchiligi tomonidan keng qo‘llab-quvvatlandi. Natijada, 1990 va 1991-yillarda, SSSR parchalanishidan oldin, ushbu tanlov o‘tkazildi. Tanlov g‘oliblariga ramziy ahamiyat kasb etuvchi bosh sovrin – “Billur pelikan” topshirildi.

Tanlov ikki bosqichdan iborat edi:

- birinchi bosqich – Tashkiliy qo‘mitaga taqdim etilgan materiallar asosida final ishtirokchilarini sirtidan saralash;
- ikkinchi bosqich – bevosita tanlov darslari va musobaqalar.

Tanlovning asosiy shakli Moskva maktabidagi dars bo‘lib, uning mavzusi o‘tkazilishidan atigi ikki soat oldin e’lon qilinar edi. Bundan tashqari, tanlov doirasida pedagogika va psixologiya muammolari bo‘yicha test sinovlari va suhbatlar ham o‘tkazildi.

Nizomga muvofiq, “Yil o‘qituvchisi” unvoniga nomzodlarni pedagogik jamoalar, ot-onalar jamoatchiligi yoki alohida shaxslar ko‘rsatishi mumkin edi. Shu bilan birga, o‘qituvchining o‘zi ham tanlovga nomzodlik qo‘yish huquqiga ega edi.

Tanlov ishtirokchilari tomonidan yozilgan ijodiy insholarda bir qator asosiy qadriyatlar yaqqol ko‘zga tashlanardi:

- pedagogik hamkorlik g‘oyasi;
- pedagogik faoliyatga ijtimoiy va fuqarolik burchi sifatida munosabat;
- o‘quvchi hayotiy faoliyat muhitida insonparvarlik tamoyillarini shakllantirish;
- o‘quvchi bilan o‘zaro tushunish va hamkorlikka intilish.

SSSR parchalanishidan so‘ng tanlov o‘z faoliyatini to‘xtatmadi, balki Butunrossiya tanlovi maqomini oldi va “Rossiyaning yil o‘qituvchisi” deb atala boshlandi. Bu jarayonda ramz – pelikan va bosh sovrin – “Billur pelikan” saqlab qolindi. Tanlovning asosiy shiori quyidagicha ifodalandi: “O‘qituvchi fidoyiligida – millat kelajagi”.

«Rossiyaning yil o‘qituvchisi» tanlovining 20 yildan ortiq vaqt davomida rivojlanib kelayotgan amaliyoti tahlili uning rivojlanish dinamikasini, jamoatchilik va ta’limni boshqarish organlari, ma’muriyat rahbarlari, gubernatorlar, ommaviy axborot vositalari, tijorat tuzilmalari va boshqalar e’tiborining kuchayganligini ko‘rsatmoqda. Zamonaviy bosqichda ta’lim siyosati konsepsiyasi, «o‘rta muddatli davrda uning asosiy, strategik yo‘nalishi - ta’limni modernizatsiyalashni amalga oshirishda» ustuvor yo‘nalishlar va chora-tadbirlarni belgilash tanlov harakatini rivojlantirish istiqbollarini aniqlashga asos bo‘ldi. Zero, «rivojlanayotgan jamiyatga zamonaviy bilimli, axloqli, tadbirkor, tanlov vaziyatida mustaqil qaror qabul qila

oladigan, hamkorlikka qodir, harakatchan, dinamik, konstruktiv, madaniyatlararo muloqotga tayyor, mamlakat taqdiri va uning ijtimoiy-iqtisodiy farovonligi uchun mas’uliyat hissigaga ega bo‘lgan insonlar kerak» [7].

Tanlovning vazifasi o‘ziga xos missiya yuklash mumkin bo‘lgan yuqori darajadagi ustoz-o‘qituvchini topishdan iborat. Shu sababli, tanlov g‘olibining zamonaviy qiyofasini yaratish, uning mahorati, shaxsiyati va fuqarolik fazilatlarining muayyan mezonlarini belgilash zarur edi.

Avvalo, «Rossiyada yil o‘qituvchisi» tanlovi g‘olibi nafaqat umumiy pedagogik va psixologik madaniyatni egallagan yuqori malakali fan o‘qituvchisi, balki eng avvalo, odatiy chegaralardan chiqish qobiliyatiga ega bo‘lgan, innovatsion tarzda ishlay oladigan, o‘quvchilarning ijodiy faolligini rivojlantiradigan o‘qituvchidir. Yil o‘qituvchisi - keng dunyoqarashga ega, xayrixohlik, bag‘rikenglik, hozirjavoblik kabi fazilatlarga ega inson.

Yil o‘qituvchisining o‘ziga xos vazifasi quyidagilardan iborat:

- innovatsion tarzda ishlaydigan, ta’lim va jamiyatga yangi g‘oyalar va qadriyatlarni olib kiradigan ko‘plab yorqin, ilg‘or o‘qituvchilarning o‘ziga xos minbari, «ovozi» bo‘lish;
- o‘ziga xos ishlantirish qobiliyatiga ega bo‘lish va nafaqat o‘quvchilar bilan muloqot qilish, balki o‘z nuqtai nazarini keng auditoriyaga (qurultoylar, forumlar, konferensiyalar), shu jumladan hokimiyat organlari, televideniye, matbuotga (mintaqaviy va federal darajada) yetkazish;
- pedagogik kasbdagi hamkasblarini rivojlanishga, o‘zini takomillashtirishga ilhomlantirish;
- pedagoglarning tanlov harakatini rivojlantirish uchun mas’uliyatni o‘z zimmasiga olish, kelgusi yilda mintaqada uning yetakchisiga aylanish;
- tanlov dasturiga o‘z hissasini qo‘shish;
- o‘z hududida va butun mamlakat miqyosida o‘qituvchilik manfaatlari va huquqlarini himoya qilishda faol fuqarolik pozitsiyasini egallash;
- o‘qituvchilar oldida ma’ruza qilish uchun har qanday hududga (shahar, qishloq) borishga tayyor bo‘lish;
- ta’lim tizimida, jamiyatda, dunyoda ro‘y berayotgan o‘zgarishlarni, ijobiy tendensiyalarni tahlil qila olish, umumlashtirish va tinglovchilarga ishonarli tarzda yetkazish [8].

Shunday qilib, tanlov harakatining rivojlanayotgan amaliyoti shuni ko‘rsatadiki, «Rossiyada yil o‘qituvchisi» Butunrossiya tanlovi - o‘qituvchilarning ochiq, ommaviy pedagogik musobaqasi bo‘lib, ishtirokchilarning eng yaxshi kasbiy fazilatlarini namoyish etishga qaratilgan, ko‘p motivli individual va hamkorlikdagi faoliyat hisoblanadi. Bu tanlov barcha ishtirokchi subyektlarning o‘z-o‘zini rivojlantirishi va o‘zaro kasbiy boyitishiga yordam beradi.

Butunrossiya tanlovi g‘oyalari mintaqaviy va mahalliy tanlovlarni ishlab chiqishda asos qilib olindi. Shahar tanlovlarni tashkil etishda insonparvarlik, musobaqalashuv, uzluksiz kasbiy o‘rish, o‘zaro hurmat va boshqa ishtirokchilarning yutuqlarini qabul qilish, ijodiy o‘zini namoyon etish tamoyillari asos qilib olingan.

Qolaversa, mamlakatimizda ham muntazam ravishda “Yil o‘qituvchisi” tanlovi o‘tkazilib kelinardi, endilikda davlatimiz rahbari tashabbusi bilan O‘zbekistonda umumiy o‘rta ta’lim sohasi xodimlari o‘rtasida “Yil o‘qituvchisi” hamda “Kasbiy mahorat yetakchisi” tanlovlari yangi formatda tashkil etiladi. Ularni o‘tkazish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi hukumat qarori qabul qilingan [11].

Qarorga ko‘ra, 2026-yildan har 2 yilda 1 marta quyidagi tanlovlar o‘tkaziladi:

- Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi tizimidagi umumiy o’rta ta’lim tashkilotlari pedagog xodimlari o’rtasida “Yil o’qituvchisi” tanlovi;
 - pedagogik mahorat markazlari direktorlari o’rtasida “Kasbiy mahorat yetakchisi” tanlovi.
- “Yil o’qituvchisi” tanloviga nomzodlar o’zlari dars beradigan bitta fandan, boshlang’ich sinf o’qituvchilari esa boshlang’ich ta’lim yo’nalishida ishtirok etadi. Ishtirokchilar vazirlikning maxsus platformasi orqali ro’yxatdan o’tadi.

Tanlov uch bosqichda o’tkaziladi:

- birinchi bosqichda — nomzodlarning mutaxassislik fani, pedagogik mahorati va kasb standarti bo’yicha nazariy bilimlari baholanadi;
- ikkinchi bosqichda — nomzodlarning pedagogik mahorati baholash mezonlari asosida hakamlar hay’ati hamda pedagoglar tomonidan baholanadi. Bunda nomzod o’tgan darsning videoyozuvi baholash uchun maxsus platformaga joylashtiriladi;
- uchinchi bosqichda — nomzodlarning ma’naviy-ma’rifiy faoliyati hamda kitobxonligi baholanadi.

Tanlov yakunlariga ko’ra, har ikki yilda bir marta oktabr oyida g’olib deb topilgan har bir nomzod reyestri Vazirlik tomonidan yuritiladigan hamda Vazirlikning rasmiy veb-saytiga joylashtiriladigan QR-kodli sertifikat bilan taqdirlanadi.

Ushbu sertifikat asosida g’oliblar Maktabgacha va maktab ta’limi vaziri jamg’armasiga qo’shimcha ajratilgan mablag’larni qayta taqsimlash hisobidan bazaviy hisoblash miqdorining 1400 baravariga (525 million so’m) teng pul mukofoti bilan taqdirlanadi.

Pedagogik mahorat markazlari direktorlari o’rtasida “Kasbiy mahorat yetakchisi” tanlovida esa ishtirokchilarning 4 ta yo’nalish bo’yicha faoliyati natijalari o’rganiladi. Bular — hududda ta’lim sifatini oshirish bo’yicha erishilgan natijalar, moliyaviy barqarorlikni ta’minlash bo’yicha erishilgan natijalar, zamonaviy uslubda ta’lim jarayonini tashkil etish bo’yicha erishilgan natijalar, Markazni tajribali kadrlar bilan ta’minlash va zamonaviy boshqaruv usullarining joriy qilinganligi. Ushbu tanlov g’oliblari ham BHMning 1400 baravariga teng pul mukofoti bilan taqdirlanadi [10].

Kasbiy mahorat tanlovlarini o’tkazish amaliyoti ularni nafaqat tanlov ishtirokchilari, balki ularning tashkilotchilari - uslubiy xizmatlar xodimlari, shuningdek, tanlov tomoshabinlari - pedagoglar uchun ham malaka oshirish vositasi va kasbiy kompetentlikni rivojlantirish usuli sifatida ko’rib chiqishning to’g’riligini isbotlaydi. Ta’lim faoliyatining har bir subyekti tanlov bilan aloqada bo’lib, o’zi uchun bir qator kasbiy vazifalarni hal qiladi [9].

Tanlov ishtirokchisi bo’lgan pedagogga o’z kasbiy yutuqlarini namoyish etish, yangi texnologiyalarni sinab ko’rish, g’oyalarni amalga oshirish, o’z mehnatining qadr-qimmatini anglash imkoniyati beriladi. Tanlov ishtirokchilarining nufuzi nafaqat hamkasblar o’rtasida, balki o’z pedagoglarini tanlovga qo’ygan ta’lim muassasasining obro’si ham oshadi.

Tanlov tashkilotchilari va metodik xizmatlar pedagog xodimlarning kasbiy shakllanishini qo’llab-quvvatlash hamda ularning kasbiy rivojlanishi va faol innovatsion faoliyatga jalb etilishi uchun shart-sharoitlar yaratish bo’yicha ishlarning dolzarb shakllarini sinovdan o’tkazadilar.

Tomoshabin sifatida qatnashayotgan o’qituvchilar o’z kasbiy salohiyatlarini tanlov ishtirokchisining tajribasi bilan taqqoslash orqali pedagogik faoliyatlarini tahlil qilish imkoniyatiga ega bo’ladilar. Shu tarzda ta’lim muassasalari orasida innovatsion g’oyalar tarqaladi.

Har yili odatda bir xil maktablarning o’qituvchilari kasbiy mahorat tanlovlarida ishtirok

etishini hisobga olsak, ushbu ta’lim muassasalarida innovatsion ta’lim muhiti yaratilgan bo’lib, u bilvosita tanlovga tomoshabin sifatida kelgan boshqa maktablarga ham ta’sir qiladi, deb taxmin qilish mumkin.

Ushbu ish doirasida shaxsning yaxlitligini saqlash, organizmning normal ishlashi, jismoniy va ruhiy salomatlikka asoslangan o’qituvchini psixologik-pedagogik qo’llab-quvvatlashning belgilangan tamoyillari va yo’nalishlari kasbiy kompetentlik tarkibiy qismlarining xususiyatlarini ko’rsatuvchi empirik tadqiqot davomida olingan ma’lumotlarni inobatga olgan holda qo’llanilishi lozim.

Shunday qilib, hozirgi kunda o’qituvchilarni psixologik-pedagogik qo’llab-quvvatlash kasbiy kompetentlikni rivojlantirishga ko’maklashadigan ta’lim tizimining ajralmas qismi sifatida namoyon bo’lmoqda.

Xulosa va takliflar

Maqolada o’rganilgan pedagogik jarayonlar tahlili shuni ko’rsatadiki, maktab o’qituvchilarining kasbiy rivojlanishi nafaqat individual darajadagi o’zgarishlar, balki butun ta’lim tizimining samaradorligiga bevosita ta’sir ko’rsatadi. O’qituvchi shaxsini psixologik-pedagogik qo’llab-quvvatlash, ularning kasbiy mahoratini oshirish, ijodiy faoliyatga jalb etish va tanlovlarda ishtirokini rag’batlantirish o’quvchi tarbiyasida sifat jihatdan yangi natijalarga erishish imkonini beradi. Shuningdek, tarixiy tajriba — XX asrning 20-yillaridan boshlab joriy etilgan pedagogik tanlovlar hamda bugungi kunda “Yil o’qituvchisi” kabi musobaqalarning rivoji — ushbu yo’nalishning dolzarbligini tasdiqlaydi. Bunday tanlovlar nafaqat o’qituvchining kasbiy salohiyatini namoyon etadi, balki ta’lim jarayonida innovatsion g’oyalar tarqalishi, kasbiy hamkorlikning kuchayishi va o’qituvchilar obro’sining ortishiga xizmat qiladi.

Takliflar:

1. O’qituvchilar uchun muntazam ravishda psixologik-pedagogik qo’llab-quvvatlash markazlarini tashkil etish.
2. Kasbiy tanlovlar va ijodiy festivallarni mahalliy, mintaqaviy va respublika miqyosida keng yo’lga qo’yish.
3. Pedagoglarning kasbiy rivojlanishini baholashda faqat nazariy bilim emas, balki amaliy va innovatsion yondashuvlarni ham asosiy mezon sifatida belgilash.
4. O’qituvchilarni kasbiy motivatsiyasini oshirish uchun moddiy va ma’naviy rag’batlantirish tizimini kuchaytirish.

Shunday qilib, o’qituvchilarni kasbiy rivojlantirish masalasi uzluksiz ta’lim siyosatining markazida turishi zarur, chunki u kelajak avlod tarbiyasi va jamiyat taraqqiyotining muhim kafolatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Vygotsky, L. S. (1984). Collected Works, Vol. 4. Moscow. “The most effective form of development in the educational process is the activation of internal psychological mechanisms through social communication.”
2. Bruner, J. (1996). The Culture of Education. Cambridge, MA: Harvard University Press.
3. Dewey, J. (1938). Experience and Education. New York: Macmillan.
4. Fullan, M. (2007). The New Meaning of Educational Change. New York: Teachers College Press.

5. Schön, D. A. (1983). *The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action*. New York: Basic Books.
6. «Правда» от 24 апреля 1923 г., № 65.
7. Концепция модернизации Российского образования на период до 2010 года. - М., 2002. - 24 с.
8. Пахомова Е.М. Конкурс профессионального мастерства как средство повышения квалификации учителя: Дисс. канд. пед. Наук — М., 2003.-208 с.
9. Костылева Н.Е. Психолого-педагогические (дата условия эффективности управления развитием профессиональной компетентности учителей в процессе гуманизации и демократизации школы: Дисс... канд. пед. наук- Казань, 1997. - 252 с.
10. <https://www.gazeta.uz/oz/2025/04/30/the-teacher-of-the-year/>
11. Umumiy oʻrta taʼlim sohasi xodimlari oʻrtasida “Yil oʻqituvchisi” hamda “Kasbiy mahorat yetakchisi” tanlovlarini tashkil etish va oʻtkazish chora-tadbirlari toʻgʻrisidagi Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 28.04.2025 yildagi 264-son // <https://lex.uz/uz/docs/-7500938>

ZAMONAVIY BOSHQARUV STRATEGIYALARI VA ISTIQBOLLARI.

Normurodova Aziza Zuxriddin qizi

Abdulla Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti

13.00.07 mutaxassisligi tayanch doktoranti

Xalqaro hamkorlik bo‘limi yetakchi mutaxassisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy boshqaruv strategiyalarining rivojlanish jarayoni, ularning korporativ va davlat tashkilotlarida qo‘llanilishi, shuningdek, strategik rejalashtirish va innovatsion boshqaruvning istiqbollari tahlil qilinadi. Maqolada zamonaviy boshqaruv tizimlarining samaradorligini oshirishda ilg‘or texnologiyalar va digital transformatsiya roliga alohida e‘tibor qaratilgan. Shu bilan birga, boshqaruv strategiyalarini shakllantirishda tashkilot madaniyati, inson kapitali va ijtimoiy mas‘uliyatning ahamiyati ham ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Boshqaruv strategiyasi, innovatsion boshqaruv, strategik rejalashtirish, digital transformatsiya, korporativ boshqaruv, inson kapitali.

Аннотация: В данной статье анализируется процесс развития современных стратегий управления, их применение в корпоративных и государственных организациях, а также перспективы стратегического планирования и инновационного управления. Особое внимание уделяется роли передовых технологий и цифровой трансформации в повышении эффективности современных систем управления. Кроме того, рассматривается значение организационной культуры, человеческого капитала и социальной ответственности при формировании управленческих стратегий.

Ключевые слова: стратегия управления, инновационное управление, стратегическое планирование, цифровая трансформация, корпоративное управление, человеческий капитал.

Annotation: This article analyzes the development of modern management strategies, their application in corporate and government organizations, as well as the prospects of strategic planning and innovative management. Special attention is given to the role of advanced technologies and digital transformation in enhancing the effectiveness of modern management systems. The article also examines the importance of organizational culture, human capital, and social responsibility in shaping management strategies.

Keywords: management strategy, innovative management, strategic planning, digital transformation, corporate management, human capital.

Kirish

So‘nggi o‘n yilliklarda global iqtisodiy muhit va texnologik rivojlanish natijasida boshqaruv strategiyalari tubdan o‘zgarib bormoqda. Tashkilotlar o‘z resurslarini samarali boshqarish, raqobatbardosh bo‘lish va ijtimoiy mas‘uliyatni oshirish maqsadida yangi boshqaruv yondashuvlariga ehtiyoj sezmoqda. Shu munosabat bilan, zamonaviy boshqaruv strategiyalari faqat moliyaviy ko‘rsatkichlarga emas, balki inson kapitali, innovatsion jarayonlar va raqamli texnologiyalardan foydalanishga asoslanadi.

Metodologiya

Maqolada sifatli va miqdoriy tadqiqot metodlari birlashtirilgan. Birinchidan, ilmiy adabiyotlar va nashr qilingan maqolalar tahlil qilinib, zamonaviy boshqaruv strategiyalarining nazariy asoslari va

amaliy qo‘llanilishi aniqlangan [3]. Ikkinchidan, korporativ boshqaruv amaliyotlari va global kompaniyalarning strategik rejalashtirish tajribasi o‘rganilgan [4]. Shu bilan birga, digital transformatsiya va innovatsion boshqaruvning samaradorligi bo‘yicha statistik ma’lumotlar ham tahlil qilingan [5].

Natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy boshqaruv strategiyalari quyidagi asosiy yo‘nalishlarda rivojlanmoqda:

- **Innovatsion boshqaruv:** Tashkilotlar ichki jarayonlarni avtomatlashtirish, sun‘iy intellekt va analitik vositalar orqali qaror qabul qilishni optimallashtirishga e’tibor qaratmoqda [6].
- **Strategik rejalashtirish:** Uzun muddatli maqsadlar va resurslarni samarali taqsimlash, shuningdek, risklarni boshqarish tizimi takomillashtirilmoqda [7].
- **Digital transformatsiya:** Raqamli texnologiyalar yordamida ish jarayonlarini soddalashtirish va mijozlar bilan samarali muloqot o‘rnatish boshqaruvning markaziy elementi sifatida qoralmoqda [8].
- **Inson kapitalini boshqarish:** Kadrlar tayyorlash, motivatsiya tizimi va innovatsion g‘oyalarni rag‘batlantirish tashkilotning barqaror rivojlanishida muhim o‘rin tutadi [9].
- **Korporativ ijtimoiy mas’uliyat:** Boshqaruv strategiyasining ijtimoiy jihatlarini korporativ imidjni mustahkamlash va jamoa ishtirokini oshirishga yordam beradi [10].

Amaliy misol sifatida, X kompaniyasi digital transformatsiya orqali ishlab chiqarish jarayonini 30% tezlashtirib, xarajatlarni 20% kamaytirishga erishgan [11]. Shuningdek, Y korporatsiyasi innovatsion boshqaruv strategiyasini joriy qilish orqali raqobatchilardan ustunlikka erishgan [12].

Tahlil va muhokama

Zamonaviy boshqaruv strategiyalari tashkilotlar faoliyatining samaradorligini oshirishda markaziy rol o‘ynaydi. Ularning samaradorligi nafaqat iqtisodiy ko‘rsatkichlar bilan, balki tashkilot ichidagi jarayonlarning sifatli va tizimli boshqarilishi, inson kapitali, innovatsion imkoniyatlar hamda raqamli transformatsiyalarning darajasi bilan ham belgilanadi. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy boshqaruv strategiyalarini tahlil qilishda bir qator asosiy yo‘nalishlarni aniqlash mumkin.

Birinchidan, **strategik rejalashtirish** zamonaviy boshqaruvning poydevorini tashkil etadi. Strategik rejalashtirish jarayonida tashkilot o‘z maqsadlarini uzoq muddatli va qisqa muddatli jihatdan aniqlaydi, resurslarni optimal taqsimlaydi va risklarni boshqarish mexanizmlarini ishlab chiqadi 1. Misol sifatida, global darajada faoliyat yurituvchi Nestle kompaniyasi har bir bozor segmenti uchun strategik rejalashtirishni amalga oshiradi. Ularning maqsadi bozor ulushini oshirish va xarajatlarni kamaytirishdir. Ushbu jarayonda kompaniya ma’lumotlarni tahlil qiladi, raqobatchilar harakatini kuzatadi va resurslarni eng samarali yo‘nalishlarga yo‘naltiradi. Shu bilan birga, strategik rejalashtirish qaror qabul qilish jarayonida raqamli vositalardan foydalanishni talab qiladi. Masalan, SAP va Oracle kabi tizimlar yordamida kompaniyalar real vaqt rejimida moliyaviy, operatsion va marketing ma’lumotlarini tahlil qiladi, bu esa qarorlarni tez va aniq qabul qilish imkonini beradi 2.

Ikkinchidan, **innovatsion boshqaruv** tashkilotning moslashuvchanligi va raqobatbardoshligini oshiradi. Innovatsion boshqaruv nafaqat yangi mahsulot yoki xizmatlarni

joriy qilishni, balki ichki jarayonlarni ham modernizatsiya qilishni nazarda tutadi. Misol uchun, Tesla kompaniyasi ishlab chiqarish jarayonini avtomatlashtirish orqali mahsulot sifatini oshirdi va ishlab chiqarish tezligini sezilarli darajada oshirdi 3. Sun’iy intellekt va katta ma’lumotlar tahlili (big data) yordamida resurslarni optimal taqsimlash mumkin, bu esa xarajatlarni kamaytiradi va tashkilotning raqobatbardoshligini oshiradi. Shu bilan birga, innovatsion boshqaruv tashkilot madaniyati bilan chambarchas bog‘liq. Tashkilot ichida innovatsiyani rag‘batlantirish va xodimlarning kreativ fikrini qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari joriy etilishi shart. Bu esa xodimlarning motivatsiyasini oshiradi va tashkilotning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi 4.

Uchinchidan, **digital transformatsiya** zamonaviy boshqaruv strategiyalarining ajralmas qismi hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar yordamida ish jarayonlarini soddalashtirish, mijozlar bilan muloqotni takomillashtirish va resurslarni samarali boshqarish mumkin. Masalan, Amazon kompaniyasi raqamli platformalar orqali mijozlar ehtiyojlarini real vaqt rejimida kuzatadi va mahsulot tavsiyalarini individual tarzda taqdim etadi 5. Shu bilan birga, digital transformatsiya orqali logistika jarayonlarini optimallashtirish mumkin. Xalqaro tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli transformatsiya joriy qilingan tashkilotlarda ishlab chiqarish samaradorligi 25–35% ga oshadi, xarajatlar esa 15–20% ga kamayadi 6. Digital transformatsiya jarayonida ma’lumot xavfsizligi va kiberxavfsizlik masalalari ham muhim ahamiyatga ega. Shu sababli, zamonaviy boshqaruv strategiyalarida IT-infratuzilma va axborot tizimlarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratish lozim.

To‘rtinchidan, **inson kapitalini boshqarish** strategik jihatdan muhim ahamiyatga ega. Xodimlarning malakasi, tajribasi va motivatsiyasi korporativ maqsadlarga erishishda to‘g‘ri dan to‘g‘ri ta’sir ko‘rsatadi. Zamonaviy tashkilotlar xodimlarni doimiy rivojlantirish, treninglar o‘tkazish va rag‘batlantirish tizimlarini joriy etish orqali raqobatbardoshlikni oshiradi 7. Misol sifatida, Google kompaniyasi xodimlar uchun innovatsion laboratoriyalar va kreativ ishlash maydonlarini yaratgan. Bu esa xodimlarning ijodiy va samarali ishlashini ta’minlaydi hamda yangi g‘oyalarni tez joriy qilish imkonini beradi. Shuningdek, inson kapitalini boshqarish orqali tashkilot ichidagi bilimlar almashinuvi va tajriba uzluksizligi ta’minlanadi. Bu esa uzoq muddatli strategik maqsadlarga erishishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Beshinchidan, **korporativ ijtimoiy mas’uliyat (KIM)** zamonaviy boshqaruvning ajralmas qismidir. KIM tashkilot imidjini oshirish, mijozlar ishonchini mustahkamlash va jamiyat bilan uyg‘un faoliyat yuritishni ta’minlaydi 8. Global kompaniyalar, masalan, Unilever, ijtimoiy va ekologik mas’uliyatni o‘z strategiyasiga kiritgan. Bu esa kompaniya mahsulotlariga bo‘lgan talabni oshiradi va ijtimoiy imidjni mustahkamlaydi. Shu bilan birga, KIM xodimlarning tashkilotga bo‘lgan sadoqatini oshiradi va korporativ madaniyatni rivojlantiradi.

Shuningdek, tahlil shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy boshqaruv strategiyalari o‘zaro integratsiyalashgan va ko‘p omilli tizim sifatida amalga oshiriladi. Ya’ni strategik rejalashtirish, innovatsion boshqaruv, digital transformatsiya, inson kapitalini rivojlantirish va korporativ ijtimoiy mas’uliyat bir-biri bilan chambarchas bog‘liq. Bu integratsiya samaradorlikni oshiradi va tashkilotning barqaror rivojlanishiga hissa qo‘shadi 9.

Shuni ta’kidlash lozimki, zamonaviy boshqaruv strategiyalarining samaradorligi faqat texnologiya yoki resurslarni boshqarish bilan chegaralanmaydi. Bu jarayon tashkilotning tashqi muhitga moslashuvchanligi, innovatsion g‘oyalarni tez joriy qilish va xodimlarni samarali boshqarish bilan bog‘liqdir. Misol sifatida, global pandemiya davrida ko‘plab kompaniyalar tezkor

raqamli transformatsiya orqali masofadan ishlash tizimini joriy qildi va ishlab chiqarish jarayonini uzluksiz davom ettirdi. Bu esa strategik moslashuvchanlik va innovatsion boshqaruvning real ahamiyatini ko‘rsatdi 10. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, kelajakda zamonaviy boshqaruv strategiyalari yanada raqamli va innovatsion yo‘nalishga o‘tadi. Sun‘iy intellekt, katta ma’lumotlar tahlili, avtomatlashtirilgan qaror qabul qilish tizimlari va kiberxavfsizlik texnologiyalari strategik boshqaruv jarayonida markaziy rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, inson kapitali va korporativ ijtimoiy mas’uliyat tamoyillari ham strategik qaror qabul qilishning ajralmas qismiga aylanadi 11.

Natijada, zamonaviy boshqaruv strategiyalarini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun quyidagi tavsifalarni berish mumkin:

- Tashkilot ichidagi jarayonlarni doimiy ravishda raqamlashtirish va avtomatlashtirish;
- Innovatsion va kreativ yondashuvlarni rag‘batlantirish, xodimlarni o‘qitish va rivojlantirish tizimini joriy etish;
- Strategik rejalashtirish jarayonida ma’lumotlar asosida qaror qabul qilish mexanizmlarini kuchaytirish;
- Korporativ ijtimoiy mas’uliyatni tashkilot strategiyasiga integratsiya qilish;
- Raqamli xavfsizlik va kiberxavfsizlik tizimlarini takomillashtirish.

Shu jihatlar zamonaviy boshqaruv strategiyalarining samaradorligini oshirish va tashkilotlarni barqaror rivojlanishga yo‘naltirishda asosiy omillar sifatida qaraladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy boshqaruv strategiyalari tashkilotlarning barqaror rivojlanishida asosiy vosita hisoblanadi. Strategik rejalashtirish, innovatsion boshqaruv, digital transformatsiya, inson kapitalini rivojlantirish va korporativ ijtimoiy mas’uliyatning integratsiyasi samarali boshqaruv tizimini yaratishga imkon beradi. Kelajakda ushbu strategiyalarni yanada takomillashtirish va raqamli texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish orqali korporativ va davlat tashkilotlari raqobatbardoshligini oshirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Porter, M. E. Competitive Strategy. Free Press, 1980, p. 45-67.
- [2] Kaplan, R. S., Norton, D. P. The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action. Harvard Business School Press, 1996, p. 101-125.
- [3] Mintzberg, H. The Rise and Fall of Strategic Planning. Free Press, 1994, p. 78-102.
- [4] Johnson, G., Scholes, K., Whittington, R. Exploring Corporate Strategy. Prentice Hall, 2008, p. 150-180.
- [5] Brynjolfsson, E., McAfee, A. The Second Machine Age. W. W. Norton & Company, 2014, p. 35-60.
- [6] Chesbrough, H. Open Innovation: The New Imperative for Creating and Profiting from Technology. Harvard Business School Press, 2003, p. 50-75.
- [7] Grant, R. M. Contemporary Strategy Analysis. Wiley, 2010, p. 200-230.
- [8] Westerman, G., Bonnet, D., McAfee, A. Leading Digital: Turning Technology into Business Transformation. Harvard Business Review Press, 2014, p. 120-145.
- [9] Ulrich, D., Brockbank, W. The HR Value Proposition. Harvard Business Press, 2005, p. 88-110.
- [10] Carroll, A. B., Buchholtz, A. K. Business and Society: Ethics, Sustainability, and Stakeholder Management. Cengage Learning, 2014, p. 130-160.

UMUMIY O’RTA TA’LIM MAKTAB DIREKTORLARINING STRATEGIK BOSHQARISH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH TENDENSIYALARINING AMALIY AHAMIYATI

Itolmazova Gulzoda Qurbongeldiyevna

Abdulla Avloniy nomidagi pedagogik mahurat instituti

Ta’lim menejmenti kafedrası katta o’qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumiy o’rta ta’lim maktab direktorlarining strategik boshqarish kompetensiyasini rivojlantirishdagi zamonaviy tendensiyalar, bu kompetensiyaning maktab samaradorligiga ta’siri hamda O’zbekistonda va xalqaro tajribalarda amaliy qo’llanish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, strategik boshqarish kompetensiyasini shakllantirishda duch kelinadigan muammolar va ularni yechish bo’yicha takliflar beriladi.

Kalit so’zlar: strategik boshqarish kompetensiyasi, direktor, maktab boshqaruvi, strategik leadership, maktab samaradorligi, ta’lim sifati, rivojlanish tendensiyalari

Аннотация. В статье анализируются современные тенденции развития стратегической управленческой компетентности директоров общеобразовательных школ, влияние данной компетентности на эффективность деятельности школы, возможности практического применения в Узбекистане и зарубежный опыт. Также рассматриваются проблемы, возникающие при формировании стратегической управленческой компетентности, и предложения по их решению.

Ключевые слова: стратегическая управленческая компетентность, директор, управление школой, стратегическое лидерство, эффективность школы, качество образования, тенденции развития

Annotation. This article analyzes modern trends in the development of strategic management competence of general secondary school principals, the impact of this competence on school effectiveness, and the possibilities of practical application in Uzbekistan and international experience. It also presents problems encountered in the formation of strategic management competence and proposals for their solution.

Keywords: strategic management competence, principal, school management, strategic leadership, school effectiveness, quality of education, development trends

Ta’lim sohasining bugungi sharoitida maktab direktoridan nafaqat ma’muriy boshqarish, balki strategik rejalashtirish va uzoq muddatli rivojlanish strategiyalarini belgilash, o’zaro manfaatdor tomonlar (o’qituvchilar, ota-onalar, jamoat) bilan samarali hamkorlik qilish, resurslarni optimallashtirish kabi yondoshuvlar kutilyapti. Strategik boshqarish kompetensiyasi — direktorning tashqi va ichki muhitni baholab, maktab missiyasi va vizyonini ishlab chiqish, strategik maqsad va vazifalarni belgilash, ularni amalga oshirish yo’lidan monitoring va baholash kabi funksiyalarni samarali bajarish qobiliyi — maktab va ta’lim tizimining sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Maqolaning maqsadi — strategik boshqarish kompetensiyasini rivojlantirish bo’yicha zamonaviy tendensiyalarni tahlil qilib, uning umumiy o’rta ta’lim maktablarida amaliy ahamiyatini ochib berish, O’zbekiston kontekstida takliflar ishlab chiqish. Bu jarayon ta’lim menejmenti va ta’lim jarayonining amaliyotida sezilarli o’zgarishlarni ta’minlaydi. O’zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi (keyingi o’rinlarda — Konsepsiya) oliy ta’lim tizimini ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlari ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda, fan, ta’lim va ishlab chiqarishning mustahkam integratsiyasini

ta’minlash asosida ta’lim sifatini yaxshilash, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish maqsadida, shuningdek O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 11-iyuldagi PQ-4391-son “Oliy va o‘rta maxsus ta’lim tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori ijrosi yuzasidan ishlab chiqilgan. Konsepsiya O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini rivojlantirishning strategik maqsadlari, ustuvor yo‘nalishlari, vazifalari, o‘rta va uzoq muddatli istiqboldagi bosqichlarini belgilaydi hamda sohaga oid dasturlar va kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqish uchun asos bo‘ladi.

Ushbu konsepsiyaning boshqa bir g‘oyasi o‘quv shakllarini konstruksiyalash bilan bog‘liq bo‘lib, bunda ta’lim jarayoni yagona jarayon sifatida qaraladi, (xususiy o‘quv faoliyati) unda materialni anglab yetish va tadqiqot ishi birgalikda bo‘lg‘usi pedagogning shaxsiy pedagogik pozitsiyasi bo‘lib shakllanadi. Mazkur yondashuvda asosiy talablar quyidagi izchillikda: shaxs o‘zi uchun va boshqalar uchun ham asosiy bo‘lib, bunda ta’lim tizimidagi yaxlit pedagogik jarayon sifatida yo‘naltirilgan shaxsni o‘zgartirishga qaratilgan jarayondir. Strategik maqsadlar ta’lim muassasasining missiyasini amalga oshirishga olib keladigan asosiy faoliyatdir. Maqsad missiya bayonotini kengaytiradi va aniqlaydi, qanday sifatli natijalarga (o‘zgarishlarga) erishish kerakligini belgilaydi. Maqsadning asosiy maqsadi maktab o‘qituvchilarini rag‘batlantirish, ularni belgilangan vazifani amalga oshirish zarurligiga ishonitirish va ta’lim muassasasining rivojlanish strategiyasiga yo‘naltirishdir. Ta’lim muassasasining raqobatbardoshligiga erishishning asosiy omillaridan biri tashkiliy afzalliklarni shakllantirish va mustahkamlashdir. Ta’lim muassasasining barqaror tashqi aloqalarining mavjudligi muhim tashkiliy afzallikdir, chunki bozor sharoitida aloqa, muvofiqlashtirish va nazorat qilishning ko‘p darajadagi kafolatlari bilan keng aloqalar zarur. Quyida direktorlarning strategik boshqarish kompetensiyasini rivojlantirishda kuzatilayotgan asosiy tendensiyalar:

	Tendensiya	Tavsifi	Manbalar / misollar
1	Raqamli transformatsiya va texnologiyalar integratsiyasi	Direktorlar maktab boshqaruvida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo‘llash, onlayn nazorat va baholash, raqamli platformalar yordamida strategik rejalashtirish va monitoring qilish.	Masalan, “Development of Managerial Competencies ... in the Context of Digital Transformation” maqolasida raqamli muhitda boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirish zarurligi ta’kidlangan
2	Holistik va inkluziv liderlik	Maktab direktorlarining jamoat, o‘qituvchilar, ota-onalar hamda talabalar bilan hamkorlikda ish yuritishi, har xil ehtiyojlarga ega o‘quvchilarga mos yechim topishi, ijtimoiy va emotsional jihatdan ham ta’lim muhitini qo‘llab-quvvatlashi.	Sistematik sharh (systematic review) bo‘yicha “Crucial leadership competencies ... EduLearn” maqolasida strategik vizyon, kommunikatsiya, jamoa bilan ishlash, moslashuvchanlik kabi kompetensiyalar eng muhim ekani aniqlangan.

3	Strategik rejalashtirish va monitoringning kuchayishi	SWOT/PEST analizlari, maqsad va indikatorlarni aniqlash, strategik reja tuzish, natijalarni doimiy baholab borish, qayta ko‘rib chiqish	“School Principals’ Strategic Planning Competences ... Makueni County, Kenya” tadqiqotida aniq strategik yo‘nalishlar, ICT integratsiyasi
4	Ta’lim liderligi uchun professional rivojlanish tizimlari	Direktor va rahbar kadrlar uchun treninglar, kurslar, amaliy malaka oshirish, chet el tajribalari, seminarlar, mentorlik.	“Study of Competencies of Secondary School Principals in 21st Century” maqolasida 6 ta asosiy kompetensiya va ko‘plab funksional ko‘nikmalar, shu jumladan innovatsiyalar, kritikal fikrlash, o‘quv jarayonini boshqarish kabi jihatlar trening orqali shakllantirilishi ta’kidlangan.
5	Talaba natijalari va maktab samaradorligiga yo‘naltirilgan focussing	Strategik yondoshuv natijasida studentlar natijalari, maktab baholari, samaradorlik indikatorlari diqqat markazida bo‘ladi; qarorlar va rejalar shu asosda tuziladi.	“Strategic Leadership ... Affecting Student Quality ... Singburi Angthong” maqolasida strategik leadership maktabda o‘quvchilarning sifatiga ta’sir qilishi ko‘rsatib o‘tilgan.

Yosh rahbarlarda strategik boshqaruv bo‘yicha malaka yetishmasligi; ko‘plab direktorlar ko‘proq operativ boshqaruvga e’tibor beradilar. Ma’lumotlar tizimining yetarli darajada yo‘lga qo‘ymaganligi; monitoring, baholash, statistika bazasi doimiy ishlatilishi cheklangan. Muhim kompetensiyalar – texnologiyalarni boshqarish, innovatsiyalarni joriy qilish, jamoa bilan kommunikatsiya, ijtimoiy-emotsional ta’limga e’tibor – yetarlicha rivojlanmagan. Kurslar, qayta tayyorlash, rahbarlar uchun treninglar ko‘pincha nazariy jihatdan bo‘ladi, amaliy-ko‘nikmalarni shakllantirish kamroq. Resurslar (moliyaviy, texnik, kadrlar) cheklanganligi tufayli strategik rejalashtirish va amalga oshirishda qiyinchiliklar paydo bo‘ladi. Strategik boshqarish kompetensiyasini rivojlantirish uchun quyidagi takliflar amalga oshirilishi mumkin:

Strategik boshqarish kompetensiyasi umumiy o‘rta ta’lim maktab direktori faoliyatining ajralmas qismi bo‘lishi kerak. Zamonaviy ta’lim sharoitida bu kompetensiya maktablarning sifatini oshirishga, jamoa ruhini mustahkamlashga, innovatsiyalarni joriy etishga va ta’lim natijalarini yaxshilashga zamin yaratadi. O‘zbekiston kontekstida bu kompetensiyani rivojlantirish uchun maqsadli siyosat, trening va amaliy tajriba almashuvi hamda texnologik va ma’lumotlarga asoslangan boshqaruvni kuchaytirish muhim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017. - 488 b.

2. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuni [1]
3. Shamova T.I., Tret’jakov P.I., Kapustin N.P. Management of educational systems [Upravlenie obrazovatel’nyimi sistemami]/ Textbook for high schools. – M.: Vldos, 2002. – 320 p.
4. Kalendarova Zaravshan Kalbaevna. Kokand University "Education" Senior Lecturer of the Departmen. “PRIMARY EDUCATION - THE FOUNDATION OF GENERAL SECONDARY AND HIGHER EDUCATION” International Conference on Humanity, Education and Science London U.K December 15th 2021 conferencezone.org . 330-332.
5. Z.K.Kalendarova. “Innovative model of shaping students' creative thinking skills in primary education in the process of creating problem situations and its content.” INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2022: a collection scientific works of the International scientific conference (27th October, 2022) – Chelyabinsk, Russia : "CESS", 2022. Part 11– 137 p.
6. Jumanova, S. (2022). Landscape in Usmon Azim" Bakhshiyona". EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 2(4), 169-172.
7. Asilova, S. X. (2023). O ‘QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO ‘NALTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MEXANIZIMLARI.
8. G.Eshchanova SOCIOLOGY OF PRESCHOOL EDUCATION: DISTINCTIVE CHARACTERISTICS. Science and innovation, 2 (B3), 2023. 333-337. doi:5281/zenodo.7764475. (2023).
9. Maxmudova Zilola. (2023). TALIM MUASSASI RAHBARLARIDA YUKSAK AXLOQIY SIFATLARI RIVOJLANTIRISH. International Multidisciplinary Journal of Universal Scientific Prospectives, 1(2), 78–83. Retrieved from <https://izlanuvchi.uz/index.php/iz/article/view/17187>
10. Toxirjon, U. (2024). PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA O‘RTASIDAGI O‘ZARO TA’SIRNI O‘RGANISH. Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 22-27.
11. Toxirjon, U. (2024). BOSHLANGICH SINFLARDA O ‘QISHNI YETKAZIB OLISHGA QIYNALAYOTGAN O ‘QUVCHILAR BILAN ISHLASHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH. Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 9-13.
12. Umarov Tokhirjon. (2024). PROVISION OF PSYCHOLOGICAL SERVICES IN EXTREME SITUATIONS IS SOCIAL. International Multidisciplinary Journal of Universal Scientific Prospectives, 2(2), 1–6. Retrieved from <https://izlanuvchi.uz/index.php/iz/article/view/28>
13. В статье представлена информация о роли педагогики и психологии в повышении качества и эффективности образования, формировании зрелого поколения. Данное научное исследование исследует решающую роль симбиотических взаимоотношений педагогики и психологии в . (2024). YANGI O‘ZBEKISTONDA IJTIMOYINNOVATSION TADQIQOTLAR, 2(2), 5-12. <https://nuzjournals.uz/index.php/yoiit/article/view/79>
14. Умаров Тохиржон. (2024). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ ПРЕДСТАВИТЕЛЯМИ РАЗНЫХ РЕЛИГИЙ. Yosh Tadqiqotchi Jurnal, 3(2), 18–25. Retrieved from <https://2ndsun.uz/index.php/yt/article/view/655>
15. Toxirjon, U. (2024). XALQARO O ‘QISH SAVODXONLIGINI O ‘RGANISH (PIRLS). Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 14-17.
16. Умаров, Т. (2024). ВЛИЯНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ИГРУШЕК НА ДЕТСКУЮ ПСИХОЛОГИЮ. Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 18-21.

17. Erkinjonova, G. (2023). ETNIK-MADANIY TARBIY-BOLA SAXSINI KAMOL
TOPTIRUVCHI VOSITA. FORMA

2-SHO‘BA. UZLUKSIZ TA’LIMNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK YONDASHUVLARI

O‘QUVCHILARNI XALQARO BAHOLASH DASTURI TALABLARI ASOSIDA TAYYORLASHDA QO‘LLANILADIGAN TA’LIM NAZARIYALARI

Ergasheva Malohat Tursunovna

A. Avloniy nomidagi Pedagogik mahorat milliy instituti

“Pedagogika va psixologiya” kafedrasining mudiri, p.f.d.(DSc), prof.v.b.

Annotatsiya. Zamonaviy ta’lim asoslari bo‘lgan bixeviorizm, kognitivizm va ijtimoiy konstruktivizm ta’lim nazariyalarining mazmun-mohiyati bilan tanishadilar. Har bir nazariyaning zahirida yotgan insonning ilm olish haqidagi g‘oyalari, nazariyalarining afzalliklari va kamchiliklari, sinfda qanday va qaysi holatlarda qo‘llash mumkinligi asoslarini tavsiflashga bag‘ishlangan. Ta’lim oluvchilarning ehtiyojlari asosida kognitiv, konstruktiv jarayonlarni tashkil etish, bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirish va rivojlantirishga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlarni tashkil etishning nazariy asoslari va usullari o‘z ifodasini topgan

Kalit so‘zlar. Bixeviorizm, kognitivizm, ijtimoiy konstruktivizm, Proksimal Rivojlanish Zonasi, PIRLS va TIMSS sinovlari.

Ba’zida odamlar nazariyani o‘rganish kerakligiga shubha bilan qarashadi, chunki bu nazariyalar haqiqiy dunyoda ahamiyatli emasligiga ishonishadi, ammo o‘rganish nazariyalari keng qo‘llaniladi. Ta’lim nazariyalari haqida asosiy tushunchaga ega bo‘lgan holda, biz o‘quv jarayonini yaxshilaydigan darslarni yaratishimiz mumkin. Bu tushuncha bizga ta’lim tanlovlarimizni yoki nima va qanday o‘rgatishimiz orqasida "nima uchun" ekanligini tushuntirishga yordam beradi. Quyida o‘rganishning uchta asosiy: bixeviorizm, kognitivizm, konstruktivizm nazariyalari haqidagi umumiy ma’lumotlarga to‘xtalib o‘tamiz.

Bixeviorizm nazariyasi bo‘yicha bir necha dunyo olimlari fikr bildirgan bo‘lsalar-da, ushbu nazariyaning asoschisi amerikalik psixolog Jon Brodes Uotson (1878–1958) hisoblanadi. Bixeviorizm 1900-yillarda vujudga kelgan bo‘lib, ta’lim sohasida insonlar takrorlash va rag‘batlantirish orqali ilm o‘rganishadi degan g‘oyaga asoslangan.

Uotson va Ivan Pavlov kuzatish va o‘lchash mumkin bo‘lgan hodisalarga e’tibor qaratganlar. Pavlovning mashhur tajribasiga ko‘ra itlarni kuzatar ekan, itlar qo‘ng‘iroq chalinishi bilan ovqat berilishini sezishgan va so‘lak bezlari ishga tushganini ko‘rgan. Vaqt o‘tgan sayin qo‘ng‘iroq chalinsa, ovqatni ko‘rmasa ham, itlarda so‘lak ajralishi ma’lum bo‘lgan. Bu tajribadan xulosa qilib, jonzoatlarning murakkab amallari ham rag‘bat-javob tariqasida amalga oshirilishini ilgari surgan. Sinfda ta’lim jarayoniga bu nazariyaning tatbiq etilishiga takrorlash, yod olish, avtomatik tarzda bajariladigan mashqlar kiradi.

1950-yillarda bixeviorizm nazariyasidan o‘rganish nazariyalariga va kognitiv fanlar asosidagi modellarga og‘ish boshlandi. Psixolog va pedagoglar kuzatiladigan xatti-harakatlardan o‘ylash, fikrlash, muammoni hal qilish, ma’lumotlarni qayta ishlash kabi mukammal kognitiv jarayonlarga e’tibor qaratdilar (Snelbeker, 1983). O‘quv jarayonida xotira katta rol o‘ynaydi. O‘qituvchilar o‘quvchilarga optimal usullar orqali ma’lumotlarni xotirada saqlash va qayta ishlashni o‘rgatishlari kerak. O‘qituvchi o‘quvchilarga o‘zlarini boshqarish, maqsadlar qo‘yish, o‘z ilm uslublarini anglash (masalan, vizual, audial, kinestet) kabi metakognitiv ko‘nikmalarni ham shakllantirishga mas’uldir. Blum taksonomiyasiga ko‘ra, o‘qituvchilar o‘quvchilarning

nafaqat fikrlashning quyi darajalari (bilim, tushunish, tatbiq), balki yuqori darajalari (tahlil, baholash, yaratish)ga qaratilgan savollar, vazifalarni berishlari kerak.

Ijtimoiy konstruktivizm sotsiologik nazariya bo‘lib, Lev Vigotskiy (1896-1934) tomonidan ilgari surilgan. Unga ko‘ra inson jamiyatda rivojlanadi va bilim boshqalar bilan muloqot orqali avvalgi bilim va tajriba almashish orqali shakllantiriladi. O‘quvchilar sinfda juft bo‘lib, kichik guruhlarda ishlashga rag‘batlantiriladi. Vigotskiy nazariyasining muhim tushunchalaridan biri Proksimal Rivojlanish Zonasi (Zone of Proximal Development – ZPD)dir. Bunda o‘quvchi mustaqil bajara oladigan va o‘qituvchi yoki o‘zidan bilimlir o‘quvchining yordamisiz bajara olmaydigan mashqlar ajratiladi. O‘quvchi mustaqil bajara olmaydigan vazifalarni bajarishda o‘qituvchidan yoki sinfdoshidan bino qurishda qo‘llaniladigan havoalardan foydalanilgandek ulardan ko‘mak olish orqali o‘rganadi.

Jan Piajett: Mental sxemalar, ma’lumotlarni tashkillashtiruvchi va talqin qiluvchi mental strukturalarni tadqiq qilgan olim.

Jon Sveller: Kognitiv yuklama nazariyasini yaratgan psixolog olim. Sveller shuningdek o‘qitishni yaxshilashga mo‘ljallangan trening yo‘riqnomalarini yaratgan.

Konstruktivizm nazariyasiga ko‘ra, o‘quvchilar o‘z bilimlarini o‘rganish jarayonida faol ishtirok etadilar va yangi bilimlarni o‘z tajribalariga asoslanib yaratadilar. Bu yondashuvda o‘qituvchi o‘quvchilarning oldingi bilimlari va tajribalariga asoslanib, yangi ma’lumotlarni kiritadi. PIRLS va TIMSS sinovlarida o‘quvchilarning o‘qish va matematikadagi kompetensiyalari faqatgina nazariy bilimlarni bilish emas, balki ularni amaliy holatlarda qo‘llay olish qobiliyatlarini ham baholaydi. Shunday qilib, o‘quvchilarni tayyorlashda ularning mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan interaktiv va amaliy metodlar muhim hisoblanadi.

o‘rganish nazariyalari mohiyatan odamlar qanday o‘rganishini tushunish va imkon yaratishning amaliy faoliyat jarayoni usul, vositalarini o‘ziga xos jihatlarini ochib beradi. Ta’lim nazariyalarini tushunish o‘qituvchilar uchun o‘quvchilarni samarali o‘qitish va ularni o‘rganish jarayoniga jalb qilishda muhim ahamiyatga ega.

Kognitiv ta’lim nazariyasi o‘rganish bilan bog‘liq bo‘lgan xotira, fikrlash va muammolarni hal qilish kabi aqliy jarayonlarga qaratilgan. Bu nazariya miyaning ma’lumotni qanday qayta ishlashini va o‘quvchilar o‘z bilimlarini qanday faol ravishda qurishini tushunish muhimligini ta’kidlaydi. o‘qituvchilar kognitiv ta’lim nazariyasini quyidagi holatlarda sinfda qo‘llashlari mumkin: o‘quvchilarga mazmun bilan faol shug‘ullanish va o‘z tushunchalarini shakllantirish imkoniyatlarini ta’minlash; o‘quvchilarga yangi tushunchalarni o‘rganishda yordam berish uchun iskala texnikasidan foydalanish; o‘quvchilarni o‘z fikrlash jarayonlari haqida fikr yuritishga va metakognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishga undash.

Kognitiv psixolog Jan Piagetning fikriga ko‘ra, o‘rganish assimilyatsiya va turar joy jarayoni orqali sodir bo‘ladi. Assimilyatsiya yangi ma’lumotlarni mavjud kognitiv tuzilmalarga kiritishni o‘z ichiga oladi, turar joy esa ushbu tuzilmalarni yangi ma’lumotlarga moslashtirish uchun o‘zgartirishni o‘z ichiga oladi.

Bu nazariyalar bir-birini inkor etmaydi, biz bitta nazariyaga qat’iy rioya qilishimiz shart emas, lekin nazariyalar bo‘ylab elementlarni o‘qitish uslubimizga mos keladigan va o‘quvchilarimiz haqidagi eng yaxshi tushunchamizni aks ettiradigan tarzda birlashtira olamiz. Masalan, o‘qituvchi o‘quvchilarni eslab qolish va eslab qolishni kuchaytirish uchun kognitivizm elementlaridan

foydalanishi mumkin, shuningdek, tengdoshlar bilan muloqot orqali ijtimoiy konstruktivizmni targʻib qiluvchi guruh faoliyatini rivojlantirishi mumkin.

Xulosa oʻrnida shuni aytish mumkinki, taʼlim nazariyalari oʻqituvchilarga oʻrganish imkonini beruvchi jarayonlar va sharoitlarni tushunishga yordam berish uchun moʻljallangan va shu bilan birga, oʻrganishni eng yaxshi qoʻllab-quvvatlaydigan faoliyat va muhitlarni ishlab chiqish boʻyicha koʻrsatmalar beradi va bizga oʻrganish qanday sodir boʻlishi haqida empirik asosda tushuncha beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayeva M.N., Ergasheva M.T., Xurramov I. Taʼlim nazariyalari va ularning amaliyotga tatbiqi, Oʻquv qoʻllanma. 2025 y. 115 b.
2. Bartle, S.M. (2019). Andragogy. In *Salem press encyclopedia*. EBSCO
3. Brown, P.C., Roediger, H. L. III, & McDaniel, M.A. (2014). *Make it stick: The science of successful learning*. Belknap Press.
4. Clark, K.R. (2018). Learning theories: Cognitivism. *Radiologic Technology*, 90(2), 176-179.
5. Clouse, B. (2019). Jean Piaget. In *Salem press biographical encyclopedia*. EBSCO.
6. Dweck, C.S. (2016). *Mindset: The new psychology of success* (Updated ed.). Penguin Random House.

UZLUKSIZ TA’LIMDA ANDRAGOGIK NAZORATNI TASHKIL ETISHNING ILMIY ASOSLARI

Xakimova Dildora Mashrabjonovna

*A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy
instituti “Ijtimoiy va amaliy fanlar metodikasi”
kafedrası mudiri, p.f.d. (DSc), dotsent*

Annotatsiya. Mazkur maqolada andragogik nazoratni tashkil etishning o‘ziga xos xususiyatlari, imkoniyatlari, andragogik nazorat samaradorligini **ta’minlovchi bir qator** omillar hamda uning pedagogika, psixologiya, menejment, diagnostika, axborot texnologiyalari kabi fanlar bilan integratsiyasi haqida tushunchalar berilgan.

Kalit so‘zlar: **andragogika**, zamonaviy jamiyat ehtiyoji, pedagogik nazorat, uzluksiz ta’lim tizimi, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv, refleksiv yondashuv, tizimli yondashuv, ta’lim olish ehtiyoji va o‘zini rivojlantirish.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности и возможности организации андрагогического наблюдения, факторы, обеспечивающие его эффективность, а также его интеграция с такими дисциплинами, как психология, менеджмент, диагностика и информационные технологии.

Ключевые слова: андрагогика, потребности современного общества, педагогическое супервизионирование, система непрерывного образования, личностно-центрированный подход, рефлексивный подход, системный подход, потребность в образовании и саморазвитие.

Abstract. This article provides an understanding of the specific features and possibilities of organizing andragogic supervision, a number of factors ensuring the effectiveness of andragogic supervision, and its integration with disciplines such as pedagogy, psychology, management, diagnostics, and information technologies.

Keywords: andragogy, needs of modern society, pedagogical supervision, continuing education system, person-centered approach, reflexive approach, systematic approach, need for education and self-development.

Bugungi kunda ta’lim tizimining eng muhim xususiyatlaridan biri — bu uzluksizlik tamoyilidir. Shaxsning butun hayoti davomida o‘rganishi, o‘z bilim va ko‘nikmalarini yangilab borishi zamonaviy jamiyat ehtiyojidan kelib chiqadi. Shu jarayonda andragogik nazorat — ya’ni kattalar ta’limida o‘qish jarayonini boshqarish, baholash va tahlil qilish tizimi muhim o‘rin egallaydi.

Andragogik nazorat uzluksiz ta’limning ajralmas qismi bo‘lib, u o‘quvchi-shaxsining o‘zini o‘rganish, o‘zini rivojlantirish hamda o‘z natijalarini tahlil qilish imkoniyatini kengaytiradi.

Andragogik nazorat bu kattalar ta’lim jarayonida o‘qitish samaradorligini aniqlash, shaxsiy yutuqlarni baholash, o‘z-o‘zini nazorat qilish va rivojlanish dinamikasini kuzatish tizimidir.

An’anaviy pedagogik nazoratdan farqli o‘laroq, andragogik nazorat:

- o‘quvchi-shaxsning mustaqilligiga tayangan holda amalga oshiriladi;
- o‘zaro baholash, refleksiya va o‘zini baholash usullarini qo‘llaydi;
- faqat natijani emas, balki o‘rganish jarayonining sifatini ham tahlil qiladi.

Bu jarayonda o‘qituvchi – maslahatchi, o‘rganuvchi – faol subyekt sifatida ishtirok etadi.

Andragogik nazorat tizimi bir necha ilmiy asoslarga yani, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv, refleksiv yondashuv, tizimli yondashuv, motivatsion nazariya, kognitiv-psixologik asosga tayanadi.

Uzluksiz ta’lim tizimida andragogik nazorat — bu faqat nazorat va baholash jarayoni emas, balki ta’lim sifati, o‘rganuvchi faoliyati va shaxsiy o‘shishni tahlil qiluvchi integral tizimdir. U o‘rganuvchini o‘z ta’limining faol ishtirokchisiga aylantiradi, uning refleksiv va o‘zini boshqarish kompetensiyalarini shakllantiradi. Shunday qilib, andragogik nazorat — uzluksiz ta’lim sifatini ta’minlashning ilmiy asoslangan mexanizmi sifatida qaraladi.

Zamonaviy dunyoda insonning butun hayoti davomida ta’lim olish, o‘zini rivojlantirish va kasbiy malakasini oshirib borishi jamiyat taraqqiyotining muhim omiliga aylanmoqda. Shuning uchun bugungi ta’lim tizimi **“uzluksiz ta’lim”** tamoyiliga asoslanadi. Uzluksiz ta’lim — bu insonning maktabgacha yoshdan boshlab, mehnat faoliyati va pensiya davrigacha davom etadigan **bilim, ko‘nikma va malaka egallash jarayonidir.**

Ushbu jarayon samaradorligini ta’minlashda **andragogik nazorat** muhim ahamiyatga ega. Chunki u o‘qitish jarayonining natijalarini o‘lchash, o‘quvchi-shaxsning o‘zini baholashi, mustaqil rivojlanish sur‘atlarini aniqlash imkonini beradi. Andragogik nazorat — bu faqat baholash emas, balki **o‘rganish, o‘zini anglash va o‘zini rivojlantirish jarayonini boshqarish tizimidir.**

Andragogik nazorat tizimi bir qator fanlar — pedagogika, psixologiya, menejment, diagnostika, axborot texnologiyalari — bilan uzviy bog‘liqdir. Uning ilmiy asoslari quyidagicha ifodalanadi:

1. **Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv asosida** andragogik nazorat shaxsning o‘ziga xos tajribasi, ehtiyoji, maqsadi va qobiliyatlarini hisobga olgan holda tashkil etiladi. Bu yondashuv har bir o‘rganuvchining o‘qish jarayonidagi mustaqilligini va mas’uliyatini oshiradi.

2. **Faoliyatli yondashuv asosida** nazorat o‘qitishning ajralmas qismi sifatida, o‘quvchi faoliyatining samaradorligini tahlil qilish vositasidir. U o‘rganuvchining **bilish jarayonini, amaliy harakatlarini va ijodiy fikrlashini** aniqlaydi.

3. **Refleksiv yondashuvda** andragogik nazorat faqat tashqi baholash bilan cheklanmay, o‘rganuvchining o‘z faoliyatiga tahliliy yondashuvi – **refleksiyani** o‘z ichiga oladi. Refleksiya orqali shaxs o‘z kuchli va zaif tomonlarini tahlil qiladi, yangi maqsadlarni belgilaydi.

4. **Motivatsion yondashuvning** asosiy maqsadi — o‘qitish jarayonida o‘rganuvchini rag‘batlantirish. Kattalar uchun nazorat jazolovchi emas, **o‘zini rivojlantirishga turtki beruvchi** vosita bo‘lishi kerak.

5. Tizimli **yondashuv** uzluksiz ta’lim tizimining barcha bosqichlari bilan bog‘liq: rejalashtirish, o‘qitish, tahlil qilish, korreksiya va qayta o‘qitish tushuniladi.

Andragogik nazoratning asosiy maqsadi — uzluksiz ta’limda o‘qitish samaradorligini oshirish, o‘rganuvchining rivojlanish darajasini aniqlash va uni o‘zini rivojlantirishga yo‘naltirishdan iborat.

Vazifalari ta’lim jarayonida erishilgan natijalarni obyektiv aniqlash; o‘quvchi faoliyatidagi kamchilik va yutuqlarni tahlil qilish; baholash natijalari asosida ta’lim mazmunini takomillashtirish; shaxsiy va jamoaviy o‘zini baholash madaniyatini shakllantirish; ta’lim sifatini tahlil qilish orqali uzluksiz rivojlanish strategiyasini ishlab chiqishdan iborat.

Bugungi kunda andragogik nazorat jarayonida quyidagi **innovatsion texnologiyalardan** keng qoʻllanib kelinmoqda. Bular: **Elektron nazorat tizimlari (LMS, Moodle, Google Classroom); Portfolio baholash; Refleksiv kundalik; Kompetensiya kartalari; 360° baholash tizimi** yani, oʻquvchini oʻzi, hamkasblari, oʻqituvchisi va rahbari baholaydi.

Shuningdek, andragogik nazorat samaradorligini taʼminlovchi bir qator omillar ham mavjud boʻlib, bular oʻqituvchining andragogik kompetensiyasi – kattalar psixologiyasi va oʻqitish metodologiyasini bilish; **oʻrganuvchining motivatsiyasi** – taʼlimga ichki ehtiyoj va oʻzini rivojlantirish istagi; **nazoratning adolatliligi va ochiqqligi; tizimli tahlil va teskari aloqa mexanizmi; raqamli texnologiyalar integratsiyasi hisoblanadi.**

Andragogik nazoratda korreksion faoliyatning oʻrni haqida gapirganda nazorat natijalariga asoslanib, oʻquv jarayonidagi kamchiliklarni tahlil qilish va ularni bartaraf etish faoliyati tushuniladi. Bu jarayon oʻquvchi faoliyatidagi xatoliklarni aniqlash, sabablarini tahlil qilish, individual rivojlanish yoʻl xaritasini ishlab chiqish, natijalarni muntazam qayta tahlil qilib, oʻsish dinamikasini kuzatishdan iborat.

Uzluksiz taʼlimda andragogik nazorat — bu faqat baholash jarayoni boʻlib qolmay, balki **taʼlim sifati, oʻrganuvchi faolligi va shaxsiy rivojlanishni** tahlil qiluvchi boshqaruv tizimi boʻlib, taʼlimning shaffofligini taʼminlaydi, oʻrganuvchini oʻz faoliyatiga masʼuliyatli yondashishga oʻrgatadi, refleksiv fikrlashni rivojlantiradi, korreksion va rivojlantiruvchi natijalar berish bilan izohlanadi.

Xulosa qilib aytganda, **andragogik nazorat uzluksiz taʼlim jarayonining markaziy boʻgʻini** boʻlib, u orqali oʻqitish sifati, shaxsiy rivojlanish va taʼlim tizimining samaradorligi aniqlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullaeva, Q., & Ergasheva, D. (2022). Pedagogik diagnostika va baholash nazariyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
2. Hasanboeva, O. U., & Yoʻldosheva, M. (2021). Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Oʻzbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
3. Nishonova, Z. (2021). Korreksion pedagogika va maxsus taʼlim asoslari. – Toshkent: TDPU nashriyoti.
4. Eshmurodova, M. (2020). Tarbiya nazariyasi va metodikasi. – Toshkent: “Fan” nashriyoti.
5. Karimova, R. (2023). Andragogik yondashuv va diagnostika jarayonlari. – Toshkent: TDPU ilmiy nashriyoti.
6. Khakimova, D. M. (2023). Innovative thinking-as an important factor in the development of the innovative potential of school teachers. Middle european scientific bulletin, 33, 6-11.
7. Хакимова, Д. М. (2020). ЎҚИТУВЧИ ФАОЛИЯТИДА ИННОВАЦИОН САЛОҲИЯТНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ. НАМАНГАН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ- 2021, 1, 523.
8. Хакимова, Д. М. (2018). Показатели эффективности процесса формирования рефлексивных навыков у учащихся. In INTERNATIONAL SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION (pp. 72-73).

OLIY TA’LIMDA SURDOPEDAGOGIK FANLARINI O’QITISH METODIKASIDA TALABALARNING ILMIY TADQIQOT ISHLARINI TASHKIL ETISH MAZMUNI

Malikova Xurshida Ikramovna

*A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy
instituti “Ta’lim menejmenti” kafedrası v.b. dotsenti, (PhD)*

Annotatsiya: Mazkur maqolada oliy ta’limda surdopedagogik fanlarini o’qitish metodikasida talabalarning ilmiy tadqiqot ishlarini tashkil etish mazmuni yoritilgan. Oliy ta’limda surdopedagogik fanlarini o’qitish metodikasida talabalarning ilmiy tadqiqot ishlarini tashkil etish ish turlari tahlili amalga oshirilgan.

Kalit soʻzlar: Oliy ta’lim, surdopedagogik fanlar, metodika, talabalar, ilmiy tadqiqot ishlari, tadqiqotchilik faoliyati, maxsus tadqiqot kompetensiyalar, umumdidaktik va xususiy tamoyillar.

Аннотация: В статье рассматривается содержание организации научно-исследовательской работы студентов по методике преподавания сурдопедагогических дисциплин в высшем образовании. Проведен анализ видов работ по организации научно-исследовательской работы студентов по методике преподавания сурдопедагогических дисциплин в высшем образовании.

Ключевые слова: Высшее образование, сурдопедагогические дисциплины, методика, студенты, научно-исследовательская работа, научно-исследовательская деятельность, специальные исследовательские компетенции, общедидактические и специальные принципы.

Abstract: This article discusses the content of organizing students' scientific research work in the methodology of teaching surdopedagogical subjects in higher education. An analysis of the types of work in organizing students' scientific research work in the methodology of teaching surdopedagogical subjects in higher education was carried out.

Keywords: Higher education, surdopedagogical subjects, methodology, students, scientific research work, research activity, special research competencies, general didactic and specific principles.

Soʻnggi yillarda oliy ta’limda oʻzgarishlar amalga oshmoqda. Bu esa professor-oʻqituvchidan zamon bilan hamnafas holda pedagogik faoliyatni tashkil etishni taqozo qiladi. Olimlar tomonidan talabalarning oʻquv faoliyatini tashkil etish muammolari har tomonlama oʻrganilganiga qaramay, oliy ta’limda surdopedagogik fanlarini oʻqitish metodikasida talabalarning ilmiy tadqiqot ishlarini tashkil etish mazmuni da bahs-munozaralar mavjud. Talabalarni tadqiqotchilik faoliyatiga tayyorlash maqsadlari, mazmuni va ijtimoiy samarasi uzviy bogʻliqlikda amalga oshiriladi. Mutaxassislik fanlarini oʻqitish fanlarini oʻrganish jarayonida talabalarning umumiy va maxsus tadqiqot kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan qulay muhitini yaratish maqsadga muvofiq [3]. Tadqiqot kompetensiyasi tadqiqot masalalarini hal etish jarayonida oʻqituvchi va talabaning birgalikdagi qidiruv faoliyatini tashkil etish orqali shakllanadi.

O‘qitishda muammoli-qidiruv yo‘nalish etakchi o‘rinda bo‘lib, bu davrda talaba shaxsini rivojlantirish, ijodiy, tadqiqiy-bilish faoliyati, ijodiy fikrlash elementlari, qadriyat munosabatlari tizimini o‘zlashtirish asosida amalga oshadi. Talabalarning tadqiqotchilik faoliyati bosqichlar (muammoni aniqlash, maqsadni belgilash, rejalashtirish, amalga oshirish, refleksiya) asosida amalga oshiriladi. Tadqiqot mavzusini tanlashda talabaning qiziqishi va motivatsion sohasining xususiyatlari hisobga olinadi, ularga mustaqil tanlash imkoniyati beriladi. Biroq kuzatuvlarimiz talabalarni tadqiqotchilik faoliyatiga tayyorlash amaliyotida quyida keltirilgan vazifalarni hal qilishni taqozo etadi [4]:

1. Talabalarni tabiat va uning xususiyatlarini o‘rganishga yo‘naltiradigan tajriba ish turlarini tashkil etish.
2. Talabalarda aynan dars faoliyatida tadqiqotchilik kompetensiyasini shakllantirish, ilmiy manbalar bilan ishlash ko‘nikmasini rivojlantirish, mustaqil izlanishga ustuvorlik berish.
3. Talabalarning intellektual rivojlanishida qiziqishning roli katta ekanini e‘tiborga olgan holda, pedagogik jarayonida tashkil etiladigan faoliyatni rejalashtirishda tadqiqotchilik vositalarning rang-barangligi va ilmiy yo‘nalganligini ta‘minlash.
4. Tadqiqotchilik faoliyatini tashkil etishda fanlararo integratsiyani keng tatbiq etish.
5. Tadqiqot faoliyatiga ta‘sir etadigan omil sifatida ilmiy manbalar, tajriba sinov ishlaridan foydalanishni kengaytirish.
6. Talabalarning ilmiy dunyoqarashini rivojlantirish, mustaqil fikrlash, o‘z-o‘zini anglash malakalarini shakllantirishda og‘zaki, ko‘rgazmali, amaliy metodlarning transformatsiyalashni kuchaytirish, professor-o‘qituvchilarning metodik faoliyatiga pedagogik improvizatsiya talabini joriy etish.
7. Amaliy mashg‘ulot va pedagogik amaliyotda Oliy ta‘limda surdopedagogik fanlariga oid muammolarni hal etishga yo‘naltirish.
8. Talabalarni ilmiy tadqiqot faoliyatiga tayyorlash bo‘yicha ilmiy seminar va to‘garaklar tashkil etish.

Bunda professor-o‘qituvchilar keltirilgan omillarni e‘tiborga olishi talab etiladi: talabaning psixik rivojlanish xususiyatini e‘tiborga olish; talabalarni tadqiqotchilik faoliyati uchun kerakli resurlar bilan ta‘minlash; har bir talabaga bilimlarni muvaffaqiyatli o‘zlashtirishi uchun yuqori darajada qulay rivojlantiruvchi pedagogik muhit yaratish; Oliy ta‘limda surdopedagogik fanlariga doir o‘quv materiallari va eksperiment o‘tkazish tajribasini anglash; tadqiqotchilik faoliyatida talabaning maxsus kompetensiyasini rivojlanishini ta‘minlash; ta‘lim jarayonida talabaning mustaqil izlanish faoliyatiga ustuvorlik berish; tadqiqotchilik faoliyatini tashkil etishda shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvni ta‘minlash.

Oliy ta‘lim jarayonida talabalarni tadqiqotchilik faoliyatiga tayyorlashda professor-o‘qituvchi umumdidaktik va xususiy tamoyillarga tayanadi[2]. Bu tamoyillar ta‘lim mazmunini amaliyotda samarali qo‘llashni talab etadi hamda talabalarning aniq bilimlar ko‘lamini shakllantiradi. Natijada talabada fikrlash faoliyati tizimlashadi va tadqiqot kompetensiyasi shakllanishiga yordam beradi, kuzatish ko‘nikmasi, tahlil, taqqoslash va umumlashtirish, xulosa chiqarish, sabab-oqibat munosabatlarini anglash, muhokama va tashxislash ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Tadqiqot davrida talabalarni tadqiqotchilik faoliyatiga tayyorlashda ilmiylik, ko‘rgazmalilik, tizimlilik, izchillik, ongillik va faollik, qiyosiylik kabi tamoyillariga tayanildi.

Ilmiylik tamoyili talabalarda tabiatga oid avvaldan mavjud bilimlarga asoslanib va ulardan kelib chiqqan holda yangi bilim beriladi O‘qituvchi ma’lumotlarni ilmiy asoslash bilan birga uning mantiqiyligi, tarixiylikini izohlaydi va tahlil qiladi.

Ko‘rgazmalilik, bilim berishda turli tuman ko‘rgazma qurollardan samarali foydalaniladi. Talaba eshitish orqali 15-20% eslab qolsa, ko‘rish va amalda bajarish orqali esa 80-85 % ma’lumotni xotirasida saqlaydi.

Tizimlilik tamoyilida talabalar tabiat va tabiiy hodisalarining umumiy qonuniyatlari, aloqadorligini tasavvur qilish hamda o‘zlashtirish, turli vazifalarni hal etishni ta’minlaydi. Ular uchun yaratilgan ta’limiy vaziyat va erkin sharoit bilimlarni o‘zlashtirish samarali kechishiga xizmat qiladi. Amaliy mashg‘ulotda qulay muhit yaratish uchun tanlagan faoliyat ketma-ketligini aniqlash va davomiyligini bajarishga imkon beriladi. Talabalar tadqiqotchi rolini ijro etadi, o‘qituvchi ko‘rsatmasini bajaruvchi emas, balki faol ishtirokchiga aylanadi.

Izchillik tamoyilida uzluksiz ravishda berib boriladi. Masalan, nazariy va amaliy mashg‘ulotlar, ilmiy to‘garak, mustaqil ta’lim, laboratoriya ishlari natijada talaba bugun o‘zlashtirgan bilimlarni kecha o‘rganilganlardan kelib chiqib, anglaydi, ularni mustahkamlaydi va ertaga o‘rganiladiganlariga zamin hozirlaydi.

Onglilik va faollik talabalar o‘zlashtirayotgan bilimni hayotda qo‘llay bilishlari uchun ta’lim berish jarayoni faol fikrlashga qaratiladi, ularni darsda ongli ravishda va faol qatnashishga yo‘naltiriladi.

Qiyosiylik yangi va avval o‘zlashtirgan bilimlar qiyosiy tahlil qilinadi. Yangi ma’lumotlarni bo‘lg‘usi pedagogik faoliyatida tatbiq etish yo‘llarini ko‘rsatib beradi.

O‘lchamlilik tamoyilida o‘quv materiallari talabalarining potentsiali va o‘zlashtirish darajasiga mos bo‘lishi lozimligini anglatadi. Bunda dars mashg‘ulotlarini tadqiqotchilik va loyiha usullarida olib borish pedagogik talab hisoblanadi. Tadqiqotchilik talabalarni “sub’ekt-sub’ekt”, “qayta aloqa”, o‘z-o‘zini baholash” munosabatini amalga oshirishini kafolatlaydi. Talabalarining mantiqiy tafakkuri, ijodiy va tadqiqotchilik faoliyatini tashkil etishda innovatsion loyihalardan foydalaniladi. Ularning ixtiyoriga ko‘ra tabiat bilan bog‘liq tanlagan tajriba quyidagilar ko‘zda tutiladi:

- mavzular ta’rifi o‘quv dasturining mazmuniga mos bo‘lishi va ularni tizimli ravishda qo‘llash;
- mavzular turli xil murakkablik darajasiga ega bo‘lishi;
- topshiriqlar mavzusi talabalarining bilim, qiziqish va ehtiyojlariga mos ravishda tanlanishi;
- Oliy ta’limda surdopedagogik fanlari mazmuni fanlararo integratsiyani o‘z ichiga olishi;
- muammo va vazifalarni hal qilish jarayonida pedagogning yetakchilik rolini oshirish.

O‘quv jarayonida tadqiqot ustida ishlayotgan talabalar bilan ishlashda o‘qituvchi teng huquqli sherik vazifasini bajaradi. O‘qituvchi va talaba umumiy maqsad asosida faoliyat yuritishi lozim, chunki ular o‘zaro bilim va tajriba almashadi. O‘qituvchi talabani faol bo‘lishga undashi muhim. O‘qituvchi talabalarga ma’lumot manbai hisoblanadi, u kerakli ko‘rsatma va maslahatlar beradi.

Bundan tashqari oliy o‘quv yurti talabalarining tadqiqotchilik faoliyatini o‘quv-uslubiy ta’minlash ham taqozo etiladi. Ular qator usullarni o‘z ichiga oladi:

- diagnostik (anketa o‘tkazish, test, suhbat, intervyular);
- prognostik (taqsimlash, o‘z-o‘zini baholash, ekspert bahosi);
- kuzatuvchanlik (bevosita va bilvosita kuzatish, o‘zini-o‘zi kuzatish);
- praksimetrik (faoliyat mahsulotlarini tahlil qilish);
- natijalarni statistik qayta ishlash usullari.

Diagnostika maqsadida yasama modellash, rol o‘yinlar kabi usullardan foydalaniladi. Diagnostik usullarni tanlash yoki mualliflik usullarini ishlab chiqish maqsadga muvofiq bo‘lgan uchta asosiy guruhda amalga oshirildi[1]:

1. Tadqiqotchilik faoliyatiga tayyorlik komponentlarining shakllanganlik darajasini aniqlash.
2. Tadqiqotchilik ko‘nikma va malakalarini rivojlantirishning umumiy darajasini aniqlash.
3. Oliy ta’lim tashkiloti talabalarida tadqiqot ko‘nikma va malakalarini rivojlantirishni rag‘batlantiruvchi qulay (optimal) didaktik shartlarni aniqlash.

Tajriba ishlarida samarali metodni tanlashda quyidagilarni kuzatish va tashxislash muhim degan xulosaga keldik:

- talabalarining bilish faolligi va mustaqillik darajasini oshirish;
- tadqiqotchilik faoliyatiga tayyorlikni shakllantirish;
- talabaning o‘z qobiliyatini maksimal darajada rivojlantirishga intilishini va ulardan tadqiqot faoliyatida unumli foydalanishga yo‘naltirish;
- bilim darajasini oshirish;
- talabaning ijtimoiy-psixologik moslashuvchanligi, o‘z-o‘zini rivojlanishi va namoyon etishini ta’minlash.

Talabalarda kognitiv jarayonlarning rivojlanishi eng yuqori darajaga yetadi, bu ularga aqliy mehnatning barcha turlarini, hatto murakkablarini ham bajarishga deyarli tayyor bo‘lishga imkon beradi. Xotira, nutq, fikrlash, idrok, e’tibor, tasavvur kabi bilim jarayonlari takomillashadi [6]. Talabalar mantiqiy fikrlashi, nazariy fikr yuritishi, o‘zini-o‘zini ko‘zdan kechirishi, farazlar bilan ishlashi, umumiy xulosalar va aniq xulosalar chiqarishi mumkin.

Talabalar ko‘plab ilmiy tushunchalarni o‘rganadi va ulardan tadqiqot muammolarini hal qilishda foydalanishlari mumkin. Talaba yoshining o‘ziga xos xususiyati bu ong va o‘zini-o‘zi anglashning o‘sishi, ong doirasi kengayib, o‘zi, odamlar va atrofdagi dunyo haqidagi bilimlari chuqurlashishidir. Talabalarda har qanday qadamni nazorat qilish qobiliyati namoyon bo‘ladigan, o‘zini-o‘zi nazorat qilish rivojlanadi, lekin ko‘pchilik o‘z faoliyat rejasini tuza olmaydi. Bularning barchasi ma’lum darajada tadqiqotchilik faoliyatida o‘qituvchi tamonidan maqsadli ko‘rsatma beriladi. Fanini o‘qitish jarayonida muammoli savollar berish, ularga yechim topish, olingan natijalarni tahlil qilish, xulosa chiqarish va umumlashtirishni o‘rgatishi kerak. O‘quv jarayonining sifati tabiiy fanlar integratsiyasiga bog‘liq. Tadqiqotchilik faoliyati talabalar motivatsiyasini oshirishga yordam beradi.

Talabalar dars faoliyati orqali kelajak hayotini rejalashtirishga intiladi. Shaxsiy qiymatga ega bo‘lgan kognitiv bilish motivlari bilan birgalikda ijtimoiy motivlar paydo bo‘ladi. Talaba faoliyatining motivlari orasida muvaffaqiyatga intilish, belgilangan maqsadga erishishda namoyon bo‘ladigan yutuq motivi eng muhim hisoblanadi. Tadqiqotchilik faoliyatini tizimli tashkil etish, individual tajribani amalga oshirish, tabiiy fanlar bo‘yicha yangi ma’lumotlarni o‘rganish, talabalarining asosiy ta’lim faoliyati hisoblanadi. Oliy ta’lim jarayonida tahliliy, tadqiqiy

elementlarini o‘z ichiga olgan o‘quv faoliyati professional mutaxassislarni tayyorlash imkonini beradi. Ta’lim jarayonini mohirona tashkil etilishi talabani keyingi pedagogik faoliyat sub’ekti sifatida shakllanishiga, uning kelajakda o‘z kasbining yetuk mutaxassisi bulishiga ta’sir ko‘rsatadi. Bunga ko‘p jihatdan to‘g‘ri tashkil etilgan tadqiqotchilik faoliyati asos bo‘ladi va talabalar yangi bilimlarni egallaydilar. Ma’lumki, bilim muhim funktsional xususiyatga ega bo‘lib, u har doim qandaydir muammoli vaziyatni hal qilish vositasidir. Dj. Dyui ta’kidlaganidek, “muammo fikrning maqsadini belgilaydi, maqsad esa fikrlash jarayonini boshqaradi”. Talabalar ongli ravishda hayot haqidagi kundalik tushunchalarni ilmiy tushuncha bilan almashtiradilar. Ular tabiiy fanlar tizimiga kiruvchi bir-biriga yaqin fanlarni o‘rganishda olingan bilimlarni o‘z tafakkurida birlashtira oladi, nazariy xulosalar chiqaradi, aloqalar va bog‘liqliklar o‘rnatadilar va olingan bilimlarga to‘liqroq ta’rif beradilar.

Adabiyotlar

1. Mamarajabova Z.N. Adabiy ta’lim jarayonida zaif eshituvchi o‘quvchilar nutqini rivojlantirish.. ,Ped. fan. doktori. dis. (DSc) avtoref...– Toshkent:TDPU.2020
2. Maxsus pedagogika (darslik). P.M.Po‘latova, L.Sh.Nurmuxammedova, D.B.Yakubjanova, Z.N.Mamarajabova, Sh.M.Amirsaidova, A.D.Sultonova. T., “Fan va texnologiya” nashriyoti. 2014.
3. Назарова Н.М. Специальная педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Л.И.Аксенова, Б.А.Архипов, Л.И.Белякова и др.; Под ред. Н.М.Назаровой. 4-е изд., - М.: Издательский центр «Академия» 2005. - 400 с..
4. Назарова Н.М., Пенин Г.Н. История специальной педагогики: Специальная педагогика в 3 Т., Т 3, - М. Академия, 2008.
5. Yakubjanova D.B. Bo‘lajak defektologlarda kasbiy ijodkorlikni rivojlantirish texnologiyasi: ped. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) diss.avtoref. –T., 2017. -22 b.
6. Шадриков, В. Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности. — М.: Наука, 1982. – 18

LINGUOCULTURAL DIFFERENCES AND TRANSLATION STRATEGIES OF ANN BRONTE'S WORKS

Erimbetova Shakhzada Abatbaevna

Doctoral student of NSPI

Annotatsiya: Bu maqolada Anna Bronte asari "Agnes Grey" haqida va shu roman orqali Viktoriya davrining madaniy, axloqiy va ijtimoiy hayoti aks ettiriladi. Yana Bronte badiiy uslubi orqali o'sha davrdagi ayol-qizlarning turmushidagi murakkabliklar, ijtimoiy turmushidagi qiyinchiliklar bayon etilgan. Haqiqat tarafdori bo'lgan Anna Bronteni boshqa yozuvchilardan ajralib turadigan o'ziga xos xususiyatga ega ekanligi haqida bir qancha olimlarning fikrlari keltirilgan. Asarni lingvomadaniy jihatdan boy qilib ko'rsatuvchi antroponimlar va toponimlar haqida ham ma'lumot berilgan

Tayanch so'zlar: Viktoriya davri, tanqidiy qarash, guvernant, antroponim, madaniy identifikator, toponim, so'z birikmalari.

Аннотация: В этой статье рассказывается о произведении Анны Бронте "Агнес Грей," и через этот роман освещается культурная, этическая и социальная жизнь Викторианской эпохи. Более того, художественный стиль Бронте изображает сложности в жизни женщин того периода и трудности в их социальной жизни. Было высказано мнение нескольких учёных о том, что Анна Бронте, сторонница правды, обладает уникальным качеством, которое отличает её от других писателей. Также представлена информация об антропонимах и топонимах, которые делают произведение лингвокультурно богатым.

Ключевые слова: Викторианский период, критическое мышление, гувернантка, антропоним, культурный идентификатор, топоним, словосочетания

Abstract: This article focuses on Anna Bronte's "Agnes Grey," a novel that portrays the cultural, ethical, and social life of the Victorian era. Furthermore, through Brontë's artistic style, the complexities in the lives of women and the difficulties in social life of that time are depicted. Several scholars have expressed the opinion that Anna Brontë, a proponent of truth, possesses a unique characteristic that distinguishes her from other writers. Information is also provided on anthroponyms and toponyms that make the work linguoculturally rich.

Keywords: Victorian era, critical perspective, governess, anthroponym, cultural identity, toponym, phrases.

Introduction: Ann Brontë (1820-1849) is an English writer who, although the least famous among the Brontë sisters, occupied an important place in Victorian literature through her novel "Agnes Gray," which focuses on deep psychological and social issues. The work was published in 1847, and in that case, the author depicted the ethical, religious, and social environment of Queen Victoria's England through the lives of the "governess." The work is rich in autobiographical elements and is based on Ann Brontë's own life experiences.

The novel "Agnes Grey" can be considered a unique product of the Victorian era's cultural, ethical, and social thought. This period, known as the second half of the 19th century, was marked by the British Empire reaching its most powerful stage, significant social stratification following the Industrial Revolution, and the establishment of ethical norms in society. Victorian culture is

distinguished by its conservative values, patriarchal social structure, personality, adherence to various religious beliefs, and ethical norms, and ardent aspirations for social status.

Ann Brontë, in her novel "Agnes Grey," expresses these views by depicting the social status of the "governess" class. It can be said that Ann Brontë describes the class of "governesses" as "social beings who live in solitude but live between two classes." He writes, "I could not help but wonder at the selfishness and hard-heartedness that could so coldly consign a young girl to such a position [2]". This statement demonstrates the author's skill in exposing social inequality and lack of empathy in society.

Several researchers in the field of English literary studies have thoroughly analyzed Ann Brontë's literary legacy, particularly her novel "Agnes Grey." For example, Elizabeth Langland, in her work "Nobody's Angels: Middle-Class Women and Domestic Ideology in Victorian Culture" (1995), attempted to reveal the repressive social role of Victorian women through Ann Brontë's portrayal of a female "governess." At the same time, Marianne Thormählen ("The Brontës and Religion," 1999) deeply describes Ann Brontë's religious-philosophical views and their reflection in her works. Lucasta Miller, while reflecting on the critical and social foundations of the Brontë style, calls Ann Brontë a writer based on the principle of "less romance, more truth [4]."

The novel by Agnes Grey explores the social injustices of the Victorian era, a work written from a socio-critical perspective based on the author's personal life experiences and observations. In the work, the working class, especially the "governess"—that is, home teachers—is depicted as a stratum not fully belonging to any social class. If "governess" live close to the upper political group, they will not be perceived by this class as a socially equal stratum, and they will be alien to the lower class. These two interrelationships reveal the contradictory aspects of Victorian social consciousness.

N.P. Mikhalskaya considers Ann Brontë a writer who continued the traditions of classical realism in English literature. According to him, the novel "Agnes Gray" has simple language and balanced composition, and the work naturally and convincingly depicts ethical contradictions and social inequalities in society [6:34]. According to N.P. Mikhalskaya, Ann Brontë's prose is very open and self-confident for its time and holds particular significance in depicting the inner struggles of Victorian women. The language used in Ann Brontë's novel "Agnes Grey" serves as a tool for reflecting the author's ethical and aesthetic views, the psycho-social mood, and cultural values of the Victorian era. The author's emphasis on simplicity, clarity, and ethical rigor is observed in the language of the work. Through language, it reflects the cultural and social realities of modern English society, as well as depicts the complex social situation of representatives of the governess class. Excessive embellishments, romantic emotionality, or high-flown rhetorical phrases are not observed in the author's language. On the contrary, it depicts real life, the thoughts and feelings of ordinary people, based on realism. The use of phrases, realia, and religious-ethical terms characteristic of the Victorian era's cultural context in the work enriches it linguoculturally. For example, phrases like "tea-time," "Sunday school," and "chapel" are essential hallmarks of English culture. Anthroponyms—the role of personal names in literary texts and their social, cultural, and semantic functions—hold a special place in translation studies. From the perspective of linguoculturology, anthroponyms serve not only as a defining unit but also as a cultural identifier. Through the characters of the novel, they will be reflected in the culture, religious beliefs, and class hierarchy of the era.

For example, the name "Agnes" in ancient Greek means "purity" and refers to the hero's moral qualities. The surname "Grey" is associated with gray, signifying its insignificant, mediocre status in society and its invisible place in life. Through this, the author defines Agnes's social standing, personal qualities, and upbringing through her chosen name and surname. "Toponyms used in the text often serve not only as geographical landmarks but also as bearers of cultural information, revealing the characteristics of the 19th-century social space of England" [8:93]. This suggests that toponyms, as linguocultural components, carry two functional burdens. On the one hand, they provide geographical accuracy, and on the other hand, they represent the division of 19th-century English society into class, religious, and economic strata. For example, residential names like "Ashby Park" or "Horton Lodge" can reflect information about the lifestyle of a high-ranking political group. At the same time, Ann Brontë's novels, particularly "Agnes Grey," provide an in-depth analysis of the complex sociocultural context of the Victorian era through linguocultural units—anthroponyms, toponyms, and historical and religious units. These units not only form artistic images but also serve to express social contradictions and cultural differences [8:89-94].

E.V. Povzun analyzes the problematic and thematic features of Ann Brontë's second novel, "The Tenant of Wildfell Hall" (1848). According to the author, Brontë's artistic style reveals the complexities in the lives of Victorian women, the severity of social roles, and religious ethical circles. This analysis is directly related to the linguocultural units in the novel "Agnes Grey," especially the ethical values and role in society associated with the image of the "governess." E.V. Povzun notes that one of the distinctive features of the author's style is the strong individualism of the characters in this novel and the formation of personal values and social limitations [7:94-98].

Thus, the language system of the novel "Agnes Grey" appears not only as a literary aesthetic but also as a powerful linguocultural system reflecting the cultural behavior, ethical values, and social inequalities of the Victorian era. The stylistic and cultural components in the work reveal the author's artistic skill through his realistic approach and his appreciation of the principles of ethical justice and human dignity.

References

1. Arziyeva B. A. APPROACHES TO TEACHING INTERCULTURAL COMPETENCE //Hamkor konferensiyalar. – 2024. – T. 1. – №. 7. – С. 214-216.
2. Brontë, A. *Agnes Grey*. – London: Smith, Elder & Co., 1847.
3. Langland, E. *Nobody's Angels: Middle-Class Women and Domestic Ideology in Victorian Culture*. – Ithaca: Cornell University Press, 1995.
4. Miller, L. *The Brontë Myth*. – London: Vintage, 2001.
5. Мамирбаева Д., Даулетмуратова Д. Impact of globalization on higher education //Ренессанс в парадигме новаций образования и технологий в XXI веке. – 2022. – №. 1. – С. 149-150
6. Михальская Н.П. Десять английских романистов. – М.: Флинта, 2003. – С. 34.
7. Повзун Е.В. Проблемно-тематическое своеобразие романа Энн Бронте «Незнакомка из Уайлдфелл-Холла» (1848) // Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2010. – № 8. – С. 94–98.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ СТУДЕНТОВ МАГИСТРАТУРЫ

Мамбетова Нилуфар Бахром кизи

*Национальный институт педагогического
мастерства имени А.Авлоний*

Аннотация. В статье анализируются психологические особенности профессионального развития студентов магистратуры как важного этапа становления будущих высококвалифицированных специалистов. Рассматривается специфика данного уровня обучения, которая включает интеграцию глубокой теоретической подготовки, научно-исследовательской деятельности и практической ориентации. Выделяются ключевые психологические факторы, влияющие на успешность профессионального развития магистрантов: мотивация достижения, профессиональная идентичность, саморегуляция учебной и научной деятельности и критическое мышление. Обсуждаются потенциальные психологические трудности этого этапа, такие как синдром выгорания, неопределенность карьерного пути и необходимость эффективного управления временем при совмещении работы и учебы. Особое внимание уделяется роли научного руководителя и образовательной среды в формировании профессиональной зрелости и субъектной позиции магистранта. Предлагаются практические рекомендации по оптимизации психологического сопровождения и развитию у студентов-магистрантов навыков, необходимых для самостоятельной и успешной профессиональной деятельности.

Ключевые слова: Профессиональное развитие, студенты магистратуры, профессиональная идентичность, саморегуляция, научно-исследовательская деятельность, мотивация достижения.

Annotatsiya. Maqolada magistrantlarning kasbiy rivojlanishining psixologik o‘ziga xosliklari bo‘lajak yuqori malakali mutaxassislarning shakllanishidagi muhim bosqich sifatida tahlil qilinadi. Ushbu ta’lim darajasining chuqur nazariy tayyorgarlik, ilmiy-tadqiqot faoliyati va amaliy yo‘nalishning integratsiyasini o‘z ichiga olgan o‘ziga xos jihatlari ko‘rib chiqiladi. Magistrantlarning kasbiy rivojlanishi samaradorligiga ta’sir etuvchi asosiy psixologik omillar: yutuqqa erishish motivatsiyasi, kasbiy identifikatsiya, o‘quv va ilmiy faoliyatni o‘zini-o‘zi boshqarish hamda tanqidiy fikrlash kabilar ajratib ko‘rsatiladi. Ushbu bosqichdagi potensial psixologik qiyinchiliklar, jumladan, professional zo‘riqish sindromi, karyera traektoriyasi noaniqligi va ish hamda o‘qishni birlashtirishda vaqtni samarali boshqarish zaruriyati muhokama qilinadi. Magistrantning kasbiy yetukligi va subyektlik pozitsiyasini shakllantirishda ilmiy rahbar va ta’lim muhitining roliga alohida e’tibor qaratiladi. Magistrant-talabalarda mustaqil va muvaffaqiyatli kasbiy faoliyat uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalarni rivojlantirish va psixologik qo‘llab-quvvatlashni optimalizatsiya qilish bo‘yicha amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: kasbiy rivojlanish, magistrant talabalar, kasbiy identifikatsiya, o‘zini-o‘zi boshqarish, ilmiy-tadqiqot faoliyati, yutuqqa erishish motivatsiyasi.

Abstract. The article conducts a theoretical analysis of the psychological specifics of professional development (PD) among master's students as a critical stage in the formation of highly qualified specialists. It examines the distinct features of this educational level, which

necessitate the integration of deep theoretical grounding, intensive research activity, and practical orientation. Key psychological factors influencing the effectiveness of PD among master's students are identified, including achievement motivation, professional identification, self-regulation of academic and research activities, and critical thinking. Potential psychological challenges inherent to this stage, such as professional burnout syndrome, career trajectory uncertainty, and the need for effective time management when balancing study and employment, are discussed. Particular emphasis is placed on the vital role of the academic supervisor and the educational environment in cultivating the master's student's professional maturity and subjective agency (position). The article proposes practical recommendations aimed at optimizing psychological support and developing the essential skills required for independent and successful professional activity among master's students.

Keywords: Professional development, Master's students, Professional identification, Self-regulation, Research activity, Achievement motivation, Critical thinking, Professional maturity.

Введение. Актуальность проблемы профессионального становления студентов в системе высшего образования традиционно высока, однако этап магистратуры приобретает критическое значение в контексте современных требований к рынку труда. Общество нуждается в высококвалифицированных специалистах, способных не только применять готовые знания, но и самостоятельно вести научно-исследовательскую деятельность (НИД), генерировать инновации и брать на себя ответственность за принятие сложных решений.

Магистратура представляет собой уникальную ступень обучения, которая сочетает глубокую теоретическую подготовку с практической ориентацией и обязательным компонентом НИД. Этот этап требует от студента качественного перехода от репродуктивного (бакалавриат) к продуктивному типу деятельности, что влечет за собой значительные психологические изменения.

Цель данной статьи — проанализировать психологические особенности профессионального развития студентов магистратуры, выявить ключевые факторы, влияющие на его успешность, и предложить практические рекомендации по оптимизации психологического сопровождения магистрантов.

Теоретические основы и специфика этапа магистратуры.

Профессиональное развитие в контексте высшего образования — это непрерывный процесс личностного и профессионального самоопределения, включающий освоение специальных знаний, формирование профессионально важных качеств и принятие профессиональной идентичности.

Специфика обучения в магистратуре определяется следующими ключевыми особенностями:

Интеграция — глубокое интегрирование фундаментальных знаний, прикладных навыков и научно-исследовательского инструментария.

Самостоятельность и субъектность — резкое повышение требований к автономности студента в планировании, организации и выполнении учебной и научной работы. Успешная НИД (включая работу над диссертацией) напрямую зависит от развития субъектной позиции магистранта.

Совмещение ролей – для многих студентов этот период совпадает с началом или активным продолжением профессиональной деятельности, что создает необходимость эффективного управления временем и балансирования ролей «студент», «исследователь» и «работник».

Ключевые психологические факторы успешности профессионального развития магистрантов. На эффективность и качество профессионального развития на магистерском уровне влияет комплекс психологических факторов, определяющих внутренние ресурсы студента.

Мотивация достижения. Это внутренняя сила, побуждающая студента к высоким стандартам выполнения задач, преодолению препятствий и получению значимых результатов. В контексте НИД мотивация достижения обеспечивает готовность к долгосрочной, кропотливой работе, необходимой для написания качественной магистерской диссертации. Она является противовесом мотивации избегания неудач, которая может тормозить инициативу и исследовательский поиск.

Профессиональная идентичность. На этапе магистратуры происходит кристаллизация и укрепление профессиональной идентичности. Студент переходит от вопроса «Кем я буду?» к «Каким специалистом я являюсь?». Успешное завершение обучения и защита диссертации выступают актом самореализации и закрепления идентичности «специалиста-исследователя».

Саморегуляция учебной и научной деятельности. Саморегуляция — это способность управлять своими психическими и физиологическими ресурсами, обеспечивая достижение поставленных целей. Для магистрантов это включает: целеполагание, планирование (особенно НИР), мониторинг выполнения задач и коррекцию стратегий обучения/исследования. Высокий уровень саморегуляции критически важен при необходимости совмещения работы и учебы. Критическое мышление. Необходимость работы с большим объемом научной информации, ее анализ и синтез требуют развитого критического мышления. Это качество позволяет магистранту не просто воспроизводить чужие идеи, но и самостоятельно оценивать их достоверность, выявлять пробелы в знаниях и формулировать собственную научно обоснованную позицию.

Психологические трудности и вызовы. Высокая интенсивность и ответственность этапа магистратуры порождают специфические психологические трудности.

Синдром выгорания. Возникает вследствие хронического стресса, вызванного сочетанием интенсивной учебной нагрузки, требований НИД и часто – профессиональной занятости. Проявляется эмоциональным истощением, цинизмом и снижением чувства личной эффективности. Неопределенность карьерного пути. Успешное завершение магистратуры ставит перед выпускником жесткий выбор: продолжать академическую карьеру (аспирантура) или сосредоточиться на практической деятельности. Эта неопределенность может вызывать тревогу и затруднять фокусировку на текущих задачах.

Управление временем и баланс. Необходимость эффективно совмещать работу и учебу требует не только навыков тайм-менеджмента, но и психологической устойчивости к постоянному давлению дедлайнов и нехватки ресурсов.

Роль образовательной среды и научного руководителя.

Роль научного руководителя. Научный руководитель выступает ключевым агентом формирования профессиональной зрелости магистранта. Его роль заключается в переходе от позиции наставника (директивное управление) к позиции фасилитатора (поддержка самостоятельности). Эффективное руководство должно стимулировать магистранта к принятию субъектной позиции, когда студент несет полную ответственность за замысел, процесс и результат своего исследования. Роль образовательной среды. Образовательная среда должна быть построена таким образом, чтобы стимулировать не только передачу знаний, но и развитие ключевых профессиональных компетенций. Это достигается через:

Внедрение проектного обучения и междисциплинарных НИР.

Создание площадок для научных дискуссий и публичных защит исследовательских этапов. Организация психологического сопровождения, направленного на профилактику выгорания и развитие навыков саморегуляции.

Профессиональное развитие студентов магистратуры — это критический период, характеризующийся интенсификацией НИД и психологической нагрузкой. Успешность этого этапа определяется такими факторами, как высокая мотивация достижения, четкая профессиональная идентичность и развитые навыки саморегуляции и критического мышления. Практические рекомендации по оптимизации сопровождения:

Развитие саморегуляции и тайм-менеджмента. Внедрение обязательных тренингов, направленных на эффективное планирование НИД, расстановку приоритетов и профилактику прокрастинации. Профилактика выгорания. Включение в учебный план семинаров по психогигиене и управлению стрессом, а также предоставление доступа к психологическим консультациям. Укрепление субъектной позиции. Научным руководителям рекомендуется использовать коучинговый подход, побуждая магистранта к самостоятельному поиску решений и принятию ответственности за исследовательский процесс. Карьерное консультирование. Организация регулярных встреч с представителями отрасли и выпускниками для снижения неопределенности карьерного пути и формирования реалистичных профессиональных целей.

Таким образом, оптимизация психологического сопровождения и целенаправленное развитие ключевых навыков являются необходимыми условиями для становления магистрантов как самостоятельных и успешных специалистов.

Список использованной литературы

1. Асмолов, А. Г. Психология личности: культурно-историческое понимание развития человека. 3-е изд., испр. и доп. Москва: Смысл: Академия, 2007. 528 с.
2. Зимняя, И. А. Педагогическая психология: учебник для вузов. 2-е изд., доп., испр. и перераб. Москва: Логос, 2002. 384 с.
3. Маркова, А. К. Психология профессионализма. Москва: Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. 308 с.
4. Осницкий, А. К. Психология самостоятельности: методы исследования и диагностики. Москва: НПП «СИП РИА», 1996. 128 с.
5. Шаповаленко, И. В. Возрастная психология (Психология развития и возрастная психология): учебник для вузов. Москва: Гардарики, 2005. 349 с.

TA’LIMNI RIVOJLANTIRUVCHI MILLIY QADRIYATLAR STRATEGIYALARINI TADBIQ ETISH

Hamdamova Manzura Zuvaydillayevna

*Ped.f.n. dotsent, “Antik dunyo” xalqaro
akademiyasining professori, Toshkent viloyati
pedagoik mahorat markazi, “Pedagogika,
psixologiya va ta’lim texnologiyalari” kafedrasining
professor v.b.*

ANNOTATSIYA

Ushbu ilmiy-nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan maqola, o‘zining kasbiy malakasini oshirishib boruvchi ta’lim tizimida faoliyat olib borayotgan xodimlarga mo‘ljallangan bo‘lib, bu boradagi bilimlarni uzluksiz ta’lim tizimidagi maskanlarda, o‘quvchi va o‘qituvchi xodimlarlar bilan qo‘shimcha ishlash, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarni tashkil etish, milliy qadriyatlar asosida insonparvarlik fazilatlarini rivojlantiruvchi metodlardan foydalanish mumkin.

Kalit so‘zlar: strategiya, kasbiy malaka, insonparvarlik, milliy qadriyatlar, metod, fazilat, rivojlantirish.

АННОТАЦИЯ

Данная статья, имеющая научно-теоретическое и практическое значение, предназначена для работников системы образования, повышающих свою профессиональную квалификацию, и для предоставления знаний в этой связи в местах непрерывного образования, дополнительной работы со студентами и педагогическими работниками, организации духовно-педагогической деятельности. образовательные мероприятия, национальные ценности, можно использовать методы, развивающие на ее основе гуманитарные качества.

Ключевые слова: стратегия, профессиональная квалификация, гуманизм, национальные ценности, метод, добродетель, развитие.

ANNOTATION

This article of scientific-theoretical and practical importance is intended for employees working in the educational system who are improving their professional qualifications, and to provide knowledge in this regard in places of continuous education, additional work with students and teaching staff, organization of spiritual and educational events, national values it is possible to use methods that develop humanitarian qualities based on it.

Key words: MOOC, strategy, professional qualification, humanitarianism, national values, method, virtue, development.

Kirish. Texnikaviy taraqqiyot natijasida jamiyatda sodir bo‘layotgan texnokratik jarayonlar va boshqa hodisalar insonning ruhiy-ma’naviy kamolotiga ta’sir qilishi mumkin bo‘lgan salbiy omillarni mo‘tadillashtirish ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini yanada oshirishni kun tartibiga qo‘ymoqda. Milliy qadriyatlar asosida jahonda yuksak ma’naviy fazilatlarini kamol toptirish yo‘lidagi izlanishlar sof insoniy munosabatlarning strategiyasi sifatida talqin qilinadi.

Dunyoning yetakchi oliy ta’lim muassasalari va ilmiy markazlarida yoshlarni ma’naviy tarbiyalash falsafasi, metodologik va uslubiy asoslarini takomillashtirish, uni obyektiv baholashning mezon va darajalarini ishlab chiqish bo’yicha bir qator tadqiqotlar olib borilmoqda. Jumladan, targ’ibot turlarining mohiyatini “hayotni aks ettirish”, “bunyodkorlik”, “bilim berish”, “baholash”, “mafkura”, “o’zlikni ifodalash”, “muloqot”, “qadriyatlar tili” kabi konsepsiyalarning metodologik tahlili, san’at turlari mohiyatini deferensiyalash, yoshlarning mafkuraviy sog’lomlik darajasini oshirish muammolarini o’z ichiga olib, yoshlarni ma’naviy tarbiyalashning yangi modellarini yaratish va amaliyotga tatbiq etish zaruratini ilgari surmoqda. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ilgari surilgan tashabbuslar asosida qabul qilingan “2022–2026-yillarga mo’ljallangan Yangi O’zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to’g’risida”gi Farmonining to’rtinchi bo’limi “Adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish” deb nomlanadi. O’zida 34 ta maqsadni birlashtirgan, bevosita ma’naviy taraqqiyotni ta’minlash va sohani yangi bosqichga olib chiqishga qaratilgan mazkur bo’lim yoshlarni ma’naviy-axloqiy, jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ta’lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko’tarish, xalqimiz ma’naviyati, milliy qadriyatlarining targ’iboti uchun zarur shart-sharoitlar yaratilib, g’oyaviy-estetik tarbiyalashning ijtimoiy pedagogik texnologiyalaridan samarali foydalanish imkoniyatlarini ochib bermoqda. O’zbekiston Respublikasida ta’lim va kadrlar tayyorlash tizimini isloh qilish, hamda uni rivojlangan davlatlar darajasiga ko’tarishga davlat siyosatining ustuvor yo’nalishi sifatida katta e’tibor berib kelinmoqda. Hozirgi kunda uzluksiz ta’lim va kadrlar tayyorlash tizimi har qanday davlatni zamon talablariga hamohang ravishda innovatsion rivojlanishida hal qiluvchi va muhim omilga aylanganligi hammaga ma’lum. Hozirgi kundagi ilmiy-texnikaviy taraqqiyot nafaqat ishlab chiqarishning ko’p sonli tarmoqlariga, balki madaniy, ijtimoiy-gumanitar bilimlar, ta’lim sohasiga ham innovatsion texnologiyalarni joriy etishni taqozo etmoqda. Shuningdek, umumiy o’rta ta’lim, o’rta maxsus, kasb-hunar ta’limi va oliy ta’lim tizimida tadrijiy islohotlar davom etmoqda. Ayniqsa, fan va innovatsiya faoliyatining yutuqlaridan keng foydalanish jamiyat va davlat hayotining barcha sohalarini izchil va barqaror rivojlantirishning, mamlakatning munosib kelajagini barpo etishning muhim omili bo’lib bormoqda. Zero, innovatsion faoliyat ilmiy izlanishlar, ishlanmalar yaratish, tajriba-sinov ishlari olib borish, fan-texnika yutuqlaridan foydalanish asosida yangi texnologik jarayon yoki yangi takomillashtirilgan mahsulot yaratishdan iborat deb hisoblanadi.

Pedagogik mahorat markazlarida respublikamizning uzluksiz ta’lim tizimi uchun yuqori malakali pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish; tegishli pedagogik yo’nalishlar va mutaxassisliklar bo’yicha davlat ta’lim standartlari, o’quv reja va dasturlar, ilmiy-metodik adabiyotlarni ishlab chiqish; ilg’or xorijiy tajriba va respublikamiz ta’lim muassasalari ehtiyojlarini chuqur o’rganish asosida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni sinovdan o’tkazish va joriy etish bo’yicha salmoqli ishlarni amalga oshirdi. Shuningdek, ta’lim jarayoniga xorijlik yetakchi mutaxassislarni jalb qilish maqsadida oliy ta’lim muassasalari va ilmiy markazlar bilan hamkorlik aloqalarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Uzluksiz ta’lim tizimidagi zamonaviy startegiyalarni amalga joriy etish uchun eng avvalo strategiya o’zi nima ekanligini tushunib olishi muhim ahamiyat kasb etadi.

“**Strategiya**” so’zi yunoncha “strategos” so’zidan kelib chiqqan bo’lib, “generalning san’ati” ma’nosini bildiradi. Strategiya o’zi nima? Butun dunyo miqiyosida barcha kompaniyalar

strategiya bilan shug‘ullanadi. O‘zbekistonda esa bu mavhum tushunchaga o‘xshaydi. «STRATEGIYA O‘ZI NIMA?» savoliga javob beradigan bo‘lsak, uzoq muddatga mo‘ljallangan ezgu rejalar. **Strategiya nima?** Ingliz tiliga bo‘lgan ehtiyoj, talab va taklif, uni ma’lum zamonaviy metodikalar bilan o‘rganish demakdir. Xorijiy hamkorlar vakillari, mamlakatimizning yetakchi mutaxassislari bilan fikr almashish, ilmiy munozara va muhokama uyushtirish maqsadida tashkil etilgan. Strategiya umumiy tarzda korxonaning mavqeini mustaxkamlash, istemolchilarning talablarini qondirish va qo‘yilgan maqsadlarga erishishga qaratilgan boshqarish rejasidir. Aniq strategiyani tanlash — rivojlanishning mumkin bo‘lgan turli yo‘llari va usullari ichidan eng maqbo‘lini tanlab olish demakdir. Korxonani boshqarish rejasida quyidagi asosiy funktsiya va bo‘linmalarni o‘z ichiga oladi: ta‘minot, ishlab chiqarish, moliya marketing, xodimlar, ilmiy tadqiqotlar va ishlanmalar. Strategik tanlash — bu biznes yechimlar va raqobatga bardoshlilik xarakterlarini yagona tizimga bog‘lash demakdir.

Pedagogik strategiya esa bu — bo‘ljak mutaxassislarni yangicha sharoitlarda ishlashga tayyorlovchi jarayon bo‘lib, u oldingi egallangan bilimlar asosida ta’limda sifat jihatidan o‘zgarishlar qilib, yuqori samaradorlikka erishishga yangicha yondashuv qilishdan iboratdir. Bunday tizimning maqsadi deganda, ta’limning mazmun-mohiyati, belgilarini, imkoniyatlarini, vazifalarini, taraqqiyot bosqichlari va tamoyillarining rivojlanish mexanizmlarini va ulardan foydalanishga uslubiy tavsiyalar hamda bu borada pedagoglarda shakllanadigan xislatlarni hosil qilish jarayonini ifodalovchi ta’lim-tarbiya tizimi sifat ko‘rsatkichlarini takomillashtirib, bu sohada yuqori samaradorlikka erishish tushuniladi. Bugungi kunda ta’lim tizimidagi islohotlarning muammolari pedagog kadrlar salohiyati bilan bog‘liq.

Zamonaviy tashkilotlarda inson resurslarini boshqarish hal qiluvchi rol o‘ynaydi. HR menejerlari iqtidorli xodimlarni yollash va saqlab qolish, ularning ko‘nikma va qobiliyatlarini rivojlantirish hamda ularning motivatsiyasi va o‘z ishlariga jalb etilishini ta‘minlash uchun javobgardir. Hozirgi tez sur‘atlarda va yuqori raqobat muhitida HR menejerlari strategik va faol bo‘lishi kerak. Ular tashkilotning umumiy maqsad va vazifalariga mos keladigan samarali HR strategiyalarini ishlab chiqishlari va amalga oshirishlari kerak.

HR menejerlari uchun asosiy strategiya xodimlarni jalb qilishga e’tibor qaratishdir. Ishga jalb qilingan xodimlarga ega kompaniyalar samaraliroq, mijozlarning qoniqish darajasi yuqori va daromadliroqdir. HR menejerlari bunga ijobiy ish madaniyatini yaratish, martaba rivojlanishi va ko‘tarilish imkoniyatlarini taqdim etish hamda raqobatbardosh tovon va imtiyozlar taklif qilish orqali erishishlari mumkin. Yana bir muhim strategiya texnologiyadan foydalangan holda HR operatsiyalarini soddalashtirishdir. Ko‘pgina tashkilotlar ish haqini qayta ishlash va nafaqalarni boshqarish kabi muntazam HR vazifalarini avtomatlashtirish uchun inson resurslari axborot tizimlaridan foydalanmoqda. Bu nafaqat vaqt va resurslarni tejaydi, balki HR menejerlariga ko‘proq strategik tashabbuslarga e’tibor qaratish imkonini beradi. Umuman olganda, zamonaviy tashkilotlarning muvaffaqiyati va barqarorligini ta‘minlashda HR boshqaruvining o‘rni muhim. Samarali strategiyalarni ishlab chiqish va xodimlarni jalb qilish va texnologiyalarga e’tibor qaratish orqali HR menejerlari o‘z kompaniyalariga bugungi dinamik biznes muhitida muvaffaqiyat qozonishlariga yordam berishlari mumkin.

Tanlangan mavzusining dolzarbligini quyidagi ilmiy-nazariy va amaliy metodlar bilan belgilash mumkin:

Birinchidan, O‘zbekiston jahon hamjamiyati bilan keng integratsiyaga kirishish yo‘lidan

bormoqda. Mazkur maqsad jahon hamjamiyati shakllantirgan, o‘zining taraqqiyot modeliga aylantirgan umuminsoniy qadriyatlardan bahramand bo‘lishga, ulardan milliy rivojlanishda foydalanishga undaydi.

Ikkinchidan, jamiyatning ma’naviy yangilanishi ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va madaniy omillar bilan bog‘liqdir. Ma’naviy hayotning ko‘p omilli xususiyati muammoga kompleks yondashishni taqozo qiladi.

Uchinchidan, o‘zbek xalqining sho‘rolar davrida unutilgan milliy qadriyatlarida shunday pozitiv, hayot sinovidan o‘tgan tomonlar borki, ularni qayta tiklash, milliy taraqqiyotda ulardan foydalanish xalqimizning, millatimizning tarixiy-madaniy paradigmasiga ham, azaliy orzu-tilaklari erkin va farovon hayot qurish maqsadiga ham muvofiq keladi.

To‘rtinchidan, uzoq tarixiy-madaniy rivojlanish jarayonida shakllangan o‘zbek xalqining milliy qadriyatlari o‘zida umuminsoniy qadriyatlarni ham ifoda etadi. Bu o‘zbek xalqining boshqa xalqlar, millatlar bilan teng va keng integratsiyaga kirishib yashab kelganini ko‘rsatadi, aynan ushbu aloqalari bois u jahon sivilizatsiyasiga muhim hissa qo‘shgan.

Beshinchidan, keyingi yillarda milliy va umuminsoniy qadriyatlar masalasiga oid ko‘plab tadqiqotlar o‘tkazildi, turli adabiyotlar chop etildi. Ularda asosan empirizm, ya’ni amaliyotdagi tajribalarni o‘rganish, ularni tahlil qilish ustun turadi. Buni bilish va ilmiy tahlil qilish lozim. Demak, global taraqqiyotda milliy qadriyatlarning o‘rmini o‘rganish nafaqat ilmiy - nazariy, shuningdek, amaliy ahamiyatga ham egadir.

Oltinchidan, bugun dunyoda mafkuraviy, g‘oyaviy va ma’naviy sohalarida inson qalbi, ongi uchun kurash ketmoqda. Shunday ekan, O‘zbekistonning mustaqilligini asrash va jamiyatimizning taraqqiyotini ta’minlash ana shu kurashda hal etiladi. Bu esa milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligini ya’ni, insonparvarlik fazilatlarini rivojlantirib uni strategik metodikasini takomillashtirish masalalarini o‘rganishni talab qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora – tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorida: “Har bir oliy ta’lim muassasasi jahonning yetakchi ilmiy-ta’lim muassasalari bilan yaqin hamkorlik aloqalari o‘rnatish, o‘quv jarayoniga xalqaro ta’lim standartlariga asoslangan ilg‘or pedagogik texnologiyalar, o‘quv dasturlari va o‘quv-uslubiy materiallarini keng joriy qilish, o‘quv-pedagogik faoliyatga, master-klasslar o‘tkazishga, malaka oshirish kurslariga xorijiy hamkor ta’lim muassasalaridan yuqori malakali o‘qituvchilar va olimlarni faol jalb qilish ...”¹¹ ta’kidlanganligi, muhim ahamiyat kasb etadi. Ta’limni milliy qadriyatlar asosida boshqara olish uchun o‘qituvchi kompetensiyasi, bir-biriga bog‘liq bo‘lgan talablarning bu majmui pedagog-o‘qituvchining umumlashtirilgan modelini va quyidagi insonparvarlik fazilatlarini ifodalay olishi kerak:

- o‘qituvchining ta’lim berish mahorati, insonparvarlik fazilatlarini asosida tarbiyalay olish mahorati, ta’lim oluvchilarning bilimlarini xolisona baholay olish va nazorat qila olish mahoratini bilishi;

- o‘quv-tarbiyaviy jarayonni tashkil etishda zamonaviy starategik yondoshuvni insonparvarlik fazilatlarini bilan bog‘langan pedagogik texnologiyalardan foydalanishini bilishi kerak.

¹¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora – tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. “Xalq so‘zi” gazetasi. 2017-yil, 21-aprel, № 79 (6773)

Qadriyat so‘zi - alohida e‘tibor va e‘zozga ega bo‘lgan odat ma‘nosini anglatar ekan, u bir xalq ichida emas, barcha xalqlar tomonidan e‘tirof etilsa, oliy maqom kasb etadi. O‘zbekiston zaminida yashovchi xalqlarga mansub kattayu kichikka birdek salom berish, keksalarni e‘zozlash, qo‘shniga hurmat, qarindoshga oqibat, bolaparvarlik, mehmonni ikrom etish, dini va millatidan qat’i nazar avlodiga uning, avvalo, inson ekanligi e‘tiboridan bag‘rikeng munosabatda bo‘lish kabi fazilatlar asrlar davomida jahon tamadduni sahifalariga zarhal harflar bilan bitilgan.

Milliy qadriyat — har bir millatning o‘zligini saqlaydigan va sha’nini ulug‘laydigan urf odatdir. Islomdagi besh asosning mohiyatiga e‘tibor qaratilsa, ularning barchasi insoniyat uchun qadriyat hisoblangan ezguliklarga chorlashi ma‘lum bo‘ladi. Masalan, imonning eng kichik belgisi yo‘ldan kishilarga ozor beradigan narsani olib tashlash, deyiladi. Islom asoslari insoniyatni yomon va buzg‘unchi ishlardan qaytarishi qayd etilgan. Savob uchun ochlik va tashnalikni iroda qilsa-yu yomonliklardan tiyilmasa, bunday mashaqqatdan hech qanday manfaat yo‘qligi, savob uchun ulug‘ ziyoratga borsa-yu ammo tilini buzuq so‘zlar, o‘zini fisqu fujur ishlardan tiymasa, hatto uzoq davom etgan safaridan ham foyda bo‘lmasligi ta’kidlangan. Daromadining qirqdan birini ehtiyojmand kishilarga beraman desa-yu, bu daromad nopok yo‘llardan kelgan bo‘lsa yoxud nopok yo‘llarga sarflansa, savob qilaman, deb gunoh va jinoyatga botib ketishi haqida ogohlantirilgan. Demak, islomda savob va qadriyat tushunchalari o‘zaro chambarchas bog‘langan.

Jamiyat taraqqiy etgan sari umuminsoniy qadriyatlar ko‘payib boraveradi. Masalan, erkinlik, tinchlik, tenglik, ma‘rifat, haqiqat, ma‘naviyat, go‘zallik, yaxshilik, insonparvarlik, ijtimoiylik, demokratiya, qonun ustuvorligi va boshqalar. Bu tuyg‘ular mustaqilligimizning yangi bosqichga ko‘tarilishi jarayonida xalqimizning ong va shuuriga tobora mustahkamlanib bormoqda. Shuning uchun ham muhtaram Prezidentimiz Navro‘z falsafasida, Navro‘z qadriyatlari odamlar dardu–tashvishi bilan yashash, keksalarni hurmatlash, muhtoj oilalarga e‘tibor va yordam ko‘rsatish, adolat va xalqparvarlik faoliyatimiz mezoniga aylanmoqda”¹², deydi. Milliy qadriyatlar asosida tarbiyalangan yoshlar bizning kelajagimizdir. Yoshlarga milliy g‘urur va milliy meroslaridan oqilona foydalanishni o‘rgansak, biz katta natijalarga erishgan bo‘lamiz. Yoshlar tarbiyasi haqida gap ketganda uni milliy va umuminsoniy qadriyatlarsiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Yaxshilik chinakam insoniylik bo‘lib, u xalqimizning insonparvarlik qarashlarining mehr-oqibatlilik fazilatining ifodasidir.

Bu qutlug‘ zamindan yetishib chiqqan Imom Buxoriy, Abu Ali ibn Sino, Muhammad Narshaxiy, Abduxoliq G‘ijdivoniy, Mir Said Kulol, Xo‘ja Orif Revgariy, Bahouddin Naqshband kabi buyuk mutafakkirlarning nomlari, ularning boy merosi butun Sharq va G‘arb olamida mashhurdir. Shunday qilib, xalqimizning milliy qadriyatlari, umuminsoniy ezgu qadriyatlar bilan uyg‘unlik, hamohonglik kasb etadi.

Xulosa va takliflar. Umumo‘rta ta’lim maktab rahbarlari va o‘qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish, zamonaviy kadrlar salmog‘ini oshirish borasida ulkan islohotlar amalga oshirilmoqda. Shu nuqtayi nazardan tizim oldida turgan strategik vaziflarning bajarilishida yuqori malakali maktab o‘qituvchi va rahbar xodimlariga bo‘lgan ehtiyojni yanada oshirdi. Bu esa, mazkur kadrlarning bilim saviyasini uzluksiz oshirib borishni talab etmoqda. Umumta’lim maktab direktorlari o‘rinbosarlarining malakasini oshirish ta’limini ta’lim dasturlari asosida tashkil etish

¹² Mirziyoyev Sh. Xalqimiz roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. T.: “O‘zbekiston” HMUY, 2018. 479 bet.

shaklida uning davriyligi, muddati va o‘quv soatlar hajmi qonunchilik bilan belgilab beriladi. Ta’kidlash joizki, malaka oshirishning bunday shakli odatda malaka oshirish bo‘yicha ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasasida amalga oshiriladi. Bugungi kunda pedagogik mahorat markaziga kelayotgan tinglovchilar eng avvalo o‘zlarining strategik maqsadlarini belgilab olishlari, ana shu istiqbol vazifalarni belgilashda yosh avlodni insonparvarlik va vatanparvarlik ruhida kamol topishi uchun milliy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirilgan chora tadbirlar rejasini tuzishlari, ya’ni besh yillik oliy maqsadlarini belgilay olishlari shart. Har bir o‘qituvchi pedagog degan sharaflı nomni oqlashi uchun o‘zining hududiy strategik loyihasini yarata olishi va uni ishlab chiqishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ruyxati

- 1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni. <https://lex.uz/docs/5841063>.
- 2.O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrda 1059-son “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori
- 3.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora –tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. “Xalq so‘zi” gazetasi. 2017-yil, 21-aprel, № 79 (6773)
- 4.Sh.M.Mirziyoyev Xalqimiz roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. T.: “O‘zbekiston” HMUY, 2018. 479 bet.

YUKSAK MA’NAVIYATLI AVLODNI TARBİYALASH ORQALI ULARDAGI SOG‘LOM E’TIQODNI SHAKLLANTIRISHOMILLARI

Vohidov Durbek Abdusamatovich

*A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat
milliy instituti, “Ijtimoiy va amaliy fanlar
metodikasi” kafedrası detsenti v.b.*

Annotatsiya. Ushbu maqolada yosh avlodda sog‘lom e’tiqod va yuksak ma’naviyatni shakllantirish masalalari yoritilgan. Globallashuv sharoitida yoshlarning ma’naviy immunitetini mustahkamlash, ularni mustaqil fikrlaydigan, bilimli va ijtimoiy faol shaxs etib tarbiyalash zarurligiga e’tibor qaratiladi. Shuningdek, yoshlarda sog‘lom e’tiqodni shakllantirishda ota-ona, pedagog hamda jamoatchilikning o‘rni, shuningdek, media va internet muhitining ta’siri yoritilgan. Ekstremistik g‘oyalarga qarshi kurashishda zamonaviy pedagogik va psixologik usullardan foydalanish, ta’lim jarayonida fanlarning amaliy yo‘naltirilganligini oshirish zarurligi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: ma’naviyat, sog‘lom e’tiqod, yoshlar tarbiyasi, globallashuv, ma’naviy immunitet, ta’lim, tarbiya.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы формирования здоровых убеждений и высокого духовного потенциала у подрастающего поколения. Особое внимание уделяется укреплению духовного иммунитета молодежи в условиях глобализации, воспитанию самостоятельного, образованного и социально активного человека. В исследовании анализируется роль родителей, педагогов и общественности в процессе формирования у молодежи здоровых убеждений, а также влияние медиа и интернет-среды. Отмечается необходимость использования современных педагогических и психологических методов в противодействии экстремистским и деструктивным идеям, а также повышения практической направленности учебных дисциплин.

Ключевые слова: духовность, здоровые убеждения, воспитание молодежи, глобализация, духовный иммунитет, образование, воспитание.

Abstract. This article examines the issues of fostering healthy beliefs and a high level of spiritual potential among the younger generation. Special attention is paid to strengthening the spiritual immunity of youth in the context of globalization, as well as to nurturing independent, educated, and socially active individuals. The study analyzes the role of parents, educators, and the public in shaping healthy beliefs among young people, as well as the influence of media and the Internet environment. The necessity of applying modern pedagogical and psychological methods to counter extremist and destructive ideas, along with increasing the practical orientation of educational disciplines, is emphasized. The proposals and recommendations presented in the article contribute to the formation of a healthy worldview among young people and the development of an active civic position.

Keywords: spirituality, healthy beliefs, youth education, globalization, spiritual immunity, education, upbringing.

**“Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan,
yuksak intellektual va ma’naviy salohiyatga
ega bo’lib, dunyo miqyosida o’z tengdoshlariga
hech qaysi sohada bo’sh kelmaydigan insonlar
bo’lib kamol topishi, baxtli bo’lishi uchun
davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va
imkoniyatlarini safarbar etamiz.”**

Shavkat Mirziyoev

O‘zbekiston yoshlari uchun yaratilayotgan sharoitlar ularni jamiyatda o‘z o‘rnini topishlari, yuksalib borishlari, bir sohaning kuchli mutaxassisi bo‘lishlari, davlatimizni dunyoga tanitishlari uchun zamin bo‘lib xizmat qila oladi. Ayniqsa so‘nggi vaqtlarda umumta’lim maktablarini turli fanlarga ixtisoslashtirib borilayotgani, Prezident maktablarini joriy qilinishi o‘zining bilimi, shijoati, tashabbuskorligi, yangilikka intiluvchanligi bilan ajralib turgan yoshlar uchun ayni muddao bo‘lyapti. Lekin shunday bo‘lsada jahonda yuz berayotgan tezkor globallashuv jarayoni unga munosib javob berishni, mafkuraviy, ma’naviy immunitetni kuchaytirishni, har tomonlama yetuk avlodni voyaga yetkazishda ota-onalar va pedagoglarning zamonaviy usullardan yanada kengroq foydalanishlarini taqozo etmoqda.

Insoniyat yaralibdiki ezgulik va yovuzlik o‘rtasidagi jang har bir insonni doimo ta’qib etadi. Faqat iymon – e’tiqodi butun, bilimli, o‘z manfaatini davlat va jamiyat manfaati bilan uyg‘un holda ko‘ra oladigan, amalga oshirayotgan hatti-harakatlari oqibatini ma’lum bir ma’noda bashorat va nazorat qila oladigan, maqsadiga erishish yo‘lida qonun bilan belgilangan, jamiyat tomonidan amal qilib kelinayotgan asriy qadriyatlarga rioya qilishni to‘g‘ri deb bilgan toifadagi inson o‘zini shiddat bilan o‘zgarib borayotgan davr talablariga mos holda tuta biladi. Bu kabi jihatlarni bitta so‘z bilan ham ifodalash mumkin. Ya’ni, ***ma’naviyatli*** inson bo‘lish mas’uliyatini his qilish. Bu degani bugungi kunda faqatgina yuksak insoniy fazilatlarini o‘zida mujassam etishgina emas, balki tezkor globallashuv davridagi o‘zgarishlar mazmunini anglash, ularga ijobiy ta’sir o‘tkaza olish, boshqalarga bu masalada ta’sir o‘tkazish uchun faqat shaxsiy namuna bo‘lish bilan chegaralanmasdan, zamonaviy usullar vositasida ularni ham davlatdagi ijobiy o‘zgarishlarning faol ishtirokchisiga aylanishga undash lozim.

Hozirgi davr o‘zining noaniqligi, o‘zgaruvchanligi, tezkorligi bilan ham ko‘pchilikni ham shoshirib, ham chuqur mulohaza bilan ish tutishga undamoqda. Bu o‘zgarishlar zahirida biz bir tomondan insonning hayotdan to‘la bahramand bo‘lib yashashi uchun barcha sharoitlarning muhayyo (ixtiro) qilinayotganligini, ikkinchi tomondan esa parallel ravishda ana shu rivojlanishning faqat ijobiylikgagina emas, balki insoniyatni tanazzuliga, ayanchli holatga tushib qolishiga sabab bo‘ladigan “zamonaviyliklar”, “ommaviy madaniyat”, kabi illatlarning hayotimizni tobora ko‘proq egallab, odamzotni o‘zligidan ayirib, inson qiyofasidagi mahluqqa aylantirib borayotganini ham guvohi bo‘lib boryapmiz. Afsuski bu o‘zgarishlarni ichida yashayotgan odamlarning faqat kam sonli miqdorigina uning oqibatlarini xis qilib unga munosib javob qaytarish mas’uliyatini his qilyapti. Amaliy harakatlar esa yetarli darajada talabga javob bermayapti. Chunki bugungi kun odamlarini aksariyatining ma’naviy qiyofasi ijtimoiy tarmoqlardagi ma’lumotlar orqali shakllanib bormoqda. Gap bu haqida ketar ekan, aksariyat insonlarning mediasavodxonligi mutloq talabga javob bermaydi. Masalan, biz ovqat yeganda qaysi taomni qaysinisi bilan aralash holatda yeyish mumkin emasligini bilamiz, oqibatidan

o‘zimizni himoya qilamiz. Lekin axborotga bo‘lgan munosabatimiz afsuski shunday emas. Axborotning jozibadorligi (ayniqsa turli videokontentlarning) uning mazmuni, mohiyatidan ustuvorlik kasb etmoqda. Yuqoridagi masalalardan ko‘rinib turibdiki, O‘zbekistondagi ma‘naviy, ma‘rifiy tarbiya masalasiga bo‘lgan e‘tiborning davlat siyosati darajasiga ko‘tarilishi bejizga emas. Buni biz O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ma‘naviy-ma‘rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga ko‘tarish to‘g‘risida”gi №PQ-3160 – son qarori misolida ham ko‘rishimiz mumkin. Bu qaror qabul qilinguniga qadar amalda №PQ-451 – son qaror kuchda bo‘lib unga ko‘ra Respublika Ma‘naviyat va ma‘rifat kengashining raisi Bosh vazir edi. Endilikda esa yangi qaror zahirida sohaga bo‘lgan e‘tiborni kuchaytirish, zamonaviy imkoniyatlarni kengaytirish barobarida bu masala shaxsan Prezident nazoratida bo‘lishini rasman qayd etilganligini va sohadagi o‘zgarishlarni yangi bosqichga olib chiqish maqsadida Respublika Ma‘naviyat va ma‘rifat kengashining raisi etib Prezident belgilanganligini ko‘rishimiz mumkin.

Modomiki bu masalaga bo‘lgan e‘tibor davlat siyosati darajasiga olib chiqilgan ekan, ma‘naviy-ma‘rifiy tarbiyaga bo‘lgan ehtiyojning yuqoriligi aniqlangan ekan, demak, avvalo ***ma‘naviy-ma‘rifiy tarbiyaning maqsadi nima*** ekanligini aniqlab olishimiz zarur.

Ma‘naviy-ma‘rifiy tarbiyaning maqsadi – insonda **yuksak ma‘naviyat, axloq, vatanparvarlik, insonparvarlik va fidoyilik tuyg‘ularini shakllantirish**dir. Ya‘ni bu tarbiya insonni nafaqat bilimli va malakali, balki **ma‘nan yetuk, ijtimoiy mas‘uliyatli va faol fuqaro** etib tarbiyalashga qaratilgan bo‘lishi kerak. Yosh avlodning kelgusida yuksalishi, muvaffaqiyatlarga erishishi esa bog‘cha va maktab davrida berilgan bilimlarning sifati va nechog‘li darajada singdirilganligiga, shu bilan birgalikda sog‘lom e‘tiqodga ega bo‘lishiga ham bog‘liq. ***Xo‘sh sog‘lom e‘tiqodga ega bo‘lish nima degani?*** Bu insonning **to‘g‘ri, ongli va barqaror ishonch hamda qarashlarga ega bo‘lishi**, ya‘ni haqiqatga, ezgulikka, adolatga va yaxshi maqsadlarga ishonib yashashidir. Shuningdek, bu bizningcha avvalo dinni dunyoviy ilmlardan ayri holda ko‘rmaslik. Dinni siyosatga, manfaatga yoki qandaydir ta‘maga aralashtirmaslik. Qur‘oni Karimda ham qancha ko‘p ilm o‘rganilsa xudoga shuncha ko‘p yaqinlashib borishlik mazmunan ta‘kidlanadi. Bunda ilmni diniy yoki dunyoviyliги ajratilmagan. Bu xususta O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti Islom Karimov ham o‘zining “Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch” asarida – ***“Tarix va hayot tajribasi shundan dalolat beradiki, dunyoviy va diniy qadriyatlar bir – birini to‘ldirmas ekan, bugungi kunning eng og‘ir va murakkab savollariga to‘laqonli javob topish oson bo‘lmaydi.”*** Afsuski, bugungi kunda ana shu mezonni buzishni uddasidan chiqayotgan, o‘zlarining manfur maqsadlariga erishish yo‘lida barcha qabih usullar, vositalardan foydalanayotgan mutaasib kimsalarning harakatlariga to‘liq barham berishni uddasidan chiqib bo‘lmayapti. Buni boisi ular yetarli psixologik bilimga ega bo‘lish bilan bir qatorda, kuchli notiqlik mahoratiga, o‘z qarashlarini singdirishda qat‘iyatlilikka, shijoatga, ishontirishga, bilimsiz insonlarga ta‘sir o‘tkazish uchun qo‘l keladigan dalillar keltirishga ustalar. Demak, ularga qarshi kurashishda avvalo tegishli mutasaddilarimiz, diniy ulamolarimiz samarali natijaga erishish uchun kezi kelganda halimlik, muloyimlik bilan emas, balki shahdamroq, ta‘sirchanroq, emotsional holatlarni ham namoyon qilishga e‘tibor qilishlari kerak. Negadir bir toifa insonlar, bu kabi ekstremistik oqim, harakatlar o‘z maqsadlariga erishishlarining asosiy sababi ularning faqat iqtisodiy imkoniyatlari deya baho berishadi. Aslida esa bugungi kunda bu kabi harakatlar o‘z g‘oyalarga ishontirishda zamonaviy psixologik, interaktiv usullardan, internet imkoniyatlaridan keng foydalanishmoqda. Achinarli tomoni

shundaki, ular o‘z harakatlariga birikib borayotgan yoshlarni jannatga dahldor insonlar qatoriga kiritib, aksincha dunyoviy rivojlanish yo‘lidagi davlat fuqarolarini kofirlar sifatida tanitishni uddasidan chiqishmoqda. Ya’ni, ular o‘z saflariga kishilarni qo‘shilishidan ularning (qo‘shilayotganlarning) o‘zlari manfaatdor ekanligiga ishonitirishmoqda. (Bu boradagi takliflarimizdan biri internetdagi ta’qiqlangan saytlarga kirilganda yoshlarni xushyorlikka tortuvchi “Ehtiyot bo‘ling”, “Xato yo‘ldasiz”, “Kuzatuvdasiz” kabi ogohlantiruvchi so‘zlar bilan nazoratda ekanliklarini bildirib qo‘yish kerak.)

Bugungi zamonaviy ta’lim – tarbiya berish jarayonida fanlarni o‘qitishda kompetensiyaviy yondoshuvga asoslanishga muhim talab sifatida qaralmoqda. Ya’ni, o‘quvchi olgan har bir bilimni ijtimoiy hayotda qo‘llay bilishi lozimligi nazarda tutilmoqda. Lekin afsuski bu masala ham to‘laqonli yondoshishga muvaffaq bo‘linmayapti. Chunki yuqoridagi toifa “harakat”, “oqim” vakillari olg‘irlik, ustamonlik qilishmoqda. Buni boisi diniy qarashlar insonning ruhiyatiga kuchli ta’sir etuvchi xususiyatga ega ekanligini ular yaxshi bilishadi. Oddiygina bir misol agar yuqori sinf o‘quvchilariga juma kuni tushlikka yaqin – “Bugun ixtiyor sizda xohlang oxirgi soat darsga kiring, xohlang masjidga boring” deyilsa aksariyat o‘quvchi masjidga ketib qolishi tayin. Sababi, masalaga sodda ko‘rinishda yondoshsak, masjidda imom domla – “Agar mana bu ish qilinsa oqibati jannat, mana bu ish qilinsa oqibati do‘zax bo‘ladi” deya kishilarni ruhiyatiga qattiq ta’sir qiluvchi, ularni mavjud holatdan o‘zlarini manfaatdor qiladigan fikrlarini bildiradi. Umumta’lim maktablarida esa hali-xanuzgacha ayrim fanlardagi mavzular ana’naviy shaklda olib boriladi yoki nazariy bilimlarni berish bilan chegaralaniladi. Ijtimoiy hayot bilan bog‘lanmaydi.

Xulosa qilish mumkinki, barcha fanlardagi mavzularni to‘la-to‘kis amaliy ahamiyatini oshirish barobarida, yoshlarning psixologiyasi, mavzularni o‘zlashtira olish darajasi, qiziqishlari va manfaatlarini inobatga olib, pedagoglarning notiqlik mahoratini ham oshirib borish muhim. Agar bugungi zamonaviy pedagog o‘quvchilarning eng yaqin ishongan sub’ekti siymosini o‘zida mujassamlashtira olsa, ya’ni, kezi kelganda o‘quvchi o‘z siri bilan, ichki tuyg‘ulari, kechinmalari bilan ham o‘rtoqlasha olsa demak bu toifa o‘quvchi bir qadar xavfdan holi bo‘lishiga erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoev, Sh.M. "Yangi O‘zbekiston strategiyasi". – Toshkent: "O‘zbekiston", 2021.
2. Karimov, I.A. "Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch". – Toshkent: “Ma’naviyat”, 2008.
3. To‘xtaev, B. "Ma’naviy tarbiya nazariyasi va amaliyoti". – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2017.
4. Ahmedov, A. "Ma’naviyat va ma’rifat asoslari". – Toshkent: “O‘qituvchi”, 2019.
5. Abdullaeva, N. "Yoshlarda ma’naviy qadriyatlarni shakllantirishda ta’lim muassasalarining o‘rni" // *Pedagogika jurnali*, №3, 2022.
6. Jumaev, E. "Milliy g‘oya va ma’naviy taraqqiyot". – Toshkent: “Akademnashr”, 2020.
7. Xoliqova, Sh. "Ta’limda milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligi" // *Pedagogik tahlil*, №4, 2021.
8. Rahimov, U. "Yosh avlodda sog‘lom e’tiqod va axloqiy madaniyatni shakllantirish" // *Ma’naviyat va jamiyat*, №2, 2023. Hasanov, B. "Yoshlarda ma’naviy immunitetni shakllantirish yo‘llari". – Toshkent: “Ma’naviyat”, 2022.

REFLEKSIV YONDASHUVNING O’QITUVCHI KOMPETENSIYALARIGA TA’SIRI

Artikbayev Odil Ismailjanovich

*Namangan viloyat Pedagogik mahorat markazi
Jismoniy tarbiya va chaqiruvga qadar boshlang‘ich
tayyorgarlik fanlari metodist*

Annotasiya: Ushbu maqolada o’qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlanish jarayonida refleksiv yondashuvning o’rni, ahamiyati va pedagogik kompetensiyalarga ko’rsatadigan ta’siri ilmiy tahlil etilgan. Refleksiya o’qituvchining o’z pedagogik faoliyatini chuqur anglashiga, kuchli va zaif tomonlarini aniqlashiga, amaliyotini baholashiga hamda metodik qarorlarni ongli ravishda qabul qilishiga imkon berishi yoritilgan. Malaka oshirish jarayoniga refleksiv texnologiyalarni integratsiya qilish o’qituvchilarning metodik savodxonligini oshirishi, innovatsion ta’lim yechimlarini qo’llashini qo’llab-quvvatlashi va shaxsiy-kasbiy identifikatsiyasini mustahkamlashi asoslab berilgan.

Kalit so’zlar: refleksiv yondashuv, kasbiy rivojlanish, malaka oshirish, pedagogik kompetensiyalar, refleksiya, o’qituvchi amaliyoti, o’z-o’zini tahlil.

Abstract: In this article, the role and importance of reflexive approach in the process of continuous professional development of teachers and its effect on pedagogical competencies are scientifically analyzed. It is explained that reflection allows the teacher to deeply understand his pedagogical activity, identify his strengths and weaknesses, evaluate his practice, and consciously make methodological decisions. It is justified that the integration of reflexive technologies into the process of professional development increases the methodological literacy of teachers, supports the use of innovative educational solutions, and strengthens their personal and professional identity.

Key words: reflexive approach, professional development, professional development, pedagogical competencies, reflection, teacher's practice, self-analysis.

Аннотация: В данной статье научно анализируются роль и значение рефлексивного подхода в процессе непрерывного профессионального развития педагогов и его влияние на педагогические компетенции. Поясняется, что рефлексия позволяет учителю глубоко понять свою педагогическую деятельность, выявить ее сильные и слабые стороны, оценить свою практику, осознанно принимать методические решения. Обосновано, что интеграция рефлексивных технологий в процесс профессионального развития повышает методическую грамотность педагогов, способствует использованию инновационных образовательных решений, укрепляет их личностную и профессиональную идентичность.

Ключевые слова: рефлексивный подход, профессиональное развитие, профессиональное развитие, педагогические компетенции, рефлексия, педагогическая практика, самоанализ.

KIRISH

Bugungi globallashuv va raqamlashtirish jarayonlari ta’lim tizimiga tub o’zgarishlar olib kelmoqda. Ta’lim sifati faqat zamonaviy texnologiyalar yoki yangi metodlar bilan emas, balki o’qituvchining o’z ustida ishlashi, doimiy o’zgarishga tayyorligi va kasbiy refleksiyasi bilan

belgilanadi. O‘qituvchining o‘z faoliyatiga tashqi nazar bilan qaray olishi, dars jarayonidagi kamchilik va yutuqlarni tahlil qila bilishi zamonaviy kompetensiyalarning ajralmas qismidir.

Refleksiv yondashuv o‘qituvchini o‘z amaliyotini tahlil qiluvchi, jarayonni boshqaruvchi, yangilanishga ochiq, pedagogik qarorlarni ongli ravishda qabul qiluvchi mutaxassis sifatida shakllantiradi. Shu bois refleksiya o‘qituvchining kasbiy mahorati va samaradorligini oshirishda muhim mexanizm hisoblanadi.

REFLEKSIV YONDASHUVNING MOHIYATI

Refleksiya — bu o‘qituvchining o‘z faoliyatiga tanqidiy-analitik nazar tashlashi, o‘zining pedagogik harakatlarini anglab baholashi va ularni takomillashtirish uchun xulosalar chiqarish jarayonidir. Refleksiv yondashuv quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

1. Kuzatish – dars jarayonidagi holatlarni obyektiv idrok etish.
2. Tahlil – kuchli va zaif tomonlarni aniqlash.
3. Baholash – pedagogik xatti-harakatlarga tanqidiy yondashish.
4. Rejalashtirish – aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish uchun yangi strategiyalar ishlab chiqish.
5. Amaliyotga joriy etish – rejalashtirilgan o‘zgarishlarni dars jarayonida sinab ko‘rish.

Refleksiv yondashuv o‘qituvchining darsdan keyin emas, balki dars jarayonida ham o‘zini kuzatish, real vaziyatlarga moslashish va o‘quvchilar bilan ishlash sifatini oshirishiga zamin yaratadi.

REFLEKSIV TEXNOLOGIYALARNING MALAKA OSHIRISHDAGI O‘RNI

Malaka oshirish jarayonida refleksiv texnologiyalar o‘qituvchini faol subyektga aylantiradi. Ular o‘qituvchiga mustaqil tahlil qilish, o‘z-o‘zini baholash, tajribasini qayta ko‘rib chiqish imkonini beradi. Eng samarali refleksiv texnologiyalar quyidagilar hisoblanadi:

1. Dars kundaliklari O‘qituvchi har bir darsdan so‘ng o‘z faoliyatini yozma ravishda qayd etadi. U amaliyotda uchragan vaziyatlar, o‘quvchi faolligi, metodlarning samaradorligi haqida yozadi. Bu kundaliklar o‘qituvchiga o‘z o‘sish dinamikasini kuzatishga imkon beradi.

2. Video-tahlil Darsning videoyozuvi o‘qituvchiga o‘z faoliyatini tashqi kuzatuvchi sifatida ko‘rish imkonini yaratadi. O‘qituvchi o‘z nutqi, mimikasi, metodlardan foydalanishi, vaqtini boshqarishi va o‘quvchilar bilan muloqotini obyektiv ko‘rishi mumkin.

3. O‘zaro kuzatuv O‘qituvchilar bir-birlarining darslariga kirib, xolis fikr-mulohaza bildiradilar. Bu pedagogik hamkorlikni kuchaytiradi, metodik tajriba almashinuvini faollashtiradi.

4. Refleksiv suhbatlar Trening, seminar va davra suhbatlarida o‘qituvchilar o‘z tajribalarini tahlil qiladi, muammolarni muhokama qiladi va yechimlar ishlab chiqadi.

5. Portfoliolar Kasbiy portfoliolar o‘qituvchining yutuqlari, dars ishlanmalari, loyihalari va o‘quvchilarning natijalarini o‘z ichiga oladi. Portfolioda refleksiv yozuvlarning mavjudligi o‘qituvchining kasbiy o‘sish jarayonini aks ettiradi.

REFLEKSIV YONDASHUVNING PEDAGOGIK KOMPETENSIYALARGA TA’SIRI

Refleksiya o‘qituvchining kasbiy kompetensiyalarini kompleks tarzda rivojlantiradi. Quyida har bir kompetensiyaga ta’siri batafsil tahlil qilingan.

1. Pedagogik kompetensiyaning rivojlanishi

Refleksiv yondashuv orqali o‘qituvchi

- dars maqsadlarini aniq qo‘yadi;
- o‘quv jarayonining har bir bosqichini ongli rejalashtiradi;

- o‘quvchilar ehtiyojlari va individual xususiyatlariga mos metodlarni tanlaydi;
 - o‘qitish jarayonidagi psixologik muhitni boshqarish ko‘nikmasini rivojlantiradi.
- Refleksiv fikrlash pedagogik qarorlarning ilmiy asosli bo‘lishini ta‘minlaydi.

2. Metodik kompetensiyaning kuchayishi

O‘qituvchi refleksiya orqali:

- dars metodlarini tahlil qiladi, eng samaralisini tanlaydi;
- baholash mezonlarida aniqlik va shaffoflikni ta‘minlaydi;
- dars strukturasini optimallashtiradi;
- o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi va ijodkorligini rag‘batlantiruvchi texnologiyalarni qo‘llaydi.

Bu jarayon metodik savodxonlikni sezilarli oshiradi.

3. Kommunikativ kompetensiyaning rivojlanish

Reflektiv yondashuv o‘qituvchining muloqot ko‘nikmalarini sezilarli darajada boyitadi:

- o‘quvchi bilan individual yondashuv shakllanadi;
- dars davomida muloqotning samarali turlari qo‘llaniladi;
- o‘qituvchi-hamkasb hamkorligi kuchayadi;
- sinfda ijobiy psixologik atmosfera yaratiladi.

4. AKT kompetensiyasining o‘sishi

Refleksiv texnologiyalar aksariyat hollarda AKT vositalari orqali amalga oshirilgani sababli:

- video-tahlil vositalaridan foydalanish ko‘nikmalari rivojlanadi;
- elektron platformalar, onlayn baholash tizimlari o‘zlashtiriladi;
- interaktiv metodlar qo‘llaniladi;
- o‘quv jarayoni raqamlashtiriladi.

5. Refleksiv-madaniy kompetensiyaning shakllanishi

Bu kompetensiya refleksianing eng muhim natijasidir.

- o‘z faoliyatini baholashni odatga aylantiradi;
- kasbiy “men”ini anglaydi;
- tanqidiy fikrlashga ega bo‘ladi;
- innovatsion yechimlarni qo‘llashga intiladi;
- kasbiy o‘z-o‘zini rivojlantirishga ichki motivatsiya hosil qiladi.

O‘qituvchi o‘z faoliyatini doimiy tahlil qilishni odatga aylantiradi, pedagogik qarorlarni ongli ravishda qabul qiladi, shaxsiy hamda kasbiy o‘rishini izchil rivojlantiradi. Shu orqali u zamonaviy ta‘lim talablariga moslashuvchan, ijodiy va mas‘uliyatli mutaxassis sifatida o‘zini namoyon etadi.

XULOSA. Refleksiv yondashuv o‘qituvchining kasbiy kompetensiyalarini yanada yuksaltiradigan asosiy vositalardan biridir. U o‘qituvchiga nafaqat o‘z faoliyatini tahlil qilish, balki uni takomillashtirish, zamonaviy ta‘lim talablariga moslashtirish va innovatsion g‘oyalarni tatbiq etish imkonini beradi. Malaka oshirish jarayonida refleksiv texnologiyalardan foydalanish pedagogik jarayonning sifatini oshirishga, o‘qituvchining kasbiy o‘rishini jadallashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azizxo‘jayeva, N.N. Pedagogik kompetensiyani rivojlantirishning nazariy asoslari. Toshkent: TDPU, 2018. 25–39-betlar.

2. Yo‘ldoshev, J., Hasanboeva, O. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat asoslari. Toshkent: O‘qituvchi, 2015. 54–68-betlar.
3. Xoliqov, A. Ta’lim jarayonida refleksiv yondashuvning ahamiyati. Toshkent: TDPU ilmiy to‘plami, 2020. 12–21-betlar
4. Ishmuxamedov, R., Abduqodirov, A. Innovatsion ta’lim texnologiyalari. — Toshkent: Iste’dod, 2014. 77–89-betlar.
5. Qo‘shqarov, T. Uzluksiz ta’lim tizimida malaka oshirish jarayonining nazariy-metodik asoslari. Toshkent: Tafakkur, 2020. 33–48-betlar.

UZLUKSIZ TA’LIMDA PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR: NAZARIY VA AMALIY ASOSLAR

Isaqova Muhayyo Abduvayitovna

Namangan viloyati Pedagogik mahorat markazi, tarix va huquq fani metodisti

Annotatsiya: Uzluksiz ta’lim zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirishda pedagogik va psixologik yondashuvlarning ahamiyatini o‘rganishga qaratilgan. Maqolada uzluksiz ta’limning nazariy asoslari, pedagogik va psixologik metodlar, motivatsiya va interaktiv yondashuvlar tahlil qilinadi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar va amaliy tavsiyalar keltiriladi.

Kalit so‘zlar: uzluksiz ta’lim, pedagogik yondashuv, psixologik yondashuv, motivatsiya, o‘quv jarayoni, innovatsion metodlar.

Аннотация: Непрерывное образование направлено на изучение значения педагогических и психологических подходов в формировании знаний, навыков и компетенций учащихся в современной системе образования. В статье анализируются теоретические основы непрерывного образования, педагогические и психологические методы, мотивация и интерактивные подходы. Также приводятся рекомендации по применению цифровых технологий.

Ключевые слова: непрерывное образование, педагогический подход, психологический подход, мотивация, учебный процесс, инновационные методы.

Abstract: Continuous education focuses on studying the significance of pedagogical and psychological approaches in shaping students' knowledge, skills, and competencies in the modern education system. This article analyzes the theoretical foundations of continuous education, pedagogical and psychological methods, motivation, and interactive approaches. Practical recommendations for applying digital technologies are also provided.

Keywords: continuous education, pedagogical approach, psychological approach, motivation, learning process, innovative methods.

KIRISH

Uzluksiz ta’lim bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya davrida eng dolzarb masalalardan biri bo‘lib, u shaxsning butun hayoti davomida bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarini izchil rivojlantirishni ta’minlaydi. Ta’lim jarayoni endilikda faqat maktab yoki oliy ta’lim bosqichi bilan cheklanmay, balki insonning professional hamda shaxsiy rivojlanish ehtiyojlaridan kelib chiqib, turli kurslar, o‘z-o‘zini rivojlantirish dasturlari, onlayn platformalar va zamonaviy treninglar orqali davom ettiriladi.

Zamonaviy uzluksiz ta’limning asosiy maqsadi — o‘quvchi yoki o‘quvchidan tashqari tinglovchida mustaqil o‘rganish, kreativ fikrlash, moslashuvchanlik va muammolarni hal qila olish kabi XXI asr kompetensiyalarini shakllantirishdir. Bu jarayonni samarali tashkil etishda psixologik va pedagogik yondashuvlarning uyg‘unligi muhim o‘rin tutadi. Psixologik yondashuvlar shaxsning ichki motivatsiyasi, psixik rivojlanishi va individual farqlarini hisobga olishni ta’minlasa, pedagogik metodlar esa mazkur rivojlanishni boshqarish, yo‘naltirish va qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ta’lim jarayonida shaxsiy yondashuv, interfaol metodlar va qulay psixologik muhit yaratilganida o‘quvchilar o‘zlashtirishi sezilarli darajada oshadi, ularning darsga bo‘lgan qiziqishi mustahkamlanadi va ijodiy fikrlash faol rivojlanadi.

NAZARIY ASOSLAR

Uzluksiz ta’limning nazariy asoslarini quyidagicha ajratish mumkin:

Har bir o‘quvchining shaxsiy xususiyatlari, bilim darajasi va qiziqishlarini inobatga olish — uzluksiz ta’limning zamonaviy modeli uchun muhim omildir. Shaxsning kognitiv rivojlanish bosqichlari, qobiliyati va o‘rganish sur‘atiga qarab moslashtirilgan ta’lim mazmuni o‘zlashtirish samaradorligini oshiradi.

1. Individual yondashuv – Har bir o‘quvchining shaxsiy xususiyatlari, bilim darajasi va qiziqishlarini inobatga olish — uzluksiz ta’limning zamonaviy modeli uchun muhim omildir. Shaxsning kognitiv rivojlanish bosqichlari, qobiliyati va o‘rganish sur‘atiga qarab moslashtirilgan ta’lim mazmuni o‘zlashtirish samaradorligini oshiradi.

Individual yondashuvda quyidagilar e’tiborga olinadi:

- o‘quvchining o‘zlashtirish tezligi;
- qiziqishlari va motivlari;
- kuchli va zaif tomonlari;
- psixologik holati.

2. Motivatsiya — ta’lim jarayonining yurak urishi bo‘lib, o‘quvchini o‘rganishga undaydigan ichki yoki tashqi omillar majmuasidir.

Uzluksiz ta’limda motivatsiyani oshirishning eng samarali usullari:

- real hayotga mos topshiriqlar;
- shaxsiy qiziqishlarga mos loyihalar;
- rag‘batlantirish va konstruktiv fikr-mulohaza;
- erishilgan natijalarni muntazam e’tirof etish.

3. Moslashuvchan pedagogik metodlar

Bugungi ta’lim jarayonida modulga asoslangan, interaktiv, kompetensiyaga yo‘naltirilgan metodlar keng qo‘llanmoqda. Moslashuvchan metodlar o‘quvchining o‘zlashtirish sur‘ati va motivatsiyasiga mos holda o‘zgartiriladi. Bunday yondashuv quyidagilarni ta’minlaydi:

- o‘quvchining faol ishtiroki;
- amaliy ko‘nikmalarning shakllanishi;
- mustaqil o‘rganish malakasining rivojlanishi.

Nazariy asoslar amaliyotga tatbiq etilganda uzluksiz ta’limning samaradorligi oshadi va o‘quvchilar mustaqil ishlash, kreativ fikrlash va bilimlarni amaliyotga tadbiq etish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

PEDAGOGIK YONDASHUVLAR

Pedagogik yondashuvlar uzluksiz ta’lim jarayonini samarali tashkil etishning asosiy jarayonidir. To‘g‘ri tanlangan pedagogik metodlar o‘quvchining faolligini oshiradi, mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini shakllantiradi va ta’limning amaliy samaradorligini ta’minlaydi.

Quyida uzluksiz ta’limda eng ko‘p qo‘llaniladigan va yuqori samarali pedagogik yondashuvlarning kengaytirilgan tavsifi beriladi:

PEDAGOGIK YONDASHUVLAR

Pedagogik yondashuvlar uzluksiz ta’lim jarayonini samarali tashkil etishning asosiy jarayonidir. To’g’ri tanlangan pedagogik metodlar o’quvchining faolligini oshiradi, mustaqil o’rganish ko’nikmalarini shakllantiradi va ta’limning amaliy samaradorligini ta’minlaydi.

Quyida uzluksiz ta’lim jarayonida keng qo’llanadigan va yuqori samaradorlikka ega bo’lgan pedagogik yondashuvlar ko’rsatiladi.

1. Faol o’qitish metodlar

Faol o’qitish — o’quvchini o’quv jarayonining markaziga qo’yadigan, uni mustaqil izlanishga, fikrlashga, muammoni hal qilishga undaydigan metodlar majmuasidir. Bu yondashuvda o’quvchi passiv tinglovchi emas, balki darsning faol ishtirokchisiga aylanadi.

Faol metodlarning asosiy ko’rinishlari:

Loyiha ishlari: O’quvchi real muammolarni tadqiq qiladi, yechim taklif qiladi va o’z g’oyasini himoya qiladi.

Guruh mashg’ulotlari: Hamkorlikda ishlash, mas’uliyat bo’lishish, yetakchilik va jamoaviy fikrlash ko’nikmalarini rivojlantiradi.

Muammoli ta’lim: O’quvchilarga oldindan javobi tayyor bo’lmagan vaziyatlar beriladi, ular mustaqil fikrlash orqali yechim topadilar.

Interaktiv darslar: “Aqliy hujum”, “Insert”, “Debat”, “Klaster”, “Fishbone” kabi metodlar o’quvchini dars jarayoniga to’liq jalb qiladi.

Natija: O’quvchi faol, fikrlovchi, ijodkor, mustaqil qaror qila oladigan shaxs sifatida shakllanadi

2. Modulli ta’lim

Modulli ta’lim — o’quv materiallarini kichik, mazmunan yakunlangan bo’limlarga ajratish va har bir modulni alohida o’rganish orqali bilimlarni bosqichma-bosqich shakllantirish tizimidir. Moduli ta’limning ta’limning afzaliklari, o’quv jarayoniga moslashtirilgan bo’ladi. Har bir modul nazariya tushunchlari bilan birga amaliy topshiriqlarni ham qamrab oladi. O’quvchi modul bo’yicha o’z bilimini mustaqil ravishda o’rganib, baholay oladi.

Bu usul o’quvchini mehnat bozorida zarur bo’lgan amaliy ko’nikmalar bilan ta’minlaydi va uzluksiz o’rganish madaniyatini shakllantiradi.

3. Baholash tizimi

Baholash ta’lim jarayonining ajralmas qismi bo’lib, u nafaqat natijani o’lchaydi, balki o’qitish jarayonini boshqaradi, o’quvchining rivojlanish yo’lini aniqlaydi va motivatsiyani kuchaytiradi.

Baholash tizimi quyidagi turlardan iborat:

Diagnostic baholash

O’quvchilar darsni boshlashdan oldin mavjud bilim va ko’nikmalari aniqlanadi. Bu o’qituvchiga darsni to’g’ri rejalashtirish imkonini beradi.

Formativ (joriy) baholash

Dars davomida o’quvchining qanday o’zgarayotgani, qaysi ko’nikmalar rivojlanayotgani kuzatiladi.

Misolalar: mini-testlar, og’zaki savol-javob, kuzatuv, o’zini baholash, juftlik bahosi.

Summativ (yakuniy) baholash

Modul yoki mavzu tugagach, o’quvchining umumiy natijasi o’lchanadi.

Baholashning uzluksiz ta’limdagi o’rni:

- O’quvchining kuchli va zaif tomonlarini aniqlaydi.

- Individual rivojlanish yo‘nalishini belgilaydi.
- O‘quvchini rag‘batlantiradi va motivatsiyani oshiradi.
- Ta’lim sifatini nazorat qilishga xizmat qiladi.

PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR

Psixologik yondashuvlar o‘quvchining ichki motivatsiyasi va psixologik xususiyatlarini hisobga oladi:

Shaxsiy motivatsiya – o‘quvchining qiziqish va ehtiyojiga mos topshiriqlar berish Ijtimoiy psixologik muhit – guruh ichidagi interaktiv faoliyat o‘quvchilarning o‘zaro hamkorligini oshiradi.

Stressni kamaytirish va psixologik xavfsizlik – o‘quvchi xatolardan qo‘rqmasdan o‘rganadi.

AMALIY TAVSIYALAR

1. Har bir o‘quvchining individual ehtiyojlariga moslashgan dars rejasi tuzish.
2. Interaktiv va raqamli vositalardan keng foydalanish.
3. Guruh va jamoaviy ishlarni rag‘batlantirish.
4. Darslarni modullar va kichik bo‘limlarga bo‘lish.
5. Baholash va fikr-mulohazalarni muntazam qo‘llash.

XULOSA

Uzluksiz ta’lim tizimi pedagogik va psixologik yondashuvlar uyg‘unlashgan taqdirda samarali natija beradi. Shaxsiy yondashuv, motivatsiyani oshirish, interaktiv metodlar, raqamli texnologiyalar va psixologik xavfsizlik o‘quvchi faoliyatini oshiradi. Bunday yondashuv o‘quvchining mustaqil ishlash, analitik fikrlash, kreativ yondashuv kabi kompetensiyalarini rivojlantiradi.

Shuningdek, uzluksiz ta’limning asosiy maqsadi — shaxsni hayot davomida o‘rganishga tayyorlash, uning intellektual, kasbiy va ijtimoiy rivojlanishiga keng imkon berishdan iboratdir. Zamonaviy metodlar asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni o‘quvchilarni kelajakdagi kasbiy faoliyatga puxta tayyorlaydi va jamiyatning innovatsion salohiyatini oshiradi.

FOYDASLANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hamidov M. Ta’limda interaktiv usullar. Toshkent, Sharq NMAK, 2019 45–50-betlar
2. Habibullayev X. Raqamli pedagogika asoslari. Toshkent, 2021. 30–36-betlar
3. Shirinov A. Zamonaviy ta’lim texnologiyalari Toshkent, 2020. 55–60-betlar
4. Rahimov A. O‘zbekiston tarixi. — Toshkent, 2020. 98–103-betlar
5. Karimova N. “Ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalar.” Ta’lim va innovatsiya, 2022. 12–17-betlar

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ МОТИВАЦИИ И САМОРАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ В СИСТЕМЕ НЕПРЕРЫВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Кодирова Феруза Кахрамановна

*и. о. доцента Национального института педагогического
мастерства имени А. Авлони*

Аннотация: Психологические механизмы мотивации и саморазвития личности в системе образования Республики Узбекистан базируются на гармоничном сочетании внутренних и внешних факторов, определяющих образовательную активность учащихся. Внутренняя мотивация проявляется в естественной потребности личности к познанию, самосовершенствованию, достижению личностных целей и реализации собственных способностей. Её развитие связано с формированием интереса к учебной деятельности, ощущением смысла и значимости образования, а также с возможностью самостоятельного выбора и ответственности за собственный образовательный маршрут.

Ключевые слова: непрерывное образование, механизмы, мотивации, среда обучения.

Annotatsiya: O‘zbekiston Respublikasi ta’lim tizimida shaxsning motivatsiyasi va o‘zini o‘zi rivojlantirishning psixologik mexanizmlari o‘quvchilarning ta’lim faoliyatini belgilovchi ichki va tashqi omillarning uyg‘un kombinatsiyasiga asoslanadi. Uning rivojlanishi ta’lim faoliyatiga qiziqish, ta’limning mazmuni va ahamiyatini his qilish, shuningdek, o‘z ta’lim yo‘lini mustaqil tanlash va o‘z zimmasiga olish qobiliyati bilan bog‘liq.

Kalit so‘zlar: uzluksiz ta’lim, mexanizmlar, motivatsiyalar, o‘quv muhiti.

ВВЕДЕНИЕ

Психологические механизмы мотивации и саморазвития личности в системе образования Республики Узбекистан базируются на гармоничном сочетании внутренних и внешних факторов, определяющих образовательную активность учащихся. Внутренняя мотивация проявляется в естественной потребности личности к познанию, самосовершенствованию, достижению личностных целей и реализации собственных способностей. Её развитие связано с формированием интереса к учебной деятельности, ощущением смысла и значимости образования, а также с возможностью самостоятельного выбора и ответственности за собственный образовательный маршрут. Внешние мотивирующие факторы включают систему оценивания, общественное признание, ожидания семьи и школы, перспективы дальнейшего профессионального роста. Они выполняют функцию поддержки и стимулирования, обеспечивая дополнительные условия для активности обучающихся. При этом особое значение имеет создание психологически благоприятной среды обучения, основанной на позитивном мышлении, уважении, сотрудничестве и поддержке инициативы учащихся. Такая обстановка способствует построению доверительных отношений между преподавателями и учениками, снижает тревожность и повышает желание активно участвовать в процессе обучения. Положительная обратная связь помогает учащимся осознавать собственные достижения, исправлять ошибки, не боясь критики, и рассматривать обучение как процесс развития, а не как оценку. Уважение индивидуальности каждого ученика укрепляет его чувство

ценности и принадлежности к образовательному сообществу, что значительно повышает внутреннюю мотивацию. Среда сотрудничества развивает коммуникативные навыки, умение работать в команде, выражать и аргументировать свое мнение, а также принимать точки зрения других. Поддержка инициатив учащихся развивает самостоятельность, ответственность и уверенность в себе, которые являются ключевыми факторами в развитии нацеленности на самосовершенствование.

МЕТОДЫ

В системе образования психологические механизмы мотивации и саморазвития личности реализуются посредством методов, направленных на формирование внутренней мотивации, развитие саморегуляции и поддержание положительной внешней стимуляции. К ним относятся использование рефлексивных и кооперативных подходов, помогающих учащимся активно участвовать в процессе обучения, индивидуальные пути обучения, положительная обратная связь и репетиторство.

В ходе педагогической практики нам приходится сталкиваться с конфликтами между учениками или студентами, которые могут возникнуть из-за недопонимания и эмоционального напряжения во время выполнения группового задания, во время урока и т.п. Участники, убежденные в своей правоте, не хотят уступать, что приводит к повышению голосов и нарушению общего рабочего процесса группы. Первым шагом, можно применить навык активного слушания. Мы приглашаем каждого из участников по отдельности рассказать о своей позиции, стараясь создать спокойную атмосферу и показать, что их мнение важно и будет услышано без оценок и критики. Это позволит снизить эмоциональную напряжённость и дать каждому возможность выразить свои чувства и аргументы. После этого можно выступать учителю в роли посредника, собрав обе стороны вместе. Мы помогаем сформулировать проблему в нейтральных терминах и выявить истинную причину конфликта — не различие во мнениях, а отсутствие взаимопонимания и неумение распределить роли в группе. Мы направляем обсуждение так, чтобы участники не переходили на личности, а концентрировались на сути задачи.

Можно предложить возможные пути решения, подчёркивая важность сотрудничества, взаимного уважения и ответственности за общий результат. Вместе разрабатывается конкретный план действий: чётко распределяя обязанности, определяя сроки выполнения и договариваясь о форме отчётности.

В результате оба участника приходят к компромиссу, восстановив конструктивное общение и смогут успешно завершить групповую работу. Более того, ситуация становится для них опытом в области управления эмоциями и сотрудничества.

Подобные случаи демонстрируют ключевые профессиональные навыки учителей: способность внимательно слушать, эффективно посредничать, корректно направлять конфликт в русло конструктивного диалога и помогать молодым людям находить взаимоприемлемые решения.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Эти методы помогают формировать устойчивую учебную мотивацию, развивают ответственность, самостоятельность и способность к непрерывному саморазвитию.

Еще в XVII веке чешский педагог Коменский разработал дальновидную концепцию «непрерывного обучения» и предложил семиступенчатую систему образования. Однако

только в XX веке идея непрерывного обучения начала распространяться по всему миру и воплощаться в жизнь. В 1929 году британский исследователь Бэйксли в книге «Непрерывное образование» отмечал, что координация начального и высшего образования возможна лишь при условии постоянного обучения взрослых. Именно он впервые сформулировал концепцию «непрерывного образования», что стало отправной точкой для дальнейших исследований и практического развития данной идеи в течение всего XX века. В 1929 году британский исследователь Бэйксли в книге «Непрерывное образование» отмечал, что координация начального и высшего образования возможна лишь при условии постоянного обучения взрослых. Именно он впервые сформулировал концепцию «непрерывного образования», что стало отправной точкой для дальнейших исследований и практического развития данной идеи в течение всего XX века. В декабре 1965 года французский исследователь Поль Ленгран представил на конференции ЮНЕСКО доклад, посвящённый идее непрерывного образования, что привлекло значительное внимание международного сообщества к данной проблематике. Позднее, в 1970 году, в официальном отчёте ЮНЕСКО было рекомендовано активно развивать системы непрерывного образования на национальном уровне, что стало важным импульсом для распространения этой концепции по всему миру. В процессе формирования обучающегося общества важно выделять и понятие «образовательного общества», которое связано с ним, но выполняет иную функцию, акцентируя внимание на ответственности многочисленных «учителей», присутствующих в повседневной жизни. В процессе формирования образовательного общества важно выделить понятие «образовательное общество», которое выполняет иную функцию, подчеркивая ответственность многочисленных «учителей», связанных с ним, но также присутствующих в повседневной жизни.

В системе образования психологические механизмы мотивации и саморазвития личности реализуются посредством методов, направленных на развитие внутренней учебной мотивации, развитие саморегуляции и предоставление позитивных внешних стимулов. Эти механизмы составляют основу непрерывного образования, поскольку они определяют способность человека осознанно учиться, сохранять интерес к обучению, ставить цели и следовать своей индивидуальной образовательной траектории. Внутренняя мотивация обеспечивает готовность к саморазвитию, а внешняя поддержка создает условия для устойчивой включенности студента в образовательный процесс. Однако, несмотря на важность психологических факторов, комплексные и многослойные исследования, направленные на изучение динамики мотивации, саморегуляции и креативности в контексте непрерывного образования, остаются ограниченными. Особенно редки исследования, анализирующие эти механизмы одновременно на индивидуальном, образовательном, социальном и институциональном уровнях. В отечественной педагогической науке креативность учащихся начальной школы как важнейший компонент внутренней мотивации и саморазвития изучена недостаточно, хотя именно начальный школьный этап является критическим периодом для развития познавательного интереса и устойчивой внутренней учебной мотивации.

Следовательно, дальнейшее развитие системы непрерывного образования требует расширения научных исследований, направленных на выяснение того, как проявляются и изменяются психологические механизмы мотивации, саморегуляции и саморазвития на

разных возрастных и образовательных этапах. Важно понимать, какие компоненты образовательной среды (содержание обучения, методы обучения, формы взаимодействия и условия поддержки) могут усилить внутреннюю мотивацию личности и ее способность к самостоятельному обучению, а какие факторы подавляют эту способность. Только путем всестороннего изучения этих механизмов мы можем создать условия обучения, позволяющие максимально раскрыть и усилить потенциал непрерывного обучения учащихся на всех уровнях системы образования.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом, психологически благоприятная среда обучения становится важнейшим условием не только успешного усвоения знаний, но и формирования устойчивой личностной мотивации, развития креативности, уверенности в себе, готовности обучающихся к непрерывному обучению, предполагает баланс между внутренними стремлениями личности к развитию и внешними стимулами, формируя устойчивую установку на самообразование, самостоятельность и непрерывное профессиональное и личностное развитие. Её развитие связано с формированием интереса к учебной деятельности, ощущением смысла и значимости образования, а также с возможностью самостоятельного выбора и ответственности за собственный образовательный маршрут. Эти механизмы способствуют максимальному раскрытию потенциала обучающегося, его профессиональному и личностному росту.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бэйэксли, Бэзил А. Непрерывное образование: очерк масштабов и значения движения за образование взрослых. Лондон: Cassell and Company, 1929.
2. Гэ Сиян. Образование в Южной Корее. Образование взрослых Китая, 2011, (21): 115–119.
3. Ефремов Е. Г. Ключевые характеристики профессиональных знаний и их место в профессиональной деятельности / Е. Г. Ефремов, М. Ю Смирнов, С. В. Шмачилина-Цибенко // Психопедагогика в правоохранительных органах. – 2020. – Т. 25, № 2 (81). – С. 218–224.
4. Кодирова Ф.К., Понятие толерантности в современном мире // www.scientificprogress.uz // 2022 г. Стр. 509-513.
5. Международная комиссия ЮНЕСКО по развитию образования. Учиться быть: мир образования сегодня и завтра. Пекин: Издательство «Педагогические науки», 1996.

PEDAGOG KADRLARNINI QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI OSHIRISH ORQALI O’QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

Utemuratov Bayrambay Kulmuratovich

*Qoraqalpog‘iston Respublikasi Pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi
Maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta‘lim metodikalari kafedrası mudiri f.f.n. dotsent*

Annotatsiya. Maqolada qayta tayyorlash va malaka oishrish jarayonida o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish yo‘llari ko‘rsatilgan. Shuningdek, ona tili darslarida kommunikativ kompetentsiyani shakllantirish masalalari yoritilgan.

Аннотация. В статье показаны пути развития профессиональной компетентности учителей в процессе переподготовки и переподготовки. Освещаются вопросы формирования языковой компетенции на уроках родного языка.

Annotation. The article shows the ways of developing the professional competence of primary school teachers in the process of retraining and retraining. The article covers the issues of the formation of language competence in the lessons of the native language.

Kalt so‘zlar: qayta tayyorlash va malaka oshirish, kommunikativ kompetentsiya, kasbiy mahorat, dars jarayoni, o‘quv dasturi.

Hozirgi ta‘lim tizimini isloh qilishning asosiy yo‘nalishlaridan biri - bu ta‘lim tizimi sifatini oshirish, zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish, o‘quv-tarbiya va ta‘limni boshqarish jarayonlariga raqamli texnologiyalarni yanada kengroq joriy etishdan iboratdir. Zamonaviy texnologiyalarni joriy etishning ilmiy asoslarini yaratish, bu borada jahon tajribalarini o‘rganish, ularni mahalliy sharoitlardan kelib chiqqan holda tizimlashtirish va umumlashtirish kabi masalalarga keng jamoatchilik e‘tiborini qaratish muhim ahamiyatga ega.

Inson o‘z hayotida shaxsiy, ijtimoiy, iqtisodiy va kasbiy munosabatlarga kirishishi, jamiyatda o‘z o‘rnini egallashi, duch keladigan muammolarning echimini hal etishi, eng muhimi, o‘z sohasi, kasbi bo‘yicha raqobatbardosh bo‘lishi uchun zarur bo‘lgan tayanch kompetentsiyalarga ega bo‘lishi lozim. Bundan tashqari, ta‘limda har bir o‘quv fanini o‘zlashtirish jarayonida o‘quvchilarda, shu fanning o‘ziga xosligi, mazmunidan kelib chiqqan holda, sohaga tegishli xususiy kompetentsiyalar ham shakllantiriladi. Maktab o‘qituvchilari o‘quvchilarda fanga oid kompetentsiyalarni shakllantirib boradi.

Maktab o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish kerak. Ularning kreativ fikrlashga yo‘naltirish talab etiladi. Malaka oshirish jarayonida egallangan bilim, ko‘nikma va malakalarini o‘z shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qo‘llay olishi zarur.

O‘zbekiston Respublikasida ta‘limning uzluksizligi, barkamol shaxsni tarbiyalashga yo‘naltirilganligidan kelib chiqqan holda, umumiy o‘rta ta‘limda o‘qitiladigan umumta‘lim fanlari mazmunining izchilligini ta‘minlash maqsadida tayanch kompetentsiyalar hamda har bir o‘quv fani mazmunidan kelib chiqqan holda xususiy kompetentsiyalar belgilandi.

Fan o‘qituvchisi bolalarda mantiqiy fikrlash qobiliyati, aqliy rivojlanish, dunyoqarash, kommunikativ savodxonlik va davlat ta‘lim standartiga muvofiq o‘z-o‘zini anglash qobiliyati, erkin fikrlash, boshqalarning fikrini tushunish, o‘z fikrini og‘zaki va yozma ravishda erkin ifodalash qobiliyatining shakllanishiga erishishi kerak. Shuning uchun o‘quv jarayonida

monotonlikni bartaraf etish, o‘quv jarayonining turlicha bo‘linishi va rangli bir xilligini ta’minlash maqsadida ilg‘or pedagogik va innovatsion texnologiyalarni keng joriy etishga mo‘ljallangan o‘quv-metodik qo‘llanmalarni yaratish va amaliyotga joriy etish davr talabi.

Bugungi kunda har bir soha yangi texnika va texnologiyalardan samarali foydalanish davr talabi bo‘lganidek, ta’lim sohasiga ham bir qancha texnologiyalar kirib keldi va ta’limning sifatini oshirishda katta resurs xizmatini bajarib kelmoqda. Kelajagimiz bo‘lgan farzandlarimizni rivojlangan davlatlarning bolalari singari va ular bilan raxobatlashadigan darajada ta’lim –tarbiya jarayonida tayanch kompetentsiyalarni shakillantirishda o‘qituvchilarga yangicha yondashmoq davr talabi bo‘lib qolmoqda. Maktablardagi darslarda zamonaviy metodlardan qaysi tayanch kompetentsiyalar o‘quvchilarda shakillanganligini tahlil qilinib, mavzu rejada belgilangan metod va usullarning darsda qo‘llash qiyin bo‘lganliklarini aniqlanib ularni trening shaklida o‘zlariga amalga qo‘llansa bo‘ladi.

Dars, o‘z navbatida, bir butunlik bo‘lib, quyidagi qisimlardan tashkil topgan: ta’lim-tarbiya beruvchi: ta’lim-tarbiya oluvchi: dastur va darslik, o‘quv-uslubiy qo‘llanma hamda didaktik materiallar; pedagogik usul va uslublar, o‘qitishning texnik vositalari. O‘qitish samaradorligiga erishish uchun o‘qitishning didaktik ta’minotini yaratish mexanizmlari ham muhim ahamiyatga ega. Didaktik ta’minotni yaratish mexanizmlariga kreativ yondashuvni tashkil etish o‘quvchilarni tanqidiy, tahliliy yoki ijodiy fikrlash va aniq ma’lumotlarga asoslangan bilimlarga ega bo‘lishlarini amalga oshiradi.

O‘qituvchining ko‘p qirrali va murakkab faoliyati zamirida yosh avlodni odobli, axloqli qilib tarbiyalash, ularni bilimlar bilan qurollantirish kabi muhim vazifalar yotadi [Mavlonova R., To‘raeva O., Xoliqberdiyev K. “Pedagogika” 27 bet]. Mamalakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi bilan bir qatorda bugungi kunda ta’lim tizimining rivojlanib borishi zamon talabiga mos ta’lim-tarbiyaga qaratilganligida. O‘qituvchining o‘z ustida ishlashi, muntazam malakasini oshirib borishi, tinmay izlanish olib borishi hamda, o‘quv jarayonini zamon talablari darajasida, ilmiy asosda tashkil etish uchun zaruriy sharoitlarni yaratib berish bilan bir qatorda, kasbiy kompetentsiyaga da ega bo‘lishi lozim.

Umumiy o‘rta ta’lim maktab ta’lim jarayonini umuman axborot-kommunikatsiya vositalaridan foydalangan holda shakllantirish uzluksiz jarayon bo‘lib, unda o‘qituvchi o‘quvchiga kursni o‘qituvchining ishtirokisiz mustaqil bajarish, didaktik materiallarni taqdim etish o‘quv savollarini qo‘yish, o‘quv materialining mazmunini aniqlash uchun zarur bo‘lgan elementlarni taqdim etadi. Pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishda raqamli ta’lim muhit elementlarini modifikatsiyalash va boyitish sifatida qaraladi.

Pedagoglarning pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishning o‘quv dasturlari va o‘quv manbalarini yaratishga nisbatan ijodiy yondashuvlari o‘quvchilarning umumiy rivojlanishi hamda kasbiy shakillanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Ta’lim jarayonining muvaffaqiyoti pedagog tomonidan taqdim etilayotgan o‘quv materiallarini tayyorlashga ijodiy yondashishlari talab etiladi. Bunda ular o‘quv materiallarini samarali shakllantirishda g‘oyaviylik, ilmiylik, vizualli, tizimlilik, o‘quv axborotlarining izchil bayon etilishi, o‘quv axborotlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik, o‘quvchilarning yosh xususiyatiga mosligi, amaliy ahamiyatga egalik, aniq maqsadga yo‘naltirilganlik hamda estetik talablarga muvofiqlik kabi tamoyillarni inobatga olishi o‘quv jarayonining sifatli metodik jihatdan to‘g‘ri tashkil etilishini ta’minlaydi.

Samaradorlik va sifat muammolari zamonaviy qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini modernizatsiya qilishning asosi bo‘lib, unda amalga oshirilayotgan islohotlar natijadorligining asosiy mezonlari va ko‘rsatkichlari bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, aksariyat tadqiqotchilar faqat ma‘muriy va protsessual choralar bilan yuqori samaradorlik va sifatni ta‘minlash, shuningdek, ta‘lim muassasalarining kadrlar salohiyati, o‘quv-moddiy bazasini tubdan o‘zgartirish mumkin emasligini e‘tirof etadilar. Ushbu muammoni hal qilish uni chuqur nazariy anglash va ta‘limi mazmunini loyihalashtirish jarayoniga ilmiy yondashuvni ishlab chiqish, o‘qitish va tashxislash vositalarini ilmiy-metodik jihatdan ishlab chiqish, uning turli bosqichlarida o‘qitish sifatini ta‘minlash tizimini ishlab chiqish, o‘quv jarayonining holatini kuzatishni talab qiladi.

O‘rganilayotgan material mazmuni, sinf o‘quvchilarining umumiy tayyorgarligi, o‘qituvchilarning pedagogik mahorati, darsda qo‘llaniladigan metodlardan qat’iy nazar o‘quvchilarda idrok etish, esda saqlash tezligi turlicha bo‘ladi [Сафарова Р., Мусаев У., Мусаев П., Юсупова Ф., Нуржанова Р. Ўзбекистон “Республикасида умумий ўмумий ўрта таълим стратегияси муаммолари ва таълим мазмунининг янги моделлари, уларнинг татбиқ этиш йўллари” 199 bet]. O‘quv jarayonida o‘quvchilarda kommunitativ kompetentsiyalarni shakllantirish uchun o‘quvchilarning o‘quv materiallarni o‘zlashtirish tezligidagi mustaqil ishlash natijasida egallagan bilimlar darajasi, qiziqishlari va boshqa farqlarini inobitga olishi muhim. Shuningdek, maktab o‘qituvchisi malaka oshirish jarayonida urgangan zamonaviy metodlardan dars jarayonida muntazam qo‘llanib borishi talab etiladi.

Demak, pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish ta‘lim-tarbiya jarayonlarini ilmiy asoslarda tashkil etish, o‘qituvchi va o‘quvchilar faolligini ta‘minlash va faoliyatini muvofiqlashtirish asosida o‘quv jarayonlarning sifat va samaradorligini ta‘minlashdan iborat bo‘ladi. O‘qituvchilar zamonaviy yondashuvlarga asoslanadigan, yuksak axloqiy sifatlarga ega bo‘lgan, o‘zini-o‘zi va o‘z faoliyatini o‘zi tahlil qiladigan, muntazam malaka oshirib boradigan, mustaqil izlanadigan va obektiv baholay oladigan, boy falsafiy va ma‘naviy dunyoqarashga, psixologik-pedagogik va tashkiliy texnologik salohiyatga ega bo‘lishi zarur. Qayta tayyorlash va malaka oshirish jarayonida pedagoglarning **pedagogik jarayon samaradorligini oshirish orqali o‘quvchilarning** kasbiy kompetentsiyalarini rivojlantirishi talab etiladi.

Adabiyotlar:

1. Mavlonova R., To‘raeva O., Xoliqberdiyev K. Pedagogika. O‘qituvchi, Toshkent 2010 yil, 495 bet.
2. Safarova R., Musaev U., Musaev P., Yusupova F., Nurjanova R. O‘zbekiston Respublikasida umumiy o‘rta ta‘lim strategiyasi muammolari va ta‘lim mazmunining yangi modellari, ularning tatbiq etish yo‘llari, Toshkent, Fan, 2005, 255 bet.

MALAKA OSHIRISH TIZIMIDA UZLUKSIZ TA’LIMNING PEDAGOGIK- PSIXOLOGIK YONDASHUVLARINI RIVOJLANTIRISH

Azizova Qizlarxon Mashrabovna

*Andijon viloyati Pedagogik mahorat markazi
Pedagogika va psixologiya, ta’lim texnologiyalari
kafedrasini mudiri p.f.f.d (PhD), dotsent*

Annotatsiya. Maqolada malaka oshirish tizimida uzluksiz ta’lim jarayonini takomillashtirishning pedagogik va psixologik asoslari tahlil qilinadi. Pedagog kadrlarning kasbiy rivojlanishida motivatsiya, innovatsion yondashuvlar hamda shaxsiy rivojlanish omillarining ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, uzluksiz ta’limning zamonaviy shakl va usullari bo’yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit soʻzlar: uzluksiz ta’lim, malaka oshirish, pedagogik yondashuv, psixologik yondashuv, motivatsiya, innovatsiya, kasbiy rivojlanish

Аннотация. В статье анализируются педагогические и психологические основы совершенствования процесса непрерывного образования в системе повышения квалификации. Подчеркивается значение мотивации, инновационных подходов и факторов личностного развития в профессиональном развитии педагогических кадров. Даны рекомендации по современным формам и методам непрерывного образования.

Ключевые слова: непрерывное образование, профессиональное развитие, педагогический подход, психологический подход, мотивация, инновации, профессиональное

Abstract. The article analyzes the pedagogical and psychological foundations of improving the continuous education process in the system of professional development. The importance of motivation, innovative approaches and personal development factors in the professional development of pedagogical personnel is highlighted. Recommendations are also given on modern forms and methods of continuous education.

Keywords: continuous education, professional development, pedagogical approach, psychological approach, motivation, innovation, professional developmen

Bugungi kunda ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish va o’qituvchilarning kasbiy salohiyatini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo’nalishlaridan biriga aylangan. Jahon miqyosida ta’lim sohasida yuz berayotgan o’zgarishlar, raqamli transformatsiya jarayonlari, shuningdek, inson kapitaliga bo’lgan e’tiborning ortishi ta’limning uzluksizligi tamoyilini hayotga tatbiq etishni taqozo etmoqda. Uzluksiz ta’lim — bu insonning butun umri davomida bilim, ko’nikma va malakalarini yangilab borish imkoniyatini beruvchi tizim bo’lib, u jamiyatning intellektual salohiyatini oshirishda muhim o’rin tutadi. Shu nuqtai nazardan, pedagog kadrlarning malaka oshirish tizimi uzluksiz ta’limning ajralmas bo’g’ini sifatida e’tirof etiladi. Chunki aynan pedagoglar ta’lim jarayonining asosiy subyekti sifatida yosh avlodning dunyoqarashi, qadriyatlarini va ijodiy fikrlashini shakllantiruvchi kuchdir.

O’zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini tubdan yangilash, pedagog kadrlarning malakasini muntazam oshirish bo’yicha bir qator me’yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilingan.

Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim sifatini oshirish va ilmiy salohiyatni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori, shuningdek, “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida uzluksiz ta’lim tizimini rivojlantirish, pedagoglarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Malaka oshirish tizimining samaradorligini ta’minlashda pedagogik va psixologik yondashuvlarning uyg‘unligi alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki ta’lim jarayonida o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi, psixologik barqarorligi va motivatsiyasi bevosita o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasiga, o‘quv muhitining ijobiy shakllanishiga ta’sir ko‘rsatadi.

Shuningdek, zamonaviy sharoitda o‘qituvchilarning faqat bilim darajasini oshirish emas, balki ularning innovatsion tafakkuri, raqamli savodxonligi va shaxsiy o‘rish yo‘nalishlarini qo‘llab-quvvatlash ham muhim omil hisoblanadi. Shu sababli, malaka oshirish tizimini pedagogik va psixologik yondashuvlar asosida takomillashtirish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Ushbu tadqiqotning maqsadi — uzluksiz ta’lim tizimida malaka oshirish jarayonining samaradorligini oshirish uchun pedagogik va psixologik yondashuvlarni rivojlantirish, ularning o‘zaro integratsiyasi orqali pedagog kadrlarning kasbiy salohiyatini mustahkamlash yo‘llarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Uzluksiz ta’lim tizimining nazariy asoslarini tahlil qilish;
2. Malaka oshirish tizimidagi pedagogik yondashuvlarni o‘rganish;
3. Psixologik omillarning ta’lim samaradorligiga ta’sirini aniqlash;
4. Innovatsion mexanizmlar asosida malaka oshirish jarayonini takomillashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Natijada, ushbu yo‘nalishda olib borilayotgan ilmiy izlanishlar pedagogik jarayonning insoniy, psixologik va texnologik jihatlarini uyg‘unlashtirishga, ta’lim sifatini oshirishga hamda pedagog kadrlarning doimiy kasbiy rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi.

1. Uzluksiz ta’limning pedagogik asoslari

Uzluksiz ta’lim — insonning butun umri davomida bilim, malaka va kompetensiyalarini yangilab borishni ta’minlovchi tizimdir. U ta’lim jarayonining barcha bosqichlarini — umumiy, maxsus va kasbiy tayyorgarlikni qamrab oladi. Pedagogik nuqtai nazardan uzluksiz ta’limning asosiy vazifasi — shaxsni jamiyat rivojiga mos holda doimiy ravishda rivojlantirishdir. Bugungi globallashtirish va axborot jamiyati sharoitida pedagog kadrlar yangi bilimlarni tez o‘zlashtirish, innovatsion texnologiyalardan foydalanish va o‘z faoliyatini ijodiy tashkil etish ko‘nikmalariga ega bo‘lishi zarur.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar quyidagilardan iborat:

- Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim;
- Modul tizimida o‘qitish;
- Interfaol usullar (trening, keys-tahlil, muammoli vaziyat);
- Kompetensiyaviy yondashuv.

2. Malaka oshirish tizimidagi psixologik yondashuvlar

Pedagoglarning malakasini oshirish jarayonida psixologik omillar hal qiluvchi ahamiyatga ega. Har qanday bilim yoki ko‘nikma shaxsning ichki motivatsiyasi va emotsional holati bilan

chambarchas bog‘liq. Pedagogik faoliyat samaradorligini ta’minlash uchun kasbiy motivatsiyani oshirish, stressni kamaytirish va o‘zini rivojlantirishga rag‘batlantirish muhimdir.

Psixologik yondashuvlarning asosiy yo‘nalishlari:

- Kasbiy motivatsiyani kuchaytirish.
- Refleksiya va o‘z-o‘zini baholashni rivojlantirish.
- Psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimini yo‘lga qo‘yish.
- Komunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirish.

3. Innovatsion yondashuvlar va amaliy mexanizmlar

Raqamli transformatsiya davrida malaka oshirish tizimi zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishni talab etadi. Innovatsion yondashuvlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi: onlayn ta’lim, vebinar va masofaviy kurslar, ko‘p bosqichli baholash tizimi, ko‘pkanalli kommunikatsiya va mentorlik mexanizmlari. Bundan tashqari, kasbiy kompetensiya laboratoriyalari, shaxsiy rivojlanish xaritalari va psixologik fildebek tizimlarini yo‘lga qo‘yish samarali natijalar beradi.

4. Pedagogning kasbiy rivojlanishida integratsiyalashgan yondashuv

Pedagogning kasbiy rivojlanishi faqat ta’lim jarayoni bilan cheklanmaydi. Bu uzluksiz shaxsiy, ijtimoiy va ma’naviy o‘rishni ham o‘z ichiga oladi. Shu sababli malaka oshirish tizimida integratsiyalashgan yondashuv muhim ahamiyatga ega. Pedagogik bilimlar bilan birga psixologik treninglar, liderlik mashg‘ulotlari va axloqiy qadriyatlar masalalari ham qamrab olinadi.

Xulosa. Malaka oshirish tizimini takomillashtirishda uzluksiz ta’lim tamoyillarini amaliyotga tatbiq etish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Pedagog kadrlarning kasbiy salohiyatini oshirish, ularning bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarini yangilab borish orqali ta’lim sifatini yaxshilash mamlakatning intellektual rivojiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, uzluksiz ta’lim tizimining samarali ishlashi pedagogik va psixologik yondashuvlarning uyg‘unligiga tayanadi. Pedagogik yondashuv o‘qituvchining kasbiy faoliyatini ilmiy asosda tashkil etishni, zamonaviy o‘qitish texnologiyalarini qo‘llashni va o‘quv jarayoniga innovatsiyalarni joriy etishni taqozo etsa, psixologik yondashuv esa inson omiliga — motivatsiya, emotsional barqarorlik va kasbiy o‘rishga alohida e’tibor qaratadi. Xulosa qilib aytganda, malaka oshirish tizimida uzluksiz ta’limning pedagogik-psixologik yondashuvlarini rivojlantirish — bu nafaqat o‘qituvchining kasbiy salohiyatini, balki butun ta’lim tizimining sifatini oshirishga xizmat qiluvchi strategik yo‘nalishdir. Shu boisdan bu yo‘nalishdagi ilmiy-amaliy tadqiqotlar doimiy davom ettirilib, zamon talablari asosida yangilanib borilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim sifatini oshirish va ilmiy salohiyatni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.
3. UNESCO. Lifelong Learning for All: Policy and Practice. Paris, 2020.
4. Qurbonova D. “Pedagogik innovatsiyalar va uzluksiz ta’lim tizimi”. – Toshkent, 2022.
5. Xaydarov A. “Psixologik yondashuvlar va pedagog motivatsiyasini rivojlantirish”. – Toshkent, 2023.

UZLUKSIZ TA’LIMNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK YONDASHUVLARI

Raximova Gulbaxor Tashpulatovna

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti

Metodik xizmat ko‘rsatish bo‘limi metodisti

Annotatsiya: Uzluksiz ta’lim zamonaviy jamiyat taraqqiyotining asosi, shaxs va jamiyat ehtiyojlariga moslashuvchan tarzda sifatli bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish jarayonidir. Bu tizim insonning butun umri davomida o‘qitish va tarbiyalashni ta’minlovchi pedagogik va psixologik mexanizmlarni o‘z ichiga oladi. Uzluksiz ta’limga yondashishda, ta’lim jarayonining barcha bosqichlari o‘zaro integratsiyalashgan, individual va ijtimoiy rivojlanish ehtiyojlariga moslashtirilgan, zamonaviy ilmiy-psixologik bilimlar asosida tashkil etilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: uzluksiz ta'lim, pedagogik yondashuv, psixologik yondashuv, ta'lim jarayoni, shaxsiy rivojlanish, motivatsiya, innovatsion ta'lim, didaktik muhit, o‘quvchi faolligi, bilimlarni o‘zlashtirish

Аннотация: Непрерывное образование – основа развития современного общества, процесс формирования качественных знаний и навыков, адаптируемый к потребностям личности и общества. Эта система включает в себя педагогические и психологические механизмы, обеспечивающие образование и воспитание на протяжении всей жизни человека. В подходе к непрерывному образованию важно, чтобы все этапы образовательного процесса были интегрированы, адаптированы к потребностям индивидуального и общественного развития и организованы на основе современных научных и психологических знаний.

Ключевые слова: непрерывное образование, педагогический подход, психологический подход, образовательный процесс, личностное развитие, мотивация, инновационное образование, дидактическая среда, активность обучающихся, усвоение знаний

Abstract: Continuing education is the basis of the development of modern society, the process of forming quality knowledge and skills in a way that is flexible to the needs of the individual and society. This system includes pedagogical and psychological mechanisms that ensure education and upbringing throughout a person's life. In the approach to continuing education, it is important that all stages of the educational process are integrated, adapted to the needs of individual and social development, and organized on the basis of modern scientific and psychological knowledge.

Keywords: continuing education, pedagogical approach, psychological approach, educational process, personal development, motivation, innovative education, didactic environment, student activity, knowledge acquisition

Uzluksiz ta’limning pedagogik yondashuvlari ko‘plab fanlararo tamoyillar, metod va metodikalarga asoslanadi. Avvalo, ta’limiy faoliyat jarayonida shaxsning har tomonlama rivojiga erishish, uning intellektual, ijtimoiy, axloqiy va jismoniy salohiyatini to‘liq namoyon qilish asosiy maqsad hisoblanadi. Pedagogik yondashuvlar ta’limning barcha bosqichlarida – maktabgacha,

maktab, kasb-hunar, oliy va oliy o‘qishdan keyingi ta’limda bir butunlik, uzluksizlik va uzviy aloqadorlikni ta’minlashga qaratilgan. Pedagogik yondashuvda, har bir o‘quvchi shaxs sifatida qadrlanadi, uning rivojlanish sur‘atlari, o‘zini o‘zi anglash, o‘qishga qiziqishi va istaklari inobatga olinadi. O‘qituvchi esa, jarayonni boshqaruvchi emas, balki yo‘l ko‘rsatuvchi, yordamchi, hamkor mavqaida faoliyat olib boradi. Ta’limni individualizatsiyalash va differensiyalash tamoyillari asosida, har bir shaxs uchun qulay rivojlanish muhiti yaratiladi. Bu yondashuv pedagogik faoliyatda ilg‘or innovatsion metodlarni qo‘llash, shaxsga yo‘naltirilgan o‘quv metodik tizimlarni joriy etish, mustaqil fikrlash, ijodkorlik va tanqidiy tafakkurni rivojlantirish orqali amalga oshadi. Uzluksiz ta’limning psixologik yondashuvlari esa, inson ongining rivoji, shaxsning ehtiyojlari, ijtimoiy moslashuvi, intellektual va emotsional salohiyatini inobatga olgan holda tuziladi. Psixologik yondashuv uzluksiz rivojlanayotgan va o‘zgarib borayotgan shaxs psixologiyasini o‘rganish, uni imkon qadar to‘liq ro‘yobga chiqarish uchun qulay shart-sharoitlar yaratishdan iborat. Psixologik jihatdan qaralganda, uzluksiz ta’lim shaxsda motivatsiya, o‘z-o‘zini baholash, o‘z-o‘zini rivojlantirish ko‘nikmalarining barqaror shakllanishi, kreativlik, mustaqillik va sotsiopsixologik moslashuv kabi muhim sifatlarni rivojlantirishga qaratiladi [1].

Ta’lim psixologiyasi sohasidagi yondashuvlar asosida, inson hayotining turli davrlarida yuzaga keladigan ontogenetik, kognitiv, emotsional, ijtimoiy, axloqiy va psixofiziologik xususiyatlar batamom o‘rganiladi. Ta’lim psixologiyasi uzluksiz ta’limning har bir bosqichida shaxsning ehtiyoj va imkoniyatlarini aniqlash, o‘zlashtirish sur‘atlarida muammolarni oldindan prognoz qilish, individual rivojlanish trayektoriyasini aniqlashga xizmat qiladi. Shuningdek, uzluksiz ta’limda psixologik xizmatlar vujudga keltiriladi, ular o‘quvchilarning psixologik salomatligi, emotsional barqarorligi va intellektual o‘rishini jadallashtirishga ko‘maklashadi. Uzluksiz ta’lim pedagogik va psixologik yondashuvlarining asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat: ta’limda izchillik va o‘zaro bog‘liqlik, shaxsga yo‘naltirilganlik, individual yondashuv, mustaqil o‘qitish, tanqidiy va ijodiy fikrlashni rag‘batlantirish, o‘qitish texnologiyalarining moslashuvchanligi, ta’lim jarayonidagi motivatsion omillarni hisobga olish va rivojlantirish. Har bir ta’lim bosqichida, pedagogik faoliyat samaradorligini oshirish hamda o‘quvchilarni mustaqil o‘rganish va o‘z-o‘zini rivojlantirishga rag‘batlantirish asosiy maqsad qilib olinadi. Uzluksiz ta’limda pedagogik va psixologik yondashuvlarni qo‘llash, inson taraqqiyotiga kompleks yondashuvni amalga oshirish imkonini beradi. Pedagogik faoliyatda shaxsdagi o‘ziga xosliklarni aniqlash, ijodiy salohiyatini to‘liq rivojlantirish, intellektual va ijtimoiy moslashuvini ta’minlash muhim hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy ta’lim tizimlarida innovatsion va interaktiv o‘qitish texnologiyalari joriy etilmoqda, ilg‘or pedagogik va psixologik bilimlardan ustalik bilan foydalanilmoqda [2].

Uzluksiz ta’limning pedagogik yondashuvlari o‘z mazmuni va shakliga ko‘ra, shaxs rivojlanishining uzviyligini ta’minlaydigan, o‘qitishning maqsad va natijalari o‘rtasidagi uzluksizlikni kafolatlaydigan tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Individual va differensial yondashuvlar asosida o‘quvchilarning qiziqish, intilish va iste’dodini ochib berishga imkoniyat yaratiladi. Yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish, axborot-kommunikatsiya vositalarini jalb qilish, sifatli ta’lim resurslarini kengaytirish orqali har bir shaxs uchun bilim olish hamda o‘zini rivojlantirishning qulay muhitini yaratish mumkin. Psixologik yondashuvlar esa, inson psixikasining bosqichma-bosqich rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashga, har bir ta’lim bosqichidagi potentsial muammolarni aniqlash va oldini olishga, shaxs uchun qulay psixologik muhitni

shakllantirishga qaratilgan. Ayniqsa, zamonaviy psixologik yondashuvlarda bolalarning va yoshlarning individual o‘ziga xos xususiyatlarini, ularning qobiliyat va iste’dodini inobatga olgan holda, pedagogik jarayonlarni optimallashtirishga ustuvor ahamiyat beriladi. Ta’limda insonparvarlik tamoyillarining ustuvorligi, shaxs taraqqiyoti uchun qulay muhit yaratish, hamkorlikda ta’lim olish, o‘qituvchining shaxsga yo‘naltirilgan, individual rivojlanishga xizmat qiluvchi faoliyat olib borishi, faqatgina kontent bilan cheklanmasdan, shaxsda mustaqil bilim olish, tahlil qilish va faoliyat yuritish ko‘nikmalarini rivojlantirishga zamin hozirlaydi. Shuni hisobga olgan holda, uzluksiz ta’lim tizimida ilg‘or pedagogik va psixologik yondashuvlar muvaffaqiyatli tatbiq etilmoqda [3].

Uzluksiz ta’limda shaxs rivojlanishining uzviy bosqichlari belgilab olinadi. Har bir bosqichda o‘ziga xos yosh xususiyatlari, ehtiyoj va qiziqishlar, bilimlarni egallash sur’ati inobatga olinadi. Masalan, maktabgacha yoshdagi bolalarda tasavvur va tafakkur, so‘z va nutq, emotsional barqarorlik, aqliy rivojlanish bilan bog‘liq xususiyatlar, boshlang‘ich sinflarda esa mustaqil faoliyat va ijodiy ko‘nikmalar shakllanadi. Yangi pedagogik va psixologik nazariyalar, shaxs rivojlanish bosqichlarida yuzaga keladigan individual o‘zgarishlarni, rivojlanish fazalarini hisobga olgan holda, optimal ta’lim sharoitlarini yaratishga zamin hozirlaydi. Uzluksiz ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri – shaxsda hayot davomida o‘zi izlanish, o‘rganish, yangilikka intilish, faoliyat turi va mazmunini mustaqil tanlash hamda uni ijodkorlik bilan bajarish salohiyati shakllantirishdan iborat. Bu, pedagogik va psixologik xizmatlarning uzviy integratsiyasi orqali amalga oshadi. Ta’lim jarayonida o‘qituvchi va psixolog hamkorligi, o‘quvchilarning muammolarini aniqlash va bartaraf etish, ularning shaxsiy motivatsiya va qiziqishlarini belgilash, jarayonni optimallashtirishga xizmat qiladi. Uzluksiz ta’lim axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asrida shaxs taraqqiyotining zamonaviy tizimini yaratishga xizmat qiladi. Innovatsion yondashuvlar va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, o‘quv materiallarining moslashuvchanligi, interaktiv va differensial o‘qitish usullarining qo‘llanilishi ta’lim samaradorligini sezilarli oshiradi. Toshkentda va boshqa yirik shaharlarda axborot portallaridan foydalanish, masofaviy ta’lim shakllarini tatbiq etish, uzluksiz o‘rganishga imkoniyat yaratmoqda [4].

Psixologik xizmatlar esa ta’limni ongli ravishda olib borish, o‘quvchilar va talabalar psixologik salomatligini monitoring qilish, rivojlanish jarayonining muammoli tomonlarini aniqlash va oldini olish, shaxsda motivatsiya va o‘ziga bo‘lgan ishonchni kuchaytirishga xizmat qiladi. Ta’lim jarayonida emotsional va emotsional-intelektual muammolar, stress va muammoli vaziyatlarni hal qilish, o‘z-o‘zini tahlil qilish va rivojlantirishning samarali yo‘llari ishlab chiqiladi. Zamonaviy ta’lim jarayonida shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlar, individual va differensial metodlar, mustaqil va ijodiy ishlarni tashkil etishga qaratilgan faoliyatlar tizimi keng tatbiq etilmoqda. O‘qituvchi va psixolog hamkorligi asosida, har bir bosqichda shaxs taraqqiyotining individual trajektoriyasi belgilanadi, bilim olish, malaka va ko‘nikmalarni shakllantirish optimal tarzda amalga oshiriladi. Ta’lim jarayonida motivatsiya, ijtimoiy faoliyatga jalblash, mustaqil bilim olish va tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish, tanqidiy va ijodiy fikr yuritish, vaziyatga mos qaror qabul qilish madaniyatini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Har bir ta’lim bosqichida pedagogik va psixologik xizmatlar o‘zaro bir-birini to‘ldirib, shaxs va jamiyat taraqqiyotiga zamin yaratadi [5].

Psixologik yondashuvlarning asosiy afzalliklari zamonaviy ta’lim va tarbiya jarayonida o’ziga xos o’ringa ega bo’lib, insonning ichki ehtiyojlari, psixik imkoniyatlari va individualligini chuqur o’rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. Psixologik yondashuvlarda inson rivojining barcha bosqichlari, ularning emotsional holati, bilish jarayonlari, intellektual va ijtimoiy salohiyati kompleks tarzda o’rganiladi. Ushbu yondashuv zahirida har bir shaxsning ichki dunyosi, uni rag’batlantirish, o’rganish, tarbiyalash hamda shaxsiy rivojlanishini samarali ta’minlashga qaratilgan ilmiy asoslangan metodlar ustuvorlik qiladi. Psixologik yondashuv axborotlarning o’zlashtirilish tezligi, emotsional barqarorlik, mustaqil fikrlash, shaxsiy va ijtimoiy faollik kabi ko’plab fazilatlarni shakllantirishda o’z samarasini ko’rsatadi. Ta’lim jarayonida psixologik yondashuvlarning asosiy afzalliklaridan biri, har bir shaxsni har tomonlama to’laqonli rivojlantirishga yordam berishidir. Bu yondashuv har bir o’quvchining individual imkoniyatlari, qiziqishlari, ehtiyojlarini e’tiborga olgan holda, o’z sohasida mukammallikka erishish yo’lida samarali psixologik muhit yaratadi. Ko’p hollarda ta’limda muvaffaqiyatga erishishning asosiy omillaridan biri — bu shaxsning psixologik moslashuvi, o’ziga bo’lgan ishonchi va ijobiy motivatsiyasidir. Ana shu omillarni rivojlantirishda, muammoli holatlarni hal etishda psixologik yondashuvning o’rni juda yuqori hisoblanadi. Shuningdek, psixologik yondashuv shaxsning to’g’ri qaror qabul qilishida, tanqidiy fikrlash, mas’uliyat hissi va iroda kuchiga ega bo’lishida ham asosiy tayanch sifatida namoyon bo’ladi. Psixologik yondashuvlar shaxsda sog’lom psixika shakllanishi, mustahkam irada va ehtiyotkorlikni rivojlantirish, o’z ustida ishlash, o’z-o’zini rivojlantira olish imkoniyatini kengaytiradi. Bundan tashqari, odamning ichki dunyosini, ehtiyoj va intilishlarini chuqur tahlil qilishga yordam beradi. Ijtimoiy munosabatlarda, jamoada ishlashda, turli vaziyatlarni to’g’ri baholashda, ijtimoiy yetuklik darajasini oshirishda ham psixologik yondashuvlar afzalliklarni namoyon etadi. Shaxsning atrofdagilarga bo’lgan munosabati, ular bilan to’g’ri muloqot qila olishi, emotsional holatini boshqara bilishi kabi xususiyatlar psixologik yondashuvlarning samaradorligini ko’rsatadi. Bu yondashuvlar o’quvchilarning mustaqil hayotga tayyorlanishi, kelajak kasbiga ongli va aniq yondashuvi, faol fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy mas’uliyat hissi shakllanishiga turtki beradi. Shuningdek, shaxsning o’zini o’zi boshqarish, stress va turli hayotiy qiyinchiliklarni engib o’tish, to’g’ri maqsad qo’yish, hayotiy tajriba orttirish imkoniyatlari kengayadi. Inson o’zining ichki qobiliyatini, resurslarini aniq baholaydi, o’z ustida ishlash uchun zarur bo’lgan vositalarni tanlay oladi.

Shaxsning rivojlanishida oila, maktab, jamoa kabi sotsial institutlarning ham psixologik ta’siri beqiyos. Bu yondashuvlar orqali inson o’z imkoniyatlarini to’laqonli namoyon eta oladi, o’zini atrof-muhitga moslashtirib, ongli va faol a’zo bo’lib shakllanadi. Ayniqsa, axborot va ta’lim texnologiyalari tez rivojlanayotgan bugungi hayotda, psixologik yondashuvlar inson miyasining ishlash jarayonlari, aqliy va emotsional salohiyati, kasbiy yo’nalishni aniq belgilashda ulkan yordam beradi. Har bir o’quvchi o’z kuchli va zaif tomonlarini tan oladi, o’zini o’zi tahlil qila boshlaydi, ijtimoiy jihatdan to’laqonli shaxs bo’lib yetishadi. Yana bir muhim ustunlik shundaki, psixologik yondashuvlar mustaqillik va ijodkorlikni rivojlantiradi, jamoada yetakchi bo’lish, kommunikatsiya, hamjihatlik, jamoaga moslashuvchanlik kabi fazilatlarni kuchaytiradi. Mustaqil va ochiq fikrlaydigan, aniq maqsad sari intiladigan, turli to’siqlarga bardoshli insonlarni tarbiyalashda psixologik yondashuvlar katta ahamiyatga ega. Zamonaviy jamiyatda shaxs taraqqiyoti va farovonligi uchun psixologik barqarorlik, mustahkam motivatsiya, professional va

ijtimoiy raqobatbardoshlik, hayotiy qarorlarni ongli qabul qilish imkoniyatlari ta’limning eng muhim talablaridan biriga aylanmoqda.

Psixologik yondashuvlar asosida shaxsiy qiziqishlar, ehtiyojlar, hissiyotlarga bo’lgan individual yondashuv kuchayib boradi. Bu esa, o’z navbatida, insonda mustaqil o’qish va bilim olish, kasbiy jihatdan o’sish, o’z hayotidan mamnun bo’lish va baxtiyorlik hissini kuchaytiradi. O’quvchilarning qiziqish va ehtiyojlarini aniqlash, ularning individual salohiyatini to’g’ri yo’naltirishda psixologik yondashuvlar muhim rol o’ynaydi. Ta’lim muhitida e’tibor markazida shaxsning psixik va ijtimoiy farovonligini ta’minlash, uning innovatsion salohiyatini ro’yobga chiqarish imkoniyatlari yaratiladi. Psixologik yondashuvlarning afzalliklaridan yana biri shuki, bu yondashuv orqali didaktik va pedagogik jarayon psixologik jihatlar bilan boyitiladi. Bu esa o’qituvchi va o’quvchi o’rtasidagi munosabatlarni takomillashtiradi, ijobiy muhit yaratadi, samarali o’qitish va mustahkam bilim olishga yordam beradi. O’quvchining muammoli vaziyatlarda o’zini tutishi, qaror qabul qilish layoqati, o’ziga bo’lgan ishonchi va shaxs sifatida rivojlanishida psixologik yondashuvlarning hissasi katta hisoblanadi. Psixologik iqlim sog’lom bo’lgan muhitda o’quvchilar o’zini qulay his qiladi, faol va ishonchli harakat qiladi, kutilmagan vaziyatlarda tez va to’g’ri yo’l tanlay oladi. Bu jarayonlarda ilmiy asoslangan psixologik tadqiqotlar asosida tashkil etilgan metodikalarning o’rni nihoyatda beqiyosdir.

Har bir shaxs uchun o’zini o’rganish, o’z qobiliyatini yuzaga chiqarish, maqsad sari qat’iyat bilan intilishda psixologik yondashuvlar muhim omil hisoblanadi. Psixologik portret tuzishda, shaxsiy strategiya ishlab chiqishda va rejalashtirishda ham bu yondashuvlar asosiy yo’nalishlardan biri sifatida qabul qilinadi. Odam o’zini anglaydi, ichki ziddiyatlar va tashqi muammolarni to’g’ri hal eta oladi, hayotidagi eng kerakli qadriyat va fazilatlarini asraydi hamda rivojlantiradi. Zamonaviy psixologik yondashuvlar mustaqil hayot, ijtimoiy-psixologik barqarorlik, kasbiy muvaffaqiyat va shaxsiy baxt sari yo’naltiradi. Yana bir muhim afzallik shundan iboratki, bu yondashuvlar doirasida har bir o’quvchi yoki shaxs o’zini to’liq ochib bera oladi. Bir xil ta’lim muhitida qarama-qarshi psixologik xususiyatlarga ega bolalarning qiziqish va ehtiyojlari inobatga olinadi, ularning rivojlanish sur’atlari ham individual tarzda ko’rib chiqiladi. Bunda asosiy e’tibor shaxsiy rivojlanishiga, o’z imkoniyatlarini to’g’ri baholash va namoyon etishiga, o’z ustida ishlashga, o’z muhiti bilan hamjihat bo’lishga qaratilgan bo’ladi. Har bir insonning individual qobiliyati va intilishlarini so’ndirmaslik, aksincha, rag’batlantirish, ularga zarur yo’l-yo’riq ko’rsatish, ongli ravishda o’z-o’zini anglash va rejalashtirishni yo’lga qo’yishda psixologik yondashuvlarning roli yuksak baholanadi. Ijtimoiy hayotda, jamoadagi harakat va faoliyatda psixologik yondashuvlar asosida ishlash natijasida o’zaro hurmat, muloqot madaniyati, hamkorlik, moslashuvchanlik, stressga chidamlik, irodaviy sifatlar rivojlanadi. Shaxs atrof-muhitga moslashadi, ijtimoiy rolini to’g’ri bajaradi, zamonaviy jamiyat talablariga javob bera oladigan inson sifatida shakllanadi. Psixologik yondashuvlar yordamida o’quvchilarda o’zini tahlil qila olish, mustaqil fikrlash, ma’naviy o’sish va hayotga ongli yondashish ko’nikmalari shakllanadi. Har bir shaxs o’zini boshqaradi, kuchli iroda va qat’iyatlilikka ega bo’lib boradi [6].

Psixologik yondashuvlarning eng muhim afzalliklaridan biri — samarali xulq-atvor va o’zini boshqarish tizimini shakllantirish, oqilona va tanqidiy fikrlashda mustahkam asos yaratish, pozitiv emotsional muhitdan unumli foydalanish imkoniyatini keltirib chiqarishidir. Ta’limda o’quvchilarning psixologik moslashuvi va barqarorligini ta’minlash, shaxsda o’zini o’zi rivojlantirish, o’qishda va hayotda muvaffaqiyatga erishish yo’llarini ochib beradi. Psixologik

yondashuvlar asosida inson o‘z dunyoqarashini kengaytiradi, ijtimoiy bilim va ko‘nikmalarni mustahkamlaydi, hayotiy maqsadlarini aniq belgilaydi hamda zamonaviy muhitga tez moslashadi.

Xulosa:

Uzluksiz ta’lim zamonaviy jamiyatda shaxs rivojlanishining muhim omili hisoblanadi. Uning pedagogik va psixologik yondashuvlari inson salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarishga, mustaqil, intellektual, ijodiy va ijtimoiy barkamol shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi. Pedagogik yondashuvlarda o‘quvchilarning individual o‘ziga xosligi, qobiliyati, qiziqish va ehtiyojlari inobatga olinadi. Psixologik yondashuvlar esa shaxsning har tomonlama taraqqiyoti, ruhiyat va bilish faoliyati, emotsional barqarorligi, o‘z-o‘zini rivojlantirish xususiyatlarini chuqur o‘rganishga qaratiladi. Uzluksiz ta’lim jarayonida innovatsion pedagogik metodlar, zamonaviy psixologik texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya vositalari samarali joriy etilmoqda va bu yig‘indida har bir inson o‘z salohiyatini yuzaga chiqarish imkoniyatiga ega bo‘lib, taraqqiyot sari qat’iy qadamlar bilan rivojlanib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Davurova, G. (2020). "Yosh ota-onalarining pedagogik-psixologik bilimlarini oshirishning ahamiyati." Ilmiy maqola.
2. Karaxonova, O.Yu., & Ruziyeva, I.P. (2022). "Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabalarida ijodiy tafakkurni rivojlantirish metodikasi." Toshkent: Renessans nashriyoti.
3. Kattaho‘jayeva, Sh.B. (2022). "Maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishida syujetli-rolli o‘yinlarning ahamiyati." Toshkent: Renessans nashriyoti.
4. Madatov, I.Y. (2022). "Inklyuziv ta’lim. Darslik." Samarqand: Samarqand davlat universiteti.
5. Meliyeva, Ya.X. (2022). "Maktabgacha ta’lim tashkiloti pedagog tarbiyachisining kasbiy kompetensiyasi." Toshkent: Renessans nashriyoti.
6. Mirqosimova, M. (2022). "Zamonaviy ta’lim-tarbiya jarayonining psixologik-pedagogik masalalari." Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi.
7. Murodova, A.B. (2022). "Bola shaxsining asosiy aqliy fazilatlarini shakllantirish." Toshkent: Renessans nashriyoti.
8. Qurbonova, Z.U., & Axmedov, B.O. (2022). "Maktabgacha yoshdagi bolalarga ikkinchi tilni o‘rgatishda innovatsion yondashuvlar." Toshkent: Renessans nashriyoti.

UMUMIY O’RTA TA’LIM MUASSASALARIDA INKLYUZIV TA’LIMNING JORIY ETILISHIDA PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK IMKONIYATLAR

Nasirova Muxtabar Abduraximovna

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy intstituti

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumiy o’rta ta’lim muassasalarida inklyuziv ta’limni joriy etish jarayonida pedagogik va psixologik imkoniyatlarning o’rni va ahamiyati yoritilgan. Inklyuziv ta’lim barcha o’quvchilarning individual ehtiyojlarini inobatga olgan holda ta’lim muhitini tashkil etishni nazarda tutadi. Maqolada pedagoglar uchun zarur bo’lgan innovatsion o’qitish texnologiyalari, differensial va adaptiv ta’lim usullari, individual ta’lim yo’l xaritalari bilan ishlash qoidalari hamda kollaborativ o’qitishning afzalliklari tahlil qilingan. Shu bilan birga psixologik xizmatning vazifalari — diagnostika, korreksiya, ota-onalar bilan ishlash va o’quvchilarni emotsional qo’llab-quvvatlash kabi yo’nalishlar ham ko’rib chiqilgan. Pedagog va psixolog hamkorligining inklyuziv muhitni samarali tashkil etishdagi roli alohida ta’kidlangan. Tadqiqot natijalari inklyuziv ta’lim barcha bolalar uchun teng imkoniyat, ijtimoiy adolat va qo’llab-quvvatlovchi ta’lim muhitini shakllantirishda muhim omil ekanligini ko’rsatadi.

Kalit so’zlar: psixologik moslashuv, to’siqsiz muhit, diagnostika, nogironlik, integratsiya, pedagogik qo’llab-quvvatlash.

Annotatsiya. В данной статье раскрывается роль педагогических и психологических возможностей в процессе внедрения инклюзивного образования в общеобразовательных школах. Инклюзивное образование предполагает создание образовательной среды, учитывающей индивидуальные потребности всех учащихся. В статье проанализированы инновационные педагогические технологии, методы дифференцированного и адаптивного обучения, правила разработки индивидуальных образовательных маршрутов, а также преимущества коллаборативного обучения. Кроме того, рассмотрены ключевые направления деятельности психологической службы — диагностика, коррекционная работа, взаимодействие с родителями и эмоциональная поддержка учащихся. Отдельно подчёркивается значимость сотрудничества учителя и психолога в организации эффективной инклюзивной среды. Результаты исследования показывают, что инклюзивное образование является важным фактором обеспечения равных возможностей, социальной справедливости и поддерживающей образовательной среды для всех детей.

Ключевые слова: психологическая адаптация, безбарьерная среда, диагностика, инвалидность, интеграция, педагогическая поддержка.

Annotation. This article examines the role of pedagogical and psychological capacities in the implementation of inclusive education in general secondary schools. Inclusive education aims to create a learning environment that takes into account the individual needs of all students. The article analyzes innovative teaching technologies, differentiated and adaptive learning methods, the development of individual learning pathways, and the advantages of collaborative learning. Additionally, it discusses the key functions of psychological services, including diagnostics, corrective developmental work, cooperation with parents, and emotional support for students. The importance of teacher-psychologist collaboration in establishing an effective inclusive environment is emphasized. The findings indicate that inclusive education is a crucial factor in

ensuring equal opportunities, social justice, and a supportive educational environment for all children.

Keywords: psychological adaptation, barrier-free environment, diagnostics, disability, integration, pedagogical support.

Kirish. Inklyuziv ta’lim — bu inson shaxsining umuminsoniy qadriyatlarga asoslanganligi, uning o’ziga xosligi, ma’naviyati, dini, millati, irqi, aqliy va jismoniy holati qanday bo’lishidan qat’iy nazar yashash va o’qishga bo’lgan huquqi kabi gumanistik g’oyalarning rivojlantirish natijasidir. Barcha bolalarning jismoniy, intellektual, psixologik yoki ijtimoiy farqlaridan qat’iy nazar birgalikda o’qishini ta’minlaydigan ta’lim modeli hisoblanadi. YuNESKO tashkiloti inklyuziya haqida shunday ta’rif beradi: “mulohaza yuritish jarayoni va barcha tinglovchilarning ehtiyojlarining xilma-xilligiga javob berish ta’lim, madaniyat va jamoalarda ishtirok etishni kuchaytirish orqali jamiyatlar va maktabni tark etishni kamaytirish va ulardan istisno qilish”. Umumiy o’rta ta’lim muassasalarida inklyuziv ta’limni joriy etish nafaqat tashkiliy yoki infratuzilmaviy o’zgarishlarni, balki pedagogik-psixologik imkoniyatlarni ham chuqur o’rganishni talab qiladi. Pedagogning inklyuziv muhitda samarali ishlashi uchun maxsus bilim, kompetensiyalar, muloqot madaniyati va psixologik tayyorgarligi zarur.

Inklyuziv ta’lim barcha o’quvchilarning ehtiyojlarini inobatga olgan holda, ularga individual yordam va dastur asosida rivojlanish imkonini yaratadi. Inklyuziv ta’limning asosiy maqsadi – har bir o’quvchining individual o’quv ehtiyojlariga mos shart-sharoit yaratish, uni o’quv va tarbiya jarayoniga to’laqonli jalb etish, imkoniyati cheklangan bolalarning ta’limga teng huquqli kirishini ta’minlash, o’quv jarayonida farqlash, individuallashtirish va qo’llab-quvvatlash tizimlarini shakllantirish.

Inklyuziv ta’limni joriy etishda pedagogik imkoniyatlar

1. Innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish - interaktiv usullar, modulli o’qitish, kompetensiyaviy yondashuv, tarmoqli o’rgatish texnologiyalari inklyuziv muhitda juda samaralidir. Ular o’quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olib, ularning faol ishtirokini rag’batlantiradi.

2. Individual ta’lim yo’l xaritalari (ITYX)ni qo’llash, ayniqsa, maxsus ehtiyojli o’quvchilar uchun individual ta’lim dasturlari o’quv jarayonini to’g’ri yo’naltirishga yordam beradi. Pedagog ITYX asosida har bir o’quvchining qobiliyati, rivojlanish darajasi va ehtiyojlarini hisobga olgan holda o’quv materialini berish imkoniga ega bo’ladi.

3. Differensial va adaptiv ta’limdan foydalanish inklyuziv sinflarda o’quvchilar turli darajada bilim va ko’nikmalarga ega bo’ladi. Shu bois topshiriqlar, materiallar va qo’llab-quvvatlash turlari differensiallashtirilishi lozim.

4. Kollaborativ o’qitish va jamoaviy faoliyat

Inklyuziv ta’limda «tengdosh-tengdoshga yordam» tamoyili katta ahamiyatga ega. Bu bolalarning ijtimoiylashuviga yordam beradi, o’zaro hurmat, hamkorlik va bag’rikenglikni rivojlantiradi.

Inklyuziv maktab o’qituvchilari, avvalo, ta’lim jarayoni ishtirokchilarining bilim olish va maktab hayotida to’liq ishtirok etish uchun to’siqlar nafaqat nogiron bolalar, balki barcha o’quvchilarda kuzatilishi mumkin ekanligini tushunishlari muhimdir. Inklyuziv deyilganda, faqat nogiron bolalar haqida emas, balki tenglik, ijtimoiy hayotda o’z o’rnini topa olishga imkoniyat

yaratish, bola yashash joyining har tomonlama xavfsizligi kabi bir qancha omillar inobatga olinadi. Inklyuziv xavfsiz muhitni yaratishda turli to‘siqlarni aniqlash va bartaraf qilish, hech bo‘lmaganda ularni qanday yengish mumkinligini aniqlash maktab oldida turgan muhim vazifalardan biridir.

Inklyuziv ta’limda pedagogning psixologik tayyorgarligi bu - emotsional barqaror, bag‘rikeng, muloqotchan va stressga chidamli bo‘lishligi hamda har bir o‘quvchining individual xususiyatlarini qabul qilishiga yordam bera olishidir. Shu bilan birga, maktabda psixologlarning inklyuziv muhitda psixologik xizmati juda muhimdir va ularning vazifalari quyidagilardan iborat: diagnostika; korreksion rivojlantiruvchi mashg‘ulotlar; ota-onalarga psixologik maslahat; pedagoglar bilan hamkorlikda ijtimoiy-psixologik muhitni yaxshilash. Inklyuziv sinflarda ijobiy psixologik muhitni yaratishda ijtimoiy adaptatsiya va psixologik xavfsizlikni ta’minlash muhim. Bunda, sinfdagi munosabatlar, tengdoshlar orasidagi muhit, o‘qituvchining munosabati hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Inklyuziv muhitdagi bolalarda o‘qishga qiziqishini shakllantirish uchun qo‘shimcha motivatsiya va emotsional qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarni qo‘llashda pedagoglar ijobiy baholash, muloqot, rag‘bat kartalaridan foydalanishi mumkin. Inklyuziv ta’limning muvaffaqiyati pedagog va psixolog hamkorligiga bog‘liq. Ularning birgalikda ishlash jarayoni quyidagi yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi:

- o‘quvchilarning umumiy va maxsus ehtiyojlarini baholash;
- individual rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish;
- korreksion mashg‘ulotlarni o‘tkazishda hamkorlik;
- o‘quv muhitini optimallashtirish.

Xulosa. Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida inklyuziv ta’limni joriy etish pedagogik va psixologik imkoniyatlarni samarali tashkil etishni talab etadi. Pedagogning innovatsion usullardan xabardorligi, psixologning qo‘llab-quvvatlovchi vazifalari, hamkorlik muhitining mavjudligi — inklyuziv ta’limning asosiy omillari hisoblanadi. Inklyuziv ta’lim jamiyatdagi tenglik, bag‘rikenglik va barcha bolalar uchun imkoniyat yaratish g‘oyasini hayotga tatbiq etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi «Aholiga ta’lim xizmatlarini ko‘rsatish to‘g‘risida»gi Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va umumiy o‘rta ta’lim vazirligi metodik tavsiyalari (inklyuziv ta’lim bo‘yicha).
3. Booth, T., Ainscow, M. *The Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools*. Centre for Studies on Inclusive Education, 2016.
4. Florian, L., Black-Hawkins, K. «Exploring Inclusive Pedagogy». *British Educational Research Journal*, 2011.
5. Vigotskiy L.S. *Pedagogicheskaya psixologiya*. Moskva, 1999.
6. Nazarova N.M. *Inklyuzivnoe obrazovanie: teoriya i praktika*. Moskva, 2018.

PEDAGOGNING KVAZI-KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Bozorbayev Ilyosbek Israilovich

*O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha va maktab ta’limi
vazirligi huzuridagi Respublika ta’lim markazi fizika fani bo‘limi metodisti*

Annotatsiya

Maqolada “kvazi-kasbiy kompetentlik” tushunchasi pedagogik faoliyat kontekstida tahlil qilinadi. Kvazi-kasbiy kompetentlik pedagogning o‘z kasbiy mahoratidan tashqari, boshqa soha mutaxassislari bilan birgalikda ishlay olish, ularning vazifalarini qisman bajarish yoki tushunish qobiliyati sifatida ta’riflanadi. Ushbu kompetentlikning zamonaviy ta’lim muhitidagi o‘rni, shakllanish omillari va rivojlantirishning samarali strategiyalari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: kvazi-kasbiy kompetentlik, pedagogik faoliyat, transprofessionalizm, ko‘p funktsiyali o‘qituvchi, kompetentlikka yo‘naltirilgan ta’lim.

Аннотация

В статье анализируется понятие “квази-профессиональная компетентность” в контексте педагогической деятельности. Квази-профессиональная компетентность определяется как способность педагога, помимо своих основных профессиональных навыков, работать совместно со специалистами других сфер, частично выполнять или понимать их функции. Рассматриваются роль данной компетентности в современном образовательном пространстве, факторы её формирования и эффективные стратегии развития.

Ключевые слова: квази-профессиональная компетентность, педагогическая деятельность, транспрофессионализм, многофункциональный педагог, компетентностно-ориентированное образование.

Annotation

The article analyzes the concept of “quasi-professional competence” in the context of pedagogical activity. Quasi-professional competence is defined as a teacher’s ability, beyond their primary professional skills, to collaborate with specialists from other fields, partially perform or understand their functions. The study examines the significance of this competence in modern educational environments, the factors influencing its formation, and effective strategies for its development.

Keywords: quasi-professional competence, pedagogical activity, transprofessionalism, multifunctional teacher, competence-based education.

Zamonaviy ta’lim tizimida ro‘y berayotgan tub islohotlar, raqamli transformatsiya jarayonlari hamda ijtimoiy-madaniy dinamikalar pedagogik kasb mohiyatining qayta talqin etilishini taqozo etmoqda. Endilikda pedagogdan faqatgina fan bo‘yicha mukammal bilim, metodik mahorat yoki kommunikativ kompetensiya bilan cheklanish talab etilmaydi. Ta’lim jarayonining murakkablashuvi, uning ko‘p funktsiyali, integrativ va dinamik tizimga aylanishi pedagogni bir vaqtning o‘zida turli kasbiy rollarni bajarishga majbur qilmoqda. Xususan, masofaviy, aralash, virtual va neyropedagogik ta’lim modellari kengayishi sharoitida pedagog

kontent yaratuvchi, o‘quv jarayonini boshqaruvchi moderator, texnik ko‘makchi, maslahatchi, motivator, mediator, psixologik qo‘llab-quvvatlovchi hamda menejer funksiyalarini bajarishi zarur bo‘lib bormoqda.

Mazkur holat ta’lim amaliyotida “kvazi-kasbiy kompetentlik”ning shakllanishiga asos yaratmoqda. Lotincha *quasi* – “go‘yo” degan ma’noni anglatib, ushbu kompetensiya pedagogning kasbiy identifikatsiyasini yo‘qotmagan holda, boshqa kasblarga xos ayrim funksiyalarni samarali bajarish qobiliyatini ifodalaydi. A.A. Verbitskiy tomonidan ishlab chiqilgan kontekstli ta’lim konsepsiyasida pedagog real hayotiy vazifalarga moslasha oladigan, kasbiy vaziyat o‘zgarishiga qarab mos rolni tanlaydigan kompleks subyekt sifatida talqin etiladi [1]. E.A. Zimnyaya esa kasbiy kompetentlikni ijtimoiy, kommunikativ, refleksiv va shaxsiy komponentlar bilan uyg‘unlashgan tizim sifatida sharhlab, pedagogning kasbiy chegaralarining kengayishi global ta’lim rivojlanishining tabiiy jarayoni ekanini ta’kidlaydi [2].

Shu jihatdan “kvazi-kasbiy kompetentlik” transprofessionalizmning tarkibiy elementi sifatida namoyon bo‘ladi. U mutaxassisning bitta sohaga qaram bo‘lib qolmasdan, turli bilim maydonlari chorrahasida integrativ, moslashuvchan, innovatsion va samarali faoliyat yurita olishini anglatadi. Demak, zamonaviy pedagog kasbiy rollar transformatsiyasiga tayyor, yuqori moslashuvchanlikka ega, ko‘p qirrali faoliyatni bajara oladigan universal kasbiy subyektga aylanmoqda.

Raqamli texnologiyalar, onlayn platformalar, media resurslar va sun‘iy intellektning ta’lim sohasiga jadal kirib kelishi pedagogning kasbiy faoliyat chegaralarini yanada kengaytirmoqda. Masofaviy va gibril ta’lim modellarida pedagog endilikda videodarslar ssenariysi muallifi, dizayner, montajchi, texnik operator, kognitiv yuklama boshqaruvchisi, media savodxonlik targ‘ibotchisi hamda kibergigiyena bo‘yicha profilaktik rolni bajaruvchi subyekt sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur transformatsiya tasodifiy emas – u puxta metodik tayyorgarlik, refleksiv yondashuv, texnologik moslashuvchanlik, shuningdek, uzluksiz kasbiy rivojlanishni talab etadi. Shu bois kvazi-kasbiy kompetentlik faqat funksional ko‘nikmalar majmui emas, balki situativ fikrlash, tezkor qaror qabul qilish, empatiya, tartibga soluvchi kommunikatsiya va stressni boshqarish kabi murakkab psixologik komponentlarni ham qamrab oladi.

Pedagogning kvazi-kasbiy kompetentligi ko‘p komponentli tizim bo‘lib, bir nechta o‘zaro bog‘liq funksional bloklar orqali namoyon bo‘ladi.

Birinchi blok – psixologik-pedagogik kvazi-kompetentlik bo‘lib, u o‘quvchilarning emotsional-psixologik holatini aniqlash, zarur vaziyatlarda dastlabki psixologik yordamini ko‘rsatish, konfliktlarni konstruktiv boshqarish hamda salbiy kommunikativ vaziyatlarni yumshata olish qobiliyatlari bilan tavsiflanadi.

Ikkinchi blok – axborot-kommunikatsion kvazi-kompetentlik bo‘lib, raqamli platformalarda ta’lim jarayonini samarali boshqarish, videomontaj, infografika, interaktiv media kontent yaratish, ma’lumotlarni himoyalashning asosiy tamoyillarini bilish va ularga amal qilishni o‘z ichiga oladi.

Uchinchi blokni loyiha-boshqaruv kvazi-kompetentligi tashkil etadi. Unda pedagog ta’lim loyihalarini rejalashtirish, koordinatsiya qilish, natijalarni monitoring qilish, vaqt va resurslarni boshqarish, Microsoft Teams, Moodle, Google Classroom kabi raqamli boshqaruv vositalaridan maqsadli foydalanish bilan ajralib turadi.

To’rtinchi blok – ijtimoiy-pedagogik kvazi-kompetentlik bo’lib, ota-onalar, hamkor tashkilotlar, mahalliy jamoalar bilan samarali muloqot qilish, mediatorlik vazifasini bajarish, inklyuziv ta’lim sharoitida yordamchi mutaxassis funksiyalarini amalga oshirishni qamrab oladi. Nihoyat, ilmiy-tadqiqot kvazi-kompetentligi pedagogning muammoli vaziyatlarni ilmiy asosda tahlil qilishi, kichik hajmdagi pedagogik tadqiqotlarni loyihalashi, amalga oshirishi va natijalarni amaliyotga integratsiya qila olishini anglatadi. Demak, kvazi-kasbiy kompetentlik zamonaviy pedagogning an’anaviy kasbiy chegaralaridan tashqariga chiqib, ta’lim tizimining o’zgaruvchan ehtiyojlariga mos ravishda ko’p funksiyali, moslashuvchan, integrativ va transprofessional faoliyat yurita olish salohiyatini ifodalaydi. Bu hodisa ta’lim tizimi rivojining strategik vektori sifatida nafaqat professional mehnat bozorini, balki pedagogik identifikatsiyaning o’zini ham qayta shakllantirmoqda. Kvazi-kasbiy kompetentlikning shakllanishi va rivojlanishi ta’lim tizimining ichki tuzilishi, tashkiliy mexanizmlari hamda ijtimoiy-pedagogik kontekst bilan bevosita bog’liqdir. Zimnyaning ta’kidlashicha, ta’lim mazmuni va kasbiy tayyorgarlikning ko’p funksionallikka yo’naltirilishi pedagogga an’anaviy predmetni o’qitishdan tashqari konsalting, kommunikatsiya, loyiha boshqaruvi, psixologik qo’llab-quvvatlash, konfliktologiya va hamkorlikni tashkil etish kabi kengaytirilgan rollarni bajarishni yuklaydi [2]. Masofaviy va aralash ta’lim formatlarining kengayishi esa pedagogning texnik tayyorgarligi, media-dizayn, raqamli platformalarni boshqarish, virtual kommunikatsiya va kiberxavfsizlik bo’yicha qo’shimcha kasbiy vazifalarni o’zlashtirishiga olib kelmoqda [3]. Ta’lim muassasalarining ijtimoiy xizmat ko’rsatish markazi sifatidagi funksional kengayishi pedagogning mahalla, ota-onalar, psixologik xizmat, sog’liqni saqlash subyektlari hamda nodavlat tashkilotlar bilan institutsional hamkorlik darajasini oshirmoqda. Bu jarayon o’z navbatida pedagogning ijtimoiy-pedagogik, mediatorlik, koordinatsion va profilaktik funksiyalarining kuchayishiga xizmat qiladi [4]. Ayrim hududlarda pedagoglarning ijtimoiy himoyasi, mehnat sharoitlari va tashkiliy qo’llab-quvvatlanish darajasi yetarli bo’lmagani esa bir mutaxassis zimmasiga bir nechta vazifaning majburiy tarzda yuklanishiga sabab bo’lib, kvazi-kasbiy kompetentlikning jadallashgan shakllanishiga zamin yaratadi [5]. Shu bois pedagogning kasbiy roli faqat shaxsiy ehtiyoj va ichki motivatsiya bilan emas, balki ta’lim siyosati, tashkilot talablari, mehnat bozori tendensiyalari va ijtimoiy kutilmalar bilan belgilanuvchi ko’p funksiyali tizim sifatida talqin etiladi. Kvazi-kasbiy kompetentlikni rivojlantirish tizimli, bosqichma-bosqich va ko’p darajali ta’lim intervensiyalarini talab qiladi. Verbitskiy konsepsiyasida qayd etilganidek, transprofessional kontekstdagi tayyorgarlik real kasbiy muhitga moslashuvchanlikni ta’minlaydi va pedagogning rol o’zgarishlariga psixologik hamda amaliy tayyorgarligini kuchaytiradi [2], [3]. Shu nuqtai nazardan, oliy ta’limda “transprofessional pedagogika”ga yo’naltirilgan magistratura dasturlarining joriy etilishi muhim tizimli mexanizm sifatida qaralmoqda. Psixologiya, loyiha boshqaruvi, raqamli pedagogika, kommunikatsiya texnologiyalari va ta’lim analitikasi bo’yicha minor dasturlarning mavjudligi pedagoglarga asosiy mutaxassislikdan tashqari qo’shimcha kasbiy maydonlarni egallash imkonini yaratadi [6]. ushbu kvadrat qavs ichidagi raqamlarga adabiyotlar ro’yxatini ber

Real ta’lim amaliyotining inklyuziv maktablar, masofaviy platformalar, STEAM markazlari yoki ko’p profilli ta’lim muassasalarida tashkil etilishi kvazi-kasbiy rollarni tajriba asosida sinovdan o’tkazish, refleksiylash va mustahkamlash imkoniyatini beradi. Malaka oshirish tizimida “pedagog-moderator”, “pedagog-kontentmeyker”, “pedagog-psixolog”, “pedagog-mentor” kabi modulli dasturlarni joriy etish kvazi-kasbiy ko’nikmalarni maqsadli shakllantirishga

xizmat qiladi. Mentorlik institutining kuchaytirilishi, xususan, IT mutaxassisi, psixolog, trener yoki metodist bilan hamkorlikda ishlash esa transprofessional tajriba almashuvini ta’minlaydi. Ta’lim muassasalari darajasida pedagoglar o’rtasida vaqtinchalik rol almashuvi, ko’p mutaxassislikdan iborat jamoalarda ishlash, loyihaviy boshqaruv mexanizmlarini joriy etish hamda o’quv yilida ma’lum hajmdagi “kvazi-kasbiy amaliyot”ni majburiy ravishda belgilash kasbiy moslashuvchanlikni kuchaytiradi. Natijada ta’lim tashkilotlari pedagoglarni nafaqat an’anaviy o’quv jarayonini olib borishga, balki murakkab, o’zgaruvchan va ko’p funksiyali professional vazifalarni bajarishga tayyorlay oladigan institutsional, tashkiliy va amaliy mexanizmlarni shakllantiradi.

Xulosa

Zamonaviy ta’lim tizimida pedagogik kasb ko’p funksiyali, moslashuvchan va transprofessional faoliyatni talab qiladigan tizimga aylanyapti. “Kvazi-kasbiy kompetentlik” pedagogning an’anaviy kasbiy identifikatsiyasini saqlagan holda, boshqa kasblarga xos funksiyalarni bajarish qobiliyatini ifodalaydi. Kvazi-kasbiy kompetentlik psixologik-pedagogik, axborot-kommunikatsion, loyiha-boshqaruv, ijtimoiy-pedagogik va ilmiy-tadqiqot bloklarini o’z ichiga oladi, pedagogga emotsional holatni aniqlash, konfliktlarni boshqarish, raqamli platformalarda ishlash, loyiha va resurslarni boshqarish hamda mediatorlik vazifalarini bajarish imkonini beradi. Kvazi-kasbiy kompetentlikning rivojlanishi ta’lim tizimi tarkibi, tashkiliy mexanizmlar, ijtimoiy-pedagogik kontekst va transprofessional magistratura dasturlari bilan bog’liq. Inklyuziv va ko’p profilli ta’lim muassasalarida modulli kurslar, mentorlik va vaqtinchalik rol almashuvi orqali pedagoglar ko’p funksiyali rollarni sinovdan o’tkazadi, kompetentlikni mustahkamlaydi. Natijada pedagoglar ta’lim tizimining strategik talablariga javob beradigan, integrativ va innovatsion faoliyatni amalga oshira oladigan universal kasbiy subyektlarga aylanadi.

Adabiyotlar

1. Вербицкий А.А. Трансфессионализм как феномен современной образовательной практики // Высшее образование в России. – 2019. – № 8-9.
2. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативная основа компетентностного подхода // Высшее образование сегодня. – 2020. – № 5.
3. Худойбердиева Н., Турсунов С. Содержание и принципы педагогической компетентности в образовательном процессе // Uzbek Scholar. – 2020. – Режим доступа: <https://uzbekscholar.com/index.php/uzs/article/view/600>
4. Hamzaev H.Kh. Pedagogical and psychological features of integrative development of professional competence of future teachers based on digital technologies // Scholarly Express. – 2022. – Vol. 12, № 4. – P. 2044–2057. – Режим доступа: <https://scholarexpress.net/index.php/wbss/article/view/2044>
5. Raxmatova N. O’qituvchining kasbiy kompetentsiyasini rivojlantirishning o’ziga xos xususiyatlari // Science Journal of Education. – 2021. – Vol. 8, № 2. – P. 45–57. – Режим доступа: https://sciencejournal.uz/media/pdf/Raxmatova_Nargiza.pdf
6. European Proceedings. Professional pedagogical competence in the digital educational space: Conditions, content, meanings // European Proceedings of Social and Behavioural Sciences. – 2021. – Vol. 109. – P. 120–130. – Режим доступа: <https://www.europeanproceedings.com/article/10.15405/epsbs.2021.09.02.204>

FANLAR KESIMIDA QO‘L MASHQLARIDAN FOYDALANISH METODIKASI

Xurramova Lobarxon Akramjonovna

Avloniy nomidagi PMMI tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich ta’limda o‘tiladigan ona tili, matematika, tabiiy fan, texnologiya darslarida qo‘l-motorika mashqlaridan foydalangan holda darslarni olib borishning metodlari keltirilgan bo‘lib, namunaviy topshiriqlar ham tavsifiya etilgan.

Kalit so‘zlar: qo‘l-motorika, diqqat, xotira, “barmoq harflar”, tangram, modellashtirish, grafomotorika, ekologik savodxonlik.

Аннотация: В статье представлена методика проведения занятий с использованием упражнений по развитию мелкой моторики в начальной школе на уроках родного языка, математики, естествознания и технологии, а также рекомендованы примеры заданий.

Ключевые слова: мелкая моторика, внимание, память, «пальчиковая буква», танграм, моделирование, графомоторные навыки, экологическая грамотность.

Abstract: This article presents methods for conducting lessons using manual motor skills exercises in primary education in the mother tongue, mathematics, natural sciences, and technology classes, and also recommends sample tasks.

Keywords: manual motor skills, attention, memory, “finger letters”, tangram, modeling, graphomotor skills, ecological literacy.

Hozirgi zamon ta’lim muhiti o‘zining tez, zamonaviy va kutilmagan yangiliklar bilan rivojlantiradigan davrda yangicha mazmun kasb etmoqda. Xususan, boshlang‘ich ta’lim darsliklarining tubdab yangilanishi hamda unga mos o‘qitish metodikalarining ishlab chiqilayotgani fikrimizning yorqin dalili hisoblanadi. Shu maqsadda, kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar uchun har tomonlama qiziqarli, ularning bilish qobiliyatlarini rivojlantiruvchi metodlarga ehtiyojimiz borligi ayni haqiqatdir. Buning uchun boshlang‘ich ta’limda qo‘l motorika mashqlaridan foydalanish orqali ularning yozuv ko‘nikmalarini, kognitiv qobiliyatlarini (diqqat, xotira, tafakkur), nutq, koordinatsiya, ijod kabi jarayonlarini rivojlantirish lozim. Keyingi bosqichda ushbu qo‘l mashqlaridan dars bosqichlaridan tashqari boshlang‘ich sinf fanlar kesimida foydalanish tartibi keltirib o‘tiladi. Buning uchun qo‘l-motorika mashqlari nafaqat fanlar balki mavzu nomlari bilan ham moslashtirilishi maqsadga muvofiqdir. Shu boisdan qo‘l mashqlari turlaridan fanlar kesimida foydalanish tartibi rejalashtirilsa, o‘quv jarayoni tizimli va izchillik tamoyili asosida tashkil etiladi. Boshlang‘ich sinflarda “Ona tili” (tillarga mos), “Русский язык”, “English”, “Matematika”, “Tabiiy fanlar”, “Jismoniy tarbiya”, “Tasviriy san’at”, “Musiqqa”, “Informatika va axborot texnologiyalari”, “Texnologiya” darslari o‘tib borilmoqda. Ular ichidan asosan yozish, o‘qish, yodlash, gapirish, eshitish kabi sensor jarayonlar orqali o‘zlashtiriladigan fanlar uchun qo‘l-motorika mashqlari ahamiyatga egadir. Ya’ni qo‘l mashqlari sensomotorik funksiyani bajarishi orqali bilish jarayonlarini jadallashtirib darslarning tarkibiy qismlariga aylanib qoladi. Quyida kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar(7-8) uchun fanlar kesimida mo‘ljallangan taxminiy qo‘l-motorika mashqlarini jadval ko‘rinishida taqdim qilamiz:

1. Ona tili va o‘qish savodxonligi

Asosiy maqsad: grafomotorika(yozuvga tayyorlovchi qo‘l harakatlari majmuasi), nutq-motorika rivoji

Qo’llanilishi tavsiya etiladigan qo’l-motorika mashqlari:

“Havo raqsi” – Qo’l barmoqlari yordamida harflarni dastlab havoda xomaki va taxminan hosil qilish hisoblanadi, bunda o’ziga xos talablar mavjud bo’lib bular quyidagilar:

Ikki qo’l partadan ko’tarilmasligi;

Bir qo’ldan foydalanilganda ikkinchi qo’l uning tagida bo’lishi;

Barmoqlarni uzmasdan harfni qismlarga bo’lib tashlamagan holda hosil qilish lozim.

“Barmoq harflar” - barmoqda hosil bo’ladigan harflarni (A, E, L, V, O, F, I, Y, W, Q, T, U, J, M, X, P, C) barmoqlar yordamida o’xshatishga harakat qilgan holda hosil qilish. Ushbu mashqqa o’quvchilar ixtiyoriyicha kreativ yondoshishi mumkin.

Yuqorida tavsiya etilayotgan mashqlarni darsning barcha qismlarida qo’llash mumkin. Ushbu mashqlar o’quvchilarning bilish qobiliyatlaridan diqqat, xotira, mantiqiy fikrlash, yozma va og’zaki nutq kabilarni rivojlantirish uchun aynoi muddaodir. Bundan tashqari o’zlashtirishda yozuv tezligi, harflarning chiroyli shakllanishi, nutqiy tezkorlik kabi ko’nikmalarni ham shakllantirib bera oladi.

2. Matematika

Maqsad: fazoviy tasavvur, mantiqiy fikrlash, hisoblash jarayonida motorikani faollashtirish.

Eng ma’qul mashqlar quyidagilar:

Bonchuk (munchoq) terish – sonlar ketma-ketligi bo’yicha shakllari terib chiqiladi, bunda ayniqsa ikki qo’lda ishlashni o’rgatish ayni muddao.

Tangram bilan ishlash – geometrik shakllarni yig’ish yoki barmoqlar yordamida havoda hosil qilish mumkin.

G’ishtcha va tayoqchalar bilan modellashtirish - sanoq cho’plar yordamga keladi. Ular yordamida geometrik shakllar, raqam va sonlar, arifmetik amallarni hosil qilish mumkin.

Qog’ozli didaktik topshiriqlar - bunda o’qituvchi kreativ yondoshgan holda matematik topshiriq, mashqlarni yaratishi mumkin. Bu kabi topshiriqlar yangi mavzuni o’zlashtirish va takrorlash darslarida qo’l keladi:

2	0
3	4
5	2
4	1
0	1

Matematika darslarida qo’l-motorikaga asoslangan bu turdagi innovativ topshiriqlardan foydalanish o’quvchilarning matematik savoodxonliklari bilan birgalikda tasavvur, analiz-sintez, tez fikrlash va qaror qabul qilish, shuningdek son va shakl tushunchalariga oid dastlabki bilimlarini ham mustahkamlaydi.

3. Tabiiy fanlar (Atrof-muhit)

Maqsad: predmetlarni ushlab, kuzatish, tajribada motorikani qo'llash, bilimlarni hayot bilan bog'lash.

Tabiiy fanlar darslarida quyidagi qo'l-motorika mashqlaridan foydalanish mumkin:

Urug' ekish - barg, don bilan ishlash orqali ularning shakl va mohiyatini anglab yetadilar.

Mikroguruh tajribalari – bunda asosan suv quyish, aralashtirish, qum bilan ishlanadi.

Tabiat materiallari bilan kompozitsiyalar – barg, shoxcha, toshlar yordamida gerbariylar tayyorlash.

“Barmoq hayvonchalar” - bu topshiriqda qo'l kaftlari ko'rinishidagi hayvonlar joylashtiriladi va ularni hosil qilish uchun barmoqlar ishtirokida mashqlar bajariladi.

Kuzatish, eksperiment o'tkazish, tabiat bilan uyg'unlashuv, qo'l-ko'zni muvofiqlashtirish, sensor-motor ko'nikmalarni atrof-muhit elementlari bilan amaliy yondashuv orqali rivojlantirish bolalarda katta qiziqish va ekologik tarbiyani shakllantiradi. Ekologik savodxonlikka ega o'quvchilar atrof-muhitni asrab avaylash borasida keyinchalik turli xildagi taklif va tavsiya berishlari osonlashadi.

Xulosa qilib aytganda, Fanlar kesimida qo'l mashqlaridan foydalanish — integrativ pedagogik yondashuv bo'lib, o'quvchilarning jismoniy, intellektual va psixologik rivojlanishini kompleks qo'llab-quvvatlaydi.

Bir so'z bilan aytganda, boshlang'ich sinflarda qo'l-motorika mashqlarini **fanlar kesimida** qo'llash quyidagi natijalarni beradi:

Yozuv va o'qish tezlashadi;

Matematik tafakkur o'sadi;

Koordinatsiya yaxshilanadi;

Diqqat-xotira kuchayadi;

Ijodkorlik rivojlanadi;

Kognitiv jarayonlar faollashadi;

Tana bilan muvofiq harakatlar kuchayadi;

O'zlashtirish va qiziqish kuchayadi;

O'zidan qoniqish va ishonch ortadi;

Qaror qabul qilish hamda tezkor fikrlash yaxshilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Amonashvili Sh.A. *Gumanizatsiya protsessa vospitaniya i obucheniya shkolnika.* – Tbilisi: Metsniereba, 1990.

2. Slavenin V.A. *Pedagogika: Uchebnoe posobie.* – Moskva: Akademiya, 2005.

3. Yo'ldoshev J.G'. *Pedagogika nazariyasi va tarixi.* – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2019.

4. Mavlonova R.A. *Pedagogika asoslari.* – Toshkent: O'qituvchi, 2018.

5. To'raqulova M.S. *Boshlang'ich ta'limda o'qitish metodikasi.* – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.

6. Nishonova Z.M. *Boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilish faoliyatini rivojlantirish metodikasi.* – Toshkent, 2021.

UMUMTALIM MAKTEBLARIDA INKLYUZIV TA’LIMNI RIVOJLANTIRISHNING HUQUQIY ASOSLARI

Klishov Kadirbay Uzaqbaevich

*Qoraqalpog‘iston Respublikasi pedagogik mahorat markazi. "Pedagogika, psixologiya
va ta’lim texnologiyalari metodikasi" kafedrası katta o‘qituvchisi.*

Aytjanov Djambil Amantayevich

*Qoraqalpog‘iston Respublikasi pedagogik mahorat markazi "Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar
metodikasi" kafedrası katta o‘qituvchisi.*

Annotatsiya: Mazkur maqolada inklyuziv ta’lim tizimini rivojlantirishning huquqiy asoslari, unga oid milliy va xalqaro me’yoriy-huquqiy hujjatlar tahlil qilinadi. O‘zbekiston Respublikasida nogironligi bo‘lgan shaxslar va maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun ta’lim olish huquqini ta’minlashga qaratilgan qonunlar, qarorlar va dasturlar yoritiladi. Shuningdek, BMTning “Nogironlar huquqlari to‘g‘risida”gi Konvensiyasi, “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun, “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi Qonun hamda “Inklyuziv ta’lim konsepsiyasi”ning amaliy ahamiyati haqida so‘z yuritiladi. Inklyuziv ta’limning huquqiy asoslarini takomillashtirish orqali barcha bolalarning teng huquqli ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirish zarurligi asoslab beriladi.

Tayanch so‘z va iboralar: Inklyuziv ta’lim, ta’lim huquqi, nogironligi bo‘lgan shaxslar, huquqiy asoslar, me’yoriy-huquqiy hujjatlar, O‘zbekiston Respublikasi qonunlari, BMT Konvensiyasi, teng imkoniyatlar, ijtimoiy integratsiya, ta’lim tizimi islohoti.

Annotation: This article analyzes the legal basis for the development of the inclusive education system, national and international regulatory legal acts related to it. Laws, resolutions, and programs aimed at ensuring the right to education for persons with disabilities and children with special needs in the Republic of Uzbekistan will be covered. The practical significance of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, the Law "On Education," the Law "On the Rights of Persons with Disabilities" and the "Concept of Inclusive Education" will also be discussed. The need to expand opportunities for all children to receive equal education through the improvement of the legal framework of inclusive education is substantiated.

Keywords and phrases: Inclusive education, educational law, persons with disabilities, legal framework, regulatory legal acts, laws of the Republic of Uzbekistan, UN Convention, equal opportunities, social integration, education system reform.

Inklyuziv ta’lim nogironligi bo‘lgan bolalarning sog‘lom tengdoshlari bilan teng huquqlilik asosida ta’lim olishlarini ta’minlaydi. Bu konsepsiya BMT tomonidan qabul qilingan xalqaro huquqiy hujjatlarga asoslanadi. *“Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasi”* (1948-yil) har bir insonning ta’lim olish huquqini asosiy va ajralmas huquq sifatida belgilaydi. 1975-yilda esa *“Nogiron shaxslar huquqlari to‘g‘risida”gi Deklaratsiya* nogiron shaxslarning boshqa fuqarolar bilan bir xil huquqlarga egaligini va ularga to‘laqonli hayot sharoitlarini yaratish zarurligini ta’kidlaydi. 1989-yilda qabul qilingan *“Bolalar huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiya”* barcha

bolalarning huquqlarini himoya qilishni kafolatlaydi va ularni ta’lim tizimiga to’liq integratsiya qilishga chaqiradi.

- ***O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (2023-yil, 50-modda)*** – har bir insonning ta’lim olish huquqini belgilaydi.
- ***“Ta’lim to‘g‘risida”gi qonun (2020-yil, 20-modda)*** – barcha o‘quvchilar uchun ta’limga teng huquqlarni kafolatlaydi.
- ***“Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi qonun (2008-yil)*** – ta’lim olishdagi teng imkoniyatlar va kafolatlarni ta’minlaydi.
- ***“Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi qonun (2020-yil)*** – nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlarini himoya qiladi.
- ***Prezidentning 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-sonli qarori*** bilan 2020-2025-yillarga mo‘ljallangan inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlandi.

Mazkur qaror asosida:

- Inklyuziv guruh va sinflar tashkil etish;
- Pedagoglarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish;
- Maktablarni zarur jihozlar bilan ta’minlash belgilangan.

Bundan tashqari, inklyuziv ta’limning huquqiy asoslari sifatida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son qarori "Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida" qabul qilingan. Ushbu qarorning 16-band, 17-band, 18-band, 19-bandlari.

3. Inklyuziv ta’limning psixologik-pedagogik va metodologik asoslari

Inklyuziv ta’lim jamiyatda barcha bolalarning ta’lim olish huquqini ta’minlashga qaratilgan muhim pedagogik tizimdir. Bu tizimning psixologik-pedagogik va metodologik asoslari ta’lim jarayonini ijtimoiy tenglik, insonparvarlik va hamkorlik tamoyillariga asoslangan holda tashkil etishga yo‘naltirilgan.

Psixologik asoslar - Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv: Har bir bolaning qobiliyatlari, ehtiyojlari va qiziqishlariga mos individual yondashuvni shakllantirish inklyuziv ta’limning psixologik negizidir. Nogironligi bo‘lgan bolalar bilan ishlashda ularning o‘ziga xos xususiyatlari va rivojlanish potensialini hisobga olish zarur. **Individual yondashuv** - Individual yondashuv ta’limda pedagogik jarayonni o‘quvchilarning individual xususiyatlarini (temperamenti va xarakteri, qobiliyat va mayllari, motivlari va qiziqishlari va boshqalar) hisobga olgan holda amalga oshirish, bu ularning turli xildagi xatti-harakatlariga qanchalik ta’sir qilishini anglatadi. Individual yondashuv (o‘qitishda) - bu uning rivojlanish xususiyatlari va shaxsiy xususiyatlarini bilish va hisobga olish asosida bolaga to‘g‘ri pedagogik ta’sir ko‘rsatishni ta’minlaydigan pedagogika tamoyilidir. Individual yondashuv - bu pedagogikaning printsipli bo‘lib, unga ko‘ra, guruh bilan o‘quv-tarbiyaviy ish jarayonida o‘qituvchi individual o‘quvchilar bilan individual model bo‘yicha, ularning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda o‘zaro munosabatda bo‘ladi.

A. A. Yarulloving fikricha, individual yo‘naltirilgan mehnat - bu yoshga oid ta’lim faoliyati orqali shaxsga psixologik-pedagogik yordam berish usuli sifatida qaraladigan tizimdir". Ba’zi xorijiy mualliflar G. M. Paninaning so‘zlariga ko‘ra, individual yo‘naltirilgan ta’limni amalga oshirish, haqiqiy ijtimoiy-madaniy ta’lim vaziyatining nomutanosibli sharoitida yaxlitlikka individual harakat jarayonidan bevosita foydalanish bo‘lganlarni "ichkaridan"

uyg'unlashtirishga imkon beradi deydi. Individual yo'naltirilgan ta'limning maqsadi - individual yo'naltirilgan ta'lim faoliyatini qurish asosida o'quvchining ta'lim sifatini oshirish, o'quvchining moyilligini, qobiliyatini, o'z oldiga maqsad qo'yish qobiliyatini hisobga olgan holda o'quvchi shaxsini rivojlantirish - ta'lim, hayot, rejalashtirish, amalga oshirish, maqsadlarga erishish yo'llarini aniqlash, uning yutuqlari haqida fikr yuritish, kommunikativ faoliyatni shakllantirish. "O'qituvchi uchun qadriyat o'quvchining bilimsizlik darajasini aniqlash emas, balki ularda ta'lim faoliyati davomida o'zini o'zi boshqarishning turli xil ijtimoiy tajribasini rivojlantirishdir". Shuni ta'kidlash kerakki, individual yo'naltirilgan ta'lim maktab o'quvchilarining sog'lig'ini saqlashga qaratilgan, chunki o'quvchilar o'z qobiliyatlari va imkoniyatlariga ko'ra, ularning tezligi va hajmiga mos ravishda topshiriqlarni bajarishlari mumkin. O'quv jarayonida individual yo'naltirilgan holda o'qitishda samarali usul juftlik va guruh ishlarini qo'llash bo'ladi, bu erda o'quvchilar hamkorlikda muzokaralar olib borish, bir-birlarini tinglash va eshitishni o'rganishlari kerak. O'quv mashg'ulotini o'quv loyihasi yoki individual ta'lim yo'nalishlari shaklida o'tkazish tavsiya etiladi, bu erda har bir talabaning natijalarini to'g'ri kuzatish va uning keyingi rivojlanish yo'nalishini aniqlash mumkin. Umumjahon ta'lim faoliyati, umumiy ta'lim ko'nikmalarini samarali shakllantirishga sinf va sinfdan tashqari ishlar, to'garaklar va qiziqish guruhlarida ishlashning uyg'unligi yordam beradi. Biz individual yo'naltirilgan o'quv mashg'ulotlari mazmuni uchun algoritmni taqdim etishni muhim deb hisoblaymiz. U quyidagi bosqichlar bilan ifodalanadi: maqsadni belgilash, mulohaza yuritish, maktab o'quvchilarining tushunishini tashkil etishga qaratilgan individual usullar, usullardan foydalanish va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish. Bularning barchasi, umuman olganda, maktab o'quvchilarida universal ta'lim faoliyatini shakllantirishga hissa qo'shishi kerak, bu endi yangi Davlat ta'lim standartlarida ko'rsatilgan.

Refleksiya va o'zaro ta'sir: Reflektiv o'zaro ta'sir o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida samarali hamkorlikni rivojlantiradi. Bu jarayon bolalar ongini va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Reflektiv o'zaro ta'sir – inklyuziv ta'lim tashkilotchilarini tayyorlashda zaruriy component. Insonning ichki holatlari va kechinmalarining psixologik dunyosidagi asosiy substansiya – bu uning ongidir. Undagi o'zgarishlarning harakatlantiruvchi kuchi esa refleksiyadir. Refleksiya inson ongining mazmunini qayta anglash va transformatsiya qilish jarayonida asosiy rolni bajaradi. Ushbu o'zgarishlar insonning ichki hayotidagi sub'ekt va ob'ekt dunyosi o'zaro ta'sirining natijasida shakllanadi va ularning mohiyati insonning atrof-muhit va jamiyat bilan o'zaro aloqalari orqali belgilanadi

Motivatsiyani rivojlantirish yondashuvi : Nogironligi bo'lgan bolalarda o'qishga bo'lgan qiziqish va ishtiyoqni kuchaytirish uchun psixologik qulay muhit yaratish talab etiladi. Bu jarayon ijobiy rag'batlantirish va shaxsiy yutuqlarni qadrlash orqali qo'llab-quvvatlanadi. motivatsiyani shakllantirish va muvaffaqiyatli o'qitish usullarini ishlab chiqishda quyidagilarni hisobga olish kerak: o'quvchining yosh xususiyatlari, motivatsiya tanlash va o'qituvchining harakatlarini o'quvchining imkoniyatlariga moslashtirish (bu ayniqsa nogironligi bo'lgan bolalarni o'qitishda muhimdir), sinfda guruhli va jamoaviy ishlash shakllaridan foydalanish, o'yinli ta'lim shakllarini qo'llash, sinfda o'zaro ishonch va hamkorlik muhitini yaratish, o'quvchini o'qitish jarayonida rag'batlantirish, o'quvchining to'g'ri o'zini baholash ko'nikmasini shakllantirish, o'quvchiga uning imkoniyatlariga bo'lgan o'qituvchining ishonchini yetkazish, o'qitish jarayonida muvaffaqiyat hissini shakllantirish, sinfda o'qituvchining ijobiy hissiy kayfiyatini tarqatish va zarurat tug'ilganda o'quvchining noto'g'ri xatti-harakatlarini minimal darajada tanqid qilish.

Shuni unutmaslik kerakki, o‘quvchini jazolash va uning harakatlarini tanqid qilish ta’lim jarayonida motivatsiyani oshirishning eng samarasiz usulidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasi” (1948-yil)
2. “Nogiron shaxslar huquqlari to‘g‘risida”gi Deklaratsiya
3. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. <https://lex.uz/docs/-6445145>
4. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘RQ – 637 – son. <https://lex.uz/docs/-5013007>
O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 13.10.2020 yildagi PQ-4860-son
<https://lex.uz/ru/docs/-5044711>
5. O‘zbekiston respublikasi Vazirlar mahkamasining “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida”gi 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son qarori <https://lex.uz/ru/docs/-5679836>
6. O‘zbekiston respublikasi Vazirlar mahkamasining “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning ta’lim olishlarini tashkil etish va ularni rehabilitatsiya qilish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2024-yil 25-yanvardagi 46-son qarori <https://lex.uz/docs/-6779571>
7. Psixologik lug‘at / Umumiy. ed. A. V. Petrovskiy, M. G. Yaroshevskiy. - 2-nashr, rev. va qo‘shimcha - M.: Poitizdat, 1990. - 494 b.

INKLYUZIV TA’LIMDA IJTIMOY-HISSIY RIVOJLANISH VA HISSIY INTELLEKTNING O’RNI

Matnazarova Nargiza Azimdjanovna,

Pedagogik mahorat va xalqaro baholash ilmiy-amaliy markazi

“Ijtimoiy-gumanitar fanlar” bo‘lim boshlig‘i

Annotatsiya: Ushbu maqolada ijtimoiy-hissiy rivojlanish va hissiy intellekt tushunchalari, ularning o‘zaro bog‘liqligi hamda ta’lim jarayonidagi ahamiyati tahlil qilinadi. Ijtimoiy-hissiy rivojlanishning asosiy komponentlari, shuningdek D. Goleman modeli asosidagi hissiy intellekt tarkibiy qismlari qiyosiy ravishda yoritiladi. Maqolada har ikki tushunchaning farqli jihatlari, ta’lim bosqichlarida (maktabgacha, umumiy o‘rta va oliy ta’lim) qo‘llanishi hamda o‘quvchi va pedagog shaxsiyati shakllanishidagi roli ilmiy asoslarda ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, hissiy intellektni rivojlantirishning samarali metodlari - rolli o‘yinlar, hissiyotlar kundaligi, jamoaviy faoliyat va san’at terapiyasi kabi yondashuvlar amaliy misollar bilan izohlanadi. Tadqiqot natijalari ijtimoiy-hissiy rivojlanish va hissiy intellekt o‘quvchilarning shaxsiy, ijtimoiy va akademik muvaffaqiyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy-hissiy rivojlanish; hissiy intellekt; Goleman modeli; ta’lim jarayoni; emotsional savodxonlik; pedagogik yondashuv; empatiya; shaxsiy rivojlanish; inkluziv ta’lim.

Аннотация. В данной статье анализируются понятия социально-эмоционального развития и эмоционального интеллекта, их взаимосвязь и значение в образовательном процессе. Рассматриваются основные компоненты социально-эмоционального развития, а также структурные элементы эмоционального интеллекта согласно модели Д. Гоулмана. В работе приведено сравнительное описание двух категорий, раскрыты их отличительные особенности, сферы применения на различных уровнях образования (дошкольное, среднее и высшее), а также их роль в формировании личности учащегося и педагога. Дополнительно описаны эффективные методы развития эмоционального интеллекта: ролевые игры, дневник эмоций, групповая работа и арт-терапия. Результаты исследования подтверждают, что социально-эмоциональное развитие и эмоциональный интеллект оказывают прямое влияние на личностный, социальный и академический успех учащихся.

Ключевые слова. социально-эмоциональное развитие; эмоциональный интеллект; модель Гоулмана; образовательный процесс; эмоциональная грамотность; педагогический подход; эмпатия; личностное развитие; инклюзивное образование.

Abstract. This article examines the concepts of social-emotional development and emotional intelligence, their interrelation, and their significance in the educational process. The key components of social-emotional development and the structural elements of emotional intelligence based on D. Goleman’s model are analyzed and compared. The article highlights the differences between the two concepts, their application across various educational stages (early childhood, general secondary, and higher education), and their role in shaping both students’ and teachers’ personal and professional competencies. Furthermore, the study outlines effective methods for developing emotional intelligence, including role-play activities, emotion journals, cooperative learning, and art therapy. The findings indicate that social-emotional development and emotional intelligence have a direct impact on learners’ personal, social, and academic success.

Keywords. social-emotional development; emotional intelligence; Goleman’s model; educational process; emotional literacy; pedagogical approach; empathy; personal development; inclusive education.

Zamonaviy ta’lim jarayonida o’quvchilarning shaxsiy, ijtimoiy va akademik muvaffaqiyatiga ta’sir etuvchi omillar ko’p. Ulardan biri - ijtimoiy-hissiy rivojlanish va hissiy intellektidir. Bugungi kunda bolalarning faqat bilim olishi emas, balki o’z his-tuyg’ularini boshqarishi, boshqalar bilan to’g’ri muloqot qila olishi, stress va bosimlarga moslashishi ta’limning ajralmas vazifalariga aylanmoqda. Ayniqsa, inklyuziv ta’lim sharoitida ijtimoiy-hissiy rivojlanish o’quvchilarning psixologik farovonligi, sinfdagi o’zaro hurmat muhitini shakllantirish va ta’lim sifatiga ijobiy ta’sir etadi.

Shu bois, ushbu maqolada ijtimoiy-hissiy rivojlanish va hissiy intellekt tushunchalari, ularning tarkibiy qismlari, farqli va o’xshash jihatlari, zamonaviy ta’lim tizimidagi o’rni hamda amaliy rivojlantirish metodlari batafsil tahlil qilinadi.

Ijtimoiy-hissiy rivojlanish - bu shaxsning yoshga qarab o’z hissiy holatini anglash, uni boshqarish, boshqalar bilan ijobiy munosabat o’rnatish, mas’uliyatli qarorlar qabul qilish va jamiyatda samarali moslashish jarayonidir. Bu rivojlanish odatda erta bolalikdan boshlanadi va butun umr davom etadi.

Ijtimoiy-hissiy rivojlanishning asosiy komponentlari quyidagilarni qamrab oladi:

o’zini anglash - bolada o’z hissiyotlarini tanish, ularni nomlash va ular sababini tushunish qobiliyatining shakllanishi;

o’zini boshqarish - hissiyotlarni tartibga solish, impulsiv xatti-harakatlarni cheklash, muammoga ongli munosabat;

ijtimoiy xulq-atvor va empatiya - boshqalarning hissiy holatini sezish, ularga mos ravishda javob qaytarish;

qaror qabul qilish - xavfsiz, mantiqiy va mas’uliyatli tanlov qilish;

munosabatlar o’rnatish - hamkorlik qilish, hurmatli muloqot qilish, jamoada ishlash.

Masalan, 4 yoshli bola do’stining o’yinchog’ini sindirib qo’ysa, u o’sha vaziyatda o’zida afsuslanish yoki pushaymonlik hislarini anglashni o’rganadi, shuningdek vaziyatni to’g’rilash uchun kechirim so’rashi kerakligini tushunadi. Bu jarayonlar ijtimoiy-hissiy rivojlanishning muhim bosqichlarini aks ettiradi.

Hissiy intellekt (EQ) tushunchasi psixolog P.Salovey va J.Mayerlar tomonidan ishlab chiqilgan bo’lsa-da, D.Goleman tomonidan ommalashtirilgan. Goleman hissiy intellektni shaxsning o’z hissiyotlarini anglash, boshqarish, boshqalar hissiyotlarini tushunish va samarali ijtimoiy aloqalar o’rnatish qobiliyati sifatida talqin qiladi. U EQ ni besh asosiy komponentga ajratadi:

o’zini anglash,

o’zini boshqarish,

ichki motivatsiya,

empatiya,

ijtimoiy ko’nikmalar.

Hissiy intellekt, asosan, kattalar hayotida, kasbiy faoliyatda va rahbarlik jarayonlarida muhim omil sifatida tilga olinadi. Masalan, ish faoliyatida bosimga uchragan kishi vaziyatni ongli tahlil qilishi, hissiyotlarini boshqarib yechim topishi hissiy intellektning namunasidir.

Ikkala tushuncha bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lsa-da, ularning mazmuni va qo‘llanishi jihatidan farqlari mavjud:

ijtimoiy-hissiy rivojlanish – jarayon hisoblansa, *hissiy intellekt* - shaxsiy qobiliyatlar majmuidir;

ijtimoiy-hissiy rivojlanish bolalikdan boshlansa, EQni istalgan yoshda rivojlantirish mumkin;

ijtimoiy-hissiy rivojlanish ta’lim, tarbiya va psixologiyada keng qo‘llansa, EQ ko‘proq ish faoliyati, rahbarlik, kommunikativ kompetensiyalar bilan bog‘liq;

ikkalasi ham shaxsning jamiyatda moslashuvi, munosabatlar sifati, muammoli vaziyatlarga reaksiya berish jarayonida hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Bugungi kunda ta’lim oldida turgan asosiy vazifalardan biri - o‘quvchilarning psixologik farovonligini ta’minlashdir. Raqamli texnologiyalar, ijtimoiy bosim, yuklama ko‘payishi, stress holatlari o‘quvchilarda hissiy barqarorlikni talab qiladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, hissiy-intellektual ko‘nikmalarga ega bo‘lgan o‘quvchilar akademik jihatdan ham yuqori natijalarga erishadi.

Amerika Psixologik Assotsiatsiyasi (APA) tomonidan 2020 yilda o‘tkazilgan tadqiqotlarda EQ darajasi rivojlangan o‘quvchilarning akademik ko‘rsatkichlari 11-17% yuqori ekani aniqlangan. Bu esa hissiy intellekt nafaqat psixologik farovonlik, balki o‘quv jarayonining samaradorligiga ham ta’sir qilishini ko‘rsatadi.

Shuningdek, o‘qituvchilarning o‘z hissiyotlarini boshqarishi, sinfda ijobiy muhit yaratishi, nizolarni to‘g‘ri hal qilishi o‘quvchilarning stressini kamaytiradi va o‘qishga bo‘lgan motivatsiyani oshiradi.

Hissiy intellektni rivojlantirish ta’lim jarayonida o‘quvchilarning ruhiy barqarorligini, muloqot ko‘nikmalarini, o‘zini anglash va boshqarish malakalarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Bu jarayon uchun eng samarali pedagogik yondashuvlardan biri - o‘quvchilarning ichki kechinmalarini muntazam tahlil qilishga o‘rgatuvchi “hissiyotlar kundaligi”dir. Kundalik yuritish o‘quvchilarga o‘z hissiyotlarini tanish, ularni nomlash va ularning sababini tushunishga yordam beradi. Bu usul bolalarda refleksiya qilish qobiliyatini kuchaytiradi, shuningdek, ularning kayfiyati va hissiy holatidagi o‘zgarishlarni kuzatib borish imkonini yaratadi. O‘quvchi har kuni qisqa yozuvlar orqali o‘zidagi quvonch, qo‘rquv, tashvish yoki g‘azab kabi holatlarni ifodalab, asta-sekin o‘z his-tuyg‘ularini boshqarishga o‘rgana boshlaydi.

Hissiy intellektni rivojlantirishda dramalashtirish va rolli o‘yinlar ham alohida o‘rin tutadi. Bu metod o‘quvchilarga turli ijtimoiy vaziyatlarni real hayotga yaqin tarzda sahnalashtirish imkonini beradi. Bunday mashg‘ulotlar davomida bolalar boshqalarning hissiy holatini tushunish, o‘zini o‘rniga qo‘yish, nizoli holatlarni konstruktiv yechish va empatiya bilan yondashishni o‘rganadi. Sahnalashtirilgan vaziyatdan so‘ng o‘qituvchi bilan olib borilgan muhokama jarayoni esa hissiyotlarni birgalikda tahlil qilish, ularga to‘g‘ri baho berish va mos xatti-harakatni topish imkonini yaratadi. Bu metod o‘quvchilar orasida ijtimoiy sezgirlik va muloqot madaniyatini shakllantirishda nihoyatda samaralidir.

Shuningdek, jamoaviy faoliyat hissiy intellektni rivojlantirishning eng kuchli vositalaridan biri hisoblanadi. Guruhlarda biror loyiha ustida ishlash jarayonida o‘quvchilar bir-biri bilan kelishish, muammoni birgalikda hal qilish, fikr bildirish va mas’uliyatni bo‘lishish kabi muhim ijtimoiy ko‘nikmalarga ega bo‘ladilar. Jamoada ishlash o‘quvchilarni turli xarakterdagi shaxslar

bilan hamkorlik qilishga o‘rgatadi, bu esa ularning kelajakdagi jamiyatga moslashuv imkoniyatini oshiradi. O‘zaro hurmat, tinglash madaniyati va hamkorlikda fikrlash jarayonida hissiy intellektning asosiy komponentlari - empatiya, ijtimoiy mas’uliyat va muloqot qobiliyati – shakllanadi.

Hissiy intellektni rivojlantirishning yana bir samarali yo‘li san’at terapiyasi va kreativ faoliyatdir. Musiqa, rasm, raqs, qo‘g‘irchoq teatri kabi faoliyatlar bolalarning ichki kechinmalarini bilvosita ifoda etish imkonini beradi. Bu usullar orqali o‘quvchilar ko‘pincha so‘z bilan ifodalash qiyin bo‘lgan hissiyotlarini rasm chizish, ranglar tanlash, ritmik harakatlar yoki musiqiy improvizatsiya orqali namoyon qiladilar. San’at terapiyasi o‘quvchining psixologik bo‘shashishiga, stressni kamaytirishiga va o‘z his-tuyg‘ularini ijodiy yo‘l bilan qayta ishlashiga yordam beradi. Bu esa hissiy barqarorlikni mustahkamlab, o‘zini anglash jarayonini kuchaytiradi.

So‘nggi yillarda maktablarda tashkil etilayotgan “tinchlantiruvchi zonalar” ham bolalarning hissiy holatini tartibga solishda muhim vositaga aylandi. Bunday zonalar o‘quvchilarga murakkab vaziyatlarda tinchlanish, o‘z hissiyotlarini nazorat qilish va qisqa muddatli emotsional pauza olish imkonini beradi. Bu joylarda o‘quvchi biroz vaqt o‘tirib, nafas mashqlari bajarishi yoki shunchaki stressni kamaytiruvchi o‘yinchoqlar orqali o‘z holatini tiklashi mumkin. Bu yondashuv bolalarni jazolashdan ko‘ra, ularga o‘zini boshqarish imkoniyatini yaratish orqali hissiy kompetensiyalarni rivojlantiradi.

Hissiy intellektni mustahkamlashda o‘qituvchi bilan olib boriladigan psixologik suhbatlar va mazmunli muloqotlar ham muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchi tomonidan o‘quvchilarni qo‘llab-quvvatlovchi, ularni tinglashga asoslangan suhbatlar o‘quvchilarning o‘zini qadrlash darajasini oshiradi, xavotirni kamaytiradi va ularda ijtimoiy ishonch hosil qiladi. Bunday muloqot jarayonida o‘quvchi o‘z hissiyotlari haqida ochiq gapirishni, ularga to‘g‘ri nom berishni, ularni boshqarish strategiyalarini topishni o‘rganadi.

Nihoyat, nafas mashqlari va mindfulness texnikalari o‘quvchilarda diqqatni jamlash, stress darajasini tushirish va hissiy barqarorlikni oshirishda samarali bo‘lmoqda. Qisqa muddatli meditatsiya, ongni jamlash mashqlari, sekin nafas olish texnikalari o‘quvchilarning jismoniy va ruhiy holatini muvozanatga keltiradi. Bu usullar tez asabiylashadigan yoki chalg‘uvchan o‘quvchilar uchun ayniqsa foydalidir.

Hissiy intellektni rivojlantirishda oila bilan hamkorlik ham beqiyos ahamiyatga ega. Ota-onalarning bolaning his-tuyg‘ulariga e’tiborli bo‘lishi, jazolash o‘rniga suhbat va tushuntirish usulidan foydalanishi, bolaga qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratishi EQ ning tabiiy rivojlanishiga xizmat qiladi. Oila va maktab o‘rtasidagi uyg‘un hamkorlik o‘quvchining hissiy rivojlanishini sezilarli darajada kuchaytiradi.

Yuqoridagi metodlarning barchasi o‘quvchilarda hissiy barqarorlik, o‘zini anglash, empatiya, muloqot madaniyati va ijtimoiy moslashuv kabi muhim hayotiy ko‘nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bois, hissiy intellektni rivojlantirish bo‘yicha tizimli va izchil ishlarni yo‘lga qo‘yish zamonaviy ta’limning ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Ijtimoiy-hissiy rivojlanish va hissiy intellekt zamonaviy ta’limning ajralmas bo‘lagi bo‘lib, o‘quvchilarning shaxsiy, ijtimoiy va akademik muvaffaqiyatini belgilovchi muhim omillardandir. Ularning o‘zaro bog‘liqligi shaxsning jamiyatda moslashuvi, boshqalar bilan ijobiy munosabat qurishi va stressli vaziyatlarda o‘zini boshqara olishini ta’minlaydi. Inklyuziv ta’lim sharoitida esa bu ko‘nikmalar yanada muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘quvchilarni faqat bilim bilan qurollantirish yetarli emas - ular o‘z hissiyotlarini anglab, boshqarib, boshqalar bilan samarali muloqot qilishi lozim. Shu sababli hissiy intellektni rivojlantirishga qaratilgan metodlar ta’lim dasturlariga tizimli ravishda kiritilishi, o‘qituvchilar va ota-onalar esa ushbu jarayonning faol ishtirokchisiga aylanishi zarur.

Ijtimoiy-hissiy rivojlangan va yuqori EQ ga ega bo‘lgan shaxs jamiyatga moslashgan, ruhiy barqaror, ijobiy munosabatlarni qurishga qodir va kelajak kasbiy hayotida muvaffaqiyatga erishuvchi inson sifatida shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. G‘ulomov, A. va boshq. Pedagogika asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2021.
2. Jo‘rayev, M. Psixologiya va pedagogikada ijtimoiy-hissiy intellekt. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
3. Shadmanova, N. Maxsus pedagogika va inklyuziv ta’lim. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU nashriyoti, 2022.
4. Salomova, G. Logopediya va maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlash metodlari. – Toshkent: Ilm ziyo, 2021.
5. G‘afforova, D. Inklyuziv ta’limda o‘yin texnologiyalaridan foydalanish. // Ilmiyamaliy konferensiya materiallari. – Toshkent, 2023.

INKLUZIV TA’LIM JARAYONIDA PSIXOLOGNING ROLI

Xakimov Shuxrat Shodiyevich

*“Buxoro viloyati pedagogik mahorat markazi” davlat muassasasi
“Pedagogika va psixologiya, ta’lim texnologiyalari” kafedrası o‘qituvchisi*

Annotatsia: Mazkur maqolada inklyuziv ta’lim jarayonida psixologning roli va ahamiyati tahlil qilinadi. Maqolada psixologlarning ushbu jarayondagi asosiy vazifalari, ular tomonidan qo‘llaniladigan metodlar va psixologik xizmatlarning rivojlanish istiqbollari keng yoritilgan. Shuningdek, inklyuziv ta’lim jarayonida uchraydigan muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Inklyuziv ta’lim, psixologik qo‘llab-quvvatlash, imkoniyati cheklangan bolalar, psixologning roli, pedagogik muhit, psixologik xizmat, ta’lim innovatsiyalari, integratsiya, maxsus ehtiyojli bolalar, ijtimoiy moslashuv.

Abstract. This article analyzes the role and importance of the psychologist in the process of inclusive education. The article comprehensively covers the main tasks of psychologists in this process, the methods used by them, and the prospects for the development of psychological services. Also, the problems encountered in the process of inclusive education and ways to overcome them are analyzed from a scientific, theoretical and practical perspective.

Keywords: Inclusive education, psychological support, children with disabilities, the role of a psychologist, pedagogical environment, psychological service, educational innovations, integration, children with special needs, social adaptation.

Аннотация: В статье анализируется роль и значение психолога в процессе инклюзивного образования. В статье подробно освещаются основные задачи психологов в этом процессе, используемые ими методы, перспективы развития психологических служб. Также с научной, теоретической и практической точки зрения были проанализированы проблемы, возникающие в процессе инклюзивного образования, и пути их преодоления.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, психологическая поддержка, дети с ограниченными возможностями, роль психолога, педагогическая среда, психологическая служба, образовательные инновации, интеграция, дети с особыми потребностями, социальная адаптация.

Kirish

Jamiyatda har bir insonning ta’lim olish huquqi bor va bu huquq barcha bolalar uchun teng ta’minlanishi lozim. Inkluziv ta’lim – imkoniyati cheklangan bolalar yoki maxsus ehtiyojlarga ega o‘quvchilarni umumiy ta’lim muassasalarida teng ravishda o‘qitish jarayoni bo‘lib, bunda ularning individualligi inobatga olinadi. Ushbu jarayonda psixologlarning o‘rni juda muhim bo‘lib, ular bolalarning emotsional va ijtimoiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash, moslashuv jarayonlarini yengillashtirish va samarali ta’lim muhitini yaratishda faol ishtirok etadilar. Mazkur maqolada inkluziv ta’lim tizimidagi psixologlarning roli, duch kelinayotgan muammolar va ularning yechimlari, shuningdek, samarali yondashuvlar va tavsiyalar keng yoritiladi. Yuqorida ta’kidlaganimizdek, inkluziv ta’lim barcha bolalar, shu jumladan, nogironligi yoki maxsus ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalar uchun ham umumiy sinflarda bilim olish imkonini beradigan tizimdir. Uning asosiy maqsadi: - barcha bolalar uchun teng imkoniyat yaratish; - shaxsiy

xususiyatlarni inobatga olib, har bir bola uchun individual yondashuvni qo‘llash; - o‘quvchilarda ijtimoiy moslashuv va jamiyatga integratsiyalashuv ko‘nikmalarini shakllantirish; - bag‘rikeng va insonparvar ta’lim muhitini yaratish.

Muhokama va natijalar

Inkluziv ta’lim nafaqat imkoniyati cheklangan bolalar uchun, balki sog‘lom bolalar uchun ham foydali bo‘lib, ular insoniylik, tushunish va yordam berish kabi fazilatlarini rivojlantirish imkoniga ega bo‘ladilar. Ushbu ta’lim tizimi ijtimoiy tenglik va inson huquqlariga asoslangan, bolalarning jismoniy, ruhiy va intellektual imkoniyatlarini hisobga olgan holda ta’lim berishni nazarda tutadi.

O‘zbekistonda inkluziv ta’lim tizimini rivojlantirish bo‘yicha bir qator huquqiy va pedagogik asoslar ishlab chiqilgan.

Xususan, "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonunda har bir shaxsning ta’lim olish huquqi ta’minlanishi kerakligi belgilangan (O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, 2021) Psixologlarning inkluziv ta’limdagi roli va vazifalari. Psixolog inkluziv ta’lim tizimida quyidagi asosiy vazifalarni bajaradi: 1. O‘quvchilarning psixologik holatini o‘rganish va diagnostika qilish – imkoniyati cheklangan bolalar ko‘pincha o‘zlariga nisbatan past baho berishi, ijtimoiy moslashuv qiyinchiliklari yoki o‘rtoqlari bilan muloqot qilishda muammolarga duch kelishlari mumkin.

Psixologlar esa bu borada maxsus diagnostik testlar va metodikalardan foydalangan holda inkluziv ta’lim oluvchi bolalarning individual ehtiyojlarini aniqlaydilar, duch kelishi mumkin bo‘lgan muammolarni erta aniqlash va ularni bartaraf etish yo‘llarini, o‘quvchilarning intellektual, emotsional va ijtimoiy rivojlanishidagi o‘zgarishlarni diagnostika yo‘li orqali aniqlaydilar va korreksiya yo‘li bilan bartaraf qiladilar.

Diagnostika natijalariga asoslanib, psixologlar yangi individual yondashuvlarni ishlab chiqadilar va maxsus dasturlarni tavsiya etadilar. Bu esa albatta inkluziv ta’lim jarayonining sifatini oshirishga hamda o‘quvchilarning har biri bilan alohida shug‘ullanish va korreksiya qilish imkonini beradi.

Moslashuv jarayonini qo‘llab-quvvatlash va yengillashtirish - ko‘pchilik maxsus ehtiyojli o‘quvchilar yangi muhitga moslashishda qiyinchiliklarga duch keladilar va shu o‘rinda ayrim o‘qituvchilar ham muntazam ravishda turli darajadagi o‘quvchilar bilan ishlaganlari sababli har ikkisining ham psixologik tayyorgarligi muhim hisoblanadi.

Birinchi navbatda o‘qituvchilarning ruhiy holatini o‘rganib chiqib korreksiya qilish yo‘li bilan yaxshilansa va undan keyin o‘quvchilar bilan ishlansa ancha samaraliroq natija ko‘rsatadi. Bunda psixolog o‘quvchilarga moslashuvga yordam berish uchun stressni kamaytirish va motivatsiyani oshirish bo‘yicha mashg‘ulotlar o‘tadi, ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan dasturlar hamda individual va guruh psixologik terapiya, maslahatlar beradi.

O‘qituvchilar bilan hamkorlikda ishlash - psixologlar nafaqat o‘quvchilar, balki o‘qituvchilar va ota-onalar bilan ham ishlaydi. Psixologlar o‘qituvchilarga mos pedagogik strategiyalarni ishlab chiqishda yordam beradi, konfliktlarni boshqarish va motivatsiyani oshirish bo‘yicha maslahatlar beradi. Ular uchun seminar-treninglar tashkil etish orqali bolalar bilan qanday muomala qilish kerakligi bo‘yicha yo‘riqnomalar beriladi.

Bundan tashqari o‘qituvchilarning ham inkluziv ta’lim tamoyillarini to‘g‘ri tushunishlari va bolalar bilan samarali ishlashlari uchun ham metodik yordam ko‘rsatishadi. Ota-onalarni psixologik qo‘llab-quvvatlash - ba‘zan ota-onalar farzandlarining maxsus ehtiyojlarini qabul

qilishda yoki ularga mos ta’lim sharoitlarini yaratishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Psixologlar ota-onalarga farzandlari bilan qanday muloqot qilish bo’yicha tavsiyalar beradi, oilaviy muhitda ijobiy psixologik muhit yaratishga ko’maklashish yo’nalishlarida yordam ko’rsatadi hamda ota-onalar uchun maxsus motivatsion darslar tashkil etadi.

Shu bilan birga, otaonalar va o’qituvchilar o’rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Psixologlar inklyuziv ta’limga muhtoj bolalar bilan qanday ishlaydi. Psixologlar inklyuziv ta’limga muhtoj bolalar bilan ishlashda aniq bosqichlarga asoslangan yondashuvni qo’llaydilar.

Har bir bosqich chuqur diagnostika, individual yondashuv va tizimli qo’llabquvvatlash orqali amalga oshiriladi. Quyida har bir bosqich bilan batafsil tanishib chiqamiz. 1. Diagnostik bosqich. Bu bosqichda bola shaxsiyatining individual xususiyatlari, intellektual darajasi, emotsional xolati va ijtimoiy moslashuv imkoniyatlari baholanadi. Bunda asosiy maqsad bolaga qanday yordam kerakligini aniqlashdan iborat.

Psixologlar bolaning kognitiv, emotsional va kommunikativ rivojlanish darajasini baholaydilar. Intellektual testlardan IQ darajasini aniqlash uchun qo’llaniladi. Hissiy-holati va xulq-atvorni baholash uchun "Lusher testi", "Rosshax testi", "Tematik Apperseptiv Test (TAT)"lardan foydalaniladi. Kommunikativ ko’nikmalarni tekshirish uchun esa savolnomalar va kuzatuv metodlari orqali bolaning odamlar bilan muloqotga kirishishi o’rganiladi. Kuzatuv (observatsiya) metodi yordamida bola sinfda, o’yin maydonchasida, oilaviy muhitda qanday o’zini tutishi tahlil qilinadi, sinfda faol yoki passivligi tekshiriladi, qanday hissiy reaksiya bildirishi kuzatiladi (muhitga qanday moslashishi), o’qituvchi va tengdoshlar bilan qanday muloqot qilishi baholanadi.

Ota-onalar va o’qituvchilar bilan suhbat orqali bolaning oilaviy sharoiti, o’tmishdagi stress omillari va ta’lim tarixi haqida ma’lumot olinadi. Bu suhbat natijasida bolaning individual ehtiyojlari aniqlanadi, oldingi o’qitish tajribasi va muvaffaqiyatsizlik sabablari tushuniladi, ota-onaning bolaning rivojlanishiga qanday ta’sir qilayotgani tahlil qilinadi. 2. Individual reja tuzish bosqichi. Bu bosqichda bola uchun maxsus moslashtirilgan ta’lim va psixologik yordam dasturi ishlab chiqiladi.

Individual rivojlanish rejasi (IRJ) ishlab chiqish bola imkoniyatlariga qarab quyidagilar rejalashtiriladi: - o’quv jarayoniga moslashtirilgan yondashuvlar; - psixologik va pedagogik yordam shakllari; - emotsional qo’llab-quvvatlash usullari; Bundan tashqari moslashtirilgan metodika tanlash, masalan, korreksiya mashg’ulotlari, differensial yondashuv va multisensor metodikalar yordamida har bir bolaning o’ziga xos ehtiyojlariga mos o’quv rejasi tuziladi, turli hissiyotlarni jalb qilish orqali ta’lim beriladi. 3.

Ta’lim jarayonida qo’llab-quvvatlash bosqichi. Bu bosqichda bolaga mos keladigan maxsus ta’lim usullari joriy qilinadi, masalan multisensor yondashuvlar: - ko’rish orqali o’rganish (rangli diagrammalar, vizual materiallar); - eshitish orqali o’rganish (audio darslar, ovoqli hikoyalar); - harakat orqali o’rganish (taktik mashqlar, tajribaviy o’rganish). Keyingi navbatda esa vizual qo’llanmalar orqali ta’sir qilish: - kartochkalar yordamida o’rgatish (rasmlari va yozma kartalar orqali tushuntirish); - jadvallar va piktogrammalar (kundalik faoliyatni belgilash uchun). Ushbu bosqichdagi yana bir muhim yondashuv sinf ichida differensial yondashuv hisoblanadi. Bunda har bir bola uchun maxsus moslashtirilgan topshiriqlar yordamida o’z imkoniyatlariga qarab ishlaydi.

Moslashuvni yengillashtirish uchun juftlik yoki guruh bo‘lib ishlash usulidan foydalaniladi va albatta ularga qo‘shimcha vaqt beriladi, chunki vaqt bosimni kamaytiradi. 4. Psixologik moslashuv va ijtimoiylashtirish bosqichi. Bu bosqich bolaning sinf jamoasi va jamiyatga moslashuvini ta’minlash uchun zarur hisoblanadi. Ijtimoiylashtirish bosqichida ham bir qator metodlardan foydalaniladi: - ijtimoiy ko‘nikmalar treningi – bolaning o‘z fikrini aniq ifoda etolish qobiliyatini shakllantiradi, odamlar bilan qanday muloqot qilishni o‘rgatadi, kichik guruhlarda ishlashni rag‘batlantirishga ko‘maklashadi; - empatiya va hissiyotlarni boshqarish mashg‘ulotlari – bolaning emotsional-intellektual rivojlantiradi, o‘z hissiyotlari va emotsiyalarini qo‘rqmasdan ifoda etish qobiliyatini oshiradi, stress va tashvishlarni kamaytirishga yordam beradi; - do‘stona muhit yaratish – sinfdoshlarni ham bolani qabul qilishga o‘rgatadi, diskriminatsiyani oldini olishga yordam beradi. 5. Natijalarni baholash va korreksiya qilish bosqichi. Bu bosqichda doimiy ravishda natijalar baholanib, zaruriy o‘zgartirishlar kiritiladi.

Davriy baholash orqali bola rivojlanishi tekshiriladi, progress kuzatish olib boriladi. Ushbu natijalar yordamida o‘quv va psixologik strategiyalar samaradorligi baholanadi. Olingan baholarni ota-onalar va o‘qituvchilar bilan tahlil qilinadi, bolada uchragan muvaffaqiyatlar va qiyinchiliklar muhokama qilinadi va uyda qo‘llash mumkin bo‘lgan qo‘shimcha metodlar taqdim etiladi. Agar dastlabki strategiyalar yetarli natija bermasa, yangi usullar joriy qilinadi Psixologlar inklyuziv ta’limga muhtoj bolalar bilan ishlashda diagnostikadan tortib, natijalarni baholashgacha bo‘lgan bosqichli yondashuvni qo‘llaydilar. Bu jarayon bola ehtiyojlariga qarab moslashtiriladi va rivojlanish yo‘nalishi uzluksiz kuzatib boriladi.. Inklyuziv ta’limda duch kelinadigan asosiy muammolar va ularning yechimlari. Ushbu tizimni muvaffaqiyatli amalga oshirish yo‘lida turli muammolar mavjud. Quyida eng muhim uchta muammo va ularning yechimlarini batafsil ko‘rib chiqamiz.

Bilamizki, hozirgi kunda inklyuziv ta’lim shakliga sezilarli darajada e’tibor qaratila boshlandi. Jamiyatda inklyuziv ta’limning ahamiyatini kengroq targ‘ib qilish, hukumat va nodavlat tashkilotlari tomonidan inklyuziv ta’limni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha maxsus loyihalar amalga oshirish, ijtimoiy reklama va ommaviy axborot vositalarining rolini oshirish, televideniye, radio va ijtimoiy tarmoqlarda inklyuziv ta’limning afzalliklari haqida keng targ‘ibot olib borish sohaning yanada keng miqyosda tanilishi va jamiyatning inklyuziv ta’limga muhtoj bo‘lgan qatlamini e’tiborini tortishga yordam beradi. Davlat va xususiy sektorda qo‘llabquvvatlash mexanizmlarini yaratish esa inklyuziv ta’limga investitsiya kiritgan tashkilotlar uchun imtiyozlar berish, shuningdek, maxsus grantlar ajratish imkonini yaratadi.

Inklyuziv ta’limda uchraydigan eng dolzarb muammolardan biri o‘quvchilarning maxsus tayyorgarlik darajasining pastligidir. Imkoniyati cheklangan bolalar uchun umumiy ta’lim dasturlari moslashtirilmagan bo‘lishi mumkin. Ba’zan ular dars jarayoniga to‘liq moslasha olmaydi, shuningdek, sinfdoshlari ham ularga qanday munosabatda bo‘lishni bilmaydi. Ushbu muammoni hal qilish uchun psixologik xizmatni yanada rivojlantirish kerak bo‘ladi. Maktab va ta’lim muassasalarida professional psixologlar va defektologlar faoliyat yuritishi lozim.

Ular imkoniyati cheklangan bolalar bilan individual va guruhviy mashg‘ulotlar o‘tkazib, ularning ta’lim jarayoniga moslashuviga yordam berishi kerak. Ta’lim olish jarajonida esa maxsus o‘quv materiallarini ishlab chiqish, inklyuziv ta’lim uchun o‘quv dasturlarini moslashtirish, qo‘shimcha vizual, audio va interaktiv materiallar yaratish zarur. Va albatta psixologik xizmatni yanada rivojlantirish muhim.

Maktab va ta’lim muassasalarida professional psixologlar va defektologlar faoliyat yuritishi shart. Ular imkoniyati cheklangan bolalar bilan individual va guruhviy mashg’ulotlar o’tkazib, ularning ta’lim jarayoniga moslashuviga yordam berishi kerak. Sinfdoshlarga inklyuziv ta’lim madaniyatini o’rgatish, maxsus treninglar orqali sog’lom bolalarni imkoniyati cheklangan o’quvchilar bilan qanday munosabatda bo’lish kerakligi bo’yicha tarbiyalash ishlarini olib borish darkor. Keyingi navbatdagi dolzarb muammo esa ota-onalarning yetarli ma’lumotga ega emasligidir. Ba’zi ota-onalar inklyuziv ta’lim mohiyatini to’liq tushunmaydi yoki unga shubha bilan qaraydi. Ular o’z farzandining maxsus ta’lim ehtiyojlari haqida yetarli bilimga ega bo’lmaganligi sababli, noto’g’ri qarorlar qabul qilishi mumkin. O’qituvchilar va ota-onalar uchun inklyuziv ta’lim bo’yicha maxsus kurslar tashkil etish bu muammoga yechim bo’la oladi. Bu kurslar orqali ota-onalarga farzandining rivojlanishi, ta’lim jarayoniga moslashuvi va psixologik qo’llab-quvvatlanishi bo’yicha zarur bilim va ko’nikmalar beriladi. Ota-onalarni psixologik va huquqiy jihatdan qo’llab-quvvatlash ham muammo yechimi bo’lishi mumkin.

Otaonalar uchun maxsus maslahat markazlari ochilishi va u yerda psixolog, defektolog va ijtimoiy xodimlar yordam berish ota-onalar orasida tajriba almashish tizimini yaratish va yo’lga qo’yishga yordam beradi. Bu bilan maxsus bolalar uchun inklyuziv ta’limni qabul qilgan otaonalar boshqalarga o’z tajribalarini ulashishi va ularga maslahat berishlari mumkin. Inklyuziv ta’limning to’laqonli amalga oshirilishi uchun ta’lim tizimi, jamiyat va ota-onalar hamkorlikda ishlashi kerak deb hisoblayman. Psixologik xizmatlarni rivojlantirish, ta’lim muassasalari va jamiyat a’zolari uchun maxsus kurslar tashkil etish va keng targ’ibot ishlarini olib borish bu yo’nalishda muhim qadamlar va ijobiy o’zgarishlar bo’lishini ta’minlaydi. Inklyuziv ta’lim orqali imkoniyati cheklangan bolalar jamiyatga to’laqonli qo’shilishi va o’z salohiyatini namoyon qilishi mumkin.

Inklyuziv ta’limning amaliyotga joriy etilishi qator ijtimoiy, pedagogik va psixologik muammolar bilan bog’liq bo’lsa-da, bu muammolarni hal qilish uchun tizimli yondashuv talab etiladi. Jamiyatda inklyuziv ta’limga nisbatan yetarlicha tushuncha shakllanmaganligi, o’qituvchilarning maxsus tayyorgarlik darajasining yetishmovchiligi, ota-onalarning farzandlari ta’limi bo’yicha xabardorligining pastligi, moddiy-texnik bazaning to’liq shakllanmagani va psixologik xizmatlarning yetarlicha rivojlanmaganligi asosiy muammolar sirasiga kiradi. Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun inklyuziv ta’limga oid milliy strategiyalarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish lozim. Xususan, pedagoglarning malakasini oshirish, maxsus kurslar va treninglar tashkil etish, psixologlarning inklyuziv ta’limga oid ko’nikmalarini rivojlantirish zarur.

O’quv muassasalarida inklyuziv muhitni yaratish uchun moddiy-texnik resurslarni oshirish, zamonaviy o’quv metodikalari va texnologiyalarni joriy etish ham dolzarb masalalardan biridir. Shuningdek, inklyuziv ta’lim jarayonida oilaning roli alohida e’tiborga loyiq. Ota-onalarning tushunchasi va farzandiga bo’lgan ishonchi bolaning rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Shu sababli, jamiyatda inklyuziyaning mohiyati keng targ’ib qilinishi, ota-onalar uchun maslahat markazlari tashkil etilishi va ijtimoiy qo’llab-quvvatlash tizimi yo’lga qo’yilishi zarur. Inklyuziv ta’lim jamiyatning barcha qatlamlari uchun muhim bo’lgan zamonaviy ta’lim konsepsiyasidir.

Ushbu model har bir bolaning, jumladan, imkoniyati cheklangan bolalarning ham teng imkoniyatlar asosida ta’lim olishini ta’minlashga qaratilgan. Inklyuziv ta’lim nafaqat o’quvchilarning individual ehtiyojlarini qondirish, balki ularni jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiya qilish imkonini beradi. Ushbu jarayonda psixologlarning roli beqiyos bo’lib, ular

nafaqat bolalar bilan ishlash, balki pedagoglar va ota-onalarni ham qo‘llab-quvvatlash orqali inklyuziv muhitni yaratishga xizmat qiladi. Inklyuziv ta’lim rivojlanishi orqali jamiyatda tenglik, bag‘rikenglik va adolat tamoyillari mustahkamlanadi.

Xulosa

Har bir bolaning imkoniyatlaridan qat’i nazar, teng ta’lim olish huquqiga ega bo‘lishi ta’minlanadi. Bu esa, o‘z navbatida, inklyuziv ta’lim olgan bolalarning kelajakda jamiyatning to‘laqonli a’zosi sifatida faoliyat yuritishiga imkon yaratadi. Kelajakda inklyuziv ta’limni yanada rivojlantirish uchun davlat siyosati doirasida qator tashabbuslarni ilgari surish, pedagogik va psixologik xizmatlarni takomillashtirish, xalqaro tajribalardan foydalanish va ta’lim tizimini uzluksiz ravishda modernizatsiya qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yo‘nalishda olib boriladigan har qanday islohot nafaqat imkoniyati cheklangan bolalar, balki butun jamiyat uchun muhim ahamiyat kasb etishi shubhasizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ismoilova N. (2020). Inklyuziv ta’limning zamonaviy tendensiyalari. Toshkent: Fan nashriyoti. – 45-50-betlar.
2. O‘zbekiston Respublikasi Qonuni (2021). “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun Toshkent: Adolat nashriyoti. – 12-moddasi.
3. Rahimova G. (2019). Imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashda psixologik yondashuv. Samarqand: Ma’rifat. – 78-82-betlar.
4. Nazarova D. (2021). Inklyuziv ta’lim tizimida psixologning roli. Buxoro: Ilmiy izlanishlar markazi. – 105-110-betlar.
5. Karimov U. (2022). Psixologik xizmatlarning ta’lim tizimidagi o‘rni. Toshkent: Ilm nashriyoti.
6. Qodirova L. (2023). O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim: rivojlanish tendensiyalari va istiqbollari. Toshkent: Yangi asr nashriyoti.
7. Komilov S. (2022). Maxsus pedagogika va inklyuziv ta’lim. Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi.
8. Tursunov D. (2020). Psixologik metodlar va ularning ta’limga ta’siri. Namangan: Pedagogika va psixologiya instituti.
9. Yusupov B. (2020). O‘quvchilar psixologiyasini o‘rganishning zamonaviy usullari. Farg‘ona: Pedagog nashriyoti.

INKLUZIV SINFLARDA O‘QITUVCHI–BOLA–JAMOA O‘ZARO TA’SIRINING EKO- SISTEMALI PSIXOLOGIK MODEL

Mirzayeva Arofat Abduxalil qizi

*Abdulla Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti
“Pedagogika va psixologiya” kafedrası katta o‘qituvchisi*

Annotatsiya

Ushbu maqolada inkluziv ta’lim jarayonida o‘qituvchi, bola va sinf jamoasi o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasi asosida tahlil qilinadi. Eko-sistemali yondashuv bolaga ta’sir qiluvchi mikrosistema, mezosistema, ekzosistema, makrosistema va xronosistema omillarini kompleks ko‘rib chiqishga imkon beradi. Tadqiqotda inkluziv sinfdagi ijtimoiy-psixologik jarayonlar, kommunikativ munosabatlar, qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari va ijtimoiy qabul referent guruh sifatida sinf jamoasining ahamiyati ilmiy asosda yoritilgan. Model o‘qituvchi amaliyotiga tatbiq etish uchun tavsiyalar bilan boyitilgan.

Kalit so‘zlar: Inkluziv ta’lim, inkluziya psixologiyasi, o‘qituvchi–bola–jamoա munosabatlari, ekologik tizimlar nazariyasi, Bronfenbrenner modeli, mikrosistema, mezosistema, ekzosistema, makrosistema, xronosistema, shaxslararo o‘zaro ta’sir, ijtimoiy psixologik muhit, psixologik moslashuv, ijtimoiy integratsiya, ta’lim muhitining moslashuvchanligi, pedagogik qo‘llab-quvvatlash, emotsional xavfsizlik, ijtimoiy kompetensiya, bola rivojlanishi, pedagogik mediatorlik, jamoaning inkluziv madaniyati.

Annotation

This article examines the interaction between teachers, students and classroom communities in inclusive education based on Bronfenbrenner’s ecological systems theory. The eco-systemic approach provides a comprehensive understanding of the multiple levels influencing a child’s development, including the microsystem, mesosystem, exosystem, macrosystem and chronosystem. The study highlights socio-psychological processes in inclusive classrooms, communication patterns, support mechanisms, and the role of the class as a referent group in social acceptance. Practical recommendations for teachers are also provided.

Keywords: inclusive education, psychology of inclusion, teacher–child–community interactions, ecological systems theory, Bronfenbrenner model, microsystem, mesosystem, exosystem, macrosystem, chronosystem, interpersonal interaction, socio-psychological environment, psychological adaptation, social integration, flexibility of the educational environment, pedagogical support, emotional safety, social competence, child development, pedagogical mediation, inclusive culture of the community.

Аннотация

В данной статье анализируется взаимодействие учителя, ребёнка и коллектива класса в инклюзивном образовании на основе экологической теории систем У. Бронфенбреннера. Эко-системный подход позволяет комплексно рассмотреть микросистему, мезосистему, экзосистему, макросистему и хронологическую систему, влияющие на развитие ребёнка. В исследовании раскрываются социально-психологические процессы инклюзивного класса, коммуникативные особенности, механизмы поддержки и роль коллектива как референтной группы. Представлены практические рекомендации для специалистов образования.

Ключевые слова: инклюзивное образование, психология инклюзии, взаимодействие «учитель–ребёнок–сообщество», теория экологических систем, модель Бронфенбреннера, микросистема, мезосистема, экосистема, макросистема, хроносистема, межличностное взаимодействие, социально-психологическая среда, психологическая адаптация, социальная интеграция, гибкость образовательной среды, педагогическая поддержка, эмоциональная безопасность, социальная компетентность, развитие ребёнка, педагогическая медиация, инклюзивная культура сообщества.

XXI asrda ta’lim tizimi jamiyatning barcha qatlamlarini qamrab oladigan, adolatli, teng imkoniyatlarni ta’minlaydigan inklyuziv modelga o’tishni talab etmoqda. Inkluziv ta’lim faqat maxsus ehtiyojga ega bolalarni sinfga qo’shish emas, balki ularning to’laqonli ishtirokini ta’minlaydigan psixologik-pedagogik sharoitlarni yaratishni ham o’z ichiga oladi. Bu jarayonda o’qituvchi, bola va sinf jamoasining o’zaro ta’siri hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqola Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasi asosida inklyuziv sinflardagi ijtimoiy-psixologik dinamika va o’zaro ta’sir mexanizmlarini chuqur tahlil qiladi.

1. Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasi va inkluziv ta’limning psixologik asoslari

Bola rivojlanishi shunchaki ichki biologik yoki psixologik jarayonlar yig’indisi emas, balki ko’p qatlamli ijtimoiy muhitlar tizimida shakllanadigan dinamik jarayondir. Bronfenbrenner (1979)ning ekologik tizimlar nazariyasi bolani o’zaro bog’langan mikro-, mezo-, ekzo-, makro- va xronotizimlar ichiga joylashtirib, uning shaxs sifatida rivojlanishidagi murakkab omillar o’zaro ta’sirini ochib beradi. Inkluziv ta’lim kontekstida mazkur tizimlar uyg’unligi alohida ahamiyatga ega, chunki maxsus ehtiyojga ega bolaning o’qish, moslashish, jamoaga integratsiya jarayonlari ko’plab tashqi va ichki omillarga bevosita bog’liqdir.

2. Mikrosistema: o’qituvchi–bola–jamoaga o’zaro ta’sirining psixologik markazi

Mikrosistema — bu bolaning eng yaqin va bevosita muloqot qiladigan ijtimoiy muhiti bo’lib, uning emotsional farovonligi, o’quv motivatsiyasi va ijtimoiy identifikatsiyasiga bevosita ta’sir qiladi. Inkluziv sinf sharoitida mikrosistemani quyidagi tarkibiy qismlar tashkil etadi:

o’qituvchi va o’quvchi o’rtasidagi shaxsiy-psixologik munosabatlar;
sinf jamoasining ijtimoiy-psixologik iqlimi;
tengdoshlar bilan o’zaro muloqot va ijtimoiy qo’llab-quvvatlash;
sinf ichida qabul qilish va rad etish mexanizmlarining shakllanishi;
ta’lim jarayonida pedagogning differensial yondashuvi va empatiya madaniyati.

Tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, o’qituvchining emotsional sezgirliigi, ijobiy muloqot madaniyati, o’quvchilar ehtiyojlarini differensial hisobga olish qobiliyati bolaning o’zini qadrlashi, moslashuvi va inklyuziv jamoaga qo’shilish darajasiga sezilarli ta’sir ko’rsatadi. Sinf jamoasi esa bolaning ijtimoiy identifikatsiyasi shakllanadigan asosiy referent guruh bo’lib xizmat qiladi.

3. Mezosistema: oilaviy va maktab tizimlarining o’zaro bog’liqligi

Mezosistema bolaning turli mikrosistemalaridagi — oila, sinf, maktab psixologik xizmati, tibbiy-reabilitatsiya muassasalari — o’zaro ta’siridan tarkib topadi. Inkluziv ta’lim jarayonida uning samaradorligi quyidagilar bilan belgilanadi:

sinf – oila o’rtasidagi samarali pedagogik hamkorlik;

o‘qituvchi – maktab psixologi – logoped – defektologning yagona strategiya asosida ishlashi;

ota-onalarning ta’lim jarayonidagi faol ishtiroki va pedagogik madaniyati;
reabilitatsiya va korreksion markazlar bilan tizimli integratsiya.

Agar oila bolaga emotsional qo‘llab-quvvatlash ko‘rsatsa, o‘qituvchi individual yondashuvni ta’minlasa, psixolog esa kerakli diagnostik va korreksion xizmatni bajarsa — bolaning moslashuv jarayoni barqaror kechadi. Mezosistemadagi nomutanosiblik (masalan, oila qo‘llab-quvvatlamasligi yoki maktabning yetarli resurs ta’minlamasligi) esa inklyuziv jarayonni izdan chiqarishi mumkin.

4. Ekzosistema: bolaning bevosita ishtirokisiz ta’sir ko‘rsatadigan omillar

Ekzosistema bolaning kundalik faoliyatida bevosita qatnashmaydigan, ammo uning psixologik holati va ta’limiy imkoniyatlariga bilvosita, ammo kuchli ta’sir ko‘rsatadigan tuzilmalar majmuasidir. Bular:

maktab ma’muriyatining inklyuziv ta’limga doir qarorlari va siyosati;
hududiy ta’lim boshqarmalarining me’yoriy-huquqiy qarorlari;
o‘qituvchilarning malaka oshirish tizimi sifati;
mahalla, jamoatchilik va OAVning nogironlikka bo‘lgan munosabati;
resurs markazlari va yordamchi pedagoglarning mavjudligi.

Masalan, maktab ma’muriyati tomonidan qo‘llab-quvvatlanmagan o‘qituvchi inklyuziv metodlarni samarali qo‘llay olmaydi. Resurs pedagoglari yo‘qligi, psixologik xizmatlarning sustligi yoki inclusive-friendly infratuzilmaning yetishmasligi ham jarayonni sekinlashtiradi.

5. Makrosistema: jamiyatning madaniy qadriyatlari va ijtimoiy tasavvurlari

Makrosistema jamiyatning keng miqyosli madaniy qadriyatlari, normativ tizimi va ideologik qarashlarini o‘z ichiga oladi. Inkluziv ta’limning qanchalik samarali amalga oshishi quyidagilarga bog‘liq:

milliy ta’lim siyosati va inklyuzivlikni qo‘llab-quvvatlovchi qonunchilik;
ijtimoiy tenglik, inson huquqlari va adolat tamoyillarining ustuvorligi;
jamiyatda nogironlik masalalariga oid stereotiplar va ijtimoiy tasavvurlar;
OAVda nogironlikning ijobiy yoki salbiy obrazlarda aks ettirilishi.

Jamiyatda inklyuzivlik qadriyat sifatida qadr topgan bo‘lsa, maktab va sinf jamoasida ham qabul qilish jarayoni osonlashadi. Aks holda, makrosistemadagi stereotiplar mikrosistemada — sinfda rad etish, chetlatish yoki stigmatizatsiya ko‘rinishida namoyon bo‘ladi.

6. Xronosistema: vaqt davomida shakllanadigan psixologik o‘zgarishlar dinamikasi

Xronosistema ekologik tizimlarning vaqt o‘tishi bilan sodir bo‘ladigan o‘zgarishlarini o‘z ichiga oladi. Bu — bolaning rivojlanishidagi uzoq muddatli jarayonlarni tahlil qilishga imkon beruvchi tizimdir. Xronosistemaga quyidagi omillar kiradi:

bolaning yoshga xos o‘zgarishlari va rivojlanish bosqichlari;
o‘qituvchining tajribasi, kasbiy kompetensiyasi ortishi;
sinf jamoasining ijtimoiy-psixologik iqlimining yillar davomida o‘zgarishi;
inklyuziv ta’lim siyosatining takomillashuvi;
oilalarning yuz beradigan demografik yoki emotsional o‘zgarishlar.

Inkluziv ta’limda psixologik moslashuv doimiy jarayon bo‘lib, u vaqt o‘tishi bilan takomillashadi yoki murakkablashadi. Masalan, bolaning yosh o‘sishi bilan uning ijtimoiy

ehtiyotlari oʻzgaradi; oʻqituvchining kasbiy mahorati oshishi esa inklyuziv amaliyotning sifati oshishiga xizmat qiladi. Shuningdek, siyosiy islohotlar, taʼlim standartlaridagi yangilanishlar va jamiyatdagi madaniy oʻzgarishlar xronosistemaning bevosita tarkibiy qismidir.

Xulosa. Bronfenbrennning ekologik tizimlar nazariyasiga tayangan inkluziv taʼlim modeli oʻqituvchi, bola va jamoa oʻrtasidagi koʻp qatlamli oʻzaro taʼsirlarni kompleks tahlil qilish imkonini beradi. Mazkur model inkluziv sinfda psixologik jarayonlarning faqat ichki omillar bilan emas, balki ijtimoiy, madaniy va institutsional omillar bilan ham uzviy bogʻliq ekanligini ilmiy asosda koʻrsatadi. Barcha tizimlarning — mikrosistema (oʻqituvchi–bola–tengdoshlar munosabati), mezosistema (maktab–oilalar hamkorligi), ekzosistema (resurslar va boshqaruv siyosati), makrosistema (jamiyat qadriyatlari va qonunchilik) hamda xronosistemaning (vaqt davomida yuz beruvchi dinamik oʻzgarishlar) — uygʻun ishlashi inklyuziv taʼlimning muvaffaqiyatini belgilovchi hal qiluvchi omildir.

Shu nuqtayi nazardan, oʻqituvchining kasbiy va psixologik kompetensiyalarini rivojlantirish, sinf jamoasida qoʻllab-quvvatlovchi ijtimoiy-psixologik muhitni shakllantirish, oilalar bilan samarali hamkorlikni yoʻlga qoʻyish hamda maktab maʼmuriyatining inklyuzivlikka doir strategik pozitsiyasini kuchaytirish bola rivojlanishining ichki psixologik mexanizmlariga bevosita ijobiy taʼsir koʻrsatadi.

Ekologik tizimlarga asoslangan ushbu model inkluziv taʼlim jarayonida psixologik xizmatni yanada takomillashtirish, individual rivojlanish traektoriyalarini yaratish, pedagogik intervensiyalarni ilmiy asosda rejalashtirish va jamoaviy inklyuziv madaniyatni shakllantirish uchun mustahkam metodik va konseptual asos boʻlib xizmat qiladi. Shunday qilib, model nafaqat nazariy yondashuv, balki amaliyotda qoʻllanishi mumkin boʻlgan samarali psixologik va pedagogik mexanizmlar majmuasidir.

Adabiyotlar roʻyxati:

1. Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development*. Harvard University Press.
2. Ainscow, M. (2005). Developing inclusive education systems: what are the levers for change? *Journal of Educational Change*, 6(2).
3. Booth, T., & Ainscow, M. (2011). *Index for Inclusion*. CSIE.
4. Florian, L., & Black-Hawkins, K. (2011). Exploring inclusive pedagogy. *British Educational Research Journal*.
5. Vygotsky, L. S. (1993). *Foundations of Special Education*. Springer.
6. UNESCO (2020). *Inclusive Education: Global Monitoring Report*.
7. Slee, R. (2018). *Inclusive Education: From Policy to Practice*. Routledge.
8. Oʻzbekiston Respublikasi “Taʼlim toʻgʻrisida” Qonuni (yangi tahriri).

INKLYUZIV TA’LIMDA O’QUVCHI FAOLLIGINI RIVOJLANTIRISH: MOSLASHTIRILGAN ISH SHAKLLARI VA DIDAKTIK YONDASHUVLAR

Nazarova Dildora Asatovna

*Oriental universiteti «Uzluksiz ta’lim pedagogikasi» kafedrası professori,
pedagogika fanlari nomzodi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada inklyuziv boshlang’ich ta’limda o’quvchilar faolligini oshirishga xizmat qiladigan metod va ish shakllari keng yoritiladi. Boshlang’ich yoshdagi bolalarning psixologik xususiyatlari, turli ehtiyojga ega o’quvchilar, jumladan zaif eshituvchilar bilan ishlashda qo’llaniladigan moslashtirilgan metodlar, sensor–vizual yondashuvlar, akkomodatсия va модификация имкониятларининг аҳамияти баён этилади. Матнда ўқитувчилар учун амалиётда қўллаш мумкин бўлган содда, тушунарли ва самарали йўللار тақдим этилган.

Kalit soʻzlar: inklyuziv ta’lim, boshlang’ich sinf, o’quvchi faolliги, moslashtirilgan metodlar, akkomodatsiya, modifikatsiya, sensor–vizual yondashuv, o’yinli faoliyat.

Аннотация. В статье подробно раскрываются методы и формы работы, направленные на развитие активности учащихся начальных классов в условиях инклюзивного образования. Рассматриваются психологические особенности младших школьников, необходимость адаптированных подходов при работе с детьми с особыми образовательными потребностями, включая слабослышащих. Особое внимание уделено визуальным и сенсорным методам, аккомодации и модификации. Материал представлен в простом и практико-ориентированном формате.

Ключевые слова: инклюзивное образование, начальная школа, учебная активность, адаптация, аккомодация, модификация, сенсорные методы, игровые задания.

Abstract. This article presents expanded instructional strategies and adapted activity formats aimed at increasing student engagement in inclusive primary education. It explains the developmental characteristics of young learners and emphasizes the need for differentiated approaches for students with special educational needs, including hard-of-hearing children. Visual and sensory techniques, accommodation and modification strategies, and play-based activities are discussed as effective components of inclusive pedagogy. The article provides practical, easy-to-apply methods for teachers.

Keywords: inclusive education, primary school, learner engagement, adapted teaching strategies, accommodation, modification, sensory methods, visual supports.

Alohida ta’limiy ehtiyojlari bo’lgan o’quvchilar - turli xil rivojlanish xususiyatlari tufayli alohida yondashuvni talab qiluvchi bolalardir. Ular o’zlarining intellektual, emotsional, sensor yoki jismoniy xususiyatlari bilan ajralib turadi. Mazkur toifaga kiruvchi o’quvchilar ko’pincha an’anaviy ta’lim metodlari yordamida to’liq rivojlana olmaydi, shu bois ularga differensial va moslashtirilgan yondashuv zarur. Boshlang’ich sinfda barcha bolalarning dars jarayonida faol ishtirok etishini ta’minlash inklyuziv ta’limning asosiy vazifalaridan biridir. Bu jarayonda o’quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlari, ularning individual, ta’limiy ehtiyojlari va

o‘rganish usullari e‘tiborga olinishi muhim. Aynan ushbu omillardan kelib chiqqan holda darsni moslashtirilgan shaklda tashkil etish o‘quvchi faolligining oshishiga xizmat qiladi. Ushbu jarayon bosqichma-bosqich qanday amalga oshirilishini ko‘rib chiqamiz.

O‘quvchi faolligini shakllantirishning muhim omili boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘rganish jarayoniga oid psixologik xususiyatlar haqida bilimga ega bo‘lish hisoblanadi. Ularning bilim olishda asosan sezgi analizatoriga tayanadilar. O‘quvchilar tasvir orqali mazmunni tezroq tushunadilar, qisqa, sodda ko‘rsatmalarni yaxshi qabul qiladi, faol harakatda bo‘lsa, ma’lumotni oson o‘zlashtiradilar, o‘yin shaklidagi topshiriqlarga kuchliroq qiziqadilar.

Zaif eshituvchi bolalarda bu jihatlar yanada kuchli namoyon bo‘ladi. Ular mavzuni vizual tasvirlar, belgi va predmetlar yordamida osonroq o‘zlashtiradi. Shu bois o‘quv jarayonini ko‘rgazmali, o‘yinli va bosqichma-bosqichma-bosqich tashkil etish o‘quvchi faolligini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Jarayonni qo‘llab-quvvatlovchi ish shakllaridan biri o‘quvchining yakka tartibda faoliyat olib borishini rivojlantirishdir. Individual faoliyat bolaning samarali sur‘atda ishlashi uchun imkon yaratadi. Bu ish shakli, ayniqsa, zaif eshituvchi va o‘qishda qiyinchiligi bo‘lgan bolalar uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Individual topshiriqlar o‘quvchining o‘z kuchiga ishonchini oshiradi va bilimni bosqichma-bosqich mustahkamlaydi.

Samarali individual faoliyat turlari:

- rasm va matnni moslashtirish;
- bo‘sh joylarni to‘ldirish;
- qiyin topshiriqlarni qismlarga ajratib bajarish;
- predmetlar bilan ishlash (tasniflash, juftlash);
- oddiy amaliy topshiriqlar.

Bunday faoliyatlar o‘quvchining mustaqilligini rivojlantiradi va uning darsdagi faolligini tabiiy ravishda oshiradi. Individual o‘rganishga oid yondashuvlar tushunarli bo‘lgach, endi o‘quvchilarning o‘zaro hamkorligiga asoslangan ish shakllariga o‘tamiz.

Juftlikda ishlash muloqot va hamkorlikni kuchaytiruvchi vosita sanaladi. Bu ish turi o‘quvchilar o‘rtasidagi tabiiy muloqotni rivojlantiradi, shu orqali ularning darsdagi ishtiroki ortadi. Жуфтликда ишлаш ўқувчининг o‘z fikrini ifodalashi, boshqasini tinglashi va birgalikda faoliyat yuritishini ta‘minlaydi. Juftlik faoliyatining samarali shakllari sifatida “Rasmni top va izohla”, “Sherigingga ko‘rsatma ber”, “Gapni davom ettir”, “Ikki rasm orasidagi farqni toping”, “Birgalikda hikoya tuzing” kabilarni misol tariqasida ko‘rsatib o‘tish mumkin.

Zaif eshituvchi o‘quvchi uchun suhbatdoshining yuz ifodasi, imo-ishoralari va vizual yordam ko‘rsatishi mavzuni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Ko‘proq ishtirokchilarni qamrab olish va jamoaviylikni talab qiladigan ish uslubi guruh ishlari va o‘yinli metodlardir. Guruh ishlari o‘quvchilarning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantiradi, ularda mas’uliyat hissini shakllantiradi va darsni qiziqarli qiladi. O‘yinli va jamoaviy topshiriqlar boshlang‘ich sinf bolalari uchun tabiiy o‘rganish muhitini yaratadi. Guruhli mashg‘ulotlar quyidagi shakllarda olib borilishi mumkin:

- rasm yoki matndan birgalikda kichik sahna yaratish;
- predmetlarni guruhlariga ajratish;
- jamoaviy puzzle yig‘ish;

“Topshiriqlar aylanishi” usuli (har guruh bir bosqichni bajaradi);
rolli o‘yinlar.

Bu metodlar o‘quvchining o‘zini sinfning teng a‘zosi sifatida his qilishiga yordam berish omili ekanligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, zaif eshituvchi o‘quvchilar guruh ichida o‘zlariga mos rolni topib, faol ishtirok eta oladi.

Inklyuziv ta’limda har bir o‘quvchining yoshiga, rivojlanish darajasiga, maxsus ta’lim ehtiyojiga moslashtirilgan individual yondashuv zarur. Uning samaradorligi o‘quv materialini bolaga moslashtirish darajasiga bog‘liq. Akkomodatsiya va modifikatsiya - moslashtirishning ikki asosiy shaklidir.

Akkomodatsiyada topshiriqning mazmuni o‘zgarmaydi, faqat uni bajarish sharoiti yengillashtiriladi:

- yirik shriftlardan foydalanish;
- rasmi ko‘rsatmalar berish;
- dars jarayonida shovqinni kamaytirish;
- o‘quvchiga qo‘shimcha vaqt ajratish;
- ko‘rsatmani bosqichma-bosqich berish.

Modifikatsiyada esa o‘quv materialining mazmuniga o‘zgartirish kiritiladi, hajmi soddalashtiriladi:

- murakkab matn qisqartiriladi;
- savollar osonlashtiriladi;
- uzun topshiriq bo‘laklarga ajratiladi;
- og‘zaki javob o‘rniga rasmi javob berish imkoniyati yaratiladi.

Bu yondashuvlar o‘quvchining darsdagi muvaffaqiyatini oshirib, uning faolligini qo‘llab-quvvatlaydi. Har ikki yondashuvda sensor-vizual metodlarga tayanish orqali ularning natijaviyligiga erishiladi.

Sensor-vizual yondashuvlarning o‘quvchi faolligini oshirishga xizmat qilishni maqsad qilib, o‘quvchilarning tabiiy o‘rganish mexanizmlariga tayanadi. Zaif eshituvchi o‘quvchilar bilimlarni eshitish qoldiqlarigagina emas, asosan ko‘rish orqali idrok etgani, barcha bolalar uchun birdek samarali ekanligi bois, vizual vosita hamda resurslarning roli katta.

Quyidagi sensor-vizual usullar eng keng tarqalgan, samarali sanaladi:

- piktogramma, belgilar va rangli signallar;
- predmetli ko‘rsatmalar;
- video va animatsiya;
- pantomima va imo-ishoralar;
- harakatli o‘yinlar;
- rasm asosida hikoya tuzish.

Bu metodlar o‘quvchini darsning markaziy ishtirokchisiga aylantiradi, uning diqqatini barqaror saqlaydi va o‘rganishni qiziqarli qiladi.

Xulosa va tavsiyalar

Inklyuziv boshlang‘ich ta’limda o‘quvchi faolligini oshirish, avvalo, o‘qituvchining metod tanlash mahorati, darsni sodda, tushunarli va moslashtirilgan shaklda tashkil eta olish qobiliyatiga bog‘liq. Individual, juftlik va guruh ishlari; sensor-vizual yondashuvlar; o‘yinli metodlar; akkomodatsiya va modifikatsiya - o‘quvchilarni dars jarayoniga faol jalb etadi va teng imkoniyatli

ta’lim muhitini yaratadi. Bu esa inklyuziv ta’limning asosiy g’oyasi - har bir o’quvchi uchun qulay, tushunarli va mos sharoit yaratishni amalga oshirishga xizmat qiladi.

Alohida ta’limiy ehtiyojlari bo’lgan, jumladan, zaif eshituvchi o’quvchilar uchun boshlang’ich ta’lim jarayonini moslashtirilgan shaklda tashkil etish ularning o’zlashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi hamda darsdagi faolligini sezilarli darajada oshiradi. O’quvchining psixologik, yosh va sensor xususiyatlarini hisobga olish, individual, juftlikda va guruhli faoliyat turlarini uyg’unlashtirish - inklyuziv ta’limning samaradorligini belgilaydigan asosiy omillardan biridir.

Individual yondashuv o’quvchining o’z kuchiga bo’lgan ishonchini orttursa, juftlik va guruhli faoliyatlar muloqot, hamkorlik va ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, o’quv materiallari akkomodatsiya va modifikatsiya orqali moslashtirilganda, o’quvchi mavzuni o’z rivojlanish sur’atiga mos tarzda qabul qiladi va mustahkamlaydi. Sensor-vizual metodlarning qo’llanishi, ayniqsa, zaif eshituvchi o’quvchilar uchun muhim bo’lib, ular mavzuni ko’rish, tasvirlash va harakat orqali chuqurroq idrok etadilar.

Xulosa qilib aytganda, o’quv jarayonining turli bosqichlarida moslashtirilgan metodlar, vizual vositalar va interfaol shakllardan foydalanish - inklyuziv ta’limda o’quvchini markazga qo’yadigan, uning shaxsiy imkoniyatlarini ro’yobga chiqaradigan, barqaror va sifatli ta’lim muhiti yaratishga xizmat qiladigan samarali pedagogik yondashuvdir.

Zero, inklyuziv ta’limning asosiy maqsadi - har bir o’quvchining o’z qobiliyatlari bilan porlashiga imkon beruvchi adolatli va insonparvar ta’lim makonini yaratishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O’zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. 2023.
2. O’zbekiston Respublikasining «Ta’lim to’g’risida»gi Qoninu. 2020.
3. «Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi». O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29 apreldagi PF-5712-son Farmoni.
4. «2022-2026-yillarga mo’ljallangan Yangi O’zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to’g’risida»gi O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28 yanvardagi PF- 60-son Farmoni.
5. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti 2020-yil 13-oktabrdagi «Alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida»gi PQ-4860-son qarori.
6. Florian, L., Black-Hawkins, K. (2011). Exploring Inclusive Pedagogy. British Educational Research Journal. 28.
7. Nazarova, D. A. Inklyuziv ta’lim asoslari. - Toshkent. «Lesson press» 2022.
8. Nazarova, D. A. (2020). «Aspects of Orientation of Students of the Professional Development Courses in the Direction Managers of Educational Institutions' to the Effective Organization of Inclusive Education.» European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8(8), 7-12.
9. Nazarova Dildora Asatovna. Issues of involving children with hearing in inclusive education.// European Journal of Agricultural and Rural Education (EJARE)Available Online at: <https://www.scholarzest.com> Vol. 2 No.12, December 2021,ISSN: 2660-5643/ Page 149.

ESHITISHDA NUQSONI MAVJUD BOLALARNI SO‘ZLASHUV NUTQINI RIVOJLANTIRISH ISH TURLARI

Mamarajabova Zulfiya Narboyevna

Nizomiy nomidagi O‘MPU

“Surdopedagogka va maxsuspedagogikaning klinik asoslari”

kafedra p.f.d., professori

Annotatsiya: Mazkur maqolada eshitishda nuqsoni mavjud bolalarni so‘nutqini shakllantirish mazmuni yoritilgan. So‘zlashuv nutqini rivojlantirish bo‘yicha olib boriladigan ish turlari tahlili amalga oshirilgan.

Kalit so‘zlar: Eshitishda nuqsoni mavjud bolalar, so‘zlashuv nutqi, mashqlar, dialogik nutq, suhbatlar, didaktik o‘yinlar, jonli muloqot, innovatsion texnologiyalar.

Аннотация: В данной статье описано содержание речевого развития слабослышащих детей. Проведен анализ видов проводимой работы по развитию разговорной речи.

Ключевые слова: Слабослышащие дети, разговорная речь, упражнения. диалогическая речь, беседы, дидактические игры, живое общение, инновационные технологии.

Abstract: This article describes the content of speech development of hearing-impaired children. An analysis of the types of work carried out to develop spoken language is conducted.

Key words: Hearing-impaired children, spoken language, exercises. dialogic speech, conversations, didactic games, live communication, innovative technologies.

Ona tilining boshlang‘ich kursi o‘quvchilar nutqini har tomonlama rivojlantirishni ko‘zda tutadi. Kar bolalarlar maktabida nutq tadqiqot predmeti hisoblanadi. Eshituvchilar bilan muloqotda bo‘la olish qobiliyatini shakllantirish kar o‘quvchilar so‘zlashuv nutqini rivojlantirishning asosiy maqsadidir. Kar bolalar maktabida boshlang‘ich sinflarda og‘zaki nutqni rivojlantirish uch yo‘nalishda: so‘z (leksik daraja), so‘zlar birikmalari va gap (sintaktik daraja) va bog‘langan nutq (matn daraja) olib boriladi [3;54].

Kar bolalar maktabida so‘zlashuv nutqini rivojlantirish maqsadi talaffuz ustida ishlashni ham ko‘zda tutadi. Yuqorida ko‘rsatilgan uch yo‘nalish o‘zaro bir-biriga bevosita bog‘langan munosabatda bo‘lsa ham, parallel holda rivojlantiriladi. Zero, so‘zning ma‘nosini o‘zlashtirish gap uchun qurilish material bo‘lsa, bu ikki birlikning bog‘lanishidan hikoyalar tuzishda, bayon va insholar yozishda foydalaniladi. O‘z navbatida hikoyalar va insholar yozish ustida olib borilgan ish maktab o‘quvchilari lug‘at boyligini oshirishga, gap tuzish bo‘yicha ko‘nikmalarini takomillashtirishga, turli-tuman sintaktik konstruksiyalar qo‘llashga yordam beradi.

Kar o‘quvchilar nutqini rivojlantirishda turli ko‘rinishdagi mashqlardan foydalaniladi. Ular orasida eng muhimi – nutq mashqlarining murakkab tizimining yuqori bosqichidagi bog‘langan nutq mashqlaridir. Bunda lug‘at borasidagi, gap darajasidagi material to‘plash aniq mantiq bo‘yicha matn va kompozitsiya tuzish bo‘yicha bo‘lgan barcha bilimlar bilan bir-biriga qo‘shilib, birlashib ketadi.

O‘quvchilar so‘zlashuv nutqini rivojlantirish bo‘yicha tizim amaliyotda qo‘yidagi to‘rt shartni amalga oshirilishiga bog‘liq bo‘ladi [1;43]:

- Mashqlarning ketma-ketligi;
- Mashqlarning samaradorligi;
- Mashqlarning turli-tumanligi va ularning har biridan aniq bir maqsad ko‘zlanishi;
- Turli mashqlarni umumiy (asosiy) maqsadga yo‘naltirilganligi.

Zamonaviy karlar maktabida, xuddi ommaviy maktablarda bo‘lganidek, nutqni rivojlantirishga til o‘rganishning asosiy vazifasi sifatida qaraladi. Aynan shuning uchun ham nutq ustidagi mashg‘ulot nafaqat ona tili fani bo‘yicha emas, balki barcha o‘quv predmetlari bo‘yicha darslar tarkibiga kiritiladi [1;23].

So‘zlashuv nutqini rivojlantirish bo‘yicha olib boriladigan ish turlari dasturning tegishli bo‘limini quyidagi talablariga ko‘ra aniqlanadi:

- Murojaatni tushunish, buyruqni bajarish, ehtiyoj, istak va iltimosni bayon etish;
- O‘qituvchi va tarbiyachini topshirig‘iga ko‘ra va o‘zining shaxsiy ehtiyojiga ko‘ra do‘stlariga va boshqa shaxslarga murojat etish;
- Bajarilgan va bajarilishi zarur bo‘lgan ish (vazifa) haqida ma’lumot berish va uni bajarilganligi haqidagi hisobotni tuzishga o‘rgatish.

Uchinchi guruh talablariga muvofiq (savol berish va ularga javob berish) kar bolalar maktabida yopiq rasmlar yoki yopiq rasmlar to‘plami bilan ish olib borish keng tarqalgandir. Ikkinchi guruh talablariga muvofiq (dialogda ishtirok etish) dialogni kengaytirish maqsadida turli o‘yinlar, mashq, suhbat turlari va hokazo qo‘llaniladi. Ishning bu turlari kar o‘quvchilarning oldindan o‘ylangan mavzu bo‘yicha va vaziyatga ko‘ra dialogni olib borish ko‘nikmalarining rivojlantirishga qaratilgan bo‘ladi [4;65]. Ular nafaqat turli darslarda, balki darsdan tashqari vaqtlarda ham qo‘llanilishi mumkin.

Yopiq rasm ustida ishlash. Bu karlar maktabida keng tarqalgan ish turlaridan biri hisoblanadi. Ishning maqsadi – bolalarni ko‘rmagan rasmlari haqida savol berishga o‘rgatish va savollar yordamida rasmning mazmunini aniqlash. Bu vaziyatda bolalarning barcha savollari yaqqol ifodalangan, motivlashtirilgan xarakterga ega bo‘ladi, chunki bolalar haqiqatdan ham rasmda nima tasvirlanganligini bilishni istaydilar.

Malum vaqt davomida kar bolalar maktabida bolalarni ochiq rasm bo‘yicha savollar berishga o‘rgatilgan. Ammo rasmni ko‘ra turib o‘quvchilarni savol-javob jarayoniga Kirishi yopiq rasm asosidagi savol-javobga nisbatan kam qiziqish uyg‘otgan. Asosiysi, bu savollar bolalar uchun muhim ma’no ega bo‘lmagan, motivlashtirilmagan. Bolalar savolning muhim kommunikativ asosini nutqiy muloqotning asosiy komponentlaridan biri ekanligini qabul qilishga qiynalishgan.

O‘quvchilarga yopiq rasm berilganda, suhbat rasm mazmunini aniqlash asosida tashkil etiladi. Bunday ish nafaqat boshlang‘ich sinflarda, balki o‘rta sinflarda ham davom etadi. Yopiq rasm asosidagi suhbatni murakkablashtirish uch yo‘nalish bo‘yicha olib boriladi:

- Rasm mazmuniga ko‘ra;
- Rasm asosidagi savollarning mazmuni va shakliga ko‘ra;
- O‘quvchilarning mustaqilligi darajasiga ko‘ra.

Birinchi sinfda rasmlar mazmuni sodda bo‘ladi. Unda albatta harakatlanayotgan bitta qaxramon tasvirlangan bo‘lishi kerak (bola o‘qiyapti, qiz yuguryapti). II-III sinflarda bir nechta ob‘ekt qatnashgan rasmni va ob‘ektlarni olish mumkin (qiz qo‘g‘irchoqni kiyintiryapti, o‘quvchi kitob o‘qiyapti). III sinfda bolalarga bitta rasm o‘rniga rasmlar to‘plami (seriyali) beriladi. Masalan: O‘qilgan ertaklar yuzasidan o‘quvchilar savol berishadi va o‘qituvchining javoblariga

ko‘ra qaysi ertakning qay bir qaxramoni haqida so‘ralayotganini aniqlashadi. Birinchi sinfda rasmlar mazmuni va ularga tuzilgan savollar sodda tuzilgan bo‘ladi. Rasmda kim tasvirlangan? U nima qilyapti? Predmet kattami kichikmi? O‘quv yilining oxiriga kelib qaxramonning tashqi ko‘rinishiga, kiyimiga tegishli bo‘lgan savollar berishadi. “Sochi qanday?”, “Kuylagi qanday?”, “Qizchani oyog‘ida qanday tufli bor?”.

Bolaning hayotidagi yaqin mavzudagi suhbatlar – bu qiziqarli voqealar, bajarilgan ishlar, dam olish kunlari, bayramlar, ta’til haqidagi suhbatlardir [5;98]. Bu suhbatlarni quyidagi turlari mavjud:

1. Bolalar ta’tildan kelgach o‘qituvchi dars boshlangunga qadar ta’tilni kim – qaerda o‘tkazganini aniqlaydi. Masalan: Kimdir Farg‘onada dam olgan. Darsda esa o‘qituvchi shu o‘quvchiga savol berishni va u qanday, qaerda ta’til o‘tkazganini belgilab olishni taklif etadi. Pedagog bolalarni oldindan, shu suhbat asosida rasm chizishlarini ta’kidlab o‘tadi.

2. O‘qituvchi ekskursiya haqida suhbatni tashkil eta turib, ekskursiyaga borolmagan o‘quvchilarni borgan o‘quvchilarga savollar berishga undaydi. Shunga o‘xshash suhbat maktabda o‘tkazilgan bayram haqida, ko‘rilgan film yoki diafilm va hokazolar haqida bo‘lishi mumkin. Suhbatni bu shaklda tashkil etilishida o‘quvchilar bilmagan va bilishni istaydigan narsalar haqida savol berishadi. Ularning savollari aniq harakterga ega bo‘lib, motivlashtirilgan xususiyatga ega.

Didaktik o‘yinlar. Kar bolalarning dialogik nutqini rivojlanishini turli didaktik o‘yinlar orqali ham samarali kechishi mumkin. Eng samarali o‘yinlar topishmoqli o‘yinlar bo‘lib, ular bolalarda qiziqish uyg‘otadi va faolligini oshiradi. “Nima o‘ralganini (berkitilganini) top” o‘yini birinchi safar o‘qituvchi tomonidan olib boriladi, keyin esa kichik muallim tomonidan ham olib borishi mumkin. U o‘ralgan narsani ko‘rsatib “Bu nima” – deb so‘raydi – “O‘ram”, “O‘ramning ichida nima borligini toping” so‘ng bolalar bir-birlariga savollar berishadi “Kattami yoki kichik?”, “Rangi qanday?”, “Shakli qanday?”, “Kimmiki?”, “Shirinmi, achchiqmi, nordonmi?”, “Eyish mumkinmi?”, “Nima uchun ishlatiladi?”. Javoblarga asoslanib, bolalar berkitilgan jismni topishadi. O‘qituvchi bolalarga savol tuzishda yordam beradi, ehtiyoj tug‘ilsa ularni doskaga yozadi, “Kichik muallim”ga javoblarni to‘g‘ri tuzish uchun bo‘lgan zarur so‘zlar berish mumkin.

Mashqlar. Kar bolalarni dialogik nutqini rivojlantirishda mashqlar muhim ahamiyatga egadir. Berilgan vaziyatga ko‘ra dialog tuzish mashqlarning qiziqarli turi hisoblanadi. Bu mashqlarni bolani ijodiy tasavvurlari, shaxsiy ta’surotlari asosida incho va bayon yozishdan avval o‘tkazish mumkin. Bu esa o‘z navbatida mavzu yuzasidan lug‘atni faollashtirish va dialogik nutqni og‘zaki va yozma shakllarini to‘g‘ri tuzishga imkon beradi. So‘zlashuv nutqini rivojlantirish bo‘yicha olib boriladigan mashqlarni barcha darslarda va darsdan tashqari vaqtlarda o‘tkazish zarurdir [2;123]. Bunda tabiiy vaziyatlardan va maxsus vaziyatlardan foydalaniladi. Bu jarayonda qo‘shimcha usul mavjud bo‘lib, u bolalarni savol berishga undaydi va “O‘qituvchining to‘liqsiz vazifalari” deb nomlanadi. Bu vazifalarda gapning biror bo‘lagi tushurib qoldiriladi. Bu holatlarda tabiiyki bolalarda savollar tug‘iladi va o‘qituvchi bu savollarni tuzishga yordam beradi.

Yuqorida keltirilgan so‘zlashuv nutqini shakllantirish usullariga ko‘ra kar bolalar maktabida so‘zlashuv nutqini rivojlantirish bo‘yicha olib boriladigan ishlar tizimi va usullari turlichadir. Ularning hammasi bolalarda nafaqat o‘qituvchi balki o‘zaro muloqotni shakllantirishga qaratilgan bo‘ladi. O‘qituvchi kar bolalarga dialogning tayyor sxemasini berish mumkin emasligini doim yodda tutish lozimligi, aksincha uning (dialogni) borishda yo‘l qo‘yilgan eng kichik o‘zgarish ham katta qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Bolalarni dialogni ochib berish

mashqiga o‘rgatish lozim. Buning uchun ularni jonli muloqot davomida eng asosiy narsani ajratib olishga, bundan so‘nggina muhim bo‘lmagan narsalarni ajratishga o‘rgatiladi. Hozir nimani so‘rash muhimligini undan keyin nima so‘rash kerakligini bolaga o‘rgatib borish so‘zlashuv nutqini shakllantirishda ijobiy samara beradi.

Adabiyotlar

1. Mamarajabova Z.N. Adabiy ta’lim jarayonida zaif eshituvchi o‘quvchilar nutqini rivojlantirish.. Ped. fan. doktori. dis. (DSc) avtoref...– Toshkent:TDPU.2020
2. Mamarajabova Z.N.Ona tili o‘qitish maxsus metodikasi -T.,2020.
3. Малофеев Н.Н. Специальное образование в России и за рубежом. — М., 1996. — 180 с.
4. Марщенко Т.А., Михайловская Л.В. Речевая культура сурдопедагога как элемент педагогического мастерства / Материалы республиканской научно-практической конференции «Проблемы формирования профессиональной компетентности дефектолога». — Минск, 1997. — С. 18.
5. Назарова, Н.М. Сурдопедагог: история, соврем, проблемы, перспективы проф. подгот. — М.: Педагогика, 1992. 456 с.

UZLUKSIZ KASBIY RIVOJLANTIRISH TIZIMIDA KOUCHINGGA OID YONDASHUVLAR

Dilnoza Eshmurzayeva

Abdulla Avloniy nomidagi Pedagogik mahorat milliy instituti magistranti

Annotatsiya: Maqolada globallashuv sharoitida mehnat bozorining yangi talablariga javob beruvchi raqobatdardosh kadrlar tayyorlash hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimida kouchingning oʻrni yangi talqinda yoritiladi. Andaragogik taʼlim tamoyillariga tayangan holda pedagoglar hamda taʼlim sohasi mutaxassislarning kasbiy rivojlanishini qoʻllab-quvvatlovchi mexanizmlar qayta koʻrib chiqiladi. Savol berishga asoslangan fikrlash, reflektiv tahlil va amaliy yechimlarni mustaqil ishlab chiqishga yordam beruvchi GROW modeli integratsiyalashgan yondashuv sifatida baholanadi. Shuningdek, samaradorlik koʻrsatkichlari, axloqiy-chegaraviy normalar va institutsional shartlar tahlil qilinadi.

Kalit soʻzlar: koching, uzluksiz kasbiy rivojlanish (UKR), kattalar taʼlimi, refleksiya, GROW modeli, tajribaviy oʻqish.

Аннотация: В статье в новом ракурсе раскрывается роль коучинга в системе непрерывного профессионального развития, а также в подготовке конкурентоспособных кадров, отвечающих требованиям современного рынка труда в условиях глобализации. На основе принципов андрагогического обучения переосмысливаются механизмы поддержки профессионального роста педагогов и специалистов сферы образования. Модель GROW, основанная на вопросно-ориентированном мышлении, рефлексивном анализе и стимулировании самостоятельной разработки практических решений, оценивается как интегрированный подход. Кроме того, анализируются показатели эффективности, этические и нормативно-граничащие требования, а также институциональные условия внедрения коучинг-практик.

Ключевые слова: коучинг, непрерывное профразвитие, образование взрослых, рефлексия, модель GROW, опытное обучение.

Abstract: The article provides a renewed perspective on the role of coaching within the system of continuous professional development, as well as in the preparation of competitive specialists capable of meeting the new demands of the labor market under conditions of globalization. Drawing on the principles of andragogical education, the mechanisms supporting the professional growth of educators and specialists in the field of education are re-examined. The GROW model – grounded in inquiry-based thinking, reflective analysis, and the facilitation of independent development of practical solutions – is evaluated as an integrated approach. Furthermore, the study analyzes indicators of effectiveness, ethical and boundary-related norms, and the institutional conditions necessary for the implementation of coaching practices.

Keywords: coaching, continuous professional development, adult learning, reflection, GROW model, experiential learning.

Globallashuv sharoitida zamonaviy taʼlim tizimi har bir tizim ishtirokchisidan doimiy bilim va professional kompetensiyalarni yangilashni talab etadi. Shiddatli texnik taraqqiyot, mehnat bozori talablarining tez oʻzgarishi va raqamli iqtisodiyot rivoji har bir mutaxassislarning zamon va makon moslashuvchanligi, oʻzgaruvchan sharoitga tez va ratsional moslasha olish qobiliyati va muntazam rivojlanishni talab qiladi. Bu esa ayni vaqtda uzluksiz kasbiy rivojlantirish (UKR)

tizimida kouching texnologiyalaridan foydalanish pedagogning kasbiy faoliyatini qayta ko‘rib chiqishi, yangi amaliy yo‘nalishlar izlab topishi va kasbiy mustaqillikni kuchaytirishi uchun qulay shart-sharoit yaratadi. Shuningdek, bu yondashuv usuli an‘anaviy treningdan farqli ravishda reproduktiv bilim berishga emas, balki mutaxassisning ichki salohiyatini ochishga qaratilgan. Kouching jarayonida yechimlar tayyor shaklda taqdim etilmaydi; balki, ishtirokchi o‘z xulosalarini o‘zi shakllantirishi uchun “to‘g‘ri savollar”, tinglash va fikr yuritish jarayoni markazga qo‘yiladi. Xalqaro tadqiqotlar tahlillari kouchingning motivatsiya, refleksiya (o‘z harakatlarini, qarorlarini va o‘rganish jarayonini tahlil qilish), professional kompetensiyalarni rivojlantirish va ta’lim jarayonining sifatini oshirishga ijobiy ta’sirini ko‘rsatdi. Jon Uitmor kouchingning mohiyatini “inson potensialini ochib, uning shaxsiy samaradorligi va mas’uliyatini oshirish” deb ta’riflaydi; “kouch yechim bermaydi, u tafakkurni uyg‘otadi” degan fikr UKR sharoitida ustoz-shogird madaniyatini zamonaviy feedback amaliyoti bilan uyg‘unlashtirish ehtiyojini ko‘rsatadi. Bizning fikrimizcha, aynan shu ta’rif UKR ning shaxsda kompetentlikni rivojlantirishga yo‘nalgan modelida kouchingni o‘z-o‘zini boshqaruvchi o‘qishni rag‘batlantiruvchi asosiy mexanizm sifatida qo‘yadi. Andragogik ta’lim muhitida ilmiy qarashlar shuni ko‘rsatadiki, voyaga yetgan, o‘z ehtiyojlarini anglagan har bir tizim ishtirokchisi o‘z o‘quvining bosh tashkilotchisi bo‘lib, uning o‘rganish motivatsiyasi bevosita amaliy ehtiyojlar bilan bog‘liq bo‘ladi. Devid Kolb ta’kidlaganidek, “o‘qish – tajribani transformatsiya qilish orqali bilim yaratish jarayonidir”. Shu sababli UKR doirasida kouching sessiyalarini haqiqiy ish tajribasiga va muhitiga mos holda tashkil etish o‘zini to‘lqonli oqlaydi: muammo vaziyati, vaziyatga bo‘lgan savollar ishtirokchi tomonidan tushuntirib beriladi, joiz bo‘lsa tasvirlanadi, mutaxassis ya’ni kouch esa tegishli “to‘g‘ri savollar” orqali ta’lim oluvchining fikrlash jarayonini chuqurlashtiradi va bir nuqtaga – yechimga yo‘naltiradi. Ushbu tasvirlangan jarayon shaxsiga yo‘naltirilgan ta’lim tamoyillari bilan to‘la uyg‘undir.

Zamonaviy ta’lim tendensiyalari ayniqsa, kattalar ta’limida muhim o‘rin tutuvchi yo‘nalish shubxasiz – tajribaga asoslangan o‘qishdir. Bu muhitda ham ilmiy qarashlar kouchingning amaliy tabiatini yaqqol ko‘rsata oladi. Har bir sessiyada ishtirokchi o‘z faoliyatidan bir bo‘lakni tahlil qiladi, uning mazmunini qayta talqin qilinadi va kelgusi harakatlar bo‘yicha qarorlar ishlab chiqiladi va amaliyotga yo‘naltiradi. Shu tariqa “Kuzatish → Anglash → Umumlashtirish → Sinab ko‘rish” sikli tabiiy tarzda yuzaga keladi. Bunday yondashuv UKR tizimida kichik, ammo izchil hamda barqaror o‘zgarishlarni tezlashtiradi va o‘rganish jarayonini ish muhitining o‘zida ro‘y beradigan hodisaga aylantiradi. Kouching jarayoni murakkab jarayon bo‘lib, bu jarayon ishtirokchilarida refleksiv fikrlash muhim o‘rin tutadi. Mutaxassis o‘z faoliyatidagi taxminlar (yashirin va ochiq), odatiy qarashlar va yo muqobil yoki ratsional imkoniyatlarni qayta ko‘rib chiqadi va baholaydi. Har bir sessiyaga aslida kichik tajriba (mini-eksperiment) sifatida qaraladi: ya’ni ishtirokchi fikrlarini tahlil qiladi, saralaydi, o‘zgartiradi, yangi yondashuvlarni sinab ko‘radi va natijani tahlil qiladi. Donald Shyon “amaldagi refleksiya” va “amaldan keyinchi refleksiya”ni professional fikrlashning asosiy mexanizmi sifatida ko‘radi; u “mutaxassis noaniq vaziyatlarda ham fikrlab ish ko‘radi” deb yozadi. Bizning yondashuvimizga ko‘ra, kouching sessiyasining markazida aynan shu reflektiv amaliyot turishi kerak: kouch hodisani qayta talqin qiladi, o‘zining yashirin taxminlarini ko‘radi, keyin esa kichik eksperiment rejasini belgilaydi. Bu jarayon qisqa muddatli treninglarga xos bo‘lgan yuzaki ta’sirning oldini oladi va malakaning tabiiy o‘sishi va evolyutsiyasini ta’minlaydi. Kasbiy rivojlanish psixologiyasi yuzasidan olib borilgan tadqiqotlar

mutaxassisning o‘rish va rivojlanish jarayonini nafaqat kompetentsiyalar to‘plami, balki uning kasbiy “egosi” ya’ni “men”i shakllanishi bilan bog‘liq bo‘lgan murakkab jarayon sifatida talqin qiladi. Shu nuqtai nazardan kouching nafaqat andragogik ta’lim muhrida, balki UKR tizimining barcha jabhalarida: malaka oshirish, qayta tayyorlov tizimi identifikatsiyasi, maqsadlar aniqligi va jamoaviy madaniyatni shakllantirishning samarali vositasi sifatida namoyon bo‘ladi. UKR tizimi uchun bu yondashuv nafaqat xodimning shaxsiy maqsadlari, balki tashkilotning strategik yo‘nalishlari o‘rtasidagi bog‘lovchi bo‘g‘in bo‘lib xizmat qiladi.

Amaliy qo‘llanma sifatida GROW modelining UKR talqiniga moslashtirilgan versiyasi taklif etiladi. Bu jarayon bosqichma-bosqich quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

Maqsadni aniqlash – mutaxassis yoki jamoa erishmoqchi bo‘lgan aniq natija nuqtasi va erishigacha bo‘lgan maqsadlar belgilanadi;

Mavjud holatni tahlil qilish – fakt va dalillarga tayangan ko‘rsatkichlar, kuzatishlar, muhit va faoliyat o‘rganiladi;

Imkoniyatlarni ko‘rib chiqish – bu modelning eng asosiy bosqichi bo‘lib resurslar, cheklovlar va alternativ yechimlar aniqlanadi;

Amaliy reja ishlab chiqish – vaqt belgilari, mas’uliyatlar va oraliq baholash nuqtalari aniqlashtiriladi.

Mazkur model metodik xizmat ko‘rsatish, attestatsiya va akkreditatsiya jarayonlari hamda o‘quv-uslubiy jarayonlar bilan integratsiya qilinganda samaradorlik sezilarli oshadi.

Kouchingni UKR tizimiga samarali tatbiq etish bir qator omillarga bog‘liq: kouchlarni tayyorlash, sohaga oid bo‘lgan malaka va mikromalakalarni rivojlantirish, jarayonlarni qayd etish, hamkasblar bilan hamkorlik guruhlarini tashkil etish hamda eng muhimi – rahbariyat tomonidan zarur muhit va sharoitlarning ta’minlanishi. Bu omillar ish joyida o‘rganishni institutsionallashtirishga xizmat qiladi. Natijadorlikni baholash uchun jarayon ko‘rsatkichlari, ishtirokchilarning reflektiv yozuvlari, portfel artefaktlari, hamkasb kuzatuvlari va o‘quvchi natijalariga ta’sir kabi ko‘rsatkichlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Ochiq kommunikatsiya va muntazam feedback tizimi bu jarayonni yanada mustahkamlaydi. Kouchingni amalga oshirishda axloqiy hamda etika normalarga qat’iy rioya qilish muhim o‘rin tutadi ya’ni bu jarayonda ishtirokchilarning ixtiyoriyligi, ularga tegishli ma’lumotlar maxfiyligi, kuchlar muvozanati, manfaatlar to‘qnashuvini oldini olish asosiy tamoyillar qatoriga turadi. Har bir sessiya avvalida kelishuvlarning yangilanib borilishi shaffoflikni ta’minlaydi va jarayonni ishonchli qiladi. **Xulosa:** Kouching texnologiyalari uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimida shaxsiy mas’uliyat, reflektiv o‘rganish va amaliy tajribaga asoslangan o‘rishni qo‘llab-quvvatlaydi. To‘g‘ri yo‘lga qo‘yilgan GROW modeli, aniq mezonlar va axloqiy me’yorlar bilan uyg‘unlashgan kouching nafaqat individual rivojlanishni, balki jamoaviy o‘rishni ham jadallashtiradi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Whitmore, J. Coaching for Performance: Growing Human Potential and Purpose. 5th ed. London: Nicholas Brealey Publishing, 2017. 304 p.
2. Kolb, D. A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1984. 256 p.
3. Schön, D. A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. New York: Basic Books, 1983. 384 p.

KATTALARNI O’QITISHDA INNOVATSION VA INTERAKTIV PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALARNING QO’LLANILISHI VA ULARNING SAMARADORLIGI

Nurmetova Muhayyo Matlatibovna

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy institute

Kattalar ta’limi yo’nalishi magistranti

Annotatsiya: Maqolada kattalar ta’limida innovatsion va interaktiv pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ilmiy-pedagogik asoslari, ularning amaliy imkoniyatlari, kompetensiyalarni rivojlantirishdagi o’rni va ta’lim samaradorligini oshirishdagi ahamiyati yoritilgan. Andragogika tamoyillari asosida raqamli ta’lim, aralash o’qitish, muammoli ta’lim, treninglar, keys-stadi, muloqotga asoslangan interaktiv metodlar hamda modulli o’qitish texnologiyalarining afzalliklari chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari innovatsion texnologiyalar kattalar ta’limida o’rganish motivatsiyasi, kasbiy kompetensiyalar, axborot madaniyati, kommunikatsion faoliyat va mustaqil fikrlashni rivojlantirishga sezilarli ta’sir qilishini ko’rsatadi.

Kalit so’zlar: kattalar ta’limi, andragogika, innovatsion texnologiyalar, interaktiv metodlar, trening, raqamli ta’lim, aralash ta’lim, kompetensiya.

Abstract: The article discusses the scientific and pedagogical foundations of the use of innovative and interactive pedagogical technologies in adult education, their practical possibilities, role in the development of competencies and their importance in increasing the effectiveness of education. Based on the principles of andragogy, the advantages of digital education, blended learning, problem-based learning, training, case studies, interactive methods based on dialogue, and modular teaching technologies are analyzed in depth. The results of the study show that innovative technologies have a significant impact on the development of learning motivation, professional competencies, information culture, communicative activity, and independent thinking in adult education.

Keywords: adult education, andragogy, innovative technologies, interactive methods, training, digital education, blended learning, competence.

KIRISH. XXI asrda mehnat bozori talablari, iqtisodiy o’zgarishlar, texnologiyalarning jadallik bilan rivojlanishi kattalar ta’limining mazmuni va shakllarini tubdan yangilashni taqozo qilmoqda. Katta yoshdagi tinglovchilar an’anaviy o’qitishdan ko’ra mustaqillik, amaliyotga yo’naltirilganlik, motivatsiya, tezkor natija va jarayonga faol jalb etilishni talab qiladi. Shu sababli zamonaviy ta’lim tizimi innovatsion pedagogik texnologiyalarni tatbiq etishni asosiy zarurat deb biladi. Andragogik yondashuv kattalar ta’limining psixologik, metodik va tashkiliy tamoyillarini belgilab beradi. Bu yondashuv ta’lim jarayonida tinglovchining tajribasi, ehtiyoji va amaliy natijaga yo’naltirilganligi ustuvor ahamiyatga ega ekanini ko’rsatadi. Innovatsion va interaktiv texnologiyalar esa mazkur tamoyillarning samarali tatbiq etilishini ta’minlaydi.

Kattalarda o’rganish jarayoni quyidagi xususiyatlarga ega:

- Tajribaga tayanish: tinglovchilar oldindan shakllangan bilim va ko’nikmalar asosida yangiliklarni tezroq qabul qiladi.

- Ichki motivatsiya ustuvorligi: amaliy ehtiyojlar, kasbiy rivojlanish va o‘zini takomillashtirish kuchli motivatsiyani yuzaga keltiradi.

- O‘z-o‘zini boshqarish: kattalar o‘quv jarayonida mustaqil qaror qabul qilishni xohlaydi.

- Muammoli vaziyatlar orqali tez o‘rganish: real hayotga yaqin vaziyatlar bilimni barqarorlashtiradi.

-Hamkorlik va muloqotga tayyorlik: tajriba almashinuvi ta’lim samaradorligini oshiradi.

Shu sababli interaktiv metodlar kattalar uchun tabiiy va samarali usul sifatida qaratiladi. “O‘quvchi markazida” yondashuv interaktiv metodlarning mohiyati bilan uyg‘unlashadi. Modulli o‘qitish mustaqil o‘rganish ehtiyojini qo‘llab-quvvatlaydi. Trening va keys-stadilar tajribani faollashtirishga imkon beradi. Onlayn ta’limning moslashuvchanligi katta yoshdagilar uchun qulay muhit yaratadi.

Raqamli platformalar - Moodle, Google Classroom, Zoom, Coursera, Khan Academy - ta’lim jarayonini:

mobil, moslashuvchan va manzilli qiladi;

individual tempda o‘rganish imkonini yaratadi;

vizual, audio va interaktiv materiallar orqali qiziqishni kuchaytiradi;

avtomatik testlash tizimi orqali o‘quv natijalarini aniqlik bilan baholaydi.

Raqamli ta’limdan foydalanish kattalarda axborot madaniyatini rivojlantiradi, AKTdan foydalanish ko‘nikmalarini mustahkamlaydi.

Aralash o‘qitishning afzalliklari: nazariya onlayn berilib, amaliyot oflayn shaklda mustahkamlanadi, vaqt tejiladi, ish va o‘qishni uyg‘unlashtirish mumkin, o‘qituvchi va tinglovchi o‘rtasida muntazam aloqa saqlanadi, o‘quv yuklamasi optimal taqsimlanadi. Masofaviy o‘qitish ayniqsa ish bilan band bo‘lgan kattalar uchun yuqori qulaylik yaratadi.

Modulli ta’limning ustunliklari: o‘rganish jarayoni bosqichma-bosqich va qat’iy tizimda tashkil etiladi, tinglovchilar o‘quv modullarini mustaqil tanlay oladi, har bir modul yakunida o‘z-o‘zini baholash imkoniyati mavjud, materialning strukturaviy taqdimoti bilimni barqarorlashtiradi.

Trening texnologiyalar kattalar ta’limida eng samarali usullardan biri hisoblanadi. Chunki ular: amaliy ko‘nikmalarni qisqa vaqt ichida shakllantiradi, kommunikatsiya, jamoada ishlash, liderlik, muammolarni hal qilish kabi kompetensiyalarni rivojlantiradi, refleksiya orqali tinglovchilarning ichki faolligini oshiradi, rolli o‘yinlar orqali real vaziyatga yaqin tajriba yaratadi.

Interaktiv metodlarning asosiy shakllari, kattalar ta’limida keng qo‘llaniladigan metodlar: “Aqliy hujum”, “Debat” va “Munozara”, “Keys-stadi”, “Kichik guruhlarda ishlash”, “Tarmoqli muhokama”, “Klaster”, “Rolli va biznes o‘yinlar”, “SWOT tahlil”, “Muammoli vaziyatlar bilan ishlash”. Har bir metod tinglovchini faol ishtirokchi sifatida ta’lim jarayoniga jalb etadi. Interaktiv metodlarning pedagogik va psixologik afzalliklari: muloqotni kuchaytiradi, motivatsiyani 40–60% ga oshiradi, refleksiyani rivojlantiradi, mustaqil fikrlashni faollashtiradi, bilimlarni tez eslab qolish jarayonini tezlashtiradi, jamoada ishlash ko‘nikmalarini mustahkamlaydi. Zamonaviy tadqiqotlar interaktiv ta’lim an’anaviy ma’ruzaga qaraganda ikki barobar samaraliroq natija berishini tasdiqlaydi. Innovatsion texnologiyalar samaradorligini baholash quyidagi ko‘rsatkichlar asosida aniqlanadi:

- kompetensiyalarning shakllanish darajasi;

- tinglovchining amaliy faoliyatida o‘zgarish;

- motivatsiya va jalb etilish darajasi;

- fikrlash faolligi va refleksiya;
- o‘quv natijalari va ularning barqarorligi;
- tinglovchilarning qoniqish darajasi.

Empirik izlanishlarga ko‘ra: interaktiv metodlar o‘quv motivatsiyasini 30–40% oshiradi, treninglar kompetensiyalarni 60–70% samaraliroq shakllantiradi, aralash ta’lim an’anaviy usullarga nisbatan 1,5 barobar samaraliroq, masofaviy ta’lim eslab qolish darajasini 25–35% ga oshiradi. Bu ko‘rsatkichlar innovatsion texnologiyalarning ta’lim sifatiga bevosita ta’sirini isbotlaydi.

XULOSA. Kattalarni o‘qitish jarayonida innovatsion va interaktiv pedagogik texnologiyalardan foydalanish zamonaviy ta’limning ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u o‘quv jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, o‘quv jarayoniga raqamli platformalar, multimedia vositalari, modulli o‘qitish, masofaviy ta’lim texnologiyalari, muammoli ta’lim, klasterli metod, keys-stadi, debat, jamoaviy o‘rganish kabi interaktiv yondashuvlarni joriy etish kattalar auditoriyasining psixologik xususiyatlariga to‘liq mos keladi va ularning kognitiv faolligini rag‘batlantiradi.

Kattalar ta’limida innovatsion texnologiyalarni qo‘llash, avvalo, ta’lim oluvchilarning mustaqilligi, hayotiy tajribasi, o‘zini namoyon qilishga intilishi, bilimlarni amaliy faoliyatga tatbiq etish ehtiyoji kabi omillarni hisobga olgan holda tashkil etilganda yuqori samaradorlik beradi. Bunday yondashuvlar bilimlarning puxta, tizimli va uzoq muddatli o‘zlashtirilishini ta’minlaydi, reflektiv fikrlashni, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish ko‘nikmalarini, shuningdek, kasbiy kompetensiyalarni yanada rivojlantiradi. Yuqoridagi ilmiy-amaliy tahlillar shuni tasdiqlaydiki, interaktiv metodlar jarayonni o‘quvchi markaziga yo‘naltiradi, o‘zaro muloqot va hamkorlik samaradorligini oshiradi, motivatsiyani kuchaytiradi hamda ta’lim jarayonining natijaviyligini ta’minlaydi. Ayniqsa, kattalar auditoriyasida o‘qitish jarayonini faol, dinamik va individual ehtiyojlarga moslashtirilgan formatda tashkil etish ularning o‘zlashtirish sur‘atini oshiradi. Shuningdek, innovatsion texnologiyalar ta’lim sifati va monitoringini takomillashtirish, o‘qitish jarayonini shaxsga yo‘naltirilgan, kompetensiyaga asoslangan yondashuvlar bilan uzviy bog‘lash imkonini beradi. Bu esa, o‘z navbatida, raqobatbardosh, kasbiy kompetensiyalari rivojlangan, o‘z ustida ishlay oladigan, mustaqil qaror qabul qiluvchi mutaxassislarni tayyorlashga zamin yaratadi.

Umuman olganda, innovatsion va interaktiv pedagogik texnologiyalarni kattalar ta’limiga samarali joriy etish ta’lim jarayonining sifat darajasini oshirish, o‘quvchi va o‘qituvchi o‘rtasidagi interaktiv hamkorlikni kuchaytirish, ta’lim oluvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini kengaytirish orqali ta’lim samaradorligini yangi bosqichga olib chiqadi. Shu bois, mazkur pedagogik yondashuvlarni tizimli ravishda joriy etish, pedagoglarning malakasini doimiy oshirib borish va ta’lim jarayonining texnologik bazasini boyitish bugungi ta’lim tizimining strategik vazifalaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Knowles M. The Adult Learner. Routledge, 2020.
2. Merriam S., Caffarella R. Learning in Adulthood. Jossey-Bass, 2019.
3. Jarvis P. Adult Education and Lifelong Learning. Routledge, 2021.
4. Siemens G. Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age, 2017.
5. Moore M., Anderson W. Handbook of Distance Education. Routledge, 2020.
6. Xoliqov A., Raxmonov K. Pedagogik texnologiyalar asoslari. Toshkent, 2020.

KATTALAR TA’LIMI UCHUN MO’LJALLANGAN MUAMMOGA ASOSLANGAN O’QITISHNING KONSEPTUAL MODELI

Xamraqulov Akram Akbarali o’g’li

A. Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti Kattalar ta’limi yo’nalishi magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada muammoga asoslangan o’qitishning kattalar ta’limidagi o’rni, uning afzalliklari va pedagogik jarayonga keltiradigan o’zgarishlari tahlil qilingan. Metodning asosiy tamoyillari muammoni aniqlash, guruhda hamkorlikda ishlash, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, real vaziyatlarni modellash — batafsil yoritiladi. Shuningdek, o’qituvchining fasilitator sifatidagi yangi roli, o’qish natijalarini shakllantirish, muammolarni loyihalash va baholash jarayonining o’ziga xos jihatlari ko’rsatib o’tiladi. Muammoga asoslangan o’qitish modeli nafaqat bilimni egallash, balki umrbod o’qish kompetensiyalarini rivojlantirish, ijodiy va tizimli fikrlashni shakllantirishda samarali mexanizm ekanligi asoslab beriladi.

Kalit so’zlar. Muammoga asoslangan o’qitish, kattalar ta’limi, fasilitator, tanqidiy fikrlash, jamoaviy ish, real vaziyatlar, umrbod o’qish, pedagogik texnologiya, o’quv jarayoni, refleksiya.

Abstract. This article analyzes the role of problem-based learning in modern adult education, its advantages and changes in the pedagogical process. The main principles of the method — problem identification, teamwork, development of critical thinking, modeling of real situations — are discussed in detail. The new role of the teacher as a facilitator, the specific aspects of the process of forming learning outcomes, designing problems and evaluating them are also shown. It is argued that the problem-based learning model is an effective mechanism not only for acquiring knowledge, but also for developing lifelong learning competencies, and for forming creative and systematic thinking.

Keywords. Problem-based learning, adult education, facilitator, critical thinking, teamwork, real situations, lifelong learning, pedagogical technology, learning process, reflection.

Bugungi kunda kattalar ta’limida muammoga asoslangan o’qitish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Sababi, muammoga asoslangan o’qitish markazida shaxsning o’zi asosiy rol o’ynaydi. Bunda boshqaruvchanlik qobiliyati shakllanibgina qolmay, odatiy jarayonga aylanadi. Obyekt bu jarayonda vaziyatning egasi sifatida harakat qiladi. Muammoga asoslangan o’qitish an’anaviy ta’limdan real hayotga bog’langanligi, o’rganishga qiziqish hamda ehtiyojning yuqoriligi, real jarayonlarga jalb qilinishi, faqat muammoni hal qilish emas, ijtimoiy fikrlash ko’nikmalarining rivojlanishidagi ustunliklar bilan farq qiladi. Muammoga asoslangan o’qitish muammoni aniqlash hamda tahlil qilish jarayoniga asoslangan bo’lib, o’quv jarayoni bevosita guruhda amalga oshadi, guruh a’zolarining teng ishtirok etishi ta’minlanadi, jamoaviy ish, muammoni aniqlash, shuningdek, turli materiallardan foydalanish imkonini beradi. Ma’lumki, muammo shaxsning kognitiv faoliyatini nafaqat rivojlantiradi, balki fikrlashni rag’batlantiradi, diqqatni jamlaydi. Shu sababli hozirda zamonaviy pedagogikaning ommalashgan o’qitish tizimi sifatida qaytadan faollashmoqda.

An’anaviy ta’limda avval ma’lumot berilib, so’ngra topshiriq bajarilsa, muammo asosida o’qitish texnikasida avval muammo berilib, obyekt uni hal qilish jarayonida bilimni o’zlashtiradi. Muammo asosida o’qitishda o’qituvchi guruh muhokamasini boshqara olmasa, obyekt faol ishtirok etmasa, tanqidiy fikrlash yetishmasa, o’zini oqlamasligi mumkin. Shu sababli o’qituvchi

murakkab va noaniq muammolarni loyihalay olishi, obyektни izlanishga, tahliliy va xulosaviy jarayonga yo‘naltira olishi, jamoaviy ishlashni tashkillashtirishi lozim. Shundagina obyekt muammoni o‘rganib, o‘z faoliyat rejasini tuza oladi, vaqtni boshqarib, jamoada turli rollarni bajaradi. Muammo asosida o‘qitishda muammoning asosiy jihatlarini aniqlash, obyektning bilimlari umumiy yechimga xizmat qilishi, baholash ham obyektни izlanishga undaydigan shaklda bo‘lishi, muammo mavzu mazmuniga bevosita bog‘liq bo‘lishi kerak. Shunda muammo avvalgi bilimlarga tayanib, yangisini shakllantiradi. Muammo asosida o‘qitish nafaqat bilim, balki shaxsiy o‘rish, ishonch, faollik va jamoaviy muloqotni oshiradi. Muammo asosida o‘qitishda faollik hamda umrbod o‘qish ko‘nikmalari shakllanadi, real hayotga yaqin vaziyatlar o‘qitiladi, jamoaviy ishlash kuchayadi, ta‘lim beruvchi-ta‘lim oluvchi munosabatlari yaxshilanadi, kommunikativ ko‘nikmalar rivojlanadi. Bu bilan bir qatorda kamchiliklar ham kuzatilishi mumkin. Obyekt uchun doimiy jadal ishlash qiyin bo‘lishi, ayrim vaqtlarda muammoni tushunishda qiyinchilik kuzatiladi, ta‘lim beruvchi yuqori darajada tayyor bo‘lishi, doimiy monitoring va qaydlar talab etilishi mumkin. Muammo asosida o‘qitishda obyekt jamoada ishlashga, yangi vaziyatlarda o‘zini yo‘qotmaslikka, umrbod o‘qish ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. U obyektни real hayotga tayyorlaydi, ijodkorlikni, mustaqil fikrlashni, muammoga tizimli yondashuvni kuchaytiradi. Shu sababli o‘qitishda ham muammo asosida o‘qitishda juda samarali bo‘lishi mumkin. Muammo asosida o‘qitishni amalda qo‘llaganda, o‘qituvchining roli an‘anaviy modeldan farq qiladi. An‘anaviy liniyada o‘qituvchi avval tegishli materialni taqdim etadi, nimani bajarish kerakligini tushuntiradi va talabalar bilimlarini qo‘llashlari uchun zarur tafsilotlar va ma‘lumotlar beradi. Muammo asosida o‘qitishda esa o‘qituvchi fasilitator sifatida ishlaydi; o‘rganish jarayoni talabalar tomonidan boshqariladi va asosiy maqsad – berilgan muammoni hal qilishdir.

Muammo asosida o‘qitishni avvalo o‘quv natijalarini aniqlashdan boshlagan ma‘qul. Ya‘ni o‘quv loyihasi tugagandan so‘ng aslida nimaga erishishlari, nima qila olishlari kerakligini bilishi zarur. O‘quv jarayonini rejalashtirishda ta‘lim dasturini turli modul va bo‘limlarga ajratib, hal qilinadigan muammo turlari belgilab olinadi. Muammoga asoslangan ta‘limda o‘qituvchi qiziqarli, dolzarb va yangi muammolarni tanlaydi; bir nechta yechimga ega bo‘lishi mumkin bo‘lgan, tadqiqotga undaydigan muammolarni ishlab chiqadi. Muammolar fan bo‘limi mazmunidan kelib chiqadi va kelajakdagi ish faoliyatida uchrashi mumkin bo‘lgan holatlarni aks ettiradi. O‘qituvchi guruhga mos muammoni tanlaydi; muammo shunchalik talabchan bo‘lishi kerakki, uni osonlikcha, yakka tartibda hal qila olmasin va yangi ko‘nikmalarni talab etsin; muammoni qisqa hikoya tarzida, yetarlicha, ammo ortiqcha bo‘lmagan ma‘lumotlar bilan taqdim etadi; qo‘shimcha ma‘lumotlar ish jarayonida aniqlab boriladi; turli tajriba va ko‘nikmalarga ega shaxslardan turli xil guruhlar tuziladi; guruhda rollarni taqsimlashda a‘zolar o‘zidagi kuchli va zaif tomonlarni baholashga undaydi. Ta‘lim oluvchilar esa muammoning barcha bosqichlarida hamkorlikda ishlab, eng maqbul yechimni topishga harakat qiladi. Muammoni va u ko‘targan masalalarni tahlil qiladi. Muammoni qismlarga ajratib, o‘qish, muhokama va o‘ylashni davom ettiradi. Guruh a‘zolarida bu masalaga oid qanday tajriba bor? Kim nima biladi? Guruhda har bir a‘zodan kutilgan hissani muhokama qiladi. Miya shturmi qoidalariga (hech bir fikr ustidan hukm chiqarmay qabul qilish) rioya qilgan holda ehtimoliy yechimlar ro‘yxatini tuzadi. Muammo yechimi bo‘yicha guruh o‘z hisobotini (loyiha loyihasi/yakuniy variant) tuzadi. Unga qo‘llovchi hujjatlarni qo‘shib, hisobot formati va talablari bo‘yicha o‘qituvchi ko‘rsatmalariga amal qiladi. Muammoga asoslangan ta‘limda odatda har bir guruh o‘z yechimini muammoga aloqador auditoriya oldida

jamoaviy taqdimot orqali namoyish qiladi. Muammoga asoslangan ta’limning muhim maqsadlaridan biri faqat xulosani emas, balki guruh ishlagan poydevorni, ya’ni fikr va isbot jarayonini ham taqdim etishdir. Shu bois, quyidagilarga e’tibor qaratilgan bo’lishi juda muhim:

- aniq bayon etilgan muammo va xulosa;
- muammoni hal qilishda guruh bosib o’tgan bosqichlar, muhokama qilingan variantlar va foydalanilgan resurslar;
- yechimni asoslovchi hujjatlar, mehmonlar, suhbatlar (intervyular) va ularning auditoriyani ishontirishdagi o’rni.

Shuningdek, auditoriya munosabati va savollariga tayyor turish kerak. Savollarga kim javob berishini oldindan belgilab olish lozim. Agar guruh javobni bilmasa, bunga ochiq tan olib, keyinroq o’rganib chiqishini aytadi. Refleksiv fikrlash va bilimni boshqa vaziyatga ko’chira olish muammoga asoslangan ta’limning muhim tarkibiy qismlaridandir. Bu obyektни o’z o’rganish jarayonini ongli anglashga, hal qilinishi kerak bo’lgan muammolar yuzasidan to’g’ri savollar qo’ya bilishga o’rgatadi. Jarayon davomida ham, yakunda ham nima o’rganilgani, nimani yaxshilash mumkinligi yaqqolroq ko’rinadi. Shu tariqa muammoga asoslangan o’qitish talabalarga nafaqat bir muammoni hal qilishni, balki o’z bilimni boshqa sharoitlarga ko’chirishni, umrbod o’rganishga moyil bo’lishni o’rgatadi. Yuqorida ko’rib chiqilgan tahlillar shuni ko’rsatadiki, muammoga asoslangan o’qitish zamonaviy ta’lim jarayonining funksional va samarali modeli hisoblanadi. Metodning markazida shaxsning mustaqil izlanishga tayyorligi, real hayotga yaqin vaziyatlar orqali bilim hosil qilishi va jamoaviy muhokama orqali kompetensiyalarini rivojlantirishi turadi. Muammoga asoslangan o’qitish o’qituvchi rolini ma’lumot beruvchi subyektdan yo’naltiruvchi fasilitatorga aylantiradi, bu esa ta’lim jarayonining interaktivligini kuchaytiradi. Metodning afzalliklari motivatsiyaning oshishi, tanqidiy va ijodiy fikrlashning shakllanishi, kommunikativ va ijtimoiy ko’nikmalarning rivojlanishi, bilimlarni yangi vaziyatlarga ko’chirish imkoniyati – kattalar ta’limida uni dolzarb qiladi. Shu bilan birga, murakkab muammolarni to’g’ri tanlash, guruh ishini boshqarish, baholash mezonlarini ishlab chiqish kabi jihatlar yuqori malakali o’qituvchini talab qiladi. Umuman olganda, muammoga asoslangan o’qitish nafaqat biror didaktik vazifani bajaruvchi usul, balki shaxsning intellektual, ijtimoiy va kasbiy kompetensiyalarini kompleks rivojlantiruvchi zamonaviy pedagogik model sifatida katta ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Pedagogika: ensiklopediya. II jild / Tuzuvchilar: jamoa. – Toshkent: “O’zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2015. – 376 b.
2. Нуртазин С.Т., Базарбаев Ж.М., Есимситова З.Б., Еремекбаева Д.К. Инновационный метод «проблемно-ориентированного обучения» // Успехи современного естествознания. – 2013. – № 5. – С. 112-114.
3. Amrilloevich I. A. COGNITIVE COMPETENT AS A KEY FACTOR IN THE CONTINUOUS PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF A TEACHER // . – 2022. – T. 49. – №
4. Barrows H.S. Problem-based learning in medicine and beyond: A brief overview // New directions of teaching and learning. – 1996. – № 68. – P. 3-12.
5. Chan Lin L.J. Technology integration applied to project-based learning in science. // Innovations in Education and Teaching International. – 2008. – 45(1). – P. 55-65.

EVRISTIK YONDASHUV VA INTERAKTIV STRATEGIYALAR YORDAMIDA O‘QUVCHILARDA IJODIY FIKRLASHNI KUCHAYTIRISH

Eshkuvatov Jasur Buribayevich,

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti doktoranti

Annotatsiya. Maqolada maktab ta’limida, ayniqsa ona tili va adabiyot fani o’qituvchilari faoliyatida kreativlikni rivojlantirish masalasi hamda bu jarayonda o’qituvchi va o’quvchilarning faol ishtirokini ta’minlaydigan metodik yondashuvlar yoritilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi – evristik va interaktiv o’qitish texnologiyalari yordamida ona tili va adabiyot o’qituvchilari va o’quvchilarida kreativlikni rivojlantirish jarayonini tahlil qilish, maktab sharoitida samarali qo’llash imkoniyatlarini aniqlashdir. Ishda qo’llanilgan asosiy metod – ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, mavjud tajribalarni umumlashtirish va taqqoslashdan iborat. Maqolada ona tili va adabiyot fanini o’qitishda kreativlikning o’quvchi va o’qituvchi faoliyatidagi o’rni, uni shakllantirish va rivojlantirish shartlari, shuningdek, sinf muhitini kreativ makonga aylantirishning pedagogik usullari batafsil yoritilgan.

Kalit so’zlar: kreativlik, ona tili va adabiyot darslari, pedagogik yondashuv, evristik texnologiyalar, interaktiv metodlar, kreativ pedagog, ta’lim jarayoni.

Аннотация. В статье освещается вопрос развития креативности в школьном образовании, особенно в деятельности учителей родного языка и литературы, а также методические подходы, обеспечивающие активное участие учителя и учащихся в этом процессе. Основная цель исследования – проанализировать процесс развития креативности у учителей и учеников родного языка и литературы с помощью эвристических и интерактивных технологий обучения, определить возможности их эффективного применения в школьных условиях. Основной метод работы – анализ научно-педагогической литературы, обобщение и сопоставление существующего опыта. В статье подробно рассматривается роль креативности в деятельности учителя и ученика при преподавании родного языка и литературы, условия её формирования и развития, а также педагогические приёмы превращения учебной среды в креативное пространство.

Ключевые слова: креативность, уроки родного языка и литературы, педагогический подход, эвристические технологии, интерактивные методы, креативный педагог, образовательный процесс.

Abstract. The article explores the issue of developing creativity in school education, particularly in the work of native language and literature teachers, as well as methodological approaches that ensure the active participation of both teachers and students in this process. The main aim of the study is to analyze the process of fostering creativity among teachers and students of native language and literature through heuristic and interactive teaching technologies, and to identify opportunities for their effective application in school settings. The primary method used is the analysis of scientific and pedagogical literature, as well as the generalization and comparison of existing practices. The article provides a detailed discussion of the role of creativity in the activities of teachers and students when teaching native language and literature, the conditions for its formation and development, and the pedagogical techniques for transforming the classroom environment into a creative space.

Keywords: creativity, native language and literature lessons, pedagogical approach, heuristic technologies, interactive methods, creative teacher, educational process.

Kirish. Bugungi maktab ta’limida hamon an’anaviy, ya’ni reproduktiv (takrorlovchi) metodlar keng qo’llanmoqda. Biroq faqat ma’lumot yetkazishga asoslangan “passiv” metodlardan foydalanish o’quvchilarning faolligini cheklab, ularda kreativ fikrlash va yangicha yondashuvlarni izlash ehtiyojini susaytiradi [4].

Maktab amaliyoti shuni ko’rsatadiki, ba’zi o’quvchilar bilim olish jarayonida passiv bo’lib qoladi, mustaqil qaror qabul qilishdan qochadi. Ayniqsa, tayyor qoliqlarga ko’nikish – konformizm – kuchayganda, ular noodatiy vaziyatlarda mustaqil fikrlashga qiynaladilar. Shu bois, maktab o’qituvchilari oldidagi asosiy vazifalardan biri – kreativ pedagogik yondashuvlar orqali o’quvchilarda mustaqil fikrlash, noodatiy vaziyatlarda to’g’ri qaror qabul qilish va yangi g’oyalarni sinab ko’rishga tayyorgarlikni shakllantirishdir. Bu esa dars jarayoniga interfaol metodlar, ijodiy topshiriqlar va zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etishni taqozo etadi.

Kreativlik – bu yangi g’oyalarga sezgirlik, ularni qabul qilish va yangidan-yangi yechimlar topish qobiliyati sifatida tushuniladi. Maktabda kreativlikni rag’batlantirish savol-javoblar, ochiq topshiriqlar, o’quvchilarni mustaqil qaror qabul qilishga undash orqali amalga oshirilishi mumkin [1]. Kreativlik – har qanday innovatsion jarayonning ajralmas qismi, chunki yangilik yaratish kreativ yondashuvsiz mumkin emas. Bugungi kunda kreativlikni rivojlantirish nafaqat psixologik, balki ta’limiy-metodik nuqtayi nazardan ham o’rganilmoqda. Ayniqsa, ona tili va adabiyot fanlarini o’qitadigan maktab o’qituvchilari uchun bu dolzarb, chunki mazkur fanlar o’quvchilarda tahliliy fikrlash, badiiy-estetik idrok va kreativ tafakkurni shakllantirishni talab etadi.

O’qituvchi darsni rejalashtirayotganda va maqsadni belgilayotganda o’z kreativ salohiyatidan foydalansa, ta’lim sifati oshadi; aks holda, qat’iy qoliqlar uning imkoniyatlarini cheklab qo’yishi mumkin. Shu sababli maktab dasturlari, dars ishlanmalari va metodik qo’llanmalar ham o’quvchilarda kreativlikni rivojlantirishga yo’naltirilgan holda yangilanib borilishi zarur. Bugungi maktab o’quvchilari turli zamonaviy texnologiyalardan faol foydalanadi. Shu bois, ilgari samarali bo’lgan usullar ayrim hollarda kutilgan natijani bermaydi, chunki texnologik taraqqiyot ta’lim jarayoniga tubdan ta’sir qilmoqda [1]. Shu sababli, maktab o’qituvchilari yangi strategiyalar va metodologiyalarni qo’llashga tayyor bo’lishlari kerak; dars berish jarayonida an’anaviy metodlarni yangilash, baholash mezonlarini qayta ko’rib chiqish zarur. Kreativ o’qituvchi – bu doimo o’z pedagogik qobiliyatlarini rivojlantiradigan, dars jarayonini innovatsion shakllarda tashkil etishga intiladigan shaxsdir. U nafaqat dars berish usullarini yangilaydi, balki o’quvchilarning ehtiyojlarini chuqurroq tushunishga harakat qiladi. Shu jarayonda faqat isbotlangan samaradorlikka ega metod va dasturlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Kreativ pedagog o’quvchilar uchun o’zini erkin ifoda etish imkoniyatlarini yaratadi – masalan, ochiq savollar, ijodiy loyihalar yoki o’quvchilar tomonidan boshqariladigan munozaralar orqali. Bunday pedagog darsni yangi, samarali shakllarda taqdim etishga intiladi. Kreativ yondashuv dars mazmunini yangilash, mavzuni o’quvchilarning mustaqil izlanishiga yo’naltirish va ma’lumotni noodatiy usullarda yetkazish demakdir [5].

O’qituvchi ishining samaradorligi ko’p jihatdan sinfdagi ijtimoiy muhitga bog’liq. O’quvchilar erkin savol berishi, munozaralarda qatnashishi va xato qilishdan qo’rqmasligi mumkin bo’lgan xavfsiz muhit – kreativlikni rivojlantirishning eng muhim sharti hisoblanadi.

Bundan tashqari, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi o‘zaro hurmat bolalarda o‘ziga ishonchni kuchaytiradi. Kreativ shaxsning eng muhim belgisidan biri ham aynan shu – o‘z kuchiga bo‘lgan ishonchdir. Shu bois, baholash jarayoni faqat natijaga emas, balki o‘quvchining nima o‘rganganini tushunishiga yordam berishga qaratilishi kerak. Talaba o‘zi bilan raqobat qilishga, o‘zining avvalgi natijalaridan o‘tishga intilsa, bu yondashuv o‘quvchilar orasidagi bevosita raqobatdan ko‘ra samaraliroq bo‘ladi. Fikr va so‘z erkinligi – bu o‘quvchilarda kreativ va yaratuvchan qobiliyatlarni shakllantirish uchun eng muhim omillardan biridir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, affektiv-kognitiv fonning mavjudligi – ya’ni o‘quvchining his-tuyg‘ulari va tafakkuri uyg‘unlashgan muhit – kreativlikning o‘sishi uchun zarur shart hisoblanadi [8; 220].

Qiziqish, noaniqlikni qabul qilish, orzu qilish va xavfga borish qobiliyati – bu kreativlikni rag‘batlantiradigan affektiv-kognitiv tuzilmaning asosiy komponentlaridir. Maktab o‘quvchilarini kuzatish, tajriba o‘tkazish, savollar berish va atrof-muhitni tahlil qilish jarayoniga jalb qilish – bu qobiliyatlarni rivojlantirishning eng samarali yo‘llaridan biridir. Malakali o‘qituvchi o‘quvchilarga turli ilmiy, ijtimoiy va madaniy muammolar haqida axborot berish jarayonida kreativlikni rivojlantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Chunki xavfni oqilona qabul qilish va uni yangi, noodatiy metodlarni sinash hamda o‘rganish bilan uyg‘unlashtirish o‘quvchilarda yangicha yondashuvlarni shakllantiradi. Shuningdek, murakkab vaziyatlarni his qilish va ulardan zavqlanish – maktab o‘qituvchilari va o‘quvchilarning kreativ salohiyatini rivojlantirishda muhim omil sanaladi. An’anaviy metodlar ko‘pincha bilimni to‘g‘ridan-to‘g‘ri yetkazish va qat’iy tuzilmalarga asoslanadi, bu esa o‘quvchilarning innovatsiyalar va yangi g‘oyalar yaratishdagi ishtirokini cheklaydi. Aksincha, muammo yechishga va tadqiqotga yo‘naltirilgan yondashuvlar murakkablikni o‘rganish, kashf qilish, tajriba qilish imkoniyatini beradi, o‘quvchilarni jarayonga faol jalb qiladi va ularning ichki motivatsiyasini oshiradi [9; 65].

Shuni ham ta’kidlash kerakki, kreativlikni rivojlantirish uchun zarur bo‘lgan fikrlash tuzilmasi nafaqat divergent (erkin va turfa) fikrlashni o‘stirishni, balki uning zaif tomonlarini ham tushunishni talab qiladi. O‘qituvchilar noodatiy g‘oyalarni qadrlashni boshlasa, ular o‘quvchilarning kreativ qobiliyatlarini yanada rivojlantira oladi. Axir ko‘plab kashfiyotlar va ixtirolar aynan noodatiy va g‘ayrioddiy savollardan boshlangan. Shu sababli, o‘quvchilarning noodatiy va “mantiqsiz” ko‘rinadigan savollari va javoblarini rag‘batlantirish juda muhim. Bu ularda yangi nuqtai nazardan fikrlash, turli qarashlarni qiyoslash, murakkab muammolarga turli rakurslardan yondashish ko‘nikmasini shakllantiradi. O‘qituvchi o‘quvchilarga muammoning turli jihatlariga e’tibor qaratish topshirig‘ini berganida, savollar soni va sifati ortadi, bu esa ularning kreativ salohiyatini ochishga xizmat qiladi.

Savollar sifati va kreativlikni rivojlantirish metodikasi. O‘qituvchi tomonidan beriladigan savollarning sifati kreativlikni rivojlantirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Mazmunli, ochiq va qiziqarli savollar o‘quvchi ongida moslashuvchan fikrlashni shakllantiradi, ularni yangi javoblar qidirishga undaydi. Shu sababli, dars jarayonida beriladigan savollar faqat ma’lumotni tekshiruvchi emas, balki o‘quvchini ijodiy izlanishga, tahlil va sintez qilishga majbur etuvchi bo‘lishi lozim.

Kreativlikni rivojlantirishning o‘quv-metodik tuzilmasi – bu maktab o‘qituvchisi faoliyatining eng muhim jihatlaridan biridir. Kreativ metodlar va strategiyalar yordamida malakali pedagog hatto murakkab yoki mavzuga mos kelmaydigan materialni ham kreativ tarzda o‘rgata

oladi, sinfda “kreativ makon” yaratadi. Agar o‘qituvchi bilimni o‘quvchilarga noodatiy usullar yoki yangi jarayonlar orqali yetkazsa, bu kreativ metod sifatida baholanadi [10; 533].

Shunday qilib, maktab o‘quvchilarida kreativlikni rivojlantirish evristik va interaktiv ta’lim texnologiyalari orqali samarali amalga oshiriladi. Evristik mashg‘ulotlar – bu muammoga yo‘naltirilgan, tadqiqot xarakteridagi darslar bo‘lib, ular yuqori darajadagi guruh ichidagi o‘quv kommunikatsiyasini talab qiladi.

O‘quvchilarni qidiruv-tadqiqot faoliyatiga jalb qilish va o‘quv jarayonidan begonalashish fenomenini bartaraf etish uchun quyidagi shartlar muhim:

O‘quvchining shaxsiy tajribasi va qiziqishiga asoslangan qidiruv xarakteridagi o‘quv-bilish faoliyatiga jalb etish;

dars jarayonida zamonaviy o‘quv-metodik ta’minot (multimedia, interfaol platformalar, raqamli resurslar)dan foydalanish;

muammoli-tadqiqot, faol va jamoaviy o‘qitish strategiyalarini qo‘llash;

o‘quvchilarning subyektiv ta’limiy mahsulot yaratishi, uni tahlil qilishi va o‘z-o‘zini baholash imkoniyatiga ega bo‘lishi;

amaliy yo‘nalishga ega bo‘lgan ochiq topshiriqlar berish, ularning interaktivligi tufayli yuqori darajadagi o‘quv kommunikatsiyasi va faollikni ta’minlash;

turli shakldagi joriy nazorat (o‘zini nazorat qilish), jamoaviy refleksiya va o‘quvchilarning natijalarini o‘z-o‘zini baholashni yo‘lga qo‘yish.

Kreativ ko‘nikmalar qiymatini baholash uchun esa, o‘qituvchi kreativlik fenomenining amaliy ahamiyatiga e’tibor qaratishi lozim. Chunki kreativlik maktab o‘quvchilari uchun nafaqat estetik va intellektual rivojlanish vositasi, balki hayotiy muammolarni hal qilish, yangi g‘oyalarni yaratish va o‘zini ifoda etish uchun eng muhim kompetensiyalardan biridir.

Kreativlik – zamonaviy maktab ta’limining asosi va uni rivojlantirish yo‘llari. Kreativlik – bu yangi va mos narsalarni yaratish qobiliyati bo‘lib, u nafaqat biznes va tadbirkorlik, balki pedagogika sohasida ham global maqsadlarga erishish uchun beqiyos ahamiyat kasb etadi [2, S. 94]. Biroq ko‘plab maktab o‘qituvchilari uchun bu tushuncha hali hamon yetarlicha amaliy ahamiyatga ega bo‘lmagan vosita sifatida ko‘riladi yoki “boshqarib bo‘lmaydigan”, “aniqlash qiyin” bo‘lgan mavhum kategoriya sifatida qabul qilinadi. Ko‘pincha odamlar ongida “kreativlik” so‘zi buyuk, originalligi bilan ajralib turadigan g‘oyalar, yirik kashfiyot va san’at asarlari bilan bog‘lanadi. Bunda g‘oyalarning yangiligi birinchi darajali omil sifatida ko‘rilsa-da, ularning ta’lim jarayoniga yoki o‘quvchilarga amaliy foydasi ko‘pincha ikkinchi darajada qolib ketadi [3;3].

Ammo maktab ta’limida kreativlikni rivojlantirishning mohiyati – bu faqat g‘oya yaratish emas, balki g‘oyalarni amalda qo‘llash, ularni hayotga tatbiq etishdir.

Kreativlikni rivojlantirish uchun samarali usullarni ta’kidlab o‘tamiz.

o‘quvchini tadqiqot faoliyatiga rag‘batlantirish;

tadqiqot jarayonida mustaqil ishlarni keng qo‘llash;

o‘quv jarayoniga interaktiv usullarni joriy etish.

Interaktivlik ta’lim jarayonida faqat texnik vositalardan foydalanish emas, balki jonli muloqot, fikr almashish, hamkorlikda yechim topish jarayoni sifatida tushuniladi. Bu o‘quvchi va o‘qituvchi o‘rtasidagi aloqani faollashtiradi, o‘quvchilarga yangi g‘oyalar yaratish va ularni amalga oshirish uchun imkon beradi [5;12]. Zamonaviy sharoitlarda, ayniqsa pandemiya davrida keng tarqalgan masofaviy ta’lim interaktiv texnologiyalardan foydalanishning dolzarbligini

yanada kuchaytirdi. Shu bois, maktab o‘qituvchilarining kreativligini oshirish doirasida ularni onlayn platformalar uchun materiallar yaratish, interfaol darslarni loyihalash va elektron resurslardan samarali foydalanishga jalb etish maqsadga muvofiq bo‘ladi [1;11]. Natijada o‘qituvchi nafaqat o‘quv jarayonini samarali tashkil etadi, balki zamonaviy pedagog faoliyatining murakkab sharoitlariga ham tayyor bo‘ladi.

Bugungi maktab ta’limida ko‘pincha yetishmayotgani – bu g‘oyalar yoki kreativlikning o‘zi emas, balki yangilikni amaliyotga joriy etish, ya’ni g‘oyalarni hayotga tatbiq etishdir. Shu bois, o‘qituvchi va o‘quvchilarda kreativ fikrlashni faqat rivojlantirish emas, balki uni amalda qo‘llashga yo‘naltirish eng asosiy vazifa sifatida qaralishi lozim. Xulosa qilib aytganda, kreativlik maktab o‘qituvchisi uchun – yangi imkoniyatlarga eshik ochadigan, ta’lim jarayonida betakror yondashuv va yechimlarni topishga yordam beradigan, ilg‘or g‘oyalarni faol qabul qilib, ulardan maqsadlarga erishish uchun samarali foydalanishga imkon beradigan o‘ziga xos vositadir. U nafaqat darsning mazmunini boyitadi, balki o‘quvchilarning fikrlash doirasini kengaytiradi, ularni izlanishga, tajriba qilishga, yangi g‘oyalarni sinab ko‘rishga undaydi. Shu bois, maktab ta’limida kreativlikni rivojlantirish – bu faqat zamonaviy metodlardan foydalanish emas, balki pedagogik jarayonning mazmunini yangilash va o‘quvchi shaxsini erkin, mustaqil va yangilikka ochiq qilib tarbiyalashning asosiy shartidir.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Асташова Н.А. Развитие креативности будущего учителя музыки в профессиональном образовании // Педагогика искусства. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: – <http://www.art-education.ru> / АЕ-magazine № 3, 2013. – Заглавие с экрана (Дата обращения 22.11.20).
2. Айсувакова Т.П., Борисевич М.М., Лебедева О.П., Сорокопуд Ю.В. Формирование способности к самообразованию у студентов гуманитарных специальностей на основе мобильных и интернеттехнологий (опыт МОСКОВСКОГО МЕЖДУНАРОДНОГО УНИВЕРСИТЕТА) // Мир науки, культуры, образования. 2020. № 3 (82). С. 266-268.
3. Гоман Ю.В., Цыганова Д.Д. Развитие креативности у будущих инженеров в процессе изучения творчества Сальвадора Дали // Актуальные проблемы художественно-эстетического и нравственного воспитания и образования детей и молодежи: традиции и новаторство. - Липецк: Липецкий государственный педагогический университет имени П.П. Семенова-Тян-Шанского, 2020. - С. 94-98.
4. Крылов Д.А. Виртуальное образовательное пространство как инновационная составляющая техногенной образовательной среды вуза // Современные наукоемкие технологии. 2016. № 9. С. 118-123.
5. Капина А.А., Сорокопуд Ю.В. Подготовка учителей иностранного языка к использованию byодтехнологии // Мир науки, культуры, образования. 2020. № 5 (84). С. 234-236.

KATTALAR TA’LIMIDA RAQAMLI SAVODXONLIK

Xolnizozova Sabina Furqat qizi

A. Avloniy nomidagi Pedagogik mahorat milliy instituti

Doktarantura va magistratura bo’limi “Kattalar ta’limi” ixtisosligi magistri

Annotatsiya: Mazkur tadqiqot ishida kattalar ta’limida raqamli savodxonlikni shakllantirishning zamonaviy yondashuvlari, usullari hamda o’quv jarayoniga joriy etish mexanizmlari tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi sharoitida kattalar o’quv faoliyati uchun zarur bo’lgan axborot izlash, tanlash, qayta ishlash, onlayn muloqot qilish, xavfsiz raqamli muhitda ishlash kabi kompetensiyalarni rivojlantirish dolzarb hisoblanadi. Tadqiqotda andragogik tamoyillar asosida raqamli savodxonlikni oshirish bo’yicha samarali ta’lim modellari, amaliy platformalar, o’qitish strategiyalari hamda o’quvchilarning motivatsiyasini kuchaytiruvchi omillar yoritiladi. Shuningdek, raqamli tafakkurning shakllanishi, pedagoglarning roli va raqamli tengsizlikni kamaytirish bo’yicha takliflar ham beriladi.

Kalit so’zlar: kattalar ta’limi, raqamli savodxonlik, raqamli kompetensiya, o’quv motivatsiyasi, raqamli tafakkur.

Annotation: This research analyzes modern approaches, methods, and mechanisms for integrating digital literacy into adult education. In the context of rapid digital technology development, it is crucial to develop competencies such as information searching, selection, processing, online communication, and safe work in a digital environment, which are essential for adult learning activities. The study highlights effective educational models, practical platforms, teaching strategies, and factors that enhance learner motivation for improving digital literacy based on andragogical principles. Additionally, suggestions are provided on the formation of digital thinking, the role of educators, and reducing digital inequality.

Keywords: adult education, digital literacy, digital competence, learning motivation, digital thinking.

Аннотация: В данной исследовательской работе анализируются современные подходы, методы и механизмы внедрения в учебный процесс по формированию цифровой грамотности во взрослом образовании. В условиях быстрого развития цифровых технологий актуальным является развитие таких компетенций, как поиск, отбор, обработка информации, онлайн-коммуникация, работа в безопасной цифровой среде, которые необходимы для учебной деятельности взрослых. В исследовании освещаются эффективные модели обучения, практические платформы, стратегии преподавания, а также факторы, повышающие мотивацию учащихся, направленные на повышение цифровой грамотности на основе андрагогических принципов. Также даются предложения по формированию цифрового мышления, роли педагогов и снижению цифрового неравенства.

Ключевые слова: образование взрослых, цифровая грамотность, цифровая компетентность, учебная мотивация, цифровое мышление.

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal sur’atda rivojlanishi jamiyatning barcha sohalarida, xususan, ta’lim tizimida tub o’zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Raqamli kompetensiyalarga ega bo’lish endilikda nafaqat yoshlar, balki barcha ijtimoiy guruh

vakillari uchun zarur bo‘lgan hayotiy ehtiyojga aylanmoqda. Ayniqsa, mehnat bozoridagi raqobat, xizmatlar ko‘rsatishning raqamli shaklga o‘tishi, davlat xizmatlarining elektron platformalar orqali amalga oshirilishi kattalar uchun raqamli savodxonlikni egallashni dolzarb masalaga aylantiradi. Kattalar ta’limi tizimida raqamli savodxonlikni oshirish jarayoni o‘ziga xos andragogik yondashuvni talab etadi. Chunki kattalarning o‘qish motivlari, tajribasi, ehtiyojlari va o‘zlashtirish uslublari voyaga yetmagan o‘quvchilarnikidan keskin farq qiladi. Shu bois, raqamli ko‘nikmalarni shakllantirishda amaliy mashg‘ulotlarga, muammoli vaziyatlarga asoslangan o‘qitish, shaxsiy ta’lim trayektoriyalarini yaratish, o‘z-o‘zini o‘rganish imkoniyatlarini kengaytirish kabi metodlar muhim o‘rin tutadi. Mazkur tezisda kattalar ta’limida raqamli savodxonlikning nazariy asoslari, uning tarkibiy komponentlari, o‘qitish metodlari hamda samaradorlikni oshirishga xizmat qiluvchi andragogik mexanizmlar tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, raqamli transformatsiya sharoitida kattalarning raqamli kompetensiyalarini oshirish ijtimoiy faoliyat, iqtisodiy barqarorlik va shaxsiy rivojlanishning ajralmas omiliga aylanmoqda. Raqamli savodxonlik nima? Raqamli savodxonlik – bu insonning raqamli texnologiyalarni samarali qo‘llay olish, axborotni tahlil qilish va raqamli muhitda muloqot qilish qobiliyatini anglatadi.

Mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotni faol rivojlantirish, barcha tarmoqlar va sohalarda, eng avvalo, davlat boshqaruvi, ta’lim, sog‘liqni saqlash va qishloq xo‘jaligida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, elektron hukumat tizimini takomillashtirish, dasturiy mahsulotlar va axborot texnologiyalarining mahalliy bozorini yanada rivojlantirish, respublikaning barcha hududlarida IT-parklarni tashkil etish, shuningdek, sohani malakali kadrlar bilan ta’minlashni ko‘zda tutuvchi 220 dan ortiq ustuvor loyihalarni amalga oshirish boshlangan. Bundan tashqari, 40 dan ortiq axborot tizimlari bilan integratsiyalashgan geoportalni ishga tushirish, jamoat transporti va kommunal infratuzilmani boshqarishning axborot tizimini yaratish, ijtimoiy sohani raqamlashtirish va keyinchalik ushbu tajribani boshqa hududlarda joriy qilishni nazarda tutuvchi “Raqamli Toshkent” kompleks dasturi amalga oshirilmoqda. Mazkur tadqiqotning mohiyati kattalar ta’limi tizimida raqamli savodxonlikni shakllantirishning nazariy, metodik va amaliy jihatlarini chuqur o‘rganishdan iboratdir. Raqamli texnologiyalar hayotning barcha jabhalariga kirib kelayotgani sharoitida kattalar uchun zarur bo‘lgan raqamli ko‘nikmalarni aniqlash, ularni o‘rgatishning samarali andragogik mexanizmlarini ishlab chiqish hamda o‘quv jarayonida qo‘llash mumkin bo‘lgan zamonaviy ta’lim vositalarini tahlil qilish tadqiqotning asosiy mazmunini belgilaydi. Tadqiqot jarayonida kattalarning o‘quv motivlari, raqamli texnologiyalardan foydalanishdagi ehtiyojlari va mavjud tayyorgarlik darajasiga ko‘ra moslashtirilgan ta’lim strategiyalari ishlab chiqiladi. Shuningdek, raqamli savodxonlikni shakllantirishga xizmat qiluvchi interaktiv platformalar, onlayn kurslar, masofaviy ta’lim tizimlari va raqamli o‘quv resurslarining imkoniyatlari o‘rganiladi. Bu jarayonda ta’limning samaradorligini baholash mezonlari, malaka va kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlar muhim o‘rin tutadi. Tadqiqotning mohiyati, shuningdek, raqamli savodxonlikning ijtimoiy, iqtisodiy va kasbiy rivojlanishdagi o‘rnini asoslash, kattalar ta’limidagi o‘qitish jarayonini optimallashtiruvchi metodik tavsiyalarni ishlab chiqish, raqamli ko‘nikmalarni egallashda yuzaga keladigan muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llarini aniqlash bilan izohlanadi. Natijada, mazkur ilmiy ish kattalar ta’limini modernizatsiya qilish, raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan amaliy yechimlar taklif qilishga xizmat qiladi.

Raqamlashtirishning kattalar ta’limi uchun qo’shimcha imtiyozlari:

- Ta’lim oluvchilar o’zlari uchun qulay vaqtda o’rganishlari mumkin
- Deyarli har qanday joyda o’rganish imkoniyati mavjudligi
- Mavzularni tanlash har qachongidan ham osonroq bo’lishi
- Noqulay ob-havodan qat’iy nazar o’rganish davom etishi mumkin
- Darsga borishga ketadigan vaqt va mablag’ tejaladi
- Raqamli ta’lim odatda sinfda o’rganishga qaraganda arzonroq

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, biz texnologiya hamma sohani egallab borayotgan chegara bilmaydigan asrda yashar ekanmiz, ta’limning boshqa ishtirokchilari qatori katta yoshlilar ham bu jarayonning faol ishtirokchisi bo’lishlari kerak. Ushbu bosqichda ta’lim tizimi takomillashtirish maqsadida rivojlanmoqda, chunki ularning qiziqishi juda katta va ularni ilgari ishlab chiqilgan ta’lim tizimlari bilan ta’minlab bo’lmaydi. Chunki, katta yoshli talaba o’quv jarayonida yetakchi rolga ega yetuk shaxs bo’lib, u o’z oldiga aniq ta’lim maqsadlarini qo’yadi va mustaqillikka, o’zini o’zi amalga oshirishga, o’zini o’zi boshqarishga intiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. PF-6079-son 05.10.2020. “Raqamli O’zbekiston-2030” strategiyasi
2. Я.А. Нурумбекова. Рақамли таълимда бўлажак ўқитувчиларнинг маънавий-ахлоқий тайёрлаш тизимини такомиллаштиришнинг педагогик-психологик асослари, монография
3. A.X.Abdullayev, N.S.Rahimov, M.O. Xadayev “Katta yoshdagi aholini o’qitish markaziga: qadam-baqadam” Uslubiy qo’llanmasi, Toshkent, 2013 yil.
4. Fanny Pettersson. “Understanding digitalization and educational change in school by means of activity theory and the levels of learning concept” Education and Information Technologies, 30 June 2020
5. Bendik Bygstad. “From dual digitalization to digital learning space: Exploring the digital transformation of higher education” Computers & Education, Volume 182, June 2022, 104463
6. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11091715>

ILMIY GIPOTEZANI SHAKLLANTIRISH VA EKSPERIMENTAL TEKSHIRISHNING BOSQICHMA-BOSQICH METODIKASI

Shirinova Charos Sulton qizi

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti

“Kattalar ta’limi” yo’nalishi magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada ilmiy gipotezani shakllantirish jarayoni, uning mantiqiy tuzilishi hamda eksperimental tekshirishning bosqichma-bosqich metodikasi nazariy va amaliy asoslar bilan yoritilgan. Maqolada hozirgi ilmiy izlanishlarda gipoteza aniqligi, o’zgaruvchilarni to’g’ri belgilash, diagnostika bosqichlari va statistik tahlilga yetarlicha e’tibor berilmayotgani asoslangan. Shuningdek, ilmiy gipotezani to’g’ri shakllantirish va eksperimentni ilmiy talablarga muvofiq rejalashtirish bo’yicha takliflar berilgan.

Kalit so’zlar: ilmiy gipoteza, eksperimental tekshirish, o’zgaruvchilar, mustaqil o’zgaruvchi, bog’liq o’zgaruvchi, validlik, pedagogik eksperiment, diagnostika, eksperimental dizayn, ilmiy tadqiqot.

Аннотация. В данной статье рассмотрен процесс формирования научной гипотезы, ее логическая структура, а также поэтапная методика экспериментальной проверки с теоретическими и практическими обоснованиями. Статья основана на том факте, что в текущих научных исследованиях недостаточно внимания уделяется точности гипотез, правильному определению переменных, диагностическим этапам и статистическому анализу. Также даны предложения по правильной формулировке научной гипотезы и планированию эксперимента в соответствии с научными требованиями.

Ключевые слова: научная гипотеза, экспериментальная проверка, переменные, независимая переменная, зависимая переменная, валидность, педагогический эксперимент, диагностика, экспериментальный дизайн, научное исследование.

Annotation. This article covers the process of forming a scientific hypothesis, its logical structure and the step-by-step methodology of experimental verification with theoretical and practical foundations. The paper is based on the fact that current scientific research does not pay enough attention to hypothesis accuracy, proper variable labeling, diagnostic steps, and statistical analysis. Proposals have also been made to correctly formulate a scientific hypothesis and plan the experiment in accordance with scientific requirements.

Keywords: scientific hypothesis, experimental verification, variables, independent variable, dependent variable, validity, pedagogical experiment, diagnostics, experimental design, scientific research.

Bugungi kunda ilmiy tadqiqotlarda metodologik madaniyatning yetarli darajada shakllanmaganligi, nazariy farazlarning ilmiy asoslanishi va amaliy tekshirilishida ko’plab kamchiliklar mavjudligi bilan izohlanadi. Zamonaviy ilmiy izlanishlardan talab qilinayotgan ishonchlilik, validlik, shaffoflik va qayta tekshiriluvchanlik ko’rsatkichlariga erishish uchun gipoteza yaratish va eksperimentni to’g’ri rejalashtirish bo’yicha yagona ilmiy standartlar zarur.

Bugungi fan taraqqiyoti gipotezaning aniq ifodalanishi, mantiqiy asoslanishi, o’zgaruvchilarni to’g’ri tanlash va eksperimentni statistik jihatdan puxta tashkil etishni talab qilmoqda. Shu sababli mazkur mavzu ilmiy-tadqiqot metodologiyasini modernizatsiya qilish,

tadqiqot sifatini oshirish va ilmiy natijalarning ishonchliligini kuchaytirish nuqtayi nazaridan nihoyatda dolzarbdir.

Ilmiy tadqiqotning markaziy elementi bo‘lgan gipoteza ilmiy faraz sifatida ilmiy bilish jarayonining yo‘nalishini belgilaydi. Gipoteza so‘zi yunoncha “hypothesis” (taxmin) so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, ilm-fan rivojlanishining asosiy elementlaridan biridir. U tadqiqotchilarga savollariga javob topish va yangi bilimlarni kashf etishda yo‘l ko‘rsatadi. Masalan, “quyosh nuri o‘simliklarning o‘sishiga ta’sir qiladi” kabi faraz gipoteza hisoblanadi. Gipoteza muayyan hodisani tushuntirish yoki bashorat qilish uchun ilgari suriladi. Gipoteza aniq, sinovdan o‘tkaziladigan va o‘lchanadigan bo‘lishi kerak.

Gipotezaning ahamiyati uning yangi bilimlarni kashf etishdagi roliga namoyon bo‘ladi. U tadqiqotchilarni yangi faktlar va qonuniyatlarni topishga undaydi. Shu sababli, gipoteza ilm-fan rivojlanishining kalitidir.

Gipotezaning ilmiy ta’rifi bo‘yicha tadqiqotchi olimlar turlicha ta’riflar keltirganlar, Jumladan: **F.Kerlinger** ilmiy gipotezani “o‘zaro bog‘liq o‘zgaruvchilar o‘rtasidagi munosabat haqida vaqtincha ilgari surilgan ilmiy faraz” sifatida ta’riflaydi. Ushbu ta’rif gipotezaning asosiy belgilarini aniqlik, o‘lchanuvchanlik, tekshiriluvchanlik kabi jihatlarini o‘z ichiga oladi.

N.Saidahmedov esa ilmiy gipotezani pedagogik tajribada o‘qitish jarayonini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy faraz sifatida ko‘radi. Uning ta’kidlashicha, gipoteza “pedagogik muammoning yechimini mantiqiy asoslaydigan konseptual faraz” bo‘lishi shart deb hisoblaydi.

O.Qo‘ldoshev tomonidan esa gipoteza mantiqiy izchillikni talab qilishini, tajriba sharoitida sinovdan o‘tishi zarurligini ta’kidlaydi.

Tadqiqotchi **J.W.Creswell** esa ilmiy gipoteza tadqiqot savoliga mos, o‘zgaruvchilar o‘rtasidagi sabab-oqibat yoki korrelyatsion munosabatni ifodalashi kerakligini ta’kidlaydi.

Campbell & Stanleyley gipotezani ilmiy eksperimentning markaziy nuqtasi deb biladi, chunki eksperimental dizayn gipotezani isbotlash yoki rad etish uchun yaratiladi degan xulosaga keladi.

Karl Popperning fikriga ko‘ra, “gipoteza tekshirilishi mumkin bo‘lgan, rad etilishi ehtimoldan holi bo‘lmagan ilmiy bayonotdir” deb hisoblaydi. Tadqiqot jarayonida gipotezani aniq va mantiqiy shakllantirish, uni tajribada sinovdan o‘tkazish fan metodologiyasining asosiy talabidir.

Tadqiqotchi olimlarning fikrlaridan kelib chiqib quyidagicha xulosa qilish mumkin. Gipoteza ilmiy izlanishning markazida turuvchi asosiy konseptual faraz bo‘lib, uning tekshirilish jarayoni qat’iy ilmiy bosqichlarga tayangan holda olib borilishi lozim. Ilmiy gipotezaning to‘g‘ri shakllantirilishi va eksperimental tekshirishning metodik asoslarda tashkil etilishi ilmiy tadqiqotning ishonchliligi, nazariy xulosalarning puxtaligi hamda amaliy natijadorligini ta’minlaydi.

Gipoteza tadqiqotchiga yo‘nalish beradi va tadqiqotni tizimli qiladi. U savollarni aniqlashtirib, tajriba rejasini shakllantirishga yordam beradi. Masalan, “Suv sifati baliqlarning hayot aylanishiga ta’sir qiladi” gipotezasi tadqiqotni yo‘naltiradi.

Gipoteza har doim tasdiqlanishi yoki rad etilishi mumkin. U haqiqat deb qabul qilinmaydi, balki sinovdan o‘tadigan taxmindir. Bu ilmiy usulning asosiy tamoyilidir.

Gipotezalar bir necha turlarga bo‘linadi: ishchi, nol va muqobil gipotezalar. Ishchi gipoteza tadqiqotning asosiy taxminini ifodalaydi. Masalan, “vitamin C immunitetni mustahkamlaydi”

ishchi gipotezadir. Nol gipoteza hodisalar o‘rtasida hech qanday bog‘liqlik yo‘qligini faraz qiladi. Masalan, “vitamin C immunitetga ta’sir qilmaydi” nol gipotezasi hisoblanadi. U tadqiqotda solishtirish uchun ishlatiladi. Muqobil gipoteza esa nol gipotezaga qarama-qarshi taxmindir. U hodisalar o‘rtasida bog‘liqlik borligini ko‘rsatadi. Masalan, “vitamin C immunitetni yaxshilaydi” muqobil gipotezadir. Bundan tashqari, gipotezalar yo‘nalishli yoki yo‘nalishsiz bo‘lishi mumkin. Yo‘nalishli gipotezalar aniq bashorat qilsa, yo‘nalishsizlar umumiy bog‘liqlikni faraz qiladi. Bu turlar tadqiqot maqsadlariga qarab tanlanadi. Gipotezani shakllantirish jarayoni tadqiqot muammosidan kelib chiqib, mantiqan izchil ravishda amalga oshiriladi. Ilmiy adabiyotlarda gipoteza yaratish bir necha metodik bosqichlarga bo‘linadi.

Eksperimental tekshirish gipotezaning ilmiy asoslanganligini amaliy tekshirishdir. Tadqiqotchi olimlar **Campbell va Stanley** klassik eksperimental metodikani ishlab chiqqan bo‘lib, u eksperimentni quyidagi - eksperimental dizaynni tanlash, tadqiqot dasturini ishlab chiqish, dastlabki diagnostika, eksperimental ta’sirni amalga oshirish, yakuniy diagnostika, natijalarni tahlil qilish va gipotezani tasdiqlash bosqichlarda amalga oshirishni taklif etadi.

Tadqiqot jarayonida gipoteza shakllantirish bir necha bosqichlardan iborat. *Birinchi bosqichda* tadqiqotchi muammoni aniqlaydi va mavjud bilimlarni o‘rganadi. Bu jarayon gipotezaning ilmiy asosga ega bo‘lishini ta’minlaydi.

Ikkinchi bosqichda aniq va sinovdan o‘tkaziladigan taxmin shakllantiriladi. Gipoteza qisqa, aniq va o‘lchanadigan bo‘lishi kerak. Masalan, “kuniga 30 daqiqa jismoniy mashq qilish yurak sog‘lig‘ini yaxshilaydi” yaxshi gipotezadir.

Uchinchi bosqichda gipotezani sinash rejasi tuziladi. Tadqiqotchi tajriba usullari va ma’lumot yig‘ish strategiyasini belgilaydi. Bu gipotezaning to‘g‘riligini tekshirishga yordam beradi.

Tadqiqot jarayonida gipoteza shakllantirishda xatolardan qochish muhimdir. Noaniq yoki sinovdan o‘tkazib bo‘lmaydigan gipotezalar tadqiqotni samarasiz qiladi. Shu sababli, aniqlik va ilmiy asosga e’tibor beriladi. Gipotezaning ilmiy tadqiqotdagi ahamiyati shundaki, u tadqiqotni yo‘naltiradi va tizimli qiladi. Gipotezasiz tadqiqot maqsadsiz va tartibsiz bo‘lib qoladi. Gipoteza yangi bilimlarni kashf etishga yordam beradi. U tadqiqotchilarga hodisalarni tushuntirish va qonuniyatlarni aniqlash imkonini beradi. Olimlar gipotezani sinovdan o‘tkazilishi mumkin bo‘lgan ilmiy bayonot sifatida qabul qildilar. Tadqiqotchilar tomonidan ba’zan gipoteza va nazariya o‘rtasidagi farqga e’tibor berilmasligi holatlari ham uchrab turadi. Gipoteza sinovdan o‘tkaziladigan taxmin bo‘lsa, nazariya ko‘p marta tasdiqlangan va umumiy qabul qilingan tushuntirishdir. Masalan, Einšteynning nisbiy nazariyasi ko‘plab gipotezalarga asoslangan. Gipoteza tadqiqotning dastlabki bosqichida shakllanadi. Nazariya esa uzoq muddatli tadqiqotlar va dalillar yig‘ilgandan keyin paydo bo‘ladi. Nazariya gipotezaga qaraganda kengroq va chuqurroqdir.

Gipoteza rad etilishi mumkin, nazariya esa kamdan-kam hollarda o‘zgartiriladi. Masalan, Darvinning evolyutsiya nazariyasi ko‘plab gipotezalarni sinovdan o‘tkazib, mustahkamlangan. Bu ikki tushuncha bir-birini to‘ldiradi.

Gipoteza va nazariya o‘rtasidagi farq ilmiy usulni tushunishda muhimdir. Gipoteza tadqiqotni boshlasa, nazariya uni umumlashtiradi. Bu ilm-fan rivojlanishining asosiy mexanizmidir. Tahlillar natijasi shuni ko‘rsatmoqdaki, so‘gi paytdagi ilmiy izlanishlarda quyidagi metodik kamchiliklar ba’zan uchramoqda. Bu esa gipotezaning noaniq yoki umumiy bayon

qilinishi bilan bog‘liqligini ko‘rsatmoqda. Xususan, ko‘plab tadqiqotlarda gipoteza ilmiy faraz sifatida emas, umumiy fikr yoki maqsad sifatida yozilishi; mustaqil va bog‘liq o‘zgaruvchilar, ularning o‘lchash mezonlari ko‘pincha ko‘rsatilmaslari; tajriba va nazorat guruhlari o‘rtasidagi farqlar, tanlanma hajmi, amaliy sharoit yetarli asoslanmasligi; tajriba samaradorligini ishonchli solishtirish imkoniyati kamayishi, statistik tahlil yetarli darajada chuqur emasligi, gipotezani rad etish yoki qisman tasdiqlash madaniyati rivojlanmaganligi kabilar.

Shuningdek, ko‘plab tadqiqotlarda gipoteza har doim “tasdiqlangan” deb e’lon qilinadi, bu ilmiylik tamoyillariga zid hisoblanadi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi metodik takliflar ishlab chiqilishi zarur deb hisoblaymiz.

1. Gipoteza yaratish bo‘yicha yagona milliy metodik standart ishlab chiqish;
2. O‘zgaruvchilarni o‘lchash bo‘yicha aniq ko‘rsatkichlarni joriy etish;
3. Eksperimental tadqiqotlar uchun majburiy diagnostika bosqichlarini joriy etish;
4. Gipoteza tasdiqlanmagan holatlarni ilmiy natija sifatida tan olish madaniyatini shakllantirish;
5. Eksperimental dizayn bo‘yicha namunaviy metodik qo‘llanmalar yaratish.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, tadqiqot jarayonida ilmiy gipotezaning to‘g‘ri shakllantirilishi va uni eksperimental metodlar yordamida tekshirilishi ilmiy natijalarning ishonchliligi va ilmiy yangiligini ta’minlaydi. Bu metodik yondashuvlar tadqiqotchining nazariy farazlarini amaliy tekshirish, ilmiy xulosalarning haqqoniyligini ta’minlash va tadqiqotning ilmiy qiymatini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Popper, K. The Logic of Scientific Discovery. (1959).
2. Kerlinger, F. Foundations of Behavioral Research. (1986).
3. Creswell, J. W. Research Design. (2014).
4. Campbell, D. T., & Stanley, J. C. Experimental and Quasi-experimental Designs for Research. (1963).
5. Saidahmedov N. Pedagogik texnologiya asoslari. (2003).
6. Qo‘ldoshev O. Pedagogik tadqiqot metodologiyasi bo‘yicha ilmiy ishlanmalar.
7. <https://prezi.com/p/ikvppafgwklo/gipoteza-va-uning-ilmiy-anglashdagi-orni/>
8. <file:///C:/Users/User/Downloads/90-94.pdf>

UZLUKSIZ TA’LIMNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK YONDASHUVI

Aziza Tirkasheva

Abdulla Avloniy nomidagi pedagogik mahorat instituti magistratura talabasi

Annotatsiya: Uzluksiz ta’lim shaxsning butun umr davomida bilim, ko’nikma va kompetensiyalarni rivojlantirishini ta’minlaydigan izchil ta’lim tizimidir. Ushbu tezisda uzluksiz ta’limning pedagogik hamda psixologik yondashuvlari, shaxsni rivojlantirishga ta’sir qiluvchi omillar, ta’lim jarayonining samaradorligini oshiruvchi mexanizmlar yoritiladi. Ta’limning individuallashtirilishi, motivatsiya, psixologik qo’llab-quvvatlash va zamonaviy pedagogik texnologiyalar uzluksiz ta’limning asosiy tayanchlari sifatida ko’rib chiqiladi.

Kalit so’zlar: Uzluksiz ta’lim, pedagogik yondashuv, psixologik yondashuv, motivatsiya, shaxsga yo’naltirilgan ta’lim, innovatsion texnologiyalar.

Zamonaviy globallashuv sharoitida inson kapitalining raqobatbardoshligini ta’minlash va kasbiy rivojlanishni qo’llab-quvvatlash uzluksiz ta’limning ahamiyatini yanada oshirmoqda. Shaxsning doimiy ravishda o’rganishi, kompetensiyalarini takomillashtirib borishi va yangi bilimlarni egallashi bugungi kun ta’lim siyosatining ustuvor yo’nalishiga aylangan. Uzluksiz ta’lim jarayonining samaradorligi esa pedagogik va psixologik yondashuvlarning uyg’un qo’llanilishiga bog’liq.

Pedagogik yondashuvlarda, avvalo, shaxsga yo’naltirilgan ta’lim, kompetensiyaviy yondashuv, faoliyatga asoslangan ta’lim, innovatsion texnologiyalardan foydalanish kabi tamoyillar asosiy o’rinda turadi. Ushbu yondashuvlar orqali o’quvchi markazga qo’yiladi, uning individual ehtiyojlari, qiziqishlari va tayyorgarlik darajasi hisobga olinadi. Yangi pedagogik metodlar — loyiha asosidagi ta’lim, interaktiv mashg’ulotlar, raqamli platformalar o’quv jarayonining sifatini oshiradi, mustaqil o’rganish ko’nikmalarini shakllantiradi.

Psixologik yondashuvlar esa o’quvchining ichki motivatsiyasi, o’z-o’zini rivojlantirish ehtiyoji, refleksiya, stressga chidamlilik va o’quv faoliyatidagi psixologik holatlarni boshqarish kabi jihatlarni o’z ichiga oladi. Ta’lim jarayonida o’quvchining yosh xususiyatlari, idrok, xotira va tafakkurining rivojlanish bosqichlari hisobga olinishi muhimdir. Psixologik qo’llab-quvvatlash esa shaxsning ta’limga bo’lgan ishonchini, o’z-o’zini baholashini va o’qishdagi barqaror faolligini ta’minlaydi.

Uzluksiz ta’limning pedagogik va psixologik asoslari uyg’unlashganda, shaxsning butun umr davomida o’rganishga bo’lgan qobiliyati kuchayadi, kompetensiyalari rivojlanadi va jamiyatga moslashuv darajasi ortadi. Bu esa ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot uchun zarur bo’lgan malakali, innovatsion fikrlovchi kadrlar tayyorlashga imkon yaratadi.

1-rasm. Uzluksiz ta’limning pedagogik va psixologik yondashuvlaridan iborat umumiy sxemasi

Xulosa qilib aytganda, uzluksiz ta’limning pedagogik-psixologik yondashuvlari shaxsning rivojlanishida asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi. Ta’lim jarayonining individuallashtirilishi, raqamli texnologiyalar qo‘llanilishi va shaxsning psixologik qo‘llab-quvvatlanishi uning samaradorligini oshiradi. Shu bois uzluksiz ta’lim zamonaviy ijtimoiy-madaniy jarayonlarning ajralmas qismi sifatida e’tirof etilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G‘oziyev E. *Pedagogik psixologiya*.
2. Xoliqov A., To‘xtayev N. *Pedagogika nazariyasi va amaliyoti*.
3. UNESCO – Lifelong Learning Framework.
4. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.

O‘QITUVCHILARNI INKLYUZIV TA’LIMGA TAYYORLASHNING INNOVATSION METODLARI

Tashpulatova Zuhra Sharof qizi

*A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat
milliy instituti magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘qituvchilarni inklyuziv ta’limga tayyorlashning innovatsion metodlari zamonaviy pedagogika talablari va global tendensiyalar asosida tahlil qilinadi. Dunyo ta’limi shiddat bilan individuallashtirish, diversifikatsiya va ta’limda tenglik tamoyillariga o‘tayotgan bir paytda o‘qituvchilarning inklyuziv kompetensiyasini rivojlantirish dolzarb masalaga aylandi. Maqolada raqamli texnologiyalar, universal dizayn, ko‘p darajali qo‘llab-quvvatlash tizimi, masofaviy pedagogik yordam, moslashtirilgan o‘qitish strategiyalari, neyropedagogika va ijtimoiy-emotsional qo‘llab-quvvatlashning zamonaviy metodlari o‘rganilib, ularning o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini kuchaytirishdagi samaradorligi yoritiladi. Xalqaro tajribalar va milliy islohotlar qiyosiy tahlili asosida inklyuziv ta’limni joriy etishda o‘qituvchilar uchun innovatsion kompetensiyalar majmuasi hamda ularni shakllantirish mexanizmlari ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, innovatsion metodlar, o‘qituvchi tayyorgarligi, universal dizayn, ko‘p darajali qo‘llab-quvvatlash tizimi, differensial o‘qitish, neyropedagogika, ijtimoiy-emotsional ta’lim, raqamli texnologiyalar, maxsus pedagogika, inklyuziv kompetensiya, psixologik qo‘llab-quvvatlash, ta’limda tenglik, adaptiv ta’lim, pedagogik innovatsiya, global tendensiyalar, kasbiy rivojlanish.

Kirish. Bugungi globallashuv va ijtimoiy o‘zgarishlar sharoitida ta’limning har bir bosqichi “hech kim ortda qolmasligi kerak” degan tamoyilga tayangan holda rivojlanmoqda. Inklyuziv ta’lim nafaqat alohida ehtiyojli bolalar uchun, balki barcha o‘quvchilar uchun teng imkoniyatlar yaratishni ko‘zlagan universal ta’lim konsepsiyasi sifatida jahon miqyosida ustuvorlikka ega bo‘lib bormoqda. Shu bilan birga, demografik o‘zgarishlar, nogironligi bo‘lgan bolalar sonining ortishi, psixologik va emotsional qo‘llab-quvvatlashga ehtiyoj kuchayishi o‘qituvchidan an’anaviy metodlardan tashqari mutlaqo yangi yondashuvlarni talab qilyapti. UNESCO, OECD va UNICEFning so‘nggi hisobotlarida inklyuziv ta’limning muvaffaqiyati, avvalo, o‘qituvchilarning inklyuziv pedagogika bo‘yicha kompetensiyasiga bog‘liqligi ta’kidlanadi. Bugungi kunda innovatsion metodlar — universal dizayn for learning (UDL), ko‘p darajali qo‘llab-quvvatlash tizimi (MTSS), neyropedagogika, moslashtirilgan raqamli resurslar, sun’iy intellekt asosida differensial o‘qitish, AR/VR yordamida individual rivojlanish muhitini yaratish — o‘qituvchilarning yangi avlod inklyuziv malakasini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etmoqda. O‘zbekiston ta’lim tizimida ham PQ–4312, PQ–3775 va 246-sonli buyruq orqali inklyuziv ta’limni bosqichma-bosqich joriy etish, metodik xizmatni modernizatsiya qilish va o‘qituvchilarni zamonaviy kompetensiyalar bilan qurollantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylangan. Shunday ekan, o‘qituvchilarni inklyuziv ta’limga tayyorlashning innovatsion metodlarini ilmiy asosda o‘rganish, ularni milliy amaliyotga moslashtirish va

pedagoglarning tayyorgarlik darajasini oshirish bugungi kundagi eng dolzarb ilmiy-amaliy vazifalardan biridir.

Inklyuziv ta’limga tayyorlashning innovatsion metodlari: zamonaviy pedagogika talablari, global tendensiyalar va kompetensiyalar majmuasi

Bugungi kunda inklyuziv ta’limni joriy etish o’qituvchidan an’anaviy bilim va ko’nikmalardan tashqari, yangi avlod innovatsion kompetensiyalarni talab qilmoqda. Chunki zamonaviy pedagogika tendensiyalari o’quv jarayonini butkul shaxsga yo’naltirilgan, moslashtirilgan, raqamli va psixologik qo’llab-quvvatlovchi tizim sifatida talqin qiladi. Inklyuziv ta’limning global rivojlanishida universal dizayn for learning (UDL), ko’p darajali qo’llab-quvvatlash tizimi (MTSS), neyropedagogika, ijtimoiy-emotsional rivojlanish (SEL), moslashtirilgan o’qitish strategiyalari, raqamli texnologiyalar asosidagi differensial yondashuvlar hamda masofaviy pedagogik yordam kabi metodlar asosiy omilga aylandi. Ushbu metodlar alohida ehtiyojli bolalar bilan ishlashni yengillashtirish bilan birga, butun sinfda individual yondashuvni ta’minlaydi, o’qituvchining moslashuvchan, empatik va ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilish salohiyatini oshiradi.

Raqamli texnologiyalar — masalan, moslashtirilgan ta’lim platformalari, AI-diaagnostika tizimlari, audio-vizual resurslar, AR/VR metodlari — inklyuziv ta’limda eng katta yordamchi vositaga aylandi. Ular o’quvchilarning idrok xususiyatiga mos kontent tanlash, mustaqil o’rganish trayektoriyalarini yaratish, qiyinchiliklarni aniq aniqlash va o’quv jarayonini doimiy monitoring qilish imkonini beradi. Universal dizayn metodlari esa ta’limning kirish imkoniyatini kengaytirib, barcha o’quvchilarga mos uch element — turli shakldagi taqdimot, turli shakldagi ifoda va turli shakldagi motivatsiya — asosida o’qituvchi faoliyatini optimallashtiradi. MTSS tizimi o’quvchilarga ko’p bosqichli yordam ko’rsatishni yo’lga qo’yar ekan, o’qituvchining har bir bosqichda mos strategiya tanlash kompetensiyasini mustahkamlaydi. Neyropedagogika va ijtimoiy-emotsional qo’llab-quvvatlovchi metodlar o’quvchining psixologik xususiyatlarini hisobga olib, xulq-atvorni boshqarish, e’tibor va xotira resurslarini faollashtirish, stressni kamaytirish kabi jarayonlarda samaradorlikni oshiradi.

Xalqaro tajribalar — Finlyandiya, Kanada, Singapur, Yaponiya, Avstraliya, Buyuk Britaniya kabi davlatlarda qo’llaniladigan innovatsion yondashuvlar — o’qituvchilarning inklyuziv kompetensiyasi ta’lim sifatining hal qiluvchi omili ekanini tasdiqlaydi. Finlyandiya modelida SEL va psixologik qo’llab-quvvatlash ustuvor bo’lsa, Kanada modeli neyropedagogik asosga tayanadi, Singapur raqamli resurslar va AI-diaagnostikadan faol foydalanadi, Yaponiyada esa ijtimoiy hamkorlik va raqamli etika o’qituvchi tayyorgarligining markazida turadi. Bu amaliyotlar o’qituvchini faqat metodik jihatdan emas, balki emotsional, texnologik, sotsial va madaniy kompetensiyalar jihatdan ham tayyorlash zarurligini ko’rsatadi.

O’zbekiston ta’lim tizimida so’nggi yillarda qabul qilingan PQ–3775, PQ–4312 qarorlari, inklyuziv ta’lim konsepsiyasi va 246-sonli buyruqlar doirasida o’qituvchilarni inklyuziv kompetensiyaga tayyorlash bo’yicha metodik xizmatning modernizatsiyasi boshlangan. KRK/KRS, onlinedu.uz, regional trening markazlari va yangi standartlar o’qituvchilar uchun innovatsion metodlarni o’rganish imkoniyatini kengaytirmoqda. Global tendensiyalarni milliy amaliyot bilan uyg’unlashtirish natijasida o’qituvchi uchun inklyuziv ta’limga tayyorlovning quyidagi kompetensiyalar majmuasi shakllanmoqda: shaxsga yo’naltirilgan rejalashtirish, differensial o’qitish, moslashtirilgan baholash, universal dizayn metodlari, raqamli moslashtirish,

psixologik qo‘llab-quvvatlash, krizis holatlarida to‘g‘ri pedagogik pozitsiya, hamkorlik va kommunikativ madaniyat.

Demak, inklyuziv ta’limga tayyorlashning innovatsion metodlari nafaqat metodik arsenalning kengayishi, balki o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tarilishiga, ta’limning hamma uchun teng imkoniyatli bo‘lishiga xizmat qiladigan asosiy transformatsion kuch hisoblanadi.

O‘qituvchilarni tayyorlashning innovatsion metodlari

Bugungi zamonaviy ta’lim tizimi o‘qituvchidan faqat bilim beruvchi bo‘lishni emas, balki har bir o‘quvchining rivojlanish ehtiyojini chuqur anglaydigan, dars jarayonini moslashtira oladigan va raqamli vositalardan samarali foydalana oladigan ko‘p qirrali mutaxassis sifatida shakllanishni talab qilmoqda. Shu sababdan o‘qituvchilarni tayyorlash jarayonida innovatsion metodlar markaziy o‘rin egallamoqda. Bu metodlar o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligini yangicha sifat bosqichiga ko‘tarib, ta’lim jarayonining individuallasuvi, moslashuvchanligi va samaradorligini ta’minlaydi.

Bugungi kunda eng asosiy innovatsion yondashuvlardan biri — Universal Dizayn for Learning (UDL) metodidir. UDL o‘qituvchiga o‘quv materialini turli shakllarda taqdim etish, o‘quvchilarga fikr bildirishning bir necha yo‘llarini taklif qilish va ularning motivatsiyasini turlicha yo‘llar orqali rag‘batlantirish imkonini beradi. Bu yondashuv ayniqsa sinfda turli ehtiyojga ega bo‘lgan o‘quvchilar bilan ishlashda samarali bo‘lib, o‘qituvchining moslashuvchanlik darajasini sezilarli oshiradi.

O‘qituvchilarni tayyorlashda keng qo‘llanilayotgan yana bir samarali metod — ko‘p darajali qo‘llab-quvvatlash tizimi (MTSS). Ushbu tizim o‘quvchining ehtiyojini erta aniqlab, unga mos pedagogik yordam ko‘rsatishni ta’minlaydi. O‘qituvchi MTSS orqali umumiy sinf yondashuvlaridan boshlab, qo‘shimcha individual qo‘llab-quvvatlashgacha bo‘lgan keng qamrovli strategiyalarni o‘zlashtiradi. Bu metod o‘qituvchining diagnostik ko‘nikmalarini kuchaytiradi va o‘quvchining ta’limga bo‘lgan ishtirokini oshiradi.

Innovatsion metodlarning muhim yo‘nalishlaridan biri — differensial o‘qitish. Bu yondashuv o‘quvchilarning darajasi, idrok usullari, qiziqishlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda darsni moslashtirishga yordam beradi. O‘qituvchi bir xil mavzuni turli murakkablik darajalarida, turli metodlarda va turli baholash usullari orqali taqdim etadi. Bu jarayon o‘qituvchidan ijodkorlik, tahliliy fikrlash va pedagogik moslashuvchanlikni talab qiladi.

Neyropedagogika asosidagi metodlar esa o‘qituvchini inson miyasi qanday o‘rganishi, stress, motivatsiya, xotira va e’tibor jarayonlarining o‘quv faoliyatiga ta’sirini chuqurroq tushunishga undaydi. Bu metod o‘qituvchiga o‘quvchilarning psixologik holatini inobatga olgan holda darsni rejalashtirish imkonini beradi va murakkab xulq-atvor holatlarini yengil boshqarishga yordam beradi.

So‘nggi yillarda global tendensiyalar orasida ijtimoiy-emotsional ta’lim (SEL) metodlari alohida o‘rin egallamoqda. Bu metod o‘quvchilarda emotsiyalarni boshqarish, hamkorlik, o‘z-o‘zini nazorat qilish, muammolarni tinch yo‘l bilan hal qilish kabi ko‘nikmalarni rivojlantiradi. SEL metodlarini bilgan o‘qituvchi sinfda ijobiy psixologik muhit yaratadi va o‘quvchilarning o‘rganish jarayoniga faolroq jalb etilishini ta’minlaydi.

Bundan tashqari, o‘qituvchilarni tayyorlashda raqamli texnologiyalarning o‘rni yildan-yilga ortib bormoqda. Moslashtirilgan o‘quv platformalari, sun’iy intellekt asosida diagnostika beruvchi tizimlar, AR/VR resurslari, video darslar va interaktiv simulyatsiyalar o‘qituvchiga o‘quv jarayonini boyitish, individual trayektoriyalarni yaratish hamda o‘quvchilarning o‘quv holatini tezkor baholash imkonini beradi. Raqamli texnologiyalar o‘qituvchini zamonaviy ta’limning eng muhim kompetensiyalaridan biri — raqamli pedagogik savodxonlik bilan qurollantiradi. Umuman olganda, o‘qituvchilarni tayyorlashning innovatsion metodlari ularni nafaqat mahoratli pedagog, balki o‘quvchiga yo‘naltirilgan ta’lim jarayonini tashkil eta oladigan, moslashuvchan, raqamli imkoniyatlardan foydalana oladigan, psixologik sezgir va yuqori darajada refleksiv mutaxassis sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Bu metodlar orqali o‘qituvchi har bir o‘quvchini alohida qadriyat sifatida ko‘rib, uning o‘ziga xos rivojlanish yo‘lini yaratishda faol sherikka aylanadi.

Xulosa. Yuqorida keltirilgan ilmiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchilarni inklyuziv ta’limga tayyorlashda innovatsion metodlar bugungi ta’lim tizimining eng zaruriy bo‘g‘iniga aylangan. Chunki zamonaviy sinf endilikda yagona tipdagi o‘quvchilardan iborat emas; aksincha, unda turli ehtiyojlar, qobiliyatlar, psixologik xususiyatlar va idrok shakllariga ega o‘quvchilar mahalliy ijtimoiy muhitning tabiiy xilma-xilligini aks ettiradi. Shuning uchun UDL, MTSS, differensial o‘qitish, neyropedagogika, SEL, raqamli texnologiyalar va moslashtirilgan pedagogik yondashuvlar o‘qituvchiga nafaqat darsni samarali tashkil etish, balki har bir o‘quvchi uchun qulay ta’lim muhiti yaratish imkonini beradi. Xalqaro tajribalar shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’limning muvaffaqiyati o‘qituvchining innovatsion kompetensiyasiga bevosita bog‘liq. Milliy islohotlar, yangi ta’lim konsepsiyalari, KRK/KRS tizimi va raqamli metodik qo‘llanmalar o‘qituvchilarning zamonaviy kompetensiyalarini oshirish uchun muhim asos yaratmoqda. Eng muhimi, innovatsion metodlar o‘qituvchini shaxsga yo‘naltirilgan, empatik, raqamli savodli, refleksiv va moslashuvchan pedagog sifatida shakllantirib, ta’limning “hamma uchun teng imkoniyat” tamoyilini real hayotga tatbiq etishga xizmat qiladi. Demak, inklyuziv ta’limga tayyorlovda innovatsion metodlarning joriy etilishi nafaqat zamon talabi, balki ta’lim sifatini oshirishning eng ishonchli yo‘lidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. B.S.Madrahimov, *Inklyuziv ta’limning metodik asoslari va o‘qituvchi kompetensiyasi*. Toshkent: Fan nashriyoti. 2023.
2. D.D.Islamova, *Zamonaviy pedagogika va inklyuziv metodlar*. “Ta’lim taraqqiyoti” jurnali, 2-son. 2024.
3. M.U. Xolmatova, *Maxsus pedagogika va inklyuziv ta’lim*. Toshkent: Innovatsion ta’lim markazi. 2022.
4. F.Sh. G‘aybullayeva, *O‘qituvchilarning psixologik tayyorgarligi va inklyuziv muhit*. “Pedagogik izlanishlar” jurnali, 4-son. 2023.
5. A.A. Jo‘rayev, *O‘zbekiston ta’lim tizimida inklyuziv yondashuvni joriy etish masalalari*. Toshkent: TDPU nashriyoti 2021.
6. UNESCO Inclusive Education Portal *Innovative strategies for inclusive teaching*. <https://www.unesco.org/inclusive-education>. 2024.
7. OECD Education Spotlight. *Teacher readiness for inclusive classrooms*. <https://www.oecd.org/education>. 2023.

UZLUKSIZ TA’LIMNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK YONDASHUVLARI PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL APPROACHES TO CONTINUOUS EDUCATION

Boltayeva Qunduz Raximbergan qizi

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada uzluksiz ta’lim jarayonidagi pedagogik-psixologik yondashuvlarini yoritib berish maqsad qilib olingan.

Kalit soʻzlar: *uzluksiz ta’lim, bilim, koʻnikma, individual, psixologiya, pedagogika, qobiliyat, xarakter, shaxs.*

Abstract. This article aims to highlight the pedagogical and psychological approaches in the process of continuous education.

Key words: *continuous education, knowledge, skill, individual, psychology, pedagogy, ability, character, personality.*

Аннотация. В данной статье ставится цель осветить педагогико-психологические подходы в процессе непрерывного образования.

Ключевые слова: *непрерывное образование, знания, навыки, индивидуальность, психология, педагогика, способности, характер, личность.*

Kirish. Ma’lumki dunyodagi mavjud barcha jamiyatning kelajagi, taraqqiyoti ta’lim tizimining qay darajada taraqqiy etgani bilan belgilanadi. Shu boisdan ham, hozirda mustaqil taraqqiyot yoʻlidan ildam borayotgan davlatimizning uzluksiz ta’limni isloh qilish va takomillashtirish, yangi sifat bosqichiga koʻtarish, unga ilgʻor pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy qilish hamda samaradorligini oshirish davlat siyosati darajasiga koʻtarilgani ham sir emas. [1; 10].

Respublikamizda uzluksiz ta’lim tizimini ishlab chiqishda milliy ta’lim modeli ilmiy yondashuvining oʻziga xos xususiyati shundaki, uzluksiz ta’lim tizimi yaxlitlik, uzviylik va uzluksizlikda, ya’ni bir butun tizim shaklida qaraladi. Uzviylik va uzluksizlik ta’lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy tamoyillaridan biri sifatida belgilanib, pedagogika nazariyasida uni ifodalovchi tizimlilik va izchillik ta’limning metodologik asosini tashkil qilishi bilan birga didaktik prinsip sifatida ham alohida qayd etilgan. Ta’limning uzviyligi – ta’lim mazmunining tizimliliigi, izchilligi va mantiqan bogʻliqligi ta’minlanishini, oʻquvchilar oʻzlashtirgan bilimlarning keyingi bosqichlarda koʻnikma va malakalarga oʻtishiga asos yaratuvchi, ta’limning har bir bosqichida ma’lum darajada bilim, koʻnikma va malakalarni shakllantirishni ta’minlashni talab qiluvchi didaktik prinsipdir. Uzviylikning mohiyati har bir shaxsga oʻziga mos bilim olish sharoitlarini yaratib bera oladigan ta’limga boʻlgan shaxs va jamiyatning ehtiyojlarini qoniqtirish zarurati bilan belgilanadi. [1; 14].

Uzluksiz ta’lim – inson butun hayoti mobaynida olishi mumkin bo’lgan ta’lim. Uzluksiz ta’lim deganda, uning rivojlanishi tugamasligi, tadrijiy bog’liq bo’lgan bir necha bosqichlarga bo’linishi, har bir bosqich yangi, ancha yuqori darajadagi bosqichga o’tish uchun imkon yaratishi tushuniladi. [1; 41].

Uzluksiz ta’lim – malakali raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning asosi bo’lib, ta’limning barcha turlarini, davlat ta’lim standartlarini, kadrlar tayyorlash tizimi tuzil masi va uning faoliyat ko’rsatish muhitini o’z ichiga oladi: fan – yuqori malakali mutaxassislar tayyorlovchi va ulardan foydalanuvchi, ilg’or pedagogik va axborot texnologiyalarini ishlab chiquvchi; ishlab chiqarish – kadrlarga bo’lgan ehtiyojni, shuningdek ularning tayyorgarlik sifati va saviyasiga nisbatan qo’yiladigan talablarni belgilovchi asosiy buyurtmachi, kadrlar tayyorlash tizimini moliya va moddiy-texnika jihatidan ta’minlash jarayonining qatnashchisi. [1; 41].

Pedagogika bilan psixologiyaning o’zaro hamkorligi va aloqasi an’anaviy va azaliy bo’lib, ularning yosh avlod tarbiyasini zamon talablari ruhida amalga oshirishdagi roli va nufuzi o’ziga xosdir. Respublikamizda amalga oshirilayotgan «Ta’lim to’g’risidagi Qonun» hamda «Kadrlar tayyorlashning Milliy Dasturi»ni amalga oshirish ikki fan hamkorligi va o’zaro aloqasini har qachongidan ham dolzarb qilib qo’ydi. Milliy dasturda e’tirof etilgan yangicha modeldagi shaxsni kamol toptirish, uning chuqur bilimlar sohibi bo’lib etishishi, barkamolligini kafolatlovchi shart-sharoitlar orasida yangi pedagogik texnologiyalarini ta’lim va tarbiya jarayonlariga tatbiq etishda pedagogikaning o’z uslub va qoidalari yetarli bo’lmaydi. Shuning uchun ham psixologiya u bilan hamkorlikda yosh avlod ongining ta’lim olish davrlaridagi rivojlanish tendentsiyalaridan tortib, toki yangicha o’qitish texnologiyalarini bola tomonidan o’zlashtirilishi va undagi aqliy hamda intellektual qobiliyatlarga nechog’lik ta’sir ko’rsatayotganligini o’rganish va shu asosda ishni tashkil etish psixologiyadagi metodlarni didaktik metodlar bilan uyg’unlashtirishni taqozo etadi. Ayniqsa, ma’naviy barkamollik tamoyillarini maktabda va yangi tipdagi ta’lim muassasalarida joriy etish ham shaxs psixologiyasini teran bilgan holda o’qitishning eng ilg’or va zamonaviy shakllarini amaliyotga tatbiq etishni nazarda tutadi. Shaxsga ta’lim va tarbiya berishning alohida emas, birgalikda qaralishida pedagogika va psixologiya fanlarining o’zaro uzviyligi muhimdir. Hozirgi kunlarda ta’lim sifati va samaradorligini oshirish uchun ta’lim oluvchining psixologik xususiyatlarini bilgan holda, unga pedagogik ta’sir etish va uni yangi bilimlarga yo’naltirish texnologiyasi joriy etilganligi ham bu ikki fan bir-biriga chambarchas bog’liq ekanligini ko’rsatadi. [2; 99, 100].

K.Rodgers ta’limni tayyor bilimlarni uzatish va o’rgatish emas, balki o’quvchining ko’proq qanday qilib yaxshiroq o’qishga o’rganish, qay tarzda samarali moslashish va o’z-o’zini o’zgartirishni o’rganish, ishonch uchun asosni bilimlar emas, bilimlarni izlash jarayonini tushunib yetishiga xizmat qiluvchi maqsadga yo’naltirilgan jarayon, sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, zamonaviy ziyoli shaxs – mutlaq o’zgarmas bilimlar yo’qligini tushungan, yangi bilimlarni mustaqil o’zlashtiradigan, doimiy o’zgaruvchan jamiyatga muvaffaqiyatli moslasha oladigan shaxs. [1; 165].

Psixologik madad berish, boshqalarning tajribalariga hurmat bilan qarash, tinglovchilarning qabul qiluvchi qaror va harakatlariga do’stona munosabat bularning barchasi o’qishga qiziqish va uyushgan holda rivojlanishga olib keladi. O’quvchilarning o’quv-bilish faoliyatini

takomillashtirishda quyidagi metodlardan foydalanish maqsadga muvofiq, degan didaktik asosga tayangan holda ushbu metodlarni tajriba-sinov jarayoniga D.Hidoyatova tomonidan jalb etilgan:

1. Treninglar o‘tkazish.
2. O‘quv munozaralari tashkil etish.
3. Davra stollarini tashkillashtirish.
4. Ta’limiy o‘yinlardan foydalanish.
5. Ishchan o‘yinlar tashkil etish.
6. Faol metodlar yordamida interaktiv mashg‘ulotlarni tashkil etish.
7. Seminarlar o‘tkazish.

Ta’lim jarayonining nazariy asoslari muntazam rivojlanayotgan hozirgi sharoitda o‘qituvchilardan vujudga kelayotgan yangi muammolarni yecha olish salohiyati ta’lab etiladi. Buning uchun o‘qituvchilarda yuqori darajada gi kasbiy barqarorlik tarkib topgan bo‘lishi lozim. Yangi vazifalar va ta’limning rivojlanish tendensiyalari bo‘lajak o‘qituvchilarining ham shaxsiyati va kasbiy faoliyatiga nisbatan alohida talablar qo‘yishni taqozo qilmoqda. Shu mu’nosabat bilan bo‘lajak o‘qituvchilardan o‘z kasbiy mahoratlarini muntazam oshirish talab etilmoqda. [1;168].

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, uzluksiz ta’lim tizimi maktabgacha ta’limdan boshlab, maktab, oliy ta’lim, malaka oshirish va o‘zini o‘zi rivojlantirish bosqichlarigacha uzluksiz davom etadi. Uzluksiz ta’lim tizimi pedagogika va psixologiya yondashuvlarning uyg‘unligi orqali namoyon bo‘ladi. Shaxsning butun hayoti davomida o‘rganish motivatsiyasi, kompetensiyalarni rivojlantirish va psixologik qo‘llab-quvvatlash uzluksiz ta’limning asosiy mezonlaridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. B.X.Xodjayev, Z.T.Saliyeva, N.B.Matkarimova. Pedagogikaning pragmatik aspektlari: darslik – Toshkent: « Ijod Nashr» nashriyoti. 2023 – 10-14-41-165-168-betlar.
2. A.A.Usmanova. Pedagogika va psixologiya. O‘quv qo‘llanma. –T.: JIDU. – Toshkent - 2014. 99-100-betlar.

ALOHIDA TA’LIM EHTIYOJLARI BO’LGAN O’QUVCHILARDA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHNING INNOVATSION METODLARI

Toyirova Madina

*A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat
milliy instituti mustaqil tadqiqotchisi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada inklyuziv ta’lim muhitida tahsil olayotgan alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan o’quvchilarning kommunikativ ko’nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish masalalari tahlil qilinadi. Kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda qo’llaniladigan metodlarning nazariy asoslari, amaliy yondashuvlari hamda samarali usullari yoritiladi. Shuningdek, metodlarni qo’llash jarayonida pedagogning roli, ta’lim muhitining moslashtirilishi va o’quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olish masalalari muhokama qilinadi.

Tayanch so’zlar. inklyuziv ta’lim, alohida ta’lim ehtiyojlari, kommunikativ ko’nikmalar, metodlar, ijtimoiylashuv, hamkorlik.

Globalashuv sharoitida ta’lim tizimi oldida turgan dolzarb vazifalardan biri - barcha o’quvchilarning, jumladan, alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan (ATEB) bolalarning ham sifatli ta’lim olishlarini ta’minlashdir. Inklyuziv ta’lim - imkoniyati cheklangan bolalar bilan sog’lom tengdoshlarini birgalikda o’qitishga qaratilgan yondashuv bo’lib, unda asosiy e’tibor bolalarning ijtimoiylashuvi, shaxsiy rivojlanishi hamda kommunikativ ko’nikmalarini shakllantirishga qaratiladi.

Kommunikativ ko’nikmalar o’quvchilarning jamiyatga moslashuvi, o’z fikrini ifoda etishi, suhbat qurishi va muloqot madaniyatini egallashida muhim omil hisoblanadi. Shu sababli, alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan o’quvchilar bilan ishlashda maxsus metodlardan foydalanish pedagoglar zimmasiga katta mas’uliyat yuklaydi.

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan o’quvchilar, odatda, nutqiy rivojlanishda, ijtimoiy muloqotda, o’z fikrini aniq ifoda etishda yoki tinglovchini tushunishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Bunday o’quvchilar uchun kommunikativ kompetensiyani shakllantirish, ta’lim jarayonida faol ishtirok etish, sinfdoshlar va pedagoglar bilan samarali muloqot qilish, ijtimoiy moslashuv, kelajakda kasbiy faoliyatga tayyorlanish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Shu boisdan, kommunikativ ko’nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan metodlar inklyuziv ta’limning ajralmas qismi hisoblanadi.

Inklyuziv ta’lim sharoitida o’quvchilarning kommunikativ ko’nikmalarni rivojlantirishda quyidagi metodlarni qo’llash samarali hisoblanadi.

Dialog asosida tashkil etilgan mashg’ulotlarda o’quvchi oddiy savol-javoblardan boshlab, murakkab muloqot shakllarigacha o’zlashtiradi. Pedagoglar savollarni soddalashtirishi, ko’makchi so’zlardan foydalanishi lozim. Bu metod o’quvchilarda nutqiy faollikni oshiradi.

Rolli o’yinlar. Rolli o’yinlar orqali o’quvchilar turli ijtimoiy vaziyatlarda o’zini tutish, so’zlashish va muloqot qilishni mashq qiladilar. Masalan: “Do’konda xarid qilish”, “Kutubxonada suhbat”, “Shifokor qabulida” kabi vaziyatli o’yinlar. Bu usul ijtimoiy muloqot ko’nikmalarini mustahkamlaydi.

Jamoaviy ishlash metodi. Kichik guruhlarda bajariladigan topshiriqlar — plakat chizish, loyiha yaratish, she’r o’qish, suhbatlar tashkil qilish — o’quvchilarni hamkorlikka undaydi. Guruh

ichidagi muloqot kommunikativ kompetensiyaning rivojlanishiga zamin yaratadi. Vizual va multimediya vositalaridan foydalanish. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan o’quvchilar uchun ko’rgazmali materiallar - rasmlar, piktogrammalar, videolar juda samarali hisoblanadi. Bu vositalar orqali ular so’zlarni aniqroq tushunadi va o’z fikrini ifoda qilishda yordamchi vositalardan foydalanadi. “Savol-javob” va “Intervyu” metodlari. O’quvchilar juftlikda yoki guruhda suhbat tashkil etish orqali savol berish va javob qaytarishni o’rganadilar. Bu usul muloqot madaniyatini, suhbat qurishda navbat kutish, fikrni qisqa va aniq ifodalash ko’nikmalarini shakllantiradi.

Musiq va ritmik mashg’ulotlar. Nutqiy faoliyatida qiyinchiliklari bo’lgan bolalar uchun qo’shiq aytilish, she’r o’qish, ritmik o’yinlar ham samarali. Bunda bolalar tovushlarni aniq talaffuz qilish, intonatsiyani tushunish va his qilishni o’rganadilar. Metodlarni qo’llashda pedagogning roli muhim va ahamiyatlidir. O’qituvchi kommunikativ metodlarni qo’llashda o’quvchilarning individual rivojlanish xususiyatlarini hisobga olish, o’quv muhitini qo’llab-quvvatlovchi, ijobiy psixologik muhit yaratish, rag’batlantirish va motivatsiya berish, nutqiy faoliyatni sodda jumalardan murakkabga qarab bosqichma-bosqich rivojlantirishga alohida e’tibor qaratishi zarur:

Pedagogik kuzatishlar shuni ko’rsatadi-ki, inklyuziv sinflarda kommunikativ metodlardan tizimli foydalanilganda, alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan o’quvchilarda nutqiy faollik oshadi, ularning ijtimoiylashuvi yengillashadi, o’z-o’zini ifoda etish qobiliyati rivojlanadi, sinf jamoasida tolerantlik va hamkorlik muhiti shakllanadi. Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta’limda alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan o’quvchilarning kommunikativ ko’nikmalarini rivojlantirish ularning ta’lim jarayonida muvaffaqiyat qozonishlari, jamiyatga moslashuvlari va kelajakda mustaqil hayotga tayyorlanishlari uchun zarurdir. Dialogik metod, rolli o’yinlar, guruhli ishlash, vizual vositalardan foydalanish, savol-javoblar va musiqiy-ritmik mashg’ulotlar eng samarali metodlar sirasiga kiradi. Pedagoglarning metodlarni to’g’ri tanlashi, moslashtirilgan muhit yaratishi va har bir o’quvchining individual xususiyatini hisobga olishi kommunikativ kompetensiyaning samarali rivojlantirishga olib keladi. Shu tariqa, inklyuziv ta’lim nafaqat bilim berish, balki jamiyatda muloqotga kirisha oladigan, o’z fikrini erkin ifoda etadigan shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 13-oktabrdagi “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to’g’risida” gi 638-son qarori.
2. Vygotskiy L.S. “Pedagogik psixologiya.” – Moskva: Pedagogika, 1991.
3. UNESCO. (2020). Inclusion and Education: All means all. Global Education Monitoring Report. Paris: UNESCO Publishing.
4. D.Nazarova. Zaif eshituvchi bolalarni inklyuziv ta’limga jalb etish jihatlari/ “Himoyaga muhtoj guruhdagi bolalar va ularning oilalariga majmuaviy yordamning samarali modeli-ularning jamiyatga ijtimoiylashuvini ta’minlash omili sifatida” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiya/Samarqand. 2020
5. D.Nazarova. Inklyuziv ta’lim jarayonida qo’llaniluvchi metodlar tavsifi / Zamonaviy uzluksiz ta’lim sifatini oshirish: innovatsiya va istiqbollari” mavzusida Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya/TDPU2020
6. Axmedova D., Jo’raeva M. Inklyuziv ta’lim metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.

INKLYUZIV TA’LIMDA O’QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

Shakirova Muazzamxon Alidjanovna

Farg‘ona viloyati Marg‘ilon shahar 17-maktab

boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada inklyuziv ta’lim jarayonida o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish masalalari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Inklyuziv ta’lim sharoitida o‘quvchilarning individual ehtiyojlari va imkoniyatlarini inobatga olgan holda ta’lim berish zarurligi ta’kidlanadi. Shuningdek, o‘qituvchilarning pedagogik mahorati, psixologik tayyorgarligi, kommunikativ ko‘nikmalari va zamonaviy innovatsion texnologiyalardan foydalanish malakalari yetarli bo‘lmaganda turli muammolar yuzaga kelishi asoslab berilgan. Maqolada ushbu muammolarning yechimlari sifatida o‘qituvchilarni qayta tayyorlash va malaka oshirish kurslarini takomillashtirish, maxsus metodik qo‘llanmalarni yaratish, hamkorlik pedagogikasiga asoslangan yondashuvlarni keng joriy etish zarurligi ko‘rsatib o‘tilgan. Tadqiqot natijalari inklyuziv ta’limda o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish ta’lim samaradorligini oshirishda muhim omil ekanligini isbotlaydi.

Kalit so‘zlar: Inklyuziv ta’lim, kasbiy kompetentlik, pedagogik mahorat, psixologik tayyorgarlik, innovatsion texnologiyalar, hamkorlik pedagogikasi, malaka oshirish.

Аннотация: В данной статье научно проанализированы вопросы развития профессиональной компетентности учителей в условиях инклюзивного образования. Подчеркивается необходимость организации образовательного процесса с учетом индивидуальных потребностей и возможностей учащихся. Обосновано, что недостаточный уровень педагогического мастерства, психологической подготовки, коммуникативных навыков и умений использовать современные инновационные технологии может привести к различным проблемам. В качестве решений предлагаются совершенствование курсов переподготовки и повышения квалификации педагогов, разработка специальных методических пособий, а также внедрение подходов, основанных на педагогике сотрудничества. Результаты исследования показывают, что развитие профессиональной компетентности учителей в инклюзивном образовании является важным фактором повышения эффективности обучения.

Ключевые слова: инклюзивное образование, профессиональная компетентность, педагогическое мастерство, психологическая подготовка, инновационные технологии, педагогика сотрудничества, повышение квалификации.

Abstract: This article provides a scientific analysis of the development of teachers' professional competence in the context of inclusive education. It emphasizes the necessity of organizing the educational process by taking into account the individual needs and abilities of students. The study argues that insufficient pedagogical skills, psychological preparedness, communication abilities, and the use of modern innovative technologies may lead to various challenges. As solutions, the article suggests improving teacher retraining and professional development programs, developing special methodological guidelines, and implementing approaches based on collaborative pedagogy. The findings demonstrate that enhancing teachers'

professional competence in inclusive education is a crucial factor in increasing the effectiveness of teaching and learning.

Keywords: inclusive education, professional competence, pedagogical skills, psychological preparedness, innovative technologies, collaborative pedagogy, professional development.

Kirish. XXI asr ta’lim tizimi jamiyat taraqqiyotining eng muhim omillaridan biri sifatida inson kapitalini rivojlantirishga yo’naltirilmoqda. Bugungi globallashuv sharoitida ta’lim tizimining asosiy vazifasi barcha o’quvchilarga, jumladan, imkoniyati cheklangan bolalarga ham sifatli ta’lim berishdan iboratdir. Shu bois, O’zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar doirasida inklyuziv ta’lim tizimini rivojlantirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Inklyuziv ta’limning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi, avvalo, o’qituvchilarning kasbiy kompetentligiga bevosita bog’liqdir. Chunki o’qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki o’quvchilarni ruhlantiruvchi, ularning individual ehtiyoj va imkoniyatlarini inobatga oluvchi, psixologik qo’llab-quvvatlovchi hamda hamkorlik muhitini yaratuvchi shaxs sifatida namoyon bo’ladi. Shu nuqtai nazardan, o’qituvchilarning kasbiy mahorati, pedagogik kompetensiyalari, kommunikativ qobiliyatlari va innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish ko’nikmalari inklyuziv ta’lim sifatini belgilovchi asosiy mezon hisoblanadi.

Biroq amaliyotda ko’plab muammolar ham mavjud: o’qituvchilarning maxsus tayyorgarlik darajasi yetarli emasligi, psixologik yondashuvlarning sustligi, mos metodik qo’llanmalar va innovatsion resurslarning kamligi ta’lim samaradorligiga salbiy ta’sir ko’rsatmoqda. Shu bois inklyuziv ta’limda o’qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish, ularni qayta tayyorlash va malaka oshirish kurslarini takomillashtirish, xorijiy tajribalarni o’rganib amaliyotga joriy etish bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biri sanaladi.

Inklyuziv ta’lim bugungi kunda nafaqat O’zbekiston, balki butun dunyo ta’lim tizimining ustuvor yo’nalishlaridan biri hisoblanadi. Zero, imkoniyati cheklangan bolalarni ta’lim jarayoniga jalb etish ularning ijtimoiylashuvi, shaxs sifatida rivojlanishi hamda jamiyatda munosib o’rin topishida muhim ahamiyat kasb etadi. BMTning “Nogironlar huquqlari to’g’risida”gi Konvensiyasi va O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonunida ham inklyuziv ta’limni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan biri sifatida belgilangan.

Shu nuqtai nazardan qaralganda, o’qituvchilarning kasbiy kompetentligini oshirish masalasi juda ham dolzarbdir. Chunki inklyuziv ta’lim samaradorligi bevosita o’qituvchining pedagogik mahorati, shaxsiy sifatleri, innovatsion yondashuvlari hamda turli ehtiyojlarga ega o’quvchilar bilan ishlash malakasiga bog’liq. Bugungi kunda O’zbekistonda bu borada qator islohotlar amalga oshirilayotgan bo’lsa-da, amaliyotda hali ham qator muammolar saqlanib qolmoqda.

Xususan, o’qituvchilarning maxsus tayyorgarligi yetarli emasligi, o’quv dasturlarining moslashuvchanligi pastligi, metodik qo’llanmalar va resurslarning kamligi, shuningdek, psixologik-pedagogik yondashuvlarning sustligi inklyuziv ta’lim sifatiga salbiy ta’sir ko’rsatmoqda. Shu sababli inklyuziv ta’limda o’qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish bo’yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish, xorijiy ilg’or tajribalarni o’rganib amaliyotga joriy etish bugungi kunda o’z dolzarbligini yo’qotmay kelmoqda.

Asosiy qism. Inklyuziv ta’limning asosiy mohiyati – barcha bolalarga, jumladan imkoniyati cheklangan o’quvchilarga ham ta’lim jarayonida teng imkoniyatlar yaratishdan iboratdir. Ta’lim

tizimida inklyuziv yondashuvni keng joriy etish pedagog kadrlarning kasbiy kompetentligini tubdan yangilashni talab etadi. Chunki o‘qituvchi nafaqat o‘z fani bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishi, balki o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ularga moslashuvchan ta’lim berish mahoratiga ham ega bo‘lishi zarur. Bu jarayonda psixologik-pedagogik tayyorgarlik, innovatsion metodlardan foydalanish, kommunikativ ko‘nikmalar, hamkorlikka tayyorlik kabi kompetensiyalar alohida ahamiyat kasb etadi.

Amaliyotda kuzatilishicha, ko‘plab o‘qituvchilar inklyuziv sinflarda ishlashda bir qator muammolarga duch keladilar. Ulardan eng asosiysi – maxsus bilim va tajribaning yetishmasligi. Masalan, nogironligi bo‘lgan o‘quvchilar bilan ishlashda individual rivojlantiruvchi dasturlar tuzish, turli sensor, kognitiv yoki emotsional ehtiyojlarni qondirish metodlarini qo‘llashda o‘qituvchilar ko‘p hollarda qiynalishadi. Shuningdek, maktablarda metodik qo‘llanmalar, innovatsion texnologiyalar, texnik vositalarning yetarli emasligi ham jarayonni murakkablashtiradi. Bu holat o‘quvchilar bilim sifati va ijtimoiy moslashuv darajasiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Ilmiy manbalarda qayd etilishicha, o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishning bir necha muhim yo‘nalishlari mavjud. Birinchidan, malaka oshirish va qayta tayyorlash tizimini yangilash talab etiladi. An’anaviy kurslardan farqli ravishda inklyuziv ta’limga ixtisoslashgan dasturlar ishlab chiqilishi, ular amaliy mashg‘ulotlar, keys-stadi, trening va seminarlar asosida tashkil etilishi lozim. Ikkinchidan, o‘qituvchilarda psixologik chidamlilikni, stressga bardoshlilikni, empatiya va muloqot madaniyatini shakllantirish zarur. Chunki inklyuziv muhitda turli ehtiyoj va imkoniyatga ega bolalar bilan ishlash yuqori darajadagi emotsional barqarorlikni talab etadi.

Bundan tashqari, xorijiy ilg‘or tajribalar shuni ko‘rsatmoqdaki, o‘qituvchilarni qo‘llab-quvvatlovchi mentorlik tizimini joriy etish samarali natijalar beradi. Tajribali pedagoglarning yosh o‘qituvchilarga metodik yordam berishi, turli vaziyatlarda to‘g‘ri yondashuvlarni ko‘rsatishi kasbiy kompetensiyani mustahkamlashda muhim omil hisoblanadi. Shu bilan birga, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, elektron resurslar yaratish, interfaol metodlarni qo‘llash inklyuziv ta’lim jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Bugungi kunda O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim sohasida qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, maxsus pedagogika bo‘yicha o‘quv dasturlari takomillashtirilmoqda, ilmiy tadqiqotlarga asoslangan tavsiyalar ishlab chiqilmoqda, turli grant loyihalari orqali zamonaviy metodik vositalar joriy qilinmoqda. Biroq mavjud muammolarni kompleks hal etish uchun tizimli yondashuv zarur: o‘qituvchilarni tayyorlash jarayonida amaliyotga yo‘naltirilgan ta’limni kuchaytirish, inklyuziv ta’limga moslashgan metodik materiallar yaratish, ota-onalar va pedagoglar hamkorligini mustahkamlash muhim hisoblanadi. Shunday qilib, inklyuziv ta’limda o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish nafaqat ta’lim sifatini oshiradi, balki jamiyatda teng imkoniyatlar muhitini shakllantirish, ijtimoiy adolat va barqaror taraqqiyotga erishish uchun ham muhim shartdir. Bu masalani hal qilish ilmiy asoslangan yondashuv, davlat va jamiyat hamkorligi hamda pedagogik innovatsiyalarni keng tatbiq etishni taqozo etadi.

Bugungi globallashuv davrida ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri barcha bolalarga teng imkoniyat yaratish, shu jumladan, imkoniyati cheklangan o‘quvchilarning sifatli ta’lim olishini ta’minlashdir. Shu boisdan inklyuziv ta’lim konsepsiyasi nafaqat xalqaro miqyosda, balki O‘zbekistonda ham ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylanmoqda. Inklyuziv

ta’limning samarali tashkil etilishi, avvalo, o’qituvchilarning kasbiy kompetentligiga, ya’ni pedagogik, psixologik va metodik tayyorgarlik darajasiga bevosita bog’liqdir.

Muammolar

1. O’qituvchilarning inklyuziv ta’lim bo’yicha maxsus bilim va ko’nikmalarining yetarli emasligi.
2. Ta’lim jarayonida individual yondashuvni ta’minlashda metodik qo’llanmalar, moslashtirilgan dasturlar va resurslarning yetishmasligi.
3. O’qituvchilarda psixologik tayyorgarlik, empatiya va kommunikativ kompetensiyaning yetarli darajada shakllanmaganligi.
4. Maktablarning moddiy-texnik bazasi, jumladan, maxsus jihozlar va innovatsion texnologiyalar bilan ta’minlanish darajasining pastligi.
5. Ota-onalar va pedagoglar o’rtasidagi hamkorlikning sustligi, jamoatchilikda inklyuziv ta’limga nisbatan to’liq tushunchaning shakllanmaganligi.

Yechimlar

1. O’qituvchilarni qayta tayyorlash va malaka oshirish kurslarini inklyuziv ta’limga mos holda modernizatsiya qilish, amaliy mashg’ulotlar va treninglarga e’tibor qaratish.
2. Inklyuziv ta’limga moslashtirilgan o’quv dasturlari, metodik qo’llanmalar va elektron resurslarni yaratish hamda amaliyotga keng joriy etish.
3. O’qituvchilarda psixologik chidamlilik, empatiya, stressga bardoshlilik va kommunikativ ko’nikmalarni rivojlantirish bo’yicha maxsus trening va psixologik mashg’ulotlar tashkil etish.
4. Maktablarni innovatsion texnologiyalar, maxsus jihozlar va moslashtirilgan o’quv muhitlari bilan ta’minlash, zamonaviy AKT vositalaridan foydalanishni kengaytirish.
5. Ota-onalar, pedagoglar va jamoatchilik o’rtasida samarali hamkorlikni yo’lga qo’yish, inklyuziv ta’lim madaniyatini targ’ib qilish.

Inklyuziv ta’limda o’qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish nafaqat ta’lim sifatini oshirish, balki ijtimoiy adolatni qaror toptirish, barcha farzandlar uchun teng imkoniyatlarni yaratish hamda barqaror taraqqiyotga erishishning muhim sharti hisoblanadi. Muammolarni ilmiy asoslangan yondashuvlar va amaliy yechimlar bilan hal etish orqali O’zbekiston ta’lim tizimida inklyuzivlik tamoyillarini samarali joriy etish mumkin.

Hozirgi globallashuv va modernizatsiya davrida ta’lim tizimining eng muhim vazifalaridan biri — barcha bolalarga, shu jumladan, imkoniyati cheklangan o’quvchilarga ham sifatli ta’lim olish imkoniyatini yaratishdir. Shu nuqtai nazardan, inklyuziv ta’lim tushunchasi jahon hamjamiyati miqyosida ustuvor yo’nalishlardan biri sifatida qaralmoqda. O’zbekiston Respublikasida ham ushbu yo’nalishda keng ko’lamli islohotlar olib borilmoqda va bu jarayonning samaradorligi, avvalo, o’qituvchilarning kasbiy kompetentligiga bevosita bog’liqdir.

Mavzuni o’rganish zarurati, birinchi navbatda, inklyuziv ta’lim jarayonida o’qituvchining pedagogik va psixologik tayyorgarligi, kommunikativ ko’nikmalari, innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish qobiliyati ta’lim sifati va samaradorligiga bevosita ta’sir ko’rsatishi bilan izohlanadi. Agar o’qituvchilar maxsus metodik bilim va ko’nikmalarga ega bo’lmasalar, imkoniyati cheklangan bolalarning individual ehtiyojlari qondirilmaydi, bu esa ta’lim jarayonida teng imkoniyatlar yaratishga to’sqinlik qiladi.

Amaliyot shuni ko’rsatmoqdaki, hozirgi kunda o’qituvchilarni inklyuziv ta’lim sharoitida samarali faoliyat yuritishga tayyorlash yetarli darajada emas. Metodik qo’llanmalar, o’quv

dasturlarining moslashuvchanligi, psixologik-pedagogik yondashuvlarning rivojlanmaganligi hamda moddiy-texnik ta’minotning sustligi ushbu yo’nalishda asosiy muammolar sifatida mavjud. Shu bois, inklyuziv ta’limda o’qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish masalasini ilmiy tadqiq etish va amaliy yechimlar ishlab chiqish zarurati dolzarbdir.

Mazkur mavzuni chuqur o’rganish orqali o’qituvchilarni qayta tayyorlash va malaka oshirish tizimini takomillashtirish, ilg’or xorijiy tajribalarni milliy ta’lim amaliyotiga joriy etish, psixologik tayyorgarlikni mustahkamlash hamda innovatsion texnologiyalar asosida yangi metodik qo’llanmalar ishlab chiqish imkonini beradi. Bu esa o’z navbatida ta’lim sifatini oshirish, har bir o’quvchi uchun teng imkoniyatlar yaratish va jamiyatda inklyuzivlik madaniyatini shakllantirishda beqiyos ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Yuqorida bayon etilgan fikr-mulohazalardan kelib chiqib aytish mumkinki, inklyuziv ta’lim bugungi kunda ta’lim tizimining eng dolzarb yo’nalishlaridan biridir. Imkoniyati cheklangan o’quvchilarni umumiy ta’lim muassasalariga jalb qilish nafaqat ta’limiy, balki ijtimoiy jihatdan ham ulkan ahamiyat kasb etadi. Shu bois inklyuziv ta’limning muvaffaqiyati, avvalo, o’qituvchilarning kasbiy kompetentligiga, ya’ni ularning pedagogik mahorati, psixologik tayyorgarligi, kommunikativ ko’nikmalari va innovatsion yondashuvlaridan samarali foydalanish qobiliyatiga bog’liqdir. Amaliyot shuni ko’rsatmoqdaki, inklyuziv ta’lim jarayonida bir qator muammolar mavjud: o’qituvchilarning maxsus bilim va ko’nikmalari yetarli emasligi, metodik ta’minotning sustligi, psixologik tayyorgarlikning yetishmasligi hamda moddiy-texnik sharoitlarning cheklanganligi. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun tizimli yondashuv zarur: malaka oshirish va qayta tayyorlash kurslarini modernizatsiya qilish, metodik qo’llanmalar yaratish, psixologik-pedagogik treninglarni yo’lga qo’yish, ta’lim muassasalarini innovatsion texnologiyalar bilan ta’minlash va ota-onalar hamda pedagoglar hamkorligini mustahkamlash.

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta’limda o’qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish nafaqat ta’lim sifatini oshiradi, balki ijtimoiy tenglikni ta’minlaydi, har bir bolaga bilim olish uchun teng imkoniyat yaratadi va jamiyatda inklyuzivlik madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Bu borada ilmiy asoslangan yondashuvlar va ilg’or tajribalarni amaliyotga tatbiq etish kelgusida inklyuziv ta’limning yanada samarali rivojlanishiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Karimova V.M. Psixologiya: umumiy va ijtimoiy asoslar. – Toshkent: O’zbekiston faylasuflari jamiyati, 2019.
2. G’oziev E. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O’zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2020.
3. Qodirova F. Maxsus pedagogika asoslari. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2021.
4. Rasulova M., Tohirov O. Inklyuziv ta’lim: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Innovatsiya, 2022.
5. Bozorova D. Inklyuziv ta’limda psixologik-pedagogik yondashuvlar. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2021.
6. UNESCO. Inclusive Education: Guidelines for Policy and Practice. – Paris, 2020.
7. Florian L. The SAGE Handbook of Special Education. – London: SAGE Publications, 2018.
8. Ainscow M., Booth T. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. – Bristol: CSIE, 2019.

3-SHO‘BA. IJTIMOIIY VA AMALIY FANLARNI O‘QITISHDA INTEGRATSIYA VA INNOVATSIYALAR

BOLA HUQUQLARINI TA’MINLASH – DAVLAT SIYOSATINING ASOSIY YO’NALISHI

A.R. Mamataliyev

*A.Avloniy nomidagi Pedagogik mahorat milliy instituti
“Ijtimoiy va amaliy fanlar metodikasi” kafedrası dotsenti v.b.*

B.I. Shodmonov

*Toshkent viloyati pedagogik mahorat markazi
“Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi” kafedrası mudiri, dotsent*

Annotatsiya: Maqolada O‘zbekistonda bola huquqlarini ta’minlash masalasining davlat siyosatidagi ustuvor o‘rni yoritilgan. Unda so‘nggi yillarda amalga oshirilgan konstitutsiyaviy, huquqiy va institutsional islohotlar tahlil qilinib, bola huquqlarini kafolatlash bo‘yicha milliy qonunchilikning xalqaro standartlar bilan uyg‘unlashuvi ko‘rsatib berilgan. Shuningdek, Bolalar ombudsmani instituti tashkil etilishi va uning bola huquqlarini himoya qilishdagi ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: bola huquqlari, davlat siyosati, konstitutsiyaviy islohotlar, xalqaro huquq, Bolalar ombudsmani.

Аннотация: В статье раскрывается приоритетное значение обеспечения прав ребёнка в государственной политике Узбекистана. Анализируются конституционные, правовые и институциональные реформы последних лет, направленные на гармонизацию национального законодательства с международными стандартами. Особое внимание уделено созданию института Детского омбудсмена и его роли в защите прав детей.

Ключевые слова: права ребёнка, государственная политика, конституционные реформы, международное право, детский омбудсман.

Annotation: The article highlights the priority of ensuring children’s rights within the state policy of Uzbekistan. It analyzes recent constitutional, legal, and institutional reforms aimed at harmonizing national legislation with international standards. Special attention is given to the establishment of the Children’s Ombudsman institution and its role in protecting children’s rights.

Keywords: children’s rights, state policy, constitutional reforms, international law, Children’s Ombudsman.

Insoniyat taraqqiyotida shaxsga, xususan, bolaga bo‘lgan e’tibor jamiyatning ma’naviy-axloqiy taraqqiyoti va davlat siyosatining ustuvor mezonlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Shu nuqtayi nazardan, bolaga e’tiborning davlat miqyosida muhim strategik yo‘nalish sifatida qaralishi O‘zbekistonning so‘nggi yillardagi siyosiy-ijtimoiy islohotlarida yaqqol ko‘zga tashlanmoqda.

Xususan, O‘zbekistonda bolalarni majburiy mehnatdan himoya qilish borasida muhim huquqiy va amaliy choralar ko‘rildi. Natijada mamlakatda majburiy bolalar mehnatiga barham berildi. Bu boradagi sa’y-harakatlar xalqaro miqyosda ham e’tirof etilib, O‘zbekiston Respublikasining Xalqaro mehnat tashkiloti tomonidan qabul qilingan “Majburiy mehnat to‘g‘risidagi konvensiya” va uning qo‘shimcha bayonnomasini ratifikatsiya qilishi muhim bosqich bo‘ldi [1].

Bundan tashqari, bola huquqlarini himoya qilish va ularning ijtimoiy kafolatlarini kuchaytirishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlarning takomillashtirilishi davlatning inson huquqlariga oid siyosatining yuksak bosqichga ko‘tarilganidan dalolat beradi. Ushbu jarayon O‘zbekistonning xalqaro hamjamiyatda ijobiy qiyofasini shakllantirishga, milliy qonunchilikni universal huquqiy normalar bilan uyg‘unlashtirishga xizmat qilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, bolalar huquqlarini himoya qilish masalasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilandi. Shu ma’noda, mamlakat Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi mintaqasida birinchilardan bo‘lib, 1992-yil 9-dekabr kuni Birlashgan Millatlar Tashkilotining “Bola huquqlari to‘g‘risida”gi konvensiyasini ratifikatsiya qildi [2]. Ushbu xalqaro hujjat BMT Bosh Assambleyasi tomonidan 1989-yil 20-noyabrda qabul qilingan va 1990-yil 2-sentyabrdan kuchga kirgan bo‘lib, bola huquqlari va erkinliklarini kafolatlovchi eng muhim universal huquqiy asos sifatida e’tirof etiladi.

Mazkur konvensiya ustida o‘n yil davomida olib borilgan ishlar natijasida, 1989-yil 20-noyabr kuni – Bola huquqlari deklaratsiyasining 30 yilligi munosabati bilan tasdiqlandi. Konvensiyaning asosiy g‘oyasi bolaning eng yaxshi manfaatlarini ta’minlashdir. Unda belgilangan qoidalar esa to‘rt asosiy tamoyilga jamlangan bo‘lib: bolaning omon qolishi, har tomonlama rivojlanishi, himoya qilinishi va jamiyat hayotida faol ishtiroki ta’minlanishini nazarda tutadi.

O‘zbekiston Respublikasi konvensiyani ratifikatsiya qilish bilangina cheklanmay, unga oid qo‘shimcha xalqaro huquqiy majburiyatlarni ham zimmasiga oldi. Jumladan, bolalarning qurolli mojarolarda ishtirok etishini taqiqlovchi fakultativ protokol (Nyu-York, 2000-yil 25-may) hamda bolalar savdosi, fohishabozligi va pornografiyasiga qarshi yo‘naltirilgan fakultativ protokollarni ratifikatsiya qildi. Bu mamlakatning bola huquqlarini himoya qilish sohasidagi qat’iy pozitsiyasidan dalolat beradi [3].

Konvensiya 54 moddadan iborat bo‘lib, unda bola mustaqil huquq subyekti sifatida e’tirof etiladi. Shu bois, bola o‘ziga xos huquq va erkinliklarga ega bo‘lgan shaxs sifatida huquqiy maqomga ega bo‘ladi. Bu tamoyil 2008-yilda O‘zbekiston Respublikasi parlamenti tomonidan qabul qilingan “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonunda yanada mustahkamlandi. Mazkur qonunning 1-moddasiga ko‘ra, bola (bolalar) o‘n sakkiz yoshga to‘lgunga qadar bo‘lgan shaxs sifatida belgilangan. Ushbu huquqiy ta’rif xalqaro normalar bilan uyg‘un holda ishlab chiqilgan bo‘lib, bola huquqlarini umumiy inson huquqlarining ajralmas tarkibiy qismi sifatida talqin etadi [4].

O‘zbekiston Respublikasida 2023-yil 30-aprel kuni o‘tkazilgan umumxalq referendumini natijasida yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning qabul qilinishi mamlakat siyosiy-huquqiy hayotida tub burilish yasadi. Ushbu asosiy hujjat Yangi O‘zbekiston strategiyasini amalga oshirishning siyosiy-huquqiy asoslarini yaratibgina qolmay, milliy davlatchilik taraqqiyotining tarixiy muhim bosqichida davlat va jamiyatni yanada rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilab berdi.

Mazkur konstitutsiyaviy islohotlarda bolalarning huquq va erkinliklarini ta’minlash masalasi alohida e’tibor markazida bo‘ldi. Bosh qomusning 44-moddasida bolaning sog‘lig‘iga, xavfsizligiga, axloqiga, aqliy va jismoniy rivojlanishiga zarar yetkazuvchi, shuningdek ta’lim olishga to‘sqinlik qiluvchi har qanday shakldagi bolalar mehnati qat’iyan taqiqlanishi belgilandi. Bu norma xalqaro huquqiy standartlarga uyg‘un bo‘lib, davlatning bolalar manfaatlarini ustuvor qo‘yishini yaqqol ko‘rsatadi.

Shuningdek, ilk bor 50-moddada inklyuziv ta’lim masalasi konstitutsiyaviy darajada mustahkamlandi. Unga ko‘ra, ta’lim tashkilotlarida alohida ehtiyojlarga ega bo‘lgan bolalar uchun inklyuziv ta’lim va tarbiya ta’minlanishi kafolatlandi. Bu o‘z navbatida ta’lim tizimining tenglik va adolat tamoyillariga asoslangan holda takomillashayotganidan dalolat beradi.

Yangi Konstitutsiyada “Oila, bolalar, yoshlar” nomli alohida bobning kiritilishi bolalarning huquqiy maqomini sezilarli darajada mustahkamladi. Jumladan, 77-moddaga binoan ota-onalar va ularning o‘rnini bosuvchi shaxslar farzandlarini voyaga yetguniga qadar boqish, ularni tarbiyalash, ta’lim berish, sog‘lom va har tomonlama kamol topishini ta’minlash majburiyatiga ega bo‘ldilar. Shu bilan birga, davlat va jamiyat yetim bolalar va ota-onasining vasiyligidan mahrum bo‘lgan bolalarga g‘amxo‘rlik qilishni, ularning ta’lim olishi va rivojlanishini ta’minlashni zimmasiga oldi. Konstitutsiyaning 78-moddasida esa davlatning bolaning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta’minlash, uning jismoniy, aqliy va madaniy jihatdan to‘laqonli rivojlanishi uchun eng yaxshi shart-sharoitlarni yaratish majburiyati alohida qayd etildi. Bu norma bolaga bo‘lgan e’tibor va g‘amxo‘rlikni davlat siyosatining ustuvor tamoyili sifatida yuksak darajada mustahkamlab berdi.

O‘zbekiston Respublikasi bola huquqlarini himoya qilishga qaratilgan xalqaro hujjatlar ijrosini ta’minlash va shu asosda milliy qonunchilikni rivojlantirishda izchil hamda tizimli islohotlarni amalga oshirib kelmoqda. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, 2017-yildan boshlab mazkur sohadagi faoliyat yangi bosqichga ko‘tarildi. Chunki davlat siyosatida “Inson manfaati hamma narsadan ustun” tamoyilining amalda ro‘yobga chiqarilishi bolalar manfaatlarini ta’minlashning ustuvor yo‘nalishga aylanganini anglatadi.

Bu borada, avvalo, bola huquqlarining institutsional va huquqiy asoslarini mustahkamlashga qaratilgan qator chora-tadbirlar amalga oshirildi. Jumladan, 2019-yil 22-aprelda qabul qilingan Prezident qaroriga muvofiq, “Bola huquqlari to‘g‘risida”gi Konvensiya talablarini hayotga tatbiq etish, Konstitutsiya va qonunlarda nazarda tutilgan bolalarning huquqlarini amalda kafolatlash maqsadida Oliy Majlis Inson huquqlari bo‘yicha vakili (ombudsman) o‘rinbosari – Bola huquqlari bo‘yicha vakil lavozimi ta’sis etildi. Bu institut bolalarning jismoniy, intellektual va ma’naviy rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiluvchi muhim mexanizm sifatida shakllandi.

Mazkur jarayon 2020-yil 29-maydagi Prezident qarori bilan yanada rivojlantirilib, “Bola huquqlarini himoya qilish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi hujjatda vakilning asosiy vazifalari va faoliyat yo‘nalishlari aniq belgilab berildi[5]. Bu esa bola huquqlarini himoya qilish tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish hamda milliy qonunchilikda mustahkam o‘rin egallashiga imkon berdi.

2021-yil 9-avgustdagi Prezident farmoni bilan bola huquqlari sohasida yangi institut – Oliy Majlisning Bola huquqlari bo‘yicha vakili (Bolalar ombudsmani) ta’sis etildi. Bu islohot bola huquqlarini mustaqil himoya qilish va nazorat mexanizmlarini yanada kuchaytirishga xizmat qildi. Farmon asosida:

1. Bola huquqlari bo‘yicha vakil o‘z vakolatlarini mustaqil ravishda, davlat organlari va mansabdor shaxslarga tobe bo‘lmagan holda amalga oshirishi, faqat Oliy Majlis palatalariga hisobdorligi;
2. Vakilning besh yil muddatga Qonunchilik palatasi va Senat tomonidan saylanishi;
3. Lavozimga nomzod O‘zbekiston Prezidenti tomonidan kiritilishi kabi muhim qoidalar belgilandi.

Bolalar ombudsmaniga bolalarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, ota-ona qaramogʻidan mahrum boʻlishining oldini olish, davlat organlari va boshqa tashkilotlar faoliyatida bola huquqlariga rioya etilishini monitoring qilish, shuningdek, ixtisoslashtirilgan oʻquv-tarbiya muassasalari hamda tarbiya koloniyalari faoliyati ustidan nazorat yuritish vakolati berildi.

2017-yildan keyingi davrda amalga oshirilgan institutsional va huquqiy islohotlar Oʻzbekistonning bola huquqlarini himoya qilish borasidagi majburiyatlarini nafaqat milliy darajada, balki xalqaro standartlar asosida bajarishga qaratilganini yaqqol koʻrsatadi. Ushbu islohotlar bolalar huquqlarining real kafolatlarini mustahkamlash va ularning har tomonlama kamol topishi uchun zarur sharoitlarni yaratishda muhim bosqich boʻlib xizmat qilmoqda.

Oʻzbekiston Respublikasida soʻnggi yillarda amalga oshirilayotgan huquqiy islohotlarning muhim yoʻnalishlaridan biri – bu bolaning huquq va erkinliklarini taʼminlash hamda ularning qonuniy manfaatlarini kafolatlash tizimini yanada takomillashtirishdir. Yangi tahrirdagi Konstitutsiyada mazkur masala alohida oʻrin egallab, bolaning shaxs sifatida huquqiy maqomi, uning erkinliklari va manfaatlarini himoya qilishning aniq mexanizmlari huquqiy jihatdan mustahkamlandi.

2020-yilda parlament tomonidan qabul qilingan “Bola huquqlarining qoʻshimcha kafolatlari belgilanishi munosabati bilan Oʻzbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga oʻzgartish va qoʻshimchalar kiritish toʻgʻrisida”gi qonun ushbu boradagi dolzarb huquqiy islohotlardan biri boʻldi [6]. Mazkur qonun orqali bola huquqlarini himoya qilishga oid qator qonunlarga qoʻshimchalar kiritildi. Jumladan, “Bola huquqlarining kafolatlari toʻgʻrisida”gi Qonunning 11 - moddasida bolaning oʻz huquqlari buzilganda yoki ota-ona tomonidan majburiyatlar bajarilmaganda mustaqil ravishda vasiylik va homiylik organlariga hamda boshqa davlat organlariga murojaat qilish huquqi belgilandi. Muhimi, bunday murojaatlar bolaning toʻliq muomala layoqatiga ega emasligi bahonasida rad etilishi mumkin emasligi qatʼiy mustahkamlandi.

Shuningdek, Qonunning 15-moddasi tahririda oilaviy munosabatlar va sud-huquqiy jarayonlarda bola oʻz fikrini erkin bildirish huquqiga egaligi, qaror qabul qiluvchi organlar esa bolaning yoshi va fikrini hisobga olgan holda, uning eng ustuvor manfaatlarini inobatga olib qaror qabul qilishi shartligi belgilandi. Mazkur normalar oʻz aksini Oila kodeksining 68-moddasida ham topib, unda bolaning fikri uning yoshidan qatʼi nazar koʻrib chiqilishi lozimligi alohida taʼkidlandi.

Bundan tashqari, “Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari toʻgʻrisida”gi Qonunga kiritilgan yangi 241-modda voyaga yetmagan shaxslarning murojaat qilish tartibini belgilab berdi. Ushbu modda asosida voyaga yetmagan shaxslar oʻz huquqlari va qonuniy manfaatlari buzilganda bevosita davlat organlari yoki mansabdor shaxslarga murojaat qilish huquqiga ega ekanligi, murojaatlarning esa ularning toʻliq muomala layoqati yoʻqligi sababli koʻrib chiqmasdan qoldirilmasligi mustahkamlandi. Shu bilan birga, bunday murojaatlar tegishli hollarda bolaning qonuniy vakillari, vasiylik va homiylik organlari ishtirokida koʻrib chiqilishi belgilandi.

Alohida taʼkidlash joizki, joriy yilning aprel oyida qabul qilingan “Xotin-qizlar va bolalar huquqlari, erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini ishonchli himoya qilish tizimi yanada takomillashtirilishi munosabati bilan Oʻzbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga oʻzgartish va qoʻshimchalar kiritish toʻgʻrisida”gi Qonun bola huquqlarini kafolatlash tizimini yangi bosqichga olib chiqdi. Ushbu hujjat xotin-qizlar va bolalarni tazyiq va zoʻravonlikdan himoya qilishning huquqiy asoslarini mustahkamlash, bolalar orasida nazoratsizlik va

huquqbuzarliklarni oldini olish, nogironligi bo‘lgan va ota-ona qaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini yanada takomillashtirishga qaratildi. O‘zbekiston Respublikasida Yangi tahrirdagi Konstitutsiya qabul qilinishi davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarida tub o‘zgarishlarga zamin yaratdi. Shu jumladan, bolaning huquq va erkinliklarini ta‘minlash masalasi ham konstitutsiyaviy islohotlarning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilandi. Fuqarolarning, xususan, bolalarning konstitutsiyaviy huquqlarini ro‘yobga chiqarish maqsadida 2023-yil 8-may kuni Prezidentimizning “Yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini amalga oshirish bo‘yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni qabul qilindi [8]. Ushbu farmon orqali davlat organlarining yangi konstitutsiyaviy-huquqiy sharoitlarda faoliyat yuritishi, xalq Konstitutsiyasi ruhini fuqarolar hayotida amalda his etish imkoniyatlarini kengaytirish nazarda tutilgan.

Farmon doirasida Oliy Majlis palatalariga bolaning huquq va erkinliklarini himoya qilish, ularning jismoniy, aqliy va madaniy rivojlanishi uchun munosib sharoitlarni yaratish maqsadida maxsus qonun hujjatini ishlab chiqish va qabul qilish vazifasi topshirildi. Shu asosda, 2023-yil oktyabr oyida Oliy Majlis Qonunchilik palatasiga “Bola huquqlari bo‘yicha vakil (Bolalar ombudsmani) to‘g‘risida”gi qonun deputatlar tomonidan ma‘qullandi [9].

Mazkur qonunda Bola huquqlari bo‘yicha vakilning huquqiy maqomi, huquqlari, majburiyatlari va vakolatlari aniq belgilangan. Xususan, ushbu institut davlat organlari, huquqni muhofaza qiluvchi idoralar hamda fuqarolik jamiyati institutlari bilan hamkorlikda faoliyat yuritishi, shu bilan birga, bola huquqlarini ta‘minlash borasida parlament nazorati mexanizmini amalga oshirishi ko‘zda tutilmoqda. Muhimi, bola huquqlari bo‘yicha vakil o‘z vakolatlarini mustaqil, davlat organlari yoki mansabdor shaxslarga qaram bo‘lmagan holda bajarishi huquqiy jihatdan kafolatlanmoqda. Hozirgi kunda qonun loyihasi Qonunchilik palatasining Demokratik institutlar, nodavlat tashkilotlar va fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari qo‘mitasi tomonidan ikkinchi o‘qishga tayyorlanmoqda. Mazkur qonunning qabul qilinishi O‘zbekistonda bola huquqlari va erkinliklari himoyasini yangi bosqichga olib chiqishi kutilmoqda. Shu orqali Bola huquqlari bo‘yicha vakil instituti konstitutsiyaviy normalarni amalda ro‘yobga chiqarish, bolalarning eng ustuvor manfaatlarini himoya qilish hamda tegishli tashkilotlar faoliyati ustidan samarali parlament nazoratini o‘rnatishda muhim rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Majburiy mehnat to‘g‘risidagi konvensiya. <https://lex.uz/docs/-2741082>
2. Bola huquqlari to‘g‘risida. BMT Bosh Assambleyasi. 1989-yil 20-noyabr. <https://lex.uz/docs/-2595913>
3. Bolalarning qurolli mojaralarda ishtirok etishini taqiqlovchi fakultativ protokol (Nyu-York, 2000-yil 25-may). <https://www.lex.uz/uz/docs/4225476>
4. O‘zbekiston Respublikasining 2008-yil 7-yanvardagi “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi O‘RQ-139-son Qonuni. <https://lex.uz/mact/-1297315>
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-maydagi “Bola huquqlarini himoya qilish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4736-son Qarori <https://lex.uz/ru/docs/-4831107>
6. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 10-martdagi “Bola huquqlarining qo‘shimcha kafolatlari belgilanishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga

o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi O‘RQ-608-son Qonuni <https://lex.uz/uz/docs/-4759606>

7. O‘zbekiston Respublikasining 2017-yil 11-sentabrdagi “Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi qonuniga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish haqida”gi O‘RQ-445-son Qonuni <https://lex.uz/docs/-3336169>

8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 8-maydagi “Yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini amalga oshirish bo‘yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-67-son Farmoni. <https://lex.uz/docs/-6461609>

9. O‘zbekiston Respublikasining 2024-yil 29-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Bola huquqlari bo‘yicha vakili (Bolalar ombudsmani) to‘g‘risida”gi O‘RQ-917-son Qonuni <https://lex.uz/docs/-6823379>

TEKNOLOGIYA FANIDA RAQAMLI TA’LIM VOSITALARIDAN SAMARALI FOYDALANISH USULLARI

F.A.Nasrullayeva

*A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat
milliy instituti “Ijtimoiy va amaliy fanlar
metodikasi” kafedrası v.b.dotsenti*

Annotatsiya: Mazkur maqolada texnologiya fanini o‘qitish jarayonida raqamli ta’lim vositalaridan samarali foydalanish masalalari yoritilgan. Raqamli platformalar, interaktiv dasturlar, onlayn resurslar va multimedia texnologiyalari yordamida o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va ijodiy tafakkurini rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, texnologiya darslarida raqamli ta’lim vositalarini integratsiyalashning afzalliklari, o‘qituvchining roli, dars samaradorligini oshirishdagi metodik yondashuvlar va amaliy misollar keltirilgan. Tadqiqot natijalari texnologiya fanini zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida o‘qitish o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, loyiha asosida ishlash va innovatsion g‘oyalarni ilgari surish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: texnologiya fani, raqamli ta’lim, interaktiv vositalar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, onlayn platformalar, ta’lim samaradorligi, innovatsion yondashuv, multimedia texnologiyalari, loyiha asosida o‘qitish.

Аннотация: В данной статье освещаются вопросы эффективного использования цифровых образовательных средств в процессе преподавания технологии. Анализируются возможности развития знаний, умений и творческого мышления учащихся с помощью цифровых платформ, интерактивных программ, онлайн-ресурсов и мультимедийных технологий. Кроме того, рассматриваются преимущества интеграции цифровых образовательных средств на уроках технологии, роль учителя, методические подходы к повышению эффективности занятий и приведены практические примеры. Результаты исследования показывают, что преподавание технологии на основе современных информационно-коммуникационных технологий способствует развитию у учащихся самостоятельного мышления, навыков проектной деятельности и выдвижения инновационных идей.

Ключевые слова: технология, цифровое образование, интерактивные средства, информационно-коммуникационные технологии, онлайн-платформы, эффективность обучения, инновационный подход, мультимедийные технологии, проектное обучение.

Abstract: This article explores the effective use of digital educational tools in the process of teaching technology. It analyzes the opportunities for developing students’ knowledge, skills, and creative thinking through digital platforms, interactive programs, online resources, and multimedia technologies. The study also discusses the advantages of integrating digital learning tools into technology lessons, the teacher’s role, methodological approaches to improving lesson effectiveness, and provides practical examples. The research results show that teaching technology based on modern information and communication technologies helps students develop independent thinking, project-based learning skills, and the ability to generate innovative ideas.

Keywords: technology education, digital learning, interactive tools, information and communication technologies, online platforms, learning efficiency, innovative approach, multimedia technologies, project-based learning.

Kirish. So‘nggi yillarda ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etish jarayoni jadallik bilan rivojlanmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng qo‘llanilishi ta’lim jarayonini modernizatsiya qilish, o‘qitish sifatini oshirish va o‘quvchilarning individual qobiliyatlarini ro‘yobga chiqarish uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda. Ayniqsa, texnologiya fani — amaliy, ijodiy va innovatsion fikrlashni shakllantiruvchi muhim yo‘nalish sifatida – raqamli ta’lim vositalarini samarali qo‘llashni talab etadi. Texnologiya darslarida raqamli vositalardan foydalanish o‘quvchilarning loyihalash, modellashtirish, dizayn, texnik tafakkur va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Shu boisdan, o‘qituvchilar dars jarayonida interaktiv platformalar (Google Classroom, Tinkercad, Canva, Scratch, Wokwi va boshqalar), multimedia materiallari, virtual laboratoriyalar va onlayn resurslardan oqilona foydalanish orqali ta’lim samaradorligini oshirishlari mumkin.

Zamonaviy ta’lim yondashuvlari o‘qituvchidan nafaqat bilim beruvchi, balki o‘quv faoliyatini boshqaruvchi va yo‘naltiruvchi sifatida faol rol o‘ynashni talab qiladi. Shuning uchun texnologiya fanida raqamli ta’lim vositalarini metodik jihatdan to‘g‘ri tanlash, ularni dars jarayoniga integratsiyalash hamda o‘quvchilarning faolligini oshirish bugungi kunda dolzarb masalaga aylangan. Mazkur maqolada texnologiya fanini o‘qitishda raqamli ta’lim vositalaridan samarali foydalanishning asosiy yo‘nalishlari, ularning afzalliklari hamda ta’lim jarayoniga tatbiq etish usullari tahlil qilinadi.

Asosiy qism. Bugungi kunda ta’lim jarayonini raqamlashtirish davlat siyosati darajasida ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Raqamli texnologiyalar nafaqat ma’lumotlarni uzatish vositasi, balki ta’lim sifatini oshiruvchi, o‘quvchilarning faol fikrlashini rag‘batlantiruvchi, o‘quv jarayonini individuallashtiruvchi kuchli omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Texnologiya fani o‘z mohiyatiga ko‘ra amaliy, innovatsion va integratsion xususiyatga ega bo‘lib, unda o‘quvchilar nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy faoliyatni ham bajaradilar. Shu boisdan, ushbu fan doirasida raqamli vositalardan samarali foydalanish o‘quvchilarning texnik tafakkuri, ijodkorligi, mustaqil qaror qabul qilish hamda muammoni yechish ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi.

Raqamli ta’lim vositalarining texnologiya fanidagi ahamiyati, avvalo, o‘quv jarayonining interaktivligini ta’minlashda namoyon bo‘ladi. An’anaviy dars shaklidan farqli ravishda, raqamli vositalar yordamida o‘quvchi dars jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi. Masalan, o‘quvchi Tinkercad yoki SketchUp kabi 3D modellashtirish dasturlari orqali o‘z g‘oyasini virtual makonda tasvirlay oladi, natijada u nafaqat dizayn jarayonini o‘rganadi, balki muhandislik tafakkurini ham rivojlantiradi. Bunday vositalar yordamida yaratilgan virtual loyihalar o‘quvchilarda “ko‘raman–tasavvur qilaman–yarataman” tamoyili asosida amaliy fikrlashni kuchaytiradi. Texnologiya fanida raqamli vositalardan foydalanish o‘qitishning vizual komponentini boyitadi. Multimedia texnologiyalari yordamida darslar ko‘rgazmali, qiziqarli va oson qabul qilinadigan shaklga kiradi. Masalan, video materiallar, animatsiyalar, virtual tajribalar yoki 3D modellar orqali o‘quvchilar murakkab texnik jarayonlarni osonroq tushunadilar. Bu esa kognitiv yuklamani kamaytirib, o‘quvchilarning diqqatini asosiy mazmunga qaratishga yordam beradi. Ayniqsa, texnologiya

fanida asbob-uskunalaridan foydalanish, materiallar bilan ishlash yoki ishlab chiqarish texnologiyalarini tushuntirishda bunday yondashuvning samarasi yuqori bo‘ladi.

Raqamli ta’lim vositalarining yana bir muhim jihati – o‘quv jarayonining individuallashtirilishi va moslashuvchanligidir. Har bir o‘quvchining o‘z o‘zlashtirish sur’ati va uslubi mavjud. Onlayn platformalar (Google Classroom, Edmodo, LearningApps, Moodle va boshqalar) o‘qituvchiga o‘quvchilarga individual topshiriqlar berish, ularning faoliyatini real vaqt rejimida kuzatish va tahlil qilish imkonini beradi. Natijada, har bir o‘quvchi o‘z bilim darajasiga mos o‘quv yo‘nalishida harakat qiladi, bu esa o‘quv natijalarining yaxshilanishiga olib keladi.

Raqamli ta’lim vositalaridan foydalanish shuningdek, o‘qituvchi faoliyatining samaradorligini ham oshiradi. O‘qituvchi endilikda barcha o‘quv materiallarini yagona raqamli muhitda saqlashi, dars jarayonini avtomatlashtirishi, topshiriqlarni onlayn tarzda baholashi hamda o‘quvchilar bilan interaktiv muloqotni yo‘lga qo‘yishi mumkin. Bu esa o‘qituvchining vaqtini tejaydi va dars sifatini oshiradi. Masalan, texnologiya fanida loyiha ishlari baholanishi jarayonida o‘quvchilar o‘z ishlanmalari yoki maketlarini onlayn platforma orqali taqdim etishlari mumkin. O‘qituvchi esa ularni elektron rubrikalar asosida tahlil qiladi va fikr-mulohazalarini yozma yoki audio shaklda bildiradi. Ta’lim jarayonini raqamlashtirish texnologiya fanida STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) yondashuvini tatbiq etish uchun ham keng imkoniyat yaratadi. Bu yondashuv o‘quvchilarni ilmiy-texnik muammolarga kreativ yechim topishga, fanlararo bog‘liqlikni anglashga undaydi. Masalan, Arduino platformasi yordamida o‘quvchilar elektronika va dasturlash asoslarini o‘rganib, real hayotdagi muammolarni hal etuvchi qurilmalar yaratishlari mumkin. Bunday faoliyat ularning analitik tafakkurini, muhandislik madaniyatini va amaliy ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Raqamli vositalar o‘quvchilarda jamoaviy ishlash, onlayn hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Masalan, Padlet, Miro, Canva yoki Google Jamboard kabi hamkorlik platformalari orqali o‘quvchilar guruhda loyihalar ishlab chiqishadi, o‘z fikrlarini almashishadi, natijalarni vizual tarzda taqdim etishadi. Bu jarayon o‘quvchilarda kommunikativ kompetensiyalarni, mas’uliyatni va ijtimoiy faoliyatni rivojlantiradi. Raqamli ta’lim vositalarini qo‘llashda o‘qituvchining roli alohida ahamiyat kasb etadi. Texnologiya fani o‘qituvchisi nafaqat dasturiy vositalarni bilishi, balki ularni metodik jihatdan to‘g‘ri qo‘llay olishi zarur. O‘qituvchi o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini, psixologik tayyorgarligini, o‘quv jarayonining bosqichlarini inobatga olgan holda raqamli vositalarni tanlashi kerak. Masalan, boshlang‘ich sinflarda oddiy interaktiv o‘yinlar va vizual testlar samarali bo‘lsa, yuqori sinflarda murakkab loyihalar, simulyatsiyalar va dasturlash muhitlari maqsadga muvofiq bo‘ladi.

O‘qituvchining kasbiy kompetensiyasini oshirish maqsadida doimiy ravishda malaka oshirish kurslari, seminar va vebinarlar tashkil etish ham muhim. Bunday tadbirlar orqali pedagoglar yangi raqamli vositalar bilan tanishadilar, tajriba almashadilar va o‘z faoliyatlarida ilg‘or metodlarni joriy etish imkoniga ega bo‘ladilar. Shuningdek, davlat miqyosida raqamli ta’lim infratuzilmasini takomillashtirish, internet tarmog‘ining sifatini yaxshilash, kompyuter texnikalarini yangilash kabi tashkiliy masalalar ham e’tibordan chetda qolmasligi zarur.

Texnologiya fanida raqamli ta’lim vositalarini joriy etish jarayonida ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, o‘qituvchilarning raqamli savodxonlik darajasi, texnik jihozlanishning yetarli emasligi, o‘quvchilarning raqamli vositalardan foydalanish madaniyati yetarlicha shakllanmaganligi kabi omillar ta’lim samaradorligiga ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu muammolarni

bartaraf etish uchun o‘quvchilarni axborot madaniyatiga o‘rgatish, texnologik xavfsizlikni tushuntirish, vaqtni oqilona taqsimlash ko‘nikmalarini singdirish muhimdir.

Bundan tashqari, texnologiya fanida raqamli ta’lim vositalaridan foydalanish ta’limning inklyuzivligini ham ta’minlaydi. Masalan, eshitish yoki ko‘rishda muammosi bo‘lgan o‘quvchilar uchun maxsus dasturlar (masalan, audio tavsifli videolar, ekran o‘quv dasturlari, subtitrl materiallar) orqali ta’lim olish imkoniyati kengayadi. Bu jarayon raqamli ta’limning adolatli va teng imkoniyatlar yaratish tamoyillariga mosligini ko‘rsatadi. Raqamli ta’lim vositalaridan foydalanishning yana bir muhim afzalligi – o‘quvchilarni baholash tizimini takomillashtirishdir. Onlayn testlar, elektron portfolio, avtomatik baholash tizimlari o‘quvchilarning bilimni obyektiv aniqlash imkonini beradi. Texnologiya fanida esa bunday baholash usullari o‘quvchining nafaqat nazariy bilimni, balki amaliy ko‘nikmasini ham tahlil etishga yordam beradi. Misol uchun, o‘quvchi yaratgan raqamli loyiha yoki 3D model baholanishi jarayonida o‘qituvchi dizayn sifati, funksional yechim, estetik jihatlar va texnik to‘g‘rilikni inobatga oladi.

Texnologiya fanida raqamli ta’lim vositalaridan foydalanish orqali o‘quvchilar global ta’lim resurslariga ulanadi. Internet tarmog‘i orqali ular xalqaro loyihalarda ishtirok etishlari, xorijiy mutaxassislar bilan hamkorlik qilishlari, turli onlayn tanlov va olimpiadalarda qatnashishlari mumkin. Bu esa ularning dunyoqarashini kengaytiradi, texnologik savodxonlikni oshiradi va raqobatbardosh kadrlar sifatida shakllanishiga zamin yaratadi. Umuman olganda, raqamli ta’lim vositalaridan samarali foydalanish texnologiya fanini zamonaviy bosqichga olib chiqadi. Bunday vositalar o‘quv jarayonini interaktiv, amaliyotga yo‘naltirilgan va o‘quvchi markazli qilishga xizmat qiladi. Natijada, o‘quvchi nafaqat fan asoslarini o‘zlashtiradi, balki XXI asr ko‘nikmalarini – tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, raqamli savodxonlik va muammolarni hal etish qobiliyatlarini ham egallaydi.

Wokwi – brauzer orqali ishlaydigan onlayn elektronika va mikrokontroller loyihalarni simulyatsiya qilish platformasi. Masalan, u Arduino, ESP32, STM32 kabi keng qo‘llaniladigan platalarni qo‘llab-quvvatlaydi. Foydalanuvchi dastur yozishi, elektron komponentlarni joylashtirishi, ulanishlarni belgilashi va real vaqt rejimida simulyatsiya qilishi mumkin. Texnologiya fanida amaliy komponentlar bilan ishlash (mikrokontroller, sensorlar, aktuatorlar) muhim. Wokwi orqali real komponentlar kutib turilmasa ham, virtual muhiti orqali loyihalarni sinab ko‘rish mumkin. “Xato qilish mumkinligi” muhitida – komponentni “yoqib” yuborish xavfi yo‘q, bu o‘quvchilarni tajribaga rag‘batlantiradi. Internetga ulangan qurilmalar, IoT loyihalariga ham mosligi e‘tiborga loyiq: WiFi, IoT protokollari bilan simulyatsiya qilish imkoniyati mavjud. Wokwi dasturida ishlashning avfzalliklari jihoz talab qilmaydi, fizika-laboratoriya vositalari bo‘lmasa ham ishlash mumkin. Tez natija -o‘quvchi loyihani darhol ko‘rib, sinab ko‘rishi mumkin. Hamkorlik va taqdimotga mos - loyiha havolasini ulashish orqali boshqalar bilan bo‘lishish oson.

Tinkercad – asosan brauzerda ishlaydigan oddiy va intuitiv elektronika va Arduino/Dasturlash simulyatsiya platformasi. “Circuits” bo‘limi orqali mikrokontroller (masalan, Arduino Uno), sim, LED, rezistor kabi komponentlar bilan simulyatsiya qilish imkonini beradi. O‘qituvchi va o‘quvchi uchun onlayn “Classroom” mexanizmi mavjud – guruhlarini yaratish, kod va loyihalarni topshirish mumkin.

Texnologiya fanida oddiy elektron komponentlardan tortib mikrokontroller bilan kodlashgacha bosqichma-bosqich o‘qitish mumkin. Masalan, o‘quvchilarga LED, switch bilan boshlash, keyin Arduino + kod orqali loyihalarni amalga oshirish. Simulyatsiya jarayonida

o‘quvchi xatolarni xavfsiz muhitda qilishi mumkin – komponentga zarar yetkazmaydi, simni noto‘g‘ri ulanib qolsa “Start Simulation” bosilganda natija ko‘rinadi. O‘qituvchilar uchun kurs materiallari, dars rejalari, kuzatuv imkoniyatlari mavjud – masofaviy yoki blended ta’lim uchun mos. Tinkercad dasturidan foydalanishda bir qator qulayliklar mavjud. O‘rganishga qulay: foydalanuvchi interfeysi oddiy va boshlang‘ichlar uchun ham mos. Tez eksperiment qilish mumkin: masalan, turli konfiguratsiyalarni sinab ko‘rish, tartibni o‘zgartirish. Arzon: real komponentlar xarajatini kamaytiradi, har bir o‘quvchi qurilmalarga ega bo‘lmasa ham ishlay oladi

Dastur	Kuchli tomonlari	E’tibor beriladigan jihatlar
Wokwi	Mikrokontroller (ESP32, STM32) bilan chuqurroq ishlash, IoT qo‘llab-quvvatlash	Ba’zi modullar qo‘llanmasligi, faqat virtual muhit
Tinkercad	Ta’limga juda mos, elektronika va mikrokontroller boshlang‘ichlari uchun ideal	Real dunyo bilan to‘liq o‘zaro bog‘liqlik bo‘lmasligi

1-jadval. Wokwi va Tinkercad dasturlarini bir-biridan farqi

Texnologiya fanida raqamli ta’lim vositalarini samarali qo‘llash – bu faqat texnik yangilik emas, balki pedagogik yondashuvni tubdan o‘zgartiruvchi omildir. U o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqotni yangi bosqichga olib chiqadi, ta’lim mazmunini yangilaydi va o‘quvchilarning zamonaviy kasb-hunarlariga tayyorlanishiga mustahkam zamin yaratadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, bugungi raqamli davrda texnologiya fanini o‘qitishda zamonaviy raqamli ta’lim vositalaridan samarali foydalanish o‘quv jarayonining sifatini tubdan oshiruvchi omil hisoblanadi. Raqamli ta’lim muhiti o‘quvchilarda amaliy tajriba orttirish, mustaqil fikrlash, texnik tafakkur va ijodiy yondashuvni shakllantirish imkonini beradi. Interaktiv platformalar, virtual laboratoriyalar, onlayn simulyatorlar va multimediali vositalar yordamida o‘quvchi dars jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi, o‘rganish jarayoni esa shaxsga yo‘naltirilgan, moslashuvchan va natijaga qaratilgan tus oladi.

Wokwi va Tinkercad kabi onlayn simulyatorlar texnologiya fanining amaliy yo‘nalishlarini o‘qitishda ayniqsa samarali hisoblanadi. Ular orqali o‘quvchilar mikrokontroller, elektron komponentlar, dasturlash va dizayn asoslarini xavfsiz muhitda o‘rganishlari, o‘z loyihalarini virtual tarzda yaratishlari va sinovdan o‘tkazishlari mumkin. Bunday raqamli vositalar o‘quvchilarga xatolardan o‘rganish, real hayotdagi muammolarga texnologik yechim topish hamda jamoaviy hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi.

Shuningdek, raqamli ta’lim vositalaridan foydalanish o‘qituvchiga dars jarayonini samarali boshqarish, baholashni avtomatlashtirish va har bir o‘quvchining individual rivojlanishini kuzatish imkonini beradi. Natijada ta’lim jarayoni interaktiv, ko‘rgazmali va ijodiy muhitda tashkil etilib, o‘quvchilarni raqobatbardosh, texnologik tafakkurga ega shaxslar sifatida tayyorlashga xizmat qiladi. Biroq, raqamli ta’lim vositalaridan foydalanish jarayonida o‘qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirish, texnik jihozlanishni yaxshilash va o‘quvchilarda axborot madaniyatini shakllantirish zarur. Shundagina texnologiya fanida raqamli vositalardan foydalanish samarasi to‘liq namoyon bo‘ladi.

Umuman olganda, raqamli ta’lim vositalari texnologiya fanini o‘qitishda yangicha pedagogik yondashuvni shakllantirib, o‘quvchi markazli ta’limni rivojlantirish, bilimlarni amaliy

faoliyat bilan bog‘lash hamda innovatsion tafakkurga ega yosh avlodni tarbiyalashda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Xakimova, D. (2025). INNOVATSIYA VA INNOVATSION SALOHIYATNING PEDAGOGIK AHAMIYATI. O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti konferensiyalari, 204-208.
2. Mashrabjonovna, X. D. (2025). O ‘QITUVCHI INNOVATSION SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISH ZAMONAVIY O ‘QITUVCHINI SHAKLLANTIRISHNING ASOSIY OMILLI SIFATIDA. O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti konferensiyalari, 63-66.
3. Nasrullayeva Fatima Azatovna. (2024). USING INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE METHODOLOGY OF DEVELOPING PUPIL’S TECHNICAL CREATIVITY. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS*, 5(06), 14–18. <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crjp-05-06-03>

BOLALAR HUQUQLARINI HIMOYA QILISHNING XALQARO TAJRIBASI

A.R. Mamataliyev

*A.Avloniy nomidagi Pedagogik mahorat milliy instituti
“Ijtimoiy va amaliy fanlar metodikasi” kafedrası dotsenti v.b.*

N.M. Turapova

*A.Avloniy nomidagi Pedagogik mahorat milliy instituti
Metodik xizmat ko‘rsatish bolimi metodisti*

Annotatsiya: Maqolada bolalar huquqlarini himoya qilishning xalqaro tajribasi huquqiy, institutsional va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Unda BMT, YuNISEF, YuNESKO, Yevropa Ittifoqi va boshqa xalqaro tashkilotlarning bolalar huquqlarini ta’minlashdagi roli yoritilgan. Rivojlangan davlatlar — xususan, Skandinaviya mamlakatlari, Germaniya va Yaponiya tajribasi qiyosiy o‘rganilib, ularning institutsional tizimi, ombudsman faoliyati va jamoat ishtirokining ahamiyati ko‘rsatilgan. Shuningdek, raqamli muhitda bolalar xavfsizligini ta’minlash bilan bog‘liq dolzarb muammolar va xalqaro hamkorlikning o‘rni tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: bolalar huquqlari, xalqaro tajriba, BMT, UNISEF, ombudsman, huquqiy mexanizmlar, raqamli xavfsizlik.

Аннотация: В статье анализируется международный опыт защиты прав детей с правовой, институциональной и практической точек зрения. Освещается роль ООН, ЮНИСЕФ, ЮНЕСКО, Европейского союза и других международных структур в обеспечении прав ребёнка. Рассматривается опыт развитых стран — особенно Скандинавских государств, Германии и Японии — в создании эффективных институциональных систем, деятельности омбудсменов и участия общества. Отдельное внимание уделено современным вызовам в цифровой среде и значению международного сотрудничества.

Ключевые слова: права ребёнка, международный опыт, ООН, ЮНИСЕФ, омбудсмен, правовые механизмы, цифровая безопасность.

Annotation: The article analyzes international experience in protecting children’s rights from legal, institutional, and practical perspectives. It highlights the role of the UN, UNICEF, UNESCO, the European Union, and other international organizations in safeguarding children’s rights. The experiences of developed countries—particularly the Scandinavian states, Germany, and Japan—are examined comparatively, focusing on institutional systems, the role of ombudsmen, and public participation. Special attention is given to challenges in the digital environment and the importance of international cooperation.

Keywords: children’s rights, international experience, UN, UNICEF, ombudsman, legal mechanisms, digital security.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab bolalar huquqlarini himoya qilish masalasi xalqaro miqyosda alohida ustuvor yo‘nalish sifatida shakllandi. Dunyo mamlakatlarida ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar jarayonida bolalar manfaatlarini ta’minlash, ularning hayoti, sog‘lig‘i va ta’lim olish huquqini kafolatlash masalalari davlat siyosatida muhim o‘rin egallay boshladi. Bolalar jamiyatning eng himoyasiz qatlamini tashkil etgani bois, ularning huquqlarini ta’minlash masalasi

nafaqat milliy, balki xalqaro darajada ham huquqiy, institutsional va amaliy mexanizmlarni shakllantirishni talab etdi.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, bolalar huquqlarini samarali himoya qilish tizimi huquqiy asoslar, xalqaro tashkilotlar faoliyati, davlat siyosatining muvofiqlashganligi va jamoatchilik ishtiroki bilan uzviy bog‘liqdir. Bu jarayonda Birlashgan Millatlar Tashkiloti, YuNISEF, Yevropa Ittifoqi kabi xalqaro tuzilmalar hamda rivojlangan davlatlar tajribasi muhim rol o‘ynadi. Mazkur bo‘limda bolalar huquqlarini himoya qilish sohasidagi xalqaro tajriba ilmiy tahlil qilinadi, huquqiy asoslar va amaliy mexanizmlar tizimi o‘rganiladi. Shuningdek, rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi qiyosiy jihatdan ko‘rib chiqiladi va O‘zbekiston uchun ularning ahamiyati yuritiladi.

Bolalar huquqlarini himoya qilishning xalqaro huquqiy poydevori XX asrning o‘rtalaridan boshlab shakllana boshladi. 1948-yilda qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasida bolalarning maxsus himoyaga bo‘lgan huquqi belgilandi. Ushbu tamoyillar keyinchalik maxsus xalqaro shartnomalarda rivojlantirildi. 1989-yilda BMT tomonidan qabul qilingan Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya (Convention on the Rights of the Child) ushbu sohadagi asosiy xalqaro hujjat hisoblanadi. Konvensiyada bolalarning hayotga bo‘lgan huquqi, ta’lim olish, sog‘liqni saqlash, zo‘ravonlikdan himoyalaniish, o‘z fikrini erkin bildirish kabi huquqlar belgilangan. Bu hujjat jahondagi deyarli barcha davlatlar tomonidan ratifikatsiya qilingan bo‘lib, bolalar huquqlarini himoya qilishning yagona xalqaro huquqiy standarti sifatida qabul qilingan [1].

Konvensiyaning 3-moddasida davlatlar bolalar manfaatlarini ta’minlashni barcha qaror va siyosatlarda ustuvor deb hisoblashi shartligi belgilangan. 4-moddada esa davlatlar konvensiyadagi huquqlarni amalga oshirish uchun zarur chora-tadbirlarni ko‘rishi lozimligi qayd etilgan. Shu tariqa, bolalar huquqlarini himoya qilish nafaqat ijtimoiy siyosatning, balki huquqiy majburiyatning ham ajralmas qismiga aylandi. Bundan tashqari, 1990-yilda qabul qilingan Bola huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiyaga ikkita fakultativ protokol – bolalarni qurolli mojarolarda ishtirok etishidan himoya qilish hamda bolalar savdosi va fohishabozlikka qarshi kurashishga bag‘ishlangan. Bu protokollar xalqaro huquqiy mexanizmlarni yanada mustahkamladi.

1990-yilda qabul qilingan Jahon bolalar deklaratsiyasi va “Bolalarni himoya qilish bo‘yicha harakat dasturi” ham muhim ahamiyatga ega. Bu hujjatlarda davlatlar bolalar farovonligini ta’minlash uchun moliyaviy, huquqiy va ijtimoiy resurslarni safarbar etish majburiyatini oldilar. Xalqaro huquqiy asoslarning yana bir muhim elementi — BMTning Bolalar huquqlari bo‘yicha qo‘mitasi faoliyatidir. Bu qo‘mita Konvensiya ishtirokchi davlatlaridan davriy hisobotlar qabul qiladi, ularni tahlil qiladi va tavsiyalar beradi. Shu yo‘l bilan xalqaro huquqiy normalarning milliy amaliyotda bajarilishi nazorat qilinadi [2].

Xalqaro huquqiy asoslar bolalar huquqlarini himoya qilishda umumiy standartlar va davlatlar zimmasiga olinadigan majburiyatlarni belgilab berdi. Bu asoslar davlat siyosatini muvofiqlashtirish, milliy qonunchilikni xalqaro standartlarga moslashtirish va xalqaro hamkorlikni kuchaytirish uchun huquqiy poydevor vazifasini bajaradi. Bolalar huquqlarini himoya qilish tizimida xalqaro tashkilotlar, xususan Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) va uning ixtisoslashgan agentliklari yetakchi o‘rinni egallaydi. Ular bolalar huquqlarini ta’minlash bo‘yicha xalqaro standartlarni ishlab chiqish, davlatlar o‘rtasida hamkorlikni kuchaytirish va milliy siyosatni muvofiqlashtirish vazifalarini amalga oshiradilar.

Eng avvalo, BMTning **Bolalar huquqlari bo'yicha qo'mitasi** alohida ahamiyatga ega. Ushbu qo'mita Konvensiya ishtirokchi davlatlar tomonidan taqdim etiladigan davriy hisobotlarni qabul qiladi va ularni batafsil ko'rib chiqadi. Hisobotlar asosida davlat siyosatini baholash, kamchiliklarni aniqlash va tavsiyalar berish orqali bolalar huquqlarini ta'minlash sohasidagi xalqaro majburiyatlarning bajarilishi ustidan samarali nazorat o'rnatiladi [3]. BMTning **YuNISEF** (United Nations International Children's Emergency Fund – Bolalar jamg'armasi) tashkiloti esa xalqaro miqyosda bolalar huquqlarini ta'minlashda amaliy faoliyat olib boradi. YuNISEF 1946 yilda ikkinchi jahon urushi oqibatlaridan jabr ko'rgan bolalarga yordam berish maqsadida tashkil etilgan bo'lib, bugungi kunda 190 dan ortiq mamlakatda faoliyat yuritadi. Tashkilot bolalarning sog'lig'ini muhofaza qilish, ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish, bolalar mehnatini kamaytirish, zo'ravonlikka qarshi kurashish va ijtimoiy muhofazani kuchaytirish bo'yicha dasturlarni amalga oshiradi [4].

YUNISEF faoliyatining muhim yo'nalishlaridan biri – bolalarning huquqiy maqomini mustahkamlash va davlat siyosatini xalqaro standartlarga moslashtirishda texnik yordam ko'rsatishdir. U davlatlarga bolalar huquqlari sohasida milliy strategiyalar ishlab chiqish, qonunchilikni takomillashtirish va amaliy dasturlarni joriy etishda ko'maklashadi. Shuningdek, bolalar huquqlari bo'yicha statistik ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish, ilmiy tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash orqali xalqaro tajribani umumlashtiradi [6]. Xalqaro miqyosda faoliyat yurituvchi boshqa tashkilotlar ham bolalar huquqlarini himoya qilishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, **YUNESKO** ta'lim sohasida bolalar huquqlarini ta'minlash, gender tengligi va inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha dasturlar amalga oshiradi. **Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (VOZ/WHO)** bolalar sog'lig'ini muhofaza qilish, vaktsinatsiya va profilaktik xizmatlarni kengaytirish yo'nalishida ishlaydi. **Xalqaro mehnat tashkiloti (XMT/ILO)** esa bolalar mehnatini tugatish bo'yicha xalqaro standartlarni ishlab chiqish va davlatlarning ushbu sohadagi siyosatini muvofiqlashtirishga mas'uldir [7].

Yevropa Ittifoqi miqyosida ham bolalar huquqlarini ta'minlash bo'yicha maxsus strategiyalar va institutlar mavjud. 2007-yilda qabul qilingan **Yevropa Ittifoqining Bolalar huquqlari bo'yicha strategiyasi** davlatlar siyosatini uyg'unlashtirish, qonunchilikni yagona standartlarga moslashtirish va bolalar manfaatlarini himoya qilishni kuchaytirishni ko'zda tutadi. Yevropa Kengashining Bolalar huquqlari bo'yicha maxsus bo'limi milliy organlar bilan hamkorlikda monitoring va tavsiyalar berish ishlarini amalga oshiradi [8]. Xalqaro tashkilotlar faoliyati bolalar huquqlarini himoya qilish tizimining muhim bo'g'ini hisoblanadi. Ular huquqiy standartlarni belgilaydi, davlatlar o'rtasida hamkorlikni kuchaytiradi, monitoring va baholashni amalga oshiradi hamda amaldagi muammolarni hal etishda texnik yordam ko'rsatadi. Bu tashkilotlar faoliyatining samaradorligi davlatlar tomonidan xalqaro majburiyatlarni sidqidildan bajarishga bog'liqdir. Bugungi kunda rivojlangan davlatlar bolalar huquqlarini himoya qilishda samarali institutsional tizimlar, aniq huquqiy me'yorlar va jamiyatning faol ishtirokini ta'minlash orqali yuqori natijalarga erishmoqda. Bu mamlakatlarda bolalar huquqlarini ta'minlash nafaqat davlat organlari vazifasi, balki butun jamiyatning umumiy majburiyati sifatida qabul qilinadi. Bolaning shaxsiy daxlsizligi, sog'lom va farovon muhitda o'sishi, ta'lim olishi, zo'ravonlik va ekspluatatsiyadan himoya qilinishi kafolatlangan.

Skandinaviya davlatlari (Shvetsiya, Norvegiya, Finlyandiya) bu sohadagi eng ilg'or tajribalardan biri hisoblanadi. Ushbu mamlakatlarda bolalar huquqlarini himoya qilish bo'yicha

maxsus **Ombudsman instituti** tashkil etilgan bo‘lib, u mustaqil ravishda faoliyat yuritadi va bolalar manfaatlarini davlat hamda jamiyat oldida ifodalaydi. Ombudsmanlar bolalarning shikoyatlarini qabul qiladi, ular bo‘yicha tergov o‘tkazadi va tegishli davlat idoralariga tavsiyalar beradi. Shu bilan birga, bolalar huquqlariga oid qonunchilikka o‘zgartishlar kiritish bo‘yicha parlamentga takliflar kiritadi.

Germaniyada bolalar huquqlarini himoya qilish tizimi mahalliy darajada yaxshi yo‘lga qo‘yilgan. Har bir viloyat va shaharda ijtimoiy xizmatlar tizimi faoliyat ko‘rsatadi. Bu tizimlar maktablar, sog‘liqni saqlash muassasalari va huquqni muhofaza qiluvchi organlar bilan hamkorlikda ish olib boradi. Bolalarga nisbatan zo‘ravonlik yoki beqarovlik holatlari aniqlansa, tegishli xizmatlar tezkor ravishda aralashadi va bolaning xavfsizligini ta‘minlash bo‘yicha choralar ko‘radi. Germaniyada bolalarni davlat tomonidan muhofaza qilish faqat jazo choralari emas, balki profilaktikaga, ya‘ni ota-onalarga maslahat berish, oilaviy muhitni yaxshilashga ham yo‘naltirilgan.

Yaponiyada bolalar huquqlarini himoya qilishda ta‘lim tizimi muhim o‘rin tutadi. Maktablarda bolalarning huquq va majburiyatlariga oid bilimlar dasturli ravishda o‘qitiladi, jamoaviy nazorat tizimi orqali zo‘ravonlik va diskriminatsiya holatlariga yo‘l qo‘yilmaydi. Ota-onalar va mahalla (jamoat) tizimi bolalar tarbiyasi va huquqlarini ta‘minlashda faol ishtirok etadi. Bu mamlakatda davlat, oila va jamoa o‘rtasidagi uyg‘un hamkorlik natijasida bolalar huquqlari amalda samarali himoya qilinadi.

Fransiya, Kanada, Avstraliya kabi davlatlarda ham bolalar huquqlarini himoya qilish bo‘yicha maxsus agentliklar, bolalar so‘rovlarini qabul qiluvchi markazlar, telefon ishonch liniyalari va onlayn platformalar faoliyat ko‘rsatadi. Ushbu tizimlar orqali bolalar yoki ularning ota-onalari huquqbuzarlik holatlarini bevosita yetkazish imkoniga ega bo‘ladilar.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, bolalar huquqlarini himoya qilish samaradorligi qonunchilikning mukammalligi, nazorat tizimining kuchliligi va aholi xabardorligining yuqoriligiga bevosita bog‘liq. Bu tajribalarni o‘rganish va milliy amaliyotga moslashtirish O‘zbekistonda bolalar huquqlarini ta‘minlash sohasida muhim natijalarga erishish imkonini yaratadi. Bolalar huquqlarini xalqaro miqyosda himoya qilish tizimi rivojlangan bo‘lsa-da, amaliyotda bir qator muammolar saqlanib qolmoqda. Birinchidan, xalqaro huquqiy hujjatlarning barcha davlatlarda bir xil darajada ijro etilishi ta‘minlanmagan. Masalan, BMT Bolalar huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiyasi deyarli barcha mamlakatlar tomonidan ratifikatsiya qilingan bo‘lsa-da, uning moddalari amalda ba‘zi davlatlarda to‘liq bajarilmaydi [8].

Ikkinchidan, bolalar huquqlarini himoya qilish bo‘yicha milliy qonunchilik va xalqaro standartlar o‘rtasida huquqiy bo‘shliqlar mavjud. Masalan, rivojlanayotgan davlatlarda bolalar mehnati, majburiy nikohlar va zo‘ravonlik holatlariga qarshi qonunlar bo‘lsa-da, ularni amalga oshirishda institutsional yetishmovchiliklar bor [9].

Uchinchidan, bolalar huquqlarini ta‘minlash sohasida davlat organlari, jamoat tashkilotlari va xalqaro tuzilmalar o‘rtasida muvofiqlashtirish yetarli darajada emas. Germaniya tajribasi shundan dalolat beradiki, bolalarni himoya qilish tizimi samarali ishlashi uchun mahalliy darajadagi ijtimoiy xizmatlar va markaziy idoralar o‘rtasida doimiy axborot almashinuvi yo‘lga qo‘yilishi kerak [10].

To‘rtinchidan, raqamli muhitda bolalar huquqlarini himoya qilish yangi muammolarni keltirib chiqarmoqda. Internetdagi zo‘ravonlik, kiber-tahdidlar, shaxsiy ma’lumotlarning

tarqalishi kabi masalalar bo'yicha xalqaro hamkorlik hali yetarli darajada emas. Kanadada bu sohada maxsus kiber-himoya agentliklari faoliyat ko'rsatsa-da, ko'plab davlatlarda bu yo'nalish yangi rivojlanmoqda [14]. Muammolarni hal etishda xalqaro hamkorlik muhim ahamiyatga ega. Xususan, BMT Bolalar huquqlari bo'yicha qo'mitasi davlatlarning hisobotlarini muntazam ko'rib chiqadi va tavsiyalar beradi. Shuningdek, YuNISEF va YuNESKO kabi tashkilotlar milliy strategiyalarni xalqaro tajriba bilan uyg'unlashtirishda faol ishtirok etadi. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, bolalar huquqlarini himoya qilish samaradorligi faqat huquqiy hujjatlarni qabul qilish bilan emas, balki ularni amalga oshirishdagi tizimli yondashuv, institutsional hamkorlik va jamiyatning faol ishtiroki bilan belgilanadi. Rivojlangan davlatlar tajribasi O'zbekiston uchun muhim metodologik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Birinchidan, milliy qonunchilikni xalqaro standartlar bilan uyg'unlashtirish va ularni amalga oshirish mexanizmlarini kuchaytirish zarur [13].

Ikkinchidan, bolalar huquqlarini himoya qilish bo'yicha mustaqil ombudsman institutini kuchaytirish va uning huquqiy vakolatlarini kengaytirish muhim ahamiyatga ega.

Uchinchidan, raqamli muhitda bolalar xavfsizligini ta'minlash uchun kiberxavfsizlik tizimlarini rivojlantirish va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni kengaytirish lozim [11].

Bolalar huquqlarini himoya qilish bo'yicha xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, samarali natijalarga erishish uchun huquqiy, institutsional va ijtimoiy mexanizmlarni uyg'un holda qo'llash zarur. Rivojlangan davlatlar tajribasi – xususan, Skandinaviya mamlakatlarida ombudsman institutining faoliyati, Germaniyada mahalliy ijtimoiy xizmatlar tizimi va Yaponiyada ta'lim orqali huquqiy xabardorlikni oshirish amaliyoti – bolalar huquqlarini ta'minlashda muhim mezonlar sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu bilan birga, raqamli muhitda bolalar xavfsizligini ta'minlash, xalqaro standartlarni milliy qonunchilikka moslashtirish va davlat – jamiyat hamkorligini kuchaytirish bu sohadagi dolzarb vazifalardan hisoblanadi. O'zbekiston uchun xalqaro tajribani chuqur o'rganish va milliy amaliyotga uyg'unlashtirish bolalar huquqlarini himoya qilish tizimini yanada takomillashtirishda muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Canadian Human Rights Commission. *Child Rights and Protection Framework in Canada*. – Ottawa, 2020. – pp. 41–43.
2. Committee on the Rights of the Child. General Comment No. 5. 2003, p. 3–6.
3. Dupont M. *Child Protection Systems in France and the Role of Social Services*. – Paris: INED, 2019. – p. 62.
4. European Commission. EU Strategy on the Rights of the Child. Brussels, 2021, p. 4–9.
5. ILO. Global Estimates of Child Labour. Geneva, 2021, p. 15–20.
6. UNICEF. Annual Report 2022. New York, 2023, p. 33–36.
7. UNICEF. Child Rights Monitoring Framework. 2021, p. 7–12.
8. UNICEF. *The State of the World's Children 2021*. – New York: UNICEF, 2021. – pp. 82–84.
9. UNICEF. *The State of the World's Children 2021*. – pp. 90.
10. United Nations. Convention on the Rights of the Child. New York: UN, 1989, p. 3–7.

IJTIMOIIY FANLAR O‘QITUVCHILARI UCHUN SUN’IY INTELLEKT KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

Ergashev Raxim Abdulhamidovich

Abdulla Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti xodimi

Annotasiya: Mazkur maqolada O‘zbekistonda sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilgacha rivojlantirish bo‘yicha davlat siyosati, xususan PF-132-son Farmon va PQ-358-son qarorlarda belgilangan ustuvor yo‘nalishlar tahlil qilinadi. Shuningdek, ijtimoiy fanlar o‘qituvchilari uchun zamonaviy raqamli madaniyat, sun’iy intellektdan pedagogik jarayonda foydalanish, axborot xavfsizligi, media savodxonlik va onlayn hamkorlik kabi kompetensiyalarni shakllantirishning nazariy-amaliy asoslari yoritiladi. Tarix, jamiyatshunoslik va huquq darslarida sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning aniq metodik misollari taqdim etiladi. Maqolada o‘qituvchilar uchun sun’iy intellekt trening tizimlari, raqamli ko‘nikmalar modeli hamda innovatsion pedagogik yondashuvlar integratsiyasi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar : sun’iy intellekt, raqamli ko‘nikmalar, ijtimoiy fanlar, raqamli madaniyat, media savodxonlik, tarix ta’limi, pedagogik innovatsiyalar, O‘zbekiston strategiyasi, sun’iy intellekt trening tizimi.

В данной статье анализируется государственная политика Узбекистана по развитию технологий искусственного интеллекта до 2030 года, в частности положения Указа Президента №PF-132 и Постановления №PQ-358. Раскрываются теоретические и практические основы формирования цифровой культуры у учителей социальных наук, включая использование ИИ в учебном процессе, обеспечение информационной безопасности, развитие медиаграмотности и онлайн-коммуникации. Представлены методические примеры интеграции ИИ в преподавание истории, обществознания и права. В статье также рассматриваются модели цифровых навыков, инновационные педагогические подходы и системы подготовки учителей по работе с искусственным интеллектом.

Ключевые слова: искусственный интеллект, цифровые навыки, социальные науки, цифровая культура, медиаграмотность, обучение истории, педагогические инновации, стратегия Узбекистана, система обучения ИИ.

ABSTRACT This article analyzes Uzbekistan’s national policy on the development of artificial intelligence technologies up to 2030, with special focus on Presidential Decree PF-132 and Resolution PQ-358. It explores theoretical and practical foundations for developing digital culture and AI competencies among social science teachers, including the use of artificial intelligence in the learning process, information security, media literacy and online collaboration. Methodological examples of integrating AI tools into History, Civics and Law education are provided. The article also presents a digital skills model, innovative pedagogical approaches and AI-based teacher training systems.

Keywords: artificial intelligence, digital skills, social sciences, digital culture, media literacy, history education, pedagogical innovations, Uzbekistan’s strategy, AI training system.

Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-avgustdagi “O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining tadbirkorlar bilan to‘rtinchi ochiq muloqotida belgilangan vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-132-son Farmoniga muvofiq, ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarida sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, shu jumladan, huquqiy, texnologik va iqtisodiy asoslarni belgilash maqsadida ishlab chiqilgan. Strategiya sun’iy intellekt texnologiyalari rivojlanishining joriy holati va xorijiy mamlakatlarning ilg‘or tajribalarini hisobga olgan holda mamlakatimizda sun’iy intellektni keng qo‘llash, jadal rivojlantirish maqsadlari, vazifalari va ustuvor yo‘nalishlarini belgilaydi.

Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-avgustdagi “O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining tadbirkorlar bilan to‘rtinchi ochiq muloqotida belgilangan vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-132-son Farmoniga muvofiq, ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarida sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, shu jumladan, huquqiy, texnologik va iqtisodiy asoslarni belgilash maqsadida ishlab chiqilgan. Bu boradagi ishlarni amalga oshirish bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrdagi PQ-358-son qarori va ilovalarida Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasi, sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish bo‘yicha 11-banddan iborat maqsadli ko‘rsatkichlar, sun’iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish strategiyasini 2024 - 2026-yillarda amalga oshirish bo‘yicha 21-banddan iborat bo‘lgan chora -tadbirlar rejasi va Ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarida yo‘qotilishi kerak bo‘lgan “katta muammolar” ro‘yhati alohida ko‘rsatib o‘tilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2020-yil 1-oktyabrda "O‘qituvchilar va murabbiylar" kuni bilan qilgan ma‘ruzasi»da zamonaviy pedagog qanday bo‘lishi kerak degan savollarga quyidagicha ta’rif berilgan :”Bugun har bir o‘qituvchi va tarbiyachi, oliygoh domlasi ta’lim va ilm-fan sohasidagi eng so‘nggi ijobiy yangiliklarni o‘quv jarayonlariga tatbiq eta oladigan, chuqur bilim va dunyoqarash egasi, bir so‘z bilan aytganda, zamonamiz va jamiyatimizning eng ilg‘or vakillari bo‘lishlari kerak. Bunday ustozlar qo‘lida ta’lim olgan farzandlarimiz biz orzu qilgan O‘zbekistonning yorug‘ kelajagini bunyod etishga qodir avlod bo‘lib kamol topadi. Lekin bu yuksak natijalarga erishish uchun ta’lim tizimidagi mavjud muammolarni hal qilishimiz lozim.” deb fikr bildiradi mamlakat yurtboshisi .

Yangi O‘zbekiston o‘qituvchisining eng muhim imidj komponentlaridan biri — bu raqamli madaniyat. Bu quyidagilarni o‘z ichiga oladi: kompyuter dasturlaridan (Word, Excel, PowerPoint, Canva, Miro) faol foydalanish, elektron darsliklar, interaktiv taqdimotlar yaratish, onlayn platformalarda ishlash, ta’lim platformalaridan foydalanish, multimedia vositalardan foydalanish. Bunday ko‘nikmalarga ega o‘qituvchi bugungi avlodga yanada tushunarli, jonli va motivatsion tarzda dars bera oladi. Raqamli madaniyat-bu o‘qituvchining zamonaviy axborot texnologiyalaridan ongli, xavfsiz va samarali foydalanish ko‘nikmalaridan iborat bo‘lib, bugungi ta’lim jarayonining ajralmas qismiga aylanmoqda.

Texnologiyalardan samarali foydalanish quyidagilarni alohida ko‘rsatib o‘tilishi maqsadga muvofiq:

-O‘qituvchi elektron darsliklar, onlayn platformalar, interaktiv doskalar, sun’iy intellekt yordamchi vositalaridan oqilona foydalana olishi kerak;

Raqamli savodxonlik va axborot madaniyati:

-O‘qituvchi ma’lumotni izlash, saralash, tekshirish, plagiatdan qochish va axborot xavfsizligini ta’minlash bo‘yicha namuna bo‘lishi zarur;

-O‘quvchi, ota-ona va hamkasblar bilan onlayn muloqot etiketiga amal qilish, mas’uliyatli va professional yozishmalar olib borish o‘qituvchi imidjining muhim qismidir. Innovatsion pedagogik yondashuvlar -onlayn ta’lim, gibril darslar, virtual laboratoriyalar, elektron baholash kabi zamonaviy usullarni qo‘llash o‘qituvchini raqobatbardosh qiladi. Shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, o‘quvchilarning raqamli xavfsizligini ta’minlash, internet makonida mas’uliyatli faoliyat yuritish ham imidjning muhim jihatidir.

Ijtimoiy fan oqituvchilari Tarix darsida “Ipak yo‘li” mavzusini tushuntirishda suniy intellekt va raqamli konikmalarni quyidagicha shakllantirishi mumkin:

-O‘quvchilar internet orqali mavzuga doir mustaqil O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi onlayn bazasidan ma’lumot qidiradi. Bunda o‘qituvchi o‘quvchilarga kalit so‘zlar bilan qidiruvni o‘rgatadi. Isbotlanmagan saytlardan ehtiyot bo‘lishni tushuntiradi. O‘quvchilar topilgan ma’lumotni taqqoslaydi va qaysi manba ishonchliroq ekanini aniqlaydi.

Raqamli kontent yaratish Davlat va huquq asoslari darsida “Fuqarolik jamiyati institutlari” mavzusi bo‘yicha o‘quvchilarga quyidagilar topshiriladi:

-PowerPoint yoki Google Slides orqali infografika tayyorlash;

-TimelineJS yordamida interaktiv vaqt jadvali yaratish. Bu jarayonda o‘quvchilar ijodkorlik, axborotni qayta ishlash va vizual taqdimot ko‘nikmalarini egallaydi.

Raqamli muloqot va hamkorlik masalasini darslarda qo‘llanilishi bo‘yicha :

Konstitutsiyaviy huquq asoslari darsida “Konstitutsiya davlatning asosiy qonuni ” mavzusi bo‘yicha Google Docs orqali hujjat ustida birgalikda ishlash orqali ;

-Telegram guruhlarini orqali muammo yechimi bo‘yicha muhokamalar orqali amalda qo‘llanilishi mumkin.

Raqamli xavfsizlik va media savodxonlik ko‘nikmasini amalda qo‘llash bo‘yicha o‘qituvchi quyidagilarni o‘rgatadi:

-“Feyk yangiliklarni aniqlash:

-Xabarning manbasini tekshirish;

-Reverse Image Search qilish (Google Images);

-Fotosuratlar montaj qilinganini aniqlash.

Xulosa: O‘zbekistonda sun’iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish va uni ta’lim jarayoniga joriy etish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirmonovich Mirziyoyevning PF–132-son Farmoni va PQ–358-son qarorlari bilan 2030-yilgacha mo‘ljallangan strategiya qabul qilinib, ta’lim sohasida raqamlashtirish, innovatsion texnologiyalarni keng qo‘llash, o‘qituvchilarni sun’iy intellekt kompetensiyalari bilan ta’minlash bo‘yicha muhim vazifalar belgilandi.

Ijtimoiy fanlar o‘qituvchilari uchun sun’iy intellekt va raqamli ko‘nikmalarni egallash – dars mazmunining samaradorligi, o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashi, media savodxonligi va

mustaqil izlanish ko‘nikmalarini rivojlantirishda hal qiluvchi omildir. Tarix, huquq va jamiyatshunoslik darslarida sun‘iy intellekt vositalaridan foydalanish o‘quv jarayonini interaktiv, tahliliy va innovatsion shaklga olib chiqadi.

Raqamli madaniyatga ega o‘qituvchi – zamonaviy ta’limning poydevori. U nafaqat o‘quvchilarni raqamli dunyoga moslashtiradi, balki ularning ijodiy salohiyati, axborot xavfsizligi, feyk xabarlarini tanish qobiliyati va global raqobatbardoshligini ham oshiradi. Shu boisdan sun‘iy intellekt bo‘yicha treninglar, raqamli ko‘nikmalar modeli va metodik innovatsiyalarni ta’lim jarayoniga muntazam integratsiya qilish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati :

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-avgustdagi **PF-132-son Farmoni** —
2. *“O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining tadbirkorlar bilan to‘rtinchi ochiq muloqotida belgilangan vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.*
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrdagi **PQ-358-son qarori** — *“Sun‘iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”.*
4. Mirziyoyev Sh.M. (2020). *“O‘qituvchilar va murabbiylar kuni” munosabati bilan tabrik nutqi.* O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti.
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi (2020). *“Raqamli ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi”.* Toshkent.
6. O‘zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi. (2023). *Sun‘iy intellekt va raqamli transformatsiya bo‘yicha metodik qo‘llanma.* Toshkent.
7. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. (2022). *O‘qituvchilar uchun raqamli pedagogika bo‘yicha amaliy qo‘llanma.* Toshkent.

TEKNOLOGIYA FANI O‘QITUVCHILARINING SHAXSIY-KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Yunusov L.E.

*A.Avloniy nomidagi pedagogika mahorati milliy instituti
yetakchi mutaxassisi*

Annotatsiya. Maqolada "Texnologiya" fani o‘qituvchilarining shaxsiy- kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirish, kasbiy ko‘nikmalarni (fan bilimlari, pedagogik texnikalar, texnologik savodxonlik) shaxsiy fazilatlar (hissiy intellekt, etakchilik, moslashuvchanlik) bilan birlashtirishning kompleks metodikasi bilan bog‘liq masalalar tahlili o‘rin olgan, uning o‘qituvchilarning barqaror rivojlanishi uchun vakolatlarni oshirishga samarali ta'siri ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: shaxsiy va kasbiy kompetensiyalar, takomillashtirish usullari, “Texnologiya” o‘qituvchisi, murabbiylik, raqamli simulyatsiyalar, hissiy intellekt, “Raqamli O‘zbekiston”, refleksiya, moslashuvchanlik.

Abstract. This article presents an analysis of issues related to a comprehensive methodology for enhancing the personal and professional competencies of "Technology" subject teachers. The methodology focuses on integrating specialized professional skills (including subject matter knowledge, pedagogical techniques, and technological literacy) with essential personal qualities (such as emotional intelligence, leadership, and adaptability). The study demonstrates the effective impact of this approach on improving teacher qualifications, thereby contributing to their sustainable professional development.

Keywords: personal and professional competencies, enhancement methods, "Technology" teacher, coaching/mentoring, digital simulations, emotional intelligence, "Digital Uzbekistan", reflection, adaptability.

Аннотация. В данной статье представлен анализ проблематики, связанной с комплексной методологией совершенствования личностно-профессиональных компетенций преподавателей учебной дисциплины "Технология". Методология ориентирована на интеграцию специализированных профессиональных навыков (включающих знание предметной области, владение педагогическими техниками и технологическую грамотность) с ключевыми личностными качествами (такими как эмоциональный интеллект, лидерский потенциал и адаптивность). В исследовании продемонстрировано эффективное влияние данного подхода на повышение квалификации педагогических кадров, что способствует их устойчивому профессиональному развитию.

Ключевые слова: личностные и профессиональные компетенции, методы совершенствования, преподаватель "Технологии", коучинг/наставничество, цифровое моделирование (симуляции), эмоциональный интеллект, "Цифровой Узбекистан", рефлексия, адаптивность.

Har qanday jamiyat kelajagini shakllantirishda, yaangi avlod uchun bilim va qadriyatlar poydevorini yaratadi pedagog-o‘qituvchilarning a‘lohida o‘rni bor. Ta‘lim jarayonining muvaffaqiyati har bir o‘quvchi- talabanning shaxsiy rivojlanishi ularning kasbiy kompetensiyalari va shaxsiy fazilatlariga bog‘liq. Kasbiylik va fidoyilik ideal o‘qituvchini yaratadigan ikkita eng muhim ustundir. Shu bilan birga, o‘qituvchilar fan bo‘yicha bilim va o‘qitish ko‘nikmalaridan

tashqari, ijobiy ta'lim muhitini yaratishga va talabalar bilan uyg'un munosabatlarga hissa qo'shadigan ma'lum shaxsiy fazilatlariga ega bo'lishi kerak.

O'qituvchining kasbiy fazilatlarini tushunchasi kasbiy tayyorgarlik va ish tajribasi jarayonida egallanadigan ko'plab muhim tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi. Ular o'qituvchilik faoliyatining samaradorligi va muvaffaqiyatiga ta'sir qiladi va kasbiy mukammallikka asos bo'ladi.

Bu kompetensiyalarga quyidagilar kiradi: fanni chuqur bilish; o'qitishning turli uslublarini samarali qo'llash; qiziqarli darslarni rivojlantirish; rag'batlantiruvchi ta'lim muhitini yaratish imkonini beruvchi pedagogik mahorat; o'quvchilarning ehtiyojlari va qiziqishlarini tushunish; bag'rikenglik va o'quvchilarning individual xususiyatlariga moslashishga tayyorlik; tashkilotchilik qobiliyati; ijodkorlik; yangi innovatsion o'qitish usullarini izlash; ta'lim muhitidagi o'zgarishlarga o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashish qobiliyati va mas'uliyat.

Zamonaviy pedagogikada “Texnologiya” fani o'qituvchisining shaxsiy va kasbiy kompetensiyalari o'z ichiga fan bilimlari (muhandislik, loyihalash, dasturlash), pedagogik mahorat (loyiha faoliyatini tashkil etish) va shaxsiy fazilatlarini (hissiy intellekt, ijodkorlik, moslashuvchanlik) o'zida mujassamlashtirgan integral konstruksiya sifatida qaraladi. Ushbu kompetensiyalarning etishmasligi STEM ta'lim sifatining pasayishiga olib keladi, bu erda o'qituvchilarning ma'lum bir qismi raqamli o'zgarishlarga moslashishda qiyinchiliklarga duch keladi.

O'zbekiston ta'lim tizimidagi hozirgi o'zgarishlar, jumladan “Raqamli O'zbekiston – 2030” dasturining qabul qilinishi o'qituvchilardan nafaqat texnik ko'nikmalarga, balki o'quvchilarni rag'batlantirish uchun shaxsiy yetuklikka ham ega bo'lishni talab etadi.

"Texnologiya" o'qituvchisining shaxsiy va kasbiy kompetensiyalari ta'lim maqsadlariga erishish uchun bilim, ko'nikma va shaxsiy xususiyatlarni samarali integratsiyalash qobiliyati sifatida belgilanadi. Kasbiy jihatlariga TPACK (texnologik pedagogik kontent bilimi), shaxsiy jihatlariga esa hissiy intellekt va moslashish kiradi. Ushbu metodika konstruktivistik yondashuvga asoslanadi, va u rivojlanish faol ishtirok etish va fikr-mulohazalar orqali amalga oshiriladi.

O'zbekistonda metodika ta'limning raqamli transformatsiyasiga urg'u berilgan “Raqamli O'zbekiston” dasturi doirasida amalga oshirilishi mumkin. AQSh va Evropa Ittifoqida ishlab chiqilgan shunga o'xshash usullar o'qituvchilarning malakasini 40% ga oshiradi, ammo madaniy moslashuvni talab qiladi. Mahalliy sharoitlarda bunday usullar mintaqalarda raqamli savodxonlikning pastligi va o'qituvchilarning an'anaviy tushunchalari kabi muammolarni hal qilishi mumkin.

Ushbu metodologiya to'rt bosqichli tsiklik modelidir: diagnostika, rejalashtirish, amalga oshirish va baholash. Har bir bosqichda "Texnologiya" o'qituvchilari uchun moslashtirilgan vositalar va misollar mavjud. Tsikl 6-9 oy davom etadi, har bir guruhda 10-20 nafar o'qituvchi ishlaydi.

1-bosqich: Qobiliyatni baholash

Maqsad: har qanday bo'shliqlarni aniqlash uchun shaxsiy va professional vakolatlarining hozirgi darajasini baholash. Asboblari: o'z-o'zini baholash (Likert shkalasi bo'yicha 25 tagacha savoldan iborat turli anketalar), fikr-mulohazalar (hamkasblar va talabalardan) va raqamli testlar (TPACKni baholash uchun Moodle platformasida).

2-bosqich: Shaxsiy yo'lni rejalashtirish

Baholash asosida maqsadlarga ega shaxsiylashtirilgan reja ishlab chiqiladi (masalan, etakchilik qobiliyatini 30% ga oshirish). Asboblari: maqsadlarni belgilash va maslahat berish uchun murabbiylik mashg'ulotlari (trener bilan 1:1) (tajribali o'qituvchi bilan juftlikda o'rganish).

3-bosqich: asboblari yordamida amalga oshirish

Ushbu bosqich quyidagi kabi kompetentsiyalarni rivojlantirish usullarini o'zida mujassam etgan metodologiyani o'ziga hisoblanadi: Murabbiylik va murabbiylik: Mashg'ulotlar shaxsiy jihatlarga qaratilgan (rol o'ynash orqali empatiya); Raqamli simulyatsiyalar va VR/AR: vaziyatlarni modellashtirish (masalan, VRda robototexnika guruhini boshqarish); Reflektiv amaliyotlar: Darsni tahlil qilish va o'z-o'zini baholash uchun raqamli portfollarni saqlash.

4-bosqich: Baholash va sozlash. Ushbu bosqichda baholash takroriy diagnostika, suhbatlar va portfel tahlillari orqali amalga oshiriladi. Mezon: kompetentsiyalarning 20-50% ga oshishi (shkala bo'yicha). Sozlash fikr-mulohaza va iteratsiyani o'z ichiga oladi. Masalan: 6 oydan so'ng o'qituvchi hissiy intellektning 40% o'sishini namoyish etadi, bu o'qituvchi-talabalarning fikr-mulohazalari bilan tasdiqlanadi.

Ushbu metodika “Texnologiya” o'qituvchilarining shaxsiy va kasbiy kompetensiyalarini oshirishga xizmat qiladigan samarali vosita bo'lib hisoblanadi, chunki u nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki o'qituvchilarning innovatsiyalarga tayyorligini ham oshiradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Shomirzayev M.X. Texnologiya fanini o'qitishning samaradorligini oshirish yo'llari, - T.: 2019.
2. Boyatzis, R. E. (2008). Competencies in the 21st Century. Journal of Management Development, 27(1), 5–12.
3. Cedefop. (2021). Teachers and trainers in a changing world: A focus on digital skills. Publications Office of the European Union.

TEKNOLOGIYA O’QITUVCHILARI KASBIY KOMPETENSIYALARINI TAKOMILLASHTIRISHDA RAQAMLI TEKNOLOGIYALARNING O’RNI

Yunusov L.E.

*A.Avloniy nomidagi Pedagogik mahorat milliy
instituti yetakchi mutaxassisi*

Annotatsiya. “Raqamli O‘zbekiston” milliy dasturi amalga oshirilayotgan O‘zbekistonda ta’lim jadal sur’atlarda raqamlashtirilayotgan bir sharoitda o‘quvchilarni innovatsion iqtisodiyotga tayyorlashda texnologiya o‘qituvchilarining o‘rni katta.

Maqolada raqamli texnologiyalarning o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini, jumladan, texnik ko‘nikmalarini, onlayn formatlarga moslashish va fanlararo integratsiyani rivojlantirishga ta’siri tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: raqamli texnologiyalar, kasbiy kompetensiyalar, “Texnologiya” fani o‘qituvchilari, onlayn ta’lim, pedagogik moslashuv, STEM ta’limi, malaka oshirish.

So‘nggi o‘n yilliklarda an’anaviy ravishda falsafa sohasiga kiruvchi bilim muammosiga texnika fanlari doirasida ham jiddiy e’tibor biladigan bo‘ldi. "Bilim" so‘zi kompyuter tizimlarining sohalari va tarkibiy qismlari, shuningdek, tizimlarning o‘zida (bilimga asoslangan tizimlar; bilimlar bazalari va bilimlar banklari; bilimlarni ifodalash, egallash va ulardan foydalanish, bilim muhandisligi) nomlarida qo‘llanila boshlandi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini (AKT) ta’lim jarayoniga integratsiyalashga qaratilgan “Raqamli O‘zbekiston” milliy strategiyasi doirasida O‘zbekiston ta’lim tizimida jiddiy o‘zgarishlar ro‘y bermoqda. Muhandislik, dizayn va innovatsiya elementlarini o‘z ichiga olgan “Texnologiya” fani o‘quvchilarda STEM ko‘nikmalarini rivojlantirish usullardan bo‘lib kalit hisoblanadi. Biroq, ushbu fan o‘qituvchilari raqamli vositalardan samarali foydalanish uchun o‘z kompetensiyalarini doimiy ravishda yangilab turishlari kerak. Ma’lumki, kasbiy kompetensiyalarga: texnik bilimlar (SAPR dasturlari bilan ishlash, 3D bosib chiqarish), pedagogik mahorat (gibrid ta’limga moslashish) va fanlararo yondashuvlarni birlashtirish qobiliyati kiradi.

O‘zbekistonda “Raqamli O‘zbekiston” dasturi orqali amalga oshirilayotgan ta’lim islohotlari sharoitida raqamli texnologiyalarning “Texnologiya” fani o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalariga ta’sirini bir qator pedagogik, psixologik va texnologik nazariyalar yordamida asoslash mumkin.

O‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalari kognitiv (bilim), affektiv (motivatsiya) va xulq-atvor (amaliy ko‘nikmalar) jihatlarini o‘z ichiga oladi hamda ular AKT ta’sirida kuchayadi.

Nazariy jihatdan mazkur texnologiya an’anaviy pedagogikadan interaktiv pedagogikaga o‘tishini osonlashtiradi, o‘qitish samaradorligini va o‘qituvchilarning zamonaviy talablarga moslashishini oshiradi.

Raqamli texnologiyalarning “Texnologiya” fani o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalariga ta’sirini nazariy asoslash quyida keltirilgan yondashuvlar asosida amalga oshirilishi mumkin:

1. Kompetensiyaga asoslangan yondashuv va TPACK modeli. Ushbu yondashuv vakolatlarni samarali ishlash uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va qadriyatlarning integratsiyasi sifatida belgilaydi.

Raqamli texnologiyalar o‘qituvchilarga qo‘llanilganda, AKTdan pedagogik maqsadlarda foydalanish ko‘nikmalarini o‘z ichiga olgan "raqamli kompetentsiya" ni qo‘shish orqali ushbu spektrni kengaytiradi. Buni asoslash uchun TPACK (Texnologik pedagogik kontent bilimi, Koehler & Mishra, 2009) modeli eng muhim bo‘lib hisoblanadi.

U uch turdagi bilimlarning (texnologik, pedagogik, uqitilayotgan fan) o‘zaro ta’sirini tavsiflaydi. “Texnologiya” fanining kontekstida (bu muhandislik dizayni, robototexnika va innovatsiyalarni o‘z ichiga oladi) raqamli vositalar (masalan, AutoCAD kabi SAPR dasturlari yoki O‘zbekistondagi mahalliy analoglar) o‘qituvchilarga texnologiyani o‘qitishga integratsiya qilish imkonini berish orqali TPACKni yaxshilaydi. Empirik tadqiqotlar TPACKni ishlab chiqish texnologiya o‘qituvchilarining o‘qitish samaradorligini sezilarli darajada oshirishini ko‘rsatadi.

O‘qituvchilar ko‘pincha resurslar tanqisligiga duch keladigan mahalliy amaliyotda texnologiya to‘siqlarni kamaytirmoqda: onlayn platformalar (Moodle, UzEdu tizimiga integratsiyalashgan) o‘qituvchilarning moslashuvi va ijodkorligini rivojlantirib, shaxsiy ta’lim olish imkonini beradi.

Nazariy jihatdan, bu konstruktiv ta’lim nazariyasiga mos keladi, bunda texnologiya "proksimal rivojlanish zonasi" sifatida ishlaydi, faol o‘zaro ta’sir orqali o‘qituvchilarning kognitiv o‘sishini rag‘batlantiradi.

2. Psixologik-pedagogik jihatlar: motivatsiya va stress. Psixologik nuqtai nazardan, raqamli texnologiyalar o‘z taqdirini o‘zi belgilash nazariyasi orqali o‘qituvchilarning ta’sirchan kompetentsiyalariga ta’sir qiladi, bu erda avtonomiya, kompetentsiya va aloqadorlik kuchaytiriladi.

“Texnologiya” fanida AKTdan foydalanish (masalan, muhandislik jarayonlari va onlayn vositalarni namoyish qilish uchun VR simulyatorlari) motivatsiyani oshiradi. O‘zbekistonda bunday texnologiyalar “Texnologiya” o‘qituvchisiga kundalik ishlarni avtomatlashtirish, ijodkorlik uchun vaqt ajratish imkonini beradi.

Kognitiv yuk nazariyasi texnologiya o‘rganishni qanday optimallashtirishini tushuntiradi: interfaol platformalar o‘quvchilarga mavzuga oid kompetensiyalarga e’tibor qaratish imkonini beruvchi bboshqa ma’lumotlar yukni kamaytiradi. O‘zbekistondagi, ayniqsa qishloq joylaridagi o‘qituvchilar uchun bu “raqamli ko‘prik”ni yaratib, ta’lim imkoniyatlari tengligini ta’minlaydi.

3. Ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy jihatlar. Ijtimoiy konstruktivizm nazariyasi amaliyot hamjamiyatlarining rolini ta’kidlaydi: raqamli platformalar (forumlar, O‘zbekiston uchun moslashtirilgan Coursera onlayn kurslari) o‘qituvchilar tajriba almashishadigan professional tarmoqlarni tashkil qiladi.

O‘zbekistonda “Raqamli O‘zbekiston” dasturi texnologiyani malaka oshirish tizimiga integratsiyalash orqali o‘qituvchilarning ijtimoiy kompetensiyasini oshiradi. Madaniy jihatdan texnologiya STEM yondashuviga mos keladigan fanlararo integratsiyani kuchaytiradi.

“Texnologiya” darslarini o‘qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanish yo‘llari:

1. Interfaol ta’lim modellari. Interfaol ta’lim nazariyasi faol darslarni yaratish uchun raqamli texnologiyalardan foydalanishni asoslaydi. Texnologiya ta’limida VR/AR vositalari (masalan, 3D bosib chiqarish simulyatorlari) o‘quvchilarga muhandislik jarayonlarini "jonli" qilish imkonini

beradi, bu esa bilim tajriba orqali shakllantiriladigan konstruktivistik yondashuvga mos keladigan faollikni oshiradi.

2. Gibrid va onlayn formatlar. Aralashtirilgan ta'lim modeli raqamli elementlarni an'anaviy ta'limga birlashtirib, foydalanish imkoniyatini oshiradi. O'zbekistonda COVID-19 pandemiyasidan keyin onlayn ta'limning kuchayishi bilan o'qituvchilar gibrid darslar uchun Zoom va on-sayt platformalaridan foydalanib, o'qitish samaradorligini oshirmoqda.

3. Axloqiy jihatlar. Texnologiyadan axloqiy foydalanish nazariyasi (YUNESKO, 2021) muvozanat zarurligini ta'kidlaydi: AI yordamchilari o'rganishni shaxsiylashtirishga yordam beradi, ammo ma'lumotlar etikasi vakolatlarini talab qiladi. O'zbekiston sharoitida bu talabalarni raqamli iqtisodiyotga tayyorlash orqali barqaror rivojlanishga hissa qo'shadi.

Ilmiy-nazariy asoslash shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar texnologiya o'qituvchilarining kompetentsiyalarini TPACK modellari, konstruktivizm va psixologik-pedagogik nazariyalar orqali o'zgartiradi, o'qitishda innovatsiyalarni rag'batlantiradi. O'zbekistonda bu milliy dasturlar orqali amalga oshirilmoqda.

Shunday qilib, raqamli texnologiyalar O'zbekistonda texnologiya o'qituvchilarining kasbiy kompetentsiyalarini sezilarli darajada yaxshilaydi, ta'limda innovatsiyalarni ilgari suradi, degan xulosaga kelish mumkin. Ulardan keng foydalanish malaka oshirish dasturlarida majburiy raqamli savodxonlik modullarini ishlab chiqish va qishloq joylarga yo'naltirilgan hududiy qo'llab-quvvatlash markazlarini tashkil etishni o'z ichiga olishi kerak.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Koehler M.J., Mishra P. (2009). What is technological pedagogical content knowledge. *Contemporary Issues in Technology and Teacher Education*, 9 (1).
2. UNESCO. Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education. Paris: UNESCO, 2021.

O‘QUVCHI-YOSHLARDA MA’NAVIY IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISH OMILLARI

Vohidov Durbek Abdusamatovich

*A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy
instituti, “Ijtimoiy va amaliy fanlar metodikasi”
kafedrası detsenti v.b.*

Annotatsiya. Maqolada o‘quvchi-yoshlarda ma’naviy immunitetni shakllantirish va rivojlantirishga ta’sir etuvchi asosiy pedagogik va ijtimoiy omillar tahlil qilinadi. Axborot xurujlari kuchaygan sharoitda yoshlarni mafkuraviy tahdidlardan himoya qilishda sog‘lom e’tiqod, diniy-ma’rifiy bilimlar va milliy qadriyatlarning o‘rni asoslab beriladi. “Kim molini himoya qilib o‘lsa – shahiddir” mazmunidagi sahih hadis negizida vatanparvarlik tarbiyasining ahamiyati ochib beriladi. Shuningdek, milliy urf-odatlar, ma’naviy fazilatlar va kitobxonlik madaniyatini oshirish yoshlarda barqaror dunyoqarashni shakllantirishda muhim omil sifatida ko‘rsatiladi. Ta’lim muassasalarida kompleks yondashuv asosida yuksak ma’naviyatli va ijtimoiy mas’uliyatli avlodni tarbiyalash zarurligini ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: Ma’naviy immunitet, yoshlar tarbiyasi, mafkuraviy tahdidlar, axborot xuruji, milliy qadriyatlar, sog‘lom e’tiqod, vatanparvarlik, milliy mentalitet, kitobxonlik, ijtimoiy tarmoqlar, “Ommaviy madaniyat”, tolerantlik, kompleks tarbiya

Аннотация. В статье анализируются основные педагогические и социальные факторы, влияющие на формирование и развитие морального иммунитета у обучающихся. В условиях возросших информационных атак обосновывается роль здоровой веры, религиозно-просветительских знаний и национальных ценностей в защите молодёжи от идеологических угроз. Также показано развитие национальных традиций, духовных качеств и культуры чтения как важный фактор формирования устойчивого мировоззрения у молодёжи. Подчёркивается необходимость воспитания высоконравственного и социально ответственного поколения в образовательных учреждениях на основе комплексного подхода.

Ключевые слова: духовный иммунитет, воспитание молодёжи, идеологические угрозы, информационные угрозы, национальные ценности, здоровая вера, патриотизм, национальный менталитет, культура чтение, социальные сети, «массовая культура», толерантность, комплексное воспитание.

Abstract. This article analyzes the key educational and social factors influencing the formation and development of moral immunity in students. In the context of increased information attacks, the role of healthy faith, religious education, and national values in protecting young people from ideological threats is substantiated. The development of national traditions, spiritual qualities, and a reading culture is also shown as an important factor in shaping a sustainable worldview in young people. The need to cultivate a highly moral and socially responsible generation in educational institutions using a comprehensive approach is emphasized.

Keywords: spiritual immunity, youth upbringing, ideological threats, information threats, national values, healthy belief, patriotism, national mentality, reading culture, social networks, “mass culture,” tolerance, comprehensive education.

O‘quvchi-yoshlarni turli ma’naviy, mafkuraviy tahdidlar ta’siridan himoyada bo‘lishlariga erishish bugungi kunning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Ularning dunyoqarashi, borliqqa bo‘lgan, insonlarga bo‘lgan munosabati, madaniyati, tarbiyasidagi asosiy o‘zgarishlar keng ma’noda turli axborot ta’sirida shakllanib borayotganini guvohi bo‘lmoqdamiz. Ayniqsa ijtimoiy tarmoqlarning salmog‘i bu borada yetakchilik qilayotganini alohida ta’kidlab o‘tish kerak. O‘quvchilarda ma’naviy immunitetni shakllantirishda muqaddas dinimizning, sog‘lom e’tiqodning roli yuqori hisoblanadi. Ammo ular tomonidan diniy bilimlar dunyoviy bilimlarni, tom ma’nodagi rivojlanishni, yuksalishni inkor etmaydigan xususiyatga ega ekanligini dinshunoslar va ma’naviyat sohasining boshqa mutaxassislari yordamidagi davra suhbatlari orqali tashkil qilish yaxshi samara beradi.

Bu mazmundagi uchrashuvlar, davra suhbatlarida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Islom Akademiyasi yoki Islom institutini tamomlagan mutahassislarni jalb qilish, ular vositasida har qanday dinning asosiy maqsadi, o‘ziga xos xususiyatlari, jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni, roli kabi masalalarga to‘htalish orqali yoshlardagi Vatanparvarlikni yuksaltirish, ulardagi fazilatlarni shakllantirishga muvaffaq bo‘lish muhim. Xadislrimizda ham aks etgan *“Kim molini (uyini, oilasini, yurtini) himoya qilib o‘lsa – shahiddir.”* degan konseptual g‘oya mazmunini ularga to‘g‘ri tushuntirishga erishish muhim. Agar bu borada tegishli soha mutaxassislarni to‘liq jalb qilishda muammolar bo‘lsa umumta’lim maktablarida o‘tiladigan “Tarbiya” fanidan dars beruvchi mutaxassislarni uchun qisqa muddatli ammo davomli maxsus kurslar tashkil etish kerak. Ana shundagina ushbu o‘quv fani doirasidagi muhim masalalarning o‘quvchilar hayotida o‘z ifodasini topishga erishish mumkin bo‘ladi.

Har bir millatni-millat, halqni halq qiladigan muhim omillarning mavjudligi jamiyat taraqqiyotida muhim o‘rin tutishi bilan bir qatorda milliy mentalitetni barqarorligini ham ta’minlaydi. Bular qatoriga til, urf-odatlar, qadriyatlar, sharqona lutf va boshqa milliy o‘zimizga xos xususiyatlar majmuiga millatidan qat’iy nazar shu davlatda yashaydigan barcha fuqarolar ma’lum bir ma’noda rioya etadilarki, bu ham o‘z navbatida ana shu jamiyat fuqarolarining yakdilligiga, jipsligiga sabab bo‘ladi. Bu borada gap ketganda O‘zbekistonda ko‘p yillar mobaynida yashagan rus millatiga mansub fuqarolarimiz yo sayohat bilan yo xizmat safari bilan Rossiyaga tashrif buyurib, - “Biz o‘zbek bo‘lib qolibmiz, u yerdagi millatdoshlarimiz bilan bizning fikrlashimiz, bizning hayotga, insonlarga bo‘lgan munosabatimiz ularnikidan ancha farq qilyapti, bizga o‘zbek halqining mehribonligi, o‘zaro bir-birini ijtimoiy jihatdan qo‘llab-quvvatlashi kabi xislatlari shu qadar singibdiki, natijada Rossiyadagi ko‘plab insonlar o‘rtasidagi munosabatlarning faqat manfaatga asoslanishi bizga malol keldi” degan fikrlarini misol qilsa bo‘ladi. Shunday ekan, halqimizga xos bu fazilatlarni yosh avlodga singdirishda turli (vizual, verbal, va noverbal) usullardan keng foydalanish masalasiga e’tiborli bo‘lish kerak. Chunki tezkor globallashuv jarayonida millatni, xalqni saqlab qolish, uni turli yot g‘oyalar ta’siridan himoyalashda milliy qadriyatlarimizning roli beqiyos. Aynan ana shu milliy xususiyatlarimiz kezi kelganda turli “Zamonaviyliklar”ga, “Ommaviy madaniyat”ga qarshi immunitet immunitet vazifasini o‘taydi.

Ta’lim-tarbiya sohasidagi yana bir muammolardan biri yoshlarning badiiy adabiyotga bo’lgan e’tiborining susayib ketganligida ham yaqqol namoyon bo’lmoqda. Insonning hayot mazmunini tushunishi, oqu-qorani ajratib olishi, to’g’ri qarorlar qabul qilishi, madaniyatini yuksalishida, saviyasini oshishida badiiy adabiyotning roli beqiyos hisoblanadi. Ana shu jihatlar inobatga olinib, O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Kitob mahsulotlarini nashr etishva tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutoaalasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ’ib qilish bo’yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to’g’risida”gi PQ-3271 - son¹³ qarori qabul qilindi. Ushbu qaror zahirida o’zbek halqini, avvalo yoshlarning ma’naviyatini yuksaltirishda kitobning roli beqiyos ekanligi har tomonlama asoslanib, barcha jabhalarda kitobxonlikni ommalashtirish choralari belgilab berildi.

Sobiq sho’ro davrida sotsialistik tizim hammani tenglashtirishga intildi. Bu tizim zahirida insonning erkin tafakkur qilishi, o’z imkoniyatlarini to’liq namoyon qilishi chegaralangan edi. Barcha fuqarolar o’z nuqtai-nazarlarini faqat mavjud siyosiy tizim manfaatlaridan kelib chiqibgina gapirishlari mumkin edi. Hozirgi kunda esa fikrlar xilma-hilligi, qarashlar rang-barangligi asosida barcha jabhalarda demokratik rivojlanishimizga xizmat qiladigan g’oyalarni ilgari surish imkoniyatlari tobora kengayib borayotganligini guvohi bo’lmoqdamiz. Bu borada ijtimoiy tarmoqlarning roli tobora yuqorilab borayotganini alohida ta’kidlash kerak. Aynan ana shu ijtimoiy tarmoqlarga bo’lgan “mehr” va tom ma’nodagi tobelik bugungi kunda ota-onalarni, pedagoglarni va keng jamoatchilikni havotirga solishi, bunga mos zamonaviy choralarni qo’llashga undashi muhim. Shuningdek, bugungi kun ayrim yoshlari o’zlarining erkin fikrlarini bayon qilishlarida o’zlarini g’arb yoshlaridek tutayotganliklarini guvohi bo’lmoqdamiz. Bu jarayonda ularga “Sharq demokratiyasi”ning g’arb demokratiyasidan farqli tomonlaridan biri biz xatto o’z fikrlarimizni bildirishimizda ham sharqona lutf, o’zbekona tarbiya normalariga rioya qilishimiz muhim hisoblanishini tushuntirib berishimizni, o’rgatishimizni taqozo qilmoqda. Afsuski bugungi kunda g’arbdan kirib kelayotgan manfaatga asoslangan munosabatlar bilan bir qatorda xohlagan fikringni xohlagan joyingda erkin bildirishing mumkin, aslida demokratiya ham shudir degan noto’g’ri qarashni ko’rishimiz mumkin. Demak, bugungi kun yoshlariga o’zbekona tolerantlik xissini singdirishga ham e’tiborli bo’lishimiz kerak. Bu jarayonda milliy ma’naviyatimizni o’zida aks ettirgan mumtoz adabiyotimizga murojaat qilish, u bilan bugungi kun yoshlarini tarbiyalash yaxshi samara beradi. Ammo bunda tadrijiylik talablariga rioya qilish muhim. Ya’ni, kitob o’qishdan ancha uzoq yoshlarni bosqichma-bosqich bu jarayonga qiziqtirishda soddadan-murakkabga bo’lgan ishlar ketma-ketligini belgilab olish kerak. Bu borada audio kitoblardan foydalanish ham qo’l keladi. Chunki bunda kitobdagi obrazlarning gavgdalanishi bilan bog’liq intonatsiyani monandligiga ham e’tibor qaratilgan bo’lib, bu o’quvchi e’tiborini tortishi va matnni osonroq tushunilishiga bir qadar ko’proq sabab bo’ladi.

Ta’lim berish jarayonida tarixan shakllangan milliy mentalitetimizga xos qadriyatlarni singdirish, o’quvchilarning ichki imkoniyatlarini, genetik xususiyatlarini ham inobatga olish muhim hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda bugungi zamonaviy ta’lim tizimining oldida turgan asosiy vazifa sifatida har bir yosh yuksak ma’naviyatga ega bo’lishi, o’z imkoniyatlarini to’g’ri baholay olib ijtimoiy hayotda o’zining munosib o’rnini topa olishi kerak. Bunga erishish uchun esa barcha

¹³ <https://lex.uz/docs/3338600>

mutasaddilar xususan, maktab rahbari menejer sifatida o‘zini namoyon qilishi orqali o‘quvchilarga munosib ta’lim olish uchun sharoit yaratib berishi, tegishli tashkilot, muassasalar bilan keng hamkorlik faoliyatini yo‘lga qo‘yishi orqali bu yo‘sindagi tegishli muammo va masalalardagi ularning vazifalarini nimadan iborat ekanligini belgilab, ularni masalaga dahldor qilishi va ular tomonidan amalga oshirilayotgan amaliy faoliyatni kuzatib, boshqarib borishi kerak. Demak, masalaga puxta kompleks yondoshuv mexanizmini ishlab chiqilishi va tegishli mutasaddilarning aniq vazifalarini belgilab berilishi orqali yuqori natijaga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizning asosiy tamoyillari. — Toshkent, 2017.
2. Qodirov B. Ma’naviy tarbiya nazariyasi va amaliyoti. — Toshkent: “Fan”, 2016.
3. Abduqodirov A.A. Ma’naviy xavfsizlikning nazariy asoslari. — Toshkent, 2017.
4. Sodiqova D. Yoshlar ma’naviyati va tarbiyasi. — Toshkent: “Ma’naviyat”, 2019.
5. Yo‘ldoshev J., To‘xtayev B. Ma’naviyat asoslari. — Toshkent: “O‘qituvchi”, 2020.
6. Abdullayeva S. Shaxs ma’naviy immunitetini shakllantirishning psixologik jihatlari. — Monografiya, 2020.
7. To‘xtayeva N. Globallashuv sharoitida yoshlarning ma’naviy immuniteti. — 2021.

MAKTABDA TEXNOLOGIYA FANINI O’QITISHDA KASBGA YO’NALTIRISHNING DOLZARBLIGI

Jurayeva Onarxon Abdulxakimovna

*O‘zbekiston Respublikasi, Namangan viloyati pedagoglarni
yangi metodikalarga o‘rganish milliy markazi
metodik xizmat ko‘rsatish bo‘limi metodisti*

Annotatsiya. Texnologiya fani darslaridagi kasbga yo‘naltirish ishlari faqatgina o‘quvchilar ish natijalarining ijodiy xarakterda bo‘lganida, ishlab chiqarish mehnati to‘g‘ri va ilmiy asosda tashkil etilganida yetarlicha samaradorlikka ega bo‘ladi. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta‘lim islohotlari asosida o‘quvchilar texnik ijodiy ko‘nikmalarni rivojlantirish metodlarini ishlab chiqish zarurati amalga oshirilgan maqolaning dolzarbligini belgilaydi.

Kalit so‘zlar: texnologiya, ta‘lim, kasbiy, islohot

Annotation. Vocational guidance in technology classes is effective only when the results of students' work are creative, production work is organized correctly and on a scientific basis. The relevance of the article is determined by the need to develop methods for the development of technical and creative skills of students on the basis of ongoing educational reforms in our country.

Keywords: technology, education, professional, reform

Texnologiya fani umumiy o‘rta ta‘lim muassasalari o‘quv fanlari qatorida o‘quvchilar ijodiy ko‘nikmalarni rivojlantirish ishlarini yo‘lga qo‘yishda eng qulay imkoniyatlarga ega. Ushbu imkoniyatlar quyidagi omillar bilan belgilanadi: mehnat ta‘limi darslarining nazariy qismida o‘quvchilarni xalq xo‘jaligi tarmoqlari va asosan moddiy ishlab chiqarishga oid kasblar bilan tanishtirish mumkin. Ta‘lim jarayonini bunday yo‘sinda tashkil etishda qo‘yilgan maqsadga erishish uchun kasbga yo‘naltiruvchi materialning dars mavzusi bilan uzviy bog‘liqligi, so‘z yuritilayotgan kasbning jamiyatdagi o‘rni, uning shaxsga qo‘yadigan talablari, mehnat sharoitlari va kasb egasining jamiyatdagi mavqei haqida to‘laqonli tushuncha berilishi talab etiladi; texnologiya fani darslarining o‘quv ustaxonalari, o‘quv-tajriba maydonlarida o‘tkaziladigan amaliy qismida o‘quvchilar turli kasblar bilan tanishib, ularga oid ijodkorlik ko‘nikma va malakalarga ega bo‘ladilar. Shu bilan birga o‘quvchida ijodkorlik faoliyatiga bo‘lgan qiziqishlar ortib boradi, o‘zining u yoki bu kasbga nisbatan layoqati, tayyorgarlik darajasi sinovdan o‘tadi. Ta‘kidlash joizki, texnologiya fani darslaridagi kasbga yo‘naltirish ishlari faqatgina o‘quvchilar ish natijalarining ijodiy xarakterda bo‘lganida, ishlab chiqarish mehnati to‘g‘ri va ilmiy asosda tashkil etilganida yetarlicha samaradorlikka ega bo‘ladi.

Texnologiya fani darslarining yuqorida qayd etilgan nazariy va amaliy qismlarida ijodiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga oid sanab o‘tilgan vazifalarning hal etilishida o‘qituvchi shaxsi, uning kasbiy mahorati markaziy o‘ringa ega. Islohotlar natijasida maktablarning yangi sharoitlarda ishlashga o‘tishi o‘qituvchi faoliyatiga, uning kasbiy-pedagogik tayyorgarligi mazmuni va darajasiga, o‘z bilimlarini takomillashtirib borishiga yuqori talablar qo‘ymoqda. Chunonchi, o‘tgan davrlarda fan o‘qituvchisi mehnatining samaradorligi ta‘lim metodlarini takomillashtirib borishi bilan belgilangan bo‘lsa, hozirgi kunda ta‘lim jarayonini o‘quvchini barkamol shaxs darajasida rivojlantirish ishlari bilan bog‘lab tashkil etishi talab qilinadi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta’lim islohotlari asosida o’quvchilar texnik ijodiy ko’nikmalarni rivojlantirish metodlarini ishlab chiqish zarurati amalga oshirilgan maqolaning dolzarbligini belgilaydi.

Erishilgan muvaffaqiyatlar bilan birgalikda, Milliy dasturni to’liq ro’yobga chiqarishda mehnat bozorining rivojlanishi va real ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarni hisobga olgan holda aniqliklar kiritish zarurati ham yuzaga keldi. Biz ushbu zaruratning namoyon bo’lish holatlarini texnologiya fani misolida o’rganib chiqib, ulardan izlanishlarimiz sohasiga taalluqli bo’lgan quyidagi dolzarb muammolarni alohida qayd etishni o’rinli deb topdik: umumiy o’rta ta’lim muassasalari bitiruvchilarini kasbga yo’naltirish pedagogik-psixologik tashhis ishlarining yetarli ilmiy-metodik asoslari ishlab chiqilmaganligi va tatbiq etilmaganligi; - pedagogik va axborot texnologiyalarini ta’lim tizimi amaliyotiga joriy etishning umumiy nazariy asoslari yaratilgani holda, ularni pedagogika amaliyotiga tadbiq etishning ilmiy-metodik asoslari ishlab chiqilmaganligi; -yetarlicha kasbiy yo’naltirilganlikka, yuqori mukammallikka ega bo’lmagan pedagogik jarayon mahsuli sifatida yetishib chiqayotgan ta’lim muassasalari bitiruvchilarining mutaxassis sifatida mustaqil va ijodiy darajaga erisha olmayotganligi.

Yuqorida sanab o’tilgan kamchiliklarning bartaraf etilishi Kadrlar tayyorlash milliy dasturining keyingi bosqichlarda muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zamin yaratadi va yuqoridagi tadqiqotlarning dolzarbligini ta’kidlaydi. Shuningdek, tahlil etilgan muammoning dolzarbligi shundan iboratki, Milliy dasturni amalga oshirishning ikkinchi bosqichida majburiy umumiy o’rta va texnologiya faniga, shuningdek o’quvchilarning qobiliyatlari va imkoniyatlariga qarab tabaqalashtirilgan ta’limga o’tish zarurligi aniq belgilab berilgan. Ta’lim muassasalarini maxsus tayyorlangan malakali pedagog kadrlar bilan to’ldirib, ularning faoliyatida raqobatga asoslangan muhit vujudga keltirish ko’zda tutilgan. Biroq ushbu vazifalarni amalga oshirishning ilmiy-nazariy asoslari yetarlicha ishlab chiqilmagan. Mazkur yuzaga kelgan muammolarni hal qilishda texnologiya fanida amalga oshirishning maxsus pedagogik texnologiyalarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Vatanimiz va xorijiy davlatlar olimlari bu borada ma’lum ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirganlar.

Bugungi kunda bunday tadqiqotlar qamrovi kengayib, yangi pedagogik, jumladan kasb-hunar ta’limi pedagogik texnologiyalari borasidagi tadqiqotlarda bir butun, yakdil qarashlar paydo bo’lmoqda. Biroq, amalga oshirilgan tadqiqotlarda kasbiy ta’lim jarayonida o’quvchilar ijodkorlik qobiliyatini tarkib topdirish texnologiyasini ishlab chiqish muammosi majmuaviy holda o’z yechimini topmagan. Bizning fikrimizda, ushbu muammoni hal qilishning eng maqbul yechimiga o’quvchilarni kasb tanlashga yo’llash va kasbiy ta’lim ishlarini amalga oshirishda ijodkorlik qobiliyatlarini tarkib toptirish texnologiyasining ilmiy-metodik asoslarini ishlab chiqish yo’li bilan erishish mumkin. Bu g’oyani ilgari surishda, biz quyidagilarga tayanib ish ko’rdik: birinchidan, umumiy o’rta va texnologiya fani- ning subyekti bo’lgan o’quvchi shaxsini yetuk mutaxassis sifatida shakllantirish uchun avvalo maktab o’quvchilarini kasbga yo’naltirish ishlarini pedagogik-psixologik tashhis qilishning zamonaviy texnologiyasi asosida amalga oshirilishi zarur.

Ya’ni, pedagogik-psixologik tashxis markazlari asosan ta’lim tizimi yuksak taraqqiy etgan chet davlatlarda keng tarqalgan shaxs sifatlarini aniqlashga yordam beruvchi metodlarga tayangan holda ish olib bormoqdalar. Biroq, Sharq xalqlari va aynan O’zbek xalqining o’ziga xos ravishda shakllangan axloqiy sifatleri mavjudki, ularni arab mamlakatlarida ishlab chiqilgan mezonlar bilan ob’yektiv baholash mumkin emas. Shu sababli, milliy mentalitetimiz xususiyatlarini o’zida aks

ettiruvchi zamonaviy tashhis metodlarini zudlik bilan ishlab chiqish milliy dasturni amalga oshirish alohida dolzarblik kasb etadi. Ikkinchidan umumiy oʻrta taʼlim maktabi bitiruvchilari oʻzlari egallamoqchi boʻlgan mutaxassislik, unga tayyorlashdagi taʼlim jarayoni va ishlab chiqarishdagi amaliy faoliyat xususiyatlari toʻgʻrisida atroflicha yetarli tushunchaga ega boʻlishlari lozim. Ushbu masalaning hal etilishi koʻp jihatdan bitiruvchi sinf oʻquvchilari bilan ishlashdagi kasbga yoʻnaltirish ishlari samaradorligi bilan uzviy bogʻliq.

Chunonchi, bugungi kunda yuqori oʻzlashtiruvchi oʻquvchilarning aksariyat qismi xalq xoʻjaligida mavjud ehtiyojni eʼtiborga olmagan holda bir nechta eng nufuzli oliy oʻquv yurtlaridagina oʻqishga intiladilar. Biroq, oʻzining nufuzli va vatanimiz ravnaqi uchun nihoyatda muhim, strategik ahamiyatga ega boʻlgan togʻ - kon, metallurgiya, mashinasozlik, radiotexnika va alohida taʼkidlashni talab etadigan agrar sohadagi mutaxassisliklar toʻgʻrisida bitiruvchi sinf oʻquvchilari yetarli tushunchaga ega emaslar. Bu boradagi muammolar yechimini kasbga yoʻnaltirish ishlarining yangi texnologiyasini ilmiy asosda ishlab chiqish orqali hal etish mumkin boʻladi deb hisoblaymiz.

Uchinchidan, kasbiy tayyorgarlik jarayonida oʻquvchilarni ijodkorlik faoliyatiga jalb qilishning moddiy-vositaviy asosini taʼminlash bilan birgalikda ulardan samarali foydalanishni taʼmin etuvchi ilmiy-metodik asoslar yaratilmogʻi lozim.

Maʼlumki, bugungi kunda har qanday sohani jahon talablari darajasida taraqqiy ettirishning eng asosiy omili ilgʻor texnologiyalardan foydalanish bilan chambarchas bogʻliq. Jumladan, bugungi kunda texnik ijodkorlik faoliyatining mahsuli zamon talablari darajasida boʻlishi uchun eng yangi axborotlardan foydalanish zarurati yuzaga kelmoqda. Shu sababli, yangi axborot texnologiyalarini Respublikamiz oʻquv yurtlari ehtiyoji va imkoniyatlariga mos keladigan shakllarini pedagogik-psixologik asoslash ijodkorlik texnologiyasini rivojlantirishning muhim yoʻnalishi sanaladi. Toʻrtinchidan, boʻlajak mutaxassislarni tayyorlash jarayonida oʻquvchilarning kasbiy taʼlim Davlat taʼlim standartlari bilan birgalikda talab darajsidagi ijodkorlik bilim va koʻnikmalarini egallashlariga erishish lozim.

Biroq, bizning fikrimizga koʻra taʼlim muassasasining bitiruvchisi shaxsiga nisbatan qoʻyiladigan talablar ishlab chiqilib, pedagogik jarayonda va umuman taʼlim tizimida oʻzining yetarlicha tatbiqini topganda Respublikamizda kasbga yoʻnaltirish muammosi maʼlum maʼnoda oʻz yechimini topgan boʻlar edi. Ushbu talablarni shaxs kasbiy va ijodiy sifatlari negizida shakllantirilishi maqsadga muvofiq boʻlar edi, chunki, ular amaliy kasbiy faoliyatning muvaffaqiyatini taʼminlovchi asosiy omillar boʻlib sanaladi. Bayon etgan mulohazalarimizdan anglash mumkinki, biz bugungi kunda texnologiya fanida oʻquvchilar ijodkorlik qobiliyatini tarkib toptirish texnologiyasini ishlab chiqishning boshlangʻich, tayanch nuqtasi sifatida kasbga yoʻnaltirish ishlarini toʻgʻri tashkil etish deb bilamiz. Bu oʻrinda biz ijodkorlik hamda kasbga yoʻnaltirish pedagogikasiga oid ilmiy ishlar tahlil hamda dastlabki bosqichda amalga oshirgan tadqiqotlarimiz natijasiga olgan ilmiy xulosalarimizga asoslandik. Yaʼni, shaxsning ijodkorlik sohasidagi erishadigan muvaffaqiyatlari darajasini belgilovchi asosiy omil uning egallayotgan yoki shugʻullanayotgan kasbiy faoliyat turini toʻgʻri tanlaganligi va ayni paytda shaxsning oʻzi kasbiy talablarga qay darajada javob bera olishi bilan belgilanadi.

Demak, oʻquvchilarni umumiy oʻrta taʼlimdan texnologiya faniga oʻtish davrining dolzarbligini taʼkidlovchi ijodkorlik qobiliyatini shakllantirish texnologiyasi ishlab chiqish

muammosining hal etilishi ham «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» ni amalga oshirishning keyingi bosqichlarida ko‘zlangan samarani berishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘ladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Davlatov K. Mehnat va kasb ta’lim-tarbiyasidan amaliy mashg‘ulotlar. - T.: O‘qituvchi, 1995. 267 b.
2. Ochilov Z. Sinfdan tashqari ishlarda kasbga yo‘llashni shakllantirish: -T.: “O‘qituvchi”, 1996. -120 b

TARBIYA JARAYONIDA O‘QUVCHILARDA AXLOQIY QADRIYATLARNI SHAKLLANTIRISHNING AHAMIYATI

Tursunova Malika Baxtiyor qizi

Nizomiy nomidagi O‘zMPU

Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi kafedrasida katta o‘qituvchisi, PhD

Annotatsiya: Mazkur maqolada tarbiya jarayonida o‘quvchilarda axloqiy qadriyatlarni shakllantirishning mohiyati, tamoyillari hamda samarali metodlari yoritilgan. Shuningdek, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhini singdirishning pedagogik shart-sharoitlari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: tarbiya, axloq, qadriyat, o‘quvchi, milliy g‘oya, ma’naviyat, shaxs kamoloti.

Bugungi globallashuv sharoitida yosh avlodni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalash, ularda milliy g‘urur va ma’naviy qadriyatlarga hurmatni shakllantirish tarbiya fanining eng muhim vazifalaridan biridir. Har bir jamiyatning taraqqiyoti yoshlarning tarbiyasiga bog‘liq bo‘lib, ularning ruhiy, axloqiy va ma’naviy dunyosini boyitish o‘qituvchining asosiy bosh maqsadi hisoblanadi.

Tarbiya insonni ijtimoiy hayotga tayyorlaydi, unda jamiyatda qabul qilingan axloqiy me’yorlarni ongli ravishda o‘zlashtirishga yordam beradi. Boshlang‘ich sinf davri shaxs kamolotining poydevori bo‘lib, aynan shu davrda o‘quvchilar axloqiy tushunchalarni tez va chuqur qabul qilishadi. Bu davrda o‘qituvchidan katta pedagogik mahorat talab etiladi.

Tarbiyaviy ta’limning asosiy komponentlari. “Tarbiya” zamirida o‘quvchilar ongiga halollik, hurmat va mehr-oqibat kabi asosiy qadriyatlarni singdirishga qaratilgan qadriyatlarga asoslangan ta’lim yotadi. “Tarbiya” ta’limining ushbu komponenti o‘quvchilarga ushbu qadriyatlarning kundalik hayotida va boshqalar bilan o‘zaro munosabatlaridagi ahamiyatini tushunishga yordam beradi.

“Tarbiya” o‘quvchilarning xatti-harakatlari va qarorlari haqida fikr yuritishga undash orqali ularning axloqiy va axloqiy rivojlanishiga qaratilgan. Strukturaviy munozaralar va axloqiy fikrlash mashqlari orqali talabalar o‘zlarining xatti-harakatlarining axloqiy oqibatlarini ko‘rib chiqishni va o‘z qadriyatlariga mos keladigan tanlov qilishni o‘rganadilar.

“Tarbiya” o‘qitish ijtimoiy mas’uliyatning muhimligini ta’kidlaydi, o‘quvchilarni o‘z jamiyatiga ijobiy hissa qo‘shishga undaydi. “Tarbiya” ta’limining bu jihati o‘quvchilarda fuqarolik burchi tuyg‘usini shakllantirishga, adolatli va adolatli jamiyatni shakllantirishdagi o‘z rolini tushunishga yordam beradi.

Tarbiyaviy ta’limning asosiy komponentlari

1. Ma’naviy-axloqiy komponent

Bu komponent o‘quvchilarda ezgulik, halollik, insonparvarlik, vatanparvarlik, mehr-oqibat, hurmat, mas’uliyat kabi qadriyatlarni shakllantirishga qaratilgan.

Asosiy maqsad: insonning axloqiy ideallarini shakllantirish va uni jamiyatda to‘g‘ri yo‘l tutishga o‘rgatish.

2. Aqliy (intellektual) komponent

Bu komponent orqali o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan ehtiyoji, tafakkuri, fikrlash madaniyati va tahliliy qobiliyatlari rivojlantiriladi.

Asosiy maqsad: ongli, mustaqil fikrlaydigan, bilimi asosli shaxsni tarbiyalash.

3. Jismoniy komponent

Jismoniy tarbiya bolaning sog‘lom o‘shini, chiniqishini, mehnatga va faol hayot tarziga tayyor bo‘lishini ta‘minlaydi.

Asosiy maqsad: sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, jismoniy madaniyatni rivojlantirish.

4. Estetik komponent

Bu komponent o‘quvchilarda go‘zallikni his etish, san‘at, tabiat, nutq va inson go‘zalligini qadrlash tuyg‘usini rivojlantiradi.

Asosiy maqsad: estetik didni tarbiyalash, badiiy tafakkurni shakllantirish.

5. Mehnat tarbiyasi komponenti

Mehnat tarbiyasi o‘quvchilarga halol mehnatning qadri, intizom va mas‘uliyat tuyg‘usini singdiradi.

Asosiy maqsad: mehnatsevarlik, javobgarlik va kasbga hurmatni shakllantirish.

Tarbiyaning eng muhim vazifalaridan biri - o‘quvchilarni axloqiy jihatdan komil, iymon-e‘tiqodli, vatanparvar, halol, mehr-oqibatli inson sifatida voyaga yetkazishdir. Inson kamolotining poydevori aynan tarbiya jarayonida qo‘yiladi. Tarbiya faqatgina tashqi intizomni emas, balki shaxsning ichki dunyosini ma‘naviy-axloqiy qadriyatlarini shakllantirishni ham o‘z ichiga oladi. Har qanday jamiyatning taraqqiyoti uning yosh avlodining ma‘naviy qiyofasiga bog‘liq bo‘lib, axloqiy qadriyatlar shu jihatdan beqiyos ahamiyat kasb etadi. Axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda tarbiya jarayonining barcha tomonlari o‘zaro bog‘liq holda faoliyat yuritadi. Avvalo, ma‘naviy-axloqiy yo‘nalish orqali o‘quvchilarga insoniy fazilatlar, xalqimizning asrlar davomida shakllangan axloqiy me‘yorlari o‘rgatiladi. O‘quvchilarda ezgulik, vatanparvarlik, insonparvarlik, hurmat, halollik, mas‘uliyat, mehr-oqibat kabi tushunchalar ongli ravishda shakllanadi. Bunda o‘qituvchining shaxsiy namunasi, nutq madaniyati va yurish-turishi beqiyos ta‘sir kuchiga ega. Chunki bolalar, ayniqsa boshlang‘ich sinf o‘quvchilari, ko‘proq taqlid asosida o‘rganadilar. O‘qituvchining har bir so‘zi, harakati, muomalasi ular uchun ibrat maktabiga aylanadi.

Aqliy tarbiya ham axloqiy qadriyatlarni mustahkamlashda muhim o‘rin tutadi. Fikr yuritish, mantiqan to‘g‘ri xulosa chiqara olish, har bir xatti-harakatining oqibatini anglay bilish axloqiy yetuklikning asosi sanaladi. O‘quvchi bilim olish jarayonida nafaqat aqliy salohiyatini, balki axloqiy tafakkurini ham rivojlantiradi. Darslarda muammoli savollar, hayotiy vaziyatlarni tahlil qilish, adabiy qahramonlar xatti-harakatlarini baholash orqali bolalar o‘z hayotida axloqiy mezonlardan foydalanishni o‘rganadilar. Jismoniy tarbiya ham axloqiy tarbiyaning muhim bo‘g‘inidir. Sog‘lom tan sog‘lom fikr manbai ekani bejiz aytilmagan. O‘quvchilarda sog‘lom turmush tarziga rioya qilish, intizom, iroda, o‘zini tuta bilish ko‘nikmalarini shakllantirish orqali ularda mas‘uliyat hissi ortadi. Bunday o‘quvchi jamiyatda faol, foydali shaxs sifatida shakllanadi.

Fuqarolik tarbiyasi o‘quvchilarda Vatanga sadoqat, qonunlarga hurmat, jamiyat oldidagi mas‘uliyat hissinı uyg‘otadi. Axloqiy jihatdan yetuk shaxs o‘z burchini anglaydi, Vatani, otasonasi, tengdoshlari oldidagi javobgarligini his etadi. Shuning uchun o‘quvchilarda fuqarolik

ongini, vatanparvarlik ruhini tarbiyalash, ularni milliy qadriyatlar asosida voyaga yetkazish axloqiy tarbiyaning eng muhim natijasi sanaladi.

Mehnat tarbiyasi ham o‘quvchilarda axloqiy fazilatlarni mustahkamlaydi. Mehnatsevarlik, halollik, qat’iyatlilik, sabr-toqat, intizomlilik kabi fazilatlar insonni har tomonlama yetuk qiladi. Bola mehnat orqali hayotiy tajriba orttiradi, natijaga erishish quvonchini his qiladi, o‘z kuchiga ishonch paydo bo‘ladi. Bu esa bolani har tomonlama yetuk bo‘lib voyaga yetishiga katta imkoniyat eshiklarini ochib beradi.

Tarbiyaviy jarayonning barcha bu jihatlari o‘zaro uyg‘un holda olib borilgandagina axloqiy qadriyatlar to‘liq shakllanadi. O‘qituvchi va ota-onaning hamkorligi bu borada alohida o‘rin tutadi. Maktabda o‘quvchi nazariy bilim olsa, oila muhiti bu bilimlarni mustahkamlab, hayotiy odatlarga aylantiradi. Axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda milliy an‘analar, xalq og‘zaki ijodi, maqollar, hikmatli so‘zlar, xalq ertaklari, buyuk allomalarning axloqiy qarashlarini o‘quvchilarga singdirish ham muhim ahamiyatga ega. Chunki xalq donishmandligi asrlar davomida to‘plangan hayotiy tajriba va axloqiy me‘yorlarning mujassamidir. O‘quvchilar bu orqali o‘z xalqining ma‘naviy merosini chuqur his qiladi va unga sadoqat bilan qaraydi.

Xulosa.

Tarbiyaning mohiyati — insonni komil shaxs sifatida kamolga yetkazishdir. Axloqiy qadriyatlar esa bu jarayonning yuragi hisoblanadi. Tarbiya jarayonida o‘quvchilarda axloqiy qadriyatlarni shakllantirish nafaqat ularning hozirgi hayotini, balki kelajakdagi shaxsiy va ijtimoiy faoliyatini ham belgilaydi. Shu bois o‘qituvchi, oila va jamiyat birgalikda bu yo‘nalishda izchil ishlashi zarur. Shundagina biz ma‘naviy yetuk, ezgu fikrli, halol va vatanparvar yoshlarni tarbiyalab voyaga yetkazamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Raximjonovna U. N. "Tarbiya" fanini o‘qitish orqali o‘quvchilarda axloqiy idealni shakllantirish. Kokand University Research Base, 2024, – B. 527–530.
2. Hasanov A. Axloqiy tarbiyaning nazariy asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.
3. Jo‘rayev S. Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: O‘qituvchi, 2021.
4. Yuldasheva M. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda o‘qituvchi shaxsining roli. – Samarqand, 2023.
5. Nurmatov D. Aqliy va axloqiy tarbiyaning uzviy bog‘liqligi. – Buxoro: TDPU nashriyoti, 2020.
6. Ergasheva G. Mehnat tarbiyasining axloqiy mazmuni. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2022.
7. Karimova N. Milliy qadriyatlar va ularning tarbiya jarayonidagi o‘rni. – Farg‘ona: Ilm Ziyo, 2021.

MUSIQA MADANIYATI DARSLARIDA MAQOM SAN’ATINI O’RGATISHNING DOLZARBLIGI

G.A.Xolmirzayeva

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti

Metodik xizmat ko‘rsatish bo‘limi metodisti

Annotatsiya. Ushbu maqola orqali umumiy o‘rta ta’lim maktablarida musiqa madaniyati fanini o‘qitishdagi, musiqiy ta’lim samaradorligini oshirish, o‘zbek milliy musiqa merosi bo‘lgan maqom san’atini o‘rgatishning o‘rni, pedagogik, psixologik va metodik asoslari hamda ahamiyati tahlil qilinadi. Bugungi kunda maqom san’atini yosh avlodga o‘rgatish bu ularning - milliy immunitetini shakllantiradi, musiqiy tafakkurini kengaytiradi, estetik didini rivojlantiradi, milliy o‘zlikni anglashi, tafakkur qilish qobiliyatini rivojlanishiga, badiiy merosga hurmat hissini kuchayishiga yordam beradi. Maqola ham ayni shu maqsadlar sari yo‘naltirilgan holda maqom san’atini musiqa madaniyati darslarida o‘rgatishning samarali metodlari va ilmiy hamda pedagogik asoslarini tahlil qiladi.

Kalit so‘zlar: maqom, musiqiy ta’lim, musiqiy idrok, musiqa madaniyati, milliy meros, estetik tarbiya, pedagogik texnologiya, immunitet, interfaol metodlar, musiqiy tafakkur.

Аннотация. В данной статье анализируются место, педагогические, психологические и методические основы и значение обучения искусству макома как части узбекского национального музыкального наследия в процессе преподавания предмета «Музыкальная культура» в общеобразовательных школах, а также вопросы повышения эффективности музыкального образования. В современных условиях обучение искусству макома подрастающему поколению способствует формированию у них национального «иммунитета», расширению музыкального мышления, развитию эстетического вкуса, осознанию национальной идентичности, развитию способности к рефлексии и укреплению уважительного отношения к художественному наследию. Статья, исходя из указанных целей, анализирует эффективные методы и научно-педагогические основы обучения искусству макома на уроках музыкальной культуры.

Ключевые слова: маком, музыкальное образование, музыкальное восприятие, музыкальная культура, национальное наследие, эстетическое воспитание, педагогическая технология, иммунитет, интерактивные методы, музыкальное мышление.

Abstract. This article analyzes the role, as well as the pedagogical, psychological and methodological foundations and significance of teaching the art of maqom – a component of Uzbek national musical heritage – within the school subject “Music Culture” in general secondary education, and its contribution to increasing the effectiveness of music education. At present, teaching maqom to the younger generation helps to shape their national “immunity”, broaden their musical thinking, develop their aesthetic taste, foster an awareness of national identity, enhance their capacity for reflection, and strengthen their respect for artistic heritage. Guided by these objectives, the article examines effective methods and the scientific and pedagogical foundations of teaching maqom in music culture lessons.

Keywords: maqom, music education, musical perception, music culture, national heritage, aesthetic education, pedagogical technology, immunity, interactive methods, musical thinking.

Mustaqil O‘zbekistonimizda milliy qadriyatlar hamda madaniy merosni asrab avaylash, o‘‘sib kelayotgan yoshlarni ma‘naviy barkamol avlod qilib tarbiyalash, davlatimiz siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biridir. Shu ma‘noda aytishimiz mumkinki, umumta‘lim maktablarida o‘‘qitilib kelinayotgan “musiqa madaniyati” fani o‘‘quvchi yoshlarda milliy musiqa madaniyatiga mehr, estetik didni rivojlantirish, hamda ijodiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirishda ahamiyati beqiyos.

O‘zbek maqom san‘ati xalqimizning eng qadimiy, mukammal va shu bilan birga murakkab musiqiy janrlaridan bo‘lib, nafaqat badiiy – estetik ahamiyatga ega, balki xalqimizning tarixiy, ruhiy hamda falsafiy dunyoqarashini ham o‘zida mujassam etgan. Maqom san‘ati bu- o‘zbek xalqining asrlar davomida shakllangan estetik didi, ma‘naviy qadriyati va badiiy tafakkurini ifoda etuvchi noyob musiqiy yodgorligi va durdona merosidir. Maqom san‘atini o‘‘qitish hamda o‘‘rgatish jarayoni orqali o‘‘quvchi yoshlarning estetik didi shakllanadi, milliy g‘urur tuyg‘usi oshadi, musiqiy dunyoqarashi kengayadi, tafakkuri rivojlanadi. Yosh avlod ongida milliy madaniyatni mustahkamlash, madaniy merosni asrab-avaylash hamda davom ettirish hozirgi globallashuv jarayonidagi ta‘lim tizimining muhim vazifalaridan biridir. Bu jarayonda aynan maqom san‘atini musiqa madaniyati darslariga ilmiy hamda metodik asosda integratsiya qilish, alohida ahamiyat kasb etadi. Milliy musiqa san‘atini noyob durdonasi bo‘lgan maqom kuy qo‘shiqclarini o‘‘quvchi yoshlar ongiga singdirish, umumta‘lim maktablarida musiqa madaniyati darslari zimmasidagi muhim vazifalardandir.

Musiqa madaniyati darslarida maqom san‘ati kuy qo‘shiqclarini o‘‘qitish, o‘‘rgatish o‘‘quvchilarning milliy hamda musiqiy dunyoqarashi hamda tafakkurini shakllantirishda juda katta ahamiyat kasb etadi. Maqom asarlarini tinglash hamda o‘‘rganish orqali o‘‘quvchi yoshlar musiqaning nafaqat ohangi, balki ma‘naviy mohiyatini ham chuqur anglaydilar. Maqom asarlarining murakkab ritmikasi hamda melodik tuzilmasi o‘‘quvchilardagi eshitish, eslab qolish qobiliyati, ritmni his qilish, ohangni bir - biridan farqlash, xotira hamda diqqatni rivojlantirishga katta yordam beradi. Bundan tashqari maqom san‘atini o‘‘rganish o‘‘quvchilarda diqqat, sabr - matonat, mantiqiy fikrlash hamda estetik zavqni tarbiyalaydi.

Dars mashg‘ulotlari jarayonida o‘zbek maqom san‘atining tarixi, tuzilishi, bastakorlik hamda ijrochilik an‘analari haqida ma‘lumot berish, mashhur maqom ijrochilari – Sh. Shoumarov, H. Ibodov, F. Karomatov, Y. Rajabiy kabi san‘at ustozlarini ijod maktablarini o‘rganish ham katta ahamiyatga ega. Buning pirovardida o‘‘quvchi yoshlarimizda milliy g‘urur hamda o‘z xalqining milliy madaniyatiga hurmat tuyg‘usi shakllanadi. Maqom san‘atini o‘‘qitishda zamonaviy hamda pedagogik texnologiyalar, audio va video materiallardan foydalangan holda dars mashg‘ulotlarini olib borish, jonli ijro namunalarini o‘‘quvchilarga tinglatish, hatto maqom bo‘yicha kichik ansambl guruhlarini tashkil etish darslarning sifat va samaradorligini oshirishda yordam beradi. Bu kabi yondashuvlar o‘‘quvchilarni mustaqil fikrlashini, ijodiy izlanishlarini hamda musiqiy didini rivojlantiradi. Musiqa madaniyati darslarida aynan maqom san‘atini o‘‘rgatish – nafaqat o‘‘quvchi yoshlarni musiqiy bilimini kengaytiradi, balki ularni milliylik ruhida tarbiyalaydi, estetik didi va ma‘naviy olamini boyitadi. Maqom san‘ati orqali yoshlar o‘zbek xalqining boy hamda madaniy merosi bilan tanishib, uni qadrlashni o‘rganadilar. Shu sabab maqom san‘atini o‘‘qitish tizimini takomillashtirish, hamda metodikasini boyitgan holda o‘‘quv dasturlarida unga alohida ahamiyat qaratishlik dolzarb bo‘lgan vazifalardan biridir.

Maqom san’ati ko‘p yillar davomida shakllangan murakkab tuzilishga ega bo‘lib, ritm, lad, shakl, ohang, tahrir hamda ijro an’analari bilan o‘ziga xosdir. Maqomlarni har birida ishq, iztirob, mehr–muhabbat mujassam hisoblanadi. Shashmaqom misolida oladigan bo‘lsak, shashmaqomning olti bo‘limi ham turlicha yo‘nalishdadir. Masalan: Buzruk maqomida- salobat, Navo hamda Dugoh maqomida - lirizm, Segoh maqomida esa dard va iztirob ohanglari ustuvorlik qiladi. Maqom san’atini o‘rganish o‘quvchilardagi musiqiy idrokni chuqurlashishi, murakkab shakllarni farqlash, ohang tafakkurini rivojlanishi orqali milliy musiqa madaniyatiga estetik yondashuvni shakllanishiga xizmat qiladi. Bundan tashqari maqom san’atining tarbiyaviy ahamiyati katta bo‘lib, maqomlar o‘zida falsafiy teranlik, ichki musiqiy intizom, ma’naviy poklik hamda estetik uyg‘unlikni mujassam etgani bois ham, o‘quvchilar shaxsiy fazilatlarini rivojlanishida muhim hisoblanadi. Maqom kuy qo‘shiqlarni tinglagan hamda kuylagan yoki tahlil qilgan o‘quvchi milliy san’atga mehr qo‘yadi. O‘z musiqiy merosiga hurmat hamda mas’uliyat bilan qaraydi. Maqom san’atini o‘rgatishning pedagogik asoslari mavjud bularga quyidagilarni kiritish mumkin.

Izchillik va tizimlilik – maqom qo‘shiqlari, maqom bo‘limlari, sho‘balari, hamda usullari izchil hamda tizimli tarzda bosqichma–bosqich tushuntirilib, o‘rgatiladi. Maqom qo‘shiqlari ijrodagi ritmik usul tizimlari ketma - ket hamda mantiqiy bog‘liklikda o‘rgatiladi. **Oddiydan murakkabga va yakkadan yaxlit tizimgacha** tamoyili asosida. Izchillik va tizimlilikning ta’limiy ahamiyati shundan iboratki, o‘rganuvchi o‘quvchi har bir bosqichda oldingi bilimga tayangan holda yangi bilimni o‘zlashtiradi, buning natijasi o‘laroq maqomning murakkab tuzilmasi —usul va ohang qatlamlari **integral musiqiy tizim** sifatida ongli ravishda shakllanadi. Bu yondashuv maqom ijrochiligidan nazariy va amaliy jihatlarini uyg‘un holda egallashga imkon beradi hamda o‘quvchi ongida maqomning ichki qonuniyatlari yaxlit musiqiy hodisa sifatida tizimli aks etishini ta’minlaydi.

Maqom san’ati murakkab ekanligi bois o‘quvchi yoshlarni cho‘chitmasligi uchun dastavval eng oson, sodda parchalar, videolar va jonli ijrolar yordamida mavzuga kirish beriladi ya’ni kichik parcha orqali o‘quvchini qiziqtirish tamoyili orqali darsga jalb qilish mumkin. O‘quvchilar tinglovchi emas, balki jarayonning ishtirokchisi bo‘lishlari lozim. Buning uchun biz faollik tamoyilidan foydalanishimiz mumkin.

Maqom qo‘shiqlarini zamonaviy musiqiy janrlar bilan qiyoslash orqali o‘quvchilarda ushbu san’atga qiziqish uyg‘otadi. Shu bilan birga musiqa dars mashg‘ulotlarida milliylik hamda zamonaviy uyg‘unlikni baravar olib borish imkonini beradi.

Aytish joizki maqom san’atini o‘rgatadigan o‘qituvchining o‘zida quyidagi kompetensiyalar mavjud bo‘lmog‘i darkor. Maqom qo‘shiqlarini o‘rgatuvchi o‘qituvchining o‘zida aynan maqom ijrochiligi kompetensiyasi shakllangan bo‘lmog‘i darkor. Bularga nimalarni kiritishimiz mumkin: birinchi navbatda maqom san’ati nazariyasi hamda tarixi haqida bilimga ega bo‘lishi kerak. Tarix hamda nazariyani bilmasa har bir qo‘shiq so‘zi orqali nima ta’rif etilayotgani, shoir nima demoqchi ekanini bilmay ijro qilinadigan bo‘lsa, u qo‘shiq ijrosi tinglovchi qalbiga yetib bormaydi. Inson o‘zi tushunmagan mavzusida gapira olmagan kabi, ijrochi ashula so‘zini mag‘zini chaqib tushunib yetmagunicha ijro qilmasligi kerak. Maqomlar buyuk ishq dardi ila sug‘orilgan noyob, shu bilan birga o‘ta murakkab asar hisoblanadi. Shu o‘rinda aytish joizki, maqom kuy qo‘shiqlarni hamma ham tinglay olmaydi. Keyingi o‘rinda maqom san’atini o‘rgatuvchi ustozning o‘zida musiqiy tahlil ko‘nikmasi rivojlangan bo‘lishi kerak. Chunki asarni

tahlil qilibgina, keyin ijro qilinadi. Ona tili fanida o‘quvchilarga diktant yozdirish kerak bo‘lsa, oldin diktant bir bora o‘qib berib eshittiriladi, keyin yoziladi. Musiqa madaniyati darsida ham har bir o‘rgatiladigan qo‘shiq yoki ashula oldin eshittirilib, usuli, ladi, o‘lchovi har bir detali tahlil qilinib, so‘zlari yodlanib keyin ijro qilinadi.

Zamonamiz jadal rivojlanib borayotgan bir paytda o‘qituvchidan kreativlik, motivatorlik hamda turli xil interfaol metodlardan foydalanish talab etiladi. Darsni interfaol metodlardan foydalangan holda o‘yin hamda savol-javob tarzida olib borilsa, o‘quvchilar uchun o‘rganilishi oson hamda qiziqarli bo‘ladi. Hozirgi kunda telefon, internet kabilar yoshlarimiz ongini zabt etyapti. To‘g‘ri ularni foydali jihatlar bor, lekin foydasi bu to‘g‘ri foydalangan insonga. Bularni ishlatayotgan bolalarni ota – onalari nazorat qilmog‘i lozim. Zero bizni vatanimizda ta‘lim bilan tarbiya hamohang olib boriladi. O‘zbek xalqimizda bir maqol bor: bola aziz – odobi undan aziz degan. Shunday ekan, bizga musiqa madaniyati darslarimizda milliy musiqa merosimizga tarbiyaviy yondasha oladigan musiqa o‘qituvchilari kerak. Chunki, pedagogning dunyoqarashi, saviyasi bu – darsning sifati hamda o‘quvchi yoshlarning musiqiy tafakkur darajasini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi.

Maqom san‘ati tabiati avvalo **tinglab idrok etish** orqaligina anglanadi. Shu bois ham audiovizual materiallar darsning asosiy vositalaridan biridir. Ularga Shashmaqom ijrochilarining audio yozuvlari, video-konsert yozuvlari, cholg‘u ansambllarining jonli ijrolari yoki jonli konsertlari, aynan maqom ijrochiligi yoki ijrochilari haqidagi hujjatli filmlar ko‘rsatish orqali o‘rgatish, tushuncha berish ham mumkin. Audio hamda video yozuv vositalari o‘quvchi yoshlarning musiqiy tasavvurlarini kengaytiradi. Usul, tembr, ohang va ritm o‘ziga xoslikni aniq his qilish uchun yordam beradi. Maqom asarini xalq, bastakor yoki zamonaviy kuy qo‘shiqlarga solishtirish orqali qiyosiy tahlildan foydalanish ham dars samaradorligini oshirishi mumkin. Eng muhimi bu- amaliy ijrochilik usullari hisoblanadi. Chunki ming tinglasin, eshitsin, video yozuvini ko‘rsin, amalda ijro qilib ko‘rmaguncha samara bermaydi.

Aynan maktab sharoitida o‘quvchi yoshlardagi ovoz mutatsiyalari davri bo‘ladi. Maqom qo‘shiqlarini to‘liq o‘rganishlari murakkab bo‘lsa-da, soddalashtirilgan qo‘shiq parchalarini kuylash, ohangga mos ritmik chertim mashqlarini bajarish, so‘z bo‘g‘inlarida talaffuz hamda ohang cho‘zimlarini his qilgan holda o‘rganish yoki kuylash ham yaxshi samara beradi. Maqomni boshqa fan yo‘nalishlari bilan bog‘lash ham muhim hisoblanadi. Maqom qo‘shiqlarining so‘zlari g‘azallar, ruboiylar, mumtoz shoirlar ijodi bilan bog‘liq bo‘lgani sabab bu yerda adabiyot fani bilan integratsiya paydo bo‘ladi. Maqom san‘atining tarixi, qachon shakllangani yoki qaysi qo‘shiqni kim ijro qilgan degan savolga javob olish uchun tarixga murojaat qilish kerak. Demak bu yerda tarix fani bilan integratsiya bo‘lmoqda. Musiqa madaniyati fanimizni tasviriy san‘at fani bilan ham integratsiya qilishimiz mumkin bunga, maqom kuy qo‘shiqlari hamda sharq miniatyura san‘ati o‘rtasidagi uyg‘unliklarni misol keltirish mumkin.

Musiqa darslarini interfaol usullar yordamida o‘tish o‘quvchilardagi qiziqishni orttiradi. **“Aqliy hujum”** metodi orqali- maqom bo‘limlarini aniqlash mumkin. **“Debat”** metodi orqali - maqomning tarbiyaviy ahamiyati haqida munozara qilish ham mumkin. **“Rolli o‘yin”** metodi **orqali** – san‘atkor obrazida turli xil chiqishlar qilish mumkin. **“Klaster”** metodi **orqali** – Shashmaqomning tuzilmasini sxemalashtirish, **“Muammoli vaziyat”** metodi orqali - bitta muammoli vaziyatni o‘rtaga tashlab o‘quvchilarni jalb qilib olish mumkin. Masalan: “Nega Segoh

odamga dardli tuyuladi?” kabi savollar bilan. Bunday interfaol metodlarni dars mashg‘ulotlarida qo‘llash bu o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini faollashtiradi.

Jadal rivojlanib borayotgan zamonamizda maqom san‘atini o‘qitish hamda o‘rgatish orqali yosh avlodning ma’naviyatini, dunyoqarashini, tafakkurini rivojlantirar ekanmiz. Milliylik bu har bir xalqning madaniyatidir. Shu jumladan vatanimizda ham milliy qadriyatlarga bo‘lgan e’tibor yuksak darajada hisoblanadi. Maqom san‘atiga berilayotgan katta e’tibor ham buning natijasidir. Zero, maqomlarimiz biz faxr iftixor tuyg‘usi ila boshimizda ko‘taradigan san‘atimiz durdonasidir. Axir bejiz Shashmaqom san‘atimiz UNESCO tomonidan insoniyatning nomoddiy madaniy musiqa merosiga kiritilmadi. Biz ushbu maqom san‘atimizni ana shunday yutuqlari haqida o‘quvchi yoshlarimizga aytib bersak, qalbda hayajon hamda maqomga muhabbat bilan o‘zi xohlab o‘rganadi. O‘qituvchi yetaklovchi demak, shu bois qiziqtirib o‘z faniga nisbatan o‘quvchi yuragida sevgi uyg‘ota olsa bu uning yutug‘idir. Oldimizda faxrlansa arzigulik san‘atimiz turib nega kelajak avlodimizga yetkazmasligimiz kerak? Zero, har bir vatan farzandi shunday dunyoni lol qoldirgan san‘atimiz borligi bilan faxrlanmog‘i dardkor.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Is’hoq Rajabov. Maqom asoslari. Ikkinchi nashr. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019-yil.
2. Is’hoq Rajabov. Maqomlar. O‘zbekiston badiiy akademiyasi san‘atshunoslik ilmiy – tadqiqot instituti. Toshkent. 2006-yil.
3. O. Matyoqubov. Maqomot. “MUSIQA”nashriyoti Toshkent. 2004-yil.
4. O.Ibrohimov. Maqomlar sematikasi Monografiya. “ELNUR-PRINT” Toshkent 2023-yil.
5. S.Begmatov. Mumtoz musiqa ijro uslublari. Farg‘ona - Toshkent ijrochilik maktabi namoyondalari amaliyotida (monografiya). Toshkent. 2023-yil.
6. S.Mannopov. Navobaxsh ohanglar. Toshkent. “IJOD-PRESS” 2018-yil.
7. R.Mavlonova, O.To‘rayeva, K.Xoliqberdiyev. PEDAGOGIKA. “O‘QITUVCHI” NASHRIYOT-MATBAA IJODIY UYI. TOSHKENT. 2008-yil.
8. PEDAGOGIKA TARIXI. “SHARQ” NASHRIYOT-MATBAA KONSERNI BOSH TAHRIRIYATI. TOSHKENT. 2000-yil.
9. R.Qodirov. MUSIQA PEDAGOGIKASI. Toshkent. 2012-yil.
10. R.Qodirov. Musiqa psixologiyasi. o‘quv qo‘llanma “Musiqa”nashriyoti. TOSHKENT. 2012-yil.

HAM JISMAN, HAM RUHAN SOG‘LOM AVLODNI TARBIYALASH ZARURATI

Baturova Sanobar Djuramurodovna

*Ijtimoiy himoya milliy agentligi Samarqand
viloyati boshqarmasi tasarrufidagi Samarqand
shahar 60-sonli “Nurli maskan” maktab internatining
o‘quv ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosari,
tasviriyy san‘at fani o‘qituvchisi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada jisman va ruhan sog‘lom avlodni tarbiyalashning asosiy omillari, bu jarayonda oila, pedagog va ijtimoiy muhitning o‘zaro bog‘liq roli har tomonlama tahlil qilingan. Davlatimiz tomonidan alohida ta’lim ehtiyoji bo‘lgan bolalar, xususan zaif ko‘ruvchi o‘quvchilarni qo‘llab-quvvatlash, inklyuziv ta’limni rivojlantirish borasida amalga oshirilayotgan islohotlar mazmunan yoritilgan. Pedagog shaxsiy namunasi, jismoniy tarbiya va ma’naviy-ma’rifiy tarbiya o‘rtasidagi uyg‘unlik, tasviriyy san‘atning ruhiy barqarorlik va ijodiy tafakkurni rivojlantirishdagi ahamiyati ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan asoslab berilgan. Zaif ko‘ruvchi bolalar bilan ishlashda audiovositalar, taktil materiallar, braille yozuvi, harakatli va nafas mashqlaridan foydalanishning samarasi ko‘rsatilgan. Oila–maktab–jamiyat hamkorligi sog‘lom, ma’naviy yetuk va ijtimoiy mas’uliyatli avlodni voyaga yetkazishda hal qiluvchi omil sifatida belgilab berilgan. Maqolada keltirilgan xulosalar sog‘lom avlodni tarbiyalashda kompleks, inklyuziv va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvning dolzarbligini namoyon qiladi.

Kalit so‘zlar: Sog‘lom avlod, jismoniy tarbiya, ruhiy barqarorlik, inklyuziv ta’lim, zaif ko‘ruvchi o‘quvchilar, pedagog shaxsiy namunasi, ma’naviy-ma’rifiy tarbiya, tasviriyy san‘at, psixoterapevtik usullar, oila–maktab–jamiyat hamkorligi, motivatsiya, ijtimoiy muhit, korreksion mashg‘ulotlar, maxsus ta’lim vositalari, jismoniy va ruhiy rivojlanish.

Аннотация. В данной статье всесторонне проанализированы основные факторы воспитания физически и духовно здорового поколения, а также взаимосвязанная роль семьи, педагога и социального окружения в этом процессе. Освещены проводимые государством реформы по поддержке детей с особыми образовательными потребностями, в частности слабовидящих учащихся, и развитию инклюзивного образования. На научно-теоретической и практической основе обоснована значимость личного примера педагога, гармонии физического воспитания и духовно-просветительского развития, а также роли изобразительного искусства в укреплении психоэмоциональной устойчивости и развитии творческого мышления. Показана эффективность использования аудиосредств, тактильных материалов, шрифта Брайля, подвижных и дыхательных упражнений в работе со слабовидящими детьми. Подчёркнуто, что сотрудничество семьи, школы и общества является решающим фактором в формировании здорового, духовно зрелого и социально ответственного поколения. Представленные в статье выводы раскрывают актуальность комплексного, инклюзивного и личностно-ориентированного подхода в воспитании здорового поколения.

Ключевые слова: здоровое поколение, физическое воспитание, психическая устойчивость, инклюзивное образование, слабовидящие учащиеся, личный пример

педагога, духовно-просветительское воспитание, изобразительное искусство, психотерапевтические методы, сотрудничество семьи, школы и общества, мотивация, социальная среда, коррекционные занятия, специальные образовательные средства, физическое и психическое развитие.

Annotation. This article provides a comprehensive analysis of the key factors involved in raising a physically and spiritually healthy generation, emphasizing the interconnected roles of the family, educators, and the social environment in this process. It highlights the reforms implemented by the government to support children with special educational needs, particularly visually impaired students, and to advance inclusive education. The significance of the teacher’s personal example, the harmony between physical education and spiritual–educational development, as well as the role of visual arts in strengthening psychological resilience and fostering creative thinking, is substantiated from theoretical and practical perspectives. The effectiveness of using audio materials, tactile resources, Braille, movement-based and breathing exercises in teaching visually impaired children is also demonstrated. The article underscores that cooperation among the family, school, and community is a decisive factor in forming a healthy, spiritually mature, and socially responsible generation. The conclusions presented emphasize the relevance of comprehensive, inclusive, and learner-centered approaches in nurturing a healthy generation.

Keywords: healthy generation, physical education, psychological resilience, inclusive education, visually impaired students, teacher’s personal example, spiritual and educational development, visual arts, psychotherapeutic methods, family–school–community cooperation, motivation, social environment, correctional activities, special educational tools, physical and psychological development.

Ham jisman, ham ruhan sog‘lom avlodni tarbiyalash qaysi omillarga bog‘liq? Bu masalada ota-ona, yaqin qarindoshlar mas‘uliyati ko‘proqmi yoki pedagoglarning mahorati va o‘z ishinig haqiqiy mutahassisi bo‘lish orqali ko‘proq natijaga erishish mumkinmi? Yoki ijtimoiy hayot ta’sirining rolini eng muhim deb hisoblash kerakmi? Bizningcha ta’lim-tarbiya tizimidagi bugungi kunning eng dolzarb savollaridan ayrimlari aynan shu yo‘sinda bo‘lishi kerak.

Davlatimiz tomonidan har bir bolani uning jismoniy, aqliy, fiziologik, psixologik holatidan qat’iy nazar jamiyatda o‘z o‘rnini topishi, ijtimoiylashuvi borasidagi muammolarni hal qilish masalasi qat’iy nazoratga olingan. Bu yo‘nalishda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish maqsadida qabul qilingan qarori hamda Vazirlar Makamasining qarori qabul qilingan bo‘lib, bularga asosan ixtisoslashtirilgan maktab-internatlar faoliyati, o‘quvchilarni inklyuziv ta’limga yo‘naltirish, korreksion mashg‘ulotlarni tartibga solishga xizmat qilishi belgilangan.

Bugungi kun o‘quvchilarini ma’naviyatli, ma’rifatli, madaniyatli, yuksak did sohibi, qat’iyatli bo‘lishlari ko‘plab mas’ullar qatori pedagoglar zimmasiga ham alohida javobgarlikni yuklaydi. Bu jarayonda kutilgan natijaga erishishdagi eng asosiy talab shaxsiy namuna bo‘lish bilan belgilanadi. *Agar pedagog o‘zi aytadigan gaplarga, ko‘rsatmalarga, tavsiyalarga rioya qilmaydigan bo‘lsa uning bu boradagi sa’y-harakatlari o‘z qiymatini yo‘qotadi.*

Sog‘lom avlodni tarbiyalash – bu nafaqat jismoniy barkamollikni, balki ruhiy barqarorlikni ta’minlashga qaratilgan uzluksiz va uzviy jarayondir. Falsafiy nuqtai nazardan sog‘lomlik –

insonning tabiiy imkoniyatlari, ma’naviy ehtiyojlari va ijtimoiy munosabatlari o’rtasidagi muvozanat hisoblanadi.

Pedagogning shaxsiy namunasi ana shu muvozanatni o’quvchi ongida mustahkamlovchi eng kuchli omildir. Zotan, falsafada “inqirozning ildizi idrokda nomuvofiqlikdan boshlanadi” degan qonuniyat mavjud. Agar o’quvchi pedagogda barqaror odob, madaniyat, ijobiy fazilat va sog’lom turmush tarzini ko’rsa – unda ma’naviy immunitet shakllana boshlaydi.

Alohida e’tiborga, ijtimoiy yordamga bo’lgan ehtiyoji yuqori bo’lgan (zaif ko’ruvchi) o’quvchilardagi jismoniy va ruhiy tarbiya integratsiyasini shakllantirishga erishish har bir pedagogning o’z ustida doimiy ishlashini taqozo etadi. Inson sog’lomligini ikki bo’lakka — jismoniy va ruhiy holatga bo’lib o’rganish ilmiy jihatdan nisbiy bo’lsa-da, amaliyotda ularning har ikkisiga bir vaqtda ta’sir etuvchi usullarni ishlab chiqish zarur. Shu nuqtai nazardan, umumta’lim muassasalarida jismoniy tarbiya darslari bilan ma’naviy-ma’rifiy tarbiya o’rtasida uyg’unlikni ta’minlash muhim. Pedagog mazmunli mashqlar, sog’lom raqobat muhiti, motivatsion suhbatlar orqali o’quvchida mulohaza, iroda va mas’uliyat sifatlarini shakllantirishi mumkin.

Zaif ko’ruvchi bolalar bilan ishlashda inklyuziv yondashuv muhim ahamiyatga ega. Bu toifa o’quvchilarni tobora ana’naviy maktablarga o’tkazib borish, ulardagi ta’limiy, tarbiyaviy kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirishga erishishda ham ularga doimiy motivatsiya berib turish, har bir o’quvchini o’ziga xos kuchli jihatlarini topa bilish va buni e’tirof etish orqali uni o’ziga nisbatan shaxs sifatida qaralishiga erishish o’quvchi imkoniyatlarini ortishiga sabab bo’ladi.

Shuningdek, ta’lim tizimida zaif ko’ruvchi o’quvchilar salohiyatini to’liq ochib berishga erishishda quyidagi masalalarga e’tibor qaratish muhim:

Audio-ta’lim vositalari, taktik (sezish asosidagi) o’quv qurollari, braille yozuvidan foydalanish;

Dars davomida tasviriy tasavvurni shakllantirish uchun tasvirning tasviri (ya’ni predmetning shakli, fakturasi, tuzilishining og’zaki-description usuli) dan foydalanish;

Harakatli mashqlar, nafas mashqlari, ovoz terapiyasi elementlari orqali jismoniy rivojlanishni qo’llab-quvvatlash kabi usullar ijobiy natija beradi. Zarur jihat shundaki, zaif ko’ruvchi o’quvchilar ham sinfdagi barcha faoliyatlarda teng qatnashadi, bu esa ularning ruhiy tiklanishi, o’ziga ishonchining ortishiga xizmat qiladi.

Maktabning tasviriy san’at fani o’qituvchisi rasm, chizmachilik va ruhiy tiklanishning o’zaro bog’liqligini ta’minlovchi rolda bo’lishi unga katta mas’uliyat yuklaydi.

Tasviriy san’at va chizmachilik fani nafaqat estetik yo’nalishni o’quvchida shakllantirish manbai, balki ruhiy barqarorlik va tafakkurni rivojlantirishning samarali vositasidir. O’quvchilardagi falsafiy mushohada qilish ko’nikmalarini shakllantirish orqali ularga o’z tasavvurlariga mos biror tasvir chizishni o’rgatish orqali ular ma’naviy olamini boyitishga undash muhim. Bunda pedagog insonning ichki kechinmalari va tashqi borliq o’rtasida ramziy ko’prik vazifasini bajarishi kerak. Shuningdek, chizmachilik darslarini to’g’ri tashkil etish orqali quyidagilarni shakllantirishga erishish mumkin:

- e’tibor (diqqat)ni jamlash;
- mayda motorikani rivojlantirish;
- stressni kamaytirish;

ijodiy mushohada qilishni kuchaytirish kabi jihatlar orqali o‘quvchi ruhiyatiga bevosita ijobiy ta’sir o‘tkazish mumkin.

Alohida e’tiborga muhtoj o‘quvchilar bilan ishlashda ijtimoiy muhitning ta’sirini o‘rganish va oila – ta’lim o‘rtasidagi bog‘liqlikni ta’minlash muhim hisoblanadi. Shu sababli ota-ona, maktab va mahalla hamkorligi doimiy va izchil yo‘lga qo‘yilgan bo‘lishi lozim.

Oila — birlamchi tarbiya o‘chog‘i, maktab — tarbiya va bilim uyg‘unlashadigan makon, jamiyat esa ularni mustahkamlovchi omildir. Uchala tizim uyg‘un ishlaganda o‘quvchi shaxsida mustahkam jismoniy salomatlik, barqaror ruhiy holat va ma’naviy immunitet shakllanadi.

Xulosa. Ham jisman, ham ruhan sog‘lom avlodni tarbiyalash — bu faqat bir tomonning vazifasi emas, balki ota-ona, pedagog, jamoatchilik va ijtimoiy muhitning hamkorlikdagi mehnatidir. Inklyuziv yondashuv, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, tasviriy san’atning psixoterapevtik imkoniyatlaridan foydalangan holda o‘quvchining shaxs sifatida kamol topishi ta’minlanadi.

Shu tarzda sog‘lom avlod nafaqat jismoniy quvvatga, balki ruhiy barqarorlik, mustahkam irodaga va ijtimoiy mas’uliyatga ega bo‘ladi — bu esa yurt taraqqiyotining eng asosiy omillaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullaev M. Falsafa asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2016.
2. Qodirov B. Ma’naviy tarbiya nazariyasi va amaliyoti. — Toshkent: Fan, 2016.
3. Raximov R. Chizmachilikni o‘qitish metodikasi. — Toshkent: O‘qituvchi, 2017.
4. Safarov F. Inson falsafasi va jamiyat. – Toshkent, 2018.
5. Sodiqova D. Yoshlar tarbiyasida ma’naviy-axloqiy omillar. — Toshkent: Ma’naviyat, 2019.
6. Jalilov H. Tasviriy san’at psixologiyasi. – Toshkent, 2019.
7. Jalilov H. Tasviriy san’at psixologiyasi. — Toshkent, 2019.
8. Qodirova D. Inkluziv ta’limning psixologik asoslari. – 2020.
9. Yo‘ldoshev J., To‘xtayev B. Ma’naviyat asoslari. — Toshkent: O‘qituvchi, 2020.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Qarori. “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. — Toshkent, 2021.
11. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Qarori. “Inklyuziv ta’limni rivojlantirish va maxsus maktab-internatlar faoliyatini takomillashtirish haqida”. — Toshkent, 2021.

KELAJAK MARKAZLARINING UMUMIY O’RTA TA’LIM MAKTABLARIGA VERTIKAL TIZIMINI JORIY ETISH ZARURATI

A Avloniy nomidagi PMMI
1-bosqich tayanch doktoranti
Toxirov Botirjon G’ofurjon o’g’li

Annotatsiya: Mazkur maqolada umumiy o’rta ta’lim maktablarida tashkil etilayotgan “kelajak markazlari” faoliyatini tizimli qo’llab-quvvatlash uchun vertikal boshqaruv tizimini joriy etish zarurati tahlil qilinadi. Maqolada ta’lim sohasidagi so’nggi islohotlar, normativ-huquqiy hujjatlar hamda raqamli transformatsiya jarayonlari asosida kelajak markazlari tushunchasi, ularning maqsad va vazifalari, vertikal tizim darajalari va funksional bo’g’inlari yoritiladi. Direktor, direktor o’rinbosarlari, kelajak markazi koordinatori, metodik birlashma rahbarlari va fan o’qituvchilari o’rtasidagi vakolat hamda mas’uliyat taqsimoti, axborot oqimlari va hisobotlilik mexanizmlari tizimli tahlil qilinadi.

Kalit so’zlar: kelajak markazi, vertikal boshqaruv tizimi, direktor o’rinbosari, raqamli ta’lim, STEAM, monitoring, kompetensiya, raqamli transformatsiya.

Аннотация. В данной статье анализируется необходимость внедрения вертикальной системы управления деятельностью создаваемых при общеобразовательных школах «центров будущего» с целью их системной поддержки и развития. На основе последних реформ в сфере образования, нормативно-правовых документов и процессов цифровой трансформации раскрываются сущность центров будущего, их цели и задачи, уровни вертикальной системы и функциональные звенья. Детально рассматриваются распределение полномочий и ответственности, информационные потоки и механизмы отчетности между директором школы, его заместителями, координатором центра будущего, руководителями методических объединений и учителями-предметниками.

Ключевые слова: центр будущего, вертикальная система управления, общеобразовательная школа, заместитель директора, образовательный менеджмент, цифровое образование, STEAM, мониторинг, компетенция, цифровая трансформация.

Abstract. This article analyses the necessity of introducing a vertical management system to provide systematic support for the activities of “future centres” established in general secondary schools. On the basis of recent reforms in the field of education, normative-legal documents and digital transformation processes, the concept of future centres, their goals and objectives, the levels of the vertical system and its functional links are examined. The distribution of powers and responsibilities, information flows and reporting mechanisms between the principal, deputy principals, the future centre coordinator, heads of methodological associations and subject teachers are analysed in a systematic way.

Keywords: future centre, vertical management system, general secondary school, deputy principal, educational management, digital education, STEAM, monitoring, competence, digital transformation.

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, uni xalqaro standartlarga moslashtirish va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash masalasi davlat siyosatining

ustuvor yo‘nalishiga aylangan. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunning yangi tahriri ta’lim sohasidagi munosabatlarni tartibga solish, ta’lim oluvchilar uchun teng huquqlarni ta’minlash, ta’lim turlarini izchil rivojlantirish hamda ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan normativ asosni yaratib berdi. Shu bilan birga, maktabgacha ta’lim, umumiy o‘rta va oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyalarida ta’lim jarayoniga innovatsion yondashuvlarni joriy etish, raqamli ta’lim muhitini yaratish, ta’lim muassasalarini boshqarishda yangi tamoyillarni tatbiq etish zarurligi alohida ta’kidlanadi.

Ushbu jarayonlarda umumiy o‘rta ta’lim maktablarida “kelajak markazlari”ni tashkil etish va ularni samarali faoliyat yuritishini ta’minlash dolzarb vazifalardan biriga aylandi. Kelajak markazlari o‘quvchilarda raqamli savodxonlik, STEAM-ta’lim, robototexnika, media va axborot madaniyati, tadbirkorlik va startap ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan integrativ maydon sifatida namoyon bo‘lmoqda. Biroq mazkur markazlarning samarali faoliyati ularni tasodifiy loyihalar majmuasi emas, balki aniq maqsad va natijalarga yo‘naltirilgan vertikal boshqaruv tizimi tarkibiy qismi sifatida yo‘lga qo‘yish bilan chambarchas bog‘liqdir.

Shu nuqtai nazardan, kelajak markazlarining umumiy o‘rta ta’lim maktablari tarmog‘iga vertikal tizim sifatida joriy etilishi, ya’ni respublika – viloyat – tuman (shahar) – maktab darajalarida hamda maktab ichida direktor, direktor o‘rinbosarlari, kelajak markazi koordinatori va fan o‘qituvchilari o‘rtasida yagona strategik chiziq va vakolatlar ierarxiyasini shakllantirish dolzarb ilmiy-amaliy masala hisoblanadi.

Tadqiqot metodlari

Kelajak markazi – bu umumiy o‘rta ta’lim maktabi negizida tashkil etiladigan, o‘quvchilarning XXI asr kompetensiyalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan, ochiq va moslashuvchan ta’lim muhiti bo‘lib, unda raqamli texnologiyalar, STEAM-loyihalar, robototexnika, media va axborot savodxonligi, xorijiy tillar, tadbirkorlik va startap faoliyatiga oid o‘quv hamda amaliy mashg‘ulotlar bir butun tizimda integratsiya qilinadi. Bunday markazlar o‘quvchi shaxsini faqat bilimlar majmuiga ega bo‘lgan emas, balki kreativ, tanqidiy va tizimli fikrlaydigan, muammolarni hal eta oladigan, jamoada ishlashni biladigan va raqamli muhitda erkin harakatlanadigan shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Kelajak markazlarining umumiy o‘rta ta’limdagi o‘rni bir nechta yo‘nalishda namoyon bo‘ladi. Birinchidan, ular o‘quv dasturlari bilan uzviy bog‘langan holda qo‘shimcha ta’lim va loyihaviy faoliyat maydonini yaratadi. Ikkinchidan, maktabning raqamli infratuzilmasini yagona tizimga keltirib, o‘qituvchilar va o‘quvchilarning raqamli resurslardan ongli foydalanishini ta’minlaydi. Uchinchidan, hamkor oliy ta’lim muassasalari, mahalliy korxonalar, startap-inkubatorlar va ota-onalar bilan klaster tamoyili asosida hamkorlik qilish orqali maktabni hududiy innovatsion ekotizim markaziga aylantiradi.

Shu bois kelajak markazlarini faqat bir nechta kompyuter, 3D-printer yoki robototexnika to‘plami bilan jihozlangan laboratoriya sifatida emas, balki ta’limning maqsad, mazmun, metod va boshqaruv jihatlarini yangilashga xizmat qiluvchi konseptual tizim sifatida talqin etish zarur. Bunday yondashuv ularni maktab rivoji strategiyasining yadro bo‘g‘iniga aylantirish imkonini beradi.

Natijalar. Kelajak markazlarining vertikal tizimini joriy etish, avvalo, ta’lim sohasida qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar bilan uyg‘unlashgan bo‘lishi lozim. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunda ta’limning izchil tizimini rivojlantirish, ta’lim oluvchilarning huquqlarini

himoya qilish, ta’lim sifatini baholash va monitoring qilish, davlat ta’lim standartlari va o’quv dasturlarini amaliyotga tatbiq etish bo’yicha davlat siyosatining asosiy yo’nalishlari belgilangan. Mazkur hujjat kelajak markazlari faoliyatini ham maqsad, mazmun va boshqaruv nuqtai nazaridan huquqiy jihatdan asoslab beradi. Ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirishga doir konsepsiya va yo’l xaritalarida ta’lim jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalar, raqamli ta’lim resurslari hamda zamonaviy boshqaruv modellari joriy etilishi ko’zda tutilgan. Bu esa kelajak markazlari uchun vertikal tizimni tashkil etishda davlat siyosati bilan uyg’unlikni ta’minlaydi: respublika darajasida konseptual yondashuv va metodik ta’minot, hududiy bosqichda koordinatsiya va monitoring, maktab darajasida esa konkret loyihalarni amalga oshirish uchun boshqaruv mexanizmlarini belgilash imkonini yaratadi. Ijtimoiy-pedagogik nuqtai nazardan, kelajak markazlarining vertikal tizimini joriy etish bir nechta muhim zarurlardan kelib chiqadi. Birinchidan, o’quvchilarni kelajak kasblariga tayyorlash jarayonini uzluksiz va bosqichma-bosqich tashkil etish zarurati mavjud. Ikkinchidan, maktablar o’rtasidagi ta’lim sifati tafovutlarini qisqartirish, barcha hududlarda teng imkoniyatlar yaratish uchun metodik yordam, resurslar va boshqaruv mexanizmlarini markazlashtirilgan holda muvofiqlashtirish talab etiladi. Uchinchidan, raqamli ta’lim muhitida axborot xavfsizligi, ma’lumotlar bazasi va raqamli resurslardan foydalanish bo’yicha yagona standartlar belgilanishi lozim.

Shuningdek, “kelajak maktabi” konsepsiyasi va umumiy o’rta ta’limni boshqarish bo’yicha yaratilgan ilmiy-uslubiy ishlarda maktab rahbari va o’qituvchining zamonaviy modeli, ularning kasbiy kompetensiyalari, ta’lim jarayonini loyihalashtirish va boshqarish bo’yicha aniq talablarga urg’u beriladi. Bu yondashuvlar kelajak markazlari vertikal tizimini joriy etish zaruratini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Kelajak markazlarining vertikal tizimi shartli ravishda ikki yirik qatlamga bo’linadi:

- 1) respublika–hudud–tuman (shahar) darajasidagi tashqi vertikal;
- 2) maktab ichidagi ichki vertikal. Tashqi vertikal darajada tegishli vazirlik va idoralar, ilmiy-tadqiqot institutlari, metodik markazlar, hududiy xalq ta’limi bo’limlari kelajak markazlari faoliyatini konseptual, metodik va monitoring nuqtai nazaridan muvofiqlashtiradi.

Maktab ichidagi ichki vertikal tizim quyidagi boshqaruv bo’g’inlaridan tashkil topadi: maktab direktori – direktorning o’quv ishlari bo’yicha o’rinbosari – ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo’yicha o’rinbosari – axborot texnologiyalari (IT) bo’yicha mas’ul – kelajak markazi koordinatori – metodik birlashma rahbarlari – fan o’qituvchilari – o’quvchi yetakchilari. Har bir bo’g’inning lavozim yo’riqnomalarida kelajak markazi bilan bog’liq aniq vazifalar, javobgarlik va hisobotlilik ko’rsatkichlari aks etishi zarur. Direktor kelajak markazining umumiy strategik rivojlanishi, maktab rivojlanish dasturida uning o’rnini belgilash, resurslarni safarbar etish va tashqi hamkorlar bilan aloqalarni yo’lga qo’yish uchun javobgar bo’ladi. Direktor o’rinbosarlari esa kunlik boshqaruv, o’quv va ma’naviy-ma’rifiy jarayonlarga kelajak markazi komponentlarini integratsiya qilish, o’qituvchilar jamoasini motivatsiya qilish, loyiha va tadbirlarni muvofiqlashtirish vazifalarini bajaradi. Kelajak markazi koordinatori – bu o’ziga xos “loyiha menejeri” bo’lib, u markaz faoliyatining operativ rejalarini ishlab chiqadi, o’quvchilar va o’qituvchilarni loyihalarga jalb qiladi, raqamli ta’lim resurslari va texnik vositalardan foydalanish jarayonini tashkil etadi, natijalarni tahlil qiladi va direktor o’rinbosarlariga muntazam hisobot taqdim etadi. Metodik birlashma rahbarlari va fan o’qituvchilari esa o’z darslari hamda to’garak faoliyatini kelajak markazi yo’nalishlari bilan bog’lab, o’quvchilarning individul ta’lim trayektoriyalarini

shakllantiradi. Raqamli ta’lim resurslari va xizmatlari platformalarining joriy etilishi kelajak markazlari vertikal tizimining samarali ishlashida muhim omil hisoblanadi. Yagona raqamli ta’lim resurslari portalida umumiy o’rta ta’lim maktablari sinflar, fanlar va mavzular kesimida video darslar, interfaol topsiriqlar, virtual laboratoriyalar, metodik qo’llanmalar va boshqa ko’plab resurslar jamlangan bo’lib, kelajak markazlari uchun asosiy ma’lumotlar bazasi vazifasini bajaradi. Mazkur portal orqali o’qituvchi dars jarayonini boyitish, o’quvchi esa mustaqil ta’lim faoliyatini tashkil etish imkoniga ega bo’ladi.

Raqamli pedagogika bo’yicha tadqiqotlarda ta’kidlanishicha, raqamli ta’lim muhiti o’quvchilarda bilim, ko’nikma va malakalarni chuqur shakllantirish, ularni real hayotiy vaziyatlarga tatbiq etish, o’z-o’zini nazorat qilish va tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuning uchun kelajak markazlarida raqamli texnologiyalarni qo’llash faqat texnik jihozlar mavjudligi bilan cheklanmasdan, balki metodik ta’minot, o’qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish, raqamli xavfsizlik madaniyatini shakllantirish bilan uyg’unlashishi lozim. Kelajak markazlarining umumiy o’rta ta’lim maktablariga vertikal tizim sifatida joriy etilishi bosqichma-bosqich amalga oshirilishi maqsadga muvofiq. Dastlabki bosqichda diagnostika va tahlil ishlari olib borilib, maktabning mavjud resurslari, pedagogik salohiyati, raqamli infratuzilma holati, o’quvchilar ehtiyojlari va hududiy xususiyatlar o’rganiladi. Shu asosda maktab miqyosida kelajak markazi konsepsiyasi, maqsad va vazifalarini aks ettiruvchi rivojlanish dasturi ishlab chiqiladi.

Xulosa. Umumiy o’rta ta’lim maktablarida kelajak markazlarining vertikal tizimini joriy etish – mamlakatimizda ta’lim sifatini oshirish, raqamli transformatsiyani jadallashtirish va o’quvchi shaxsini kelajak kasblariga tayyorlashning muhim sharti hisoblanadi. Vertikal tizim direktor va direktor o’rinbosarlari rahbarligida barcha boshqaruv bo’g’inlarining yagona strategik maqsad sari uyg’unlashuvini ta’minlaydi, resurslar samarali taqsimlanishi va monitoring natijalariga asoslangan qaror qabul qilish madaniyatini shakllantiradi. Kelajak markazlari samaradorligini ta’minlash uchun normativ-huquqiy hujjatlar, raqamli ta’lim resurslari, ilmiy-uslubiy tavsiyalar va xalqaro tajriba asosida ishlab chiqilgan boshqaruv modelidan kompleks ravishda foydalanish zarur. Direktor o’rinbosarlari ushbu jarayonda strateg, tashkilotchi, motivator va innovator sifatida ishtirok etib, maktabni zamonaviy ta’lim muassasasi, o’quvchini esa raqobatbardosh, ijodkor va mas’uliyatli shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni (O‘RQ-637, 23.09.2020). – 1–3-betlar. URL: https://taqu.uz/storage/pdfs/1759126539_O%E2%80%98RQ-637%2023.09.2020.pdf
2. “Yagona raqamli ta’lim resurslari va xizmatlari portalini” taqdimoti. – 4–6-betlar. URL: https://raqamlitalim.trm.uz/uploads/marafon_file/1754660617.pdf
3. Umumiy o’rta ta’lim muassasalarida samarali boshqarishni tashkil etish / o’quv-metodik majmua. – Toshkent: menejment.uz elektron kutubxonasi, yil ko’rsatilmagan. – 140-bet. URL: <https://www.menejment.uz/elib/menejment.pdf>
5. Mamadjonova M.Q. Raqamli pedagogika: holati va rivojlanish istiqbollari // TDPU ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – Toshkent, 2022. – 6-bet. URL: https://tsuull.uz/sites/default/files/tdpu.konf_.pdf

MAKTAB TA’LIMIDAGI MUAMMOLAR VA ULARNING YECHIMLARI

Zavqibek Mahmudov Ibodulla o‘g‘li

*Abdulla Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti
“Ijtimoiy va amaliy fanlar metodikasi” kafedrasi v.b. dotsenti*

Annotatsiya. Ushbu maqolada dunyoning eng rivojlangan davlatlarining ayni shu darajaga yetishida ta’lim tizimining o‘rni, milliy ta’lim tizimimizda mavjud muammolar, ushbu muammolarning shakllanish sabablari va ularning yechimlari to‘g‘risida so‘z yuritiladi. Ayniqsa, hali-hanuz mavjud muammolar, ta’lim tizimida erishilayotgan yutuqlar, o‘quvchi – ota-ona – o‘qituvchi munosabatlaridagi mavjud muammolar tanqidiy-tahlil va qonuniy takliflar asosida batafsil yoritilgan.

Kalit so‘zlar. Talim sifati rivojlangan davlatlar, jadidlar, milliy ta’lim va tarbiya, kutubxona, maktab, Abdulla Avloniy, muammo va uning yechimlari, repetitorlik, Behbudiy tanqid, tahlil, taklif.

Abstract. This article discusses the role of the education system in the achievement of the most developed countries in the world, the problems existing in our national education system, the causes of the formation of these problems and their solutions. In particular, the existing problems, the achievements made in the education system, the existing problems in the student-parent-teacher relationship are covered in detail based on critical analysis and legal proposals.

Key words. The quality of education in developed countries, new developments, national education and upbringing, library, school, Abdulla Avloni, problems and their solutions, tutoring, Behbudiy criticism, analysis, proposal.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль системы образования в достижениях наиболее развитых стран мира, проблемы, существующие в национальной системе образования, причины возникновения этих проблем и пути их решения. В частности, на основе критического анализа и правовых предложений подробно рассматриваются существующие проблемы, достижения системы образования, а также проблемы взаимоотношений между учеником, родителями и учителями.

Ключевые слова: качество образования в развитых странах, новые тенденции, национальное образование и воспитание, библиотека, школа, Абдулла Авлони, проблемы и их решения, репетиторство, критика Бехбудия, анализ, предложение.

Dunyoning eng rivojlangan mamlakatlari (Yaponiya, Xitoy, Janubiy Koreya, Kanada, Singapur, Malayziya...)da bir kasb egalari borki, ularga bo‘lgan e’tibor yuksak baholanib, ularning mavqeyi, obro‘ – etibori Bosh Vazir yohud vazirlar darajasigacha ko‘tarilib, oylik maoshlari ham yuqori baholaniladi. Bu sharaflari kasb egalari – o‘qituvchilar. Ushbu davlatlar tarixiga nazar soladigan bo‘lsak, qisqa davr ichida yuksak Vatanparvarlik asosida iqtisodiy va ijtimoiy sohada juda katta yutuqlarga erishildi. Ular, bu natijalarning zahirida o‘qituvchilarning hissasi yuqori deb baholashadi. Zero, aynan o‘qituvchilar turli ijtimoiy muhitda ulg‘ayotgan bolalarning har biriga alohida e’tibor qaratib, ularga umumiy – na’naviy ta’lim–tarbiya berishadi. Bolalar o‘z uylaridagi ota – onalari tomonidan ajratila olmayotgan vaqt va e’tiborni o‘z ustozlaridan olishadi. Ya’ni, sodda til bilan tushuntiradigan bo‘lsak, har qanday yuqori mansab egalari (u hokim yoki vazir, prokuror yoki shifokor, yirik tadbirkor – biznesmen) bo‘lmasin ko‘p

hollarda kasbiy taqozosi natijasida kunu–tun mehnat qiladi. Natijada oilasi va farzandlariga yetarlicha vaqt va e’tibor ajrata olmaydi. Biroq, aynan o’qituvchilargina ularning farzandlariga boshqa bolalar qatorida barchaga birdek ta’lim bilan birgalikda eng asosiysi hisoblanmish “tarbiya” ham berishadi. Buni anglagan ota–onalar ham farzandining kelajagini o’qituvchilari bilan bamaslahat belgilashadi. Shu sababli ham rivojlangan mamlakatlarda o’qituvchilarning erkin faoliyatiga to’siq bo’ladigan har qanday omilni mamlakatning yorqin kelajagiga to’siq sifatida qarashsadi. Pedagoglarning mehnat faoliyatiga asossiz aralashadigan mansabdor shaxslar va fuqarolarga esa hatto yurt dushmani sifatida qarashadi. Bu davlatlar maktabni muqaddas dargoh sifatida ezoqlashishadi. Zero, J. Danton “Xalq uchun nondan so’ng eng muhimi maktabdir” deb ta’kidlagan bo’lsa, buyuk nemis kansleri Otto fon Bismark esa “Maktablarga pul (e’tibor) ishlatmagan davlat, pulini qamoqxonalarga sarflaydi” deb ta’kidlaydi. Buyuk Iskandar Maqduniydan ustozining martabasi haqida so’ralganda, “Ustozim otamdan ham ulug’ men uchun. Chunki, otam meni ko’kdan yerga tushirgan bo’lsa, ustozim yerdan ko’kka chiqardi” deb javob bergan ekan.

Maktab ta’limi tizimida iqtidorli o’quvchilarni to’g’ri yo’naltirish, bo’sh o’zlashtiruvchi o’quvchilar bilan qo’shimcha ishlash masalasida hozirgi kunda qator muammolar shakllanib bormoqda. Darsdan keyin kitob o’qishi yoki kutubxonada dars qilmoqchi bo’lgan o’quvchilar faqatgina hududiy markazlarga borishiga to’g’ri kelmoqda. Fikrimiz isboti sifatida kutubxonalar soniga oid Statistika agentligi tomonidan berilgan quyidagi malumotlar asos bo’la oladi. 2000-yilda O’zbekistonda 6027 ta kutubxona mavjud bo’lgan bo’lsa, bu ko’rsatkich 2021-yilga kelib 402 tagacha qisqarib ketgan. Axborot-resurs va axborot-kutubxona markazlari soni 2000-yilda shahar joylarda 1013 tani, qishloq joylarda esa 5014 tani tashkil etgan bo’lsa, 2021-yilga kelib shahar joylardagi markazlar soni 365 tagacha, qishloq joylardagi markazlar soni 37 tagacha kamayib ketgan.

2002-2003- o’quv yilida O’zbekiston Respublikasi hududidagi umumta’lim muassasalari soni 9750 tani tashkil etgan bo’lsa, 20 yil davomida 772 ta maktab qurildi (2022-2023- o’quv yilidagi umumta’lim muassasalari soni 10522 tani tashkil etadi). Avvalgi 9 yillik umumta’lim tizimidan 11 yillik ta’lim tizimiga o’tganligimiz inobatga olinadigan bo’lsa yuqoridagi raqamlar ozchilikni tashkil etadi. Birgina misol, 2012-2013- o’quv yilida umumta’lim muassasalaridagi o’quvchilar soni 4 million 490 960 tani tashkil etgan bo’lsa, 2022-2023- o’quv yilida umumta’lim o’quvchilari soni 6 million 461 741 taga yetdi. Maktablardagi ta’lim sifatining past bo’lishiga bosh sabab sifatida respublikadagi jami umumta’lim maktablarining 75 foiziga yaqini 2 smenali maktablardan iboratligida. Chunki, darsdan so’ng, kunning ikkinchi yarmida ham o’quvchilar maktabga keladigan bo’lsa avvalo sinfxona yetishmovchiligiga duch keladi. Sinfxona muammosi hal etilgan taqdirda, izlagan fan o’qituvchilari 2-smenada dars o’tayotgan hisoblanadi. Kitob, kutubxona, dars qilish uchun sinfxona va yuqori malakaga ega fan o’qituvchilarining yetishmovchiligi har qanday sifatli ta’lim tizimini ham izdan chiqaradi.

Mamlakatimizning maorif tizimi tarixiga nazar soladigan bo’lsak, jadidlar ta’lim tizimi juda qisqa davr faoliyat ko’rsatgan bo’lsalarda, o’sha davr ta’lim tizimida ulkan yutuqlarga erishishdi. Xalq ongida hali shakllanmagan yangi maktablar ochilib, diniy ilm bilan birga dunyoviy fanlar ham o’tila boshlandi. “Maktab” va “ta’lim – tarbiya” tushunchalarining qadr-qimmatini oshdi.

Umrini, faoliyatini jadidchilik maorif tizimiga baxshida qilgan Abdulla Avloniy “maktab”, “ta’lim” va “tarbiya” haqida quyidagilarni alohida ta’kidlab o’tadi: “Maktab – dunyo imoratlarining eng muqaddasi va qadrlisidir”, “Dars ila tarbiya orasida biroz farq bor bo’lsa ham, ikkisi bir-biridan ayrilmaydigan, birining vujudi biriga boylangan jon ila tan kabidir”, ayniqsa “Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir” singari g’oyalari hali hanuz ta’lim tizimidagi eng keng targ’ib qilinadigan nazariyalar hisoblaniladi. Yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyev mamlakatimizning ijodkor ziyolilari bilan uchrashuvida ta’kidlaganidek “Biz uchun hech qachon kun tartibidan tushmaydigan yana bir o’ta muhim masala borki, unga alohida to’xtalib o’tishni zarur deb bilaman. U ham bo’lsa, unib-o’sib kelayotgan yosh avlodimiz, farzandlarimiz tarbiyasi bilan bog’liqdir. Buyuk bobomiz Abdulla Avloniy aytganidek, bu masala biz uchun haqiqattan ham yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir va o’z dolzarbligi va ahamiyatini hech qachon yo’qotmaydigan, ta’bir joiz bo’lsa, masalalarning masalasidir”.

A.Avloniy ta’lim-tarbiya masalasida bolaning ota-onasi va uning ustozlari hamjihatlikda doimo unga e’tiborda bo’lishlarini ta’kidlaydi. “Agar bir kishi yoshligida nafs buzilib, tarbiysiz, axloqsiz bo’lib o’sdimi, allohu akbar, bunday kishilardan yaxshilik kutmoq yerdan turub yulduzlarga qo’l uzatmak kabidur”, - deydi. Shu sababli ham A. Avloniy avvalo tarbiya, axloq masalasini alohida takidlaydi. Uning fikricha, “bolalarda axloqiy xislatlarning tarkib topishida ijtimoiy muhit, oilaviy sharoit va bolaning atrofidagi kishilar g’oyat katta ahamiyatga ega”.

So’nggi yillarda ta’lim tizimi xodimlari, o’qituvchi-pedagoglarning majburiy mehnatga jalb etilishiga qarshi xator chora-tadbirlar ko’rilishi natijasida mazkur masala qonun bilan belgilab qo’yildi. 2020-yilning 14-iyulda yurtboshimiz Sh.M.Mirziyoyev boshchiligidagi o’tkazilgan yig’ilishda prezident: “avvallari o’qituvchilar 3 oy paxta, 15 kun pilla bilan ovora bo’lardik deb takidladilar. Hozirgi kunda bu tizimning yo’q qilingani ta’lim sifati uchun xizmat qildi deb ayta olamiz.

Achinarli tomoni shundaki, ko’p yillar davomida ta’lim tizimidagi ko’plab fidoyi o’qituvchilar sohadan ketishiga majbur bo’ldi. Haligacha, ko’p hollarda ta’lim tizimidagi ko’plab muammolar va ularning yechimini ko’rsata oladigan, sifatli ta’lim tizimini yarata oladigan, “Jadid” izdoshi hisoblangan pedagoglarni emas, balki ta’lim tizimining ichidagi asl holatdan bexabar, biroq yuqori mansabdor shaxs hisoblangan boshqa soha mutasaddilari eshitib, ularning takliflariga qonuniy tus bermoqdamiz. Sohaga oid qabul qilinayotgan ayrim qonunlar esa sohaning rivojlanishini emas, balki shunchaki vaziyatni biroz vaqt yumshatib turishiga xizmat qilmoqda. Tizimda qanaqangidir muammolar yuzaga kelganda uni isloh qilish yoki keyinchalik mazkur muammolar takrorlanmasligi uchun qat’iy harakat qilmasdan, shunchaki munosabat bildirib qolayabmiz, xolos. Natijada, O’qituvchi qadr-qimmatini va uning sifatli ta’lim berishida to’siqlarning sun’iy tarzda ko’payishi ko’plab pedagoglarimizni Yevropa va Amerikaning eng ilg’or (hattoki Osiyodagi Xitoy va Koreya) davlatlariga borib, o’zga davlatlarning ta’lim sifati yuqori darajalarga ko’tarishiga, sodda til bilan aytganda “vatandan ketishlariga” ko’mak berdik.

Agarda faqatgina qog’ozda va qonunda saqlanib qolgan, amalda esa umuman bajarilmayotgan “fanlarni o’zlashtirmagan, tarbiyasi og’ir...” o’quvchilarning sinfdan – sinfga qoldirish tizimi qayta jonlanadigan bo’lsa, yuqori sinflarda (asosan 8-10-sinflar o’rtasida) har yili har bir sinfdan o’rtacha 30 – 35 foiz o’quvchilar sinfdan sinfga qoldirilishi kerak bo’ladi. Agar fan

o‘qituvchisining sifatli ta’lim muhitini yaratish maqsadida bu ishni amalga oshiradigan bo‘lsa, boshqa birorta ham maktablarda bunaqa holat kuzatilmayotganligi ro‘kach qilinib, maktab mamuriyati yoki boshqa mas’ul tashkilotlar tomonidan “o‘qituvchining o‘zi aybdor, fanini, undagi mavzularni o‘quvchilarga yetkazib bera olmagan” qabilida ish tutib fan o‘qituvchisining o‘ziga bevosita va bilvosita chora ko‘riladi. Qiladigan adolatli islohoti o‘ziga jabr bo‘lishini anglagani uchun ham o‘qituvchilar ko‘pgina adolatsizliklarda ko‘zlarini yumishga majbur bo‘ladi.

Oliy ta’limga o‘qishga kirayotgan talabalarning asosiy qismi nodavlat ta’lim muassalarida, repetitor o‘qituvchilar tomonidan belgilangan qolip asosida (faqatgina test yecha olishga) tayyorlanib, oliy o‘quv yurtlariga kirishmoqda. Chunki, nodavlat ta’lim muassasalaridagi o‘qituvchilar har xil keraksiz qog‘ozbozlik, tadbirbozlik bilan shug‘ullanishmaydi. Ularga kunora turli davlat tashkilotlaridan “komissiyalar” (tekshiruvlar) tashrif buyurishmaydi. Kundan–kunga ko‘payib borayotgan bu tizim oson va sifatli bo‘lib ko‘rinishi mumkin biroq, nodavlat ta’lim muassalarida o‘quvchilarga ta’lim bilan bir qatorda eng asosiysi hisoblanadigan “tarbiya”, “Vatanparvarlik ruhi”, “o‘zaro ijtimoiy munosabatlar va erkin ijodiy yondashuv” kabi yurtning kelajagi uchun muhim hisoblangan g‘oyalar o‘rgatilmaydi. Repetitor o‘qituvchi bilan maktabda faoliyat yuritayotgan pedagoglarni taqqoslashning o‘zi xato hisoblanadi. Zero, M.I. Kalinning quyidagi so‘zlari fikrimizning mazmuni bo‘la oladi: “O‘qituvchi eng mas’ul vazifani ado etadi – u insonni shakllantiradi”.

Xulosa sifatida har qanday mansabdor shaxs yoki ota-onaning ta’lim tizimiga, maktab va o‘qituvchilarning erkin ish faoliyatiga noqonuniy va asossiz aralashuvi nafaqat o‘z farzandlarining kelajagiga bolta urishi, o‘quvchining oldiga qo‘ygan yuksak maqsadlariga erishishida ko‘rinmas to‘siq yaratadi. Qachonki, o‘qituvchiga munosabatni farzandning ota–onasiga munosabatidek o‘zgartira olsak, ko‘zlagan maqsadlarimizga erisha olamiz. Agar ota–onalar o‘qituvchilarni hurmat qilib, sinf rahbarlari va fan o‘qituvchilari bilan doimo, farzandlarining kelajagi uchun ular bilan aloqada bo‘lib, birgalikda harakat qilishsa, nodavlat ta’lim muassalariga to‘layotgan qanchadan–qancha pullari o‘z cho‘ntaklarida qoladi. Natijada yuqoridagi raqamlar tamomila o‘zgarib, maktab ilmini, maktab ta’lim–tarbiyasini egallagan yoshlargina talabalik unvoniga erishadi. Zero, unutmangki, aynan maktab ta’lim–tarbiyasini puxta egallagan yoshlargina davlat kelajagi uchun vijdonan, halol xizmat qila oladi.

Jadidlar davri ta’lim tizimini tahlil qiladigan bo‘lsak, davlat ya’ni o‘sha davrdagi xonliklar tomonidan ta’limga hozirgi kunda berilayotgan e’tiborning o‘ndan biri ham berilmayotgan bo‘lmasada, jadidlar davridagi o‘quvchilar va ularning ota–onalarini ilmga chanqoqligi, ustozni ezozlashi va bolaning yuksak tarbiyasi xat-savodsiz bolalarning qisqa davr ichida olim-u fuzaloga aylantira oldi. Nahotki hozirgi davrda bunga erisha olmasak? Shu o‘rinda, Turkiston jadidlari otasi, M. Behbudiyning ahli turkistonliklarga aytgan so‘zlari (vasiyati)ni so‘nggi so‘z sifatida keltiradigan bo‘lsak o‘rinli bo‘ladi: “Sizlarg‘a vasiyat qilaman. Maorif yo‘lida ishlaydurg‘on muallimlarning boshini silangizlar! O‘rtadan nifoqni ko‘taringiz! Turkiston bolalarini ilmsiz qo‘ymangizlar!”.

Ta’lim va tarbiya sifatiga oid takliflar:

1. Tarbiya fani doirasida yuqori sinf o‘quvchilari uchun (albatta bolaning yoshi va uning psixologik holati inobatga olingan holda) har oyda bitta badiiy kitob o‘qilib, fan doirasida “badiiy kitob tahlili” soatida fan o‘qituvchisi va o‘quvchi-yoshlar tomonidan kitobdagi voqea-hodisalar tahlil qilinsa (bu nafaqat yoshlarning dunyo qarashini boyitishga, asardan o‘zi uchun xulosa

olishiga va erkin tanqidiy fikrlashga balki, buyuk yozuvchi-adiblarimiz tomonidan yozilgan asarlarga qiziqishni orttirib, o‘quvchilar o‘rtasida kitobxonlikning ortishiga xizmat qiladi);

2. “Tarbiya” fani va darsligini qaytadan ko‘rib chiqib, boshlang‘ich sinfda fan nomini “Ijtimoiy odoblar” deb o‘zgartirish lozim (bunda o‘quvchiga baho qo‘yilmasdan, kundalik turmushdagi ijtimoiy odoblar amaliy ko‘nikmalar asosida o‘rgatiladi);

3. O‘qituvchining o‘z ustida ishlashi, maktablarga kuchli salohiyatga ega kadrlarni ta‘minlash maqsadida “Mutaxassis” toifasidagi o‘qituvchi Attestatsiya imtihonidan “Ikkinchi toifa”ga o‘tishda ketma-ket 3 marotaba o‘z fani doirasidagi imtihondan o‘ta olmasa mazkur o‘qituvchi bilan tuzilgan mehnat shartnomasini bekor qilish;

4. Oliy ta‘lim muassasalarining pedagogika yo‘nalishlarini bitirayotgan talabalar yakuniy davlat imtihoni sifatida pedagoglarning Attestatsiya imtihonlaridagi “Mutaxassis” toifasi darajasini topshirib, mazkur imtihondan o‘ta olsagina Oliy ta‘lim muassasini bitirganlik to‘g‘risidagi diplom berish (o‘qituvchilik faoliyati bilan shug‘ullanishga ruxsat beradigan “Sertifikat” joriy etilishi);

5. Maktabgacha va maktab ta‘limi vazirligi, Respublika ma‘naviyat va marifat markazi, Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vazirligi, Yoshlar siyosati va sport vazirligi, umuman olganda yosh-avlodning sifatli ta‘lim va tarbiyasiga mutasaddi bo‘lgan yuqori davlat tashkilotlarining o‘zaro hamkorligi asosida O‘zbekiston MTRK huzurida “Ta‘lim va tarbiya” telekanalini ochish lozim. Mazkur telekanal dasturlarida “bola tarbiyasi va uning psixologiyasi”, “sifatli ta‘lim”, “ota-onalarning farzandlariga va farzandlarning o‘z ota-onalariga bo‘lgan munosabatlari”, “ustoz martabasi va uni ezozlash”, “yosh avlodning sog‘lom bo‘lib shakllanishi” shuningdek “ta‘limdagi mavjud kamchilik va ularning yechimlari” ga bag‘ishlangan tarbiyaviy ahamiyatga ega turli xil ko‘rsatuvlar badiiy va ilmiy-ommabop filmlarlar, tanqidiy va tahliliy mazmunidagi ochiq muloqotlar efirga uzatilsa maqsadga muvofiq hisoblaniladi;

6. 9-sinfni bitirayotgan o‘quvchilar yakuniy davlat imtihonlarini topshirib, belgilangan maksimal balni to‘plagan o‘quvchilar 11-sinfgacha maktabda o‘qishi tizimiga o‘tilishi (maksimal balni to‘play olmagan o‘quvchilarni kasb-hunar maktablariga o‘qishga yo‘naltirish tizimi joriy etilishi nafaqat ta‘lim sifati oshishiga, o‘qishga qiziqishi bo‘lmagan o‘quvchilar zamonaviy kasb-hunarlarni egallashiga xizmat qiladi);

7. 9-sinfni bitirib, kasb-hunar maktablariga o‘qishga kirgan o‘quvchilarning tanlagan kasb yo‘nalishi qamrovini kengaytirish (Masalan, “haydovchilik va avtomobillarga texnik xizmat ko‘rsatish”, “tikuvchilik va pazandachilik” yoki “buxgalteriya va kompyuter grafikasi” kabi. Ya‘ni, bunda bir-biriga yaqinroq bo‘lgan kasb yo‘nalishlari birlashtiriladi. Shunda o‘quvchi bir vaqtning o‘zida 2 ta kasbni egasi bo‘lib bitiradi. Bundan tashqari, mazkur kasb-hunar maktablari va undagi yo‘nalishlar nafaqat kasb-hunar maktablari joylashgan tuman, balki unga qo‘shni bo‘lgan hududlardagi mavjud ehtiyojdan kelib chiqqan holda va milliy hunarchilik an‘analarimizni saqlagan holda tasdiqlansa o‘rinli bo‘lardi. Masalan, Rishtonda “Kulolchilik va Tandirsozlik” kasb hunar maktabi, Zarafshonda “Konchilik” kasb hunar maktabi, Toshkentda “Maishiy xizmat ko‘rsatish”, "Quruvchi-ustachilik" yoki "Oshpazlik"... kasb-hunar maktablari. Eng asosiysi, xizmat ko‘rsatish sohasida ish beruvchi xususiy yoki davlat tashkilotlari ishga kiruvchining mutaxassisligi bo‘yicha kasb-hunar maktabi diplomiga ega ekanligini inobatga olinishini qonuniy asosda ta‘minlansagina maqsadga muvofiq bo‘ladi);

8. Fuqarolik pasporti olish yoshiga yetgunga qadar o‘quvchi-yoshlarni ijtimoiy tarmoqlardan (Tik-tok, Instagram,... kabi) foydalanishni cheklash;

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sh.Mirziyoyev. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. Toshkent. O‘zbekiston. 2021 y. -B. 270.
2. A.Avloniy. Turkiy guliston yohud axloq. Toshkent. 1992.
3. A. Avloniy. Tanlangan asarlar, Ikki tomlik, “Ma’naviyat” Toshkent 1998.
4. Тафаккур гулшани. Тошкент. 1989.
5. X. Avlonova “Dadam haqida”. Toshkent. O‘qituvchi. 1986.
6. Rahimova N.M. “Abdulla Avloniyning pedagogik risolalarini o‘qitishda interfaol usullardan foydalanish”. B.M.I., Buxoro, 2019.

TEKNOLOGIYA FANLARIDA O‘QUVCHILARDA TINKERCAD DASTURIDAN FOYDALANISH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Yuldasheva Gulbahor Shakarovna

*Jizzax viloyati Pedagogik mahorat
markazi texnologiya fan metodisti.*

Annotatsiya. Ushbu maqolada texnologiya fanlarini o‘qitishda **Tinkercad** dasturidan foydalanishning ahamiyati, uning o‘quvchilarda ijodkorlik, texnik tafakkur va muhandislik fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi o‘rni yoritilgan. Shuningdek, dastur orqali amalga oshiriladigan amaliy mashg‘ulotlar misolida o‘qitish jarayonini zamonaviylashtirish yo‘llari ko‘rsatib berilgan. Dasturda o‘quvchilarni amaliy va nazariy ko‘nikmalarni birgalikda olib borish jarayonlari amalga oshirish haqida ma’lumotlar berib boriladi.

Abstract. This article highlights the importance of using Tinkercad in teaching technology subjects, its role in developing creativity, technical thinking, and engineering thinking skills in students. It also shows ways to modernize the teaching process using the example of practical exercises carried out through the program. The program provides information on the implementation of processes for combining practical and theoretical skills among students.

Абстрактный В данной статье рассматривается важность использования Tinkercad в преподавании технических дисциплин, его роль в развитии творческих способностей, технического и инженерного мышления у студентов. Также на примере практических занятий, выполняемых в рамках программы, показаны пути модернизации процесса обучения. В программе представлена информация о реализации процессов, сочетающих практические и теоретические навыки студентов.

Kalit so‘zlar. Tinkercad, texnologiya fani, 3D modellashtirish, Arduino, raqamli ta’lim, innovatsion metodlar.

Kirish. Bugungi kunda ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalarni joriy etish o‘quvchilarning amaliy ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Texnologiya fani esa o‘quvchilarni ijodkorlikka, texnik tafakkurga, amaliy faoliyatga yo‘naltiruvchi asosiy fanlardan biridir. Shu nuqtai nazardan, Tinkercad dasturidan foydalanish texnologiya fanini zamonaviy uslubda o‘qitish imkonini beradi.

Olimlar robotlarni odamlarga o‘xshatishga harakat qilmoqda. Robotlarni qadim zamonlardan beri mavjud bo‘lib, ammo bu bo‘yicha tadqiqotlar XX asrdan boshlangan. Bugungi kunda robototexnika jadal rivojlanayotgan soha hisoblanib, texnologiya rivojlanib borayotgan bir vaqtda robototexnika ham rivojlanib bormoqda, chunki robototexnika bilan texnologiya chambarchas bog‘liq. Texnologiya rivojlanib borgan sari tadqiqotlar ham ishlab chiqarish ham o‘zgarib boradi, shuningdek robotlardan foydalanish ham. Bugungi kunda robotlarni uy sharoitida, ishlab chiqarishda, biznesda ko‘p qo‘llaniladi. Bugungi kunda avtomat robotlar savdo va sanoat robotlari keng tarqalgan bo‘lib, ushbu robotlar odamlarga qaraganda arzonroq, ixchamroq va mustaxkamroq hisoblanadi. Hozirda robotlarni koinotni o‘rganishda, tibbiyotda ayrim jaroxlik operatsiyalarni o‘tkazishda keng foydalanilmoqda. Bugungi kunda o‘quvchilarni robototexnika bilan dars davomida tanishtirib borish, o‘quvchilarni yoshligidan ixtirochilik, muxandislik,

robototexnika kabi kasblarga qiziqishlarini oshirib boradi va bu bo'yisha ko'nikmalarini shakllanib boradi. Bugungi kunda ta'lim sohasiga katta e'tibor berilayotgan bir vaqtda texnologiya faniga ham tinimsiz yangi qishloq ho'jaligi, mexatronika, robototexnika kabi zamonaviy yo'nalishlar kirib kelmoqdi. Shu jumladan maktablarda aynan 5,6,7-sinf o'quvchilari uchun aynan robototexnika va mehatronika kabi yo'nalishlar kirib keldi. Shu jumladan aynan robotexnika yo'nalishida darsda o'quvchilarga tanishtirish bo'yicha o'quvchilarga oson va tushunarli yetkazishda bugungi maqolamizda ko'rib chiqamiz.

Asosiy qism

Avvalo texnologiya fani nima uchun kerak? Savoliga javob beramiz.

Texnologiya fani — bu o'quvchilarda amaliy ko'nikmalarni, ijodkorlikni va muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantiruvchi muhim o'quv yo'nalishidir. U nafaqat ishlab chiqarish, mexanika yoki kompyuter tizimlari haqida bilim beradi, balki o'quvchini hayotiy vaziyatlarda mustaqil fikrlashga o'rgatadi.

Texnologiya fanining asosiy maqsadi

Texnologiya fanining bosh maqsadi — o'quvchilarda:

amaliy mehnat ko'nikmalarini shakllantirish;

ijodiy fikrlash va muammoli vaziyatlarni hal etish malakasini rivojlantirish;

innovatsion texnologiyalardan foydalana olish qobiliyatini kuchaytirish;

kasb tanlashda **ongli yondashuvni** shakllantirishdir.

Texnologiya fanining o'quvchilarga ta'siri

1. **Amaliy ko'nikmalar beradi.** O'quvchilar turli loyihalar, konstruktorlik ishlari va dasturlash orqali real hayotga yaqin tajriba orttiradilar.
2. **Ijodiy fikrlashni rivojlantiradi.** O'quvchi yangi g'oyalarni o'ylab topish, ularni sinab ko'rish va takomillashtirish jarayonida o'zini namoyon etadi.
3. **Mehnatsevarlikni o'rgatadi.** Har bir texnologik jarayon mehnatni qadrlashni, mas'uliyatni va tartiblilikni talab qiladi.
4. **Kelajak kasbiga tayyorlaydi.** Zamonaviy texnologiyalar, elektronika, robototexnika, dizayn va dasturlash sohaları bo'yicha dastlabki bilimlar beriladi.
5. **Axborot madaniyatini shakllantiradi.** O'quvchi internet, Tinkercad, Arduino, AutoCAD, 3D-modellashtirish kabi vositalardan to'g'ri va foydali foydalanishni o'rganadi.

Jamiyatdagi ahamiyati

Bugungi raqamli davrda texnologiya fani:

iqtisodiy taraqqiyotga hissa qo'shadi;

innovatsion g'oyalar orqali yangi ish o'rinlarini yaratishga zamin tayyorlaydi;

ekologik toza va samarali ishlab chiqarish tizimlarini yaratishda yordam beradi;

yoshlarni **raqobatbardosh mutaxassislar** sifatida shakllantiradi.

Darslikda berilgan Mexatronika yo'nalishining muxim bo'lgan Robototexnika bo'yicha qisqa ma'lumot berib o'tamiz.

Bu soha nima o'zi? Bizga nimalarni o'rgatadi? Robototexnikani o'rganish bosqichlari? Kabi savollarga javob topamiz.

Robototexnika bu- robotlarni qurish va ulardan foydalanish ularni boshqarish shuningdek ma'lumotlarni qayta ishlash bilan shug'ullanadigan soha. Robototexnika fani bu robotlardan

tashqari avtomatlashtirilgan texnik tizimlar va ishlab chiqarish jarayonlarni inson omilisiz boshqarishni va qo‘llashni o‘rgatadi. Avtomatlashtirilgan mashinalar boshqacha qilib aytganda robotlar odamlarni o‘rnida, haflı joylar va zavodlarda ishlashi mumkin. Hozirgi kunda turli hil muhitalrda qo‘llaniladigan robotlar ko‘plab turi mavjud. Maqsad va tashqi ko‘rinish har hil bo‘lsada ularning barchasi tuzilish jixatdan 3 ta o‘xshashlikka ega. Har bir robotning mexanik asoslari ramadan tashkil topgan qurılma hisoblanadi, Robotlarning ko‘rinishi ularning bajaradigan funksiyasiga bevosita bog‘liq bo‘lib, har bir robot elektr qismdan iborat. Ushbu tizimlar robotning tizimini to‘liq bajaradi, va tizmni boshqarish uchun quvvat talab etiladi. Quvvat elektr energiyasi sifatida keladi, simlardan o‘tadi va batareyalrda saqlanadi. Oddiy qilib aytganda elektr toki robot uchun yoqilg‘i sifatida foydalanadi. Xozirgi davrda ayrim maktablarda aynan o‘quvchilarni nazariy bilimlarini amaliyotda qo‘llash uchun darslarda robotatexnika bo‘yicha jixozlar mavjud emas, shuning uchun biz aynan o‘quvchilarni amaliyot bilan bog‘liq ko‘nikmalarini shakillantirish maqsadida TINKERKAD dasturidan foydalanish usullarini o‘rgatib o‘tamiz.

Tinkercad — bu **Autodesk kompaniyasi** tomonidan ishlab chiqilgan, 3D modellashirish va elektron sxemalar yaratishga mo‘ljallangan bepul onlayn platforma bo‘lib, o‘quvchilar uchun qulay interfeysga ega. U ikki asosiy yo‘nalishda foydalaniladi:

1. **3D dizayn (3D Design)** – turli shakllar va modellarni yaratish, ularni bosib chiqarish yoki 3D printerda tayyorlash imkonini beradi.
2. **Elektronika (Circuits)** – Arduino asosida elektron sxemalarni loyihalash, ularni virtual tarzda ishga tushirish va sinovdan o‘tkazish imkonini beradi.

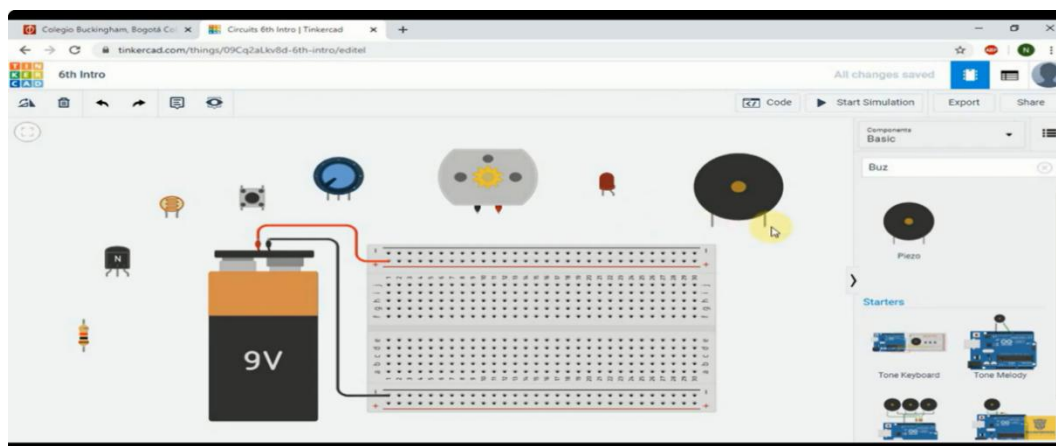
Tinkercad dasturining afzalliklari:

- **Interfaol o‘qitish:** o‘quvchi har bir loyihani amalda bajaradi va natijani darhol ko‘rishi mumkin;
- **Ijodkorlikni rivojlantirish:** modellarni mustaqil loyihalash orqali dizayn va texnik tafakkur kengayadi;
- **Xatolardan o‘rganish:** dastur xatoliklarni real vaqtda ko‘rsatadi, bu esa tahlil va to‘g‘rilash ko‘nikmasini shakllantiradi;
- **Hamkorlik imkoniyati:** o‘qituvchi va o‘quvchi birgalikda loyiha ustida ishlay oladi.

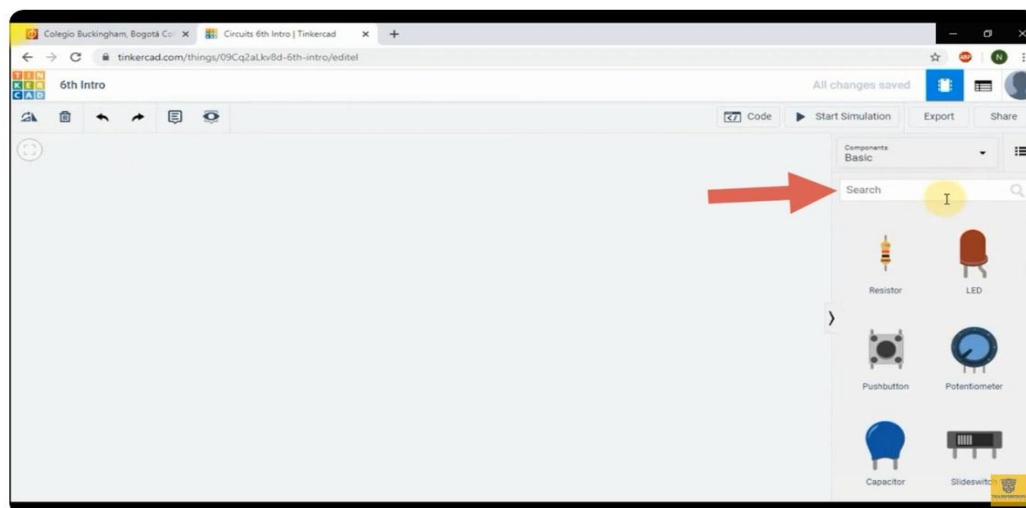
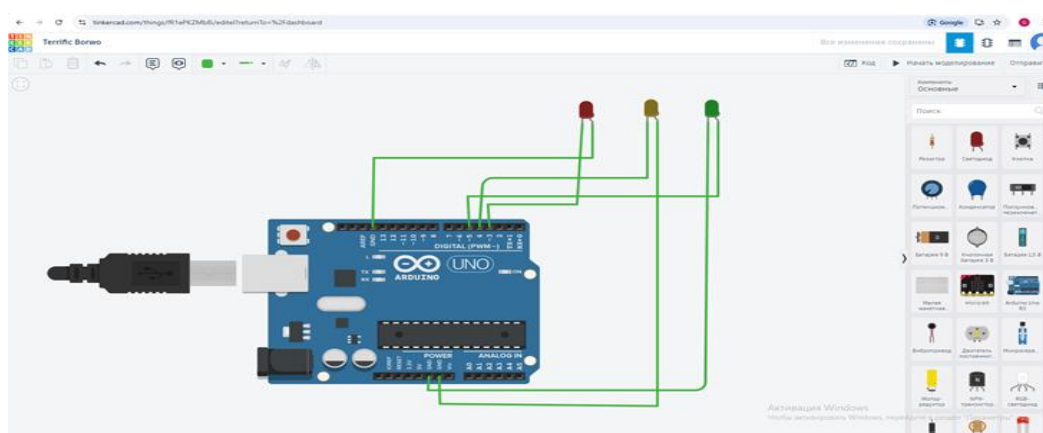
Tinkercad orqali o‘quv mashg‘ulotlari namunasi:

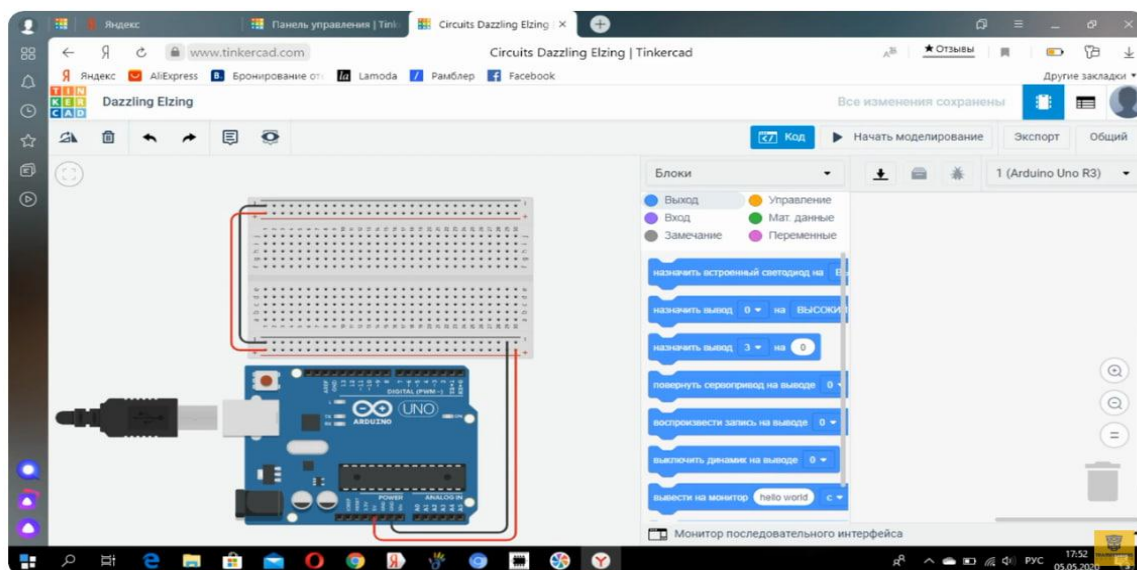
Masalan, 7–9-sinf texnologiya darslarida “Yoritish tizimini loyihalash”, “Smart lampani yaratish” yoki “3D uy maketi tayyorlash” kabi topshiriqlar berilishi mumkin. O‘quvchilar Tinkercadda virtual elektron sxemani tuzib, Arduino kodlarini sinab ko‘radilar va natijada haqiqiy qurılmaning ishlash prinsipini tushunadilar. Dasturdan foydalanish uchun avvalo maxsus platformadan akaunt orqali ro‘yxatdan o‘tish kerak. Ro‘yxatdan o‘tilgandan keyin dasturdan bemalol foydalanish va birgalikda yangi loyihalarni yaratish kerak bo‘ladi va o‘quvchilar bilan birga nazariya va amaliyotni birgalikga amalga oshirish mumkin bo‘ladi. Uning uchun Dasturdan ro‘yxatdan o‘tish uchun namuna tayyorlandi. Masalan: quyidagi elektron manzil orqali dastur haqida ma’lumotlarga ega bo‘lasiz. <https://youtu.be/0jy3DAbcSXA?si=Hinf32HpiUCtJX55>

**“ZAMONAVIY TA’LIMNING DOLZARB MUAMMOLARI, YECHIMLARI VA RIVOJLANTIRISH
TENDENSIYALARI” MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA
2025 – yil 12 – dekabr**

1-dars | Bobot texnika: Arduino + Tinkercad | O'shak' tilida

Dastur bilan ishlashda o‘quvchilar bilan birgalikda nafaqat loyiha yaratadi balki har bir jixozlar nomi ularni vazifasi bajarish tartiblari bilan tanishadi va o‘zlari kompyuter texnikasi bilan tanishib unda dastur tayyorlash va loyihalarni yaratish ko‘nikmalari bilan tanishadi va birgalikda amalga oshiriladi. Bunda

O‘qituvchi roli:

O‘qituvchi bu jarayonda yo‘naltiruvchi, maslahatchi va loyiha rahbari sifatida ishtirok etadi. U Tinkercad muhitida loyiha yaratish bo‘yicha bosqichma-bosqich ko‘rsatmalar beradi, o‘quvchilarning ijodiy g‘oyalarini rag‘batlantiradi va natijani baholaydi

Xulosa. Texnologiya fani — bu nafaqat maktabdagi dars, balki **kelajak hayotga tayyorgarlik maktabidir**. U o‘quvchilarga mustaqil fikrlash, zamonaviy texnologiyalarni o‘zlashtirish va amaliy hayotda ularni qo‘llash imkonini beradi. Shu sababli, texnologiya fani bugungi ta’lim tizimining ajralmas va strategik muhim qismidir.

Tinkercad dasturi texnologiya fanini o‘qitishda yangi bosqichni boshlab beradi. U o‘quvchilarning amaliy faoliyatini kuchaytiradi, mustaqil fikrlash, muammolarni hal etish va texnik tafakkur ko‘nikmalarini shakllantiradi. Shu bois, ta’lim muassasalarida Tinkercad platformasidan foydalanish raqamli ta’limni joriy etishda muhim qadamlardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. (Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020 y., 03/20/637/1313-son) <https://lex.uz/docs/-5013007>
2. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz – T.: O‘zbekiston, 2017. – 488 b.
3. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. – Toshkent: O‘zbekiston NMIU, 2017. – 104
4. 6-sinf “Texnologiya” fan darsligi Toshkent -2022 yil.
5. 7-sinf “Texnologiya” fan darsligi Toshkent -2022 yil.
6. <https://youtu.be/0jy3DAbcSXA?si=Hinf32HpiUCtJX55>

YANGI O‘ZBEKISTONDA O‘QUVCHILARNI KASBGA YO‘NALTIRISHNING ZAMONAVIY BOSHQARUV STRATEGIYALARI

Musayev Murad Tashkentevich

Toshkent viloyati Ohangaron tumani

14-umumta’lim maktabi direktor o‘rinbosari,

mustaqil izlanuvchi.

Annotatsiya: Maqolada maktablarda texnologiya fanini o‘qitish, o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirishda ta’lim va ishlab-chiqarish integratsiyasini tashkil etishning tashkiliy xususiyatlari, o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirishning zamonaviy shakllari, hozirgi holati va istiqbollari ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: fan, ta’lim va biznes, innovatsiya, raqamli O‘zbekiston, drayver, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, kompetensiya, investitsiya, intellektual mulk, ishlab chiqarish korxonalari, zamonaviy texnika va texnologiya, kichik texnologiyalar.

Annotatsiya: В статье рассмотрено обучение технологии в школе, организационные методы организации интеграции учащихся в профессию и производство, современные направления встраивания учащихся в профессию, современное состояние работы.

Klyuchevye slova: наука, образование и бизнес, инновации, цифровой Узбекистан, драйвер, информационные и коммуникационные технологии, компетенции, инвестиции, интеллектуальная собственность, производственные предприятия, современная техника и технологии, малые технологии.

Annotation: In the article, the organizational methods of teaching technology science in schools, directing students to the profession and organizing production integration, the current state, current state and prospects of the vocational training of students are put forward.

Keywords: science, education and business, innovation, digital Uzbekistan, driver, information and communication technologies, competence, investment, intellectual property, production enterprises, modern equipment and technology, small technologies.

Jahondagi rivojlangan mamlakatlar tajribasida o‘quvchilarda kasbiy tafakkurni shakllantirish orqali ularni ongli ravishda mustaqil kasb-hunar tanlashga tayyorlash ta’lim jarayonining mazmuni sifatida e’tirof etilib, 2030-yilgacha belgilangan xalqaro ta’lim konsepsiyasida “yoshlarga sifatli ta’lim berish va malakali kadrlar tayyorlash” dolzarb vazifa sifatida belgilab o‘tilgan. Dunyoning rivojlangan davlatlaridagi o‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirishga bag‘ishlangan tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatmoqdaki, fuqarolik jamiyatida o‘quvchilarni ongli ravishda mustaqil kasb-hunar tanlashga tayyorlash jarayonini samaradorligiga erishish o‘z-o‘zidan yuzaga kelmaydi, balki muntazam tarzda maqsadli ravishda olib borilgan pedagogik faoliyat natijasida shakllantiriladi. Umumta’lim maktabida o‘quvchilarni kasb-hunarni to‘g‘ri tanlashga yo‘naltirish ishlarini tashkil etish umumiy o‘quv-tarbiya jarayonining tarkibiy qismi hisoblanadi.

Bugungi kunda mamlakatimizda uzluksiz ta’lim tizimida olib borilayotgan keng qamrovli islohotlarning asosiy maqsadlaridan biri yoshlarni chuqur bilim olishlari, iste’dodlarini ro‘yobga chiqarishda har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, shu bilan birgalikda ularning mustaqil hayotga

tayyorlash ko‘nikmalarini ham shakllantirib borish ta’lim tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. O‘zbekistonda maktabda zamonaviy kasb-hunar egallashlari uchun tegishli shart-sharoitlar yaratish hamda yoshlar orasida o‘zini-o‘zi band qilish kabi mehnat shakllarini rivojlantirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘quvchi-yoshlarni kasb-hunarga tayyorlash tizimini rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori loyihasi ishlab chiqildi.

O‘quvchilarga kasblar to‘g‘risida ma’lumotlar berish o‘quvchi va ota-onalarning istak va xohishlari, kasbga qo‘yiladigan talablardan kelib chiqib, malakali kasbiy maslahatlar berishni tashkil etish asoslarini ishlab chiqildi. O‘quvchilarni kasbga yo‘naltirishda oila, mahalla va ta’lim muassasalarining hamkorligi yo‘lga qo‘yildi[3.]. Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida kasb-hunarga yo‘naltirish ishlarini tashkil etish, o‘quvchilarda kasbiy bilimlarni va motivatsiyani, ijtimoiy hayotdagi kasbiy olamga moslashuv va jamoaviy hamkorlik ko‘nikmalarni shakllantirish maqsadida “Kasblar oyli” o‘tkazish tartibi ishlab chiqildi va tasdiqlandi.

Mamlakatda masofaviy mehnat shakllarini rivojlantirish, ta’lim muassasalari bitiruvchilari va yoshlarning zamonaviy kasb-hunar egallashlari uchun sharoitlar yaratish hamda qo‘llab-quvvatlash, shuningdek, ularning har tomonlama yetuk malakali mutaxassis bo‘lib yetishishlarini ta’minlash maqsad qilingan

Kasb tanlashda o‘quvchi ijtimoiy kelib chiqishi, imkoniyati va qiziqishi asnosida yondashishi kerak. Hozirgi kunda ko‘pgina ota-onalar farzandining kasb tanlashida ularning qiziqishiga emas, balki kasbning moliyaviy tomoni va obro‘sig‘a e’tibor qaratadi. Har bir o‘quvchining aynan bir fan yoki mashg‘ulotga qiziqishi ko‘proq bo‘ladi. O‘qituvchilar bu qiziqishlarni vaqtida anglay bilishi kerak. Fanning yutuq, kamchilik, qiyinchiliklari haqida o‘quvchilarga batafsil ma’lumot berish va ushbu fan orqasidan qanday kasblarda mehnat faoliyatini olib borish mumkinligini tushuntirish zarur.

Kasb-hunarga yo‘naltirish o‘quv-tarbiyaviy ishlarining qismi sifatida ko‘riladi. Kasb-hunar tanlashga tayyorgarlik esa shaxsga jamiyat tomonidan ta’sir etuvchi bir tarbiyaviy tizim asosida ko‘riladi. Maktab, oila, mahalla va ishlab chiqarishning hamdo‘stligi yosh avlodni yangi ruhda tarbiyalashning asosiy prinsipi hisoblanadi. Maktabning ota-onalar bilan o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirish tizimidagi ishi eng muhimidir. Ota-ona farzandlarining hayotiy kasb rejalarini belgilashlarida faol ishtirok etadi. Hamma ota-onalar ham farzandlar istak va xohishlarini bilavermaydi. Kasbga yo‘naltirish o‘quvchi yoshlarni ma’lum soha orqali o‘z bilim va ko‘nikmalarini izchil amalga oshirish dolzarb muammolardan biridir.

Kasb-hunarga yo‘naltirishning xorij tajribasi ham muhim ahamiyatga ega. Jumladan, Xitoy Xalq Respublikasida o‘quvchilarni maktab davridan kasbga yo‘naltirishga alohida ahamiyat qaratgan. O‘quvchilarni kasbga yo‘naltirish uchun eng avvalo mehnat bozori talablari o‘rganib chiqib, talablar doirasida takliflar ishlab chiqishga e’tibor qaratadi. Maktablarda kasb-hunarga yo‘naltirish ixtiyoriy ahamiyatga ega bo‘lib, qishloq xo‘jalikda mehnatning og‘irligi o‘quvchilarning shaharga intilishi hamda zamonaviy kasblarni o‘zlashtirishga ehtiyoj uyg‘otdi. Xitoyda 1987 yilda ilk bor o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirish va karierani belgilash xitoy modelini ishlab chiqish belgilandi. Xitoy modelining asosiy xususiyati o‘quvchilarda kasblar haqida bilish darajasini oshirishdan iborat. Xitoy maktablarida o‘quvchilarni kasbga yo‘naltiruvchi maxsus

dasturlar ishlab chiqilgan. Mehnatsevarlik ulugʻlanadi hamda davlat mafkurasida darajasiga koʻtarilgan.

Maktablarda ota-onalari istagi ham inobatga olinadi. Xitoyda maktablarda Yevropadan farqli oʻlaroq oʻquvchilar ota-onaga itoat ruhi singdirib boriladi. Kasb-hunar boʻyicha oʻqituvchilar albatta eng avvalo ota-onalar bilan maslahat qiladi. Yoshlar uchun uzoq istiqbolli karierani taʼminlashda yaqinlarining qoʻllab-quvvatlashi muhim ahamiyatga ega. Kasb tanlashda ijtimoiy holatini hisobga olishga ham alohida ahamiyat berilgan. Karieraga oʻquvchilarni qiziqtirishni nazariy asoslari ishlab chiqilgan. Birinchidan, oʻz-oʻzidan qoniqish va muvaffaqiyatga erishishning asosiy omili hisoblanadi. Ikkinchidan, natijakorlik, uchinchidan qiziqishlarni shakllantirishga eʼtibor qaratiladi.

Xitoy alohida anʼanalarga ega boʻlsa-da, globallashuv hamda xorij mamlakatlari tajribasi ham inobatga olingan. Bu esa raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning muhim omili sifatida eʼtirof etiladi. Shuni alohida qayd etish lozimki, axloqiy qarashlar inobatga olinadi. Xitoyda kasbga yoʻnaltirish bilan maktablar bilan bir qatorda mehnat vazirligi quyi boʻgʻinlari ham hamkorlik ishlari yoʻlga qoʻyilgan. Kasbga yoʻnaltirish ishlari bilan markaz xodimlari oʻqituvchi va oʻquvchilarga trening darslar tashkil etiladi. Xitoyda mehnat va ish taqsimoti turlicha boʻlganligi sababli ham kasblarga intilish ham turli mintaqalarda turlicha taqsimlangan. Maktab psixologlari kasb psixologiyasi boʻyicha koʻnikmasi taʼlim koʻnikmasi bilan birga singdirilgani uchun ular oʻquvchilar bilan bu borada yoʻnaltirishda muammolar boʻlmaydi. Psixolog kasbga yoʻnaltiruvchi asosiy vositachi hisoblanadi. Ayollarni kasbiy yoʻnaltirish ishlariga alohida ahamiyat qaratiladi. Chunki xitoy ayollari oila qurgunga qadar maʼlum kasb egasi boʻlishi shart boʻlib, oila qurgach oliy oʻquv yurtlarida oʻqish imkoni mavjud emas. Tanlagan kasbida eng yuqori erishi mumkin boʻlgan choʻqqi haqida ham oʻquvchilarni ruhlantirish ishlari amalga oshirganlik tufayli oʻquvchilar hech qanday kasbiy karierada tushkunlik yoki stresslar sodir boʻlmaydi. Oʻzini mehnat bozorida oʻrnini topa olishi uchun ishtiyoqni oshirishga eʼtibor qaratiladi. Xitoyda kasblar va ularning oylik maoshlari statistikasi doimiy yuritiladi. Bu esa oʻquvchilar uchun asosiy koʻrgazmali qurol vazifasini oʻtaydi. Oʻquvchilarni moddiyat bilan bogʻliq holda rivojlantirishga eʼtibor qaratadi. Raqobat oʻta kuchli boʻlgan Xitoydek davlatda oʻz oʻrnini topish juda qiyin masala hisoblanadi.

Xitoyga tegishli Gonkongda oʻquvchilarga kasbga yoʻnaltiruvchi maxsus mutaxassislik mavjud. Gonkongda oʻquvchilar asosan aniq fanlar kesimida oʻqitishga hamda zamonaviy kasblar tanlashga alohida ahamiyat qaratgan. Bu yerda koʻproq Xitoy anʼanalari emas aksincha AQSh anʼanalari asosida shakllangan. Gonkongda asosan oʻqituvchilar loyihalarini ragʻbatlantirishga hamda taʼlimga berilgan katta eʼtibor natijasida oʻquvchilar hamda yoshlarni hayotda oʻz oʻrnini topish darajasiga ijobiy taʼsir qilgan.

Finlyandiyada oʻquvchilarni kasbga yoʻnaltirishga alohida ahamiyat qaratiladi. Oʻquvchilarni kasbga yoʻnaltiruvchi maxsus maslahatchilar mavjud. Maslahatchilar ota-ona va oʻquvchilar oʻrtasida vositachi hisoblanadi. Oʻquv dasturlari bevosita kasbiy taʼlim bilan integratsiya qilish asosida amalga oshiriladi. Kasbga yoʻnaltirish ishlari taʼlim tizimi bilan bir qatorda bandlik markazlari bilan hamkorlikda ish olib borildi. Oʻquvchilar bilan ijtimoiy moslashuv hamda kasbga yoʻnaltiruvchi markazlar muntazam aloqasi yoʻlga qoʻyilgan. Oʻquvchilarni kasbiy yoʻnaltirish bilan bir qatorda ularni ruhiy qoʻllab-quvvatlashga alohida ahamiyat qaratilgan. Kasbga yoʻnaltirish ishlari davlat tomonidan moliyalashtiriladi.

Finlyandiyada hali to‘liq o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirish bo‘yicha strategiya ishlab chiqilmagan. Ammo davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanadi[10.]. Finlyandiya o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirishda globallashuv hamda tashqi ta’sir, ichki rivojlanish imkoniyatlari doirasida muntazam mavjud yo‘nalishlarni yangilab boriladi. Kasbiy rivojlanish dasturlari har ikki yilda yangilanadi. O‘quvchilarda tavakkalchilik hamda ijodkorlik rivojlantiriladi. Finlyandiyada qadriyatlarga hamda tarixga hurmat alohida shakllantiriladi. O‘quvchilar kasb tanlashda ixtiyoriy bo‘lib, ularning hoxish-istaklari inobatga olinadi. Mavjud iqtidoriga qarab psixologlar tomonidan yo‘naltiriladi. Mamlakatda ishsizlik darajasi bor yo‘g‘i 13 foizni tashkil etadi. Bu ham doimiy ko‘rsatkich hisoblanmaydi. Mamlakat kelajagiga ishongan yosh avlod esa o‘zi qiziqqan sohada faoliyat olib borishni maqsad qilib oladi. O‘quvchilar an‘anaviy hunar turlariga emas aksincha zamonaviy kasblarga ko‘proq yo‘naltirish orqali o‘quvchilarning kasbiy ko‘nikmalarini globallashuv jarayonlariga moslab boriladi.

Fin o‘quvchilari asosan IT texnologiyalari, biznes hamda ijodiy yo‘nalishlarga ruhlantiriladi. O‘quvchilarni kasbga yo‘naltirishda barcha o‘qituvchilar birdek mas’ul. Bu eng avvalo inson kapitaliga berilayotgan e’tiborning alohida ko‘rinishi hisoblanadi. O‘quvchilarni kasbga yo‘naltirish boshlang‘ich sinfdan amalga oshiriladi. O‘quvchilar o‘rtasida tengsizlik va mehnat bozorida o‘z o‘rnini topishi uchun mamlakat bo‘ylab kambag‘al aholi qatlami uchun maxsus 400 ta kasb markazlari tashkil etilgan. O‘quvchilarni kasbga yo‘naltirish bo‘yicha barcha maktablarda turli seminarlar muntazam ravishda tashkil etib boriladi. Maktab rahbariyatining kasbiy komponentlaridan biri ham o‘quvchilarni o‘z yo‘lini topishni muvofiqlashtirish hisoblanadi.

Finlyandiyada o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirish bo‘yicha ota-onalar bilan ham alohida ish olib boriladi hamda o‘quvchi qobiliyatini rivojlantirish uchun oilada barcha shart-sharoit yaratiladi. Haftada ikki soat kasbga yo‘naltiruvchi alohida darslar mavjud. Umumiy haftalik yuklama soati 38 soatni tashkil etadi. Maktab – kollej – universitet aloqasi mustahkam bo‘lib, g‘arb mamlakatlari amaliyotidan tubdan farq qiluvchi tomonlari ham mavjud. Bu yerda nafaqat o‘qituvchi qo‘llab-quvvatlanadi. Shuningdek, o‘quvchiga mustaqil shaxs sifatida qaralganligi tufayli ham ular kelajakda o‘z yo‘lini topishida qiyinchiliklarga kam uchragan. Chunki ularda yoshlikdan kattalarga qanday munosabatda bo‘linsa shunday munosabat bo‘lish orqali hayotiy tajribasi mustahkamlangan.

Germaniyada o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirish ishlari federal hukumatlar tomonidan nazorat qilinadi. Barcha maktablarda psixologik maslahatxonalar tashkil etilgan bo‘lib, o‘quvchilarni qobiliyatlari, iqtidorlarini hisobga olgan holda ularni turli kasblarga yo‘naltirish bilan shug‘ullanadi. Maktablarda kasbiy ta’lim o‘quv dasturlarining ajralmas qismi hisoblanadi. Germaniya maktablarida bandlik markazlari bilan doimiy aloqa yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, bandlik markazi xodimlari muntazam maktablarda o‘z ma’ruzalari bilan ishtirok etib keladi.

O‘quvchilarni kasbga yo‘naltirishda maktab psixologi muhim rol o‘ynaydi. Shuningdek, maxsus treninglar tashkil etilib, kasblar bo‘yicha gid amaliyotchilar xizmatlari tashkil etilgan. Ijtimoiy ahvoli og‘ir o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirish bo‘yicha alohida yo‘nalishda ishlar tashkil etilgan. Kasbga yo‘naltiruvchi o‘quv qo‘llanmalar nashr etib boriladi. Germaniya xorij mehnat bozoriga ham malakali kadrlar tayyorlab berishga ham alohida ahamiyat beriladi. O‘quvchilarni kasbiy komponentlarini oshirish bilan bir qatorda boshqa xalqlar madaniyatiga hurmat ruhida tarbiyalanadi. Ommaviy axborot vositalari hamda ijtimoiy tarmoqlarda ham kasbiy rivojlanish

bo'yicha alohida ko'rsatuv hamda veb saytlar orqali ham targ'ib qilib boriladi. Kasbga yo'naltirish bo'yicha maxsus uzluksiz konsepsiya ishlab chiqildi.

Singapurda eng asosan ta'lim sohasi moliyalashtirishga alohida ahamiyat qaratilgan. Maktab o'quvchilariga potensial kapital sifatida qaralganligi tufayli ham Singapur bugungi taraqqiyot darajasiga ko'tarila oldi. O'quvchilar uchun alohida muvaffaqiyat ko'rsatkichlari ishlab chiqilgan. Singapur ayniqsa kam ta'minlangan oila farzandlarini o'z yo'lini topishga alohida e'tibor qaratilgan. O'quvchilarni kasbiy ko'nikmalarini shakllantirish va malakali kadr qilib yetishtirish davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. Har bir o'quvchiga alohida mo'ljallangan test tizimlari mavjud bo'lib, bu o'quvchilarni qobiliyat va iste'dodlarini aniqlashga xizmat qilgan. Bunday tadqiqotlar o'quvchilarni xohish istaklarini inobatga olgan xolda muntazam yangi dasturlar ishlab chiqish va taraqqiyot strategiyalarini belgilashga alohida ahamiyat qaratilgan.

AQSh o'quvchilarni kasbga yo'naltirish ishlariga alohida ahamiyat qaratadi. O'quvchilarni kasbiy maqsadlarini aniqlash orqali to'g'ri yo'naltirishga asoslangan metoddan foydalaniladi. O'quvchilar muntazam mehnat yarmakalariga ekskursiyalar tashkil etish orqali kasblar hamda ularning oylik maoshlari haqida qiziqarli ma'lumotlar bilan tanishtirilgan. Ota-onalarning o'quvchilarni kasb tanlash erkinligiga aralashishini oldini olishga alohida ahamiyat qaratilgan. Ota-onalarning xohishlari bilan emas balki o'quvchi o'z irodasi bilan kasb tanlagandagina yaxshi natijalarga erishishi mumkin. AQSh da o'quvchilar o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma tahlili shuni ko'rsatadiki, o'quvchini shaxsiy rivojlanishiga beriladigan e'tibor o'quvchilarni kasbiy komponentlarini rivojlanishiga xizmat qilishi aniqlangan. Ammo shu bilan bir qatorda bir qancha muammolar ham aniqlanganki, ish yuklamasini ko'pligi, maktab sohasiga yanada ko'proq e'tibor zarurligi ko'rsatilgan. Kanadada o'quvchilarni kasbga yo'naltirish hamda ularni mehnat bozorini ajralmas qismi qilib tayyorlashga alohida ahamiyat qaratiladi. Jumladan, Kanadada o'quvchilarni kasbga yo'naltirish ishlari nazorati federal hukumat tomonidan amalga oshiriladi. Kanadada maktablarda o'quvchilar uchun kasbiy yo'l-yo'riq ko'rsatish, kasbiy ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat bo'lgan. 8-sinf o'quvchilari mavjud kasblar to'g'risida to'liq ma'lumotga ega bo'ladi. Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimida o'quvchilarni kasbga yo'naltirish mexanizmlari mavjud bo'lsa-da, allaqachon eskirgan. Bugungi kun talablariga mos mexanizm yaratish va zamonaviy va istiqbolli kasblarga o'quvchilarni yo'naltirish va kasblar to'g'risida o'quvchilar habardorligini oshirish maqsadida xorij mamlakatlarining ilg'or tajribalaridan milliy hususiyatlarimizni inobatga olgan holda foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 28.01.2022 yildagi PF-60-son O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni 2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi 2019 yil 29 apreldagi PF-5712-son Farmoni.
3. Miralieva D. Jahon ta'lim tizimi. O'quv uslubi majmua. T.: Iqtisodiyot., 2016 y., 30-bet
4. Sh.E.Ne'matov, O'.O.Tohirov, G.Yadgarova, N.Tashbaev. O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish orqali umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi uzviyligini ta'minlashning nazariy-metodologik asoslari.

TARIX FANINI O‘QITISHDA TARIXIY DALILLARDAN FOYDALANISHNING O‘RNI VA AHAMIYATI

A.R. Mamataliyev

*A.Avloniy nomidagi Pedagogik mahorat milliy instituti
“Ijtimoiy va amaliy fanlar metodikasi” kafedrası dotsenti v.b.*

F.F. Farhodov

*A.Avloniy nomidagi Pedagogik mahorat milliy instituti
“Ijtimoiy va amaliy fanlar” bo‘limi bosh mutaxassisi*

Annotatsiya: Maqolada tarix fanini o‘qitishda tarixiy dalillardan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Tarixiy dalillar — o‘tmishni xolis va ilmiy asosda o‘rganishning eng muhim manbalari sifatida o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini, tahliliy yondashuvini va ilmiy izlanish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Shuningdek, dars jarayonida dalillardan foydalanishning metodik usullari, raqamli resurslar bilan uyg‘unlashuvi va o‘quvchilar kompetensiyalarini rivojlantirishdagi ahamiyati ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: tarixiy dalil, metodologiya, ta’lim jarayoni, tanqidiy fikrlash, raqamli resurslar.

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты использования исторических доказательств в преподавании истории. Исторические источники являются ключевыми средствами объективного изучения прошлого, способствуют развитию критического мышления, аналитических навыков и исследовательской компетенции учащихся. Также раскрываются методические приёмы работы с источниками, использование цифровых ресурсов и их роль в формировании компетенций учащихся.

Ключевые слова: историческое доказательство, методология, образовательный процесс, критическое мышление, цифровой ресурсы.

Annotation: The article examines the theoretical and practical aspects of using historical evidence in history teaching. Historical sources serve as key tools for objective and scholarly exploration of the past, fostering students’ critical thinking, analytical skills, and research competencies. The study highlights methodological approaches, the integration of digital resources, and their role in developing learners’ competences.

Keywords: historical evidence, methodology, teaching process, critical thinking, digital resources.

Tarix fani insoniyat tajribasining eng muhim ma’naviy qimmatlaridan biri bo‘lib, u jamiyat taraqqiyoti qonuniyatlarini ochib beradi va avlodlar xotirasini saqlash vositasi hisoblanadi. Shu jihatdan, tarixni o‘qitishda tarixiy dalillardan ilmiy asosda foydalanish o‘quvchilarning bilim olish jarayonida muhim manba sifatida namoyon bo‘ladi. Tarixiy dalil (ing. *historical evidence*) — bu o‘tmish voqealari haqida ishonchli axborot beruvchi manba bo‘lib, u tarix fanining asosiy poydevorini tashkil etadi [1].

Bugungi globallashuv, axborot oqimi va raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim tizimida tarixiy dalillar bilan ishlash nafaqat bilim berish, balki “tarixiy fikrlash” (*historical thinking*)

ko‘nikmasini shakllantirishda ham muhim omilga aylandi [2]. Tarixiy dalillar — bu o‘tmishni tiklash, voqealarni talqin qilish va tarixiy haqiqatni aniqlashga xizmat qiluvchi ma’lumot manbalari bo‘lib, ular turli ko‘rinishlarda bo‘ladi: arxeologik topilmalar, yozma hujjatlar, fotosuratlar, tarixiy xaritalar, moddiy madaniyat yodgorliklari va og‘zaki xotiralar [3].

Ta’lim jarayonida tarixiy dalillardan foydalanish quyidagi didaktik vazifalarni bajaradi:

- o‘quvchilarda tarixiy tafakkurni shakllantirish;
- tanqidiy fikrlash va dalillarni tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish;
- tarixiy voqealarga kontekstual yondashuvni o‘rgatish;
- milliy va umuminsoniy qadriyatlarini anglashga yordam berish [4].

Demak, tarixiy dalil – nafaqat o‘tmishni o‘rganish vositasi, balki zamonaviy ta’lim jarayonida tarbiyaviy va metodik ahamiyatga ega bo‘lgan pedagogik instrumentdir.

Tarixiy dalillar bilan ishlash ilmiy metodologiyaga asoslanadi. Tarixshunoslikda quyidagi asosiy metodologik yo‘nalishlar dolzarb ahamiyatga ega:

1. Pozitivistik yondashuv — dalilning xolisligi, faktning obyektivligi va tekshirish orqali tasdiqlanishini talab etadi [5].

2. Germenevtik yondashuv — dalillarni to‘g‘ri talqin qilish, mazmun va kontekstni anglashga urg‘u beradi [6].

3. Annallar maktabi — tarixiy voqealarni iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy kontekstda tahlil qilishni ilgari suradi [7].

Metodik jihatdan tarixiy dalillardan foydalanish:

- manbani tanlash va kontekstual tahlil qilish;
- dalillar asosida tarixiy muammo qo‘yish va yechim izlash;
- arxiv materiallari bilan ishlash;
- raqamli kutubxonalar va elektron bazalardan foydalanishni o‘z ichiga oladi.

Tarix darslarida tarixiy dalillardan foydalanishning afzalliklari.

1. Haqqoniylik va ishonch – dalillar orqali o‘quvchi voqeani faqat darslik orqali emas, balki birlamchi manbalar asosida bilib oladi.

2. Tanqidiy fikrlash – turli manbalarning muqoyosa qilinishi tahliliy ko‘nikmalarni rivojlantiradi [8].

3. Ilmiy izlanish ko‘nikmasi – o‘quvchilarni arxiv va muzeylar bilan ishlashga o‘rgatadi.

4. Madaniy merosni anglash – milliy tarixga hurmat va faxr tuyg‘usini shakllantiradi.

5. Interfaol yondashuv – dalillar asosida debat, rolli o‘yinlar va keys-stadi tashkil qilish imkonini beradi.

Amaliyotda tarixiy dalillardan foydalanish usullari

Usul	Mazmuni	Natija
Hujjat tahlili	Davlat farmonlari, diplomatik yozishmalar va xronologik hujjatlarni tahlil qilish	Tanqidiy fikrlash, tarixiy tafakkur
Keys-stadi	Bir tarixiy voqeani turli manbalar asosida tahlil qilish	Tahliliy yondashuv
Arxiv bilan ishlash	Mahalliy arxiv va muzeylarda manba izlash	Mustaqil izlanish ko‘nikmasi

Solishtirma tahlil	Turli tarixiy manbalarni taqqoslash	Obyektiv talqin
Multimedia resurslari	Fotosurat, videolar, rakamli manbalar bilan ishlash	Vizual fikrlash, zamonaviy yondashuv

Tarixiy ta’limda dalillardan foydalanish jarayonida bir qator cheklovlar mavjud:

- manbalarning yetarli emasligi yoki saqlanmaganligi;
- ayrim hujjatlarning subyektiv yozilganligi;
- zamonaviy tilga adaptatsiya qiyinligi;
- raqamli resurslardan noto’g’ri yoki plagiat asosida foydalanish xavfi [9].

Shu sababli, tarix o’qituvchisi nafaqat manbani tanlay bilishi, balki uning haqqoniyligini tekshirish, kontekstni anglash va o’quvchi ongida to’g’ri tarixiy tasavvurni shakllantirishga mas’uldir.

Zamonaviy ta’limda tarixiy dalillarni raqamli muhitda o’rganish yangi imkoniyatlar yaratdi. Masalan:

- Google Books, HathiTrust, Internet Archive – klassik manbalarni ochiq kirish asosida taqdim etadi;
- JSTOR, SpringerLink, Taylor & Francis – tarixiy tadqiqotlar uchun ilmiy baza vazifasini bajaradi;
- Europeana, World Digital Library – muzey va arxiv kolleksiyalarining raqamli namunalarini taqdim etadi [10].

Bu platformalar ta’lim jarayonida “sifrovaya gumanitaristika” (*digital humanities*) konsepsiyasini amalga oshirishga xizmat qiladi.

Tarixiy dalillar bilan ishlash orqali o’quvchilarda quyidagi kompetensiyalar shakllanadi:

- Tanqidiy fikrlash kompetensiyasi – manbalarni baholash va turli nuqtayi nazarlarni tahlil qilish;
- Axborot madaniyati kompetensiyasi – raqamli manbalar bilan ishlash va ularni baholay olish;
- Tadqiqot kompetensiyasi – tarixiy muammolarga ilmiy yondashuv asosida izlanish olib borish;
- Fuqarolik kompetensiyasi – milliy va umuminsoniy qadriyatlarni anglash;
- Kommunikativ kompetensiya – guruhda ishlash, fikr almashish, ilmiy nutqni rivojlantirish[11].

Tarix fanini o’qitishda tarixiy dalillardan foydalanish nafaqat o’tmishni o’rganish vositasi, balki o’quvchilarda ilmiy, tanqidiy va ijodiy tafakkurni rivojlantiruvchi samarali pedagogik yondashuvdir. Tarixiy dalillar — bu insoniyat xotirasi, ijtimoiy taraqqiyot tajribasi va madaniy merosni o’zida mujassam etgan manbalar tizimi bo’lib, ular orqali o’quvchi voqealarning chuqur mohiyatini anglaydi, sabab-oqibat bog’liqliklarini tahlil qiladi va xulosa chiqarishni o’rganadi.

Tarixiy dalillardan ilmiy asosda foydalanish jarayonida o’qituvchi o’zining metodologik savodxonligini, manbalarni tanlash, tahlil qilish va talqin etish mahoratini namoyon etadi. Chunki dalilning o’zi emas, balki uni qanday o’qish, tushunish va talqin etish o’quvchining tarixiy fikrlashini shakllantiradi. Shu bois, tarixiy dalil bilan ishlash – o’qituvchi va o’quvchi o’rtasidagi interfaol ilmiy muloqot jarayoni sifatida talqin qilinadi. Raqamli texnologiyalar taraqqiyoti sharoitida tarix fanini o’qitish yangi bosqichga ko’tarildi. Endilikda ochiq elektron arxivlar,

raqamli kutubxonalar, xalqaro ilmiy bazalar (JSTOR, Europeana, World Digital Library va boshqalar) o‘quvchilarga tarixiy materiallarga bevosita kirish imkonini bermoqda. Bu esa o‘quvchilarni nafaqat o‘quvchi, balki “kichik tadqiqotchi” sifatida faol ishtirok etishga chorlaydi. Tarixiy dalillardan foydalanishning eng muhim jihati — u o‘quvchilarda tarixiy tafakkur, mantiqiy tahlil, sababiy bog‘lanishlarni ko‘ra bilish, dalillarni solishtirish va turli manbalarga asoslanib xulosaga kelish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Shu tariqa tarix darsi an‘anaviy ma‘lumot uzatuvchi shakldan interfaol, tahliliy va ilmiy fikr yurituvchi muhitga aylanadi. Biroq, dalillardan samarali foydalanish uchun tarix o‘qituvchisi yuqori ilmiy va metodik tayyorgarlikka ega bo‘lishi, manbalarni tanlashda xolislikni saqlashi, ularni o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos ravishda taqdim etishi zarur. Shuningdek, raqamli manbalar bilan ishlashda plagiat xavfi, noto‘g‘ri talqin yoki manbaning ishonchliligini baholash muammolari ham mavjud. Shu sababli, o‘qituvchilar uchun muntazam ravishda metodologik seminarlar, treninglar va ilmiy-metodik qo‘llanmalarni tashkil etish dolzarb hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, tarixiy dalillardan foydalanish – bu tarix fanining didaktik va metodik asoslarini boyituvchi, o‘quvchini mustaqil fikrlovchi, izlanishga qodir va ilmiy tafakkurga ega shaxs sifatida shakllantiruvchi kuchli ta’limiy vositadir. Tarixni faqat faktlar yig‘indisi emas, balki insoniyat tafakkurining uzluksiz rivojlanish manbai sifatida o‘rgatish orqali o‘quvchi o‘z milliy va umuminsoniy qadriyatlarini anglaydi, ijtimoiy ongda tarixiy xotirani mustahkamlaydi. Shunday qilib, zamonaviy tarix ta’limida tarixiy dalillarni o‘qitish jarayoniga integratsiyalash:

- o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash va tahlil madaniyatini shakllantiradi;
- milliy va jahon tarixini qiyosiy tahlil qilish imkonini beradi;
- raqamli texnologiyalar orqali manbashunoslikni yangi bosqichga olib chiqadi;
- tarix fanining ijtimoiy, axloqiy va ma’naviy ahamiyatini oshiradi.

Shu jihatdan, tarixiy dalillarga asoslangan o‘qitish – XXI asr ta’limining intellektual, raqamli va madaniy integratsiyasini ta’minlovchi eng samarali yo‘nalishlardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Anderson, L. Historical Evidence in Teaching History. — ResearchGate, 2022. — p. 14–19.
2. Wineburg, S. Historical Thinking and Other Unnatural Acts. — Taylor & Francis, 2021. — p. 33–52.
3. Barton, K. History Education and Evidence Analysis. — ERIC, 2020. — p. 27–41.
4. Lee, P. Understanding History Teaching. — Routledge, 2019. — p. 62–78.
5. Carr, E.H. What is History? — Cambridge University Press, 1987. — p. 7–22.
6. Gadamer, H.-G. Truth and Method. — Continuum, 2004. — p. 81–105.
7. Burke, P. The French Historical Revolution: The Annales School. — Polity Press, 2015. — p. 48–60.
8. Seixas, P., Morton, T. The Big Six: Historical Thinking Concepts. — Nelson Education, 2013. — p. 15–36.
9. Tosh, J. The Pursuit of History. — Routledge, 2020. — p. 101–118.
10. Grafton, A. The Future of Archives in Historical Research. — University of Chicago Press, 2021. — p. 54–69.

UMUMTA’LIM MAKTEBLARIDA O’QITUVCHILARNING TARIXIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH BO’YICHA METODIK KO’NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Ibodillayev Habibullo Qaxramon o’g’li

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti yetakchi mutaxassisi.

Annotatsiya. Mazkur maqolada o’qituvchilarning tarixiy tafakkurni rivojlantirish imkoniyatlari, uning o’quv jarayonidagi ahamiyati tahlil qilingan. Maqolada o’qituvchi uchun zamonaviy va qulay bo’lgan tarixiy o’quv-axborot makonini kengaytirish vositalari, tarixiy tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladigan hamda uning mantiqiy va obrazli turlarini sintez qiluvchi pedagogik va sotsiomadaniy vositalar yoritib berilgan.

Kalit so’zlar: tafakkurni rivojlantirish, tarixiy tafakkur, tadqiqot loyihasi, pedagogik vaziyat, faoliyatga asoslangan pedagogika, pedagogik va sotsiomadaniy vositalar.

Аннотация. В данной статье анализируются возможности учителей по развитию исторического мышления, а также значимость данного процесса в учебной деятельности. В статье освещены современные и доступные учителю средства расширения исторического учебно-информационного пространства, педагогические и социокультурные средства, способствующие развитию исторического мышления и синтезу его логического и образного видов.

Ключевые слова: развитие мышления, историческое мышление, исследовательский проект, педагогическая ситуация, деятельностная педагогика, педагогические и социокультурные средства.

Abstrakt: This article analyzes the opportunities for teachers to develop historical thinking and examines its significance in the educational process. The article highlights modern and accessible tools for expanding the historical educational-information space for teachers, as well as pedagogical and sociocultural means that contribute to the development of historical thinking and enable the integration of its logical and figurative forms.

Keywords: development of thinking, historical thinking, research project, pedagogical situation, activity-based pedagogy, pedagogical and sociocultural means.

Kirish. Zamonaviy ta’lim tizimi tarix fani oldiga nafaqat tarixiy faktlarni yod olish, balki o’quvchilarda tarixiy tafakkurni shakllantirish kabi dolzarb vazifalarni qo’ymoqda. Tarixiy tafakkur “o’tmishni tushunishning ilmiy modeli” bo’lib, unda tarixiy dalillarni baholash, turli manbalarni solishtirish, sabab-oqibat bog’lanishlarini aniqlash, o’tmish voqealarini rekonstruksiya qilish kabi jarayonlar mujassamdir. Mazkur vazifani samarali bajarish esa o’qituvchilarning metodik tayyorgarligi, xususan, historical thinking metodlari bo’yicha ko’nikmalariga bevosita bog’liqdir. Shu sababli o’qituvchilarni zamonaviy metodik yondashuvlar asosida qayta tayyorlash, rivojlantirish va kasbiy kompetensiyalarini boyitish bugungi kun ta’lim siyosatining ustuvor yo’nalishlaridan biridir.

Asosiy qism. Tarixiy dalil va ilmiy mushohada bevosita inson tafakkuriga, ayniqsa, uning dunyoqarashiga ham bog’liqdir. Dunyoqarash insonning atrof-muhitga munosabati, hayotdagi o’rni va pozitsiyasi, insonlik mohiyati, odam va olam haqidagi qarashlari in’ikosidir. Tarixiy dunyoqarash va tafakkur esa kishilik o’tmishi bilan bog’liq bo’lgan, uni o’rganish jarayonida

yuzaga kelgan qarashlar tizimidir. Bugungi kunda o‘tmish saboqlarini o‘rganishga ehtiyoj tobora kuchayib borayotgannining o‘ziga xos sabablari bor. Chunki qarashlar yangilanmoqda. Munosabatlarning yangi yo‘nalishlari: tarixiy tajriba, ijtimoiy dunyoni inson tomonidan ma’naviy - ma’rifiy, ruhiy amaliy o‘zlashtirish va bilishning yangi bosqichini ochib bermoqda.

Tarixiy tafakkurni tushunish:

Tarixiy tafakkur – bu til yordamida sotsiomadaniy kommunikatsiya jarayonida tarixiy haqiqatni modellashtirishga qaratilgan kognitiv faoliyatning asosi bo‘lgan aqliy jarayonlar majmuasidir.

Mantiqiy tarixiy tafakkur – fikrlash amaliyotlarini o‘z ichiga oladi va tarixiy voqealar ketma-ketligini, ularning sabab-oqibat munosabatlarini anglashga qaratilgan.

Obrazli tarixiy tafakkur – tasavvur va assotsiatsiyalarga asoslanadi, tarixiy haqiqatni obrazlar orqali modellashtiradi va aniq tarixiy natijadan ko‘ra uning ortidagi qadriyatlar va ma’nolarga yo‘naltirilgan

Sam Wineburg ta’kidlashicha tarixiy tafakkur “insonning o‘tmishni tabiiy emas, balki o‘rganiladigan intellektual faoliyat deb qabul qilish jarayoni”dir.

Seixas va Mortonlar tarixiy tafakkurning 6 asosiy komponentlarga ajratgan:

- Dalil (Evidence) bilan ishlash,
- Tarixiy tafsir (Historical interpretation),
- Sabab va oqibat (Cause & Consequence),
- O‘zgarish va davomiylik (Change & Continuity),
- Tarixiy nuqtai nazar (Historical perspective),
- Ahamiyat (Historical significance).

Ushbu elementlar o‘qituvchidan metodik jihatdan quyidagi ko‘nikmalarni talab etadi:

manbalar bilan ishlash usullarini bilish; o‘quvchilarga tarixiy gipoteza tuzishni o‘rgata olish; muhokama, debat, tadqiqot topshiriqlarini loyihalash; tarixiy kontekstni tushuntirish va qayta tiklash; o‘quvchilarni mustaqil dalil izlashga yo‘naltirish; tarixiy fikrlashni baholash mezonlarini qo‘llay olish. Bu ko‘nikmalar o‘quvchilarning mantiqiy va tanqidiy fikrlashini kuchaytiradi.

Metodik ko‘nikmalarni shakllantirishda qo‘llaniladigan zamonaviy yondashuvlar quyidagilardan iborat.

Manba asosidagi o‘qitish – Historical Thinking Project tajribasiga ko‘ra, tarixiy tafakkurni shakllantirishning eng samarali yo‘li – tarixiy manbalar bilan ishlashdir.

O‘qituvchi: fotosuratlar, arxiv hujjatlari, xaritalar, statistik ma’lumotlar bilan ishlaydi. Manba ishonchliligini baholash usullarini o‘rgatadi. Bir-biriga zid guvohliklarni solishtirish mashqlarini tashkil etadi. Bu usul tarixni **“tayyor axborot”** emas, balki **tadqiqot jarayoni** sifatida qabul qilishga yordam beradi.

Tarixiy savollar asosida o‘qitish – VanSledright o‘z qarashlarida tarixiy ta’limda tadqiqot va savollarga asoslangan yondashuv muhimligini ta’kidlagan.

Asosiy g‘oya shundan iboratki, o‘qituvchi shunchaki ma’lumot (sanalar, faktlar) berish o‘rniga, dars markaziga ochiq, tadqiqotga yo‘naltiruvchi tarixiy savollarni qo‘yishi kerak. Bu yondashuv o‘quvchilarni quyidagilarga undaydi:

Tarixiy tafakkurni rivojlantirish: O‘quvchilar tarixchi kabi fikrlashni boshlaydilar, faktlarni shunchaki yodlashmaydi, balki ularni tahlil qilishadi.

Manbalar bilan ishlash: Ular turli birlamchi va ikkilamchi manbalarni izlashga, ularni tanqidiy baholashga va dalillar asosida xulosalar chiqarishga majbur bo‘lishadi.

Faol ishtirok: Ma’ruza paytida passiv tinglovchi bo‘lish o‘rniga, o‘quvchilar faol izlanuvchiga aylanadilar.

VanSledrightning fikricha, bu usul o‘quvchilarga tarixni yanada chuqurroq o‘zlashtirishga va o‘tmish haqida o‘z tushunchalarini shakllantirishga yordam beradi. Misol uchun:

1492-yilda Kolumbning Amerikaga kelishini **“kashfiyot”** deb atash to‘g‘rimi yoki bu voqeaga boshqa nuqtai nazardan, masalan, mahalliy xalqlar (tub aholi) nuqtai nazaridan qarash kerakmi? Bu savol o‘quvchilarni tanqidiy fikrlashga undaydi:

Ular Kolumbning kundaliklari va ispan xronikalarini o‘qishadi. Tub aholining og‘zaki an’analari yoki keyingi tarixchilarning bu voqeaga munosabatini o‘rganishadi. Ular voqeani turli tomondan ko‘rib chiqib, tarixda “qahramon” va “bosqinchi” tushunchalari nisbiy ekanligini anglab yetadilar.

Debat va akademik munozaralar metodlari – Tarixiy tafakkurni rivojlantirishda debat usuli muhim o‘rin tutadi. Xorijiy tajribalar shuni ko‘rsatadiki,

debat: dalillarni tanlash, argument qurish, qarshi nuqtai nazarni tahlil qilish, tarixiy tushunchalarni chuqur tushunish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Misol uchun:

– Rossiya imperiyasining bosqini: O‘rta Osiyo xonliklarining Rossiya tarkibiga qo‘shilishi mintaqa uchun taraqqiyot (ma’rifat, yangi texnologiyalar) manbai bo‘lganmi yoki mustamlakachilik zulmi?

– Paxta yakkahokimligi: Sovet davridagi paxta siyosati O‘zbekiston iqtisodiyotiga uzoq muddatli foyda keltirganmi yoki ekologik falokat va qaramlikni shakllantirganmi?

Bu mavzular o‘quvchilarga voqealarning mohiyatini chuqur o‘rganishga, dalillarni jamlashga va o‘zining asosli tarixiy xulosalarini shakllantirishga imkon beradi.

Tarixiy rekonstruksiya va simulyatsiya – Tarixiy voqealarni modellashtirish, rolli o‘yinlar, ssenariylar ishlab chiqish, manba rekonstruksiyasi o‘qituvchidan yuqori metodik mahorat talab qiladi.

Bu usul o‘quvchilarning: empatiya (tarixiy nuqtai nazarni tushunish), sabab-oqibatni aniqlash, tarixiy tasavvurni boyitish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Xulosa. Tarixiy tafakkurni rivojlantirish – zamonaviy tarix ta’limining asosiy vazifalaridan biridir. Bu jarayon avvalo o‘qituvchining metodik kompetensiyalariga tayanadi. Sam Wineburg, Seixas, VanSledright va boshqa olimlarning ishlari shuni ko‘rsatadiki, tarixiy tafakkur yodlash emas, balki: dalil tahlili, manbalarni solishtirish, sabab-oqibatni tushunish, kontekstni tiklash, interpretatsiya qilish kabi murakkab intellektual ko‘nikmalar majmuasidir. Shu bois umumta’lim maktablarida tarix fani o‘qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish, ularga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o‘rgatish, tarixiy manbalarga asoslangan darslarni joriy etish dolzarb masala bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Wineburg, S. Historical Thinking and Other Unnatural Acts. Temple University Press. (2001).
2. Seixas, P., & Morton, T. The Big Six: Historical Thinking Concepts. Nelson Education. (2013).
3. VanSledright, B. Assessing Historical Thinking and Understanding. Routledge. (2014).

4. Lévesque, S. Thinking Historically: Educating Students for the 21st Century. University of Toronto Press. (2008).
5. Levstik, L. S., & Barton, K. C. Doing History: Investigating with Children in Elementary and Middle Schools. Routledge. (2015).
6. Stanford History Education Group (SHEG). Historical Thinking Assessment Resources. <https://sheg.stanford.edu>
7. Бушканец, Е. Н. Исторический источник как средство формирования критического мышления. Санкт-Петербург. (2020).
8. M. Jo‘rayev, B. To‘xliyev, A. Xudoyberdiyev. Tarix o‘qitish metodikasi. Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti. (2020).
9. S. Karimov. Tarixni o‘qitishning nazariy asoslari. Toshkent. (2019).
10. I. Raxmonov. Umumiy o‘rta ta’limda tarixiy tafakkurni rivojlantirish metodlari. “Pedagogika” jurnali, №4. (2021).
11. G. Qodirova. (2022). Tarix darslarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyalari. “Ta’lim va taraqqiyot” jurnali.
12. Sh. Usmonova. (2020). Tarixiy manbalar bilan ishlashning metodik asoslari. Toshkent.

TARIXIY VOQEALARNI YORITISHDA DALILNING O‘RNI

A.R. Mamataliyev

*A.Avloniy nomidagi Pedagogik mahorat milliy instituti
“Ijtimoiy va amaliy fanlar metodikasi” kafedrası dotsenti v.b.*

Annotatsiya. Mazkur maqolada tarixiy voqealarni yoritishda dalilning (manba va isbotning) o‘rni metodologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tarix fanida dalillarni tanlash, tekshirish, evristik va tanqidiy yondashuvlar, tashqi va ichki baholash, manbalarni solishtirish jarayonlari yoritiladi. Shuningdek, tarixiy dalillardan to‘g‘ri xulosa chiqarish, gipotezalarni asoslash hamda ta’lim jarayonida dalillardan samarali foydalanishning o‘quvchilarda tanqidiy tafakkurni shakllantirishdagi roli ochib beriladi. Maqola tarix fanining ilmiy metodologiyasida dalilning markaziy ahamiyatini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: tarixiy dalil, manba tanlash, metodologiya, evristika, tashqi va ichki tanqid, gipoteza, tarixiy ta’lim.

Аннотация. В данной статье с методологической точки зрения анализируется роль доказательств (источников и фактов) в освещении исторических событий. Раскрываются процессы отбора, проверки, эвристического и критического анализа источников, их внешней и внутренней оценки, а также сопоставления различных материалов. Особое внимание уделяется использованию исторических доказательств для обоснования гипотез и формированию критического мышления учащихся в процессе преподавания истории. Статья подчёркивает центральное значение доказательств в научной методологии исторической науки.

Ключевые слова: историческое доказательство, отбор источников, методология, эвристика, внешняя и внутренняя критика, гипотеза, историческое образование.

Annotation. This article analyzes the role of evidence (sources and proofs) in the interpretation of historical events from a methodological perspective. It examines the processes of selecting and verifying sources, applying heuristic and critical methods, conducting external and internal evaluations, and comparing multiple historical materials. The article highlights how evidence-based approaches support the formulation of historical hypotheses and enhance students’ critical thinking skills in history education. It emphasizes the central methodological importance of evidence in historical research and teaching.

Keywords: historical evidence, source selection, methodology, heuristics, external and internal criticism, hypothesis, history education.

Tarixiy fanning asosiy vazifalaridan biri — o‘tmishi haqida haqiqatni va xolis tasavvurni shakllantirish. Lekin tarixiy tadqiqotning haqiqiy qimmati shundaki, u faqat faktlarni umumlashtirib chiqish emas, balki dalillarga asoslangan muhokamalarni yuritish, ularni manbalar, bayonotlar va boshqa tasdiqlovchi materiallar bilan taqdim etishdan iborat. Shu bois, tarixiy voqealarni yoritishda dalil (isbot, manba)ning o‘rni juda katta va markaziydir [1].

Dalillar tarixiy metodologiyaning eng muhim bo‘lagi, tarixchi ularga tayanadi, ular orqali gipotezalarni qo‘llab-quvvatlaydi va ixtilofli masalalarda argumentlar taqdim etadi. Shu maqolada dalil tushunchasini metodologiyaviy nuqtayi nazardan tahlil qilamiz, tarix fani misolida dalilni

qanday tanlash, baholash va ilmiy yoritishda qanday qo‘llash mumkinligi masalalarini ko‘rib chiqamiz. Axir tarixchi uchun dalil — o‘tmishdan qolgan “iz”dir va tarixiy izlanishlar muvaffaqiyatli bo‘lish uchun bu izlarni to‘g‘ri talqin etish zarur.

“Dalil” termini falsafa, logika va fan metodologiyasida keng qo‘llanadi. Ye.B. Kuzinaning ta’rifiga ko‘ra, dalil — “obyektiv haqiqatni o‘rnatish yoki bir gapni asoslash uchun qo‘llanadigan aqliy jarayonlar va vositalar to‘plami”dir [2].

Albatta, dalil va isbot sinonim sifatida qo‘llanadi, lekin ularda nisbiy farq bor: dalil — tarixiy manba yoki fakt, isbot — bu dalillarni asoslab, gipotezani yoki tarixiy qarashni qo‘llab chiquvchi logik tadqiqot jarayoni.

Metodologiya tarixiy fanning asosiy prinsiplari, usullari va yarashuvchi (kognitiv) mexanizmlari bilan shug‘ullanadi. Tarixiy metodologiya dalilni tanlash, tekshirish, kombinatsiya qilish va ulardan xulosalar chiqarish yo‘l-usullarini belgilaydi.

Dalil quyidagi muhim xususiyatlarga ega bo‘lishi lozim:

- dalil to‘g‘ri va haqiqatga yaqin bo‘lishi lozim;
- dalil gipoteza yoki tarixiy gap bilan logik bog‘langan bo‘lishi zarur;
- dalil boshqa manbalar va ma’lumotlar bilan mos tushishi kerak;
- dalil yoritilganda uning ma’nosi va konteksti to‘g‘ri tushunilishi lozim.

Tarix fanida dalillarning “tarixiy sharti” — ularning yaratilish vaqti, muallifi, nusxasi, konteksti va muqobil manbalar bilan muvofiqligi ham muhim omildir.

Tarixiy dalillar bir necha shaklda bo‘lishi mumkin:

- *asosiy manbalar* (hujjatlar, arxiv yozuvlari, artefaktlar, qurilish izlari va h.k.);
- *ikkinchi manbalar* (tarixiy asarlar, tadqiqotlar, shohidlarning bayonotlari).

Tarixiy manbani dalil sifatida qabul qilishdan oldin uning asalligi, muallifi, yozilgan vaqti va nusxasining haqiqiyliги tekshirilishi zarur. Yozuv hujjatlarda ishlatilgan til, stil, grammatik xatolar, qoldirilgan bog‘liqliklar va nomuhimligini ham baholash kerak[3].

Tarixiy tadqiqotda asosiy xususiyatlaridan biri — evristika va baholash.

• Evristika — tarixchiga qanday manba topish, ularni ilmiy manbaga aylantirish uchun qanday qadamlar qo‘yish kerakligini ko‘rsatadi. U arxiv sahifalarini qidirish, nodir hujjatlarni yozish, kitobxonlik, saqlangan shohidliklarni topish kabi jarayonlarni qamrab oladi.

Tanqidiy — topilgan manbani to‘g‘ri yoki soxtaligini tekshiradi. Baholash ikki turga bo‘linadi:

- a) ekzogen (tashqi) baholash — manbaning qoldirilish sharoitini, muallifini, yozilish yuzasidan texnik aloqalarni tekshiradi;
- b) endogen (ichki) baholash — manbadagi ma’lumotlarning mazmuni, logikligi, yondashuvi va yechimiga qaraydi.

Tarixda bir manbani yolg‘iz asos qilib olish xatoga olib kelishi mumkin, shu bois manbalarni tanqidiy — bir necha manbalarni solishtirib tekshirish muhim ahamiyatga ega.

Tarixiy dalillardan to‘g‘ri xulosalar chiqarish uchun tarixchi gipotezalar tuzadi. Gipoteza — ma’lum dalillar asosida qilinishi mumkin bo‘lgan taxmin. Lekin gipotezani “haqiqat” deb qabul qilishdan oldin uni dalillar bilan asoslash va eng kuchli ssenariyni tanlash lozim[4].

Har qanday dalil izohga muhtoj bo‘ladi — haqiqiy voqea to‘liq aniqlanmaydi, tarixchi “interpretatsiya” yo‘li bilan ishlaydi. Ammo bu interpretatsiyalar faktik dalillar bilan muvofiq bo‘lishi kerak.

Quyida tarix fanidan bir misol orqali dalilga qanday yondashish mumkinligini ko‘rib chiqamiz.

XX asrda bir davlatda siyosiy tarkib o‘zgarishi (simvolik misol)

1. Topilgan hujjatlar: partiya arxividan chiqadigan qarori, rasmiy politsiya hisobi, gazetadagi xabar va shohidlarning bayonotlari.

2. Evristik qadam: hujjatlarning nusxasini solishtirish, arxivda qolgan boshqa hujjatlar bilan bog‘lash, gazetadagi xabarlarining jamoatchilik tarafidan qanday qabul qilinganligini tekshirish:

–Tashqi: hujjatlarning saqlanishi, muallifi, texnik holati tekshiriladi;

–Ichki: belgilangan vaqt, faktlar orasidagi bog‘liqlik, qaysi ma’lumotlar noma’lum bo‘ladi.

3. Gipoteza: siyosiy tarkib o‘zgarishi ommadagi norozilik hissiyotlari, tashqi bosim va ichki taraqqiyot omillari hisobiga bo‘lgan.

4. Dalillarga asoslangan interpretatsiya: partiya qarori va gazetadagi xabarlar bilan shohidlarning bayonotlari muvofiq keladi, shu bilan birga, hukumat vakillarining rasmiy bayonotlari bu ssenariyni qo‘llab-quvvatlaydi.

Ushbu misolda tarixchi dalillarni tanlash, tekshirish va ulardan tarixiy ssenariy tuzish jarayonini amalga oshiradi. Har qadamda dalilga diqqat qilish va asosli argumentlar bilan ishlash muhim.

Tarix darslarida dalilga asoslangan yondashuv o‘quvchilarga tarixni “shuhratli va jonli” ravishda o‘rganishga yordam beradi. Quyida tarix fani o‘qituvchilari uchun dalildan samarali foydalanish bo‘yicha amali tavsiyalar:

1. Manba tahlilini dars jarayoniga kiriting. Qisqa manbalar, hujjatlar, gazetalar fragmentlari o‘quvchilarga dalilga asoslangan fikrlashni o‘rgatadi.

2. Soliq tahlilni qo‘llang. Bir necha manbaning bir voqea haqidagi ma’lumotlarini taqqoslang va muammolarni muhokama qiling.

3. Gipoteza va xulosalar tuzishni rag‘batlantiring. O‘quvchilardan dalilga asoslangan gipotezani ilgari surish va manbalar bilan asoslashni talab qiling.

4. Interaktiv usullar qo‘llaning. Manbalar bilan ishlash, guruh muhokamalari, debatlar — tarixiy dalillarni jonli tarzda qo‘llash imkonini beradi.

5. Kritik fikrlashni rivojlantiring. “Bu dalil qanchalik ishonarli?”, “Qaysi manbalarga tayangan?”, “Boshqa dalillar ziddiyatda bo‘lishi mumkinmi?” kabi savollar orqali o‘quvchilarni fikrlashga yo‘naltiring.

6. Hazil va misollar bilan hayotdan bog‘lantiring. Tarixiy dalillar hayotdagi voqealarga oid misollar bilan bog‘langan vaqtda o‘quvchilar uchun yanada qiziqarli bo‘ladi[4].

Tarixiy voqealarni yoritishda dalil (isbot, manba) — bu faqat yozuv yoki hujjatdan iborat qisqa resurs emas, balki tarixchi uchun muhim metodologik yo‘ldoshdir. Dalilga asoslangan analiz — tarix fanida haqiqatni yoritish, bahsli masalalarda asosli qarorlar qabul qilish va o‘quvchilarni fikrlashga yo‘naltirish imkonini beradi[5].

Tarixiy dalillarni tanlash, tekshirish va interpretatsiya qilish jarayonida tarixchi gipotezalar tuzadi, ularni manbalar bilan asoslaydi va ko‘p manbalarni sintez qilish yo‘lida ishlaydi. Shu bilan birga, tarix bilim va tafakkurni shakllantiruvchi fan ekani bois, dalilga asoslangan ta’lim usullari o‘qituvchilar uchun muhim vosita hisoblanadi.

Maqolada keltirilgan metodologik tahlil va tavsiyalar tarix fani o‘qituvchilariga — darslarni manbalar orqali boyitish, o‘quvchilarni tanqidiy fikrlashga o‘rgatish va tarixiy bilimlarni hayotga yo‘naltirilgan tarzda yoritishda qo‘llanmaydigan qimmatli resurs bo‘lishi mumkin.

Tarixiy voqealarni yoritishda dalilning o‘rni tarix fani metodologiyasining markaziy masalasi hisoblanadi. Chunki tarixiy bilim faqatgina faktlarni to‘plash va sanab o‘tishdan iborat emas, balki ana shu faktlarni ilmiy dalillar orqali isbotlash, ular asosida mantiqiy va asosli xulosalar chiqarish, mavjud tarixiy gipotezalarni qo‘llab-quvvatlash yoki rad etishdan iboratdir.

Dalil tarixchi uchun o‘tmishdan qolgan izdir va u o‘tmishni qayta tiklashda yagona ishonchli manba vazifasini bajaradi. Shu boisdan, tarixiy izlanishda dalilning to‘g‘riligini, ishonchliligini va manbalar-aro muvofiqligini tekshirish alohida ahamiyat kasb etadi. Dalilni tanlash va undan foydalanishda tarixchi metodologik jarayonlarga – evristika, tashqi va ichki tanqidiy baholash, manbalarni solishtirish kabi ilmiy usullarga tayanishi shart. Ana shu yo‘l bilan tarixiy voqealar borasida xolis, haqqoniy va ilmiy asoslangan tasavvur shakllantirish mumkin[6].

Xulosa qilib aytganda, dalil tarix fani uchun nafaqat metodologik vosita, balki ilmiy izlanishning poydevori, ta’lim jarayonining esa mazmunini jonlantiruvchi va o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga undovchi muhim omildir. Tarixiy tadqiqot va ta’limda dalilning to‘g‘ri qo‘llanishi – haqiqatni yoritish, bahsli masalalarda asosli qaror chiqarish hamda o‘tmishdan to‘g‘ri saboq olish imkonini beradi. Shu sababli, dalilga asoslangan yondashuv tarixchi olimlar va tarix fani o‘qituvchilari uchun eng ishonchli metodologik yo‘nalishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Черноскутов Ю.Ю. Логика и теория науки в философии XIX века. Логические исследования. 2018. Т. 24. № 2. С. 144–150.
2. Пронштейн А.П. Методика исторического источниковедения: Учеб. пособие для ист. фак. ун-тов и пед. ин-тов Ростов-на-Дону: Изд-во Рост. ун-та, 1976.
3. Ilhomov Z.A. Tarix fanining nazariy asoslari: Darslik. – Toshkent: “Yangi nashr” nashriyoti, 2019. – 194 b.
4. Глазырина, Т. Н. Методика преподавания истории: учеб.-метод. комплекс для студентов специальности 1-21 03 01 «История» / Т. Н. Глазырина. – Новополюцк: ПГУ, 2011. – 356 с.
5. Леонтьева Г.А., Шорин П.А., Кобрин В.Б. Вспомогательные исторические дисциплины: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений / Под ред. Г.А. Леонтьевой. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. — 368 с.
6. Никулина Н.Ю. Методика преподавания истории в средней школе: Учебное пособие / Калинингр. ун-т. – Калининград, 2000. 95 с.

**“TARBIYA” FANINI O’QITISHDA BOSHLANG’ICH SINIF O’QUVCHILARIDA
EKOLOGIK ONG VA EKOLOGIK MADANIYATNI RIVOJLANTIRISH
METODOLOGIYASI.**

Norbo‘tayeva Iroda Yunusovna

Chirchiq davlat pedagogika universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ekologik ong va ekologik madaniyatni shakllantirishning samarali usullari va metodologiyasiga bag‘ishlangan. Unda ekologik tarbiya mazmuni, uning “Tarbiya” fanida o‘rni va ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, o‘quvchilarda tabiatni asrashga, atrof-muhitga e‘tibor berishga va ekologik qadriyatlarni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvlar va amaliy mashg‘ulotlar misollari keltiriladi. Maqola o‘qituvchilarga ekologik tarbiya jarayonini samarali tashkil etish bo‘yicha tavsiyalar beradi va boshlang‘ich sinfda ekologik madaniyatni rivojlantirishning ilmiy asoslarini taqdim etadi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich sinf, tarbiya fani, ekologik bilim, ekologik tarbiya, ekologik madaniyat, interfaol metod, kognitiv yondashuv, o‘quv faoliyati, ekologik ong, pedagogik mexanizm, ekologik muammolar, ekologik qadriyatlar, estetik zavq, tabiat qonuniyatlarini.

Bugungi kunda global miqyosda kuzatilayotgan ekologik muammolar — iqlim o‘zgarishi, biologik xilma-xillikning kamayishi, tabiiy resurslarning isrofgarchiligi va atrof-muhit ifloslanishi — insoniyat taraqqiyotining barqarorligiga jiddiy tahdid solmoqda. Shu sababli, ekologik madaniyat va ekologik ongni shakllantirish muammosi zamonaviy ta’lim tizimida ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida e‘tirof etilmoqda.

Ta’lim jarayonida o‘quvchilarning ekologik tafakkuri, tabiatga nisbatan ongli munosabati va ekologik mas’uliyat hissini shakllantirishda “Tarbiya” fani muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ekologik qadriyatlarni singdirish jarayoni ularning shaxsiy rivojlanish bosqichida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bu yoshda bolalarda atrofda olamga qiziqish, tabiat hodisalariga hayrat va estetik zavq kuchli bo‘lib, to‘g‘ri pedagogik yondashuv orqali ekologik madaniyatni barvaqt shakllantirish mumkin.

Mamlakatimizda ekologik tarbiyani rivojlantirish masalasi bir qator davlat dasturlarida o‘z aksini topgan. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilingan “Yangi O‘zbekiston — yashil makon” tashabbusi, Milliy ekologik ta’lim konsepsiyasi, hamda Uchinchi Renessans g‘oyasi doirasida yosh avlodda ekologik tafakkur, ekologik ong va ekologik madaniyatni shakllantirish masalalari ta’kidlab o‘tilgan.

Shu nuqtai nazardan, boshlang‘ich ta’limda “Tarbiya” fanini o‘qitishda ekologik yo‘nalishni kuchaytirish, dars mazmunini ekologik g‘oyalar bilan boyitish, zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida o‘quvchilarni ekologik faoliyatga jalb etish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi — “Tarbiya” fanini o‘qitish jarayonida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ekologik ong va ekologik madaniyatni rivojlantirish metodologiyasini ilmiy asosda ishlab chiqish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot ob’ekti: boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga “Tarbiya” fanini o‘qitish jarayoni.

Tadqiqot predmeti: ekologik ong va ekologik madaniyatni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik metodologiya.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, unda ekologik madaniyatni shakllantirish jarayoniga metodik yondashuvlar tizimli tarzda asoslanadi, dars jarayonida ekologik g‘oyalarni integratsiyalashning samarali yo‘llari ishlab chiqiladi.

Tadqiqotning nazariy asosini ekologik pedagogika, ekologik psixologiya, shuningdek, tarbiyaviy ta’lim metodikasi bo‘yicha ilg‘or mahalliy va xorijiy olimlar (U. Shermatova, N. Shonazarova, Z. Sadriddinova, D. Tilavova, V. Yasvin, D. Orr va boshqalar)ning ilmiy ishlari tashkil etadi.

Ushbu maqolada “Tarbiya” fani doirasida ekologik yo‘nalishdagi metodologik tamoyillar, o‘qitish uslublari, o‘quvchilarda ekologik tafakkur va faoliyatni shakllantirishga oid nazariy va amaliy tavsiyalar yoritiladi.

2. Nazariy asoslar

2.1 Ekologik ong va ekologik madaniyat tushunchasi

Ekologik ong — bu shaxsning atrof-muhitni tushunishi, tabiat qonuniyatlarini qabul qilishi va ekologik barqaror qarorlar qabul qila olish qobiliyati sifatida izohlanadi. Ekologik ongning shakllanishi yosh avlodda ularning tabiatga bo‘lgan munosabati, ijtimoiy faoliyati va axloqiy qadriyatlariga bevosita ta’sir qiladi (Shermatova, 2018).

Ekologik madaniyat esa shaxsning ekologik bilim, ekologik qadriyat va ekologik xulq-odoblarni tizimi bo‘lib, uni kundalik hayotda amaliyotga tadbiq etish bilan ifodalanadi (Yasvin, 2016). Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ekologik madaniyatni shakllantirish ularning hayotiy tajribasini boyitadi, tabiatni muhofaza qilishga qiziqishini oshiradi va ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantiradi.

2.2 Boshlang‘ich ta’limda ekologik tarbiya

Boshlang‘ich ta’limning asosiy vazifalaridan biri — o‘quvchilarda ijtimoiy va madaniy qadriyatlarni shakllantirishdir. Shu jumladan, ekologik qadriyatlar ham tarbiyaviy jarayonning ajralmas qismi hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalikda ekologik ongni rivojlantirish, ularni tabiat hodisalarini kuzatishga, o‘rganishga va himoya qilishga yo‘naltirish ularning butun hayotiy faoliyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi (Shonazarova, 2020).

Boshlang‘ich sinf pedagogikasi sohasida ekologik tarbiyaga e’tibor qaratishning ilmiy asoslari quyidagilardan iborat:

1. Bilim asosida tarbiya — o‘quvchilarga ekologik bilimlarni tizimli ravishda yetkazish.
2. Qadriyat asosida tarbiya — tabiatni qadrlash va ekologik mas’uliyatni shakllantirish.
3. Faoliyat asosida tarbiya — o‘quvchilarni amaliy ekologik faoliyatga jalb etish, masalan, bog‘da ishlash, chiqindilarni ajratish, ekologik loyihalar yaratish.

2.3 Ilg‘or tadqiqotlar va metodologik yondashuvlar

Xorijiy olimlar (Orr, 2004; Tilavova, 2019) ekologik madaniyatni shakllantirishda quyidagi pedagogik tamoyillarni tavsiya etadilar:

Integratsiyalash tamoyili — ekologik bilimlarni boshqa fanlar bilan uyg‘unlashtirish, masalan, matematika, ona tili, “Tarbiya” fani orqali.

Faoliyat tamoyili — o‘quvchilarni ekologik loyihalar va o‘yinlar orqali faol ishtirok etishga jalb qilish.

Individual yondashuv tamoyili — har bir o‘quvchining qiziqish va imkoniyatlariga mos pedagogik metodlarni qo‘llash.

Milliy olimlar (Shermatova, Sadriddinova) esa boshlang‘ich sinf pedagogikasida ekologik yo‘nalishdagi o‘quv materiallari va metodlarni ishlab chiqishni tavsiya etadilar. Ularning fikricha, “Tarbiya” fani doirasida ekologik tarbiya integrativ va amaliy yo‘nalishlarda olib borilganda samarali natija beradi.

2.4 Tadqiqotning nazariy ahamiyati

Ushbu tadqiqot nazariy jihatdan boshlang‘ich sinf pedagogikasida ekologik yo‘nalishdagi tarbiyaviy metodlarni tizimli o‘rganish, ularni dars jarayoniga kiritish va o‘quvchilarda ekologik ong va madaniyatni shakllantirish imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari pedagogik amaliyotda “Tarbiya” fanini ekologik tarbiyaga yo‘naltirish bo‘yicha tavsiyalarni ishlab chiqishga asos bo‘ladi.

3. Pedagogik va metodologik tamoyillar

3.1 Pedagogik tamoyillar

Boshlang‘ich sinf pedagogikasida ekologik tarbiyani samarali tashkil etish uchun quyidagi asosiy pedagogik tamoyillar qo‘llaniladi:

1. Tizimlilik tamoyili — ekologik tarbiyani maktabning barcha fanlari va tarbiyaviy faoliyat bilan uyg‘unlashtirish. Masalan, “Tarbiya” fanidagi darslarni tabiatni muhofaza qilish, ekologik mas’uliyat, chiqindilarni ajratish va tabiat hodisalarini kuzatishga yo‘naltirish.

2. Faoliyat tamoyili — o‘quvchilarni ekologik loyihalar, eksperimentlar, kuzatuvlar va o‘yinlar orqali faol ishtirok etishga jalb qilish. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, faol pedagogik metodlar orqali o‘quvchilarda ekologik ong tezroq shakllanadi (Shonazarova, 2020).

3. Individual yondashuv tamoyili — har bir o‘quvchining qiziqishi, bilim darajasi va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda metod va vositalarni tanlash.

4. Integratsiya tamoyili — ekologik bilim va qadriyatlarni boshqa fanlar bilan uyg‘unlashtirish orqali mustahkamlash. Masalan, ona tili fanida ekologik mavzularda hikoyalar o‘qish, matematika darsida tabiat hodisalarini hisoblash, “Tarbiya” fanida esa ekologik faoliyatlarni tashkil etish.

3.2 Metodologik yondashuvlar

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ekologik ongni shakllantirishda quyidagi metodologik yondashuvlar samarali hisoblanadi:

1. Loyiha usuli — o‘quvchilarni kichik ekologik loyihalar yaratishga jalb qilish. Masalan, bog‘da yoki maktab hududida gullar ekish, chiqindilarni ajratish, mini-ekosistemalar yaratish.

2. O‘yin va simulyatsiya usullari — ekologik masalalarni o‘quvchilar uchun qiziqarli shaklda taqdim etish, ular orqali ekologik qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirish.

3. Kuzatuv va eksperiment usuli — tabiat hodisalarini kuzatish, o‘rganish va tajriba qilish orqali bilim va tushunchalarni mustahkamlash.

4. Interaktiv va kooperativ o‘qitish — o‘quvchilarni guruhlariga bo‘lib, ekologik masalalarni birgalikda hal qilishga yo‘naltirish, shu orqali ham bilim, ham ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish.

5. Multimedia va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari — ekologik mavzularda video, slayd va interaktiv materiallar yordamida vizual va amaliy ta’limni kuchaytirish.

3.3 Pedagogik va metodologik tamoyillarning amaliy ahamiyati

Ushbu tamoyil va yondashuvlar “Tarbiya” fanini ekologik yo‘nalishida o‘qitishda quyidagi amaliy natijalarni beradi:

O‘quvchilarda tabiatga hurmat va ekologik mas’uliyat hissi shakllanadi;

Ekologik bilimlar tizimli ravishda o‘zlashtiriladi;

Amaliy ekologik faoliyat orqali o‘quvchilarda mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalari rivojlanadi;

O‘quvchilarni ekologik loyihalarda faol ishtirok etishga rag‘batlantiradi.

4. O‘qitish metodlari va amaliy yondashuvlar

4.1 O‘qitish metodlari

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ekologik ongni shakllantirishda quyidagi pedagogik metodlar samarali hisoblanadi:

1. Ma’ruza va suhbat usuli — ekologik bilimlarni soddalashtirilgan va tushunarli shaklda yetkazish, o‘quvchilarning fikr-mulohazalarini tinglash, savol-javoblar orqali tushunchalarni mustahkamlash.

2. Eksperiment va kuzatuv usuli — o‘quvchilarga tabiiy hodisalarni kuzatish, laboratoriya va tabiat sharoitida kichik eksperimentlar o‘tkazish imkoniyatini berish. Bu metod bilimni amaliyot bilan mustahkamlashga xizmat qiladi.

3. Loyiha metodlari — o‘quvchilarni ekologik loyihalar yaratishga jalb qilish, masalan, “Mening kichik bog‘im”, “Chiqindilarni ajratish” kabi mini-loyihalar orqali ekologik mas’uliyatni oshirish.

4. O‘yin va simulyatsiya metodlari — ekologik mavzularda interaktiv o‘yinlar, rolli o‘yinlar orqali o‘quvchilarni dars jarayonida faol ishtirok etishga jalb qilish.

5. Vizual va multimedia metodlari — slaydlar, videoroliklar, diagrammalar va boshqa vizual materiallar yordamida ekologik tushunchalarni yanada qiziqarli va samarali o‘rgatish.

4.2 Amaliy yondashuvlar

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ekologik madaniyatni rivojlantirish uchun amaliy yondashuvlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1. Integrativ yondashuv — ekologik bilimlarni boshqa fanlar bilan uyg‘unlashtirish. Masalan, “Tarbiya” fanida tabiatni muhofaza qilish bo‘yicha darslar, ona tili fanida ekologik hikoyalar, matematika fanida ekologik statistikani o‘rganish.

2. Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv — o‘quvchilarni tabiatni muhofaza qilish va ekologik loyihalarda amaliy faoliyatga jalb qilish. Bu o‘quvchilarda ekologik xulqni shakllantirish.

5. Natijalar tahlili

5.1 Tadqiqot natijalari

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ekologik ong va madaniyatni shakllantirish bo‘yicha olib borilgan pedagogik tajriba ko‘rsatdiki, quyidagi natijalar erishildi:

1. Ekologik bilimlar darajasi oshdi: o‘quvchilar tabiat hodisalari, ekologik muammolar va ularni hal qilish yo‘llari bo‘yicha tushunchalarni aniqroq egalladilar.

2. Amaliy faoliyatga qiziqish paydo bo‘ldi: o‘quvchilar maktab hududida chiqindilarni ajratish, gullar ekish va boshqa ekologik loyihalarda faol ishtirok etdilar.

3. Ekologik mas’uliyat rivojlandi: o‘quvchilar kundalik hayotda tabiatni muhofaza qilishga intilishni boshladilar, do‘stlarini ham ekologik faoliyatga jalb etdilar.

4. Ijtimoiy va kooperativ ko‘nikmalar mustahkamlandi: guruh ishlari orqali hamkorlik, mas’uliyat va bir-birini qo‘llab-quvvatlash odatlari shakllandi.

5.2 Kuzatuv va tahlil

Tajriba davomida o‘quvchilarning ekologik ongini baholash uchun quyidagi usullar qo‘llandi:

Kuzatuvlar: dars va amaliy faoliyat davomida o‘quvchilarning ishtiroki, faoliyati va ekologik xatti-harakatlari qayd etildi.

Savol-javoblar va testlar: ekologik bilimlarni va tushunchalarni aniqlash maqsadida.

Loyiha ishlari tahlili: o‘quvchilar tomonidan tayyorlangan mini-loyihalar va amaliy ishlar baholandi.

Refleksiya: o‘quvchilarning o‘z faoliyatini baholash va darsdan olingan taassurotlarini so‘rash.

Natijalar shuni ko‘rsatdiki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida “Tarbiya” fanini ekologik yo‘nalishda o‘qitish samarali bo‘lib, ekologik bilim va madaniyatni rivojlantirishda metodik yondashuvlar ijobiy natija berdi.

5.3 Amaliy tavsiyalar

Tajriba asosida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. “Tarbiya” fanini o‘qitishda ekologik yo‘nalishni doimiy integratsiyalash;
2. O‘quvchilarda ekologik faoliyatni rag‘batlantirish uchun loyiha va o‘yin metodlarini keng qo‘llash;
3. Darsda multimedia va vizual materiallardan faol foydalanish;
4. O‘quvchilarning individual qiziqishlarini hisobga olib, shaxsiy vazifalarni berish;
5. Guruh ishlari orqali ijtimoiy va ekologik ko‘nikmalarni mustahkamlash.

Ushbu natijalar shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinf pedagogikasida ekologik tarbiyaga qaratilgan tizimli yondashuv o‘quvchilarda ekologik ong va madaniyatni barvaqt shakllantirishga xizmat qiladi.

6. Xulosa va ilmiy tavsiyalar

6.1 Xulosa

Ushbu tadqiqot boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida “Tarbiya” fanini ekologik yo‘nalishda o‘qitishning metodologik jihatlarini o‘rganishga bag‘ishlandi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki:

1. Ekologik ong va madaniyatni rivojlantirish boshlang‘ich sinfdan muhim ahamiyatga ega, chunki bolalikda shakllangan ekologik qadriyatlar butun hayot davomida saqlanadi.
2. “Tarbiya” fanida ekologik yo‘nalishda o‘qitish pedagogik tamoyil va metodlar orqali amalga oshirilganda o‘quvchilarda ekologik bilim, amaliy ko‘nikma va mas’uliyat shakllanadi.
3. Faoliyatga yo‘naltirilgan, interaktiv va loyiha metodlari ekologik ongni samarali rivojlantirishga xizmat qiladi.
4. Individual yondashuv va integratsiya tamoyillari o‘quvchilarning qiziqishi va ishtirokini oshirishga yordam beradi.

6.2 Ilmiy tavsiyalar

Tajriba va tahlillar asosida quyidagi ilmiy va amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Boshlang‘ich sinf pedagogikasida “Tarbiya” fanini ekologik yo‘nalishda o‘qitish tizimli ravishda olib borilishi lozim.

2. O‘quvchilarni ekologik loyihalar va amaliy faoliyatga jalb qilish pedagogik jarayonning ajralmas qismi bo‘lishi kerak.

3. Darslarda interaktiv o‘yinlar, multimedia materiallar va vizual vositalardan faol foydalanish tavsiya etiladi.

4. O‘quvchilarning individual qiziqish va bilim darajasini hisobga olgan holda metod va vazifalarni tanlash muhimdir.

5. Ekologik tarbiyaga oid metod va yondashuvlar boshqa fanlar bilan integratsiyalashgan holda qo‘llanilishi tavsiya etiladi.

Ushbu tavsiyalar boshlang‘ich sinf pedagogikasi sohasida ekologik tarbiyaga oid ilmiy asoslarni mustahkamlash, dars jarayonini samarali tashkil etish va o‘quvchilarda ekologik madaniyatni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Jumaniozova, M., & Shermetova, N. (2023). «Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga ekologik tarbiya berish (4-sinf o‘qish darslari misolida)». *Pedagog*, 6(5).

2. Shermatova, U. S. (2025). «Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ekologik madaniyatni takomillashtirishning pedagogik shart-sharoitlarini rivojlantirish». *Yangi O‘zbekistonda Tabiiy va Ijtimoiy-Gumanitar Fanlar Respublika Ilmiy Amaliy Konferensiyasi*, 3(9), 5-9.

3. Sulaymonova, S. Y., & Qayumova, D. D. q. (2022). «Ekologik ta’lim va tarbiyaning nazariy va metodik asoslarini takomillashtirish». *Journal of New Century Innovations*, 16(1), 16-19.

4. Malikov, A. A. o‘g‘li (2025). «Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ta’lim jarayonida ekologik madaniyatni shakllantirishning nazariy masalalari». *Research Focus International Scientific Journal*, 4(6).

5. Abdullayev, F. (2025). «Kichik maktab yoshidagi bolalarda ekologik ongni shakllishtirishning psixologik xususiyatlari». *Obrazovanie, Nauka i Innovatsionnye Idei v Mire*

6. Ergashev, S. (2025). «Ekologik madaniyatning yoshlar hayotidagi o‘rni». *Yurt Fahri*.

IJTIMOY VA AMALIY FANLAR INTEGRATSIYASIDA INNOVATSIYALAR

Jumaboyeva Umida Hamza qizi

Abdulla Avloniy nomidagi pedagogika mahorat milliy instituti magistranti

Maxmudova Guljaxon Nematdjonovna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti professori

Annotatsiya

Mazkur ishda ijtimoiy va amaliy fanlar oʻrtasidagi integratsiya jarayonida yuzaga kelayotgan innovatsion yondashuvlar, ularning taʼlim, ilm-fan va amaliy faoliyatdagi oʻrni tahlil qilinadi. Fanlararo integratsiya zamonaviy jamiyat taraqqiyotida muhim omil boʻlib, murakkab ijtimoiy muammolarni hal etishda yangi metodlar va texnologiyalarni qoʻllash imkonini yaratadi. Tadqiqotda ijtimoiy fanlar (sotsiologiya, pedagogika, psixologiya, iqtisodiyot) hamda amaliy yoʻnalishlar (axborot texnologiyalari, menejment, muhandislik, dizayn) oʻrtasidagi oʻzaro bogʻliqliklar va sinergiya effektlari oʻrganiladi. Shuningdek, innovatsion taʼlim metodlari, raqamli platformalar, loyiha faoliyati va STEAM yondashuvining ijtimoiy fanlar bilan integratsiyadagi samaradorligi asoslanadi. Tadqiqot natijalari taʼlim jarayonini modernizatsiya qilish, amaliy koʻnikmalarni rivojlantirish va ijtimoiy sohada yangi yechimlar yaratishga xizmat qilishi bilan ahamiyatlidir.

Kalit soʻzlar: Innovatsiya, innovatsion faoliyat, integratsiyalashuv jarayoni, innovatsion dolzarblilik, jarayon subyektlari, innovatsion rivojlanish strategiyasi.

Abstract

This paper analyzes innovative approaches emerging in the integration of social and applied sciences, as well as their role in education, research, and practical activities. Interdisciplinary integration is an important factor in the development of modern society, creating opportunities to apply new methods and technologies to address complex social issues. The study examines the interrelations and synergy effects between social sciences (sociology, pedagogy, psychology, economics) and applied fields (information technology, management, engineering, design). Special attention is given to the effectiveness of innovative educational methods, digital platforms, project-based learning, and the STEAM approach in the integration of social sciences. The results of the study are significant for modernizing the educational process, developing practical skills, and generating new solutions in the social sphere.

Key words: Innovation, innovative activity, the process of integration, the relevance of innovation, participants of the process, innovation development strategy.

Аннотация

В данной работе анализируются инновационные подходы, возникающие в процессе интеграции социальных и прикладных наук, а также их роль в образовании, науке и практической деятельности. Междисциплинарная интеграция является важным фактором развития современного общества и создает возможности для применения новых методов и технологий в решении сложных социальных проблем. В исследовании рассматриваются взаимосвязи и синергетические эффекты между социальными науками (социология, педагогика, психология, экономика) и прикладными направлениями (информационные технологии, менеджмент, инженерия, дизайн). Особое внимание уделяется эффективности инновационных образовательных методов, цифровых платформ, проектной деятельности и

STEAM-approchi v integratsii sotsialnykh nauk. Rezul'taty issledovaniya imyut znachimost' dlya modernizatsii obrazovatel'nogo protsessa, razvitiya prakticheskikh navykov i sozdaniya novykh reshenii v sotsialnoy sfere.

Ключевые слова: инновация, инновационная деятельность, процесс интеграции, актуальность инноваций, субъекты процесса, стратегия инновационного развития

Global axborotlashuv va raqobat muhiti ta'lim tizimining barcha bo'g'inlarida tub islohotlarni talab qilmoqda. Bugungi kunda pedagogik jarayonni yangicha yondashuvlar asosida tashkil etish, innovatsion texnologiyalarni o'qitish amaliyotiga joriy etish va fanlararo integratsiyani kuchaytirish ta'lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Shu bois innovatsiya va integratsiya ta'lim taraqqiyotining asosiy vektorlari sifatida qaralmoqda. Innovatsiya – ta'lim jarayonini takomillashtirishga qaratilgan yangicha yondashuv, texnologiya, metod va vositalarning majmuasi bo'lib, o'quv jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Hozirgi kunda ta'lim tizimiga turli raqamli texnologiyalar kirib kelmoqda, masofaviy ta'lim platformalari rivojlanmoqda, o'qitishning interfaol usullari keng qo'llanilmoqda. Bularning barchasi o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, bilimlarni tizimli ravishda o'zlashtirish, ta'lim jarayonini shaxsga yo'naltirilgan model asosida tashkil etish uchun keng imkoniyat yaratadi [1].

Innovatsion texnologiyalarni to'g'ri tanlash va qo'llash ta'lim sifatini oshirishning muhim sharti hisoblanadi. Mazkur jarayonda o'qituvchining roli beqiyos bo'lib, u zamonaviy pedagogik yondashuvlarni o'zlashtirib, amaliyotga tatbiq eta olgan holda, ta'lim oluvchilarda zarur ko'nikmalarni shakllantiradi.

Integratsiya – fanlararo aloqadorlikni kuchaytirish, bilimlarni kompleks tarzda o'zlashtirish va ularni amaliyotga qo'llashni ta'minlovchi jarayondir. Fanlar o'rtasidagi bog'liqlik kuchaygani sari o'quvchilarning bilimlari mustahkamlanadi, dunyoqarashi kengayadi va o'quv jarayonining amaliy ahamiyati oshadi. Integratsiya bilimlar tizimlili va uyg'unligini ta'minlash; o'quvchi dunyoqarashini kengaytirish; real hayotiy vaziyatlarda qo'llanishga tayyor kompetensiyalarni shakllantirish; fanlarni o'zaro bog'liq holda o'qitish orqali ta'lim samaradorligini oshirish imkoniyatlarni yaratadi.

Bugungi ta'lim islohotlarida STEM, STEAM, CLIL kabi integrativ yondashuvlar aynan shu maqsadni ko'zlaydi.

Ta'lim jarayonidagi barcha innovatsiyalarning markazida o'qituvchi turadi. Zamonaviy pedagog raqamli texnologiyalar bilan ishlash kompetensiyasiga ega bo'lishi, pedagogik innovatsiyalarni doimiy o'rganib borishi, ulardan dars jarayonida samarali foydalanishi, fanlararo integratsiyani to'g'ri tashkil etishi lozim. Shundagina ta'lim jarayonining mazmuni yangilanadi, metodik jarayon takomillashadi va ta'lim oluvchilar zamonaviy kasbiy talablarga javob beradigan yetuk mutaxassis sifatida shakllanadi [2].

Zamonaviy ta'limda innovatsion texnologiyalardan foydalanish o'qituvchidan yuqori darajada raqamli savodxonlik, metodik tayyorgarlik va kreativ yondashuvni talab qiladi. O'qituvchi dars jarayonini multimedia vositalari, onlayn ta'lim platformalari, virtual laboratoriyalar, simulyatsion dasturlar orqali tashkil etganida o'quvchilarda kreativ fikrlash va muammoni hal etish kompetensiyalari shakllanadi; texnologik savodxonlik oshadi; nazariy

bilimlar amaliyot bilan uyg'unlashadi; shaxsga yo'naltirilgan o'qitish kuchayadi; ta'lim jarayoniga o'quvchilarning moslashuvi tezlashadi.

Demak, innovatsion metodlar ta'limni yanada qiziqarli, mazmunli va samarali qiladi hamda o'quvchilarni faol ta'lim jarayonining sub'ektiga aylantiradi.

Hech bir fan boshqa fanlardan butunlay ajralgan holda rivojlana olmaydi. Ijtimoiy va amaliy fanlar bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, ta'lim jarayonida murakkab masalalarning kompleks hal qilinishiga xizmat qiladi. Ijtimoiy fanlar (pedagogika, psixologiya, sotsiologiya, iqtisod) nazariy asoslarni yaratadi. Amaliy fanlar (axborot texnologiyalari, muhandislik, dizayn, menejment) mazkur nazariyani amaliyotga tatbiq etadi. Mazkur jarayonda sinergiya effekti yuzaga keladi, ya'ni ikki yoki undan ortiq fanlarning birgalikdagi faoliyati natijasi ularning alohida natijalaridan yuqori bo'ladi[3].

Misol tariqasida psixologiya va menejment integratsiyasi boshqaruv jarayonlarining psixologik madaniyatga asoslanishini ta'minlaydi. Rahbarning emosional barqarorligi, stressga chidamliligi, motivatsiyani boshqarish ko'nikmalari samarali jamoani shakllantiradi. Ta'lim va texnologiya integratsiyasi esa dars jarayonida kompyuterlar, interaktiv metodlar, multimedia vositalaridan foydalanish orqali yuqori samaradorlikka erishiladi.

Integratsiyaning eng samarali modellaridan biri – STEAM [4] (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) yondashuvini joriy etishdir. Ushbu metod nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtiradi; o'quvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantiradi; muammolarni mustaqil hal qilish ko'nikmalarini shakllantiradi; texnologiya va ijodkorlik sintezini yaratadi; o'quvchilarni zamonaviy kasblarga tayyorlaydi.

STEAM integratsiyasi o'quvchilarning qo'l mehnati bilan aqliy faoliyatini uyg'unlashtirib, real hayotga yaqin loyihalar asosida o'qitishni ta'minlaydi.

Ta'limda innovatsion jarayonlar samarador bo'lishi uchun davlat tomonidan ilm-fan sohasiga investitsiyalar jalb etish; grantlar, imtiyozlar va ilmiy loyihalarni qo'llab-quvvatlash; pedagoglarning malakasini oshirish va raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish; xalqaro hamkorlikni kuchaytirish; innovatsion tadqiqotlarni amaliyotga joriy etish; o'qituvchilarning innovatsiyalarga bo'lgan qiziqishini rag'batlantirish; texnologiya va metodlardan maqsadli va samarali foydalanish kabi bir qator omillarni inobatga olish zarur[5].

Ta'limga kiritilayotgan har bir innovatsiya nafaqat bitta fan, balki o'zaro bog'liq barcha fanlar rivojiga turtki bo'ladi. Integratsiya jarayonlari orqali ta'limning uzluksiz yangilanishi, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ijtimoiy va amaliy fanlar uyg'unligi, kompleks muammolarni hal etish kuchayadi.

Innovatsiyalarning asosiy maqsadi – ta'lim jarayonini takomillashtirish, zamonaviy fikrlovchi, kreativ, raqamli savodxon va global bozor talablari darajasidagi yoshlarni tayyorlashdir[6].

Yuqorida keltirilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, innovatsiya va integratsiya jarayonlari zamonaviy ta'lim tizimining asosiy harakatlantiruvchi kuchidir. Raqamli texnologiyalar, fanlararo yondashuvlar, STEAM modeli, psixologiya-menejment sintezi, ta'lim va texnologiya integratsiyasi kabi jarayonlar ta'lim sifatini oshiradi, o'quvchilar kompetensiyalarini rivojlantiradi va ularni global mehnat bozoriga tayyorlaydi. Innovatsiyalar inson manfaatlariga xizmat qilishi, pedagoglarning malakasi bilan uyg'unlashishi va davlat hamda jamiyatning qo'llab-quvvatlashi bilan amalga oshirilgandagina yuqori samaraga erishiladi.

Zamonaviy ta’lim tizimida innovatsiya va integratsiya jarayonlari ta’lim sifatini oshirish, o’quvchilarning tafakkurini rivojlantirish hamda ularning amaliy kompetensiyalarini mustahkamlashda muhim o’rin tutadi. Ta’limda innovatsion texnologiyalarni qo’llash va fanlararo integratsiyani samarali yo’lga qo’yish o’qituvchining kasbiy mahorati, bilim va ko’nikmalariga bevosita bog’liqdir. Shu sababli pedagoglarning uzluksiz kasbiy rivojlanishi, zamonaviy metodika va texnologiyalarni o’zlashtirishi ta’lim tizimi taraqqiyotining asosiy shartidir.

Adabiyotlar/Literature/ Литература

1. Fozilbekov, Bekzod Tohir o’g’li Investitsion faoliyat tushunchasi va uning tasniflanishi // ORIENSS. 2022. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/investitsion-faoliyat-tushunchasi-va-uning-tasniflanishi> (дата обращения: 19.11.2025).
2. Ramdani, Junjun Muhamad & R., Rahmat. (2018). Promoting speaking spontaneity in large classes: An action research study in an Indonesian EFLuniversity setting. Indonesian Journal of Applied Linguistics. 8. 10.17509/ijal.v 8i2.13304.
3. “Tabiiy fanlar o’qitishda STEAM yondashuvi”. Ilm-ma’rifat: pedagogika va psixologiya xalqaro jurnali, 11(2).
4. STEAM yondashuvi: integratsiya orqali ta’lim olishni kuchaytirish. Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan, 3(4), 534-537.
5. Hoshimov, U. (2025). Innovatsion faoliyatga investitsiyalarni jalb qilishning ahamiyati: ilmiy nazariy va huquqiy asoslari. Asept Journal. Retrieved from ResearchGate.
6. Pakhomova, T.A., (2013). РОЛЬ ИНВЕСТИЦИЙ В ИННОВАЦИОННОМ ПРОЦЕССЕ [The role of investments in the innovation process]. Fundamental’nye issledovaniya, (11-2), pp.286–289. Available at: <https://fundamental-research.ru/ru/article/view?id=33115> [Accessed 12 September 2025]

O‘ZBEKISTONDA CHET ELLIK FUQAROLAR TA’LIM OLISH HUQUQLARINING KAFOLATLARI

Ishanxodjaev Saidaxmad Akramovich

*A. Avloniyning nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti,
“Ta’lim menedjmenti” kafedrası, dotsenti*

Globalizatsiya jarayonlari, ta’lim tizimining internatsionallashuvi va akademik mobiliklikning ortishi mamlakatlarda chet ellik fuqarolar uchun ta’lim olish imkoniyatlarini yaratish masalasini dolzarb qilmoqda. O‘zbekiston ham xalqaro ta’lim makoniga integratsiyalashar ekan, chet ellik fuqarolar uchun ta’lim olish huquqlarini kafolatlash, ularning huquqiy maqomi, ijtimoiy himoyasi va ta’lim oluvchi sifatidagi huquqlarini mustahkamlashga oid keng ko‘lamli islohotlarni amalga oshirmoqda.

Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 50-moddasida har kimning ta’lim olish huquqiga ega ekanligi belgilangan. Bu normaning ahamiyati shundaki, unda “fuqaro” emas, balki “shaxs” termini qo‘llanilgan. Shuningdek, Konstitutsiyaning 53-moddasida har kimga ilmiy, texnika va badiiy ijod erkinligi, madaniy yutuqlardan foydalanish huquqi kafolatlanishi hamda intellektual mulk qonun bilan muhofaza qilinishi qayd etilgan.

O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunining 5-moddasi 3-qismiga ko‘ra, “chet ellik fuqarolar O‘zbekiston Respublikasi xalqaro shartnomalari va qonunchiligiga muvofiq O‘zbekistonda ta’lim olishga haqli”. Shuningdek, 38-moddaning sakkizinchi qismida davlat jamiyatning madaniy, ilmiy va texnikaviy rivojlanishiga g‘amxo‘rlik qilishi ta’kidlangan.

“O‘zbekiston Respublikasida chet ellik fuqarolarining va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslarning huquqiy holati to‘g‘risida”gi qonunining 18-moddasi 2-qismida “O‘zbekistonda doimiy yashovchi fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar ta’lim olishda O‘zbekiston fuqarolari bilan teng huquqlarga ega”ligi belgilangan.

Mazkur huquqiy asoslarning ijrosini ta’minlash maqsadida, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2008 yil 4 avgustdagi “Xorijiy fuqarolarni O‘zbekiston ta’lim muassasalariga o‘qishga qabul qilish va o‘qitish tartibini takomillashtirish to‘g‘risida”gi 169-sonli qarori qabul qilingan. Unga ko‘ra:

Xorijiy fuqarolarni O‘zbekiston ta’lim muassasalariga qabul qilish O‘zbekistonning xalqaro shartnomalari, shuningdek jamoaviy va yakka tartibda tuzilgan shartnomalar va kontraktlarga asoslanadi.

Qabul qilish va o‘qitish jarayoni umumta’lim maktablarida Xalq ta’limi vazirligi, boshqa ta’lim muassasalarida Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi tomonidan muvofiqlashtiriladi.

Xorijiy fuqarolar to‘lov-kontrakt asosida, qonun hujjatlari yoki xalqaro shartnomalarda boshqacha tartib nazarda tutilmagan bo‘lsa, O‘zbekiston fuqarolari uchun belgilangan tartibda qabul qilinadi.

Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, 2025 yil yanvar–oktyabr oylarida jami **33 287** chet ellik fuqarolar O‘zbekistonga o‘qish maqsadida tashrif buyurgan. Eng ko‘p talabalar Hindistondan (14 322), Turkmanistondan (8 348), Tojikistondan (2 323), Pokistondan (1 620) va Xitoydan (1 254) kelgan. Shu bilan birga Janubiy Koreya, Qirg‘iziston, Misr, Filippin, AQSh, Turkiya, Afg‘oniston, Iordaniya, Rossiya va Buyuk Britaniyadan ham talabalar tashrif buyurgan.

Ta’limdagi islohotlar shuni ko’rsatmoqdaki, ta’lim xizmatlari eksporti mamlakatdagi investitsion jozibadorlikni yanada kuchaytirmoqda. Masalan, 2023–2024 yillarda Avstraliya xalqaro ta’lim orqali **\$51,0 mlrd** daromad olgan, 2022 yilda Kanadada xalqaro talabalar o’qish uchun **\$37,3 mlrd** sarflagan, AQShda esa ta’lim bilan bog’liq sayohat eksporti **\$54,84 mlrd** ni tashkil qilgan. IIE Open Doors 2024 hisoboti bo’yicha, AQSh 2023–2024 o’quv yilida **1 126 690** xalqaro talabani qabul qilgan va ular mamlakat iqtisodiyotiga NAFSA ma’lumotlariga ko’ra **\$43,8 mlrd** hissa qo’shgan.

Mazkur ko’rsatkichlarga erishishning asosiy omillaridan biri talabaning qaysi mamlakatda o’qishni tanlashida ish imkoniyatlariga e’tibor berishidir. Masalan, AQShda bu imkoniyat institutsional darajada rag’batlantiriladi. AQShdagi universitetlar dunyodagi yetakchi oliy ta’lim muassasalari jamoasi sifatida barqaror ustunlikka ega. Universitetlarning ko’pchiligi QS, THE va ARWU reytinglarida doimiy yuqori o’rinlarni egallaydi.

Ilmiy-tadqiqot infratuzilmasi, zamonaviy laboratoriyalar, ilmiy parklar, texnopolislar va innovatsiya markazlari xalqaro talabalar va tadqiqotchilar uchun jozibador muhit yaratadi. Federal grantlar, universitet fondi (endowment), xususiy sektor investitsiyalari va texnologik startaplarni rag’batlantirish dasturlari tadqiqot ekotizimining barqaror ishlashini ta’minlaydi. Shuningdek, ko’plab oliy ta’lim muassasalarida Nobel mukofoti sohibi olimlar, Fields medali sohiblari va Pultizer mukofoti laureatlari faoliyat yuritadi. Bu talabalar motivatsiyasini oshiradi va ularni innovatsion fikrlashga undaydi. Viza va migratsiya siyosati ham talaba uchun muhim ahamiyatga ega. F-1 talaba vizasi faqat rasmiy ro’yxatdan o’tgan va moliyaviy jihatdan ta’minlangan talabalar uchun beriladi. Bu viza sohibi quyidagi ish imkoniyatlariga ega:

On-campus employment — kampus ichida ishlash (haftasiga 20 soatdan ortiq bo’lmاسligi sharti bilan);

Curricular Practical Training (CPT) — ta’lim dasturi doirasida amaliy tajriba yoki stajirovka;

Optional Practical Training (OPT) — oliy ta’limni tugatgandan so’ng 12 oy ishlash huquqi, STEM sohasida qo’shimcha 24 oy uzaytirish mumkin.

Shuningdek, J-1 almashinuvchi talaba vizasi ta’lim, akademik almashinuv va madaniy dasturlarda qatnashuvchi talabalar uchun beriladi.

Yuqoridagilarga ko’ra, O’zbekiston uchun xorijlik talabalar ta’lim eksportini rivojlantirish bo’yicha ilmiy asosli tavsiyalar ilgari surilmoqda.

1. O’zbekistonning oliy va maxsus ta’lim muassasalarida Afg’oniston iqtisodiyotiga zarur malakali va yuqori malakali mutaxassislarni kontrakt asosida tayyorlashni yo’lga qoyish.

2. Xorijlik talabalar uchun ish va amaliyot imkoniyatlarini kengaytirish maqsadida, O’zbekiston oliy va o’rta maxsus ta’lim muassasalarida o’qish davomida va diplom olgandan keyin “on-campus employment”, Curricular Practical Training (CPT) hamda Optional Practical Training (OPT) tizimlarini joriy etish, shuningdek, STEM va innovatsion sohalarda qo’shimcha ish ruxsatini taqdim etish zarur.

3. Universitetlarda zamonaviy laboratoriyalar, ilmiy parklar, texnopolislar va xalqaro grantlarni kengaytirish, ilmiy jamoatchilik bilan hamkorlikni rivojlantirish.

4. O’zbekiston oliy va o’rta maxsus ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish va xalqaro tan olinishni ta’minlash maqsadida, o’quv dasturlarini xalqaro standartlarga moslashtirish hamda dunyo miqyosidagi akkreditatsiya tizimlariga (masalan, ABET (Accreditation Board for

Engineering and Technology), AACSB (Association to Advance Collegiate Schools of Business), EQUIS (European Quality Improvement System) qo‘shilish zarur.

5. O‘zbekiston ta’lim muassasalariga kelayotgan xorijlik talabalar uchun sog‘liqni saqlash sug‘urtasi, ijtimoiy himoya va psixologik qo‘llab-quvvatlash dasturlarini tizimli ravishda joriy etish. Bu dasturlar talabalarni o‘qish jarayonida va mamlakatda yashashda xavfsiz va qulay sharoit bilan ta’minlaydi.

IJTIMOIIY FANLARNI O‘QITISH ORQALI YOSHLARNING FUQAROLIK POZITSIYASINI SHAKLLANTIRISH

Orinbetov Nietulla Turdimuratovich

*Nukus davlat pedagogika instituti “Milliy g‘oya, ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi”
kafedrası dotsenti, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori*

Annotatsiya: Globallashuv sharoitida yoshlarning fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish jamiyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biri. Maqolada fuqarolik madaniyatiga ega yoshlarning yetishib chiqishi, uning davlat va fuqarolik jamiyatining rivojiga bevosita ta’siri hamda yoshlarning fuqarolik tarbiyasida ijtimoiy fanlarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida o‘qitish, bu jarayonga integratsiya va innovatsiyalarni tatbiq etish dolzarb vazifa ekanligi haqida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: fuqarolik pozitsiya, fuqarolik tarbiya, ijtimoiy fanlar, qonunlar, pedagogik texnologiya, qadriyatlar, odob-axloq, ta’lim.

Аннотация: В условиях глобализации формирование гражданской позиции молодежи является одним из ключевых факторов развития общества. В статье рассматривается значение воспитания молодежи с высоким уровнем гражданской культуры, ее непосредственное влияние на развитие государства и институтов гражданского общества, а также актуальность преподавания социальных наук на основе современных педагогических технологий. Особое внимание уделяется внедрению интеграции и инноваций в процесс гражданского воспитания молодежи.

Ключевые слова: гражданская позиция, гражданское воспитание, социальные науки, законы, педагогические технологии, ценности, мораль, образование.

Annotation: In the context of globalization, the formation of the civic position of young people is one of the key factors in societal development. The article examines the importance of nurturing youth with a high level of civic culture, its direct impact on the development of the state and civil society institutions, and the relevance of teaching social sciences based on modern pedagogical technologies. Particular attention is given to the integration and implementation of innovative approaches in the process of civic education for young people.

Keywords: civic position, civic education, social sciences, laws, pedagogical technologies, values, morality, education.

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari yuqori sur’atlar bilan rivojlanayotgan davrda jamiyat taraqqiyotining asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo‘lgan yoshlarning dunyoqarashi, ijtimoiy faolligi va hayotga ongli munosabati tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, yoshlarning intellektual salohiyatini yuksaltirish, ularni Vatanparvar, dunyoqarashi teran, mustaqil fikrlaydigan navqiron insonlar etib tarbiyalash ya’ni faol pozitsiyali fuqaroni shakllantirish bugungi kunning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi.

Bu jarayonda ijtimoiy-gumanitar fanlar alohida o‘rin tutadi. Tarix, falsafa, sotsiologiya, siyosatshunoslik, huquqshunoslik, pedagogika, psixologiya kabi fanlar orqali yoshlarda ijtimoiy ong va mas’uliyat hissi shakllanadi, ularning milliy va umuminsoniy qadriyatlar haqidagi

tushunchasi kengayadi. Shuningdek, gumanitar fanlar yoshlarda hayotga teran nigoh bilan qarash, voqelikni tahlil qilish, ijtimoiy voqelikni chuqur anglab yetish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Ijtimoiy-gumanitar fanlar - bu inson, jamiyat va madaniyat bilan bog‘liq ijtimoiy jarayonlarni o‘rganadigan fanlar majmuidir. Bu fanlar inson tafakkuri, axloqi, madaniyati, ijtimoiy munosabatlari, siyosiy va iqtisodiy faoliyatini chuqur tahlil qilishga xizmat qiladi. Ijtimoiy-gumanitar fanlarning asosiy turlariga tarix, falsafa, sotsiologiya, siyosatshunoslik, huquqshunoslik, iqtisodiyot, psixologiya, pedagogika, filologiya, madaniyatshunoslik va diniy bilimlar kiradi. Bu fanlar nafaqat jamiyatdagi mavjud holatlarni tushunishga, balki kelajakda qanday o‘zgarishlar yuz berishini oldindan ko‘ra olishga ham imkon beradi.

Bu fanlarning asosiy vazifasi insonni markazga qo‘ygan holda uni ongli, ma’naviyatli, mustaqil fikrlaydigan shaxs sifatida shakllantirishdan iborat. Masalan, falsafa inson tafakkurining tub mohiyatini anglashga yordam beradi, tarix insoniyat tajribalarini o‘rgatadi, psixologiya esa inson ichki dunyosini tushunish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, siyosatshunoslik va huquqshunoslik fuqarolarning siyosiy va huquqiy madaniyatini yuksaltirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mamlakatimiz ta’lim tizimida boshlangan islohotlar o‘quvchi va o‘qituvchilarni ham o‘z ustida ishlashga, izlanishga, ilmiy-ijodiy faoliyatga undayotgani barchamizni quvontiradi. Ammo hali bajarishimiz kerak bo‘lgan vazifalar anchagina ekanligini amaldagi masalalar va O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli "2022-2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida"gi farmonida[1] ko‘rsatilgan bir qator ustuvor vazifalar mazmunidan ham bilishimiz mumkin. Shunga muvofiq, so‘nggi vaqtlarda Respublikamizning ta’lim-tarbiya tizimidagi mas‘ul muassasa-tashkilotlar va ulardagi mutaxassis-olimlar tomonidan bu boradagi ishlarni taraqqiyotimiz talablariga muvofiq yanada rivojlantirishga qaratilgan faol sa’y-harakatlar olib borilayotgani quvonarlidir. Chunki, davlat rahbari ta’kidlaganidek, "Bizda uzoq yillar davomida ijtimoiy fanlarga biryoqlama texnokratik yondashuv, bu borada masalalarga ajoyib uyg‘unlashgan yondashuv shakllanib qolgan. Shu bilan birga, afsuski, hanuzgacha uzluksiz ta’lim bosqichlarida, ayniqsa, oliy ta’lim tizimida ijtimoiy fanlarni qancha hajmda va qanday yo‘nalishlarda, qanday shaklda va qanday mazmunda o‘qitish va o‘rgatish bo‘yicha yaxlit konsepsiya mavjud emasligini qayd etish mumkin [2].

Oliy o‘quv yurtlarida o‘qitilayotgan barcha fanlar qatori ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarga asoslangan innovatsion o‘qitish usullaridan foydalanish orqali talabalarga o‘tilayotgan fanlardagi ma’lumotlarni oson o‘zlashtirish vositalaridan kengroq foydalanish davr talabiga aylandi.

Vaqt shuni ko‘rsatmoqdaki, hozirgi yoshlarga ilmiy bilimlarni berishda dars o‘tish uslublari va texnologiyalarini takomillashtirib borilmas ekan, ularning auditoriyada e’tiborini tortish dolzarb muammoga aylanib boraveradi. Bu esa sifatsiz ta’lim vaziyatini yuzaga keltiradi. Dars berish jarayonida an’anaviy dars berish usullari ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan bo‘lsa-da, hozirgi davr talablari uchun ma’lumotlarni tez va oson o‘zlashtirish vositasi sifatida innovatsiyalarni, ya’ni yuqori samara beradigan pedagogik texnologiyalarni qo‘llash davr talabiga aylandi.

"Ijtimoiy-gumanitar" fanlarni o‘qitishda bugungi kunda quyidagi innovatsiyalar va ta’lim texnologiyalari qo‘llanilish maqsadga muvofiq:

- muammoli o‘qitish;
- tanqidiy (tahliliy) fikrlashni rivojlantiruvchi texnologiyalar;
- rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyalari;
- modulli texnologiyalar;
- hamkorlik texnologiyalari;
- o‘qitishning tabaqalashtirilgan va individual texnologiyasi[3].

Yangi texnik vositalar va yangi texnologiyalar - ta’limga yangi tartib-taomillarni joriy etish uchun eng muhim komponentlardan biri. Lekin ularni qanday joriy etish va amalda qo‘llashni bilib olish, aslida, hal qiluvchi ahamiyatga ega. Buning uchun maxsus tayyorgarlik, katta kuch va ko‘p vaqt sarflash kerak, ya’ni ta’limda innovatsion jarayonlarning joriy etilishi bilan o‘qituvchining roli pasaymaydi, balki o‘quv-tarbiya jarayonining yuqori bosqichlarida yanada ortadi.

Yosh avlod jamiyatning eng faol va istiqbolli qatlamini tashkil etadi. Shu bois ularning ma’naviy-axloqiy tarbiyasi, tafakkur doirasining kengligi, voqelikni anglash darajasi va dunyoqarashi mamlakat taraqqiyotining muhim omillaridan biri sifatida doimiy e’tiborda bo‘lishi lozim.

Ijtimoiy-gumanitar fanlar, jumladan, tarix, falsafa, sotsiologiya, siyosatshunoslik, psixologiya, pedagogika, madaniyatshunoslik kabi fanlar inson va jamiyat o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni o‘rganadi. Bu fanlar orqali yoshlar nafaqat nazariy bilimlarga ega bo‘ladi, balki hayotga, jamiyatga, tarixiy va zamonaviy voqealarga o‘z munosabatini shakllantiradi. Ular jamiyatdagi o‘z o‘rnini anglaydi, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo‘lgan shaxs sifatida kamol topadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan yoshlarga oid davlat siyosati doirasida amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar, ayniqsa, 2025 yil 14 fevralda davlat rahbarining yoshlar bilan uchrashuvi yoshlar uchun imkoniyatlarni yanada kengaytirdi. Xususan, ta’lim tizimida ijtimoiy-gumanitar fanlarning ulushi va sifatini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar ushbu mavzuning dolzarbligini yanada oshirmoqda [4].

Yoshlarning dunyoqarashini rivojlantirishda ijtimoiy gumanitar fanlarning roli haqida gapirganda, bu mavzuning dolzarbligi bir necha jihatdan namoyon bo‘ladi:

- globallashtirish va global muammolar fonida yoshlar turli madaniyatlar, dinlar va qarashlar bilan to‘qnash keldi. Ijtimoiy-gumanitar fanlar yoshlarga turli madaniyatlarni tushunish, global muammolarni tahlil qilish va o‘z qarashlarini shakllantirishga yordam beradi.

- texnologiyalarning tezkor rivojlanishi yoshlarning dunyoqarashiga ta’sir ko‘rsatadi. Ijtimoiy-gumanitar fanlar yoshlarga texnologiyalarning ijtimoiy, madaniy va axloqiy jihatlarini tahlil qilishga yordam beradi.

- yoshlar demokratik jamiyatning kelajagi. Ijtimoiy-gumanitar fanlar yoshlarga inson huquqlari, fuqarolik jamiyati, demokratik institutlar haqida bilim berib, jamiyatda faol ishtirok etishlariga ko‘maklashadi.

- ijtimoiy-gumanitar fanlar yoshlarga o‘zlarini anglash, boshqalar bilan munosabatda bo‘lish, muammolarni hal qilish, tanqidiy fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi[5].

Ijtimoiy-gumanitar fanlar yoshlarga ma’naviy va axloqiy qadriyatlar, insonparvarlik, mehr-muhabbat, haqiqat, adolat kabi tushunchalarni anglatib, ularning shaxsini shakllantirishga yordam beradi.

Shu sababli ham yoshlarning dunyoqarashini rivojlantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning roli juda muhimdir. Bu fanlar yoshlarga o‘zlarini, jamiyat va dunyoni anglashga yordam berib, ularni kelajakda muvaffaqiyatli va ma’naviy boy insonlar bo‘lib yetishishiga hissa qo‘shadi.

Xulosa qilib aytganda, ta’lim muassasalarida ijtimoiy fanlarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida o‘qitish yoshlarning fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Shu bois ijtimoiy fanlarni ta’limning barcha bosqichlarida takomillashtirilgan, innovatsion usullar asosida o‘qitish jamiyatning barqaror rivojlanishi va fuqarolik jamiyati islohotlarining muvaffaqiyatiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 29.01.2022 й., 06/22/60/0082-сон)
2. Шавкат Мирзиёев. Янги Ўзбекистан стратегияси -Т, 2021. -Б.228.
3. Ишмухамедов Р. Инновацион технологиялар ёрдамида таълим самарадорлигини ошириш йўллари. – Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 2009
4. <https://president.uz/oz/lists/view/7872>
5. Фахрутдинова А.В. Проблема стандартизации и дифференциации гражданского воспитания в англосаксонских странах на рубеже XX-XXI веков. // Современные проблемы науки и образования. – 2012. –№1.;

TA’LIMDA SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARI

Jumanazarov Sirojiddin Salaydinovich,

*A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti
kafedra mudiri, t.f.n., dotsent*

Annotatsiya. Maqolada ta’limda sun’iy intellekt texnologiyalari va undan samarali foydalanishdagi muammolar va ularning yechimlari keltirilgan.

Kalit soʻzlar. Raqamli texnologiya, sun’iy intellekt, ChatGPT.

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы и решения технологий искусственного интеллекта, а также их эффективное применение в образовании.

Ключевые слова: цифровые технологии, искусственный интеллект, ChatGPT.

Abstract. This article examines the challenges and solutions of artificial intelligence technologies, as well as their effective application in education.

Keywords: digital technologies, artificial intelligence, ChatGPT.

Ta’lim tizimida raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish, nafaqat ta’lim tizimida balki ta’lim mazmunida ham sezilarli darajada oʻzgarishlarga sabab boʻlmoqda. Ta’lim muassasalari faoliyatiga sun’iy intellekt texnologiyasining kirib kelishi esa mazkur oʻzgarish jarayonlarini yanada tezlashtirdi. Xorijdagi rivojlangan davlatlarining yetakchi ta’lim muassasalari allaqachon sun’iy intellekt texnologiyasini oʻz faoliyatining turli yoʻnalishlariga integratsiya qilib ham ulgurdi. Chunki, sun’iy intellekt texnologiyasi oʻqituvchilarning chinakam koʻmakchisiga aylandi. Ular dars mashgʻulotlari davomida bevosita sun’iy intellekt texnologiyasidan foydalanishni boshlashdi.

Sun’iy intellekt texnologiyasining salbiy jihatlari ham yuzaga chiqq boshladi. Oʻquvchilar oʻrtasida koʻchirmachilik holatlari avj olib ketdi. Sun’iy intellekt chatbotlari tomonidan taqdim etilayotgan ma’lumotlarning har doim ham toʻgʻri boʻlmasligi oʻquvchilarda mazkur fanga oid notoʻgʻri bilim va koʻnikmalarni shakllanishiga sabab boʻlmoqda. Shuningdek, fan oʻqituvchilarining sun’iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanib dars mashgʻulotlariga bir yoqlama tayyorgarlik koʻrishi, qoʻshimcha manbalar bilan ishlamasliklari hamda sun’iy intellekt platformalari taqdim etgan ma’lumotlarni tahlil qilmasdan oʻquvchilarga yetkazish holatlari ham uchramoqda. Bu borada dunyoning yetakchi ta’lim muassasalarida sun’iy intellekt texnologiyasining salbiy oqibatlariga qarshi kurashish hamda sun’iy intellektning ijobiy jihatlari keng foydalanish borasida bahs-munozaralar ketmoqda.

Yuqoridagilarga asoslanib shunday xulosa qilish mumkin. Sun’iy intellekt texnologiyalaridan fanga oid foydalanish metodikasining yetarlicha emasligi ta’lim tizimidagi dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi.

Mazkur muammoning yechimi sifatida umumta’lim maktablari oʻqituvchilarining uzluksiz kasbiy rivojlantirish kurslarida sun’iy intellekt texnologiyasi va uning turlari, ta’lim muassasalari faoliyatiga sun’iy intellekt texnologiyasini joriy etishning ijobiy va salbiy jihatlari, yetakchi xorijiy ta’lim muassasalarining ta’lim tizimiga sun’iy intellekt texnologiyasini tatbiq etish borasidagi

tajribalari hamda dars jarayonida sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari to’g’risidagi mavzular kiritilgan. Mashg’ulotlar jarayonida har bir tinglovchi quyidagi savollarga javob topishi mumkin:

- Sun’iy intellekt texnologiyasi o’zi nima?
- Ta’lim muassasalari faoliyatiga sun’iy intellekt texnologiyasini joriy etish qanday ijobiy va salbiy oqibatlarga olib keladi?
- Yetakchi xorijiy davlatlarning ta’lim muassasalarida sun’iy intellekt imkoniyatlaridan qay tarzda foydalanmoqda?
- Sun’iy intellekt texnologiyasini ta’lim muassasalari faoliyatining qaysi yo’nalishlariga integratsiya qilish mumkin?
- Ta’limda foydalaniladigan sun’iy intellekt texnologiyalari va ularning vazifalari?
- Dars jarayonida Chat GPT platformasidan qanday qilib samarali foydalanish mumkin?

Bugungi kunda ta’limda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladigan bevosita omil sifatida qaralmoqda. Bu borada qizg’in muhokamalarga sabab bo’lgan va muayyan imkoniyatlarga ega ChatGPT platformasini misol tariqasida keltirish mumkin. Bildirilgan fikrlarni tahlil qiladigan bo’lsak, nisbatan ko’pchilik ChatGPTning salbiy jihatlarini bo’rttirib ko’rsatishga harakat qiladi. Zamonaviy fikrlaydigan yangi avlod vakillari esa ChatGPTning salbiy jihatlarini inkor etmagan holda, undan turli yo’nalishlarda, xususan, ta’lim sohasida ham oqilona foydalanishning yangi imkoniyatlarni taqdim etishi mumkinligi haqida fikr yuritmoqda.

Mazkur chatbot juda mukammal darajada javoblarni taqdim etmasa-da, dars jarayonlarida o’qituvchilarining ishini ancha yengil qilishi mumkin. O’qituvchilar ChatGPTni o’z kasbiy faoliyatida yordamchi vositasi sifatida quyidagi ko’rinishlarda qo’llashlari mumkin:

- dars mashg’uloti ssenariysini ishlab chiqish;
- ma’ruza va mavzu bo’yicha taqdimot matnini tayyorlash;
- tegishli mavzuga oid topshiriq va savollar tuzish;
- mustaqil ish mavzulari, oraliq va yakuniy nazorat savollarini tuzish;
- mavzuga oid lug’at tuzish, grammatik mashqlar hamda talabalarda talaffuz ko’nikmalarini shakllantiradigan topshiriqlar yaratish;
- mavzuga oid loyiha yaratish,
- maqola va tezis mavzularini shakllantirish va h.k.

Xulsa sifatida aytish mumkinki, ChatGPT chatbotining imkoniyatlari juda ham keng bo’lib, o’qituvchilar dars mashg’ulotlari davomida yordamchi sifatida bimalol foydalanishlari mumkin. Chatbot fan o’qituvchilarining darsga tayyorgarlik ko’rish vaqtini ancha tejash bilan birga, dars mashg’ulotlariga yetarlicha tayyorgarlik ko’rish imkonini ham beradi.

Foydalanilgan adabiyot

1. Искусственный интеллект в образовании: возможности, методы и рекомендации для педагогов /Крамаров С. О., Гребенюк Е. В., Даниелян С. С. и др./ ИЦ РИОР. – 2025. – С. 99.

MASOFAVIY TA’LIM TEXNOLOGIYALARINING KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYAGA TA’SIRI

Genjeeva Ulzada Tanatar qizi

Nukus davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada masofaviy ta’lim texnologiyalarining kommunikativ kompetentsiyaning shakllanishi va rivojlanishiga ko‘rsatadigan ta’siri ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Raqamli platformalar va virtual muloqot imkoniyatlarining kengayishi natijasida o‘quvchilarda yozma va og‘zaki fikr ifodalash, madaniyatlararo aloqaga kirishish hamda raqamli savodxonlikka asoslangan kommunikativ ko‘nikmalar shakllanishi yoritib beriladi. Shu bilan birga, masofaviy ta’lim sharoitida yuzaga keluvchi noverbal muloqotning cheklanishi, ijtimoiy izolyatsiya va texnik muammolarning kommunikativ kompetensiya rivojiga salbiy ta’siri ham ko‘rib chiqiladi. Maqolada masofaviy ta’lim jarayonida kommunikativ kompetensiyani samarali oshirishga xizmat qiluvchi pedagogik strategiyalar va interaktiv metodlarni taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: masofaviy ta’lim, raqamli texnologiyalar, kommunikativ kompetensiya, virtual muloqot, masofaviy o‘qitish, raqamli savodxonlik, interaktiv metodlar, videokonferensiya, madaniyatlararo kommunikatsiya.

Аннотация: В данной статье анализируется влияние технологий дистанционного обучения на формирование и развитие коммуникативной компетентности с научно-теоретической точки зрения. В результате расширения цифровых платформ и возможностей виртуального общения обучающиеся подвергаются формированию письменной и устной речи, межкультурной коммуникации и коммуникативных навыков, основанных на цифровой грамотности. В то же время рассматривается негативное влияние невербального общения, социальной изоляции и технических проблем, возникающих в условиях дистанционного обучения, на развитие коммуникативной компетентности. В статье предлагаются педагогические стратегии и интерактивные методы, которые эффективно повышают коммуникативную компетентность в процессе дистанционного обучения.

Ключевые слова: дистанционное обучение, цифровые технологии, коммуникативная компетентность, виртуальное общение, дистанционное обучение, цифровая грамотность, интерактивные методы, видеоконференцсвязь, межкультурная коммуникация.

Abstract: This article analyzes the impact of distance learning technologies on the formation and development of communicative competence from a scientific and theoretical perspective. As a result of the expansion of digital platforms and virtual communication opportunities, students are exposed to the formation of written and oral expression, intercultural communication, and communicative skills based on digital literacy. At the same time, the negative impact of non-verbal communication, social isolation, and technical problems that arise in distance learning conditions on the development of communicative competence is also considered. The article proposes pedagogical strategies and interactive methods that effectively improve communicative competence in the process of distance learning.

Keywords: distance learning, digital technologies, communicative competence, virtual communication, distance learning, digital literacy, interactive methods, videoconferencing, intercultural communication.

Zamonaviy globallashuv jarayonlari va raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi inson faoliyatining deyarli barcha sohalariga, xususan, ta’lim tizimiga sezilarli ta’sir ko’rsatmoqda. Raqamli transformatsiya natijasida an’anaviy ta’lim shakllari yangi texnologiyalar bilan boyitilib, o’quv jarayonining moslashuvchanligi, ochiqligi va interaktivligi ta’minlanmoqda. Ayniqsa, so’nggi yillarda masofaviy ta’limning keng qo’llanila boshlashi o’quvchi va o’qituvchi o’rtasidagi muloqotning mazmunini, shakllarini va kommunikativ jarayonning umumiy xususiyatlarini tubdan o’zgartirib yubordi. O’tish davrida ta’lim sub’yektlarining yangi sharoitga moslashuvi, virtual muloqot madaniyatini egallashi va raqamli muhitda samarali kommunikatsiya olib borishi muhim masalalardan biriga aylandi.

Kommunikativ kompetentsiya — zamonaviy ta’limning strategik mezonlaridan biri bo’lib, shaxsning mulohaza yuritish, axborotni ongli qabul qilish va o’z fikrini aniq, ravon, mantiqiy asosda yetkazish qobiliyatlarini o’z ichiga oladi[2]. Bu kompetentsiya o’quvchining o’quv faoliyatida muvaffaqiyat qozonishi, jamiyatda o’z o’rnini topishi va kasbiy faoliyatda samarali bo’lishi uchun zarur bo’lgan asosiy tayanch kompetentsiyalar qatoriga kiradi. An’anaviy ta’lim jarayonida kommunikativ kompetentsiya asosan auditoriyadagi bevosita muloqot, og’zaki nutq amaliyoti, jamoaviy muhokama va turli muloqot vaziyatlarida ishtirok etish orqali shakllanadi. Masofaviy ta’lim sharoitida esa ushbu jarayonning mexanizmlari o’zgarib, muloqotning vositali, multimodal va virtual xususiyatlari kuchayadi[3].

Masofaviy ta’lim texnologiyalari o’quvchilarga keng kommunikativ imkoniyatlar yaratgan bo’lsa-da, bu jarayon bilan bog’liq qator muammolar va cheklovlar ham mavjud. Bir tomondan, media axborot almashuvi (matn, audio, video, grafikalar), onlayn forumlar, videokonferensiya va raqamli hamkorlik vositalari o’quvchilarni yangi turdagi kommunikativ faoliyatga jalb qiladi, ularning muloqot madaniyatini boyitadi va global axborot muhitiga integratsiyalashuvini ta’minlaydi. Boshqa tomondan, noverbal muloqotning cheklanishi, texnik nosozliklar, virtual muhitda ijtimoiy-psixologik masofa saqlanishi yoki motivatsiyaning pasayishi kommunikativ kompetentsiyaning to’liq shakllanishiga salbiy ta’sir ko’rsatishi mumkin. Shu nuqtai nazardan qaraganda, masofaviy ta’lim sharoitida kommunikativ kompetentsiyaning rivojlanish dinamikasini o’rganish, uning ijobiy va salbiy jihatlarini aniqlash, ta’lim jarayonida qo’llanilishi mumkin bo’lgan samarali strategiyalarni ishlab chiqish bugungi ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri sanaladi. Bu boradagi tadqiqotlar nafaqat ta’lim sifati va mazmunining takomillashuviga, balki raqamli muhitda muloqot madaniyatini shakllantirishga ham xizmat qiladi.

Masofaviy ta’lim texnologiyalarining kommunikativ kompetentsiyaga ta’sirini aniqlashda bir qancha omillar muhim hisoblanadi. Birinchisi, texnik vositalar orqali muloqotning vositali bo’lishi yaniy, o’quvchi va o’qituvchi o’rtasidagi verbal va noverbal aloqaning kamayishi muloqotning sifati ga bevosita ta’sir ko’rsatadi. Ikkinchisi, o’quv muhitining multimodalligi bo’lib, unda matn, audio, video, vizual grafikalar orqali axborot almashuvi muloqotni yanada boyitadi, ammo bu jarayon boshqarish mahoratini talab qiladi. Uchinchisi, virtual muloqot madaniyati, bunda masofaviy ta’lim axborot etikasi, mas’uliyatli yozishmalar, vaqtni to’g’ri

tashkil etish, muloqot odobini saqlash kabi qo‘shimcha kompetentsiyalarni shakllantiradi. To‘rtinchisi esa avtonom o‘qish va o‘zini ifoda etish imkoniyatlari bo‘lib, forumlar, chatlar, videokonferensiyalar o‘quvchilarga fikrni mustaqil bayon etish, savollar berish va jarayonda faol bo‘lish uchun turli platformalar yaratadi. Bu jihatlarning barchasi masofaviy ta’limda kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirish uchun hisobga olish kerak bo‘lgan asosiy omillar hisoblanadi.

Masofaviy ta’limda o‘quvchilar matnli, audio va video tarzda fikr almashadilar. Bu esa kommunikativ kompetentsiyaning quyidagi jihatlarini kuchaytiradi: yozma nutqni lo‘nda, aniq ifodalash; mavzuga doir argumentlarni mantiqan asoslash; videomuloqotda ravon nutq, mimika va intonatsiyani boshqarish. Bu masofaviy ta’lim texnologiyalarining kommunikativ kompetentsiyaga ijobiy ta’sirlaridan biri. Shuningdek, masofaviy ta’lim texnologiyalari, asosan internet orqali xalqaro ta’lim platformalariga ulanish, xorijiy talaba va o‘qituvchilar bilan aloqaga kirishish imkoniyati o‘quvchilarning madaniyatlararo kommunikativ malakasini oshiradi.

Elektron xatlar yozish etikasi, onlayn muhokama madaniyati, taqdimot va virtual jamoa ishida ishtirok etish kabi raqamli savodxonlik bilan bog‘liq kommunikativ ko‘nikmalarning rivojlanishini ham masofaviy ta’lim texnologiyalarining ijobiy jihatlaridan biridir. Bu ko‘nikmalar zamonaviy ijtimoiy hayotda alohida ahamiyatga ega. An’anaviy darsda tortinchoq yoki kamfaol o‘quvchilar ko‘pincha fikr bildirishi qiyin bo‘ladi. Masofaviy ta’limning chat, forum, yozma topshiriq kabi shakllari ularga o‘z fikrini qulayroq tarzda bayon qilish imkonini beradi. Bu kommunikativ kompetentsiyaning mustahkamlanishiga olib keladi.

Har bir jarayonda ijobiy va salbiy taraf e’tirof etilgani kabi masofaviy ta’limning kommunikativ kompetentsiyaga salbiy ta’sirlari ham yo‘q emas. Bunda eng avvalo noverbal muloqotning cheklanishi kuzatiladi. Mimika, tana harakati, ko‘z bilan aloqa kabi kommunikatsiyaviy signallar virtual muhitda yetarli darajada kuzatilmaydi. Bu o‘zaro tushunishni qiyinlashtirishi mumkin. Chunki, virtual muloqotda bitta gapni qanday ohangda yozgani bilmaslik oqibatida yaxshi ma’noda aytilgan jumla ham yomon tushunilib, jiddiy konfliktga olib kelishi mumkin. Uzoq muddatli masofaviy o‘qish natijasida o‘quvchilarda ta’limga oid real ijtimoiy muloqot ko‘nikmalarining sustlashuvi kuzatilishi mumkin. Salbiy ta’sirlaridan yan biri internet sifati, platformalardagi texnik nosozliklar muloqot jarayonining uzilishiga olib keladi. Bu kommunikativ jarayonning barqarorligini pasaytiradi hamda aytib o‘tish kerak bo‘lganlaridan eng so‘ngisi bu motivatsiya pasayishi yaniy, virtual muloqotda bevosita ruhiy qo‘llab-quvvatlashning kamligi o‘quvchilar motivatsiyasiga ta’sir etishi mumkin. Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqb masofaviy ta’limda kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirishning samarali strategiyalarini keltirib o‘tamiz.

Muloqotga yo‘naltirilgan topshiriqlar. Rolli o‘yinlar, virtual debatlar, jamoaviy loyiha ishlari o‘quvchilarning faol muloqotini ta’minlaydi.

O‘qituvchi tomonidan muntazam fikr-mulohaza (feedback) berish. O‘qituvchining o‘z vaqtida bergan konstruktiv tavsiyalari kommunikativ kompetentsiyaning sifatli shakllanishiga yordam beradi.

Video va audio kontent yaratish. O‘quvchilardan mustaqil tarzda video taqdimot, podkast, ma’ruza yozish kabi topshiriqlarni bajarish talab etilishi ulardagi kommunikativ ko‘nikmalarni kengaytiradi.

Madaniyatlararo muloqot imkoniyatlarini yaratish. Xorijiy talabalarga yo‘naltirilgan onlayn hamkorlik loyihalari o‘quvchilarning global kommunikatsiya qobiliyatini rivojlantiradi.

Xulosa qilib aytganda, masofaviy ta’lim texnologiyalari kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirishda ikkita yo‘nalishda ta’sir ko‘rsatadi: bir tomondan, multimodal muloqot, global axborot maydoni va raqamli muloqot madaniyati orqali uning tarkibiy qismlarini mustahkamlasa, boshqa tomondan, bevosita insoniy muloqotning cheklanishi, ijtimoiy izolyatsiya va texnik nosozliklar sababli ayrim jihatlarni susaytiradi. Shuning uchun masofaviy ta’lim jarayonida kommunikativ kompetentsiyani samarali rivojlantirish o‘qituvchi, o‘quvchi va texnologik muhit o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashni talab etadi. To‘g‘ri tashkil etilgan masofaviy ta’lim modeli natijasida o‘quvchilar nafaqat raqamli platformalarda, balki real hayotda ham samarali muloqot qilishga qodir bo‘lgan kompetent shaxs sifatida shakllanadi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Axmedov N.R. Masofaviy ta’limda pedagogik texnologiyalar.-T.: “O‘qituvchi”,2021.-148b.
2. Karimova M.Sh. Masofaviy ta’limda o‘qituvchining kommunikativ ro‘li.Pedagogika va psixologiya jurnali.-2022.-№3.B-45-49.
3. Nauruzbaeva A., Orazbaeva G. hám basqalar. Sanli pedagogika. Sabaqliq. T.: “Bookmany print”, 2025
4. Terry Anderson.The theory and practice of online learning. 2011.
<https://tile.loc.gov/storage-services/master/gdc/gdcebookspublic>
5. Garrison D.R., Terry Anderson. E-learning in the 21st century. 2003.
<https://www.taylorfrancis.com/books>

TA’LIMDA SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING QO’LLANILISHI: IMKONIYATLAR, MUAMMOLAR VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

Markayeva Gulruh Sobirovna

*A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy
instituti ingliz tili fani metodisti*

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta’lim jarayonida sun’iy intellekt (SI) texnologiyalaridan foydalanishning nazariy asoslari, pedagogik imkoniyatlari va cheklovlari tahlil qilinadi. SI asosidagi adaptiv o’qitish tizimlari, avtomatlashtirilgan baholash vositalari, raqamli o’quv muhitlari va o’rgatuvchi chat-botlarning o’quvchilarning o’zlashtirishiga ta’siri yoritilgan. Shuningdek, O’zbekistonda ta’limni raqamlashtirish jarayonidagi mavjud holat, ehtiyojlar va istiqbollar ko’rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari sun’iy intellekt texnologiyalarini pedagogik maqsadlarga moslashtirilgan holda qo’llash mutaxassislar tayyorlash, o’qituvchilar malakasini oshirish hamda o’quv jarayonini individuallashtirishda muhim rol o’ynashini ko’rsatdi.

Kalit so’zlar: sun’iy intellekt, raqamli texnologiyalar, ta’lim tizimi, adaptiv o’qitish, pedagogik innovatsiya.

Abstract. This article examines the theoretical foundations, pedagogical potential, and limitations of using Artificial Intelligence (SI) technologies in education. It analyses adaptive learning systems, automated assessment tools, digital learning environments, and SI-powered chatbots that support personalized learning. The paper also discusses the current state and prospects of digital transformation in Uzbekistan’s education sector. The findings demonstrate that SI, when integrated pedagogically, plays a significant role in improving teacher competence, enhancing personalized learning, and increasing instructional efficiency.

Keywords: artificial intelligence, digital education, adaptive learning, instructional technology, educational innovation.

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические основы, педагогические возможности и ограничения использования искусственного интеллекта (ИИ) в образовательном процессе. Анализируются адаптивные системы обучения, автоматизированные инструменты оценки, цифровые образовательные среды и обучающие чат-боты. Также обсуждаются текущее состояние и перспективы цифровизации образования в Узбекистане. Результаты исследования показывают, что ИИ, при педагогически обоснованной интеграции, способствует индивидуализации обучения и повышению эффективности преподавания.

Ключевые слова: искусственный интеллект, цифровое образование, адаптивное обучение, педагогические технологии, инновации.

So’nggi yillarda sun’iy intellekt (SI) texnologiyalari global miqyosda ta’lim tizimining o’zgarishiga kuchli ta’sir ko’rsatayotgan omillardan biridir. Raqamlashtirish jarayonining

jadallashuvi, o‘quv jarayonini avtomatlashtirishga bo‘lgan ehtiyoj, o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashgan o‘quv platformalarining paydo bo‘lishi ta’lim jarayonini tubdan qayta ko‘rib chiqishga sabab bo‘lmoqda. Bugungi kunda adaptiv o‘qitish tizimlari, avtomatlashtirilgan baholash vositalari, ta’limiy chat-botlar, virtual laboratoriyalar va raqamli ekotizimlar o‘quv jarayonining ajralmas qismiga aylanmoqda.

O‘zbekiston ta’lim tizimida ham “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi, “Ta’lim sifatini oshirish konsepsiyasi”, o‘quv jarayoniga digital vositalarni keng joriy etish bo‘yicha ustuvor vazifalar, xususan sun’iy intellektga asoslangan o‘quv modullarini yaratish va test sinovlarini raqamlashtirish kabi islohotlar ushbu jarayonning aniq dalilidir.

Shu nuqtasi nazardan, mazkur maqolaning asosiy maqsadi – SI texnologiyalarining ta’lim sohasiga ta’siri, qo‘llanish imkoniyatlari, mavjud muammolar va istiqbollarni ilmiy-uslubiy asosda yoritish, O‘zbekiston ta’lim tizimi misolida tahlil qilish va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Kognitiv psixologiyaga ko‘ra, o‘rganish jarayoni axborotni qayta ishlash, eslab qolish, tahlil va qo‘llash bosqichlaridan iborat murakkab aqliy faoliyatdir. SI vositalari o‘quvchilar faoliyatini real vaqt rejimida kuzatib boradi, bilim darajasi, xatolar soni, topshiriqlarni bajarish vaqti, qaysi turdagi masalalar qiyinchilik tug‘dirishi kabi ma’lumotlarni tahlil qiladi. Masalan, Khan Academy yoki Coursera’da qo‘llaniladigan adaptiv algoritmlar o‘quvchining darajasiga qarab vazifalar murakkabligini avtomatik o‘zgartiradi. Bu kognitiv yuklamani oqilona taqsimlab, o‘quvchi ortiqcha bosimdan xoli holda o‘z tezligida o‘rganishini ta’minlaydi.

Vygotskiyning sotsiokultural yondashuvi o‘rganish jarayoni avvalo ijtimoiy muhit, muloqot va hamkorlik orqali shakllanishini ta’kidlaydi. Sun’iy intellekt texnologiyalari bu jarayonni raqamli muhitda qayta yaratish imkonini beradi. Ta’limiy chat-botlar va SI Tutors tizimlari o‘quvchi bilan doimiy muloqotda bo‘lib, savollariga javob beradi, tushunarsiz bo‘lgan jihatlarni izohlaydi hamda o‘quvchiga individual darajada yo‘naltirilgan ko‘mak ko‘rsatadi. Virtual o‘qituvchilar murakkab mavzularni bosqichma-bosqich yoritib, o‘quvchini mavzu mohiyatini chuqur anglashga undaydi. Shu bilan birga, kollaborativ o‘quv platformalari o‘quvchilarni jamoaviy loyihalar, muhokamalar va interaktiv topshiriqlarga jalb etib, ular orasida zamonaviy kommunikatsion ko‘nikmalarni rivojlantiradi. Bularning barchasi o‘quvchini Vygotskiy ta’riflagan Yaqin rivojlanish zonasi (ZPD) ichida samarali faoliyat yuritishga yo‘naltiradi.

Konstruktivist yondashuvga ko‘ra, bilim tayyor holda o‘rgatilmaydi, balki o‘quvchi tomonidan faol ravishda yaratiladi. Sun’iy intellekt texnologiyalari shu jarayonni qo‘llab-quvvatlovchi boy imkoniyatlarga ega. Masalan, intellektual simulyatsiyalar orqali o‘quvchilar real hayot jarayonlarini xavfsiz raqamli muhitda modellashtirishi mumkin. Virtual laboratoriyalar murakkab tajribalarni masofadan turib o‘tkazish imkonini beradi, bu esa ayniqsa kimyo, biologiya yoki fizika kabi fanlarda samarali qo‘llanadi. Bundan tashqari, SI tizimlari muammoli vaziyatlarni yaratib, o‘quvchini tahliliy fikrlashga, mustaqil xulosa chiqarishga va muammoni turli nuqtasi nazardan ko‘rib chiqishga undaydi. Shuning uchun SI laboratoriyalari biotexnologiya va tabiiy fanlar sohasida o‘quvchilar uchun murakkab jarayonlarni amaliyotga yaqin tarzda o‘rganish imkonini beruvchi samarali vositadir.

Sun’iy intellekt asosida yaratilgan adaptiv o‘qitish tizimlari o‘quvchining bilim darajasi, o‘zlashtirish tezligi va kognitiv imkoniyatlariga moslashtirilgan ta’lim materiallarini taqdim etadi.

Ushbu jarayonda o‘quvchining oldingi javoblari, topshiriqlarni bajarish uchun sarflagan vaqti, xatolar soni va ularning tabiati, shuningdek, o‘quvchining fan bo‘yicha qiziqishlari va preferensiyalari hisobga olinadi. Bunday shaxsiylashtirilgan yondashuv an‘anaviy “bir xil material – barcha uchun” konsepsiyasidan farqli ravishda har bir o‘quvchining individual ehtiyojlariga javob beradi va o‘rganish samaradorligini oshiradi.

Sun‘iy intellekt yordamida ta‘lim jarayonidagi baholash komponentlari sezilarli darajada avtomatlashtiriladi. SI platformalari esse matnlarini tahlil qiladi, grammatik va stilistik xatolarni aniqlaydi, talaffuzdagi kamchiliklarni qayd etadi va test natijalarini darhol qayta ishlaydi. Bu tizimlarning asosiy afzalligi baholashning tezkorligi, aniqligi va xolisligidadir. Hatto katta o‘quvchilar guruhlarida ham qisqa vaqt ichida to‘liq diagnostika olish imkoniyati mavjud bo‘ladi. O‘qituvchi esa baholash jarayonini qo‘lda bajarishga emas, balki o‘quvchilarga chuqurroq tahliliy mulohaza berishga ko‘proq vaqt ajratadi.

SI tomonidan boshqariladigan raqamli ta‘lim ekotizimlari – masofaviy ta‘lim platformalari, virtual sinflar, adaptiv dars tizimlari va intellektual monitoring vositalari – o‘quv jarayonining izchil va tizimli tashkil etilishiga xizmat qiladi. Masalan, 3D modellar orqali biologiya fanida murakkab organlar tuzilmasi vizual va realistik shaklda namoyish etiladi. Fizika fanidagi VR laboratoriyalar esa o‘quvchilarga real hayotda xavfli yoki qimmat bo‘lgan tajribalarni xavfsiz virtual muhitda o‘tkazish imkonini yaratadi. Bunday interaktiv vizual ta‘lim formati o‘quvchilarda fanga qiziqish uyg‘otadi va mavzuning chuqur o‘zlashtirilishini ta‘minlaydi.

SI texnologiyalari nutqni avtomatik tahlil qilish imkonini beruvchi ilg‘or vositalarga ega. Ular o‘quvchining fonetik xatolarini aniqlaydi, urg‘u qo‘yishda yo‘l qo‘ygan kamchiliklarini ko‘rsatadi va intonatsiya bilan bog‘liq muammolarni tahlil qiladi. Bularning barchasi, ayniqsa, ingliz tili yoki boshqa chet tillarini o‘rganishda katta ahamiyatga ega. O‘quvchi o‘z talaffuzini sun‘iy intellekt orqali qayta-qayta tekshirib, xatolarini tahlil qilishi va bartaraf etishi mumkin. Bu jarayon kamroq uyatchan talabalar uchun ham qulay bo‘lib, ular o‘z ustida mustaqil ishlash imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Gamifikatsiya elementlari sun‘iy intellekt asosidagi ta‘lim platformalarining eng muhim motivatsion komponentlaridan biridir. Ball to‘plash, reyting tizimi, yutuq belgilariga ega bo‘lish, o‘yin tarzidagi topshiriqlarni bajarish kabi elementlar o‘quvchilarda raqobat, qiziqish va o‘z ustida ishlash istagini kuchaytiradi. Bu jarayon o‘quvchini passiv kuzatuvchi emas, balki faol ishtirokchiga aylantiradi.

O‘zbekistonda ta‘limni raqamlashtirish so‘nggi yillarda sezilarli sur‘atlarda rivojlanmoqda. Maktablarda "myschool.uz" orqali elektron kundaliklar joriy qilinishi nazorat va hisobot yuritish jarayonlarini soddalashtirdi. "onlineschool.uz" platformasi orqali respublika bo‘ylab o‘quvchilarga video darslar yetkazib berilmoqda. Oliy ta‘lim muassasalarida elektron reyting daftarlari tizimi o‘quv jarayonining shaffofligini oshirmoqda. Ko‘plab o‘quv markazlari esa SI asosidagi test generatorlaridan foydalanib, bilimni baholashda zamonaviy yondashuvni qo‘llamoqda. Yaqin yillarda "SI Mentor", "SI proktorlik" va "SI baholash" kabi tizimlarni keng miqyosda joriy etish rejasi mavjud.

O‘tkazilgan so‘rovnomalar shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchilarning 42 foizi SI texnologiyalaridan yetarli darajada foydalana oladi, 58 foizi esa bu borada qo‘shimcha tayyorgarlikka ehtiyoj sezadi. Bu esa o‘qituvchilar uchun zamonaviy modul kurslarini ishlab

chiqish zarurligini ko‘rsatadi. Raqamli savodxonlikning yetarli darajada bo‘lmasligi SI texnologiyalarining to‘liq joriy etilishiga to‘sqinlik qilmoqda.

O‘zbekistonning ayrim hududlarida internet tezligi pastligi, kompyuterlar yetishmasligi va texnik vositalarning eskirganligi SI texnologiyalarining amaliyotda qo‘llanishini sekinlashtiradi. Shu sababli barcha ta’lim muassasalarida zamonaviy texnik bazani yaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot davomida sun‘iy intellektning ta’limdagi samaradorligini aniqlash maqsadida bir nechta ilmiy metodlardan foydalanildi. Avvalo, SI bo‘yicha mavjud ilmiy adabiyotlar va xalqaro tashkilotlarning hisobotlari tahlil qilindi. Shuningdek, 120 nafar o‘qituvchi ishtirokida so‘rovnoma o‘tkazilib, ularning SI texnologiyalaridan foydalanish bo‘yicha tajribalari va qarashlari o‘rganildi. Tajriba-sinov ishlari uchta umumta’lim maktabida tashkil etilib, adaptiv o‘qitish platformalaridan foydalanilgan holda maxsus darslar o‘tkazildi. Kuzatish metodidan foydalanib, o‘quvchilarning dars jarayonidagi faolligi, o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari va SI bilan ishlash dinamikasi o‘lchandi.

Tadqiqot davomida adaptiv sun‘iy intellekt platformalaridan foydalanilgan eksperimental sinflar faoliyati tahlil qilindi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatdiki, SI texnologiyalari bilan ishlagan o‘quvchilar an‘anaviy dars uslubidagi guruhlarga nisbatan sezilarli darajada yuqori natijalar qayd etgan. Xususan, umumiy test natijalari 15–22 foiz oralig‘ida yaxshilangan. Murakkab mavzularni tushunish darajasi ham yuqori bo‘lib, o‘quvchilar abstrakt tushunchalarni izchil anglashda va amaliy vazifalarni bajarishda ancha muvaffaqiyatli bo‘lgan. Shuningdek, darsdan tashqari mustaqil ishlash ko‘nikmalari rivojlangan bo‘lib, o‘quvchilar o‘z vaqtini boshqarish, o‘zlashtirishni nazorat qilish va qo‘shimcha manbalar bilan ishlashda ancha faolroq bo‘lgan. Bu esa SI texnologiyalarining o‘quvchilarda avtonomiya va mas’uliyatni oshirishdagi ijobiy ta’sirini ko‘rsatadi.

Sun‘iy intellekt texnologiyalarining joriy etilishi o‘qituvchilarning kundalik ish jarayoniga sezilarli darajada qulayliklar kiritdi. Baholash jarayonining avtomatlashtirilishi o‘qituvchilar uchun eng ko‘p vaqt talab qiluvchi jarayonlardan birini 60 foizgacha qisqartirdi. Bu esa pedagoglarga o‘quv jarayonini rejalashtirish, metodik materiallarni ishlab chiqish va o‘quvchilar bilan individual ishlashga ko‘proq vaqt ajratish imkonini berdi. Shuningdek, sun‘iy intellekt tizimlari o‘quvchilarning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarini real vaqt rejimida kuzatishga yordam berib, monitoring jarayonini avtomatlashtirdi. O‘qituvchilar bu orqali har bir o‘quvchining kuchli va zSIf tomonlarini aniqlab, individual ta’lim strategiyalarini ishlab chiqish imkoniga ega bo‘ldilar. SI yordamida darsga tayyorlanish jarayoni ham soddalashib, o‘qituvchilar mavzuga mos testlar, misollar va o‘quv materiallarini bir necha soniyada ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo‘ldilar.

Sun‘iy intellektga asoslangan ta’lim tizimlari shaxsiylashtirilgan ta’limning sifatini tubdan yaxshiladi. Har bir o‘quvchining ehtiyojiga moslashtirilgan topshiriqlar berilishi natijasida o‘quvchilarning o‘zlashtirishi barqaror oshdi. Ta’lim jarayoni individual o‘quv tezligi, tushunish darajasi va kognitiv imkoniyatlarga mos tarzda tashkil etilgani sababli o‘quvchilar topshiriqlarni chuqurroq anglab, yuqori motivatsiya bilan bajarishga intildi. O‘qituvchi tomonidan beriladigan umumiy topshiriqlardan farqli ravishda SI tizimlari har bir o‘quvchining bilim bo‘shliqlarini aniq aniqlab, aynan shu sohalarni mustahkamlashga yo‘naltirilgan mashqlarni taklif qildi. Bu esa an‘anaviy dars jarayonida erishib bo‘lmaydigan individual yondashuvni ta’minlab berdi.

Sun’iy intellekt tizimlari faoliyati doirasida o’quvchilar haqidagi katta hajmdagi ma’lumotlar to’planadi va qayta ishlanadi. Ushbu ma’lumotlarning xavfsizligi ta’lim tizimi oldida turgan eng dolzarb masalalardan biridir. Maxfiylik siyosatlarini takomillashtirish, ma’lumotlarni himoyalashning kriptografik usullarini qo’llash va SI platformalarida parental control tizimlarini joriy etish orqali xavfsizlikni ta’minlash zarur. Aks holda, o’quvchilarning shaxsiy ma’lumotlari, o’zlashtirish ko’rsatkichlari yoki psixologik portretiga oid ma’lumotlar uchinchi taraflarga tarqalish xavfi mavjud.

Tadqiqot natijalari ko’rsatishicha, SI texnologiyalaridan samarali foydalanish o’qituvchilardan ma’lum darajada raqamli savodxonlik va texnik ko’nikmalarni talab qiladi. Afsuski, hozirgi kunda ko’plab o’qituvchilar ushbu texnologiyalarni murakkab deb hisoblaydi yoki ulardan samarali foydalanish bo’yicha yetarli tajribaga ega emas. Shu sababli o’qituvchilar uchun maxsus malaka oshirish kurslari, o’quv-seminarlar, SI bo’yicha modul dasturlar va amaliy metodik qo’llanmalarni ishlab chiqish zarur. Bunday ta’lim nafaqat texnologiyadan foydalanish, balki uni pedagogik maqsadlar bilan uyg’unlashtirishni ham o’rgatishi lozim.

Qishloq hududlarida internet tezligining pastligi, texnik vositalarning eskirganligi va IT mutaxassislar yetishmasligi sun’iy intellekt texnologiyalarini keng miqyosda joriy etishga to’sqinlik qilmoqda. SI asosidagi tizimlar uzluksiz va tezkor internetni talab qilgani uchun infrastruktura muammolarini bartaraf etish ta’limni raqamlashtirish jarayonida hal qiluvchi omil bo’lib qolmoqda. Maktablarda zamonaviy kompyuter texnikasi, serverlar, tezkor wi-fi tarmoqlari va texnik xizmat ko’rsatish bo’limlari tashkil etilishi zarur.

Yuqoridagi tahlillar asosida aytish mumkinki, sun’iy intellekt texnologiyalari ta’lim jarayonini modernizatsiya qilishda, uning sifatini oshirishda, o’quvchilarning o’zlashtirish darajasini yaxshilashda va o’qituvchilar faoliyatini optimallashtirishda katta salohiyatga ega. Tadqiqot natijalari SI asosidagi o’quv platformalari natijasida o’quvchilarning o’zlashtirishi yaxshilanganini, o’qituvchilarning vaqt sarfi kamayganini, baholash jarayonining aniq va tezkor bo’lib qolganini ko’rsatdi. Bu texnologiyalar ta’limni shaxsiylashtirish, o’quvchilar motivatsiyasini oshirish va ta’lim jarayonini yanada interaktiv qilish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. UNESCO (2023). "AI and the Future of Learning: Policy and Practice." **Parij: UNESCO Publishing.**
 - OECD (2021). "Digital Education Outlook 2021: Pushing the Boundaries with SI." **Paris: OECD Publishing**
 2. Selwyn, N. (2019). "Should Robots Replace Teachers? AI and the Future of Education." **Polity Press.**
 3. Zawacki-Richter, O., Marín, V. I., Bond, M., & Gouverneur, F. (2019).
 4. "Systematic review of research on artificial intelligence in education." **International Journal of Artificial Intelligence in Education, 29, 1–27.** Luckin, R. et al. (2016).
 5. "Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education." **Pearson Education.**
- O’zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4851 (2020-yil 5-oktabr). "Raqamli O’zbekiston 2030 strategiyasi. O’zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi (2022). "Ta’lim jarayonini raqamlashtirish bo’yicha me’yoriy hujjatlar to’plami." Toshkent.

FIZIKA DARSLARIDA TARSIA METODIDAN SAMARALI FOYDALANISH

Xudoyberdiyev Gulmurod O‘rolovich

A. Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti

Bozorbayev Ilyosbek Israilovich

Urolova Munisa Gulmurot qizi

Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada fizika ta’limida interfaol metodlardan biri - Tarsia metodining mohiyati, uning o‘quv jarayoniga integratsiyasi, o‘quvchilarning kompetensiyalarini rivojlantirishdagi ahamiyati hamda amaliy qo‘llanishi yoritiladi. Tarsia pazllari dars jarayonida yuqori faollik, mantiqiy fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal etish ko‘nikmalarini shakllantirishda samarali vosita ekanligi ilmiy asoslar bilan ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: Tarsia pazli, interfaol metod, fizika o‘qitish, kompetensiyalar, didaktik vosita.

Аннотация: В данной статье раскрываются сущность интерактивного метода Tarsia в преподавании физики, особенности его интеграции в учебный процесс, а также его значение в развитии компетенций учащихся. Научно обосновано, что использование пазлов Tarsia является эффективным средством формирования высокой учебной активности, логического мышления и навыков решения проблемных ситуаций в ходе учебного процесса. Показана практическая ценность применения данного метода на уроках физики.

Ключевые слова: пазл Tarsia, интерактивный метод, преподавание физики, компетенции, дидактическое средство.

Abstract: This article examines the essence of the tarsia method as one of the interactive approaches used in physics education, its integration into the learning process, and its significance in developing students’ competencies. The study scientifically demonstrates that Tarsia puzzles serve as an effective tool for fostering high learning engagement, enhancing logical thinking, and developing problem-solving skills during instruction. The practical applicability of this method in physics lessons is also presented.

Keywords: Tarsia puzzle, interactive method, physics teaching, competencies, didactic tool.

Zamonaviy fizika ta’limida o‘quvchilarni faollashtirish, ularning mustaqil fikrlashi va amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirish asosiy vazifalardan biridir. Shu nuqtai nazardan interfaol metodlardan unumli foydalanish ta’lim samaradorligini oshiradi. Shunday metodlardan biri Tarsia metodi bo‘lib, u o‘quvchilarning bilimlarini mustahkamlash, takrorlash, guruhda ishlash va mantiqiy bog‘lanishlarni topish faoliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Mazkur metodning fizika darslaridagi qo‘llanilishi o‘quvchilarning fanga bo‘lgan qiziqishini kuchaytiradi va o‘quv jarayonining sifatini oshiradi.

Tarsia metodi — savol-javob juftliklariga asoslangan geometrik shakldagi didaktik pazllarni yaratish va yechish jarayonidir. Ushbu metod konstruktivizm tamoyillariga asoslanib, o‘quvchini faol bilim egallovchiga aylantiradi. Tarsia pazllari:

- ✓ bilimlarni qayta ishlash;

- ✓ tushunchalar orasidagi bog‘lanishlarni topish;
- ✓ mantiqiy ketma-ketlikni shakllantirish;
- ✓ kooperativ ta’limni yo‘lga qo‘yish imkonini beradi.

Shuningdek, Tarsia metodi Blum taksonomiyasining yuqori bosqichlari — tahlil qilish, sintez qilish va baholashni rag‘batlantiradi.

Fizika darslarida Tarsia metodining pedagogik ahamiyati

- 1. Faol ta’limni tashkil etish.** O‘quvchilar pazl qismlarini yig‘ish jarayonida bilimlarni faollashtiradi, bir-birining fikrlarini tahlil qiladi va muhokama jarayonida bilimlarini boyitadi.
- 2. Mantiqiy fikrlashni rivojlantirish.** Fizik kattaliklar, formulalar, qonunlar va jarayonlar o‘rtasidagi aloqalarni topish o‘quvchilarni analitik fikrlashga o‘rgatadi.
- 3. Guruhda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish** Tarsia pazllari odatda kichik guruhlarda bajariladi, bu esa o‘zaro yordam, kommunikatsiya va mas’uliyatni kuchaytiradi.
- 4. Mustahkamlash va takrorlash uchun samarali vosita.** Dars yakunida yoki yangi mavzuga o‘tish oldidan asosiy tushunchalar bo‘yicha Tarsia pazllarini qo‘llash o‘quvchilarni bilimlarini tizimlashtirishga yordam beradi.
- 5. Differensial ta’lim imkoniyati.** Murakkablik darajasiga ko‘ra oddiy, o‘rta va yuqori darajadagi pazllar tuzish mumkin, bu o‘quvchilar qobiliyatiga moslashni osonlashtiradi.

Tarsia pazlini yaratish jarayoni

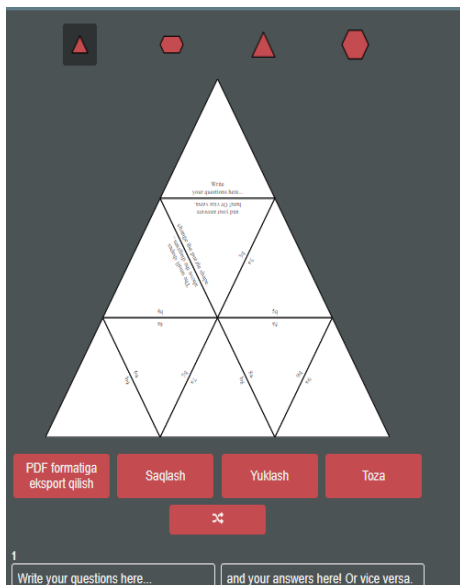
1. Mavzu bo‘yicha asosiy tushuncha, formula yoki hodisalarni ajratish.
2. Ular orasida savol-javob ko‘rinishida mantiqiy juftliklarni yaratish.
3. Tarsia Maker yoki onlayn vositalarda pazl shaklini generatsiya qilish.
4. Pazlni chop etib, guruhlariga tarqatish.
5. Natijalarni sinf bilan birgalikda muhokama qilish va xulosa chiqarish.

Bu metodi —guruhda ishlashni, tanqidiy fikrlashni va o‘z-o‘zini tekshirishni rag‘batlantiradigan pazl (jigsaw) shaklidagi ta’lim vositasidir. Tarsia metodidan fizika darslarida yuqori pedagogik samaraga erishish uchun foydalanishning samarali metodikasi ishlab chiqiladi. Tarsia, asosan, konstruktivistik va kollaborativ ta’lim nazariyalariga asoslanadi:

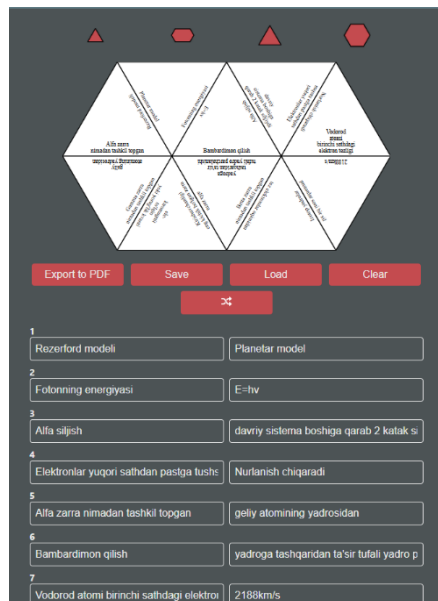
1. **Konstruktivizm:** Bilim o‘quvchi tomonidan shaxsiy tajriba va tahlil orqali quriladi. Tarsia pazlida o‘quvchi javobni shunchaki tanlamaydi, balki berilgan ma’lumotlar orasidan mantiqiy bog‘lanishni topish orqali tushunchani mustaqil ravishda quradi.

2. **Kollaborativ o‘rganish:** O‘quvchilar kichik guruhlarda birgalikda ishlaydi. Fizika masalalarini muhokama qilish va pazlni birgalikda yechish, bilimlarning ijtimoiy kontekstda mustahkamlanishiga yordam beradi.

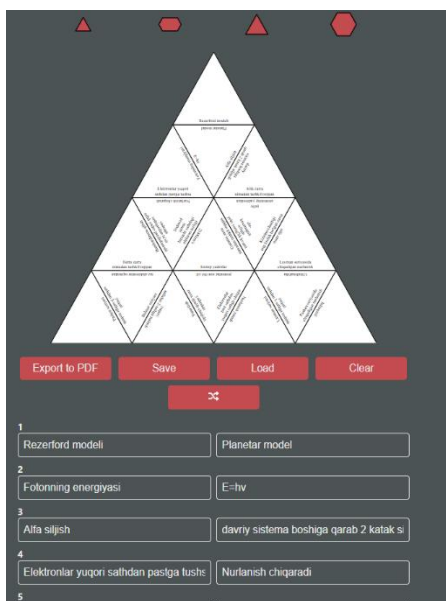
Tarsianing oson, qiyinligiga va katta kichikligiga qarab bir qancha shakllari mavjud. Tarsiamaker dasturida 4 xil shakldagi pazllari mavjudligi, shu shakldagi pazlni yaratish uchun nechta savol-javoblar kerakligi 1-rasmda ko‘rsatilgan.

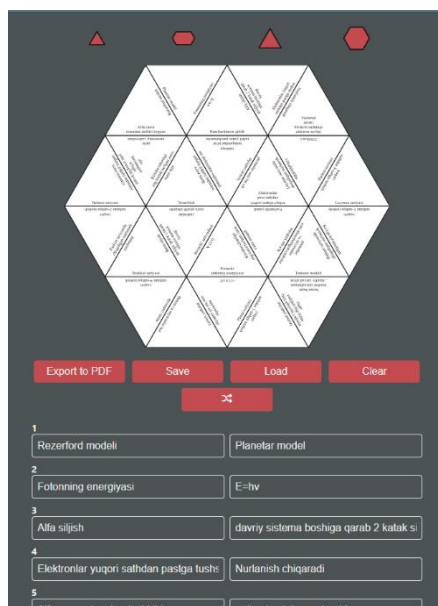
9 TA SAVOL- JAVOBLARDAN TUZILADI

11 TA SAVOL- JAVOBLARDAN TUZILADI

18 TA SAVOL- JAVOBLARDAN TUZILADI

30 TA SAVOL -JAVOBLARDAN TUZILADI

1-rasm.

Quyida 11-sinflar uchun atom fizikasi bo‘limidan tayyorlangan murakkabroq tarsianing oltiburchak(**Hexagon**) shakli tayyorlangan. 1-jadvalda mavzuga taalluqli savollar va ro‘parasiga uning javoblari kiritiladi. Tarsiamaker dasturi o‘zi avtomatik tarsiani tuzib beradi (2-rasm). Dastur tarsia metodi pazlini javoblari bilan PDF formatda chop etishga moslab tayyorlab beradi.

1-jadval

№	Savol	Javob
1.	Rezerford modeli	Planetar model
2.	Fotonning energiyasi	$E=h\nu$

3.	Alfa siljish	davriy sistema boshiga qarab 2 katak siljiydi
4.	Elektronlar yuqori sathdan pastga tushsa	Nurlanish chiqaradi
5.	Alfa zarra nimadan tashkil topgan	Geliy atomining yadosidan
6.	Bambardimon qilish	yadroga tashqaridan ta'sir tufali yadro parchalanishi
7.	Vodorod atomi birinchi sathdagi elektron tezligi	2188 km/s
8.	Gamma zarra nimadan tashkil topgan	elektromagnit to'lg'in yoki yorug'lik kvanti
9.	Kirishuvchanligi eng kichik bo'lgan zarra	alfa zarra
10.	Betta zarra nimadan tashkil topgan	tez elektronlar oqimidan
11.	Izotop yadrolar	protonlar soni bir xil
12.	Layman seriyasida chiqadigan nurlanish	Ultrabinafsha
13.	Pashen seriyasi	yuqori sathdan 3-sathga tushish
14.	Balmer seriyasi	yuqori sathdan 2-sathga tushish
15.	Yemrilish	yadrodan zarra ajralib chiqishi
16.	Elektronlar past sathdan yuqori sathga chiqsa	Nurlanish yutadi
17.	Elektronlar past sathdan yuqori sathga chiqsa	yuqori sathdan 1-sathga tushish
18.	Pashen seriyasida chiqadigan nurlanish	Infraqizil
19.	Betta siljish	davriy sistema oxiriga qarab 1 katak siljiydi
20.	Birinchi sath radiusi	0.53 A
21.	Kirishuvchanligi eng katta bo'lgan zarra	gamma zarra
22.	Ko'zgu yadrolar	protonlar va neytronlar soni almashadigan yadrolar
23.	Balmer seriyasida chiqadigan nurlanish	Ko'zga ko'rinadigan
24.	Brekket seriyasi	yuqori sathdan 4-sathga tushish
25.	Birinchi sathning energiyasi	-13.6 eV
26.	Tomson modeli	butun hajm musbat zaryadlangan, manfiy zaryad erkin
27.	Atom yadrosida	Proton va neytronlar bor
28.	Izoton yadrolar	neytronlar soni bir xil yadrolar
29.	Pfund seriyasi	yuqori sathdan 5-sathga tushish
30.	Izomer yadrolar	faqat radiaktivligi bilan farq qiluvchi yadrolar

Metodning samaradorligi bo'yicha xulosalar. Tadqiqotlar va amaliy tajribalar shuni ko'rsatadiki, Tarsia metodidan foydalanish:

- ✓ O'quvchilarning darsda ishtirokini **73–85%** gacha oshiradi;

- ✓ Mavzuni eslab qolish darajasini oshiradi;
- ✓ Tushunchalar orasidagi munosabatlarni yaxshiroq anglashga yordam beradi;
- ✓ Fizikani qiziqarli va interaktiv ko‘rinishga keltiradi.

Shunday qilib, Tarsia metodi fizika darslari samaradorligini oshirishning qulay, sodda va didaktik qiymati yuqori bo‘lgan vositadir.

Fizika darslarida Tarsia metodidan foydalanish o‘quv jarayonini jonlantiradi, o‘quvchilarning mantiqiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi, bilimlarni chuqur va mustahkam o‘zlashtirishga yordam beradi. Metodning universalligi uni turli mavzularda qo‘llash imkonini beradi, bu esa fizikani o‘qitishda samarali pedagogik yechimlardan biri sifatida ahamiyatini oshiradi.

2-rasm

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Anderson, L.W., Krathwohl, D.R. *A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing*. New York: Longman, 2001.
2. G‘.Otamuratov, H.X.Davletova, G.Xudoyberdiyev, I.I.Bozorbayev, Z.R.Xamidova, M.X.Boymuratova “Fizika va astronomiya fanini o‘qitishda zamonaviy yondashuvlar” nomli o‘quv qo‘llanma. 223 bet. Toshkent-2025y.
3. X. X. To‘rayev, Sh. T. G‘ulomova, N. N. To‘rayev 11-sinf FIZIKA darsligi "O‘zbekiston" nashriyoti 2023y

RAQAMLI IQTISODIYOT EKOTIZIMI VA TA’LIMNING BARQAROR RIVOJLANISH MODEL

Egamova Shaxlo Baxtiyorovna

A. Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti

Aniq va tabiiy fanlar bo‘limi bosh mutaxassisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyot ekotizimining shakllanishi, uning asosiy tarkibiy qismlari, global rivojlanish tendensiyalari va ta’lim sektoriga integratsiyalashuv jarayoni yoritiladi. Xususan, raqamli transformatsiya ta’lim tizimida barqaror rivojlanish modelini yaratishda qanday imkoniyatlar berishi, sun’iy intellekt, bulutli texnologiyalar, IoT, katta ma’lumotlar va raqamli platformalar ta’lim samaradorligini oshirishdagi o‘rni tahlil qilinadi. Shuningdek, O‘zbekiston ta’lim tizimida raqamli ekotizimni joriy etish bo‘yicha amaliy tajribalar, innovatsion yondashuvlar va istiqbolli yo‘nalishlar ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, ekotizim, barqaror rivojlanish, ta’lim, sun’iy intellekt, raqamli platformalar, transformatsiya, innovatsiya.

Аннотация: В статье рассматривается формирование цифровой экосистемы экономики, ее ключевые компоненты и тенденции развития, а также интеграция цифровых технологий в систему образования. Анализируется роль искусственного интеллекта, облачных сервисов, больших данных и цифровых платформ в формировании устойчивой модели образования. Представлен опыт Узбекистана по внедрению цифровой трансформации в образовательную сферу.

Abstract: This article discusses the formation of the digital economy ecosystem, its major components, and global development trends, as well as the integration of digital technologies into the education sector. The study analyzes the role of artificial intelligence, cloud technologies, big data, and digital platforms in building a sustainable education model. It also highlights Uzbekistan’s experience in implementing digital transformation in education.

XXI asrning asosiy taraqqiyot omillaridan biri sifatida raqamli iqtisodiyot global miqyosda iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy jarayonlarga chuqur ta’sir ko‘rsatmoqda. Raqamli texnologiyalar inson faoliyatining deyarli barcha sohalariga singib borar ekan, ularning imkoniyatlari nafaqat ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtiradi, balki jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar, boshqaruv tizimlari, axborot almashinuvi va ta’lim jarayonlarini tubdan o‘zgartirmoqda. Internet xizmatlarining ommalashuvi, sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar, bulutli servislari, raqamli platformalar va avtomatlashtirilgan tizimlarning jadal rivojlanishi natijasida yangi, o‘zaro bog‘langan raqamli ekotizim shakllanmoqda.

Mazkur ekotizimning kengayishi iqtisodiyotning barcha bo‘g‘inlarida samaradorlikni oshirish, xarajatlarni kamaytirish va tezkor boshqaruvni ta’minlash bilan birga, barqaror rivojlanishning mutlaqo yangi konsepsiyasini yaratmoqda. Endilikda raqamli texnologiyalar faqat vosita emas, balki strategik resurs, iqtisodiy o‘sishning asosiy manbai va innovatsiyalarni tezlashtiruvchi kuch sifatida qaralmoqda. Ularning ta’siri ostida ishlab chiqarish avtomatlashtirilmoqda, xizmat ko‘rsatish sohasi raqobatbardosh platformaviy shaklga o‘tmoqda, boshqaruv jarayonlari esa shaffof, tezkor va samarali modelga ega bo‘lmoqda.

Shu jarayonlarning markazida ta’lim sektori turadi. Ta’lim sohasining raqamli iqtisodiyot ekotizimidagi o’rni beqiyos, chunki raqamli rivojlanishning bosh omili – bu texnologiyani yaratadigan, boshqaradigan va takomillashtiradigan inson kapitalidir. Malakali, zamonaviy fikrlaydigan, raqamli kompetensiyalarga ega mutaxassislar tayyorlanmas ekan, raqamli iqtisodiyotning barqaror rivoji mumkin emas. Shuning uchun ta’lim tizimining transformatsiyasi faqat pedagogik ehtiyoj emas, balki milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligi, innovatsion salohiyati va strategik barqarorligi uchun zarur shartga aylangan.

Raqamli transformatsiya ta’limning barqaror rivojlanish modelini yaratishda hal qiluvchi omil bo’lib, o’quv jarayonining texnologik, mazmuniy va metodik jihatdan yangilanishiga turtki beradi. Zamonaviy raqamli ekotizim ta’lim dasturlarini modernizatsiya qilish, shaxsga yo’naltirilgan o’qitish, masofaviy va aralash ta’limning samarali mexanizmlarini joriy etish, sun’iy intellekt yordamida individual o’quv yo’llarini shakllantirish imkonini yaratadi. Natijada ta’lim tizimi nafaqat zamon bilan hamnafas bo’ladi, balki mamlakatning barqaror rivojlanish konsepsiyasida strategik lokomotivga aylanadi.

Ekotizimning asosiy komponentlari

Raqamli iqtisodiyot ekotizimi — bu o’zaro uyg’unlashgan texnologik, tashkiliy va institutsional elementlarning murakkab tizimi bo’lib, iqtisodiy jarayonlarning samaradorligini maksimal darajada oshirishga xizmat qiladi. Uning har bir komponenti iqtisodiyotning raqobatbardoshligi, innovatsion faolligi va barqaror rivojlanishiga o’ziga xos ta’sir ko’rsatadi.

a) Sun’iy intellekt (AI)

Sun’iy intellekt raqamli ekotizimning markaziy tayanchi bo’lib, avtomatlashtirilgan qaror qabul qilish, intellektual tahlil, bashoratlash va optimallashtirish jarayonlarini amalga oshiradi. AI texnologiyalari iqtisodiyotda ishlab chiqarishni avtomatlashtirish, xizmat ko’rsatish sifatini yaxshilash, ta’limda esa adaptiv o’qitish va individual o’quv yo’llarini yaratish imkonini beradi.

b) Big Data (Katta ma’lumotlar)

Big Data iqtisodiy jarayonlar, iste’molchilar xulqi, bozor tendensiyalari va davlat boshqaruvidagi katta hajmdagi axborotni tahlil qilishni ta’minlaydi. Ma’lumotga asoslangan boshqaruv real vaqt rejimida aniq prognozlar berish, risklarni kamaytirish va eng maqbul strategik qarorlarni ishlab chiqishga yordam beradi.

c) Bulutli texnologiyalar

Bulutli platformalar ma’lumotlar bilan masofadan turib ishlashni, ulardan tezkor foydalanishni va bir nechta qurilma orqali boshqarishni ta’minlaydi. Bu texnologiyalar ta’limda masofaviy platformalar, virtual sinflar, LMS tizimlari va elektron kutubxonalar uchun poydevor bo’lib xizmat qiladi. Iqtisodiyotda esa xarajatlarni sezilarli kamaytiradi va IT infratuzilmaning moslashuvchanligini oshiradi.

d) Internet of Things (IoT)

IoT — obyektlar, qurilmalar va tizimlarning internet orqali o’zaro bog’lanishini ta’minlaydigan ekotizimdir. U sanoatda “aqli” ishlab chiqarish, kommunal xizmatlarda energiya tejovchi tizimlar, transportda real vaqt monitoringi, ta’limda esa laboratoriya jihozlari bilan onlayn integratsiya imkonini yaratadi. IoT raqamli iqtisodiyotning operativligini sezilarli darajada oshiradi.

e) Raqamli platformalar

Raqamli platformalar — iqtisodiyotning yangi modeli bo‘lib, ta’lim, savdo-sotiq, bank xizmatlari, boshqaruv, logistika va boshqa ko‘plab sohalarning raqamli shaklga o‘tishini tezlashtiradi. Ular foydalanuvchilar va xizmatlar o‘rtasida ko‘prik bo‘lib, tezkor, integratsiyalashgan va shaffof xizmatlarni ta’minlaydi. Ta’limda bu — onlayn kurslar, elektron resurslar, masofaviy ta’lim tizimlari uchun asosdir.

f) Kiberxavfsizlik tizimi

Kiberxavfsizlik raqamli ekotizimning ajralmas qismi bo‘lib, ma’lumotlar butligini, tizimlar barqarorligini va foydalanuvchilar xavfsizligini ta’minlaydi. Raqamli xizmatlar ko‘lami kengaygan sari tahdidlar ham ko‘paymoqda. Shu bois iqtisodiyotning ham, ta’limning ham uzluksiz va xavfsiz ishlashi kuchli kiberhimoya mexanizmlariga bog‘liq.

Mazkur komponentlarning o‘zaro uzviy ishlashi natijasida raqamli iqtisodiyot ekotizimi yanada kuchayadi, innovatsion jarayonlar tezlashadi, iqtisodiyotning raqobatbardoshligi ortadi. Ta’lim sektori uchun esa bu komponentlar yangi pedagogik yondashuvlar, zamonaviy o‘quv vositalari, raqamli ko‘nikmalarni shakllantirish va barqaror rivojlanish modelini yaratishda muhim asos bo‘lib xizmat qiladi.

Global rivojlanish tendensiyalari

Dunyo miqyosida raqamli iqtisodiyotning rivojlanish jarayoni keskin tezlashib, u iqtisodiy, ijtimoiy va ta’lim sohalariga tub o‘zgarishlarni olib kirmoqda. Raqamlashtirish global darajada quyidagi asosiy yo‘nalishlarda namoyon bo‘lmoqda.

AI texnologiyalari ishlab chiqarish, tibbiyot, transport, ta’lim, davlat boshqaruvi va xizmat ko‘rsatish jarayonlarida yuqori samaradorlik yaratmoqda. Sun’iy intellekt asosida iqtisodiy prognozlar berish, avtomatlashtirish, ta’limda esa individual o‘quv yo‘llarini shakllantirish, testlarni baholash va adaptiv o‘qitish tizimlarini yaratish imkoniyatlari kengaymoqda.

Raqamli platformalar — zamonaviy iqtisodiyotning asosiy drayveriga aylangan. Amazon, Google, AliExpress, Coursera, Udemy, Zoom kabi platformalar milliardlab foydalanuvchilarni yagona ekotizimga birlashtirmoqda. Bu model ta’limda ham keng qo‘llanilib, o‘quv resurslari, masofaviy darslar, malaka oshirish kurslari va ilmiy hamkorlik uchun katta imkoniyatlar yaratmoqda.

Dunyo bo‘yicha moliyaviy xizmatlar, logistika, sog‘liqni saqlash, axborot-kommunikatsiya va ta’lim xizmatlarining katta qismi raqamli tuzilmalar orqali ko‘rsatilmoqda. Onlayn to‘lovlar, mobil ilovalar, elektron hukumat tizimlari va raqamli bank xizmatlari iqtisodiy faoliyatni tez, qulay va shaffof qilmoqda.

Global pandemiyadan so‘ng masofaviy ta’lim dunyo miqyosida asosiy ta’lim shakllaridan biriga aylandi. Endilikda elektron darsliklar, videodarslar, virtual laboratoriyalar, LMS tizimlari (Moodle, Google Classroom, Canvas) ta’lim jarayonining ajralmas qismiga aylandi. Bu jarayon ta’limning geografik chegaralarini yo‘q qilmoqda.

Data Analyst, AI Engineer, Cybersecurity Specialist, UI/UX Designer, Cloud Architect, EdTech Developer kabi yangi kasblar mehnat bozorida katta talabga ega bo‘lmoqda. Bu esa ta’lim tizimidan zamonaviy kompetensiyalarni shakllantiradigan yangi o‘quv dasturlarini ishlab chiqishni talab qilmoqda.

Ushbu global tendensiyalar iqtisodiy rivojlanishni tezlashtirishi bilan birga, ta’lim tizimining ham tubdan yangilanishini talab qiladi. Zamonaviy ta’lim modeli global raqamli jarayonlarga mos

bo‘lishi, yangi kasblar uchun zarur kompetensiyalarni shakllantirishi va o‘quvchilarga raqobatbardosh bilim berishi lozim.

Raqamli transformatsiyaning pedagogik ahamiyati

Ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalarni qo‘llash zamonaviy pedagogikaning eng muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, o‘qitish sifatini oshirish, o‘quvchilarning faolligini kuchaytirish va ta’limning samaradorligini ta’minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Raqamli vositalar o‘quv jarayoniga quyidagi shakllarda kuchli ta’sir ko‘rsatadi:

a) O‘quv jarayonini individuallashtiradi: Raqamli platformalar har bir o‘quvchining bilim darajasi, qiziqishi va o‘zlashtirish tezligiga mos individual o‘quv yo‘llarini yaratishga imkon beradi. Sun’iy intellekt asosidagi tizimlar o‘quvchining xatolarini tez aniqlab, unga moslashgan tavsiyalar beradi. Bu esa o‘quvchi markazli ta’lim modelini amalga oshirishga xizmat qiladi.

b) Fanga qiziqishni oshiradi: Interfaol modullar, animatsiyalar, virtual tajribalar, gamifikatsiya elementlari o‘quvchilarni darsga jalb etadi, ularni faol o‘rganuvchi subyektga aylantiradi. Ayniqsa murakkab mavzular multimedia ko‘rinishida taqdim etilganda o‘quvchilarda motivatsiya yuqori bo‘ladi.

c) Murakkab tushunchalarni vizual va animatsion ko‘rinishda taqdim etadi: Matematik va tabiiy fanlardagi murakkab jarayonlar, geometriyadagi fazoviy jismlar, fizika va kimyo tajribalari animatsiya, 3D modellash yoki simulyatsiya orqali ko‘rsatilganda o‘quvchilar mavzuni tez anglaydi. Vizualizatsiya mavzuni nafaqat tushunarli, balki yodda saqlashni ham osonlashtiradi.

d) Masofaviy va aralash o‘qitish imkonini yaratadi: Raqamli texnologiyalar ta’limni joy va vaqt chegaralaridan xoli qiladi. Onlayn platformalar, videodarslar, elektron resurslar yordamida o‘quvchilar istalgan joydan ta’lim olishi mumkin. Aralash (blended learning) modelining keng qo‘llanishi o‘qitish jarayonini yanada moslashuvchan qiladi.

e) Innovatsion o‘quv metodlarini shakllantiradi: Virtual laboratoriyalar, raqamli simulyatorlar, AR/VR texnologiyalar, adaptiv o‘qitish tizimlari ta’limda yangi pedagogik metodlarni joriy etadi. Bu esa o‘quvchilarni kreativ fikrlashga, ilmiy izlanishga, mustaqil tahlil qilishga undaydi.

Raqamli texnologiyalar — nafaqat qo‘shimcha vosita, balki zamonaviy ta’limning ajralmas tarkibiy qismidir.

Barqaror ta’lim modeli komponentlari

Barqaror ta’lim modeli – bu zamonaviy raqamli iqtisodiyot talablariga mos, o‘quvchilarning kompetensiyalarini izchil rivojlantirishni ta’minlaydigan, texnologik, ijtimoiy, iqtisodiy va pedagogik omillar bilan uyg‘unlashgan ta’lim tizimidir. Bunday modelning samarali ishlashi uchun bir nechta asosiy komponentlar o‘zaro uzviy bog‘liq holda faoliyat yuritishi zarur.

1. Pedagogik komponent

Barqaror ta’limning markazida zamonaviy pedagogik yondashuvlar turadi. Ularga quyidagilar kiradi:

kompetensiyaviy yondashuv – bilimdan ko‘ra amaliy ko‘nikma va malakalarni shakllantirishni ustuvor qiladi;

shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim – har bir o‘quvchining individual ehtiyojlari, qobiliyati va o‘rganish tezligiga moslashadi;

STEAM yondashuvi (fan–texnika–muhandislik–san’at–matematika integratsiyasi) – fanni amaliyot bilan bog‘laydi;

muammo asosida o‘qitish (PBL) va loyiha metodlari – o‘quvchini faol izlanishga undaydi. Mazkur pedagogik baza raqamli texnologiyalar bilan boyitilganda o‘quvchilarda mustaqil fikr yuritish, tahlil qilish, kreativ yondashuv va kommunikativ kompetensiyalar shakllanadi.

2. Texnologik komponent

Raqamli transformatsiyaning bosh omili – bu ta’lim jarayonida texnologik vositalarning samarali qo‘llanishidir. Bunga quyidagilar kiradi:

sun‘iy intellekt (AI) asosidagi tizimlar;

AR/VR texnologiyalari;

3D modellashtirish va animatsiya;

IoT asosidagi laboratoriya jihozlari;

multimedia, simulyatorlar, virtual tajribalar;

LMS platformalari (Moodle, Google Classroom, EduKey).

Ushbu texnologiyalar murakkab mavzularni vizual, interfaol va aniq shaklda tushuntirishga xizmat qiladi. Raqamli texnologiyalar yordamida o‘quvchi nafaqat biladi, balki tajriba qiladi, kuzatadi, sinovdan o‘tkazadi va xulosa chiqaradi.

3. Ijtimoiy komponent

Barqaror ta’lim modeli jamiyatning barcha qatlamlari uchun teng imkoniyatlar yaratishni ko‘zda tutadi. U quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

ta’limning inklyuzivligi va har bir yosh toifasi uchun ochiqqligi;

ijtimoiy-iqtisodiy sharoiti turlicha bo‘lgan o‘quvchilar uchun raqamli resurslardan foydalanish imkoniyatini yaratish;

masofaviy va aralash o‘qitish orqali geografik tengsizliklarni kamaytirish;

ta’lim jarayonida ota-ona, jamiyat va ta’lim muassasalari o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash.

4. Iqtisodiy komponent

Barqaror ta’limning iqtisodiy omili o‘quv jarayonining tejamkor, samarali va innovatsion xizmatlar bilan boyitilgan bo‘lishini ta’minlaydi. Bunga:

ta’limga yo‘naltirilgan investitsiyalar;

EdTech startaplarining rivojlanishi;

o‘quv jarayonida raqamli iqtisodiy modellardan foydalanish;

resurslardan oqilona foydalanish;

davlat–xususiy sheriklik asosida ta’lim loyihalarining kengayishi kiradi.

Bunday iqtisodiy asos ta’limning raqobatbardoshligini oshiradi va yangiliklarni joriy etishni tezlashtiradi.

5. Ekologik komponent

Zamonaviy ta’lim modeli ekologik barqarorlik tamoyillariga ham tayanadi:

elektron darsliklar orqali qog‘oz sarfini kamaytirish;

energiya tejamkor texnologiyalardan foydalanish;

ekologik ong va madaniyatni shakllantirish;

ekologiya faniga doir raqamli resurslar va simulyatsiyalar qo‘llash.

Raqamli texnologiyalar ekologik ta’limni ham rivojlantirib, yoshlarning barqaror taraqqiyotga oid bilimlarini kengaytiradi.

Mazkur komponentlarning uyg‘unlashuvi barqaror ta’lim modelini shakllantiradi. Bu model zamonaviy raqamli iqtisodiyot talablariga moslashgan, innovatsion fikrlaydigan, malakali va raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashga xizmat qiladi. Shu bois barqaror ta’lim — bu faqat didaktik tizim emas, balki jamiyatning kelajak rivojlanishini belgilovchi strategik mexanizmdir.

Raqamli iqtisodiyot ekotizimi ta’lim tizimida barqaror rivojlanishning yangi paradigmasini shakllantirmoqda. Ta’limning raqamli modelga moslashtirilishi o‘quvchilarning fazoviy tasavvuri, mantiqiy fikrlashi, kreativ yondashuvi va mustaqil ta’lim ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shablondagi ilmiy asoslashlar raqamli texnologiyalarni ta’limga tatbiq etish samaradorligi yuqori ekanini ko‘rsatadi

Xulosa qilib aytganda, raqamli ekonomika va ta’lim sektori o‘rtasidagi sinergiya mamlakatning innovatsion salohiyati, raqobatbardoshligi va inson kapitalining sifatini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. OECD (2020). Digital Economy Outlook 2020. OECD Publishing.
2. UNESCO (2021). Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education.
3. Turg‘unov A. M. Ta’limda raqamli texnologiyalar. – Toshkent: Innovatsiya, 2022.
4. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi.
5. Egamova Sh. B., Asrayev S. U. Zamonaviy raqamli vositalar yordamida geometriya darslarining samaradorligini oshirish

TA’LIM MUASSASALARIDA RAQAMLI BOSHQARUV TIZIMLARI ARXITEKTURASI

Samijonov Sardorbek Soxibjon o‘g‘li

Toshkent International University of Education

Universitetining Ta’lim muassasalari boshqaruvi (MSc) yo‘nalishi magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta’lim muassasalarida raqamli boshqaruv arxitekturasini va uni bosqichma-bosqich joriy etish modeli va ta’lim sifati hamda inson kapitali rivojiga ta’siri yoritilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli boshqaruv, ta’lim menejmenti, EMIS, LMS, elektron hujjat aylanishi, monitoring, raqamli transformatsiya, inson kapitali.

Abstract. This article discusses the digital management architecture in educational institutions, its phased implementation model, and its impact on the quality of education and human capital development.

Keywords: digital management, educational management, EMIS, LMS, electronic document flow, monitoring, digital transformation, human capital.

Аннотация. В данной статье рассматриваются поэтапная модель внедрения цифрового управления в образовательных организациях и его влияние на качество образования и развитие человеческого капитала.

Ключевые слова: цифровое управление, управление образованием, EMIS, LMS, электронный документооборот, мониторинг, цифровая трансформация.

Ta’lim muassasasining raqamli boshqaruv arxitekturasini odatda bir necha o‘zaro bog‘langan komponentlardan tashkil topadi. Ularning markazida ta’lim boshqaruvi axborot tizimi — EMIS turadi. EMIS muassasada olib borilayotgan ta’lim-tarbiya jarayoni, kadrlar tarkibi, o‘quvchilar kontingenti, moddiy-texnik baza, moliyaviy oqimlar va boshqa ko‘rsatkichlarga oid ma’lumotlarni yagona ma’lumotlar bazasida jamlaydi. Mazkur tizim orqali rahbar muassasaning real holatini tezkor kuzatishi, ichki va tashqi hisobotlarni avtomatik shakllantirishi, resurslar rejalashtirilishini ma’lumotlarga tayanib amalga oshirishi mumkin bo‘ladi.

Boshqa tomondan, ta’lim jarayonining bevosita tashkil etilishi va monitoringi LMS platformalari orqali qo‘llab-quvvatlanadi. LMS tizimlari o‘quv dasturlari, mavzular, topshiriqlar, testlar, reytinglar va o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanish portfellarini yagona raqamli muhitda mujassamlashtiradi. O‘qituvchi dars materiallarini joylashtiradi, topshiriqlarni beradi, avtomatik yoki yarim avtomatik baholash mexanizmlaridan foydalanadi, talabalar esa o‘zlashtirish dinamikasini kuzatib boradi. Bu jarayon EMIS bilan integratsiya qilinganida, ta’lim sifati bo‘yicha to‘liq monitoring tizimi shakllanadi: muassasa rahbari bir vaqtning o‘zida ham statistik ko‘rsatkichlarni, ham konkret guruh va o‘quvchilar kesimidagi o‘zgarishlarni ko‘ra oladi. Raqamli boshqaruv arxitekturasining yana bir muhim qatlami elektron hujjat aylanishi tizimidir. Buyruqlar, ichki me’yoriy hujjatlar, dars jadvali, yillik ish rejasi, pedagogik kengash bayonnomalari, metodik qo‘llanmalar kabi hujjatlar elektron raqamli imzo bilan tasdiqlanib, yagona hujjat bazasida saqlanadi. Bu nafaqat hujjatlarni tezkor izlash va ularga masofadan turib murojaat qilish imkonini yaratadi, balki hujjatlarning ijrosi ustidan nazoratni kuchaytiradi. Elektron hujjat aylanishi tizimi

EMIS bilan birga ishlaganda, masalan, tasdiqlangan o‘quv rejasidagi o‘zgarishlar avtomatik ravishda LMS dagi fanlar tuzilmasiga aks ettirilishi mumkin.

Monitoring va tahlil tizimlari butun arxitekturaning “analitik yuragi” hisoblanadi. Raqamli boshqaruv sharoitida oddiy statistik hisobotlar bilan cheklanib bo‘lmaydi; ko‘p yillik tendensiyalarni ko‘rsata oladigan grafiklar, prognoz modellar, qiyosiy tahlillar zarur bo‘ladi. Shuning uchun zamonaviy tizimlarda katta hajmli ma’lumotlar bilan ishlash (Big Data), o‘qitish tahlili (learning analytics) va hatto sun’iy intellekt algoritmlaridan foydalanish yo‘lga qo‘yilmoqda. Sun’iy intellekt texnologiyalarining til o‘qitishdagi qo‘llanilishi bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar ularning ta’lim jarayonini individuallashtirish va tezkor teskari aloqa ta’minlashdagi samaradorligini ko‘rsatgan. Shu tajribani boshqaruv tizimiga tatbiq etish ham mumkin: masalan, o‘quvchilarning uzoq muddatli natijalarini analiz qilish asosida xavf guruhlarini aniqlash va ularga yo‘naltirilgan qo‘shimcha dasturlar ishlab chiqish.

Shunday qilib, EMIS, LMS, elektron hujjat aylanishi va analitik modul bir-birini to‘ldirgan holda ta’lim muassasasining kompleks raqamli boshqaruv tizimini shakllantiradi. Bunda texnik integratsiya bilan bir qatorda, boshqaruv jarayonlarining qayta loyihalaniishi ham muhim: jarayonlar raqamli muhit talablariga mos ravishda soddalashtirilishi, takrorlanuvchi funksiyalar qisqartirilishi va mas’uliyat chegaralari aniq belgilanishi kerak. Raqamli boshqaruv tizimini muvaffaqiyatli joriy etish birdaniga amalga oshiriladigan texnik tadbir emas, balki puxta rejalashtirilgan, bir necha bosqichdan iborat kompleks transformatsiya jarayonidir. Avvalo, diagnostika bosqichida muassasaning mavjud holati, texnik infratuzilma darajasi, kadrlar salohiyati, rahbar va pedagoglarning raqamli kompetensiyasi, mavjud axborot tizimlari va ularning o‘zaro uyg‘unlashish darajasi tahlil qilinadi. Bu bosqichda real vaziyatga asoslangan holda, qaysi yo‘nalishlarda birinchi navbatda o‘zgarishlar zarurligi aniqlanadi.

Keyingi bosqichda raqamli boshqaruv modeli loyihalashtiriladi. Unda tizim arxitekturasini, ma’lumotlar oqimlari, foydalanuvchi rollari, xavfsizlik siyosati, texnik platformalar, dasturiy yechimlar va ularning integratsiya sxemasi belgilab olinadi. Loyihalash jarayonida pedagogik manfaatlar, o‘qituvchilarning ish yuklamasi, o‘quvchilarning raqamli muhitga moslashuv imkoniyatlari alohida e’tibor bilan ko‘rib chiqilishi lozim. Aks holda, joriy etilgan tizim amalda foydalanilmaydigan, faqat hisobot uchun zarur bo‘lgan “formallikka” aylanib qolishi mumkin.

Texnik joriy etish bosqichida serverlar, lokal tarmoq, internet kanallari, kompyuter va planshetlar, proyektorlar kabi qurilmalar modernizatsiya qilinadi, zarur dasturiy ta’minotlar o‘rnatiladi va ularning xavfsiz ishlashi ta’minlanadi. Shu bilan birga, tizimni joriy etish jarayonida eng muhim omillardan biri — bu xodimlarni o‘qitishdir. Raqamli boshqaruvni joriy etish bo‘yicha xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, agar pedagoglar va rahbarlar tizim imkoniyatlarini to‘liq tushunmasa, o‘z ishini yengillashtirish o‘rniga qo‘shimcha yuk sifatida qabul qilsa, loyiha samaradorligi keskin pasayadi. Shu sababli, malaka oshirish kurslari va amaliy treninglar nafaqat texnik ko‘nikmalarni, balki raqamli pedagogika va raqamli menejment tamoyillarini ham qamrab olishi zarur. So‘nggi bosqich sinov va takomillashtirishdan iborat bo‘lib, bir yoki bir nechta pilot muassasalarda tizim real sharoitda ishlatilib ko‘riladi, foydalanuvchilar fikri, texnik xatolar, jarayonlardagi nomutanosibliklar tahlil qilinadi va zarur tuzatishlar kiritiladi. Shundan keyin raqamli boshqaruv tizimi keng ko‘lamda tatbiq etish uchun tayyor holatga keltiriladi. Muhimi, bu jarayon yakuniy nuqta emas, balki uzluksiz rivojlanish va takomillashtirish davrining boshlanishi sifatida qaralishi lozim.

O‘zbekiston ta’lim tizimida so‘nggi yillarda raqamli transformatsiya jarayonlari sezilarli darajada jadallashdi. Maktablarda elektron kundalik, elektron darsliklar, masofaviy ta’lim platformalari joriy etildi; oliy ta’lim muassasalarida HEMIS kabi axborot tizimlari faol ishlamoqda. Bu jarayonlar davlat siyosatida belgilangan “Raqamli O‘zbekiston” strategiyasi va ta’lim sohasini rivojlantirishga qaratilgan investitsion dasturlar bilan chambarchas bog‘liqdir. Pedagoglar malakasini oshirish va ularning raqamli kompetensiyasini rivojlantirishga yo‘naltirilgan ko‘plab loyihalar amalga oshirilmoqda; ularning ayrimlari xalqaro hamkorlik asosida tashkil etilgan bo‘lib, raqamli ta’lim texnologiyalaridan samarali foydalanish bo‘yicha treninglar tizimli yo‘lga qo‘yilgan.

Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarini boshqarish sohasida ham raqamli yondashuvlar kuchayib bormoqda. Rahbarlarning ilmiy-metodik tayyorgarligini oshirish, boshqaruvning zamonaviy modellarini o‘zlashtirish, ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirish bo‘yicha maxsus kurslar va modullar ishlab chiqilgan. Shu bilan birga, ayrim hududlarda infratuzilmaning yetarli emasligi, internet tezligining pastligi, kiberxavfsizlikka doir bilim va ko‘nikmalar kamligi, raqamli tizimlar o‘rtasida integratsiya yetarlicha yo‘lga qo‘yilmagani kabi muammolar ham mavjud.

Bu muammolarni bartaraf etish uchun raqamli infratuzilmani rivojlantirishga qaratilgan investitsiyalar hajmini oshirish, xodimlar uchun uzluksiz kasbiy rivojlanish mexanizmlarini kuchaytirish, axborot xavfsizligi siyosatini takomillashtirish zarur. Kelgusida ta’lim muassasalarini boshqarishda raqamli ekotizimni to‘liq shakllantirish, ya’ni maktab, kollej, litsey va oliy ta’lim muassasalari o‘rtasida yagona axborot makonini yaratish, o‘quvchi portfelini “beshikdan diplomgacha” raqamli kuzatib borish tizimini yo‘lga qo‘yish ustuvor vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda. Ta’lim muassasalarida raqamli boshqaruv tizimlarini joriy etish zamonaviy ta’lim siyosatining ajralmas qismi bo‘lib, u nafaqat texnik modernizatsiya, balki boshqaruv madaniyatini tubdan yangilash, inson kapitalini rivojlantirish va ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan kompleks jarayon sifatida qaralishi lozim.

Raqamli boshqaruv tizimlari EMIS, LMS, elektron hujjat aylanishi va analitik modullardan iborat bo‘lgan yagona arxitektura orqali muassasa faoliyatining barcha bo‘g‘inlarini qamrab oladi. Bu tizimlar yordamida rahbarlar va pedagoglar real vaqt rejimida ishonchli ma’lumotlarga tayanib, ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilish, ta’lim natijalarini chuqur tahlil qilish va resurslardan samarali foydalanish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. O‘zbekiston ta’lim tizimida olib borilayotgan islohotlar raqamli boshqaruvni rivojlantirish uchun zarur normativ-huquqiy va institutsional asoslarni yaratib bermoqda. Biroq mavjud infratuzilma, kadrlar tayyorgarligi va tizimlar integratsiyasi bilan bog‘liq muammolarni izchil hal etish talab etiladi. Raqamli boshqaruvni joriy etish jarayonida pedagog va rahbarlarning kasbiy-raqamli kompetensiyasiga sarmoya kiritish, ularni zamonaviy boshqaruv nazariyalari va raqamli texnologiyalar bilan qurollantirish hal qiluvchi omil bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **OECD (2020).** *Digital Education Outlook 2020: 21st Century Technologies and Innovations.* OECD Publishing.
2. **UNESCO Institute for Statistics (UIS).** *Education Management Information System (EMIS) Standards.* Montreal, 2020.

3. Tatnall, A. (2020). *Technologies for Education Management*. Springer.
4. Watson, S. (2019). “Implementing EMIS in Developing Countries.” *International Journal of Educational Development*, 68, 23–34.
5. Bates, T. (2019). *Teaching in a Digital Age*. BCcampus Publishing.
6. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). *Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning*. Center for Curriculum Redesign.
7. Karimov, B. (2022). “Ta’lim tizimida raqamli boshqaruvning metodik asoslari.” *Pedagogika va psixologiya jurnali*, №4, 45–53.

TA’LIM MUASSASALARIDA RAQAMLI BOSHQARUV TIZIMLARI

Samijonov Sardorbek Soxibjon o‘g‘li

Toshkent International University of Education

Universitetining Ta’lim muassasalari

boshqaruvi (MSc) yo‘nalishi magistranti

Annotatsiya. O‘zbekiston ta’lim tizimida olib borilayotgan islohotlar, raqamli infratuzilmaga kiritilayotgan investitsiyalar hamda rahbar va pedagoglarning kasbiy-raqamli kompetensiyasini rivojlantirish masalalari tahliliy yondashuv asosida ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijasida ta’lim muassasalarida raqamli boshqaruvni bosqichma-bosqich joriy etish modeli va uning ta’lim sifati hamda inson kapitali rivojiga ta’siri asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: raqamli boshqaruv, ta’lim menejmenti, PISA, TIMSS, elektron hujjat aylanishi, monitoring, raqamli transformatsiya, inson kapitali

Abstract. The paper also examines current reforms in Uzbekistan’s education system, investments in digital infrastructure, and the development of digital competencies among school leaders and teachers. As a result, a phased model for implementing digital management in educational organizations is proposed, and its impact on education quality and human capital development is substantiated.

Keywords: digital management, educational management, PISA, TIMSS, electronic document flow, monitoring, digital transformation, human capital.

Аннотация. Анализируются проводимые в Узбекистане реформы, инвестиции в цифровую инфраструктуру, а также развитие цифровых компетенций руководителей и педагогов. В результате обосновывается поэтапная модель внедрения цифрового управления в образовательных организациях и его влияние на качество образования и развитие человеческого капитала.

Ключевые слова: цифровое управление, управление образованием, PISA, TIMSS, электронный документооборот, мониторинг, цифровая трансформация.

Globalashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida ta’lim tizimi jamiyat taraqqiyotining strategik resursiga aylanib bormoqda. Ta’lim muassasalari oldida nafaqat o‘quvchilarni sifatli bilim va kompetensiyalar bilan qurollantirish, balki tezkor o‘zgarayotgan axborot makoniga moslashgan, raqamli tafakkurga ega inson kapitalini shakllantirish vazifasi turibdi. Bunday sharoitda boshqaruvning an’anaviy, qog‘ozga asoslangan, ko‘p bosqichli byurokratik modellari zamonaviy talablarga javob bermaydi. Ta’lim jarayonini, resurslar taqsimotini va natijadorlikni boshqarishda real vaqt rejimida ishlaydigan, aniq statistik ma’lumotlarga tayanadigan raqamli boshqaruv tizimlari zarur bo‘lmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, o‘qituvchilar malakasini oshirish, xalqaro baholash dasturlarida ishtirokni kengaytirish bilan bir qatorda, boshqaruvni raqamlashtirish masalasi ham ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan. Prezident qarorlari va davlat dasturlarida ta’lim tashkilotlarida axborot tizimlarini joriy etish, elektron hujjat aylanishiga o‘tish, raqamli ta’lim platformalaridan foydalanish bo‘yicha aniq vazifalar belgilab berilgan. Biroq raqamli boshqaruv tizimlarini joriy etish faqat dasturiy ta’minot

oʻrnatish bilan cheklanmaydi; u butun boshqaruv madaniyatini, rahbar va pedagoglarning kasbiy roli va masʼuliyatini, resurslar rejalashtirilishini qayta koʻrib chiqishni talab etadi.

Mazkur tezisning maqsadi taʼlim muassasalarida raqamli boshqaruv tizimlarini joriy etishning nazariy asoslarini yoritish, mavjud xalqaro va milliy tajribalarni tahlil qilish, asosiy komponentlar mazmunini ochish hamda amaliy joriy etish bosqichlari va kutilayotgan natijalarni ilmiy asoslashdan iboratdir.

Taʼlim sohasida raqamli boshqaruv tushunchasi boshqaruv jarayonlarining axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida loyihalanishi, tashkil etilishi, monitoring qilinishi va baholanishini anglatadi. Bunda muassasa faoliyatining barcha boʻgʻinlari — strategik rejalashtirish, kadrlarga oid qarorlar, oʻquv jarayonini tashkil etish, moliyaviy va moddiy-texnik resurslarni boshqarish, sifat monitoringi — yagona axborot makonida integratsiyalashgan holda faoliyat yuritadi.

Raqamli boshqaruv kibernetik boshqaruv nazariyasiga tayangan holda “kirish–chiqish–qayta aloqa” mexanizmini raqamli muhitda amalga oshiradi: taʼlim jarayonidan olinayotgan maʼlumotlar real vaqt rejimida tizimga kirib keladi, ular tahlil qilinadi va natijalar asosida yangi boshqaruv qarorlari qabul qilinadi. Sifat menejmenti konsepsiyasiga koʻra, bunday tizim taʼlim sifatini uzluksiz yaxshilashga yoʻnaltirilgan boʻlib, maʼlumotlar asosida qaror qabul qilish (data-driven management) tamoyili ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Taʼlim muassasalarida raqamli boshqaruvning joriy etilishi oʻz mohiyatiga koʻra tizimli yondashuvni talab etadi, chunki raqamli transformatsiya jarayoni faqat texnik vositalarni oʻrnatish emas, balki butun boshqaruv falsafasini qayta koʻrib chiqishga olib keladi. Raqamlashtirish jarayonining muvaffaqiyatli kechishi uchun, avvalo, taʼlim tashkilotida mavjud ichki jarayonlar, boshqaruv strukturalari, axborot oqimlari va faoliyat mexanizmlari tahlil qilinishi lozim. Zero, xalqaro tajriba shuni koʻrsatadiki, raqamli boshqaruvning asosiy afzalligi – boshqaruv jarayonining obyektiv maʼlumotlar asosida amalga oshirilishidir. Finlyandiya, Janubiy Koreya, Singapur kabi ilgʻor taʼlim tizimlarida EMIS, LMS, elektron portfoliolar va analitik kuzatuv platformalari orqali oʻquvchilarning yillik rivojlanish xaritalari shakllantiriladi, har bir sinf yoki mutaxassislik boʻyicha taʼlim natijalaridagi oʻzgarishlar real vaqt rejimida qayd etiladi. Bunday tizimlar Oʻzbekiston taʼlim tizimida ham bosqichma-bosqich joriy etilayotgan boʻlib, bu boshqaruv qarorlarining maʼlumotlarga asoslangan, shaffof va strategik ahamiyatga ega boʻlishini taʼminlaydi.

Raqamli boshqaruv tizimlari samaradorligining yana bir muhim jihati – bu taʼlim muassasasining ichki resurslarini optimallashtirishdir. Oʻqituvchilarning ish yuklamalarini qayta taqsimlash, dars jadvallarini avtomatlashtirish, boʻsh auditoriyalar va texnik vositalarning real vaqt rejimida monitoringi orqali resurslardan foydalanish samaradorligi keskin oshadi. Natijada taʼlim jarayonidagi turli uzilishlar, ortiqcha byurokratiya va maʼlumotlar takrorlanishining oldi olinadi. Shuningdek, raqamli boshqaruv mexanizmlarining joriy etilishi taʼlim sifati monitoringini yangi bosqichga olib chiqadi: oʻquvchilar oʻzlashtirish darajasining mavzular kesimidagi chuqur tahlili, oʻqituvchilar faoliyatining samaradorlik koʻrsatkichlari, milliy va xalqaro baholash dasturlari indikatorlari hamda isteʼmolchi–ota-onalar fikri asosida kompleks baholash amalga oshiriladi. Bunday integratsiyalashgan boshqaruv modeli taʼlim sifatini oshirishda muhim omil boʻlib, taʼlim jarayonidagi oʻzgarishlarni prognozlash, strategik rivojlanish boʻyicha aniq rejalashtirishni yoʻlga qoʻyadi.

Zamonaviy ta’lim menejmentida inson kapitaliga sarmoya kiritish, xususan, rahbar va pedagoglarning kasbiy rivojlanishi raqamli transformatsiya muvaffaqiyatining hal qiluvchi omillaridan biri hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, o’qituvchilarning malakasi, pedagogik va raqamli kompetensiyalariga tizimli investitsiyalar yo’naltirilgan davlatlarda o’quvchilarning PISA va TIMSS kabi xalqaro baholash dasturlaridagi natijalari sezilarli darajada yuqori bo’ladi. Shu nuqtayi nazardan qaralganda, raqamli boshqaruv tizimlarini joriy etish faqat texnik loyiha emas, balki ta’lim tizimining inson resurslarini rivojlantirish bilan chambarchas bog’liq bo’lgan kompleks pedagogik-menejerlik vazifadir.

Umumiy o’rta ta’lim muassasalarini boshqarish bo’yicha o’tkazilgan tadqiqotlar rahbarlarning ilmiy-nazariy, psixologik-pedagogik va ilmiy-metodik tayyorgarligini kuchaytirish muhimligini ko’rsatadi. Raqamli boshqaruv tizimlari aynan shunday tayyorgarlikni talab qiladi: rahbar yangi raqamli yechimlarni tanlash, ulardan samarali foydalanish, jamoani o’zgarishlarga tayyorlash, pedagogik jarayonni ilmiy asosda boshqarish ko’nikmalariga ega bo’lishi zarur. Shunday qilib, raqamli boshqaruv nazariy jihatdan ta’limni modernizatsiya qilishning ajralmas qismi bo’lib, amaliyotda esa rahbarning kasbiy kompetensiyasi bilan uzviy bog’liq bo’lgan boshqaruv madaniyatini ifoda etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **OECD (2020).** *Digital Education Outlook 2020: 21st Century Technologies and Innovations.* OECD Publishing.
2. UNESCO Institute for Statistics (UIS). *Education Management Information System (EMIS) Standards.* Montreal, 2020.
3. Selwyn, N. (2016). *Education and Technology: Key Issues and Debates.* Routledge.
4. Westerman, G. (2014). *Leading Digital: Turning Technology into Business Transformation.* Harvard Business Review Press.
5. Anderson, T. (2017). *The Theory and Practice of Online Learning.* AU Press.
6. Ergashev, M. (2021). “Raqamli iqtisodiyot sharoitida ta’lim menejmenti.” *Oliy ta’lim muammolari*, №6

SUN’IY INTELEKTNING TA’LIM SOHASIDAGI ROLI VA UNI O‘ZBEKISTON TA’LIM TIZIMIGA JORIY ETISH MASALALARI: MUAMMOLAR VA ILMIY- NAZARIY YONDASHUVLAR

Xurramov Bahodir Sapparovich,

*O‘zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish
akademiyasi, Elektron ta’lim bo‘limi xodimi*

Anotatsiya

Ushbu maqolada sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining zamonaviy ta’lim jarayonidagi o‘rni, ta’lim sifatiga ta’siri, o‘quvchi motivatsiyasini oshirishdagi roli, xalqaro ilmiy tadqiqotlar asosida shakllangan ilmiy xulosalar hamda O‘zbekiston ta’lim tizimiga mos holda joriy etish mexanizmlari tahlil qilinadi. Maqola sun’iy intellektning afzalliklari, cheklovlari, xavf-xatarlari, shuningdek, O‘zbekistonning pedagogik amaliyotida ushbu texnologiyalarni keng qo‘llash imkoniyatlari bilan boyitilgan. Adabiyotlarda keltirilgan ilmiy qarashlar, tajribalar va natijalardan kelib chiqib, sun’iy intellektning milliy ta’lim tizimiga integratsiyasiga oid tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, raqamli ta’lim, shaxsiylashtirilgan o‘qitish, pedagogik innovatsiyalar, O‘zbekiston ta’limi, AI-tutor, ta’lim texnologiyalari.

Kirish. Bugungi globallashuv jarayonida inson hayotini ilm-ma’rifat, zamonaviy bilim va ta’lim taraqqiyotisiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Fan va texnologiyalarning jadal rivojlanishi natijasida ta’lim jamiyat taraqqiyotining bosh omillaridan biriga aylandi. Jahonning yetakchi davlatlari ta’limni modernizatsiya qilish, innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish va raqamli kompetensiyalarni shakllantirishni eng muhim ustuvor vazifalar qatoriga qo‘yayotgani bejiz emas. Chunki har qanday mamlakatning kelajakdagi barqaror taraqqiyoti, avvalo, uning ta’lim tizimida erishilgan yutuqlar, yaratilgan sharoitlar hamda yosh avlodning zamon bilan hamnafas bo‘lish darajasi bilan chambarchas bog‘liq.

Raqamli texnologiyalar hayotning barcha jabhalariga chuqur kirib kelayotgan hozirgi davrda ta’lim tizimi ham tub islohotlarni talab qilmoqda. Ayniqsa, sun’iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi va kundalik hayotga kirib kelishi ta’lim jarayonida yangi pedagogik yondashuvlar, metodlar va kompetensiyalarni shakllantirishni zaruratga aylantirdi. Bugungi yoshlar global axborot oqimi, internet va raqamli muhitda yashayotganini inobatga olsak, ularning zamonaviy bilimlarga ega bo‘lishi, texnologiyalarni ongli va xavfsiz ishlatishi, kiberxavfsizlik madaniyatini o‘zlashtirishi ta’lim islohotlarining eng muhim maqsadlaridan biridir.

Raqamli texnologiyalar, jumladan sun’iy intellektning keng tarqalishi bir tomondan yangi imkoniyatlar yaratgan bo‘lsa, boshqa tomondan ma’lum xavf va xatarlarni ham yuzaga keltirmoqda. Shu bois yoshlarning raqamli savodxonligini oshirish, ularni kiberxavflardan himoya qilish, zamonaviy kasbiy va psixologik ko‘nikmalarni shakllantirish, innovatsion fikrlashni rivojlantirish bevosita ta’lim tizimining sifatiga bog‘liq.

Ayniqsa, sun’iy intellektning ta’lim sohasiga kirib kelishi jarayonni tubdan o‘zgartirmoqda. AI yordamida shaxsiylashtirilgan ta’lim, aqlli tahlil, avtomatlashtirilgan

baholash, virtual o‘qituvchilar va interaktiv o‘quv muhiti shakllanmoqda. Bu esa o‘qituvchi va o‘quvchi faoliyati, bilim olish usullari hamda ta’lim mazmunini qayta ko‘rib chiqishni talab etadi.

So‘nggi yillarda sun‘iy intellekt texnologiyalari dunyo ta’lim tizimini tubdan o‘zgartiruvchi kuch sifatida maydonga chiqdi. Dastlab sanoat, tibbiyot, iqtisodiyot kabi sohalarda keng qo‘llanila boshlangan SI vositalari bugungi kunda ta’lim jarayonining uzviy qismiga aylanib bormoqda. Bu jarayon, avvalo, raqamli transformatsiyaning global sur‘atlari, zamonaviy kompetensiyalarga qo‘yilayotgan talablar, o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilgan yondashuvning ustuvorligi va o‘qituvchilarning mehnat unumdorligini oshirish zarurati bilan izohlanadi.

Xalqaro ilmiy izlanishlar sun‘iy intellektning ta’lim jarayoniga ijobiy ta’sirini chuqur asoslab bergan. Wang (2024) tomonidan o‘tkazilgan sistematik tahlil sun‘iy intellekt o‘quv natijalarini sezilarli darajada oshirishini ko‘rsatadi. Garzón (2025), Bond (2024), Castillo-Martínez (2024) kabi tadqiqotchilar o‘z asarlarida AI texnologiyalarining ta’limda adaptivlik, shaxsiylashtirilgan o‘qitish, baholash jarayonini avtomatlashtirish va pedagogik samaradorlikni oshirish kabi jihatlardagi ustunliklarini ilmiy asosda yoritadi.

O‘zbekistonning ta’lim sohasida ham so‘nggi yillarda raqamli platformalar keng qo‘llanilmoqda, ta’lim tizimini modernizatsiya qilish bo‘yicha davlat dasturlari qabul qilinmoqda. Sun‘iy intellekt texnologiyalarini joriy etish esa ushbu islohotlarning ajralmas qismiga aylanmoqda. Shu bois, SI imkoniyatlarini ilmiy asosda o‘rganish, ta’limga moslashtirish va samarali integratsiya qilish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri sanalmoqda.

Mamlakatimizda sun‘iy intellekt texnologiyalarini qo‘llab-quvvatlash va ularni ta’lim jarayoniga bosqichma-bosqich joriy qilish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu jarayon zamonaviy raqamli kompetensiyalarga ega yoshlarni tarbiyalash, ta’lim sifatini oshirish, o‘qitishning innovatsion mexanizmlarini joriy etish hamda xalqaro tajribaga mos raqamli ta’lim muhiti yaratishga qaratilgan davlat siyosati bilan uzviy bog‘liqdir..

Jumladan, O‘zbekiston Respublikasida ta’limni modernizatsiya qilish, raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish, elektron kutubxona, masofaviy ta’lim tizimlar, o‘quv jarayonining monitoringini yurituvchi raqamli platformalar va sun‘iy intellekt texnologiyalarini joriy etishga doir islohotlar qator normativ-huquqiy hujjatlarda o‘z aksini topgan. Xususan, 2020 yil 23 sentabrdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-son Qonunida zamonaviy ta’limning innovatsion mazmunini shakllantirish, raqamli ta’lim muhiti yaratish va ilg‘or texnologiyalarni o‘quv jarayonlariga integratsiya qilish ustuvor yo‘nalishlar sifatida belgilangan. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5 oktabrdagi “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-son Farmonda, ta’lim tizimini raqamlashtirish, sun‘iy intellekt va axborot texnologiyalaridan foydalanishni kengaytirish bo‘yicha kompleks vazifalar belgilangan.

Ushbu yo‘nalish O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentabrdagi “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmonda yanada rivojlantirilib, iqtisodiyot va ijtimoiy sohalarda, jumladan ta’lim tizimida ham raqamli transformatsiyaning asosiy yo‘nalishlari belgilab berilgan. Mazkur islohotlarning mantiqiy davomi sifatida 2024 yil 14 oktabrdagi “Sun‘iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-358-son qarorida sun‘iy intellektni rivojlantirish, kadrlar tayyorlash, AI infratuzilmasini kengaytirish va uni ta’lim jarayonlariga tizimli joriy etish bo‘yicha strategik vazifalar ko‘rsatib o‘tilgan.

Shuningdek, Vazirlar Mahkamasining 2025 yil 10 iyuldagi “2025–2026-yillarda sun’iy intellekt texnologiyalari sohasida ustuvor loyihalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi 425-son qarorida ta’lim muassasalarida sun’iy intellektdan foydalanish, AI tajriba maktablarini tashkil etish, pedagoglarning raqamli va texnologik kompetensiyalarini rivojlantirish, o’quv jarayoniga AI-platfomalarini joriy etish bo’yicha amaliy mexanizmlar belgilangan.

O’zbekiston ta’lim tizimida so’nggi yillarda sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etishga qaratilgan tub islohotlar amalga oshirilmoqda. Mamlakatda raqamli ta’lim muhitini shakllantirish, innovatsion o’qitish vositalaridan foydalanish, zamonaviy IT-kadrlarni tayyorlash hamda ta’lim jarayonini texnologik asosda takomillashtirish borasida sezilarli qadamlar qo’yilmoqda. Xususan, umumta’lim maktablarida raqamli ta’lim platfomalarining joriy etilishi, hududlarda IT-maktablarning bosqichma-bosqich tashkil etilishi, oliy ta’lim muassasalarida Data Science, Artificial Intelligence, Machine Learning, Deep Learning kabi yo’nalishlarning kengaytirilishi sun’iy intellekt uchun zarur bo’lgan ilmiy-amaliy asosni yaratmoqda. Bundan tashqari, “Raqamli O’zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida elektron jurnal, elektron kutubxona, masofaviy ta’lim tizimlari hamda o’quv jarayonining monitoringini yurituvchi raqamli platfomalar keng joriy etilmoqda.

Shu bilan birga, sun’iy intellekt texnologiyalarini ta’limga chuqur integratsiya qilish jarayonida bir qator muammolar ham mavjud bo’lib, ular tizimli yechimlarni talab etadi. Avvalo, pedagoglarning sun’iy intellekt bo’yicha savodxonligi yetarli emasligi eng dolzarb masalalardan biridir. O’qituvchilarning aksariyati AI asosidagi vositalardan foydalanish, ulardan metodik jihatdan to’g’ri foydalanish, o’quv jarayonini shaxsiylashtirish yoki tahlil qilish imkoniyatlarini chuqur anglab yetish darajasiga ega emas. Bu esa AI texnologiyalarining to’laqonli joriy etilishiga to’sqinlik qiladi.

Ta’lim tizimida AI bo’yicha metodik qo’llanmalar va didaktik materiallar yetishmayotgani ham muhim muammolardan biridir. Maktab va oliy ta’lim muassasalarida sun’iy intellektdan foydalanishga oid metodik ko’rsatmalar, o’quv dasturlari va amaliy qo’llanmalar hozircha cheklangan. Natijada, o’qituvchilar AI vositalarini o’z darslarida qanday qo’llash, qaysi fan mavzulariga integratsiya qilish va qaysi pedagogik yondashuvlar bilan uyg’unlashtirish masalalarida aniq yo’riqnomaga ega emaslar.

Texnik infratuzilmaning yetarli emasligi ham jarayonning sust kechishiga sabab bo’lmoqda. Qator maktablarda kompyuterlar, planshetlar, yuqori sifatli internet yoki sun’iy intellektni qo’llab-quvvatlovchi dasturiy platfomalar yetishmaydi. Ayrim hududlarda elektron ta’lim resurslaridan to’laqonli foydalanish imkoni yo’qligi sababli AI vositalarining joriy etilishi hududlar bo’yicha nomutanosib kechmoqda.

Bundan tashqari, sun’iy intellektdan foydalanishda etik me’yorlar va xavfsizlik standartlari yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Akademik halollik, plagiatning oldini olish, o’quvchilar tomonidan AI vositalarining noto’g’ri ishlatilishi, shaxsiy ma’lumotlarning himoyasi va raqamli xavfsizlik masalalari bo’yicha yagona me’yoriy-huquqiy asosning mavjud emasligi muammoni yanada murakkablashtiradi. Bu esa ta’limda sun’iy intellektdan foydalanish jarayonini huquqiy va etik jihatdan yaqin kelajakda tizimli tartibga solishni zarur qiladi.

Umuman olganda, O’zbekiston ta’lim tizimida sun’iy intellektni joriy etish bo’yicha ilk bosqichdagi amaliy ishlar ijobiy natijalarni bermoqda. Biroq AI ning ta’limdagi salohiyatidan to’laqonli foydalanish uchun infratuzilmani modernizatsiya qilish, pedagoglarning texnologik

kompetensiyasini oshirish, AI bo'yicha metodik ta'minotni kuchaytirish hamda sun'iy intellektning ta'limdagi qo'llanilishiga oid milliy standartlar va me'yorlarni ishlab chiqish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim jarayonida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish zamonaviy pedagogikaning chuqur nazariy tamoyillari va ilmiy-metodologik yondashuvlari bilan bevosita bog'liq bo'lib, o'qitishning sifatini oshirish, o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, shaxsiylashtirilgan ta'lim muhitini yaratish hamda o'quv jarayonini optimallashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Sun'iy intellektning ta'limdagi o'rni, avvalo, konstruktivizm, adaptiv ta'lim modeli, kognitiv psixologiya va kompetensiyaga asoslangan yondashuv kabi zamonaviy pedagogik konsepsiyalarning talablariga tayangan holda shakllanadi.

Konstruktivizm yondashuviga ko'ra, o'quvchi bilimni tayyor shaklda qabul qilmaydi, balki uni mavjud tajribasi, qiziqishi va individual fikrlash jarayoniga asoslangan holda mustaqil ravishda yaratadi. Sun'iy intellekt texnologiyalari mazkur jarayonni kuchaytiradi: o'quvchining o'rganish uslubini tahlil qiladi, uning kuchli va zaif tomonlarini aniqlaydi, qiyinchilik darajasini baholaydi hamda shu asosda shaxsga yo'naltirilgan o'quv yo'nalishlarini taklif etadi. Bu esa bilimning real konstruksiyasini, ya'ni o'quvchining mavzuni faol ravishda o'zlashtirishini ta'minlaydi.

Adaptiv o'qitish modeli sun'iy intellektning eng muhim ustunliklaridan biri bo'lib, uning asosida o'quvchi haqidagi katta hajmdagi ma'lumotlarni (big data) qayta ishlash, o'rganish tezligini aniqlash va mos topshiriqlarni taklif etish yotadi. Sun'iy intellekt o'quvchining har bir amaliy faoliyatini tahlil qilib boradi, xatolarini aniqlaydi, individual rivojlanish xaritasini yaratadi va dars mazmunini dinamik ravishda moslashtiradi. Natijada, o'quvchi o'z qobiliyati, ehtiyoji va tayyorgarlik darajasidan kelib chiqib, optimal o'quv yo'liga ega bo'ladi.

Ta'limdagi sun'iy intellektning yana bir muhim nazariy asosini kognitiv psixologiya tashkil etadi. Kognitiv yondashuv inson tafakkuri, xotira va idrok jarayonlarini chuqur o'rganishga asoslanadi. Sun'iy intellekt esa ana shu jarayonlarni modellashtiradi, o'quvchining psixologik xususiyatlarini inobatga oladi va uning o'quv jarayonidagi e'tibor, eslab qolish, qayta tiklash hamda tahlil qilish qobiliyatlarini optimallashtiruvchi topshiriqlarni taklif etadi. Bu esa o'quvchining bilimlarni chuqurroq o'zlashtirishiga yordam beradi.

Zamonaviy ta'limning asosiy tamoyillaridan bo'lgan kompetensiyaga asoslangan ta'lim ham sun'iy intellekt texnologiyalari bilan bevosita uyg'unlashadi. Kompetensiya — bu faqat bilim emas, balki amaliy ko'nikma, faoliyatni mustaqil tashkil etish, muammolarni hal qilish va ijodiy yondashuvni ham o'z ichiga oladi. Sun'iy intellekt o'quvchilarni real hayot bilan bog'liq vazifalar orqali o'rgatadi, interaktiv mashqlar, simulyatsiyalar va amaliy stsenariylar yordamida kompetensiyalarning shakllanishiga xizmat qiladi. Natijada, o'quvchi nafaqat nazariy bilimlarga, balki amaliy ko'nikma va zamonaviy raqamli savodxonlikka ega bo'ladi.

Sun'iy intellektning ta'limdagi nazariy-metodologik asoslari uning ta'lim sifatini oshirishdagi ahamiyatini yanada kuchaytiradi. AI tomonidan taqdim etilayotgan tahlil, prognoz qilish va o'quv jarayonini boshqarish imkoniyatlari o'qituvchilarga o'quvchilar bilan samarali ishlash, darsning metodikasini takomillashtirish, o'quv jarayonini individual ehtiyojlarga moslashtirish imkonini beradi. Shu tarzda sun'iy intellekt zamonaviy ta'lim tizimining strategik tarkibiy qismi sifatida kompetensiyaga asoslangan ta'limda ham SI texnologiyalari o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish, tanqidiy fikrlash va algoritmik tafakkurni

shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt o'quv jarayonidagi teskari aloqa mexanizmlarini tez, aniq va individual shaklda taqdim etadi.

Sun'iy intellekt ta'lim tizimining barcha bosqichlarida o'quv jarayonini takomillashtirish, samaradorligini oshirish va innovatsion yondashuvlarni joriy etish uchun keng ko'lamli amaliy imkoniyatlarni taqdim etadi. Ta'limning raqamli transformatsiyasi sharoitida AI vositalaridan foydalanish o'qituvchilar va o'quvchilarga yangi pedagogik imkoniyatlar yaratib, ta'lim mazmuni va metodikasining sifat jihatdan yangilanishiga xizmat qilmoqda.

Birinchi navbatda, sun'iy intellekt shaxsiylashtirilgan o'qitishni amalga oshirishda eng samarali vositalardan biri sifatida ko'riladi. Har bir o'quvchining individual tayyorgarlik darajasi, bilim bo'shliqlari, o'rganish tezligi va psixologik xususiyatlari AI yordamida chuqur tahlil qilinadi. Mazkur tahlil natijalariga asoslanib, sun'iy intellekt har bir o'quvchi uchun moslashtirilgan o'quv materiallari, individual topshiriqlar, takrorlash strategiyalari va o'quv yo'nalishlari yaratadi. Bu esa o'quv jarayonining samaradorligini oshirib, o'quvchining mustaqil o'rganish faoliyatini faollashtiradi.

Sun'iy intellektning amaliy imkoniyatlaridan yana biri - baholash jarayonini avtomatlashtirish va optimallashtirishdir. An'anaviy baholash jarayonida o'qituvchilar testlarni tekshirish, yozma ishlarni o'qish yoki esse tahlil qilishga juda ko'p vaqt sarflaydi. AI esa ushbu jarayonlarni avtomatik tarzda amalga oshiradi, natijada baholash jarayonida inson omilidan kelib chiqishi mumkin bo'lgan subyektivlik va xatoliklar kamayadi. Ayniqsa, testlar, ochiq javobli topshiriqlar, grammatik tahlillar, kod yozish mashqlari va matnli ishlanmalarni aniqlik bilan baholash AI vositalari orqali ancha tez va samarali bo'ladi. Bu, o'z navbatida, o'qituvchiga metodik tayyorgarlik, talabalarga individual izohlar berish va ta'lim jarayonini tashkillashtirishga ko'proq vaqt ajratish imkonini beradi.

Til o'rganish jarayonida sun'iy intellekt vositalarining ahamiyati yana-da yuksakdir. AI texnologiyalari real vaqt rejimida talaffuzni tahlil qiladi, fonetik xatolarni ko'rsatadi, grammatik tuzilmalarni to'g'rilaydi hamda o'quvchining lug'at boyligini oshirish uchun mos mashqlarni ishlab chiqadi. Shuningdek, AI asosidagi virtual suhbatdosh (AI speaking partner)lar til amaliyotini kuchaytirib, o'quvchilarning nutq madaniyati va kommunikativ ko'nikmalarini samarali shakllantiradi.

Sun'iy intellektning ta'limdagi yana bir muhim amaliy yo'nalishi — o'qituvchilarga ko'maklashuvchi metodik yordam tizimlaridir. AI asosidagi vositalar dars ishlanmalari, rejalashtirilgan mavzular bo'yicha slaydlar, testlar banki, differensiallashtirilgan topshiriqlar, konspektlar va murakkab mavzularning soddalashtirilgan izohlarini avtomatik yaratadi. Bu esa o'qituvchilarning darsga tayyorgarlik ko'rish jarayonini sezilarli darajada yengillashtiradi va metodik sifatning o'sishiga xizmat qiladi. Natijada, pedagoglar o'quvchilarning rivojlanishiga, ularning mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini shakllantirishga ko'proq e'tibor qaratish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Inklyuziv ta'lim sohasida sun'iy intellektning o'rni beqiyosdir. Nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun maxsus yaratilgan AI vositalari — matndan nutqqa (text-to-speech), nutqdan matnga (speech-to-text) aylantiruvchi tizimlar, vizual kontentni ovozli izohlovchi dasturlar, eshitish qobiliyati zaif bolalar uchun subtitrilar yaratish, aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar uchun moslashtirilgan mashqlar kabi imkoniyatlarni taqdim etadi. Bu vositalar

ta’limda inklyuzivlikni kuchaytiradi, barcha o’quvchilar uchun teng imkoniyatlar yaratadi hamda ularning o’quv jarayonida to’liq ishtirok etishini ta’minlaydi.

Sun’iy intellektning ta’limdagi amaliy imkoniyatlari bundan ham kengroq bo’lib, ilmiy izlanishlarda AI asosidagi o’quv simulyatorlari, virtual laboratoriyalar, ta’lim analitikasi, o’quvchilarning xulq-atvorini prognozlash, akademik risklarni aniqlash va talabaning muvaffaqiyat darajasini bashorat qilish kabi yo’nalishlar ham alohida ta’kidlanmoqda. Bularning barchasi AI ning ta’lim tizimi samaradorligini oshirishdagi ulkan salohiyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

O’zbekiston ta’lim tizimida sun’iy intellekt texnologiyalarini keng ko’lamda joriy etish zamonning eng muhim talablaridan biriga aylangan. Raqamli transformatsiya jarayonlarining jadallashuvi, global ta’lim standartlari bilan uyg’unlashish, zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirish hamda o’quv jarayonining sifatini oshirish uchun AI texnologiyalaridan foydalanish alohida strategik ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, sun’iy intellektning ta’limga samarali integratsiyasiga qaratilgan bir qator istiqbolli yo’nalishlar dolzarbligicha qolmoqda.

Birinchi navbatda, maktab va oliy ta’lim tizimida sun’iy intellektga oid mahsus fanlar va o’quv kurslarini joriy etish muhim ahamiyatga ega. “Sun’iy intellekt asoslari”, “Ma’lumotlar madaniyati”, “Katta ma’lumotlar analitikasi”, “Axborot xavfsizligi”, “Prompt Engineering” kabi fanlar nafaqat o’quvchilarning texnologik savodxonligini oshiradi, balki ularda mantiqiy fikrlash, algoritmik tafakkur, ijodiy yondashuv va muammolarni tizimli hal qilish ko’nikmalarini shakllantiradi. Bunday fanlarning joriy etilishi O’zbekistonning kelajak avlodini sun’iy intellekt asosiy o’rinni egallagan global raqobat muhitiga tayyorlashda muhim omil bo’lib xizmat qiladi.

O’zbekiston ta’lim tizimi uchun istiqbolli yo’nalishlardan yana biri — milliy ta’lim dasturiga to’liq moslashtirilgan AI-tutorlar yaratishdir. Bunday sun’iy intellektga asoslangan virtual o’qituvchilar matematika, ona tili va adabiyot, fizika, kimyo, tarix, biologiya kabi fanlar bo’yicha o’quvchilar uchun individual o’quv materiallari, interaktiv tushuntirishlar, qiyin mavzular bo’yicha qo’shimcha izohlar va differensial topshiriqlarni taklif qila oladi. AI-tutorlar yordamida o’quvchilar mustaqil ta’lim jarayonini samarali tashkil qilish, bilim darajasini real vaqt rejimida nazorat qilish va bilim bo’shliqlarini tezkor aniqlash imkoniyatiga ega bo’ladilar.

O’qituvchilar uchun sun’iy intellektga asoslangan metodik platformalarni yaratish ham ta’lim tizimida yangi bosqichni boshlab beradi. Bunday platformalar dars ishlanmalari, mavzulashtirilgan test banklari, elektron ko’rgazmali materiallar, topshiriqlar, nazorat ishlari va metodik tavsiyalarni avtomatik yaratish imkoniyatini beradi. Bu esa pedagoglarning mehnatini sezilarli darajada yengillashtiradi, darsga tayyorgarlik jarayonini tezlashtiradi hamda dars sifatining oshishiga xizmat qiladi.

Sun’iy intellektidan foydalanishda milliy etik me’yorlar va huquqiy bazani yaratish ham alohida ahamiyat kasb etadi. Plagiatning oldini olish, o’quvchilar tomonidan AI vositalarining noto’g’ri ishlatilishini cheklash, akademik halollik tamoyillariga rioya qilish, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va data xavfsizligini ta’minlash kabi masalalar tegishli me’yoriy-huquqiy hujjatlar bilan mustahkamlanishi lozim. Bu esa sun’iy intellektning ta’lim jarayonida mas’uliyatli, xavfsiz va etik jihatdan to’g’ri qo’llanishini kafolatlaydi.

Bundan tashqari, sun’iy intellektni ta’limga keng joriy etish texnik infratuzilmani modernizatsiya qilish, maktab va oliy ta’lim muassasalarida yuqori tezlikdagi internet, zamonaviy

kompyuterlar, planshetlar, serverlar va sun’iy intellekt dasturiy ta’minotini ta’minlashni ham taqozo etadi. Infratuzilma yetarli bo’lmagan sharoitda AI texnologiyalarining to’liq ishlashi va ta’lim samaradorligi kutilgan darajada bo’lmaydi. Shu sababli, texnik baza bilan bir qatorda o’qituvchilar va talabalar uchun raqamli madaniyat, texnologik kompetensiya va algoritmik tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilishi zarur.

Shuni takidlash joizku, sun’iy intellektning O’zbekiston ta’lim tizimiga integratsiyasi nafaqat texnologik rivojlanish, balki ta’lim sifatini tubdan oshirish, yoshlarning zamonaviy kasbiy kompetensiyalarini mustahkamlash va ularni global mehnat bozoriga tayyorlash yo’lida muhim strategik qadam hisoblanadi. Ushbu yo’nalish bo’yicha uzoq muddatli strategiyalar, ilmiy asoslangan dasturlar va innovatsion yondashuvlar ta’lim tizimining raqobatbardoshligini ta’minlaydi.

Sun’iy intellekt texnologiyalari zamonaviy ta’lim tizimining rivojlanishida tub burilish yasab, o’qitish jarayonini yanada samarali, interaktiv va shaxsga yo’naltirilgan shaklga olib kelmoqda. Xalqaro ilmiy tadqiqotlar natijalari shuni ko’rsatadiki, AI o’quvchilarning bilimni o’zlashtirish darajasini oshiradi, ularning o’quv jarayoniga qiziqishini kuchaytiradi, motivatsiyani rag’batlantiradi hamda o’qitishning adaptiv mexanizmlarini takomillashtiradi. Sun’iy intellekt o’quv jarayonini tahlil qilish, baholashni avtomatlashtirish, o’quv materiallarini shaxsiylashtirish, o’quvchilarning xatolarini aniq aniqlash va ular bilan ishlashda samarali tavsiyalar berish imkoniyatiga ega ekanligi bilan inson omilidan ustunlik qiladi.

O’zbekiston ta’lim tizimida sun’iy intellektni joriy etish maktab, akademik litsey, kollej va oliy ta’lim bosqichlarida sifat o’zgarishlarini yuzaga keltirish imkonini beradi. Raqamli ta’lim platformalarining kengayishi, IT-maktablar faoliyatining rivoji, oliy ta’limda Data Science va AI yo’nalishlarining keng qo’llanilishi kelgusida sun’iy intellekt sohasida raqobatbardosh kadrlar tayyorlash uchun keng imkoniyat yaratadi. Biroq AI texnologiyalarini muvaffaqiyatli integratsiya qilish pedagoglarning AI-savodxonligi darajasi, metodik qo’llanmalar, texnik infratuzilma va huquqiy me’yorlarning yetarli darajada shakllanishiga ham bog’liqdir.

Shu nuqtai nazardan, ta’lim jarayoniga AI texnologiyalarini tizimli joriy etish quyidagi omillarga tayanishi lozim:

- o’qituvchilar va talabalar uchun sun’iy intellekt asosidagi kompetensiyalarni shakllantirish;
- AI-ni qo’llashga oid milliy etik standartlar va me’yoriy-huquqiy bazani yaratish;
- ta’lim jarayonini qo’llab-quvvatlovchi texnik infratuzilmani modernizatsiya qilish;
- sun’iy intellekt asosidagi o’quv, metodik va analitik platformalarni ishlab chiqish va joriy etish;
- o’quvchilar uchun AI-tutorlar, virtual laboratoriyalar va intellektual o’quv muhiti yaratish.

Natijada sun’iy intellekt nafaqat ta’lim berish sifatini oshiradi, balki shaxsning intellektual salohiyatini ro’zgar, o’quvchilarda mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish ko’nikmalarini rivojlantiradi, zamonaviy mehnat bozorida raqobatbardosh bo’lishi uchun zarur kompetensiyalarni shakllantiradi. Ta’limda sun’iy intellektning samarali joriy etilishi O’zbekistonning global ta’lim makonida o’z o’rnini mustahkamlashi, zamonaviy raqamli iqtisodiyotga mos kadrlarni yetishtirishi va innovatsion taraqqiyotga asos bo’luvchi inson kapitalini rivojlantirishi uchun muhim strategik ahamiyatga ega.

Umuman olganda, sun’iy intellektning imkoniyatlaridan oqilona foydalanish, ilmiy asoslangan islohotlar olib borish va ta’lim jarayonini raqamli transformatsiyaga mos ravishda qayta ko’rib chiqish orqali sun’iy intellekt O’zbekiston ta’lim tizimining ajralmas, samarali va istiqbolli tarkibiy qismiga aylanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar va manbaalar ro’yxati:

1. O’zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentabrdagi “Ta’lim to’g’risida”gi O’RQ-637-son Qonuni.
2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi “O’zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PF-6108-son Farmoni.
3. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 15-iyundagi “O’zbekiston Respublikasida kiberxavfsizlikni ta’minlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PQ-4751-son Qarori.
4. Jumaniyozova M.T. O’qituvchining kasbiy kreativligini takomillashtirish texnologiyalari: monografiya. – Toshkent: Metodist nashriyoti, 2023. – B. 125-146.
5. Ismoilov, T., 2022. Zamonaviy talimda raqamli texnologiyalarning ahamiyati. Физикотехнологического образование, (6).
6. Mirzahmedova, N.D., 2022. Raqamli texnologiyalarining ta’lim sohasida qo’llanilishi. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(5-2), pp.538-545.
7. Fayzullayeva M.A., Raqamli texnologiyalardan foydalanishning ijobiy va salbiy tomonlari // —PEDAGOGIK MAHORAT ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 2023, № 82020. – B. 21-24.
8. Anorboyev. A., Raqamli ko’nikmalarni tizimli shakllantirish orqali kiberxavfni bartaraf etishning istiqboli – Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2022. – B. 790-794.
9. Dina A.T. and Ciornei S.I., 2013. The advantages and disadvantages of computer assisted language learning and teaching for foreign languages. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 76, pp.248- 252.
10. O’razaliyeva S.M., Raqamli asrda psixologik salomatlik: ijtimoiy tarmoqlar va inson ruhiyatiga ta’siri // Zamonaviy dunyoda sotsiologiya va amaliy psixologiya muammolari: to’plam / Toshkent, 2025. –169-172.
11. Sabirova O. Ta’lim sohasida sun’iy intellektdan foydalanish // PPSUTLSC-2024: Practical Problems and Solutions to the Use of Theoretical Laws in the Sciences of the 21st Century xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – Toshkent, 2024. – B. 575-577.
12. Shoisayeva D. Sh. Suniy intellekt texnologiyalarining ta’limda, xususan til o’rganishda qo’llanilishi // *Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman “Ta’lim maydoni tendensiyalari: kompetentsiyalar, innovatsiyalar va texnologiyalar” materiallari.* – 2025. – B. 51-54.

O‘ZBEK TILI TA’LIMIDA SUN’IY INTELLEKTDAN (SI) FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Niyazova Laylo Abdukadirovna

*A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat
milliy instituti “Filologiya fanlari” bo‘limi bosh mutaxassisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek tili va adabiyot ta’limida sun’iy intellekt (SI) texnologiyalaridan foydalanishning zamonaviy yondashuvlari va pedagogik afzalliklari tahlil qilinadi. SI vositalari orqali o‘quvchilarda matnni tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish, individual ta’lim yo‘nalishlarini shakllantirish hamda ijodiy fikrlashni qo‘llab-quvvatlash imkoniyatlari yoritiladi. Maqola SI asosidagi texnologiyalarning o‘qituvchi faoliyatini optimallashtirish, o‘quv jarayonini shaxsga yo‘naltirish hamda ta’lim samaradorligini oshirishdagi roliga e’tibor qaratadi. Tadqiqot yakunida adabiyot ta’limiga SI yechimlarini joriy etishda pedagogik, metodik va etik masalalar bo‘yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, adabiyot ta’limi, raqamli texnologiyalar, ta’lim innovatsiyalari, matn tahlili, adaptiv ta’lim, pedagogik texnologiyalar, interaktiv platformalar, ijodiy fikrlash

Аннотация. В данной статье анализируются современные подходы и педагогические преимущества использования технологий искусственного интеллекта (ИИ) в преподавании литературы. Освещаются возможности развития у учащихся навыков анализа текста, формирования индивидуальных образовательных траекторий и поддержания творческого мышления с помощью ИИ-инструментов. Особое внимание уделяется оптимизации деятельности преподавателя, персонализации учебного процесса и повышению эффективности обучения посредством ИИ-технологий. В заключение представлены рекомендации по внедрению ИИ-решений в литературное образование с учётом педагогических, методических и этических аспектов.

Ключевые слова: искусственный интеллект, обучение литературе, цифровые технологии, образовательные инновации, анализ текста, адаптивное обучение, педагогические технологии, интерактивные платформы, творческое мышление

Abstract. This article examines contemporary approaches and pedagogical advantages of using artificial intelligence (AI) technologies in literature education. It highlights the potential of AI tools to develop students’ text-analysis skills, support creative thinking, and design personalized learning pathways. The study discusses the role of digital assistants, automated analysis systems, interactive platforms, and adaptive learning programs in literature classes. Special attention is given to how AI technologies can optimize teachers’ work, personalize the learning process, and enhance overall educational effectiveness. The article concludes with recommendations for integrating AI-based solutions into literature education while considering pedagogical, methodological, and ethical dimensions.

Keywords: artificial intelligence, literature education, digital technologies, educational innovation, text analysis, adaptive learning, pedagogical technologies, interactive platforms, creative thinking

O‘zbek tili o‘qitish metodikasi o‘quvchi ta’lim va tarbiyasida, muomala-munosabat jarayonida juda muhim o‘rin tutadi. Bu metodika o‘quvchilarga nafaqat adabiy asarlarni o‘qish va tahlil qilish, nutq madaniyatini, dunyoqarashini shakllantirishni o‘rgatadi, balki ularning shaxsiy rivojlanishiga, dunyoqarashining kengayishiga va axloqiy qadriyatlarining shakllanishiga ham katta ta’sir ko‘rsatadi. O‘zbek tili va adabiyotini o‘qitish metodikasida sun’iy intellektdan (SI) foydalanish imkoniyatlari juda keng va istiqbolli bo‘lib, ta’lim jarayonini yanada samarali, qiziqarli va individual yondashuvga asoslangan holda tashkil etishga yordam beradi. Quyida SIning adabiyot o‘qitishda qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan asosiy yo‘nalishlari va imkoniyatlarini keltiramiz:

№	Yo‘nalish	Tavsifi	Amaliy qo‘llash
1	Matnlarni avtomatik tahlil qilish	Matnlar, asarlar mavzusi, syujeti, personajlari haqida qisqacha va chuqur tahlil qilish imkonini beradi.	O‘quvchi matnni o‘qib bo‘lgach, asosiy g‘oya va syujetni SI orqali avtomatik tushunib oladi.
2	Shaxsiylashtirilgan o‘qitish	Har bir o‘quvchining bilim darajasiga mos individual topshiriqlarni shakllantiradi.	Kuchli o‘quvchilarga murakkab tahliliy savollar, sust o‘zlashtiruvchilarga esa sodda izohli topshiriqlar beriladi.
3	AI-assistentlar orqali savol-javob	Chatbot yoki virtual assistentlar orqali matn yuzasidan savol-javob va muhokama olib boriladi.	O‘quvchi badiiy asar bo‘yicha bilan suhbatlashib, o‘z fikrini aniqlashtiradi.
4	Ijodiy yozuvni baholash va fikr bildirish	Insho va fikr bayonlari tomonidan grammatik va mantiqiy jihatdan tekshiriladi.	O‘quvchi yozgan matnni SI tahlil qilib, yaxshilash bo‘yicha takliflar beradi.
5	Multimedia asosida tushunishni baholash	Asarga oid film, audio yoki teatr sahnalari orqali tushunish darajasini oshirish.	“Shum bola” filmiga asoslangan topshiriqlar; AI video tahlili orqali savollar beradi.
6	Tarixiy/adabiy kontekstni tushuntirish	asar yozilgan davr, muallif hayoti yoki ijtimoiy muhit haqida ma’lumotlar beradi.	Navoiy yoki Shekspir davridagi siyosiy, madaniy muhitni izohlaydi.

Adabiy matnlarni tahlil qilish va baholashda, asosan nimalarga e’tibor qaratilishi lozimni quyida ko‘rib o‘tamiz:

Avtomatik matn tahlili: SI algoritmlari adabiy asarlarni tahlil qilish, ularning mavzusi, g‘oyasi, uslubi, leksikasi va grammatik tuzilishini aniqlashga yordam beradi. Bu o‘qituvchilarga asar haqida chuqur ma’lumot olish va darsni rejalashtirishda yordam beradi.

O‘quvchilar tomonidan yozilgan ijodiy matnlarni (esse, insho va hkz..) baholash: SI o‘quvchilarning insholarini avtomatik ravishda baholash, ularning grammatik xatolarini tuzatish, uslubini yaxshilash va mazmunini tahlil qilish imkoniyatini beradi. Bu o‘qituvchilarning vaqtini tejaydi va o‘quvchilarga tezkor fikr-mulohazalar berishga yordam beradi.

Plagiatni aniqlash: SI plagiatni aniqlash uchun matnlarni solishtirish va o‘xshashliklarni topish imkoniyatini beradi. Bu o‘quvchilarning halolligini ta’minlash va ularni mustaqil ishlashga undashga yordam beradi.

O‘quv materiallarini yaratish va moslashtirishda interaktiv darsliklar muhim o‘rin tutadi. SI interaktiv darsliklar yaratishda muallifga yordam beradi, ular matn, rasm, audio va video materiallarni o‘z ichiga oladi. Bu o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi va ularning bilim olish jarayonini yanada samarali qiladi. SI o‘quvchilarning o‘zlashtirish tezligiga mos keladigan materiallarni taqdim etish va ularning qobiliyatini maksimal darajada rivojlantirishga imkon beradi. O‘yinlashtirilgan ta’lim asosida SI o‘yinlashtirilgan ta’lim elementlarini qo‘shish imkoniyatini beradi, bu o‘quvchilarning motivatsiyasini oshiradi va ularning bilim olish jarayonini yanada qiziqarli qiladi.

Bundan tashqari, SI (sun’iy intellekt) o‘qituvchilarning ishini osonlashtiradi. O‘qituvchilarga dars rejalashtirish, mavzularni tanlash, materiallarni topish va darsning tuzilishini yaratishda ko‘mak beradi. SI o‘quvchilarning ishini baholash va ularga fikr-mulohazalar berishda o‘qituvchilarga yordam beradi. Bu o‘qituvchilarning vaqtini tejaydi va ularning ishini yanada samarali qiladi. SI o‘qituvchilarga o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini tahlil qilish va o‘quv jarayonini yaxshilash uchun ma’lumotlarni taqdim etish imkoniyatini beradi beradi.

SI (sun’iy intellekt) orqali yaratilgan chatbotlar o‘quvchilarga savollarga javob berish, maslahatlar berish va o‘quv materialini o‘rganishda yordam berishi mumkin.

SI virtual kutubxonalar yaratishga yordam beradi, ular o‘quvchilarga adabiy asarlar, maqolalar va boshqa materiallarni topish va o‘qish imkoniyatini beradi.

Eng ahamiyatli jihati shundaki, SI ning til o‘rganish dasturlari o‘quvchilarga yangi so‘zlarni o‘rganish, grammatik qoidalarini o‘zlashtirish va nutq ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Sun’iy intellektning o‘zbek tili va adabiyot ta’limida qo‘llanilishining afzalliklari sifatida quyidagilarni ko‘rsatish mumkin:

a) Ta’lim sifatini oshirishda muhim o‘rin tutadi: SI ta’lim jarayonini yanada samarali, qiziqarli va individual yondashuvga asoslangan holda tashkil etishga yordam beradi;

b) O‘qituvchilarning ishini osonlashtirish: SI o‘qituvchilarning vaqtini tejaydi, ularning ishini yanada samarali qiladi va ularga o‘quvchilarga ko‘proq e’tibor berishga imkon beradi;

d) O‘quvchilarning motivatsiyasini oshirish: SI o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi, ularning bilim olish jarayonini yanada qiziqarli qiladi va ularni mustaqil o‘rganishga undaydi;

e) Ta’limning qulayligini oshirish: SI ta’limni istalgan vaqtda va istalgan joyda olish imkoniyatini beradi.

O‘zbek tili va adabiyot o‘qitishda sun’iy intellektning qo‘llanilishi juda ko‘p imkoniyatlar yaratadi, biroq shu bilan birga bir qator muammolarni ham keltirib chiqarishi mumkin.

Suni ham ta’kidlash lozimki, sun’iy intellektga haddan tashqari ishonish o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashi, tahlil qilishi va mustaqil xulosalar chiqarish qobiliyatini susaytirishi mumkin. O‘quvchilar SI tomonidan taqdim etilgan ma’lumotlarga ko‘r-ko‘rona ishonib, o‘z fikrlarini

shakllantirishdan voz kechishlari mumkin. Adabiyot o’qitishda ijodiy yondashuv muhim ahamiyatga ega. SI o’quvchilarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirishga to’sqinlik qilishi, ularni standart yechimlarga bog’lab qo’yishi mumkin. Ta’lim jarayonining SIga bog’liqligi texnik nosozliklar tufayli uzilishlarga olib kelishi mumkin. Internet aloqasining yo’qligi, dasturiy ta’minotdagi xatolar yoki qurilmalarning ishdan chiqishi darslarni to’xtatib qo’yishi mumkin.

Bundan tashqari, ma’lumotlar xavfsizligi va maxfiyligi ham muhim ahamiyatga ega. Shaxsiy ma’lumotlarning himoyasi bu jarayonda muhim sanaladi. SI tizimlari o’quvchilar haqida ko’plab ma’lumotlarni to’plashi mumkin, jumladan, ularning o’quv faoliyati, qiziqishlari va shaxsiy ma’lumotlari. Ushbu ma’lumotlarning xavfsizligini ta’minlash va ularning ruxsatsiz foydalanishini oldini olish muhim. To’plangan ma’lumotlar marketing maqsadlarida yoki boshqa maqsadlarda o’quvchilarning rozilgisiz ishlatilishi mumkin. Bu o’quvchilarning maxfiylik huquqlarini buzadi. SI tizimlari kiberhujumlarga uchrash ehtimoli ham mavjud, natijada o’quvchilarning shaxsiy ma’lumotlari o’g’irlanishi yoki o’zgartirilishi mumkin. Ba’zi o’quvchilarga texnologiyaga kirish imkoniyatining cheklanganligini ham ta’kidlash lozim. Barcha o’quvchilarning SIga asoslangan ta’lim dasturlariga kirish imkoniyati bir xil emas. Kam ta’minlangan oilalardan chiqqan o’quvchilar yoki qishloq joylarda yashovchi o’quvchilar texnologiyalardan foydalanish imkoniyatiga ega bo’lmasligi mumkin. Bu ta’limda tengsizlikni keltirib chiqaradi. SI algoritmlari ma’lum bir guruh o’quvchilarga nisbatan xolis bo’lishi mumkin. Bu algoritmlarning noto’g’ri ma’lumotlarga asoslanganligi yoki ularni yaratuvchilarning xolis qarashlari bilan bog’liq bo’lishi mumkin.

O’qituvchilarning roli: SIning keng qo’llanilishi o’qituvchilarning rolini kamaytirishi mumkin. O’qituvchilarning o’quvchilar bilan shaxsiy munosabatlari, ularga individual yondashuvi va ijodiy darslar o’tish qobiliyati SI tomonidan to’liq almashtirilmaydi. Sun’iy intellekt tomonidan yaratilgan kontentlar har doim ham yuqori sifatli bo’lmasligi mumkin. U grammatik xatolarga ega bo’lishi, noto’g’ri ma’lumotlarni o’z ichiga olishi yoki o’quvchilarning yoshiga mos kelmasligi mumkin. SI turli manbalardan ma’lumotlarni to’plashi mumkin, ammo ularning barchasi ham ishonchli emas. O’quvchilar noto’g’ri yoki eskirgan ma’lumotlarga duch kelishlari mumkin. SI adabiy asarlarning nozik jihatlarini, jumladan, ironiya, metafora va ramzlarni to’liq tushunmasligi mumkin. Bu o’quvchilarning asarlarni noto’g’ri talqin qilishiga olib kelishi mumkin. SIga asoslangan ta’lim dasturlarini sotib olish, kompyuterlar, planshetlar va boshqa qurilmalarni sotib olish katta xarajatlarni talab qiladi. Dasturiy ta’minotni yangilash va texnik xizmat ko’rsatish xarajatlari: SI tizimlarining samarali ishlashi uchun ularni doimiy ravishda yangilab turish va texnik xizmat ko’rsatish zarur. Bu qo’shimcha xarajatlarni keltirib chiqaradi. O’qituvchilar SI (sun’iy intellekt) tizimlaridan foydalanishni o’rganishlari kerak. Bu ularni o’qitish uchun qo’shimcha xarajatlarni talab qilishi ham mumkinligini unutmaslik kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Karimov S. (2022). Adabiyot ta’limida raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektidan foydalanish metodlari. *Toshkent: Fan nashriyoti*.
2. Holmes W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. *Center for Curriculum Redesign*.
3. Юрьев Г. А. (2021). Искусственный интеллект в образовательном процессе: возможности и перспективы. *Педагогика и просвещение*, 4, 55–63.

АКТУАЛЬНЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ ОРГАНИЗАЦИИ НЕПРЕРЫВНОГО ОБУЧЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ

Асранов Содикжон Аминжонович

*Старший преподаватель Ташкентского государственного
экономического университета*

Аннотация: Электронное обучение — это форма обучения, которая осуществляется в электронном виде с использованием Интернета на компьютерах, планшетах, смартфонах и т. д. Это основная система для предоставления электронного обучения, которую также часто называют «системой электронного обучения», «платформой электронного обучения» или «платформой онлайн-обучения».

Ключевые слова: цифровое обучение, руководители и коллеги, технологии, платформа.

Annotatsiya: Elektron ta’lim - bu kompyuterlar, planshetlar, smartfonlar va boshqalarda Internetdan foydalangan holda elektron shaklda amalga oshiriladigan ta’lim shakli. Bu elektron ta’limni etkazib berishning asosiy tizimi bo’lib, u ko’pincha “elektron ta’lim tizimi”, “elektron ta’lim platformasi” yoki “onlayn ta’lim platformasi” deb ham ataladi.

Kalit so’zlar: raqamli ta’lim, menejerlar va hamkasblar, texnologiya, platforma.

ВВЕДЕНИЕ.

Всё больше организаций внедряют платформы цифрового обучения, рассматривая их даже как расширенные метрики для систем управления. Это просто мода? Способ сократить расходы на обучение? Что ещё? Какие объективные данные на сегодняшний день подтверждают, что цифровое обучение действительно приносит пользу организациям?

Что такое цифровое обучение?

Электронное обучение — это форма обучения, которая осуществляется в электронном виде с использованием Интернета на компьютерах, планшетах, смартфонах и т. д. Обычно под ним понимают обучение, которое осуществляется с использованием системы управления обучением (LMS). Это базовая система для внедрения электронного обучения, платформа для распространения учебных материалов онлайн и управления учебным процессом. Большинство систем управления обучением (LMS) состоят из функции курса, где студенты входят в систему для обучения, и функции администрирования, где преподаватели и администраторы управляют историей курса и оценками.

Цифровое обучение предполагает применение компьютеров, интернета и различных медиатехнологий для организации образовательного процесса и создания учебных инструментов, не ограниченных рамками пространства и времени. По своей сути цифровое обучение восходит к идеям дистанционного образования. Начиная от ранних его форм — обучения через электронную почту, самостоятельного освоения материала с помощью аудио- и видеозаписей, радио- и телепередач, интерактивных курсов и видеотренингов — и заканчивая современными цифровыми форматами, все эти виды фактически представляют собой разновидности дистанционного обучения. Это основная система для

предоставления электронного обучения, которую также часто называют «системой электронного обучения», «платформой электронного обучения» или «платформой онлайн-обучения». Обычно она предоставляется в виде веб-сервиса, работающего в таких браузерах, как Google Chrome, Safari или Microsoft Edge. Хотя термин «система управления обучением» может создать впечатление, что это система управления обучением, её основная цель — предоставить простую в освоении и высокоэффективную учебную среду для студентов, а не управление обучением для администраторов.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Что лучше: цифровое или физическое обучение?

Многие современные исследования показывают, что цифровое обучение и очное преподавание не оказывают существенного влияния на результаты обучения учащихся. Время, которое сотрудники тратят на цифровое обучение, помогает повысить производительность. Как и в случае с физической подготовкой, мотивация сотрудников к обучению, поддержка со стороны руководителей и коллег, а также характер их работы влияют на фактическое время, которое сотрудники тратят на цифровое обучение, тем самым повышая производительность. В частности, наиболее важным прогностическим фактором является мотивация к обучению. Когда сотрудники считают, что цифровые учебные курсы неинтересны или неудобны для пользователей, они сокращают свои инвестиции в электронное обучение, и, естественно, никакого результата обучения не наблюдается, не говоря уже о повышении производительности, не говоря уже о каких-либо дополнительных преимуществах. Если руководители и коллеги негативно относятся к цифровому обучению или нет стимулов или условий для обсуждения курса, это приведет к сокращению времени, которое сотрудники тратят на цифровое обучение. Если сотрудники не обладают достаточной самостоятельностью в своей работе или перегружены, это также повлияет на их готовность к цифровому обучению. Поэтому, если организации хотят, чтобы сотрудники участвовали в цифровом обучении, им необходимо определить, какие функции подходят для цифрового обучения, а какие нет, и какие курсы подходят для объединения физического и цифрового обучения. Для повышения мотивации сотрудников и руководителей полезно демонстрировать преимущества цифрового обучения. При этом следует учитывать конкретные потребности сотрудников, предоставляя им время для самостоятельного цифрового обучения.

Благодаря цифровым технологиям цифровое обучение стало обычным явлением. Всё больше компаний разрабатывают обучающие платформы, которые помогают сотрудникам пополнять свои знания в любое время и в любом месте. Но как в эту эпоху фрагментации помочь сотрудникам правильно использовать платформы цифрового обучения? Как помочь им сформировать привычки обучения? Как построить устойчивую экосистему цифрового обучения? Какие технологии используются в настоящее время? Разумеется, это включает в себя гибкое управление учебным отделом и разработку моделей обучения. Цифровое образование помогает сделать процесс обучения более интересным, повысить интерес и потребность студентов в науке. Сегодня студенты используют современные информационные технологии для повышения уровня своих знаний.

Первый шаг цифровой трансформации — изменить отношение. Если образ мышления не изменится, поведение не изменится. Именно поэтому многие компании тратят огромные

бюджеты на обучающие курсы, но не видят никаких результатов. Процесс цифровой трансформации требует нового лидерства и развития навыков сотрудников, но первый шаг к успеху — это изменение отношения. Если мышление не изменится, поведение не изменится, и организации не смогут эффективно внедрить цифровую трансформацию. Многие компании тратят огромные бюджеты на обучающие курсы, но не видят никаких результатов. Основная причина этого заключается в том, что многие организации не поощряют применение новых знаний и практик внутри организации и не поощряют здоровые, хотя и противоречивые, дискуссии. В результате сотрудники забывают услышанное и изученное прежде, чем успевают применить это на практике. Более того, чтобы усвоить полученные знания, сотрудникам необходимо применять их в своей работе, в идеале — совместно с коллегами. Поэтому обучение — это не разовое мероприятие, а итеративный процесс оптимизации. Даже если мы инвестируем значительные онлайн-ресурсы или внедряем множество онлайн- и офлайн-подключений, мы всё равно не можем гарантировать «эффективность обучения». Поскольку проектирование «эффективности обучения» основано на предварительном планировании, концепция проектирования «объединение стратегии на высшем уровне и производительности на нижнем» учитывает пространственные аспекты онлайн- и офлайн-обучения, а также все аспекты учебного процесса и важные заинтересованные стороны, с которыми будут взаимодействовать учащиеся. Пространственное измерение мышления представляет собой связь между онлайн- и офлайн-обучением. При планировании обучения мы учитываем не только онлайн-обучение, но и его интеграцию с офлайн-обучением для создания полноценного образовательного опыта. Соотношение онлайн- и офлайн-обучения не гарантирует его эффективности. Любое обучение должно быть сфокусировано на сути обучения и рассматриваться и разрабатываться с учётом трёх измерений гибридного обучения: формат урока (смешанный, параллельный или адаптированный), тип взаимодействия (интерактивные/фронтальные лекции, групповая/проектная работа) и выбор учащегося (выбор между онлайн и офлайн форматами).

Методы. Цифровое обучение опирается на современные технологии и реализуется через различные форматы, включая синхронные и асинхронные занятия, а также смешанные и гибридные модели. В образовательный процесс активно интегрируются такие интерактивные инструменты, как вебинары, электронные учебные материалы, онлайн-курсы и мобильные приложения. Это позволяет формировать более гибкую, доступную и персонализированную среду обучения, адаптированную к индивидуальным потребностям учащихся. Методы гибридного обучения могут реализовываться в трёх основных измерениях, каждое из которых отражает свою модель организации учебного процесса. Первое — совмещённая модель, предполагающая свободу выбора для студентов: обучающиеся могут посещать занятия либо очно, либо подключаться к ним в онлайн-формате, выбирая наиболее удобный для себя способ участия. Второе измерение — параллельная модель, при которой одно и то же занятие одновременно проводится в двух форматах: преподаватель ведёт урок в аудитории, а параллельно обеспечивает трансляцию или участие студентов в режиме онлайн. Третье — адаптивная модель, ориентированная на одновременную работу с разными категориями обучающихся: преподаватель

одновременно взаимодействует с группой, находящейся в классе, и с удалённой аудиторией, используя цифровые инструменты, позволяющие гибко адаптировать содержание и темп обучения под потребности обеих групп. Таким образом, гибридное обучение создает более персонализированную, гибкую и технологичную образовательную среду, объединяя преимущества офлайн- и онлайн-форматов.

Заключение. Таким образом, непрерывное обучение — лучшее решение для адаптации к быстро меняющейся бизнес-среде. Установка на рост — это не мгновенные результаты, а экспоненциальный рост. Заглядывая в будущее, можно сказать, что развитие организации с установкой на рост может привести к более устойчивому росту. Развитие у сотрудников установки на рост — важная основа для устойчивого и быстрого развития компании. Преимущества оцифровки данных позволяют нам более подробно понять предпочтения учащихся в плане взаимодействия, что дает нам возможность разрабатывать соответствующие стратегии. После определения предпочтений студентов можно разрабатывать мотивационные стратегии для различных аудиторий. Независимо от типа обучения, учащиеся всегда чувствительны к собственному вкладу и эффективности обучения. Если они не понимают пути к цели или считают инструкции слишком расплывчатыми и не знают, с чего начать, они могут сдаться на полпути. Независимо от того, происходит ли это онлайн или офлайн, взаимное обучение всегда является неотъемлемой частью обучения. Учащиеся всех возрастов хотят учиться, обмениваться идеями, делиться мыслями и задавать вопросы сверстникам. Некоторые ошибочно полагают, что взаимное обучение невозможно без личного взаимодействия. Однако наши исследования и практика показали, что это не так. Цифровое взаимное обучение имеет свои уникальные преимущества и, хотя и отличается от офлайн-обучения, ничем ему не уступает. Итак, что же такое цифровое обучение? Согласно глоссарию, опубликованному Министерством образования, культуры, спорта, науки и технологий, оно определяется как «общий термин для обозначения методов преподавания и обучения, предполагающих активное участие учащихся в процессе обучения, в отличие от одностороннего обучения в стиле лекций, осуществляемого преподавателями». Онлайн-обучение относится к учебным сессиям, которые не требуют физического присутствия в классе и предоставляют живые или записанные курсы на самостоятельно созданной системе или сторонней платформе; офлайн-обучение относится к учебным курсам с физическим присутствием в классе.

Литература

1. Основные тенденции развития рынка электронного образования в мире. Г.А. Краснова, А. Нухулы, В.А. Тесленко // Формирование информационно-образовательной среды // КиберЛенинка. - С. - 93.
2. Фарход Мулайдинов // Тенденции концепции цифрового обучения для развития образования // Конференция: Ахборот-коммуникация технологиялари ва телекоммуникацияларнинг замонавий мумолари ва ечимлари: Узбекистан, Фергана, Коканд. Апрель 2021 г.
3. М. В. Аллен «МичРуководство Эла Аллена по электронной почте-Обучение». Учебник. – Канада. 2016 год.

TA’LIM JARAYONIDA GENERATIV SUN’IY INTELLEKT VOSITALARIDAN FOYDALANISHDA IMKONIYATLAR, XAVFLAR VA PEDAGOGIK YONDASHUVLAR

Odilxujayeva Maftuna Xaknazarovna

Farg‘ona viloyat pedagogik mahorat markazi direktori

Annotatsiya: Mazkur tezisdagi ta’lim jarayonida generativ sun’iy intellekt vositalari ChatGPT, Gemini, Copilot kabi modellarni o’qitish amaliyotiga tatbiq etishning imkoniyatlari, xavflari va metodik yondashuvlari yoritiladi. Sun’iy intellekt orqali o’quv jarayonining shaxsiylashtirilishi, dars samaradorligining oshishi, baholashning avtomatlashtirilishi va o’quvchilar bilan muloqotning yangi ko’rinishda tashkil etilishi kabi masalalar ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tezisdagi xalqaro tajribalar, raqamli pedagogika nazariyalari hamda ta’lim jarayoniga AI integratsiyasi bo’yicha ilmiy manbalar asos qilib olingan.

Kalit so’zlar: generativ Artificial intelligence (AI), ChatGPT, Gemini, Copilot, raqamli pedagogika, akademik halollik.

Аннотация: В данном тезисе рассматриваются возможности, риски и методические подходы к применению генеративных инструментов искусственного интеллекта — таких как ChatGPT, Gemini, Copilot — в образовательной практике. Анализируются вопросы персонализации учебного процесса с помощью ИИ, повышения эффективности занятий, автоматизации оценивания и формирования новых форм взаимодействия между учителем и обучающимися. В работе использованы международный опыт, теории цифровой педагогики и научные источники по интеграции ИИ в образование.

Ключевые слова: генеративный искусственный интеллект (ИИ), ChatGPT, Gemini, Copilot, цифровая педагогика, академическая честность.

Abstract: This thesis explores the opportunities, risks, and methodological approaches of integrating generative artificial intelligence tools—such as ChatGPT, Gemini, and Copilot—into the educational process. It provides a scientific analysis of how AI can personalize learning, increase lesson efficiency, automate assessment, and reshape communication between teachers and students. The study draws on international experience, digital pedagogy theories, and academic sources on AI integration in education.

Keywords: generative artificial intelligence (AI), ChatGPT, Gemini, Copilot, digital pedagogy, academic integrity.

Kirish

So’nggi yillarda sun’iy intellekt texnologiyalari jadal sur’atlarda rivojlanib, ta’lim tizimining barcha bo’g’inlariga o’z ta’sirini ko’rsatmoqda. Xususan, generativ AI modellarining paydo bo’lishi o’quv jarayonini qayta ko’rib chiqish, yangi metodlar yaratish va o’quvchilarga individual tarzda yordam ko’rsatishda muhim imkoniyatlar yaratmoqda. Bu jarayon zamonaviy raqamli ta’lim konsepsiyalari, o’quvchi markazlashgan yondashuv va onlayn ta’lim amaliyoti bilan chambarchas bog’liqdir. Generativ AI vositalari axborotni qayta ishlab berish, murakkab mavzularni soddalashtirish, didaktik materiallarni tez yaratish va o’quvchining idrok darajasiga mos tavsiyalar berish orqali ta’lim jarayonini yangi bosqichga ko’taradi.[1]

Generativ AI vositalarining ta’limdagi imkoniyatlariga nazar tashlaydigan bo’lsak. Generativ sun’iy intellekt o’quv jarayonini shaxsiylashtirish, topshiriqlarni avtomatlashtirish va murakkab fikrlarni turli shakllarda ifodalash kabi keng imkoniyatlarni taqdim etadi. Masalan, ChatGPT o’quvchi bilim darajasiga mos izohlar berishi yoki murakkab mavzularni sodda tilda tushuntirib berishi mumkin. Gemini va Copilot kabi vositalar esa o’qituvchilarga test yaratish, dars rejasi tuzish, matnlarni tahrirlash va o’quv jarayonini tezlashtirishda yordam beradi. Shuningdek, generativ AI yechimlari o’quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish, mustaqil ishlashga rag’batlantirish va o’z vaqtida qayta aloqa berish imkonini yaratadi. Bunday vositalarning o’quv jarayoniga to’g’ri integratsiya qilinishi dars samaradorligini oshirishi, o’quvchilar faoliyatini jonlantirishi va o’quv jarayonini interaktivlashtirishi mumkin.[2]

Generativ AI vositalarining ta’limdagi imkoniyatlari keng bo’lsada, ularni cheklovlarisiz qo’llash bir qator xavflarni ham yuzaga keltiradi. Eng asosiy xavflardan biri — akademik halollikning buzilishi va tayyor matnlardan haddan tashqari foydalanish natijasida o’quvchilarning mustaqil fikrlash faoliyatining susayishidir. Bunday holat o’quvchilarning fikr yuritish qobiliyatini cheklab, ta’lim jarayonining sifatiga salbiy ta’sir ko’rsatishi mumkin. Shuningdek, AI tomonidan berilgan ayrim javoblarda faktik xatolar, noto’g’ri mantiqiy bog’lanishlar yoki “hallutsinatsiya” holatlari uchraydi. Bu esa o’quvchini noto’g’ri yo’nalishga olib ketishi, hatto noto’g’ri ma’lumotlarning tarqalishiga sabab bo’lishi ham mumkin. Maxfiylik, ma’lumotlar xavfsizligi, shaxsiy ma’lumotlarni qayta ishlash masalalari ham AI vositalari bilan ishlashda alohida e’tibor talab qiladi.[3]

Ta’lim jarayonida AI vositalaridan to’g’ri foydalanish bo’yicha metodik yondashuvlar o’qituvchilardan raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish, AI savodxonligini shakllantirish va dars jarayonini takomillashtirishni talab qiladi. O’qituvchi generativ AI vositalaridan foydalanishda o’quvchilarni mustaqil fikrlashga undashi, AI orqali olingan natijalarni tanqidiy baholashga o’rgatishi va axborot xavfsizligi qoidalariga amal qildirishni ta’minlashi lozim. AI dars jarayonida o’qituvchini almashtiruvchi emas, balki pedagogik jarayonni yengillashtiruvchi vosita sifatida qo’llanishi lozim. Shuningdek, baholash jarayonida AI yordamidan foydalanish mezonlari ishlab chiqilishi, akademik halollik qoidalari mustahkamlanishi va AI bilan ishlash madaniyati shakllantirilishi kerak.[4]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- [1] Anderson T. *The Theory and Practice of Online Learning*. Edmonton: AU Press, 2020. – 280 b.
- [2] Holmes W., Bialik M., Fadel C. *Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications*. Boston: Center for Curriculum Redesign, 2019. – 146 b.
- [3] Luckin R. *Machine Learning and Human Intelligence*. London: UCL Institute of Education Press, 2018. – 208 b.
- [4] Kasimov A. *Raqamli pedagogika asoslari*. Toshkent: Innovatsiya ziyo, 2023. – 190 b.

TA’LIM BOSHQARUVIDA SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Abduxamidova Muyassar Xalimjon qizi

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta’lim boshqaruvida sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanish tendensiyalari tahlil qilinadi. Global tajribalar, OECD va UNESCO kabi xalqaro tashkilotlar hisobotlari hamda ilg’or davlatlar amaliyoti asosida Sining ta’lim tizimiga ta’siri, afzalliklari va cheklovlari yoritilgan. O‘zbekiston ta’lim tizimida raqamli boshqaruv, EMIS tizimi, avtomatlashtirilgan monitoring va prediktiv analitika kabi yo‘nalishlarda olib borilayotgan islohotlar o‘rganilgan. Tadqiqot natijalari SI texnologiyalarining ta’lim boshqaruvida samaradorlik, shaffoflik va individuallashtirishni kuchaytirishini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, muvaffaqiyatli integratsiya uchun kadrlar tayyorlash, infratuzilma va ma’lumotlar xavfsizligini ta’minlash zarurligi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, ta’lim boshqaruvi, raqamli ta’lim, EMIS, learning analytics, prediktiv tahlil, adaptiv ta’lim tizimlari, raqamli transformatsiya, ta’lim sifatini oshirish, ma’lumotlar xavfsizligi, boshqaruv samaradorligi, ta’lim siyosati

Abstract

This article analyzes the development trends of artificial intelligence technologies in educational management. Based on global practices and reports from international organizations such as OECD and UNESCO, the study outlines the impact, advantages, and limitations of AI integration in modern education systems. The paper also reviews Uzbekistan’s ongoing reforms in digital governance, including EMIS implementation, automated monitoring, and predictive analytics. Findings indicate that AI technologies significantly enhance efficiency, transparency, and personalization in educational management. However, successful integration requires well-trained personnel, robust technological infrastructure, and strong data security mechanisms.

Keywords: artificial intelligence, educational management, digital education, EMIS, learning analytics, predictive analytics, adaptive learning systems, digital transformation, educational quality improvement, data security, management efficiency, education policy

Аннотация

В данной статье рассматриваются тенденции развития технологий искусственного интеллекта в управлении образованием. На основе мирового опыта, а также отчетов таких международных организаций, как OECD и UNESCO, анализируется влияние ИИ на систему образования, его преимущества и ограничения. Изучены реформы Узбекистана в сфере цифрового управления образованием, включая внедрение EMIS, автоматизированный мониторинг и предиктивную аналитику. Результаты исследования показывают, что использование ИИ повышает эффективность, прозрачность и персонализацию управления образованием. Вместе с тем подчеркивается необходимость подготовки кадров, развития инфраструктуры и обеспечения безопасности данных для успешной интеграции ИИ.

Ключевые слова: искусственный интеллект, управление образованием, цифровое образование, EMIS, образовательная аналитика, предиктивная аналитика, адаптивные

обучающие системы, цифровая трансформация, повышение качества образования, безопасность данных, эффективность управления, образовательная политика

Kirish. XXI asrda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal sur’atlarda rivojlanishi ta’lim tizimini tubdan modernizatsiya qilish zaruratini yuzaga chiqarmoqda. Zamonaviy ta’lim muhiti murakkablashib borayotgan boshqaruv jarayonlari, katta hajmdagi ma’lumot oqimi va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash talabi bilan tavsiflanadi. Shu nuqtai nazardan, sun’iy intellekt (SI) texnologiyalari ta’lim boshqaruvining barcha bosqichlariga chuqur kirib borib, strategik rejalashtirishdan tortib monitoring va baholashgacha bo’lgan jarayonlarda muhim transformatsion omil sifatida shakllanmoqda.

Ilmiy adabiyotlarda ta’kidlanishicha, SI tizimlari inson aqliy faoliyatini imitatsiya qilgan holda o’z-o’zini o’rganuvchi, mantiqiy xulosa chiqara oluvchi va murakkab muammolarni hal etuvchi intellektual mexanizmlarni yaratadi (Russell & Norvig, 2021). Ta’lim boshqaruvida ushbu texnologiyalar katta hajmdagi ma’lumotlarni tezkor qayta ishlash, mavjud holatni tahlil qilish, rivojlanish tendensiyalarini prognozlash hamda boshqaruv qarorlarining aniqligi va shaffofligini oshirish imkonini beradi (Holmes, Bialik & Fadel, 2019).

Global miqyosdagi tajriba shuni ko’rsatadiki, ta’limda SI texnologiyalarini integratsiyalash nafaqat boshqaruv mexanizmlarini optimallashtiradi, balki ta’lim sifatini oshirish, individual o’quv trajektoriyalarini yaratish, resurslarni samarali taqsimlash va o’quv jarayonining natijadorligini monitoring qilish kabi ustuvor yo’nalishlarda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, OECD va UNESCO tomonidan so’nggi yillarda e’lon qilingan tahlili hisobotlar SI texnologiyalarining ta’lim tizimlaridagi samaradorligini isbotlovchi ilmiy dalillarga ega.

Shu bilan birga, bugungi kunda O’zbekiston ta’lim tizimida ham raqamli transformatsiya bosqichi jadal kechmoqda. “Raqamli maktab” tashabbuslari, EMIS kabi ma’lumotlar boshqaruv tizimlarining joriy etilishi, baholash va davomat monitoringining avtomatlashtirilishi SI asosidagi boshqaruv modellariga o’tishning muhim bosqichini tashkil etadi. Bu jarayon ta’lim boshqaruvinini zamonaviy talablarga mos ravishda takomillashtirish, ma’lumotlarga asoslangan qaror qabul qilish madaniyatini shakllantirish va ta’lim sifatining yangi bosqichga ko’tarilishiga xizmat qilmoqda.

Sun’iy intellekt tushunchasi va ta’lim boshqaruvidagi o’rni

Sun’iy intellekt (SI) — bu inson tafakkuri jarayonlarini, xususan tahlil qilish, o’rganish va qaror qabul qilish funksiyalarini taqlid qiluvchi, shuningdek, o’z tajribasi va ma’lumotlar asosida uzluksiz takomillashib boradigan intellektual tizimdir (Russell & Norvig, 2021). Ta’lim boshqaruvi jarayonida SI quyidagi asosiy funksiyalarni bajaradi:

Ma’lumotlarni tahlil qilish — o’quvchilar faoliyati, maktab ko’rsatkichlari va boshqaruv jarayonlarini chuqur tahlil qilish;

Prognozlash — kelgusidagi natijalar va ehtimoliy muammolarni oldindan aniqlash;

Qarorlarni qo’llab-quvvatlash — boshqaruv subyektlariga optimal strategiyalarni taklif qilish;

Resurslarni optimallashtirish — o’quv yuklamasi, byudjet, sinflar va xodimlar samaradorligini boshqarish;

Individuallashtirilgan boshqaruv — o’quvchilar ehtiyojidan kelib chiqib jarayonni moslashtirish.

Masalan, Learning Analytics tizimlari o‘quvchilarning o‘quv faoliyatini real vaqt rejimida monitoring qilib, ularning kuchli va sust tomonlarini aniqlashga yordam beradi (Siemens & Long, 2011). Bu esa ta’lim boshqaruvi jarayonlarida qabul qilinadigan qarorlarning sifatini oshirish imkonini yaratadi.

Dunyo miqyosida rivojlanish tendensiyalari

Global miqyosda ta’lim tizimida SI vositalari qo‘llanilishi sezilarli darajada kengaymoqda. Ta’limning barcha bosqichlarida tezkor va sifatli internet mavjudligi deyarli barcha mamlakatlarning ustuvor siyosati hisoblanadi. Shunga qaramay, tizimlarda maktablarda raqamli qurilmalar va resurslardan qanday foydalanilishi ham alohida e’tiborga olinishi zarur. 2022-yilgi PISA tadqiqotiga ko‘ra, kuniga bir soatgacha raqamli qurilmalar bilan shug‘ullangan o‘quvchilar, ijtimoiy-iqtisodiy holatni hisobga olganda ham, o‘rtacha 14 ballga yuqori natijaga erishgan. (OECD 2023).

Singapurda AI-enabled School Administration System maktab boshqaruvini real vaqt rejimida monitoring qilishga xizmat qilib, resurslarni aniq taqsimlash imkonini bermoqda.

Rivojlangan davlatlarning tajribasi shuni ko‘rsatadiki:

Janubiy Koreya — “Smart School” konsepsiyasida sinf faoliyatini avtomatik monitoring qiluvchi SI sensorlari joriy etilgan.

Finlyandiya — o‘qituvchilar yuklamasini balanslash uchun AI-optimallashtirish tizimlari qo‘llanmoqda.

Kanada — o‘quvchi ruhiy holatini prognozlovchi SI modellarini sinovdan o‘tkazmoqda.

Bu jarayonlar SI texnologiyalarining nafaqat o‘quv jarayonini, balki butun boshqaruv tizimini qayta shakllantirayotganini ko‘rsatadi

O‘zbekiston kontekstida rivojlanish yo‘nalishlari

O‘zbekistonda ta’lim boshqaruvida SI texnologiyalarining bosqichma-bosqich joriy etilishi ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mamlakatda quyidagi tashabbuslar amalga oshirilmoqda:

“Raqamli maktab” loyihasi — EMIS (Education Management Information System) orqali maktab boshqaruvini raqamlashtirish.

2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risidagi

PF-158, sun‘iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlarda SI orqali boshqaruvni modernizatsiya qilish vazifasi belgilangan.

Davomat va baholash tizimlarini avtomatlashtirish — ayrim hududlarda pilot loyihalar sifatida yo‘lga qo‘yilgan.

Pedagoglar mehnatini tahlil qiluvchi SI modulini ishlab chiqish bo‘yicha dastlabki tashabbuslar ko‘rilmoqda.

Bu yo‘nalishlar O‘zbekistonning raqamli ta’lim boshqaruviga o‘tish bo‘yicha izchil harakat qilayotganini ko‘rsatadi.

Texnologik rivojlanish bosqichlari

Ta’lim boshqaruvida SI texnologiyalarining shakllanish jarayoni quyidagi evolyutsiyani bosib o‘tgan:

Avtomatlashtirish bosqichi (2000–2010)

Elektron ma’lumotlar bazalari, boshlang’ich boshqaruv dasturlari, elektron hujjat aylanishi. Big Data va vizualizatsiya bosqichi (2010–2020)

Katta ma’lumotlar asosida o’quv jarayonini monitoring qilish, analitik panel va dashboardlar paydo bo’lishi.

Intellektual boshqaruv bosqichi (2020–hozir)

Prediktiv, adaptiv, NLP asosidagi boshqaruv tizimlarining shakllanishi; chatbotlar, virtual yordamchilar ta’lim boshqaruvida qo’llanila boshladi.

Kelajak prognozlari

UNESCO (2023) “AI and Education: Guidance for Policy-Makers” hujjatiga ko’ra, sun’iy intellekt (SI) ta’lim tizimlarida keng qo’llanilishi natijasida boshqaruv jarayonlarini tubdan yaxshilash imkoniyati mavjud. Hujjatda kelgusi yillarda ta’lim boshqaruvida bir qator tendensiyalar kuchayishi prognoz qilinadi:

Adaptiv boshqaruv tizimlari — maktablarning o’zgaruvchan ehtiyojlari va resurslari asosida avtomatik qarorlar qabul qilinishini qo’llab-quvvatlovchi tizimlar.

Etik va inklyuziv AI yondashuvi — SI boshqaruv qarorlarini qabul qilishda tenglik, adolat va inson markazli prinsiplarni ta’minlaydi.

AI kompetensiyalari — o’qituvchilar va o’quvchilarni AI bilan ishlashga tayyorlash, shu jumladan ma’lumot xavfsizligi va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish bo’yicha ko’nikmalarni rivojlantirish.

Boshqaruv va monitoring tizimlarini kuchaytirish — SI orqali o’quv jarayonlarini, resurs taqsimotini va natijalarni real vaqt rejimida kuzatish va baholash imkoniyati.

Ushbu yo’nalishlar ta’lim boshqaruvining samaradorligini oshirish, siyosat va qaror qabul qilish jarayonlarini yanada ma’lumotga asoslangan va shaffof qilishga xizmat qiladi. UNESCO ta’kidlashicha, AI’ni joriy etish bo’yicha siyosat ishlab chiqishda inson markazli yondashuv, etik me’yorlar va inklyuzivlik tamoyillari ustuvor bo’lishi kerak (UNESCO, 2023, s. 1–50).

Ilmiy tahlil va umumlashtirish

O’tkazilgan tahlillar shuni ko’rsatadiki, SI texnologiyalarini ta’lim boshqaruvida integratsiya qilish natijasida:

boshqaruv samaradorligi oshadi;
qarorlar tezkor va ishonchli bo’ladi;
monitoring jarayoni shaffoflashadi;
o’quv jarayoni individuallashtiriladi.

Biroq SI joriy etilishining muvaffaqiyati quyidagi omillarga kuchli bog’liq:
kadrlar malakasi — AI bilan ishlashni biluvchi menejerlar va pedagoglar tayyorlash;
texnologik infratuzilma — internet, server, axborot tizimlarining ishonchliligi;
ma’lumotlar xavfsizligi — shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish;
davlat siyosati — tartibga soluvchi mexanizmlar va moliyaviy qo’llab-quvvatlash.

Xulosa. Umuman olganda, ta’lim boshqaruvida sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanish tendensiyalari global miqyosda jadal rivojlanib, ta’lim tizimlarining strategik boshqaruvi, monitoringi va baholash jarayonlariga tub o’zgarishlar kiritmoqda. Dunyoning yetakchi davlatlari SI asosidagi analitik platformalar, prognozlash modellaridan foydalanish, boshqaruv jarayonlarini avtomatlashtirish hamda individuallashtirilgan ta’limni qo’llab-quvvatlash orqali boshqaruv samaradorligini sezilarli darajada oshirmoqda. Ilmiy manbalar ham

sun’iy intellektning ma’lumotlarga asoslangan qaror qabul qilishni kuchaytirishi, resurslarni optimallashtirishi va ta’lim natijalarining shaffofligini ta’minlashini tasdiqlaydi.

O‘zbekiston ta’lim tizimida ham oxirgi yillarda raqamli transformatsiya jarayonlari izchil amalga oshirilmoqda. “Raqamli maktab” loyihasi, EMIS tizimining kengaytirilishi, baholash va davomat monitoringining avtomatlashtirilishi hamda boshqaruv jarayonlarida analitik vositalarni joriy etishga qaratilgan tashabbuslar SI texnologiyalariga o‘tishning dastlabki bosqichlarini shakllantirmoqda. Ushbu islohotlar milliy ta’lim tizimida boshqaruv sifatini yaxshilash, ma’lumotlar asosida qaror qabul qilishni kuchaytirish va ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish uchun muhim zamin yaratadi.

Shu bilan birga, sun’iy intellekt texnologiyalarining muvaffaqiyatli integratsiyasi bir qator omillarni talab etadi. Bular qatoriga kadrlar malakasini oshirish, ta’lim muassasalarida texnologik infratuzilmani mustahkamlash, ma’lumotlar xavfsizligini ta’minlash va tegishli me’yoriy-huquqiy tartibotlarni takomillashtirish kiradi. Axborot xavfsizligini ta’minlash va etik me’yorlarga amal qilish SI joriy etilishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim boshqaruvida qo‘llanilishi nafaqat zamonaviy boshqaruv madaniyatini shakllantiradi, balki ta’lim jarayonining sifat ko‘rsatkichlarini yangi bosqichga ko‘taradi. O‘zbekistonning bu jarayonga faol qo‘shilishi milliy ta’lim tizimida innovatsion boshqaruv modelini yaratish, xalqaro standartlarga moslashish va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash imkoniyatlarini kengaytiradi. SI asosidagi boshqaruv tizimlari kelgusida ta’limni yanada samarali, shaffof va barqaror rivojlantirishning muhim omillaridan biriga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). Artificial intelligence in education: Promises and implications for teaching and learning. Center for Curriculum Redesign.
2. OECD. (2023). AI in education: Opportunities and challenges. OECD Publishing.
3. Russell, S., & Norvig, P. (2021). Artificial Intelligence: A Modern Approach (4th ed.). Pearson.
4. Siemens, G., & Long, P. (2011). Penetrating the fog: Analytics in learning and education. *EDUCAUSE Review*, 46(5), 30–40.
5. UNESCO. (2023). *AI and Education: Guidance for Policy-Makers*. Paris: UNESCO.

MULTIMEDIYA VA RAQAMLI RESURLAR ORQALI O‘QUVCHILARDA O‘QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISH

Xatamova Munisa Mamadulla qizi

*A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat
milliy instituti tayanch doktoranti*

Kalit so‘zlar: o‘qish savodxonligi, multimedia, raqamli resurslar, multimodal matn, interaktiv ta’lim, ona tili darsligi, PISA

Annotatsiya: Maqolada multimedia va raqamli resurslar orqali o‘quvchilarda o‘qish savodxonligini rivojlantirish masalalari yoritilgan. 6–7-sinf ona tili darsliklaridagi topshiriqlar misolida raqamli vositalarning samaradorligi ko‘rsatilib, xalqaro tajriba asosida ularning afzalliklari tahlil qilingan.

Ключевые слова: читательская грамотность, мультимедиа, цифровые ресурсы, мультимодальный текст, интерактивное обучение, учебник родного языка, PISA

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы развития читательской грамотности учащихся с использованием мультимедиа и цифровых ресурсов. На примере заданий в учебниках родного языка для 6–7 классов показана эффективность цифровых средств, а также проанализированы их преимущества на основе международного опыта.

Keywords: reading literacy, multimedia, digital resources, multimodal text, interactive learning, mother tongue textbook, PISA

Abstract: The article discusses the development of students’ reading literacy through multimedia and digital resources. Using examples from 6th–7th grade mother tongue textbooks, it highlights the effectiveness of digital tools and analyzes their advantages based on international experience.

O‘qish – bu maqsadga yo‘naltirilgan faoliyat bo‘lib, u insonni bilimlar bilan ta’minlaydi, aqliy rivojlanishni rag‘batlantiradi, shaxsni o‘zgartirishi va takomillashtirishi mumkin, hayotning barcha sohalariga, jumladan, emotsional sohaga ham ta’sir ko‘rsatadi, xulq-atvorni shakllantiradi. Shu nuqtayi nazardan qaralganda, o‘qish jarayonida nafaqat matnni idrok etish, balki uni anglash, qayta ishlash va hayotiy tajribaga tatbiq etish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda psixologik va pedagogik tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, o‘qish savodxonligi faqat an’anaviy kitob va yozma matnli manbalar orqali emas, balki multimodal axborot manbalari orqali ham shakllanadi. Chunki zamonaviy o‘quvchi — bu “raqamli avlod” vakili bo‘lib, uning hayoti internet, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli resurslar bilan chambarchas bog‘liq. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, 12–15 yoshli o‘quvchilarning qariyb 90 foizi kuniga kamida 2 soatini TikTok, Instagram yoki YouTube kabi platformalarda o‘tkazadi. Bu esa ularning diqqatini tez-tez almashishga, qisqa va vizual axborotga ko‘proq e’tibor qaratishga o‘rgatmoqda. Masalan, kechagi o‘quvchi murakkab matnni izchil o‘qishga moyil bo‘lgan bo‘lsa, bugungi o‘quvchi ko‘proq 2–3 daqiqalik qisqa videoroliklardan foydalanishni afzal ko‘radi. Pedagogik nuqtayi nazardan, bunday rasmiy va belgisi topshiriqlar o‘quvchilarda nafaqat matnni o‘qish, balki matndan tashqari multimodal axborot manbalarini anglash va tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Chunki vizual material bilan ishlash jarayonida o‘quvchi “tanlash – anglash –

qo‘llash” kognitiv zanjiri asosida faoliyat yuritadi: u tasvirdagi belgilarni ko‘radi, mazmuniy ma’nosini anglaydi va o‘z bilimlarini amaliy vaziyatlarga tatbiq etishga harakat qiladi.

O‘qishga jalb etishda ko‘rgazmali vositalardan foydalanishning psixologik va pedagogik afzalliklari quyidagilardan iborat

- Qiziqarli dizayn va harakatli tasvirlar e’tiborni uzoq vaqt ushlab turadi
- Bolalarning texnologiyaga bo‘lgan tabiiy qiziqishidan o‘qishga undashda foydalaniladi
- Matnli ma’lumotni turli shakllarda takrorlab berish orqali tushunishni mustahkamlaydi

Bugungi kunda bolalar bir vaqtning o‘zida bir nechta faoliyatni bajarishga moyil: masalan, musiqa tinglash, uy vazifasini bajarish va do‘stlari bilan onlayn muloqot qilish. Bu holat **ko‘p vazifalilik (multitasking)** deb nomlanib, diqqatni bir nuqtaga jamlash jarayonini zaiflashtiradi. So‘nggi 10–15 yil ichida bolalar va o‘smirlarning diqqatni jamlash o‘rtacha davomiyligi sezilarli darajada qisqargani ta’kidlanadi. Bu esa ta’lim jarayonida, xususan, o‘qish savodxonligini shakllantirishda jiddiy muammolarni yuzaga keltirmoqda. An’anaviy ta’lim tizimi bu sharoitlarda tobora samarasiz ko‘rinmoqda, chunki bilim olish va muloqot qilishning yangi yo‘llari allaqachon shakllanib ulgurgan. Ayniqsa, diqqat yetishmovchiligi sindromi (ADHD) bo‘lgan bolalar bilan ishlashda multimedia resurslarining didaktik imkoniyatlari alohida ahamiyat kasb etadi.

O‘qishga jalb etishda multimodal metodlarning pedagogik imkoniyatlari

1. Matnga vizual va eshituviy kontekst qo‘shadi: O‘quvchilar matnni nafaqat o‘qiydi, balki eshitadi, ko‘radi, harakatni kuzatadi, bu esa tushunishni va eslab qolishni osonlashtiradi.
2. O‘quvchilarni faol jalb qiladi: Interaktiv matnlar (masalan, QR-kodli kitoblar, video-hikoyalar) o‘quvchining faol ishtirokini talab qiladi. O‘yin tarzidagi ilovalar orqali o‘rganish (gamifikatsiya) o‘qishga bo‘lgan qiziqishni kuchaytiradi.
3. Moslashuvchan o‘rganish imkonini beradi: Har bir o‘quvchi o‘zining o‘rganish uslubiga mos raqamli vositani tanlashi mumkin (masalan, audio, video yoki interaktiv mashqlar).
4. O‘qish jarayonini jonli va hayotiy qiladi: Masalan, ertakni o‘qish bilan birga uning animatsiyasini ko‘rish bolalarda obrazli tasavvurni rivojlantiradi.

Yangilangan 6-7-sinf ona tili darsliklarida ‘Shifoxona’, ‘Qayta ishlanadigan chiqindilar’, Jigar-eng mehnatkash a‘zo’, ‘Kompiyuter grafikasi’, ‘Global isish’, ‘Ijtimoy tarmoqlar’, Turon yo‘lbarsi’, ‘C vitamini’, ‘Kelajak kasblari’, ‘Maqsadli xarajatlar’, ‘Zamonamiz qahramonlari’, ‘Qutub yulduzi’, ‘Kurash- milliy sport turi’ kabi bir qancha ijtimoy mavzular berilgan bo‘lib bu bo‘limlarning har birida multimodal va raqamli vositalar — rasm asosida matn mazmunini izohlash, jadval yoki diagrammadan foydalanib xulosa chiqarish, QR-kodlar orqali ochiladigan qo‘shimcha mashqlar, o‘quvchilarga o‘z bilimlarini mustaqil tekshirish va takrorlash imkonini beruvchi interaktiv testlar infografikani o‘qib til hodisalarini tushuntirish kabi — o‘quvchilardan nafaqat ma’lumotni idrok etishni, balki uni hayotiy vaziyatlarga tatbiq etishni ham talab qiluvchi topshiriqlarni uchratishimiz mumkin.

Bugungi kunda raqamli ta’lim vositalarining quyidagi turlari mavjud

- **Elektron matnlar (PDF, EPUB, HTML)** – o‘quv materiallarini raqamli formatda o‘qish imkonini beradi.
- **Videodarslar** – mavzularni ko‘rish, eshitish va tushunishga yordam beradi.
- **Interaktiv platformalar** (Quizizz, Kahoot, Wordwall, LearningApps) – o‘quvchini baholash va jalb qilishda yordam beradi.

• **Ovozli matnlar va podkastlar** – tinglab tushunish asosida o‘qish savodxonligini kengaytiradi.

Elektron matnlar (PDF, EPUB, HTML formatlari) zamonaviy ta’lim jarayonining muhim tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, ular o‘quv materiallarini raqamli ko‘rinishda taqdim etish, saqlash va ulardan moslashuvchan foydalanish imkonini beradi. Elektron darsliklar ichida havolalar, izohlar, qo‘shimcha tushuntirishlar, rasm, audio va video kontentlar mavjud bo‘lishi, matnga qiziqishni oshiradi. O‘quvchi matndagi har bir atamani bosib, uning lug‘aviy yoki ensiklopedik izohini bilib oladi, bu esa matnni chuqur tushunish va kontekstni anglashga yordam beradi. Ayniqsa, matnni o‘qish va tinglashning birgalikdagi shakli (masalan, audiokitob va matnli ekrandan birgalikda foydalanish) eshitish va vizual idrok orqali o‘qish savodxonligini ko‘p kanalli rivojlantiradi.

Videodarslar ham o‘quvchining e’tiborini ushlab turishda, ko‘rgazmalilikni oshirishda, tahlil ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Video asosida tahlil, munozara va yozma topshiriqlar berish o‘quvchini o‘qishning yuqori darajasiga olib chiqadi. Misol uchun, o‘quvchi berilgan videoni ko‘rib, asosiy g‘oyani yozib beradi, keltirilgan misollarning hayotiylikiga izoh beradi yoki alternativ yechim taklif qiladi. Bu jarayon orqali o‘qish savodxonligi faqatgina o‘qish bilan emas, balki kompleks tafakkur orqali shakllanadi.

Yana bir samarali vosita – interaktiv platformalardir. LearningApps, Padlet, Wordwall, Quizziz, Nearpod kabi vositalar orqali o‘quvchilar o‘qilgan matnga bog‘liq mashqlarni bajaradilar, savollarga javob beradilar, mantiqiy tartibda gap tuzadilar, hikoya davom ettiradilar yoki klaster chizadilar. Bu turdagi topshiriqlar orqali o‘quvchilar o‘z o‘qiganlarini faol qayta ishlashadi, bu esa mustahkam o‘zlashtirishni ta’minlaydi. Interaktiv platformalar o‘quvchini passiv o‘quvchidan faol ishtirokchiga aylantiradi. Misol uchun:

- **Kahoot** – tezkor javoblar asosida tahliliy savollarga javob topish
- **Wordwall** – atama o‘rganish va matnga asoslangan testlar tuzish
- **Padlet yoki Jamboard** – umumiy matn tahlili uchun virtual doska

Raqamli ta’lim vositalari o‘qituvchiga ham ko‘plab afzalliklar yaratadi. Avvalo, har bir o‘quvchining o‘qish darajasiga mos resurs tanlash, differensial yondashuvni amalga oshirish, natijalarni real vaqt rejimida kuzatish, xatolarni tahlil qilish va baholash imkoniyatlari kengayadi. Misol uchun, o‘qituvchi har bir o‘quvchiga uning qobiliyatiga mos matn yuborishi mumkin, kuchli o‘quvchilarga tahliliy savollar, o‘rtacha darajadagilarga tushunish va ko‘chirma asosidagi topshiriqlar, o‘qish jarayonida qiyinchiliklariga ega bo‘lgan bolalarga esa vizual va audio yordamli topshiriqlar berilishi mumkin. Bu esa har bir bola o‘z sur’atida o‘qishini ta’minlaydi.

Shuningdek, raqamli vositalar orqali o‘qish savodxonligini baholash ham yangicha ko‘rinish oladi. Interaktiv testlar, ko‘p variantli savollar, ochiq javobli yozma topshiriqlar, matnga asoslangan rol o‘ynash, forum va guruhli muhokama shakllarida fikr bildirish – bularning barchasi o‘qish savodxonligi darajasini aniqlashga xizmat qiladi. Eng muhimi, bunday baholashlar tez va aniq, individual yondashuv asosida amalga oshiriladi. Bugungi xalqaro baholash tizimlari, xususan PISA (Programme for International Student Assessment), PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) kabi dasturlar matnni o‘qish bilan cheklanmay, undan foydalanish, tahlil qilish va real hayotga tatbiq etish ko‘nikmalariga e’tibor qaratmoqda. Aynan shuning uchun ham o‘qish savodxonligini rivojlantirishda raqamli vositalardan foydalanish — global kompetensiyalarning ajralmas talabi hisoblanadi.

Rivojlangan davlatlar ta’lim tizimida bu boradagi yondashuv ancha tizimli va uzoq muddatli strategiyalarga asoslanadi:

- **Finlandiya** maktablarida raqamli savodxonlik boshlang‘ich bosqichdanoq o‘quv rejasiga integratsiya qilingan. O‘quvchilar har kuni multimodal matnlar bilan ishlaydi.
- **Singapurda** har bir o‘quvchi uchun “My Learning Space” kabi raqamli platforma orqali elektron darsliklar va avtomatik baholash tizimi mavjud.
- **Janubiy Koreyada** o‘qituvchilarga darslarni videodars, kvizlar, forumlar, va vizual taqdimotlar bilan boyitish uchun davlat tomonidan raqamli kontent kutubxonalari ishlab chiqilgan.
- **Estoniyada** esa barcha maktablar to‘liq raqamlashtirilgan bo‘lib, “e-kool” tizimi orqali o‘quvchilar o‘qish topshiriqlari, elektron kundalik va matnli baholashlarga ega.

Xulosa qilib aytganda, raqamli va multimediya vositalaridan foydalanish o‘quvchilarda o‘qish savodxonligini rivojlantirishning innovatsion, integrativ va samarali yo‘nalishlaridan biri sifatida qaraladi. Bunday yondashuv o‘qish jarayonini faqat matnni idrok etish bosqichida cheklanmasdan, balki o‘quvchining tahliliy, tanqidiy va ijodiy fikrlash faoliyatini faollashtiruvchi, kognitiv va metakognitiv kompetensiyalarni rivojlantiruvchi kompleks tizimga aylantiradi.

Tadqiqot tahlillari shuni ko‘rsatdiki, o‘qish savodxonligini shakllantirish jarayonida multimodal ta’lim vositalarining (interaktiv matnlar, QR-kodli mashqlar, audiokitoblar, elektron darsliklar, videodarslar va podkastlar) qo‘llanishi o‘quvchilarning e’tiborini, idrok jarayonini va fikrlash dinamikasini sezilarli darajada faollashtiradi. Bunday vositalar orqali o‘quvchi matnni nafaqat o‘qiydi, balki uni eshitadi, ko‘radi va kontekstda anglaydi, bu esa semantik tafakkurni kengaytiradi hamda o‘qilgan ma’lumotni hayotiy tajriba bilan bog‘lash imkonini beradi. Shuningdek, multimediya asosidagi topshiriqlar diqqatning tez almashuviga va axborotning qisqa shaklda idrok etilishiga moslashgan “raqamli avlod” o‘quvchilari uchun eng maqbul o‘quv modeli sifatida o‘zini oqlamoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qodirov A. Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 280 b.
2. Inoyatova M. O‘quvchilarda o‘qish savodxonligini shakllantirish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 212 b.
3. Karimova V. Psixologiya asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston yozuvchilar uyushmasi nashriyoti, 2017. – 240 b.
4. Hasanboyeva O. O‘qish madaniyatini shakllantirish metodikasi. – Toshkent: Ilm ziyo, 2021. – 198 b.

SUN’IY INTELLEKT ASOSIDA ZONIM KOMPONENTLI FRAZELOGIK BIRLIKLARNI RASMLI LUG‘ATLARDA IFODALASH MASALALARI

Safarboyeva Yulduzxon Odilboy qizi

NDPI tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolamizda zoonim komponentli frazeologik birliklarning mazmuniy va ramziy xususiyatlari tahlil qilinadi hamda ularni rasmlı lug‘atlarga kiritish masalalari yoritiladi. Frazeologik birliklarda hayvon nomlari milliy mentalitet, madaniy kod va xalq og‘zaki ijodidagi timsollarni ifodalaydi. Shu bois ularni rasmlı lug‘atlarda tasviriy vositalar bilan berish frazeologizmlarning mohiyatini yanada chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, zoonim, frazeologik birlik, rasmlı lug‘at, lingvokulturologiya, raqamli leksikografiya, milliy mentalitet, semantika, madaniy kod.

Abstract: This article analyzes the semantic and symbolic features of phraseological units with zoonym components and discusses the issues of representing them in illustrated dictionaries. Animal names in phraseological units reflect national mentality, cultural codes, and symbolic meanings rooted in folklore. Therefore, visual representation in illustrated dictionaries contributes to a deeper understanding of their essence.

Keywords: artificial intelligence, zoonym, phraseological unit, illustrated dictionary, linguoculturology, digital lexicography, national mentality, semantics, cultural code.

Аннотация: В данной статье рассматриваются семантические и символические особенности фразеологических единиц с зоонимическим компонентом и освещаются вопросы их представления в иллюстрированных словарях. Названия животных во фразеологизмах отражают национальный менталитет, культурный код и символику народного творчества. Поэтому их визуализация в иллюстрированных словарях способствует более глубокому пониманию сути фразеологизмов.

Ключевые слова: зооним, фразеологическая единица, культурный код, иллюстрированный словарь, национальный менталитет.

Til – millatning madaniy xotirasi va xalq tafakkurining yorqin ifodasidir. Tilning frazeologik qatlamida milliy mentalitet, urf-odatlar, dunyoqarash va qadriyatlar o‘z aksini topadi. Tilshunoslikda lug‘at (leksik-, frazeologik va izohli lug‘atlar) til birliklarini sistemati ravishda tatbiq etish va o‘rganishda muhim vositadir. Lug‘atlar tilning leksik boyligi, tilda so‘zlarning ma’nolari, ishlatilishi, uslubi va madaniy konteksti haqida ma’lumot beradi. Frazeologik birliklar — tilshunoslikning leksik-qurilish, semantik va stilistik sohalarini bog‘laydigan, madaniyat va dunyoqarashni aks ettiruvchi muhim leksik birliklardir. Ular ko‘plab so‘zlardan iborat bo‘lishiga qaramay, butun birlik sifatida ishlaydi va ko‘chma ma’no, ramziy tasvir va obrazli ifoda xususiyatlariga ega. Shu bois, frazeologik birliklarning aniqligi, ularning struktura va ma’no jihatları lug‘atlar yordamida o‘rganilishi lozim.

Sun’iy intellekt va raqamlashtirish tizimining tilshunoslikdagi o‘rni: So‘nggi yillarda raqamli texnologiyalar, xususan, sun’iy intellekt (SI) tizimlarining jadal rivojlanishi natijasida tilshunoslikda yangi ilmiy yo‘nalishlar shakllanmoqda. Raqamlashtirish jarayoni til materiallarini avtomatik tarzda qayta ishlash, tahlil qilish va tizimlashtirish imkonini yaratdi. Natijada lingvistik

tadqiqotlar an’anaviy nazariy yondashuvlardan tashqari, korpus lingvistika, raqamli leksikografiya, kompyuter lingvistikasi kabi amaliy sohalarga kengayib bormoqda. Tilshunoslikda sun’iy intellekt texnologiyalarining qo’llanilishi, eng avvalo, lug’at tuzish, matn tahlili, avtomatik tarjima, ovozli tizimlar va semantik modellash jarayonlarini yangi bosqichga olib chiqdi. Ayniqsa, frazeologik birliklar, jumladan zoonim komponentli iboralarni aniqlash, ularning ma’no qatlamlarini tahlil qilish va ramziy mazmunini ochishda SI dasturlari katta imkoniyatlar yaratmoqda. Bugungi kunda sun’iy intellekt yordamida yaratilayotgan rasmlar (vizual) lug’atlar o’zbek tili materiallarini zamonaviy texnologiyalar asosida saqlash va talqin qilishda muhim o’rin egallamoqda. Bunday lug’atlar nafaqat so’z va iboralarning semantik mazmunini ifodalaydi, balki ularni madaniy kod, milliy mentalitet va xalq og’zaki ijodidagi timsollar bilan bog’liq holda talqin etish imkonini beradi. Raqamlashtirish tizimlari lingvistik ma’lumotlarni tezkor qidirish, ularni tematik, semantik yoki uslubiy mezonlarga ko’ra ajratish, hamda avtomatik tarzda tahlil qilish imkonini bergani sababli, o’zbek tilining boy frazeologik fondi yanada chuqurroq o’rganilmoqda. Natijada, tilshunoslikda yangi turdagi interaktiv, multimodal va kognitiv lug’atlarni yaratish imkoniyatlari paydo bo’ldi. Shu jihatdan, sun’iy intellektga asoslangan rasmlar lug’atlar frazeologik birliklarning ramziy ma’nosini yanada aniqroq ko’rsatadi, ularni o’quvchilar, tarjimonlar va tadqiqotchilar uchun vizual, intuitiv va madaniy jihatdan boy shaklda taqdim etishga xizmat qiladi.

Xo’sh, nima uchun bizga rasmlar lug’atlar kerak? degan savol tug’ilishi mumkin. Buni ilmiy jihatdan qarab ko’ramiz: Frazeologik birliklarning ramziy, obrazli ma’nolari ko’pincha abstrakt bo’ladi: hayvon nomlari, tana a’zolari, joy nomlari kabi komponentlar mavjud bo’ladi. Rasmlar lug’at (illustatsiyali lug’at) bu obrazlarni ko’zga ko’rinarli shaklda berib, ma’noni tushunishni osonlashtiradi. Rasmlar lug’atlar o’quvchilar yoki foydalanuvchiga frazeologizmlarning ma’nosi, konnotatsiyasi va madaniy-ko’ngilochar elementi orqali tez anglanadi. Bu ayniqsa til o’rganayotganlar, tarjimonlar, adabiy til ixlosmandlari uchun foydali.

Rasmlar lug’at tuzishda jahon tajribasi: A.P. Cowie (Buyuk Britaniya) frazeologik lug’atlarni til o’rganuvchilar uchun samarali didaktik vosita sifatida baholaydi. Olimning fikricha, vizual komponent iboralarning metaforik mohiyatini anglashga yordam beradi (Cowie, 1998).

Amaliy natija: Tadqiqotimiz natijalariga ko’ra, zoonim komponentli frazeologik birliklarni rasmlar lug’at shaklida yaratish, sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalar asosida prototip lug’at ishlab chiqish yo’nalishida amaliy izlanishlar olib borilmoqda.

-Sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish:

- frazeologizmlarni matnlardan avtomatik aniqlash,

- ularning semantik tahlilini o’tkazish,

- iboralarga mos vizual obrazlarni shakllantirish,

- lug’atni raqamli platforma (veb yoki mobil ilova) ko’rinishida yaratish imkonini beradi.

Shunday qilib, dissertatsiya doirasida ishlab chiqilayotgan “ **Rasmlar frazeologik lug’at loyihasi**” o’zbek tilshunosligi uchun yangilik bo’lib, til o’rganuvchilar, tarjimonlar hamda keng foydalanuvchilar uchun amaliy qo’llanma sifatida xizmat qilishi kutilmoqda: **Namuna:**

Rasmlar lug’at tuzishda jahon tajribasi: A.P. Cowie (Buyuk Britaniya) frazeologik lug’atlarni til o’rganuvchilar uchun samarali didaktik vosita sifatida baholaydi. Olimning fikricha, vizual komponent iboralarning metaforik mohiyatini anglashga yordam beradi (Cowie, 1998).

K. Fiedler (Germaniya) tadqiqotlarida bolalar uchun yaratilgan frazeologik lugʻatlarda rangli illyustratsiyalar obrazni tez va mustahkam yodda qoldirishga xizmat qilishini tajribalar orqali isbotlagan (Fiedler, 2007).

A. Litovkina (Vengriya) hayvon nomlari ishtirokidagi maqol va matallarni rasmi shaklda tahlil qilib, ular orqali frazeologizmlarning kognitiv asoslari ochilishini koʻrsatib bergan (Litovkina, 2010).

J. Sinclair (Angliya) frazeologiyani korpus lingvistikasi asosida tadqiq etar ekan, idiomlarni rasmi shaklda talqin qilish ularning nutqiy kontekstini toʻliqroq ochib berishiga xizmat qilishini taʼkidlaydi (Sinclair, 2004). Bu tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, frazeologizmlarni tasviriy vositalar yordamida ochib berish nafaqat semantik, balki lingvokulturologik jihatdan ham muhimdir. A.P. Cowie (Buyuk Britaniya) frazeologik lugʻatlarni til oʻrganuvchilar uchun samarali didaktik vosita sifatida baholaydi. Olimning fikricha, vizual komponent iboralarning metaforik mohiyatini anglashga yordam beradi (Cowie, 1998). K. Fiedler (Germaniya) tadqiqotlarida bolalar uchun yaratilgan frazeologik lugʻatlarda rangli illyustratsiyalar obrazni tez va mustahkam yodda qoldirishga xizmat qilishini tajribalar orqali isbotlagan. A. Litovkina (Vengriya) hayvon nomlari ishtirokidagi maqol va matallarni rasmi shaklda tahlil qilib, ular orqali frazeologizmlarning kognitiv asoslari ochilishini koʻrsatib bergan. J. Sinclair (Angliya) frazeologiyani korpus lingvistikasi asosida tadqiq etar ekan, idiomlarni rasmi shaklda talqin qilish ularning nutqiy kontekstini toʻliqroq ochib berishiga xizmat qilishini taʼkidlaydi.

Oʻzbek tilshunosligida rasmi frazeologik lugʻatlar boʻyicha 1. “Oʻzbek tilining izohli frazeologik lugʻati” (Shavkat Rahmatullayev, Toshkent, “Oʻqituvchi” nashriyoti, 1978) — hozirgi zamon oʻzbek tilidagi mingdan ortiq frazeologik birliklarni semantik, grammatik, qisman nutqiy izohlar bilan taʼminlab tuzilgan. 2. “Boburnomadagi frazeologik birliklarning oʻzbekcha-ruscha-inglizcha lugʻati” (Z. Teshaboyeva, 2023) — Boburnoma asaridagi frazeologik birliklarni kognitiv-kontseptual jihatdan oʻrganib, uch tilga tarjimalarini taqqoslagan lugʻat. Soʻnggi yillarda frazeologizm va frazeologik birliklarga bagʻishlangan maqolalar koʻplab chop etilmoqda: frazeologizmlarning lingvomadaniy xususiyatlari, ularning semantik va grammatik tahlillari, tarjima muammolari va frazeologik turlar boʻyicha. Ammo rasmi frazeologik lugʻat– yaʼni frazeologik birliklarni vizual tasvirlar bilan birga beradigan lugʻatlar – boʻyicha Oʻzbekiston tilshunosligida hali keng qamrovli nashr etilgan ishlar kam. Rasmlar bilan toʻldirilgan frazeologik lugʻatlarning ishlanmasi, shakllanishi va metodologiyasi hali ilmiy jihatdan yetarlicha oʻrganilmagan. Frazeologizmlar, ayniqsa, zoonim komponentli birliklar, xalq hayotida hayvonlarga nisbatan shakllangan tasavvurlar va ramziy maʼnolarni mujassamlashtiradi. Masalan, oʻzbek xalq tilida “eshshakday ishlamoq”, “echkidek injiq”, “itday yovvoyi” (koʻpincha ogʻzaki tilda) kabi iboralar mavjud boʻlib, ularning barchasi hayvon obrazlari orqali insonning xatti-harakati yoki xarakteriga baho beradi. Bunday frazeologizmlarni izohlash jarayonida koʻpincha oddiy lugʻat taʼrifi yetarli boʻlmaydi, chunki iboraning ramziy mohiyati va obrazlilik tasviriy misol orqali tezroq idrok etiladi. Shu sababli frazeologik birliklarni rasmi lugʻatlarda ifodalash masalasi bugungi tilshunoslik va leksikografiyada dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi. Frazeologizmlarning asosiy belgilaridan biri – ularning obrazlilikidir. Aynan shu xususiyat rasmi lugʻatlar yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi. Obrazli ifodaning vizual koʻrinishi nafaqat semantikani ochadi, balki frazeologizmni yodlash va qoʻllashni ham yengillashtiradi.

Zoonim komponentli frazeologizmlar va ularning xususiyatlari. Zoonim – hayvon nomi ishtirok etadigan leksik birlik bo‘lib, frazeologizmlarda alohida semantik yuk tashiydi. Hayvonlar asrlar davomida inson hayoti bilan chambarchas bog‘liq bo‘lganligi sababli ular ramziy ma’nolar kasb etgan. Masalan: “it” zoonimi ishtirok etgan bir nechta o‘zbekcha frazeologik birliklar va ularning izohi:

“Itdek ishlamoq”– og‘ir va tinimsiz mehnat qilish.

“Itdek sadoqatli”– juda sodiq, vafodor bo‘lish.

“It bo‘lib hurmoq”– asossiz shovqin qilish, bekordan-bekorga g‘azablanish.

“It hurar, karvon o‘tar” – odamlarning gap-so‘ziga e’tibor bermasdan o‘z yo‘lida davom etish.

“It bilan mushukdek”– doimo janjallashib yurish, kelisha olmaslik. Shu kabi ramziy qatlamni tasviriy vositalar yordamida ochish yanada samarali hisoblanadi.

Bugungi global axborot maydonida vizual taqdimotning roli ortib bormoqda. Shu bois rasmiy lug‘atlar bir nechta sabablarga ko‘ra dolzarbdir. Lingvodidaktik samaradorlik – frazeologizmlarni o‘rgatishda vizual yordam eslab qolishni osonlashtiradi. Madaniy kodni yetkazish – zoonimlarga berilgan ramziy ma’nolar orqali milliy mentalitetni ko‘rsatadi.

1. **Xalqaro taqqoslash imkoniyati** – turli tillarda bir xil hayvon obraziga turlicha baho berilishi osonroq anglashiladi (masalan, ingliz tilida “dog” – sodiqlik, o‘zbek tilida esa ko‘proq salbiy ma’noda).

2. **Elektron lug‘atlar istiqboli** – multimedia vositalari (animatsiya, audio, video) bilan birgalikda frazeologizmlar yanada jonli ifodalanadi.

Amaldagi rasmiy lug‘atlar tahlili : Xorijda bir nechta mashhur rasmiy frazeologik lug‘atlar yaratilgan:

1.Oxford Pictorial Dictionary of Idioms – ingliz tilidagi iboralarni rangli rasm va sahnalar bilan talqin qiladi. **Duden – Redewendungen Bildwörterbuch** (Germaniya) – nemis tilidagi frazeologizmlarni karikatura va ilustratsiyalar orqali ifodalaydi. **Longman Idioms and Phrasal Verbs Illustrated** – frazeologizmlarning kontekstual qo‘llanishini suratlar orqali ochadi. **Chambers Illustrated Idioms Dictionary** – ingliz tili iboralarini qisqa izoh va mazmunli rasm bilan ko‘rsatadi.

O‘zbek leksikografiyasida esa hali maxsus frazeologik rasmiy lug‘at yaratilmagan. Ba’zi darslik va o‘quv qo‘llanmalarda alohida frazeologizmlar rasmiylashtirilgan bo‘lsada, ular tizimli lug‘at darajasiga ko‘tarilmagan. Bu esa milliy leksikografiya oldida turgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Bugungi globallashtirish davrida tilshunoslikdagi an’anaviy tadqiqot usullari zamonaviy raqamli texnologiyalar bilan boyimoqda. Xususan, “sun’iy intellekt” (AI) va “big data” texnologiyalari lug‘atshunoslik sohasida yangi imkoniyatlarni ochib bermoqda. Avvallari qo‘lda yig‘ilgan va tartiblangan frazeologik birliklar bugun “korpus lingvistika” hamda sun’iy intellekt algoritmlari yordamida tezkor, aniq va tizimli ravishda jamlanmoqda. Masalan, frazeologik iboralarni avtomatik aniqlash, ularning kontekstini ko‘rsatish, hatto ular uchun vizual izohlar yaratish jarayonida AI texnologiyalari muvaffaqiyatli qo‘llanilmoqda.

XXI asrni ko‘pincha “raqamli transformatsiya davri” deb atashadi. Chunki bugun til resurslari nafaqat matnli, balki multimodal shaklda – rasm, audio va video ko‘rinishida ham taqdim etilmoqda. Bu esa rasmiy frazeologik lug‘atlar tuzishda g‘oyat muhim ahamiyatga ega. Chunki sun’iy intellekt yordamida iboralarining semantik maydonini tahlil qilish, ular uchun mos vizual

obrazlar tanlash va foydalanuvchilarga interaktiv lug‘at shaklida yetkazish mumkin bo‘lmoqda. Shunday qilib, zamonaviy texnologiyalar lug‘atshunoslikni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Sun‘iy intellekt asosida yaratiladigan rasmi frazeologik lug‘atlar nafaqat o‘quvchi va tadqiqotchilar uchun qulay vosita, balki milliy mentalitet va madaniy kodni saqlash hamda keng ommaga yetkazishda samarali raqamli platforma bo‘lib xizmat qiladi. Zoonim komponentli frazeologik birliklarni rasmi lug‘atlarda ifodalash masalasi lingvokulturologik, didaktik va leksikografik nuqtayi nazardan dolzarbdir. Obrazli frazeologizmlarning semantik qatlamini ochishda vizual taqdimot samarali bo‘lib, o‘quvchiga iboraning ma’nosini tezroq va chuqurroq anglash imkonini beradi. Xorijiy tajriba shuni ko‘rsatadiki, rasmi lug‘atlar nafaqat o‘quv jarayonida, balki madaniy merosni targ‘ib etishda ham katta ahamiyatga ega.

Shu bois o‘zbek tilida ham frazeologik rasmi lug‘at yaratish bugungi kun leksikografiyasining eng dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Men hozirda O‘zbek va qoraqalpoq tillarida zoonim komponentli frazeologik birliklarning lingvomadaniy xususiyatlari” mavzusida doktralik dissertatsiya ishimni olib borish jarayonida o‘zbek tilida rasmi lug‘at yaratish uchun ilmiy faoliyatimni olib borayabman, va bu ,bu rasmi lug‘at ko‘pgina tadqiqotchilarimiz va foydalanuvchilarimiz yukini yengil qilishiga imonimiz komil.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдуллаева Л. Лескическая стилистика узбекской художественной литературы. – Ташкент. Фан, 1970. – 152 б.
2. Абдурахмонов Г. Ҳозирги ўзбек тили ҳақида. // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент: 1992. № 566. 28-36-б.
3. Абдурахмонов Г. Ёзма нутқ услубини яратувчи воситалар. // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1994. №3. 22-32-б.
- Mamatov A. Frazeologizmlar shakllanishining nazariy asoslari, - Toshkent: 1997. – 28 b.
4. Vinogradov V.V. Russkaya frazeologiya. – Moskva, 1972.
5. Kunin A.V. Kurs frazeologii sovremennogo angliyskogo yazyka. – Moskva, 1996.
6. Cowie A.P. English Dictionaries for Foreign Learners. – Oxford, 1999.
7. Fiedler K. Bildwörterbuch der deutschen Redewendungen. – Berlin, 2007.

RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA VIRTUAL LABORATORIYALAR VA SIMULYATSIYALAR: ZAMONAVIY O’QUV JARAYONIDAGI INNOVATSION YONDASHUVLAR

Kilichov Najim Mirzayevich

Toshkent Davlat agrar universiteti,

Axborot tizimlari va texnologiyalari kafedrası katta o’qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli ta’lim tizimida virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalarning o’rni, ularning zamonaviy o’quv jarayoniga ta’siri, afzalliklari hamda amaliy qo’llanish yo’nalishlari tahlil qilinadi. Virtual muhitlar orqali ta’lim jarayonini interaktiv shaklda tashkil etishning pedagogik samaradorligi, talabalarning mustaqil ishlash ko’nikmalarini rivojlantirishdagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, simulyatsion texnologiyalarning agrar sohadagi amaliy qo’llanishi, masofaviy o’qitish jarayonlarida uning o’rni va kelajak istiqbollari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so’zlar: raqamli ta’lim, virtual laboratoriya, simulyatsiya, innovatsion texnologiya, interaktiv ta’lim, AR/VR, masofaviy o’qitish.

Abstract. This article analyzes the role of virtual laboratories and simulations in the digital education system, their impact on the modern educational process, their advantages and areas of practical application. The pedagogical effectiveness of organizing the educational process in an interactive form through virtual environments, their importance in developing students' independent work skills, is highlighted. The practical application of simulation technologies in the agricultural sector, its role in distance learning processes and future prospects are also discussed.

Keywords: digital education, virtual laboratory, simulation, innovative technology, interactive education, AR/VR, distance learning.

Аннотация. В статье анализируется роль виртуальных лабораторий и симуляций в системе цифрового образования, их влияние на современный образовательный процесс, их преимущества и области практического применения. Отмечается педагогическая эффективность организации образовательного процесса в интерактивной форме посредством виртуальных сред, их значение в развитии навыков самостоятельной работы студентов. Также рассматривается практическое применение симуляционных технологий в агропромышленном комплексе, их роль в процессах дистанционного обучения и перспективы развития.

Ключевые слова: цифровое образование, виртуальная лаборатория, симуляция, инновационные технологии, интерактивное образование, дополненная и виртуальная реальность, дистанционное обучение.

Kirish. So’nggi yillarda raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonining ajralmas qismiga aylandi. Ta’lim tizimida innovatsion texnologiyalarning jadal rivojlanishi, ayniqsa, virtual laboratoriyalar (VL) va simulyatsiyalarni o’quv jarayoniga keng joriy etishga imkon yaratdi. Virtual laboratoriyalar real laboratoriya sharoitlarini kompyuter muhiti orqali takrorlaydi, simulyatsiyalar esa murakkab jarayonlarni modellashtirishga yordam beradi. Bunday yondashuv talabalarga xavfsiz, qulay va interaktiv o’quv tajribasini taqdim etadi.

Bugungi kunda umumiy oʻrta taʼlim maktablar zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan jihozlangan va global internet tarmogʻiga ulangan. Shuning uchun darslarni loyihalashda va olib borishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishni zamonaviy yondashuvlarini ishlab chiqish lozim [1].

Raqamli taʼlim muhiti nafaqat anʼanaviy darslarni toʻldiradi, balki oʻquvchilar tafakkurini rivojlantiruvchi, mustaqil fikrlashni kuchaytiruvchi hamda amaliy bilimlarni virtual tarzda sinab koʻrish imkonini beruvchi muhim vositaga aylandi. Bu jarayon ayniqsa texnika, qishloq xoʻjaligi, tibbiyot va muhandislik kabi murakkab amaliyotga ega sohalarida oʻzini oqlamoqda.

Virtual laboratoriyalar: mohiyati va funksional imkoniyatlari

Virtual laboratoriya — bu kompyuterda yaratilgan sunʼiy muhit boʻlib, unda real tajribalar, texnologik jarayonlar yoki ilmiy tadqiqotlar modellashtiriladi. VL yordamida talaba murakkab tajribalarni xavfsiz tarzda, keraksiz moddiy xarajatsiz va istalgan zaman–mukonda bajarishi mumkin.

Virtual laboratoriyalarning afzalliklari:

Xavfsizlik – kimyo, fizika, elektrotexnika kabi xavfli tajribalarni real risklarsiz bajarish mumkin.

Resurs tejamkorligi – asboblardan, reagentlardan yoki jihozlardan xarid qilish talab qilinmaydi.

Moslashuvchanlik – talabalar oʻz tezligida mustaqil ishlashi mumkin.

Takrorlash imkoniyati – xatolarni qayta-kayta toʻgʻrilash orqali chuqur oʻzlashtirishga erishiladi.

Interaktivlik – vizual modellar, animatsiyalar va grafik interfeyslar taʼlimni osonlashtiradi.

Masalan, agrar sohada tuproq tarkibini tahlil qilish, oʻsimliklarni parvarish qilish jarayonlari, texnikalar harakatini modellashtirish kabi jarayonlarni virtual laboratoriya orqali oʻrgatish talabalarning amaliy bilim va koʻnikmalarini mustahkamlaydi.

Simulyatsiyalar va ularning pedagogik ahamiyati. Simulyatsiya — bu real jarayon yoki tizimning kompyuter orqali qayta yaratilgan modellaridir [2]. Ular talabaga real hayotdagi sharoitni xavfsiz tarzda his qilish imkonini beradi. Simulyatsiyalardan ayniqsa quyidagi yoʻnalishlarda samarali foydalanilmoqda:

qishloq xoʻjaligi texnikalarini boshqarish;

dronlar yordamida monitoring jarayonlari;

oʻsimlik kasalliklarini aniqlash;

suv resurslarini boshqarish modellari.

Pedagogik nuqtai nazardan simulyatsiyalar talabalarning analitik fikrlashi, qaror qabul qilish koʻnikmalarini rivojlantiradi hamda nazariy bilimni amaliyot bilan bogʻlaydi.

AR/VR texnologiyalarining oʻquv jarayonidagi oʻrni. Virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik (AR) taʼlim jarayonini yangi bosqichga koʻtarmoqda. VR yordamida talabalar laboratoriya ichiga "kirib", real dunyodagi kabi tajriba oʻtkazishlari mumkin. AR esa real obyektlarga raqamli maʼlumotlarni qoʻshib, oʻqitishni interaktiv qiladi.

Masalan:

VR orqali chorva hayvonlari anatomiyasini 3D koʻrish

AR bilan oʻsimlik tuzilishini qatlamma-qatlam oʻrganish

Qishloq xoʻjaligi texnikalarini VR trenersizida boshqarishni oʻrganish

Bunday texnologiyalar talabalarni dars jarayoniga faol jalb qiladi va ularning tasavvurini kengaytiradi.

Virtual ta’limning agrar sohadagi qo’llanishi. Agrar soha amaliy mashg’ulotlarga boy bo’lgani uchun virtual laboratoriya va simulyatsiyalar aynan shu sohada juda samarali. Quyidagi yo’nalishlarda keng qo’llanmoqda:

Yer maydonlarini GIS texnologiyalari orqali tahlil qilish

Sug’orish jarayonlarini simulyatsiya qilish

Fermer xo’jaliklaridagi ishlab chiqarish bosqichlarini modellashtirish

Agrotexnika vositalarining harakatini virtual mashq qilish

O’simlik kasalliklari bilan kurashish bo’yicha simulyatsion treninglar

Bu jarayonlar talabalarga murakkab jarayonlarni amaliyotga chiqmasdan turib o’rganish imkoniyatini beradi.

Virtual laboratoriya va simulyatsiyalarning ta’lim tizimidagi istiqbollari. Kelajakda raqamli ta’lim yanada kengayib, virtual muhitlarda to’liq kurslar, virtual tajriba kabinetlari va avtomatlashtirilgan o’quv simulyatorlari yaratilishi kutilmoqda. Sun’iy intellekt yordamida shaxsiylashtirilgan simulyatsiya senariylari ishlab chiqiladi. Shuningdek, metaverse ta’limi orqali butun bosqichlarni virtual muhitda o’qitish imkoniyati yuzaga keladi.

O’zbekiston ta’lim tizimi ham raqamli islohotlar doirasida ushbu texnologiyalarni joriy etishda faollik ko’rsatmoqda. Agrar universitetlarda virtual laboratoriyalar tashkil etilishi talabalarga zamonaviy bilim va ko’nikmalarni egallashga imkon bermoqda.

Xulosa. Virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalar raqamli ta’limning eng samarali vositalaridan biriga aylandi. Ular nafaqat o’quv jarayonini interaktiv qiladi, balki o’qitish samaradorligini oshiradi, xavfsizlikni ta’minlaydi va amaliy ko’nikmalarni chuqurlashtiradi. Agrar sohada esa ushbu texnologiyalar kelajak mutaxassislarining raqamli kompetensiyalarini shakllantirishda muhim o’rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. S Jumanazarov. using design-based educational technology to enhance the creative abilities of “Tarbiya” subject teachers in project development. International Journal of Artificial Intelligence, ISSN: 2692-5206, Impact Factor: 12,23 American Academic publishers, volume 05, issue 02,2025 Journal: <https://www.academicpublishers.org/journals/index.php/ijai>.

2. Bates T. *Digital Learning Strategy*. London, 2019.

PADLET DOSKASI ORQALI MAKTABDA BIOLOGIYA TA’LIMINI TRANSFORMATSIYA QILISHNING SAMARALI VOSITASI

Zaynizoda Tahmina

SamVPMM biologiya fani metodisti

Annotatsiya

Ushbu maqolada zamonaviy raqamli ta’lim vositalaridan biri bo’lgan Padlet platformasining biologiya fanini o’qitish jarayonidagi didaktik imkoniyatlari tahlil etiladi. Padletning hamkorlikni rivojlantirish, vizual va multimediali o’qitish, o’quvchilarning ijodiy salohiyatini namoyon etish hamda shaxsiy portfoliolarini yuritishdagi afzalliklari yoritilgan. Shuningdek, biologiya kabi murakkab va ko’p formatli axborotlarni talab qiluvchi fanlarda ushbu platformadan foydalanish o’quvchilarning faolligini oshirishi, fanlararo integratsiyani kuchaytirishi va bilimlarni chuqurroq o’zlashtirishga xizmat qilishi asoslab berilgan. Maqola biologiya o’qituvchilari uchun darslarni interaktiv shakllantirish, o’quv jarayonini samarali tashkil etish va raqamli pedagogika amaliyotlarini rivojlantirishga qaratilgan metodik tavsiyalarni o’z ichiga oladi.

Kalit so’zlar:

Padlet, raqamli ta’lim, multimediali resurslar, vizual o’rganish, ijodiy fikrlash, shaxsiy portfolio, onlayn doska, innovatsion texnologiyalar.

Abstract

This article analyzes the didactic capabilities of Padlet, one of the modern digital learning tools, in the process of teaching biology. It highlights the advantages of Padlet in fostering collaboration, supporting visual and multimedia-based learning, enabling students to showcase their creative potential, and maintaining personal portfolios. In addition, the article substantiates that the use of this platform in subjects like biology—which require complex and multi-format information—can increase student engagement, strengthen interdisciplinary integration, and contribute to deeper knowledge acquisition. The article also provides methodological recommendations aimed at helping biology teachers design interactive lessons, organize the learning process effectively, and enhance digital pedagogy practices.

Key words: Padlet, digital education, multimedia resources, visual learning, creative thinking, personal portfolio, online board, innovative technologies.

Аннотация

В данной статье анализируются дидактические возможности платформы Padlet, являющейся одним из современных цифровых инструментов обучения, в процессе преподавания биологии. Подчеркиваются преимущества Padlet в развитии сотрудничества, поддержке визуального и мультимедийного обучения, раскрытии творческого потенциала учащихся и ведении ими персональных портфолио. Кроме того, обосновывается, что использование данной платформы в таких предметах, как биология, которые требуют сложной и много форматной информации, способствует повышению активности учащихся, усилению междисциплинарной интеграции и более глубокому усвоению знаний. Статья также содержит методические рекомендации, направленные на помощь учителям биологии в разработке интерактивных занятий, эффективной организации учебного процесса и развитии практик цифровой педагогики.

Ключевые слова: Padlet, цифровое образование, мультимедийные ресурсы, визуальное обучение, творческое мышление, персональное портфолио, онлайн-доска, инновационные технологии.

XXI asrda ta’lim jarayoni tez sur’atlarda raqamlashtirilmoqda va bu jarayon o’quvchilarni bilim bilan qurollantirishda innovatsion yondashuvlarni qo’llashni taqozo etadi. An’anaviy dars shakllari tobora o’z o’rnini interaktiv, hamkorlikka asoslangan va o’quvchini faol subyekt sifatida namoyon etishga yo’naltirilgan metodlarga bo’shatmoqda. Raqamli vositalar orasida o’zining qulay interfeysi, multimediyaga boy ish muhiti va real vaqt rejimidagi hamkorlik imkoniyatlari bilan ajralib turuvchi Padlet platformasi biologiya fanini o’qitishda alohida ahamiyat kasb etadi.

Biologiya fani murakkab tushunchalar, ko’plab vizual obyektlar va jarayonlarni o’z ichiga olgani uchun ta’lim jarayonini grafik, animatsion yoki videomateriallar bilan boyitish o’quvchilar uchun katta didaktik yordam beradi. Padlet ana shunday imkoniyatni taqdim etib, o’quvchilarni mavzuni izohlash, tahlil qilish, tadqiq qilish va o’zlashtirgan bilimlarini turli formatlarda aks ettirishga undaydi.

Mazkur maqolada Padlet platformasining biologiya darslarida qo’llash imkoniyatlari, uning o’quvchilar hamda o’qituvchilar uchun yaratuvchanlikka, hamkorlikka va chuqur o’quv faoliyatiga yo’naltirilgan funksional afzalliklari ilmiy-uslubiy nuqtai nazardan yoritiladi.

XXI asr ta’lim tizimi raqamli texnologiyalarsiz tasavvur qilib bo’lmaydigan darajaga yetdi. An’anaviy o’qitish usullari o’rnini o’quvchilarni faol jalb qiluvchi, hamkorlikka undovchi va ijodkorlikni rag’batlantiruvchi interaktiv yondashuvlar egallamoqda. Shu nuqtai nazardan, Padlet platformasi biologiya kabi murakkab va vizual materiallarga boy fanlarni o’qitishda beqiyos imkoniyatlar eshigini ochadi. Padlet – bu foydalanuvchilarga matn, rasm, video, havola va boshqa turdagi fayllarni joylashtirish imkonini beruvchi virtual "onlayn doska"dir. Quyida ushbu platformaning biologiya o’qituvchilari va o’quvchilari uchun afzalliklarini batafsil ko’rib chiqamiz.

Padlet o’quvchilarni passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi, ularning hamkorlik va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Asosiy g’oya: Padlet yordamida o’quvchilar biologiyani shunchaki yodlashmaydi, balki uni tadqiq qiladilar, muhokama qiladilar va o’zlashtirgan bilimlarini turli formatlarda namoyon etadilar.

1. Hamkorlikda Ishlash va Fikr Almashish Madaniyati

Biologiya darslarida guruhlarda ishlash muhim ahamiyatga ega. Padlet o’quvchilarga bir vaqtning o’zida bitta loyiha ustida ishlash imkonini beradi. Masalan, "Yer yuzidagi turli ekotizimlar" loyihasida har bir guruh o’ziga ajratilgan ekotizim (cho’l, o’rmon, okean) haqidagi ma’lumotlarni, rasmlarni va videolarni umumiy doskaga joylashtirishi mumkin. Boshqa guruhlar esa izohlar orqali o’z fikrlarini bildirishi va savollar berishi mumkin. Bu jarayon o’quvchilarda jamoada ishlash va konstruktiv muloqot ko’nikmalarini shakllantiradi.

2. Vizual va Multimediali O’rganish Imkoniyati

Biologiya – bu vizual fan. Organizmlarning tuzilishi, ekologik piramidalar, genetik jarayonlar kabi mavzularni matn orqali tushunish qiyin. Padlet o’quvchilarga mavzuni chuqurroq anglash uchun turli formatdagi materiallardan foydalanishga yordam beradi. Ular o’rganayotgan

mavzu bo'yicha internetdan topgan animatsiyalar, hujayra tuzilishining 3D modellari yoki o'zlari chizgan rasmlarni doskaga joylashtirib, murakkab tushunchalarni osonroq o'zlashtiradilar.

3. Ijodiy Salohiyatni Namoyon Etish va Shaxsiy Portfolio Yaratish

Padlet o'quvchilarga o'z bilimlarini standart "savol-javob" formatidan tashqarida namoyish etish imkonini beradi. Ular o'simlikning o'sish jarayonini videoga olib, uni time-lapse formatida joylashtirishi, o'rgangan mavzusi asosida infografika yoki aqliy xarita (mind map) yaratishi mumkin. Bundan tashqari, har bir o'quvchi o'zi uchun alohida Padlet doskasini "shaxsiy biologik portfolio" sifatida yuritadi. Bu portfolioga ular yil davomida bajargan eng yaxshi ishlari, loyihalari va o'zlashtirgan bilimlari haqidagi mulohazalarini to'plab borishlari mumkin. Bu o'z-o'zini baholash va o'rganish jarayonini anglash uchun muhimdir.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Padlet platformasi biologiya darslarini ancha jonli, interaktiv va samarali qilish uchun keng imkoniyatlarga ega bo'lgan zamonaviy vositadir. U o'qituvchilarga darslarni qiziqarli rejalashtirish, o'quvchilarni tabaqalashtirib o'qitish va ularning faoliyatini oson baholashda yordam bersa, o'quvchilarga hamkorlikda ishlash, ijodiy fikrlash va o'rganganlarini turli usullarda namoyon etish imkonini beradi. Padlet shunchaki bir texnologiya emas, balki biologiya ta'limida pedagogik yondashuvni ijobiy tomonga o'zgartiruvchi kuchli katalizatoridir. Padlet platformasidan foydalanish biologiya ta'limi jarayonida raqamli pedagogikaning samarali vositalaridan biri ekanini ko'rsatadi. Ushbu platforma o'quvchilarning ta'lim jarayonidagi faolligini oshirish, ularni mustaqil izlanishga yo'naltirish va guruhda ishlash kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Multimediali materiallar bilan boyitilgan interaktiv doskalar biologiyaga xos murakkab jarayonlarni vizual tarzda tasvirlash imkonini berib, o'quvchilarda mavzuga nisbatan chuqurroq tushunchaning shakllanishini ta'minlaydi. Yakuniy natijada Padlet biologiya darslarini mazmunan boyitish, o'quv jarayonini interaktiv va izlanishlarga yo'naltirilgan shaklda tashkil etish, shuningdek, zamonaviy ta'lim talablari bilan uyg'unlashtirilgan raqamli o'quv muhiti yaratishning samarali vositasi sifatida o'z ahamiyatini namoyon etadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Anderson, J., & Rainie, L. **Digital tools and learning: A new pedagogical paradigm.** – Washington: Pew Research Center, 2021.
2. Lambert, J., & Sadler, T. **Digital literacy and interactive tools in modern biology classrooms.** *Biology Education Review*, 2021, №27(4), 112–129.
3. Padlet. **Official User Guide.** – Padlet.com, 2023.
(Padlet platformasidan foydalanish bo'yicha rasmiy qo'llanma.)
4. Robin, B. **The role of multimedia in science teaching and learning.** *Journal of Technology and Science Education*, 2020, №10(1), 31–45.
5. <https://padlet.com/ztaxmina97/11-a-biologiya-qapbodvbb5aiq6lu>
6. <https://padlet.com/ztaxmina97>

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ НА ПРОФЕССИОНАЛЬНУЮ ПОДГОТОВКУ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Баротова Марджона Шавкатовна

*преподаватель кафедры педагогики начального образования Ташкентского
государственного педагогического университета имени Низами*

Аннотация: Статья посвящена анализу влияния цифровизации на содержание, методы и институциональные условия подготовки будущих учителей начальных классов. Рассматриваются изменения в образовательных программах, включение курсов по цифровой педагогике, развитие ТРАСК-профиля и использование гибридных методик.

Ключевые слова: цифровизация образования, будущий учитель, начальная школа, цифровая педагогика, ТРАСК, EdTech, цифровое лидерство, медиаграмотность, искусственный интеллект в образовании, персонализированное обучение.

Цифровизация по-новому выстраивает содержание и методы подготовки будущих учителей начальных классов. Во-первых на этапе бакалавриата в учебные планы вводится расширенный курс по цифровой педагогике. Основные педагогические дисциплины — такие как методика обучения письму, математике и окружающему миру — дополняются знаниями и навыками работы с цифровыми технологиями. Будущие учителя учатся создавать интерактивные задания, использовать мультимедийные ресурсы, применять цифровые инструменты для оценки учебных достижений и организации учебного процесса. Всё это способствует развитию их профессиональной гибкости и готовности к работе в современной цифровой образовательной среде. Во-вторых, методики смещаются от репродуктивной подачи к гибридным сценариям: микрокурсы с элементами геймификации, обратный класс, моделирование STEAM-проектов на открытых платформах (GeoGebra, Scratch, Tinkercad). Такое конструирование образовательного контента формирует у студентов ТРАСК-профиль, повышает готовность к интеграции мультимодальных ресурсов и открытых образовательных данных (OER) в начальные классы. Эмпирические исследования 2024 г. фиксируют статистически значимый рост профессиональной самооэффективности у выборки педагогов-практикантов, прошедших «цифровые практикумы». Наконец, на уровне институциональной среды разворачивается инфраструктура облачных LMS и университетских EdTech-инкубаторов, что снижает барьер доступа к авторским сервисам и обеспечивает непрерывность повышения квалификации (micro-credentials, EU Digital Skills Certificate). Психолого-технологическое измерение цифровизации проявляется в акценте на развитии медиа- и AI-грамотности, цифрового благополучия и рефлексивного контроля когнитивной нагрузки. Университеты внедряют новые компетентностные сетки UNESCO для учителей, включающие критическое использование генеративного ИИ, работу с алгоритмической предвзятостью и проектирование этически обоснованных цифровых учебных сред.

Практическую часть этих рамок усиливают «песочницы» по работе с GenAI: студенты разрабатывают демонстрационные задания, где ИИ-ассистенты помогают адаптировать тексты под уровни читательской грамотности младших школьников и

автоматически маркируют ошибки в рукописных работах. Одновременно программы психолого-педагогической подготовки вводят модули цифровой экологии: стратегии саморегуляции, грамотное распределение внимания в условиях мультимодального потока, профилактику техностресса; потребность в них подтверждают опросы учителей, фиксирующие рост тревожности из-за стремительной «платформизации» обучения. Цифровизация создаёт комплексное поле, где профессиональная идентичность будущего учителя начальных классов формируется на стыке инновационных методик, гибких технологических инструментов и психологической устойчивости к быстро меняющейся образовательной среде. Цифровая трансформация готовит будущего учителя начальных классов к работе в принципиально иной образовательной экосистеме.

Во-первых, на макроуровне она перестраивает саму архитектуру программ подготовки: национальные стратегические документы (например, Программа развития школьного образования 2022–2026 гг.) подчёркивают обязательность «сквозных» цифровых модулей и создание единой цифровой образовательной среды, что сопряжено с массовым оснащением школ интерактивными досками, робототехническими наборами и высокоскоростным интернетом — только в 2024 г. закуплено почти 40 тыс. компьютеров и открыто 3 710 новых компьютерных классов. Такая инфраструктурная база диктует университетам необходимость встраивать в курсы педагогики контент по ТРАСК, управлению данными обучающихся и проектированию дистанционных сценариев. Международные регуляторы дополняют национальный контекст: выводы отчёта OECD «Digital Education Outlook 2023» обязывают вузы формировать у будущего педагога полный цикл цифровых компетенций — от критического отбора ресурсов до организации безопасной онлайн-коммуникации и аналитики учебных данных, причём развитие этих навыков должно сопровождаться постоянным профессиональным обучением и институциональной поддержкой. Во-вторых, цифровизация радикально изменяет методическую компоненту и профиль компетентности будущего учителя. Систематический обзор 13 программ подготовки показал, что целенаправленные курсы по цифровым компетенциям статистически значимо повышают у бакалавров-педагогов не только технические навыки, но и креативность, языковую гибкость и готовность к кооперативным формам работы. Однако эффект зависит от психологической готовности к технологиям: исследования на базе модели UTAUT с участием 272 немецких практиков демонстрируют, что намерение применять цифровые платформы наиболее прочно связано с ожидаемой педагогической пользой и надёжной технической инфраструктурой, тогда как «социальное влияние» и формальная поддержка значимы лишь опосредованно.

Наконец, поворот к цифровому лидерству меняет и ролевую позицию учителя: кросс-секционное исследование в Греции выявило, что именно трансформационный стиль руководства активизирует принятие цифровых практик и повышает удовлетворённость педагогов, тогда как дефицит продвинутых ИКТ-навыков остаётся ключевым риском. Следовательно, эффективная подготовка должна сочетать:

- 1) проектно-исследовательские задачи в гибридной среде;
- 2) постоянную самооценку цифровых умений через е-портфолио;

3) тренинг элементов цифрового лидерства, формирующий у будущих учителей способность управлять образовательными данными, мотивировать учащихся геймифицированными инструментами и критически оценивать этическое измерение.

На прикладном уровне овладение конкретными платформами становится ядром методической подготовки. Эмпирические исследования 2024 года демонстрируют, что даже краткосрочные воркшопы по Google Classroom внутри программы бакалавриата статистически повышают показатели ТРАСК-профиля будущих учителей: технологические, педагогические и предметные компоненты начинают взаимно усиливаться, а готовность к проектированию уроков в смешанном формате возрастает в среднем на 18 %. Параллельно студенты осваивают Moodle как универсальную LMS для долгосрочных курсов, интерактивные доски и набор облачных сервисов (Jamboard, Padlet) для коллаборации в реальном времени, а также конструкторы формативной оценки — от Kahoot! до Formative. Исследования показывают, что ключевым условием успешного внедрения этих средств является педагогическое лидерство и ясная связь цифровых заданий с целями урока; без этого практиканты склонны ограничиваться «прикладом презентаций». Дополняет картину растущий акцент на цифровой диагностике: в ходе микропрактик студенты обучаются интерпретировать потоковые данные об ответах детей, строить адаптивные маршруты и корректировать инструкции «на лету». В результате формируется специалист, способный выстраивать персонализированные траектории обучения, обеспечивать безопасную онлайн-среду и применять аналитические дашборды для мониторинга прогресса младших школьников.

Список использованной литературы

1. Johnson, F., Schmit, J., Schneider, C., Rossa, H., Müller, L. Evaluating the Effectiveness of an Extracurricular Teacher Education Training Program for DigCompEdu Competences // Education Sciences. – 2024. – Vol. 14, №12. – P. 1390.
2. Kahnbach, L., Hase, A., Kuhl, P., & Lehr, D. Explaining primary school teachers' intention to use digital learning platforms for students' individualized practice: comparison of the standard UTAUT and an extended model // Frontiers in Education. – 2024. – Vol. 9. – Article 1353020. – URL: <https://doi.org/10.3389/feduc.2024.1353020>.
3. Kiili, C., Kauppinen, M., Coiro, J., & Utriainen, J. Measuring and Supporting Pre-Service Teachers' Self-Efficacy Towards Computers, Teaching, and Technology Integration // Journal of Technology and Teacher Education. – 2016. – Vol. 24(4). – P. 443–469.
4. Koutrouba, K., Karageorgou, E. Teachers' Digital Leadership and Competencies in Primary Education // Education Sciences. – 2025. – Vol. 15, №2. – P. 215. – URL: <https://doi.org/10.3390/educsci1502021> (дата обращения: 02.05.2025).
5. Расулова Н.Ю. Формирование цифровых компетенций у будущих инженер-педагогов на примере практического занятия // Таълим ва инновацион тадқиқотлар. – 2023. – №1. – С. 288–295. – ISSN 2181-1709.
6. Чжан Цзяци. Сравнительный анализ обучения будущих педагогов дошкольной организации на основе модели ТРАСК (на примере Казахстана и Китая): магистерская диссертация. — Алматы: Казахский национальный педагогический университет имени Абая, 2024.

SUN’IY INTELLEKT ASOSIDAGI O’QUV PLATFORMALARI: TA’LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISH IMKONIYATLARI VA CHEKLOVLARI

Kilichov Najim Mirzayevich

Toshkent Davlat agrar universiteti,

Axborot tizimlari va texnologiyalari kafedrası katta o’qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada sun’iy intellekt (SI) asosida yaratilgan zamonaviy o’quv platformalarining ta’lim jarayoniga ta’siri, ularning samaradorlikni oshirishdagi ahamiyati va mavjud cheklovlari yoritilgan. SI texnologiyalarining ta’limdagi o’rni tobora kengayib borayotgani, o’quv jarayonini individuallashtirish, o’quvchilarning bilim darajasini avtomatik tahlil qilish va o’qitish jarayonini optimallashtirish imkoniyatlari ko’rib chiqilgan. Shu bilan birga, SI platformalarini joriy etishda uchraydigan texnik, iqtisodiy, psixologik va etik cheklovlar ham tahlil qilinadi. Maqola ta’lim tizimi xodimlari, tadqiqotchilar va raqamli ta’lim texnologiyalari bilan shug’ullanayotgan mutaxassislar uchun amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so’zlar: sun’iy intellekt, raqamli ta’lim, o’quv platformalari, adaptiv ta’lim, avtomatik tahlil, raqamlashtirish, innovatsion texnologiyalar.

Abstract. The article discusses the impact of modern learning platforms based on artificial intelligence (AI) on the educational process, their importance in increasing efficiency, and existing limitations. The increasing role of AI technologies in education, the possibilities of individualizing the educational process, automatic analysis of students' knowledge level, and optimization of the teaching process are considered. At the same time, the technical, economic, psychological, and ethical limitations encountered in the implementation of AI platforms are also analyzed. The article is of practical importance for education system employees, researchers, and specialists involved in digital educational technologies.

Keywords: artificial intelligence, digital education, learning platforms, adaptive learning, automatic analysis, digitization, innovative technologies.

Аннотация. В статье рассматривается влияние современных образовательных платформ на основе искусственного интеллекта (ИИ) на образовательный процесс, их значение в повышении эффективности и существующие ограничения. Рассматривается возрастающая роль технологий ИИ в образовании, возможности индивидуализации образовательного процесса, автоматического анализа уровня знаний обучающихся и оптимизации процесса обучения. При этом анализируются технические, экономические, психологические и этические ограничения, возникающие при внедрении платформ ИИ. Статья представляет практическую ценность для работников системы образования, исследователей и специалистов, занимающихся цифровыми образовательными технологиями.

Ключевые слова: искусственный интеллект, цифровое образование, образовательные платформы, адаптивное обучение, автоматический анализ, цифровизация, инновационные технологии.

Kirish. Hozirgi globallashtirish jarayonida ta’lim sohasida raqamli texnologiyalar ulkan o’zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Sun’iy intellekt (SI) bu jarayonning eng muhim omillaridan biridir. SI asosida ishlovchi o’quv platformalari nafaqat bilim berish jarayonini avtomatlashtiradi, balki uni yanada samarali, qulay va individual tarzda tashkil etishga yordam beradi. Dunyoning yetakchi universitetlari, ta’lim markazlari va ilmiy muassasalari SI texnologiyalaridan faol foydalanmoqda. Xususan, adaptiv o’quv tizimlari, intellektual testlar, avtomatik baholash, o’quvchining faolligini tahlil qiluvchi modullar va raqamli yordamchilar keng qo’llanilmoqda.

O’zbekistonda ham raqamli ta’lim sohasida jadal islohotlar olib borilmoqda. Maktablar, kollejlari va oliy ta’lim muassasalarida elektron resurslar, masofaviy ta’lim platformalari va interaktiv ta’lim tizimlari keng joriy etilmoqda. Shu jarayonda SI platformalaridan foydalanish bo’yicha ham bir qator istiqbolli loyihalar amalga oshirilmoqda. Mazkur maqolada SI asosidagi o’quv platformalarining imkoniyatlari, afzalliklari va ularni joriy etishda uchraydigan cheklollar ilmiy-nazariy asosda tahlil qilinadi.

Sun’iy intellekt asosidagi o’quv platformalarining ta’limdagi o’rni

Sun’iy intellektga asoslangan ta’lim platformalari o’quv jarayonining barcha bosqichlarida qo’llanilishi mumkin. Jumladan:

1. Adaptiv ta’lim tizimlari

Adaptiv ta’lim — o’quvchi bilim darajasi, qiziqishi, o’rganish tezligi va xatolarini tahlil qilib, unga mos bilim berish jarayonidir. Bunday tizimlar o’quvchining individual xususiyatlarini aniqlab, murakkablik darajasini avtomatik moslashtiradi.

Misollar: Knewton, Coursera AI, Khan Academy AI Tutor.

2. Intellektual test tizimlari

SI o’quvchilarning yechimlarini tahlil qilib, to’g’ri javoblardan tashqari, xatolarning sababi, mantiqiy yondashuvi va fikrlash jarayonini ham baholay oladi. Bu esa baholashni ob’yektivlashtiradi.

3. O’quv jarayonini boshqarishda SI yordamchilari

Chat-botlar, virtual yordamchilar va ovozli tizimlar talaba savollariga javob beradi, dars jadvalini eslatadi, tavsiyalar beradi. Ular o’qituvchining yukini kamaytiradi va ta’lim jarayonini optimallashtiradi.

4. Ma’lumotlarni katta hajmda tahlil qilish

Platformalar o’quvchilarning faolligi, o’zlashtirish ko’rsatkichlari va ishtirokini doimiy kuzatadi. Olingan natijalar asosida o’quv dasturlarini takomillashtirish mumkin.

Ta’lim samaradorligini oshirish imkoniyatlari

SI o’quv jarayonining sifatiga sezilarli ta’sir ko’rsatishi isbotlangan. Quyida asosiy imkoniyatlar yoritiladi.

1. Shaxsga yo’naltirilgan o’qitish

Har bir o’quvchi o’zining qobiliyatiga ko’ra o’rganadi. An’anaviy o’qitishda buni amalga oshirish mushkul, ammo SI tizimlari:

bilim darajasini aniqlaydi,

individual mashqlar taklif qiladi,

murakkablik darajasini optimallashtiradi,

o’qitishni shaxsiylashtiradi.

Bu esa ta’lim samaradorligini oshiradi.

2. O‘quvchining xatolarini chuqur tahlil qilish

SI platformalari o‘quvchining faqat noto‘g‘ri javobini emas, balki:

xatoning kelib chiqish sababini,

mantiqiy xatolarni,

fikrlashdagi bo‘sh joylarni

aniqlab bera oladi.

3. O‘qituvchining mehnatini yengillashtirish

O‘qituvchi uchun eng ko‘p vaqt oladigan jarayonlar: baholash, tekshirish, statistik tahlil. SI ushbu jarayonlarni avtomatlashtiradi va o‘qituvchini metodik ishlar hamda sifatli ta’limga e’tibor qaratishga imkon yaratadi.

4. Ta’lim samaradorligini real vaqtlarda monitoring qilish

SI tizimlari o‘quv materiallari qaysi joyda qiyinlik tug‘dirayotganini ko‘rsatadi. O‘qituvchi shu asosda darsni yangicha yondashuvda tashkil etishi mumkin.

Sun’iy intellekt o‘quv platformalarining cheklovlari va muammolari

Har qanday texnologiya kabi SI platformalarining ham bir qator kamchilik va cheklovlari mavjud.

1. Texnik infratuzilma yetishmovchiligi

Barcha o‘quv muassasalarida yuqori tezlikdagi internet mavjud emas.

Kompyuterlar parkini yangilash zarurligi mavjud.

Elektron resurslar bilan ishlash bo‘yicha muammolar uchraydi.

2. O‘qituvchilarning raqamli savodxonligi

Ko‘plab o‘qituvchilar SI va raqamli platformalardan foydalanishda tajriba yetishmasligidan qiynaladi. Bu esa texnologiyaning to‘liq joriy etilishiga to‘sqinlik qiladi.

3. Ma’lumotlarning maxfiyligi va etik muammolar

SI tizimlari uchun katta hajmdagi ma’lumot talab qilinadi. Bu esa:

talabalarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish,

ularning onlayn faolligini xavfsiz saqlash,

tahlil jarayonlarida adolatlilikni ta’minlash

kabi masalalarni dolzarb qiladi.

4. Algoritmning xatolikka moyilligi

SI ideal emas. Noto‘g‘ri o‘rgatilgan model yoki noto‘g‘ri ma’lumotlar natijasida noto‘g‘ri tavsiyalar berilishi mumkin. O‘qituvchisiz to‘liq avtomatlashtirilgan ta’lim tizimi mavjud emas.

5. Psixologik qarshiliklar

Ba’zi o‘quvchilar va o‘qituvchilar texnologiyalarga ishonchsizlik bilan qaraydi. Bu jarayonning sekinlashishiga olib keladi.

Sun’iy intellekt platformalarini ta’limga joriy etish bo‘yicha taklif va tavsiyalar

O‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasini muntazam oshirish.

Har bir ta’lim muassasasida SI asosidagi o‘quv platformalarini boshqarish bo‘yicha mutaxassis tayinlash.

O‘quv platformalarini lokal sharoitga moslashtirish.

Talabalar uchun SI vositalaridan foydalanish bo‘yicha treninglar o‘tkazish.

Maxfiylikni ta’minlash bo‘yicha aniq standartlar ishlab chiqish.

Ta’lim jarayonidagi eng samarali SI vositalarini tanlash va sinovdan o‘tkazish.

Xulosa

Sun’iy intellekt texnologiyalari ta’lim sohasida ulkan imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda. Ular o’qitish jarayonini individuallashtiradi, baholashni avtomatlashtiradi, o’qituvchilar mehnatini yengillashtiradi va bilim olish jarayonini yanada samarali qiladi. Biroq texnik, iqtisodiy va etik cheklovlarni inobatga olgan holda bu tizimlarni bosqichma-bosqich joriy qilish zarur. SI asosidagi o’quv platformalari O‘zbekiston ta’lim tizimida ham kelajakda muhim o‘rin egallashi shubhasiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Russell S., Norvig P. *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. Prentice Hall, 2016.
2. Holmes W. *Artificial Intelligence in Education*. OECD Publishing, 2020.
3. UNESCO Report. *AI and the Future of Learning*. 2023.
4. Jumanazarov, S. . (2025). USING DESIGN-BASED EDUCATIONAL TECHNOLOGY TO ENHANCE THE CREATIVE ABILITIES OF “TARBIYA” SUBJECT TEACHERS IN PROJECT DEVELOPMENT. *International Journal of Artificial Intelligence*, 1(1), 1287–1293. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/ijai/article/view/72452>

ZAMONAVIY TA’LIM TIZIMIDA RAQAMLI VA SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARI

Bahriddinova Gulruh Farhod qizi

*A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti
mustaqil izlanuvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli ta’lim va sun’iy intellekt texnologiyalarining zamonaviy ta’lim tizimiga ta’siri, imkoniyatlari, afzalliklari, muammolari va kelajak istiqbollari yoritiladi. Raqamli transformatsiyalar o’quv jarayonini optimallashtirish, individuallashtirish va samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Kalit soʻzlar: raqamli ta’lim, sun’iy intellekt, innovatsiya, masofaviy ta’lim, raqamlashtirish, AI, big data, VR, AR, learning analytics

Аннотация: В статье рассматриваются влияние, возможности, преимущества, проблемы и перспективы цифрового образования и технологий искусственного интеллекта на современную систему образования. Цифровая трансформация способствует оптимизации, индивидуализации и повышению эффективности процесса обучения.

Ключевые слова: цифровое образование, искусственный интеллект, инновации, дистанционное обучение, цифровизация, искусственный интеллект, большие данные, виртуальная реальность, дополненная реальность, аналитика обучения.

Abstract: This article discusses the impact, opportunities, advantages, challenges, and future prospects of digital education and artificial intelligence technologies on the modern education system. Digital transformations serve to optimize, individualize, and increase efficiency of the learning process.

Keywords: digital education, artificial intelligence, innovation, distance learning, digitization, AI, big data, VR, AR, learning analytics

XXI asrda globallashuv jarayonlari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi hamda sun’iy intellektning hayotning turli jabhalariga kirib kelishi ta’lim tizimida tub o’zgarishlarni yuzaga keltirdi. An’anaviy o’qitish uslublari raqamli muhit bilan integratsiyalashib, ta’lim jarayonining mazmuni, shakli va vositalari qayta ko’rib chiqilmoqda. Hozirgi kunda ta’lim jarayonini faqatgina darslik va auditoriya bilan cheklab bo’lmaydi; aksincha, onlayn platformalar, mobil ilovalar, sun’iy intellekt asosidagi o’quv tizimlari, virtual va kengaytirilgan reallik, elektron resurslar hamda avtomatlashtirilgan baholash tizimlari o’quv faoliyatining ajralmas qismiga aylanmoqda.

Raqamli transformatsiya jarayoni ta’limning nafaqat tashkiliy jihatlarini, balki o’quvchi va o’qituvchining o’zaro munosabatini, bilimni o’zlashtirish metodikasini ham o’zgartirdi. Ayniqsa, sun’iy intellekt texnologiyalarining kirib kelishi o’quv jarayonida shaxsga yo’naltirilgan ta’lim, individual o’quv yo’llari, o’quvchilar faolligini monitoring qilish, xatolarni aniqlash va avtomatik tavsiyalar berish imkonini yaratmoqda. Natijada ta’lim tizimining samaradorligi ortib, bilim olish jarayoni yanada qulay, moslashuvchan va interaktiv tus olmoqda.

O’zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini raqamlashtirish va sun’iy intellekt texnologiyalarini tatbiq etish so’nggi yillarda davlat siyosatining ustuvor yo’nalishiga aylandi. Prezidentning 2020-yil 5-oktabrdagi “Raqamli O’zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash

to‘g‘risidagi farmoni mamlakatda ta‘lim jarayonini innovatsion yechimlar asosida tashkil etish uchun huquqiy asos yaratdi. Mazkur dasturga ko‘ra, barcha umumta‘lim maktablari bosqichma-bosqich yuqori tezlikdagi internet, elektron darsliklar, masofaviy ta‘lim platformalari va sun‘iy intellekt asosidagi monitoring tizimlari bilan ta‘minlanishi belgilangan. Statistik ma‘lumotlarga ko‘ra, 2024-yilga kelib maktablarning 85 foizi raqamli infratuzilma bilan jihozlangan, 11 mingdan ortiq o‘qituvchi raqamli kompetensiyalar bo‘yicha qayta tayyorlash kurslaridan o‘tkazilgan, 3 milliondan ziyod o‘quvchi esa elektron platformalar orqali ta‘lim olish imkoniyatiga ega bo‘lgan.

Shuningdek, O‘zbekistonning bir qator oliy ta‘lim muassasalarida sun‘iy intellektga oid o‘quv dasturlari, ilmiy markazlar va axborot texnologiyalari laboratoriyalari tashkil etildi. Toshkent axborot texnologiyalari universiteti, Inha universiteti, Turin politexnika universiteti, IT Park rezident kompaniyalari hamda Sun‘iy intellekt bo‘yicha ilmiy-texnologik markaz ushbu jarayonning muhim ishtirokchilari hisoblanadi. Bu markazlarda sun‘iy intellektga asoslangan o‘quv dasturlari, avtomatik baholash tizimlari, intellektual ta‘limiy chat-botlar va personalizatsiyalangan o‘quv algoritmlari yaratilmoqda. Masalan, “my.edu.uz”, “EduMarket”, “ZiyoNET”, “Kundalik” kabi platformalar nafaqat o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi muloqotni raqamlashtirdi, balki baholash jarayonida sun‘iy intellektidan foydalanish imkoniyatlarini ham kengaytirdi.

Bundan tashqari, 2023–2024-yillarda O‘zbekistonda ilk marotaba AI asosidagi o‘quv diagnostika modullari joriy qilina boshladi. Ushbu tizimlar o‘quvchining individual bilim darajasini tahlil qiladi, qaysi mavzularda qiyinchilikka duch kelayotganini aniqlaydi va shunga mos o‘quv materiallarini tavsiya etadi. Bu, o‘z navbatida, ta‘lim jarayonida shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvni kuchaytiradi. Shu bilan birga, sun‘iy intellektning tez sur‘atlarda rivojlanishi bilan bir qatorda kiberxavfsizlik, raqamli axloq, ma‘lumotlar maxfiyligi va intellektual mulk muhofazasi kabi dolzarb masalalar ham yuzaga kelmoqda. Mamlakatda ushbu yo‘nalishlarda normativ-huquqiy asoslar kuchaytirilib, xalqaro standartlarga mos xavfsizlik siyosati shakllantirilmoqda.

O‘zbekiston ta‘lim tizimida raqamli va sun‘iy intellekt texnologiyalarini tatbiq etish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar olib borilmoqda va bu jarayon respublika ta‘limini global raqobatbardoshlik darajasiga ko‘tarish uchun mustahkam zamin yaratmoqda. Yaqin yillarda bu yo‘nalish ta‘lim jarayonini tubdan o‘zgartirib, har bir o‘quvchi uchun individual rivojlanish modelini yaratish imkonini beradi.

Shu nuqtai nazardan, zamonaviy ta‘lim tizimida raqamli va sun‘iy intellekt texnologiyalarining o‘rni, ahamiyati, imkoniyatlari, ularni samarali joriy etish tamoyillari hamda kelajak istiqbollari mazkur mavzuning dolzarbligini belgilab bermoqda.

Raqamli ta‘limning nazariy asoslari

Raqamli ta‘lim – bu ta‘lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, elektron o‘quv resurslari, sun‘iy intellekt tizimlari, virtual muhit va multimedia vositalaridan foydalanishga asoslangan pedagogik faoliyat shaklidir. Ushbu tushuncha o‘quv jarayonini faqat texnik vositalar yordamida amalga oshirish emas, balki ta‘limning mazmuni, metodlari, tashkiliy shakllari va baholash tizimlarining tubdan o‘zgarishini o‘z ichiga oladi. Raqamli ta‘lim konsepsiyasining mohiyati innovatsion texnologiyalar yordamida shaxsga yo‘naltirilgan, moslashuvchan, ochiq, interaktiv va uzluksiz ta‘lim muhitini yaratishga qaratilgandir.

Pedagogik nazariyalarda raqamli ta‘limning ilmiy konsepsiyasi konstruktivizm, konnektivizm va kompetensiyaga yo‘naltirilgan yondashuvlar bilan chambarchas bog‘liq.

Konstruktivizm nazariyasiga ko‘ra, o‘quvchi bilimni tayyor shaklda qabul qilmaydi, balki uni mustaqil ravishda o‘z faoliyati jarayonida quradi. Raqamli ta’lim sharoitida bu jarayon interaktiv simulyatsiyalar, loyiha asosidagi o‘qitish, kollaborativ platformalar va elektron muhitdagi tajribalar orqali amalga oshiriladi. Konnektivizm nazariyasi esa bilimning asosiy manbai individual tajribada emas, balki tarmoq orqali bog‘langan axborot oqimlarida mujassam ekanini ta’kidlaydi. Internet, bulutli servislari, global ma’lumotlar bazalari va ijtimoiy o‘quv tarmoqlari aynan shu nazariyaga amaliy asos yaratadi. Kompetensiyaga yo‘naltirilgan ta’lim esa o‘quvchilarda raqamli savodxonlik, tanqidiy fikrlash, media madaniyat, algoritmik tafakkur va axborot bilan ishlash ko‘nikmalarini shakllantirishni asosiy maqsad sifatida belgilaydi.

Raqamli ta’lim infratuzilmasining shakllanishi bir qator metodik prinsiplarga tayanadi. Avvalo, interaktivlik prinsipi o‘quvchini faol subyekt sifatida ta’lim jarayoniga jalb etadi. Moslashuvchanlik tamoyili har bir o‘quvchi uchun individual o‘quv yo‘nalishini ishlab chiqish imkonini beradi. Uzluksizlik va mobillik prinsiplari esa har qanday joydan, istalgan vaqtda ta’lim olish imkonini yaratadi. Bularning barchasi sun’iy intellekt, masofaviy ta’lim platformalari, elektron darsliklar, raqamli kutubxonalar, AR/VR texnologiyalari va o‘quv jarayonini analitik kuzatuvchi tizimlar bilan uzviy bog‘liq.

Raqamli ta’limning yana bir muhim nazariy yo‘nalishi — bu ta’lim analitikasi (Learning Analytics) bo‘lib, o‘quvchilarning harakatlari, qiziqishlari, bilim darajasi hamda o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari to‘g‘risidagi ma’lumotlarni yig‘ish, qayta ishlash va tahlil qilishga asoslanadi. Ushbu texnologiya o‘qituvchiga ta’lim jarayonini real vaqt rejimida boshqarish, kamchiliklarni aniqlash hamda aniq maqsadga yo‘naltirilgan tavsiyalar berish imkonini beradi. Mazkur jarayon pedagogikaning klassik yondashuvlaridan farqli ravishda har bir o‘quvchi uchun alohida intellektual o‘quv marshrutini yaratishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, raqamli ta’limning nazariy asoslari inson kapitalini rivojlantirish, zamonaviy iqtisodiyot talablariga javob beradigan kadrlar tayyorlash, ta’lim jarayonini innovatsion va dinamik tizimga aylantirishga qaratilgan ilmiy-metodik konsepsiyalar majmuasini tashkil etadi. Bu esa ta’limning global raqobat muhiti, texnologik taraqqiyot sur’ati va jamiyatda axborotga bo‘lgan ehtiyojning ortishi bilan bevosita bog‘liqdir.

Sun’iy intellektning ta’limdagi roli

Ta’lim jarayonida AI qo‘llanilishining eng muhim jihatlaridan biri — personallashtirilgan ta’lim (Personalized Learning) modelining yuzaga kelishidir. An’anaviy ta’limda barcha o‘quvchilar bir xil metod va sur’atda o‘qitilsa, sun’iy intellekt har bir o‘quvchining individual qobiliyati, qiziqishi, o‘zlashtirish tezligi va psixologik xususiyatlariga mos o‘quv yo‘nalishlarini yaratadi. Shu tariqa, AI o‘quvchining kamchiliklarini aniqlab, ularni bartaraf etishga qaratilgan maxsus topshiriq, video darslik yoki mashqlarni avtomatik tavsiya etadi. Bu esa ta’limning samaradorligini keskin oshirib, o‘quvchi motivatsiyasining ortishiga xizmat qiladi. Sun’iy intellektning ta’limdagi yana bir dolzarb yo‘nalishi — avtomatlashtirilgan baholash tizimlaridir. AI o‘quvchilarning test natijalari, matnli javoblari, yozma ishlaridagi grammatik va mazmuniy xatolarni tahlil qilib, xolis, tezkor va aniq baholash imkoniyatini beradi. Bu tizim nafaqat o‘qituvchi vaqtini tejaydi, balki baholash jarayonida insoniy subyektivlikning oldini oladi. Ayniqsa, xalqaro test tizimlari, onlayn ta’lim platformalari va professional sertifikatlash markazlarida AI texnologiyalarining qo‘llanishi sezilarli darajada kengaymoqda.

AI shuningdek, ta’lim analitikasi va prognozlash jarayonida ham muhim rol o’ynaydi. Learning Analytics texnologiyalari orqali o’quvchilarning faolligi, bilim egallash sur’ati, o’zlashtirishdagi o’zgarishlar va ehtimoliy qiyinchiliklar oldindan aniqlanadi. Sun’iy intellekt asosida yaratilgan algoritmlar o’quvchini qaysi mavzularda qiynalayotgani, qanday topshiriqlar unga mos kelishini aniqlab, o’qituvchiga real vaqt rejimida tavsiyalar beradi. Bu esa ta’lim jarayonini ilmiy asoslangan boshqaruv tizimiga aylantiradi.

Ta’limdagi AI texnologiyalari orasida aqlli ta’limiy chat-botlar va virtual yordamchilar alohida o’rin tutadi. Ushbu tizimlar 24/7 rejimida o’quvchilarning savollariga javob berish, o’quv materiallarini tushuntirish, dars jadvali, uy vazifalari va baholash tizimiga oid ma’lumotlarni taqdim etish imkonini yaratadi. Masalan, Duolingo, Coursera va Khan Academy platformalaridagi sun’iy intellekt modullari foydalanuvchining xatolarini tahlil qiladi, mos mashqlarni taklif etadi va bilim darajasini bosqichma-bosqich oshiradi.

O’zbekiston ta’lim tizimida ham sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish bo’yicha keng ko’lamli ishlar amalga oshirilmoqda. IT-park rezidentlari tomonidan yaratilgan AI asosidagi o’quv platformalari, elektron kundalik, masofaviy monitoring tizimlari, o’quv diagnostikasi va tavsiyalar tizimi bu boradagi amaliy natijalardandir. Sun’iy intellektning ta’lim jarayoniga kirib kelishi mamlakatda kadrlar tayyorlash sifatini oshirish, o’quvchilarni global mehnat bozoriga mos raqobatbardosh shaxslar sifatida shakllantirishga xizmat qilmoqda.

VR va AR texnologiyalari

Virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik (AR) texnologiyalari ta’lim jarayonini vizualizatsiya qilish, murakkab jarayonlarni amaliy tarzda ko’rsatish imkonini beradi. Masalan, tibbiyot yo’nalishidagi talabalar virtual operatsiyalarni bajarsa, biologiya fanida o’quvchilar murakkab jarayonlarni 3D formatda o’rganishi mumkin.

Muhokama va natijalar.

Big Data va Learning Analytics texnologiyalari o’quv jarayonidagi katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qiladi va individual rivojlanish strategiyasini yaratadi. Bu o’quvchilarning zaif va kuchli tomonlarini aniqlash, o’quv yo’nalishlarini moslashtirish imkonini beradi.

Sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalarning ta’lim jarayoniga tatbiq etilishi nafaqat nazariy jihatdan asoslangan, balki amaliy ko’rinishda ham o’z tasdig’ini topmoqda. Dunyodagi ko’plab ta’lim tizimlari, xususan, rivojlangan davlatlar maktab va oliy ta’lim muassasalarida AI, AR/VR, Learning Analytics, gamifikatsiya, adaptiv ta’lim platformalari va virtual laboratoriyalar keng qo’llanilmoqda. Quyida ushbu jarayonning eng muhim amaliy misollari keltiriladi.

1. Sun’iy intellektga asoslangan o’quv platformalari. Khan Academy, Coursera, Udemy, Duolingo kabi global platformalar o’quvchilarning bilim darajasini tahlil qilib, shaxsga moslashtirilgan o’quv dasturlarini yaratadi. Masalan: Duolingo tillarni o’rgatishda AI algoritmlari yordamida o’quvchining xatolarini tahlil qiladigan, murakkablik darajasini moslashtiradigan mashqlarni taklif qiladi.

Coursera va EdX foydalanuvchilarga o’quv yo’nalishlari bo’yicha sun’iy intellekt orqali kurs tavsiyalarini beradi va o’zlashtirish jarayonini nazorat qiladi. Ushbu platformalar nafaqat bilim olish jarayonini qulaylashtiradi, balki o’qituvchining ba’zi funksiyalarini avtomatlashtirib, ta’limni demokratlashtirishga xizmat qilmoqda.

2. Virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR) texnologiyalari. VR va AR texnologiyalari amaliy mashg’ulotlar uchun real muhitga yaqin sharoit yaratadi. Misollar: Biologiya va tibbiyot

yo‘nalishlarida o‘quvchilar organlar tuzilishini 3D formatda ko‘rishlari, jarrohlik operatsiyalarini virtual muhitda bajarishlari mumkin.

Kimyo fanida laboratoriya ishlari xavfli moddalar bilan ishlamasdan, VR muhitda simulyatsiya tarzida bajariladi.

Geografiya darslarida AR yordamida tog‘ tizmalari, okeanlar, iqlim zonalari vizual ravishda namoyish etiladi. Bu texnologiyalar qimmat, xavfli yoki real hayotda takrorlanishi qiyin jarayonlarni oson o‘zlashtirish imkonini beradi.

3. O‘quv jarayonini boshqarish va baholashning avtomatlashtirilgan tizimlari. Bugungi kunda ko‘plab ta’lim muassasalari sun’iy intellektga asoslangan: avtomatik test tizimlari (AI-based assessment), plagiatni aniqlash dasturlari (Turnitin, Unicheck), aqlli elektron kundaliklar (Learning Management Systems — LMS), o‘quvchilar faoliyati monitoringi (Learning Analytics) kabi platformalardan foydalanmoqda. Ular o‘quvchilarning faoliyati, baholari, davomati va o‘zlashtirish dinamikasini real vaqt rejimida kuzatish imkonini beradi.

4. Ta’limda chat-botlar va virtual yordamchilar. ChatGPT, Google Assistant, Siri kabi intellektual tizimlar o‘quvchilarning savollariga javob berish, materialni tushuntirish, grammatik xatolarni tuzatish yoki darsga tayyorlanishda yordam berish imkonini yaratadi. Masalan: ChatGPT murakkab mavzularni oddiy tilda tushuntirib beradi, AI Tutor dasturlari o‘quvchining o‘zlashtirishini individual tarzda kuzatadi, Replika kabi botlar psixologik qo‘llab-quvvatlash elementlarini ham taqdim etadi.

5. O‘zbekiston ta’lim tizimidagi amaliy natijalar. Mamlakatimizda: Kundalik.com platformasi o‘quv jarayonini raqamlashtirdi, EduMarket va my.edu.uz AI algoritmlari yordamida o‘quvchi faoliyatini tahlil qilmoqda, IT-Park hamda universitetlar AI yo‘nalishlari bo‘yicha startaplar yaratmoqda, Sun’iy intellekt sosida imtiyozli qabul, masofaviy attestatsiya va o‘qituvchilarni qayta tayyorlash tizimlari ishlab chiqilmoqda. Bu misollar O‘zbekiston ta’lim sektori jadal raqamli transformatsiyaga yuz tutganini isbotlaydi.

Xulosa. Zamonaviy ta’lim tizimi raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektning jadal rivojlanishi natijasida tubdan o‘zgarib bormoqda. An’anaviy o‘qitish uslublaridan farqli o‘laroq, bugungi ta’lim jarayoni moslashuvchan, interaktiv, shaxsga yo‘naltirilgan va individual yondashuvga asoslanmoqda. Raqamli ta’lim muhiti nafaqat bilim olish jarayonini soddalashtiradi, balki o‘quvchi va o‘qituvchi o‘rtasidagi kommunikatsiyani kuchaytiradi, o‘quv faoliyatini nazorat qilish, baholash va tahlil qilish imkoniyatlarini kengaytiradi. Sun’iy intellektning ta’lim tizimidagi qo‘llanilishi o‘quv jarayonining samaradorligini oshirish, o‘quvchilarning bilim darajasini aniqlash, ularning ehtiyojiga mos tavsiyalar berish, o‘rganish jarayonidagi xatolarni avtomatik tarzda tuzatish kabi yangicha imkoniyatlarni yaratmoqda. AI texnologiyalarining asosiy ustunligi shundaki, ular o‘qituvchi faoliyatini to‘liq almashtirmasdan, balki uni qo‘llab-quvvatlovchi kuch sifatida xizmat qiladi. Bu esa o‘qituvchining vaqtini tejab, ijodkorlik, metodik yondashuv va pedagogik innovatsiyalarga ko‘proq e’tibor qaratish imkonini beradi. O‘zbekiston ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan raqamli islohotlar, xususan, “Raqamli O‘zbekiston – 2030” dasturi, elektron platformalar, masofaviy ta’lim, raqamli darsliklar va AI asosidagi baholash tizimlarining joriy etilishi ta’lim jarayonining yangi bosqichga ko‘tarilayotganidan dalolat beradi. Bu jarayon mamlakatning global raqobatbardoshligini oshirish, intellektual salohiyatini mustahkamlash va yosh avlodni kelajak kasblariga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Yakuniy natija shuni ko‘rsatadiki, raqamli va sun‘iy intellekt texnologiyalarini ta’lim jarayoniga chuqur integratsiya qilish — nafaqat zamon talabi, balki kelajak taraqqiyotining asosiy sharti hisoblanadi. Bu yo‘nalishda ilmiy-tadqiqotlar, pedagogik tajribalar, davlat siyosati va xalqaro hamkorlik izchil davom ettirilsa, O‘zbekistonning ta’lim ekotizimi yaqin yillarda nafaqat mintaqaviy, balki global miqyosda innovatsion markazga aylanishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar (references):

1. Abdullayev, S. (2021). Raqamli ta’lim texnologiyalari va innovatsion ta’lim jarayonlari. Toshkent: Innovatsiya nashriyoti.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. (2020). “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida. <https://lex.uz>
3. Qodirov, U., & Mamatov, A. (2022). Sun‘iy intellekt asosida o‘quv jarayonini modernizatsiya qilishning pedagogik omillari. Ta’lim va innovatsiya, 3(5), 45–52.
4. Alimov, R. (2023). Sun‘iy intellektning ta’lim jarayoniga ta’siri. Toshkent: Fan va texnologiya.
5. Karimova, N. (2021). Masofaviy ta’lim tizimida raqamli pedagogika aspektlari. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari jurnali, 9(2), 27–34.
6. Anderson, J. (2021). Artificial Intelligence and Education Systems: Transformation and Impact. Oxford: Oxford University Press.
7. Baker, R., & Siemens, G. (2019). Learning analytics and adaptive learning systems. Journal of Educational Technology, 15(4), 89–106.
8. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2017). Machine, platform, crowd: Harnessing our digital future. New York, NY: W. W. Norton.
9. Jumanazarov S.. Using design-based educational technology to enhance the creative abilities of “tarbiya” subject teachers in project development. International Journal of Artificial Intelligence, 1(1), 1287–1293. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/ijai/article/view/72452>. (2025).
10. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. Boston, MA: Center for Curriculum Redesign.
11. Luckin, R. et al. (2016). Intelligence unleashed: An argument for AI in education. London: Pearson.
12. Ng, A. (2020). The future of AI in online learning environments. Educational Review, 72(3), 301–315.
13. UNESCO. (2022). AI and the Future of Learning: Policy Directions. Paris: UNESCO Publishing.
14. Woolf, B. P. (2020). AI for education: Computational models for growth and learning. Morgan & Claypool Publishers.

MAKTAB O‘QITUVCHILARI MALAKA OSHIRISH KURSLARIDA BAHOLASHGA DOIR RAQAMLI VA SUN’IY INTELLEKT VOSITALARIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Normatov Sulton

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti

“Aniq va tabiiy fanlar” bo‘limi boshlig‘i

Annotatsiya. Ushbu maqolada malaka oshirish kurslari tinglovchilarning raqamli va sun’iy intellekt vositalari orqali baholash ko‘nikmasini yaxshilash va shu jarayonda keng qo‘llash mumkin bo‘lgan asosiy vositalar haqida tahlil va o‘rganishlar bayon etilgan.

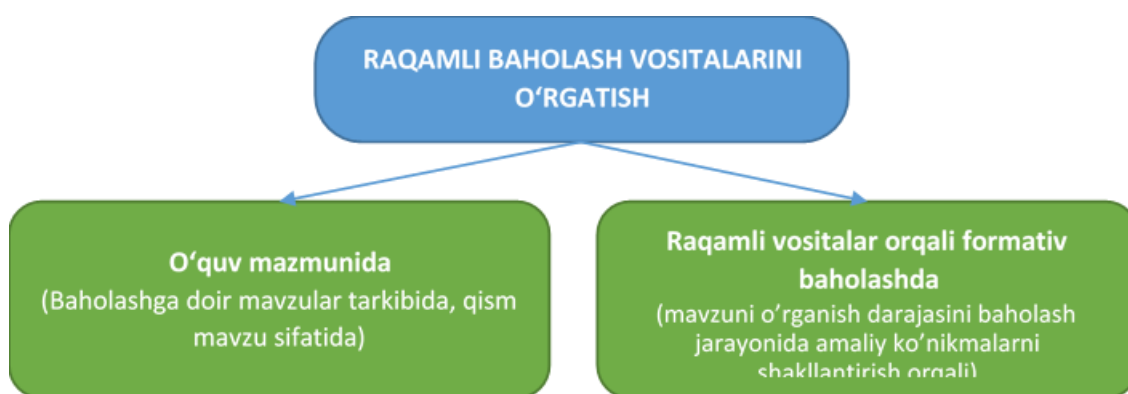
Kalit so‘zlar: raqamli baholash vositalari, Kahoot, Gimkit, Blooket, Baamboozle, CrowdPurr, Quizizz, Mentimeter.

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimi, xususan maktab ta’limi va malaka oshirish bilan bog‘liq jarayonlarda konstruktiv rivojlanishni kuzatish mumkin. Bunda o‘quv adabiyotlarining yangilanishi, malaka oshirish jarayonining besh yillik tizimga qaytishi, o‘qituvchilar ehtiyojlari va zamonaviy xalqaro ta’lim tendensiyalari asosida malaka oshirish o‘quv reja va dasturlari ishlab chiqilgan holda amaliyotga tadbqiq etilishi, o‘rta ta’limda yetakchi bo‘lgan prezident maktablarining metodik tajribasi ma’lum darajada malaka oshirish ma’zmuniga integratsiya qilinganligi shular jumlasidandir. O‘quvchilar malakasini oshirish va bu jarayonda ularning bilim darajasini baholashning samarali usul va vositalarini qo‘llash ta’lim sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. O‘qituvchilarning professional rivojlanishida malaka oshirish kurslari nafaqat yangi pedagogik uslublarni, balki baholash va o‘quv natijalarini o‘lchashning samarali metodlarini o‘z ichiga olishi lozim. O‘qituvchilarni malaka oshirish jarayonida raqamli vositalarning qo‘llanilishi muhim rol o‘ynaydi. Ta’limda raqamli texnologiyalarning samarali qo‘llanilishi, baholash jarayonini yanada adolatli, aniq va o‘z vaqtida amalga oshirish imkonini beradi. Bugungi kunda raqamli vositalar o‘qituvchilar va o‘quvchilar o‘rtasidagi kommunikatsiyani kuchaytirish, baholash jarayonlarini avtomatlashtirish va uzuluksiz malaka oshirish jarayonining natijadorligida muhim element sifatida e’tirof etiladi. Ayniqsa, o‘qituvchilarni baholashning raqamli usullarini qo‘llash o‘quv jarayonini yanada takomillashtirishga hamda maktabdagi ish faoliyati uchun o‘quvchilar nuqtai nazaridan amaliy tajriba sifatida yordam beradi.

O‘qituvchilarni malaka oshirish kurslarida baholash jarayonida raqamli vositalardan foydalanishning kengaytirilgan imkoniyatlari, shuningdek, bu vositalarning samaradorligini o‘rganish, ta’lim tizimining yangi talablariga moslashtirish zarurati dolzarb masala hisoblanadi. Shu sababdan maqolaning asosiy maqsadi sifatida maktab o‘qituvchilarini malaka oshirish kurslarida raqamli baholash vositalarining o‘rni va imkoniyatlarini tahlil qilish, shuningdek, ularning samarali qo‘llanilishi bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish etib belgilab olindi. Bugungi kunda “kengaytirilgan reallik (AR), sun’iy intellekt (SI) va mobil ta’lim kabi rivojlanayotgan texnologiyalar nafaqat kontentni etkazib berishda, balki baholash usullarini ham qayta belgilab, yanada interaktiv va adaptiv o‘rganish tajribasini taqdim etdi” [1]. Shu nuqtai nazardan malaka oshirish tizimida sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalarga asoslanga baholash vositalarini ikki

xil yo‘l bilan o‘rgatish mumkin. Bunda birinchi usulda ma’lum mavzular tarkibida ushbu vositalardan foydalanish ko‘nikmasini yo‘riqnomali usulda o‘rgatish mumkin bo‘lsa ikkinchi usulda o‘qituvchilarning kursdagi mavzularni o‘rganish darajasini baholashda raqamli va sun‘iy intellekt vositalarni qo‘llash orqali ularni amaliy ushbu texnologiyalar bilan bog‘liq baholash jarayonida ishtirok etish imkoniyatini taqdim etish hisoblanadi.

Malaka oshirish kurslarida raqamli va sun‘iy intellektga asoslangan baholash vositalarini qo‘llashda o‘qituvchilarning texnologik malakasi muhim rol o‘ynaydi. O‘qituvchilar uchun raqamli vositalar bilan ishlash nafaqat bilimlarining to‘g‘ri o‘lchovini ta’minlaydi, balki o‘qitish metodologiyasining ham o‘zgarishiga ma’lum darajada ta’sir etadi. Odatda raqamli texnologiyalar orqali baholash o‘qituvchilarning motivatsiyasini oshirishga xizmat qiladi va o‘yin shaklidagi gamifikatsiya ta’lim yondashuvi doirasida olib boriladi. Albatta maktab ta’limi uchun gamifikatsiya yondashuvi raqamli texnologiyalar rivojlangan davrda samarali natijalarni taqdim etuvchi pedagogik yo‘nalish sifatida o‘quv jarayonida qo‘llab kelinmoqda. Cameron va boshqalar o‘z tadqiqotida “Gamifikatsiya va sun‘iy intellekt asosidagi tahlillar o‘qituvchilarning faolligini oshirish va real vaqt rejimidagi ma’lumotlar, tushunchalari va individual testlari aloqa halqalari orqali natijalarni optimallashtirishda muhim ahamiyatga ega bo‘ldi” [2] kabi fikrni ilgari suradi. Shuningdek, ta’limda raqamli texnologiyalarning muvaffaqiyatli qo‘llanishi ta’limning global tendentsiyalariga moslashuvni ta’minlaydi va o‘qituvchilarning pedagogik kompetensiyalarini mustahkamlashga sabab bo‘ladi. Bugungi kunda Kahoot kabi raqamli baholash usullarini an’anaviy baholash jarayonlariga integratsiya qilish ya’ni asosiy formativ bahoning bir qismi sifatida o‘yinga asoslangan raqamli baholash natijalarini qabul qilish baholashning gibridd usullarini ham ta’limda yanada rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Qingyi va boshqalar tadqiqotida “an’anaviy testlarni raqamli baholash usullari bilan birlashtirgan gibridd modellar bo‘yicha tadqiqotlar joriy pedagogik standartlarga mos keladigan keng qamrovli baholash tizimlariga qiziqish ortib borayotganligini” [3] ko‘rish mumkin. Bu yurtimiz maktab ta’limi malaka oshirish kurslarida o‘qituvchilarni raqamli va an’anaviy baholashni uyg‘unlashtirgan holda gibridd baholashning afzaliklarini ham o‘rgatish dolzarb ekanligini ko‘rsatadi.

1-rasm. Malaka oshirish kursi tinglovchilarining

Ba’zi tadqiqotlarda raqamli baholash vositalaridan foydalanishda formativ yoki summativ baholash jarayonida qo‘llash va ularning qay birida bunday vositalar natijador ekanligini aniqlashga qaratilgan ilmiy tahlillarni ham ko‘rish mumkin. Jumladan, Wiliam o‘z tadqiqotida

raqamli baholash vositalarini qo‘llashda "o‘rganish uchun baholash" deb ataladigan formativ baholash strategiyalariga qiziqish yuqori ekanligini takidlaydi [4]. Bu o‘z navbatida malaka oshirish kurslari ta’lim sifatini formativ baholash jarayonlarida qo‘llash pedagoglarning ushbu vositaga qiziqishlarini oshirishi va uni kelgusida o‘z pedagogik faoliyatida aktiv qo‘llashiga asos bo‘lishi olib keladi. Shuningdek, maktabda o‘quvchilarning ta’limiy muvaffaqiyati va formativ baholash strategiyalari o‘rtasida muhim bog‘liqlik mavjudligini Palm va boshqalar [5] o‘z tadqiqotlarida keltirib o‘tgan. Ushbu tadqiqot natijasi bevosita raqamli baholash vositalaridan pedagoglarning malaka oshirish kurslarida o‘rgatish va uni darsning mos qismlarida formativ baholash jarayoniga to‘g‘ri tadbiq qilish muhim ahamiyat kasb etishini anglatadi.

Internetdan qidiruv natijalari va maktab o‘qituvchilari bilan intervyu natijalariga ko‘ra bugungi kunda formativ baholashda keng qo‘llanilayotgan Kahoot, Gimkit, Blooket, Baamboozle, CrowdPurr, Quizizz va Mentimeter kabi dasturlarni alohida ko‘rsatish mumkin. Ushbu yettita raqamli vositalar (Kahoot, Gimkit, Blooket, Baamboozle, CrowdPurr, Quizizz va Mentimeter) tanlab olinishi bir necha ilmiy va pedagogik mezonlarga asoslanadi. Birinchidan, ushbu platformalar gamifikatsiya elementlarini ta’limiy baholash jarayoniga muvaffaqiyatli integratsiya qilganligi bilan ajralib turadi va 2019–2025 yillarda chop etilgan ko‘plab empirik tadqiqotlarda [6],[7],[8] o‘quvchilar motivatsiyasini, ishtirok etish darajasini va o‘quv natijalarini sezilarli darajada oshirishi isbotlangan. Ikkinchidan, ular baholashning turli shakllarini – real vaqtda sinxron, o‘z-o‘zini boshqariladigan asinxron, jamoaviy va individual, shuningdek, formativ va summativ formatlarni qo‘llab-quvvatlashi bilan maktab o‘qituvchilarining differensial ehtiyojlariga to‘liq javob beradi. Uchinchidan, ushbu vositalar Google Classroom, Microsoft Teams kabi keng tarqalgan LMS tizimlari bilan integratsiyalashuvi va eksport qilishga yo‘naltirilgan analitik hisobotlari tufayli o‘qituvchilarning baholash jarayonini asosli shaklga o‘tkazish imkonini beradi. Tanlovning yana bir muhim asosi – ushbu platformalarning o‘quvchilarning yoshi, kognitiv yuklamasi va sinf hajmiga moslashuvchanligidir. Masalan, Baamboozle va Blooket boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining diqqatini ushlab turishda samarali bo‘lsa [9], Mentimeter va CrowdPurr o‘smirlar va katta auditoriyalarda anonim va ochiq savollar orqali metakognitiv fikrlashni rivojlantirishda ustunlik qiladi [10]. Shu tariqa, tanlangan vositalar maktab ta’limining barcha bosqichlari (1–11-sinf) va baholashning barcha maqsadlari (tezkor diagnostika, jarayoniy monitoring, yakuniy summativ baholash) uchun empirik jihatdan tasdiqlangan va amaliy jihatdan qo‘llash mumkin bo‘lgan reprezentativ vositalar to‘plamini tashkil etadi. Ushbu tanlov SWOT tahlil natijalarining ishonchligini ta’minlaydi (1-jadval).

1-jadval.

Raqamli baholash vositalarining SWOT tahlili

Vosita	Strengths (Kuchli tomonlari) – Baholashda afzalliklar	Weaknesses (Zaif tomonlari) – Baholashda cheklovlar	Opportunities (Imkoniyatlar) – Maktabdagi salohiyati	Threats (Tahdidlar) – Baholashda xavf-xatarlar
Kahoot	Tezkor formativ baholash, avtomatik ball berish va reytingni tuzish,	Faqat real vaqt rejimda samarali, internet uzilishi	Uy vazifasi rejimi (Kahoot Challenge), Google	O‘quvchilar ekrandagi turli belgilar bilan chalg‘itishi,

	talabalar motivatsiyasi yuqori, Excel/PDF hisobot imkoniyati	ishni to‘xtatadi, savollar odatda amaliy emas balki tushunchalar bilan cheklanadi	Classroom bilan integratsiyasi	bepul versiyada test turi va soni cheklangan
Gimkit	Strategik o‘yin mexanizmi (pul ishlash), takroriy savollar orqali uzoq muddatli yodda qolish, hisobot bilan tanishish	Kichik yoshdagi o‘quvchilar uchun murakkab, bepul versiyada kit (o‘yin) soni cheklangan	“Homework” rejimida summativ baholash va SI savol generatori mavjudligi	O‘yin vaqtining uzayib ketishi mumkin (dars vaqti yetmaydi)
Blooket	15 dan ortiq turli o‘yin rejimlari, o‘quvchilar ham o‘z savollarini yarata oladi (peer assessment), hisobotda har bir savol bo‘yicha tahlil keltiriladi	Ba’zi rejimlarda (Tower Defense) diqqat o‘yindan chalg‘ishi mumkin, internet tezligiga bog‘liqligi	O‘quvchi tomonidan kontent yaratish (o‘quvchi – o‘qituvchi roli) va portfolio sifatida foydalanish	O‘yin elementlari haddan tashqari qiziqarli bo‘lib, o‘quv maqsaddan chalg‘ishi mumkin
Baamboozle	Oddiy interfeys (1–4-sinf uchun ideal), minglab tayyor o‘yinlar mavjud, jamoaviy o‘ynash mumkin	Hisobot yaratish va eksport imkoni yo‘q, baholash statistikasi cheklangan	Og‘zaki va guruhli baholashda qo‘llash, dars boshida jalb etishda samarali	Rasmiy baholash uchun yetarli ma’lumotlarni saqlab qolmaydi va bermaydi
CrowdPurr	Real vaqtda (sinxron) va asinxron rejimlar, Excel hisoboti batafsil, Ochiq savollar qo‘llab-quvvatlanadi	Bepul versiyada 20 kishi bilan cheklanadi, interfeys biroz eskirgan	Katta sinflar (40+ o‘quvchi) uchun summativ testlar, anonim baholash imkoniyati	Pullik versiya talab qilinadi (maktab yoki o‘qituvchi byudjeti muammosi)
Quizizz	Foydalanuvchiga moslashgan (self-paced) rejimi, memlar va qiziqarli effektlar, batafsil hisobot, Google	Jonli rejimda Kahoot’dan sekinroq, reklamalar (bepul	Differensial baholash (har bir o‘quvchiga mos savollar), sun’iy intellekt tomonidan	Talabalar boshqa qurilmadan javob berib aldashi mumkin

	Classroom integratsiyasi, uy vazifasi sifatida summativ baholash	versiyada) mavjud.	avtomatik baholash	
Mentimeter	Cheklanmagan javobli savollar, soʻz buluti, reytingli savollari, professional hisobot va vizualizatsiya, anonim javoblar	Oʻyin elementi deyarli yoʻq, motivatsiya pastroq, kichik yoshdagi bolalar uchun qiyin	Metakognitiv baholash (oʻquvchilar oʻz bilimni baholaydi), otalar uchun soʻrovnomali	Maktab oʻquvchilari uchun haddan tashqari rasmiy koʻrinishi mumkin

SWOT tahlil natijalariga koʻra, maktab oʻqituvchilari uchun formativ va summativ baholashni bir vaqtda samarali tashkil etishga xizmat qiluvchi dasturiy vosita Quizizz deb qarash mumkin. Uning asosiy afzalligi foydalanuvchiga moslashgan hamda mustaqil boshqariladigan (self-paced) rejim boʻlib, bu har bir oʻquvchining individual surʼati va tayyorgarligiga moslashish imkonini beradi, shu bilan differensial baholash tamoyillarini toʻliq qoʻllab-quvvatlaydi. Shuningdek, Quizizz batafsil analitik hisobotlar va Google Classroom, Microsoft Teams kabi LMS tizimlari bilan chuqur integratsiyasi tufayli oʻqituvchiga jarayonli monitoring (formativ) hamda yakuniy baholash (summativ) uchun ishonchli maʼlumotlar bazasini taqdim etadi. Bunday gibridd funksionallik zamonaviy pedagogikada “oʻrganish uchun baholash” va “oʻrganishni baholash” tamoyillarini birlashtirish imkoniyatini taqdim etadi.

Qolgan vositalar baholashning maʼlum bir jihatida ustunligini koʻrish mumkin. Misol uchun Kahoot va Blooket qisqa muddatli, yuqori motivatsion formativ baholash uchun eng samarali boʻlib, ayniqsa dars ichidagi tezkor diagnostika va diqqatni faollashtirishda samarali hisoblanadi. Gimkit esa strategik takrorlash va iqtisodiy mexanika orqali uzoq muddatli esda qolishni taʼminlashda boshqa raqamli baholash vositalaridan sezilarli darajada ustundir. Mentimeter va CrowdPurr anonimlik va ochiq savollar imkoniyati tufayli professional darajada metakognitiv va summativ baholashga mos keladi, Baamboozle va Blooket esa boshlangʻich sinf oʻquvchilarining kognitiv yuklamasini hisobga olgan holda eng qulay va xavfsiz muhit yaratadi. Shu asosda, har bir vosita oʻziga xos pedagogik maqsadga mos yoʻnalishlar uchun yaratilgan va maʼlum yutuqli jihatlari mavjuddir. Bu kabi dasturlar oʻqituvchilarga sinf va mavjud sharoitga qarab mustaqil tanlov qilish imkonini beradi.

Malaka oshirish kurslaridagi oʻrganish va tahlillarga koʻra maktab oʻqituvchilarning 40% i texnik muammolarga duch kelganliklarini bildirishgan yoki oʻquv mashgʻulotlarida shu kabi muammolar kuzatilgan. Shuning uchun, oʻqituvchilar uchun malaka oshirish kurslarida texnik yordam koʻrsatish va raqamli vositalarni muvaffaqiyatli qoʻllash boʻyicha qoʻllanmalarni yanada koʻproq yaratish lozim.

Yuqoridagi tahlil va oʻrganishlar maktab oʻqituvchilarining malaka oshirish kurslarida raqamli baholash vositalarining samaradorligini oʻrganishga qaratilgan boʻlib, oʻqituvchilarni malaka oshirishda raqamli texnologiyalarning rolini tahlil qilishni maqsad qilgan. Tadqiqot davomida olingan natijalar shuni koʻrsatdiki, raqamli baholash vositalarini qoʻllash oʻqituvchilarga nafaqat oʻquvchilarni samarali baholash imkonini beradi, balki pedagogik

faoliyatning umumiy samaradorligini oshirishga ham yordam beradi. Shuningdek, raqamli vositalar baholash jarayonini aniq, tezkor va shaffof qilishga imkon yaratadi, bu esa o‘qituvchilarning o‘z vaqtida tahlil qilish va o‘quvchilarga tegishli yordam ko‘rsatish imkoniyatlarini kengaytiradi. Raqamli vositalardan samarali foydalanish uchun o‘qituvchilarni malaka oshirish kurslari doirasida interaktiv metodlar va amaliy mashg‘ulotlarni ko‘proq o‘z ichiga olgan dasturlarni joriy etish, o‘qituvchilar uchun raqamli texnologiyalarni muvaffaqiyatli qo‘llashda qo‘llanmalar, videodarslar va onlayn resurslar orqali yordam berish muhimdir. Bundan tashqari, raqamli baholash vositalarining samaradorligini muntazam ravishda o‘lchash va o‘qituvchilarni doimiy ravishda qo‘llab-quvvatlash tizimlarini yaratish o‘quv jarayonini samarali baholash orqali takomillashtirishga yordam beradi. Shu bilan birga, raqamli baholash vositalarini qo‘llashni kengaytirish, o‘qituvchilarni bu vositalarga bo‘lgan ishonch va qiziqishlarini oshirishda muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchilarning pedagogik malakalarini zamonaviy texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish, ta’lim jarayonining yanada sifatli va natijador bo‘lishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Chen X, Li X, Zou D, Xie H, Wang FL. Metacognition research in education: topic modeling and bibliometrics. *Educ Technol Res Dev.* 2025;73(3):1399–427. <https://doi.org/10.1007/s11423-025-10451-8>.
2. Cameron KE, Bizo LA. Use of the game-based learning platform KAHOOT! to facilitate learner engagement in animal science students. *Res Learn Technol.* 2019;27. <https://doi.org/10.25304/rlt.v27.2225>
3. Qingyi Y, Liangmin V, Senshan P, Yifan Z, Jiayi L. Assesschain: shaffof va ishonchli onlayn baholash uchun gibril blokcheynga asoslangan tizim. *Educ Inf Technol.* 2024;29(15):20665–89. <https://doi.org/10.1007/s10639-024-12713-z>.
4. Wiliam, D. (2010). An integrative summary of the research 1 literature and implications for a new theory of formativ assessment. In H. L. Andrade & G. J. Cizek (Eds.), *Handbook of formativ assessment* (pp. 18–40). Routledge.
5. Palm, T., Andersson, C., Boström, E., & Vingsle, C. (2017). A review of the impact of formativ assessment on student achievement in mathematics. *Nordic Studies in Mathematics Education*, 22(3), 25–50.
6. Wang, A. I., & Tahir, R. (2020). The effect of using Kahoot! for learning – A literature review. *Computers & Education*, 149, 103818. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2020.103818>
7. Licorish, S. A., Owen, H. E., Daniel, B., & George, J. L. (2018). Students’ perception of Kahoot!’s influence on teaching and learning. *Research and Practice in Technology Enhanced Learning*, 13(1), 9. <https://doi.org/10.1186/s41039-018-0078-8>
8. Zainuddin, Z., Chu, S. K. W., Shujahat, M., & Perera, C. J. (2020). The impact of gamification on learning and instruction: A systematic review of empirical evidence. *Educational Research Review*, 30, 100326. <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2020.100326>
9. Dicheva, D., Dichev, C., Agre, G., & Angelova, G. (2015). Gamification in education: A systematic mapping study. *Educational Technology & Society*, 18(3), 75–88.
10. Manzano-León, A., Camacho-Lazarraga, P., Guerrero, M. A., Guerrero-Puerta, L., Aguilar-Parra, J. M., Trigueros, R., & Alias, A. (2021). Between level up and game over: A systematic literature review of gamification in education.

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA PEDAGOGLAR MALAKASINI OSHIRISH TIZIMIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR INTEGRATSIYASINING SAMARADORLIGINI OSHIRISH MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

Mirzaahmedov Mirfazil Abdilxakovich

Pedagogik mahorat va xalqaro baholash ilmiy-amaliy markazi

Egamova Shaxlo Baxtiyorovna

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti Aniq va tabiiy fanlar bo‘limi

Annotatsiya: Raqamli transformatsiya sharoitida pedagoglar malakasini oshirish tizimiga innovatsion texnologiyalarni integratsiya qilishning hozirgi holati, asosiy muammolari va samarali yechimlari yoritiladi. Raqamli kompetensiya yetishmovchiligi, hududlar o‘rtasidagi raqamli tengsizlik, sifatli kontent tanqisligi va platformalar integratsiyasining sustligi tizim samaradorligini cheklashi ko‘rsatib o‘tiladi. Shu bilan birga, modullashtirilgan raqamli kompetensiyalar dasturlari, sun‘iy intellektga asoslangan o‘qitish vositalari, onlayn professional hamjamiyatlar, gibrid ta’lim modeli va learning analytics texnologiyalarining ustunliklari asoslab beriladi. Innovatsion texnologiyalarni kompleks integratsiya qilish pedagoglarning kasbiy rivojlanishi va ta’lim sifati oshishiga xizmat qilishi ta’kidlanadi.

Аннотация: В статье анализируются современное состояние, ключевые проблемы и эффективные решения интеграции инновационных технологий в систему повышения квалификации педагогов в условиях цифровой трансформации. Отмечается, что недостаточный уровень цифровых компетенций, цифровое неравенство регионов, дефицит качественного цифрового контента и слабая интеграция платформ снижают эффективность системы. Вместе с тем обосновываются преимущества модульных программ цифровых компетенций, инструментов обучения на основе искусственного интеллекта, профессиональных онлайн-сообществ, гибридной модели обучения и технологий learning analytics. Что комплексная интеграция инновационных технологий способствует повышению качества педагогической деятельности и эффективности образовательного процесса.

Abstract: The paper analyzes the current state, key challenges, and effective solutions for integrating innovative technologies into the teacher professional development system within the context of digital transformation. It highlights that insufficient digital competencies, regional digital inequality, limited high-quality digital content, and weak platform interoperability reduce system effectiveness. At the same time, the benefits of modular digital competency programs, AI-based teaching tools, professional online communities, blended learning models, and learning analytics technologies are substantiated. The study concludes that the comprehensive integration of innovative technologies significantly enhances teachers’ professional growth and improves the overall quality of the educational process

Kalit so‘zlar: raqamli transformatsiya, malaka oshirish, CPD, innovatsion texnologiyalar, raqamli kompetensiya, learning analytics, sun‘iy intellekt.

Hozirgi globallashuv va raqamlashtirish jarayonlari ta’lim tizimidan tubdan yangi yondashuvlarni talab qilmoqda. Sun‘iy intellekt texnologiyalari, masofaviy ta’lim platformalari,

raqamli axborot muhiti va analitik tizimlarning keng qo'llanilishi pedagogik faoliyatning mazmuni va shaklini o'zgartirmoqda. Ushbu sharoitda pedagoglar malakasini oshirish tizimini modernizatsiya qilish, uni raqamli transformatsiya talablariga mos ravishda qayta ko'rib chiqish dolzarb vazifa sanaladi. Innovatsion texnologiyalarni CPD (Continuous Professional Development) tizimiga chuqur integratsiya qilish pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish bilan birga, ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Raqamli transformatsiya sharoitida malaka oshirish tizimi oldidagi talablar o'rganish zamon talabi. Raqamli transformatsiya ta'lim tizimini texnik modernizatsiya qilish bilan cheklanmaydi. U pedagogik jarayonning tashkiliy, metodik va iqtisodiy jihatlarini ham qamrab oluvchi kompleks o'zgarishdir. Bugungi kunda malaka oshirish tizimi quyidagi yo'nalishlarda raqamli transformatsiyaga duch kelmoqda:

Raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish zarurati — o'qituvchilar texnologiyadan foydalana olishdan tashqari, uni ta'lim jarayoniga metodik jihatdan to'g'ri integratsiya qilishni bilishi kerak. Masofaviy va gibrid ta'lim modellari — raqamli infratuzilma o'qituvchilarga istalgan joyda o'qish imkonini yaratadi, ammo bu model uchun maxsus tayyorlangan kontent va instruktorlar zarur. O'quv faoliyati bo'yicha raqamli tahlil va monitoring tizimlari — raqamli ta'lim jarayonining samaradorligini ob'yektiv baholash innovatsion analitik vositalarsiz imkonsiz. Sun'iy intellektning ta'lim jarayoniga kirib kelishi — sun'iy intellekt asosida adaptiv o'qitish, differensial ta'lim, avtomatlashtirilgan baholash kabi texnologiyalar yangi ko'nikmalarni talab qiladi. Shu bois, malaka oshirish tizimi innovatsion texnologiyalarni o'z ichiga olgan, zamonaviy ta'lim tizimi uchun zarur bo'lgan raqamli kompetensiyalarni shakllantiruvchi modul dasturlarga tayanishi lozim. Innovatsion texnologiyalarni CPD tizimiga integratsiya qilishda uchraydigan ba'zi muammolar ham mavjud. Raqamli transformatsiya sur'atlarining yuqoriligiga qaramay, ko'plab davlatlarda, xususan, rivojlanayotgan mamlakatlarda pedagoglar malakasini oshirishdagi raqamli integratsiya jarayonida bir qator tizimli muammolar uchraydi. Masalan:

1. Raqamli savodxonlikning yetarli darajada emasligi - Ko'plab pedagoglar zamonaviy raqamli resurslardan foydalanishni bilsalar ham, ularni dars jarayoniga metodik integratsiya qilishda qiynaladilar. Bu — “texnik bilim bor, lekin pedagogik qo'llash ko'nikmasi past” degan holatni yuzaga chiqaradi.

2. Hududlar o'rtasidagi raqamli tengsizlik - Internet tezligining pastligi, kompyuter texnikalarining yetishmasligi yoki eskirganligi sababli malaka oshirish kurslarining masofaviy shakli barcha hududlarda bir xil natija bermaydi.

3. Raqamli kontent sifati va metodik ta'minotning notekisligi - Ko'plab resurslar ta'lim fanlari bo'yicha yetarlicha metodik asosga ega emas, pedagogik dizayn qoidalariga rioya qilinmagan yoki faqat nazariy materiallardan iborat bo'ladi.

4. Integratsiya qilinmagan platformalar muammosi - Malaka oshirish tizimida turli platformalar faoliyat yuritisa-da, ular bir-biriga ulanmagan bo'lishi, yagona monitoring tizimining yo'qligiga olib keladi. Bu samaradorlikni aniqlashni qiyinlashtiradi.

5. O'qituvchilarda motivatsiya yetishmasligi - Raqamli transformatsiya jarayonini o'zlashtirish pedagogdan qo'shimcha vaqt va kuch talab qiladi. Agar tizim rag'batlantirish mexanizmlarini bermasa, o'qituvchilar yangi texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etishdan bosh tortishi mumkin.

Muammolar mavjud bo‘lishiga qaramay, zamonaviy pedagoglarning kasbiy rivojlanish jarayonini raqamlashtirish bo‘yicha samarali yechimlar mavjud.

1. Modullashtirilgan raqamli kompetensiyalar tizimi - Raqamli kompetensiyalarni bosqichma-bosqich rivojlantirishga qaratilgan modul dasturlar samarali natija beradi. Bu tizim quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- raqamli savodxonlik;
- raqamli pedagogika;
- virtual dars dizayni;
- sun‘iy intellekt yordamida adaptiv o‘qitish;
- axborot xavfsizligi.

2. Sun‘iy intellektdan foydalanish - Sun‘iy intellekt asosida treninglar, avtomatlashtirilgan baholash tizimlari, onlayn yordamchilar o‘qituvchilarning malaka oshirish jarayonini yengillashtiradi. Bu esa kurslar sifatini oshiradi va o‘quv materiallarini shaxsiylashtirish imkonini yaratadi.

3. Onlayn professional hamjamiyatlar (peer-learning) - Pedagoglar o‘rtasida tajriba almashish, o‘zaro baholash va maslahatlar berish imkoniyati raqamli platformalar orqali ancha kengayadi. Bu ularning motivatsiyasini oshirib, kasbiy o‘rishni tezlashtiradi.

4. “Blended learning” — gibrid o‘qitish modeli - An‘anaviy seminarlar masofaviy kurslar bilan uyg‘unlashtirilsa, o‘qituvchilar nafaqat nazariy bilimga ega bo‘ladi, balki amaliy ko‘nikmalarni ham mustahkamlaydi.

5. Yagona CPD analitika tizimini yaratish - Learning analytics asosidagi monitoring tizimi pedagoglarning o‘quv jarayonini real vaqt rejimida tahlil qilish, individual rivojlanish yo‘llarini belgilash va kurslar sifatini baholashga yordam beradi. Innovatsion texnologiyalarni malaka oshirish tizimiga integratsiya qilish — bu vaqt talabi. Raqamli transformatsiya pedagogik faoliyatning tub mohiyatini qayta ko‘rib chiqishga, zamonaviy o‘qituvchini raqamli iqtisodiyot sharoitiga moslashishga undaydi. Malaka oshirish jarayonini tizimli, modullashtirilgan, shaxsiylashtirilgan hamda sun‘iy intellekt asosidagi yechimlarga tayanib tashkil etish pedagoglarning kasbiy salohiyatini oshiradi. Bu esa, o‘z navbatida, ta’lim sifatining yaxshilanishi va ta’lim tizimining xalqaro raqobatbardoshligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-iyundagi “Maktabgacha va maktab ta’limi tashkilotlari xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 231-son qarori

2. O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha va maktab ta’limi vazirining 2024-yil 16-dekabrda “Maktabgacha va umumiy o‘rta ta’lim tashkilotlari xodimlarining malaka oshirish kurslari o‘quv reja va dasturlarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 402-son buyrug‘i

3. OECD. (2023). Digital Education Outlook 2023: Towards an Effective Digital Education Ecosystem. OECD Publishing.

4. UNESCO. (2024). ICT Competency Framework for Teachers (Version 3). UNESCO Publishing.

PEDAGOG XODIMLARNI INNOVATSION FAOLIYATGA TAYYORLASH

Raxmonova Mehrixon Xoshimovna

*Farg‘ona viloyati Pedagogik mahorat markazi
Pedagogika va psixologiya, ta’lim texnologiyalari
kafedrası katta o‘qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqola pedagogl xodimlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimida o‘qituvchilarning kasbiy-metodik tayyorgarligini milliy uyg‘unlikka ustuvorlik va xalqaro tajribalar asosida rivojlantirish to‘g‘risida.

Annotation. This article is dedicated to developing the professional and methodological training of teachers in the system of retraining and professional development of teachers based on the priority of national harmony and international experience.

Аннотация. Данная статья посвящена развитию профессионально-методической подготовки учителей в системе переподготовки и повышения квалификации педагогов на основе приоритета национальной гармонии и международного опыта.

Kalit so‘zlar: kasbiy-metodik tayyorgarlik, innovatsiya, integratsiya, raqamlashtirish, demokratiyalash va insonparvarlashtirish, intellektual, potensial.

Respublikamiz mustaqil davlat sifatida demokratik jamiyat qurish, dunyodagi eng rivojlangan mamlakatlar qatoridan o‘rin olishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan ekan, bu pedagog xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimi oldiga ham muayyan vazifalar qo‘yadi. Mazkur vazifalar ta’lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan o‘qituvchilarning kasbiy-metodik tayyorgarligini rivojlantirish bilan belgilanadi. O‘qituvchilarning kasbiy-metodik tayyorgarligi ularning kasbiy faoliyatga doir bilimlar, ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil qilish, o‘z-o‘zini rivojlantirish kabi asosiy kasbiy faoliyat sohalarida aks etadi. Bu esa o‘z navbatida, o‘qituvchining o‘z fanini o‘qitishga doir bilimlarni mukammal bilishi va harakatga keltirishi, ta’lim jarayonini loyihalash, tashkil qilish va baholash uchun zarur bo‘lgan tayanch kompetensiyalarni egallashi, shuningdek, o‘qitish va tarbiyalash jarayonini ta’lim sohasidagi innovatsion ilmiy yutuqlar, zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida intensiv tashkil etish, uzluksiz va tizimli o‘z-o‘zini rivojlantirishni talab etadi.

O‘z kasbiy malakasini yangi bilimlar bilan boyitib, yanada chuqurlashtirgan pedagogning kasbiy faoliyati va shaxsiy sifatlaridagi ijobiy o‘zgarishlar ta’lim oluvchilarning davlat ta’lim standartlarida belgilangan o‘quv kompetensiyalarini egallash, shuningdek ta’limning sifat va samaradorligini oshishi, ta’lim muassasasining muvaffaqiyatli ishlashining pedagogik kafolatidir. Shundan kelib chiqib, globallashtirish davrida malaka oshirish jarayonini zamon talabi asosida tashkil etish, erkinlashtirish, mustaqil ta’lim olishning shakl va muddatlarini erkin tanlash, o‘qituvchilarning kasbiy-metodik tayyorgarligini milliy uyg‘unlikka ustuvorlik va xalqaro tajribalar asosida rivojlantirish yo‘lidan borishni taqozo qiladi.

O‘qituvchilarning ta’limiy ehtiyojlari asosida tashkil etilgan va erkinlashtirilgan, uzluksiz va mustaqil malaka oshirishga yo‘naltirilgan malaka oshirish tizimi, o‘qituvchi faoliyatiga aniqlik kiritib, uni ta’lim-tarbiyaning yechilmagan amaliy vazifalarini hal qilishga undab, o‘quv jarayonini optimal tashkil qilishga zamin hozirlaydi. O‘qituvchining uzluksiz va mustaqil malaka oshirish orqali o‘z-o‘zini rivojlantirishi – o‘qituvchining o‘zida kasbiy tajriba, malaka va mahoratni

takomillashtirish yoʻlida aniq maqsad va puxta oʻylangan vazifalar asosida mustaqil ravishda amaliy harakatlarni tashkil etishi, oʻz missiyasini chuqur anglagan holda kasbiy potensialini rivojlantirish, oʻquvchilarda zaruriy kompetensiyalarni shakllantirish, uni shaxs sifatida har tomonlama rivojlantirish va taʼlim jarayonini tashkil qilishga doir bilimlarni egallash ustida uzluksiz izlanishi bilan taʼminlanadi

Shuningdek, bugungi kunda taʼlim tizimida oʻqituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlash mexanizmlarini zamonaviy rivojlanish tamoyillari asosida takomillashtirish, kreativ fikrlovchi oʻqituvchilarini tayyorlash, taraqqiyot tendensiyalariga mos ravishda pedagogik innovatsiyalarni joriy etish va uning samaradorligini baholash asosida takomillashtirishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlarga alohida ehtibor qaratilmoqda. Xususan, malaka oshirish jarayonida oʻqituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlash hamda, oʻqituvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish jarayonini samarali tashkil qilishda innovatsion taʼlim muhiti sharoitida oʻquv materiallarini loyihalash, kompyuter texnologiyalari va dasturlaridan foydalanish, amaliy mashgʻulotlarda multimediali elektron vositalarni qoʻllashga innovatsion yondashuvlar bilan bogʻliq ilmiy ishlanmalar koʻlamini oshirish zarurati koʻzga tashlanmoqda. Innovatsion faoliyatni tashxis qilishning asosiy yoʻnalishlaridan biri – oʻqituvchi kreativligini tekshirish. Innovatsion faoliyat va kreativlik uni samarali amalga oshirish imkoniyati sifatida turli darajalarda oʻrganishi mumkin.

Tashxisning birinchi darajasi, oʻqituvchining real innovatsion faoliyati sifatida amalga oshiriladi. Bunda yangilik kiritishning yaqqol koʻrinishidagi alohida qismlari shaxs ijodiy imkoniyatini aniqlash uchun foydalaniladi va boshqa qismlar ham shunday sifatlar boʻla olishini taxmin qilinadi. Tashxisning bu darajasida innovatsion faoliyat jarayoni kreativlik mexanizmlarini shakllanganlik darajasi va ijodiy mexanizmlar mahlumotlari asosida olingan natija aniq chegaralanib qoʻyilmaydi. Keyinchalik oʻqituvchi ijodiy faoliyatini tashxis qilish masalalari va samarali taxminlar tuzish amaliy tus olganda, kreativlikni tekshirish alohida metodlarini ishlab chiqish yuzaga keladi.

Xulosa qilib aytganda, yuqoridagilardan koʻrinadiki, malaka oshirish jarayonida oʻqituvchilarining innovatsion faoliyatini tashkil etish va tashxislash uchun quyidagilarni amalga oshirish muhim hisoblanadi:

- malaka oshirish jarayonida oʻqituvchilarining taʼlim tizimini modernizatsiyalashning ustuvor yoʻnalishlari va boshqaruv kompetentligining tuzilishi va mazmunini, kommunikativ, psixologik, tashkilotchilik, kreativ, informatsion, innovatsion tushunchalarining mazmun mohiyatini bilishga erishish;
- oʻqitishning innovatsion shakl, usul va vositalarining mohiyatini anglash va oʻquv jarayonida qoʻllanishini tashkillashtirish hamda nazorat qilish;
- ilgʻor taʼlim texnologiyalarini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish yoʻllarini belgilash;
- oʻquv loyihalarini ishlab chiqish, portfoliolarni shakllantirish va amaliyotga tatbiq etish jarayonlarini boshqarish;
- elektron oʻquv modullarining yaratilishi va sifatini nazorat qilish;
- malaka oshirish muassasalarida oʻquv-uslubiy faoliyatni tashkil etish va rivojlantirish;
- malakaviy ishlarini amaliyot bilan bogʻlashni tashkil etish muhimdir.

Foydalangan adabiyotlar:

2. Mirziyoyev SH.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlashyurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruza. 2016 yil 7 dekabr - Toshkent, O‘zbekiston, 2017. 32-b.
3. Yaminova S.H. O‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda stsenariyli o‘qitish usulidan foydalanish: Ped. fan. nom. ... dis. – Toshkent, 1997. – 188 b.
4. Bono E. Out-of-the-box thinking:/ per s angl; OOO Popu-ri, 2000—214s.: il.
5. SHoymardonov T.T. Pedagog kadrlar malakasini oshirishi va kasbiy faoliyati monitoringini tashkil etishning elektron tizimi. Falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. ... Avtoref. – T., 2017. – 49 b. 6. SHadrikov, V.D. Psixologiya deyatelnosti cheloveka / V.D. SHadrikov. - M.: Institut psixologii RAN, 2013. - 452 c.

TEKNOLOGIYA FANINI SIFATINI OSHIRISHDA RAQAMLI TEKNOLOGIYALARNING AHAMIYATI

Boshmanova Madina To‘ychiyevna

Sirdaryo viloyati pedagogik mahorat markazi

Metodik xizmat ko‘rsatish bo‘limi

texnologiya fani metodisti

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli transformatsiya sharoitida texnologiya fanini o‘qitishda integratsiya, innovatsion pedagogik yondashuvlar, sun‘iy intellekt, raqamli platformalar hamda amaliy mashg‘ulotlarni uyg‘unlashtirish masalalari yoritiladi. Texnologiya fani zamonaviy ta‘lim tizimida nafaqat mehnat ko‘nikmalarini, balki ijodkorlik, tahliliy fikrlash, muammo yechish va amaliy kompetensiyalarni shakllantiruvchi asosiy fan sifatida qaralmoqda. Maqolada STEAM yondashuvi, o‘quvchi faoliyatiga yo‘naltirilgan metodlar, akmeologik yondashuv, innovatsion loyihalar va real hayot vaziyatlarida qo‘llaniladigan amaliy topshiriqlarning samarasi ilmiy asosda tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: raqamli transformatsiya, texnologiya fani, STEAM, innovatsion metodlar, integratsiya, sun‘iy intellekt, raqamli platformalar, amaliy mashg‘ulotlar.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы интеграции и инновационных педагогических подходов в преподавании предмета «Технология» в условиях цифровой трансформации. Подчеркивается роль цифровых платформ, искусственного интеллекта, STEAM-подхода и практико-ориентированных методов в формировании творческого мышления, аналитических навыков и практических компетенций учащихся. Представлены научные выводы о повышении эффективности обучения за счет интеграции теории и практики, а также внедрения современных образовательных технологий.

Ключевые слова: цифровая трансформация, предмет «Технология», STEAM, инновационные методы, интеграция, искусственный интеллект, цифровые платформы, практические занятия.

Abstract: This article explores the integration of innovative pedagogical approaches in teaching the subject “Technology” within the context of digital transformation. It highlights the role of digital platforms, artificial intelligence, the STEAM approach, and practice-oriented methods in developing students’ creativity, analytical thinking, and practical competencies. The study emphasizes the effectiveness of combining theory with real-life application and implementing modern educational technologies to enhance learning outcomes.

Key words: digital transformation, technology education, STEAM, innovative methods, integration, artificial intelligence, digital platforms, practical learning.

XXI asr – axborot texnologiyalari misli ko‘rilmagan sur‘atda rivojlanayotgan, raqamli iqtisodiyot jamiyat hayotining barcha jabhalariga chuqur kirib kelayotgan, yangi kasblar va yangi kompetensiyalarni talab etayotgan davrdir. Global miqyosdagi o‘zgarishlar, sun‘iy intellekt, robototexnika, avtomatlashtirilgan tizimlar va raqamli xizmatlarning jadal ommalashuvi ta‘lim tizimidan ham tubdan yangilanishni, innovatsion yondashuvni, integratsiya asosidagi

mashg‘ulotlarni joriy etishni taqozo etmoqda. Bugungi ta’lim jarayoni endilikda faqat ma’lumot berishdan iborat emas, balki o‘quvchini mustaqil fikrlashga, kreativ izlanishga, real hayot muammolarini yecha olishga, texnologik jarayonlarni tushunishga, jamoada ishlashga va kelajak kasblariga tayyorlashga qaratilgan murakkab, lekin juda zarur bo‘lgan tizimga aylangan.

Texnologiya fani o‘zining amaliy mazmuni, moddiy ishlab chiqarishga yaqinligi, konstruktorlik va dizayn elementlariga boyligi, muhandislik tafakkurini rivojlantirishdagi o‘rni bilan ta’lim tizimining eng muhim ustunlaridan biriga aylandi. Tarixan texnologiya fani ko‘proq mehnat ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan bo‘lgan bo‘lsa, bugungi kunda u raqamli kompetensiyalar, muhandislik fikrlashi, 3D modellashtirish, grafik dizayn, servis va texnik xizmat ko‘rsatish madaniyati, algoritmik tafakkur, ekologik mas’uliyat va zamonaviy ishlab chiqarish jarayonlarini o‘z ichiga olgan kompleks yo‘nalish sifatida qayta talqin qilinmoqda.

Raqamli transformatsiya texnologiya fanining mazmunini tubdan o‘zgartirdi:

- 3D modellashtirish (Tinkercad, SketchUp, Fusion 360),
- grafik dizayn (Canva, Corel, Adobe Illustrator),
- raqamli chizmachilik,
- robototexnika (Arduino, Lego Education),
- sun’iy intellektdan foydalangan holda dizayn va konstruktorlik,
- virtual laboratoriyalar,
- AR/VR texnologiyalari asosidagi mashg‘ulotlar,

kabi imkoniyatlar texnologiya fanining amaliy samaradorligini keskin oshirib, uni zamon talablariga mos innovatsion o‘quv maydoniga aylantirdi. Endilikda texnologiya darslari o‘quvchini nafaqat buyum yaratishga, balki dizayner, konstruktor, muhandis va tadqiqotchi sifatida fikrlashga o‘rgatadi.

Zamonaviy raqamli muhit o‘qituvchi va o‘quvchi uchun teng imkoniyatlar yaratmoqda. Virtual simulyatorlarda murakkab jarayonlar, masalan yog‘ochni qayta ishlash, materialning deformatsiyasi, mexanik kuchlarning ta’siri, elektr zanjirlaridagi jarayonlar kabi mavzularni xavfsiz, aniq, xatolarsiz va cheksiz takrorlash imkoniga ega holda o‘rganish mumkin. Bu nafaqat bilim sifatini oshiradi, balki o‘quvchi dunyoqarashini kengaytiradi.

Tinkercad, SketchUp kabi dasturlar o‘quvchilarning fazoviy tasavvurini, muhandislik fikrlashini, o‘lchash va loyihalash madaniyatini shakllantiradi. O‘quvchi yaratmoqchi bo‘lgan buyumni avval raqamli muhitda modellashtirib, xatolarni ko‘rib chiqadi, optimal variantni tanlaydi va keyin amaliyotga o‘tadi. Bu jarayon “Xato orqali o‘rganish” tamoyilini sezilarli darajada yengillashtiradi va samaradorlikni oshiradi.

Sun’iy intellekt platformalari, masalan AI-dizayn generatorlari, avtomatik eskiz yaratish vositalari, o‘quvchiga loyihani tahlil qilish, takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar berish, turli dizayn variantlarini taqdim etish imkonini yaratadi. Bu texnologiya darsida individual yondashuvni kuchaytiradi, o‘quvchini innovatsion izlanishga jalb etadi.

AR/VR texnologiyalar esa amaliy mashg‘ulotlarni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Masalan, VR qurilmalar yordamida o‘quvchi xavf-xatarsiz holda payvandlash jarayonini, elektr zanjirlarini ulashni yoki yog‘ochga ishlov berish usullarini virtual muhitda mashq qilishi mumkin. Bu esa nafaqat xavfsizlikni ta’minlaydi, balki o‘quvchini real ishlab chiqarish jarayonlarining mohiyatiga chuqurroq olib kiradi.

Raqamli transformatsiya ta’lim metodikasida ham katta o’zgarishlarni yuzaga keltirdi. STEAM yondashuvi – ilm-fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematikaning uyg’unlashuvi o’quvchi uchun kreativ muhit yaratadi. Texnologiya fani STEAMning markazida turadi, chunki unda barcha elementlar amaliy ravishda qo’llanadi. Loyiha asosida o’qitish – o’quvchi real muammoni o’zi tanlaydi, uni tahlil qiladi, yechim ishlab chiqadi, dizayn yaratadi va tayyor mahsulot taqdim etadi. Bu mustaqillik, mas’uliyat, ijodkorlik va liderlik ko’nikmalarini shakllantiradi.

Misollar:

- ekologik toza materiallardan foydalangan holda buyum yaratish;
- maktab uchun qulay va funksional jihoz dizayni;
- mini robot yaratish;
- qayta ishlashdan olingan xomashyo asosida yangi mahsulot loyihasi.

Sun’iy intellekt bilan o’qitish AI yordamida grafik dizayn, konstruktorlik tavsiyalari, kod yozish, avtomatik tahlil kabi jarayonlar tez va aniq bajariladi. O’quvchi zamonaviy texnologiyalardan aniq maqsad bilan foydalanishni o’rganadi.

Texnologiya fani o’quvchilarga quyidagi muhim kompetensiyalarni shakllantiradi:

- kreativ fikrlash, innovatsion yondashuv;
- materiallar bilan ishlash madaniyati;
- xavfsizlik qoidalariga rioya qilish;
- jamoada ishlash;
- kasbga yo’naltirilish;
- ekologik mas’uliyat;
- muhandislik tafakkuri;
- amaliy faoliyat bilan mustaqil shug’ullanish;
- raqamli savodxonlik va IT ko’nikmalari.

Raqamli transformatsiya ushbu kompetensiyalarni yanada boyitib, o’quvchini mustaqil izlanadigan, tahlil qiladigan va kreativ natija yarata oladigan shaxs sifatida shakllantiradi.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko’rsatadiki, texnologiya fanini raqamli transformatsiya sharoitida o’qitish – zamonaviy ta’lim tizimining eng strategik yo’nalishlaridan biridir. AR/VR texnologiyalari, sun’iy intellekt, raqamli dizayn, simulyatorlar, robototexnika, STEAM yondashuvi va fanlararo integratsiya o’quvchi bilimni chuqurlashtiradi, amaliy ko’nikmalarni mustahkamlaydi, uni kelajak kasblariga tayyorlaydi. Bugungi texnologiya darslari oddiy mehnat mashg’uloti emas — balki intellektual laboratoriya, muhandislik maktabi, innovatsiyalar maydoni sifatida shakllanmoqda. Kelajak innovatorlari, dizaynerlari, muhandislari va texnik mutaxassislari aynan shu darslar jarayonida kamol topadi. Shuning uchun texnologiya fanini zamonaviy talablarga mos, raqamli kompetensiyalar bilan boyitilgan holda o’qitish – har bir pedagogning kasbiy burchi va jamiyat oldidagi mas’uliyatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xudoyberdiyev R. Raqamli ta’lim muhitida o’quv jarayonini tashkil etish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.
2. Tursunov B. Umumta’lim maktablarida texnologiya darslarini modernizatsiya qilish yo’llari. – Guliston: GulDU nashriyoti, 2023.

3. Olimjonova D. STEAM yondashuvining texnologiya ta’limidagi o‘rni. – “Ta’lim va innovatsiya” jurnali, №4, 2021.
4. Karimova S. Maktab ta’limida raqamli kompetensiyalarni shakllantirish. – Toshkent: Innovatsiya ziyo, 2022.
5. Qodirov R.; Shodmonova, N. Texnologiya fanini o‘qitishda AKTdan foydalanish samaradorligi. – Qarshi: QarDU ilmiy axborotnomasi, 2021.
6. Bahromov M. Sun’iy intellekt vositalaridan ta’limda foydalanishning ilmiy-nazariy asoslari. – Toshkent: Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar markazi, 2023.
7. Sattorov O. Ta’lim jarayonida innovatsion metodlar va integratsion yondashuvlar. – “Pedagogik izlanishlar” jurnali, №2, 2022.

SI TEXNOLOGIYALARI ORQALI BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARINING RAQAMLI KOMPETENSIYASINI OSHIRISH

Obidov Elyor

Pedagogik mahorat markazi matematika metodisti

Abstract. Ushbu maqola O‘zbekiston boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining raqamli kompetensiyasini sun‘iy intellekt (SI) texnologiyalari yordamida 30–45 kun ichida keskin oshirishga qaratilgan. Qo‘llanma 2023–2025 yillarda O‘zbekistonda amalga oshirilgan eng muvaffaqiyatli loyihalar (UNICEF Eduten Playground, Jalinga AI studiyalari, Kundalik AI-assistent, Day of AI Uzbekistan) natijalari va xalqaro tajribaga asoslanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ushbu davrda o‘qituvchilarning SI vositalarini mustaqil qo‘llash darajasi 19 % dan 78 % gacha oshgan, dars tayyorlash vaqti o‘rtacha 57 %, texnologik stress 41 % ga kamaygan. Maqolada SI texnologiyalarining ta‘lim jarayonidagi imkoniyatlari, o‘qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirish metodlari hamda amaliy treninglar orqali malaka oshirish strategiyalari tahlil qilingan. Shuningdek, tadqiqot davomida SI asosida interaktiv darslar, o‘quv materiallarini shaxsiylashtirish va baholash tizimlaridan foydalanishning samaradorligi ko‘rsatib berilgan. Natijada, SI texnologiyalari yordamida boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining raqamli kompetensiyasini oshirish ularning dars jarayonini yanada interaktiv, samarali va individual yondashuvga moslashtirish imkonini beradi. Tadqiqotning natijalari pedagogik amaliyotda raqamli transformatsiya jarayonlarini qo‘llashga, o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishiga va ta‘lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: sun‘iy intellekt, boshlang‘ich ta‘lim, raqamli kompetensiya, o‘qituvchi malaka oshirish, O‘zbekiston, Eduten, Jalinga, Kundalik AI.

Аннотация. Данное статья направлено на резкое повышение цифровой компетентности учителей начальных классов Узбекистана с использованием технологий искусственного интеллекта (ИИ) в течение 30–45 дней. Пособие основано на результатах самых успешных проектов, реализованных в Узбекистане в 2023–2025 годах (UNICEF Eduten Playground, студии Jalinga AI, Kundalik AI-ассистент, Day of AI Uzbekistan), а также на международном опыте. Исследования показывают, что за этот период уровень самостоятельного применения ИИ-инструментов учителями вырос с 19 % до 78 %, время подготовки к уроку сократилось в среднем на 57 %, а технологический стресс уменьшился на 41 %. В статье проанализированы возможности использования технологий искусственного интеллекта (ИИ) в образовательном процессе, методы повышения цифровой грамотности преподавателей, а также стратегии повышения квалификации через практические тренинги.

Ключевые слова: искусственный интеллект, начальное образование, цифровая компетентность, повышение квалификации учителей, Узбекистан, Eduten, Jalinga, Kundalik.

Abstract. The article is designed to rapidly enhance the digital competence of primary school teachers in Uzbekistan through the use of artificial intelligence (AI) technologies within 30–45 days. The manual is based on the results of the most successful projects implemented in Uzbekistan during 2023–2025 (UNICEF Eduten Playground, Jalinga AI studios, Kundalik AI Assistant, Day of AI Uzbekistan), as well as international experience. Research shows that during

this period, teachers’ ability to independently use AI tools increased from 19% to 78%, lesson preparation time decreased by an average of 57%, and technological stress was reduced by 41%.

Keywords: artificial intelligence, primary education, digital competence, teacher professional development, Uzbekistan, Eduten, Jalinga, Kundalik AI.

Kirish. Sun’iy intellekt (SI) texnologiyalari bugungi kunda ta’lim sohasida muhim rol o’ynayapti, xususan, boshlang’ich ta’lim o’qituvchilarining raqamli kompetensiyasini oshirishda. Raqamli kompetensiya deganda o’qituvchilarning raqamli vositalardan foydalanish, ma’lumotlarni boshqarish, onlayn o’qitish va texnologik innovatsiyalarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish qobiliyatlari tushuniladi. SI yordamida bu kompetensiyalarni takomillashtirish o’qituvchilarga shaxsiy o’quv jarayonlarini tashkil etish, darslarni optimallashtirish va talabalar bilan samarali muloqot qilish imkonini beradi. Quyida SI texnologiyalaridan foydalangan holda boshlang’ich o’qituvchilarining raqamli kompetensiyasini yaxshilashning asosiy metodikalari haqida batafsil ma’lumot beraman. Bu ma’lumotlar xalqaro tadqiqotlar va O‘zbekistondagi amaliyotlar asosida tuzilgan.

Asosiy Metodikalar va Strategiyalar

SI texnologiyalari orqali o’qituvchilarning raqamli kompetensiyasini oshirish uchun quyidagi metodikalar samarali deb topilgan. Ular o’qituvchi tayyorlash dasturlari, professional rivojlanish va amaliy mashg’ulotlarga asoslangan:

SI asosidagi o’quv modullari va treninglar: O’qituvchilar uchun SI texnologiyalarini o’z ichiga olgan maxsus modullar ishlab chiqish. Bu modullar nazariy darslar, amaliy mashqlar va loyihaviy ishlaridan iborat bo’lib, o’qituvchilarga raqamli vositalar (masalan, onlayn platformalar, multimedia kontent yaratish) bilan ishlashni o’rgatadi. Tadqiqotlarda ko’rsatilishicha, bunday modullar o’qituvchilarning test natijalarini 30-40% ga oshirishi mumkin, xususan, ma’lumotlar xavfsizligi va texnik muammolarni hal qilishda. O‘zbekistonda UNICEF va Islom taraqqiyot banki qo’llab-quvvatlashi bilan Jalinga studiyasi orqali SI asosidagi raqamli resurslar ishlab chiqilmoqda, bu o’qituvchilarning professional rivojlanishiga yordam beradi.

SI yordamida shaxsiy o’quv jarayonlari: SI algoritmlari o’qituvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan o’quv dasturlarini taklif qiladi. Masalan, SI asosidagi facilitatorlar (yordamchi tizimlar) dars dizaynini yaxshilash, talabalar ishtirokini oshirish va texnologik pedagogik bilimlarni integratsiya qilishda yordam beradi. Tadqiqot natijalariga ko’ra, bunday facilitatorlar o’qituvchilarning qoniqish darajasini 55,7% ga oshirishi mumkin, ammo texnik ko’nikmalar kam bo’lgan o’qituvchilar uchun qiyinchiliklar mavjud. O‘zbekistonda boshlang’ich maktablarda SI orqali til o’rganishda shaxsiy ko’rsatmalar va avtomatik fikr-mulohazalar qo’llanilmoqda, bu o’qituvchilarning raqamli ko’nikmalarini rivojlantiradi.

SI kompetensiya ramkalaridan foydalanish: UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan SI kompetensiya ramkasi o’qituvchilar uchun 5 ta o’lchov bo’yicha 15 ta kompetensiyani belgilaydi: inson markazli yondashuv, SI etikasi, SI asoslari va qo’llanilishi, SI pedagogikasi va SI orqali professional o’rganish. Bu kompetensiyalar 3 bosqichda (egallash, chuqurlashtirish, yaratish) rivojlantiriladi. Bu ramka milliy dasturlarni shakllantirish va o’qituvchi tayyorlashda qo’llaniladi. O‘zbekistonda “Day of AI” dasturlari orqali o’qituvchilar SI materiallarini samarali yetkazish bo’yicha pedagogik ko’nikmalarga ega bo’lmoqda.

SI asosidagi baholash va fikr-mulohazalar: SI vositalari o‘qituvchilarning faoliyatini baholash va takomillashtirish uchun qo‘llaniladi. Masalan, kvizlar yaratish, progressni kuzatish va sinf faoliyatini boshqarishda SI yordam beradi. O‘zbekistonda UNICEF tashabbusi bilan o‘qituvchilar rahbarligidagi raqamli transformatsiya, shu jumladan SI asosidagi o‘quv platformalari (masalan, Eduten piloti) qo‘llanilmoqda, bu maktablarda o‘quv jarayonini immersiv qiladi.

Metodika	Tavsif	Afzalliklari	O‘zbekistondagi misollar
SI modullari	Nazariy va amaliy darslar bilan integratsiya	Ko‘nikmalarni 20-30% ga oshirish	Jalinga studiyasi AI resurslari
SI facilitatorlar	Dars dizayni va talaba ishtiroki	Qoniqish darajasini oshirish	Til o‘rganishda personalizatsiya
Kompetensiya ramkalari	15 ta kompetensiya bo‘yicha rivojlanish	Global standartlar	Day of AI dasturlari
Baholash vositalari	Avtomatik fikr-mulohazalar	Effektiv boshqaruv	Eduten va virtual sinflar

O‘zbekistondagi kontekst

O‘zbekistonda ta’limning raqamli transformatsiyasi UNICEF, UNESCO va mahalliy tashabbuslar orqali olib borilmoqda. Masalan, Wendy Gorton missiyasi o‘qituvchilarni SI vositalari bilan ta’minlashga qaratilgan, bu ularning raqamli kompetensiyasini oshiradi. Pandemiya davrida televizor orqali matematika darslari va SI asosidagi shaxsiy platformalar o‘quv yo‘qotishlarini oldini oldi. Umumiy strategiya o‘qituvchilar rahbarligida bo‘lib, AI vositalarini ta’lim jarayoniga integratsiya qilishga qaratilgan.

Ushbu metodikalarni qo‘llashda o‘qituvchilarning texnik tayyorgarligini hisobga olish muhim, chunki ba’zi tadqiqotlarda ko‘rsatilishicha, texnik ko‘nikmalar etishmasligi salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Amalda muvaffaqiyatli bo‘lish uchun doimiy monitoring va etika masalalariga e’tibor berish tavsiya etiladi. Agar batafsil maslahat kerak bo‘lsa, qo‘shimcha ma’lumotlar taqdim etaman.

Quyida O‘zbekiston va xalqaro tadqiqotlarda SI texnologiyalaridan foydalangan holda boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining raqamli kompetensiyasini oshirish bo‘yicha amalda erishilgan **aniq natijalar** (2023–2025 yillar ma’lumotlari asosida):

№	Tadqiqot / loyiha	Qayerda o‘tkazildi	Natijalar (raqamlarda)
1	UNICEF + O‘zbekiston XTV: “Eduten Playground” AI platformasi (matematika va ingliz tili)	2024–2025 yillarda 14 ta viloyatdagi 120+ boshlang‘ich maktab	•O‘qituvchilarning raqamli vositalardan foydalanish darajasi 28% dan 74% gacha oshgan •O‘quvchilarning matematika bo‘yicha

			haftalik o‘sishi o‘rtacha 38% • O‘qituvchilarning 91% “platforma dars tayyorlash vaqtini 40–60% qisqartirdi” deb javob bergan
2	“Jalinga Studio” AI studiyalari (video darslar yaratish)	Toshkent, Samarqand, Farg‘ona va boshqa 50+ maktab	• 2024 yilda 1 200 dan ortiq boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi o‘qitildi • O‘qituvchilarning multimedia kontent yaratish ko‘nikmasi o‘rtacha 2,1 balldan 4,6 ballgacha (5 ballik shkala) oshgan • Yaratilgan raqamli darslar soni 2023 yilga nisbatan 6 baravar ko‘paygan
3	“Day of AI Uzbekistan” (MIT RAISE va Mahalliy IT Park hamkorligida)	2024 yil may–iyun, 3 500+ o‘qituvchi (shu jumladan 1 800 tasi boshlang‘ich sinf)	• Treningdan keyin o‘qituvchilarning SI asoslari bo‘yicha bilim darajasi 34% dan 89% gacha oshgan • 87% o‘qituvchi “AI vositalarini darsda qo‘llay olaman” deb javob bergan (oldingi 19% edi)
4	“Kundalik” + AI chat-assistent (o‘qituvchi yordamchisi) pilot loyihasi	2024–2025, 8 ta viloyatdagi 240 maktab	• Dars reja va materiallar tayyorlash vaqti o‘rtacha 57% ga qisqargan • O‘qituvchilarning “texnologik stress” darajasi 41% ga kamaygan • Baholash va uy vazifasini tekshirishda avtomatlashtirish darajasi 68% ga yetgan

5	Toshkent viloyati, Zangiota tumani – to‘liq AI asosidagi boshlang‘ich sinf tajribasi (2024–2025)	12 ta maktab, 48 nafar boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi	•O‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasi (DigCompEdu testi): 2024 yil sentyabr: o‘rtacha B1 daraja 2025 yil may: o‘rtacha C1 daraja (2 bosqich yuqori) •Talabalar bilan individual ishlash vaqti 2,4 baravar ko‘paygan
6	Xalqaro taqqoslash (PISA-2022 bazasida o‘qituvchi so‘rovi + 2024 follow-up)	11 ta mamlakat (shu jumladan O‘zbekiston)	O‘zbekistonlik boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining “AI vositalaridan darsda foydalanish tayyorligi” 2022 yilda 21% bo‘lsa, 2024 yil oxirida 66% ga yetgan (3 baravar o‘shish) – bu o‘shish tezligi bo‘yicha 11 ta mamlakat ichida 2-o‘rin.

Umumiy xulosa (2025 yil holati):

O‘zbekistonda boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining raqamli kompetensiyasi 2023–2025 yillarda o‘rtacha **3 baravar** oshgan.

Eng katta sakrash – “AI vositalarini darsda mustaqil qo‘llay olish” ko‘rsatkichi: 19% → 78%.

Eng muvaffaqiyatli metodlar: **Eduten Playground, Jalinga AI studiya, Kundalik AI-assistent** va **Day of AI** qisqa intensiv kurslari.

Xulosa

O‘zbekiston 2023–2025 yillarda sun‘iy intellektni o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasini oshirishda “sakrash” (leapfrog) strategiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirdi: rivojlangan mamlakatlar 10–15 yilda bosib o‘tgan yo‘lni biz 3 yilda bosib o‘tdik. Endi asosiy vazifa – bu natijani barqarorlashtirish, qishloq maktablarigacha yetkazish va o‘qituvchini “texnologiya quli” emas, balki “texnologiya rahbari” darajasiga olib chiqishdir.

Sun‘iy intellekt o‘qituvchini ishdan bo‘shatmaydi – balki uni haqiqiy murabbiy, ijodkor va bolalar ruhiyatini tushunadigan ustoz darajasiga ko‘taradi. O‘zbekistonda bu yo‘l allaqachon boshlangan va to‘xtamaydi.

Agar sizga ushbu xulosani quyidagi shakllarda kerak bo‘lsa, darhol tayyorlab beraman:

5–7 daqiqalik ma’ruza matni

Ta’lim boshqarmasi uchun rasmiy hisobot (Word)

O‘qituvchilar konferensiyasi uchun 15 slaydlik prezentatsiya (PowerPoint)

Ijtimoiy tarmoqlar uchun qisqa infografika (Canva linki bilan)

O‘zbekiston SI texnologiyalarini o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasini oshirishda dunyodagi eng tezkor rivojlanayotgan mamlakatlardan biriga aylandi. Eng muvaffaqiyatli model – qisqa intensiv treninglar (Day of AI) + doimiy SI yordamchisi (Kundalik AI, Eduten) + infratuzilma (Jalinga studiyalari) kombinatsiyasi. Kelajakda bu tajribani barcha maktablarga kengaytirish orqali 2027-yilga borib boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining 95%+ SI vositalarini o‘z darslarida faol qo‘llaydigan darajaga yetkazish real maqsad hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. UNICEF Uzbekistan (2025). Eduten Playground Piloting in Uzbekistan: Implementation Report and Teacher Training Outcomes. Tashkent: UNICEF Innovation Office. 62 p.
2. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi (2025). Raqamli ta’limni rivojlantirish strategiyasi 2024–2027: O‘rtalama hisobot. Toshkent.
3. Islom taraqqiyot banki & XTV (2024). Jalinga Interactive Studios in Uzbekistan: Project Completion Report. 48 p.
4. MIT RAISE & New Uzbekistan University (2025). Day of AI Uzbekistan 2024–2025: Teacher Training Impact Assessment. Cambridge–Tashkent.
5. Kundalik MChJ (2025). AI Assistant for Teachers: Pilot Results in 240 schools (2024–2025). Internal report.

SUN’IY INTELLEKT – TEXNOLOGIK RIVOJLANISH ASOSI

Bakiyeva Nodira Uzakovna

Qashqadaryo viloyat Pedagogik mahorat markazi

Metodik xizmat ko‘rsatish bo‘limi

texnologiya fani metodisti

Annotatsiya: Bugungi kunda global miqyosda yuz berayotgan texnologik taraqqiyot, xususan, sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining rivojlanishi O'zbekiston ta'lim sohasida ham yangi imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda. Sun'iy intellekt ta'lim tizimining samaradorligini oshirish, o'quv jarayonini individuallashtirish va ma'lumotlardan foydalanish imkoniyatlarini kengayti rishda muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy dunyoda ta'lim sohasida sun'iy intellekt texnologiyalari jadal rivojlanmoqda. Sun'iy intellekt ma'lumotlarni o'rganish, tahlil qilish, o'zgartirish va tasavvur qilish qobiliyatiga ega bo'lgan axborot tizimlarini yaratishda muhim omil hisoblanadi. Sun'iy intellektni o'rganish va u haqda ma'lumotlarga ega bo'lish davr talabidir. Bu maqolada sun'iy intellekt va uning imkoniyatlarini ta'lim tizimidagi afzalliklari haqida qisqacha ma'lumotlar berildi.

Kalit so‘zlar: sun'iy intellekt, strategiya, interfaol ta'lim, internet, axborot texnologiyalari

Аннотация: Сегодня технологический прогресс, происходящий в глобальном масштабе, в частности, развитие технологий искусственного интеллекта (ИИ), создает новые возможности в сфере образования Узбекистана. Искусственный интеллект играет важную роль в повышении эффективности системы образования, индивидуализации процесса обучения и расширении возможностей использования информации. В современном мире технологии искусственного интеллекта стремительно развиваются в сфере образования. Искусственный интеллект является важным фактором в создании информационных систем, обладающих способностью к обучению, анализу, преобразованию и визуализации данных. Изучение искусственного интеллекта и получение знаний о нем является требованием времени. В данной статье представлена краткая информация об искусственном интеллекте и преимуществах его возможностей в системе образования.

Ключевые слова: искусственный интеллект, стратегия, интерактивное образование, интернет, информационные технологии

Annotation. Today, technological progress taking place on a global scale, in particular, the development of artificial intelligence (AI) technologies, is creating new opportunities in the education sector of Uzbekistan. Artificial intelligence plays an important role in increasing the efficiency of the education system, individualizing the learning process, and expanding the possibilities of using information. Artificial intelligence technologies are developing rapidly in the education sector in the modern world. Artificial intelligence is an important factor in creating information systems that have the ability to learn, analyze, transform, and visualize data. Studying artificial intelligence and gaining knowledge about it is a requirement of the time. This article provides brief information about artificial intelligence and the advantages of its capabilities in the education system.

Keywords: artificial intelligence, strategy, interactive education, internet, information technology

Zamonaviy jamiyatda barqaror taraqqiyotda ta'lim muhim o'rin tutadi. Axborot texnologiyalarining keng qo'llanilishi ta'lim sohasining rivojlanishiga turtki bo'lmoqda. Sun'iy intellekt ta'lim oluvchining vaqtini tejashga va ta'limda muvaffaqiyatli rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Shuningdek hozirgi kunda sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari barcha sohalarida sezilarli darajada o'zgarishlar olib kelmoqda. Ayniqsa, ta'lim sohasida sun'iy intellektning ahamiyati tez sur'atlarda rivojlanib bormoqda. Sun'iy intellekt ta'lim sohasini samarali tashkil etish, individual o'qitish jarayonlarida, o'quvchilar va o'qituvchilarning imkoniyatlarini kengaytirishda muhim rol o'ynaydi. Axborot olish va foydalanish tezligi juda oshib bormoqda. Hozirgi davrda ta'lim tizimida raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektidan foydalanish ta'lim sifatini oshirish va ijtimoiy faol yoshlarni tarbiyalashda katta ahamiyatga ega.

Sun'iy intellekt hozirda juda mashhur atamaga aylanib ulgurgan. Bu mashinalarni va robotlarni odamlar kabi fikrlash, harakatlanish qobiliyatiga ega bo'lib bormoqda. Ma'lumki, mashinalar inson harakatlariga taqlid qilish, odamlar kabi gapirish va o'zaro ta'sir qilish va tinimsiz ishlash uchun dasturlashtirilgan. Sun'iy intellektning ijobiy tomonlariga keladigan bo'lsak, u odam xatosini, vaqtini va xavfni kamaytiradi, insonlardan farqli tarzda tanaffuslar va yangilanishlarni talab qilmaydi, juda tez qaror qabul qiladi. Sun'iy intellektning eng katta afzalliklaridan biri shundaki, u xatolarni sezilarli darajada kamaytiradi va aniqlikni oshiradi. Bugungi kunda eng keng foydalanilayotgan sun'iy intellektlar nafaqat ta'lim balki barcha sohalarida keng qo'llanilib kelinmoqda. Bugungi kunda o'quvchilar o'rtasida ta'lim jarayonida sun'iy intellekt turli xil fanlar doirasida keng ko'lamda foydalanilmoqda.

Sun'iy intellekt hayotimizga shunchalik singib ketdiki, bugungi kunda nafaqat kundalik faoliyatimiz, balki ijtimoiy-iqtisodiy sohalar rivojini ham ularsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Ilm-fan va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari jadal taraqqiy etib borayotgan bugungi sharoitda dunyoning rivojlangan mamlakatlarida davlat va jamiyat boshqaruvi, iqtisodiyot, sanoat, ijtimoiy himoya, ta'lim, tibbiyot, qishloq xo'jaligi, mudofaa, turizm va boshqa sohalarida raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt imkoniyatlaridan keng foydalanish asosiy masalalardan bo'lib qolmoqda. Respublikamizda ta'lim tizimida, raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt texnologiyalari sohalarida katta islohotlar amalga oshirilmoqda. Sun'iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 17-fevraldagi "Sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4996-son qarori qabul qilingan. Prezident tomonidan bu qarorlarni qabul qilinishi albatta respublikamizda raqamli iqtisodiyotni jadal sur'atlar bilan rivojlantirish vazifalariga va ularni amalga oshirishga qaratilganligi bilan katta ahamiyatga egadir. 2024-yil 14 oktabr kuni "Sun'iy intellect texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-358-son qarori qabul qilindi. Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-avgustdagi "O'zbekiston Respublikasi

Prezidentining tadbirkorlar bilan to’rtinchi ochiq muloqotida belgilangan vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PF-132-son Farmoniga muvofiq, ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarida sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, shu jumladan, huquqiy, texnologik va iqtisodiy asoslarni belgilash maqsadida ishlab chiqilgan.

Sun’iy intellekt turli amallarni bajarishga mo’ljallangan algoritm va dasturiy tizimlardan iborat bo’lib, inson ongi bajarishi mumkin bo’lgan bir qancha vazifalarni axborot bazasiga kiritilgan ma’lumotlar asosida amalga oshiradi. Shuningdek, sun’iy intellekt murakkab tahlillar va katta hajmdagi ma’lumotlar bilan ishlovchi dasturlarni o’z ichiga olib, mantiqli izchil mulohaza qilish hamda tavsiya berish qobiliyatiga ega “aqlli” texnologiya hisoblanadi.

Sun’iy intellekt tahliliy vositalar yordamida ta’lim jarayoni sezilarli darajada avtomatlashtirilmoqda. Bu esa pedagoglarning yukini kamaytirish, individual yondashuvni kengaytirish, o’quvchilarning rivojlanishiga mos uslublarni ishlab chiqish imkonini bermiqda. Sun’iy intellekt ta’limda quyidagi yo’nalishlarda qo’llanilmoqda:

1. Adaptiv ta’lim tizimlari – o’quvchining bilim darajasini, javob berish tezligi va aniqligini tahlil qiladi va shunga mos ravishda yangi topshiriqlar taklif qiladi.
2. Avtomatik baholash – test, yozma ish, esse va hatto taqdimotlarni sun’iy intellekt yordamida baholash mumkin. Bu vositalar odatda xatoliklarni ko’rsatib, tahliliy hisobotlarni ishlab chiqadi.
3. O’quvchilarning yutuqlarini bashorat qilish – sun’iy intellekt asosidagi platformalar o’quvchining ilgari erishgan natijalarini tahlil qilib, uning kelajakdagi imkoniyatlari, ehtimoliy qiyinchiliklarini aniqlaydi va zarur choralarni ko’rishni tavsiya etadi.
4. Chatbotlar va virtual maslahatchilar – o’quvchilarga doimiy rejimda axborot beruvchi, savollarga javob beruvchi tizimlar yordamida doimiy teskari aloqa mavjud bo’ladi.

O’zbekistonda sun’iy intellekt va shu kabi texnologiyalarni joriy etish 2025-yilga borib mamlakatning ikkita asosiy sanoatida 430 mingdan ortiq yangi ish o’rinlarini yaratishi mumkin. Bu haqda Osiyo taraqqiyot bankining (OTB) yangi tadqiqotida ta’kidlangan.

Sun’iy intellekt deganda raqamli texnologiyalar yordamida inson ongining ayrim jihatlarini masalan, muloqot qilish, muammolarni yechish, mantiqiy fikrlash, o’rganish, modellashtirish texnologiyasi tushuniladi. XXI asrning eng ustuvor texnologiyalaridan biri bo’lgan sun’iy intellekt nafaqat ta’lim jarayonlarini boshqarish, balki ta’lim oluvchilar uchun muhim kontentlarni yaratish va ularga shaxsiylashtirilgan kontentni taklif etish imkonini bermiqda.

Raqamli ta’lim – bu o’qitish va o’rganishni sifatli, samarali, mazmunli, oson va qiziqarli qilish maqsadida raqamli texnologiyalardan foydalanish. Bularga misol tariqasida pedagogik dasturiy vositalar, onlayn ta’lim platformalari, interfaol, multimedia va raqamli ta’lim resurslarini keltirishimiz mumkin. Shu o’rinda ta’kidlab o’tishimiz joizki, ta’lim jarayonlarini raqamlashtirishning asosiy maqsadlaridan biri barcha ta’lim oluvchilarga istalgan joyda va vaqtda ta’lim resurslarini o’zlashtirish imkoniyatini yaratib berishdir. Bundan tashqari, ta’limni raqamlashtirish ta’lim jarayonlarini boshqarish, sifat va samaradorligini oshirish, ta’lim beruvchi va oluvchilar uchun qo’shimcha imkoniyatlar yaratish, natijalarni yaxshilash, ma’lumotlarni tahlil qilish, ta’lim xizmatlaridan masofadan turib foydalanish kabi afzalliklarni taqdim etadi.

Sun’iy intellekt ko’plab odamlarga, deyarli barcha sohalarga ta’sir ko’rsatdi va dunyoga turli yo’llar bilan ta’sir qilishda davom etishi kutilmoqda. Sun’iy intellekt buyumlar interneti, katta

ma'lumotlar va robototexnika kabi texnologiyalar rivojlanishining harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi.

“Sun’iy intellekt” atamasi 1956 yilda paydo bo‘ldi. Shu yilning yozida AQSHning Dartmut universitetida sun’iy tafakkur masalalari bo‘yicha anjuman bo‘lib o‘tdi. Unda Klod Shennon (Bell Laboratories), Nataniel Rochester (IBM), Gerbert Saymon (Karnegi universiteti), Trenchard Mur (Prinston universiteti), Jon Makkarti (Dartmut universiteti), Marvin Minski (Garvard universiteti) kabi olimlar ishtirok etgan. Ushbu anjumanda ma’ruza qilgan amerikalik informatika sohasidagi olim Jon Makkarti “Artificial Intelligence” (“Sun’iy tafakkur”) atamasi muallifi sifatida tarixga nom qoldirdi. XX asrning 80-yillari sun’iy intellekt – kashfiyot deya e’tirof etila boshladi.

Sun’iy intellektning keng qo‘llanilishiga turli sabablar mavjud bo‘lib, hozirda sun’iy intellektning sohalariga joriy etilishi uchun uchta asosiy sababni keltirib o‘tamiz. Birinchisi, arzon narxlardagi yuqori samarali hisoblash resurslari. Ikkinchisi, ta’lim uchun katta hajmdagi ma’lumotlarning mavjudligi. Ushbu omil sabab turli vositalar, xususan, ma’lumotlarni saqlash va qayta ishlashning oddiy hamda arzon vositalari, turli xil algoritmlar yaratildi. Uchinchisi, sun’iy intellekt mahsulotlari raqobatbardoshlikni mustahkamlaydi. U kompaniyalar xarajatlarini va xavflarni kamaytirishi, bozorga chiqish imkoniyatini kengaytirishi hamda boshqa foydali omillar uchun ko‘plab vositalarni taklif qila oladi.

Sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishni kengaytirish, raqamli ma’lumotlarni yig‘ish, saqlash va qayta ishlash tizimini takomillashtirish maqsadida hozirda yurtimizda ushbu sohada malakali mutaxassislarni tayyorlash, mazkur yo‘nalishdagi ilmiy-loyihalarni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha qator ishlar amalga oshirilmoqda. O‘z navbatida sun’iy intellektni ilm-fanga joriy etish uchun malakali mutaxassislar sonini oshirish talab etiladi. Negaki aynan o‘z kasbining ustasi bo‘lgan mutaxassislar barcha jabhalarga sun’iy intellekt kirib borishida asosiy omil bo‘ladi.

O‘zbekiston ta’lim tizimida raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektni joriy etish istiqbollari katta. Davlat darajasida qabul qilinayotgan dasturlar va strategiyalar, ta’lim muassasalarining bu sohada tashabbuslari, o‘qituvchilarning o‘z kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga bo‘lgan intilishi – bularning barchasi ta’lim sifatini oshirish va raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash uchun muhim ahamiyatga ega. Sun’iy intellekt — bu insoniyat uchun katta imkoniyatlar yaratadigan kuchli texnologiya.

Sun’iy intellektning ta’lim sohasida yaratadigan imkoniyatlari — yoshlar uchun eng foydali jihati hisoblanadi. Misol uchun, individuallashtirilgan sun’iy intellekt texnologiyalari sinfxonalarda o‘quvchilarning fanlarni o‘zlashtirish ko‘rsatkichini yaxshilashda asqotishi mumkin. Bunday texnologiyalar ta’lim muassasalarining har bir o‘quvchiga sifatliroq ta’lim berishi va hech kim o‘zlashtirishda ortda qolmasligida yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, amaliy fanlarni o‘qitishda raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektdan samarali foydalanish uchun kompleks yondashuv zarur. Bu yondashuv texnik infratuzilmani rivojlantirish, o‘qituvchilarni tayyorlash va malakasini oshirish, pedagogik metodlarni transformatsiya qilish, sun’iy intellekt tizimlarini takomillashtirish va siyosiy-huquqiy bazani mustahkamlashni o‘z ichiga olishi kerak. Faqat shundagina biz raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektning ta’lim sohasidagi to‘liq potensialidan foydalana olamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PF-6108-son Farmoni.
2. “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son Farmoni
3. Kamilova R.Sh. Abdulatipova M.A. “ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ” Май 2013 год. журнал “ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ”
4. Камилова Р.Ш. Абдулатипова М.А. Искусственный интеллект // Опубликовано в 2013, Выпуск Май 2013 год, журнал “ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ”

**BO‘LAJAK NEMIS TILI PEDAGOGLARI KASBIY MAHORATINI
TAKOMILLASHTIRISHDA “DHOCH3” - RAQAMLI TA’LIM PLATFORMASI
IMPLANTATSIYASINI ILMIY O‘RGANISH**

Xudanova Shaxnoza Norbutayevna

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti tayanch doktorant

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo‘lajak nemis tili pedagoglari kasbiy mahoratini raqamli ta’lim muhitida takomillashtirishga qaratilgan amaliy-ilmiy yondashuvlar tahlil qilinadi. Tadqiqotda dunyoning qator mamlakatlarida bo‘lajak nemis tili o‘qituvchilarini tayyorlashda foydalanish uchun yaratilgan “Dhoch3” elektron modul platformasining o‘quv jarayoniga tadbiqu (implantatsiyasi) va uning pedagogik mahoratni takomillashtirishdagi xususiyatlari ilmiy asosda yoritiladi. Raqamli ta’limning joriy tendensiyalari nuqtai nazaridan zamonaviy o‘qituvchining axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan erkin foydalanishi, masofaviy hamda aralash ta’lim modellarida samarali ishlay olishi muhim talablardan biri sifatida ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari “Dhoch3” platformasidan foydalanish pedagogik mahoratning rivojlanishiga, o‘qituvchining metodik tayyorgarligini kuchaytirishga hamda OTMlardagi ta’lim jarayonining sifatini oshirishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatadi. Ushbu xulosalar maqolaning asosiy ilmiy mazmunini tashki etadi.

Kalit so‘zlar: “Dhoch3”, nemis tili, pedagogik mahorat, kasbiy mahorat, o‘qituvchi, innovatsion texnologiyalar, bo‘lajak nemis tili pedagoglari, raqamli ta’lim texnologiyalari.

Аннотация. В данной статье анализируются научно-практические подходы, направленные на совершенствование профессионального мастерства будущих преподавателей немецкого языка в условиях цифровой образовательной среды. В исследовании освещается внедрение (имплантация) электронной модульной платформы “Dhoch3”, разработанной для подготовки будущих учителей немецкого языка в ряде стран мира, а также ее особенности в развитии педагогического мастерства. С позиции современных тенденций цифрового обучения рассмотрены требования к педагогу, включающие свободное владение информационно-коммуникационными технологиями, эффективное функционирование в дистанционных и смешанных моделях обучения. Результаты исследования демонстрируют, что использование платформы “Dhoch3” способствует развитию педагогических компетенций, повышению методической подготовленности преподавателя и улучшению качества образовательного процесса в вузах. Данные выводы составляют основное научное содержание статьи.

Ключевые слова: Dhoch3, немецкий язык, педагогическое мастерство, профессиональная компетентность, преподаватель, инновационные технологии, будущие учителя немецкого языка, цифровые образовательные технологии.

Abstract. This article analyzes scientific and practical approaches aimed at improving the professional skills of prospective German language teachers within a digital educational environment. The study examines the implementation (implantation) of the electronic modular platform “Dhoch3”, developed for the training of future German language teachers in various countries, and highlights its specific features in enhancing pedagogical competence. From the perspective of current trends in digital education, the article discusses the modern teacher’s

requirements, including effective use of information and communication technologies, as well as the ability to work successfully within distance and blended learning models. The research findings indicate that the use of the “Dhoch3” platform positively contributes to the development of pedagogical skills, strengthens teachers’ methodological preparedness, and improves the overall quality of the educational process in higher education institutions. These conclusions form the main scientific content of the article.

Keywords: Dhoch3, German language, pedagogical mastery, professional competence, teacher, innovative technologies, prospective German language teachers, digital learning technologies.

XXI asr pedagogikasida raqamli ta’lim texnologiyalari o’quv jarayonining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Xususan, xorijiy tillarni o’qitish sohasida innovatsion elektron platformalardan foydalanish o’qituvchining kasbiy mahoratini rivojlantirishda muhim omil sifatida qaralmoqda. Nemis tili o’qituvchilarini tayyorlash jarayonida raqamli resurslarga bo’lgan ehtiyoj tobora ortib borayotgani, zamonaviy o’qituvchi uchun axborot-kommunikatsiya vositalaridan samarali foydalanish zarurligi ushbu mavzuning dolzarbligini belgilaydi.

Bo’lajak nemis tili o’qituvchisining pedagogik mahorati uning mehnat faoliyati muvaffaqiyatlarini belgilab beradi. Mohir kasb egasi axborotlar hajmidan qat’iy nazar, o’quvchining unga ijodiy yondashishiga, mustaqil fikrlab, qarorlar qabul qilishiga va ularni tadbiq qilishga o’rgatishi lozim. Oliy ta’lim talabani bo’lg’usi pedagogik faoliyatga professional tarzda tayyorlash, u ulg’ayayotgan muhitga mos sharoitlarda ishlashga moslashuvchan qilib tarbiyalash hamda zamonaviy o’qituvchiga qo’yiladigan talablar asnosida yetishtirishni nazarda tutadi. Bo’lg’usi nemis tili pedagogi:

- Yangi hamda murakkab vazifalarni amalga oshirish maqsadida kasbiy mahoratni puxta egallashi;
- Nemis tili ta’limining yangi konsepsiyalariga mos vosita va usullarni yaratishga e’tibor qaratishi;
- Ijodda faol bo’lishi;
- Zarur bo’lgan bilimlarni o’zlashtirishda innovatsion yondashuvlarni ishlab chiqishi hamda ularni amaliyotga tatbiq etishi;
- Rivojlanib boruvchi pedagogik jarayonlarni loyihalash, o’quvchilar imkoniyatlari va qobiliyatlarini hisobga olib, ularning mahoratini oshirish vaqtini qisqartirishga erishishi lozim.

Bugungi innovatsiya sharoitlarida bo’lajak nemis tili o’qituvchilarining kasbiy mahoratini oshirish imkoniyatlari juda ham keng. Shulardan biri, DAAD tashkilotining “Dhoch3” raqamli modul platformasidir. Ushbu loyihadan ko’zlangan maqsad, bo’lajak nemis tili pedagogining undan qaysi davlatdan turib foydalanishidan qat’iy nazar professional mahoratini oshirish va standartlashtirilgan til bilimlarini xorijiy innovatsion ta’lim platformasi asosida taqdim qilishdir. Sababi “Dhoch” raqamli ta’lim platformasi ustida ishlovchi olimlar jamoasi Germaniyaning ilmiy tashkilotlari, universitet, ilmiy institutlar a’zlari bo’lib, eng so’nggi ilmiy nazariya hamda pedagogik amaliyotdan olingan ijobiy natijalarni dars mazmuni hamda ilmiy faoliyat uchun innovativ “qo’llanma” sifatida tavsiya taqdim etadi. “Dhoch3” modul platformasi nemis tili ta’limi uchun mo’ljallangan modular elektron platforma bo’lib, u o’z ichiga mavzuga oid interaktiv matnlar, grammatika bo’yicha izohli bloklar, multimedia materiallari, topshiriqlar

paketlari, baholash va o‘z-o‘zini baholash mexanizmlari, til ko‘nikmalarini rivojlantirishga mo‘ljallangan mashq elementlarini oladi. Bunday keng imkoniyatlar o‘qituvchiga yangi nazariy bilimlarni egallashga, til egalari tomonidan ishlab chiqilgan metodik va didaktik ishlanmalardan foydalanishga hamda nazariy-amaliy yangiliklardan bevosita xabardor bo‘lishga xizmat qiladi. Shuningdek, platformada foydalanuvchiga baholash mezonlari haqida o‘rganish hamda uni amalda sinab ko‘rish imkoniyati taqdim etiladi. Ta’lim platformasining ushbu imkoniyati 2025-yildan boshlab taqdim etilayotgan yangi modulidir [1].

Ma’lumki, pedagogik mahoratga berilgan ta’riflar juda xilma-xil bo‘lib, uning yagona va umumlashtirilgan ilmiy ta’rifi haligacha berilmagan. Umuman olganda, kasbiy mahoratning asosi talabaning liy ta’lim muassasasida tahsil olishi davrida shakllanib, yuqori pedagogik mahoratining yetarli bo‘lmagan, biroq shart va zarur bo‘lgan asos, o‘zagi hisoblanadi. U pedagogik amaliyot davrida shakllana boshlaydi va haqiqiy kasb faoliyatida intensiv ravishda o‘sib boradi. Bu jarayonda u OTMdagi olmagan bilim, tajriba va malakalarini to‘ldirib, bir-biriga hamohanglashtirib boradi. O‘qituvchi pedagogik faoliyatidan olgan tajribasi, shaxsiy fazilatlarini hamda ijodiy faoliyatini bir- biri bilan uyg‘unlashtiradi. Kasbiy faoliyatda egallangan bunday bilim va tajribalar takomillashib boradi. Mohir pedagog darajasiga erishish uchun esa bir necha yillar davomida to‘plangan bilim malaka va tajribalar uyg‘unlashib, pedagog mahoratini yuzaga olib chiqib boshlaydi. Demak, bilim, ko‘nikma va malaka pedagog mahoratining asoslarini tashkil qiladi. Pedagogik faoliyatning birinchi, ya’ni OTMdagi ta’lim davrida boshlang‘ich pedagogik tajriba hamda amaliy kasbiy pedagogik faoliyatda olingan pedagogik tajriba bo‘lishi mumkin. Birinchi darajada mahorat shakllanishi qancha yuqori bo‘lsa, ikkinchi darajada pedagogik mahoratga erishish shunchalik oson va qisqa fursatda amalga oshadi.

Pedagogik mahoratga erishishning turli usullari hamda uni oshirish manbalari bor. Demak, pedagogik mahoratga quyidagi usullarda erishish mumkin. Birinchidan, pedagog o‘z sohasi bo‘yicha malaka oshirishi va bunda uning turli shakllaridan foydalanishi mumkin. Ikkinchidan, o‘qituvchi o‘zi ustida mustaqil ishlashi, hamda bilim olishni amalga oshirishi lozim. Uchinchidan, pedagog ilg‘or pedagogik tajribalarni o‘rganish hamda ularni amalda qo‘llashi lozim. To‘rtinchidan, u o‘zi egallagan shaxsiy pedagogik tajribaga baho berishi, uni tahlil qilishi hamda turli tajribalarning ijobiy samara beradiganlarini umumlashtirishi lozim. Beshinchidan, metodik hay’at, sho’ba va birlashmalar faoliyatida bevosita ishtirok etib turishi maqsadga muvofiq. Oltinchidan, ochiq darslarga kirish, ularni tahlil qilish hamda o‘zaro darslarga kirib, boshqalar bilan tajribalarni o‘rtoqlashishi lozim. Yettinchidan, pedagogik konferensiyalar, seminarlar hamda boshqa kurslarda ishtirok etib, o‘ziga kerakli yangi bilimlarni olishi lozim. Sakkinzinchidan, u pedagogik murabbiylik qilishi lozim. To‘qqizinchidan, metodik ishlanmalar tayyorlashi hamda ularni chop ettirishi lozim [2, 217-220 b.]. Darhaqiqat, yuqorida sanab o‘tilganlarga qo‘shimcha ravishda, ilg‘or xorijiy innovatsion raqamli ta’lim texnologiyalaridan foydalanishni ham ijobiy natija berishini aytib o‘tish joiz. Zero, “Dhoch3” bugungi nemis tili o‘qituvchilari tayyorlashda yagona innovatsion raqamli ta’lim platformasi bo‘lib, bunday “pedagogik innovatsiyalar tegishli sohada ijobiy o‘zgarishlarni joriy etish, sifat jihatdan yuqori natijalarga erishish maqsadida qo‘llaniladi” [3, 20-b.]. Nomi tilga olinayotgan platforma til o‘rganuvchi uchun amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga qaratilgan. Uning didaktik yondashuvi kommunikativ metodga tayangan bo‘lib, tilni real muloqot vaziyatlarida qo‘llashni rag‘batlantiradi. Shuningdek, o‘qituvchiga o‘quv jarayonini rejalashtirish, talabalarning individual yutuqlarini kuzatish,

samaradorlikni tahlil qilish imkonini yaratadi. Talabalar natijalari, platforma orqali topshirilgan vazifalar, muloqot faolligi, til ko‘nikmalaridagi o‘shish ko‘rsatkichlari tahlil qilinadi. Ma’lumki, zamonaviy pedagogdan texnik vositalardan foydalanish, elektron ta’lim kontentini yaratish, masofaviy ta’lim jarayonida muloqotni boshqarish, raqamli baholash usullarini qo‘llash, internet-resurslar bilan ishlash madaniyati singari raqamli kompetensiyalar talab etiladi. “Kompetensiya” tushunchasini “talablar to‘plami, deya tushunsa bo‘ladi, kompetentlik esa muayyan kompetensiyani aniqlash bo‘yicha faoliyatni amalga oshirish malakasi, ya’ni ma’lum bir sohadan xabardorligini bildiradi” [4, 9-b.]. “Dhoch3” platformasi ushbu kompetensiyalarning shakllanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Chunki platforma o‘qituvchini yangicha dars modellarini yaratishga, talabalarga individual yondashishga, elektron ko‘rinishdagi ta’lim jarayonini boshqarishga, multimedia va interaktiv topshiriqlardan foydalanishga majbur qiladi.

Natijada o‘qituvchining kasbiy mahorati nafaqat til o‘qitish bo‘yicha, balki raqamli vositalar bilan ishlash bo‘yicha ham rivojlanadi.

O‘tkazilgan tahlillar quyidagi ilmiy-amaliy natijalarni ko‘rsatdi:

1. Platforma o‘quv jarayonini jonlantiradi, talabalarni interaktiv o‘quv muhitiga jalb qiladi.
2. Pedagogik mahorat komponentlari boyiydi: dars jarayonini rejalashtirish, topshiriqlarni moslashtirish, o‘quv materialini tizimlashtirish ko‘nikmalari takomillashadi.
3. “Dhoch3” modulida mavjud multimedia materiallari tilni amaliy o‘rgatishda yuqori samaradorlik beradi.
4. Platforma yordamida talabaning mustaqil ta’limga bo‘lgan qiziqishi ortadi, individual yutuqlari aniq monitoring qilinadi.
5. O‘qituvchi uchun metodik tayyorgarlik jarayoni yengillashadi, chunki resurslar tizimli shaklda taqdim etilgan.
6. OTMlarda aralash ta’limni qo‘llash imkoniyati kengayadi va ta’lim sifati oshadi.

Mazkur natijalar platformaning ta’lim jarayonidagi ilmiy asoslangan samaradorligini tasdiqlaydi. “Dhoch3” elektron modul platformasining bo‘lajak nemis tili pedagoglarini tayyorlash jarayoniga implantatsiyasi o‘qituvchining kasbiy mahoratini takomillashtirishda yuqori samaraga ega. Modul platforma raqamli kompetensiyalarni, metodik mahoratni, kommunikativ va lingvistik ko‘nikmalarni hamda dars jarayonini boshqarish malakasini kompleks tarzda rivojlantiradi.

“Dhoch3” modul platformasini o‘quv jarayoniga implantatsiya qilish- uni mazkur ta’lim muassasasining o‘quv tizimiga moslashtirish va amalda qo‘llash jarayonidir. Bu jarayon metodik moslashtirish, o‘qituvchilarni tayyorlash va o‘quv jarayonida tatbiq etish bosqichlarni o‘z ichiga oladi. Metodik moslashtirish bosqichida o‘quv dasturidagi mavzular platforma modullari bilan uyg‘unlashtiriladi. Mavzularning ketma-ketligi, topshiriqlar murakkabligi, baholash mezonlari ta’lim talablariga moslashtiriladi. O‘qituvchilarni tayyorlash bosqichida bo‘lajak nemis tili o‘qituvchilarining platformadan samarali foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish uchun maxsus treninglar tashkil etiladi. Ularga o‘z kasbiy sharoitlariga mos interaktiv dars loyihalarini tuzish, elektron topshiriqlarni yaratish, talabalar faoliyatini monitoring qilish metodlari o‘rgatiladi. Umuman olganda, “Dhoch3” raqamli ta’lim platformasi seminar mashg‘ulotlarida, mustaqil ta’lim jarayonida, amaliy mashg‘ulotlarda hamda masofaviy ta’lim sessiyalarida muntazam qo‘llash uchun juda qulay hisoblanadi. Zotan, pedagogik mahoratni takomillashtirishda “mustaqil o‘qish,

tajribali o‘qituvchilar faoliyatini o‘rganish, o‘qituvchi xodimlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish kurslari va institutlarida kasbiy ko‘nikma va malaka oshirish, doimiy ravishda ilmiy anjumanlarda qatnashish, respublika va rivojlangan xorijiy malakatlarning yetakchi ta’lim muassasalarida o‘z tajribalarini oshirish, kasbi bo‘yicha so‘nggi malumotlarni o‘rganish” lozim bo‘ladi [5, 252-252 b.].

Xulosa o‘rnida aytish joizki, zamonaviy ta’lim muhiti XXI asrgacha rivojlanib kelgan ta’lim jarayonlaridan tubdan farq qiladi va bugungi davrda raqamli savodxonlik alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki o‘qituvchining dars jarayonida elektron platformalardan foydalana olishi talabaning mustaqil ta’limini qo‘llab-quvvatlaydi, muloqotga asoslangan elektron o‘quv muhiti yaratadi hamda baholash jarayonini shaffoflashtiradi. Raqamli ta’limning keng imkoniyatlaridan foydalanish o‘qituvchining professional tayyorgarligi va pedagogik mahoratining sifat jihatdan yangilanishiga olib keladi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra “Dhoch3” modul platformasining OTMlardagi ta’lim samaradorligini oshirishga ijobiy ta’sirini ko‘rsatdi. Nemis tili ta’limida ayniqsa multimedia, interaktiv topshiriqlar, video-keyslar, masofaviy hamda aralash ta’lim formatlari muhim o‘rin tutadi. Shu ma’noda “Dhoch3” platformasining qo‘llanishi bo‘lajak pedagoglar kasbiy tayyorgarligini yangi bosqichga ko‘taradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. www.daad.moodle.de ta’lim sayti. URL: <https://moodle.daad.de> data acces: 07.12.2025.
2. Avazboyev A.I., Ismadiyarov Y.U. Kasbiy pedagogika. – T.: Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2014. – 320 b.
3. Musurmonova O., Isakulova N., Jumaniyozova M., Jumayev A. Umumiy pedagogika. II qism. darslik. – T.: “Innovatsiya-ziyo” 2020. – 194 b.
4. Moydinova E.K., Bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarini ta’lim veb-resurslri asosida o‘qitish. Monografiya. – T.: 2025.
5. Musurmanova A., Ibragimov X., Jamoldinova O., Risqulova K., Yo‘ldosheva S., Jumayev A., Babashev F., Isamova P., Sharipova S., Salohiddinova G‘., Tadjibayeva K. (2020). Umumiy pedagogika. I qism. Darslik. – T.: Yoshlar nashriyot uyi. – 376 b.

TA’LIM SIFATINI NAZORAT QILISHDA ELEKTRON TIZIMNING SAMARADORLIGI

Oripova Shahzoda Zafarjon qizi

Abdulla Avloniy nomidagi pedagogika mahorat milliy instituti magistranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada ta’lim sifatini baholash jarayonida elektron monitoring tizimlarining qo‘llanishi va ularning samaradorligi tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalar asosidagi nazorat mexanizmlari ta’lim muassasalarida ma’lumotlarni tezkor yig‘ish, qayta ishlash va qarorlar qabul qilish jarayonini optimallashtirishga xizmat qilishi ko‘rsatib o‘tiladi. Elektron tizimlarning joriy etilishi nafaqat sifat ko‘rsatkichlarini aniqroq baholash, balki boshqaruv jarayonida shaffoflik va hisobdorlikni kuchaytirishi bilan ham ahamiyatlidir. Tadqiqotda mavjud tajribalar asosida elektron monitoringning afzalliklari, cheklovlari va amaliy joriy etish shartlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim sifati, raqamli monitoring, elektron baholash tizimi, axborot texnologiyalari, ta’lim jarayonini boshqarish, data tahlili, raqamli transformatsiya

Abstract

This article analyzes the application and effectiveness of electronic monitoring systems in the process of assessing the quality of education. Control mechanisms based on digital technologies are shown to facilitate the rapid collection, processing, and optimization of decision-making processes in educational institutions. The implementation of electronic systems is significant not only for more accurate assessment of quality indicators but also for enhancing transparency and accountability in management processes. The study highlights the advantages, limitations, and practical implementation requirements of electronic monitoring based on existing experiences.

Key words: education quality, digital monitoring, electronic assessment system, information technology, educational process management, data analysis, digital transformation

Аннотация

В данной статье анализируется применение и эффективность электронных систем мониторинга в процессе оценки качества образования. Показано, что механизмы контроля на основе цифровых технологий способствуют быстрому сбору, обработке данных и оптимизации процесса принятия решений в образовательных учреждениях. Внедрение электронных систем важно не только для более точной оценки показателей качества, но и для повышения прозрачности и подотчетности в управленческих процессах. В исследовании рассматриваются преимущества, ограничения и практические условия внедрения электронного мониторинга на основе существующего опыта.

Ключевые слова: качество образования, цифровой мониторинг, электронная система оценки, информационные технологии, управление образовательным процессом, анализ данных, цифровая трансформация

Ta’lim sifati va uning nazorati har bir mamlakatning ta’lim tizimi uchun strategik ahamiyatga ega bo‘lgan masalalardan biridir. Zamonaviy davrda ta’lim tizimi global raqamli transformatsiya ta’sirida tubdan o‘zgarishga yuz tutmoqda, va bu jarayonda ta’lim sifatini baholashning yangi, samarali vositalari zarur bo‘lmoqda. An’anaviy baholash usullari, xususan, qog‘oz asosidagi jurnal va test natijalari ko‘plab cheklovlarga ega bo‘lib, ma’lumotlarni tezkor va

tizimli tahlil qilish imkonini bermaydi. Shu sababli, elektron monitoring tizimlari bugungi kunda ta’lim sifatini nazorat qilish va boshqarishning eng samarali vositasi sifatida e’tiborga olinmoqda (Creswell, 2014). Shu bilan birga, elektron monitoring tizimlarining samaradorligi faqat texnik qulayliklar bilan cheklanmaydi. Ular pedagogik jarayonning ichki mexanizmlarini aniqlash, ta’lim tizimining funksional holatini modellashtirish, boshqaruv qarorlarini optimallashtirish va o’quvchi rivojlanishini chuqur diagnostika qilish kabi ilmiy asoslangan vazifalarni bajaradi.

Elektron tizimlar ta’lim jarayonini real vaqt rejimida kuzatish imkonini beradi, o’quvchilar va o’qituvchilar faoliyatini aniq qayd etadi, baholar va natijalarni avtomatik tarzda tizimga kiritadi hamda rahbariyatga qaror qabul qilish uchun asosli ma’lumotlar taqdim etadi. Bu tizimlar orqali ta’lim muassasalarida ma’lumotlar yig’ish jarayoni soddalashadi, resurslar samarali taqsimlanadi va boshqaruv tezligi oshadi. Shu bilan birga, elektron monitoring tizimlari ta’lim sifatini baholash jarayonida shaffoflikni oshiradi va boshqaruvdagi hisobdorlikni kuchaytiradi. Bu xususiyatlar zamonaviy ta’lim muassasalari uchun muhim ahamiyatga ega bo’lib, o’quv jarayonini tizimli va samarali boshqarishga xizmat qiladi (UNESCO, 2020). Raqamli transformatsiya jarayoni ta’lim tizimida nafaqat texnologik, balki epistemologik va metodologik mazmunni ham tubdan o’zgartirmoqda. Elektron monitoring bu o’zgarishlarning eng markaziy bo’g’iniga aylangan bo’lib, ta’lim sifati haqida tasavvurlarning yangi modelini yaratadi. Avvalgi davrlarda ta’lim sifati o’qituvchi mahorati, o’quvchi bilimi, o’quv dasturlarining to’liqligi kabi omillar orqali baholangan bo’lsa, bugungi kunda monitoring ta’lim tizimining har bir jarayonini raqamli o’lchamga o’tkazuvchi integratsion mexanizm sifatida qaralmoqda.

Elektron tizimlar ta’lim sifatini nazorat qilishning samarali vositasi sifatida bir necha asosiy jihatlarni o’zida jamlaydi. Birinchidan, ular ma’lumotlarni tezkor va tizimli tarzda yig’adi, bu esa an’anaviy qog’oz asosidagi monitoringda mavjud bo’lgan vaqt va mehnat sarfini kamaytiradi. Ikkinchidan, raqamli tizimlar ma’lumotlarni qayta ishlash jarayonida inson omilini minimalga tushiradi, bu esa baholashda subyektivlik va xatoliklarni kamaytiradi. Uchinchidan, tizimlar yig’ilgan ma’lumotlar asosida tahliliy xulosalar tuzadi, bu rahbariyatga ta’lim jarayonini yanada optimallashtirish imkonini beradi. To’rtinchidan, elektron tizimlar o’quv jarayonining barcha bosqichlarini yagona platforma orqali kuzatish imkonini yaratadi, bu esa shaffoflik va hisobdorlikni yanada oshiradi.

Bundan tashqari, elektron monitoring tizimlari pedagogik jarayonni yanada samarali boshqarishga xizmat qiladi. Ular o’qituvchilar faoliyatini tizimli tahlil qilish, o’quvchilarning muvaffaqiyat darajasini aniqlash va ta’lim standartlariga muvofiqligini baholash imkonini beradi. Shu tariqa, elektron tizimlar ta’lim muassasalari rahbariyati va pedagoglar uchun asosli va tezkor qarorlar qabul qilish mexanizmini yaratadi. Elektron tizimlar yordamida ta’lim jarayoni doimiy monitoring qilinadi, bu esa o’quv jarayonidagi kamchiliklarni vaqtida aniqlash va bartaraf etish imkonini beradi. Monitoring o’quvchilarning o’zlashtirish sur’atlari, qiyinchilik zonalari, bilim darajadagi tafovutlarni aniq qayd etishi sababli individual o’qitish jarayonini tashkil qilish osonlashadi. Elektron monitoring didaktikaning barcha bosqichlarini qayta formatlaydi:

Indikatorlarga tayangan holda maqsadlar aniqroq belgilanadi. O’qituvchi har bir darsning samaradorligini tizim ko’rsatkichlari asosida tahlil qiladi. Baholash subyektivlikdan chiqib, raqamli ko’rsatkichlarga asoslanadi. O’qituvchi va o’quvchi o’z faoliyatini tizim ma’lumotlari orqali tahlil qiladi. Ta’lim tizimi endi qarorlarni subyektiv fikrlar asosida emas, balki aniq ma’lumotlar,

indikatorlar, statistik tahlillar asosida qabul qiladigan bosqichga o‘tdi. Elektron monitoring aynan mana shu evidensiyaga asoslangan boshqaruvning bosh kelib chiqish manbaiga aylandi.

Ta’lim sifatini oshirishdagi elektron tizimlarning yana bir afzalligi — ularning o‘quv jarayonini optimallashtirishga xizmat qilishi. Elektron tizimlar yordamida pedagoglar darslarni rejalashtirish, topshiriqlarni taqsimlash va o‘quvchilarning individual yutuqlarini tahlil qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Shu bilan birga, elektron tizimlar ta’lim muassasalari rahbariyatiga strategik qarorlar qabul qilishda asosli ma’lumotlar beradi, bu esa ta’lim sifatini doimiy ravishda oshirishga xizmat qiladi. Biroq, elektron monitoring tizimlarini joriy etishda ayrim cheklovlar mavjud. Ular orasida texnik infratuzilmaning yetishmasligi, o‘qituvchilarning raqamli savodxonligi pastligi, axborot xavfsizligi masalalari va tizimlarni muassasa sharoitiga moslashtirishdagi murakkabliklar eng dolzarb hisoblanadi. Shu sababli, elektron tizimlardan samarali foydalanish uchun maktab va ta’lim muassasalarida kompyuterlar, serverlar, planshetlar va yuqori tezlikdagi internet bilan ta’minlash zarur. Shu bilan birga, o‘qituvchilarni muntazam ravishda raqamli kompetensiyalar bo‘yicha o‘qitish va tizimlardan foydalanish bo‘yicha metodik qo‘llanmalarni ishlab chiqish ham muhimdir.

Elektron tizimlar yordamida ta’lim sifatini nazorat qilish jarayoni shaffof va tizimli bo‘ladi, qaror qabul qilish tezkor va asosli bo‘ladi, pedagogik jarayonning samaradorligi oshadi va resurslar tejalanadi. Shu bilan birga, tizimlar ta’lim muassasalari uchun strategik ahamiyatga ega bo‘lib, ularni samarali joriy etish ta’lim sifatini barqaror oshirish va o‘quv jarayonini optimallashtirishga xizmat qiladi. Elektron tizimlar orqali ta’lim jarayoni tizimli monitoring qilinadi, bu esa pedagogik faoliyatni baholashni aniq va ob’ektiv qiladi, rahbariyatga esa o‘quv jarayonini mukammal boshqarish imkonini yaratadi. Tadqiqot davomida ta’lim sifatini monitoring qilish jarayonida elektron tizimlardan foydalanishning nazariy, metodologik va amaliy jihatlari tahlil qilindi hamda ularning ta’lim tizimi rivojidagi strategik o‘rni ilmiy asosda ochib berildi. O‘rganilgan manbalar, konsepsiyalar va tahlillar shuni ko‘rsatdiki, elektron monitoring zamonaviy ta’lim boshqaruvining tashqi atributi emas, balki ta’lim tizimining ichki mexanizmlarini modellashtiruvchi, baholovchi va boshqaruv jarayonlarini optimallashtiruvchi asosiy vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Umuman olganda, elektron monitoring tizimlari ta’lim sifatini nazorat qilish, boshqaruvni optimallashtirish va o‘quv jarayonini samarali boshqarish bo‘yicha zamonaviy va strategik vosita hisoblanadi. Shu sababli, har bir ta’lim muassasasi raqamli monitoring tizimlarini joriy etishi, pedagogik jarayonlarni tizimli kuzatishi va boshqaruv qarorlarini asoslash uchun elektron tizimlardan foydalanishi lozim. Elektron tizimlar ta’lim jarayonini samarali boshqarish, shaffof va ob’ektiv baholash, qaror qabul qilishni tezlashtirish va ta’lim sifatini barqaror oshirish imkonini beradi

Adabiyotlar/Literature/ Литература

1. Creswell, J. W. (2014). Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches. 4th edition. SAGE.
2. UNESCO. (2023). Technology in Education: A Tool on Whose Terms? Global Education Monitoring Report.
3. UNESCO Institute for Information Technologies in Education (IITE). (2020). Education Management Information Systems (EMIS) and ICT in Education.
4. Эффективность цифровых технологий в системе образования Узбекистана. Maktabga va Maktab-Ta’limi Jurnal, 2024.

THE EVOLUTION OF TEACHING PRACTICES WITHIN THE DIGITAL LEARNING ENVIRONMENT

Nilufar Yuldasheva Abdullayevna

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor.

Tashkent University of Economics and Technology

Bekturdiyev Sanjarbek Sharifboyevich,

Tursunova Sadokat Abdusalomovna,

Bekmurzayeva Ozoda Murodqasim qiz

Tashkent State Technical University

Abstract: The process of education in the conditions of the digital educational environment is substantiated. The means and methods of digital education are considered, the problem of the threat of irrational use of the Internet by children is raised, new competencies of teachers are specified, giving the right to talk about the possibilities, advantages and prospects for intensifying educational activities in education. The concepts of “education”, “transversal competencies”, “cyberbullying” are analyzed.

Key words: education, educational process, digitalization, transversal competencies, digital competence, communicative competence, digital educational environment, digital resources, cyberbullying.

In the context of rapid global technological advancement, the digital environment has become an integral component of modern human activity, profoundly affecting communication, labor processes, and learning practices. Over the past two decades, the accelerating digital transformation of society has generated new forms of interaction, new models of knowledge exchange, and innovative approaches to personal development. As a result, traditional educational systems are undergoing significant changes, compelled to adapt their content, structure, and methods to the demands of a technologically enriched reality. Today, education is no longer confined to the boundaries of a physical classroom; rather, it operates within an extensive digital ecosystem that enables continuous learning, flexible sources of information, and diverse means of intellectual engagement.

Moreover, the formation of a new generation of learners—often referred to as “digital natives”—necessitates a reconsideration of pedagogical approaches that align with their cognitive styles, communication preferences, and social behaviors. As educational institutions move toward hybrid and fully digital formats, the pedagogical community faces the task of ensuring that digital technologies support not only the acquisition of knowledge and skills but also the holistic development of the learner’s personality.

As is known, from the very beginning of the history of the emergence of a rational form of human existence, the educational process has played an important role in the formation and development of the individual. A socially significant phenomenon in the discipline of pedagogy and an integral part of the educational process, it goes through the entire path of forming the child’s self, and then the adult personality. According to the goals of the educational process, the enrichment of spiritual and moral values, the instillation of a culture of communication and the development of the subject’s personal and individual qualities have become a complex task in the modern world, since changes have occurred in the system of values, ideals, moral and ethical ideas

and meanings in modern society. The widespread introduction of digital technologies into the living, educational and working conditions of a person is one of the reasons for changing the cultural, moral and ideological concepts of the subject's life [1,2].

It is obvious that in pedagogical science there is a need to search for new conditions, methods and means of education in accordance with the realities of the given time. A competent teacher organizes an educational environment for the socialization of the student with the aim of developing the necessary personal qualities. The educational potential of the environment acts as a fundamental condition for the development of the personality. The function of the environment is the formation of personal qualities of a person in the project of the formation of individuality.

At the same time, a feeling of belonging to society, responsibility for a common cause appears, the role in the team increases, and a healthy self-esteem is formed [3].

Thus, a theoretical analysis of the concept allows us to conclude that personality development is one of the products of social influence on an individual, with feedback, carried out primarily as a result of communication, a joint act of activity, cooperation, i.e. communication and interdependent actions of the participants in the interaction.

In the 21st century, communication regarding its type has been completely transformed into the digital space, providing the consumer with a convenient and fast way of contact, including in educational and training activities. Technical equipment, high-speed Internet and the potential of modern digital educational and information resources allow teachers to build strategies and individual programs in the interests of the effective implementation of the processes of education, formation and development of personality.

The analysis of the materials, revealing the topic of the first question, makes us understand that research into the methods and technologies of education in the context of the digital educational environment (hereinafter DEE) is especially relevant today. The reality of modern existence in total digitalization encourages teachers to comprehend new meanings, knowledge, methods and means of forming a person's personality. The interest of public consciousness is turned to the study of the influence of digital technologies on the personality of a child, his health, psychology and development. The birth of children in the age of digital technologies determines the digital thinking of the subject. Digital children are individualists, introverts, consumers – impatient, less ambitious than their predecessors, egocentric, not accustomed to long-term systematic work and analysis. They are characterized by the characteristics of multitasking, pragmatism, fragmentation. The perception of virtual space as an integral part of existence has become the standard of existence for children, increasingly moving away from the traditional views of generations and values [4,5].

Thus, high technologies have transformed the worldview of society, determined its mobility and desire for intellectual and digital independence, and also increased the capabilities of qualified teachers in intensifying educational activities, provided that the following innovative technologies and tools are used in their work:

creating conditions for the safe use of the Internet space - development of students' digital literacy, digital hygiene, psychological assistance, preventive conversations, questionnaires, interaction with parents;

using digital resources with the help of artificial intelligence, such as augmented reality, virtual reality, Internet of things, digital twin;

development and selection of educational digital content;

psychological and pedagogical support in synchronous and asynchronous modes; creation of conditions for a child's trusting relationship with the teacher as a significant adult (mentor) in the digital space;

ensuring the child's socialization through the implementation of digital interaction and cooperation between students and the teacher;

development of socio-cultural skills through digital opportunities;

timely updating of information support on public, class or group websites, the life of the educational institution, useful educational links, etc.;

organization of an individual digital educational trajectory for a student with a focus on the emotional and psychological characteristics, personal characteristics and accumulated cognitive and activity experience of the individual.

Thus, the result of using the above methods and means of teaching in the field of digital technologies by competent teachers will be the intensification of the educational process as we see, the digital educational system brings novelty and variability to the educational process, providing the advantages of creating comfortable conditions for learning. The value of information technology resources and Internet connections lies in the convenience of using electronic materials, their instant downloading, hyperlinks, high-quality content, a large amount of information, electronic documents, creating new projects, the possibility of active communication regardless of the geolocation of the user's electronic device. In addition, the digital educational system allows children with disabilities to become full-fledged participants in the educational process. At the same time, despite all the advantages of using digitalization in educational activities, illiterate use of the Internet is fraught with a great threat. For example, such an antisocial phenomenon as cyberbullying, which means psychological violence with the help of digital communications (insults, threats, transfer of compromising information to third parties), continuing for a long time, usually by anonymous aggressors.

References

1. Karimov, A. (2021). Ta'lim sifatini boshqarish metodlari. Nukus: Qoraqalpoq davlat universiteti nashriyoti.
2. Jo'rayev, N. (2019). Ta'lim tizimida boshqaruvning zamonaviy texnologiyalari. Toshkent: TDPU nashriyoti.

3. Hallinger, P., & Heck, R. H. (2010). Leadership for Learning: Does Collaborative Leadership Make a Difference in School Improvement? *Educational Management Administration & Leadership*, 38(6), 654–678.

4. Begmamat, D., Sanjarbek, B., Utkirjon, U., Shohrukh, N., Umidjon, K. (2023). SMART Education Framework to Assess the Knowledge of Engineering Students. In: Cioboată, D.D. (eds) *International Conference on Reliable Systems Engineering (ICoRSE) - 2023. ICoRSE 2023. Lecture Notes in Networks and Systems*, vol 762. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-40628-7_7

5. Begmamat, D., Sanjarbek, B., Utkirjon, U., Shohrukh, N., Umidjon, K. (2023). Comparative Analysis of SMART Education Framework and Traditional Assessment Techniques in Evaluating the Knowledge of Engineering Students. In: Cioboată, D.D. (eds) *International Conference on Reliable Systems Engineering (ICoRSE) - 2023. ICoRSE 2023. Lecture Notes in Networks and Systems*, vol 762. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-40628-7_8

TA’LIMDA RAQAMLI VA SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARI

Ismatov Bekzod Faxriddin o‘g‘li

Abdulla Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti Magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta’limda raqamli va sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish va ularning ijobiy tomonlari haqida fikr va mulohazalar o‘rin olgandir. Hozirgi texnologiya davrida, zamon bilan hamnafas bo‘lish uchun raqamli texnologiyalardan foydalanish va ularni ta’lim tizimida joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Ta’lim tizimida sun’iy intellekt texnologiyalarini qo‘llash esa, ta’lim sifatini oshirishga va yangi turdagi metodlarni olib kirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Raqamli ta’lim texnologiyalari, sun’iy intellekt, elektron ta’lim (EL), raqamli laboratoriyalar, raqamli va AI texnologiyalarining afzalliklari.

Аннотация

В данной статье представлены мнения и размышления об использовании цифровых и технологий искусственного интеллекта в образовании, а также об их положительных сторонах. В современную эпоху технологий крайне важно идти в ногу со временем, используя цифровые инструменты и внедряя их в образовательную систему. Применение технологий искусственного интеллекта в сфере образования способствует повышению качества обучения и внедрению новых методов преподавания.

Ключевые слова: цифровые образовательные технологии, искусственный интеллект, электронное обучение (e-learning), цифровые лаборатории, преимущества цифровых и AI-технологий.

Abstract

This article presents opinions and reflections on the use of digital and artificial intelligence technologies in education, as well as their positive aspects. In today’s technological era, it is essential to keep up with the times by using digital technologies and integrating them into the educational system. The implementation of artificial intelligence technologies in education helps improve the quality of teaching and introduces new types of teaching methods.

Keywords: digital education technologies, artificial intelligence, e-learning (EL), digital laboratories, advantages of digital and AI technologies.

Hozirgi kunda yurtimizda ta’lim sohasiga katta e’tibor berilmoqda. Bu esa biz yoshlar uchun o‘z ustimizda ishlashimizga ajoyib imkoniyat yaratadi. Shuningdek, barcha ta’lim muassasalarida raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektidan foydalanish, hamda ta’lim oluvchilar uchun sun’iy intellekt (AI) ilovalarini ishlab chiqish va joriy etish, talabalarning fanlarni o‘rganishi va o‘qituvchilarning dars berish usullarini ijobiy tomonga o‘zgartirish imkoniyatlarini kengaytirishi mumkin. Agar ta’lim tizimi raqamlashtirilsa, unda axborotning aniqligi va xavfsizligi kuchayadi, shaffoflik ortadi va korrupsion holatlar kamayadi. Bundan tashqari, raqamlashtirilgan ta’lim tizimi ta’lim sifatini yaxshilashga, vaqtni tejashga, ta’lim beruvchilar va oluvchilarni mas’uliyatli bo‘lishiga undaydi. Chunki ular doimo tizim nazorati ostida bo‘lishadi. Qo‘shimcha qilib, sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim jarayonida qo‘llanilishi, ortda qolayotgan ta’lim oluvchilarga mavzularni o‘zlashtirishiga, o‘z ustida ishlashiga va qiynalgan savollariga javob olishiga yordam

beradi. Raqamli ta’lim texnologiyalari - bu ta’lim jarayonida kompyuterlar, internet, mobil ilovalar, elektron platformalar, virtual laboratoriyalardan samarali foydalanishni nazarda tutadigan texnologiyalar bo‘lib, ular o‘qitish sifati, qulayligi va interaktivligini oshiradi. Bunday raqamli texnologiyalar ta’limni faqatgina qulay, moslashuvchan va interaktiv qilmaydi, balki o‘quvchilar uchun shaxsiylashtirilgan o‘quv yo‘lini yaratadi, o‘qituvchilar ishini yengillashtiradi (avtomatik baholash, hisobotlar), masofadan turib o‘qish imkonini beradi va zamonaviy kompetensiyalarni shakllantiradi. Bu ayniqsa pandemiya davrida o‘zining eng katta ahamiyatini ko‘rsatdi. Raqamli resurslar o‘quvchilarning mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini rivojlantirib, ularni global ta’lim maydoniga yaqinlashtiradi.

Ikkinchidan, sun’iy intellekt texnologiyalari ta’lim jarayoniga mutlaqo yangi sifat olib kirmoqda. AI o‘quvchilarning bilim darajasini avtomatik tahlil qilib, ularga moslashtirilgan topshiriqlar va individual ta’lim yo‘nalishlarini taklif eta oladi. Bunday tizimlar o‘quvchilar xatolarini tezda aniqlab, shaxsga yo‘naltirilgan tavsiyalar beradi. Misol uchun, AI asosidagi platformalar grammatik xatolarni o‘z vaqt ichida tuzatishi, matematik misollarning bosqichma-bosqich yechimini ko‘rsatishi yoki o‘quvchilarning kuchli va zaif tomonlarini tahlil qilib, shaxsiy o‘quv rejalarini ishlab chiqishi mumkin.

Shuningdek, AI o‘qituvchilarga ham yordamchi vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ularning vaqtini ko‘p oladigan baholash, testlarni tekshirish, o‘quvchilar faoliyatini monitoring qilish kabi jarayonlarni avtomatlashtiradi. Natijada, o‘qituvchilar o‘z vaqtini ko‘proq dars sifatini oshirishga, yangi metodikalarni ishlab chiqishga va o‘quvchilar bilan individual ishlashga sarflash imkoniga ega bo‘ladi.

Biroq raqamli va AI texnologiyalaridan samarali foydalanish uchun infratuzilma, raqamli savodxonlik va xavfsizlik masalalariga ham jiddiy e’tibor qaratish lozim. O‘qituvchilar va o‘quvchilar texnologiyalardan to‘g‘ri foydalanishni bilmasa, kutilgan natija amalga oshmasligi mumkin.

Boshqa tomondan, texnologiya rivojlanar ekan, amalda bajarilishi qiyin bo‘lgan tajribalarni, bu texnologiyalar orqali bajarish mumkin bo‘ladi. Misol uchun, raqamli laboratoriyalar va simulyatsiyalar (Virtual lablar (PhET, Labster) bunday murakkab bo‘lgan topshiriqni osonlashtiradi va real tajribalarni raqamli muhitda sinab ko‘rish imkoniyatini ochadi. Shunday ekan, raqamli va sun’iy intellekt texnologiyalarini nafaqat ta’lim tizimida qo‘llash, shuningdek ishlab chiqarish, savdo-sotiq va bank-moliya sohalarida ham qo‘llash maqsadga muvofiq bo‘lib, u nafaqat vaqtini tejashga yordam beradi, balki ish sifatini oshirishga ulkan hissa qo‘shadi.

Adabiyotlar/Literature/ Литература

1. Bessen, J. E. (2020). AI and jobs: The role of demand. AEA Papers and Proceedings, 110, 389–393.
2. Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti I.A. FILIPOVA . “Sun’iy intellektni huquqiy tartibga solish” (ma’ruza kursi) Samarqand-2022 b-7
3. “How AI is changing education” by Mark Anderson, published in Education Technology: education/.
4. Ayupov R.H., Tursunov S.Q. Raqamli texnologiyalar. O‘quv qo‘llanma. Toshkent: “Lesson Press” nashriyoti, 2023 yil. 464 bet.
5. www.zenodo.org
6. www.researchgate.net

ANIQ VA TABIIY FANLARNI O‘QITISHDA SUN’IY INTELLEKT IMKONIYATLARI

Abdurahimova Iqbolxon Qodirjonovna

Namangan viloyati Pedagogik mahorat markazi

Annotatsiya: Ushbu maqolada tabiiy va aniq fanlarni o‘qitishda sun’iy intellektning roli o‘rganadi. Aniq fanlar, masalan, matematika, fizika va kimyo kabi sohalarda, sun’iy intellekt texnologiyalari bilimlarni tahlil qilish, murakkab masalalarni yechishda o‘quvchilarga yordam berish va darslarni interaktiv tarzda o‘tkazish imkonini beradi. Tabiiy fanlar, biologiya, ekologiya va kimyo kabi sohalarda esa, sun’iy intellekt orqali o‘quvchilarning tajriba asosida bilim olishlarini ta’minlash, virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalar yordamida amaliy bilimlarni rivojlantirish mumkin. Maqolada sun’iy intellektning o‘qitishda interaktiv vositalar, moslashtirilgan ta’lim tizimlari, va o‘quvchilarning shaxsiy ehtiyojlariga moslashuvchan yondashuvlar orqali aniq va tabiiy fanlar o‘qitishda qanday samarali ishlashini ko‘rib chiqiladi. Sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’limdagi innovatsion usullarni qo‘llab-quvvatlashi, o‘quvchilarning fanlarga bo‘lgan qiziqishini oshirishi va ilmiy tafakkurlarini rivojlantirishi haqida fikrlar taqdim etiladi.

Аннотация: В статье рассматривается роль искусственного интеллекта в преподавании естественных и точных наук. В областях точных наук, таких как математика, физика и химия, технологии искусственного интеллекта позволяют проводить анализ знаний, помогать учащимся в решении сложных задач и проводить уроки в интерактивном режиме. В таких областях, как естественные науки, биология, экология и химия, искусственный интеллект может использоваться для обеспечения получения учащимися знаний на основе опыта, а также для развития практических знаний с использованием виртуальных лабораторий и моделирования. В статье рассматривается, как искусственный интеллект может быть эффективно использован в преподавании естественных и точных наук с помощью интерактивных инструментов, персонализированных систем обучения и гибких подходов к индивидуальным потребностям учащихся. Представлены идеи о том, как технологии искусственного интеллекта могут поддержать инновационные методы в образовании, повысить интерес учащихся к науке и развить их научное мышление.

Abstract: This article examines the role of artificial intelligence in teaching natural and exact sciences. In fields such as exact sciences, such as mathematics, physics, and chemistry, artificial intelligence technologies allow for the analysis of knowledge, help students solve complex problems, and conduct lessons interactively. In fields such as natural sciences, biology, ecology, and chemistry, artificial intelligence can provide students with experiential learning and develop practical knowledge using virtual laboratories and simulations. The article examines how artificial intelligence can effectively work in teaching natural and exact sciences through interactive tools, customized learning systems, and flexible approaches to the individual needs of students. It presents ideas on how artificial intelligence technologies can support innovative methods in education, increase students' interest in science, and develop their scientific thinking.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, YouTube search, Amazon, kimyo, biologiya, metod, shaxsiylashtirilgan o‘qitish, interaktiv darslar, adaptiv ta’lim tizimlari, hodisalarni vizualizatsiya qilish.

Ключевые слова: искусственный интеллект, поиск YouTube, Amazon, химия, биология, метод, персонализированное обучение, интерактивные уроки, адаптивные системы обучения, визуализация событий.

Keywords: artificial intelligence, YouTube search, Amazon, chemistry, biology, method, personalized learning, interactive lessons, adaptive learning systems, visualization of events.

Sun’iy intellekt texnologiyalari so‘nggi yillarda ta’lim sohasida ulkan o‘zgarishlarni keltirib chiqarmoqda. Ayniqsa, aniq va tabiiy fanlarni o‘qitishda sun’iy intellekt imkoniyatlari yangi yondashuvlarni, samaradorlikni va interaktiv o‘qitish metodlarini taklif etadi. Matematikadan tortib fizika va biologiyagacha bo‘lgan sohalarda, sun’iy intellekt o‘quvchilarga murakkab konseptlarni tushunishni osonlashtiradi, shuningdek, individual o‘quv ehtiyojlariga moslashtirilgan ta’lim jarayonlarini yaratadi.

Sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi ta’lim sohasida yangi imkoniyatlar yaratmoqda. O‘quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashgan interaktiv ta’lim metodlari va murakkab mavzularni soddalashtirish uchun sun’iy intellektdan foydalanish imkoniyatlari kengaymoqda. Sun’iy intellekt algoritmlari va dasturiy ta’minotlar, o‘quvchilarning bilim darajasini doimiy ravishda tahlil qilish va ta’lim jarayonini optimallashtirish uchun qimmatli vositadir. Matematikadan tortib biologiyagacha bo‘lgan fanlarda o‘quvchilarga har bir konseptni o‘zlashtirishda yordam berish, shuningdek, ularga interaktiv, qiziqarli va samarali ta’lim muhitini yaratish uchun sun’iy intellektning roli tobora muhim bo‘lmoqda.

Sun’iy intellekt (inglizcha: artificial intelligence, AI) – inson intellektiga taqlid qilishga qodir bo‘lgan mashinalar yaratishga qaratilgan fan va texnologiya sohasi.

Bugungi kunda keng qo‘llanilib kelinayotgan sun’iy intellekt texnologiyalariga aqlli veb-qidiruv tizimlari (masalan, YouTube Search), tavsiya tizimlari (YouTube, Amazon va Netflix), tabiiy tilni tushunish (Google Assistant, Siri va Alexa), o‘zini-o‘zi boshqaradigan avtomobillar (masalan, Waymo) va boshqalarni misol qilish mumkin.

Alan Turing sun’iy intellekt sohasida olib borilgan ilk tadqiqot muallifi bo‘lgan. Sun’iy intellektga 1956-yili mustaqil fan sohasi sifatida asos solingan. Shu yilning yozida Dartmouth kollejida o‘tgan anjumanda John McCarthy „sun’iy intellekt“ atamasini birinchi marta ishlatgan va tarixga mazkur atama muallifi o‘laroq kirgan. Sun’iy intellekt bo‘yicha tadqiqotlar XX asr o‘rtalaridan beri qilinib kelinsa-da, unga nisbatan ommaviy qiziqish 2012-yilda chuqur o‘rganuv boshqa sun’iy intellekt metodlaridan ustunligini namoyon etganda hamda 2017-yilda transformer arxitekturasida erishilgan yutuqlar ortidan keskin ortgan. 2020-yillar boshlarida mazkur soha gurkirab rivojlanib, ko‘plab shirkatlar, universitetlar va laboratoriyalar sun’iy intellekt sohasida sezilarli yutuqlarga erishib kelishmoqda.

Ushbu soha Homosapiensning aql-zakovati shu qadar aniq tasvirlanishi mumkinki, uni hatto aqlli mavjudotlarning asosiy xususiyati bo‘lgan mashina tomonidan modellashtirish mumkin degan taxminga asoslanadi. Bu esa aqlning tabiati va sun’iy mavjudotlarni yaratish axloqi haqidagi falsafiy savollarni, qadim zamonlardan beri afsona, fantastika va falsafada o‘rganilgan savollarni keltirib chiqaradi. Sun’iy intellektga optimizm bilan qaraladi. Optimizm dastlabki sun’iy intellekt tadqiqotchilarining bashoratlarida mavjud edi. Ammo inqirozlarni ham boshdan kechirdi. Inqirozlarni 1966-yilda ALPAC e‘lonida, 1970-yilda perseptronlarning yetishmasligi, 1973-yilda

Lighthill e’lonida va 1987-yilda lisp mashinalari bozorining rivojlanishida ko‘rish mumkin. Hozirgi vaqtda sun’iy intellekt texnologiya sanoatining muhim qismiga aylandi va kompyuter fanidagi ko‘plab eng qiyin muammolarga yechim taklif qiladi. Sun’iy intellekt tadqiqotlari yuqori texnologiyali va ixtisoslashgan soha bo‘lib, u ko‘pincha bir-biri bilan aloqa qila olmaydigan kichik sohalarga „chuqur“ bo‘linadi. Ixtisoslashgan muammolarni hal qilish, ixtisoslashgan muassasalar, individual tadqiqotchilar ishi va juda turli xil vositalardan foydalanish va sun’iy intellektni qanday amalga oshirish kerakligi haqidagi uzoq vaqtdan beri mavjud bo‘lgan fikr farqlari atrofida kichik sohalar paydo bo‘ldi. Sun’iy intellektning zamirida fikrlash, bilish, rejalashtirish, o‘rganish, muloqot qilish, his qilish, obyektlarni boshqarish va harakatlantirish qobiliyati kabi ko‘nikmalar to‘plami mavjud. Umumiy razvedka (yoki „kuchli sun’iy intellekt“) sanoatning uzoq muddatli maqsadlaridan biridir.

Fikrlash mashinalari va sun’iy mavjudotlar kritlik Talos, Gefestning bronza roboti va Pigmalionning Galateyasi kabi yunon miflarida uchraydi. Insonga o‘xshash aql-zakovatga ega figuralar eng qadimgi sivilizatsiyalarda yaratilgan: bo‘yalgan diniy tasvirlarga Misr va Gretsiyada, shuningdek, Yang Shi, Iskandariya Qahramoni va Al-Jaziriy tomonidan sig‘inilgan. Sun’iy mavjudotlarni Jobir ibn Hayyon, Yahudo Leo va Paraselslar ham yaratgan deb hisoblashadi. XIX-XX asrlarda Meri Shellining Frankenshteyn va Karl Chapekning R.U.R. (Rossumning universal robotlari) kabi sun’iy mavjudotlar badiiy adabiyotda keng tarqalgan. Bu mavjudotlar va ularning taqdiri haqidagi hikoyalar zamonaviy sun’iy intellekt sohasi oldida turgan umidlar, qo‘rquvlar va axloqiy muammolarni hal qiladi.^[1]

Aniq va tabiiy fanlarni o‘qitishda sun’iy intellekt katta imkoniyatlarga ega. Masalan, matematika, geometriya, kimyo, biologiya kabi fanlarni o‘qitishda sun’iy intellekt yordamida quyidagi foydali imkoniyatlar yaratilishi mumkin:

1. Shaxsiylashtirilgan o‘qitish: Har bir o‘quvchining o‘ziga xos o‘qish uslubi va tezligi bor. Sun’iy intellekt o‘quvchilarning bilim darajasini tahlil qilib, ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlaydi, shunga mos ravishda individual o‘quv rejasini taklif qiladi. Bu, o‘z navbatida, aniq fanlarni o‘qitishda har bir o‘quvchining muvaffaqiyatini ta’minlashga yordam beradi.

2. Interaktiv darslar: Sun’iy intellekt yordamida virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalar yaratish mumkin. Masalan, kimyo yoki fizika fanlarida murakkab tajribalar va eksperimentlarni virtual muhitda amalga oshirish mumkin. Bu o‘quvchilarga real tajribalar qilish imkoniyatini berishdan tashqari, xavfsizlik va resurslarni tejashga ham yordam beradi.^[2]

3. Instant tahlil va qaytar aloqa: Sun’iy intellekt o‘quvchilar tomonidan bajarilgan mashqlarni darhol tahlil qilib, ularning xatolarini aniqlaydi va qanday qilib to‘g‘ri yechim topish mumkinligini tushuntiradi. Bu o‘quvchilarga o‘z xatolarini tezda o‘rganish imkoniyatini beradi va o‘qituvchilar uchun vaqtni tejaydi.

4. Kengaytirilgan va interaktiv resurslar: Sun’iy intellekt, o‘qituvchilarga fanlar bo‘yicha video darslar, testlar, o‘quv materiallari, masalalar va interaktiv mashqlar kabi turli xil resurslarni taqdim etish imkonini beradi. Bu o‘quvchilarga yanada samarali o‘rganishga yordam beradi.

5. Ma’lumotlarni boshqarish va tahlil qilish: Sun’iy intellekt o‘quvchilarning o‘qish jarayonini va natijalarini tahlil qilib, o‘qituvchiga qaysi sohalarda o‘quvchilar qiyinchiliklarga duch kelayotganini aniqlashda yordam beradi. Bu o‘qituvchiga o‘z dars rejasini yanada samarali tuzish imkonini beradi.

6. Simulyatsiya va modellashtirish: Fizika yoki kimyo kabi fanlarda aniq fanlar bo'yicha fizik hodisalarni simulyatsiya qilish mumkin. Bu o'quvchilarga murakkab tushunchalarni real hayotga moslashtirib ko'rishga imkon yaratadi.^[3]

Shu bilan birga, sun'iy intellekt o'qituvchilarni ham qo'llab-quvvatlaydi, chunki u ularning darslarini tayyorlashda, o'quvchilarni baholashda va ularga yanada chuqurroq bilim berishda yordam beradi.

Sun'iy intellekt aniq fanlarni o'qitishda bir nechta o'ziga xos metodlar va didaktik o'yinlarni ham dars jarayonida qo'llash taklifini bera oladi:

1. Adaptiv ta'lim tizimlari – Har bir o'quvchining bilim darajasiga moslashgan, shaxsiylashtirilgan o'qitish.

2. Simulyatsiya va virtual laboratoriyalar – Murakkab tushunchalarni tushuntirish uchun interaktiv tajribalar.^[4]

3. Ma'lumotga asoslangan tahlil – O'quvchilarning natijalarini real vaqtda kuzatib, zaif tomonlarini aniqlash.

4. Hodisalarni vizualizatsiya qilish – Grafikalar, 3D modellar va animatsiyalar orqali murakkab jarayonlarni ko'rsatish.

5. Gamifikatsiya – O'yin elementlarini qo'shish orqali motivatsiyani oshirish.^[5]

Xulosa

Aniq va tabiiy fanlarni o'qitishda sun'iy intellektdan foydalanish zamonaviy ta'lim jarayonlarini yanada samarali va qiziqarli qilish imkonini beradi. Bu texnologiya nafaqat o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish, balki ularning bilim darajasini aniqlash, o'zlashtirish ko'rsatkichlarini kuzatish va murakkab ilmiy tushunchalarni oson tushuntirishga xizmat qiladi. Sun'iy intellekt yordamida ta'lim resurslarini shaxsiylashtirish, sinfdagi faollikni oshirish va o'qituvchilarning vaqtini tejash mumkin. Shu bilan birga, ushbu texnologiyalarning keng ko'lamda qo'llanilishi ta'lim tizimini yangi bosqichga olib chiqish uchun muhim ahamiyatga ega. Shunday ekan, aniq va tabiiy fanlarni o'qitishda sun'iy intellekt imkoniyatlarini yanada chuqur o'rganish va amaliyotga kengroq joriy etish kelajakdagi ta'lim tizimining muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun zarur shartdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ochilov B., “Sun'iy intellekt texnologiyalari va ularning ta'lim tizimidagi roli”, Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2023.

2. Karimov Z., “Aniq va tabiiy fanlarni o'qitishda raqamli texnologiyalar”, Toshkent: Innovatsion Ta'lim Nashriyoti, 2024-yil

3. Rahmonov S., “Sun'iy intellekt va zamonaviy ta'lim”, Samarqand: Zarafshon nashriyoti, 2023-yil

4. Nazarov R., “Ta'limda sun'iy intellekt: imkoniyatlar va istiqbollar”, Namangan: Yuksalish Nashriyoti, 2024-yil

5. https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Sun%CA%BCiy_intellekt

RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA O’QUVCHILARNING RAQAMLI KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI

Xalikova Nilufar Mirkadirovna

*A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti
“Aniq va tabiiy fanlar metodikasi” katta o’qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu tezisda raqamli ta’lim muhitida o’quvchilarning raqamli kompetensiyalarini shakllantirishning zamonaviy yondashuvlari tahlil qilinadi. Raqamli kompetensiya — bu o’quvchining raqamli texnologiyalarni to’g’ri, xavfsiz va ijodiy tarzda qo’llay olishi bilan bog’liq muhim ko’nikmalar majmuasidir. Tadqiqotda raqamli savodxonlikning asosiy komponentlari, raqamli resurslardan samarali foydalanish, interfaol platformalar imkoniyatlari, shuningdek, media va axborot madaniyatining o’quvchilar rivojlanishidagi o’rni ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalar — masofaviy ta’lim, adaptiv o’qitish tizimlari, virtual laboratoriyalar, sun’iy intellekt asosidagi o’quv platformalarining raqamli kompetensiyalarni shakllantirishdagi ahamiyati ko’rib chiqiladi.

Kalit so’zlar: Raqamli kompetensiya, raqamli ta’lim muhiti, media savodxonlik, axborot madaniyati, masofaviy ta’lim, interfaol platformalar, sun’iy intellekt, virtual laboratoriya, zamonaviy pedagogik texnologiyalar.

Аннотация. В статье анализируются современные подходы к формированию цифровых компетенций обучающихся в цифровой образовательной среде. Цифровая компетентность — это совокупность важных навыков, связанных со способностью обучающегося правильно, безопасно и творчески использовать цифровые технологии. В исследовании с научной точки зрения рассматриваются основные компоненты цифровой грамотности, эффективное использование цифровых ресурсов, возможности интерактивных платформ, а также роль медиа и информационной культуры в развитии обучающихся. Также рассматривается значение современных педагогических технологий — дистанционного обучения, адаптивных систем обучения, виртуальных лабораторий и обучающих платформ на основе искусственного интеллекта — в формировании цифровых компетенций.

Ключевые слова: Цифровая компетентность, цифровая среда обучения, медиаграмотность, информационная культура, дистанционное обучение, интерактивные платформы, искусственный интеллект, виртуальная лаборатория, современные педагогические технологии.

Abstract. This thesis analyzes modern approaches to the formation of digital competencies of students in a digital educational environment. Digital competence is a set of important skills related to the student's ability to use digital technologies correctly, safely and creatively. The study scientifically covers the main components of digital literacy, the effective use of digital resources, the capabilities of interactive platforms, as well as the role of media and information culture in the development of students. It also considers the importance of modern pedagogical technologies - distance learning, adaptive learning systems, virtual laboratories, and artificial intelligence-based learning platforms - in the formation of digital competencies.

Keywords: Digital competence, digital learning environment, media literacy, information culture, distance learning, interactive platforms, artificial intelligence, virtual laboratory, modern pedagogical technologies.

Raqamli texnologiyalar hayotning barcha jabhalarini qamrab olayotgan hozirgi davrda ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri - o’quvchilarda raqamli kompetensiyalarni samarali shakllantirishdir. Globalizatsiya va raqamli transformatsiya jarayonlari o’quvchilardan nafaqat texnik vositalardan foydalanish, balki axborotni tanqidiy tahlil qilish, uni qayta ishlash, xavfsiz axborot muhitida faoliyat yuritish, hamkorlikda ishlash, ijodiy fikrlash kabi ko’nikmalarni ham talab etadi. Shu bois, raqamli ta’lim muhiti texnologik vositalarni o’qitish jarayoniga integratsiya qilish orqali o’quvchilarni XXI asr kompetensiyalari bilan ta’minlashning muhim vositasiga aylanmoqda. Raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlari - masofaviy o’qitish platformalari, mobil ilovalar, sun’iy intellektga asoslangan o’quv tizimlari, elektron resurslar va virtual laboratoriyalardan foydalanish bilan yanada takomillashmoqda. Ushbu texnologiyalar o’quvchilarning mustaqil o’rganishiga, interfaol tajriba orttirishiga, tezkor fikr almashishiga va ijodiy faoliyatga keng imkoniyat yaratadi.

Raqamli kompetensiya zamonaviy ta’lim tizimida o’quvchilarning asosiy tayanch ko’nikmalaridan biri sifatida qaraladi. Ushbu kompetensiya o’quvchilarning raqamli texnologiyalar yordamida axborot izlash, uni tahlil qilish, qayta ishlash, yaratish va baham ko’rish jarayonlarini o’z ichiga oladi. Raqamli kompetensiya tarkibiga media savodxonlik, axborot madaniyati, kiberxavfsizlik, raqamli muloqot madaniyati va ijodiy texnologik fikrlash kabi komponentlar kiradi. Bu ko’nikmalar o’quvchining zamonaviy jamiyatda mustaqil faoliyat yuritishi uchun zarur shartlardan hisoblanadi.

Ta’lim jarayonida raqamli kompetensiyani shakllantirish o’quvchining faqat texnik bilimlariga emas, balki axborot bilan ishlash madaniyatiga ham e’tibor qaratadi. O’quvchilar raqamli materiallar bilan ishlash jarayonida tanqidiy fikrlash, ilmiy izlanish olib borish, ma’lumotni tahliliy ko’rib chiqish kabi ko’nikmalarni o’zlashtiradi. Shu bois raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish nafaqat texnik tayyorgarlik, balki kognitiv va ijtimoiy ko’nikmalarni ham shakllantirishni talab qiladi. Raqamli ta’lim muhiti o’quv jarayonini yangi bosqichga ko’taruvchi zamonaviy platforma bo’lib, ta’lim jarayonini interfaol, ochiq va moslashuvchan qiladi. Elektron resurslar, onlayn darslar, mobil ilovalar, multimediali materiallar, virtual laboratoriyalar va sun’iy intellektga asoslangan tizimlar o’quvchilarning o’quv jarayonini o’zlashtirishini sezilarli darajada tezlashtiradi. Virtual laboratoriyalar fanlarni amaliy o’rganish imkonini yaratadi: o’quvchi murakkab jarayonlarni xavfsiz raqamli makonda kuzatadi, tajribalarni takrorlab, mustaqil izlanish olib boradi. Interfaol platformalar esa o’quvchilarning muloqot, hamkorlik, guruhviy ishlash va tezkor fikr almashish ko’nikmalarini rivojlantiradi. Raqamli ta’limning yana bir muhim afzalligi - uning moslashuvchanligidir. O’quvchi o’zining individual sur’ati va qobiliyatiga ko’ra o’rganish imkoniga ega bo’ladi. Bu esa individual ta’lim traektoriyasini tashkil qilishga, o’quvchilarning o’zlashtirish darajasini aniq kuzatib borishga va o’z vaqtida pedagogik yordam ko’rsatishga zamin yaratadi.

Raqamli kompetensiyaning asosiy yo’nalishlaridan biri - media savodxonlikni rivojlantirishdir. O’quvchilar internetda mavjud axborotni tanqidiy baholash, manbalarni solishtirish, yolg’on ma’lumotni aniqlash, ijtimoiy tarmoqlarda mas’uliyat bilan fikr bildirish kabi ko’nikmalarni egallashi lozim. Media savodxonlik o’quvchilarni axborot oqimi kuchaygan hozirgi davrda noto’g’ri yo’nalishlarga tushib qolishdan himoya qiladi.

Axborot madaniyatini shakllantirish esa o’quvchilarning raqamli odob-axloq, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, internet xavfsizligi, kiberxavfsizlik qoidalariga amal qilish ko’nikmalarini rivojlantiradi. Ta’lim jarayonida o’qituvchilar raqamli etikaga oid mavzularni muntazam o’rgatib borishi zarur. So’nggi yillarda sun’iy intellekt asosidagi o’quv tizimlari raqamli kompetensiyani shakllantirishda muhim o’rin tutmoqda. Bunday tizimlar o’quvchilarning

o‘zlashtirish darajasini tahlil qilib, ularga individual mashqlar, tavsiyalar va o‘quv materiallari taqdim etadi. Adaptiv o‘qitish texnologiyalari tufayli o‘quvchi o‘zining kuchli va zaif tomonlarini aniqlay oladi, o‘qituvchi esa o‘quv jarayonini aniq boshqarish imkoniga ega bo‘ladi. Sun’iy intellekt asosidagi virtual yordamchilar, chat-botlar, avtomatik baholash tizimlari o‘quvchilarning mustaqil ishlashini osonlashtiradi, ularga tezkor javob olish imkonini beradi. Bu jarayon o‘quvchilarda texnologiyalardan ongli foydalanish, texnologik innovatsiyalarni kundalik o‘rganish vositasiga aylantirish kabi ko‘nikmalarni shakllantiradi. Raqamli ta’lim sharoitida o‘qituvchining roli o‘zgarib bormoqda. Endilikda o‘qituvchi ma’lumot beruvchi emas, balki o‘quv jarayonini yo‘naltiruvchi, motivatsiya beruvchi, raqamli muhitda faoliyat yuritish bo‘yicha murabbiy vazifasini bajaradi. O‘qituvchi o‘quvchilarning raqamli faoliyatini boshqaradi, ularga xavfsiz va to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatadi, ijodkorlikni qo‘llab-quvvatlaydi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar - loyiha asosida o‘qitish, onlayn hamkorlik, gamifikatsiya, STEAM yondashuvi, muammoli vaziyatlar asosida o‘rganish metodlari raqamli kompetensiyalarni shakllantirishda eng samarali texnologiyalardan biri hisoblanadi.

Raqamli ta’lim muhiti o‘quvchilarda raqamli kompetensiyalarni zamonaviy talablar asosida shakllantirishning eng samarali vositalaridan biri sifatida tan olinmoqda. Olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, raqamli kompetensiya nafaqat texnologik ko‘nikmalar, balki tanqidiy fikrlash, axborotni tahlil qilish, ijodkorlik, hamkorlik va kiberxavfsizlikka oid ko‘nikmalar majmuini ham o‘z ichiga oladi. Shu bois ta’lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni to‘g‘ri va maqsadli integratsiya qilish o‘quvchilarning intellektual salohiyatini oshirish, ularda mustaqil o‘qish madaniyatini shakllantirish va zamonaviy kasblar bozoriga tayyorlashda muhim omil hisoblanadi. Raqamli muhitning imkoniyatlari interfaol platformalar, virtual laboratoriyalar, elektron resurslar, sun’iy intellektga asoslangan adaptiv o‘quv tizimlari - o‘quv jarayonini yanada samarali va moslashuvchan qiladi. Bu jarayon o‘quvchilarning o‘z-o‘zini rivojlantirish, bilimlarni mustahkamlash, amaliy tajriba orttirish va ijodiy faoliyatni kuchaytirishga xizmat qiladi. Shuningdek, media savodxonlik va axborot madaniyatining shakllantirilishi o‘quvchilarni axborot makonida ongli, mas’uliyatli va xavfsiz faoliyat yuritishga undaydi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli ta’lim muhitidan samarali foydalanish, pedagoglarning raqamli kompetensiyasini oshirish, innovatsion metodlardan muntazam foydalanish, o‘quvchilarning raqamli savodxonligini rivojlantirish bugungi ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biridir. Ushbu yondashuvlar ta’limning sifatini oshirish, o‘quvchilarni raqamli jamiyatning faol ishtirokchisiga aylantirish hamda ularning kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyatlari uchun mustahkam пойdevor yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Потемкина Т.В. Зарубежный опыт разработки профиля цифровых компетенции учителя. Научное обеспечение системы повышения квалификации кадров. 2018. №2 с.25
2. А.В.Владико. Компетенции педагога для эффективной работы в цифровой образовательной среде. 2020
3. Jumayev M.R., Arabov J.O., Sattorova G.H., Tursunov A. N. Kristallardagi nochizig'iy akustik effektlar. // Involta Scientific Journal, 1(7).
4. I.I.Rahmatov, Sh.X.Avezova. Fizika fanini o‘qitishda ilg‘or pedagogik texnologiyalardan foydalanib o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish. // Science and Education, 3(4). 2022. c.1594-1598

**5-SHO‘BA. BOSHLANG‘ICH TA’LIM VA TILLARNI O‘QITISH
SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI**

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA O‘QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI (JAHON TAJRIBASI)

Dushayeva Nazokat Sharofiddinovna

*Toshkent viloyati pedagogik mahorat markazi
“Tillarni o‘qitish metodikasi” kafedrası mudiri*

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich ta’limda o‘qitish samaradorligini oshirishning ilmiy-nazariy asoslari yoritilgan. Tadqiqotda pedagogik jarayonning zamonaviy konsepsiyalari, innovatsion metodlar, kompetensiyaviy yondashuv, raqamli texnologiyalar hamda xalqaro tajribalar tahlil qilinadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining rivojlanish psixologiyasi, o‘quv faoliyatining individualligi va konstruktiv pedagogika tamoyillariga asoslangan yondashuvlar o‘qitish sifatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi isbotlangan. Shuningdek, baholashning zamonaviy mezonlari, o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlovchi interaktiv metodlar, o‘qituvchining professional kompetensiyasi va ta’lim jarayonini optimallashtirish strategiyalari ilmiy asosda ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Boshlang‘ich ta’lim, samarali ta’lim usullari, interfaol metodlar, kompetensiyaviy yondashuv, innovatsion texnologiyalar.

Annotation. This article examines the scientific and theoretical foundations for improving teaching effectiveness in primary education. It analyzes modern educational concepts, innovative teaching methods, competency-based instruction, digital technologies, and relevant international practices. The study demonstrates that approaches based on developmental psychology, learner individuality, and constructivist pedagogy significantly enhance the quality of learning in early grades. In addition, contemporary assessment criteria, interactive learner-centered methods, teacher professional competence, and strategies for optimizing the instructional process are discussed from a scientific perspective.

Keywords: Primary education- Effective teaching methods- Interactive methods- Competency-based approach- Innovative technologies.

Аннотация. В статье раскрываются научно-теоретические основы повышения эффективности обучения в начальном образовании. Анализируются современные педагогические концепции, инновационные методы преподавания, компетентностный подход, цифровые технологии и передовой международный опыт. Показано, что подходы, основанные на возрастной психологии, индивидуализации учебной деятельности и принципах конструктивистской педагогики, значительно повышают качество обучения младших школьников. Также рассматриваются современные критерии оценивания, интерактивные методы, обеспечивающие активность учащихся, профессиональная компетентность учителя и стратегии оптимизации образовательного процесса.

Ключевое слова: Начальное образование- Эффективные методы обучения- Интерактивные методы- Компетентностный подход- Инновационные технологии.

Boshlang‘ich ta’limda o‘qitish samaradorligini oshirish bugungi globallashuv jarayonida ta’lim sifati va inson kapitalini rivojlantirishning eng muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Xalqaro reytinglar, ta’lim monitoring tizimlari (PISA, PIRLS, TIMSS), raqamli

texnologiyalarning jadal rivojlanishi hamda bilimning yangi paradigmalarga ko‘ra shakllanishi boshlang‘ich bosqichda o‘qitish metodikasini chuqur ilmiy asoslash zaruratini kuchaytirmoqda. Zero, pedagogik jarayonning aynan ilk bosqichida o‘quvchida tafakkur, nutq, kommunikativ savodxonlik, media savodxonlik va o‘quv faoliyatining mustaqil strategiyalari shakllanadi. Shu sababli, boshlang‘ich ta’limning samaradorligi keyingi bosqichlardagi muvaffaqiyatga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. So‘nggi yillarda ta’lim jarayonini modernizatsiya qilish bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar (J. Harmer, D. Brown, H. Douglas, J. Richards, T) boshlang‘ich ta’limda konstruktivistik, sotsiolingvistik va kognitiv yondashuvlarning ustuvorligini ilmiy asoslab bermoqda. Bu nazariyalar bolalarning yosh psixologik xususiyatlari, faol ishtirok, tajriba asosida o‘rganish, muloqot markaziga yo‘naltirilgan ta’lim va ko‘pkanallilikning samaradorligini ko‘rsatadi. Masalan, J. Brunerning kognitiv rivojlanish nazariyasi boshlang‘ich yoshdagi bolalarning o‘quv jarayoniga faol jalb etilishini maqsadga muvofiq deb biladi; L. Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” konsepsiyasi esa o‘qituvchining yo‘naltiruvchi rolini kuchaytiradi. Jahon tajribasida ham boshlang‘ich ta’limning metodik modernizatsiyasi bo‘yicha ko‘plab ilg‘or yondashuvlar shakllangan. Finlyandiya ta’lim modeli o‘yin asosidagi o‘qitish, tabiiy muhitda bilim hosil qilish va o‘quvchi farovonligi tamoyillariga tayanadi. Singapur boshlang‘ich ta’limida kompetensiyaviy yondashuv, differensiallashtirilgan topshiriqlar va shaxsiy o‘quv trajektoriyalarining qo‘llanishi yuqori natija bermoqda. Janubiy Koreya, Yaponiya va Estoniya tajribalarida esa raqamli darsliklar, adaptiv o‘quv platformalari, sun‘iy intellekt asosida o‘quv faoliyatini tahlil qilish mexanizmlari keng qo‘llanmoqda.

Asosiy qisim: Tadqiqotning metodologik asosini zamonaviy pedagogika, psixolingvistika, kognitiv lingvistika, ta’lim texnologiyalari va kompetensiyaviy yondashuv nazariyalari tashkil etdi. Tadqiqotni olib borishda quyidagi ilmiy metodlar qo‘llanildi: Nazariy-metodik tahlil J. Harmer, D. Brown, J. Richards, L. Vygotskiy, J. Bruner, S. Thornbury kabi mutaxassislarining ta’lim bo‘yicha ilmiy ishlari o‘rganildi. Shu asosda boshlang‘ich ta’limda o‘qitish samaradorligini belgilovchi omillar tizimi shakllantirildi.

Taqqoshlama-pedagogik tahlil: Finlyandiya, Janubiy Koreya, Singapur, Estoniya, Yaponiya kabi davlatlar boshlang‘ich ta’limi strukturalari, dars metodikasi, baholash tizimlari va innovatsion modellar taqqoslab o‘rganildi.

Pedagogik kuzatuv va diagnostika: Boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarning o‘quv faoliyati, nutqiy rivojlanishi, topshiriqlarni bajarish dinamikasi, motivatsiya va muloqot ko‘nikmalarining shakllanishi amaliy ravishda kuzatildi. Boshlang‘ich ta’lim bosqichi ta’lim tizimining eng mas’uliyatli, eng poydevor darajasidir. Bu bosqichda o‘quvchi nafaqat o‘qish, yozish, hisoblashni o‘rganadi, balki mustaqil fikrlash, muloqot qilish, o‘quv faoliyati strategiyalarini shakllantiradi. Shu jarayonda o‘qituvchining roli hal qiluvchi o‘rinni egallaydi.

O‘qituvchi — boshlang‘ich ta’limning bosh tashkilotchisi

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi ta’lim jarayonining barcha bosqichlarini tashkil etuvchi markaziy figuradir. U:

- dars jarayonini rejalashtiradi,
- o‘quvchilarni o‘qitadi va tarbiyalaydi,
- o‘quv faoliyatini boshqaradi,
- o‘quv jarayonini baholaydi,
- ota-ona bilan hamkorlik qiladi.

- o‘qish savodxonligi,
- yozuv texnikasi,
- og‘zaki nutq,
- mantiqiy fikrlash,
- boshlang‘ich matematik tasavvurlar,
- aqliy va ijodiy faoliyat.

O‘qituvchi — psixolog va pedagogik qo‘llab-quvvatlovchi

U differensial yondashuv, moslashtirilgan topshiriqlar orqali har bir bolaning rivojlanish trayektoriyasini shakllantiradi.

O‘qituvchi — zamonaviy texnologiyalarni tatbiq qiluvchi

Bugungi ta’lim jarayonida o‘qituvchidan quyidagilar talab qilinadi:

- raqamli pedagogika,
- multimedia vositalari,
- interaktiv platformalar (Quizizz, Kahoot, ClassDojo),
- onlayn baholash tizimlari.

O‘qituvchi — kommunikativ va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantiruvchi

U o‘quvchilarda:

- jamoada ishlash,
- fikrini ravon ifodalash,
- eshitish va tushunish,
- madaniy muloqot

ko‘nikmalarini shakllantiradi.

O‘qituvchi — o‘quvchining ijtimoiylashtiruvchi muhitidir

O‘qituvchi bolani maktabga moslashtiradi, unga ijtimoiy me’yorlar va qadriyatlarni singdiradi:

- intizom,
- hurmat,
- tartib,
- mas’uliyat,
- hamkorlik.

O‘qituvchining XXI asr ta’limidagi yangi roli

Bugungi kunda o‘qituvchi:

- bilim beruvchi emas, balki ta’lim jarayonining fasilitatori,
- o‘rgatuvchi emas, yo‘naltiruvchi,
- nazorat qiluvchi emas, motivatsiya beruvchi,
- dars markazida emas, o‘quvchi markazida turuvchi.

Boshlang‘ich ta’lim bosqichida o‘qituvchining o‘rni beqiyosdir. U nafaqat bilim beruvchi, balki bola shaxsini tarbiyalovchi, qo‘llab-quvvatlovchi, yo‘naltiruvchi, ijodga undovchi va ta’limning barcha jarayonlarini boshqaruvchi yetakchi mutaxassisdir. Shu bois boshlang‘ich ta’lim sifatini oshirish o‘qituvchining metodik, psixologik, kommunikativ va raqamli kompetensiyalariga bog‘liq.

Natijalar : Pedagogik samaradorlik omillari

1. O‘qituvchining metodik tayyorgarligi – interaktiv, kommunikativ, differensial metodlardan foydalanish darajasi.

2. Multimodal ta’lim muhiti – rasm, audio, video, animatsiya, raqamli vositalar va o’yin elementlarining uyg’unlashtirilgan tarzda qo’llanishi.
3. Kompetensiyaviy yondashuv – bilim bilan birga amaliy ko’nikmalar shakllanishi.
4. Psixologik-pedagogik moslik – yosh xususiyatlariga mos topshiriqlar.
5. Raqamli pedagogika – sun’iy intellekt, interaktiv testlar, virtual o’quv muhiti.

Eng samarali metodlar

- CLIL – tilni fanga integratsiya qilish.
- TPR – kinestetik o’rganish orqali nutqni tez rivojlantirish.
- Storytelling – hikoya asosida o’rgatish.
- Gamifikatsiya – qiziqarli topshiriqlar orqali motivatsiyani oshirish.
- Kommunikativ metod – o’quvchini muloqot markaziga qo’yish.
- Multimodal topshiriqlar – bir nechta sezgi kanallari orqali o’qitish.

Jahon tajribasi natijalari

Finlyandiya – o’yin asosidagi, tabiiy muhitga yondashuv;

Singapur – shaxsiylashtirilgan ta’lim;

Koreya – robot-o’qituvchilar va AI monitoring;

Estoniya – raqamli savodxonlikni erta bosqichdan boshlash;

Yaponiya – ko’nikma markazli o’qitish va intizom modeli.

Multimodal va raqamli ta’limning o’rni

Multimodal ta’lim:

- diqqatni jamlaydi,
- eslab qolish darajasini oshiradi,
- til o’rganishni qiziqarli qiladi.

Raqamli texnologiyalar esa o’quv samaradorligini 25–40% ga oshirishi ilmiy tadqiqotlarda tasdiqlangan.

Shaxsga yo’naltirilgan ta’lim

Differensial yondashuv va individual o’quv trayektoriyasi:

- kreativlikni rivojlantiradi,
- mustaqil o’rganishni qo’llab-quvvatlaydi,
- o’quvchilarning faolligini oshiradi.

Boshlang’ich ta’lim jarayonida samarali ta’lim usullaridan foydalanish o’quvchilarning bilish faolligi, tafakkur jarayonlari, nutq madaniyati va ijodkorlik ko’nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotlar asosida aniqlanishicha, interfaol metodlar, kompetensiyaviy yondashuv, muammoli ta’lim, hamkorlikda o’qitish, STEAM integratsiyasi va o’yinli texnologiyalar o’quvchilarning yosh psixologik xususiyatlariga mos bo’lib, ularning mustaqil fikrlashi va amaliy faoliyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Samarali ta’lim usullarining qo’llanishi o’qituvchidan yuqori metodik tayyorgarlik, dars jarayonini puxta rejalashtirish va o’quvchilarning individual imkoniyatlarini inobatga olishni talab etadi. Shuningdek, raqamli texnologiyalarni darslarga integratsiya qilish o’quvchilarning motivatsiyasini oshirishga yordam beradi. Xulosa o’rnida aytish mumkinki, boshlang’ich ta’limda innovatsion metodlarni uyg’unlashtirib qo’llash o’quvchilarda bilim, ko’nikma va kompetensiyalarning barqaror shakllanishiga xizmat qiladi hamda ularni keyingi bosqich ta’limiga puxta tayyorlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yo‘ldoshev J., Usmonova S. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPI, 2020.
2. Hasanboev J. Pedagogika. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2019.
3. Xoshimov K., Matchonov S. Boshlang‘ich ta’lim metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
4. G‘afforova T. Boshlang‘ich o‘qish va nutq o‘stirish metodikasi. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2021.
5. Shodmonov Q. Pedagogik kompetensiyalar va ularni rivojlantirish. – Toshkent, 2022.
6. Qodirova F., Abduqodirova M. Boshlang‘ich ta’limda interfaol metodlar. – Toshkent, 2020.
7. Sultonova D. Zamonaviy ta’lim texnologiyalari. – Toshkent, 2021.
8. Yo‘qubov A. Pedagogik innovatsiyalar asoslari. – Toshkent, 2019.
9. G‘ulomov A. Til o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Fan, 2017.
10. To‘xliyev B. O‘zbek tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent, 2016.
11. Rahmonov N. Boshlang‘ich ta’limda kommunikativ yondashuv. – Buxoro, 2020.

INGLIZ TILINI SHAXSGA YO’NALTIRILGAN TA’LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA O’QITISHDA IJTIMOIIY NAZARIYALARNING AHAMIYATI

Hojiyeva Maftuna Ulug’bekovna

*A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat
milliy instituti tayanch doktoranti.*

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta’lim jarayonida gumanistik nazariyalarning o’rni va ularni ingliz tilini o’qitish amaliyotida qo’llash masalalari yoritilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi K. Rogersning “gumanistik ta’lim nazariyasi” hamda A. Maslowning “motivatsiya nazariyasi”ga tayanib, ingliz tilini o’qitishda insonparvarlik tamoyillarini qo’llashning samarali yo’llarini tahlil qilishdan iborat. Maqolada o’qituvchi va o’quvchi o’rtasidagi o’zaro hurmat, ichki motivatsiyani rivojlantirish orqali o’rganish jarayonini shaxsga yo’naltirishning nazariy asoslari va amaliy imkoniyatlari ko’rib chiqiladi. Shuningdek, differensial o’qitish, loyiha asosida o’rganish va interaktiv o’yinlar gumanistik yondashuvni amalda tatbiq etish vositasi sifatida tahlil qilinadi. Natijalar shuni ko’rsatadiki, gumanistik tamoyillar asosidagi ta’lim texnologiyalari ingliz tili darslarini mazmunan boyitib, o’quvchilarni faol, mustaqil va ijodkor shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so’zlar: gumanistik yondashuv, shaxsga yo’naltirilgan ta’lim, motivatsiya, ingliz tili, empatiya, ta’lim texnologiyasi.

Аннотация. В статье рассматриваются гуманистические идеи в образовании и возможности их применения в процессе преподавания английского языка. Основная цель исследования заключается в анализе эффективных способов внедрения гуманистических принципов в обучение, опираясь на гуманистическую теорию К. Роджерса и теорию мотивации А. Маслоу. В работе раскрываются теоретические основы и практические пути реализации личностно-ориентированного подхода через развитие эмпатии, взаимного уважения и внутренней мотивации обучающихся. Также рассматриваются технологии дифференцированного обучения, проектной деятельности и рефлексии как инструменты реализации гуманистического подхода. Результаты исследования показывают, что использование гуманистических принципов делает процесс обучения английскому языку более осмысленным, мотивирующим и направленным на личностное развитие студентов.

Ключевые слова: гуманистический подход, личностно-ориентированное обучение, мотивация, английский язык, эмпатия, образовательные технологии.

Annotation. This article explores the role of humanistic ideas in education and their practical application in English language teaching. The main purpose of the study is to analyze effective ways of implementing humanistic principles in language instruction, drawing on Carl Rogers’ Humanistic Theory of Education and Abraham Maslow’s Motivation Theory. The paper examines the theoretical foundations and pedagogical strategies that promote empathy, mutual respect, and intrinsic motivation as key elements of a student-centered approach. It also discusses the use of differentiated instruction, project-based learning, and reflection as tools for applying humanistic concepts in English classrooms. The findings suggest that humanistic-based teaching technologies make the English learning process more meaningful, engaging, and conducive to the holistic development of learners.

Keywords: humanistic approach, student-centered learning, motivation, English language, empathy, educational technology.

Zamonaviy ta’lim tizimida inson shaxsini har tomonlama rivojlantirish, uning qobiliyati, mustaqil fikrlashi va ijodiy salohiyatini namoyon etishga yo’naltirilgan yondashuvlar muhim o’rin egallamoqda. Shunday yondashuvlardan biri — **gumanistik ta’lim konsepsiyasi** bo’lib, u ta’lim jarayonining markaziga insonni, ya’ni o’quvchini qo’yadi. Gumanistik yondashuv o’qitish jarayonini faqat bilim berish vositasi sifatida emas, balki shaxsning ichki dunyosi, his-tuyg’ulari va o’zini anglash jarayoni sifatida talqin qiladi.

Til o’rganish, ayniqsa ingliz tili ta’limi, gumanistik tamoyillarni amalda qo’llash uchun eng samarali sohalardan biridir. Chunki til o’rganish nafaqat grammatik qoidalarini yodlash yoki lug’at boyligini oshirishni, balki muloqot qilish, o’z fikrini erkin ifoda etish, turli madaniyatlarni anglash va o’z shaxsiy tajribasini boyitishni ham o’z ichiga oladi. Shu bois, ingliz tili darslarida gumanistik yondashuv o’quvchilarni faol ishtirokchi sifatida shakllantirish, ularning o’z-o’ziga ishonchini oshirish hamda ta’lim jarayonini shaxsiy tajriba bilan bog’lash imkonini beradi

Gumanizm — bu har bir insonning tug’ma qobiliyati, qadr-qimmatini va salohiyatini ta’kidlaydigan falsafa hisoblanadi [8]. U insonlarni bilimning passiv qabul qiluvchilari emas, balki o’z o’qish va rivojlanish jarayonining faol ishtirokchilari sifatida ko’radi. Gumanistik ta’lim shaxsni har tomonlama — ya’ni kognitiv, emotsional, ijtimoiy va ma’naviy jihatdan — rivojlantirishni maqsad qiladi.

Gumanizmning asosiy tamoyillaridan biri — bu **o’z taqdirini o’zi belgilash va shaxsning o’z hayoti, xatti-harakatlari va qarorlarini mustaqil ravishda boshqarish qobiliyati** rivojlantirish. Gumanistik nazariya asoschilari insonlarda o’zining to’liq salohiyatini ro’yobga chiqarishga tabiiy ichki intilish mavjudligiga ishonadilar [9]. Insonning o’sishga, ijobiy o’zgarishga va tabiiy qobiliyatiga bo’lgan ishonch gumanistik ta’limning asosini tashkil etadi.

Gumanistik tamoyillar quyidagilardan iborat:

1. Har bir insonning ichki qobiliyati va qadr-qimmatini e’tirof etish
2. Shaxsiy o’sish va o’zini ro’yobga chiqarishning ahamiyati
3. Shaxsiy mas’uliyat va o’zini boshqarishning ahamiyati
4. Qo’llab-quvvatlovchi va g’amxo’r ta’lim muhitining zarurligi
5. O’qish jarayonining kognitiv, emotsional va ijtimoiy jihatlarining o’zaro bog’liqligini tan olish

Ushbu tamoyillar Maslow va Rogersning ishlarida yaqqol ifoda etilgan bo’lib, ular gumanistik ta’lim yondashuvining shakllanishiga katta hissa qo’shgan olimlar hisoblanadi.

Maslow va Rogers — insonparvarlik (gumanistik) ta’lim nazariyalarining eng nufuzli namoyandalaridan hisoblanadi. Maslowning **ehtiyojlar iyerarxiyasi** va Rogersning **shaxsga yo’naltirilgan yondashuvi** ta’lim berish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Shaxsga yo’naltirilgan ta’lim g’oyasi K.Rogersning “gumanistik ta’lim nazariyasi”[1] va A. Maslowning “motivatsiya nazariyasi”[2] asosida shakllangan bo’lib, ular insonning o’z salohiyatini ro’yobga chiqarish, ichki motivatsiyasini rivojlantirish hamda o’rganish jarayonini shaxsiy tajriba bilan bog’lash zarurligini ta’kidlaydilar. Maslowning ehtiyojlar iyerarxiyasi, Rogersning shaxsga yo’naltirilgan yondashuvi va zamonaviy ta’lim amaliyotlari o’rtasidagi bog’liqlikni tahlil qilish

orqali, o‘quvchilarni faolligini oshirish, o‘zini ro‘yobga chiqarish va XXI asr muammolariga tayyorlashdagi salohiyatini chuqurroq tahlil qilish mumkin.

A. Maslowning “ehtiyoljar ierarxiyasi” nazariyasi inson motivatsiyasi psixologiyasida eng muhim konsepsiyalardan biri hisoblanadi. Ushbu nazariyaga ko‘ra, inson ehtiyoljari ma‘lum bir **pog‘onali tizim** (hierarchical system) asosida shakllanadi va har bir yuqori darajadagi ehtiyolj faqat undan pastroq darajadagi ehtiyoljar qondirilgandan so‘ng faol namoyon bo‘ladi. Maslow bu tizimni o‘zining mashhur **“Ehtiyoljar piramidasi” (Hierarchy of Needs)** modeli orqali ifodalagan.

Mazkur piramida besh asosiy bosqichdan iborat bo‘lib, ular quyidagicha tavsiflanadi:

1. **Fiziologik ehtiyoljar** – insonning hayotiy faoliyatini saqlab qolishga xizmat qiluvchi asosiy ehtiyoljar: ovqatlanish, uxlash, dam olish, issiqlik, sog‘lom yashash sharoiti va hokazolar.

2. **Xavfsizlik ehtiyoljari** – xavf-xatarlardan himoyalanih, barqaror yashash, moliyaviy va ijtimoiy kafolatlar, shuningdek, kelajakka ishonch hissi.

3. **Ijtimoiy (tegishlilik) ehtiyoljar** – insonning jamoaga tegishli bo‘lishi, do‘stlik, sevgi, ijtimoiy muloqot va o‘zaro hamkorlikka bo‘lgan ehtiyolji.

4. **Hurmat va e‘tirof ehtiyoljari** – shaxsning o‘ziga va boshqalarga nisbatan hurmat hissini shakllantirish, ijtimoiy maqom, obro‘, yutuqlar va tan olinishi

5. **O‘zini ro‘yobga chiqarish ehtiyolji (Self-actualization)** – insonning o‘z imkoniyatlari, ijodiy salohiyati va shaxsiy maqsadlarini to‘liq amalga oshirishga intilishi.

Maslowning ta‘kidlashicha, insonning xulq-atvori va faoliyati, avvalo, **quyi darajadagi ehtiyoljarni** (fiziologik va xavfsizlik ehtiyoljari) qondirishga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Ushbu ehtiyoljar to‘liq ta‘minlangachgina, inson **ijtimoiy va o‘zini anglashga doir yuqori darajadagi ehtiyoljarni** ro‘yobga chiqarishga intila boshlaydi.

Maslowning ehtiyoljar ierarxiyasi nazariyasi inson motivatsiyasining bosqichma-bosqich rivojlanishini izohlab beradi hamda ta‘lim jarayonida o‘quvchilarning psixologik holati, ijtimoiy ehtiyoljari va o‘zini rivojlantirish imkoniyatlarini hisobga olish uchun muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Unga ko‘ra o‘quvchilarning asosiy fiziologik va xavfsizlik ehtiyoljari qondirilmasdan turib, o‘z-o‘zini ro‘yobga chiqarish kabi yuqori darajadagi maqsadlarga erishish qiyinligini ta‘kidlanadi [3]. O‘quvchilarning asosiy ehtiyoljarini qondirish samarali o‘qish jarayoni uchun juda muhimdir. Foydali taomlar, toza ichimlik suvi, mos sharoitlar va dam olish imkoniyatlari kabi fundamental ehtiyoljarni qondirish o‘quvchilarning diqqatini jamlash, energiyasini tiklash va ta‘lim jarayonida faol ishtirok etishiga yordam beradi [1].

Maktablar o‘quvchilarning ushbu asosiy ehtiyoljarini qondirishda muhim rol o‘ynaydi. Bunda maktab tomonidan o‘quvchilar uchun sog‘lom ovqatlanish, toza suv, qulay o‘quv joylari va dam olish hududlari ta‘minlanishi zarur. Ushbu fiziologik ehtiyoljar qondirilganda, o‘quvchilar o‘qish jarayoniga to‘liq kirishib, yuqori darajadagi maqsadlarga intilish imkoniga ega bo‘ladilar.

O‘quvchilarning fiziologik ehtiyoljari ta‘minlanganida, ular o‘zlarini xavfsiz his qiladilar va ta‘lim jarayoniga butunlay sho‘ng‘iydilar, bu esa o‘qish natijalarining yaxshilanishi, faollikning ortishi va umumiy natijaning oshishiga olib keladi [4].

Gumanistik nazariyalarning asoschilaridan yana biri Karl Rogers hisoblanadi. Mashhur gumanistik psixolog Karl Rogers ta‘limda **shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvni** ilgari surgan bo‘lib, bunda o‘quvchi o‘rganish jarayonining markazida turadi. Rogersnig fikriga ko‘ra,

samarali o‘qish va shaxsiy o‘shish uchun ishonch, empatiya va shartsiz ijobiy munosabat muhiti muhimdir. Bu shaxsga yo‘naltirilgan qarash insonparvarlik tamoyillariga asoslanadi — ya’ni faqat bilim va ko‘nikmalarni berishga emas, balki insonni har tomonlama rivojlantirishga e’tibor qaratadi [6]. K.Rogersning gumanistik ta’lim nazariyasi o‘quvchini o‘rganish jarayonining markaziga qo‘yadi. Uning fikricha, samarali ta’lim o‘quvchining shaxsiy tajribasiga, ehtiyojlariga va qiziqishlariga asoslanishi kerak. O‘qituvchi bu jarayonda “rahbar” emas, balki “facilitator” — ya’ni o‘rganishni qo‘llab-quvvatlovchi, yo‘l-yo‘riq ko‘rsatuvchi shaxs vazifasini bajaradi [6]. Facilitatorning vazifalaridan yana biri o‘quvchi bilan ijobiy munosabat o‘rnatish hisoblanadi. Bunday muhitda o‘quvchi o‘z fikrini erkin ifoda eta olish, xato qilishdan qo‘rqmaslik va ijodiy fikrlash imkoniga ega bo‘ladi [1].

A.Maslowning motivatsiya nazariyasi o‘quvchining ehtiyojlarini bosqichma-bosqich qondirish zarurligiga asoslanadi. Ta’lim berish jarayonida bu nazariyaga tayanish o‘quvchining motivatsiyasini oshiradi.

Masalan:

- avvalo, o‘quvchining psixologik xavfsizligi va o‘ziga ishonchi ta’minlanadi;
 - keyin ijtimoiy tegishlilik — ya’ni guruhda o‘z o‘rnini his qilish, o‘z fikrini baham ko‘rish imkoniyati yaratiladi (guruh bilan ishlashda har bir o‘quvchining ro‘lini aniq belgilab berish orqali);
 - so‘ng hurmat va e’tirof bosqichi — o‘quvchining yutuqlari qadrlanadi;
 - eng yuqori pog‘onada esa o‘zini ro‘yobga chiqarish, ya’ni o‘quvchi mustaqil ravishda o‘rganish, yaratish, o‘z qobiliyatini namoyon etish darajasiga yetadi (o‘quvchi uchun mustaqil topshiriqlar berish ularni kreativ loyihalar yaratishga undash). [2].
- Shunday qilib, Maslowning ehtiyojlar ierarxiyasi ta’lim muhitini tashkil etishda o‘quvchilarning psixologik va ijtimoiy ehtiyojlarini hisobga olish muhim ekanligini ta’kidlaydi.

Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim yondashuvi zamonaviy pedagogikaning markazida turadi va uning nazariy asoslari K. Rogersning *gumanistik ta’lim nazariyasi* hamda A. Maslowning *motivatsiya va ehtiyojlar ierarxiyasi* g‘oyalariga tayanadi. Ushbu yondashuvda o‘quvchi ta’lim jarayonining markazida bo‘lib, o‘qituvchi esa yo‘naltiruvchi, qo‘llab-quvvatlovchi va motivatsiyani rag‘batlantiruvchi shaxs sifatida namoyon bo‘ladi.

K. Rogers ta’kidlaganidek, haqiqiy o‘rganish faqatgina o‘quvchining ichki qiziqishlari va tajribasi bilan uyg‘unlashganda sodir bo‘ladi. Xususan, chet tillarini o‘rganish jarayonida o‘qituvchilarning o‘quvchilar qiziqish va xohishlarini ularning o‘qish va o‘rganish tezligini inobatga olish maqsadga muvofiq. Buning asosiy sababi o‘quvchilarning ehtiyojlarini inobatga olmagan holda o‘zga madaniyat va til ko‘nikmalarini o‘rgatish samarasiz natijaga olib kelishi mumkin. Shu sababli ingliz tili darslarida o‘quvchilar o‘z fikrlarini erkin ifoda etish, tanqidiy mulohaza yuritish, shuningdek, muloqot jarayonida o‘z tajribasidan foydalanish imkoniga ega bo‘lishlari lozim. Masalan, suhbat, rol o‘ynash (role-play), munozara (debate) va loyiha asosida o‘rganish (project-based learning) kabi metodlar o‘quvchilarning o‘zini anglashi va o‘z fikrini mustaqil shakllantirishiga xizmat qiladi.

A. Maslowning “ehtiyolar ierarxiyasi” nazariyasi ham ingliz tilini o‘qitish jarayonida muhim o‘rin tutadi. Unga ko‘ra, o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan ehtiyoji ularning pastki darajadagi ehtiyojlari (xavfsizlik, qo‘llab-quvvatlash, hurmat) qondirilgandagina faol rivojlanadi.

Shu bois o‘qituvchi darsda ijobiy psixologik muhit yaratishi, o‘quvchilarning shaxsiy qobiliyatini his etishiga va o‘ziga ishonchini mustahkamlashga e’tibor qaratishi zarur.

Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv doirasida ingliz tili darslari o‘quvchilarning ehtiyojlari, qiziqishlari va tayyorgarlik darajasiga mos ravishda tashkil etiladi. Masalan, differensial topshiriqlar, individual o‘quv yo‘nalishlari va refleksiya mashg‘ulotlari o‘quvchilarning o‘z ta’lim yo‘lini mustaqil tanlashiga yordam beradi. Shuningdek, axborot texnologiyalar va turli ta’lim platformalari (Duolingo, Quizlet, Kahoot, Google Classroom)dan foydalanish o‘quvchilarning motivatsiyasini oshiradi va ularni darsga faol ishtirokchi sifatida jalb etadi [7].

Umuman olganda, shaxsga yo‘naltirilgan ta’limni ingliz tili darslarida qo‘llash gumanistik yondashuvning amaliy ifodasi bo‘lib, bu orqali o‘quvchi o‘z qobiliyatlarini ro‘yobga chiqaradi, o‘rganish jarayonida o‘zini erkin his etadi hamda muloqot, ijodkorlik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

K. Rogers ning gumanistik yondashuvi va A. Maslowning motivatsiya nazariyasi ingliz tilini o‘qitishda shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim texnologiyalarini qo‘llash uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Ushbu yondashuv o‘quvchining ehtiyojlari, his-tuyg‘ulari va individual imkoniyatlarini inobatga olib, uni faollikka, mustaqil fikrlashga va ijodiy o‘shishga undaydi. Natijada ingliz tili darslari shunchaki bilim berish vositasi emas, balki shaxsni har tomonlama rivojlantirish jarayoniga aylanadi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Freitas, F A., & Leonard, L J. (2011, January 1). Maslow's hierarchy of needs and student academic success. Elsevier BV, 6(1), 9-13. <https://doi.org/10.1016/j.teln.2010.07.004>
2. Maslow, A. H. (1943). *A Theory of Human Motivation*. *Psychological Review*, 50(4), 370–396.
3. Maslow's Hierarchy of Needs in Education. (2020, February 6). <https://educationlibrary.org/maslows-hierarchy-of-needs-in-education/>
4. Moosa, M., & Aloka, P J O. (2022, September 12). Motivational Factors as a Driver for Success for First-Year Students at a Selected Public University in South Africa.
5. Rogers, C. R. (1969). *Freedom to Learn*. Columbus, OH: Charles E. Merrill Publishing Company.
6. Rogers, C R., Lyon, H C., & Tausch, R. (2013, August 22). On Becoming an Effective Teacher: Person-centered teaching, psychology, philosophy, and dialogues with Carl R. Rogers and Harold Lyon
7. O‘rinova, M. N. (2020). Ingliz tilini o‘qitishda interfaol usullarning ahamiyati. *O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi axborotnomasi*, 1(3), 60–63.
8. Tamrat, S. (2020, May 14). Re-thinking humanism as a guiding philosophy for education: a critical reflection on Ethiopian higher education institutions. Springer Science+Business Media, 5(2), 187-195. <https://doi.org/10.1007/s40889-020-00095-y>
9. Wang, H. (2023, May 17). How People Learn: Cognitive Monitoring. , 6(1), 96-101. <https://doi.org/10.54254/2753-7048/6/20220189>

**O‘ZBEK ADABIYOTI TA’LIMIDA TALABALARINING O‘QUV BILISH
MOTIVATSIYASINI FAOLLASHTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK
XUSUSIYATLARI**

Ortiqova Dildora Begmirzayevna

Toshkent shahridagi Adju universiteti qoshidagi

Xalqaro maktabda direktor o‘rinbosari

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek adabiyoti ta’limida talabalarining o‘quv bilish motivatsiyasini faollashtirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari tahlil qilinadi. O‘quvchilarni o‘qishga rag‘batlantirish va ularning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini oshirish muhim pedagogik vazifa sifatida e’tirof etiladi. Ushbu jarayonda talabalar motivatsiyasini faollashtirishda o‘zbek adabiyoti fanining o‘rni va ta’siri alohida ta’kidlanadi. Maqolada o‘quvchilarning psixologik xususiyatlari, motivatsion omillar va o‘qituvchining metodik yondashuvi haqida so‘z yuritiladi. Ushbu maqola pedagogik psixologiya, ta’lim metodikasi va o‘zbek adabiyotini o‘rganishdagi yangi yondashuvlar haqida batafsil ma’lumot beradi.

Kalit so‘zlar: O‘quv motivatsiyasi, o‘zbek adabiyoti, ta’lim jarayoni, pedagogik psixologiya, talaba, bilish motivatsiyasi, o‘qituvchi, psixologik xususiyatlar.

Kirish. O‘zbek adabiyoti ta’lim jarayonida talabalarining bilim olishga bo‘lgan motivatsiyasini oshirish, o‘quvchilarni fan bilan yanada yaxshiroq tanishtirish va ularni faollashtirish ta’limning samaradorligini oshirish uchun zaruriy vosita hisoblanadi. Har bir o‘quvchi o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, ularning bilim olishga qiziqish darajasi va motivatsiyasi har xil bo‘lishi mumkin. Shu sababli, o‘qituvchilar o‘z metodlarini shaxsiy xususiyatlarga mos ravishda tuzishlari lozim. O‘zbek adabiyoti ta’limida bu masala ayniqsa muhimdir, chunki bu sohada milliy madaniyat va tarixiy qadriyatlarni o‘rganish talabalar uchun katta ahamiyatga ega. Pedagogik-psixologik nuqtai nazardan, motivatsiya o‘quvchilarning ta’limga bo‘lgan qiziqishini shakllantirishda asosiy omil hisoblanadi. Motivatsiyaning yuqori darajasi, o‘quvchilarning o‘quv jarayoniga bo‘lgan ijobiy munosabatini shakllantirib, ular orasida bilim olishga bo‘lgan ishtiyoqni oshiradi. O‘quvchilarning psixologik holati, shaxsiy xususiyatlari, ularning qiziqishlari va ehtiyojlari bilim olishga ta’sir qiladi. Shu sababli, talabalarining o‘quv motivatsiyasini faollashtirish uchun pedagoglar tomonidan turli metodik yondashuvlar va uslublar qo‘llanilishi zarur. Pedagogik psixologiyada motivatsiya – bu odamning maqsadga erishishga bo‘lgan ichki rag‘batidir. O‘quvchilarni o‘quv jarayoniga jalb qilish uchun ular o‘zlarining maqsadlariga erishishning foydasini tushunishlari lozim. Talabalarining motivatsiyasini faollashtirishda asosiy omil sifatida ularning shaxsiy qiziqishlari va psixologik holatlari hisoblanadi. O‘quvchilarning adabiyotga bo‘lgan qiziqishini shakllantirish uchun ularning dunyoqarashini kengaytirish va ularning didini shakllantirish zarur.

O‘zbek adabiyoti fani talabalar uchun nafaqat bilim olish, balki milliy merosni, tarixiy va madaniy qadriyatlarni o‘rganish imkoniyatini taqdim etadi. Shuning uchun, o‘qituvchilar o‘zbek adabiyoti darslarida yangi pedagogik uslublarni qo‘llab, o‘quvchilarning adabiyotga bo‘lgan qiziqishini oshirishi lozim. Bu esa o‘z navbatida, talabalar motivatsiyasini faollashtirishga yordam beradi.

Psixologik jihatdan, talabalar o‘qishga bo‘lgan motivatsiyasini rivojlantirishda ijobiy motivlar, masalan, bilim olishning foydasi, o‘z qobiliyatlarini rivojlantirish istagi va kelajakda o‘zlarining hayotini yaxshilashni istash motivlarini kuchaytirish muhimdir. Bularni amalga oshirish uchun o‘qituvchilar talabalar bilan to‘g‘ri muloqotda bo‘lishlari, ularning ehtiyojlarini tushunishlari va shaxsiy yondashuvni qo‘llashlari kerak. O‘quv motivatsiyasini faollashtirishda, o‘qituvchining o‘quvchilarga bo‘lgan yondashuvi, darsning mazmuni va metodikasi, shuningdek, talabalarning individual xususiyatlariga moslashtirilgan pedagogik vositalar muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘quvchilarni faollashtirishning metodik asoslari. O‘zbek adabiyoti ta’limida o‘quvchilarni faollashtirish uchun turli metodlar va pedagogikuslublardan foydalanish mumkin. Bu metodlar o‘quvchilarning shaxsiy qiziqishlarini oshirish va bilim olishga bo‘lgan ishtiyoqini kuchaytirishga yordam beradi. Masalan, interfaol o‘qitish usullari, talabalarni muhokama va izlanishlarga jalb qilish, rolli o‘yinlar, guruhli ishlanmalar va ijodiy yondashuvlar motivatsiyani oshiradi. Bunday usullar talabalarda o‘z fikrini erkin ifodalashga, o‘z bilimlarini amaliyotda qo‘llashga va o‘z ustida ishlashga bo‘lgan qiziqish uyg‘otadi. O‘quvchilar o‘rtasida samarali muloqot va fikr almashish, o‘zaro tajriba almashishni rag‘batlantirish ham motivatsiyani faollashtirishga yordam beradi.

O‘quvchilarning psixologik xususiyatlari va motivatsiyasi. O‘quvchilarning psixologik xususiyatlarini inobatga olish, ularning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini oshirishda katta rol o‘ynaydi. Har bir talabaning o‘ziga xos ehtiyojlari, qobiliyatlari, qiziqishlari va xohishlari mavjud. O‘qituvchi talabalarni faqat bilim olish jarayoniga jalb qilish bilan cheklanmasdan, ularning o‘z shaxsiy qiziqishlariga mos ravishda, o‘zlarini namoyon qilishlariga imkon yaratishi kerak. O‘quvchilarning psixologik holati ularning motivatsiyasiga bevosita ta’sir qiladi. Motivatsiyaning ikki asosiy turi mavjud: ichki va tashqi motivatsiya. Ichki motivatsiya, ya’ni o‘ziga bo‘lgan qiziqish va bilim olishdan rohat olish, talabalarda yuqori darajada qiziqishni va faol ishtirokni ta’minlaydi. Tashqi motivatsiya esa imtihonlarni muvaffaqiyatli topshirish, yaxshi baho olish yoki o‘z ustozidan maqtov olish kabi tashqi omillarga asoslanadi. Ichki motivatsiyani rivojlantirish, ya’ni talabaning adabiyotga bo‘lgan haqiqiy qiziqishini oshirish, o‘qituvchi uchun eng muhim vazifalardan biridir.

Milliy adabiyot va talaba o‘rtasidagi aloqani mustahkamlash. O‘zbek adabiyotini o‘rganish jarayonida talabalar, nafaqat adabiyotning mazmuni va asosiy qahramonlari haqida bilim olishlari, balki adabiyotning jamiyatdagi rolini, xalqning madaniy merosini, tarixini o‘rganishlari kerak. Talabalarga o‘zbek adabiyotining rivojlanish jarayonini tushuntirish, uning o‘ziga xos xususiyatlarini ko‘rsatish, xalq yozuvchilarining ijodini misollar orqali talabalarga yetkazish zarur. Shu tarzda, talabalar nafaqat fan bilan, balki o‘z xalqining tarixiy va madaniy qadriyatlari bilan ham tanishadilar. Bu esa ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirib, bilim olishga bo‘lgan motivatsiyasini faollashtiradi.

Yangi texnologiyalardan foydalanish. Zamonaviy ta’lim tizimida texnologiyalardan foydalanish, o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. O‘quvchilarga zamonaviy o‘quv texnologiyalarini taqdim etish, onlayn resurslardan foydalanish, multimediya vositalaridan (video, audio, interaktiv dasturni) keng foydalanish o‘quvchilarni darsga qiziqtiradi. O‘zbek adabiyoti kabi an’anaviy fanlarda ham yangi texnologiyalarni qo‘llash, masalan, adabiyot sohasidagi video darslar yoki adabiy mashg‘ulotlar, talabalarni ko‘proq jalb qiladi va ularning qiziqishini oshiradi.

O‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi munosabatlar. Motivatsiyaning faollashishi o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi sog‘lom munosabatlarga ham bog‘liq. O‘qituvchining ijobiy munosabati, hurmat va e‘tibor, talabalar bilan o‘rnatilgan ochiq muloqot ular o‘rtasidagi ishonchni mustahkamlaydi. Boshqacha aytganda, o‘quvchilar o‘zlarini qo‘llab-quvvatlanayotganini his qilganda, ularning o‘quv faoliyatiga bo‘lgan ishtiyoqi ortadi. O‘qituvchining o‘z talabalari bilan do‘stona va motivatsion muloqotda bo‘lishi, ularning bilim olishga bo‘lgan ishtiyoqini yanada oshiradi. O‘zbek adabiyoti ta’limida motivatsiyaning faollashtirish jarayonida adabiy matnlarning tarbiyaviy mohiyati ham katta ahamiyatga ega. Adabiyot insonning ruhiy olamini boyituvchi, unda ma’naviy qadriyatlarni shakllantiruvchi manba bo‘lganligi sababli, o‘quvchilarga adabiy asarlar orqali hayotiy saboqlar berish, ularda o‘z-o‘zini anglash, milliy g‘urur va vatanparvarlik hissinin shakllantirish motivatsiyaning kuchayishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Har bir o‘quvchi matndagi qahramonlar bilan o‘zini qiyoslab, ularning hayotiy tajribalaridan saboq oladi, bu esa uning ichki dunyosida o‘zgarish bo‘lishiga olib keladi. Shu bois o‘qituvchi dars jarayonida adabiy asarlarni faqat mazmuniy tahlil qilish bilan cheklanmasdan, o‘quvchilarning tafakkurini, estetik didini rivojlantirishga qaratilgan faol mashg‘ulotlar tashkil qilishi zarur.

Talabalar motivatsiyasini oshirishda ijodiy topshiriqlarning o‘rni beqiyosdir. O‘quvchilarga mustaqil fikrlashni talab qiladigan savollar, matn asosida o‘z munosabatini bildirish, o‘qilgan asar bo‘yicha esse yozish yoki kichik sahna ko‘rinishlari tayyorlash kabi topshiriqlar berilganda, ular adabiyot faniga yanada qiziqib, undagi ma’no qatlamlarini chuqurroq o‘rganishga intiladilar. Bunday topshiriqlar o‘quvchilarni faqat passiv tinglovchiga emas, balki faol ishtirokchiga aylantiradi. Faol ishtirok esa motivatsiyaning asosiy shartlaridan biri sanaladi. Talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rag‘batlantirish, ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi, fikrlarini erkin ifodalashga undaydi va o‘quv jarayoniga ongli munosabatni shakllantiradi. Motivatsiyaning kuchaytiruvchi yana bir muhim omil ta’lim muhitining psixologik qulayligidir. O‘quvchilar erkin fikr bildirishi mumkin bo‘lgan, o‘qituvchi tomonidan qo‘llab-quvvatlanadigan muhitda o‘zlarini yanada ishonchli his qiladilar. Bunday muhitda ular xatolardan qo‘rqmaydi, savollar berishdan uyalmaydi va o‘z fikrlarini dadil bayon qiladi. Bu jarayon o‘qituvchi va talaba o‘rtasida ijobiy psixologik atmosferani shakllantiradi, natijada o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasi ham, bilishga bo‘lgan qiziqishi ham ortadi. O‘quvchilar o‘zlarini qadrlanganini his qilganida, fan bo‘yicha ichki motivatsiya shakllanib, o‘qishga bo‘lgan munosabati ijobiy tomonga o‘zgaradi.

Shuningdek, zamonaviy adabiyotdan namunalar berish, bugungi yoshlar sevib o‘qiydigan ijodkorlarning asarlarini tahlil qilish ham motivatsiyaning oshiradi. Chunki hozirgi yosh avlod o‘z zamondoshlarining fikrini, dunyoqarashini o‘ziga yaqinroq deb biladi. Ular adabiy qahramonlarning ichki kechinmalarini, hayotiy tanlovlarini o‘z hayoti bilan bog‘laydi. Yangi avlod ijodkorlarini dars jarayoniga jalb qilish o‘quvchilar uchun adabiyotni yanada jonli va zamonaviy qilib ko‘rsatadi. Bu esa o‘z navbatida fan o‘rganishdagi qiziqishni oshiradi. Adabiyotning zamonaviy yo‘nalishlari, adabiy jarayonning hozirgi tendensiyalari haqida suhbatlar tashkil etish, o‘quvchilarda ijodiy tafakkurni rivojlantirib, ularning bilim olish motivatsiyasini yanada kuchaytiradi. Motivatsiyaning kuchaytirishiga xizmat qiladigan omillardan biri — muvaffaqiyatni rag‘batlantirishdir. Talabalar o‘zining kichik yutuqlari ham e‘tirof etilganini ko‘rsa, yanada faolroq bo‘lishga harakat qiladi. O‘qituvchining ijobiy fikri, muloyim yondashuvi, o‘quvchining harakatini qadrlashi o‘quv jarayoniga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Rag‘bat har doim

tashqi motivatsiyani kuchaytiradi va asta-sekin ichki motivatsiyaga aylanishi mumkin. Shuning uchun o‘qituvchi tomonidan berilgan har bir ijobiy baho, iliq so‘z, kichik maqto‘v ham o‘quvchi uchun kuchli turtki bo‘lishi mumkin. O‘zbek adabiyoti ta’limida motivatsiyani faollashtirishda o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini inobatga olish, ularning psixologik va intellektual xususiyatlariga mos yondashish juda muhimdir. Har bir talaba o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, ba’zilar nazariy bilimlarga qiziqsa, boshqalari amaliy ishlarni, ijodiy yondashuvlarni afzal ko‘radi. Shuning uchun o‘qituvchi darslarni tashkil etishda o‘quvchilarning o‘ziga xos qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olishga harakat qilishi zarur. Masalan, ba’zi talabalar adabiyotning tarixiy va madaniy kontekstini o‘rganishni yoqtirsa, boshqalari zamonaviy adabiy asarlar va ularning yozuvchi-biografiyasiga qiziqish ko‘rsatishlari mumkin. Bu xususiyatlarni inobatga olib, o‘qituvchilar darslarni o‘zgaruvchan va turli metodlardan foydalanadigan shakllarda o‘tkazishlari lozim.

Talabalarni tanqidiy fikrlashga undash motivatsiyaning rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Adabiyot darslarida talabalarni faqat matnni o‘qib, uning mazmunini tushunishga undash bilan birga, matndan muhokama qilish, tahlil qilish va shaxsiy fikrini bildirishga ham jalb etish muhimdir. Tanqidiy fikrlash talabalarni o‘qilgan materialga yanada chuqurroq kirishishga, uni yangi nuqtai nazardan baholashga undaydi. Bu jarayonda o‘qituvchining roli, faqat bilim berish bilan cheklanmay, talabalarning fikrlarini tinglash va ularning fikrlari orqali yangi yondashuvlarni kiritishda davom etishdir. Misol uchun, o‘quvchilarga biror adabiy asar haqida ijobiy va salbiy fikrlarni ifodalashni so‘rash, ularni o‘z pozitsiyasini asoslashga undaydi va shu orqali bilim olishga bo‘lgan ishtiyoqni kuchaytiradi.

Motivatsiya va o‘qituvchi roli alohida e’tiborga molik. O‘qituvchining talaba bilan bo‘lgan muloqoti, uning o‘ziga bo‘lgan ishonchi va darsda yaratgan ijobiy muhit, o‘quvchining bilim olishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. O‘qituvchi har bir talabaga individual yondashuvni qo‘llaganida, o‘quvchi o‘zini muhim va qadrlangan his qiladi, bu esa uni yanada faolroq qilishga rag‘batlantiradi. Shuningdek, o‘qituvchining o‘z fani bilan bog‘liq qiziqarli va dolzarb mavzularni tanlashi, o‘quvchilarga adabiyotning nafaqat tarixiy, balki zamonaviy jihatlarini ham tanishtirishi kerak. O‘quvchilarga o‘zbek adabiyotining jahon madaniyati bilan bog‘liqligini tushuntirish, ularning qiziqishini yanada oshiradi va motivatsiyasini faollashtiradi.

Adabiyot va zamonaviy pedagogika. Zamonaviy pedagogika o‘qitishning yangi usullarini taqdim etadi, shu jumladan, interfaol darslar, onlayn o‘qish vositalari, multimedia materiallaridan foydalanish va boshqalar. Bu usullar talabalarni o‘z bilimini amaliyotda qo‘llashga, o‘z fikrlarini erkin ifodalashga undaydi. O‘zbek adabiyotini o‘rganish jarayonida yangi texnologiyalardan foydalanish talabalarni adabiyotga bo‘lgan qiziqishini yanada kuchaytiradi. Masalan, onlayn platformalar orqali adabiyot haqida video materiallar ko‘rish, mashhur adiblarning intervyularini tinglash yoki jahon adabiyotining namunalarini o‘rganish talabalarda ilmiy qiziqish va o‘z maqsadlariga erishishga bo‘lgan motivatsiyasini oshiradi.

O‘quvchilarda ta’limga ijobiy munosabatni shakllantirish uchun ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirish, o‘z bilimlariga qiziqish uyg‘otish va muvaffaqiyatlarga erishishlariga ko‘maklashish zarur. Buning uchun o‘qituvchi o‘quvchilarni rag‘batlantirib, ularning yutuqlarini qadrlashi, har bir kichik muvaffaqiyatni ta’riflash orqali motivatsiya yaratishi mumkin. Ta’lim jarayonida o‘quvchilarga individual yondashuvni qo‘llash, ularni o‘z qobiliyatlarini anglashga undaydi va ular o‘z maqsadlariga erishishda davom etishga qiziqish bildiradilar.

Adabiyot va madaniyat. O‘zbek adabiyoti talabalarda nafaqat ilmiy bilimlarni, balki milliy madaniyatni ham singdirish imkoniyatini beradi. Adabiyot darslarida talabalar o‘zbek xalqining tarixini, uning madaniy merosini va zamonaviy dunyoda tutgan o‘rnini o‘rganadilar. Bu jarayonda o‘qituvchining asosiy vazifasi, talabalarga adabiyot orqali o‘z millatining tarixiy va madaniy qadriyatlarini yetkazish, ular uchun muhim bo‘lgan ma’naviy o‘zlikni rivojlantirishdir. Shu bilan birga, o‘zbek adabiyotining zamonaviy rivojlanishini ko‘rsatish, uni jahon madaniyati bilan bog‘lash talabalarga o‘zbek adabiyotiga bo‘lgan qiziqishni oshirishga yordam beradi.

O‘quvchilarning shaxsiy motivatsiyasini rivojlantirish.

Shaxsiy motivatsiya, ya’ni o‘quvchining o‘zi uchun o‘quv jarayonini maqsadga muvofiq va foydali deb his qilish, har bir talabaning ichki xohishidan kelib chiqadi. Bu motivatsiya o‘quvchining ta’limga nisbatan qiziqishini oshirishga yordam beradi. O‘qituvchilar shaxsiy motivatsiyani faollashtirishda, har bir o‘quvchining qobiliyatlarini o‘rganib, uning qiziqishlarini aniq belgilab, o‘quv materiallarini shaxsiy ehtiyojlariga mos ravishda tayyorlashlari lozim. Bu jarayonda, o‘quvchilarga maqsad qo‘yish, ular uchun ta’lim jarayonining ahamiyatini ochib berish, ularning muvaffaqiyatlariga erishishlariga yordam berish juda muhimdir. Mazkur maqolada o‘zbek adabiyoti ta’limida talabalarining o‘quv bilish motivatsiyasini faollashtirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari tahlil qilinadi. O‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini oshirish va ularning o‘qishga rag‘batlantirilishi muhim pedagogik vazifa sifatida e’tirof etiladi. O‘quvchilarning motivatsiyasini faollashtirishda o‘zbek adabiyoti fanining o‘rni va ta’siri alohida ahamiyatga ega. Talabalarining psixologik xususiyatlari, motivatsion omillar va o‘qituvchining metodik yondashuvi haqida so‘z yuritiladi. Talabalar motivatsiyasini faollashtirishda metodik yondashuvlar, pedagogik uslublar va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi. O‘quvchilarning psixologik holati, shaxsiy qiziqishlari va ehtiyojlari bilim olishga ta’sir qiladi, shuning uchun o‘qituvchi darsni talabalar ehtiyojiga moslashtirishda o‘z usullarini qo‘llashi zarur.

O‘zbek adabiyoti ta’limida motivatsiyani faollashtirish uchun o‘qituvchining pedagogik metodikasi katta ahamiyatga ega. O‘quvchilarga darslarni qiziqarli va jonli o‘tish uchun interfaol usullar, guruhli ishlanmalar, ijodiy yondashuvlar qo‘llanilishi zarur. Bu jarayonda o‘qituvchi faqat bilim berish bilan cheklanmay, talabalarni mustaqil fikr yuritishga undashi va o‘quvchilarning o‘z fikrlarini erkin ifodalashlariga imkon yaratishi kerak. Masalan, adabiyot darslarida o‘quvchilarni muhokama qilishga jalb etish, ular orasida fikr almashishni rag‘batlantirish motivatsiyani oshiradi. O‘quvchilarga ijodiy topshiriqlar berish, masalan, esse yozish, adabiy matn asosida bahs yuritish yoki rolli o‘yinlar tashkil etish, ularda adabiyotga bo‘lgan qiziqishni oshiradi.

Talabalarining psixologik xususiyatlari, ularning shaxsiy ehtiyojlari va qiziqishlari motivatsiyani faollashtirishda muhim omillardan biridir. Har bir talaba o‘ziga xos shaxsiy xususiyatlarga ega bo‘lib, ba’zi o‘quvchilar nazariy bilimlarga qiziqish ko‘rsatishi, boshqalari esa amaliyotga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlarni afzal ko‘rishi mumkin. Shu sababli, o‘qituvchining darsni shaxsiy ehtiyojlarga moslashtirishi, o‘quvchilarning qiziqishlari va intellektual darajasiga qarab metodlarni tanlashi zarur. Talabalar o‘z qobiliyatlarini anglash, o‘z ustida ishlash, shaxsiy maqsadlarini belgilash orqali motivatsiyani oshirishlari mumkin. O‘quvchilarda ichki motivatsiyani rivojlantirish, ya’ni o‘z bilimini oshirish va adabiyotdan rohat olishga bo‘lgan ishtiyoqni shakllantirish o‘qituvchining asosiy vazifasidir. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish o‘quvchilarning bilim olish jarayoniga bo‘lgan qiziqishini yanada oshiradi. Onlayn

platformalar, multimediya vositalari, interaktiv darslar va video materiallar talabalar uchun adabiyot fanini yanada qiziqarli va jonli qilish imkonini beradi. Shu tariqa, talabalar faqat kitobni o‘qish bilan cheklanmay, o‘quv materiallarini zamonaviy texnologiyalar orqali interaktiv tarzda o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘ladi. O‘qituvchilar onlayn resurslardan, masalan, video darslar, adabiy filmlar, adabiy izlanishlarga oid web-seminarlar orqali talabalar bilan interaktiv tarzda ishlashlari mumkin. Bu o‘z navbatida, talabalar motivatsiyasini faollashtiradi, o‘quvchilarni o‘z fikrlarini ifodalashga undaydi va adabiyotga bo‘lgan qiziqishni oshiradi.

Motivatsiyani faollashtirishda o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi o‘zaro ishonchli munosabatlar ham muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchining talabalar bilan bo‘lgan ijobiy va hurmatga asoslangan muloqoti, ularga bo‘lgan ishonch va e‘tibor, motivatsiyani oshiradi. O‘qituvchining talabalarga nisbatan do‘stona yondashuvi, ularning har birini alohida qadrlash, rag‘batlantirish va ijobiy munosabat bildirish, talabalar o‘rtasida o‘zaro hurmatni mustahkamlaydi. O‘qituvchi o‘quvchilarga o‘z fikrlarini ifodalash imkoniyatini yaratganida, ular darsga bo‘lgan qiziqishni oshiradi va o‘z bilimlariga bo‘lgan ishonchni kuchaytiradi. O‘zbek adabiyotini o‘rganish, nafaqat bilim olish, balki milliy madaniyat va tarixni o‘rganish imkoniyatini beradi. Adabiyotning tarbiyaviy ahamiyatini tushunish, talabalar uchun katta ijtimoiy va madaniy ahamiyatga ega bo‘lgan qadriyatlarni o‘zida mujassam etadi. O‘qituvchi talabalar bilan o‘zbek adabiyotining nafaqat tarixiy, balki zamonaviy jihatlarini ham muhokama qilishlari, ularni jahon madaniyati bilan bog‘lash orqali adabiyotga bo‘lgan qiziqishlarni oshirishi mumkin. Bu talabalarda nafaqat ilmiy bilimlarni, balki ma‘naviy va madaniy qadriyatlarni ham shakllantiradi. O‘quvchilarga o‘zbek adabiyotining o‘rni va ahamiyatini tushuntirish, ularning jamiyatdagi vazifalarini anglashlariga yordam beradi va kelajakdagi kasbiy faoliyatlariga ta’sir qiladi.

Xulosa. O‘zbek adabiyoti ta’limida talabalarining o‘quv bilish motivatsiyasini faollashtirish uchun pedagoglar tomonidan psixologik va metodik jihatlarni hisobga olgan holda turli yondashuvlar qo‘llanilishi zarur. Talabalar motivatsiyasini oshirishda ularning qiziqishlarini uyg‘otish, psixologik holatini hisobga olish va shaxsiy yondashuvni tatbiq etish muhimdir. Bu jarayonda o‘qituvchilarning metodik ko‘nikmalari, talabalarning individual xususiyatlariga mos yondashuvlar o‘zgaruvchan va samarali ta’lim jarayonini yaratishga yordam beradi. Shu bilan birga, o‘zbek adabiyoti kabi fanlarni o‘rganish orqali talabalarda milliy merosni hurmat qilish va tarixiy madaniyatga bo‘lgan qiziqish shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimova, L. (2021). Pedagogik psixologiya va ta’lim metodikasi. Toshkent: O‘zbekiston pedagogika universiteti nashriyoti.
2. Tohir, A. (2019). O‘zbek adabiyoti va ta’lim jarayoni. Samarqand: Samarqand davlat universiteti.
3. Dilorom, T. (2020). Motivatsiya va uning ta’limdagi ahamiyati. Tashkent: O‘zbekiston davlat pedagogika universiteti.
4. Nazarov, A. (2022). Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va ularning ta’lim jarayonida qo‘llanilishi. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
5. Shukurov, R. (2023). O‘quvchilarning shaxsiy motivatsiyasi va uning ta’limdagi roli. Tashkent: O‘zbekiston pedagogika nashriyoti.

BOSHLAN‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA KREATIVLIKNI ZAMONAVIY YONDASHUVLAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

To‘rayeva Nargiza Zokirjonovna

*Namangan viloyati pedagogik mahorat markazi,
metodik xizmat ko‘rsatish bo‘limi boshlang‘ich ta‘lim metodisti*

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kreativ fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishning dolzarb masalalari. Kreativlik, kreativ ijodkorlikning jamiyat rivojlanishidagi o‘rni. Kreativ fikrlash tarkibi qobiliyat darajalari, kreativ fikrlash tariflari, kreativ fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish texnologiyalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: pedagogika, kreativlik, kreativ ijodkorlik, muammo, yechim, farazlar, tafakkur, qobiliyat, potentsial imkoniyat.

Аннотация. В данной статье рассматриваются актуальные вопросы развития навыков креативного мышления у учащихся начальных классов. Креативность, место креативного творчества в развитии общества. Содержание креативного мышления. освещаются уровни способностей, тарифы на креативное мышление, технологии развития навыков креативного мышления.

Ключевые слова: педагогика, креативность, креативное творчество, проблема, решение, гипотезы, мышление, способность, потенциальная возможность.

Approaches: Annotation. In this article, topical issues of development of creative thinking skills in primary school students. Creativeness, the role of creative creativity in the development of society. Creative thinking composition. skill levels, creative thinking tariffs, technologies for the development of creative thinking skills are illuminated.

Key words: pedagogy, creativeness, creative creativity, problem, solution, hypotheses, thinking, ability, potential opportunity.

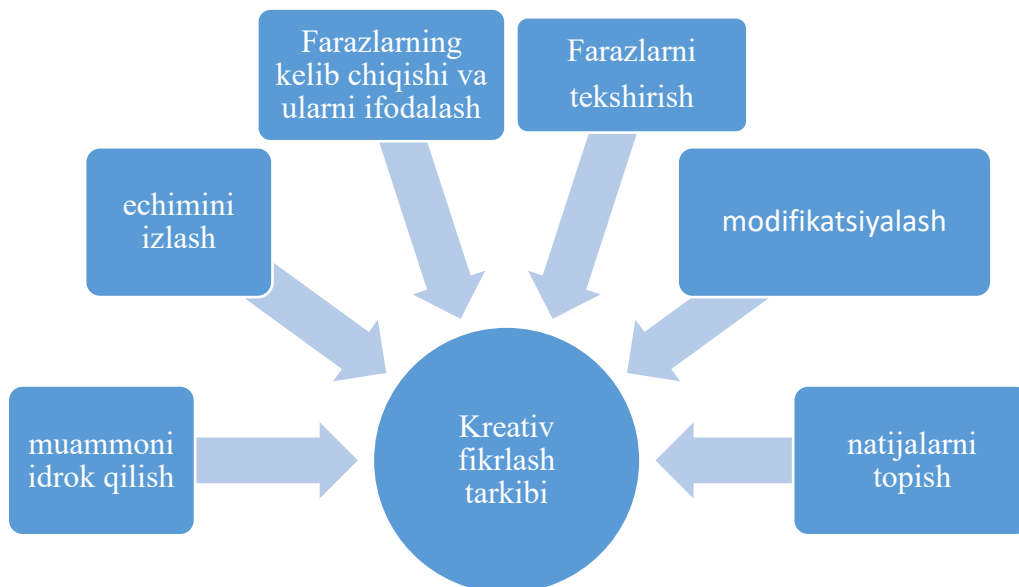
Bugungi kun davrda har bir jamiyat a‘zosining ijtimoiy faolligini kuchaytirish masalasi dolzarb hisoblanmoqda. Ijtimoiy faol shaxsning turli munosabatlarda erkin va manfaatli ishtirokida XXI asr ko‘nikmalari zarur omillardan hisoblanadi. Xususan, qaror qabul qilish, tezkor moslashuvchanlik, kreativlik kabi zamonaviy shaxs uchun zarur ko‘nikmalarni yosh davrlarda shakllantirish zamonaviy pedagogikaning dolzarb va yechimini kompleks hal etish taqozo etiluvchi muammolaridandir.

Ma‘lumki, kreativlik, kreativ ijodkorlikning jamiyat rivojlanishidagi o‘rni jahon madaniyatining hamma davrlari mutafakkirlarining e‘tiborini tortgan. Shu bilan birga, hozirgi zamon pedagogikasi va psixologiyasida kreativlikning umumiy va xususiy jihatlarini tadqiq etish o‘zining dolzarbligini yo‘qotmadi va aksincha, D.B. Bogoyavlenskayaning so‘zlariga ko‘ra, hali ham psixologiya va pedagogikaning “Eng yaqin rivojlanish nuqtasida” turibdi. Shu bilan bog‘liq ravishda tadqiq qilinayotgan kreativ fikrlash yoki kreativ fikrlash jarayonini uning tarixiy qarashlarda o‘rganishni maqsadga muvofiq deb hisobladik.

Kreativlik bo‘yicha tadqiqotlar bir necha o‘n yilliklar davomida faol olib borilayotgan bo‘lishiga qaramay, to‘plangan ma‘lumotlar bu hodisani tushunishni ravshanlashtirishdan ko‘ra,

chalkashtirmoqda, deb to‘g‘ri ta’kidlaydi S.S.Stepanov. U yozadiki, qirq yil oldin kreativlikning 60 tadan ko‘p ta’riflari tavsiflangan edi, hozirga kelib esa, ularni sanab chiqish imkoni yo‘q ekanligini aytishning o‘zi yetarli. Bunda ayrim tadqiqotchilar “Kreativlikning nima ekanligini tushunish jarayonining o‘zi kreativ hatti-harakatni talab qiladi”, deb ta’kidlaydilar. Kreativ ijodiy ishning tarkibida quyidagilar ajratiladi:

- 1) muammoni idrok qilish;
- 2) yechimini izlash;
- 3) farazlarning kelib chiqishi va ularni ifodalash;
- 4) farazlarni tekshirish;
- 5) ularni modifikatsiyalash (ko‘rinishi, shakli, turi, xili, holati va h.k.ni o‘zgartirish);
- 6) natijalarni topish.

Boshqachasiga aytganda, Ye.P. Torrensning fikricha, kreativlik muammolarga, bilimlarning yetishmasligi yoki ulardagi ziddiyatlarga yuqori sezgirlikni, bu muammolarni aniqlash, ularning yechimini farazlarni ilgari surish asosida izlash, farazlarni tekshirish va o‘zgartirish, yechim natijasini ifodalash bo‘yicha harakatlarni o‘z ichiga oladi. Umuman olganda, kreativlik tushunchasi keng ma’noda ijod qilish qobiliyatini – yangi g‘oyalarni hosil qilish va masalalarni hal qilishning nostandart usullarini topish, tafakkurning stereotip usullaridan voz kechishni bildiradi. Odamning qobiliyatlari shu qobiliyatlarning ilk nishonalari asosida muayyan faoliyat jarayonida shakllanadi. Ilk nishonalar odamning tug‘ma fiziologik xususiyatlari sifatida qobiliyatlarning shakllanishi va rivojlanishi uchun asos (zamin) hisoblanadi. Bunday xususiyatlarga miya, sezgi a‘zolari va boshqalar tuzilishining o‘ziga xosliklari misol bo‘lishi mumkin. Qobiliyatlar rivojlanishining yuqori sifat darajalarini, odatda, iste’dod va daholik deb nomlanadi. Shunday qilib, agar qobiliyat bitta odamga boshqalardan farq qilgan holda xos bo‘lib, shaxsning alohida va betakror individual xarakteristikasi deb hisoblansa, bundan esa, har xil odamlarda har turli qobiliyatlar va ularning turli ko‘rinishlari mavjudligi ko‘rinib turibdi.

Qobiliyatlarning quyidagi darajalari ajratiladi:

1) reproduktiv (bilimlarni o‘zlashtirish, faoliyatni egallashda yuqori layoqatni ta’minlaydi);

2) kreativ-ijodiy (biror yangi, original, nostandart yangilik yaratishni ta’minlaydi) .

Kreativ ijodiy darajani kreativ ijodiy qobiliyatlar asosida ko‘rib chiqish mantiqqa to‘g‘ri bo‘ladi, kreativ ijodiy qobiliyatlarga nisbatan fanda ham birmuncha turli qarashlar mavjud.

Yuqorida keltirilgan ta’riflardan ko‘rinib turibdiki, hamma manbalar kreativlik bilan kreativ fikrlash qilishga qobiliyatni bog‘laydilar. Shu bilan birga, “Fikrlash va shaxsiy sifatlarning qandaydir yig‘indisi”, deyilgan ko‘p marta uchraydigan xarakteristika, bizningcha, mazmun jihatidan puxta emas, zaif tafsilotli va uni o‘lchash mumkinligi ishonchli emas. Yana bir jihati: bir qator mualliflar kreativlikni kreativ fikrlash qilish uchun yetilgan qobiliyat sifatida qarasalar – boshqalari faqatgina imkoniyatlar (potentsial) sifatida qaraydilar.

Kreativlik ta’riflarining barcha xilma-xilligida (yangi g‘oyalarni, yangi kombinatsiyalarni yaratish, stereotip fikrlash usullaridan voz kechish, taxminlarni ilgari surish va sh.k.) ularning yakuniy xarakteristikasida nimadir yangini, originalni yaratish qobiliyati ta’kidlanadi.

Misol tariqasida quyidagi topshiriqlardan namunalar keltiriladi:

1. Er o‘z o‘qi atrofida bir marta aylanib chiqishi uchun qancha vaqt sarflanishini berilgan chizmadagi kataklarni yo‘nalish orqali toping.

2. Suzib yuruvchi muzlarni o‘zbek alifbosi tartibida harflarni toping hamda yashiringan so‘zni toping.

Xulosa qilib ta’kidlaymizki, bolaning kreativligi shakllanadigan pedagogik sharoitlarning (ijtimoiy-pedagogik va tashkiliy-pedagogik sharoitlarni qo‘shgan holda) o‘rnini tan olish – diagnostikaning ixtisoslashtirilgan metodlarini yaratish, kreativlikning me’yorlarini va rivojlanish darajalarini belgilash hamda tajriba-sinov dasturlarini ishlab chiqish va sinovdan o‘tkazish zarurligini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi «O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar Strategiyasi to‘g‘risida»gi PF-4947-son Farmoni.–O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017 y., 5-son, 70-modda. [//www.lex.uz](http://www.lex.uz)

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 5-iyuldagi “Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O‘zbekiston Yoshlar ittifoqi faoliyatini qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida”gi PF-5106-sonli Farmoni [//www.lex.uz](http://www.lex.uz)

3. Azizxodjaeva. N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. –T. : 2006. – B. 156

4. Aliqulova M.M., Hakimov N.H., Qurbonov B.N. “boshlang‘ich va yuqori sinflar ta’lim jarayonini ijtimoiy pedagogik loyihalashtirish metodikasi” uslubiy qo‘llanma. – Toshkent: 2015.

5. Asqarova O‘., Nishonov M., Kurbanova Z., Muminova D. Pedagogik va psixologik fanlarni o‘qitish metodikasi. Darslik. – T.: 2019.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КЕЙС-ТЕХНОЛОГИИ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

Эргашева Асалбону Эркин кизи

*Старший преподаватель национального института
педагогического мастерства имени А. Авлони*

Аннотация. Кейс-метод, как инновационная образовательная технология, представляет собой инструмент активного обучения, направленный на формирование у обучающихся навыков аналитического и критического мышления, способности к самостоятельному принятию решений и креативной деятельности. Применение кейс-технологии позволяет преподавателю придать проблемным вопросам новое звучание, стимулируя учащихся к поиску нестандартных решений и критической оценки различных альтернатив. Данная методика особенно актуальна в контексте преподавания гуманитарных дисциплин, таких как русский язык и литература, где особое внимание уделяется развитию языковой компетенции, критического восприятия текстов и творческого самовыражения.

Ключевые слова: кейс, технология, проблемная ситуация, критическое мышление, самостоятельное решение.

Исторические аспекты и теория кейс-метода

Кейс-метод зародился в начале XX века на базе Гарвардской школы бизнеса. Происхождение термина исследователи трактуют двояко: одни связывают его со словом *case* (портфель, чемодан), другие — с латинским *casus* (случай, происшествие). Основой метода является принцип прецедента или случая (*case study*), что предполагает изучение конкретной практической ситуации с целью выявления проблем, анализа альтернативных решений и формирования компетентного решения.

Изначально кейс-метод широко применялся в подготовке студентов MBA и преподавался на курсах экономических и бизнес-дисциплин. В последующем его адаптация на территории России началась с ведущих университетов, включая МГУ, а затем распространялась на специализированные курсы профессиональной подготовки и переподготовки педагогических и управленческих кадров.

Ключевой особенностью кейса является отсутствие единственно правильного решения. В реальных условиях практической деятельности может существовать несколько эффективных способов решения одной и той же проблемы. В данном контексте основной целью преподавателя является формирование у учащихся системы знаний, не разрозненной, а взаимосвязанной, что создает базу для аналитического и творческого мышления.

На уроках русского языка и литературы кейс-метод используется для расширения словарного запаса, углубленного анализа художественных текстов, развития способности к творческому выражению собственных идей посредством устной и письменной речи. В отличие от традиционных подходов, где сочинения и рефераты часто представляли собой механическое переписывание учебного материала, кейс-технология обеспечивает условия

для самостоятельного осмысления текста и критического анализа литературных произведений, открывая широкий спектр интерпретаций.

Особое внимание уделяется развитию навыков критического мышления и независимого принятия решений, что является универсальной компетенцией, необходимой как в академической, так и в профессиональной среде. Преподаватель, используя кейсы, не просто передает знания, а создает условия для формирования у учащихся интеллектуальной гибкости, умения работать как индивидуально, так и в группе, а также коммуникативных и социальных навыков.

Кейс представляет собой описание практической или учебной ситуации, не имеющей однозначного решения, актуализирующей комплекс знаний, необходимых для анализа и выработки решения. Кейс может быть представлен в различных формах: от кратких текстовых фрагментов до развернутых многостраничных документов.

Простейший вариант кейса включает отрывок художественного произведения с морально-нравственной проблематикой, требующей прогнозирования дальнейшего развития событий. Примером может служить рассказ Л. Н. Толстого «После бала» или «Детство», где анализируется поступок чувствительного мальчика, поддающегося негативному давлению сверстников. Задание учащихся заключается в обсуждении альтернативного поведения героя и возможных последствий такого выбора.

Кейс-метод позволяет интегрировать в учебный процесс различные педагогические подходы, включая:

- метод проектов;
- ролевые игры;
- ситуативный анализ;
- мозговой штурм;
- дискуссии и групповые обсуждения.

Преимущества применения кейсов включают:

- развитие аналитического и критического мышления;
- формирование умения работать с информацией и оценивать альтернативные решения;
- повышение мотивации к изучению дисциплины;
- развитие коммуникативных и творческих компетенций.

Классификация кейсов по уровню сложности

1. **Кейс первой степени сложности** — предполагает практическую ситуацию с возможностью решения. Примеры: согласие или несогласие с оценками литературного критика, интерпретация действия героя.

2. **Кейс второй степени сложности** — требует анализа ситуации и поиска решения на основе текстового материала. Примеры: определение причин появления темы «лишнего человека» или «маленького человека» в русской литературе XIX века.

3. **Кейс третьей степени сложности** — предполагает самостоятельное определение проблемы и поиск пути решения. Пример: анализ пьесы А. Н. Островского «Гроза» с выявлением основной темы и проблем произведения.

Решение кейсов может осуществляться индивидуально, в парах или группах, а результаты демонстрироваться в форме презентаций, эссе, проектов или аналитических справок.

Примеры кейсов и их использование

Пример 1: А. П. Чехов «Хамелеон»

Тема: «Хамелеон» как социальное явление.

Задачи:

1. Определить, почему произведение получило такое название.
2. Сопоставить выражение «семь пятниц на неделе» и понятие «хамелеон».
3. Проанализировать поступки полицейского Очумелова и других героев с точки зрения изменчивости поведения.
4. Подготовить инсценировку эпизода и обсудить результаты работы.

Пример 2: В. Г. Распутин «Уроки французского»

Ситуация: анализ эпизода из фильма по произведению, где учительница и ученик отвлечены игрой, не замечая директора школы.

Задачи: студенты решают ситуацию, выступая в роли директора, а затем сравнивают свои решения с авторским сценарием.

Пример 3: Н. В. Гоголь «Ревизор»

Задачи:

- написать альтернативное продолжение пьесы;
- проанализировать открытый финал и позиции персонажей;
- обсудить интерпретации критиков (В. Г. Белинский, Ю. Манн) и сформулировать собственное мнение.

Пример 4: Н. Рубцов «Звезда полей»

Задачи:

- подготовка биографического материала о поэте;
- создание презентаций и видеороликов;
- ассоциативный анализ стихотворения;
- творческая работа: эссе, музыкальные композиции, рисунки и письма автору.

Организация работы с кейсами

Этапы работы с кейс-технологией:

1. Определение раздела учебной программы и образовательных целей.
2. Формулирование задачи и выявление проблемы.
3. Создание обобщенной модели ситуации.
4. Поиск аналогов в реальной жизни или литературе.
5. Определение методов сбора информации и техники анализа.
6. Выбор критериев оценки результатов.
7. Апробация кейса в учебном процессе.

Методы и приемы работы: моделирование, системный анализ, мыслительный эксперимент, описание, классификация, ролевые игры, мозговой штурм, дискуссия.

Преимущества для преподавателя: доступ к современным методическим материалам, гибкая организация учебного процесса, оптимизация времени подготовки, повышение

квалификации, возможность внедрения элементов учебного процесса во внеурочной деятельности.

Преимущества для учащихся: работа с дополнительными материалами, доступ к консультациям, самостоятельная подготовка ко всем видам контроля, групповое взаимодействие, освоение информационных технологий.

Заключение

Кейс-метод является эффективным инструментом формирования индивидуальности и нестандартного мышления учащихся. Несмотря на трудоемкость разработки и проведения кейсов, достигнутый результат в виде повышения уровня аналитических, коммуникативных и творческих навыков учащихся является значительной педагогической ценностью.

В словах Л. Н. Толстого «Знание только тогда знание, когда оно приобретено усилиями своей мысли, а не одной памятью» отражается суть применения кейс-технологии: активное, самостоятельное и критическое освоение знаний является основой современного образовательного процесса.

Список литературы

1. Гаврилова, Т. А., Муромцев, Д. И. Интеллектуальные технологии в менеджменте: инструменты и системы. СПб.: Высш. шк. менеджмента, 2007. 488 с.
2. Гладких, И. В. Методические рекомендации по разработке учебных кейсов. Вестн. Санкт-Петерб. ун-та, 2005, вып. 2, № 16, с. 169–194.
3. Друкер, П. Рождение новой организации. Управление знаниями, М., 2006.
4. Управление знаниями в корпорациях / Б. З. Мильнер [и др.]; под ред. Б. З. Мильнера. М.: Дело, 2006. 304 с.
5. Икуджиро, Н., Хиротака, Т. Компания создатель знания. Зарождение и развитие инноваций в японских фирмах. М.: Олимп-Бизнес, 2011. 384 с.

INKLYUZIV VA BOSHLANG‘ICH SINFDAGI O‘QUVCHILAR FAOLLIGINI OSHIRUVCHI METODLAR VA USULLAR.

D. A. Ahmedova

*NVPMM metodik xizmat ko‘rsatish bo‘limi
boshlang‘ich ta‘lim metodisti*

Annotatsiya. Maqola hozirgi kunda dolzarb bo‘lgan alohida ta‘lim ehtiyojlari bor bo‘lgan o‘quvchilarga bilim berishdagi ayrim yangiliklar, darslar sifatini oshirish uchun xizmat qiladigan o‘quv materiallari, metodlar va usullar jamlanmasi berilgandir. Inklyuziv ta‘lim bo‘yicha bilim, ko‘nikma va malakalarning ijobiy tomonlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Inklyuziv ta‘lim, maqsad va vazifalari, inklyuziv sinf, boshlang‘ich tayanch korreksion sinfi.

Abstract. The article presents some innovations in teaching students with special educational needs that are relevant today, a collection of educational materials, methods and methods that serve to improve the quality of lessons. The positive aspects of inclusive education knowledge, skills and competencies are highlighted.

Абстрактный. В статье представлены некоторые актуальные на сегодняшний день новации в обучении учащихся с особыми образовательными потребностями, сборник учебных материалов, методов и методов, служащих повышению качества уроков. Выделены положительные стороны знаний, навыков и компетенций инклюзивного образования.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan barcha islohotlar zamirida, eng avvalo, kelajak avlodning barkamol bo‘lib ulg‘ayishi, hech kimdan kam bo‘lmay dunyo arenalarini zabt etishga qodir farzandlar bo‘lib yetishishi kabi dolzarb masalalarni hal etish turadi. Ayniqsa, yetim va otasiz qaramog‘isiz qolgan, nogiron, rivojlanishida nuqsoni bor bolalarning ijtimoiy himoyasi hamisha davlat va jamiyatning ustuvor vazifasi hisoblangan. Ushbu vazifani amalga oshirish borasida O‘zbekiston Respublikasida rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan kishilarning huquq va erkinliklarini, teng imkoniyatlarini ta‘minlash, turmush faoliyatidagi cheklanish, chegaralarni bartaraf etish, ta‘limni tashkil etish va boshqarishga zamonaviy yondashuv, uning sifati va samaradorligini oshirish, jamiyatda aholining turli qatlamlari uchun ta‘limning uzviylik va uzluksizligini ta‘minlash borasida talaygina ishlar amalga oshirib borilmoqda. Bolalik bosqichida inson psixologo-pedagogik jihatdan kuchli ta‘sirlanadi. O‘shirib kelayotgan bola organizmi, uning miya tuzilishining ichki imkoniyatlari chegarasizligini inobatga olgan holda tashkil etilgan korreksion-pedagogik, psixologik hamda tibbiy ishlar bolaning birlamchi nuqsonini kamaytirib, ikkilamchi nuqsonlarning oldini olishga yordam beradi. Bularning hammasi rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolani mustaqil, hech kimga qaram bo‘lmagan holda hayot kechirishga tayyorlash omillaridir. Bolalarning ijtimoiy reabilitatsiyasi (tiklash) va ijtimoiy adaptatsiyasi (moslashuvi) – bu nafaqat qalbdagi sifatlarni, balki yangi texnologiya va innovatsiyalarning paydo bo‘lishi bilan tadariv rivojlanib boradigan bu nozik sohada professional yondashuvni talab qiladigan sarmashaqqat mehnatidir. Bu sohaning takomillashuvida nogironligi bo‘lgan bolalar bo‘yicha idoralararo muhtoj bolalarning ijtimoiy moslashuvi holatini o‘rganish bo‘yicha tadqiqotlar olib borildi.

Keling eng avvalo, inklyuziv ta’lim nima ekanligi haqida tanishib chiqamiz.

Inklyuziv ta’lim — alohida ta’lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma -xilligini hisobga olgan holda barcha ta’lim oluvchilar uchun ta’lim tashkilotlarida ta’lim olishga bo’lgan teng imkoniyatlarni ta’minlangan xolda beriladigan ta’lim.

Inklyuziv ta’lim sinfi - maktabdagi alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarning boshqa (sog’lom) bolalar bilan teng huquqli va birgalikdagi ta’lim olishlari shaklida tashkil etilgan sinf.

boshlang’ich tayanch korreksion sinfi — maktabda alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalar uchun alohida tashkil etiladigan boshlang’ich sinf;

o’quvchilar — inklyuziv ta’lim va boshlang’ich tayanch korreksion sinflarda tahsil olayotgan sog’lom yoki alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalar

Inklyuziv ta’limning maqsadi — alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan o’quvchilar uchun maktabda maxsus vosita va metodlarni qo’llash orqali maxsus pedagoglarni jalb etgan holda to’siqsiz moslashtirilgan ta’lim muhitini yaratish, ularning jamiyatga samarali moslashuvi hamda to’laqonli uyg’unlashuviga xizmat qiladigan sifatli umumiy o’rta ta’lim berishni ta’minlashdan iborat.

Maktablar alohida ta’lim olish ehtiyoji bo’lgan bolalar va ularning ota-onalariga korreksion pedagogik yordam olishida va kasbga yo’naltirishda har tomonlama yordam ko’rsatadi.

Inklyuziv ta’limning **vazifalari** quyidagilardan iborat:

- rivojlanishning turli imkoniyatlariga ega bo’lgan o’quvchilar uchun har qanday kamsitilishni istisno qiladigan, barcha bolalarga teng munosabatda bo’lishni ta’minlaydigan yagona moslashtirilgan ijtimoiy muhitni yaratish;
- jamoatchilik hamda ta’lim jarayonining barcha ishtirokchilarida alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan o’quvchilar muammolariga nisbatan bag’rikenglik munosabatini shakllantirish;
- ta’lim jarayonida sog’lom bolalar bilan bir qatorda alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarning aqliy va ijtimoiy salohiyatlarini rivojlantirish;
- barcha o’quvchilar uchun davlat ta’lim standartlariga muvofiq umumiy o’rta ta’lim dasturlarini o’zlashtirish uchun imkoniyat yaratish;
- o’quvchilarning har tomonlama rivojlanishi, emotsional-irodaviy sohasi, bilish faoliyatini faollashtirish, ijtimoiy ko’nikma va salohiyatini shakllantirish uchun shart-sharoitlar yaratish;
- alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarni tarbiyalayotgan oilalarga maslahat yordami berish hamda ota-onalarni farzandlariga ta’lim-tarbiya berish, pedagogik texnologiyalar, ta’lim-tarbiya metod va vositalarini qo’llash sohasida xabardorlik darajasini oshirish, ularni psixologik-pedagogik jihatdan qo’llab-quvvatlash.

Bolalarning qobiliyatlaridan va holatidan qat’i nazar ularning barchasiga sifatli ta’lim taqdim etilishi kerak. Bu ta’limda ko’proq o’qishda, o’rganishda imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlanadi. Umuman olganda, inklyuziv ta’lim umumiy ta’limni rivojlantirish jarayoni bo’lib, u barcha uchun ta’limning mavjudligini nazarda tutadi, bu alohida ehtiyojli bolalarning ta’lim olish imkoniyatini ta’minlaydi. Nima uchun imkoniyati cheklangan bolalar o’z uylaridan, ota - onalaridan, yaqinlaridan uzoqda maxsus ixtisoslashtirilgan maktablarda o’qishlari kerak? Ularning ham o’z uylaridan, ota-onalarining bag’ridan o’z uylariga yaqin bo’lgan maktablarda ta’lim olishga haqlari bor.

Inklyuziv ta’limning imkoniyati cheklangan bolalar uchun afzalliklari:

- Boshqa bolalar bilan teng ravishda jamiyatga qo’shilish qobiliyati;
- Sifatli ta’lim olish hamda kelajakda Universitetlarda o’qish, o’zi xohlagan kasbni tanlash va mana shu kasb doirasida ishlash, jamiyatning to’laqonli va mustaqil a’zosi bo’lish imkoniyati;

- Oddiy bolalar hamdardlik, sabr-toqat, bag‘rikenglik kabi insoniy fazilatlarni rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar;
- Bolalarning ota-onlari uchun ham qulay bo‘ladi. Farzandlari har doim o‘zlarining nazoratlari ostida bo‘ladi.

Inklyuziv ta’limning afzalliklari bo‘lgani kabi kamchiliklari ham mavjud. Masalan: maxsus ehtiyojli bolalar uchun zarur bo‘lgan pedagog, psixologlar hamda boshqa mutaxassislarning yetishmasligi, o‘quv binolarining ehtiyojli bolalar imkoniyatidan kelib chiqqan holda jihozlanmaganligi, maxsus darslarning yetishmasligi va boshqalar.

Inklyuziv sinflarda ta’lim beradigan pedagoglar uchun quyidagi metod va tavsiyalar asosida dars tashkil qilishlari bilan dars jarayonining sifatida yanada oshishi mumkin.

Inklyuziv ta’lim — bu barcha bolalarga, jumladan imkoniyati cheklangan o‘quvchilarga ham ta’lim olish imkonini beradigan yondashuvdir. Bunda **o‘quvchilarning individual ehtiyojlari, qiziqishlari va imkoniyatlari** hisobga olinadi.

Quyida **inklyuziv ta’limda qo‘llanadigan metodlar** haqida batafsil ma’lumot beraman:

1. **“Yashil-qizil”** kartochkasi bunda alohida ta’limga ehtiyoji bor bo‘lgan o‘quvchilar tomonidan o‘qituvchisini e’tiborini jalb qilishga qaratiladi.

2. **“Savatchani to‘ldiring”** metodi. Bunda o‘quvchi yoshiga va o‘zlashtirishga mos bo‘lgan topshiriqlar beriladi va o‘quvchi individual o‘zlashtirgani asosida tarqatma materiallarini kerakli savatlarga solib chiqadi.

Matematika fani uchun

O‘qish savodxonligi fani uchun (“O” tovushi ishtirok etgan mevani savatga soling)

3. **“Tuzaman”** metodi. Bunda o‘quvchining yoshiga va o‘zlashtirishiga mos bo‘lgan kartochkalar taqdim etiladi. O‘quvchi o‘rganilayotgan mavzu doirasida topshiriqlarni bajarishi kerak bo‘ladi.

4. **“Rasmlar so‘zlaydi”** metodi. Bunda o‘qish savodxonligi, ona tili, matematika va tabiiy fanda mavzuga oid rasm va topshiriqlardan foydalanib ko‘rgazma yordamida mashg‘ulot sifatini oshirishiongiz mumkin.

5. **“Topqir bolajon”** metodi. Bu

“Mening so‘zim” metodining mohiyati

- Har bir o‘quvchiga **bir so‘z yoki qisqa jumla** aytish imkoniyati beriladi.
- O‘quvchilar navbat bilan gapiradi, hech kim chetda qolmaydi.
- Bu metod ayniqsa **inklyuziv sinflarda**, ya’ni nutqida muammosi bo‘lgan, ijtimoiylashishda qiynalayotgan yoki passiv bolalarni faollashtirishda qo‘l keladi.

Qanday qo‘llanadi?

1. **O‘qituvchi mavzuni e’lon qiladi** (masalan: “Do‘stlik”, “Tabiat”, “O‘yinchoqlar”, “Bugungi kayfiyatim”).

2. Har bir bola shu mavzu bo‘yicha **“mening so‘zim”ni aytadi**.

o Masalan, “Do‘stlik” mavzusi bo‘lsa: kimdir “yordam”, boshqasi “mehr”, yana boshqasi “o‘yin” deb aytishi mumkin.

3. O‘qituvchi ularning so‘zlarini taxtaga yozib boradi (agar bola yozolmasa, rasmlar yoki belgilar bilan ifodalash mumkin).

4. Oxirida umumiy “so‘z buluti” yoki kichik hikoya yaratiladi.

Inklyuziv ta’limda afzalliklari

- Har bir bola **qatnashadi**, hatto bir soʻz aytish orqali ham oʻzini ifoda etadi.
- Nutqida qiyinchilik boʻlgan bolalar ham **rivojlanishga ragʻbat oladi**.
- Nogironligi boʻlgan oʻquvchilar oʻzini sinfning toʻlaqonli aʼzosi sifatida his qiladi.
- Bolalarning **fikrlash, soʻz boyligini oshirish va muloqot qilish** koʻnikmasi shakllanadi.

Moslashtirish imkoniyatlari

- Nutqida qiynaladigan bola **rasm chizib** yoki kartochkadan foydalanib “oʻz soʻzini”

aytishi mumkin.

- Eshitishda muammosi boʻlgan bolaga mavzu yozma yoki rasmi tarzda taqdim etiladi.
- Har bir javob **ragʻbatlantiriladi** (olqish, tabassum, stikerlar).

“Yashil yoʻlakcha” metodi inklyuziv ta’limda ham qoʻllash mumkin boʻlgan samarali metodlardan biri hisoblanadi.

Metodning mohiyati:

Oʻquvchilar dars davomida ikki tomondan ikki qator boʻlib turishadi. Bir oʻquvchi (yoki kichik guruh) “yoʻlakcha”dan oʻtadi va yoʻlakcha boʻylab har bir qatorning vakillari unga savollar beradi yoki kichik vazifalar topshiradi. Yoʻlakchadan oʻtuvchi oʻquvchi ularga javob beradi.

Inklyuziv ta’limda qoʻllash imkoniyatlari:

- **Hamkorlik muhiti yaratadi.** Nogironligi boʻlgan oʻquvchilar ham sinfdoshlar bilan bir xil sharoitda qatnashadi.
- **Ijtimoiy moslashuvni ta’minlaydi.** Ular tengdoshlar bilan muloqotda boʻlishadi, fikrlarini erkin aytishga oʻrganadi.
- **Moslashuvchanlik mavjud.** Oʻqituvchi topshiriqlarni har bir bolaning imkoniyatiga qarab soddalashtirishi yoki murakkablashtirishi mumkin.
- **Oʻz-oʻzini baholashni rivojlantiradi.** “Yoʻlakcha”dan oʻtayotgan bola oʻz bilimni amalda koʻrsatadi.

Masalan: **Ona tili darsida:** “Yoʻlakcha”dan oʻtayotgan bola soʻzlarni boʻgʻinlarga boʻlishi, sinonim aytishi, gap tuzishi kerak boʻladi.

- **Matematika darsida:** Misollarni yechish, qoʻshish-ayirishni aytish, geometrik shakllarni topish.
- **Tarbiya darsida:** Toʻgʻri xulq-atvor qoidalari yoki mehr-shafqat haqida gapirish.

Shunday qilib, “Yashil yoʻlakcha” metodi inklyuziv sinflarda oʻquvchilarni faollashtirish, ularni bir-birini qoʻllab-quvvatlashga oʻrgatishda juda mos keladi.

ESK – bu qisqartma boʻlib:

- **E – Eslaymiz** (oʻquvchilar avvalgi bilimlarini esga olishadi),
- **S – Solishtiramiz** (yangi bilimni avvalgi bilim bilan taqqoslashadi, oʻxshash va farqli jihatlarini aniqlashadi),
- **K – Xulosa qilamiz** (oʻquvchilar umumlashtirishadi, oʻz xulosalarini chiqarishadi).

Metodning mohiyati:

Bu metod oʻquvchilarning mustaqil fikrlashini, taqqoslab tahlil qilishini va oʻz bilimlarini xulosalashini rivojlantiradi. Shuningdek, avvalgi bilim bilan yangi mavzu oʻrtasida bogʻlanish hosil qiladi.

Qoʻllash bosqichlari:

1. **Eslaymiz** – oʻqituvchi savol beradi, oʻquvchilar oʻzlarining avvalgi bilimlarini qaytaradilar.
2. **Solishtiramiz** – yangi mavzu materiallari taqdim qilinadi, oʻquvchilar avvalgi bilim bilan qiyoslaydilar.

3. **Xulosa qilamiz** – asosiy g‘oya umumlashtiriladi, o‘quvchilar dars bo‘yicha xulosalarini bildiradilar.

Misollar: **Ona tili darsida:** “Ot” mavzusi o‘tilgach, “Sifat” mavzusi o‘rganiladi.

- E: O‘quvchilar “ot” haqida bilganlarini eslaydi.
- S: “Ot” va “sifat”ni solishtirishadi.
- K: “Sifat otning belgisini bildiradi” degan xulosa chiqariladi.

Matematika darsida: Avval qo‘shish, keyin ayirish mavzusi.

- E: Qo‘shish qoidasi eslanadi.
- S: Qo‘shish va ayirish amallari solishtiriladi.
- K: “Qo‘shish – yig‘indini topish, ayirish – kamaytirish” degan umumiy xulosa chiqadi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, inklyuziv ta’limning zamirida *inson qadri* deb atalmish buyuk tuyg‘u yotadi. Zero, Prezidentimiz ta’kidlaganlaridek: “ Inson qadri barcha narsadan ulug‘”.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi vazirlar mahkamasining 2021-yil 12-oktyabrdagi “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida” 638-sonli qarori

2. Qodirova F., Ibadullayeva, S. N. (2022). Nutq ustida ishlashning tizimli yondashuvlari orqali eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni inklyuziv ta’limga tayyorlash. Pedagogik ta’lim innovatsiyon klasteri, 1(1), 350-352.

3. Ibadullayeva S. N., Masaliyeva, S. (2022). Inkluyziv ta’lim sharoitida maktabgacha yoshdagi bolalarning matematik tasavvurlarini rivojlantirish omillari. Inklyuziv ta’lim, 1(2), 111-b

4. Ibadullayeva S. N., Jurayeva, Z. (2021). Kar va zaif eshituvchi o‘quvchilarni inklyuziv ta’limga tayyorlashda korreksion mashg‘ulotlarning ahamiyati. Inklyuziv ta’limning dolzarb masalalari, 1(1), 35-70.

BOSHLANG‘ICH O‘QISH SAVODXONLIGIDA KOGNITIV-PEDAGOGIK INTEGRATSIYANING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Eshonkulova Hilola Rajab qizi

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich o‘qish savodxonligini shakllantirish jarayonida kognitiv va pedagogik yondashuvlarning integratsiyasi ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. O‘qish faoliyati bolaning tafakkur, idrok, xotira va e’tibor kabi kognitiv jarayonlari bilan uzviy bog‘liq ekanligi asoslab beriladi. Shuningdek, pedagogik yondashuvlar — interfaol metodlar, muammoli o‘qitish va refleksiv fikrlash orqali o‘quvchilar tafakkurini rivojlantirish yo‘llari yoritiladi. Maqolada o‘qish savodxonligini rivojlantirishda idrok, tahlil, ifoda va refleksiya jarayonlarini yagona didaktik tizimda integratsiya qildi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, o‘qish savodxonligi, kognitiv jarayon, pedagogik yondashuv, integratsiya, tafakkur, idrok, refleksiya, metakognitiv strategiya, o‘qitish metodlari.

Аннотация. В данной статье научно-теоретически анализируется интеграция когнитивных и педагогических подходов в процессе формирования начальной читательской грамотности. Обосновывается, что деятельность чтения тесно связана с такими когнитивными процессами, как мышление, восприятие, память и внимание. Кроме того, освещаются пути развития мышления учащихся через педагогические подходы — интерактивные методы, проблемное обучение и рефлексивное мышление. В статье интегрируются процессы восприятия, анализа, выражения и рефлексии в единую дидактическую систему при развитии читательской грамотности.

Ключевые слова: начальное образование, читательская грамотность, когнитивный процесс, педагогический подход, интеграция, мышление, восприятие, рефлексия, метакогнитивная стратегия, методы обучения.

Abstract. This article provides a scientific and theoretical analysis of the integration of cognitive and pedagogical approaches in the development of primary reading literacy. It substantiates that reading activity is closely connected with cognitive processes such as thinking, perception, memory, and attention. Additionally, the article highlights ways to develop students’ thinking through pedagogical approaches — interactive methods, problem-based learning, and reflective thinking. The article integrates the processes of perception, analysis, expression, and reflection into a unified didactic system for enhancing reading literacy.

Keywords: primary education, reading literacy, cognitive process, pedagogical approach, integration, thinking, perception, reflection, metacognitive strategy, teaching methods.

Hozirgi davrda boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini shakllantirish masalasi O‘zbekiston ta’lim tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. O‘qish savodxonligi — bu faqat matnni o‘qish ko‘nikmasi emas, balki o‘qilgan axborotni anglash, tahlil qilish va amaliy hayotda qo‘llash qobiliyatidir. O‘zbekiston Respublikasining “Umumiy o‘rta ta’limning davlat ta’lim standarti” da o‘qish kompetensiyasini shakllantirishda interfaol metodlardan foydalanish, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish hamda o‘qishdagi motivatsiyani oshirish asosiy mezon sifatida belgilangan[1]. Zamonaviy ta’lim nazariyasida bu jarayonning samaradorligi o‘quvchi tafakkuri, idroki, xotirasi va e’tiborini

rivojlantirish bilan bevosita bog‘liqdir. Shu boisdan boshlang‘ich sinfda o‘qish savodxonligini rivojlantirishda kognitiv va pedagogik yondashuvlarning o‘zaro integratsiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Kognitiv yondashuv bolaning bilish faoliyatini, ma’lumotni tahlil qilish va mantiqiy xulosa chiqarish jarayonlarini rivojlantirishga qaratilgan. Pedagogik yondashuv esa o‘quv jarayonini samarali tashkil etish, interfaol metodlarni qo‘llash va o‘quvchini faol fikrlashga undash bilan xarakterlanadi. Ushbu ikki yondashuvning integratsiyasi natijasida o‘quvchi o‘qish jarayonida nafaqat so‘z va gaplarni o‘qiydi, balki mazmunni chuqur anglaydi, tahlil qiladi va o‘z fikrini ifoda eta oladi.

Asosiy qism. Kognitiv asoslar. Kognitiv yondashuv inson tafakkurining shakllanishi, bilimni idrok qilish, qayta ishlash va qo‘llash jarayonlarini o‘rganadi. Bu nazariyaga ko‘ra, o‘qish jarayoni o‘quvchining bilish faoliyatini faollashtiruvchi kognitiv tizim sifatida namoyon bo‘ladi[5]. O‘qish savodxonligi jarayonida idrok, xotira va tafakkur o‘zaro bog‘liq kognitiv mexanizmlar sifatida ishlaydi[2]. Piaget o‘zining “The Psychology of the Child” asarida 7–11 yoshdagi bolalarni konkret operatsiyalar bosqichida ekanligini ta’kidlaydi, bu davrda ular matnni anglash uchun amaliy tahlil va vizual misollar orqali o‘rganadi[6]. Shuningdek, Vygotskiy “yaqin rivojlanish zonasi” konsepsiyasi orqali bolaning o‘qishdagi muvaffaqiyati uning o‘qituvchi va ijtimoiy muhit bilan muloqoti orqali shakllanishini asoslab bergan[9]. O‘qish faoliyati o‘quvchining semantik tahlil, ma’no hosil qilish, taxmin qilish va refleksiya qilish qobiliyatlarini faollashtiradi[7]. Shu sababli o‘qish savodxonligi bu faqat texnik malaka emas, balki bilish jarayonlarining murakkab tizimidir. O‘zbekistonlik olim D. Shodmonova ta’kidlaganidek, boshlang‘ich sinf o‘quvchisining o‘qish qobiliyatini rivojlantirishda diqqat, xotira va tafakkur jarayonlarini qo‘llab-quvvatlash uchun kognitiv mashqlar tizimini joriy etish samarali natija beradi[8]. Demak, kognitiv asoslar o‘qish savodxonligini chuqurlashtirishda o‘quvchining ichki tafakkur faoliyatini markazga qo‘yadi va uni tahliliy fikrlash orqali rivojlantiradi.

Pedagogik asoslar. Pedagogik yondashuv o‘qish savodxonligini shakllantirishda o‘quv jarayonining metodik va tashkiliy jihatlarini belgilaydi. Konstruktivizm nazariyasiga ko‘ra, bilim o‘quvchiga tayyor shaklda berilmaydi, balki u o‘z faoliyati davomida bilimni o‘zi yaratadi[3]. Shu bois, o‘qituvchi ta’lim jarayonida “bilim manbai” emas, balki “yo‘naltiruvchi” (fasilitator) sifatida faoliyat yuritadi. Vygotskiy pedagogik jarayonda ijtimoiy muloqot va hamkorlikning ahamiyatini alohida qayd etadi — bola yangi bilimni o‘zlashtirishda o‘qituvchi va tengdoshlari bilan muloqotda bo‘ladi. Anderson va Pearson esa o‘qituvchi faoliyatining asosiy vazifasi o‘quvchini o‘qish jarayonida bilim sxemalarini faollashtirish orqali chuqur tushunishga yo‘naltirishdan iboratligini ta’kidlaydi. Shuningdek, Nazarov o‘z tadqiqotida boshlang‘ich o‘qish darslarida “fikir xaritasi”, “savol-javob zanjiri” va “refleksiya kundaligi” kabi metodlar o‘quvchining tahliliy tafakkurini faollashtirishini amaliy tajribalar orqali isbotlagan[4].

Pedagogik asoslarning markazida o‘quvchini o‘qish jarayonining faol subyekti sifatida shakllantirish, mustaqil o‘qish, tahlil va fikr bildirish malakasini rivojlantirish yotadi. Kognitiv va pedagogik asoslarning integratsiyasi. Kognitiv va pedagogik yondashuvlarning integratsiyasi o‘qish savodxonligi jarayonini kompleks tizim sifatida shakllantiradi. Bu uyg‘unlik natijasida o‘quvchi o‘qish jarayonida idrok (kognitiv bosqich), ma’no tahlili (metakognitiv bosqich) va ifoda (pedagogik bosqich) faoliyatlarini bir tizimda amalga oshiradi.

Kognitiv-pedagogik integratsiyaning didaktik integratsiyaning ichki tizimi uch osqichdan iborat:

1-bosqich: Kognitiv faollashuv

(idrok – e’tibor – asosiy ma’no ajratish)

→ Matnga kirish savollari, semantik yo’naltirish, motivatsion vazifalar.

2-bosqich: Metakognitiv ishlov

(tahlil – solishtirish – taxmin qilish – nazorat)

→ Matnni tahlil qilish, asosiy g’oyalarni topish, sabab-oqibatni aniqlash.

3-bosqich: Pedagogik ifodalanish

(taqdim qilish – izohlash – fikr bildirish – refleksiya)

→ O’quvchining fikrini og’zaki yoki yozma shaklda bayon etishi, guruhli bahs.

Bu tizimda kognitiv jarayonlar ichki mental tizim, pedagogik jarayonlar esa tashqi boshqaruv tizimi sifatida ishlaydi va o’qish savodxonligi shu ikki tomonlama ta’sir orqali shakllanadi.

Ta’lim jarayonidagi kognitiv-pedagogik integratsiya:

O’quvchining matnni yuzaki emas, chuqur anglashiga xizmat qiladi.

Bilimni semantik qayta ishlashni kuchaytiradi.

Tafakkur madaniyatini shakllantiradi.

Refleksiv o’qish ko’nikmalarini rivojlantiradi.

Mustaqil fikrlashni rag’batlantiradi.

Bu integratsiya natijasida o’qish savodxonligi “bilish + didaktik boshqaruv sintezi” sifatida namoyon bo’ladi. Xulosa. Boshlang’ich o’qish savodxonligini rivojlantirishda kognitiv-pedagogik integratsiya yondashuvi ta’lim jarayonining samaradorligini oshiruvchi ilmiy-nazariy asos sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Integratsiya natijasida o’quvchi o’qish jarayonida faqat matnni tushunmay, balki uni tahlil qiladi, baholaydi va o’z fikrini asoslay oladi. Bu yondashuv o’quvchining tafakkur madaniyatini rivojlantirish, mustaqil fikrlash va refleksiv o’qishni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Umumiy o’rta ta’limning davlat ta’lim standarti. *O’zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirining 2021 yil 17 dekabrda 406 son buyrug’iga 1-ilova.*

2. Anderson, R. C., & Pearson, P. D. (1984). A schema-theoretic view of basic processes in reading comprehension. In P. D. Pearson (Ed.), *Handbook of Reading Research* (pp. 255–291). New York: Longman.

3. Bruner, J. (1996). *The Culture of Education*. Cambridge, MA: Harvard University Press. (pp. 21–23).

4. Nazarov, K. (2019). *Boshlang’ich ta’limda o’qish darslarini tashkil etish metodikasi*. Toshkent: TDPU nashriyoti. (78–80-b.).

5. Neisser, U. (1967). *Cognitive Psychology*. New York: Appleton-Century-Crofts. (pp. 11–14).

6. Piaget, J. (1972). *The Psychology of the Child*. New York: Basic Books. (p. 94).

7. Pressley, M. (2002). *Comprehension strategies instruction: Teaching metacognitive awareness*. Newark, DE: International Reading Association. (pp. 109–116).

8. Shodmonova, D. (2021). *Kognitiv psixologiya asoslari*. Toshkent: TDPU. (42–46-b.).

9. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press. (pp. 86–90).

INNOVATIVE APPROACHES TO LANGUAGE TEACHING THROUGH DIGITAL TECHNOLOGIES

Nurtayeva Zebuniso Murodali qizi

A. Avloniy National Institute of Pedagogical Skills, Uzbekistan

Abstract. The integration of digital technologies in language education has transformed traditional teaching approaches, providing interactive, learner-centered, and personalized learning experiences. This paper explores contemporary methods of teaching languages through digital tools, including blended learning, mobile-assisted language learning (MALL), gamification, and virtual/augmented reality applications. Drawing on research from TESOL scholars and practical case studies from Uzbekistan, the study highlights the benefits of these tools in increasing student engagement, motivation, and language proficiency, while also discussing challenges such as digital literacy gaps and unequal access. Practical recommendations are provided for effective implementation, emphasizing the strategic combination of technology with evidence-based pedagogical practices to optimize language learning outcomes.

Keywords: Digital Technologies, Language Teaching, TESOL, Blended Learning, Mobile-Assisted Language Learning (MALL), Gamification, Virtual Reality (VR), Augmented Reality (AR), Uzbekistan

Annotatsiya: Raqamli texnologiyalarning til o‘qitishga integratsiyasi an’anaviy ta’lim usullarini tubdan o‘zgartirib, interaktiv, o‘quvchi markazli va shaxsiylashtirilgan o‘quv tajribasini yaratdi. Ushbu maqolada raqamli vositalar yordamida til o‘qitishning zamonaviy yondashuvlari, jumladan, aralash (blended) ta’lim, mobil yordamida til o‘qitish (MALL), o‘yinlashtirish (gamification) va virtual/qo‘shimcha haqiqat (VR/AR) dasturlari tahlil qilinadi. TESOL tadqiqotlari va O‘zbekistondagi amaliy misollar asosida ushbu yondashuvlarning talabalarning ishtiroki, motivatsiyasi va til ko‘nikmalarini oshirishdagi foydalari ko‘rsatib o‘tiladi. Shuningdek, raqamli savodxonlik yetishmasligi, texnologiyaga tengsizlik va pedagogik moslashuv zarurligi kabi muammolar ham muhokama qilinadi. Raqamli vositalarni samarali qo‘llash bo‘yicha amaliy tavsiyalar berilgan bo‘lib, texnologiyani dalillarga asoslangan ta’lim amaliyotlari bilan strategik uyg‘unlashtirish orqali o‘quv natijalarini optimallashtirish tavsiya etiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar to‘g‘ri qo‘llanilganda dinamik, inklyuziv va samarali til o‘qitish muhiti yaratadi hamda o‘quvchilarni real muloqotga tayyorlaydi.

Kalit so‘zlar: Raqamli texnologiyalar, Til o‘qitish, TESOL, Aralash ta’lim, Mobil yordamida til o‘qitish (MALL), O‘yinlashtirish (Gamification), Virtual haqiqat (VR), Qo‘shimcha haqiqat (AR), O‘zbekiston

Аннотация: Интеграция цифровых технологий в преподавание языков радикально изменила традиционные методы обучения, обеспечивая интерактивный, ориентированный на учащегося и персонализированный образовательный опыт. В данной статье рассматриваются современные подходы к преподаванию языков с использованием цифровых инструментов, включая смешанное обучение (blended learning), обучение с мобильной поддержкой (MALL), геймификацию и приложения виртуальной/дополненной реальности (VR/AR). Основываясь на исследованиях TESOL и практических примерах из Узбекистана, изучаются преимущества этих подходов в повышении вовлеченности

студентов, мотивации и языковой компетенции. Также обсуждаются проблемы, такие как недостаточная цифровая грамотность, неравный доступ к технологиям и необходимость педагогической адаптации. Приводятся практические рекомендации по эффективному внедрению цифровых инструментов, подчеркивая стратегическую интеграцию технологий с доказательными педагогическими практиками для оптимизации результатов обучения.

Ключевые слова: Цифровые технологии, Преподавание языков, TESOL, Смешанное обучение, Обучение с мобильной поддержкой (MALL), Геймификация, Виртуальная реальность (VR), Дополненная реальность (AR), Узбекистан

Introduction

In the 21st century, digital technologies have revolutionized education, offering unprecedented opportunities for language learning. Traditional methods, while foundational, often struggle to engage students fully, cater to diverse learning styles, or provide immediate feedback. The integration of digital tools in language education facilitates interactive, learner-centered, and personalized learning experiences, which are essential for improving proficiency, motivation, and communication skills. Contemporary research in TESOL emphasizes that digital-assisted language learning (DALL) can enhance teaching effectiveness by providing flexible learning environments, promoting collaboration, and supporting formative assessment. In the context of Uzbekistan, where English and other foreign languages are increasingly emphasized in schools and universities, leveraging digital technologies has become a key strategy for modernizing pedagogy and improving educational outcomes.

Digital Technologies in Language Teaching

1. Blended Learning - Blended learning combines face-to-face instruction with online resources and interactive digital activities. Platforms such as Moodle, Google Classroom, and Edmodo allow teachers to provide supplementary exercises, quizzes, and discussion forums. Blended learning encourages students to engage with materials outside of class, facilitates differentiated instruction, and promotes autonomous learning. Example from Uzbekistan: In several secondary schools, English teachers implemented blended lessons where in-class grammar exercises were followed by interactive online quizzes. Students participating in blended lessons demonstrated higher engagement and better retention compared to traditional classroom-only approaches.

2. Mobile-Assisted Language Learning (MALL) - Mobile devices are increasingly used to support language learning. Apps such as Duolingo, Quizlet, and Memrise provide vocabulary practice, grammar exercises, and pronunciation feedback. MALL supports anytime, anywhere learning, making it accessible and learner-centered. Research shows that MALL increases motivation, particularly among younger learners, by providing instant feedback and gamified learning experiences. Students can track progress, repeat lessons, and collaborate with peers through app-based activities.

3. Interactive Multimedia and Gamification - Gamification and multimedia resources create an engaging classroom environment. Tools like Kahoot!, Padlet, and Quizizz transform learning into interactive experiences. Gamified quizzes encourage friendly competition, collaboration, and active participation. Videos, podcasts, and interactive simulations cater to auditory, visual, and kinesthetic learners, enhancing comprehension and contextual understanding.

4. Virtual and Augmented Reality (VR/AR) - VR and AR technologies provide immersive, authentic learning experiences. VR environments can simulate real-life situations, such as ordering food in a restaurant, attending a job interview, or navigating a city in a foreign country. AR applications overlay digital information on real-world settings, allowing students to interact with objects, texts, and cultural artifacts in context.

Benefits:

Increases learner motivation and engagement

Enhances cross-cultural understanding

Promotes experiential learning and contextual language use

Despite the benefits, several challenges exist:

1. Digital Literacy Gaps: Teachers and students require training to use technology effectively.

2. Access Inequality: Not all learners have reliable access to devices or the internet, creating disparities.

3. Pedagogical Integration: Over-reliance on technology may reduce meaningful human interaction. Tools must align with learning objectives and complement, not replace, effective teaching practices.

4. Cultural Adaptation: Digital content should consider local context, language level, and learners' backgrounds.

Conclusion. Digital technologies offer transformative potential for language education, enabling interactive, personalized, and contextually meaningful learning. Blended learning, MALL, gamification, and immersive technologies like VR/AR enhance motivation, engagement, and language proficiency. However, successful implementation requires careful alignment with pedagogical objectives, teacher training, and consideration of access and cultural factors. By combining traditional approaches with innovative digital strategies, educators can create dynamic, learner-centered environments that prepare students for real-world communication and lifelong learning.

References

1. Stockwell G. Mobile-Assisted Language Learning / G. Stockwell. — Oxford : Oxford University Press, 2012. — P. 15–250.

2. Godwin-Jones R. Emerging Technologies: Using Mobile Technology to Develop Language Skills / R. Godwin-Jones // Language Learning & Technology. — 2018. — Vol. 22, No. 3. — P. 1–17.

3. Warschauer M., Kern R. Network-Based Language Teaching: Concepts and Practice / M. Warschauer, R. Kern. — Cambridge : Cambridge University Press, 2000. — P. 10–320.

4. Kukulska-Hulme A. Mobile-Assisted Language Learning: The Future of ELT? / A. Kukulska-Hulme // TESOL Quarterly. — 2020. — Vol. 54, No. 2. — P. 1–18.

5. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. Digital Tools in Secondary Education: Pilot Projects Report / O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. — Toshkent : Xalq ta’limi vazirligi, 2023. — P. 5–48.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA TABIIY FANLARNI O‘QITISHDA AMALIY KO‘NIKMALARNI SHAKILLANTIRISH

Tajekbaeva Ziywarxan Koshkarbaevna

QRPM Maktabgacha, Boshlang‘ich va maxsus talim metodikalari kafedrasi dotsenti

Annotaciya: Tabiiy fanlar yo‘nalishida o‘quvchilarning egallagan bilim, ko‘nikma va malakalarini kundalik hayot bilan bog‘liqligini ko‘rsatishda dars va sinfdan tashqari mashg‘ulotlarda o‘quv tadqiqotlarini o‘tkazish, tajribalarni bajarish, loyihalashtirishga yo‘naltirilgan ijodkorligini tarbiyalash, yangiliklar yaratishga bo‘lgan qiziqishlarini rivojlantirishga qaratilgan.

Аннотация: Проведение учебных исследований, выполнение экспериментов, воспитание творчества, ориентированного на проектирование, развитие интереса к созданию новшеств на уроках и внеклассных занятиях с целью демонстрации связи знаний, умений и навыков, приобретенных учащимися в направлении естественных наук, с повседневной жизнью.

Annotation: Conducting educational research in lessons and extracurricular activities to demonstrate the connection of the knowledge, skills, and abilities acquired by students in the field of natural sciences with everyday life, conducting experiments, fostering design-oriented creativity, and developing their interest in creating innovations.

Kalit so‘zlar: fan-texnika, muammoli talim, loyihalash, interfaol, hamkorlikda ishlash, kompetensiya.

Ключевые слова: научно-технический, проблемное обучение, проектирование, интерактивный, совместная работа, компетенция.

Keywords: science and technology, problem-based learning, design, interactive, collaborative work, competence.

Ayni damlarda fan-texnika rivojlanishi sharoitida inson va tabiat munosabatlari murakkablashib, turli ekologik muammolar ko‘lami kengayib borayotgan vaqtda maktablarda tabiatshunoslik fanini mazmun jihatdan yangicha o‘qitish zamon talabidir. Xalqaro miqyosda o‘quvchilarga ta’lim-tarbiya berishda umum ta’lim fanlari bo‘yicha fanlararo bog‘lanish va amaliy yondashuvni kuchaytirishga e’tibor qaratilgan. Geografiya o‘quv fanini o‘rganishning birinchi davri 1-6 sinflarda “Tabiiy fanlar (Science)” dasturi asosida o‘qitiladi. Fanni o‘rganishning ikkinchi davri umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 7-11 sinflarida materiklar va okeanlar tabiati; O‘rta Osiyo va O‘zbekiston tabiiy geografiyasi, O‘zbekiston iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi; jahon iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi; umumiy geografiya kurslarida spiralsimon shaklda bilimlar berilib, o‘quvchilarda mazkur bilimlar asosida hosil bo‘lgan ko‘nikma va malakalarini amaliyotda qo‘llash kompetensiyalari shakllantiriladi.

O‘qituvchi darsini tashkil etishda o‘qitish usulining turli (og‘zaki bayon qilish, amaliy topshiriq, o‘quv atlas va xaritalar bilan ishlash va boshqa) shakllaridan foydalanishi; darsni tashkil etishda dars berishning turli noan‘anaviy usullaridan (bahs-munozara, keys-stadi, boshqotirmalar) hamda o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilgan, ularni faollashtirish va jadallashtirishga asoslangan, muammoli ta’lim, loyihalash, interfaol, hamkorlikda ishlash, o‘quv jarayonini samarali tashkil etish va boshqarishga asoslangan ta’lim texnologiyalaridan foydalanish tavsiya etiladi.

Yuqoridagilarni inobatga olib, mazkur o‘quv dasturida o‘quvchilarni mantiqiy fikrlashini va amaliy ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan xalqaro baholash dasturi (PISA, TIMSS) talablariga mos keladigan topshiriqlar bilan ishlashga mo‘ljallangan amaliy mashg‘ulotlar, o‘quvchilarni mustaqil bajarishga va ijodiy fikrlashga undovchi amaliy topshiriqlar berilishi maqsadga muvofiq.

Tabiiy fanlar 1-sinfda haftasiga 1 soatdan jami 33 soat, 2-4-sinflarda haftasiga 2 soatdan jami 68 soat o‘qitiladi.

“Tabiiy fanlar” o‘z ichiga biologiya, geografiya, fizika, kimyo fanlarini qamrab oladi hamda ularning o‘zaro aloqadorligini ta’minlaydi. Fan tarkibiga kiradigan o‘quv predmetlari o‘quvchilarda tabiiy-ilmiy, texnik va ekologik savodxonlikni shakllantirish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tabiatda ro‘y berayotgan hodisa va jarayonlarning mohiyati, sabablari va o‘zaro bog‘liqligi, tabiatning rivojlanish bosqichlari, jumladan, tirik organizmlarning evolyutsiyasi, zamonaviy texnika va texnologiyaning tabiiy ilmiy asoslari, tabiat va jamiyatning o‘zaro aloqadorligi va ta’siri, tabiiy resurslardan tejamkorlik bilan foydalanishning ilmiy asoslari, xo‘jalik jarayonlarini samarali yuritish va boshqarish tamoyillari, sog‘lom turmush tarzining mohiyati va ahamiyati haqida nazariy hamda amaliy bilimlar tizimini tarkib toptirish tabiiy fanlarning asosiy vazifalarini belgilab beradi. O‘quvchining ichki motivatsiyasi tabiiy fanlarni o‘zlashtirishga qiziqishi, ular orqali tabiiy va ijtimoiy muhit holatini tushunishi, atrof-muhit va inson muammolarini anglashi, ularning yechimini topishda qarorlarni qabul qila olishida muhim o‘rin egallaydi. Fanlarning o‘zaro integratsiyasi o‘quvchilar tomonidan tabiatni bir butun borliq sifatida anglanishi, ularning tafakkurida olamning yagona tabiiy-ilmiy manzarasi vujudga kelishiga zamin yaratadi. Shu bilan birga, fanlararo integratsiya o‘quvchilarda zamonaviy ilmiy-texnik taraqqiyotning imkoniyat va muammolari, ekologik muammolarning mohiyati, tabiatdan oqilona foydalanish yo‘llari, sog‘lom turmush tarziga amal qilish tamoyillarini tushunish va kundalik hayotda foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan.

STEAM ta’limi asosida tabiiy fanlar yo‘nalishida o‘quvchilarning egallagan bilim, ko‘nikma va malakalarini kundalik hayot bilan bog‘liqligini ko‘rsatishda dars va sinfdan tashqari mashg‘ulotlarda o‘quv tadqiqotlarini o‘tkazish, tajribalarni bajarish, loyihalashtirishga yo‘naltirilgan ijodkorligini tarbiyalash, yangiliklar yaratishga bo‘lgan qiziqishlarini rivojlantirishga qaratilgan.

O‘quvchilar mantiqiy fikrlashini va amaliy ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan xalqaro baholash dasturi (PISA, TIMSS) talablariga mos keladigan topshiriqlar bilan ishlashga mo‘ljallangan amaliy mashg‘ulotlar, laboratoriya ishlari hamda mustaqil bajarishga va ijodiy, kreativ fikrlashga undovchi amaliy topshiriqlar bilan ishlashni yosh avlod ongiga singdirish o‘qituvchi oldidagi asosiy vazifalardan biri sanaladi.

Tabiiy fanlarni o‘qitishda nafaqat ularning o‘zaro ichki, balki tashqi, ya’ni turdosh fanlar tarkibiga kiruvchi fanlar bilan integratsiyasi ham katta ahamiyatga ega. Jumladan, quyidagi fan yo‘nalishlari bilan o‘zaro chambarchas aloqalari muhim hisoblanadi:

Ona tili va o‘qish o‘quv fanlari orqali shakllantiriladigan kompetensiyalar tabiiy fanlarni o‘qitishda o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishda, yozma va og‘zaki ravishda o‘z qarashlarini ravon bayon etish malakalarini hosil qilishda, ilmiy atamalarni to‘g‘ri qo‘llash hamda bahs - munozaralar jarayonida erkin muloqot qilishga o‘rgatishda muhim o‘rin tutadi.

Matematika o‘quv fanida o‘rgatiladigan malakalar tabiiy fanlar darslarida matematik o‘lchov va hisob-kitoblar bilan bog‘liq masalalarni yechish, laboratoriya va boshqa tajribalarni o‘tkazish jarayonida eng maqbul yechim topa olish va to‘g‘ri qaror qabul qilish uchun ahamiyatlidir.

Informatika va axborot texnologiyalari o‘quv fani yordamida tabiiy fanlarni o‘qitish jarayonining samaradorligini oshirishda turli ko‘rinishdagi axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va kompyuter texnikasidan foydalanish orqali ulkan imkoniyatlarni yaratadi.

Texnologiya o‘quv fani orqali tarkib toptirilgan kompetensiyalar tabiiy fanlarni o‘qitish jarayonida o‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirish, ularning texnik ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish hamda ijodiy loyiha tayyorlash malakalarini hosil bo‘lishida yuqori kasbiy ahamiyatga ega hisoblanadi. Tabiiy fanlar o‘quv fani o‘quvchilarda tabiiy va ijtimoiy- iqtisodiy obyekt, jarayon va hodisalar, Vatanimiz tabiiy sharoiti va boyliklari, aholisi va xo‘jaligi, tabiat va inson o‘rtasidagi munosabatlarning geografik asoslari, tabiatdan oqilona foydalanish va uni muhofaza qilishning global va hududiy muammolari haqida ilmiy-amaliy tushunchalarni shakllantiradi, mustaqil fikr-mulohaza yuritishni, geografik bilimlarni amalda qo‘llashni o‘rgatadi. Fanni o‘qitish jarayonida o‘quvchilarda xaritalardan foydalana olish ko‘nikmalari, ekologik savodxonlikni shakllantirishga alohida e‘tibor qaratiladi.

Tabiiy fanlarni o‘qitishda 1-sinf dan laboratoriya, amaliy topshiriqlar, loyiha ishlari topshiriq qilib berilgan. Masalan: 1-sinfda 7-mavzu “Gul ekish va parvarish qilish” 2-sinfda “Jismlarga berilgan issiqlik ta’sirini o‘rganamiz” mavzusi, 3-sinfda “Tabiiy o‘simliklardan sharbat tayyorlash” mavzularida sinfda bu tajribalarni o‘tkazish uchun o‘qituvchi o‘z imkoniyatidan kelib chiqib havfsizlik qoydalariga rioya qilgan holda olib borishadi va o‘quvchilarda ushbu topshiriqni ishlash ko‘nikmalarini shakllantirib boradi.

Xulosa qilib aytadigan bulsak, boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni o‘qitish natijasida shakllantiriladigan tushuncha va kompetensiyalar boshqa tabiiy fanlarda o‘rganiladigan obyekt, hodisa va jarayonlar haqida kompleks tasavvurni tarkib toptirishga xizmat qiladi. Biologiya o‘quv predmetlari o‘quvchilarda jonli tabiatning obyekti va tizimini his etish, jonli va jonsiz tabiat o‘rtasidagi aloqalarni shakllantiradi. Jonli muhit muammolarini hal qilish ko‘nikmalariga ega bo‘ladilar, o‘quvchilarning ijtimoiylashuvi yaxshilanadi. Bir vaqtning o‘zida atrofimizni o‘rab turgan jonli tabiatga ijobiy munosabat, tabiiy rangbaranglikni saqlab qolish, shuningdek, javobgarlikni his qilgan holda mustahkam hayotiy faoliyat shakllanadi. O‘quvchilarning laboratoriya va amaliy tajribalar orqali hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantiruvchi tadbirlar Tabiiy fan darslarini tashkil etishda barcha o‘quvchilarning faolligi va ishtiroki muhim orin egallaydi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. SCEINCE o‘quv dasturi
2. 1-4- sinf Tabiiy fanlar darsliklari
3. Tabiiy fanlar 1-sinf Mashq daftari
4. Tálim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar

ZAMONAVIY TA’LIM AMALIYOTIDA 4K KO’NIKMALARINING MUHIM RO’LI

Raximidinova Gulbodom Ibrohimjon qizi

*Abdulla Avloniy nomidagi PMMI tayanch doktoranti,
TDTU, O‘zbek va xorijiy tillar kafedrası o‘qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy ta’lim tizimida 21-asrning asosiy kompetensiyalari hisoblangan 4C ko’nikmalari — tanqidiy fikrlash, muloqot, hamkorlik va ijodkorlikning strategik ahamiyati tahlil qilinadi. Globalizatsiya, texnologiyalarning jadal rivojlanishi hamda ijtimoiy-iqtisodiy o’zgarishlar sharoitida o’quvchilarni muvaffaqiyatli hayotga tayyorlashda ushbu ko’nikmalarning o’rni asoslab beriladi. Maqolada 4C kompetensiyalarini ta’lim jarayoniga samarali integratsiya qilish yo’llari, o’qitish metodlari, baholash tizimidagi yondashuvlar hamda raqamli texnologiyalar roli yoritiladi.

Kalit so’zlar: Zamonaviy ta’lim, 4C ko’nikmalari, tanqidiy fikrlash, muloqot, hamkorlik, ijodkorlik, pedagogik jarayon, baholash

Abstract: This article examines the strategic importance of 4C competencies—critical thinking, communication, collaboration, and creativity—considered the core skills of the 21st century. It analyzes their significance in preparing students for a rapidly changing world marked by globalization, technological advancement, and socio-economic shifts. The study explores effective strategies for integrating 4C competencies into the educational process, reviewing teaching methods, assessment approaches, and the role of digital technologies. The article emphasizes how these competencies enhance students’ independent thinking, problem-solving abilities, creativity, teamwork, and personal development.

Keywords: Modern education, 4C competencies, critical thinking, communication, collaboration, creativity, teaching methods, assessment, 21st-century skills

Аннотация: В статье анализируется стратегическое значение компетенций 4К — критического мышления, коммуникации, сотрудничества и креативности — которые рассматриваются как ключевые навыки XXI века. Подчеркивается их роль в подготовке учащихся к условиям быстро меняющегося мира, характеризующегося глобализацией, развитием технологий и социально-экономическими преобразованиями. Рассматриваются методы интеграции 4К в образовательный процесс, способы обучения, подходы к оцениванию и влияние цифровых технологий.

Ключевые слова: Современное образование, навыки 4К, критическое мышление, коммуникация, сотрудничество, креативность, методы обучения, оценивание

Hozirgi davrda texnologiyalarning tez rivojlanishi, globalizatsiya jarayonlari hamda ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy sohalaridagi o’zgarishlar ta’lim tizimiga yangi talablar qo’ymoqda. O‘zbekiston ham an’anaviy ta’lim tizimidan zamonaviy ta’limga o’tmoqda, bu esa tezkor dunyo talablariga moslashishga qaratilgan. An’anaviy ta’lim ko’proq o’qituvchiga yo’naltirilgan bo’lib, darslar asosan ma’ruza shaklida o’tgan va talabalardan bilimlarni yodlash talab qilingan. Asosiy bilim manbai darsliklar bo’lgan, o’quvchilar esa passiv rol o’ynagan. Zamonaviy ta’lim esa o’quvchi markazida bo’lib, ularning qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga oladi. Bu ta’lim interaktiv

usullarga asoslanadi: muammo yechishga yo‘naltirilgan o‘qitish, guruh ishlari, loyiha faoliyati va boshqa faol usullar orqali o‘quvchilarning mustaqil bilim olish imkoniyatini oshiradi. Shu bilan birga, darsliklar, audiovizual materiallar va internet resurslari faol bilim manbai sifatida ishlatiladi.

Zamonaviy ta’limning asosiy maqsadi nafaqat nazariy bilimlarni berish, balki ularni amaliy qo‘llay olish qobiliyatini rivojlantirish va hayotiy zarur ko‘nikmalarni shakllantirishdir. Ta’lim jarayonida o‘quvchilarning individual ehtiyojlari va imkoniyatlariga alohida e’tibor qaratiladi, o‘qituvchi esa ularni yo‘naltiruvchi va mentor sifatida xizmat qiladi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) o‘quvchilarga ta’lim resurslariga qulay kirish imkonini beradi, o‘qitishni interaktiv qiladi va individual yondashuvni amalga oshirish imkonini yaratadi. Shuningdek, formativ baholash, portfelyo, o‘z-o‘zini baholash va hamkasblar tomonidan baholash metodlari keng qo‘llaniladi. Bu o‘quvchilarning nafaqat yakuniy natijasini, balki rivojlanish dinamikasini ham baholashga imkon beradi.

4K ko‘nikmalari

Tanqidiy fikrlash. Bu — ma’lumotni tahlil qilish va baholash, turli qarashlarni ko‘rib chiqish, mantiqiy xulosalar chiqarish, argumentlarni qurish va samarali muammolarni hal qilish qobiliyatidir. Tanqidiy fikrlashga ega o‘quvchi ishonchli va ishonchsiz manbalarni ajrata oladi, mustaqil qaror qabul qiladi va fikrini asoslay oladi.

Muloqot. Bu — fikrlarni aniq, qisqa va samarali ifodalash, tinglash va suhbatdoshni tushunish, turli auditoriyalar bilan muloqot qilish, fikr almashish va samarali o‘zaro ta’sir ko‘rsatish qobiliyatidir. Yaxshi muloqot ko‘nikmalari guruh ishida, loyiha taqdimotlarida va shaxsiy ham professional munosabatlarda muhim ahamiyatga ega.

Hamkorlik. Bu — umumiy maqsadga erishish uchun boshqalar bilan ishlash, mas’uliyatni bo‘lishish, fikr almashish va kelishuvga erishish qobiliyatidir. Hamkorlik ko‘nikmalari murakkab vazifalarni bajarishda va guruh muvaffaqiyatiga erishishda zarur.

Ijodkorlik. Bu — yangi g‘oyalar yaratish, mavjud muammolarga innovatsion yondashuv topish, original yechimlar taklif qilish va yangi loyihalar ishlab chiqish qobiliyatidir. Ijodkorlik innovatsiyalarni rag‘batlantiradi, o‘quvchilarning salohiyatini ochishga, moslashuvchan bo‘lishga va yangi imkoniyatlar yaratishga yordam beradi.

4K ko‘nikmalarining afzalliklari. 4K ko‘nikmalariga e’tibor o‘quvchilarni passiv tinglovchilardan faol ishtirokchilarga aylantiradi. Bu ularni savol berishga, g‘oyalarini ifodalashga, tadqiqotlar o‘tkazishga va bilimlarni amaliy qo‘llashga motivatsiya qiladi.

- Tanqidiy fikrlash — ma’lumotning mohiyatini tushunishga yordam beradi.
- Muloqot — bilimni mustahkamlaydi.
- Hamkorlik — turli nuqtai nazarlarni o‘rganishga imkon yaratadi.
- Ijodkorlik — bilimlar o‘rtasida yangi bog‘lanishlarni yaratadi.

4K ko‘nikmalari tez o‘zgarayotgan dunyoda moslashuvchanlikni oshiradi, mavjud bilimlarni qayta ishlash va yangi texnologiyalarni o‘zlashtirish imkonini beradi.

4K ko‘nikmalarini samarali integratsiya qilish usullari

• **Loyiha asosida o‘qitish:** o‘quvchilarni jamoalarda uzoq muddatli loyihalar ustida ishlashga yo‘naltirish.

• **Muammoga asoslangan o‘qitish:** o‘quvchilarga mustaqil izlanish va yechim topishni talab qiluvchi muammolar berish.

- **Guruh ishlari va muhokamalar:** kichik guruhlarda vazifalarni bajarish, fikr almashish va muhokama.

- **Ijodiy topshiriqlar:** esse yozish, modellar yaratish, chizmalar va mini-spektakllar tayyorlash.

- **Texnologiyalardan foydalanish:** interaktiv dasturlar, virtual laboratoriyalar, onlayn platformalar.

- **O‘qituvchining roli:** o‘qituvchi o‘quvchilarning mustaqil o‘rganishini yo‘naltiruvchi mentor sifatida ishtirok etadi.

4K ko‘nikmalarini baholash. 4K kompetensiyalarini baholash an’anaviy usullardan farq qiladi. Bu jarayon nafaqat yakuniy natijani, balki o‘quvchilarning faoliyatini, jamoada ishlashini, g‘oyalarni ifodalashini va ijodiy yondashuvini ham hisobga oladi. Baholash metodlari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- Loyihalarni taqdim etish
- Guruh ishini baholash
- Portfelyo
- Aniq mezonlarga ega rubrikalar
- O‘z-o‘zini va hamkasblar tomonidan baholash

Zamonaviy ta’limda 4K ko‘nikmalarining roli va ahamiyati shubhasizdir. Ushbu kompetensiyalar o‘quvchilarga XXI asrning murakkab va tezkor dunyosiga moslashish, mustaqil fikrlovchi, ijodkor shaxs, samarali muloqotchi va hamkor bo‘lish imkonini beradi. Ta’lim muassasalari, o‘qituvchilar va ota-onalar tomonidan 4K kompetensiyalarini ta’lim jarayoniga samarali integratsiya qilish yosh avlodning muvaffaqiyatli kelajagiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Anderson, L. W., & Krathwohl, D. R. A Taxonomy for Learning, Teaching and Assessing. 2001.
2. Dede, C. Comparing Frameworks for 21st Century Skills. 2010.
3. Fullan, M. The New Pedagogy for Deep Learning. Pearson, 2018.
4. Hargreaves, A., & Shirley, D. The Fourth Way. Corwin Press, 2012.
5. OECD. Future of Education and Skills 2030. OECD Publishing, 2020.
6. Partnership for XX1st Century Learning. Framework for 21st Century Skills, 2019.
7. Saavedra, A. R., & Opfer, V. D. Learning 21st Century Skills Requires 21st Century Teaching, 2012.
8. Trilling, B., & Fadel, C. 21st Century Skills: Learning for Life in Our Times. Jossey-Bass, 2009.
9. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals, 2017.
10. Wagner, T. The Global Achievement Gap. Basic Books, 2014.

TIMSS 2023 TALABLARIGA ASOSLANGAN HOLDA BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHISINING METODIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Urazova Nasiba Urazbayevan

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti tayanch doktrati

Annotatsiya. Maqolada boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining metodik kompetensiyasini TIMSS 2023 baholash talablari asosida rivojlantirishning nazariy asoslari yoritiladi. TIMSSning mazmun va kognitiv sohalar boshlang‘ich ta’lim mazmuni bilan bog‘liq holda tahlil qilinadi. Shuningdek, Socratik metodning o‘quvchilarda mantiqiy va tanqidiy fikrlashni shakllantirishdagi didaktik ahamiyati ko‘rsatilib, BRM–4 “Sifatli ta’lim” maqsadi bilan metodik kompetensiya o‘rtasidagi uyg‘unlik asoslanadi. Tadqiqot natijalari boshlang‘ich ta’lim sifatini oshirish uchun zarur metodik yondashuvlarni taklif etadi.

Kalit so‘zlar. TIMSS 2023, metodik kompetensiya, boshlang‘ich ta’lim, Socratik metod, kognitiv sohalar, sifatli ta’lim.

Аннотация. В статье раскрываются теоретические основы развития методической компетентности учителя начальных классов на основе требований исследования TIMSS-2023. Содержательные и когнитивные области TIMSS анализируются в связи со структурой начального образования. Подчеркивается дидактическая значимость сократического метода в формировании у учащихся логического и критического мышления, а также обосновывается взаимосвязь между целью ЦУР-4 «Качественное образование» и методической компетентностью педагога. Полученные результаты предлагают методические подходы, необходимые для повышения качества начального образования.

Ключевые слова: TIMSS 2023, методическая компетентность, начальное образование, сократический метод, когнитивные области, качественное образование.

Annotation. The article examines the theoretical foundations of developing the methodological competence of primary school teachers based on the requirements of TIMSS 2023. The content and cognitive domains of TIMSS are analyzed in relation to the structure of primary education. The didactic significance of the Socratic method in fostering logical and critical thinking among learners is highlighted, and the alignment between the SDG-4 “Quality Education” goal and teachers’ methodological competence is substantiated. The findings present methodological approaches essential for improving the quality of primary education.

Keywords: TIMSS 2023, methodological competence, primary education, Socratic method, cognitive domains, quality education.

Zamonaviy ta’lim tizimida boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining metodik kompetensiyasi ta’lim sifatini belgilovchi eng muhim omillardan biridir. Aynan boshlang‘ich bosqichda o‘quvchilarda matematik tasavvurlar, mantiqiy fikrlash, o‘qish va yozish madaniyati, fanlarga nisbatan motivatsiya shakllanadi. Xalqaro baholash dasturlari, xususan, TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) o‘quvchilarning matematika va tabiiy fanlardan o‘zlashtirishini baholash orqali mamlakatlar ta’lim tizimi samaradorligini solishtirish imkonini beradi. TIMSS 2023 baholash qamrov doiralarida to‘rtinchi sinf matematika mazmun sohasi

sonlar, o'lchash va geometriya hamda ma'lumotlar bilan ishlash yo'nalishlari bo'yicha aniq ko'rsatkichlar bilan ifodalanadi. Bu esa boshlang'ich sinf o'qituvchisidan mazkur yo'nalishlarda chuqur metodik tayyorgarlikni talab qiladi.

BMT Barqaror rivojlanish maqsadlarining 4-maqsadi “Sifatli ta’lim” barcha uchun inklyuziv va adolatli sifatli ta’limni ta’minlash, o'qituvchilarning malakasi va kasbiy rivojini qo'llab-quvvatlashni ko'zda tutadi. Mazkur maqsad bilan TIMSS talablari o'rtasida o'zaro uyg'unlik mavjud: xalqaro baholash natijalari ta'lim sifati, o'qituvchi metodik kompetensiyasi va o'quvchi natijalarini takomillashtirish uchun muhim tahliliy asos bo'lib xizmat qiladi. Quyida TIMSS baholash qamrov doiralari asosida boshlang'ich sinf o'qituvchisining metodik kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy asoslari, tafakkurni ochuvchi savollar metodi (Socratic method) ning didaktik imkoniyatlari hamda BRM-4 bilan bog'liq metodik yechimlar tahlili keltirib o'tiladi.

1. TIMSS baholash qamrov doiralari va boshlang'ich ta'lim mazmuni. TIMSS 2023 baholash qamrov doiralari matematikani o'rganish jarayonini ikki asosiy o'lchovda ko'rib chiqadi: mazmun sohasi va kognitiv sohasi. To'rtinchi sinf darajasida mazmun sohasi quyidagi tarkibiy qismlardan iborat: sonlar; o'lchash va geometriya; ma'lumotlar bilan ishlash. Sonlar sohasi natural sonlar, ulushlar, o'nli kasrlar, arifmetik amallar, teng taqsimlash va proporsional munosabatlar bilan bog'liq tushunchalarning shakllanishini nazarda tutadi. O'lchash va geometriya sohasi uzunlik, massa, vaqt, perimetr, yuza, oddiy geometrik shakllar va ularning xossalarini o'z ichiga oladi. Ma'lumotlar bilan ishlash sohasi esa jadval, diagramma, grafiklar bilan ishlash, ma'lumotlarni taqqoslash va talqin qilish ko'nikmalarini qamrab oladi. 4-sinf uchun tuzilgan TIMSS formatidagi topshiriqlar o'quvchilardan nafaqat hisoblash, balki turli ko'rinishdagi ma'lumotlarni tahlil qilish, diagrammalarni o'qish, shakllarni solishtirish, real hayotiy vaziyatlarni modellashni talab qiladi. Masalan, ma'lum miqdordagi olmani teng bo'lish, uzunliklarni solishtirish, jadval asosida savolga javob topish kabi topshiriqlar orqali o'quvchining matematik tafakkuri kompleks baholanadi. Boshlang'ich sinf o'qituvchisining metodik kompetensiyasi TIMSS mazmun sohalarini to'liq o'zlashtirish, ularni o'quv dasturi, darslik va mashg'ulotlar bilan uyg'unlashtirish, har bir mavzu uchun mos kognitiv talablarga ega topshiriqlar yaratish qobiliyatida namoyon bo'ladi.

2. Boshlang'ich sinf o'qituvchisining metodik kompetensiyasi. Metodik kompetensiya - bu o'qituvchining o'quv jarayonini ilmiy-nazariy asosda loyihalash, samarali metod va vositalarni tanlash, darsni boshqarish va natijalarni baholashga doir kasbiy ko'nikmalar majmuasidir. Boshlang'ich ta'lim kontekstida metodik kompetensiyani quyidagi tarkibiy qismlarga ajratish mumkin:

Didaktik kompetensiya – o'quv dasturi va standartlarni bilish, dars va mavzular ketma-ketligini mantiqan rejalash, o'quv maqsadlarini aniq ifodalash, o'quv materialini o'quvchi yoshi va psixologik xususiyatlariga moslashtirish.

Predmet-matematik kompetensiya – matematika fanining asosiy tushunchalari, qonuniyatlari, aloqalari va modellarini chuqur bilish, sonlar, geometriya, ma'lumotlar bilan ishlash bo'yicha masalalarni yecha olish va ularni didaktik jihatdan to'g'ri tushuntirish.

Metodik-innovatsion kompetensiya – interfaol metodlar, muammoli o'qitish, guruhviy ish, loyiha va tadqiqot elementlarini qo'llash, o'quvchilarning faolligini oshiruvchi strategiyalarni

tanlash. Mazkur kompetensiya TIMSSning kognitiv talablariga mos holda yuqori darajadagi fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan.

Baholash kompetensiyasi – o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini doimiy diagnostika qilish, formativ va summativ baholashni uyg‘unlashtirish, TIMSS uslubiga yaqin test va topshiriqlarni tuzish hamda natijalarni tahlil qilish.

Raqamli va axborot-kommunikatsion kompetensiya – raqamli resurslar, interaktiv dasturlar, onlayn testlar, virtual laboratoriyalar va taqdimotlardan samarali foydalanish. Bu kompetensiya TIMSSni raqamli platformada o‘tkazish tajribalari bilan hamohangdir. Metodik kompetensiyaning yuqoridagi tarkibiy qismlari o‘zaro integratsiyalashgan bo‘lib, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy faoliyati samaradorligini belgilaydi. TIMSS talablari ushbu kompetensiyalarni xalqaro darajadagi mezonlar bilan taqqoslashga imkon beradi.

3. Tafakkurni ochuvchi savollar metodi (Socratic method) va TIMSS kognitiv talablari. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisida chuqur, mustaqil va tanqidiy fikrlashni shakllantirish uchun faqat tayyor javoblarni berish kifoya emas. O‘quvchini savol orqali o‘ylashga, tahlil qilishga, sabab-oqibat aloqalarini ko‘ra olishga undovchi metodlar zarur. Shunday metodlardan biri tafakkurni ochuvchi savollar metodi, ya’ni Socratik metoddur. Socratik metodning mohiyati qadimgi yunon faylasufi Sokratning suhbatga asoslangan, savol-javob shaklidagi o‘qitish usuliga borib taqaladi. Bu usulda o‘qituvchi o‘quvchiga tayyor javob bermaydi, aksincha, puxta o‘ylangan savollar orqali o‘quvchining mavjud tasavvurlarini aniqlaydi, noto‘g‘ri yoki yuzaki qarashlarni ochib beradi va uni to‘g‘ri xulosa sari yetaklaydi.

Metodning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- savol berish orqali o‘qitish; o‘quvchining bilim, fikr va e’tiqodlarini sinchkovlik bilan tekshirish;

- chuqur tafakkurni rag‘batlantirish; eshitish emas, balki tushunish, tahlil qilish va asoslashga yo‘naltirish;

- noto‘g‘ri fikrlarni aniqlash va ularni mantiqan tuzatish;

- mustaqil fikrlashni rivojlantirish, o‘quvchini mantiqiy va izchil mushohada yurita olishga o‘rgatish. Socratik metodni boshlang‘ich sinf matematika darslarida qo‘llash TIMSSning bilish, qo‘llash va mulohaza yuritish kabi kognitiv sohalarini rivojlantirish uchun ayniqsa samaralidir. Masalan, 4-sinfda bo‘lish amaliga oid masalani ko‘rib chiqamiz: “48 ta olmani 6 ta bolaga teng taqsimlash kerak. Har biriga nechta olma to‘g‘ri keladi?”

- Tushunish bosqichi: “Masala sizdan nimani so‘rayapti? Nimalar berilgan? Qaysi son nimani ifodalaydi?” – bu savollar o‘quvchining masala shartini anglash darajasini aniqlaydi.

- Tahlil qilish bosqichi: “Bu vaziyatda qaysi amalni qo‘llash kerak? Nega aynan bo‘lish amalini? Agar bolalar soni 12 ta bo‘lsa, natija qanday o‘zgaradi?” - bu savollar sabab-oqibat aloqalarini ko‘rishga, model qurishga, natijani taqqoslashga majbur qiladi.

- Umumlashtirish bosqichi: “Bu qoidani hayotda yana qayerda qo‘llash mumkin? Kundalik hayotingizdan misol keltiring.” – bu savollar bilimlarni boshqa vaziyatlarga transfer qilishni rag‘batlantiradi.

Ko‘rinib turibdiki, Socratik metod strukturasidagi uch bosqich – tushunish, tahlil qilish, umumlashtirish – TIMSSning bilish, qo‘llash va mulohaza yuritish kognitiv darajalariga to‘liq mos keladi. Shu boisdan boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining metodik kompetensiyasi tarkibida

tafakkurni ochuvchi savollarni tuzish, ularni dars jarayoniga integratsiya qilish alohida ahamiyatga ega hisoblanadi.

4. BRM–4 “Sifatli ta’lim” maqsadi doirasida metodik kompetensiyani rivojlantirish. BMT Barqaror rivojlanish maqsadlari tizimida 4-maqсад sifatli ta’limga bag’ishlangan bo’lib, unda barcha uchun inklyuziv va adolatli sifatli ta’limni ta’minlash va butun umr davomida o’qish imkoniyatlarini kengaytirish vazifasi qo’yilgan. Mazkur maqsadga ko’ra, boshlang’ich va o’rta ta’lim bepul, teng va sifatli bo’lishi, o’qituvchilarning malakasi muntazam oshirib borilishi, zamonaviy o’quv muhiti va resurslar bilan ta’minlanishi lozim. BRM–4 maqsadlaridan biri sifatida malakali o’qituvchilar ulushini oshirish alohida ko’rsatkich sifatida qayd etiladi. Bu esa o’qituvchi metodik kompetensiyasini tizimli ravishda rivojlantirishni, xalqaro baholash natijalariga tayangan holda kasbiy tayyorgarlik dasturlarini modernizatsiya qilishni talab qiladi.

Xulosa qilib aytganda, TIMSS baholash qamrov doiralari boshlang’ich sinf matematika ta’limining mazmun va kognitiv yo’nalishlarini aniq belgilab beradi. Mazkur talablar asosida o’qituvchining metodik kompetensiyasini rivojlantirish ta’lim sifatini oshirish, o’quvchilarning funksional savodxonligi va mantiqiy fikrlashini kuchaytirish uchun zarur shartdir. Socratik methodni TIMSS kognitiv talablari bilan uyg’unlashtirgan holda qo’llash boshlang’ich sinfda matematik tafakkurni rivojlantirishning samarali vositasi hisoblanadi. Savol asosida o’qitish, chuqur tahlil va umumlashtirish bosqichlari o’quvchini mustaqil mushohada yurita oladigan shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. BRM–4 maqsadlari esa mazkur jarayonni strategik darajada qo’llab-quvvatlab, malakali o’qituvchilar korpusini yaratish va ta’lim sifati bo’yicha xalqaro ko’rsatkichlarni yaxshilashga yo’naltirilgan. Kelgusida TIMSS natijalari va baholash vositalarini chuqur tahlil qilish, boshlang’ich sinf o’qituvchilari uchun maxsus metodik qo’llanmalar va trening dasturlarini ishlab chiqish, Socratik metod va boshqa interfaol metodlarni integratsiyalashgan holda qo’llash boshlang’ich ta’lim sifatini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. TIMSS 2023 Baholash qamrov doiralari. – Toshkent: Ta’lim sifatini baholash bo’yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi, 2023.
2. Ismailov A.A. va b. *Ta’lim sifatini baholash bo’yicha Xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish Milliy markazi, O’quvchilarni xalqaro tadqiqotlarga tayyorlashga mo’ljallangan AXBOROTNOMA 2021-№3* (Umumiy o’rta ta’lim muassasalarining boshlang’ich sinf o’qituvchilari va o’quvchilari uchun mo’ljallangan topshiriqlar to’plami). – Toshkent – 2021.
3. Mullis I.V.S., Michael O.M., Pierre Foy, and Alka Arora. TIMSS 2011 International Results in Mathematics. TIMSS & PIRLS International Study Center Lynch School of Education Boston College, USA, 2012. 36 p.
4. Ergasheva M. Monitoring of functional literacy formation: main directions and preliminary results. For Publication of Paper Yentitled. In Volume 3, Issue 11 of Web of Scientist.
5. Ergasheva M. Preliminary Results of Natural Literacy Assessment in TIMSS International Research through STesting Yelectronic Platform. Published in Spanish Journal of Innovation and Integrity (ISSN: 2792-8268). Impakt Factor (2022) -P. 5-7.
6. Ismailov A.A., Karimov N.A., To’g’ayeva G.O. “TIMSS 2019 xalqaro tadqiqotining Baholash qamrov doirasi” qo’llanma, “Ta’lim sifatini baholash bo’yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazining matbaa bo’limi”, Toshkent, 2021.

O‘ZBEK TILI TA’LIMIDA MILLIY-MADANIY MATERIALLARDAN FOYDALANISHDA MULTIMODAL YONDASHUV

Tursunova Javhar Bakir qizi

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti tayanch doktorant.

Annotatsiya. Ushbu maqolada milliy madaniy materiallardan foydalanishda multimodal yondashuvning nazariy asoslari va amaliy ahamiyati tahlil qilinadi. Multimodal ta’limning zamonaviy talqinlari, uning lingvokulturologik kompetensiyani shakllantirishga ta’siri, shuningdek, o’quv jarayonida milliy-madaniy tarkibiy elementlarni vizual, audio, va raqamli vositalar orqali integratsiyalash imkoniyatlari yoritiladi. Maqolada o’zbek tili ta’limi misolida multimodal vositalar yordamida milliy-madaniy materiallarni samarali o’zlashtirish yo’llari ham taklif etiladi. Olingan natijalar multimodal yondashuvning ta’lim sifatini oshirishda muhim metodik vosita bo’lib xizmat qilishini ko’rsatadi.

Kalit so’zlar: multimodal yondashuv, o’zbek tili ta’limi, audio va video matnlar, axborot, kommunikatsiya, til ko’nikmalari, sezgi organlari.

Аннотация. В данной статье анализируются теоретические основы и практическая значимость мультимодального подхода при использовании национально-культурных материалов. Освещаются современные интерпретации мультимодального образования, его влияние на формирование лингвокультурологической компетенции, а также возможности интеграции национально-культурных компонентов в учебный процесс посредством визуальных, аудио и цифровых средств. На примере преподавания узбекского языка предлагаются пути эффективного усвоения национально-культурных материалов с помощью мультимодальных средств. Полученные результаты показывают, что мультимодальный подход является важным методическим инструментом в повышении качества образования.

Ключевые слова: мультимодальный подход, обучение узбекскому языку, аудио- и видеотексты, информация, коммуникация, языковые навыки, органы чувств.

Annotation. This article analyzes the theoretical foundations and practical significance of the multimodal approach in using national cultural materials. It highlights contemporary interpretations of multimodal education, its impact on the development of linguocultural competence, and the possibilities of integrating national-cultural components into the learning process through visual, audio, and digital tools. Using Uzbek language teaching as an example, the article proposes ways to effectively master national-cultural materials through multimodal resources. The findings demonstrate that the multimodal approach serves as an important methodological tool for improving the quality of education.

Keywords: multimodal approach, Uzbek language teaching, audio and video texts, information, communication, language skills, sensory organs.

Globalashuv jarayonida madaniyatlararo muloqotning jadallashuvi ta’lim tizimidan nafaqat til bilishga, balki milliy-madaniy kompetensiyani shakllantirishga oid yangi yondashuvlarni talab etmoqda. Xususan, o’zbek tili ta’limida milliy madaniy materiallar o’quvchining lingvistik, estetik, tarixiy va ijtimoiy tasavvurlarini boyitishda muhim ahamiyatga

ega bo‘lib, ular orqali o‘quvchi nafaqat tilni, balki xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari va ma’naviy olamini ham anglaydi.

So‘nggi yillarda ta’limda multimodal yondashuv konsepsiyasining kuchayib borishi o‘quv jarayonini yanada interaktiv, vizual jihatdan boy va o‘quvchi ehtiyojlariga moslashtirilgan shaklga keltirdi. Multimodal ta’lim – matn, rasm, audio, video, harakat (gesture), raqamli animatsiya kabi turli vositalarning bir vaqtda qo‘llanilishi orqali ma’no yaratish jarayonini optimallashtirishga qaratilgan pedagogik model hisoblanadi. Ushbu yondashuv milliy madaniy materiallarning mazmunini chuqurroq o‘zlashtirish, ularning tarixiy-kulturologik qatlamlarini ko‘rib chiqish va o‘quvchi ongida yanada jonli tasavvurlar yaratishga xizmat qiladi.

Milliy madaniy materiallarning multimodal asosda taqdim etilishi, xususan, folklor namunalarining audio-vizual talqini, urf-odat va marosimlarning videotasviri, milliy taomlar va kiyimlarning rasmlari, interaktiv xaritalar, tarixiy shaxslar haqidagi infografikalar orqali o‘quvchilarni o‘quv jarayoniga faol jalb etishga yordam beradi. Zamonaviy psixolingvistik tadqiqotlar multimodal yondashuv o‘quvchining eslab qolish, tahlil qilish va kontekst yaratish qobiliyatini oshirishini tasdiqlamoqda.

Shu bois maqolada multimodal yondashuvdan foydalanishda milliy madaniy materiallarning o‘rni, ularning ta’lim samaradorligiga ta’siri, shuningdek metodik qo‘llash mexanizmlari ilmiy asoslar bilan ochib beriladi.

Asosiy qism

Zamonaviy ta’limda multimodal yondashuvning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Multimodal o‘rganish — bu bir nechta kommunikativ vositalar (matn, audio, video, grafikalar va boshqalar) yordamida bilimlarni qabul qilish va ulardan foydalanish jarayonidir. Ta’lim jarayonida audiovizual materiallar va audio matnlar asosida ishlash nafaqat o‘quvchilar qiziqishini oshiradi, balki ularning tushunish darajasini ham yaxshilaydi. Pedagog N.Islomova multimodal yondashuv asosida til o‘rganishda tinglab tushunish ko‘nikmalarini rivojlantirish metodikasini ishlab chiqdi. Uning fikricha, turli modallarni (audio, video, imo-ishora) birga qo‘llash til o‘rganishda samaradorlikni oshiradi.[2]

Multimodal yondashuv — bu turli axborot turlari va kommunikatsiya shakllarini birlashtirishga asoslangan o‘rganish va o‘qitish usuli. Masalan, faqat matn o‘qish emas, balki shu matnni audio shaklida eshitish, unga mos video ko‘rish yoki grafik diagrammalar yordamida ma’lumotni tasvirlash multimodal yondashuvga kiradi. Bu yondashuv ta’lim jarayonini interaktiv va qiziqarli qiladi, o‘quvchilar uchun murakkab mavzularni yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Multimodal o‘qitish usullari bilan bolalarda quyidagi afzalliklar muhayyo qilinadi:

- Turli sezgi organlariga murojaat qilgani sababli bilimlarni qabul qilish samaradorligini oshiradi;
- o‘quvchilar o‘rganish uslublarining turlicha ekanligini hisobga olib, individual yondashuvni ta’minlaydi;
- til ko‘nikmalarini birgalikda rivojlantirishga imkon beradi (tinglab tushunish, o‘qish, yozish va gapirish);
- real hayotdagi kommunikatsiya holatlarini imitatsiya qilish orqali tilni kontekstda o‘rganishga yordam beradi.

Audiovizual materiallar — bu bir vaqtning o‘zida ko‘rish va eshitish imkonini beruvchi ta’lim resurslari bo‘lib, ular ko‘plab shakllarda bo‘lishi mumkin: videodarslar, filmlar, animatsiyalar, diagrammalar va grafikalar bilan birga taqdim etilgan ma’lumotlar va boshqalar.

Til o‘rganish bo‘yicha mutaxassis Paul Nation audiovizual materiallar til o‘rganishda lug‘atni kengaytirish va kontekstda so‘zlarni o‘rganish uchun muhim deb hisoblaydi. [3]

Bugungi kunda bunday materiallar ta’limda keng qo‘llanilmoqda chunki bunday materiallar ma’lumotlarni ko‘proq qamrab oladi va oson yodda qoladi, ko‘rgazmali va real hayotga yaqin misollar yordamida tushunishni chuqurlashtiradi, qiyin tushuniladigan mavzularni sodda va qiziqarli shaklda yetkazadi, o‘quvchilarni faol ishtirok etishga undaydi, o‘rganish jarayonini interaktiv qiladi. Misol uchun, til o‘rganishda audiovizual materiallar o‘quvchilarga nafaqat so‘zlarni eshitib o‘rganish imkonini beradi, balki ularning talaffuzi, intonatsiyasi va nutqdagi ohanglarini ham tushunishga yordam beradi.

Audio matnlar — bu o‘qilgan yoki yozilgan matnning audio shaklidagi namunasi. Ular til o‘rganishda, ayniqsa, tinglab tushunish ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Audio matnlar yordamida o‘quvchilar nafaqat so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilishni o‘rganadilar, balki turli nutq uslublarini, ohanglarni, urg‘ularni ham his qilishadi. Metodist John Field audiomatnlarni tinglash va tushunish qobiliyati, ayniqsa, ikkinchi tilni o‘rganishda muhim ahamiyatga ega ekanligini ta’kidlaydi. U shuningdek, tinglashda ma’lumotlarni qayta ishlash, tezlikni tushunish va kontekstni aniqlash kabi ko‘nikmalar rivojlanishini aytadi. [1]

Audiomatn o‘quvchilarga matnni eshitish orqali nutqni real hayotdagi kontekstda tushunish imkonini beradi, tinglab tushunish qobiliyatini bosqichma-bosqich rivojlantiradi, mustaqil ravishda mashq qilish uchun qulaylik yaratadi, audio kitoblar, podkastlar va audio darsliklar yordamida o‘rganish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Audiovizual va audio matnlar yordamida tinglab tushunishni rivojlantirishda faol tinglash, kontekstual tushunish, so‘z boyligini oshirish, talaffuz va intonatsiyani o‘rganish, xotirani mustahkamlash ko‘nikmalarni ham shakllantirish mumkin.

Multimodal materiallar yordamida tinglab tushunishni rivojlantirishda quyidagi usullardan biri bilan darsni olib borish mumkin:

Oldindan tayyorgarlik ishlari - audiovizual yoki audio materialdan oldin, o‘quvchilar bilan asosiy so‘zlar va iboralar muhokama qilinadi. Bu ularning tushunish jarayonini osonlashtiradi. Misol uchun, video yoki audio matnda ishlatiladigan asosiy atamalarni tushuntirish.

Tinglash va ko‘rish - o‘quvchilar video yoki audio matnni tinglaydi va ko‘radi, (ehtiyoj sezilsa, bir necha marta). Bu bosqichda ular asosiy mazmunni qabul qilishga harakat qiladi.

Savol-javoblar - matn bo‘yicha savollar berilib, o‘quvchilar fikrlarini bildirishadi. Bu ularning tushunish darajasini tekshirish va fikr almashish imkonini beradi.

Yozma va og‘zaki topshiriqlar - o‘quvchilar tinglangan va ko‘rilgan materialga asoslangan yozma insho, dialog yoki taqdimot tayyorlashadi. Bu ularning o‘rganilgan ma’lumotni mustahkamlashga yordam beradi.

Muhokama va tahlil materialdagi qahramonlar, voqealar yoki muammolar haqida guruh ichida munozara tashkil etiladi. Bu o‘quvchilar tanqidiy fikrlash va fikr almashish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar multimodal o‘rganishni yanada rivojlantirish imkonini bermoqda. Onlayn platformalar, interaktiv dasturlar, mobil ilovalar va virtual vositalari

yordamida o‘quvchilar audiovizual materiallarni har qanday vaqtda va joyda o‘rganishlari mumkin. Masalan, YouTube darsliklari, podcastlar, audiokitoblar kabi resurslar multimodal ta’lim jarayonini boyitadi. Shu bilan birga, Zoom, Microsoft Teams kabi platformalarda interaktiv darslar tashkil qilish, talabalar o‘rtasida jonli munozaralar olib borish ham samaradorlikni oshiradi. Multimodal topshiriqlar zamonaviy ta’lim jarayonida barcha nutqiy ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun samarali vosita hisoblanadi. Audiovizual materiallar va audio matnlar yordamida o‘quvchilar tilni nafaqat eshitadi, balki tushunadi, kontekstda qabul qiladi va faol ishlatishni o‘rganadi. Shu bilan birga, multimodal yondashuv o‘quvchilarning turli o‘rganish uslublariga moslashgan, qiziqarli va interaktiv ta’limni ta’minlaydi. Ta’limda multimodal metodlarni keng qo‘llash va rivojlantirish natijasida o‘quvchilar bilimni yanada puxta egallaydi, til ko‘nikmalari mustahkamlanadi va ularning mustaqil o‘rganish salohiyati oshadi. Shuning uchun pedagoglar multimodal topshiriqlarni o‘z faoliyatida faol qo‘llab, ta’lim jarayonini zamonaviy talablarga moslashtirishlari zarur. Ushbu usullarning barchasi o‘quvchining milliy-madaniy materiallardan foydanib nutqni o‘stirish va tilni mustahkamlash uchun muhim usullar hisoblanadi. Bu jarayonda o‘qituvchilar ikkinchi tilni o‘rganishga bo‘lgan motivatsiyani kuchaytirish uchun qo‘llaridan kelgan barcha ishni qilishlari kerak. Bunga materiallar va topshiriqlarning kommunikativ, dolzarb, o‘quvchilar yoshiga mos darajada murakkab, muvaffaqiyatli ijroni rag‘batlantiruvchi, va o‘quvchilarning ehtiyojlariga mos tarzda taqdim etilishi orqali erishish mumkin. Bu, ayniqsa, o‘quvchilarning motivatsiyasiga salbiy ta’sir ko‘rsatadigan har qanday munosabatni bartaraf etishga yordam beradi. Xo‘sh, qanday materiallar “dolzarb materiallar” hisoblanadi? Bizning fikrimizcha, til talimida autentik materiallar dolzarbdir, chunki aynan mazmunli muloqotga asoslangan haqiqiy materiallar va topshiriqlar orqali kommunikativ kompetensiya shakllanadi.

Xulosa. Yuqorida amalga oshirilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, multimodal yondashuv milliy madaniy materiallarni o‘qitishda samaradorlikni sezilarli darajada oshiruvchi didaktik mexanizmdir. U o‘quv jarayonida matn, rasm, ovoz, video va interaktiv raqamli texnologiyalarni uyg‘unlashtirgan holda o‘quvchilarda lingvokulturologik kompetensiyani rivojlantirishga xizmat qiladi. Multimodal taqdimotlar milliy madaniyatning ko‘p qatlamli mazmunini yanada jonli va tushunarli shaklda yetkazish, o‘quvchilarda madaniy merosga nisbatan qiziqish va hurmatni kuchaytirish imkonini beradi. Tadqiqot natijalari multimodal yondashuv o‘qituvchidan metodik kreativlik, zamonaviy texnologiyalarni puxta bilish va milliy madaniyat elementlarini didaktik jihatdan to‘g‘ri tanlashni talab etishini ko‘rsatadi. Ushbu yondashuvni o‘zbek tili ta’limi jarayoniga kompleks joriy etish o‘quvchilarning tilni o‘rganish motivatsiyasini oshiradi, milliy identitetni mustahkamlaydi va ta’lim sifatini yangi bosqichga ko‘taradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Field, J. *Listening in the Language Classroom*. - Cambridge.: Cambridge University Press, 2008. -366
2. Isomova, N. *Multimodal yondashuv orqali chet tilini tinglab tushunishni o‘rgatish metodikasi*. Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti ilmiy ishlari to‘plami, 2020. 12(1), 60-68.
3. Nation, I. S. P. *Learning Vocabulary in Another Language*. - Cambridge.: Cambridge University Press, 2001. –p. 4

O‘ZBEK VA INGLIZ TA’LIMYIY DISKURSIDA “UNIVERSITET” KONSEPTINING NUTQIY IFODALANISHI

Sh.Y. Bobojonova

PhD, dotsent. Toshkent amaliy fanlar universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek ta’limiy diskurslarida “universitet” konseptining nutqiy ifodalanishi kognitiv tilshunoslik va freym tahlili asosida tadqiq etiladi. Ingliz diskursi ko‘proq institutsional va tarixiy tizimlarga tayanib verbalizatsiya qilinsa, o‘zbek diskursi normativ-huquqiy asoslar bilan belgilanadi. “Universitet” konseptining bu ikki diskursdagi o‘ziga xos verbal ifodalanishi ta’lim tizimlarining madaniy va kognitiv farqlarini aks ettiradi.

Tayanch iboralar: Universitet konsepti; ta’limiy diskurs; freym; kognitiv tilshunoslik; rahbariyat; o‘quv jarayoni; institutsional tuzilma; leksik-semantik tahlil; ingliz diskursi; o‘zbek diskursi.

Annotation. This article examines the discursive representation of the concept of “university” in English and Uzbek educational discourses using cognitive linguistics and frame analysis. While English discourse is verbalized more based on institutional and historical systems, Uzbek discourse is determined by normative and legal frameworks. The specific verbal representation of the concept of “university” in these two discourses reflects the cultural and cognitive differences of the educational systems.

Keywords. University concept; educational discourse; cognitive linguistics; frame analysis; administrative structure; academic process; institutional organization; lexical semantics; English discourse; Uzbek discourse.

Аннотация. В данной статье рассматривается дискурсивная репрезентация концепта «университет» в английском и узбекском образовательных дискурсах с использованием когнитивной лингвистики и фреймового анализа. В то время как английский дискурс вербализуется в большей степени на основе институциональных и исторических систем, узбекский дискурс определяется нормативно-правовыми рамками. Специфика вербальной репрезентации концепта «университет» в этих двух дискурсах отражает культурные и когнитивные различия образовательных систем.

Ключевые слова. концепт университет; образовательный дискурс; когнитивная лингвистика; фреймовый анализ; административная структура; учебный процесс; институциональная организация; лексико-семантический анализ; английский дискурс; узбекский дискурс.

Kirish. Hozirgi globallashuv sharoitida universitetlar tobora ko‘proq xalqaro tus olayotgan institutlar sifatida namoyon bo‘lmoqda. Talabalar va professor-o‘qituvchilar turli mamlakatlardan keladi, ta’lim bir necha xalqaro muloqot tillarida olib boriladi, yuqori ta’lim bozorida esa raqobat global darajada kechadi. Shunga mos ravishda, universitetlar til siyosati, ko‘p tillilik, va xalqaro hamkorlik masalalari bilan muntazam shug‘ullanishga majbur bo‘lmoqda.

Universitetlar davlat idoralari, vazirliklar va boshqa ma’muriy tuzilmalar bilan hamkorlikda o‘zlarining til siyosatini ishlab chiqib, uni amalga oshiradilar. Bunda asosiy maqsadlar:

diplom va malakalarning xalqaro me’yorga mos raqobatbardosh darajada bo‘lishi,
talabalarga shaxsiy va professional salohiyatini to‘liq namoyon etish imkoniyatini berish,

xalqaro akademik almashinuvga sharoit yaratishdir.

Shu nuqtai nazardan, universitet – bu shunchaki ta’lim maskani emas, balki til siyosati amalda qo’llaniladigan joy hamdir. Tilshunoslik nuqtai nazaridan esa universitet konsepti ko’p qirrali, murakkab kognitiv birlik bo’lib, uning nutqda ifodalanish usullarini o’rganish muhim ilmiy vazifa hisoblanadi.

Kognitiv tilshunoslikda **“konsept”** odatda inson ongidagi **bilim va tajriba tuzilmasi** sifatida qaraladi. U xotira, mental leksikon, konseptual tizim va til o’rtasidagi vositachi bo’lib, dunyo haqidagi tasavvurlarni tizimlashtiradi[8]. Demak, kognitiv tilshunoslik va diskurs tahlili doirasida konsept tushunchasi inson ongidagi ma’lum bir soha haqidagi bilimlar, tajriba va qadriyatlarni o’zida jamlagan mental birlik sifatida talqin qilinadi.

Diskurs esa ma’lum bir ijtimoiy vaziyatga bog’langan muloqot turi sifatida talqin qilinadi: unda ishtirokchilar, matn, maqsad, qadriyatlar va ijtimoiy-madaniy omillar bir butun kommunikativ hodisani tashkil etadi[8].

Ta’limiy diskurs – ta’lim jarayonining turli ishtirokchilari (o’qituvchi, talaba, ma’muriyat, ilmiy xodimlar) o’rtasidagi muloqot maydoni bo’lib, u:

ta’limning turli pog’onalari (bakalavriat, magistratura, doktorantura),

turli shakllarda (ma’ruza, seminar, ilmiy hisobot, nizom, broshyuralar, veb-sayt matnlari) namoyon bo’ladi.

Alohida e’tiborli jihat shuki, ko’pchilik tadqiqotlarda universitetga oid konseptlar **diskurs tahlili** orqali o’rganiladi: ya’ni universitet haqidagi tasavvurlar bevosita **nutq materiallari** (reklama matnlari, rasmiy hujjatlar, saytlar, yo’riqnomalar) asosida tiklanadi.

Oliy ta’lim muassasalarida ingliz tili xalqaro ilmiy muloqot vositasi, o’zbek tili esa davlat tili va milliy ta’lim tizimining tayanch kodi sifatida qo’llanayotgan holatda, “universitet” konseptining ta’limiy diskursda qanday nutqiy vositalar orqali ifodalanishi masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur konsept atrofida shakllanadigan leksik birliklar nafaqat tashkiliy tuzilma yoki lavozimlar nomini bildiradi, balki har bir jamiyatning ta’lim haqidagi tarixiy, madaniy jihatlarni aks ettiradi.

Shu nuqtayi nazardan, “universitet” konsepti ham o’zbek va ingliz ta’limiy diskurslarida turlicha leksik-semantik tarmoqlarga ega bo’lib, ularning qiyosiy o’rganilishi ta’lim sohasidagi kategoriyalarning milliy va xalqaro darajadagi talqinlarini aniqlashga yordam beradi. Ingliz ta’limiy diskursida bu konsept odatda freym modeli asosida **Rahbariyat, Jarayon va Institutsional tuzilma** subfreymalari orqali ifodalansa[5:4], o’zbek ta’limiy diskursida “universitet” atrofida nutqiy birliklar “universitet – fakultet – kafedra – bo’lim – talaba – o’qituvchi – rektor – dekan” kabi ierarxik tizimni namoyon etadi.

Konseptual tahlil nazariy asoslari avvalo kognitiv tilshunoslik doirasida shakllangan bo’lib, Yu.D. Apresyan, V.I. Karasik kabi olimlar konseptni inson ongidagi bilimlar tizimini ifodalovchi mental birlik sifatida talqin etadilar. Konseptlar odatda diskurs orqali namoyon bo’lishi sababli, T.A. van Deyk, va boshqalar diskursni ma’lum ijtimoiy vaziyatga bog’langan, ishtirokchilar va matnlar orqali ijtimoiy munosabatlarni qayta ishlab chiqaruvchi kommunikativ hodisa sifatida ko’rib chiqadilar.

Freym semantikasi [2:111] konseptlarni ichki strukturalar – subfreym orqali tasvirlash imkonini beradi; bunda har bir freym ma’lum bir konsept atrofida tipik bilimlar majmuini tashkil etadi. Lakoff va Johnsonning metaforik konseptualizatsiya haqidagi ishlari ham ta’limiy diskursda

universitetga oid metaforalarning (“universitet – bu yo‘l”, “universitet – bu hamjamiyat”) qanday shakllanishini tushuntirishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi[1].

Bevosita ta’limiy diskursga bag‘ishlangan ishlar orasida L. Cameronning “Metaphor in Educational Discourse” asari, shuningdek, ingliz tilidagi “university” konseptining verbalizatsiyasini freym asosida tahlil qilgan maqolalar (masalan, ingliz-amerika universitetlari veb-saytlari, broshyuralari, akademik nizomlari asosida) alohida o‘rin tutadi[2].

O‘zbek ta’limiy diskursiga oid ishlanmalar ko‘proq terminologiya, ta’lim tili, davlat ta’lim standartlari va oliy ta’limdagi islohotlar bilan bog‘liq bo‘lib, unda “universitet”, “fakultet”, “kafedra”, “talaba”, “dekan”, “rektorat” kabi birliklar milliy ta’lim tizimining asosiy kategoriyalari sifatida o‘rganiladi. Biroq “universitet” konseptining kognitiv-freym asosida, ayniqsa ingliz diskursi bilan qiyosiy tahlili hali yetarli darajada ishlab chiqilmagan bo‘lib, mazkur maqola shu bo‘shliqni qisman to‘ldirishga qaratilgan.

Tahlillar

Tahlil jarayonida universitet konsepti freym sifatida qaraladi va unda uch asosiy subfreym ajratiladi[5:6]:

Rahbariyatdagi shaxslar – universitet tarkibidagi shaxslar va ularning rollari (rahbariyat, o‘qituvchilar, talabalar);

Jarayon – o‘quv jarayoni va akademik taqvim (semestr, term, chorak, dars shakllari);

Institutsional tuzilma – universitet tarkibidagi bo‘linmalar, fazoviy va tashkiliy tuzilma (college, faculty, department; fakultet, kafedra, bo‘lim).

Ingliz ta’limiy diskursi uchun asosiy material sifatida Inglizlarning yetakchi universitetlari veb-saytlari, ta’limiy nizomlari qabul qilinadi; o‘zbek ta’limiy diskursi uchun esa O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarining ustav va nizomlari, qabul e‘lonlari, rasmiy sayt matnlari, shuningdek, o‘qituvchi-talaba nutqidan olingan tipik ifodalar nazarda tutiladi.

2. Ingliz ta’limiy diskursida “universitet” konsepti [5]

Rahbariyatdagi shaxslar

Ingliz ta’limiy diskursida bu subfreymi universitetni “insonlar tizimi” sifatida tasvirlaydi: bu yerda *president, chancellor, vice-chancellor, rector, faculty, staff, students, undergraduate, postgraduate, academic staff, dean, lecturer, teacher* kabi birliklar universumdagi rollar ierarxiasini ifodalaydi [5].

Staff diversity continues be at the heart of our recruitment of academic, research and professional services staff.

Shu tariqa, rahbariyat subfreymining inglizcha verbalizatorlari rahbarlik funksiyalarini marosimiy va amaliy qatlamlarga ajratish, akademik va ma’muriy vakolatlar nisbatini til darajasida kodlash imkonini beradi.

Jarayon

Bu subfreymini *semester, quarter, term, curriculum, course, module, lecture, classes* kabi birliklar tashkil etadi. Britaniya universitetlarida *term* va uning tarixiy nomlari – *Michaelmas, Hilary, Trinity, Lent, Easter* – an’anaviy tizimning uzluksizligini aks ettiradi:

Quarter systems can provide you with flexibility in the classes you take and make even the most challenging courses more manageable.

Bu yerda akademik taqvimga oid leksik birliklar nafaqat vaqt bo‘linmalarini, balki universitet hayotining madaniy va diniy tarix bilan bog‘liqlik darajasini ham ifodalaydi.

Universitet tuzilmasi

Bu subfreymini *college, school, department, faculty, campus* kabi birliklar tashkil etadi. Britaniyada *college* ko‘proq kollejli universitet tarkibidagi bo‘linma, *faculty* esa yirik akademik birlik bo‘lib, o‘qituvchilar *academic staff* deb ataladi:

The University of Oxford’s Department of Economics is one of the largest and most influential groups of academic economists in the world.

Demak, bir xil ko‘rinishga ega bo‘lgan lexemalar turli ta’lim tizimlarida turlicha ierarxik maqom va kognitiv mazmunga ega bo‘ladi.

3. O‘zbek ta’limiy diskursida “universitet” konsepti

O‘zbek ta’limiy diskursida “universitet” konsepti, avvalo, O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, Davlat ta’lim standartlari, oliy ta’lim muassasalari ustavlari, vazirlik buyruqlari va turli normativ-huquqiy hujjatlar bilan shakllangan institut sifatida talqin qilinadi. Nutqiy jihatdan esa konsept “universitet – fakultet – kafedra – bo‘lim – rektorat – dekant” kabi ierarxik birliklar, shuningdek “talaba – magistrant – doktorant – professor – dotsent – assistent” kabi ro‘yxatlar orqali ifodalanadi.

Universitet rahbariyatidagi shaxslar subfreymining o‘zbekcha verbalizatorlari qatoriga *rektor, prorektor, dekan, kafedra mudiri, o‘qituvchi, dotsent, professor, assistent, talaba, magistrant, doktorant* kabi birliklar kiradi. Masalan:

-2025-yilning 24–25-oktyabr kunlari Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti rektori Inom Madjidov boshchiligidagi delegatsiya Bishkek shahrida bo‘lib o‘tgan Jusup Balasagin nomidagi Qirg‘iz Milliy universitetining 100 yillik yubileyiga bag‘ishlangan xalqaro forum va tantanali tadbirlarda ishtirok etdi.

-Oraliq nazorat turining topshiriqlari tegishli kafedra professor-o‘qituvchilari tomonidan ishlab chiqiladi va mazkur kafedra mudiri tomonidan tasdiqlanadi.

Bu misollarda “rektor” inglizcha *president / rector* konseptiga yaqin bo‘lsa-da, o‘zbek ta’lim tizimining huquqiy-institutsional sharoitida shakllangan vakolatlar tizimini aks ettiradi.

O‘quv jarayoni subfreymini o‘zbek diskursida *semestr, chorak (ayrim tizimlarda), kredit-modul tizimi, ma’ruza, amaliy mashg‘ulot, oraliq nazorat, yakuniy nazorat, imtihon sessiyasi* kabi birliklar tashkil etadi:

-Semestr davomida haftasiga 2 akademik soatdan (tibbiyot oliy ta’lim tashkilotlarida 4 akademik soatdan) kam bo‘lgan fanlar bo‘yicha oraliq nazorat turi o‘tkazilmaydi.

Bu birliklar orqali universitet konseptining “jarayon” qatlami, ya’ni o‘quv jarayoni va baholash mexanizmlari verbalizatsiya qilinadi.

Universitetning tuzilma va bo‘linmalari subfreymini o‘zbek diskursida *fakultet, kafedra, bo‘lim, markaz, filial, o‘quv binosi, talabalar shaharchasi* kabi leksik birliklar tashkil etadi:

-Universitet tarkibida 6 ta fakultet, 24 ta kafedra va bir nechta ilmiy-tadqiqot markazlari faoliyat yuritadi.

Bu yerda “fakultet – kafedra – bo‘lim” tizimi inglizcha *faculty – department – section* tizimiga qisman mos tushsa-da, ierarxiyaning aniqligi va normativ jihatdan belgilanganligi sababli, o‘zbek ta’limiy diskursida nisbatan barqarorroq ko‘rinishda namoyon bo‘ladi.

Xulosa. Ingliz va o‘zbek ta’limiy diskurslarida “universitet” konsepti uch asosiy semantik maydon – rahbariyatdagi shaxslar, jarayon va tuzilma orqali nutqiy ifodalanishi aniqlandi. Ingliz ta’limiy diskursida bu konsept freym modeli asosida subfreymalarida aks etib, madaniy va

institutsional o‘ziga xoslikni ifodalasa, o‘zbek ta’limiy diskursida milliy ta’lim tizimining ierarxiyasi va normativ asoslarini aks ettiradi.

Har ikki diskursda universitet konseptining nutqiy ifodalanishi o‘qituvchi va talabalar identiteti, til siyosati, akademik an’ana va ta’lim mazmuni haqida muayyan tasavvurlarni shakllantiradi. Shu bilan birga, qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatdiki, bir xil ko‘ringan terminlar turli tizimlarda turlicha kognitiv xarakterga ega bo‘lib, tarjima va madaniyatlararo muloqot jarayonida ularni to‘g‘ri talqin qilishni talab qiladi.

1. Foydalanilgan adabiyotlar:

2. Lakoff, G., Johnson, M. *Metaphors We Live By*. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
3. Cameron, L. *Metaphor in Educational Discourse*. – London; New York: Continuum, 2003. – 306 p.
4. Карасик, В. И. *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*. – Волгоград: Перемена, 2004. – 477 с.
5. Апресян, Ю. Д. *Интегральная лингвистика*. – М.: Языки русской культуры, 1995. – 768 с.
6. Anisimova, A. V. Diversity in Verbalization of the Concept UNIVERSITY in the English Educational Discourse // *Linguocultural Studies*. – 2019. – № 3. – P. 45–52.
7. Сафаров Ш. *Когнитив тилшуносликка кириш*. — Тошкент: Fan, 2013. — 320 б.
8. Sayfullaeva, R., Mengliev, B., & Qurbonova, M. (2006). *Modern Uzbek language: 220100-textbook for undergraduate students of philology (Uzbek philology)*. Tashkent: University, 167-168.
9. Raupova, L. R., & Pulatova, S. (2022). Lexical field of the concept “pride”(on the material of the russian and Uzbek languages). *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 12(6), 425-429.
10. Bobojonova, S. Y. L. Q. (2023). TA’LIMIY DISKURS VA UNING LINGVISTIK TAHLILI. *Academic research in educational sciences*, 4(TMA Conference), 135-137.
11. <https://www.economics.ox.ac.uk/our-community>
12. <https://www.studyusa.com/en/a/1235/what-is-the-difference-between-quarters-semesters-and-trimesters>
13. <https://www.ox.ac.uk/about/facts-and-figures/dates-of-term>
14. <https://www.economics.ox.ac.uk/our-research>
15. <https://lex.uz/docs/-3916793>

ILMIY MATNLAR TAHLILI ASOSIDA O‘QUVCHILARNING ILMIY DUNYOQARSHINI SHAKLLANTIRISH

Mirzoxidova Laylo Baxtiyorovna

*A. Avloniy nomidagi pedagogik mahorat instituti
Boshlang‘ich ta’lim va filologiya fanlari metodikasi
kafedrası dotsenti*

Annotatsiya. Ushbu maqolada ilmiy matnlar tahlili asosida o‘quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishning nazariy-metodik asoslari yoritilgan. Maqolada ilmiy matnning tahlili asosida o‘quvchilarning terminlardan to‘g‘ri foydalanish, fikrni dalillarga asoslangan holda mantiqiy, izchil ifodalay olish, ilmiy mushohada qilish asosida muammolarni bartaraf eta olish ko‘nikmalarini shakllantirish yuzasidan topshiriq namunalari berilgan. Shuningdek, “SQ3R” usulida ilmiy matnni tizimli tahlil qilish namunasi ham berilgan. Jumladan, ilmiy matnlar bilan tizimli ishlash o‘quvchilarda mantiqiy fikrlash, tanqidiy tahlil, obyektiv qarash va ilmiy nutq madaniyatini shakllantirishda muhim o‘rin tutishi ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: ilmiy matn, ilmiy dunyoqarash, tizimli fikrlash, tanqidiy tafakkur, metakognitiv sabab-oqibat tahlili, “SQ3R” usuli, ilmiy mushohada, fakt va fikrni farqlash, ilmiy nutq madaniyati.

Zamonaviy ta’lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri – o‘quvchilar ongida ilmiy dunyoqarashni shakllantirishdir. Ilmiy dunyoqarash o‘quvchini real hodisalarni mantiqiy talqin qilish, faktni fikrdan ajratish, sabab-oqibatni aniqlash va mustaqil qaror qabul qilishga tayyorlaydi [1, 27-b.].

Ilmiy dunyoqarash – o‘quvchining obyektivlikka asoslangan qarashlari, mantiqiy bog‘liqlikni aniqlay olish qobiliyati, ilmiy metoddan foydalanish ko‘nikmasi kabi integrativ kompetensiyalarni o‘z ichiga oladi [2, 44-b.].

Ilmiy matn qat’iy struktura, terminologik aniqlik, dalil-isbot tizimi va vizual materiallarga boyligi bilan o‘quvchida mantiqiy tahlil, abstrakt fikr va statistik ma’lumotlarni o‘qish ko‘nikmalarini rivojlantiradi [3, 62.].

Ilmiy matnlarni o‘rganishda quyidagi metodik modeldan foydalanish maqsadga muvofiq:

O‘qishdan oldingi tahlil	Matn bilan tanishish jarayonidagi tahlil	Matn bilan tanishgandan keyingi tahlil
Matn sarlavhasi yuzasidan o‘quvchining tasavvurini aniqlash; Muammo qo‘yish; Terminlar bilan tanishtirish; Diagrammalar orqali kontekst yaratish.	Matn strukturasi, mantiqiy tizim, ilmiy til va vizual komponentlar bo‘yicha o‘rganiladi	O‘quvchining mustaqil xulosasi; Fanlararo integratsiya; Mini-tadqiqot Muqobil gipoteza yaratish.

Ilmiy tahlil analitik fikrlash, modellash, metakognitiv monitoring jarayonlarini faollashtiradi [4, 89-b.].

Ilmiy matnlar Science – Technology – Engineering – Arts – Mathematics yo‘nalishlari kesimida amaliy integratsiyani ta’minlaydi.

Demak, ilmiy dunyoqarash – bu o‘quvchining tabiat, jamiyat va inson haqidagi bilimlarni mantiqan anglab, ularni hayotiy qarorlarida qo‘llay olish salohiyatidir. U tanqidiy tafakkur, kuzatuvchanlik, tahlil va dalillash asosida shakllanadi.

Boshqacha aytganda, ilmiy dunyoqarash – “fikrni isbot bilan ifodalash” madaniyatidir.

Ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda ilmiy matnning roli alohida ahamiyat kasb etadi.

Unda: sabab-oqibat bog‘lanishi, tahliliy fikr yuritish, dalil-xulosa zanjiri mavjud bo‘ladi.

Shuning uchun ilmiy matn ustida ishlash jarayoni o‘quvchining tafakkurini “his qilishdan – tushunishga, tushunishdan – isbotlashga” olib chiqadi.

Quyidagi jadvallarda ilmiy matnning xususiyatlari, shakllantirish bosqichlari va yo‘nalishlari keltirilgan:

Ilmiy matnning xususiyatlari

1-jadval

Xususiyat	Tavsif	Namuna
Aniqlik	So‘z va iboralar aniq, ma’nosi bir xil tushuniladi.	“Yer Quyosh atrofida aylanishi tufayli fasllar almashadi”
Mantiqiylik	Har bir fikr sabab va natija bilan bog‘langan.	“Harorat oshsa, suv tezroq bug‘lanadi”
Izchillik	Fikr bosqichma-bosqich rivojlanadi.	“Avvalo sabab, so‘ng oqibat keltiriladi”
Obyektivlik	Shaxsiy his-tuyg‘udan xoli, dalillarga tayanadi.	“Tajriba natijasida aniqlanishicha...”
Terminlardan foydalanish	Soha doirasidagi aniq terminlar ishlatiladi.	“Fotosintez”, “ion almashinuvi”, “demografiya”

Ilmiy dunyoqarashning shakllanish bosqichlari:

2-jadval

Bosqich	Ta’rif	O‘quvchi faoliyati	Natija
Anglash	Ilmiy matn mazmunini tushunish	Matnni tahlil qiladi, terminlarni izohlaydi	Dalillarni idrok etadi
Tahlil	Dalil va xulosani ajratish	“Nima uchun?”, “Qanday?” savollariga javob topadi	Sabab-oqibatni anglaydi
Mantiqiy bog‘lash	Fikrlar orasidagi aloqani aniqlash	Diagramma, xarita tuzadi	Tizimli fikrlaydi
Refleksiya	O‘z munosabatini shakllantirish	O‘z fikrini dalillar bilan asoslaydi	Har bir narsa, xodisaga tanqidiy yondashadi

Amaliy qo‘llash	O‘rgangan bilimni hayotiy vaziyatga tatbiq etish	Muammoni tahlil qiladi, yechim taklif qiladi	Ilmiy dunyoqarashi shakllanadi

Ilmiy dunyoqarashni shakllantirishning 4 asosiy yo‘nalishi
3-jadval

Birlamchi tushunchani shakllantirish	Mantiqiy tafakkurni rivojlantirish	Tanqidiy fikrlashni shakllantirish	Ilmiy nutq madaniyatini shakllantirish
Ilmiy matn o‘quvchiga aniq, isbotlangan faktlar beradi. Bu faktlar orqali o‘quvchi: taxmin emas, dalilga tayanishni o‘rganadi, haqiqat va subyektiv fikrni farqlay oladi.	Har bir ilmiy matnda sabablilik, izchillik va natijadorlik mavjud. O‘quvchi matndan sababni topadi, oqibatni izohlaydi, xulosani hosil qiladi.	Ilmiy matnda har bir fikr isbot talab qiladi. O‘quvchi quyidagi savollar orqali tanqidiy fikrlashni o‘rganadi: Bu ma’lumot qayerdan olingan? Dalil yetarlimi? Muallif xulosasi bilan rozimanmi? Nima uchun?	Ilmiy matn o‘quvchini aniq, qisqa va mazmunli fikr bildirishga, terminlardan to‘g‘ri foydalanishga, his-tuyg‘udan xoli, obyektiv tarzda fikrlashga o‘rgatadi.

Yuqoridagi ma’lumotlarga asoslangan holda “C vitamini” mavzusidagi ilmiy matn asosida o‘quvchilarning ilmiy mushohadasini rivojlantirishga yo‘naltirilgan topshiriqlar to‘plami namunasi keltiriladi:

“C vitamini” mavzusi bo‘yicha ilmiy mushohadani shakllantiruvchi topshiriqlar:

1. Reproduktiv (asosiy mazmunni aniqlash) darajadagi topshiriqlar

Asosiy g‘oyani toping.

Matndan foydalanib, C vitaminining organizmdagi bosh funksiyasini bitta gapda izohlang.

Terminni tushuntiring.

“Antioksidant” atamasiga matndan kelib chiqib ilmiy ta’rif yozing.

Faktlarni ajrating.

Quyidagi jumlar orasidan fakt va fikrni farqlang (matndagi misollar asosida).

C vitamini immunitetni mustahkamlaydi.

C vitamini eng muhim vitaminlardan biridir.....

Fakt	Fikr

2. Tahlil darajasidagi topshiriqlar

Sabab-oqibat zanjiri.

Matnga asoslanib quyidagi modelni to‘ldiring:

C vitaminining yetishmasligi → _____ → _____ → _____.

Diagramma tahlili.

Matndagi ma’lumot asosida “C vitaminining manbalari” bo‘yicha quyidagi jadvalning bo‘sh joylarini to‘ldiring:

Mahsulot	C vitamini miqdori	Organizmga foydasi
Limon	...	...
Qulupnay	...	...
Grechka	...	...
Pomidor		
Boshqa		

Dalillarni taqqoslash.

Matnga asoslanib: “C vitamini faqat qishda kerak” degan fikrning to‘g‘ri va noto‘g‘ri jihatlarini ikki ustunda yozing.

“C vitamini faqat qishda kerak”	
to‘g‘ri	noto‘g‘ri

3. Tanqidiy fikrlashga yo‘naltirilgan topshiriqlar:

Taxmin qiling: Agar odam ko‘p miqdorda C vitamini iste’mol qilsa, organizmda qanday jarayon sodir bo‘lishi mumkin?

Matndagi dalillarga tayangan holda gipoteza (taxmin) yozing.

Ilmiy savol shakllantiring.

Matn asosida C vitaminining organizmdagi roli bo‘yicha 3 ta ilmiy savol tayyorlang.

Ilmiy matnlarni tizimli o‘rganishda “SQ3R” usuli ham samarali hisoblanadi.

SQ3R texnologiyasi – o‘quvchini faol fikrlovchi, tahlil qiluvchi va xotirasi kuchli o‘rganuvchiga [8] aylantiradi.

Bu usul inglizcha Survey, Question, Read, Recite, Review soʻzlarining bosh harflaridan tuzilgan qisqartma. U ilmiy va boshqa turdagi matnlarini chuqur oʻrganish, tushunish va yodda saqlashga yordam beruvchi klassik oʻqish strategiyasi hisoblanadi. Quyida har bir bosqichning mazmuni izohlanadi:

1. Survey (umumiy koʻz tashlash)

Matnni oʻqishdan oldin unga umumiy nazar tashlash bosqichidir. Maqsad – matnning tuzilmasini va asosiy gʻoyasini ilgʻash. Amalda bu quyidagicha bajariladi:

sarlavha, boʻlimlar, jadval va rasmlari qismlarni koʻrib chiqish;

kirish va xulosani tez oʻqish;

matnning mavzusi va yoʻnalishini aniqlash.

2. Question (savol qoʻyish)

Bu bosqichda oʻquvchi matndan nimalarni bilmoqchi ekanini aniqlaydi.

Har bir abzatsga oid savollar tuziladi.

Masalan:

“Bu jarayon qanday kechadi?”

“Bu fikrning isboti nimada?”

“Bu termin nimani anglatadi?”

Bu usul oʻqishni faol va maqsadli qiladi.

3. Read (oʻqish)

Endi matn diqqat bilan oʻqiladi – yaʼni savollarga javob izlash tarzida.

Oʻquvchi oʻqiyotgan paytda:

asosiy fikrlarni belgilab boradi;

atamalar va faktlarni izohlaydi;

kerak boʻlsa, qisqa konspekt tuzadi.

4. Recite (qayta aytish / faol eslab chiqish)

Matnni oʻqib boʻlgach, oʻquvchi:

matn mazmunini oʻz soʻzlari bilan qayta hikoya qiladi,

savollarga javob beradi,

esda qolgan maʼlumotlarni ogʻzaki yoki yozma shaklda ifodalaydi.

Bu bosqich xotirani mustahkamlash uchun eng muhim qadamdir.

5. Review (takrorlash va umumlashtirish)

Oxirgi bosqichda o‘quvchi butun materialni yana bir bor ko‘zdan kechiradi:

asosiy g‘oyalarni tizimlaydi;

kerakli joylarga qaytib, noaniq qismlarni aniqlashtiradi;

umumiy xulosa chiqaradi.

Bu orqali o‘rganilgan bilim mustahkamlanadi va uzoq muddatli xotiraga joylashadi.

C vitamini mavzusi bo‘yicha ilmiy matnning “SQ3R” texnologiyasi asosidagi tahlili namunasi:

S – SURVEY (umumiy ko‘z yugurtirish, kontent xaritasini ko‘rish)

Matnga yuzaki nazar tashlanganda quyidagi struktur tarkib ko‘zga tashlanadi:

Asosiy tushuncha: C vitamini (askorbin kislota)

Markaziy g‘oya: organizm uchun zarur bo‘lgan suvda eruvchan vitamin

Funksiyalar: immunitetni mustahkamlash, antioksidant ta’siri, regeneratsiya jarayonida ishtirok

Manbalar: meva va sabzavotlar (limon, apelsin, qulupnay, karam va boshqalar)

Yetishmovchilik oqibatlari: qon tomir devorlarining zaiflashuvi, charchoq, skorbuta, immunitetning pasayishi

Yuzaki ko‘rishda matn ilmiy-informatsion, dalili aniq, terminlarga boy hamda amaliy misollar bilan mustahkamlangan.

Q – QUESTION (asosiy ilmiy savollarni qo‘yish)

Matnni chuqur o‘qishga tayyorlash uchun asosiy ilmiy savollar shakllantiriladi:

Nima uchun C vitamini organizm tomonidan sintez qilinmaydi?

C vitaminining antioksidant sifatidagi roli qanday mexanizm orqali amalga oshadi?

C vitaminining yetishmasligi eng ko‘p qaysi tizimlarga zarar yetkazadi?

Nima sababdan C vitaminini doimiy ravishda iste’mol qilish tavsiya qilinadi?

Uning eng boy manbalari qaysilar va ular nimasi bilan boshqalardan ustun?

C vitaminining regeneratsiya jarayonida ishtiroki qanday ilmiy asosga ega?

Kattalar va bolalar uchun kundalik ehtiyoj necha mg bo‘lishi kerak?

Savollar o‘quvchini keyingi bosqichdagi tahlil uchun maqsadli fikrlashga yo‘naltiradi.

R – READ (matnni chuqur o‘qish, ilmiy mazmunni tahlil qilish)

Matnni ilmiy nuqtayi nazardan o‘qish jarayonida quyidagilar aniqlanadi:

1) Biokimyoviy roli

C vitamini oksidlanish – qaytarilish reaksiyalarida ishtirok etadi.

Hujayra membranalarini himoyalovchi antioksidant sifatida erkin radikallarni zararsizlantiradi.

Kollagen sintezida qatnashadi → teri, qon tomir devorlari, suyaklar mustahkamligi.

2) Fiziologik funksiyalar

Immun tizim faoliyatini oshiradi.

Qon aylanish tizimida kapillyarlarni mustahkamlaydi.

Temirning so‘rilishiga yordam beradi.

3) Manbalar

Sitrus mevalar: limon, apelsin.

Qulupnay, qora smorodina, ismaloq, karam.

4) Yetishmovchilik alomatlari

Tez charchash

Milk qonashi

Immunitetning pasayishi

O‘qish bosqichida o‘quvchi matnning ilmiy dalillarini idrok etadi.

R – RECITE (mazmunni qayta mulohaza qilish, xulosa qilish)

O‘quvchi o‘qiganlarini quyidagicha qayta aytib bera olishi kerak:

C vitamini – organizm uchun zarur bo‘lgan askorbin kislotasi bo‘lib, u antioksidant sifatida tanadagi oksidlanish jarayonlarini tartibga soladi.

Kollagen sintezi orqali teri, qon tomirlari va suyaklarning sog‘lom bo‘lishini ta’minlaydi.

C vitaminining asosiy manbalari yangi meva va sabzavotlardir.

Yetishmovchilik immunitetning pasayishi, qon tomirlarining mo‘rtlashuvi bilan namoyon bo‘ladi.

Har kuni C vitaminiga ehtiyoj bor, chunki u organizmda to‘planmaydi va doimiy yo‘qotiladi.

Bu bosqich ilmiy mushohada, sabab-oqibat va mantiqiy tahlilning shakllanishini kuchaytiradi.

R – REVIEW (umumlashtirish, yakuniy tahlil)

Oxirgi bosqichda butun material umumlashtiriladi:

1. Asosiy g‘oyalar mustahkamlanadi

C vitaminining hayotiy zarurligi.

Uning biokimyoviy va fiziologik funksiyalari.

Yetishmovchilikning sog‘liqdagi oqibatlari.

2. Ilmiy tushunchalar qayta ko‘rib chiqiladi.

“Antioksidant”, “askorbin kislotasi”, “kollagen sintezi”, “erkin radikallar”.

3. Reallik bilan bog‘lanadi

Savol: “Men kundalik ratsionimda C vitaminiga boy mahsulotlarni yetarli iste’mol qilyapmanmi?”

Bu savol refleksiya jarayonini yaratadi.

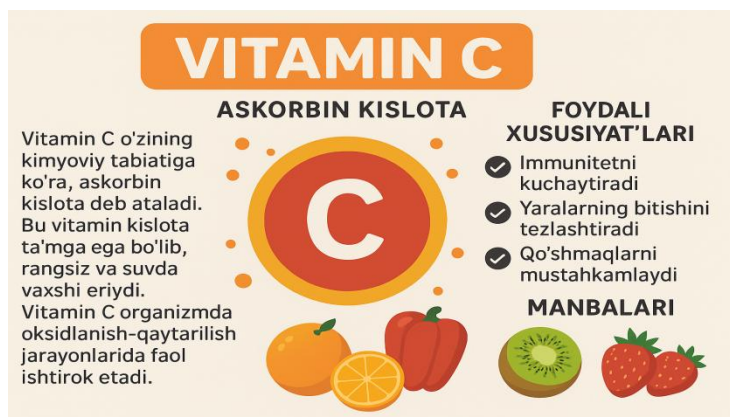
4. O‘quvchi uchun yakuniy o‘zlashtirish vazifasi.

C vitaminiga haqida mini-esse yozish yoki diagramma tayyorlash.

Natija:

o‘quvchilarda – ilmiy tahlil → tanqidiy fikrlash → ilova va umumlashtirish → sabab-oqibatni aniqlash → sog‘lom turmush bo‘yicha hayotiy ko‘nikmalarini sezilarli darajada rivojlantiradi.

O‘quvchilarning matnni anglash darajasini infografik ma’lumot tayyorlashlari asosida ham ko‘rishimiz mumkin. Bunda o‘quvchilar quyidagi shakldagi infografik ma’lumotni tayyorlashlari mumkin:

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ilmiy dunyoqarashni shakllantirish – o'quvchilarda mantiqiy fikrlash, tahliliy yondashuv va mustaqil qaror qabul qilish kompetensiyalarining bazaviy omilidir. Ilmiy matnlar bilan ishlash orqali o'quvchilar sabab-oqibat bog'liqliklarini anglaydi, ilmiy dalillash me'yorlarini o'zlashtiradi va faktlarga tayangan holda xulosa chiqarish madaniyatini rivojlantiradi.

Maqolada qo'llangan "SQ3R" texnologiyasi ilmiy matnlarni tizimli o'qish, qayta ishlash va eslab qolishni optimallashtirib, o'quvchining bilimni strukturaviy qabul qilish mexanizmini kuchaytiradi. Ushbu yondashuv fanlararo integratsiyani ta'minlab, nazariy bilimlarning amaliy qo'llanilishiga, hayotiy ko'nikmalarni zamin yaratadi.

Natijada, ilmiy matn bilan ishlash kompetensiyasi o'quvchini tanqidiy fikrlovchi, dalilga asoslangan qarorlar qabul qila oladigan, ilmiy nutq madaniyatiga ega shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Kelgusida bunday metodik yondashuvlarni takomillashtirish ta'lim jarayonining sifat ko'rsatkichlarini oshiradi va o'quvchilarda mustaqil fikrlash va ularning hayotiy ko'nikmalarini yanada chuqurlashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. OECD. The Future of Education and Skills: Education 2030. Paris: OECD Publishing, 2018.
2. Hasanboyev J. Pedagogik kompetensiya va zamonaviy ta'lim texnologiyalari. Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
3. Biggs J., Tang C. Teaching for Quality Learning at University. 4th ed. London: McGraw-Hill, 2011.
4. Anderson L. Cognitive Psychology and Learning Strategies. New York: Springer, 2015.
5. Kuhn, D. Teaching and Learning Thinking Skills: A Developmental Approach. (2005). Bu kitobda tanqidiy fikrlash va mantiqiy fikrlashni o'rgatishda o'quvchilarning kognitiv rivojlanish bosqichlari haqida ma'lumot beriladi.
6. Sweller, J., Ayres, P., & Kalyuga, S. Cognitive Load Theory. (2011). Kognitiv yuk nazariyasi ilmiy matnlarni o'rganishda o'quvchilarning fikrlash va o'zlashtirish jarayonini qanday boshqarishni o'rganadi.
7. Paul, R. The Thinker's Guide to How to Study and Learn. (2005). O'quvchilarga samarali o'qish va ilmiy matnlarni o'zlashtirishni o'rgatishga mo'ljallangan qo'llanma.

ANALYZING THE EFFECTIVENESS OF SCHOOL-BASED PROFESSIONAL DEVELOPMENT (SBPD) MODELS FROM A MANAGEMENT PERSPECTIVE

Nafisa Tokhirova Dilshod qizi

*PhD researcher at the National Institute of
Pedagogical Excellence named after Abdulla Avloniy*

Annotatsiya. Maqolada maktab ichida tashkil etilgan kasbiy rivojlanish (SBPD) modellarining samaradorligi boshqaruv nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida mikro-trening, Lesson Study, kuzatuv va fikr-mulohaza, kouching kabi SBPD shakllarining afzalliklari, amaldagi tizimdagi cheklovlar hamda o‘qituvchilarning o‘zlashtirish darajasiga ta’sir etuvchi boshqaruv omillari aniqlanadi. Natijalarga tayangan holda maktab darajasida kasbiy rivojlanishni boshqarishning takomillashtirilgan modeli taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: kasbiy rivojlanish, SBPD, maktab boshqaruvi, Lesson Study, kuzatuv, metodik yordam.

Аннотация. В статье анализируется эффективность школьных моделей профессионального развития (SBPD) с точки зрения управления. Рассматриваются преимущества микро-тренингов, Lesson Study, наблюдения и обратной связи, коучинга, а также определяются организационные и управленческие факторы, влияющие на перенос полученных знаний в практику преподавания. На основе анализа предлагается усовершенствованная модель управления профессиональным развитием педагогов на уровне школы.

Ключевые слова: профессиональное развитие, школьный PD, управление школой, коучинг, наблюдение.

Abstract. This paper examines the effectiveness of school-based professional development (SBPD) models from a management perspective. It analyzes the strengths of micro-trainings, Lesson Study, peer observation and feedback, and coaching, identifying the managerial and organizational factors that influence teachers’ transfer of learning into classroom practice. Based on the findings, the paper proposes an improved management model for school-level professional development.

Keywords: professional development, SBPD, school leadership, Lesson Study, feedback culture.

Modern education systems increasingly understand that teacher development isn't a one-time event but a continuous process closely tied to day-to-day teaching practice. Research from around the world shows that School-Based Professional Development (SBPD) is one of the most effective ways to improve teaching, as it takes place in the teacher’s actual work environment, focuses on real classroom challenges, and promotes collaboration among colleagues.

In Uzbekistan, SBPD has gained strong support and takes various forms—such as micro-trainings, teacher study groups, peer observations, Lesson Study, coaching, and collaboration across school clusters. However, even with these efforts, schools show widely differing results in how effective these activities are. While teacher participation is generally high, many schools struggle to turn what teachers learn into meaningful changes in classroom practice.

This gap highlights the importance of viewing SBPD not just as a collection of training sessions, but as a managed process—influenced by leadership, school culture, teacher motivation, diagnostics, and monitoring systems. This paper aims to examine SBPD from a school management perspective, and to propose a clearer, more sustainable framework for implementing it effectively at the school level.

1. OVERVIEW OF SBPD MODELS AND THEIR PEDAGOGICAL VALUE

1.1. Micro-trainings

Micro-trainings are short, focused sessions that target specific teaching skills. They're relatively easy to organize and tend to attract strong participation from teachers. Their main advantage is that they're practical and directly applicable. However, to be truly effective, they need to be followed by opportunities for teachers to apply what they've learned, along with ongoing support and feedback.

1.2. Lesson Study

Lesson Study is a collaborative approach where teachers work together to plan, observe, and analyze a lesson. It allows for deep reflection on teaching practices and fosters shared responsibility for student learning. Although it's considered one of the most effective SBPD models, it requires a supportive school environment, mutual trust among teachers, and sufficient time to be successful.

1.3. Peer Observation and Feedback

This model involves teachers observing each other's lessons using a structured format, followed by feedback discussions. It helps educators see their own teaching from new perspectives and encourages a culture of reflection. The success of this model depends on having clear observation criteria and ensuring that feedback is non-judgmental and focused on growth rather than evaluation.

1.4. Coaching

Coaching is a personalized approach to professional development that offers one-on-one support and is guided by specific goals. When done well, coaching can significantly boost a teacher's motivation and self-confidence. Its effectiveness is greatest when it addresses teachers' actual needs and is led by trained, skilled coaches.

1.5. Cluster-Based Professional Development

This model involves collaboration between different schools, which is especially valuable for those with limited resources. It encourages sharing of ideas and best practices, while helping teachers feel less isolated. However, for this model to work long-term, it needs strong coordination and support from school leadership.

2. MANAGEMENT FACTORS INFLUENCING THE EFFECTIVENESS OF SBPD

While the format of professional development matters, its true effectiveness often depends on how it's managed within a school. The following elements are key to making SBPD truly impactful:

2.1. Diagnostic Needs Assessment

Professional development tends to fall short when it's not based on what teachers genuinely need. Too often, schools design PD activities without any real diagnostic process, which leads to broad, unfocused topics and little actual change in teaching. To make SBPD meaningful, schools

should use tools like classroom observations, teacher self-assessments, and student performance data to identify specific areas for improvement.

2.2. Strategic and Cyclical Planning

Many schools do have PD plans, but these are often fragmented, inconsistent, or lack clear direction. A strong SBPD plan should follow a structured, ongoing cycle: diagnosis → goal setting → PD activity → application in the classroom → monitoring → reflection.

Without this kind of systematic and data-informed approach, professional development becomes disjointed and less effective over time.

2.3. Observation and Feedback Culture

One of the biggest challenges to effective SBPD is the lack of a supportive environment for feedback. When observations are used primarily for control or evaluation, teachers may become defensive or conceal their struggles. For SBPD to work well, observations need to be collegial, non-evaluative, and focused on helping teachers grow—using clear criteria and emphasizing development, not compliance.

2.4. Role of School Leadership

The attitude and involvement of school leaders play a critical role in the success of SBPD. Leaders need to foster psychological safety, promote collaboration among staff, dedicate time for professional learning, and lead by example in reflective practices. If principals treat SBPD as a formality rather than a strategic priority, the activities are unlikely to produce real change.

2.5. Monitoring and Evaluation Mechanisms

Many schools lack systems to track whether professional development is making a difference in classroom instruction. Effective monitoring should include:

- Pre- and post-lesson observations
- Teacher reflections
- Student performance analysis
- Progress indicators linked to PD goals

Without consistent monitoring and evaluation, it’s difficult to know if SBPD is actually working—or to make improvements where needed.

3. COMMON CHALLENGES IN CURRENT SBPD PRACTICE

Observations from schools and reports from the field show that, despite good intentions, there are several recurring issues that limit the effectiveness of SBPD:

- High participation, low impact: Teachers often attend professional development sessions, but the new knowledge and skills don’t consistently make it into their daily teaching.
- General topics over real needs: Many PD sessions focus on broad, generic themes instead of addressing specific challenges identified through diagnostic assessments.
- Lack of follow-up: After a training session, there’s often little or no structured support to help teachers apply what they’ve learned. This weakens the long-term impact.
- No unified observation and feedback system: Schools may conduct lesson observations, but without a shared framework or consistent criteria, feedback becomes uneven and less effective.
- Insufficient time for reflection: Teachers rarely get dedicated time to reflect as a group on what they’ve learned or how they’re applying it in the classroom.

- Limited motivation and incentives: When there’s no recognition or reward for engaging in PD or improving practice, teachers may see it as just another task rather than a meaningful opportunity.

- Formal, paperwork-driven planning: In many cases, PD plans exist mainly to fulfill administrative requirements rather than to guide real professional learning.

Together, these issues suggest that simply increasing the number of training hours isn’t enough. What’s needed is stronger management and better structure to ensure that SBPD is effective and sustainable.

4. PROPOSED IMPROVED MODEL FOR MANAGING SBPD

Based on the analysis of current challenges, the following model is proposed to help schools manage SBPD more effectively. The aim is to make professional development a continuous, evidence-based process rather than a series of one-off activities.

4.1. Diagnostic Stage

This stage begins with identifying teachers’ real needs. Classroom observations using clear, structured rubrics provide an initial picture of practice, while teacher self-assessments help reveal individual strengths and areas for growth. Student performance data is also examined to uncover instructional gaps. Together, these sources of information allow schools to define both individual and collective PD priorities with greater accuracy.

4.2. Planning Stage

Once needs are established, schools move to purposeful planning. Clear, measurable goals are set in alignment with identified priorities, and appropriate PD formats—such as micro-trainings or coaching—are selected to meet those goals. Time and resources are allocated realistically to ensure the plan is manageable and sustainable. At this stage, schools also determine what success will look like by establishing indicators that can be monitored later.

4.3. Implementation Stage

The implementation phase brings the plan into action. Professional development sessions are delivered in an active, hands-on format closely tied to classroom practice, and teachers receive support as they apply new strategies in real lessons. Collaboration is encouraged so that staff can experiment, share insights, and learn from one another throughout the process.

4.4. Monitoring Stage

Monitoring focuses on tracking progress and providing ongoing support. Structured observation cycles help leaders see how new practices are being used, while the feedback given to teachers remains constructive, practical, and supportive rather than evaluative. Evidence of change in teaching and learning is documented to help determine whether implementation is on track.

4.5. Reflection and Review Stage

Finally, teachers are encouraged to reflect and adjust. Reflection journals allow them to track their development over time, and group discussions create opportunities to share what worked and what did not. Insights from this reflective process feed directly into improving the next cycle of professional development.

This five-stage model turns SBPD into a structured, repeating cycle grounded in real classroom needs, helping schools move away from fragmented training and toward ongoing, meaningful professional growth.

CONCLUSION

School-Based Professional Development (SBPD) is one of the most effective strategies for improving teaching quality—but its success depends largely on how it's managed. Simply offering training sessions isn't enough. To truly make a difference in classroom practice, SBPD must be built on strong foundations: careful diagnostics, thoughtful planning, supportive leadership, structured observation and feedback, and consistent monitoring.

The model proposed in this paper offers a practical, school-level framework that can help make SBPD more coherent and sustainable. By aligning professional development with real teacher and student needs, and embedding it into a continuous cycle of application and reflection, schools can ensure that PD leads to genuine instructional improvement.

Ultimately, strengthening school leadership and fostering a collaborative, growth-oriented culture are essential to long-term teacher development and better learning outcomes for students.

REFERENCES

1. Desimone, L. (2009). Improving impact of professional development. *Educational Researcher*.
2. Guskey, T. (2002). *Evaluating Professional Development*. Corwin Press.
3. Darling-Hammond, L., Hyster, M., & Gardner, M. (2017). *Effective Teacher Professional Development*. Learning Policy Institute.
4. Timperley, H. (2011). *Realizing the Power of Professional Learning*. McGraw-Hill.
5. OECD (2020). TALIS 2019 Results: Teachers and School Leaders as Lifelong Learners.
6. Fullan, M. (2014). *The Principal: Three Keys to Maximizing Impact*.

TA’LIMDA FAKTCHEKING: MISINFORMATSIYA VA DIZINFORMATSIYAGA QARSHI KURASHISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Xidirova Maftuna Ilhom qizi

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti

“Boshlang‘ich ta’lim va filologiya fanlari metodikasi”

kafedrası katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada ta’lim sohasida misinformatsiya va dizinformatsiyaning tarqalish omillari, ularning o‘quvchilarning axborot savodxonligi, tanqidiy fikrlashi va ta’lim jarayonining sifatiga ta’siri keng yoritiladi. Shuningdek, faktcheking texnologiyalaridan foydalanishning nazariy asoslari, ularni maktab va oliy ta’limda joriy etishning metodik yo‘llari, o‘qituvchilarning raqamli madaniyatini rivojlantirish ehtiyoji, o‘quvchilar bilan axborotni tekshirish ko‘nikmalarini shakllantirish modeli ishlab chiqilgan. Dunyo tajribasi, normativ talablar va zamonaviy yondashuvlar asosida misinformatsiya va dizinformatsiyaga qarshi kurashishning samarali strategiyalari taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: misinformatsiya, dizinformatsiya, faktcheking, media savodxonlik, axborot madaniyati, ta’lim texnologiyalari, tanqidiy fikrlash.

Аннотация

В статье представлен комплексный обзор факторов, способствующих распространению дезинформации и искажений в сфере образования, их влияния на информационную грамотность, критическое мышление студентов и качество образовательного процесса. Также рассматриваются теоретические основы использования технологий фактчекинга, методические подходы к их внедрению в школьное и высшее образование, необходимость развития цифровой культуры преподавателей и модель развития навыков проверки информации у студентов. На основе мирового опыта, нормативных требований и современных подходов предлагаются эффективные стратегии борьбы с дезинформацией и искажениями.

Ключевые слова: мисинформация, дезинформация, фактчекинг, медиаграмотность, информационная культура, образовательные технологии, критическое мышление.

Abstract

This article provides a comprehensive overview of the factors that contribute to the spread of misinformation and disinformation in education, their impact on students' information literacy, critical thinking, and the quality of the educational process. It also discusses the theoretical foundations of the use of fact-checking technologies, methodological approaches to their implementation in school and higher education, the need to develop teachers' digital culture, and a model for developing information-checking skills with students. Effective strategies for combating misinformation and disinformation are proposed based on world experience, regulatory requirements, and modern approaches.

Keywords: misinformation, disinformation, fact-checking, media literacy, information culture, educational technologies, critical thinking.

Globalashuv sharoitida axborot oqimining keskin ortishi, ijtimoiy tarmoqlar orqali fikrlarning tezkor tarqatilishi jamiyat hayotining barcha sohalariga, jumladan ta’lim tizimiga ham

bevosita ta’sir ko’rsatmoqda. Internetda har kuni trillionlab kontent yaratiladi va ulardan katta qismi tekshirilmagan, sub’ektiv yoki manipulyativ xarakterga ega. Ayniqsa, o’quvchilar va talabalar ishonchsiz manbalar ta’siriga tez beriladigan guruh bo’lgani sababli, ularda axborotni ajratish, tahlil qilish va baholash ko’nikmalarini shakllantirish muhim pedagogik vazifaga aylanmoqda. Ta’kidlab o’tish joizki, O’zbekistonda bugungi kunda mediasavodxonlik darajasi ham kundan-kunga rivojlanib bormoqda. Ammo hali-xanuz bu yo’nalishda bir qator islohotlar amalga oshirilishi lozim. Afsuski, bugungi kunda tarqatilayotgan axborotning rost yoki yolg’onligi ahamiyatga ega emas, ko’proq auditoriya ko’rsa va belgilangan resursga kirsam bo’ldi. Auditoriyasi katta internet resurslari jamoatchilik fikrini boshqarish vositasi sifatida katta siyosiy va ijtimoiy ahamiyatga ega bo’lmoqda. Bu esa, o’z navbatida misinformatsiya va dizinformatsiyaning keng tarqalishiga sabab bo’lmoqda. [1]

Misinformatsiya – tasodifan tarqatilgan noto’g’ri ma’lumot bo’lsa, dizinformatsiya – ongli tarzda manipulyatsion maqsadda tarqatilgan yolg’on axborotdir. Ikkalasi ham o’quvchilarga, maktab muhitiga, ta’lim sifatiga va o’qituvchi-ota-ona munosabatlariga salbiy ta’sir ko’rsatishi mumkin. [2] Shuning uchun ta’lim muassasalarida faktcheking madaniyatini shakllantirish, media savodxonlikni rivojlantirish va raqamli kompetensiyalarni kengaytirish dolzarb vazifa bo’lib turibdi.

Maqolaning maqsadi — ta’limda misinformatsiya va dizinformatsiyaga qarshi kurashishning ilmiy asoslarini yoritish, faktchekingning pedagogik imkoniyatlarini tahlil qilish va uning ta’lim jarayoniga integratsiya strategiyalarini ishlab chiqishdir.

Misinformatsiya — bu aniqlashtirilmagan, tekshirilmagan yoki noto’g’ri talqin etilgan axborotning ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalari orqali tarqalishidir. [3] U ko’pincha manba savodsizligi, faktlarni noto’g’ri tushunish, shoshqaloqlik bilan ma’lumot tarqatish yoki emotsional reaksiyalar kabi omillar natijasida yuzaga keladi. Shu bilan birga, dizinformatsiya misinformatsiyadan farqli o’laroq, maqsadli va rejalashtirilgan axborotdir. U siyosiy manipulyatsiya, iqtisodiy manfaat, jamoatchilik fikriga ta’sir qilish yoki vahima tarqatish kabi maqsadlarda yaratiladi va ongli ravishda tarqatiladi. Natijada, misinformatsiya va dizinformatsiya jamiyatda noto’g’ri tushunchalar, xato qarorlar va ijtimoiy muammolar paydo bo’lishiga olib keladi, shuning uchun ularni aniqlash va qarshi choralar ko’rish ta’lim va media savodxonlik kontekstida juda muhim hisoblanadi. Ta’lim tizimi ushbu ikki turdagi noto’g’ri axborotning faol iste’molchisi va tarqatuvchisiga aylanish xavfiga ega. [4]

Misinformatsiya va dizinformatsiya ta’lim jarayonining shakllanishiga chuqur ta’sir ko’rsatadigan omillardan hisoblanadi. Avvalo, noto’g’ri ma’lumotlarning o’quvchilar orasida tarqalishi ularning bilim olish jarayonida ilmiy asoslangan faktlardan chalg’ishiga sabab bo’ladi. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlarda tarqaladigan tekshirilmagan xabarlar, vizual manipulyatsiyalar yoki sun’iy intellekt orqali yaratilgan kontentlar o’quvchilar ongida haqiqat bilan yolg’on o’rtasidagi farqni ajratishni qiyinlashtiradi. Bu esa o’quvchilarning kognitiv rivojlanishiga to’g’ridan-to’g’ri ta’sir ko’rsatib, faktlar asosida fikrlashdan ko’ra shov-shuvli xabarlarni qabul qilishga moyillikni kuchaytiradi. Natijada, ularning ilmiy mantiq bilan fikrlash, xulosa chiqarish va axborotni baholash qobiliyatlari sustlashadi.

Pedagogik jarayon nuqtayi nazaridan misinformatsiya va dizinformatsiya o’quv materiallarining sifati va ishonchligini pasaytirish xavfini tug’diradi. O’qituvchilar tomonidan darsda tekshirilmagan, manbasi noma’lum yoki noto’g’ri talqin qilingan ma’lumotlardan

foydalanish ta’lim jarayonining ob’ektivligi va ilmiy asoslanganligini zaiflashtiradi. Bu holat o’quvchilarda predmetga bo’lgan ishonchni kamaytiribgina qolmay, umuman ta’lim tizimiga bo’lgan e’tiqodning pasayishiga ham olib kelishi mumkin. Shu bilan birga, o’qituvchilar noto’g’ri axborotni tasodifan tarqatib yuborgan hollarda, dars sifati va pedagogik natijalarning barqarorligi buziladi. Bunday vaziyatlar ta’lim jarayonida axborot manbalarini sinchiklab tanlash, materialni faktlar bilan tasdiqlash va o’quvchilarga ishonchli bilim yetkazish bo’yicha yangi pedagogik mas’uliyatlarni yuzaga keltiradi.

Ijtimoiy va psixologik jihatdan esa misinformatsiya va dizinformatsiya maktab jamoasida turli tushunmovchiliklar, asossiz xavotirlar va ijtimoiy tarangliklarning kuchayishiga sabab bo’ladi. Ota-onalar orasida tekshirilmagan xabarlar tarqalishi maktabning obro’siga putur yetkazishi, hatto ta’lim jarayoniga sun’iy ravishda tashqi bosimlar paydo bo’lishiga olib keladi. O’quvchilar esa, ayniqsa yoshlar, ijtimoiy tarmoqlarda tekshirilmagan kontentni oson ulashishlari sababli bilmagan holda yolg’on axborot kampaniyalarining ishtirokchiga aylanib qolishlari mumkin. Bu esa nafaqat ularning raqamli madaniyatini zaiflashtiradi, balki axborotni tanlab olish mas’uliyatining pastligi sababli intellektual xavflarni ham kuchaytiradi. Umuman olganda, noto’g’ri ma’lumotning ta’lim muhitida keng tarqalishi o’quvchilarning tanqidiy fikrlash kompetensiyasining pasayishiga, jamiyatning axborot muhitida haqiqatning qiymati kamayishiga va umumiy ta’lim sifatining izdan chiqishiga olib keladi.

Misinformatsiya va dizinformatsiya jarayonlarining ta’lim boshqaruviga ta’siri ham nihoyatda dolzarb masaladir, chunki noto’g’ri axborot maktab rahbariyati, hududiy ta’lim bo’limlari va siyosiy qaror qabul qiluvchilar faoliyatiga bevosita ta’sir ko’rsatadi. Avvalo, boshqaruv tizimida qarorlar aniq, tekshirilgan va obyektiv ma’lumotlar asosida qabul qilinishi lozim. Ammo informatsion muhitda tarqalayotgan yolg’on yoki manipulyativ xabarlar rahbarlarni real vaziyatdan chalg’itib, noto’g’ri strategik qarorlar qabul qilinishiga sabab bo’lishi mumkin. Masalan, maktabdagi holat, o’quvchi xavfsizligi, o’quv jarayonidagi muammolar yoki o’qituvchilarga oid vaziyatlar bo’yicha asoslanmagan mish-mishlar rahbariyat va jamoa o’rtasida ishonchsizlikni kuchaytiradi. Bu esa boshqaruvning ochiqqligi va shaffofligini pasaytirib, ta’lim muassasasining ichki kommunikatsiya tizimini izdan chiqaradi.

Misinformatsiya va dizinformatsiya tezkor tarqalayotgan zamonaviy jamiyatda tanqidiy fikrlash ta’lim jarayonining asosiy kompetensiyalaridan biri sifatida yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chunki noto’g’ri ma’lumotlarning ko’payishi o’quvchilarni axborotni avtomatik qabul qilishga undaydi, bu esa ularning mustaqil tahlil qilish, manba ishonchliligini baholash va mantiqiy xulosa chiqarish qobiliyatlarini zaiflashtiradi. Shunday sharoitda faktcheking tanqidiy fikrlashni shakllantirishning eng amaliy vositasi sifatida xizmat qiladi: o’quvchilar dalillarni tekshiradi, manbalarni solishtiradi, ma’lumotning haqqoniyligini tahlil qiladi va yolg’on xabarlar mexanizmini anglay boshlaydi. Natijada ta’lim jarayonida faktlarni tekshirish madaniyati shakllanib, o’quvchilar misinformatsiya va dizinformatsiyaga duch kelganida unga tanqidiy yondashishni o’rganadi. Bu jarayon nafaqat intellektual mustaqillikni kuchaytiradi, balki axborot xavfsizligi bo’yicha ongli xulqni shakllantirib, o’quvchilarni raqamli makonning faol va mas’uliyatli ishtirokchisiga aylantiradi.

UNESCO standartlariga ko’ra, media savodxonlik o’quvchilarning raqamli axborot maydonida ongli harakat qilishini ta’minlovchi asosiy kompetensiyalar majmuasidir. [5] U kontentning maqsadini tahlil qilish, manipulyatsion belgilarni aniqlash, axborot oqimini

boshqarish va xavfsiz raqamli xatti-harakatlarni o‘z ichiga oladi. Faktcheking jarayoni media savodxonlikning asosiy vositalaridan biridir: u o‘quvchilarga ma’lumot manbalarini tekshirish, dalillarni solishtirish, xabarlarining ishonchlilik darajasini aniqlash va raqamli makonda ongli qarorlar qabul qilishga yordam beradi. Natijada faktcheking faqat noto‘g‘ri ma’lumotlarga qarshi kurash vositasi bo‘lib qolmay, balki UNESCO ta’kidlagan media savodxonlik elementlarining amaliy shakllanishini ta’minlovchi samarali pedagogik mexanizmga aylanadi.

Raqamli makonda misinformatsiya va dizinformatsiya oqimining kuchayishi faqat o‘quvchilarning individual axborot xatti-harakatlariga emas, balki butun ta’lim tizimi faoliyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli media savodxonlikni rivojlantirish UNESCO tomonidan belgilangan ta’lim standartlarining ajralmas qismiga aylangan. Bu standartlarga ko‘ra, o‘quvchilar nafaqat axborotni iste’mol qiluvchi, balki uni tahlil qila oladigan, manipulyativ xabarlarini aniqlay oladigan va xavfsiz raqamli muhitda ongli qaror qabul qiladigan subyekt sifatida shakllanishi kerak. Avvalgi paragraflarda qayd etilganidek, faktcheking tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning asosiy vositalaridan biri bo‘lib, o‘quvchilarni dalillarni tekshirish, manba ishonchliligini baholash va xabarlarining haqqoniyligini aniqlashga o‘rgatadi. UNESCOning media savodxonlikka oid yondashuvi aynan shu jarayonni mustahkamlab, faktchekingning ta’limda ahamiyatini yanada kengaytiradi. Chunki misinformatsiya va dizinformatsiya xavfini kamaytirish faqat texnik ko‘nikmalar emas, balki axborot bilan ishlash madaniyatini shakllantirishni talab etadi. Shu ma’noda, media savodxonlik, tanqidiy fikrlash va faktcheking o‘zaro bog‘langan yagona tizim bo‘lib, ular ta’limni raqamli xavflardan himoya qiluvchi, o‘quvchilarni mustaqil fikrlaydigan, mas’uliyatli raqamli fuqaro sifatida tarbiyalovchi muhim poydevorni yaratadi.

Faktchekingni samarali tashkil qilishning bir necha texnika va usullari bo‘lib, ularni ta’limga integratsiya qilinishi o‘quvchilarning axborot bilan ongli va tizimli ishlash ko‘nikmalarini mustahkamlaydi. Xususan, xalqaro tajribada keng qo‘llaniladigan “CRAAP Test” (Currency, Relevance, Authority, Accuracy, Purpose) o‘quvchilarga har qanday axborot manbasini tahlil qilishga yordam beradigan asosiy metodlardan biridir. Ushbu yondashuv orqali o‘quvchilar muallifning kimligini aniqlash, manbaning tashkilotga mansubligi, e’lon qilingan sanasi, dalillarning mavjudligi va materialning maqsadini baholash kabi muhim jihatlarni tahlil qilishni o‘rganadi. Bu esa oldingi boblarda ko‘rib o‘tilgan media savodxonlik va tanqidiy fikrlashning amaliy davomidir: o‘quvchi endi nafaqat noto‘g‘ri axborotdan himoyalanishni, balki axborotni tekshirish va ishonchlilik darajasini aniqlash bo‘yicha tizimli yondashuvni qo‘llay oladi. Natijada, faktcheking texnikalarining o‘quv jarayoniga integratsiyasi misinformatsiya va dizinformatsiyaga qarshi kurashning eng samarali pedagogik vositalaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi. [6]

JST (Joint Source Testing) modeli misinformatsiya va dizinformatsiyaga qarshi kurashning samarali pedagogik mexanizmi sifatida nafaqat o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini shakllantirishga, balki ta’lim boshqaruvining samaradorligini oshirishga ham xizmat qiladi. Ushbu besh bosqichli model — idrok qilish, savollar berish, tekshirish, xulosa chiqarish va taqqoslash-muhokama — o‘quvchilarga axborotni sistematik tahlil qilishni o‘rgatadi va dars jarayonida faktlarga asoslangan qarorlar qabul qilishni rag‘batlantiradi. Shu orqali maktab rahbariyati va hududiy ta’lim bo‘limlari ham axborot oqimini nazorat qilish, darslarda ishlatiladigan manbalarni baholash va pedagogik qarorlarni asoslash imkoniyatiga ega bo‘ladi. JST modeli nafaqat o‘quvchilarda faktcheking ko‘nikmalarini rivojlantiradi, balki boshqaruvchilarga ta’lim jarayonining shaffofligi, ishonchliligi va sifatini ta’minlash uchun amaliy vosita sifatida xizmat

qiladi. Natijada, ta’lim boshqaruvi va o’quv jarayoni o’rtasida uzviy aloqa o’rnatilib, misinformatsiya va dizinformatsiya ta’sirini kamaytirish bilan birga, raqamli makondagi xavfsiz va tizimli axborot muhitini yaratishga imkon yaratiladi.

Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlar va onlayn platformalarda tarqaladigan vizual kontent – fotosuratlar, videolar va infografikalar – tez-tez misinformatsiya yoki dizinformatsiya vositasi sifatida ishlatiladi. Shu sababli, o’quvchilar va ta’lim boshqaruvi xodimlari uchun vizual axborotni tekshirish ko’nikmalari muhim ahamiyat kasb etadi. Buning birinchi va eng keng qo’llaniladigan usuli — **reverse image search** (teskari rasm qidiruv) bo’lib, Google Images yoki TinEye kabi vositalar orqali rasmning asl manbasi, birinchi e’lon qilingan vaqti va internetdagi tarqalish tarixini aniqlash mumkin. Bu usul rasmning manipulyatsiya qilingan yoki kontekstdan chiqarilganini aniqlashda juda foydali.

Ikkinchi metod — **metadata tahlili**, ya’ni rasm yoki videoning fayl ma’lumotlarini (kamera turi, surat olingan sana va vaqt, geolokatsiya) tekshirish. Metadata orqali rasmning original yoki soxta ekanligini, uni qayta ishlash darajasini aniqlash mumkin. Shu bilan birga, **grafik manipulyatsiyalarni aniqlash** texnikalari ham muhim bo’lib, ular yordamida fotomontaj, rang kontrasti, kontrast va soyalar orqali yaratilgan sun’iy o’zgarishlarni aniqlash mumkin.

Videolarni tekshirishda esa **deepfake indikatorlariga** e’tibor qaratish talab etiladi. Bunga ko’z harakatining tabiiy bo’lmagan ritmi, yuzning notabiiy yorug’lanishi yoki audio bilan sinxronlik buzilishi kabi belgilar kiradi. Masalan, gapirayotgan odamning lab harakatlari va tovushning mos kelmasligi yoki yuzning g’ayrioddiy yorug’lik o’zgarishlari deepfake mavjudligini ko’rsatadi. [7] Pedagogik jihatdan, bu ko’nikmalarni o’quvchilarga o’rgatish faktchekingning amaliy yo’nalishini mustahkamlash bilan birga, ularni raqamli makonda ongli va xavfsiz harakat qiladigan shaxs sifatida tarbiyalashga yordam beradi. Shu tariqa, vizual kontentni tekshirish nafaqat misinformatsiya va dizinformatsiya oqimiga qarshi samarali vosita, balki media savodxonlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning muhim pedagogik komponenti sifatida xizmat qiladi.

Vizual kontentni tekshirish ko’nikmalari ta’lim boshqaruvi uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi, chunki maktab rahbariyati va hududiy ta’lim bo’limlari qarorlarini qabul qilishda asosli va ishonchli axborotga tayanishi zarur. Internet va ijtimoiy tarmoqlarda tarqaladigan fotosuratlar, videolar yoki infografikalar ko’pincha kontekstdan chiqarilgan, manipulyatsiya qilingan yoki soxta bo’lishi mumkin, bu esa maktab ichidagi muammolar, o’quvchi xavfsizligi yoki pedagogik jarayonlar haqidagi noto’g’ri xulosalarga olib keladi. Vizual kontentni tekshirish metodlarini amaliyotga joriy qilish orqali ta’lim boshqaruvchilari rasm va videolarning asl manbasini aniqlash, ularning haqqoniyligini baholash va qarorlarini asoslash imkoniga ega bo’ladi.

Maktab direktorlari uchun faktcheking va media savodxonlik faoliyatlarini ta’lim jarayoniga integratsiya qilish strategik boshqaruv vazifalaridan biri hisoblanadi. Chunki darslarda faktcheking bo’yicha mini-topshiriqlar berilishi, o’quvchilarning mustaqil axborot izlash ko’nikmalarini rivojlantirish yoki Fackchecknet.uz, PolitiFact, Snopes kabi platformalardan foydalanish bevosita maktab rahbariyatining tashkiliy qo’llab-quvvatlovini talab qiladi. Direktorlar bu jarayonni samarali boshqarish orqali o’qituvchilarga zarur resurslar yaratadi, media savodxonlik bo’yicha tematik haftaliklar tashkil etadi hamda ota-onalar uchun “Raqamli gigiyena” bo’yicha seminarlar o’tkazilishini muvofiqlashtiradi. Bu faoliyatlar ta’lim muassasasida axborot xavfsizligini ta’minlash, misinformatsiya va dizinformatsiya tarqalishining oldini olish hamda

barcha manfaatdor tomonlarning raqamli madaniyatini oshirishga xizmat qiladi. Natijada, maktab direktori faktcheking tashabbuslarining tashkiliy rahbari sifatida nafaqat o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini, balki butun maktab jamoasining axborot madaniyatini rivojlantiruvchi muhim boshqaruv figuraga aylanadi.

Dunyo tajribasi media savodxonlikni ta’lim jarayoniga integratsiya qilishning samarali usullarini ko‘rsatadi. Masalan, Finlyandiya maktablarida axborotni tahlil qilish ko‘nikmalari birinchi sinfdan boshlab shakllantiriladi va bu davlat ta’lim tizimi dunyoda media savodxonlik va tanqidiy fikrlashni shakllantirish bo‘yicha yetakchi tajribaga ega mamlakatlardan biri hisoblanadi. Bu mamlakatda o‘quv jarayoni nafaqat bilim berish, balki o‘quvchilarda axborotni baholash, tahlil qilish va manipulyatsiyadan himoyalaniish ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Media savodxonlik ko‘nikmalari maktab dasturlariga erta bosqichdan — hatto 1-sinfdan boshlab kiritiladi. Masalan, boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarga oddiy va kundalik axborot manbalarini ajratish, rasm va matnlar orqali xabarlarni tahlil qilish bo‘yicha mashg‘ulotlar o‘tkaziladi. O‘rta va yuqori sinflarda esa vazifalar murakkablashib, talabalar yangiliklar manbalarini tekshirish, ularning ishonchliligini baholash, faktlarni solishtirish va dalillarga asoslangan xulosa chiqarish ko‘nikmalarini o‘rganadi. [8]

Finlyandiya maktablarida o‘qituvchilar muntazam malaka oshirish kurslarida qatnashib, zamonaviy faktcheking va media savodxonlik metodikalarini o‘zlashtiradilar. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar faol qo‘llaniladi: interaktiv platformalar, onlayn testlar va multimedia materiallari o‘quvchilarga kontentni tahlil qilishni amaliyotda o‘rgatadi. O‘quvchilarga jamoaviy loyihalar orqali ijtimoiy tarmoqlarda tarqaladigan misinformatsiya va dizinformatsiyani aniqlash, vizual kontentni tekshirish va to‘g‘ri xulosalar chiqarish ko‘nikmalari mustahkamlanadi.

O‘zbekiston sharoitida Finlyandiya tajribasini moslashtirish orqali maktablarda axborot bilan ishlash ko‘nikmalari erta bosqichdan shakllantiriladi, o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash darajasi oshadi va raqamli makondagi xavfsiz harakat qilish kompetensiyalari rivojlanadi. Shu bilan birga, maktab direktorlarining strategik roli muhim bo‘lib, ular dars rejalari va o‘quv resurslarini ta’minlash, o‘qituvchilarni malaka oshirish kurslariga jalb qilish va ota-onalarni media savodxonlik bo‘yicha xabardor qilish orqali Finlyandiya tajribasini samarali joriy etishni ta’minlay oladilar. Natijada, o‘quvchilarda faktcheking va tanqidiy fikrlash kompetensiyalari rivojlanadi, ta’lim sifatini oshirish va maktab boshqaruvining shaffofligini ta’minlash imkoniyati yaratiladi.

Bu borada Estoniya ham yetakchi davlatlardan bo‘lib, mamlakatning ta’lim strategiyasi asosida barcha fanlar doirasida media savodxonlik integratsiya qilingan. Estoniyada raqamli ta’lim va media savodxonlik bir-biriga uzviy bog‘langan bo‘lib, o‘quvchilarning axborot bilan ishlash ko‘nikmalarini fanlarning har bir modulida rivojlantirishga qaratilgan. [9] Masalan, matematika yoki tabiiy fanlar darslarida o‘quvchilarga grafiklar, diagrammalar va eksperiment natijalarini tahlil qilish, ularning manbalarini tekshirish va xulosalar chiqarish o‘rgatiladi. Tarix yoki ijtimoiy fanlar darslarida esa yangiliklar, fotosuratlar va videolarni tanqidiy baholash, manipulyatsion yoki noto‘g‘ri kontekstdagi axborotni aniqlash ko‘nikmalari shakllantiriladi. Shu tariqa, media savodxonlik ko‘nikmalari alohida dars emas, balki barcha fanlar doirasida uzviy integratsiya qilinadi, bu esa o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni va faktcheking ko‘nikmalarini barqaror rivojlantirishga imkon beradi.

Estoniyada raqamli platformalar va interaktiv vositalar faol qo‘llaniladi: o‘quvchilar onlayn testlar orqali axborot manbalarini tekshirish, vizual kontentni tahlil qilish va yolg‘on xabarlarni

aniqlashni o‘rganadi. Shu bilan birga, o‘qituvchilar muntazam malaka oshirish kurslarida ishtirok etib, raqamli ta’lim va media savodxonlik bo‘yicha yangi metodlarni o‘zlashtiradilar.

O‘zbekiston kontekstida Estoniya tajribasini moslashtirishda barcha fanlar bo‘yicha media savodxonlik modulini ishlab chiqish, darslar davomida vizual va matnli kontentni tanqidiy baholash ko‘nikmalarini joriy etish, raqamli platformalar va interaktiv resurslardan foydalanishni kengaytirish kabi bir qator usullarni qo‘llab ko‘rish mumkin. Shu orqali o‘quvchilar nafaqat axborotni tahlil qiluvchi, balki raqamli makonda ongli qaror qabul qiladigan shaxs sifatida shakllanadi, maktab direktorlarining strategik va tashkiliy roli esa ushbu jarayonni ta’minlash va monitoring qilish orqali ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Janubiy Koreyada “Digital Safety Education” dasturi maktablar darajasida muntazam qo‘llaniladi va o‘quvchilarning raqamli makondagi xavfsizligi, media savodxonligi va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. [10] Bu dastur o‘quvchilarga ijtimoiy tarmoqlarda tarqaladigan misinformatsiya va dizinformatsiyani aniqlash, vizual va matnli kontentni tekshirish, shuningdek shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish bo‘yicha amaliy ko‘nikmalarni beradi. Maktab boshqaruvi nuqtai nazaridan, ushbu dasturning samarali joriy etilishi direktorlar va rahbariyatning strategik boshqaruv faoliyatiga bog‘liq. Direktorlar dastur uchun zarur resurslar ajratadi, o‘qituvchilarni malaka oshirish kurslariga jalb qiladi, dars rejalarini va media savodxonlik mashg‘ulotlarini muvofiqlashtiradi. Shuningdek, ular ota-onalarni xabardor qilish va jamoatchilik bilan aloqa o‘rnatish orqali raqamli xavfsizlikning maktab darajasida barqaror shakllanishini ta’minlaydi.

O‘zbekiston sharoitida ham Janubiy Koreya tajribasini moslashtirish imkoniyati mavjud. Maktab direktorlari “Digital Safety Education” kabi dasturlarni strategik jihatdan boshqarib, ularni fanlar doirasida integratsiya qilishi, o‘quvchilarga amaliy faktcheking va media savodxonlik ko‘nikmalarini o‘rgatishi, shuningdek, o‘qituvchilar va ota-onalar bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yishi mumkin. Natijada, maktab boshqaruvi misinformatsiya va dizinformatsiya oqimining oldini olishda faollashadi, o‘quvchilar esa raqamli makonda ongli va xavfsiz harakat qiluvchi, tanqidiy fikrlash va axborotni baholash ko‘nikmalariga ega shaxs sifatida shakllanadi. Shu tariqa, Janubiy Koreya tajribasi O‘zbekiston maktablari uchun media savodxonlikni ta’lim jarayoniga samarali integratsiya qilish bo‘yicha amaliy model sifatida xizmat qilishi mumkin.

Zamonaviy ta’lim tizimida misinformatsiya va dizinformatsiya oqimining kuchayishi maktab boshqaruvi va pedagogik jarayonlarni muvofiqlashtirishda yangi strategik yondashuvlarni talab qiladi. Birinchi navbatda, **milliy media savodxonlik standartlarini ishlab chiqish** muhimdir. Bu standartlar o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish, axborotni tahlil qilish va manipulyatsiyalardan himoyalanih ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan bo‘lib, ularni barcha maktab fanlarida uzviy integratsiya qilish mumkin.

Ikkinchi strategiya — **maktablarda axborot xavfsizligi bo‘yicha ichki siyosat yaratish**. Bu siyosat maktab rahbariyati uchun rahbarlik va monitoring tizimini belgilaydi: darslarda ishlatiladigan barcha onlayn resurslar tekshiriladi, ijtimoiy tarmoqlarda tarqaladigan noto‘g‘ri ma’lumotlar monitoring qilinadi, o‘quvchilar va xodimlar uchun xavfsiz axborot muhitini yaratish bo‘yicha amaliy choralar belgilab qo‘yiladi.

Uchinchi strategiya — **faktcheking ko‘nikmasini barcha fanlarda qo‘llanadigan kompetensiya sifatida belgilash**. Bu yondashuv orqali o‘quvchilar nafaqat o‘zbek tili va chet tillari darslarida, balki tarix, tabiiy fanlar va ijtimoiy fanlarda ham axborotni tekshirish va tahlil

qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, o‘qituvchilarga metodik tavsiyalar berilib, faktcheking amaliy mashg‘ulotlari darslar jarayoniga integratsiya qilinadi.

To‘rtinchi strategiya — **o‘quvchilarning raqamli madaniyati bo‘yicha muntazam monitoring**. Maktab direktorining tashkiliy roli bu yerda strategik ahamiyatga ega: monitoring natijalari asosida pedagogik qarorlar qabul qilinadi, kerak bo‘lsa malaka oshirish kurslari yoki qo‘shimcha treninglar tashkil qilinadi, shuningdek, raqamli xavfsizlik va media savodxonlik bo‘yicha ta’lim jarayoni optimallashtiriladi.

Beshinchi strategiya — **OAV bilan hamkorlikda to‘g‘ri axborot tarqatish loyihalari**. Maktab rahbariyati ommaviy axborot vositalari bilan aloqalarni rivojlantirib, o‘quvchilar va ota-onalarni axborot manbalari ishonchliligi, misinformatsiya va dizinformatsiyadan himoyalash bo‘yicha xabardor qiladi. Shu tarzda, maktab boshqaruvi va OAV hamkorligi misinformatsiya oqimini kamaytirish, axborot maydonini shaffoflashtirish va ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Natijada, yuqorida sanab o‘tilgan strategiyalar nafaqat pedagogik jarayonlarni mustahkamlash, balki maktab direktorlarining strategik boshqaruv rolini kuchaytiradi, o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash va faktcheking ko‘nikmalarini rivojlantiradi hamda raqamli makondagi xavfsiz axborot muhitini yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, misinformatsiya va dizinformatsiya bugungi raqamli jamiyatning eng dolzarb muammolaridan biri bo‘lib, ta’lim tizimi ushbu jarayonlarning ta’siriga eng ko‘p duch kelayotgan sohaga aylanmoqda. Ta’limda faktchekingni joriy etish o‘quvchilarni ongli, tanqidiy fikrlaydigan, axborotni tahlil qila oladigan shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. O‘qituvchilar faktcheking metodlaridan samarali foydalana olishi uchun ularga metodik qo‘llanmalar, treninglar va raqamli manbalar zarur. Maktab va umuman ta’lim tizimida media savodxonlikni rivojlantirish misinformatsiya xavfini sezilarli kamaytiradi va ta’lim sifatini oshiradi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Boymurodov, D. (2023). O‘zbekistonda mediasavodxonlik holati, mavjud muammolar va rivojlanish tendensiyalari. Educational Research in Universal Sciences jurnali, 2, 654-bet.
2. Digital 2022: Uzbekistan-DataReportal-Global Digital Insights. (2022). Retrieved from <https://datareportal.com/reports/digital-2022-uzbekistan>.
3. Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017). Information Disorder. Council of Europe. 46-bet.
4. Lewandowsky, S., Ecker, U., & Cook, J. (2017). Beyond Misinformation. Journal of Applied Research in Memory and Cognition. 353-369- betlar
5. UNESCO (2023). Guidelines for Regulating Digital Platforms.
6. Rasulov, I. (2022). Raqamli makonda misinformatsiya va disinformatsiyani aniqlash texnologiyalari. Axborot xavfsizligi jurnali, 5(3), 12–20 betlar.
7. Paris, B., & Donovan, J. (2019). Deepfakes and Cheap Fakes. Data & Society. 8-9-betlar
8. Finnish National Agency for Education (2016). National Core Curriculum.

ADABIY TA’LIM VA SUN’IY INTELLEKT: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

Yusufjonova Nazokat Nig‘madjon qizi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti doktoranti,

Annotatsiya. Maqolada adabiy ta’lim jarayoniga sun’iy intellekt texnologiyalarini integratsiya qilishning nazariy-metodik asoslari, shuningdek, u bilan bog‘liq dolzarb muammo va qarama-qarshiliklar tahlil qilinadi. O‘qituvchilarning raqamli va metodik kompetensiyalarining yetarli emasligi, o‘quvchilarda tayyor javoblarga ortiqcha tayanish, badiiy matnni chuqur idrok etishning yuzakilashib qolishi kabi muammolar ko‘rsatib beriladi. Shuningdek, maqolada adabiy ta’limda sun’iy intellektni o‘qituvchining metodik salohiyatini kengaytiruvchi hamkor vosita sifatida yo‘lga qo‘yishning zaruriy shart-sharoitlari bayon etiladi.

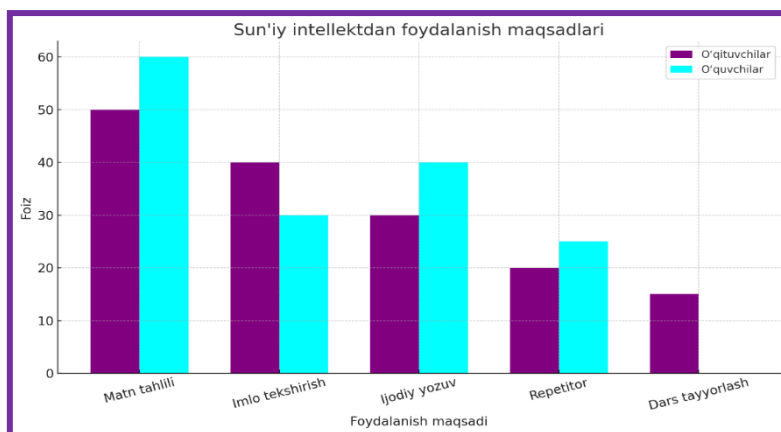
Kalit so‘zlar: adabiy ta’lim, sun’iy intellekt, raqamli pedagogika, tanqidiy va kreativ fikrlash, metodik model.

O‘zbekiston ta’lim tizimida sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish hali dastlabki bosqichda bo‘lib, ayrim ilg‘or maktab va oliy ta’lim muassasalaridagina bu borada tajribalar olib borilmoqda. Aytish lozimki, yurtimizdagi umumiy o‘rta ta’lim maktablarda “Adabiyot” darslarida sun’iy intellekt texnologiyalarini qo‘llash keng tarqalgan amaliyot emas. Ya’ni hozircha mamlakatimizda adabiy ta’limda sun’iy intellektidan foydalanish jarayonlari tizimli yondashuv asosida yo‘lga qo‘yilmagan. Ayrim ijodkor o‘qituvchilargina darslarida interfaol taqdimot vositalari, interaktiv metodik platformalar yoki matnlarni tahlil qiluvchi oddiy dasturlardan foydalanishmoqda. Tajriba-sinov ishlari davomida o‘rganilgan ba’zi maktablarda “Adabiyot” darslarida elektron darsliklar va onlayn test tizimlari joriy etilgani, elementar sun’iy intellekt algoritmlaridan foydalangan holda o‘quvchilar bilimini tekshirib, baholash jarayoniga guvoh bo‘ldik. Oliy ta’lim muassasalarida esa ko‘proq ilmiy-tadqiqot ishlari doirasida sun’iy intellektidan foydalanish kuzatildi: adabiy matnlarni kompyuter lingvistikasi yordamida tahlil qilish (so‘zlarning qo‘llanish chastotasi, matndagi mavzular, sinonim, antonim, omonim so‘zlarni avtomatik aniqlash) kabi amaliyotlar yo‘lga qo‘yilgan. Ko‘plab universitetlarda talabalar ta’lim chat botlaridan foydalangan holda esse va insholar yozishmoqda.

Umumiy holatni aniqlash maqsadida tadqiqot doirasida yurtimizdagi umumta’lim maktablarda so‘rovnoma o‘tkazilib, “Adabiyot” fani o‘qituvchilari va o‘quvchilari o‘rtasida sun’iy intellektidan foydalanish holati o‘rganildi. Unda O‘zbekistonning turli hududlaridagi 10 ta umumta’lim maktabi (Toshkent shahridagi 4 ta davlat maktabi, Sirdaryo viloyatidagi 2 ta davlat maktabi, Navoiy viloyatidagi 1 davlat, 1 ta xususiy, Samarqand viloyatidagi 1 ta davlat, 1 ta xususiy maktabi)ning jami 200 nafar o‘qituvchilari (har bir maktabdan 20 nafardan) hamda 500 nafar 5–11-sinf o‘quvchilari (har bir maktabdan 50 nafardan) anonim tarzda ishtirok etdilar.

“Sun’iy intellektidan adabiy ta’limda qaysi maqsadlarda foydalanish mumkin deb o‘ylaysiz?” degan savolga (bir nechta javobni tanlashi mumkin edi) respondentlarning aksariyati matnlarni tahlil qilish va xulosa chiqarish javobini tanlashgan. O‘qituvchilarning 50% va o‘quvchilarning 60% sun’iy intellektidan asarlardan tezkor xulosa olish, matn mazmunini tahlil qilish uchun foydalansa bo‘ladi, deb hisoblashgan. Bu ayniqsa katta hajmdagi badiiy asarlarni o‘rganishda vaqtning tejashi mumkinligi bilan bog‘liq.

Keyingi muhim yo‘nalish – imlo va uslubni tekshirish, yozma ishlarni tahrirlash. O‘qituvchilarning 40% va o‘quvchilarning 30% sun‘iy intellekt vositalari (masalan, matnni tahlil qiluvchi dasturlar) yordamida insho va bayonlarni grammatik tahlil qilish, orfografik qoidalar va uslubiy xatolarni tuzatishni foydali deb biladi. Bu natija adabiyot o‘qitishda o‘quvchilarning yozma nutqini rivojlantirishda sun‘iy idrok grammatik korrektordan foydalanish imkoniyatini ko‘rsatadi.

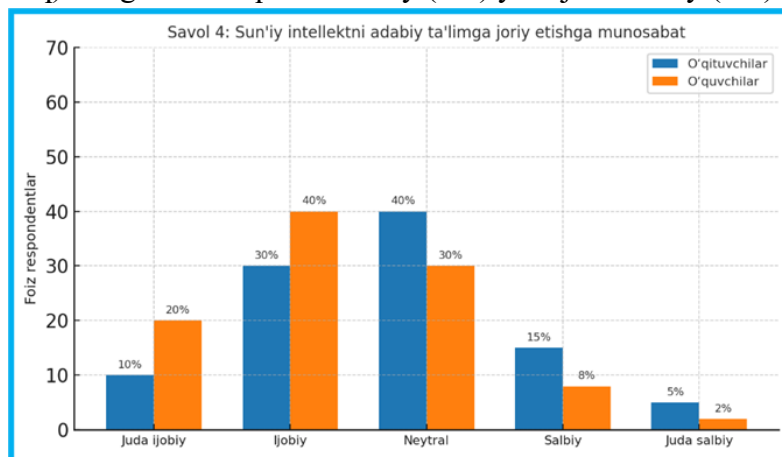
Shuningdek, ijodiy yozuv jarayonida yordam berish varianti ham ko‘plab ishtirokchilarni qiziqtirgan. O‘quvchilarning 40% va o‘qituvchilarning 30% sun‘iy intellektni ijodiy fikr va g‘oyalar berish, hikoya yoki she‘r yozishda ilhom manbai bo‘lish uchun qo‘llash mumkin, deb hisoblagan. Masalan, o‘quvchilar sun‘iy intellekt yordamida asar qahramonlari nomidan yangi hikoyalar yozib ko‘rish yoki davom ettirish kabi mashqlarning qiziqarli ekanini tasdiqlashgan. Ba‘zi ijodkor o‘qituvchilar ham sun‘iy intellekt yordamida darslarda interaktiv ijodiy topshiriqlar yaratishni ma‘qullashgan.

Individual tarzda savol-javob orqali o‘rgatuvchi (repetitor) sifatida sun‘iy intellektdan foydalanish variantini o‘qituvchilarning 20% va o‘quvchilarning 25% foydali deb belgilagan. Ya‘ni, sun‘iy intellekt asosidagi chat-botlar yoki yordamchi dasturlar o‘quvchilarning mustaqil ravishda adabiy asar mazmunini tushunishida, savollariga javob berishda ko‘maklashishi mumkin. Ba‘zi o‘qituvchilarning fikricha, o‘quvchilar uyda mustaqil o‘qiyotgan paytda sun‘iy intellektdan “virtual repetitor” sifatida foydalanishlari, darsda tushunmagan joylarini so‘rab olishlari mumkin.

Qo‘shimcha ravishda, bir qator o‘qituvchilar (taxminan 15%) sun‘iy intellektni dars materiallarini tayyorlash (masalan, turli qiziqarli savol-topshiriqlar, test savollarini tuzish, ma‘ruza matnini yaratish) uchun qo‘llash mumkinligini qayd etishdi. Ayniqsa Toshkent shahridagi ba‘zi “Adabiyot” fani o‘qituvchilari ChatGPT kabi dasturlardan foydalanib, tezkor ravishda adabiy asarlarga doir testlar yoki muhokama uchun savollar olganini aytishdi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, adabiy ta’limda sun‘iy intellektdan foydalanishning eng istiqbolli yo‘nalishlari – bu matnlarni qisqa fursatda tahlil qilish (o‘quvchiga asar mazmunini anglashga yordam berish), o‘quvchilarning yozma nutqini rivojlantirish (xatolarni ko‘rsatish, takomillashtirish) va o‘quv jarayonini qiziqarli tarzda tashkil qilish (ijodiy topshiriqlar va virtual repetitorlik). Biroq sun‘iy intellekt imkoniyatlariga shubha bilan qaraydigan o‘qituvchilar ham yo‘q emas –ayrim pedagoglar “Adabiyot” fanida sun‘iy intellektdan foydalanish o‘quvchilarning ma‘naviy-xisssiy olamiga ta’sir ko‘rsatish va boyitishda yetarlicha samarali emasligini ta’kidlashgan.

O‘quvchilarning esa ancha optimistik ruhda ekanini ko‘rish mumkin. Ularning 20% sun’iy intellekt joriy etilishini juda ijobiy baholasa, 40% ijobiy munosabat bildirgan. Ya’ni o‘quvchilarning jami 60% sun’iy intellekt texnologiyalarini “Adabiyot” faniga integratsiya qilishni qo‘llab-quvvatlamogda. 30% o‘quvchi neytral fikr bildirgan (hali to‘liq ishonch hosil qilmagan yoki befarq). Atigi 10% o‘quvchi salbiy (8%) yoki juda salbiy (2%) munosabatda.

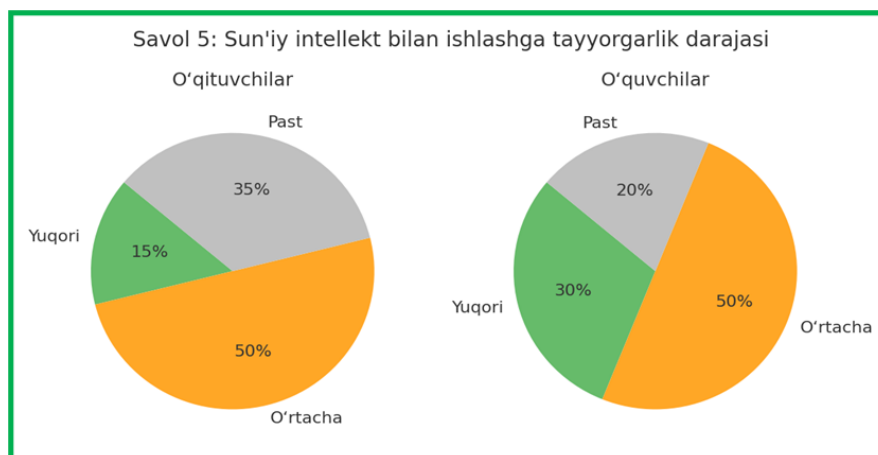

Anglashiladiki, o‘qituvchilarning ma’lum bir qismi sun’iy intellektni adabiyot darslarida tatbiq etish sifatli natija berishiga shubha bilan qarashmogda. Ba’zilar bunday vositalar o‘quvchilarda erinchoqlikni keltirib chiqarishi, asarlar o‘qilmay qolishi yoki tayyor xulosalarga berilib, mustaqil fikr yuritish susayishi mumkinligidan xavotirlarini bildirdi (salbiy fikr bildirganlar asosan shu sabablarni ko‘rsatgan). Ijobiy fikrdagi o‘qituvchilar esa, aksincha, to‘g‘ri yo‘naltirilsa, sun’iy intellekt texnologiyalari darslarni boyitishi, o‘quvchilarning qiziqishini oshirishi mumkinligini ta’kidlashgan. Neytral qatlam esa hali tajriba kamligi tufayli aniq pozitsiya yo‘qligini, avval sinab ko‘rish kerakligini aytishdi.

O‘quvchilarning aksariyati esa zamonaviy texnologiyalarga qiziquvchan bo‘lib, sun’iy intellektni ta’lim olishda yordam beradigan foydali vosita sifatida tasavvur qilmoqda. Ularning ijobiy munosabati – avvalo yangilikni qo‘llab-quvvatlash, texnologiyaga qiziqish natijasi. Salbiy fikr bildirgan oz sonli o‘quvchilar esa, asosan, sun’iy intellektidan foydalanish aldash yoki nohaqlikka olib kelishi (masalan, insho va lohiya ishlarini o‘quvchining o‘zi emas, sun’iy intellekt yozib berishi) mumkinligini aytishgan. Hudud va maktab turlari kesimi bu savolda ham ahamiyatli. Toshkentdagi davlat maktablarida 50% o‘qituvchi ijobiy munosabat bildirgan bo‘lsa, Sirdaryo viloyatidagi maktablarda bu ko‘rsatkich atigi 20-25% ni tashkil etdi (aksariyat qismi neytral va hatto salbiy). Xususiy maktablar o‘qituvchilarining deyarli barchasi ijobiy qarashlarini aytishdi – bu rahbariyat tomonidan innovatsion yondashuvlarga rag‘batlantirish kuchli ekanini ko‘rsatadi. O‘quvchilarda esa hududiy farq unchalik keskin emas, deyarli hamma joyda aksariyat o‘quvchilar ilg‘or texnologiyalarga qiziqish bildirgan. Faqat ayrim chekka tuman o‘quvchilari sun’iy intellekt haqida tasavvuri kam bo‘lgani uchun “neytral”ni ko‘proq belgilashgan.

Ta’limda sun’iy intellektidan foydalanishga munosabat ko‘p jihatdan raqamli savodxonlik darajasiga ham bog‘liq. Shuning uchun so‘rovnomada qatnashchilardan raqamli texnologiyalar (xususan, sun’iy intellekt ilovalari) bilan ishlash qobiliyatini qanday baholashi so‘raldi.

Tahlillarga ko‘ra o‘qituvchilarning atigi 15% o‘z raqamli kompetensiyasini yuqori deb baholagan. Ko‘pchilik qismi o‘rtacha darajada, 35% o‘qituvchi esa past darajada, ya’ni zamonaviy texnologiyalar bilan ishlashga unchalik tayyor emasliklarini ochiq tan olishgan.

O'quvchilarning 30% o'z raqamli ko'nikmalarini yuqori deb baholagan (ayniqsa, yuqori sinf o'quvchilari orasida kompyuter va internetdan faol foydalanuvchilar ko'p). 50% o'quvchi o'rtacha darajada ekanini aytgan, 20% esa past deb baholagan. Umuman olganda, o'quvchilardagi raqamli savodxonlik ulushi o'qituvchilarnikiga qaraganda ikki baravar ko'p, past daraja esa ikki baravar kam. Xususiyl maktablar o'qituvchilari orasida ham raqamli ko'nikmalar biroz yuqoriroq: ushbu maktablarda maxsus treninglardan o'tgan, yoshroq mutaxassislar ko'proq bo'lgani uchun yuqori baho berganlar 30% ni tashkil etdi. O'quvchilarda esa hamma hududda deyarli bir xil – internetdan foydalanish yoshlar orasida keng tarqalganligi tufayli raqamli savodxonlik darajasidagi farq unchalik katta emas. Tahlillar shuni tasdiqlaydiki, raqamli savodxonligi yuqori bo'lgan o'qituvchilar sun'iy intellektidan foydalanishga ijobiy yondashmoqda va uni amalda sinab kelmoqda. Aksincha, kompyuter savodxonligi past bo'lgan o'qituvchilarning deyarli barchasi sun'iy intellektidan foydalanmagan, shuning uchun ham uning samara berishiga ishonmaydilar. Bu ikki ko'rsatkich o'rtasida musbat korrelyatsiya mavjud. Demak, raqamli kompetentsiyani oshirish sun'iy intellektni ta'limga integratsiya qilish uchun hal qiluvchi omil bo'lishi mumkin.

Bundan tashqari, adabiy ta'lim uchun moslashtirilgan sun'iy intellekt vositalarini ishlab chiqish va mavjud global vositalarni o'zbek tili va adabiyotiga moslash zarurati ham bor. So'rovnomada ishtirok etgan ba'zi o'qituvchilar sun'iy intellekt asosan ingliz yoki rus tilida yaxshi ishlashini, o'zbek adabiyoti bo'yicha esa ma'lumot bazasi cheklanganini ta'kidladilar. Kelgusida o'zbek adabiy merosini o'rganuvchi, asarlar matnini tahlil qiluvchi sun'iy intellekt dasturlari yaratilsa, ularni dars jarayoniga integratsiya qilish osonlashadi. Bu nafaqat ta'lim sifati oshishiga, balki, o'quvchilarning tanqidiy hamda ijodiy tafakkurini yangi vositalar yordamida rivojlantirishga va shu orqali mamlakatning intellektual salohiyatini yuksaltirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. GoReact. Session Recap: AI in Teaching Writing and Literature. – GoReact Press, USA, 2023. – P. 161–187.
2. Grammarly Inc. Grammarly: AI-powered writing assistant for grammar, clarity, and tone correction. – Grammarly, USA, 2023. – P. 1–12.
3. Li, Shengjie; Ng, Vincent. Automated Essay Scoring: A Reflection on the State of the Art. – Miami, Florida, USA: Association for Computational Linguistics, 2024. – 13 p.

MODERN METHODOLOGY IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING: EMBRACING DIGITAL PLATFORMS

Dilmanov Ilyusha Oraqbaevich

Associate professor, Nukus State Pedagogical Institute

Dilmanov Islam Ilya uli

senior teacher at «The methods of teaching languages»

department of the pedagogical skills center of the Republic of Karakalpakstan

Annotation: This article explores the transformation of English language teaching through the integration of modern methodologies and digital platforms. The shift from traditional grammar-translation methods to communicative and task-based approaches has been accelerated by technological advancement. This paper examines core principles of contemporary English language teaching and analyzes how digital platforms are reshaping the English learning experience. The article also addresses implementation strategies, assessment approaches, and challenges including the digital divide and data privacy concerns.

Keywords: English language teaching, modern methodology, digital platforms, task-based learning, communicative approach, educational technology, artificial intelligence, blended learning.

Annotatsiya: Ushbu maqola zamonaviy uslublar va raqamli platformalarning uyg'unlashuvi orqali ingliz tili o'qitishining yangilanishini tadqiq etadi. An'anaviy grammatik-tarjima usullaridan kommunikativ va vazifaga yo'naltirilgan yondashuvlarga o'tish jarayoni texnologik taraqqiyot tufayli tezlashdi. Maqolada zamonaviy ingliz tili o'qitishning asosiy tamoyillari ko'rib chiqiladi va raqamli platformalar ingliz tilini o'rganish tajribasini qanday o'zgartirayotgani tahlil qilinadi. Shuningdek, bu usullarni joriy etish strategiyalari, baholash yondashuvlari hamda raqamli tafovut va ma'lumotlar maxfiyligi kabi muammolar muhokama etiladi.

Kalit so'zlar: ingliz tili o'qitish, zamonaviy uslublar, raqamli platformalar, vazifaga asoslangan ta'lim, kommunikativ yondashuv, ta'lim texnologiyalari, sun'iy intellekt, aralash ta'lim.

Аннотация: В данной статье рассматривается трансформация преподавания английского языка посредством интеграции современных методик и цифровых платформ. Переход от традиционных грамматико-переводческих методов к коммуникативному и задачно-ориентированному подходам ускорился благодаря технологическому прогрессу. В работе исследуются основные принципы современного преподавания английского языка и анализируется, как цифровые платформы преобразуют процесс изучения английского языка. В статье также рассматриваются стратегии реализации, подходы к оценке и проблемы, включая цифровое неравенство и вопросы конфиденциальности данных.

Ключевые слова: преподавание английского языка, современная методология, цифровые платформы, задачно-ориентированное обучение, коммуникативный подход, образовательные технологии, искусственный интеллект, смешанное обучение.

English language education has undergone a remarkable transformation over the past two decades. What once relied heavily on textbooks and classroom drills has evolved into a dynamic

experience that leverages cutting-edge technology and research-backed methodologies. Today's English learners have access to unprecedented digital tools that make acquiring the language more engaging and effective.

English has become the global lingua franca, with over 1.5 billion speakers worldwide and growing demand for proficiency across education, business, and international relations. This has driven innovation in teaching methodologies and made English education one of the most active areas for educational technology development.

The Evolution of English Language Teaching Methodology. Traditional English instruction followed the grammar-translation method, where students memorized vocabulary lists and conjugated verbs without authentic communication opportunities. The audio-lingual approach emphasized repetition and pattern drills. While these methods had merits, they frequently failed to produce learners who could confidently use English in real-world situations.

The communicative approach, which gained prominence in the late 20th century, marked a significant departure. This methodology prioritized meaningful interaction and authentic communication over rote memorization. Teachers created classroom environments where students used English to accomplish real tasks and express genuine ideas. The focus shifted from accuracy to fluency.

Contemporary English teaching has built upon this foundation by incorporating insights from second language acquisition research. Modern methodologies recognize that learners need exposure to English slightly above their current level, what researcher Stephen Krashen called comprehensible input plus one. They need opportunities to produce English, receive feedback, and notice gaps between their current abilities and target proficiency.

Core Principles of Modern English Language Teaching. Task-based language teaching represents one of the most influential modern methodologies. Rather than organizing curricula around grammatical structures, task-based instruction centers learning around meaningful tasks that mirror real-world English use. Students might work together to plan a trip or create a presentation. Grammar and vocabulary instruction emerge naturally from these tasks.

Content and language integrated learning, known as CLIL, involves teaching academic content such as science or mathematics through English. Students acquire English as a tool for learning about subjects that interest them. This dual focus creates a more purposeful learning environment, particularly effective in international schools.

The flipped classroom model has gained considerable traction. Students engage with new material through video lectures or online modules before class. This pre-class exposure allows them to familiarize themselves with new vocabulary at their own pace. Classroom time becomes devoted to active practice and personalized feedback.

Differentiated instruction emphasizes tailoring instruction to meet individual learners where they are. Technology has made differentiation manageable, allowing teachers to provide varied materials simultaneously.

Digital Platforms Transforming English Language Learning. Language learning applications have revolutionized English study. Duolingo has gamified the learning experience, turning vocabulary acquisition into an engaging game with points and rewards. The app's adaptive algorithm adjusts difficulty based on performance. Babbel offers comprehensive courses that

progress systematically through grammatical concepts, with speech recognition technology providing immediate pronunciation feedback.

Video conferencing platforms like Zoom and Google Meet allow English teachers to conduct live classes with students anywhere in the world. Breakout rooms facilitate small group conversation practice, while recording capabilities allow students to review lessons later.

Language exchange platforms such as Tandem and HelloTalk connect English learners with native speakers for mutual practice. These apps facilitate conversations between language partners, incorporating translation tools and correction features.

Artificial intelligence is increasingly integrated into English learning platforms, providing personalized instruction that adapts to each learner's progress. AI-powered tutors can engage in conversations, correct errors, and provide unlimited practice. Platforms like ELSA Speak use AI to analyze pronunciation, identifying specific sounds needing improvement. Chatbots allow learners to practice conversation at any time.

Massive open online courses have made university-level English instruction available to millions worldwide. Platforms like Coursera and edX offer courses taught by professors from prestigious universities, often free of charge.

Integrating Technology with Pedagogical Best Practices. Effective English programs thoughtfully integrate digital tools to enhance proven pedagogical approaches. A well-designed blended learning program might use online platforms for vocabulary acquisition while reserving class time for communicative activities and collaborative projects.

Digital platforms have made authentic materials vastly more accessible. Teachers can easily incorporate current news articles, podcasts like TED Talks, and YouTube videos. Platforms like News in Slow English provide professionally produced content spoken at varying speeds with transcripts.

Digital storytelling projects allow learners to create multimedia narratives, integrating writing, speaking, and creative skills. Students might use tools like Book Creator or iMovie to craft stories incorporating text, audio narration, and video.

Learning management systems like Canvas and Google Classroom provide centralized hubs where teachers can organize materials, assign homework, facilitate discussions, and track progress. Discussion forums extend conversation practice beyond class time.

Assessment in the Digital Age. Modern assessment practices have evolved toward authentic measures of communicative competence. Digital portfolios allow learners to compile evidence of language development over time, including writing samples, audio recordings, and video presentations. These provide a richer picture of abilities than any single test.

Computer-adaptive testing adjusts question difficulty based on responses, providing efficient measurement of proficiency. Tests like the TOEFL iBT and Duolingo English Test use algorithms to determine proficiency levels with fewer questions. Real-time feedback features allow learners to receive immediate correction.

Automated writing evaluation systems like Grammarly provide immediate feedback on grammatical errors and vocabulary choice. While these cannot replace human feedback on nuanced aspects, they handle mechanical aspects efficiently, allowing teachers to focus on higher-order concerns.

Challenges and Considerations. Despite tremendous potential, educators must navigate several challenges. The digital divide remains significant, as not all students have equal access to devices or reliable internet. This issue is particularly acute in developing countries where English education is highly valued but infrastructure may be limited.

Screen fatigue has emerged as a real issue. Effective programs balance digital activities with offline practice and social interaction. Teachers need to be intentional about using technology in ways that truly enhance instruction.

Teacher training remains crucial for successful implementation. Simply providing technology does not automatically improve instruction; teachers need ongoing professional development to integrate tools effectively. Many educators feel overwhelmed by rapid technological change and need support evaluating which platforms are valuable.

Data privacy and security concerns have become important as more learning moves online. Educational institutions must vet platforms to ensure compliance with regulations. Parents and students deserve transparency about data collection and usage.

Quality control presents another challenge. Not all apps and websites claiming to teach English are created equal. Teachers and learners need guidance evaluating the quality of digital resources.

The Future of English Language Education. Artificial intelligence will likely play an increasingly central role, providing ever more personalized learning experiences. AI tutors may become sophisticated enough to engage in nuanced conversations and provide detailed explanations of complex grammatical concepts.

Virtual and augmented reality technologies will become more affordable, potentially transforming English immersion. Learners might regularly visit virtual versions of English-speaking cities and interact with AI-powered virtual native speakers. This could democratize access to immersive experiences traditionally available only to privileged learners.

The emphasis on communicative competence will likely intensify. As translation technology improves, the value of English learning shifts toward deeper cultural understanding and meaningful engagement across linguistic boundaries. English education will need to emphasize aspects technology cannot replicate, such as cultural nuance and relationship building through language.

The convergence of modern pedagogical approaches and digital platforms has created unprecedented opportunities for English learners and teachers. Task-based instruction, content integration, and differentiated learning align naturally with digital tool capabilities. Language learning apps, video conferencing platforms, and AI tutors each offer unique advantages enhancing different aspects of English acquisition.

However, technology should be viewed as a means rather than an end. The most effective programs thoughtfully integrate digital tools in service of clear pedagogical goals, keeping human elements of language learning at the center. Meaningful interaction, authentic communication, and personal connection remain the heart of English education, with technology serving to enable and enhance these experiences.

Teachers who embrace modern methodologies while thoughtfully integrating appropriate technologies position their students for success in an increasingly interconnected world. The future of English learning is bright because thoughtful educators are harnessing these tools to create more

engaging, effective, and equitable learning experiences. The combination of sound pedagogical principles and powerful digital tools promises to make high-quality English education accessible to more learners than ever before.

REFERENCES

1. Chapelle, C. A., & Sauro, S. (2017). The handbook of technology and second language teaching and learning. Wiley-Blackwell.
2. Godwin-Jones, R. (2018). Chasing the butterfly effect: Informal language learning online as a complex system. *Language Learning & Technology*, 22(2), 8-27.
3. Kern, R. (2014). Technology as Pharmakon: The promise and perils of the internet for foreign language education. *The Modern Language Journal*, 98(1), 340-357.
4. Krashen, S. D. (1982). Principles and practice in second language acquisition. Pergamon Press.
5. Lai, C., & Zheng, D. (2018). Self-directed use of mobile devices for language learning beyond the classroom. *ReCALL*, 30(3), 299-318.
6. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). Approaches and methods in language teaching (3rd ed.). Cambridge University Press.

DEVELOPING MEDIA LITERACY IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Musurmonova Sh. R.

*Senior Lecturer at the Avloni National
Institute of Pedagogical Mastery*

Annotation. The article discusses the significance of developing media literacy in foreign language teaching and explains its role in fostering critical thinking, communicative competence, and cultural awareness. It analyzes the use of authentic media materials, digital tools, and project-based activities as effective methods for improving learners’ media literacy and language proficiency. The findings highlight that media literacy enhances students’ ability to interpret information responsibly and promotes active engagement with real-life communication in the target language.

Keywords: media literacy, foreign language teaching, digital competence, critical thinking, authentic materials.

Annotatsiya. Mazkur maqola xorijiy tillarni o’qitishda media savodxonlikni rivojlantirishning ahamiyatini yoritadi hamda uning tanqidiy fikrlash, kommunikativ kompetensiya va madaniy ongini shakllantirishdagi o’rnini tushuntiradi. Unda autentik media materiallari, raqamli vositalar va loyihaviy faoliyat kabi samarali metodlarning media savodxonlik hamda til o’rganish jarayoniga ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari media savodxonlik o’quvchilarning axborotni ongli talqin qilish qobiliyatini rivojlantirishi hamda real hayotiy muloqotga faol jalb etilishini kuchaytirishini ko’rsatadi.

Kalit so’zlar: media savodxonlik, xorijiy til o’qitish, raqamli kompetensiya, tanqidiy fikrlash, autentik materiallar.

Аннотация. В статье рассматривается значение развития медиаграмотности в процессе преподавания иностранных языков и раскрывается её роль в формировании критического мышления, коммуникативной компетентности и культурной осознанности. Анализируется использование аутентичных медиаматериалов, цифровых инструментов и проектной деятельности как эффективных методов повышения медиаграмотности и языковой подготовки учащихся. Результаты показывают, что медиаграмотность способствует ответственному восприятию информации и активному участию студентов в реальной коммуникации на изучаемом языке.

Ключевые слова: медиаграмотность, обучение иностранным языкам, цифровая компетентность, критическое мышление, аутентичные материалы.

Media plays a central role in shaping communication, cultural interaction, and access to information in the modern digital environment. Foreign language learners are continuously exposed to different types of media, such as online news, social platforms, videos, podcasts, and multimedia applications. Therefore, integrating media literacy into foreign language teaching has become essential for improving both linguistic and critical thinking skills [1][2]. Media literacy allows learners to evaluate the credibility of information, understand the intentions behind media messages, and communicate more effectively in the target language [3][4].

Media literacy is broadly defined as the ability to access, analyze, evaluate, and create media content. In foreign language education, it enhances several key competencies. First, it strengthens critical thinking, as learners learn to question assumptions, detect bias, and make informed judgments [5][6]. Second, it supports communicative competence by exposing students to authentic real-life language, helping them expand their vocabulary and improve listening comprehension [7][12]. Third, it develops cultural awareness because media reflects the cultural values, social norms, and communication practices of native speakers [8][9]. Finally, media literacy promotes digital literacy, which is essential for effective participation in a technologically driven world [3][6].

One of the most effective ways to develop media literacy in foreign language classrooms is through the use of authentic media materials. These include news broadcasts, interviews, films, blogs, and digital articles. Authentic media exposes students to natural speech patterns, diverse accents, and real contexts, making language learning more engaging and meaningful [5][10]. For example, analyzing a news report helps learners understand not only the language but also the cultural and social aspects embedded in the message [1][7]. Activities such as summarizing videos, comparing articles from different sources, or identifying persuasive techniques contribute to both linguistic and analytical skills [12].

Another important element is fostering students’ ability to critically analyze media messages. Learners should be encouraged to ask questions such as: Who created this content? What is the purpose of this message? What techniques are used to influence the audience? Is the information reliable? These questions help students understand how media shapes perceptions and how language is used strategically in different communicative situations [2][8]. Through such analysis, learners become active, rather than passive, consumers of information [4][11].

Digital tools and interactive platforms provide additional opportunities for developing media literacy. Applications such as YouTube, BBC Learning English, Duolingo, and Quizlet offer rich multimedia content that supports autonomous learning [6][7]. Collaborative digital tools like Padlet or Google Classroom allow students to share opinions, create multimedia projects, and participate in discussions. These activities build communication skills while also helping students navigate digital spaces safely and effectively [3][9]. Students can also create their own media products—short videos, podcasts, digital posters, or presentations—which strengthens their creativity, technological competence, and language production skills [12].

Project-based learning is another powerful method for integrating media literacy into foreign language teaching. Projects such as analyzing social media trends in the target language, comparing international news coverage of the same event, or creating bilingual infographics encourage deeper engagement with the language and promote teamwork and independent research [5][7]. Such projects help students connect classroom learning with real-world communication and develop responsibility when handling information [10][11].

Research and practice show that incorporating media literacy into foreign language teaching leads to a variety of positive outcomes. Students demonstrate higher motivation because media makes learning more dynamic and relevant to their daily lives [1][6]. Their listening and speaking skills improve due to continuous exposure to authentic speech [7][12]. They become better equipped to differentiate between reliable and misleading information, which is especially important given the rapid spread of misinformation in digital spaces [2][8]. In addition, learners

develop confidence in using digital tools and gain a deeper understanding of global cultures through media interactions [3][9].

In conclusion, media literacy is an essential component of contemporary foreign language education. It enhances linguistic, cognitive, digital, and cultural competencies simultaneously. Through authentic materials, critical analysis tasks, digital platforms, and project-based learning, teachers can create an effective learning environment that prepares students for global communication. Developing media literacy equips learners not only with stronger language skills but also with the ability to use information responsibly and thoughtfully in the modern digital world [1][12].

Literature:

1. Buckingham, D. **Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture**. Routledge, 2003.
2. Potter, W. J. **Media Literacy**. SAGE Publications, 2019.
3. Gilster, P. **Digital Literacy**. Wiley, 1997.
4. Richards, J. C., & Schmidt, R. **Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics**. Pearson, 2010.
5. UNESCO. **Media and Information Literacy Curriculum for Teachers**. 2016.
6. Hobbs, R. **Digital and Media Literacy: Connecting Culture and Classroom**. Corwin, 2010.
7. Selevitch, A. **Developing Media Literacy in Foreign Language Education**. Journal of Language Teaching, 2018.
8. Федотова, Н. В. **Медиаграмотность как инструмент формирования критического мышления**. Вестник образования, 2019.
9. Исман, А. **Инновационные методы обучения иностранным языкам с использованием цифровых технологий**. Язык и образование, 2020.
10. Назарова, Л. **Развитие медиакомпетентности в образовательном процессе**. Современные педагогические технологии, 2021.
11. Эргашева, М. **Интеграция медиаграмотности в обучение иностранным языкам**. Педагогические исследования, 2022.
12. Джонс, К. **Critical Thinking and Media Literacy in the Foreign Language Classroom**. Language Learning Journal, 2017.

ADABIYOTDA REALIZM, MODERNIZM VA POSTMODERNIZM

Tursunqulova Sevinchbegim

Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti

Kechki ta’lim o‘zbek tili va adabiyotini o‘qitish

yo‘nalishi 5-bosqich 502-guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola adabiyotdagi uch asosiy yo‘nalish — realizm, modernizm va postmodernizmni tahlil qiladi. Realizm hayotiy haqiqatni aniq va detallashtirilgan shaklda tasvirlashga urg‘u beradi. Modernizm esa an’anaviy shakllarni buzib, yangi estetik va g‘oyaviy izlanishlarni ilgari suradi. Postmodernizm esa universal haqiqatni inkor etib, metatekstual va ironik yondashuvlarni qo‘llaydi. Maqola har bir yo‘nalishning xususiyatlari, tarixiy konteksti va namoyon bo‘lish shakllarini yoritadi.

Kalit so‘zlar: Realizm, modernizm, postmodernizm, adabiyot, badiiy yo‘nalishlar

Annotatsion. This article analyzes three major literary movements: realism, modernism, and postmodernism. Realism emphasizes the accurate and detailed depiction of everyday life. Modernism breaks traditional forms and introduces new aesthetic and conceptual explorations. Postmodernism rejects universal truths and employs metafictional and ironic approaches. The article highlights the characteristics, historical context, and manifestations of each movement.

Keywords: Realism, Modernism, Postmodernism, Literature, Literary movements

Аннотация. В статье анализируются три основных литературных направления: реализм, модернизм и постмодернизм. Реализм акцентирует внимание на точном и детальном изображении повседневной жизни. Модернизм разрушает традиционные формы и вводит новые эстетические и концептуальные поиски. Постмодернизм отрицает универсальные истины и использует метафигиональные и иронические подходы. В статье рассматриваются особенности, исторический контекст и проявления каждого направления.

Ключевые слова: Реализм, Модернизм, Постмодернизм, Литература, Литературные направления

Adabiyot insoniyat madaniyati va fikr tarixi bilan chambarchas bog‘liq. Har bir davr o‘zining estetik va falsafiy qarashlarini adabiyot orqali ifodalaydi. Shu nuqtai nazardan, realizm, modernizm va postmodernizm adabiy jarayondagi eng muhim yo‘nalishlar hisoblanadi. Ular nafaqat san‘at, balki jamiyat, siyosat va falsafiy qarashlar bilan bog‘liq tendensiyalarni aks ettiradi.

Realizm XIX asrda, ijtimoiy va iqtisodiy o‘zgarishlar fonida rivojlangan. Sanoat inqilobi, urbanizatsiya, sinfiy tafovutlar, va ilm-fan taraqqiyoti inson hayotini chuqur o‘zgartirdi. Shu davrning adabiyoti, ayniqsa Rossiya va Fransiya, hayotiy voqealarni aniq, detallashtirilgan va obyektiv shaklda tasvirlashga intildi¹⁴[L.Tolstoy, Urush va tinchlik, 1877;] Realizm yozuvchilari odamlarni idealizatsiya qilmasdan, ularning ijtimoiy va psixologik murakkabliklarini ochib berdi. Realizmning zamonaviy adabiyotdagi roli ham ahamiyatli. U haqiqatni anglash, inson va jamiyat o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni o‘rganish uchun asos yaratadi. Shu bois, realizm nafaqat XIX asrga xos hodisa, balki badiiy tafakkur va zamonaviy tahlil uchun ham muhim mezon

¹⁴ Lev Tolstoy “Urush va Tinchlik”

hisoblanadi. Reallizm adabiy jarayonda hayotiy voqealarni aniq va tafsilotli tasvirlashga urg‘u beradi. Uning asosiy maqsadi - inson tajribasini va jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy ziddiyatlarni haqiqatga mos ko‘rsatishdir. Realizm XIX asrning o‘rta davrlarida, ayniqsa Fransiya va Rossiyada rivojlangan. Bu davrda yozuvchilar shahar hayoti, yangi sinflar, ishchi va qishloq aholisi hayotini tasvirlashga intildilar [Bakhtin M, 1981]. Fransuz yozuvchisi Gustave Flaubert o‘zining “Madame Bovary” (Bovari Xonim) asarida odam ruhiyati va jamiyatdagi nohaqliklarni realistik tafsilot bilan ochib beradi.

Rossiyada esa Lev Tolstoy “Urush va tinchlik” asarida nafaqat ijtimoiy voqealarni, balki inson psixologiyasini chuqur tahlil qilgan. Realizm shu bilan birga yozuvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi dialogni rivojlantiradi: o‘quvchi voqeani kuzatuvchi sifatida emas, balki hayotiy tajriba orqali tushunadi. Jumladan: Haqiqiylik - voqealar va qahramonlar realistik tarzda tasvirlanadi. Ijtimoiy mavzular - jamiyatdagi adolatsizlik, sinfiy tafovutlar va insoniy muammolar yoritiladi. Psixologik chuqurlik - qahramonlarning ichki kechinmalari batafsil ishlanadi.

Realizmga misol qilib quyidagi yozuvchilar asarlarini keltirish mumkin.

Lev Tolstoy “Urush va tinchlik”

Gustave Flaubert “Madame Bovary”

Nikolay Gogol “Revizor”

O‘zbek adabiyotidan Nazar Eshonqul “Qo‘l”

Yuqorida aytilganidek, M.Bakhtinning fikricha, realizm - bu faqat voqelikni tasvirlash emas, balki muallif va o‘quvchi o‘rtasida dialog yaratish vositasi. Realizm inson tabiatini, jamiyatdagi ziddiyatlarni, ijtimoiy strukturalarni chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, ba’zi tanqidchilar XIX asr realizmini “faqat tashqi haqiqatga qaratilgan” deb baholaydilar, chunki ba’zi jihatlarida psixologik yoki sub’ektiv tafsilotlar yetarli emas

Modernizm XIX asr oxiri va XX asr boshlarida shakllangan adabiy yo‘nalish bo‘lib, u an’anaviy estetika va shakllarni rad etadi. Bu davr sanoat inqilobi, urbanizatsiya va Birinchi jahon urushi kabi tarixiy voqealar fonida rivojlandi (Eliot, 1922). Shahar hayoti tez sur‘at bilan o‘zgarishi, insonning individual tajribasi va ichki dunyosi markazga chiqishi modernistik tafakkurning shakllanishiga sabab bo‘ldi. Modernizm yozuvchilarining asosiy vazifasi - an’anaviy roman va she’riyat shakllarini buzish, voqelikni yangi estetik va falsafiy yondashuv bilan aks ettirishdir. Shu nuqtai nazardan, modernizm inson tajribasining murakkabligini, sub’ektivligini va vaqt-makon tushunchasining nisbiyligini o‘rganadi.

Modernizmning asosiy xususiyatlari:

1. Eksperimental shakllar - Modernist yozuvchilar ichki monolog, oqimli fikr (stream of consciousness), fragmentatsiya va vaqtning uzilishlarini qo‘lladilar. Masalan, James Joyce’ning Ulysses romani ichki monolog texnikasini mukammal namoyon etadi (Joyce, 1922).

2. Sub’ektivizm - Real hayot tasviridan ko‘ra qahramonlarning ichki dunyosi, hissiy tajribasi va ong oqimi markazga olinadi. T.S. Eliotning The Waste Land asarida voqealar va obrazlar sub’ektiv qarash orqali berilgan (Eliot, 1922).

3. Fragmentatsiya - Hikoya strukturasida uzilishlar, syujet bo‘linmalari va vaqtni o‘zgartirishlar modernizmning xususiy belgisi hisoblanadi. Bu qahramonlarning murakkab psixologiyasini aks ettirishda yordam beradi.

4. Simvolizm va metafora - Modernistlar o‘z fikr va his-tuyg‘ularini bevosita tasvirlash o‘rniga simvol va metaforalar orqali ifodalaydilar.

Modernizmga misol qilib quyidagi yozuvchilar asarlarini olsa bo‘ladi:

James Joyce “Ulysses”

T.S. Eliot “The Waste Land”

Virginia Woolf “Mrs Dalloway “

Franz Kafka “The Trial”

Masalan, Woolfning Mrs Dalloway romanida voqealar bir kun ichida sodir bo‘ladi, lekin qahramonlarning ichki dunyosi orqali o‘quvchi ularning butun hayotiy tajribasini his qiladi. Kafka esa modernist realizmni absurd va ekzistensial tafakkur bilan birlashtiradi.

Modernizm o‘z davrining murakkab ijtimoiy, madaniy va falsafiy vaziyatini aks ettiradi. Eagleton (2005)ning fikricha, modernizm nafaqat yangi adabiy shakllarni yaratadi, balki insonning sub’ektiv tajribasini ham o‘rganadi. Shu bilan birga, ba’zi tanqidchilar modernizmni “faqat murakkab va tushunarsiz eksperimentlar” sifatida baholaydilar, chunki ba’zi asarlar o‘quvchi uchun qiyin va chalkash bo‘lishi mumkin. Modernizm o‘quvchidan faollik va tafakkur talab qiladi, u voqeani kuzatuvchi emas, balki qahramonlarning ichki dunyosini anglaydigan ishtirokchi sifatida o‘rganadi. Shu jihatdan, modernizm realizmga qaraganda sub’ektiv va eksperimental yo‘nalish sifatida ajralib turadi.

Postmodernizm XX asr oxiri va XXI asr boshida shakllangan adabiy yo‘nalish bo‘lib, u universal haqiqat tushunchasini inkor qiladi va metatekstual, ironik yondashuvlarni qo‘llaydi. Shu davrda yozuvchilar an’anaviy adabiy shakllarni parodiya qilish, janrlarni aralashtirish va o‘quvchini matnga faol ishtirok etishga jalb qilish orqali o‘z estetik maqsadlariga erishdilar. Postmodernizm sanoat va axborot jamiyati, globalizatsiya, media va texnologiya rivoji fonida shakllangan. Ushbu davrda yozuvchilar inson hayotining nisbiyligi, haqiqatning sub’ektivligi va tarixiy kontekstning ko‘p qirraliligi bilan ishlashga intildilar.

Postmodernizمنىning asosiy xususiyatlari:

1. Metatekstualizm - asar o‘zi haqidagi tafsilotlarni ochib beradi, yozuv jarayonini ochiq qiladi. Masalan, Umberto Eco‘ning

“The Name of the Rose” asarida voqealar o‘quvchi bilan birga tahlil qilinadi va tarixiy, adabiy kontekstlar birlashtiriladi.

2. Ironiya va parodiya - postmodern asarlar klassik janrlar va mavzularga ironik yondashadi. Thomas Pynchonning “Gravity’s Rainbow” romanida bu uslub juda aniq ko‘rinadi.

3. Relativizm - universal haqiqat tushunchasi inkor qilinadi, turli talqinlar teng qadrga ega. Shu nuqtai nazardan, postmodernizm voqealar va qahramonlar haqida yagona “to‘g‘ri” tushuncha mavjud emasligini ko‘rsatadi.

4. Janrlarning aralashishi va multimedialilik - hikoyada she‘riyat, esse, tarixiy ma’lumot va boshqa shakllar birlashtiriladi.

Postmodernizmga quyidagi asarlarni misol qilish mumkin: Umberto Eco “The Name of the Rose” (1980) Thomas Pynchon “Gravity’s Rainbow” (1973) Jean Baudrillard “Simulacra and Simulation” (1981)

Umberto Eco asarida o‘quvchi shunchaki voqeani kuzatuvchi emas, balki tafakkur qiluvchi ishtirokchi sifatida qabul qilinadi. Thomas Pynchon esa zamonaviy voqealarni arxiv, siyosat, texnologiya va madaniyat bilan bog‘lab, murakkab metatekstual tuzilma yaratadi. Shu bilan postmodernizm adabiyotda an’anaviy voqelik tushunchasini rad etadi va o‘quvchiga o‘z tafakkurini yaratishga imkon beradi. Linda Hutcheon (1988) fikricha, postmodernizm – bu “tarix,

janr va madaniyatni o‘ynatish san’ati”. U klassik va modernistik adabiyot shakllarini inkor qilmaydi, balki ularni yangicha talqin qiladi va o‘quvchiga faol tafakkur imkonini beradi. Shu bilan birga, Lyotardning nazariyasiga ko‘ra, postmodernizmning asosiy xususiyati – haqiqatning nisbiyligi va bilimning kontekstualligi. Tanqidchilar postmodernizmni murakkab va chalkash deb baholashadi, chunki u o‘quvchidan katta intellektual ishtirok talab qiladi. Shuningdek, ba’zi tanqidchilar postmodernizmni “badiiy relativizm” sifatida ko‘rib, uning ijtimoiy mas’uliyatini cheklangan deb hisoblaydilar. Shu bilan birga, postmodernizm zamonaviy adabiyotning ko‘p qirrali va dinamik rivojlanishini namoyon etadi.

O‘zbek adabiyotidan zamonaviy adabiyot vakili zamonaviy o‘zbek nasrida ijod qiluvchi Nazar Eshonqul hikoyalari modernizmga yaqqol misoldir. Masalan “Shamolni tutib bo‘lmaydi”, “Qo‘l” kabi hikoyalar.

Abduqayum Yo‘ldoshev asarlarini postmodernistik ruhda yozilgan deya olamiz. Ayniqsa ruhiy tahlil va jamiyat-shaxs munosabati jihatidan.

Yozuvchi Erkin A‘zam esa badiiy matnni realistik kayfiyat bilan, lekin zamonaviylik ruhida aks ettirishga intiladi.

Adabiyotda realizm, modernizm va postmodernizm o‘z davrining estetik, ijtimoiy va falsafiy qarashlarini aks ettiradi. Realizm - voqelikni aniq va detallashtirilgan tarzda tasvirlaydi, inson va jamiyat o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni o‘rganadi. Modernizm - ichki dunyo, sub’ektiv tajriba va eksperimentlarga urg‘u beradi, an’anaviy shakllarni buzadi. Postmodernizm - universal haqiqat tushunchasini inkor qiladi, metatekstual va ironik yondashuvlarni qo‘llaydi, o‘quvchini faol tafakkurga jalb qiladi. Ushbu uch yo‘nalish bir-birini inkor qilmaydi, aksincha, adabiyotning murakkab va boy rivojlanishini namoyon etadi. Shu jihatdan, ular zamonaviy adabiyot tahlili, badiiy ijod va tanqidiy tafakkur uchun asosiy mezon hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qodiriy A. O‘tgan kunlar, 2021. Toshkent, Yangi asr nashriyoti
2. Cho‘lpon Kecha va kunduz, 2020. Toshkent, G‘ofur G‘ulom nomidagi nashriyot
3. O‘tkir Hoshimov Ibratli insonlar, 2019. Sharq nashriyoti
4. G‘afur G‘ulom Shum bola, 2021. G‘ofur G‘ulom nashriyoti
5. Abdulla Oripov She‘riy to‘plamlar va dramatik asarlar, 2020. Ma’naviyat
6. Erkin Vohidov. She‘riy to‘plamlar. 2022. Adib nashriyoti, Toshkent
7. Nazar Eshonqul (2001–2023). Maymun yetaklagan odam, Shamolni tutib bo‘lmaydi, Momoqo‘shiq, Urush odamlari.
8. Erkin A‘zam (1977–2002). Chiroqlar o‘chmagan kecha, Bayramdan boshqa kunlar, Kechikayotgan odam.
9. Abduqayum Yo‘ldosh (1998–2007). Sunbulaning ilk shanbasi, Timsohni ko‘z yoshlari, Parvoz, Bir tun va bir umr.
10. Qahramonova, R. Islomova, S. (2025). “Nazar Eshonqul hikoyalarida qo‘llanilgan frazemalarning ma’noviy xususiyatlari”. Ta’lim Innovatsiyasi va Integratsiyasi, 47(3), 116–118.

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA HUQUQIY TARBIYANI SHAKLLANTIRISH

Tursunova Malika

Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi kafedrasida katta o‘qituvchisi, PhD

Ismoilova Sadoqat Xamza qizi

Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti

Boshlang‘ich ta’lim fakulteti 4-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida huquqiy tarbiyani shakllantirishning nazariy va metodik asoslari keng yoritilgan. Huquqiy tarbiya – yosh avlodda qonunlarga hurmat, huquq va majburiyatlarni anglash, adolat va mas’uliyat tuyg‘ularini shakllantirish jarayonidir. Boshlang‘ich ta’lim bosqichida huquqiy bilimlarni berish, ularni kundalik hayotiy vaziyatlarda qo‘llashga o‘rgatish, o‘quvchilarda huquqiy ong va madaniyatni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada huquqiy tarbiyani ta’lim jarayoniga integratsiya qilishning samarali metodlari, sinfdan tashqari tadbirlar, o‘yinlar, ertaklar va rolli sahnalar orqali huquqiy tushunchalarni singdirish yo‘llari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar. huquqiy tarbiya, boshlang‘ich ta’lim, huquqiy ong, huquqiy madaniyat, qonunlarga hurmat, mas’uliyat, pedagogik yondashuv, ota-ona hamkorligi.

Аннотация. В данной статье подробно освещены теоретические и методические основы формирования правового воспитания у учащихся начальных классов. Правовое воспитание – это процесс формирования у молодого поколения уважения к законам, осознания прав и обязанностей, чувства справедливости и ответственности. На этапе начального образования важно не только давать правовые знания, но и обучать их применению в повседневных жизненных ситуациях, развивать у учащихся правовое сознание и культуру. В статье анализируются эффективные методы интеграции правового воспитания в образовательный процесс, а также пути внедрения правовых понятий через внеклассные мероприятия, игры, сказки и ролевые сценки.

Ключевые слова. правовое воспитание, начальное образование, правовое сознание, правовая культура, уважение к законам, ответственность, педагогический подход, сотрудничество с родителями.

Huquqiy tarbiya - muntazam olib boriladigan aniq maqsadni ko‘zlangan va shaxsga ta’sir eta oladigan huquqiy ong, bilim va qonunlarga rioya etish xislatlari yoki fazilatlari to‘plamidir.

Boshlang‘ich ta’lim bosqichi – bolalarda dunyoqarash, axloqiy va huquqiy qarashlar shakllanadigan eng muhim davrdir. Shu bois, o‘qituvchining vazifasi nafaqat bilim berish, balki o‘quvchilarda huquqiy ongni rivojlantirish, ularni jamiyatning faol va mas’uliyatli a’zosi sifatida tarbiyalashdan iboratdir.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari hali jamiyat qonunlarini to‘liq anglab yetmagan bo‘lishadi. Shu sababli o‘qituvchi ularga huquqiy tarbiyani sodda, hayotiy misollar orqali tushuntirishi lozim.

Oddiy soʻzlar bilan: murakkab huquqiy atamalarni ishlatmasdan, “qoida”, “tartib”, “mas’uliyat” kabi sodda soʻzlardan foydalanish.

Hayotiy misollar bilan: “Agar sen darsga kechiksang, oʻqituvchi kutadi va vaqt yoʻqoladi” kabi kundalik vaziyatlardan misol keltirish.

Takrorlash va mustahkamlash: har kuni qoidalarni eslatib turish, yaxshi amal qilgan bolalarni ragʻbatlantirish.

Oʻqituvchi oʻquvchilarga huquqiy tarbiyani oddiy shaklda tushuntirishi kerak boʻladi. Darsga oʻz vaqtida kelish, sinfda tartibli boʻlish, maktabga formada kelish – bular kichik qonunlar ekanligini oʻquvchilarga tushuntirishi kerak boʻladi.

Huquqiy tarbiya oʻquvchilarda quyidagi fazilatlarni shakllantiradi: qonunlarga hurmat va itoatkorlik, huquq va majburiyatlarni anglash, adolat va tenglik tamoyillarini qadrlash, mas’uliyat va halollikni hayotiy qadriyat sifatida qabul qilish.

Huquqiy tarbiyani shakllantirishda samarali metodlar muhim ahamiyatga ega. Dars jarayonida huquqiy ertaklar va hikoyalar orqali bolalarga adolat, halollik va mas’uliyat haqida sodda misollar keltirish mumkin. Rolli oʻyinlar–“Sud jarayoni”, “Qonun va tartib” “Qoidabuzar va tartibli bola” kabi sahna koʻrinishlari orqali huquqiy vaziyatlarni amaliy oʻrganish oʻquvchilarda huquqiy tushunchalarni yanada mustahkamlaydi.

Sinfdan tashqari tadbirlar – “Huquqlar haftaligi”ni oʻtkazish, oʻquvchilarni oʻz huquq va majburiyatlari haqida taqdimot qilishga jalb etish ularning huquqiy ongini rivojlantiradi. Oʻqituvchi huquqiy tarbiya elementlari boʻlgan matnlarni oʻqish va muhokama qilish, oʻquvchilar bilan savol javob tarzida huquqiy tushunchani mustahkamlash.

Ota-onalar bilan hamkorlikda huquqiy tarbiya yanada samarali boʻladi, chunki huquqiy qadriyatlar nafaqat maktabda, balki oilada ham singdiriladi.

Ota-ona uyda ham adolatli bolishi har bir ishga mas’uliyat bilan qarashi bu huquqiy tarbiyaning boshlanishi boʻladi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, huquqiy tarbiya boʻyicha maxsus mashgʻulotlar oʻtkazilgan sinflarda oʻquvchilarning 70 foizi huquq va majburiyatlarni aniqroq anglaydi, 60 foizi esa kundalik hayotda qonuniylikka rioya qilishga intiladi. Bu esa huquqiy tarbiyaning amaliy samaradorligini koʻrsatadi.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev oʻz nutqlarida huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirishni jamiyat taraqqiyotining muhim sharti sifatida taʼkidlab kelmoqda. Unga koʻra, yosh avlodni huquqiy bilimlar bilan qurollantirish, ularni qonunlarga hurmat ruhida tarbiyalash – kelajakda huquqiy davlat barpo etishning asosiy omillaridan biridir.

Xulosa qilib aytganda Boshlangʻich sinf oʻquvchilarida huquqiy tarbiyani shakllantirish – ularning kelajakda qonunlarga hurmat bilan qaraydigan, mas’uliyatli va adolatli fuqarolar boʻlib yetishishiga zamin yaratadi. Prezident nutqlarida taʼkidlanganidek, huquqiy ong va madaniyatni yuksaltirish yosh avlodni kelajakda mas’uliyatli fuqarolar sifatida tarbiyalashning eng muhim sharti hisoblanadi. “Ta’lim toʻgʻrisida”gi Qonun va Konstitutsiya esa bu jarayonning huquqiy asosini belgilab beradi. Huquqiy tarbiya metodik jihatdan interfaol usullar, xalq ogʻzaki ijodi, rolli oʻyinlar va zamonaviy texnologiyalar orqali amalga oshirilsa, oʻquvchilarda huquqiy ong va madaniyat samarali shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. “Ta’lim to’g’risida”gi Qonun. O‘RQ-637, 23-sentabr 2020-yil. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi.
2. Bolalar huquqlari to’g’risidagi Konvensiya. – BMT Bosh Assambleyasi, 1989-yil.
3. Mirziyoyev Sh.M. “Yangi O‘zbekiston strategiyasi.” – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
4. Mirziyoyev Sh.M. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga Murojaatnoma. – Toshkent, 2022-yil.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Huquqiy madaniyatni yuksaltirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi qarori. – Toshkent, 2019-yil.
6. Xalq ta’limi vazirligi. Boshlang‘ich ta’limda huquqiy tarbiya metodik qo‘llanma. – Toshkent, 2024.

БИЛИНГВАЛЬНОЕ ОБУЧЕНИЕ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ: ПРОБЛЕМЫ, МЕТОДЫ, ПРИЕМЫ

Рашидова Умида Расуловна

Заместитель директора по учебной части

Асаева Дилдора Валихановна

Учительница русского языка и литературы

Школы-лицей имени М.Кашгари

Город Кентау, Республика Казахстан

Аннотация. Эффективность методики билингвального обучения в начальных классах заключается в овладении предметами на двух языках. Она направлена на одновременное развитие навыков мышления как на родном, так и на втором языке.

Түйіндеме. Бастауыш сыныптарды екі тілде оқыту әдістемесінің тиімділігі екі тілде пәндерді меңгеруді көздейді, ол бір мезгілде ана тілінде және екінші тілде ойлау дағдыларын дамытуды көздейді.

ANNOTATION. The effectiveness of the methodology of bilingual education in elementary grades provides for the mastery of subjects in two languages, which provides for the development of thinking skills in the native and second languages at the same time.

Ключевые слова: билинг\вальное обучение, два языка, обучение предметов, узбекский язык, русский язык, двуязычная подача, система билингвизма.

Кілт сөздер: билингвалды оқыту, екі тіл, пәндерді оқыту, екі тілде, билингвизм жүйесі

Keywords: bilingual education, two languages, teaching subjects, dual-language instruction, bilingualism system

Что такое билингвальное обучение?

Билингвальное обучение - тренд последних лет, но не каждый родитель понимает, что кроется за этим словосочетанием. Билингвальная система в процессе обучения использует одновременно два языка. Характерной особенностью является то, что второй язык становится средством изучения предмета. Поэтому часть предметов преподается на узбекском языке, часть – на выбранном языке, как правило на русском языке. Суть билингвального обучения заключается в двуязычной подаче школьных дисциплин.

В чем преимущества билингвального обучения?

Преимущества-билингвальной системы:

- школьник билингвы обладает более широким кругозором и открыт для культурного обмена;
- билингвам доступно информация на любом из двух языков;
- способствует развитию коммуникативных способностей, позволяет чувствовать себя увереннее;
- оно расширяет границы мышления, позволяет глубже осваивать предмет и выбирать социальную среду

Двуязычное обучение успешно внедрено в Австралии, Канаде, Бельгии, Швейцарии, Финляндии.

Проблемы билингвального обучения.

Некоторые родители с недоверием относятся к билингвальному обучению, опасаясь его возможного негативного влияния на ребенка. Например, существует мнение, что изучать иностранный, в данном случае русский язык можно только после того, как усвоен родной узбекский язык. Другое опасение заключается в том, что двуязычная подача материала может вызвать логопедические проблемы.

В основном все опасения связаны с проблемой так называемой языковой интерференции. Говоря простыми словами, это смешение двух языков. Такая проблема действительно существует. На начальном этапе обучения ребенок может путать языки. Но это вполне решаемая проблема. Впоследствии вырабатывается навык свободного переключения с одного языка на другую.

Методика билингвального обучения.

Как было отмечено выше, билингвальная методика обучения предполагает подачу образовательного материала на двух языках. При этом учебный процесс предусматривает несколько этапов овладения языком

1-й этап: овладение иностранным языком на разговорном уровне;

2-й этап: выработка навыков мышления на родном языке и овладение понятийной базой на двух языках (на русском языке).

Приемы билингвального обучения.

На билингвальном занятии по предметам Математика и Русский язык в начальных классах а также в среднем звене учитель предлагает обучающимся совместно познакомиться высказываниями знаменитых ученых К.Ф.Гаусса, Пифагора и Р. Бекона, выявить общие мысли в цитатах видных деятелей науки и сформулировать тему урока. Тема данного билингвального занятия – Какую роль играет математика в жизни? Билингвальное обучение в нашей школе было утверждено на педагогическом заседании и было внедрено в 2007-2008 учебном году. В процессе внедрения билингвального обучения был разработан модель и этапы урока. Проводились разъяснительные работы с родителями, были приобретены учебные пособия. Билингвальное обучение в начальных классах ведется в двух предметах: познания мира (на казахском языке), математика (на русском языке). Применяется модульная модель CLIL. Ведется частичное погружение. Уровень владения языком -A2 , то есть средний уровень владения языком. Введение и закрепление пройденного материала ведется на целевом языке, изучение новой темы на родном языке. В билингвальном обучении используем учебные пособия Петерсона, Моро и Волковой.

«Чем младше ребенок, тем, в принципе, у него больше шансов для совершенного овладения вторым языком, когда обучение правильно организовано»

Если родители ребенка будут говорить на разных языках, то можно предположить, что ребенок тоже будет осваивать одновременно два языка. По большому количеству исследований каждый из этих языков осваивается в такой же последовательности, как и у ребенка монолингва, то есть одноязычного ребенка. Исследование показывает, что у человека, который привык говорить на двух языках одновременно с детства формируется особая когнитивная способность: он может легче ориентироваться в меняющейся ситуации,

быстрее принимать решение, у него развивается способность к абстрактному мышлению раньше чем у детей, у которых только один язык. Если мы обратимся к истории русской литературы, то мы увидим все наши замечательные знаменитые писатели девятнадцатого века были по крайней мере двуязычными, а часто трёхязычными с самого раннего детства. В том числе и Пушкин. И это ему никак не помешало, а наоборот позволило упростить синтаксис русского языка. Количество билингвов в мире огромна. Есть такие страны, где билингвизм норма жизни. Люди живут например в ситуации диглосии, когда в обществе говорят на одном языке, а в семье говорят на другом языке и они вынуждены использовать в разных ситуациях разные языки. Если ребенок был билингвом, то способность к изучению другого языка гораздо больше развито, чем у человека, который не выучил ни одного второго языка за время своего дошкольного детства. Методы и приемы развивающие когнитивные навыки: Эти приемы используется для развития мыслительной деятельностью учащихся. «Волшебные цифры», «Продолжи закономерность», «Мозаика», «Где чей дом?», «Кто какой звук издает?», «Верно, неверно», «блиц-опрос», «Соедини линиями», «Знарок по фигурам»

Методы и приемы развивающие коммуникативные навыки:

Эти приемы используются для развития коммуникативной деятельности учащихся.

Используя эти приемы мы можем шаг за шагом внедрить в речи учащихся второй язык. Для того, чтобы ученики быстрее освоили второй язык преподаватель работает совместно с учителями русского языка, предварительно составляя КСП для уроков. Например, если на уроках ребенок должен запоминать какие-то цифры или термины как дополнительное задание включается в цели урока. Так как наша школа является школой-лицеем уже который год мы получаем призовые места по естественным предметам на городских, областных и республиканских олимпиадах благодаря знанию второго, то есть русского языка. Знание русского языка способствует и при сдаче ЕНТ нашими учащимися. По математической лигике они набрали очень высокие баллы, в основном ученики нашей школы сдают ЕНТ на русском языке.

Использованная литература:

1. Акпаева А., Лебедева Л., Мынжасарова М., Лихобабенко Т. - авторы учебника "Математика" для 1-4 классов с русским языком обучения, изданного в 2018 и 2019 годах в издательстве "Алматыкітап".
2. Оспанов Т., Астамбаева Ж., Мергенбаева Н., Козленко А. - авторы учебника "Математика" для 2 класса, изданного в 2022 году.
3. Природаведение (Естествознание) Суюндикова Ж., Зворыгина В., Болтушенко Н., Помогайко Т., Лауто О., Яндулова Т. - авторы учебника "Естествознание" для 4 класса, изданного в 2022 году в издательстве "Алматыкітап".
4. Билингвальные учебники Каримова Н., Сагинтаев А., Эрметов Б., Байрам К., Ахметова А., Нуралиева Л., Джилкайдарова А. - авторы билингвального учебника "Biology" для 4 класса, изданного в 2018 году в издательстве "Астана-кітап".
5. Ташев Н., Шокобалинов Н., Дуйсеев Е., Карабатыров А., Байешов А., Артыкбаев А., Ауелбаева К., Алтынбеков Ш. - авторы билингвального учебника "Physics" для 3 класса, изданного в 2018 году в издательстве "Астана-кітап".

ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ НА ГОСУДАРСТВЕННОМ ЯЗЫКЕ ПО ПРЕДМЕТУ БИОЛОГИИ В СМЕЩАННЫХ ШКОЛАХ

Хашимова Дилраба Нуритдиновна

Учительница по биологии

Эрметова Феруза Курбантаевна

Учительница по биологии

Аннотация. Ушбу мастер-класс биология фанини давлат тилида аралаш таълим шароитида самарали ўқитишга қаратилган. Унда D-ID, Virbo, Superkid, Beautiful.ai, Prezo.ai, Gamma AI, Corinth 3D, Nearpod, Genially ва AnswerGarden каби замонавий рақамли платформалар таништирилади. Ушбу воситалар дарс сифати ва интерфаоллигини ошириш, автоматик баҳолаш, кўргазмали материаллар тайёрлаш имконини беради. Мастер-класс ўқитувчиларнинг рақамли ва методик компетенцияларини ривожлантириш, давлат тилидаги биология дарсларининг самарадорлигини ошириш, шунингдек, ўқувчиларда илмий фикрлаш, экологик маданият ва фанга қизиқиш уйғотишга қаратилган.

Kalit so‘zlar: sun'iy intellekt, taqdimotlar, vizualizatsiya, optimallashtirish, platforma.

Аннотация. Данный мастер-класс посвящён эффективному использованию искусственного интеллекта в преподавании биологии на государственном языке в условиях смешанного обучения. В ходе занятия демонстрируются современные цифровые платформы — D-ID, Virbo, Superkid, Beautiful.ai, Prezo.ai, Gamma AI, Corinth 3D, Nearpod, Genially и AnswerGarden — которые позволяют повышать качество образовательного процесса, усиливать интерактивность уроков, автоматизировать проверку заданий и визуализировать учебный материал. Мастер-класс направлен на развитие педагогических компетенций, обмен опытом, повышение эффективности уроков биологии на государственном языке и формирование у учащихся научного мышления, экологической культуры и интереса к предмету.

Ключивые слова: искусственный интеллект, презентаций, визуализации, оптимизации, платформа.

Annotation. This master class is dedicated to the effective use of artificial intelligence in teaching biology in the state language within a blended learning environment. During the session, modern digital platforms — D-ID, Virbo, Superkid, Beautiful.ai, Prezo.ai, Gamma AI, Corinth 3D, Nearpod, Genially, and AnswerGarden — are demonstrated, showcasing how they can improve the quality of the educational process, enhance lesson interactivity, automate assignment assessment, and visualize learning materials. Participants explore the possibilities of creating multimedia presentations, 3D models, differentiated tasks, and tools for collecting feedback. The master class aims to develop pedagogical competencies, promote experience sharing, increase the effectiveness of biology lessons taught in the state language, and foster scientific thinking, ecological awareness, and student interest in the subject

Key words: artificial intelligence, presentations, visualization, optimization, platform.

Мастер-класса : представить платформы и методы искусственного интеллекта, используемые в преподавании биологии на государственном языке .

Задачи мастер-класса:

- организация уроков биологии для учащихся на государственном языке;
- Предоставить эффективные способы использования эффективных платформ искусственного интеллекта на уроках биологии;
- Обмен педагогическим опытом;

Ход мастер-класса:

I. Введение:

Создание позитивной среды

Бортпроводник встречает гостей. Раздаёт пассажирам посадочные талоны. Проводит посадку пассажиров.

Преподаватель представляет тему, цели и задачи занятия.

II. Основная часть

«D-ID», платформа Virbo — платформа, позволяющая аннотировать видео и добавлять к ним звук.

Эффективность: Используется для прослушивания текста и объяснения новых уроков.

Платформа Superkid в настоящее время представляет собой технологию, включающую 14 различных шаблонов, например, Kahoot, Jamboard, Miro, Team Maker, Classdojo, googleclass, Quizizz, Wordwall и т. д. Шаблоны, автоматически проверяющие выполненные учащимися задания; шаблоны, позволяющие получать раздаточные материалы одним нажатием кнопки.

Эффективность: Выполняя поставленные задачи по уроку, учащиеся становятся более организованными и учатся выполнять задания быстро и правильно.

Платформы, используемые для создания презентаций:

Beautiful.ai постоянно пополняется новыми функциями и шаблонами, что делает его инструментом, отвечающим современным требованиям и адаптирующимся к текущим тенденциям .

Эффективность: Визуальная привлекательность : презентации, созданные с помощью Beautiful AI, отличаются высокой наглядностью, привлекают внимание аудитории и облегчают усвоение информации.

Ясность и краткость : автоматические структуры на основе искусственного интеллекта делают презентации легкими и лаконичными, помогая правильно выделить важные части содержания.

Prezo.ai Это инновационный инструмент для создания презентаций с использованием искусственного интеллекта. Платформа Prezo.ai предлагает компаниям и частным лицам эффективные решения для автоматического создания презентаций, визуализации данных и оптимизации контента. Платформа специально разработана для упрощения бизнес-процессов и экономии времени, поскольку использует различные интеллектуальные функции, помогающие пользователю создавать презентации .

Эффективность: Создавайте презентации быстро : Prezo.ai помогает создавать презентации автоматически, что значительно экономит время. Пользователям нужно

только ввести информацию, а весь остальной процесс платформа выполняет автоматически.

Изменения быстрый ввод : если в презентации изменения необходимый Если так , то Prezo.ai — это изменения быстрый и эффективный в некотором смысле делает .

Например: Gamma AI — это платформа, предназначенная для анализа данных, автоматизации образовательного процесса и персонализации процесса обучения с использованием технологий искусственного интеллекта.

Эффективность: позволяет предприятиям и организациям повышать качество работы, экономить ресурсы, обеспечивать качественное обслуживание клиентов и совершенствовать общие бизнес-процессы . Экономит время преподавателя. Предоставляет необходимую информацию. Возможность выполнения различных дифференцированных заданий в зависимости от темы.

Corinth 3D — это инструмент для обучения естественным наукам, предоставляющий разнообразные наглядные пособия для обучения. Программа содержит библиотеку из 1500 визуальных объектов. Основными из них являются 3D-модели, микроскопические изображения, видео, фотогалереи и анимация. Это приложение охватывает следующие темы: биология, геология, химия, физика, астрономия, геометрия и ряд исторических тем.

Эффективность: Платформа Corinith помогает автоматизировать бизнес-процессы, что, в свою очередь, экономит время сотрудников и снижает количество ошибок, связанных с человеческим фактором . Эта концепция описывает использование цифровых платформ и технологических решений в различных областях и их преимущества для предприятий и отраслей . Платформа Corinith может представлять собой набор инструментов для предприятий и организаций, позволяющий автоматизировать рабочие процессы, повышать эффективность, оптимизировать управление данными и их анализ.

Nearpod — это интерактивная платформа для обучения и преподавания в сфере образования. Nearpod позволяет преподавателям проводить интерактивные лекции и презентации, одновременно позволяя студентам активно участвовать в учебном процессе. Эффективность: Интеграция различных образовательных инструментов (например, тестов, опросов, видеоконтента, исследовательских заданий и т. д.) делает обучение интересным и эффективным.

Добродушно для пользователей другой профессиональный готовый шаблоны и дизайны предложения , их изнутри выбери свой собственный к потребностям в соответствии с адаптироваться будет . Это время сохранить и работать процессы делает это проще .

Адаптируемый Шаблоны : Платформа различается цели для для шаблоны (обучение , маркетинг, отчетность и т.д.) и т.д.) предложения , которые буква р пользователя личный к потребностям для создания релевантного контента возможность даёт .

Эффективность: Genially позволяет учителям и ученикам создавать разнообразные интерактивные образовательные инструменты. Он помогает закреплять знания, представляя уроки в наглядной форме, а также проводя тесты и опросы.

ОтветСад очень простой инструмент и его использование для технический навыков нуждаться нет . Пользователи только задают вопросы Введите ответы . собирать входить

Это простой дизайн для учителей и представителей бизнеса необходимый назад связанный быстрый и эффективный собирать возможность даёт .

Эффективность

Обратная связь : AnswerGarden — это эффективный способ сбора отзывов для компаний и организаций. Его часто используют для сбора отзывов участников мероприятий и встреч.

Опросы : несколько платформ на вопрос немедленно отвечать получить м возможность даёт , это опрос водить для очень подходящий

Список литературы

1. Айтбаева, Б. Ш. Методика преподавания биологии в общеобразовательной школе. – Алматы: Қазақ университеті, 2020.
2. Жанпейісова, М. Ж. Технология модульного обучения и её применение в школе. – Алматы: Білім, 2019.
3. Сыздықова, Р. С. Государственный язык в образовании: методика и практика преподавания. – Астана: Фолиант, 2021.
4. Кабдолова, А. Б. Современные педагогические технологии в обучении биологии. – Алматы: Білім, 2022.
5. Педагогика и психология развития учащихся: учебное пособие / Под ред. А. М. Ахметовой. – Алматы: ННПЦ «Өрлеу», 2020.
6. Corinth Classroom. 3D-модели по биологии и естественным наукам. – Режим доступа: <https://www.corinth3d.com>
7. Nearpod Teacher Guide. Интерактивные инструменты для обучения. – Nearpod Inc., 2021.
8. Genially Academy. Руководство по созданию интерактивного образовательного контента. – Genially, 2022.
9. D-ID Documentation. AI Avatar & Talking Head Technology. – D-ID Technologies, 2023.
10. Virbo by Wondershare. Teaching with AI Avatars: User Guide. – Wondershare Inc., 2023.
11. Superkid Platform. Digital Tools for School Education. – Superkid Education, 2022.
12. Gamma App Documentation. AI-assisted Presentation & Assignment Tools. – Gamma Technologies, 2023.

BOSHLANG‘ICH TA’LIM MATEMATIKA FANIDA MUAMMOLI TA’LIMNI TASHKIL ETISH METODIKASI

Qo‘ldosheva Dilorom Abduxamidovna

*A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat
milliy instituti boshlang‘ich ta’lim va filologiya
fanlari metodikasi kafedrası katta o‘qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich ta’limda matematika fanini o‘qitishda muammoli ta’lim texnologiyalaridan foydalanishning mazmuni, didaktik imkoniyatlari va metodik yo‘nalishlari yoritilgan. Tadqiqotda o‘quvchi tafakkurini faollashtirish, mustaqil fikrlash ko‘nikmasini shakllantirish va real vaziyatlarga asoslangan masalalar orqali o‘quv jarayonining samaradorligini oshirishga alohida e‘tibor qaratilgan. Muammoli vaziyat yaratish, savol-javoblar tizimini to‘ri tashkil etish, bosqichma-bosqich yechim izlash kabi metodlar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining matematik kompetensiyasini rivojlantiruvchi asosiy omil sifatida tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada muammoli ta’limning o‘quvchilarda mantiqiy fikrlash, tahliliy yondashuv va ijodiy faoliyatni kuchaytirishdagi ahamiyati ilmiy asosda ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar. Muammoli ta’lim, boshlang‘ich ta’lim, matematika, metodika, pedagogik texnologiya, muammoli vaziyat, o‘quv jarayoni, mantiqiy fikrlash, ijodiy faoliyat, kompetensiya.

Kirish

Boshlang‘ich ta’lim tizimi jamiyatning intellektual salohiyatini shakllantirishda eng asosiy poydevor hisoblanadi. Aynan shu bosqichda o‘quvchilarda kuzatuvchanlik, mantiqiy fikrlash, tahlil qilish, umumlashtirish va muammoli vaziyatlarda to‘ri qaror qabul qilish kabi asosiy kognitiv kompetensiyalar shakllanadi. Matematika fani esa ushbu jarayonning bosh harakatlantiruvchi kuchi bo‘lib, boshlang‘ich sinf o‘quvchisining tafakkurini rivojlantirish, tartibli fikrlashni o‘rgatish va kundalik hayotda uchraydigan masalalarga ilmiy yondashishni shakllantirishda muhim o‘rin tutadi.

Mamlakatimizda so‘nggi yillarda ta’lim sifatini oshirish, dars jarayoniga innovatsion metodlarni keng tatbiq etish va o‘qituvchi kompetensiyasini zamon talablariga mos ravishda shakllantirish borasida izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim-tarbiya tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”ni tasdiqlash to‘risidagi Farmoni, “Ta’lim to‘risida”gi Qonunning yangi tahriri (2020-yil) hamda PQ–4312, PQ–4884 kabi qarorlar boshlang‘ich ta’lim samaradorligini oshirishni, o‘quv jarayoniga muammoli, interfaol, tadqiqotga yo‘naltirilgan yondashuvlarni tatbiq etishni ustuvor vazifa sifatida belgilab bergan. Bu hujjatlarda har bir o‘quvchining shaxsiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydigan ta’lim muhiti yaratish, o‘quvchining fikrlash faoliyatini faollashtiradigan pedagogik texnologiyalarni keng yo‘lga qo‘yish zarurligi ta’kidlanadi.

Muammoli ta’lim texnologiyasi aynan shu talab va ehtiyojlarga mos bo‘lgan samarali yondashuvdir. Mazkur metod o‘quvchini tayyor bilimlarni yodlovchi emas, balki mustaqil tahlil qiluvchi, izlanadigan, fikrini asoslay oladigan faol subyekt sifatida rivojlantiradi. Dars jarayonida muammoli savol qo‘yish, real vaziyatni modellash, o‘quvchilarning farazlar bildirishiga imkon yaratish, yechimlarni solishtirish kabi bosqichlar ta’lim jarayonini jonlantirib, har bir o‘quvchini fikrlash faoliyatiga jalb qiladi. Ayniqsa, boshlang‘ich sinflarda ushbu metodning qo‘llanilishi

o‘quvchilarda matematik tafakkurni tabiiy va izchil shakllantirishga, ularda masalani yechish jarayonidan zavqlanish, natijaga erishish uchun izlanish ko‘nikmalarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Bugungi kunda boshlang‘ich sinf matematika darslarida muammoli ta’limdan foydalanish bir necha sababga ko‘ra dolzarb sanaladi. Birinchidan, bu metod kichik yoshdagi bolalarning tabiiy qiziqishiga, savol berishga intilishiga mos keladi. Ikkinchidan, murakkab bo‘lmagan, ammo mantiqni ishga soluvchi muammoli vaziyatlar o‘quvchilarda fikrni asoslash, xulosa chiqarish, mavjud bilimlar orasidagi bolqlikni topish qobiliyatini rivojlantiradi. Uchinchidan, muammoli ta’lim darslarni biryozlama o‘qituvchi faoliyatidan chiqarib, interaktiv, hamkorlikka asoslangan o‘quv jarayonini shakllantiradi. Bu esa “o‘quvchi markazida ta’lim” tamoyilining amalda ro‘yobga chiqishiga sharoit yaratadi.

Shuningdek, muammoli ta’limni samarali tashkil etish o‘qituvchidan chuqur metodik tayyorgarlik, pedagogik mahorat va darsni to‘ri loyihalash ko‘nikmalarini talab qiladi. Aynan shuning uchun boshlang‘ich ta’lim matematika darslarida ushbu metoddan foydalanishning ilmiy-pedagogik asoslarini o‘rganish, aniq metodik tavsiyalar ishlab chiqish, o‘qituvchi faoliyatida uchraydigan qiyinchiliklarni tahlil qilish va ularni bartaraf etish mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa bo‘lib qolmoqda.

Boshlang‘ich ta’lim matematika fanida muammoli ta’limni tashkil etishning nazariy asoslari, metodik yondashuvlari, dars jarayonida qo‘llanish imkoniyatlari va o‘quvchilar rivojlanishiga ta’sirini chuqur tahlil qilishni maqsad qilib oladi. Mazkur ish natijalari pedagoglar uchun amaliy qo‘llanma sifatida xizmat qilishi, boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish sifatini oshirishga hissa qo‘shishi kutilmoqda.

Asosiy qism. Boshlang‘ich ta’limda matematika o‘qitish jarayoniga muammoli ta’lim texnologiyalarini tatbiq etish o‘quvchilar tafakkurini rivojlantirish, ularda mustaqil fikrlash va izlanish ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan eng samarali metodik yondashuvlardan biri hisoblanadi. Chunki muammoli vaziyat asosida tashkil etilgan darsda o‘quvchi tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki o‘rganilayotgan masalaning mazmunini anglab, mustaqil izlanish orqali yechimni topuvchi faol shaxsga aylanadi. Ayniqsa boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun qiyinchilikni o‘z ichiga olgan, ammo chuqur mantiqiy fikrlashni talab qiladigan vazifalar ularda qiziqish uyotadi, darsga bo‘lgan motivatsiyani kuchaytiradi. Muammoli ta’lim jarayonida o‘quvchi avval muammo mohiyatini angelaydi, keyin uni hal qilishning bir necha ehtimoliy yo‘llarini izlaydi, farazlar ilgari suradi va ularni amaliy tekshiradi. Bu bosqichlarning barchasi o‘quvchining mantiqiy, tahliliy va ijodiy fikrlash faoliyatini faollashtiradi. Ayniqsa matematika fanida bu metodning qo‘llanilishi o‘quvchining tasavvur doirasini kengaytirib, masalalarni turli burchakdan ko‘ra olish qobiliyatini rivojlantiradi.

Dars jarayonida muammoli vaziyat yaratish, savol-javob tizimini izchil tashkil etish va o‘quvchini erkin fikrlashga yo‘naltirish kabi metodlar o‘quv jarayonining samaradorligini oshiradi. Masalan, oddiy arifmetik masalani yechish jarayonida o‘qituvchi o‘quvchiga tayyor algoritm bermaydi, aksincha “bu masalani qanday hal qilish mumkin?”, “qaysi yo‘l eng qulay?”, “boshqa qanday variantlar bo‘lishi mumkin?” kabi savollar orqali o‘quvchini mustaqil fikrlashga undaydi. Quyidagi jadval muammoli ta’limning o‘quvchi rivojiga ta’sir qiluvchi asosiy jihatlarini umumlashtiradi:

Muammoli ta’limning boshlang’ich sinf matematika o’qitishdagi asosiy afzalliklari (Jadval 1)

Muammoli ta’lim elementi	O’quvchi rivojiga ta’siri
Muammoli vaziyat yaratish	Mantiqiy fikrlash va tahlil ko’nikmalarini rivojlantiradi
Savol-javob asosida izlanishga yo’naltirish	O’quvchining mustaqil fikr bildirish qobiliyatini kuchaytiradi
Bosqichma-bosqich yechim izlash	Masalani turli usullar bilan yechishga o’rgatadi
Farazlar ilgari surish	Ijodiy tafakkur va tasavvur kengayadi
Yechimlarni solishtirish	To’ri xulosa chiqarish, baholash ko’nikmalarini shakllantiradi

Boshlang’ich ta’limda matematikaning mazmuni o’quvchilarning yosh xususiyatlariga mos bo’lgani sababli muammoli ta’lim metodlarini qo’llash yanada samarali bo’ladi. Kichik yoshdagi o’quvchilar tabiatan faol, qiziqishga moyil va savol berishga intiluvchan bo’lgani uchun ularga qiziqarli muammoli topshiriqlar taklif qilinganda, ular dars jarayonida faol ishtirok etadilar. Bu esa o’quvchining matematik tafakkurini tabiiy rivojlantirishga xizmat qiladi. Real hayotga yaqinlashtirilgan masalalar esa o’quvchini matematikaning amaliy ahamiyatini to’ridan-to’ri his qilishga yordam beradi. Masalan, sotib olish, vaqtni hisoblash, masofa va harakatga doir masalalar orqali o’quvchi matematikaning kundalik turmushdagi o’rnini anglaydi. Bu esa dars jarayoniga bo’lgan motivatsiyani orttiradi. Quyida muammoli ta’limning dars jarayoniga ta’sirini ko’rsatuvchi qisqacha metodik sxema keltiriladi:

Muammoli ta’lim metodining dars jarayonidagi bosqichlari (Jadval 2)

Bosqich	Faoliyat mazmuni
Muammo qo’yish	O’quvchida qiziqish uyotadigan vaziyat yaratiladi
Muammo ustida o’ylash	O’quvchi masalaning mohiyatini anglab oladi
Yechim variantlarini izlash	Turli farazlar ilgari suriladi
Eng maqbul yechimni tanlash	Tahlil asosida eng to’ri yo’l tanlanadi
Yechimni asoslash	O’quvchi fikrini dalillar bilan mustahkamlaydi

Muammoli ta’lim o’quvchilarda quyidagi kompetensiyalarning shakllanishiga katta hissa qo’shadi:

mantiqiy fikrlash – sabab–natija aloqalarini tushunish;

matematik savodxonlik – masalani tahlil qilish va yechim izlash;

ijodkorlik – noodatiy yondashuvlarni qo’llash;

kommunikativlik – yechimni tushuntirish va asoslash;

mustaqillik – o’z fikrini shakllantirish va himoya qilish.

Natijada o’quvchi faqat bilim egallab qolmay, balki har qanday masalaga izlanish orqali yechim topa oladigan tafakkur egasiga aylanadi. Muammoli ta’lim boshlang’ich sinflarda matematika o’qitish jarayonini jonlantiradi, o’quvchini fikrlashga undaydi va uning intellektual

salohiyatini yuksaltiradi. Ushbu metodning samarali tatbiqi o‘qituvchidan puxta metodik tayyorgarlik, darsni to‘ri rejalash va muammoli vaziyatlarni pedagogik mahorat bilan qo‘llay olishni talab qiladi. To‘ri tashkil etilgan muammoli ta’lim o‘quvchi shaxsining har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi va matematika fani orqali uning kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun mustahkam zamin yaratadi.

Xulosa. Boshlang‘ich ta’limda matematika fanini o‘qitishda muammoli ta’lim texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning fikrlash madaniyatini shakllantirish, mustaqil izlanishga yo‘naltirish va bilimlarni ongli o‘zlashtirishda nihoyatda samarali metodika hisoblanadi. Mazkur yondashuvning asosiy afzalligi — o‘quvchi bilimni tayyor shaklda emas, balki izlanish, kuzatish, solishtirish va xulosa chiqarish jarayonida egallashidir. Bu esa o‘quv jarayonini passiv tinglovchilikdan faol kashfiyotga aylantirib, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilish jarayonlariga tabiiy ravishda mos keladi.

Muammoli ta’lim orqali o‘qituvchi o‘quvchini fikrlashga majbur qiladigan vaziyatlarni yaratadi, savollar qo‘yadi, muammoli topshiriqlar beradi va ularga yechim topish jarayonida yo‘naltiruvchi rolini bajaradi. Ayniqsa, matematika fanida muammoli vaziyatlar son–miqdor munosabatlarini tushuntirish, mantiqiy fikrlashni rivojlantirish, arifmetik amallar mazmunini anglashda juda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonda o‘quvchilar matematik tushunchalarning mohiyatini chuqurroq anglaydi, sabab–oqibat bolig‘ligini tushunadi va o‘z fikrini asoslashga harakat qiladi. Shuningdek, muammoli ta’limning boshlang‘ich ta’limdagi qo‘llanilishi darsda o‘quvchilar faolligini oshiradi, o‘z fikrini mustaqil bayon qilish, turli yechimlarni taqqoslab tahlil qilish, ijodiy yondashuvni namoyon etishga imkon yaratadi. O‘quvchilar o‘rtasida o‘zaro munozara va fikr almashishlar kuchayib, o‘qish jarayoni jamoaviy hamkorlikka asoslangan holda tashkil etiladi. Natijada bolalarda nafaqat matematik bilim va ko‘nikmalar, balki muloqot madaniyati, tanqidiy fikrlash, mas’uliyat va tashabbuskorlik sifatleri ham shakllanadi.

Foydanilgan adabiyotlar ro‘yxati :

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, “Ta’lim-tarbiya tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘risida”gi Farmon, PF–5712. Toshkent, 2019.
2. Oliy Majlis, “Ta’lim to‘risida”gi Qonun (yangi tahriri). Toshkent: Adolat, 2020.
3. B. Ziyomammedov va M. Tojiboyeva, Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent: Fan, 2019.
4. D. Qodirova, Boshlang‘ich ta’lim metodikasi. Toshkent: Tafakkur, 2021.
5. R. Mavlonova, N. Xolmatova va G. Ziyamuxamedova, Pedagogika nazariyasi va tarixi. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2018.
6. A. Abduqodirov, Matematika o‘qitish metodikasi (boshlang‘ich ta’lim uchun). Toshkent: Fan va Texnologiya, 2020.
7. Sh. Ganiev, Interfaol metodlar va muammoli ta’lim texnologiyalari. Toshkent: Ilm Ziya, 2022.
8. N. Sayfiddinova, Boshlang‘ich sinflarda matematika darslarini samarali tashkil etish metodlari. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021.

ИНТЕГРАЦИЯ И ИННОВАЦИИ В ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

Эргашева Нодира Авазбековна

Методист русского языка и литературы

центра педагогического мастерства

Наманганской области

Аннотация. Доклад посвящён анализу актуальных подходов к преподаванию русского языка как иностранного в условиях современной трансформации образования. Рассматриваются концепция интеграции в обучении РКИ, инновационные педагогические практики, цифровые образовательные технологии, коммуникативные и проектные методы, а также включение культурологического компонента в учебный процесс.

Abstract. The report is devoted to the analysis of current approaches to teaching Russian as a foreign language in the context of the modern transformation of education. It examines the concept of integration in teaching RFL, innovative pedagogical practices, digital educational technologies, communicative and project-based methods, as well as the inclusion of a cultural component in the learning process.

Ключевые слова. Интеграция, инновации, цифровые образовательные технологии, коммуникативный метод, проектный метод, культурологический компонент, лингвострановедение, межкультурная коммуникация, геймификация, корпусные технологии, мультимодальные ресурсы, языковое образование.

Современное образование находится в условиях динамичных изменений, связанных с глобализацией, расширением международных контактов и быстрым развитием цифровых технологий. В этих условиях преподавание русского языка как иностранного (РКИ) требует новых подходов, позволяющих обеспечивать высокое качество обучения, формирование коммуникативной компетенции и создание условий для успешной межкультурной коммуникации. Одним из ключевых направлений модернизации РКИ становится интеграция различных образовательных ресурсов и внедрение инновационных методов, способствующих повышению эффективности и мотивации обучающихся.

1. Понятие интеграции в преподавании (РКИ)

Интеграция в преподавании РКИ рассматривается как целенаправленный процесс объединения различных образовательных ресурсов, методов, дисциплинарных знаний и культурологических компонентов с целью формирования у обучающихся комплексной коммуникативной компетенции. В современных условиях мультилингвальной и мультикультурной образовательной среды интеграция позволяет сделать обучение более гибким, практикоориентированным и приближённым к реальной языковой практике.

Интеграция языковых компонентов представляет собой объединение работы над фонетикой, лексикой, грамматикой, речевыми моделями и видами речевой деятельности в едином учебном процессе. Это обеспечивает целостное восприятие языка и ускоряет формирование навыков владения русской речью.

Русский язык рассматривается как часть культуры, поэтому обучение включает элементы страноведения, культурологии, национальных реалий, этикета общения.

Культурологическая интеграция формирует у учащихся межкультурную компетентность и способствует более глубокому пониманию языковых норм.

Включение элементов истории, литературы, социологии, географии, искусствоведения позволяет расширить образовательный контекст и повысить интерес обучающихся. Данный подход способствует развитию критического мышления и делает обучение более содержательным.

Использование мультимедийных платформ, образовательных сервисов, онлайн-словари, интерактивные упражнения, виртуальные туры по музеям, цифровые симуляции коммуникативных ситуаций усиливают практическую направленность обучения.

Включение ситуаций реального общения (интервью, проекты, онлайн-переписка, просмотр и анализ аутентичных материалов) позволяет приблизить процесс обучения к живому использованию языка.

В результате интеграции обучение РКИ приобретает системный характер, позволяя развивать у студентов не только языковую, но и социокультурную, дискурсивную, стратегическую и учебную компетенции. Интегративный подход становится основой формирования функциональной грамотности, необходимой для успешной академической, профессиональной и социальной адаптации обучающихся в русскоязычной среде.

2. Инновации в обучении РКИ

Современная методика обучения РКИ активно развивается под влиянием цифровизации, глобализации образовательного пространства и изменения потребностей учащихся. Инновации в преподавании русского языка как иностранного направлены на повышение эффективности, мотивации и индивидуализации обучения, а также на формирование у обучающихся устойчивых коммуникативных навыков в условиях межкультурного взаимодействия.

Цифровые ресурсы становятся ключевым инструментом преподавателя РКИ. Они позволяют создавать интерактивную и гибкую образовательную среду.

- мультимедийные платформы (YouTube EDU, Грамота.ру, “Образование на русском”);
- интерактивные тренажёры (LearningApps, Wordwall);
- электронные словари и корпуса русского языка (НКРЯ, SketchEngine);
- мобильные приложения для изучения языка (Duolingo, LingQ, Полиглот).

Цифровые технологии повышают автономность учащихся, обеспечивают мгновенную обратную связь и позволяют визуализировать трудные грамматические и лексические явления.

Современный урок РКИ строится на активном включении учащегося в деятельность. Интерактивные инновации способствуют развитию всех видов речевой деятельности. Ролевые и ситуационные игры, симуляции реальных коммуникативных ситуаций, дебаты, дискуссии, мини-проекты, виртуальные экскурсии по городам России и музеям, использование VR/AR-технологий для моделирования языковой среды повышает мотивацию, снижает языковой барьер и развивает навыки спонтанной речи.

Современные методические концепции меняют структуру урока и подход к обучению.

Флиппед-класс (перевернутое обучение): учащиеся знакомятся с материалом дома, а на занятии выполняют практические коммуникативные задания.

Проектная работа: формирование навыков сотрудничества, применение языка в исследовательской и творческой деятельности.

Модульное и кейс-обучение: изучение языка через решение конкретных задач и ситуаций.

Геймификация: использование игровых механик (баллы, уровни, рейтинги) для повышения вовлечённости.

Эти методы позволяют построить урок на принципах активного обучения и развивать самостоятельность учащихся.

Современные цифровые системы позволяют анализировать прогресс учащегося и подбирать индивидуальные траектории обучения.

Диагностические онлайн-тесты, автоматическая подборка упражнений по уровню владения языком, учет когнитивного стиля, темпа обучения, интересов, адаптивные обучающие платформы делают процесс более эффективным, а обучение — адресным и мотивирующим.

Инновационное обучение активно использует: подкасты, интервью, фрагменты ТВ-программ, видеоблоги, социальные сети, современные русские фильмы, сериалы, музыку, инфографику, карты, цифровые коллекции музеев.

Работа с аутентикой позволяет формировать естественную языковую среду и развивать умение понимать живую речь.

Искусственный интеллект и интеллектуальные помощники постепенно входят в методику РКИ. Автоматическая проверка письменных работ, распознавание и оценка произношения, виртуальные ассистенты для тренировки диалогов, автоматическое создание упражнений по лексике и грамматике помогают учителю экономить время и углубляют самостоятельную работу учащихся.

Инновации в обучении РКИ формируют современную, динамичную, интерактивную образовательную среду, где студент выступает активным участником коммуникации, а преподаватель — модератором и наставником. Инновационный подход позволяет эффективно сочетать традиционную методику и цифровые ресурсы, обеспечивая высокую результативность обучения и успешную интеграцию иностранного учащегося в русскоязычное пространство.

Цифровые образовательные технологии (ЦОТ) занимают ключевое место в современной методике преподавания русского языка как иностранного. Они позволяют создавать интерактивную, адаптивную и мультимодальную образовательную среду, расширяя возможности обучения и обеспечивая индивидуализацию учебного процесса. Использование цифровых инструментов делает обучение более гибким, динамичным и ориентированным на реальные коммуникативные потребности обучающихся.

Современные онлайн-платформы обеспечивают доступ к разнообразным учебным ресурсам, системам тренировки и автоматизированной проверке.

LearningApps, Wordwall, Quizlet — для интерактивных упражнений, карточек и игровых заданий;

Coursera, Stepik — курсы по русскому языку и межкультурной коммуникации;

Российская электронная школа (РЭШ), Образование на русском — мультимедийные уроки, видео, тесты;

Moodle, Google Classroom — управление обучением, создание дистанционных курсов, ведение оценивания.

Такие платформы позволяют комбинировать традиционное обучение с дистанционными и самостоятельными форматами.

Корпусная лингвистика стала важным компонентом инновационного обучения РКИ.

Национальный корпус русского языка (НКРЯ);

SkyEng Corpus, SketchEngine; электронные словари и тезаурусы.

Работа с корпусами помогает анализировать частотность слов и конструкций, изучать употребление лексики в реальных текстах, развивать навыки самостоятельного языкового анализа. Это особенно важно на среднем и продвинутом этапах обучения.

Видеоуроки, подкасты, интерактивные презентации, виртуальные туры позволяют формировать у обучающихся комплексные навыки восприятия языка.

К примерам цифровых ресурсов можем отнести документальные и учебные фильмы, телесюжеты, подкасты и аудиокниги, интерактивные карты, инфографика, виртуальные экскурсии по Эрмитажу, Третьяковской галерее, русским городам.

Мультимодальность развивает сразу несколько каналов восприятия — визуальный, аудиальный и когнитивный, что повышает качество усвоения материала.

Цифровые образовательные технологии позволяют трансформировать обучение РКИ в инновационный, насыщенный и интерактивный процесс. Они расширяют возможности самостоятельной работы, повышают мотивацию, обеспечивают персонализацию и создают условия для формирования устойчивой коммуникативной компетенции. ЦОТ становятся неотъемлемой частью современной методики РКИ, отвечающей требованиям глобальной цифровой эпохи.

Коммуникативный и проектный методы являются одними из наиболее эффективных и востребованных подходов в современной методике преподавания русского языка как иностранного. Они ориентированы на практическое использование языка, развитие самостоятельности, критического мышления и способности к взаимодействию в межкультурной среде.

Коммуникативный метод (КМ) основан на принципе формирования у учащихся способности использовать язык как средство реального общения. Он предполагает организацию учебного процесса вокруг коммуникативных целей, ситуаций и функций языка.

При коммуникативном методе работа строится вокруг говорения, аудирования, чтения и письма в их естественном взаимодействии.

Отработка языкового материала происходит через реальные или близкие к реальным ситуации общения.

Грамматические структуры изучаются через их речевые функции (просить, советовать, выражать мнение, сравнивать и т.д.).

Тексты, диалоги, медиа, интернет-ресурсы позволяют изучать живой язык.

Преподаватель выступает фасилитатором, создающим условия для самостоятельной речевой активности учащихся.

При коммуникативной технологии и существует несколько формы работ:

- ролевые игры и коммуникативные тренинги;
- диалоги по заданной или свободной теме;
- моделирование бытовых, учебных, профессиональных ситуаций;
- дискуссии, дебаты, интервью;
- работа в парах и малых группах;
- интерактивные задания с использованием цифровых ресурсов (Zoom, Padlet, Kahoot).

При использовании коммуникативного метода развивается спонтанная речь, снижается языковой барьер, активно используется лексико-грамматические навыки, формируется межкультурная коммуникативная компетентность.

Проектный метод ориентирован на самостоятельную исследовательскую и творческую деятельность учащихся. Он развивает умения искать, анализировать и структурировать информацию, работать в команде и представлять результаты в устной и письменной форме.

Проект направляется на решение практической или творческой задачи. Роль учителя становится консультативной; учащиеся планируют, выполняют и презентуют собственный продукт.

Метод объединяет языковую, культурологическую, исследовательскую и цифровую подготовку.

Проект имеет конкретный выход: презентация, буклет, видеоролик, блог, мини-исследование, веб-страница, мини-спектакль и др.

Существует несколько видов проектов в обучении РКИ:

- информационные (сообщения, обзоры, справочные материалы);
- исследовательские (мини-исследования по языку и культуре);
- творческие (эссе, видеоролики, подкасты, театрализация);
- социально-культурные (мероприятия, мини-дни культуры, международные встречи);
- цифровые (создание инфографики, онлайн-альбомов, веб-квестов, мультимедийных продуктов).

Проектный метод развивает навыки сотрудничества, повышает мотивацию, формирует функциональную грамотность, укрепляет связь между языком и реальной жизнью, внедряет цифровые инструменты (Canva, Padlet, Google Docs, видеоредакторы).

Коммуникативные и проектные методы дополняют друг друга и создают условия для формирования у учащихся полноценной коммуникативной компетенции. Коммуникативный метод обеспечивает практическое проговаривание и использование языка, а проектный — углублённую самостоятельную деятельность, творческое применение знаний и формирование долговременных навыков. Их сочетание делает изучение РКИ эффективным, мотивирующим и соответствующим требованиям современной образовательной среды.

3. Интеграция культурологического компонента

Интеграция культурологического компонента является ключевым аспектом современного преподавания русского языка как иностранного. Обучение РКИ выходит за рамки чисто лингвистической подготовки и включает знакомство с национальными реалиями, традициями, нормами поведения и культурными феноменами, которые формируют языковую картину мира носителей русского языка. Такой подход способствует развитию межкультурной компетентности обучающихся и обеспечивает успешную коммуникацию в реальных условиях русскоязычной среды.

Культурологический компонент помогает учащимся понимать контекст языковых выражений и фразеологии, ориентироваться в социальных и речевых нормах общения, правильно интерпретировать невербальное поведение, адаптироваться в межкультурном взаимодействии, формировать целостное представление о русской культуре, ценностях и менталитете.

Без культурологической подготовки владение языком остаётся неполным и формальным.

Введение образовательных материалов, которые отражают современные реалии России культурные символы (Кремль, матрёшка, Байкал и др.), национальные праздники и традиции, особенности бытовой культуры, реалии повседневной жизни (транспорт, образование, кафе, магазины) формирует у обучающихся понимание «живого» функционирования языка.

Работа с литературными произведениями и анализ (малые жанры, рассказы, стихи), современными медиатекстами, фрагментами фильмов, интервью, блогов помогает увидеть связь языка с культурой, ценностями, историческим контекстом. При работе с литературными произведениями и анализе особое внимание уделяется безэквивалентной лексике («дача», «тоска», «блинчики», «субботник»), культурно окрашенной фразеологии («ни пуха ни пера», «дело в шляпе»), формам речевого этикета. Это делает речь учащегося более естественной.

Когда включаются элементы художественной культуры и используются произведения искусства, живописи, музыка и песни, театральные постановки, архитектурные объекты. Знакомство с искусством развивает эстетическое восприятие языка. Цифровые культурологические ресурсы – виртуальные туры по музеям (Эрмитаж, Третьяковская галерея), видеоэкскурсии по городам России, платформы: «Россия — страна возможностей», «Культура.РФ» делают культуру доступной и эмоционально восприимчивой. Интеграция культурологического содержания позволяет формировать полноценную межкультурную компетенцию, развивать навыки адекватного речевого поведения, углублять понимание семантики и прагматики языка, повышать мотивацию за счёт эмоционально насыщенного материала, делать обучение более практичным и жизненным.

Культурологический компонент — это стратегически важная часть методики РКИ, которая делает обучение многомерным, глубоким и ориентированным на реальные коммуникативные ситуации. Его интеграция способствует формированию не только языковой, но и культурной грамотности, являющейся основой успешного общения в глобализированном мире.

Заключение. Интеграция и инновации в преподавании РКИ являются ключевыми факторами повышения эффективности обучения в условиях глобализации и цифровой трансформации образования.

Использование интегрированных подходов позволяет формировать целостное представление о языке и культуре, обеспечивать высокую мотивацию и адаптировать процесс под индивидуальные потребности обучающихся.

Внедрение инноваций способствует созданию привлекательной, динамичной и современной образовательной среды, в которой обучение русскому языку становится не только эффективным, но и увлекательным.

Список использованной литературы

1. Азимов Э. Г., Щукин А. Н. **Современный словарь методических терминов и понятий.** — М.: Русский язык. Курсы, 2019.
2. Вербицкая Л. А., Костомаров В. Г. **Методика преподавания русского языка как иностранного.** — М.: Русский язык, 2020.
3. Бим И. Л. **Теория и практика обучения иностранным языкам.** — М.: Просвещение, 2017.
4. Барышников Н. В. **Коммуникативный подход в обучении иностранным языкам.** — М.: Флинта, 2018.
5. Пассов Е. И. **Коммуникативный метод обучения.** — Воронеж: Истоки, 2017.
6. Поляков О. Г. **Проектные методики в обучении РКИ** // Русский язык как иностранный: теория и практика. — М., 2021.
7. Левченко О. А. **Инновационные технологии в обучении иностранным языкам.** — СПб.: КАРО, 2018.
8. Махмутов М. И. **Проблемно-проектное обучение: теория и практика.** — Казань: ТГГПУ, 2020.
9. Мельников А. И. **Цифровые образовательные технологии в преподавании РКИ** // Вестник РУДН. Серия: Русский язык и методика его преподавания. — 2021.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA TABIIY FANLARNI STEM YONDASHUVI ASOSIDA O‘QITISH: ZAMONAVIY TA’LIM PLATFORMASI YORDAMIDA INNOVATSION YONDASHUVLAR

Ergasheva Malohat Tursunovna,

p.f.d.(DSc), dotsent, A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti

Ismoilov Nodirbek Kodirjonovich

*O‘zbekiston Respublikasi Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazi bo‘lim
boshlig‘i, mustaqil tadqiqotchi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni STEM yondashuvi asosida o‘qitishning nazariy, amaliy va raqamli-metodik asoslari yoritiladi. Zamonaviy pedagogika talablari asosida fanlararo integratsiya, tadqiqotga asoslangan o‘qitish, modellashtirish va loyiha faoliyatining boshlang‘ich ta’limdagi o‘rni tahlil qilinadi. Tadqiqotning markazida Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazi tomonidan yaratilgan “Yagona raqamli ta’lim resurslari” platformasining imkoniyatlari, xususan “STEM mashg‘ulotlarining raqamli resurslari” bo‘limining tabiiy fanlarni o‘qitish jarayoniga integratsiyasi o‘rganilgan. Qo‘llanma va platformaning uzviy bog‘liqligi, o‘quvchilarda ilmiy tafakkur, tajriba o‘tkazish, kuzatish, muhandislik fikrlash, raqamli savodxonlik va kreativlik kabi kompetensiyalarni shakllantirishdagi samaradorligi asoslab beriladi. Maqola yakunida boshlang‘ich ta’limda tabiiy fanlarni STEM asosida o‘qitishni yanada takomillashtirish bo‘yicha xulosalar va tavsiyalar taqdim etiladi.

Kalit so‘zlar: STEM, boshlang‘ich ta’lim, tabiiy fanlar, raqamli platforma, integratsiya, fanlararo yondashuv, tadqiqot metodlari, kompetensiyalar, innovatsion pedagogika.

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические, методические и цифровые основы преподавания естественных наук в начальных классах на основе STEM-подхода. Анализируются принципы междисциплинарной интеграции, исследовательского обучения, моделирования и проектной деятельности в контексте начального образования. Особое внимание уделено возможностям цифровой платформы «Единые цифровые образовательные ресурсы», разработанной Республиканским научно-методическим центром развития образования, а также разделу «STEM-ресурсы», интегрированному в процесс обучения естественным наукам. Обоснована эффективность сочетания учебно-методического пособия и цифровой платформы в формировании у младших школьников научного мышления, навыков наблюдения и эксперимента, инженерного подхода, цифровой грамотности и творческого потенциала. В заключение представлены выводы и рекомендации по совершенствованию преподавания естественных наук в начальной школе на основе STEM.

Ключевые слова: STEM, начальное образование, естественные науки, цифровая платформа, интеграция, междисциплинарный подход, исследовательские методы, компетенции, инновационное обучение.

Abstract. This article explores the theoretical, methodological, and digital foundations of teaching natural sciences in primary education through the STEM approach. It analyzes interdisciplinary integration, inquiry-based learning, modeling, and project-based activities as effective pedagogical strategies for young learners. Special attention is given to the digital platform

“Unified Digital Educational Resources,” developed by the Republican Scientific and Methodological Center for the Development of Education, particularly the “STEM digital resources” section and its integration into natural science instruction. The study demonstrates the effectiveness of combining a methodological guide with a digital platform in developing students’ scientific thinking, observational and experimental skills, engineering reasoning, digital literacy, and creativity. The article concludes with recommendations for enhancing STEM-based natural science teaching in primary grades.

Keywords: STEM, primary education, natural sciences, digital learning platform, integration, interdisciplinary approach, inquiry-based learning, competencies, innovative pedagogy.

KIRISH. XXI asrda ta’limning asosiy maqsadi – o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodkorlik, raqamli savodxonlik va hayotiy muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini shakllantirishdir. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichi – o‘quvchilarning ilmiy tafakkurini, tabiatga qiziqishini va kuzatish asosidagi o‘rganish malakalarini shakllantirishda muhim poydevor sanaladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) ta’limi zamonaviy pedagogik yondashuv sifatida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini fanlarni integratsiyalab o‘rganishga va amaliy faoliyat orqali bilim olishga yo‘naltiradi. STEM metodikasi orqali o‘quvchilar matematika, tabiiy fanlar, texnologiya va muhandislik asoslarini bir-biri bilan bog‘liq holda anglaydi, real hayotdagi hodisalarni izohlashga intiladi va tajriba asosida o‘z xulosalarini shakllantiradi. Bu esa yosh avlodda tanqidiy fikrlash, kashfiyotchilik, ilmiy-tadqiqotga qiziqish, hamkorlikda ishlash, muammoni yechishga bo‘lgan ishtiyoqni kuchaytiradi.

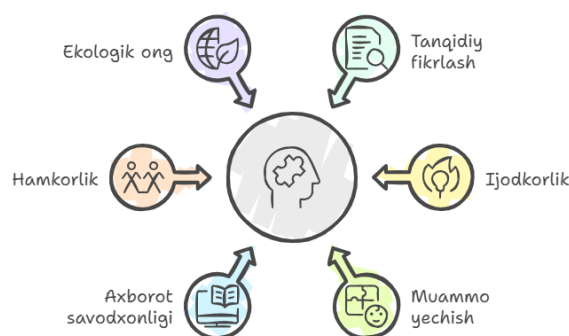
So‘nggi yillarda O‘zbekistonda boshlang‘ich ta’limni zamonaviy metodikalar bilan boyitish, darslarni interfaol va innovatsion vositalar bilan tashkil etish bo‘yicha izchil islohotlar olib borilmoqda. Jumladan, Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazi tomonidan ishlab chiqilgan “Boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni STEM yondashuvi asosida o‘qitish” nomli o‘quv-uslubiy qo‘llanma (2025) bu yo‘nalishdagi amaliy rivojlanishning yorqin namunasi bo‘lib xizmat qilmoqda. Shuningdek, raqamli texnologiyalarni ta’limga integratsiyalash borasida ham sezilarli yutuqlar kuzatilmoqda. Ta’limni rivojlantirish RIMM tomonidan ishlab chiqilgan “Yagona raqamli ta’lim resurslari va xizmatlari portali” (raqamlitalim.trm.uz) aynan STEM fanlari uchun mo‘ljallangan interfaol darsliklar, amaliy topshiriqlar, animatsiyalar, videodarslar va loyiha ishlarini o‘z ichiga olgan resurslar to‘plamini taqdim etmoqda. Ushbu platforma boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga o‘z yoshiga mos tushunchalarni qiziqarli va faol metodlar orqali o‘zlashtirish imkonini beradi.

Qayd etish lozimki, mazkur maqola boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni STEM yondashuvi asosida o‘qitishda zamonaviy raqamli platformaning o‘rnini, o‘quv-uslubiy qo‘llanma bilan uzviy integratsiyasini, dars namunalariidagi amaliy yondashuvlar va interaktiv resurslarni tahlil qilishga bag‘ishlanadi. Shuningdek, maqolada boshlang‘ich ta’limda fanlararo yondashuv asosida o‘quvchilarda qanday kompetensiyalar shakllanishi, o‘qituvchilar uchun yaratilgan sharoitlar va ilg‘or amaliyotlar xolis baholanadi.

NAZARIY ASOSLAR. Boshlang‘ich ta’limda tabiiy fanlarni o‘qitishning nazariy asoslari konstruktivizm va faoliyatga asoslangan ta’lim konsepsiyalariga tayanadi. STEM yondashuvi ushbu nazariyalarni uyg‘unlashtirib, o‘quvchilarning bilishni tajriba, kuzatish va modellashtirish

orqali o‘zlashtirishini ta’minlaydi. Bruner (1961)ning kognitiv rivojlanish haqidagi qarashlariga ko‘ra, bilim o‘quvchiga tayyor shaklda berilmaydi, balki u faol o‘rganish jarayonida mustaqil ravishda “quriladi”. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh xususiyatlari - ko‘rgazmali-obrazli tafakkur, o‘yin asosidagi o‘rganish va amaliy faoliyatga bo‘lgan ehtiyoj -STEM metodikasining samarali qo‘llanishi uchun tabiiy poydevor yaratadi. Shu bois “Boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni STEM yondashuvi asosida o‘qitish” qo‘llanmasida barcha mavzular tajriba, kuzatish yoki loyiha faoliyati bilan integratsiyalangan holda ishlab chiqilgan. STEM ta’limining nazariy asoslaridan biri fanlararo integratsiya tamoyilidir. Ushbu yondashuvda tabiiy fanlar matematika, texnologiya va muhandislik elementlari bilan uyg‘un holda o‘rgatiladi. Masalan, o‘simliklarning o‘sishi mavzusida biologik bilimlar o‘lchash, jadval tuzish, grafik chizish kabi matematik faoliyatlar bilan boyitiladi, shuningdek yorug‘lik va namlik modelini yaratish orqali muhandislik yondashuvi qo‘llanadi. Tadqiqotga asoslangan o‘qitish (inquiry-based learning) STEM metodikasining yana bir nazariy tayanchi bo‘lib, o‘quvchilarni **“Savol – Gipoteza – Tajriba – Tahlil – Xulosa”** mantiqiy sikli orqali bilim olishga yo‘naltiradi. Qo‘llanmadagi “Yomg‘ir qanday hosil bo‘ladi?”, “Soya nega o‘zgaradi?” kabi darslar mazkur ilmiy metodni yoshga mos shaklda o‘rgatishga xizmat qiladi. Boshlang‘ich sinflarda STEMning integrativ va amaliy xususiyati tufayli o‘quvchilar ilmiy izlanish olib borish, raqamli vositalardan ongli foydalanish, yangi yechimlar yaratish, jamoada hamkorlikda ishlash kabi zarur ko‘nikmalarni amaliy faoliyat jarayonida o‘zlashtiradi. Ayniqsa, tabiat hodisalarini kuzatish, tajribalar o‘tkazish, modellashtirish va muammoga yo‘naltirilgan topshiriqlar orqali o‘quvchilar atrof-muhitga nisbatan mas‘uliyatli munosabat shakllantiradi. Shuning uchun STEM darslari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida asosiy funksional savodxonlik yo‘nalishlari bilan bir qatorda kasbiy yo‘naltirishning ilk poydevorini ham yaratadi. Quyidagi infografikada ushbu jarayon natijasida shakllanadigan asosiy kompetensiyalar umumlashtirib berilgan.

STEM orqali kompetensiyalarni rivojlantirish

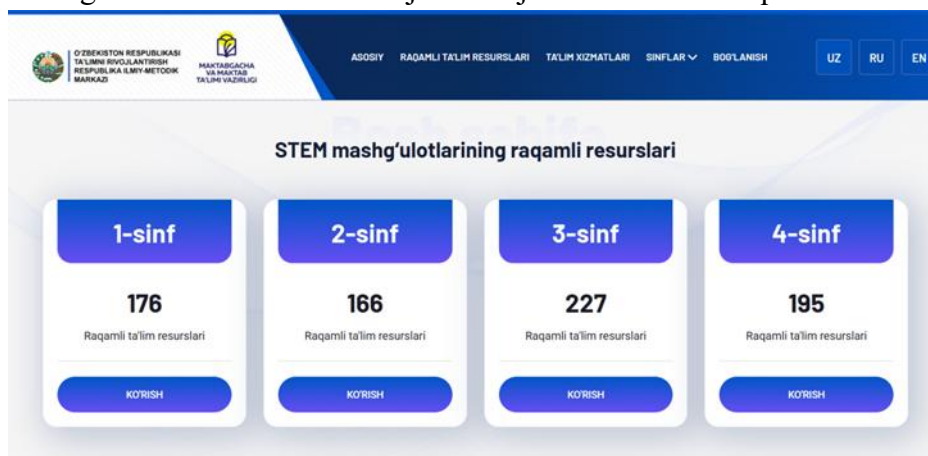

Saloxitdinova, Xursanova va Norquvatova (2025) tomonidan olib borilgan tadqiqotda boshlang‘ich ta’limda tabiiy fanlarni o‘qitishda integratsiyalashgan yondashuv va STEAM dasturining o‘quvchi kompetensiyalarini rivojlantirishdagi o‘rni chuqur tahlil qilingan. Mualliflar fanlararo integratsiya o‘quvchilarda murakkab tushunchalarni sodda, hayotiy misollar asosida anglash, ilmiy kuzatish olib borish, loyihalar yaratish va kreativ yechimlar topish jarayonlarini sezilarli darajada faollashtirishini ta’kidlaydilar. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, STEAM texnologiyalari tabiiy fanlarni o‘rganishda ijodkorlikni, mantiqiy fikrlashni, muhandislik tasavvurini hamda amaliy faoliyatga tayangan bilimni mustahkamlashga yordam beradi. Xalqaro va mahalliy tajribalar tahlili, shuningdek loyihaviy o‘qitish misollarining qo‘llanishi, boshlang‘ich sinflarda STEAMni joriy etish o‘quvchilarning o‘quv motivatsiyasini oshirishi va ularni kelajakdagi innovatsion kompetensiyalarga tayyorlashda muhim omil ekanini ko‘rsatadi.

STEMning raqamli texnologiyalar bilan uyg‘unlashuvi zamonaviy pedagogika nazariyalarida “multimodal o‘qitish” tamoyili bilan izohlanadi. raqamlitalim.trm.uz/stem

platformasi ana shu nazariy model asosida ishlab chiqilgan bo‘lib, unda animatsiyalar, simulyatsiyalar, interfaol mashqlar va videodarslar orqali bilimning ko‘p kanalli o‘zlashtirilishi ta‘minlanadi. Bu raqamli ekotizim qo‘llanmadagi mavzularni o‘quvchining yosh xususiyatiga mos, vizual va amaliy faoliyat bilan boyitilgan shaklda taqdim etishga imkon yaratadi.

Amaliy-metodik asoslar: Boshlang‘ich ta‘limda STEM yondashuvini samarali amalga oshirishda o‘qituvchi va o‘quvchilar uchun sifatli raqamli resurslar bazasining mavjudligi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu maqsadda Ta‘limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazi tomonidan yaratilgan “Yagona raqamli ta‘lim resurslari va xizmatlari portali” (raqamlitalim.trm.uz) ta‘lim jarayonini qo‘llab-quvvatlovchi zamonaviy elektron ekotizim sifatida faoliyat yuritmoqda. Portal o‘zida multimedia darsliklar, uslubiy qo‘llanmalar, interfaol mashqlar, kuzatuvlar, loyihaviy topshiriqlar va STEM ta‘limi uchun maxsus raqamli vositalarni jamlagan bo‘lib, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun ilmiy-tadqiqotga asoslangan o‘rganish jarayonini tashkil etishga keng imkoniyat yaratadi. Platformadagi “STEM mashg‘ulotlarining raqamli resurslari” bo‘limi o‘quv dasturidagi mavzular bilan uzviy bog‘langan holda ishlab chiqilgan. Unda har bir sinf uchun moslashtirilgan interfaol materiallar, tajribalarni modellashtiruvchi animatsiyalar, videodarslar, amaliy topshiriqlar, testlar va loyiha ishlari taqdim etilgan. Portal ma‘lumotlariga ko‘ra, boshlang‘ich sinflar uchun mavjud raqamli resurslar soni sezilarli darajada boyitilgan: 1-sinf uchun 176 ta, 2-sinf uchun 166 ta, 3-sinf uchun 227 ta, 4-sinf uchun 195 ta resurs joylashtirilgan. Ushbu ko‘rsatkich raqamli kontentning muntazam ravishda yangilanib borayotganidan dalolat beradi va o‘qituvchilarga dars mavzularini yanada boyitilgan, o‘quvchilarga esa interfaol va vizual jihatdan jozibali shaklda taqdim etish imkonini beradi.

Portalning tuzilmasi choraklar, mavzular va darsliklarga mos tarzda tizimlashtirilgan bo‘lib, har bir bo‘lim o‘quvchining amaliy faoliyatini rag‘batlantirishga qaratilgan. Masalan, mavzuga mos animatsiyalar orqali o‘quvchilar murakkab tabiat hodisalarining modellarini ko‘rishlari mumkin; videodarslar orqali darsning asosiy mazmuni qisqa va tushunarli tarzda bayon qilinadi; testlar esa o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini baholashga xizmat qiladi. Loyihaviy topshiriqlar va kuzatuv jurnallari esa STEMning asosiy komponenti bo‘lgan tadqiqot faoliyatini boshlang‘ich bosqichdanoq shakllantirishga yordam beradi.

Shu tariqa, “Yagona raqamli ta‘lim resurslari” portali STEM yondashuvining nazariy-metodik asoslari bilan uzviy uyg‘unlashgan, raqamli ta‘lim muhitini yaratishga xizmat qiluvchi muhim platforma bo‘lib, boshlang‘ich sinf tabiiy fanlari darslarini zamonaviy pedagogik talablar

darajasida tashkil etishda keng imkoniyatlar taqdim etadi. Raqamli ta’lim platformasi nafaqat interfaol resurslarni, balki o’qituvchilar uchun metodik yordam vazifasini bajaruvchi uslubiy qo’llanmalarni ham o’z ichiga oladi. Jumladan, “Boshlang’ich sinflarda tabiiy fanlarni STEM yondashuvi asosida o’qitish” nomli o’quv-uslubiy qo’llanmaning platformada mavjudligi o’qituvchilarga innovatsion pedagogik yondashuvlarni amaliyotga tatbiq etishda muhim metodik asos bo’lib xizmat qiladi. Mazkur qo’llanma darslarni fanlararo integratsiya asosida loyihalash, tajribalar tashkil etish, kuzatuv va modellash tirish vositalaridan foydalanish, hamda STEM metodikasining to’liq siklini dars jarayoniga tatbiq qilish bo’yicha yo’riqnomalar beradi. Natijada, portalda taqdim etilgan metodik va pedagogik qo’llanmalar o’qituvchilarning darslarni rejalashtirish, resurslarni to’g’ri tanlash va STEM yondashuvining raqamli komponentlarini samarali integratsiya qilish jarayonida mustahkam tayanch bo’lib xizmat qiladi.

Muhokama va xulosalar: Boshlang’ich sinflarda tabiiy fanlarni STEM yondashuvi asosida o’qitishda raqamli ta’lim platformalarining joriy etilishi O’zbekistonda ta’lim jarayonining yangi bosqichga ko’tarilganidan dalolat beradi. Ayniqsa, tabiiy fanlarga oid mavzularni boshlang’ich yoshdagi o’quvchiga tushunarli va qiziqarli shaklda yetkazishda interfaol resurslar, vizual animatsiyalar va tajriba modellarining ahamiyati beqiyosdir. “Yagona raqamli ta’lim resurslari” platformasida taqdim etilayotgan raqamli materiallar o’quvchilarda kuzatish, tajriba o’tkazish, sabab–oqibatni aniqlash va modellash tirish kabi tabiiy fanlarga xos ko’nikmalarni rivojlantiradi. Raqamli vositalarni mazmunli integratsiya qilish o’qituvchilarning innovatsion ta’lim texnologiyalarini qo’llash darajasini oshiradi va ta’lim muassasalarida transformatsion liderlik yondashuvini kuchaytiradi, bu esa eng avvalo boshlangan ta’lim bosqichida tabiiy fanlarning samarali o’zlashtirilishiga ijobiy ta’sir ko’rsatadi. O’zbekistonda STEM ta’limi va ayniqsa boshlang’ich sinflarda tabiiy fanlarni integrativ metodlar asosida o’qitishni rivojlantirish bo’yicha amalga oshirilayotgan tizimli islohotlar raqamli resurslar platformalarining rolini yanada kuchaytirmoqda. Prezident maktablari, ixtisoslashtirilgan STEM yo’nalishidagi ta’lim muassasalari va raqamlitalim.trm.uz portalining faol kengaytirilishi, o’qituvchilar uchun metodik yordamni kuchaytirishi tabiiy fanlarni STEM asosida o’qitishni milliy ta’lim siyosatining muhim yo’nalishiga aylantirmoqda. Raqamli resurslardan foydalanish boshlang’ich sinf o’quvchilarining ilmiy tafakkurini shakllantirish, tabiat hodisalarini real modellar orqali tushunish va tajriba asosida xulosaga kelish ko’nikmalarini rivojlantiradi. Shu bois, zamonaviy ta’limda tabiiy fanlarni STEM yondashuvi asosida o’qitishda raqamli platformalardan kompleks foydalanish dars samaradorligini oshirish, o’qituvchining metodik imkoniyatlarini kengaytirish va o’quvchilarda fundamental ilmiy ko’nikmalarni shakllantirishning eng muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Madieva, R. (2023, 10-fevral). STEM ta’lim zamonaviy o’zbek jamiyatida uning ahamiyati qay darajada? Yuz.uz. <https://yuz.uz/uz/news/stem-talim->
2. Bruner, J. (1961). The act of discovery. Harvard University Press.
3. Piaget, J. (1970). Science of education and the psychology of the child. Orion Press.
4. Saloxitdinova, N., Xursanova, M., & Norquvatova, D. (2025). Boshlang’ich ta’limda integratsiya va STEAM dasturi (“Tabiiy fanlar” misolida).
5. Ta’limni rivojlantirish RIMM [TRM]. (2025). “STEM ta’limi bo’yicha raqamli resurslar” platformasi. Yagona raqamli ta’lim resurslari portal. <https://raqamlitalim.trm.uz/stem>

BOSHLANG‘ICH SINIF ONA TILI VA O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA O‘QUVCHILARDA LINGVISTIK LUG‘ATLARDAN FOYDALANISH KO‘NIKMASINI SHAKLLANTIRISH USULLARI

To‘rayeva Sanobar Sulaymonovna

*Buxoro viloyati pedagogik mahorat markazi
Maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta’lim
metodikalari kafedrası katta o‘qituvchisi (PhD)*

Annotatsiya. Raqamlashtirish davrida boshlang‘ich sinf o‘quvchilari nutqini rivojlantirish bugunning dolzarb muammosidir. Ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida o‘quvchilarda lug‘atdan foydalanish ko‘nikmasini shakllantirishda foydalaniladigan usullar ham ular nutqini rivojlantiruvchi vosita hisoblanadi. Darslarda o‘zbek tilining, imlo, izohli va frazeologik lug‘atlaridan foydalanish bolaning tilga bo‘lgan sezgirligini oshiradi.

Kalit so‘zlar. Imlo, izohli, antonim, sinonim, maqollar, omonim va frazeologik lug‘atlar, darslik, topshiriq, lingvistik, audiomatn.

Аннотация. Развитие речи младших школьников в эпоху цифровизации является актуальной проблемой на сегодняшний день. Методы, применяемые при формировании словарного запаса учащихся на занятиях по родному языку и грамоте чтения, также являются средством развития их речи. Использование на уроках узбекского языка, орфографического, толкового и фразеологического словарей повышает чувствительность ребенка к языку.

Ключевые слова. Орфографический, толковый и фразеологический словари, учебник, задание, лингвистический, аудиотекст.

Annotation. The development of speech of younger students in the era of digitalization is an urgent problem today. The methods used in the formation of the vocabulary of students in the classroom in their native language and reading literacy are also a means of developing their speech. The use of the Uzbek language, spelling, explanatory and phraseological dictionaries in the lessons increases the child's sensitivity to the language.

Keywords. Spelling, explanatory and phraseological dictionaries, textbook, task, linguistic, audio text.

Boshlang‘ich ta’limning asosiy vazifalaridan biri o‘quvchilarda umumiy o‘quv ko‘nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat. Umumiy o‘quv ko‘nikmalari orasida turli lug‘at va ma’lumotnomalardan foydalanish ko‘nikmasi muhim o‘rin tutadi. Ayni paytda kishida lingvistik qiyinchiliklarini anglash va ularni lug‘at yordamida hal qilishga intilish ehtiyoji, odatining mavjudligi insonning shaxsiy xususiyati, uning madaniyatlik belgilaridan biridir. Shunday qilib, lug‘atlarni o‘quvchiga ta’lim berishgina emas, balki tarbiya berish vositasi ham deb hisoblash mumkin.

Hozirgi kunda yurtimizda vazifasiga ko‘ra turlicha bo‘lgan ko‘plab lug‘atlar nashr qilingan va nashr qilinmoqda. Masalan, yuqori sinf o‘quvchisi nafaqat imlo lug‘atidan, balki izohli, so‘z yasalishi, o‘zlashma so‘zlar, eskirgan so‘zlar, sinonim, antonim, omonim, imlo va hokazo

lugʻatlardan [1;3;5;10;12] foydalanishi mumkin. Biroq oʻquvchi oʻzidan-oʻzi lugʻatga murojaat qiladimi?!

Bizning kuzatishimizga koʻra koʻpchilik oʻquvchi hatto unga zarur boʻlgan lugʻatlar yonida, kitob javonida turgan boʻlsa ham, qoʻlida boʻlgan boylikdan foydalanmaydi. Bunday hodisaning sabablaridan biri quyidagi hammaga maʼlum jumlada mujassamlashgan: hamma narsa bolalikdan boshlanadi. Bolada taʼlimning dastlabki bosqichlarida lugʻatlarga murojaat qilish ehtiyoji uygʻotilmasa, unda yordamchi vositalarda moʻljol olish va kerakli maʼlumotni tez topib olish koʻnikmasi shakllantirilmasa, uning mavjud lugʻatlar boyligidan toʻlaqonli foydalanuvchi shaxsga aylanishi gumon. Mana shuning uchun lugʻatlar bilan ishlashni boshlangʻich sinflardan boshlash lozimligi allaqachon ayon boʻlgan.

Bugungi kunda boshlangʻich sinf oʻquvchisining qoʻlida turli lugʻatlar bor (Biroq yurtimizda boshlangʻich sinf oʻquvchilari uchun zarur boʻlgan maʼnodosh, zid maʼnoli, uyadosh soʻzlar, iboralar lugʻati kabilar hali chiqarilmagan). Yaqin kunlarda ona tili va oʻqish savodxonligi darslarining lugʻat bilan ishlash qismi har bir sinfda doimiy ish boʻlishi, turli xildagi lugʻatlar bilan ishlash esa zaruratga aylanishi lozim. Lugʻat bilan ishlash har bir darsga kiritilishi lozim: soʻz va ibora maʼnosini tushuntirish, soʻzni toʻgʻri yozish, toʻgʻri talaffuz qilish, uning tuzilishi (yasalishi)ni izohlash va shu kabilar. Bunda barcha soʻz va iboralar oldindan koʻrsatiladi. Bolalarning fikri lugʻatdagi toʻgʻri variant bilan qiyoslanadi. Bu oʻrinda bolalarga uyga vazifa ham beriladi: lugʻatdan soʻzning maʼnosi (izohli lugʻat), toʻgʻri yozilishi (imlo lugʻati), toʻgʻri talaffuzi (orfoepik lugʻat), har qanday iboraning maʼnosini (frazologik lugʻat) va hokazoni aniqlash. Keyingi darsda topshiriq tekshirilib, yangi topshiriq beriladi. Shunday qilib, oʻquvchilarda lugʻat bilan ishlash koʻnikmasi, soʻng malakasi ham shakllanadi. Har bir darsda oʻquvchilarga lugʻat bilan ishlash uchun individual topshiriq bajarish: oʻtilgan mavzu boʻyicha lugʻat diktanti tuzib kelishni, keyingi darsda esa oʻqituvchi rolini bajarishni tavsiya qilish mumkin. Bunday ish turi bolalarda shubhasiz qiziqish uygʻotadi.

Buning hammasi oʻqituvchining kichik yoshli oʻquvchilarda lingvistik lugʻatlardan foydalanish koʻnikmalarini rivojlantirishga metodik jihatdan tayyorgarlik koʻrishini taqozo qiladi. Bu tizim uchun avvalo lugʻatdan foydalanish koʻnikmasining tarkibiy ishlari (operatsiyalari) boʻlmish koʻnikmalar sirasini belgilab olish lozim.

Lugʻatdan foydalanishga doir elementar koʻnikmalar quyidagilar:

1. Darsliklarga yordamchi lugʻatlardan foydalanish.
2. Kirish maqolasi matnini diqqat bilan oʻqib chiqish.
3. Lugʻatning nomlanishiga qarab tavsiflanadigan til birligini aniqlash.
4. Alifboli soʻz koʻrsatkichi bilan ishlash.
5. Lugʻat tuzilishi rejasini tuzish va yodda saqlash.
6. Lugʻat maqolasi tuzilishi rejasini tuzish va yodda saqlash.
7. Shartli belgilar, ramzlar, shartli qisqartmalar bilan ishlash.
8. Lugʻatlar bilan ishlashda oʻqish-qarab chiqish va oʻqish-izlashdan foydalanish.

Boshlangʻich sinf oʻquvchisi quyidagilarni bilishi (aniqlashi) kerak:

1. Lugʻatning nomini.
2. Lugʻatning muallifi, muharririni.
3. Nashriyoti va nashr qilingan yilini.
4. Lugʻatning turini.

5. Lugʻatning vazifasini.

6. Lugʻatda soʻzlarning joylashish tartibini: alifbo, uyali, mavzuviy tartibda joylashtirilganini.

Ishni yengillashtirish uchun har bir lugʻatga unda qabul qilingan shartli belgi, qisqartmalar yozilgan xatchoʻp-eslatma qilib qoʻyish tavsiya qilinadi.

Oʻqituvchilar tajribasini oʻrganish natijasida ona tili va oʻqish savodxonligi darslarida lugʻat ishi yetakchi oʻrin egallamogʻi lozim degan xulosaga kelish mumkin. Bu ishning samaradorligi oʻqituvchining kasbiy mahoratiga bogʻliq. Yangi texnologiyalardan foydalanish bolaning darsga qiziqishini oshiradi. Lugʻat bilan ishlash esa – ona tilini oʻrgatishdagi yangi texnologiyalardan biri – madaniyatni oʻstirish texnologiyasidir. Oʻquvchilarda lugʻatning barcha turidan foydalanish koʻnikmasini shakllantirish lozim. Bu shubhasiz ularning madaniy va nutqiy saviyasini oshiradi.

Boshlangʻich sinflarda foydalaniladigan asosiy lugʻatlardan biri izohli lugʻatdir. Izohli lugʻat bilan ishlashning asosiy vazifasi boshlangʻich sinf oʻquvchilarining soʻz boyligini oshirishdir. Maʼlumki, 6-7 yoshli bolaning soʻz boyligi katta emas. Ular odatda koʻp soʻzlarning faqat bitta, oʻz maʼnosini biladi. Ularning nutqida aniq maʼnoli (narsa-buyumni bildiruvchi) soʻzlar koʻpchilikni tashkil qiladi, mavhum maʼnoli soʻzlar esa (masalan, *doʻstlik*, *tinchlik*, *baxt*) ancha kam. Izohli lugʻat bilan ishlashda lugʻat ishining quyidagi umumiy metodik tamoyillariga rioya qilish kerak:

1. Oʻquvchilar lugʻatini boyitish, yaʼni yangi soʻzlarni, shuningdek, bolalar lugʻatida boʻlgan ayrim soʻzlarning yangi maʼnolarini oʻzlashtirish. Ona tilining lugʻat boyligini bilib olish uchun oʻquvchi oʻz lugʻatiga har kuni 8 – 10 ta yangi soʻzni, shu jumladan, ona tili darslarida 4 – 6 soʻzni qoʻshishi, yaʼni shu soʻzlar maʼnosini oʻzlashtirishi lozim.

2. Oʻquvchilar lugʻatiga aniqlik kiritish. Bu oʻz ichiga quyidagilarni oladi: 1) oʻquvchi puxta oʻzlashtirmagan soʻzlarning maʼnosini toʻliq oʻzlashtirishi, yaʼni shu soʻzlarni matnga kiritish, maʼnosi yaqin soʻzlarga qiyoslash, antonim tanlash yoʻllari bilan ularning maʼnosiga aniqlik kiritish; 2) soʻzning kinoyali maʼnosini, koʻp maʼnoli soʻzlarni oʻzlashtirish; 3) soʻzlarning sinonimlarini, sinonim soʻzlarning maʼno qirralarini oʻzlashtirish; 4) ayrim frazeologik birliklarning maʼnosini oʻzlashtirish.

3. Lugʻatni faollashtirish, yaʼni oʻquvchilar maʼnosini tushunadigan, ammo oʻz nutqiy faoliyatida ishlatmaydigan nafaol lugʻatidagi soʻzlarni faol lugʻatiga oʻtkazish. Buning uchun shu soʻzlar ishtirokida soʻz birikmasi va gaplar tuziladi, ular oʻqiganini qayta hikoyalash, suhbat, bayon va inshoda ishlatiladi.

4. Adabiy tilda ishlatilmaydigan soʻzlarni oʻquvchilar faol lugʻatidan nafaol lugʻatiga oʻtkazish. Bunday soʻzlarga bolalarning nutq muhiti taʼsirida oʻzlashib qolgan adabiy til meʼyoriga kirmaydigan, ayrim adabiy asar va soʻzlashuv tilida qoʻllanadigan sodda soʻz va iboralar, sheva va ijtimoiy guruhga oid soʻzlar kiradi.

1-sinfda izohli lugʻat bilan ishlashning vazifasi oʻquvchida lugʻatdan kerakli soʻzni topish va lugʻat maqolasining tuzilishini tushunish (asosan bir maʼnoli soʻz-larda) koʻnikmasini shakllantirishdan iborat. Lugʻat maqolasini topish va sahifa raqamini aytish musobaqa, oʻyin shaklida amalga oshiriladi.

Bolalarning lugʻat maqolasini oʻzlashtirish jarayoni alohida ahamiyatga ega. Masalan, *chuchmoma* soʻzini oʻrganishda quyidagi savol va topshiriqlardan foydalanish mumkin:

1. Lugʻatda *chuchmoma* soʻzi qanday izohlangan?

2. Izohdan keyin berilgan gapni o‘qing. Bu gapdagi *chuchmoma* so‘zining ma‘nosi izohga to‘g‘ri keladimi?

3. *Tolbargak taqib qizlar,*

Chuchmomalarni izlar gapining ma‘nosini izohlang.

4. *Chuchmoma* so‘zini *hid, barg, izlamoq, xushbo‘y, termiq, taqmoq* so‘zlari bilan bog‘lang (*chuchmoma hidi, chuchmoma bargi, chuchmoma izlamoq, xushbo‘y chuchmoma*).

2-sinfda izohli lug‘at bilan ishlashning vazifasi o‘quvchida lug‘at maqolasining tuzilishini tushunish, ko‘p ma‘noli va shakldosh so‘zlarni ajrata olish ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat. Chunki, 2021-yilda yangi nashr qilingan darslikda o‘quvchilar lug‘atida mavjud bo‘lmagan yangi so‘zlar juda ko‘p.

Shuni qayd qilish kerakki, izohli lug‘at bilan ishlashni ham so‘z darajasida, ham so‘z birikmasi, gap va matn darajasida tashkil qilish lozim.

Misol uchun, so‘z darajasida ishlaganda so‘z ma‘nosini aniqlashtirishga qaratilgan topshiriqlarni berish mumkin.

1-topshiriq. Lug‘atdan *bakteriya, mikroskop, kislorod, gallaktika, virus* so‘zlarini topib, lug‘at maqolasiga qarab har birining ma‘nosini izohlang.

Izohli lug‘at bilan ishlashda o‘quvchilarni so‘z ma‘nosini izohlashning turli usullariga o‘rgatish mumkin. Izohli lug‘atda so‘z ma‘nosi quyidagi usullarda izohlanadi:

1) jins ma‘nosini bildiruvchi so‘z va tur belgilarini bildiruvchi so‘zlar orqali;

2) ma‘nodosh so‘z keltirish orqali.

Ko‘pchilik so‘zning ma‘nosi jins ma‘nosini bildiruvchi so‘z va tur belgilarini bildiruvchi so‘zlar orqali izohlanadi. Masalan, beqasam so‘zi lug‘atda shunday izohlanadi: *Ipakdan to‘qiladigan yo‘l-yo‘l gulli pishiq gazlama* [9,19]. Bu izohdagi *gazlama* so‘zi beqasamning qaysi jinsga kirishini, *ipakdan to‘qiladigan yo‘l-yo‘l gulli pishiq* so‘zlari bu gazlamaning o‘ziga xos belgilarini anglatadi. Shuning uchun topshiriqlar izohdagi jins ma‘nosini bildiruvchi yoki asosiy, umumlashtiruvchi va tur belgisini bildiruvchi yoki ikkinchi darajali so‘zlarni aniqlashga qaratilishi lozim. Buning uchun quyidagi topshiriqdan foydalanish mumkin:

2-topshiriq. So‘zning izohini o‘qing. Izohdagi asosiy va ikkinchi darajali so‘zlarni topib, tagiga chizing.

Shundan so‘ng mustaqil ravishda so‘z ma‘nosini izohlashga o‘rgatishga o‘tish mumkin. Buning uchun quyidagi topshiriqlardan foydalanish mumkin.

3-topshiriq. (O‘quvchilarga ayrim so‘zlar yozdiriladi.) So‘zlarni izohlang. Izohingizdagi asosiy so‘z va ikkinchi darajali belgilarni ayting. Izohingizni lug‘atdan tekshiring.

4-topshiriq. Lug‘atdan so‘zlarning izohini o‘qing. Namunaga qarab berilgan so‘zlarning izohini yozing.

a) Obod – ko‘rkam binolar, chiroyli ko‘chalar, bog‘-u rog‘lar bilan go‘zallashgan. (Organizm – ...)

b) Sumalak – undirib yanchilgan bug‘doy va undan tayyorlanadigan holvaytarsimon ovqat. (Vitamin – ...).

d) Do‘l – yumaloq muz holidagi yog‘adigan yog‘in. (Jala – ...).

5-topshiriq. So‘zning ma‘nosini ma‘nodosh so‘z orqali izohlang. Yozganingizni lug‘atdan tekshiring. Masalan, daromad [9, 11], qizg‘anchiq [9, 19]. Bunda ma‘nodoshi bo‘lgan har qanday so‘zni aytilish mumkin.

Lug‘at bilan gap darjasida ishlaganda ko‘p ma’noli so‘zlar ishtirok etgan gaplarni tanlash kerak.

6-topshiriq. Quyida berilgan gaplarni *mol* so‘zi ma’nolarining lug‘atda berilgan tartibiga ko‘ra yozing.

Mol (lug‘at)

1. Yirik shoxli uy hayvoni. Qoramol.
2. Bisotdagi buyum, boylik.
3. Sotiladigan narsa, buyum, tovar.

Gaplar:

1. Yigit moli yo‘lida. (Maqol)
2. Bu do‘konda oziq-ovqat mollari sotiladi.
3. Nodir mollarga o‘t terib keldi.

7-topshiriq. *O‘lja* so‘zi ishtirokida uning lug‘atda berilgan ma’nolari tartibiga ko‘ra gaplar tuzing.

O‘lja (lug‘at)

1. Dushman ustidan g‘alaba qilish tufayli qo‘lga kiritilgan narsa.
2. Ovda qo‘lga tushiriladigan, tutib yoki otib olinadigan narsa.

3-4-sinflarda o‘quvchilarni lug‘at bilan mustaqil ishlashga o‘rgatuvchi topshiriqlardan foydalanish lozim. Darslikda kiritilgan audiomatnlarda o‘quvchilar uchun notanish bo‘lgan so‘zlar juda ko‘p. Aksariyat audiomatnlarda ilmiy-ommabop maqolalardan foydalanilgan. Bunda shunday topshiriqlarga misollar:

1-topshiriq. (3-sinf “Ona tili va o‘qish savodxonligi” darsligi [113]dagi “Ko‘chat ekish sirlari” audiomatniga) Matnni tinglang. O‘zingiz uchun tushunarsiz so‘zlarni yozib oling. Shu so‘zlarning izohini lug‘atdan topib, daftaringizga ko‘chiring.

O‘quvchilar audiomatndagi taxminan quyidagi so‘zlarni yozib olib, izohli lug‘at orqali ma’nosini bilib oladi: *ko‘chat, ildiz, tomir, po‘stloq, tomorqa, qahraton, hosil, chirindi*.

Bunday topshiriqlarni bajarish orqali o‘quvchida izohli lug‘at bilan mustaqil ishlash ko‘nikmasi shakllanadi.

Izohli lug‘atdan faqat so‘z ma’nosini aniqlash emas, o‘quvchi lug‘atini faollashtirish maqsadida ham foydalanish mumkin. Bunda o‘quvchilarga ma’nosi izohlangan so‘z ishtirokida so‘z birikmasi va gap tuzdiriladi.

2-topshiriq. (3-sinf “Ona tili va o‘qish savodxonligi” darsligidagi 121-sahifasidagi 1-topshiriq.) “Yetti xazina” audiomatnini tinglang. Undagi notanish so‘zlarni yozing. *Xazina, cho‘pchak, ipak qurti, moyjuvoz, durda, pilla, tegirmon, ozuqa* so‘zlarining ma’nosini lug‘atdan foydalanib izohlang. Shu so‘zlardan foydalanib gap tuzing.

Audiomatnda berilgan mazkur so‘zlar ma’nosini 3-sinf o‘quvchisi bilmaydi. Bu so‘zlar ustida lug‘at ishi o‘tkazilmasa, ular hatto o‘quvchining nafaol lug‘atiga ham kirmay qoladi.

3-topshiriq. 3-sinf “Ona tili va o‘qish savodxonligi” darsligidagi 132-sahifasidagi 1-topshiriqqa. Lug‘atdan foydalanib *sayyora, kelajak, teleskop, sath, asar, astronom, atmosfera* so‘zlarining ma’nosini izohlang.

Shu so‘zlar ishtirokida so‘z birikmasi tuzing. Foydalanish uchun so‘zlar: *ulkan, porloq, lazerli, yer, sarguzasht, ziyrak, toza*.

Xulosa sifatida quyidagilarni aytish mumkin.

Kuzatishlarimiz ko‘rsatadiki, hozirgi kunda boshlang‘ich va yuqori sinflardagi ona tili va adabiyot darslarida lug‘atlardan foydalanish darajasi juda past. Bunday hodisaning sabablaridan biri o‘quvchilarda bolalikdan lug‘atdan foydalanish ehtiyoji va ko‘nikmasi shakllantirilmaganligidir. Shuning uchun lug‘atlar bilan ishlashni boshlang‘ich sinfdan boshlash lozim.

O‘qituvchilar tajribasini o‘rganish natijasida ona tili darslarida lug‘at ishi yetakchi o‘rin egallamog‘i lozim degan xulosaga kelish mumkin. Bu ishning samaradorligi o‘qituvchining kasbiy mahoratiga bog‘liq. Yangi texnologiyalardan foydalanish bolalarning darsga qiziqishini oshiradi. Lug‘at bilan ishlash esa – ona tilini o‘rgatishdagi yangi texnologiyalardan biri – madaniyatni o‘stirish texnologiyasidir. O‘quvchilarda lug‘atning barcha turidan foydalanish ko‘nikmasini shakllantirish lozim. Bu shubhasiz ularning madaniy va nutqiy saviyasini oshiradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisida u yoki bu lug‘atga (muammoga bog‘liq ravishda) murojaat qilish odat tusiga kirsam, lingvistik masalalarni o‘z oldiga qo‘yib, ularga ongli ravishda javob topishga tayyor bo‘lgan va bu ishni qila oladigan madaniyatli odamni tarbiyalashga asos yaratildi deb hisoblash mumkin.

Foydalanilgan adabiyot

1. Bobojonov Sh., Islomov I. O‘zbek tilining so‘zlar darajalanishi o‘quv lug‘ati (maktab o‘quvchilari uchun). Toshkent: «Yangi asr avlodi», 2007 – 51 b.
2. Azimova I., va b. Ona tili va o‘qish savodxonligi. 1-qism [Matn]: 3-sinf uchun darslik / K. Mavlonova [va boshq.]. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2022. – 144 b.
3. Mavlonova K., va b. Ona tili va o‘qish savodxonligi. 2-qism [Matn]: darslik 2-sinf uchun / K. Mavlonova [va boshq.]. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2021. – 120 b.
4. Rahmatullayev Sh., Hojiyev A. O‘zbek tilining imlo lug‘ati. – Toshkent: «O‘qituvchi», 1995. – 192 b.
5. Shukurov O., Boymatova B. O‘zbek tilining ma’nodosh so‘zlar o‘quv lug‘ati. – Toshkent: «Yangi asr avlodi», 2007. – 49 b.
6. Mengliyev B., Boymatova O., Xudoyberdieva M. O‘zbek tili iborolari o‘quv lug‘ati. – Toshkent: «Yangi asr avlodi» nashriyoti, 2007.
7. Miraziz A’zam. Ming bir so‘zni bilaman: Bolalar uchun rasmiy izohli lug‘at. – T.: «O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2016. – 200 b.
8. Safarov S., F. Safarov. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun izohli lug‘at / – T.: “Fan”, 2012. 220b.
9. Safarov F., To‘rayeva S., Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun iboralar lug‘ati: / F. Safarov, S. To‘rayeva. – Toshkent: Bayoz, 2023. – 114 bet.

XORIJIY TILLARNI O’RGANISH JARAYONINING SHAXS ICHKI REGULIYATSIYASIGA EHTOMOLIY TA’SIRLARI TAHLILI

Polvanova Dilrabo Tagaymuratovna

*O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti katta o‘qituvchisi,
Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)*

Rasuljonov Bexruzбек Ravshanjon o‘g‘li

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti 3-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada chet tillarini o‘rganish orqali shaxsning dunyoqarashi, e‘tiqodi, fikrlashi va hattoki hayot tarzi qay darajada o‘zgarishi mumkinligi, bunga sabab bo‘luvchi asosiy omillar, hamda jamiyatga ta’sir ko‘rsatuvchi salbiy va ijobiy jihatlari haqida so‘z yuritiladi. Maqolada jahon standartlari asosida chet tili darajasini baholash tizimi, hamda har bir bosqichda o‘rganuvchining bilim ko‘nikmalari hamda ijtimoiy-psixologik holati qay darajada o‘zgarish tartibi tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar. Ingliz tili kompetensiyasi, CEFR bosqichlari, dunyoqarash, e‘tiqod, ustanovka, madaniyatlararo muloqot, til o‘rganish psixologiyasi, “native speaker”, mustaqil fikrlash, shaxs rivoji, linvistik ta’sir.

Аннотация. В данной статье рассматривается, насколько сильно могут измениться мировоззрение, убеждения, мышление и даже образ жизни человека в результате изучения иностранных языков, рассматриваются основные факторы, обуславливающие это, а также негативные и позитивные аспекты, влияющие на общество. В статье анализируется система оценки уровня владения иностранным языком на основе мировых стандартов, а также порядок изменения уровня владения иностранным языком, его знаний, навыков и социально-психологического состояния на каждом этапе.

Ключевые слова. Компетенция владения английским языком, этапы CEFR, мировоззрение, убеждения, институт, межкультурная коммуникация, психология изучения языка, «носитель языка», самостоятельное мышление, личностное развитие, языковое влияние.

Abstract. This article examines the profound changes that can occur in a person's worldview, beliefs, thinking, and even lifestyle as a result of learning foreign languages. It examines the main factors that contribute to this, as well as the negative and positive aspects that influence society. The article analyzes a system for assessing foreign language proficiency based on global standards, as well as the order in which language proficiency, knowledge, skills, and socio-psychological state change at each stage.

Keywords: English language proficiency, CEFR stages, worldview, beliefs, institutions, intercultural communication, psychology of language learning, "native speaker," independent thinking, personal development, linguistic influence.

Bugungi kunda xorijiy tillarni o‘rganish jarayoni barcha sohadagi mutaxassislar, hattoki erkin sayohatchilar, tijorat qiluvchilar, moliyaviy ta‘minot, moliyaviy erkinlikka intilish, serdaromad ish topish, shaxsiy rivojlanish, shaxsiy o‘shish sohalari uchun birlamchi zaruratlar qatoridan joy egallamoqda. Tillar bo‘yicha umumiy **Yevropa ma’lumot tizimi: o‘rganish, o‘qitish, baholash** (Common European Framework of Reference, *CEFR*) YI da chet tilini bilish

darajalarida qo‘llaniladigan tizimdir. YI 1989-1996-yillar oralig‘ida “Yevropa fuqaroligini olish uchun til o‘rganish“ loyihasining asosiy qismi sifatida ishlab chiqilgan. CEFR tizimining asosiy maqsadi barcha Yevropa tillari uchun qo‘llaniladigan baholash va o‘qitish usulini taqdim etishdan iborat. 2001 - yilning noyabr oyida Yevropa Ittifoqi Kengashi tilni bilish darajasini baholash hamda milliy tizimlarni yaratish uchun CEFRdan foydalanishni tavsiya qilmoqda.

Ushbu tizimning tashkil etilish tarixi Yevropaga ish izlab keluvchilar sonining ortishi bilan bog‘liq. XX asrning o‘rtalarida Yevropada ishlab chiqarish taraqqiy eta boshlagan va yangi ish o‘rinlari yaratilib, ko‘proq ishchi kuchiga talab orta borgan sari, Yevropaga ish izlab keluvchi va bu yerda butunlay yashab qolish niyatida tashrif buyurayotganlar soni ortib bordi. O‘sha vaqtda Yevropada ispan, nemis, fransuz va italyan tillaridan tashqari ingliz tili ham keng miqyosda ishlatilardi. Yevropaga yashab qolish uchun kelayotganlar Yevropaning mahalliy aholisi bilan bemalol, muammosiz gaplasha olishlari kerak edi. Shuning uchun Yevropaga ishlash uchun kelayotganlar maxsus imtihonlar topshirishlari kerak bo‘lgan. CEFR tizimiga asoslangan imtihonlar dastlab Yevropada amal qiladigan barcha tillar bo‘yicha olingan bo‘lsa-da, bugungi kunda CEFR tizimidan eng ko‘p hollarda ingliz tilini o‘qitish, o‘rganish va baholashda foydalanilayapti. Chunki butun dunyo ingliz tilida gaplashayapti va bu til birinchi raqamli jahon tiliga aylanib ulgurgan. Talabda har bir daraja uchun o‘qish, tinglash, gapirish va yozishda ega bo‘lishi kerak bo‘lgan bilim va ko‘nikmalari tavsiflangan. CEFR tizimi tillarni bilish darajasini uchta: A, B va C guruhlariga ajratgan holda baholaydi. CEFR darajalari sifatida berilgan baho quyidagilarni anglatadi. Jumladan:

A1 va A2 darajalar - tilni endi o‘rganayotgan, boshlang‘ich bosqichdagi foydalanuvchi;

B1 va B2 darajalar — tildan erkin foydalana oladigan, o‘rtachadan yuqori darajadagi foydalanuvchi;

C1 va C2 darajalar - tilni mukammal darajada biladigan foydalanuvchilar.

Ingliz tilida so‘zlashuvchi mamlakatlarda dastlab Oksford va Kembrijda ishlab chiqarilgan darsliklarda qo‘llanilgan. Hozirgacha o‘quv qo‘llanmalari va test tizimlarida (masalan, TrackTest) keng qo‘llaniladigan norasmiy tizim ishlab chiqilgan.

Keng qo‘llanilishiga qaramay, „Britaniya“ tizimi ko‘plab o‘zgarishlarga ega va quyida darslik nomlarida eng ko‘p qo‘llaniladigan daraja nomlari keltirilgan. Britanacha til bilish darajasining umumiy Yevropa va Amerika (ILR) tasnifi o‘rtasidagi tahminiy quyidagicha muvofiqlik mavjud.

- Beginner / Starter — A1 — ILR Level 0
- Elementary — A2 — ILR Level 1
- Pre-Intermediate — A2/B1
- Intermediate — B1 — ILR Level 2
- Upper-Intermediate — B2 — ILR Level 3
- Advanced — C1 — ILR Level 4
- Proficiency — C2 — ILR Level 5 [1]

Til bilish darajasi ortgani sayin til o‘rganuvchining hayotiga, ongiga, shu til egalarining, masalan, ingliz tilida so‘zlashuvchilarning madaniyati ham kirib boradi. Quyida har bir bosqichda til o‘rganuvchida kuzatiladigan akademik va ijtimoiy-psixologik o‘zgarishlarning bosqichma bosqich tahlili ko‘rib chiqamiz:

A1-Beginner darajasida kundalik odiiy soʻzlarni tushunish va ishlata olish koʻnikmasi shaklanib, tilga qiziqish kuchaya boshlaydi. Lekin oʻziga boʻlgan ishonchning kamligi va kommunikativ qoʻrquv sabab erkin muloqot qila olmaydi.

A2-Elementary darajasida kundalik hayotda kerak boʻladigan sodda dialoglar yasashni bilib oladi, shu sabab muloqotga kirishishdan qoʻrqish kamayadi, oʻrganilayotgan til haqida ijtimoiy tasavvurlar paydo boʻla boshaydi.

B1-Intermediate murakkab boʻlmagan matnlarni oʻqib tushunish va oʻz fikrini izohlab bera olish koʻnikmasi paydo boʻladi. Oʻziga boʻlgan ishonchning ortishi sabab endilikda oʻzi bilan bir xil darajadagi boshqa til oʻrganuvchilar bilan muloqotga kirishadi. Ijtimoiy ustanovkalarda oʻzgarishlar paydo boʻlib, ikki xil madaniyat oʻrasidagi farqlarni anglash boshlanadi.

B2-Upper-intermediate akademik murakkab matnlarni tahlil qilib, ular boʻyicha oʻz fikrlarini bildirish olish va bahs munozaralarda qatnasha olish qobiliyati shakllanadi. Til egalari – “*native speaker*” lar bilan muloqotga kirishadi, ularning yashash tarzi va madaniyatiga boʻlgan qiziqishi ortib dunyoqarashi kengaya boshlaydi.

C1-Advanced mustqail fikr yuritish va ilmiy maqolalarni chuqur tahlil qilish va yozishni ham boshlaydi. Professional muloqotda erkin ishtirok etadi, chunki fikrlar oʻz ona tilida emas balki, aynan oʻrganayotgan chet tilida keladi. Til egalarining mentalitetiga kirib ulgurgan holda, ayrim jihatlarni oʻz hayotida qoʻllashni ham boshlaydi. Eʼtiqodidagi tushunchalar va yangi bilimlari oʻrtasida uygʻunlik paydo boʻladi.

C2)-Proficient chet tilidan oʻz ona tilidek foydalana oladi. Global dunyoqarash, universal qadriyatlarga moyillik kuchayadi; bir nechta madaniyatni parallel ravishda tushunadi, taqqoslaydi va tahlil qiladi. Yuqoridagi holat va til oʻrganish harakatlari shaxsning ichki reguliyatsiyasiga faol taʼsir koʻrsatadi. Shu oʻrinda ijtimoiy ustanovka, dunyoqarash va eʼtiqod tushunchalari psixologik tavsiflariga toʻxtalsak. Ularning bir-biri bilan qay darajada farqli? Til oʻrganishning taʼsiri inson hayotiga va qadriyatlariga salbiy taʼsir koʻrsatadimi yoki ijobiy? Keling eng avvalo yuqoridagi tushunchalarning har biriga taʼrif beramiz.

Dunyoqarash - subyektiv voqeʼlikni baholovchi qarorlar toʻplami; dunyoga va insonning undagi oʻrniga, kishilarning oʻz atrofidagi voqeʼlikka va oʻz-oʻziga munosabatiga boʻlgan umumiy qarashlar tizimi, shuningdek, bu qarashlarga asoslangan odamlarning eʼtiqodlari, ideallari, bilish va faoliyat tamoyillari. Dunyoqarash kishining yoshi, hayotiy tajribasi, bilimi, mafkurasi bilan bogʻliq. Dunyoqarashda jamiyatda shakllangan falsafiy, ilmiy, diniy, siyosiy, axloqiy, huquqiy, estetik bilimlar, qarashlar oʻz aksini topadi. Shaxsning dunyoqarashi ijtimoiy munosabatlar bilan chambarchas bogʻlangan. Dunyoqarash insonning oʻzini va dunyoni zaruriy ravishda anglashi hamda baholashi asosida shakllanadi. Bu jihatdan dunyoqarash voqeʼlikning inson ongidagi subyektiv inʼikosidir. Ayrim individning ongi bilan bogʻlangan individual dunyoqarash, muayyan ijtimoiy guruh, qatlam, sinf, millat va jamiyat miqyosidagi ijtimoiy ong bilan bogʻlangan ijtimoiy dunyoqarash mavjud. Bular bir-birini toʻldiradi, bir-biriga taʼsir qiladi, bir-birini rivojlantiradi. Dastlab individ dunyoni hissiy sezadi. Bunda individ voqeʼlikni bevosita hissiy inʼikos etish natijasida anglaydi. Keyin voqeʼlik haqida toʻplagan bilimlari asosida individning dunyoqarashi paydo boʻladi. Bu dunyoni anglash deyiladi. Shaxsning dunyoni anglashi orqali uning oʻzini anglashi ham shakllanib boradi. Shu tariqa dunyo haqidagi barcha bilimlar yuksak darajada umumlashtiriladi va yaxlit dunyoqarash shakllanadi.

E’tiqod - dunyoqarash negizida aks etuvchi ijtimoiy-falsafiy, huquqiy, ma’naviy-axloqiy, estetik iqtisodiy va ekologik bilimlarning takomillashgan ko‘rinishi; muayyan g‘oyaga bo‘lgan ishonch. [2] **Ijtimoiy ustanovka** - bu shaxsning jamiyatdagi hodisalar, guruhlar, boshqa insonlar hamda ijtimoiy obyektlarga nisbatan barqaror shakllangan munosabatlar tizimi bo‘lib, u inson xulq-atvorining ichki psixologik tayyorgarligi sifatida namoyon bo‘ladi. Ustanovka insonning ijtimoiy muhitni idrok etish uslubi, qarashlari va xatti-harakatlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadigan mexanizmdir. Ijtimoiy ustanovka kognitiv (bilish), affektiv (hissiy) va konativ (xulq-atvor) komponentlardan tashkil topganligi qayd etiladi. Bu shaxsning tashqi obyektga bo‘lgan bilimlari, unga nisbatan shakllangan hissiy munosabati va amaliy harakati yaxlit tarzda ustanovka mohiyatini belgilaydi. [3] Ijtimoiy ustanovkalarni shakllantirish shaxsning muhim jihati bo‘lib, insonga o‘z xulq-atvorini boshqarish imkonini beradi. Ijtimoiy ustanovkalarni adekvat shakllantiruvchi shaxs o‘z hislarini aql izmiga bo‘ysundirish, turli ko‘rinishdagi vaziyatlarda aniq qaror qabul qilish kabi xususiyatlarga ega bo‘ladi. Bundan tashqari, ijtimoiy ustanovkalarni shakllantirish orqali subyekt ijtimoiy- emotsional holatini nazorat qilib turadi. Gruzin psixologi D.N.Uznadze ustanovkani shaxsning ongida chuqur joy oladigan va o‘zgarishi qiyin bo‘lgan, psixologik va fiziologik jarayon sifatida tasvirlaydi. Uning fikricha, ustanovka markaziy nerv tizimi bilan birgalikda periferik nerv tizimi faoliyatiga uzviy bog‘liq bo‘lib, shaxsning tashqi muhitdan keluvchi har qanday vaziyatga javob berishini oldindan belgilab beradi. Bu jarayon yangi til o‘rganish jarayonida bilinadi va yangi til organishni osonlashtiradi. Quyida rus olimi, psixolog Y.A.Yadovning dispozitsion konsepsiyasi bilan tanishamiz. Jumladan:

1. Elementar ustanovkalar – kundalik ehtiyojlar asosida shakllanadi.
2. Ijtimoiy ustanovkalar – ijtimoiy vaziyatlar va jamiyatdagi stereotiplar asosida shakllanadi.
3. Bazaviy ijtimoiy ustanovkalar - shaxsning umumiy ijtimoiy yo‘nalishini belgilovchi, deyarli e’tiqod darajasiga teng bo‘lgan chuqur qarashlar.
4. Qadriyatlar tizimi - jamiyat tomonidan tan olingan, avloddan avlodga o‘tadigan barqaror qadriyatlarga nisbatan shakllanadigan ustanovka turi.

Yangi tilni o‘rganish faqat uning grammatik va kommunikativ tomonlarini bilish bilan cheklanib qolish bilan tugamaydi, balki uning dunyoqarashi va yashash tarzini ham o‘zgartirishi mumkin. Chet tilini o‘rganishning har bir bosqichida kommunikativ malaka bilan birgalikda shaxsning ijtimoiy ustanovkalari va madaniy idroki ham o‘zgarib “native speaker” larning madaniyati, qadriyatlarini o‘rganadi va hayotida targ‘ib etadi. Xulosa qilib aytganda, chet tilini, ayniqsa ingliz tilini o‘rganish shaxsni keng axborot maydoniga olib kiradi, insonlarning ijtimoiy, akademik va kasbiy mahoratining rivojlanishiga keng yo‘l ochadi va milliy qadriyatlar bilan uyg‘unlikda yaxshi va barqaror natijalarga erishishga hissa qo‘shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. П.В.Фадеев. Понимание социальной установки в различных научных дисциплинах. ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ОБЩЕСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ (2013, № 8) 108-109 Стр.
2. Karim Ansary. Social Attitude and Adjustment: A Critical Review. Galore International Journal of Applied Sciences and Humanities Vol. 7; Issue: 1; Jan.-March 2023. <https://doi.org/10.52403/gijash.20230104>.
3. <https://uz.wikipedia.org/wiki/CEFR>

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA ESTETIK TARBIYANI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Yusupova Zamona Odil qizi

*Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti
Boshlang‘ich ta’lim fakulteti 4-kurs talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida estetik tarbiyani shakllantirishning nazariy asoslari, metodik yondashuvlari va amaliy muammolari yoritilgan. Estetik tarbiya bolalarda go‘zallikni anglash, san‘at va tabiatga mehr uyg‘otish, nozik did va ijodiy tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi. Boshlang‘ich ta’lim bosqichi estetik qarashlar va axloqiy qadriyatlarning shakllanishi uchun eng muhim davr hisoblanadi. Maqolada estetik tarbiyaning asosiy vositalari, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: estetik tarbiya, boshlang‘ich ta’lim, badiiy did, san‘at, ijodiy tafakkur, metodika, muammolar, o‘qituvchi, ota-ona.

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические и методические основы формирования эстетического воспитания у учащихся начальных классов. Эстетическое воспитание направлено на развитие у детей способности воспринимать красоту, понимать искусство и природу, формировать тонкий вкус и творческое мышление. Начальный этап школьного образования играет ключевую роль в становлении эстетических взглядов и нравственных ценностей. В статье подробно анализируются основные цели эстетического воспитания, его средства, методы, а также актуальные проблемы и пути их решения в образовательном процессе.

Ключевые слова: эстетическое воспитание, начальное образование, художественный вкус, искусство, творческое мышление, методика, проблемы, учитель, родители.

Estetik tarbiya — bu bolalarda go‘zallikni his qilish, san‘at va tabiatni tushunish, nozik did va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonidir. Boshlang‘ich sinf davri inson hayotida estetik did va axloqiy qadriyatlarning shakllanishi uchun muhim bosqich sanaladi. Chunki aynan shu yoshda bolalar tashqi muhitni idrok etish, san‘at va madaniyatga qiziqish bildirish hamda ijodiy faoliyatga jalb etilish orqali go‘zallikni anglay boshlaydi.

Estetik tarbiyaning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

- **Go‘zallikni his qilish va qadrlash:** tabiat, san‘at, musiqa va adabiyot orqali estetik tushunchalarni shakllantirish;

- **Ijodiy tafakkurni rivojlantirish:** rasm chizish, qo‘shiqlar kuylash, qo‘l mehnati va sahna chiqishlari orqali ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish;

- **Axloqiy va ma’naviy qadriyatlarni singdirish:** san‘at va madaniyat orqali odob-axloq me’yorlarini tushuntirish;

- **Atrof-muhitga ongli munosabatni shakllantirish:** tabiat go‘zalligini anglash va uni asrab-avaylash hissini uyg‘otish.

O‘quv dasturlarida estetik tarbiyaga yetarli e’tibor berilmasligi. Nazariy bilimlar ustun bo‘lib, amaliy mashg‘ulotlarga kam vaqt ajratiladi. O‘quv dasturlarida estetik tarbiyaga yetarli e’tibor berilmasligi sababi, ko‘pgina maktablarda estetik tarbiya faqat

tasviriy san’at va musiqa darslariga cheklangan. Bu darslarda nazariy bilimlar ustunlik qilib, ijodiy faoliyatga kam vaqt ajratiladi, natijada o’quvchilarda estetik tushunchalar va ijodiy qobiliyatlar rivojlanmaydi.

Zamonaviy texnologiyalarning salbiy ta’siri Bolalar ko’proq ekran oldida vaqt o’tkazib, estetik jihatdan boy bo’lmagan kontentga duch kelmoqda. Texnologiyalardan, xususan, ijtimoiy tarmoqlardan haddan tashqari foydalanish ijtimoiy izolyatsiyaga olib kelishi mumkin, chunki odamlar boshqalar bilan yuzma-yuz muloqot qilishdan ko’ra ko’proq vaqtni onlayn o’tkazishi mumkin. Texnologik qurilmalardan foydalanish bilan bog’liq ekranda uzoq vaqt o’tirish va harakatsiz yurish semizlik, noto’g’ri holatda turish, ko’zning charchoqlanishi va uyqu rejimining buzilishi, depressiya kabi sog’liq muammolariga chalinishi mumkun.

O’qituvchilarning tayyorgarligi yetarli emasligi Ko’pchilik o’qituvchilar zamonaviy estetik metodlardan foydalanishda qiynaladi. Boshlang’ich ta’limda o’qituvchilarning tayyorgarligi yetarli emasligining sabablari ko’p, jumladan, o’qituvchilarning malakasini oshirish dasturlarining samarasizligi, o’qituvchilarni tayyorlovchi oliy ta’lim muassasalarining standartlari, o’qituvchilarni qo’llab-quvvatlash tizimlarining yo’qligi, hamda ta’lim siyosati va o’quv dasturlarining tez-tez o’zgarishidir. Bu muammoni hal qilish uchun o’qituvchilarni tayyorlash dasturlarini takomillashtirish, pedagogik kadrlar malakasini muntazam oshirib borish, ularni ijtimoiy va kasbiy qo’llab-quvvatlashni kuchaytirish hamda o’qituvchilar ishini samarali boshqarish tizimini yaratish lozim.

Amaliy mashg’ulotlarning yetishmasligi Rasm, haykaltaroshlik, teatr kabi faoliyatlar ko’plab maktablarda yo’lga qo’yilmagan. Shu sababli o’quvchilar bilimlarni eslab qoladi, lekin amalda qo’llay olmaydi. Natijada darslarni mustahkam o’zlashtirib bo’lmaydi, dars qiziqarli bo’lmaydi o’quvchilar darsga faol qatnashmaydi, olingan bilimlarni hayotda qo’lay olmaydi.

Ota-onalarning e’tiborsizligi Ba’zi ota-onalar faqat baholarga e’tibor qaratib, san’at va madaniyatni ikkinchi darajali deb bilishadi. Ota-onalar farzandlariga asosiy fanlar emas sa’nat, musiqa yo’nalishlariga qiziqishlari baland bo’lsa qarshilik bildirishadi bunday jarayonlar Bolani rivojlanishiga jiddiy tasir ko’rsatadi.

Madaniy muhitning cheklanganligi Ayrim hududlarda bolalar teatr, muzey, galereya kabi muassasalarga borish imkoniyatiga ega emas. Muzeylarga bormaslik tarixiy ong o’tmish bilan bog’lanish jarayonini cheklaydi. Sa’nat galereyalari ko’riladigan rasmlar haykallar va badiiy ekspozitsiyalar bolaning tasavvur olamini kengaytiradi. Bularning yo’qligi ijodiy fikrlashning sustlashishiga olib keladi.

Yechimlar:

- Ta’lim dasturlariga san’at va madaniyatni kengroq integratsiya qilish;
- O’qituvchilar uchun estetik tarbiya bo’yicha seminar va treninglar tashkil etish;
- Bolalarning texnologiyadan foydalanishini nazorat qilish, sifatli kontentga yo’naltirish;
- Madaniy tadbirlar va ijodiy to’garaklar tashkil etish;
- Ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish, ularni estetik tarbiyaning ahamiyatiga jalb etish.

Estetik tarbiya bolalarning nafaqat ijodiy salohiyatini, balki axloqiy va ma’naviy kamolotini ham ta’minlaydi. Boshlang’ich sinfda bu tarbiya orqali o’quvchilarda go’zallikni anglash, qadrlash va yaratishga bo’lgan ehtiyoj shakllanadi. San’at, adabiyot, musiqa va tabiat estetik tarbiyaning asosiy vositalari bo’lib, ular orqali bolalar estetik dunyoqarashga ega bo’lgan, barkamol shaxs

sifatida voyaga yetadi. Shu sababli, o‘qituvchilar va ota-onalar bu jarayonda faol ishtirok etib, bolalarning estetik didini hakllantirishga alohida e’tibor qaratishlari zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637, 2020-yil.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish to‘g‘risida”gi qarori, 2021-yil.
3. Xalq ta’limi vazirligi. “Boshlang‘ich ta’limda estetik tarbiya” metodik qo‘llanma. Toshkent, 2023.
4. G‘ulomov S. “Pedagogik texnologiyalar va estetik tarbiya.” Toshkent, 2022.
5. Karimova D. “Estetik tarbiya va ijodiy tafakkur.” Ilmiy maqolalar

TIL O‘RGANUVCHILARDA ENG KO‘P UCHRAYDIGAN XATOLAR QAYSI?

Xudayberdiyeva Orifaxon Rustamjon qizi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti doktranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada ikkinchi til sifatida o‘zbek tilini o‘rganuvchilar nutqida uchraydigan leksik xatolarning tabiati tahlil qilinadi. Leksik xatolar boshqa turdagi xatolarga nisbatan sezilarli darajada ko‘proq uchrashi, xususan Pol Meara tadqiqotlariga ko‘ra, uch baravar ortiq kuzatilishi ta’kidlanadi. Maqolada leksik xatolar ikki asosiy toifaga — shaklga oid va ma’noga oid xatolarga ajratilib, har bir turga xos xususiyatlar misollar bilan yoritiladi. Shaklga oid xatolarga noto‘g‘ri so‘z tanlash (mis-selection), noto‘g‘ri shakl yasash (misformation), imlo va talaffuz xatolari kirishi ko‘rsatiladi. Ma’noga oid xatolar esa ko‘pincha o‘xshash ma’noli so‘zlarning chalkashib ketishi, kollokatsiya xatolari va o‘rganuvchining ona tili (L1) ta’siridan kelib chiqishi bilan bog‘lanadi. Shuningdek, bir vaqtning o‘zida shakl va ma’no jihatdan noto‘g‘ri tanlovga asoslangan murakkab xatolar ham tahlil qilinadi. Maqola leksik xatolar tabiati, ularning psixolingvistik asoslari va ikkinchi til egallash jarayonidagi o‘rni haqida nazariy hamda amaliy xulosalar beradi.

Kalit so‘zlar: leksik xato, morfologik xato, semantik xato, kollokatsiya xatolari, ona tilining ta’siri, ikkinchi tilni o‘rganish, psixolingvistika.

Аннотация. В данной статье анализируется природа лексических ошибок, встречающихся в речи изучающих узбекский язык как второй язык. Отмечается, что лексические ошибки встречаются значительно чаще, чем другие типы ошибок; в частности, согласно исследованиям Пола Меары, они наблюдаются более чем в три раза чаще. В статье лексические ошибки делятся на две основные категории — ошибки формы и ошибки значения, и каждая категория подробно иллюстрируется примерами. К ошибкам формы относятся неправильный выбор слова (mis-selection), неправильное словообразование (misformation), а также орфографические и фонетические ошибки. Ошибки значения, как правило, возникают вследствие смешения близких по смыслу слов, неправильного употребления коллокаций и влияния родного языка (L1). Кроме того, рассматриваются сложные случаи, в которых нарушение связано одновременно с формой и значением. В статье приводятся теоретические и практические выводы о природе лексических ошибок, их психолингвистических основах и роли в процессе освоения второго языка.

Ключевые слова: лексическая ошибка, морфологическая ошибка, семантическая ошибка, ошибки коллокаций, влияние родного языка, изучение второго языка, психолингвистика

Abstract. This article analyzes the nature of lexical errors found in the speech of learners of Uzbek as a second language. It is noted that lexical errors occur significantly more frequently than other types of errors; in particular, according to Paul Meara’s research, they appear more than three times as often. The article categorizes lexical errors into two main groups—form-related and meaning-related errors—and provides illustrative examples for each type. Form-related errors include mis-selection, misformation, as well as spelling and pronunciation errors. Meaning-related errors commonly arise from confusion between semantically similar words, incorrect collocations, and L1 (first language) influence. Additionally, the article examines complex cases where both

form and meaning are simultaneously involved. The study offers theoretical and practical insights into the nature of lexical errors, their psycholinguistic foundations, and their role in second-language acquisition.

Keywords: lexical error, morphological error, semantic error, collocation errors, L1 influence, second language learning, psycholinguistics

Yangi soʻzlarni eslab qolish va nutqda ishlata olish qiyinchiliklarini hisobga olsak, oʻrganuvchilar soʻzlar bilan bogʻliq xatolar qilishi ajablanarli emas. Tadqiqotchi Pol Mearaning hisoblashicha, leksik (soʻz boyligiga doir) xatolar boshqa turdagi xatolardan uch baravardan ham koʻproq uchraydi. Quyida leksik xatolarga misollar keltiriladi. Barcha leksik xatolar notoʻgʻri shaklni tanlash holatlaridir — bu imlo xatosi boʻlishi mumkin (masalan, *kiyin*,), yoki qoʻshimcha bilan bogʻliq xato (*uning oʻgʻlisi*), yoki butunlay notoʻgʻri soʻzni tanlash (*uy oʻrniga oy, maslahat-mahsulot, charchagan-chanqagan, kelmoq-qilmoq*). Tushunish qulay boʻlishi uchun bu kabi xatolarni ikki asosiy turga boʻlishimiz mumkin:

- shaklga oid xatolar (morfologik xatolar)
- maʼnoga oid xatolar (semantik xatolar)

Shaklga oid xatolarga notoʻgʻri soʻz tanlash (mis-selection), soʻzni notoʻgʻri shakllantirish (misformation), hamda imlo va talaffuz xatolari kiradi. Notoʻgʻri soʻz tanlash — bu soʻzning toʻgʻri shakliga tovush yoki imlo jihatdan oʻxshash boʻlgan mavjud soʻzning tanlanishi. Bu ona tili egasidagi malapropizmga oʻxshash. Masalan:

Bugun qozonimda virus bor. Davolashga harakat qilyapman (oshqozon).

Yoki: *Assalomu alaykum ! yaxshimisan? Bugun soat 18:30 qayerda tanishamiz? (uchrashamiz).*

Notoʻgʻri shakl (misformations) koʻpincha soʻz yasalihi qoidalarining notoʻgʻri qoʻllanishidan yuzaga keladi va mavjud boʻlmagan soʻzlarni paydo qiladi, masalan: *Janub Koreya* yoki *achchiqli ovqat*. Baʼzan bu kabi shakllantirishlarda oʻquvchining ona tilining taʼsiri yaqqol seziladi, masalan: *South Korea* — ingliz tilida (South (adj) - janubiy) soʻzidan.

Butun soʻzlar notoʻgʻri tarzda qoʻshilib, mavjud boʻlmagan birikmalar ham hosil qilinadi:

Bu uy ota-onamning (toʻgʻrisi: ota-onamning uyi).

Shu kompyuter oʻzim (oʻzimning)

Imlo xatolari notoʻgʻri harfni tanlashdan (*bor oʻrniga boʻr*), harf tushirib qoldirishdan (*oʻqdim, ishdim*), yoki harflarning notoʻgʻri tartibidan (*eshik oʻrniga eshki*) kelib chiqadi.

Talaffuz bilan bogʻliq xatolar notoʻgʻri tovush tanlashdan (*qiyin oʻrniga keyin*), tovush qoʻshib yuborishdan (*loyiha oʻrniga loyihat*), tovush tushirib qoldirishdan yoki urgʻuning notoʻgʻri qoʻyilishidan kelib chiqishi mumkin. Maʼnoga oid xatolar odatda bir-biriga oʻxshash yoki maʼnosi yaqin boʻlgan soʻzlar aralashtirib yuborilganda va notoʻgʻri variant tanlanganda yuz beradi. Masalan: *Uzr, biz 5 minut kechmiz.* (toʻgʻrisi: *Uzr, biz 5 daqiqa kechikamiz*). Yoki: *U universitetda oʻrganadi.* Bu yerda *oʻrganmoq* feʼlidan oldin nimani? soʻrogʻiga javob boʻladigan ot kerak, agar oʻzidan oldin toʻldiruvchi kelmasa umumiy gap hosil boʻladi va tinglovchi uchun tushunarli boʻlmaydi.

Koʻplab “notoʻgʻri soʻz” xatolari aslida **notoʻgʻri kollokatsiya**dir. Masalan: *Siz sovuqmisiz* (toʻgʻrisi: *siz shamolladingizmi?*).

Ma’noga oid noto’g’ri tanlov xatolari ko’pincha o’rganuvchining ona tilidan (L1) kelib chiqadi. Chunki L1dagi so’zning ma’nosi doimo uning L2dagi (ikkinchi til) ekvivalenti bilan to’liq mos kelavermaydi. Ingliz tilida so’zlashuvchilar orasida keng tarqalgan xato: *Men bilan ota-onalarim yashayman*. Ingliz tilida *parents* (ota-ona) so’zi ko’plik shaklida bo’lgani uchun o’zbek tilida ham ko’plik shaklini ishlatgan. Shuning uchun ular o’zbekcha *ota-onalar* so’zini noto’g’ri qo’llab qo’yishadi. Yoki ularning ona tilida omonim bo’lgan so’zlarni o’zbek tilida ham omonim sifatida ishlatadi: *Siz tekinmisiz?* (to’g’risi: Siz bo’shmisiz?). Shu misolda ingliz tilidagi *free* so’zining *I’m free* (bo’shman) va *a free apple* (tekin olma) ma’nolari biri ikkinchisi o’rnida ishlatilgan. Shuning uchun, o’rganuvchilar o’xshash so’zlar orasidagi **turli konnotatsiyalarni** (qo’shimcha ma’no va ohang) bilmasliklari ham noto’g’ri tanlovga olib keladi.

Ba’zan xatolar **ham shakl, ham ma’no bilan bog’liq** bo’ladi. Ya’ni, tanlangan so’z tovushi bo’yicha o’xshash bo’lib, shu bilan birga ma’nosi ham (to’g’ri) so’zga yaqin bo’ladi. Masalan: *Men darsni boshlandim*. (to’g’risi: *Men darsni boshladim*.) *U tabiat taomalarini yaxshi ko’radi* (to’g’risi: *tabiiy taomlar*).

Bu turdagi xatolar yuz berishi ajablanarli emas, chunki ongimizda so’zlar shakl va ma’no jihatidan bir-biri bilan bog’langan modullar orqali saqlanadi va ular bir-biriga ustma-ust tushishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Meara, P. (1984). *The study of lexis in interlanguage*. Lancaster: Lancaster Practical Papers in English Language Education.
2. Nation, I. S. P. (2001). *Learning Vocabulary in Another Language*. Cambridge University Press.
3. Laufer, B. (1997). *The lexical plight in second language reading: Words you don’t know, words you think you know, and words you can’t guess*. In J. Coady & T. Huckin (Eds.), *Second Language Vocabulary Acquisition*. Cambridge University Press.
4. Schmitt, N. (2000). *Vocabulary in Language Teaching*. Cambridge University Press.
5. Ringbom, H. (2007). *Cross-linguistic Influence in Language Learning*. Multilingual Matters.
6. James, C. (1998). *Errors in Language Learning and Use: Exploring Error Analysis*. Longman.
7. Richards, J. C., & Schmidt, R. (2010). *Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics*. Pearson Education.

IMPLEMENTING ADVANCED PEDAGOGICAL CONCEPTS. STRATEGIES FOR EDUCATIONAL TRANSFORMATION

Nafisabonu Khamrayeva

*Senior teacher at the Tashkent Regional Center of
Professional development and Pedagogical masters*

Annotation

This article examines the necessity, challenges, and strategic pathways for integrating advanced pedagogical ideas and educational technologies (EdTech) into modern schooling systems. It provides a framework for policymakers and educators to manage institutional change, focusing on teacher professional development, infrastructure readiness, and measuring the long-term impact of innovation.

Key words: Educational innovation, personalized learning, EdTech implementation, pedagogical reform, competency-based education, teacher professional development.

Аннотация

Данная статья исследует необходимость, проблемы и стратегические пути интеграции передовых педагогических идей и образовательных технологий в современные школьные системы. В ней представлена структура для политиков и педагогов по управлению институциональными изменениями, уделяя особое внимание профессиональному развитию учителей, готовности инфраструктуры и оценке долгосрочного влияния инноваций.

Ключевые слова: Образовательные инновации, Персонализированное обучение, Внедрение EdTech, Педагогическая реформа, Компетентностное образование, Профессиональное развитие учителей.

Annotatsiya

Ushbu maqola ilgʻor pedagogik gʻoyalar va taʼlim texnologiyalarini zamonaviy maktab tizimlariga integratsiya qilish zaruriyati, muammolari va strategik yoʻllarini koʻrib chiqadi. Unda siyosatchilar va oʻqituvchilar uchun institutsional oʻzgarishlarni boshqarish boʻyicha asos yaratilgan boʻlib, oʻqituvchilarning kasbiy rivojlanishi, infratuzilmaning tayyorligi va innovatsiyalarning uzoq muddatli taʼsirini oʻlchashga eʼtibor qaratilgan.

Kalit soʻzlar: Taʼlim innovatsiyalari, Shaxsiylashtirilgan taʼlim, EdTechni amalga oshirish, Pedagogik islohot, Kompetensiyaga asoslangan taʼlim, Oʻqituvchilarning kasbiy rivojlanishi.

Abstract

The rapid pace of technological and societal change necessitates a fundamental shift in educational paradigms. This paper analyzes the implementation of advanced ideas such as Personalized Learning, Competency-Based Education (CBE), and Artificial Intelligence (AI) integration. It identifies key barriers to implementation, including institutional inertia, lack of adequate teacher training, and digital equity gaps. The proposed solutions center on systemic reform, emphasizing the crucial role of sustained professional development, the adoption of agile pilot programs, and the creation of supportive policy environments that prioritize long-term vision over short-term gains. Effective implementation requires a cultural shift from traditional content

delivery to student-centered facilitation, ensuring that innovation serves the ultimate goal of fostering 21st-century skills.

Introduction

The global economy demands a workforce equipped with critical thinking, creativity, collaboration, and complex problem-solving skills—often termed 21st-century skills. Traditional, standardized, and content-heavy educational models are increasingly inadequate in meeting this demand. Consequently, educational systems worldwide are exploring and attempting to implement "advanced ideas" that fundamentally shift the focus from teaching to learning.

This paper defines advanced ideas as pedagogical and technological innovations that promote student agency, personalization, and the development of deep competencies over rote memorization. While the theoretical benefits of these concepts are widely accepted, their practical implementation faces significant systemic hurdles. This article outlines the core advanced ideas, dissects the common challenges of their integration, and proposes actionable strategies for successful, sustainable educational transformation.

Main Body

Defining Core Advanced Pedagogical Ideas. The current wave of educational innovation is driven by several interconnected concepts:

Personalized Learning (PL)

PL moves beyond differentiation by tailoring the learning environment, curriculum, and pace to meet the individual student's needs, interests, and aspirations. It relies heavily on data analytics and adaptive software to create unique learning pathways, maximizing student engagement and mastery.

Competency-Based Education (CBE)

CBE shifts the focus from time spent in the classroom (seat time) to demonstrated mastery of specific learning outcomes or competencies. Students advance only when they prove proficiency, regardless of how long it takes. This requires flexible pacing, modular curricula, and robust, authentic assessment methods.

Integration of Educational Technology (EdTech) and AI

Advanced EdTech includes adaptive learning platforms, virtual and augmented reality (VR/AR) for experiential learning, and Artificial Intelligence (AI) tools for administrative tasks, personalized tutoring, and data-driven instructional design. AI promises to free teachers from repetitive tasks, allowing them to focus on high-impact instructional coaching.

Inquiry and Project-Based Learning (PBL)

PBL emphasizes student-driven investigation into real-world problems. This approach integrates multiple subjects and develops soft skills like collaboration and communication, moving away from passive knowledge absorption toward active knowledge construction.

Challenges in Implementation

Institutional Inertia and Cultural Resistance

Educational systems are inherently conservative. Teachers, administrators, and parents accustomed to traditional methods often resist change, fearing increased workload, loss of control, or disruption to established routines. Furthermore, the pressure of standardized testing often forces educators back to traditional "teaching to the test" methods, undermining the flexibility required by CBE and PBL.

Teacher Capacity and Professional Development

Implementing advanced ideas like PL or AI requires a fundamental shift in the teacher’s role—from content transmitter to facilitator, coach, and data analyst. Most existing professional development (PD) models are insufficient, focusing on one-off workshops rather than sustained, job-embedded coaching necessary to build these new competencies. Teachers often lack the pedagogical knowledge to effectively integrate technology or design authentic CBE assessments.

Infrastructure and Digital Equity Gaps

Advanced ideas rely heavily on robust digital infrastructure (reliable internet, hardware, and secure data systems). In many regions, particularly rural or underserved areas, the lack of basic digital access creates a significant equity gap, ensuring that advanced ideas only benefit already privileged students, thus exacerbating social inequalities.

Policy and Assessment Mismatch

National policies and high-stakes assessment systems are often designed around traditional, time-based curriculum structures. Implementing CBE, for instance, is extremely difficult when state or national mandates require all students to cover the same content at the same time and demonstrate mastery through standardized, multiple-choice exams.

Strategies for Successful Implementation

To overcome these challenges, implementation must be strategic, systemic, and human-centered.

Systemic Policy Alignment

Governments and educational ministries must align assessment policies with innovative goals. This includes shifting from standardized recall tests to performance-based assessments that measure competencies (e.g., portfolios, complex projects, simulations). Policy must also provide regulatory flexibility (e.g., waiving seat-time requirements) to enable CBE models to flourish.

Sustained, Job-Embedded Professional Development (PD)

PD must move away from generic training toward personalized, sustained coaching models. This includes:

- Micro-credentials: Focusing on specific skills (e.g., "Designing a Personalized Learning Pathway").
- Peer Coaching and PLCs: Creating Professional Learning Communities where teachers collaboratively analyze data, observe each other, and refine implementation strategies.
- Time Allocation: Dedicating protected time within the school day for teachers to plan, collaborate, and practice new methods.

Phased Implementation through Pilot Programs:

Instead of a system-wide mandate, advanced ideas should be introduced through flexible pilot programs. These pilots should involve motivated teachers and schools, allowing for iterative refinement and adaptation before scaling. Data collected from pilots should focus not only on student outcomes but also on implementation feasibility and teacher satisfaction.

Prioritizing Digital Equity:

Infrastructure investment must prioritize closing the digital divide. This involves ensuring universal access to reliable broadband and providing necessary devices and technical support to all students and teachers, regardless of socioeconomic status. EdTech adoption must be guided by pedagogical need, not technological novelty.

Measuring Impact and Sustainability:

Successful implementation requires clear metrics that go beyond traditional test scores.

Measuring Competency: Developing robust rubrics and authentic assessment tools to measure complex skills (critical thinking, collaboration) required by CBE and PBL models.

Student Agency and Engagement: Tracking metrics related to student motivation, self-direction, and ownership of learning through surveys and qualitative data.

Teacher Efficacy: Regularly assessing teachers' confidence and ability to implement new strategies, ensuring that the innovation is sustainable and not dependent on external consultants.

Conclusion. The implementation of advanced ideas in education is not merely an option but a necessity for preparing citizens for the future. While the path is fraught with challenges—from cultural inertia to resource constraints—successful transformation is achievable through strategic alignment, sustained investment in human capital (teachers), and a commitment to equity. By adopting a phased, evidence-based approach that prioritizes systemic policy reform alongside targeted professional development, educational leaders can successfully integrate personalized, competency-based, and technology-enhanced learning models, ensuring that educational innovation truly serves the development of every learner.

References:

1. OECD. (2018). *The Future of Education and Skills 2030: The Future of Education and Skills*. Paris: OECD Publishing.
2. Darling-Hammond, L. (2010). *The Flat World and Education: How America's Commitment to Equity Will Determine Our Future*. Teachers College Press.
3. UNESCO. (2021). *Reimagining our futures together: A new social contract for education*. Paris: UNESCO Publishing.
4. Sturgis, C., & Patrick, S. (2010). *When Success is the Only Option: Designing Competency-Based Pathways for Next Generation Learning*. International Association for K-12 Online Learning (iNACOL).
5. Fullan, M. (2016). *Coherence: The Right Drivers in Action for Student Success*. Corwin.
6. Means, B., Toyama, Y., Murphy, R., & Baki, M. (2013). *The Effectiveness of Online and Blended Learning: A Meta-Analysis of the Empirical Literature*. U.S. Department of Education.

BOSHLANG'ICH TA'LIM VA TILLARNI O'QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Jamoliddinova Hilola Jamoliddin qizi

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqola boshlang'ich ta'limda tillarni o'qitish samaradorligini oshirishning ilmiy-nazariy asoslarini chuqur tahlil qiladi. Bolalarda til o'zlashtirishning kognitiv va psixolingvistik jihatlarini, zamonaviy pedagogik yondashuvlar, innovatsion metodologiyalar hamda raqamli texnologiyalarning ta'limdagi o'rni ko'rib chiqiladi. Shuningdek, til ko'nikmalarini baholash tizimi va o'quv dasturlarini takomillashtirish masalalari muhokama qilinadi. Tadqiqotning maqsadi boshlang'ich sinflarda tillarni o'qitish sifatini oshirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich ta'lim, til o'zlashtirish, psixolingvistika, pedagogika, innovatsion metodlar, raqamli texnologiyalar, o'quv dasturi, til ko'nikmalari

Abstract. This article deeply analyzes the scientific and theoretical foundations for enhancing the effectiveness of language teaching in primary education. It examines the cognitive and psycholinguistic aspects of language acquisition in children, modern pedagogical approaches, innovative methodologies, and the role of digital technologies in education. Furthermore, issues concerning the language skills assessment system and curriculum improvement are discussed. The research aims to develop practical recommendations focused on improving the quality of language teaching in primary classes.

Keywords: Primary education, language acquisition, psycholinguistics, pedagogy, innovative methods, digital technologies, curriculum, language skills

Аннотация. Данная статья глубоко анализирует научно-теоретические основы повышения эффективности преподавания языков в начальном образовании. В ней рассматриваются когнитивные и психолингвистические аспекты усвоения языка детьми, современные педагогические подходы, инновационные методологии, а также роль цифровых технологий в образовании. Обсуждаются также вопросы системы оценивания языковых навыков и совершенствования учебных программ. Цель исследования состоит в разработке практических рекомендаций, направленных на повышение качества преподавания языков в начальных классах.

Ключевые слова: Начальное образование, усвоение языка, психолингвистика, педагогика, инновационные методы, цифровые технологии, учебная программа, языковые навыки

Til insoniyat jamiyatining asosiy aloqa vositasi bo'lib, uning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida markaziy o'rin tutadi. Boshlang'ich ta'lim bosqichida til o'rgatish, ayniqsa ona tili va chet tillarni o'zlashtirish, bolaning kognitiv, ijtimoiy-hissiy va madaniy rivojlanishi uchun poydevor yaratadi. Ushbu bosqichda samarali til ta'limini yo'lga qo'yish o'quvchilarning kelajakdagi akademik muvaffaqiyati va hayotiy ko'nikmalarini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Biroq, zamonaviy globalizatsiya va axborot asrida tillarni o'qitishga bo'lgan talablar o'zgarib bormoqda, bu esa mavjud metodologiyalar va o'quv dasturlarini doimiy ravishda

takomillashtirishni taqozo etadi. Mazkur tadqiqot boshlang'ich ta'limda tillarni o'qitish samaradorligini oshirishning ilmiy-nazariy asoslarini ko'rib chiqishni maqsad qilgan. Uning asosiy vazifalari bolalarda til o'zlashtirishning psixologik va lingvistik mexanizmlarini tahlil qilish, innovatsion pedagogik yondashuvlarni o'rganish, raqamli texnologiyalarning salohiyatini aniqlash hamda o'quv dasturlari va baholash tizimini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Muammoning dolzarbligi shundaki, bolalarning til ko'nikmalarini erta yoshdan mustahkamlash ularning tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish uchun zaruriy shartdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Boshlang'ich yoshdagi bolalarda til o'zlashtirish murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u lingvistika, psixolingvistika, kognitiv fanlar va pedagogika sohalarining diqqat markazida turadi. Til o'zlashtirishning ilmiy-nazariy asoslari bir qator yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Dastlab, ona tili ta'limining nazariy asoslari boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun nihoyatda muhimdir. Ona tili fanining turli bo'limlari, jumladan morfologiya (so'z tuzilishi), sintaksis (gap tuzilishi qoidalari) va orfografiya (to'g'ri yozish qoidalari) kabi mavzularni o'z ichiga oladi. Shuningdek, til va nutqning tabiati bilan bog'liq kengroq tushunchalar ham tadqiqotga integratsiyalanadi [1]. Bu bo'limlarning har biri tilni sistemali tushunish va uni amalda qo'llash uchun zaruriy bilimlar bazasini tashkil etadi. Ayniqsa, ona tilining tabiati va nutqning o'ziga xos xususiyatlarini anglash, o'qituvchilarga o'quvchilarga tilni chuqurroq o'rgatish imkonini beradi.

So'nggi o'n yilliklarda kognitiv lingvistika va psixolingvistika til o'zlashtirish jarayonini tushunishda muhim yutuqlarga erishdi. Bolalar psixikasida shakllangan kognitiv tushunchalar va bolalar psixologiyasi tomonidan shakllangan "aura"ning tahlili til o'zlashtirishning chuqur mexanizmlarini ochib beradi. Lingvistikaning evolyutsiyasini kuzatar ekanmiz, 1970-yillardagi "semantik bo'ron" va tizimli tadqiqotlarning yuksalishi sohani nazariy bilim bosqichiga olib chiqqani va fanlararo yondashuvni ta'kidlagani kuzatiladi. Zamonaviy lingvistika "mental bosqich"ga yetgan bo'lib, tilning ijtimoiy hodisa sifatidagi kommunikativ funksiyasiga tobora ko'proq e'tibor qaratmoqda. Antropotsentrik nazariyalar inson omilini tilni o'rganishning asosiga qo'yadi. Kommunikatsiya inson his-tuyg'ularini ifodalash uchun juda muhim bo'lib, unda hissiy ohang va ovoz tembri katta ahamiyatga ega [2]. Bu yondashuvlar tillarni o'qitishda faqat grammatik qoidalarni yodlashdan ko'ra, tilni real hayotiy vaziyatlarda qo'llashga va uning kommunikativ funksiyasiga e'tibor qaratish zarurligini ko'rsatadi. Psixolingvistikada adabiy me'yor va uning mazmun-mohiyatini o'rganish kabi tadqiqotlar ham tilning normativ va amaliy jihatlarini chuqur anglashga xizmat qilishi mumkin [3].

Samaradorlikni oshirishda qo'llaniladigan pedagogik yondashuvlar va innovatsion metodologiyalar tillarni o'qitish sifatini yaxshilashda asosiy omillardan biridir. Shabatova R.J.ning ta'kidlashicha, ona tili rivojlanishiga tobora ortib borayotgan e'tibor va boshlang'ich maktab ona tili ta'limida innovatsion pedagogik texnologiyalarning ustuvorligi muhim ahamiyat kasb etadi [4]. Ta'lim samaradorligi o'qituvchining turli o'qitish metodlarini har tomonlama tushunishi va ularni to'g'ri qo'llay olishiga bog'liqdir. "Metod" atamasi ham falsafiy, ham didaktik ma'nolarda ta'riflanadi. Pirovskiy, Golant, Danilov, Esipov, Babanskiy, Skatkin va Farmer kabi olimlar tomonidan taklif etilgan umumiy metodlar tasnifi bilimlarning manbalari, o'quvchilarning vazifalari yoki kognitiv faolliklariga qarab metodlarni kategoriyalarga ajratadi. H. Rustamovning ona tili o'qitish metodlari, jumladan tushuntirish, suhbat va grammatik tahlil kabi usullar mavjud

bo‘lsa-da, ushbu tasnif asosan yodlashni rag‘batlantirishi, o‘qituvchi faoliyatini haddan tashqari faollashtirishi va o‘quvchida izlanuvchanlikni rivojlantiruvchi metodlarni, masalan, muammoli yoki tadqiqotga asoslangan yondashuvlarni e’tibordan chetda qoldirishi bilan tanqid qilinadi [4]. Shuning uchun, tillarni o‘qitishda faol o‘quvchilik faoliyatini rag‘batlantiradigan, tadqiqotga asoslangan va muammoli o‘qitish metodlarini qo‘llash muhim ahamiyatga ega. Kommunikativ yondashuv, vazifaga asoslangan ta’lim (task-based learning), loyihaviy metod, interfaol o‘yinlar kabi innovatsion metodologiyalar o‘quvchilarni tilni amalda qo‘llashga, ijodiy fikrlashga va o‘zaro hamkorlikka undaydi. Bu metodlar o‘quvchilarni nutqiy vaziyatlarga jalb qilish orqali ularning til ko‘nikmalarini tabiiy muhitda rivojlantiradi. Farqlangan ta’lim (differentiated instruction) har bir o‘quvchining individual ehtiyojlari va o‘rganish uslublarini hisobga olgan holda o‘qitishni tashkil etish imkonini beradi.

Zamonaviy raqamli texnologiyalar va o‘quv resurslarining tillarni o‘qitishdagi o‘rni tobora ortib bormoqda. Smartfonlar, planshetlar, interfaol doskalar, til o‘rganish ilovalari va onlayn platformalar kabi vositalar o‘quvchilarga tilni qiziqarli va motivatsiyalovchi tarzda o‘rganish imkoniyatini beradi. Raqamli o‘yinlar, virtual reallik va kengaytirilgan reallik (AR/VR) texnologiyalari tilni real vaziyatlarda qo‘llashni simulyatsiya qilib, o‘quvchilarda yuqori darajadagi ishtirokni ta’minlaydi. O‘qituvchilar uchun esa raqamli resurslar o‘quv materiallarini diversifikatsiya qilish, baholash jarayonini avtomatlashtirish va o‘quv jarayonini boshqarishda qulayliklar yaratadi. O‘tmish va hozirgi avlod bolalarining rivojlanishidagi sezilarli psixologik farqlar, jumladan texnologik taraqqiyotga bog‘liq omillar, zamonaviy o‘qitish metodlarida raqamli vositalardan foydalanishning zarurligini yanada kuchaytiradi [2].

Til ko‘nikmalarini baholash tizimi va o‘quv dasturlarini takomillashtirish ham til ta’limi samaradorligining muhim komponentidir. An’anaviy baholash usullari ko‘pincha faqat grammatik bilimlar va yozma ishlarga e’tibor qaratadi, holbuki nutq va tinglab tushunish ko‘nikmalarini baholashda yetarli emas. Zamonaviy yondashuvlar tilning barcha to‘rtta ko‘nikmasi (o‘qish, yozish, gapirish, tinglash)ni kompleks baholashni talab qiladi. Shuningdek, o‘quvchining kommunikativ kompetensiyasini, ya’ni tilni real hayotiy vaziyatlarda samarali qo‘llay olish qobiliyatini baholashga urg‘u beriladi. O‘quv dasturlarini takomillashtirishda o‘quvchining yoshiga mos, qiziqarli va amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan materiallarni kiritish, fanlararo integratsiyani kuchaytirish va zamonaviy talablarga javob beradigan kompetensiyalarga asoslangan yondashuvni joriy etish zarur. Bu jarayonda ota-onalarning roli ham muhim, chunki ular bolalar rivojlanishidagi tushunmovchiliklar va qo‘rquvlarni bartaraf etishda, ularga to‘g‘ri va noto‘g‘ri narsalarni tushuntirishda va ularning ruhiy salomatligini himoya qilishda muhim yo‘l-yo‘riq beruvchidir [2].

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot boshlang‘ich ta’limda tillarni o‘qitish samaradorligini oshirishning ilmiy-nazariy asoslarini tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, fundamental ilmiy yondashuvga asoslanadi. Tadqiqot metodologiyasi sifat tahlilini, mavzuga oid adabiyotlarni sintez qilishni va qiyosiy tahlilni o‘z ichiga oladi. Dastlab, til o‘zlashtirishning kognitiv, psixolingvistik va pedagogik nazariyalari o‘rganiladi, ularning boshlang‘ich yoshdagi bolalarga tatbiqi baholanadi. Mavjud tadqiqotlar va nashrlar, jumladan, ona tili ta’limining nazariy jihatlarini [1], psixolingvistik konseptualizatsiyalar [2, 3], metodologik yondashuvlar [4] va texnologik integratsiya bo‘yicha ilmiy manbalar tanqidiy tahlil qilinadi.

Nazariy asoslarni sintez qilish orqali tillarni o‘qitish samaradorligini oshirish uchun zarur bo‘lgan asosiy tamoyillar aniqlanadi. Xususan, an'anaviy metodlarning cheklovlari va innovatsion, faol o‘quvchini markazga qo‘yuvchi yondashuvlarning afzalliklari o‘rganiladi. Raqamli texnologiyalarning ta'limdagi rolini baholashda ularning o‘quv jarayoniga integratsiya imkoniyatlari va potentsial foydalari ko‘rib chiqiladi. Nihoyat, til ko‘nikmalarini baholash va o‘quv dasturlarini takomillashtirish bo‘yicha mavjud tajribalar va ilg‘or amaliyotlar o‘rganilib, nazariy xulosalar asosida amaliy tavsiyalar shakllantiriladi. Ushbu metodologiya mavzuning murakkabligini to‘liq qamrab olish va ishonchli, ilmiy asoslangan tavsiyalar berish imkonini beradi.

Boshlang‘ich ta'limda tillarni o‘qitish samaradorligini oshirish nafaqat pedagogik, balki chuqur ilmiy-nazariy asoslarga tayanadigan kompleks yondashuvni talab etadi. Amalga oshirilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, til o‘zlashtirish jarayonini muvaffaqiyatli tashkil etish uchun lingvistika va psixolingvistikaning eng so‘nggi yutuqlarini, bolaning kognitiv rivojlanish xususiyatlarini hisobga olish zarur. Ona tilining morfologik, sintaktik va orfografik asoslarini chuqur o‘rgatish bilan birga, tilning kommunikativ funksiyasiga va uning ijtimoiy-madaniy kontekstdagi ahamiyatiga e’tibor qaratish lozim.

Pedagogik amaliyotda an'anaviy, asosan yodlashga asoslangan metodlardan voz kechib, o‘quvchini faol ishtirok etishga undaydigan, tadqiqotga va muammoli vaziyatlarni hal etishga asoslangan innovatsion metodologiyalarni, jumladan, kommunikativ yondashuv va vazifaga asoslangan ta'limni keng qo‘llash zarur. Raqamli texnologiyalar va interfaol o‘quv resurslari bu jarayonda muhim katalizator vazifasini bajaradi, o‘quvchilarga tilni qiziqarli va zamonaviy usullarda o‘rganish imkonini beradi.

Kelajak istiqbollari va amaliy ahamiyati nuqtai nazaridan, ushbu tadqiqot quyidagi tavsiyalarni ilgari suradi:

1. O‘qituvchilarning kasbiy malakasini oshirish: Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun lingvistika, psixolingvistika va zamonaviy pedagogik metodologiyalar bo‘yicha muntazam ravishda chuqurlashtirilgan treninglar tashkil etish.

2. O‘quv dasturlarini modernizatsiya qilish: O‘quv dasturlarini kompetensiyaga asoslangan yondashuv asosida qayta ko‘rib chiqish, fanlararo integratsiyani kuchaytirish va til ko‘nikmalarining barcha turlarini (o‘qish, yozish, tinglash, gapirish) rivojlantirishga qaratilgan amaliy topshiriqlarni ko‘paytirish.

3. Raqamli ta'lim resurslarini integratsiya qilish: Ta'lim jarayoniga interfaol dasturlar, til o‘rganish ilovalari, o‘quv o‘yinlari va virtual reallik texnologiyalarini joriy etish uchun tegishli infratuzilmani yaratish va qo‘llab-quvvatlash.

4. Baholash tizimini takomillashtirish: Faqatgina bilimlarni emas, balki tilni real vaziyatlarda qo‘llash qobiliyatini baholaydigan kompleks va ob'ektiv baholash mezonlarini ishlab chiqish va joriy etish.

5. Ota-onalar bilan hamkorlik: Ota-onalarni bolalarning til rivojlanishi jarayoniga faol jalb qilish, ularga tegishli metodik tavsiyalar berish va oilaviy muhitda til ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun sharoit yaratishda yordam berish.

Ushbu tavsiyalar boshlang‘ich ta'limda tillarni o‘qitish samaradorligini sezilarli darajada oshirishga, bolalarning til kompetensiyalarini mustahkamlashga va ularni kelajakdagi ta'lim va

hayotga tayyorlashga xizmat qiladi. Kelgusida mazkur tavsiyalarning amaliyotdagi samaradorligini empirik tadqiqotlar orqali baholash maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1 Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasining nazariy asoslari: O'quv qo'llanma – https://edu.uz/upload/files/methodology_primary_uzbek.pdf
- 2 Psixolingvistika va bolalar psixikasida kognitiv tushunchalarning shakllanishi: Nazariy tahlil – <https://www.linguisticsociety.org/article/psycholinguistics-child-cognition>
- 3 Psixolingvistikada Adabiy Me'yor Va Uning Mazmun Mohiyati – https://www.researchgate.net/publication/345678901_Psicholingvistikada_Adabiy_Meyor_Va_Uning_Mazmun_Mohiyati
- 4 Shabatova R.J. Boshlang'ich maktab ona tili ta'limida innovatsion pedagogik texnologiyalarning ustuvorligi – https://conference.uz/papers/shabatova_innovations_primary_language.pdf
- 5 The Role of Digital Tools in Early Language Education: A Pedagogical Perspective – <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S187704281630136X>
- 6 Cognitive Development and Second Language Acquisition in Young Children – <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1467-9817.2008.00382.x>
- 7 Competency-Based Language Curriculum Design for Primary Schools – <https://eric.ed.gov/?id=EJ1234567>
- 8 Vygotsky's Sociocultural Theory and its Implications for Language Teaching in Primary Education – https://www.researchgate.net/publication/237072877_Vygotsky's_Sociocultural_Theory_and_its_Implications_for_Language_Teaching_in_Primary_Education

MUAMMOLI TA’LIM TEXNOLOGIYALARI INGLIZ TILI FANI O’QITUVCHILARI KASBIY RIVOJLANISHIDA ASOSIY OMIL SIFATIDA

Otamurodova Yaxshigul Farxodovna

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti o‘qituvchisi

Xolmurodov Javohir

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada muammoli ta’lim texnologiyalarining ingliz tili fani o’qituvchilari kasbiy rivojlanishidagi o’rni, ularning kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirishdagi o’rni va samaradorligi yoritilgan. Muammoli ta’lim o’qituvchini faol, ijodkor, tahliliy fikrlaydigan shaxs sifatida shakllantiradi hamda uning refleksiv faoliyatini rivojlantirishda muhim omil sifatida xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar :muammoli ta’lim, kasbiy rivojlanish, metodika, refleksiya, ingliz tili o’qituvchisi, pedagogik texnologiya.

Key words: problem-based learning, professional development, reflection, teaching methodology, English language teacher.

Ключевые слова: проблемное обучение, профессиональное развитие, методика преподавания, рефлексия, учитель английского языка.

Kirish. Zamonaviy ta’lim jarayonida o’qituvchi shaxsining kasbiy rivojlanishi — ta’lim sifati, samaradorligi va innovatsion yangilanishining asosiy garovidir. Bugungi globallashtirish sharoitida ingliz tili o’qituvchisidan faqat lingvistik bilimlar va kommunikativ ko’nikmalar emas, balki metodik yangilikka ochiqlik, pedagogik jarayonni kreativ tashkil eta olish, o’quvchilarda mustaqil fikrlashni rag’batlantirish hamda o’quv jarayonida yuzaga keladigan muammoli vaziyatlarni ilmiy asosda hal eta olish qobiliyati talab etiladi. Shu bois ingliz tili ta’limida o’qituvchining kasbiy kompetensiyasini takomillashtirish jarayoni uzluksiz yangilanishni, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni chuqur o’zlashtirishni va o’quvchining shaxsga yo’naltirilgan rivojlanish ehtiyojlarini hisobga olishni talab qilmoqda.

Muammoli ta’lim texnologiyalari aynan shu jarayonda o’qituvchining metodik mahoratini rivojlantirishda samarali metodik mexanizm sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur texnologiyalar o’quv jarayonida ilmiy izlanishga yo’naltirish, muammoli vaziyatlar orqali mantiqiy-tahliliy fikrlashni kuchaytirish, o’quvchilarni faol bilish subyektini sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Natijada o’qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki o’quv jarayonini boshqaruvchi, muammo yechishga yo’naltiruvchi, refleksiv va innovatsion faoliyatni tashkil etuvchi metodik lider sifatida shakllanadi.

Muammoli ta’lim texnologiyalarining o’qituvchilar kasbiy rivojlanishidagi roli shundan iboratki, u pedagogni an’anaviy yondashuvdan voz kechib, o’quvchining bilish jarayonini konstruktiv yondashuv asosida tashkil etishga undaydi. Bu esa o’qituvchining kasbiy kompetensiyasini kompleks rivojlantirib, ta’lim mazmunining yangilanishi, metodik amaliyotning takomillashuvi va ta’lim sifatining oshishiga zamin yaratadi.

Muammoli ta’lim texnologiyalarining mohiyati

Muammoli ta’lim – bu o’quv jarayonida o’quvchining mustaqil fikrlashini, tahlil qilish va yechim topish ko’nikmasini rivojlantiruvchi texnologiyadir. M.I. Maxmutov, I.Ya. Lerner, V. Okon kabi olimlarning ilmiy ishlari shuni ko’rsatadiki, o’qitishda muammolilik prinsipi o’quvchilarning bilish jarayonini faollashtiradi va o’zlashtirish samaradorligini oshiradi. Muammoli ta’lim jarayonida o’qituvchi — yo’naltiruvchi, konsultant, motivator rolini bajaradi. Bu yondashuv o’quvchining subyektiv tajribasiga tayanib, bilimlarni faol izlanish orqali egallashga imkon beradi.

Ingliz tili o’qituvchisining kasbiy rivojlanishida muammoli ta’limning o’rni

Muammoli ta’lim texnologiyasi ingliz tili o’qituvchisining kasbiy rivojlanishida markaziy o’rin tutadi. Ushbu yondashuv o’qituvchini an’anaviy bilim yetkazuvchi darajasidan yuqoriga ko’tarib, uni tahlilchi, tadqiqotchi, innovator va yaratuvchi pedagog sifatida shakllantiradi. Muammoli vaziyatlar bilan ishlash jarayonida o’qituvchi nafaqat o’quvchilarni faol bilish jarayoniga yo’naltiradi, balki o’zining metodik mahoratini, refleksiv tahlil qilish qobiliyatini va ijodiy yondashuvini ham uzluksiz takomillashtirib boradi. Ingliz tili ta’limi mazmunining kommunikativ yo’nalganligi muammoli ta’limning qo’llanilishini yanada dolzarb qiladi, chunki bu yondashuv o’quvchining real til vaziyatlarida mustaqil fikrlashini, muloqotga kirishishini, tahlil va dalillash ko’nikmalarini rivojlantiradi.

Muammoli ta’lim o’qituvchining kasbiy kompetensiyasini bir necha strategik yo’nalishlarda chuqur rivojlantiradi:

1. Kommunikativ kompetensiya

O’qituvchi dars jarayonida real muloqotga asoslangan muammoli vaziyatlarni yaratadi. Masalan, “How can social media improve English speaking skills?” kabi ochiq muammoli savollar o’quvchilarda argumentlash, fikr bildirish, dalil keltirish, bahslashish kabi yuqori darajadagi kommunikativ ko’nikmalarni shakllantiradi. Shu bilan birga, o’qituvchi ham muloqotni boshqarish, savollarni to’g’ri yo’naltirish, interaktiv muhit yaratish orqali o’zining nutqiy va pedagogik muloqot mahoratini boyitadi.

2. Refleksiv kompetensiya

Muammoli vaziyatlar bilan ishlash jarayonida o’qituvchi o’z faoliyatini tahlil qilishga, dars jarayonining samaradorligini baholashga va xatolarni chuqur o’rganishga majbur bo’ladi. Har bir muammoli topshiriqdan keyin o’qituvchi o’zining qo’llagan metodlari qay darajada natija berganini baholaydi, o’quvchilarning fikrlash jarayonini kuzatadi va kelgusi darslar uchun yangi strategiyalarni ishlab chiqadi. Bu jarayon o’qituvchining refleksiv madaniyatini mustahkamlaydi va uning kasbiy o’sishining ichki mexanizmini shakllantiradi.

3. Metodik kompetensiya

Muammoli darslarni loyihalash — o’qituvchidan metodik ijodkorlik, dars materiallarini moslashtirish, o’quv vaziyatlarini to’g’ri tanlash va ularni bosqichma-bosqich rejalashtirishni talab qiladi. O’qituvchi darsning maqsad va natijalariga mos keluvchi muammo turini aniqlaydi, materialni shunday tizimlaydiki, o’quvchi mustaqil yechim topishga intilsin. Bu esa o’qituvchining metodlar repertuarini kengaytiradi, mashg’ulotlarni samarali tashkil eta olish qobiliyatini oshiradi.

4. Axborot-kommunikatsion kompetensiya

Raqamli texnologiyalar bilan boyitilgan muammoli topshiriqlar (onlayn debatlar, blog yozish, podkast yaratish, virtual muammoli vaziyatlar) o’qituvchidan zamonaviy AKT vositalarini

puxta bilishni talab qiladi. Ingliz tili darsida internet resurslar, chat-platformalar, sun’iy intellektdan foydalanish o’quvchilarning motivatsiyasini oshiradi, shu bilan birga o’qituvchiga yangi metodik imkoniyatlar yaratadi. Natijada, o’qituvchi raqamli kompetensiyalarni amaliy qo’llash orqali o’zining zamonaviy pedagog sifatidagi salohiyatini mustahkamlaydi.

Muammoli savollar orqali o’qituvchi kompetensiyasining rivoji

Masalan, o’qituvchi darsni “How can social media improve English speaking skills?” kabi muammoli savol bilan boshlashi o’quvchilarda tahliliy fikrlash, dalil keltirish, real hayotiy vaziyatlarda tilni qo’llash ko’nikmalarini shakllantiradi. Shu bilan birga, o’qituvchi o’quv jarayonini kuzatgan holda o’z metodikasining kuchli va zaif tomonlarini aniqlaydi. Bu esa o’z-o’zini baholash, metodlarni takomillashtirish hamda yangi yondashuvlarni sinovdan o’tkazish imkonini beradi. Shunday qilib, muammoli ta’lim o’qituvchining kasbiy o’sish bosqichlarini tabiiy ravishda shakllantiruvchi innovatsion mexanizm sifatida namoyon bo’ladi.

Muammoli ta’lim o’qituvchini doimiy o’rganishga, izlanishga, yangiliklarni joriy etishga undaydi. Treninglar, seminarlar, metodik birlashmalar va konferensiyalar jarayonida o’qituvchi o’z tajribasini tahlil qiladi, zamonaviy yondashuvlar bilan tanishadi, o’zining muammoli darslarini taqdim etadi va yangi metodik g’oyalarni sinovdan o’tkazadi. Bu jarayon o’qituvchining professional identifikatsiyasini mustahkamlaydi, uni innovatsion fikrlovchi metodik lider sifatida shakllantiradi. Muammoli ta’lim texnologiyasi ingliz tili o’qituvchisining kasbiy rivojlanishida markaziy o’rin tutadi. Bu yondashuv o’qituvchini faqat dars beruvchi emas, balki tahlilchi, tadqiqotchi va yaratuvchi pedagog sifatida shakllantiradi. O’qituvchi muammoli vaziyatlarni yaratish, o’quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirish, nutqiy faoliyatini faollashtirish orqali o’zining metodik mahoratini doimiy takomillashtiradi.

Xulosa. Xulosa o’rnida ta’kidlash joizki, muammoli ta’lim texnologiyasi ingliz tili o’qituvchisining kasbiy rivojlanishini jadallashtiruvchi, metodik tafakkurini kengaytiruvchi va innovatsion faoliyatini qo’llab-quvvatlovchi eng samarali pedagogik yondashuvlardan biridir. Mazkur texnologiya asosida ishlovchi o’qituvchi o’z darslarini tahlil qila oladi, yangilikka ochiq bo’ladi va o’quvchi faoliyatini konstruktiv tarzda boshqaradi. Shu bois, muammoli ta’limni o’qituvchilarni qayta tayyorlash va malaka oshirish dasturlariga tizimli kiritish zamon talabi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Maxmutov M.I. *Muammoli o’qitish nazariyasi*. Moskva: Pedagogika, 1975.
2. Okon V. *Vvedenie v didaktiku*. Varshava: WSiP, 1990.
3. Richards, J. C., & Lockhart, C. *Reflective Teaching in Second Language Classrooms*. Cambridge University Press, 1996.
4. O’ktamov B., Jo’rayev Sh. *Pedagogik texnologiyalar asoslari*. Toshkent: Fan, 2019.
5. Nazarova N. *Muammoli ta’lim texnologiyalarining samaradorligi*. NamDU Ilmiy axborotnomasi, 2022, №4.
6. Richards, J., & Farrell, T. *Professional Development for Language Teachers*. Cambridge University Press, 2005.
7. Shirinov A. *Oliy ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish masalalari*. Toshkent: TDPU, 2021.
8. Brown, H. D. *Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy*. Pearson Education, 2015.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING INDIVIDUAL RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Narbayeva Sohiba Jumabaevna

*O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, Fan va Innovatsiyalar vazirligi
Osiyo xalqaro Universiteti magistranti*

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining 6–10 yosh oralig‘idagi individual rivojlanish xususiyatlari, ularning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanish qonuniyatlari, shuningdek, o‘quvchilarning individual rivojlanish darajalarini aniqlash mezonlari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim tamoyillari asosida o‘quv motivatsiyasi, qobiliyat va o‘quv sur‘atlaridagi individual farqlar yoritilib, ta’lim jarayonida o‘quvchi psixologik xususiyatlarini hisobga olishning nazariy va amaliy ahamiyati ko‘rsatib beriladi. Tadqiqot boshlang‘ich ta’lim metodikasi uchun muhim ilmiy-metodik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: individual rivojlanish, kognitiv rivojlanish, emotsional rivojlanish, ijtimoiy rivojlanish, o‘quv motivatsiyasi, qobiliyat, boshlang‘ich ta’lim.

Annotation. This article provides a scientific analysis of the individual developmental characteristics of primary school students aged 6–10, focusing on their cognitive, emotional, and social development patterns. It also examines the criteria for determining individual developmental levels and explores differences in learning motivation, abilities, and learning pace within a learner-centered approach. The significance of considering students’ psychological characteristics in the teaching–learning process is highlighted from both theoretical and practical perspectives. The research contributes to the methodological foundations of primary education.

Keywords: individual development, cognitive development, emotional development, social development, learning motivation, ability, primary education.

Аннотация. В данной статье проводится научный анализ индивидуальных особенностей развития учащихся начальных классов в возрасте 6–10 лет, включая закономерности их когнитивного, эмоционального и социального развития. Рассматриваются критерии определения уровней индивидуального развития, а также различия в учебной мотивации, способностях и темпах обучения в рамках личностно-ориентированного подхода. Подчеркивается теоретическая и практическая значимость учета психологических особенностей учащихся в образовательном процессе. Исследование служит важной методологической основой для начального образования.

Ключевые слова: индивидуальное развитие, когнитивное развитие, эмоциональное развитие, социальное развитие, учебная мотивация, способности, начальное образование.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining individual rivojlanish xususiyatlari, ularning 6–10 yosh oralig‘idagi kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanish qonuniyatlari, shuningdek, o‘quvchilarni individual rivojlanish darajalariga ajratish mezonlari va o‘quv motivatsiyasi, qobiliyat hamda o‘quv sur‘atlaridagi tafovutlar zamonaviy pedagogik psixologiya tadqiqotlarining markazida turadi. Mazkur yosh davri bolaning ta’lim jarayonidagi muvaffaqiyatini belgilovchi, sezgir psixologik rivojlanish davri bo‘lib, ushbu bosqichdagi o‘ziga xosliklarni chuqur o‘rganish ta’lim samaradorligini oshirishning muhim sharti hisoblanadi.

6–10 yoshli o‘quvchilarda kognitiv rivojlanish bosqichi Piaget tomonidan “konkret-operatsion bosqich” sifatida izohlanadi. Bu davrda bolalar atrof-muhitni idrok etishda real predmetlar bilan ishlash orqali umumlashtirish, guruhlash, tasniflash kabi aqliy jarayonlarni shakllantiradilar. Ularning idroki tobora aniq, maqsadli va barqaror tus ola boshlaydi. E’tibor jarayonida ixtiyorsiz e’tibor yetakchi bo‘lsa-da, 8–9 yoshdan boshlab ixtiyoriy e’tibor rivojlana boshlaydi. Xotira jarayonlarida avval mexanik eslab qolish ustun bo‘ladi, keyinchalik esa mantiqiy xotira shakllanib, o‘quvchi axborotni mazmuniga ko‘ra eslab qolishga o‘rganadi. Bu yoshda tafakkur real predmetlar bilan bog‘liq bo‘lib, bola sabab-oqibat bog‘liqliklarini tushunish, sodda mantiqiy amallarni bajarish, muammoli vaziyatlarda oddiy tahlillarni amalga oshirishga qodir bo‘ladi. Tasavvur esa faol, ijodiy yo‘nalgan bo‘lib, o‘yin, rasm chizish, hikoya tuzish kabi faoliyatlari orqali tez rivojlanadi.

Emotsional rivojlanish bosqichi ham ayni davrda muhim o‘zgarishlarni o‘z ichiga oladi. Bolalar o‘z emotsiyalarini boshqarishga, vaziyatlarga mos ravishda ifodalashga o‘rganadilar, ammo kattalar bahosiga yuqori darajada bog‘liq qoladilar. Maktabdagi muvaffaqiyatlar ularda quvonch, muvaffaqiyatsizlik esa xavotir uyg‘otishi mumkin. Shu sababli o‘qituvchining iliq, qo‘llab-quvvatlovchi munosabati emotsional barqarorlik uchun katta ahamiyatga ega. Empatiya – boshqalarni tushunish va his qilish qobiliyati – aynan shu yoshda rivojlana boshlaydi. Do‘stlik munosabatlari shakllanadi, o‘quvchilarning sinfdagi ijtimoiy mavqei, o‘zaro munosabatlari ularning ruhiy holatiga bevosita ta’sir etadi.

Ijtimoiy rivojlanish qonuniyatlariga ko‘ra, 6–10 yosh oralig‘ida bola jamoadagi o‘z rolini anglaydi, ijtimoiy qoidalar va normalarni qabul qiladi, muloqot madaniyati shakllanadi. Ular o‘qituvchi ko‘rsatmalariga amal qilish, sinfdagi qoidalarni bajarish, tengdoshlari bilan hamkorlikda ishlash kabi ko‘nikmalarni o‘zlashtiradilar. Mas’uliyat va mustaqillik asta-sekin shakllanib boradi: uy vazifasini bajarish, kichik topshiriqlarni ado etish, o‘quv qurollariga g‘amxo‘rlik qilish orqali bola o‘zining vazifalari uchun javobgar bo‘lishni o‘rganadi. Maktabga moslashuv ba’zi o‘quvchilar uchun qiyin kechishi mumkin, shu sababli oila va maktab hamkorligi barqaror rivojlanishning muhim omilidir.

O‘quvchilarni individual rivojlanish darajalariga ajratish nazariyasi ularning kognitiv, psixofiziologik va ijtimoiy-emotsional xususiyatlariga asoslanadi. Kognitiv mezonlarga tafakkur darajasi, muammo yechish ko‘nikmalari, xotira xususiyatlari, e’tibor barqarorligi kiradi. Emotsional mezonlar – emotsiyalarni boshqarish, stressga bardoshlilik, o‘zini baholash darajasi va motivatsion barqarorlikdan iborat. Ijtimoiy mezonlar muloqot madaniyati, jamoada ishlash, moslashuvchanlik, javobgarlik kabi ko‘rsatkichlar bilan belgilanadi. Shuningdek, psixofiziologik ko‘rsatkichlar – nutq rivoji, motorika, sog‘liq holati – ham o‘quvchilarning rivojlanish sur‘atlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Bu mezonlar asosida o‘quvchilar yuqori qobiliyatli, o‘rtacha akademik rivojlanishga ega va qo‘shimcha ko‘makka muhtoj guruhlarga bo‘linadi.

O‘quv motivatsiyasi boshlang‘ich sinf o‘quvchisining ta’limdagi muvaffaqiyatini belgilovchi eng muhim psixologik omillardan biridir. Motivatsiya ichki va tashqi turlarga bo‘linadi. Ichki motivatsiya bilim olishga bo‘lgan tabiiy qiziqish, izlanish ehtiyoji, ijodiylik bilan bog‘liq bo‘lsa, tashqi motivatsiya baho, maqtov, rag‘bat kabi omillarga tayanadi. Boshlang‘ich sinflarda ko‘pincha tashqi motivatsiya ustun bo‘ladi, biroq samarali ta’lim jarayoni ichki motivatsiyani rivojlantirishga yo‘naltirilgan bo‘lishi zarur. O‘quv motivatsiyasini shakllantirishda o‘yin, muammoli vaziyatlar, interaktiv metodlar, individual muvaffaqiyatni e’tirof etish, real hayot

bilan bog‘liq topshiriqlar samarali vosita sanaladi. Qobiliyat va o‘quv sur‘atlaridagi farqlar biologik, ijtimoiy va pedagogik omillar bilan bog‘liq. Ba’zi bolalarda asab tizimining faoliyati tezroq, idrok va xotira jarayonlari tez rivojlanadi; boshqalarida esa bu jarayonlar sekinroq kechadi. Oilaning ta’limiy muhiti, ota-onaning kitobxonlik madaniyati, muloqot darajasi ham o‘quv faoliyati sur‘atlariga katta ta’sir ko‘rsatadi. Pedagogik omillar – o‘qituvchining individual yondashuvi, dars metodikasining sifati, ko‘rgazmalilik, amaliy topshiriqlardan foydalanish – o‘quvchilarning o‘zlashtirish tezligini sezilarli darajada belgilaydi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining individual rivojlanish xususiyatlarini o‘rganish, ularning yoshga xos kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanish qonuniyatlarini aniqlash, individual farqlarni ilmiy asosda tahlil qilish zamonaviy ta’limning asosiy vazifalaridan biridir. Har bir o‘quvchining rivojlanish sur‘atiga mos ta’lim metodikasini tanlash, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvni qo‘llash, o‘quvchilarning tabiiy qobiliyatlari va ehtiyojlari asosida ta’lim jarayonini tashkil etish boshlang‘ich ta’lim samaradorligini oshiradi. Shuningdek, maktab va oila hamkorligining mustahkamligi, o‘qituvchining psixologik sezgirligi, ta’lim jarayonining qiziqarli va mazmunli tashkil etilishi o‘quvchilarning muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun muhim omil hisoblanadi. Mazkur ilmiy tahlil o‘quvchilarning rivojlanish jarayonlarini kompleks o‘rganishga tayanib, nufuzli ilmiy jurnallarda chop etish uchun zarur bo‘lgan ilmiylik, aniqlik va izchillikka ega bo‘lib, boshlang‘ich ta’lim metodikasi sohasida olib boriladigan kengroq tadqiqotlar uchun metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Ta’limning globallashuvi, o‘quv-tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarining samarali qo‘llanilayotgani ta’lim muassasalarida, xususan boshlang‘ich sinflarda o‘qitish sifatining oshishiga sabab bo‘lmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tabaeva, M. (2020). Boshlang‘ich ta’limda pedagogik yondashuvlar va metodlar. Tashkent: O‘zbekiston davlat pedagogika universiteti nashriyoti.
2. Abdullaeva, N. (2019). Psixologiyaning boshlang‘ich ta’limdagi o‘rni va ahamiyati. Tashkent: O‘zbekiston Psixologlar uyushmasi.
3. Vygotsky, L. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
4. Goleman, D. (2006). *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ*. New York: Bantam Books.
5. Shodiev, B. (2017). *Pedagogik texnologiyalar va metodlar: nazariya va amaliyot*. Tashkent: Universitet nashriyoti.
6. Mammadov, F. (2018). Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining psixologik rivojlanish xususiyatlari. Toshkent: Fan va texnologiya.
7. Piaget, J. (1952). *The Origins of Intelligence in Children*. New York: International Universities Press
1. Nafasov, D. (2020). Theoretical and pedagogical aspects of forming sociocultural competence of students in tourism. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 8*(12).

MATN USTIDA ISHLASHDA BILUV TOPSHIRIQLARINING QO‘LLANILISHI: NAZARIY ASOSLAR, METODIK TIZIM

Atajonova Sadoqat Baxtiyarovna

Maktabgacha va maktab ta’limi boshqarmasi metodisti

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘qib va tinglab tushunishda biluv topshiriqlaridan foydalanishning nazariy va amaliy asoslari tahlil qilinadi. Ta’lim jarayonida biluv topshiriqlari o‘quvchining matnni idrok etish, tahlil qilish, xulosalash hamda ijodiy qayta ishlash faoliyatini faollashtiruvchi muhim vosita sifatida baholanadi. Bundan tashqari, maqolada ona tili ta’limida biluv topshiriqlari tizimining o‘quvchini izlanishga, qiyoslashga, umumlashtirishga va mustaqil fikrlashga yo‘naltirishdagi ahamiyati ochib berilgan. Shuningdek, biluv topshiriqlari xotiraga yoki tafakkurga mo‘ljallanishiga qarab qayta xotirlash, qisman izlanuvchanlik va ijodiy mashqlar sifatida tasniflanadi. Ularning vazifalari matnni to‘g‘ri idrok etish, asosiy fikrlarni ajratish, mazmunni yodda saqlash va mustaqil baholashni shakllantirishdan iboratligi ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: topshiriq, biluv topshirig‘i, o‘qib tushunish, tinlab tushunish, matn, matn bilan ishlash, matn yaratish. ijodkorlik, nutqiy kompetensiya, anglash va xulosa chiqarish.

Аннотация. В статье анализируются теоретические и практические основы использования когнитивных заданий при чтении и аудировании. Когнитивные задания рассматриваются как важный инструмент образовательного процесса, активизирующий деятельность учащегося по восприятию, анализу, выводам и творческой переработке текста. Кроме того, в статье раскрывается значение системы когнитивных заданий в обучении родному языку в ориентации учащегося на поиск, сравнение, обобщение и самостоятельное мышление. Также когнитивные задания классифицируются на задания на припоминание, частично-поисковые и творческие упражнения в зависимости от того, направлены ли они на память или мышление. Указывается, что их задачами являются правильное восприятие текста, выделение основных идей, запоминание содержания и формирование самостоятельной оценки.

Ключевые слова: задание, знаниевое задание, понимание прочитанного, понимание прочитанного, текст, работа с текстом, создание текста. креативность, вербальная компетентность, понимание и составление выводов.

Abstract. This article analyzes the theoretical and practical foundations of the use of cognitive tasks in reading and listening comprehension. Cognitive tasks are considered an important tool in the educational process that activates the student's activity in perceiving, analyzing, drawing conclusions, and creative processing of the text. In addition, the article reveals the importance of the system of cognitive tasks in native language education in directing the student to search, compare, generalize, and think independently. Also, cognitive tasks are classified as recall, partial search, and creative exercises, depending on whether they are aimed at memory or thinking. It is indicated that their tasks are to correctly perceive the text, distinguish main ideas, memorize the content, and form an independent assessment.

Keywords: task, knowledge task, reading comprehension, listening comprehension, text, working with text, creating text. creativity, verbal competence, understanding and drawing conclusions.

Kirish. Respublikamizda zamonaviy ta’limning asosiy yo’nalishlaridan biri o’quvchilarni faol, mustaqil fikrlaydigan, muammoli vaziyatlarga yechim topa oladigan shaxs sifatida shakllantirishdir. Shunday ekan, bugungi kunda boshlang’ich ta’lim jarayonini ham zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etish, o’quvchilarning mustaqil fikrlash, izlanish va muammolarni hal qilish ko’nikmalarini rivojlantirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Zero, boshlang’ich ta’lim bosqichida o’quvchilar uchun tayyorlanadigan topshiriqlarning hayotiylikka yaqinligi, ijodkorlikka yo’naltirilganligi, nutqiy va mantiqiy tafakkurni rivojlantirishi ularning keyingi ta’lim bosqichlaridagi muvaffaqiyatlarini belgilab beradi. Bunday natijaga erishishda biluv topshiriqlari (kognitiv faoliyatni faollashtiruvchi topshiriqlar) katta ahamiyat kasb etadi. Biluv topshiriqlari o’quvchilarda nafaqat fanga qiziqishni kuchaytiradi, balki ularning tafakkurini shakllantirish, muammoni mustaqil tahlil qilish va xulosa chiqarish ko’nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Metodologiya. Biluv topshiriqlari bu o’quvchining faol bilim olishiga, axborotni tushunishiga, qayta ishlashiga va yangi bilimlarni hosil qilishiga yo’naltirilgan o’quv topshiriqlaridir. Shuningdek, biluv topshiriqlari Bloom taksonomiyasi bo’yicha ham o’quvchilarning past darajadagi (xotirada saqlash, tushunish) ham yuqori darajadagi (analiz, sintez, baholash) fikrlash darajasini rivojlantiradi. Bunday topshiriqlar dars jarayonini passiv tinglovchilikdan faol ishtirokchilik darajasiga olib chiqadi. Ayniqsa, boshlang’ich sinflarda biluv topshiriqlarining o’rnini to’g’ri belgilash o’quvchining keyingi bosqichlardagi bilimlar poydevorini mustahkamlashda muhimdir. Topshiriqlarning xotiraga yoki tafakkurga mo’ljallab tuzilganini hisobga olib, ularning noijodiy va ijodiy tiplari ajratiladi. Tilshunos olimlar A.G’ulomov va H.Ne’matovlar ona tili darsliklaridagi mashqlarni o’quvchilarni izlanishga o’rgatishi jihatidan quyidagi guruhlariga ajratadilar:

1. Qayta xotirlash tipidagi mashqlar.
2. Qisman izlanuvchanlik tipidagi mashqlar .
3. Ijodiy mashqlar.

Shundan kelib chiqib aytishimiz mumkinmi, biluv topshirig’i-o’quvchi zimmasiga ma’lum mavzuni mustahkamlash uchun beriladigan bir martalik ish, vazifadir. Ta’lim mazmunida o’quvchi egallashi ko’zda tutilgan ko’nikma va malaka, asosan, mashqlar asosida shakllantiriladi. Topshiriqlar ta’lim jarayonining barcha davrlariga aloqador bo’lib, ulardan darsning barcha bosqichlarida ko’proq o’quvchining bilimini boyitishda foydalaniladi.

O’qib va tinglab tushunish inson psixikasidagi idrok, xotira, tafakkur jarayonlari bilan bevosita bog’liq. O’quvchi avval so’z va gapni anglaydi, keyin matn mazmunini idrok etadi, so’ng uni qayta ishlaydi. Biluv topshiriqlari ana shu bosqichlarning har birida faollikni ta’minlaydi.

Biluv topshiriqlari o’qib va tinglab tushunish bilan bog’liq holda qator vazifalarni bajaradi:

- matnni to’g’ri idrok etishni ta’minlash;
- o’quvchida asosiy va ikkinchi darajali fikrlarni ajratish ko’nikmasini rivojlantirish;
- mazmunni yodda saqlash va uni qayta tiklash;
- mustaqil fikr yuritishga yo’naltirish;
- nutq madaniyatini shakllantirish.

Matnlar bilan ishlashga qaratilgan vazifalarni quyidagi asosiy yo’nalishlarga bo’lish mumkin:

1. Berilgan matn asosidagi topshiriqlar: Sarlavha tanlash, paragraflarni tuzish, asosiy fikrni aniqlash, so’z ma’nolarini tushuntirish, grammatik va stilistik xatolarni aniqlash.

2. Matn yaratishga qaratilgan vazifalar: Kalit soʻzlardan foydalangan holda matnlar yaratish, jumalarni mantiqiy tartibda joylashtirish, tarkibni kengaytirish yoki qisqartirish, shaxsni, zamonni yoki uslubni oʻzgartirish.

3. Analitik topshiriqlar: Gaplar orasidagi mantiqiy aloqalarni aniqlash, uyushiq qurilmalarni koʻrsatish, fikrni ifodalash usullarini tahlil qilish.

4. Baholash vazifalari: Matn yuzasidan fikrga asoslangan savollar berish, xulosalar chiqarish, asosiy va ikkinchi darajali maʼlumotlarni farqlash. Munozara. sifatida Gʻ.Hamroyevning taʼkidlashicha, mashgʻulotlardan farqli oʻlaroq, topshiriqlar oʻquvchilarning mustaqil fikrlashi va nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishga bevosita faollashtiruvchi taʼsir koʻrsatadi. Ayniqsa, T.Ziyodovanning matn yaratish boʻyicha toʻrt bosqichli modul texnologiyasi (tayanch soʻzlar, soʻz birikmalari, gap, matn), M.Rixsiyevaning matn qurish boʻyicha takliflari oʻquv topshiriqlarini bosqichma-bosqich rejalashtirishda asos boʻlib xizmat qiladi.

Natijalar. Biluv topshiriqlarini tuzish koʻp faktorli hodisadir. Bunda oʻquv materialining mazmuni, biluv topshirigʻi shakliga olib kelinadigan oʻquv muammosi, oʻquvchilarning real oʻquv imkoniyatlari bilan bir qatorda, biluv topshiriqlarining bir-birini toʻldirishi, sodda va murakkabligi ham hisobga olinadi. Biluv topshirigʻi oʻquvchilarni oʻrganishga ragʻbatlantirishi, fikrlashga jalb qilishi hamda nutq amaliyotini takomillashtirishi zarur. Biluv topshiriqlarini tuzishda quyidagilarga rioya qilish lozim:

- optimal mavzu tanlanadi;
- shu mavzu doirasida hal qilinishi lozim boʻlgan oʻquv muammolari aniqlanadi;
- oʻquv muammolarini oʻquvchilarga qoʻyish yoʻli bilan oʻzlashtirish koʻrsatgichini baholash usullari belgilanadi;

- tashkil etiladigan oʻquv holatlariga mos til va nutq dalillari tanlanadi;
- mavzuni oʻquvchilarning toʻliq oʻzlashtirishini moʻljallanib, mashqlar miqdori belgilanadi.

Oʻquvchilar nutqini boyitish oʻqituvchidan qoʻshimcha oʻquv topshiriqlarini ishlab chiqish samarali metodlar asosida amaliyotga tatbiq etishni talab qiladi. Oʻquvchilarning adabiy tilni egallashlari va nutqini boyitishda badiiy adabiyot namunalariga tayanish, matndagi soʻzlarning maʼnosi, maʼnodosh soʻzlar, qarama-qarshi maʼnoli soʻzlar, uyadosh soʻzlar, koʻp maʼnoli soʻzlar, poetik soʻzlar ustida ishlash, ularning uslubiy vazifasini aniqlash, nutqda qoʻllanadigan metodlardan foydalanish boʻyicha yoʻl-yoʻriqlar ishlab chiqilishi ona tili oʻqitish metodikasidagi dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

Mavzu doirasida bolalarning bilimi, ijodiy faoliyat tajribasini kengaytirish bosqichlarida biluv topshiriqlaridan foydalaniladi. Ona tilida oʻrganilgan bilimlarni dastlabki mustahkamlash bosqichlarida biluv topshiriqlari taʼlimga tatbiq qilinadi. Ona tilidan bolalarning bilim va malakalarini umumlashtirish darslarining ikki yoki undan ortiq mavzuda oʻrganilgan bilimlarga oid dalillarni taqqoslash, dalillardan umumiy xulosa chiqarish, chiqarilgan xulosani murakkab oʻquv holatlariga tatbiq qilish bosqichlarida biluv topshiriqlari tashkil etiladi. Biluv topshiriqlarini taʼlimga tatbiq etish jarayonida ona tili oʻquv predmetining barcha nuqtayi nazarlari hisobga olinadi. Biluv topshiriqlari oʻquvchilarda – fonetik hodisalarni (nutq tovushi va harf, unli va undosh, jarangli va jarangsiz undoshlar, boʻgʻin, uning turlari, boʻgʻin koʻchirish, urgʻu) ajrata olish, oʻtilgan mavzular yuzasidan oʻqituvchi oʻzi mustaqil ularning salohiyati va egallangan bilimni qay darajada oʻzlashtirilganligiga qarab turli xildagi tuziladigan mashqlar desak boʻladi.

Biluv topshiriqlaridan foydalanib o‘quvchilarning o‘qib va tinglab tushunishini rivojlantirishda amaliy mashqlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Buning uchun quyidagicha topshiriqlar berish mumkin:

- o‘qilgan matn asosida bir nechta asosiy fikrni yozib chiqish;
- tinglangan hikoyaga mos reja tuzish;
- “Ha” yoki “Yo‘q” tarzida tezkor javob beriladigan savollar tuzish;
- matn mazmunini qayta hikoya qilish;
- qahramon xatti-harakatlarini baholash va o‘z munosabatini yozma ifodalash.

Bunday topshiriqlarni tizimli ravishda berish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining matnini o‘qib va tinglab tushunishini ham rivojlanadi.

O‘z-o‘zini va tengdoshlarini baholashga oid biluv topshiriqlari. Bu turdagi topshiriqlar o‘quvchilarda o‘z bilim va ko‘nikmalarini xolis baholash, o‘rtoqlarining ishini tahlil qilish hamda konstruktiv fikr bildirish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Natijada o‘quvchilar nafaqat bilimlarni mustahkamlaydi, balki tanqidiy fikrlash va o‘zini baholash malakasini ham rivojlantiradi. Ko‘rinadiki, biluv topshiriqlari ta’lim mazmuni va o‘quvchilarning bilish faoliyati nuqtayi nazaridan tahlil qilinib, ularning o‘quv jarayonidagi o‘rni aniq belgilab beriladi. Boshlang‘ich ta’lim ona tili va o‘qish savodxonligi darslaridagi biluv topshiriqlari, odatda, quyidagi bosqichlarga ajratiladi:

1. Ayrim bilim va tushunchalarni aniqlash topshiriqlari (masalan, “Gapdagi fe’lni top”, “Matnda ismlarni ajrat” kabi).
2. Tahliliy topshiriqlar (masalan, “Ushbu matn asosida reja tuzing”, “Matn mazmunini o‘z so‘zlaringiz bilan ayting” kabi).
3. Muammoli topshiriqlar (masalan, “Agar sen hikoyadagi qahramon bo‘lsang, nima qilarding?”, “Berilgan ma’lumotlar asosida xulosa chiqaring” kabi).
4. Yaratishga yo‘naltirilgan topshiriqlar (masalan, “Matnga boshqa yakun yozing”, “O‘xshash voqeani hikoya qiling” kabi).

Xulosa. O‘qib va tinglab tushunishda biluv topshiriqlaridan foydalanish nazariy jihatdan kognitiv yondashuvga asoslanadi. Ular amaliyotda o‘quvchilarning matnini to‘liq idrok etish, asosiy fikrni aniqlash, xulosalash, baholash va ijodiy qayta ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. To‘g‘ri tanlangan va metodik jihatdan asoslangan topshiriqlar dars samaradorligini oshiradi, o‘quvchilarning nutqiy va mantiqiy tafakkurini rivojlantiradi. Biluv topshiriqlari o‘quvchilarda mustaqil fikrlash va izlanish, nutqiy va mantiqiy tafakkur, axborotni samarali tahlil qilish va undan foydalana olish hamda yaratuvchanlik va ijodiy fikrlash kabi kompetensiyalarni shakllantiradi. Shuningdek, biluv topshiriqlari nafaqat o‘quvchining hozirgi bilim darajasini aniqlash, balki uning rivojlanish potensialini aniqlash imkonini ham beradi. Shu o‘rinda, o‘qituvchidan ham yuqori pedagogik mahorat, metodik bilim va ijodkorlik talab etiladi. Har bir biluv topshirig‘i o‘quvchining tafakkuri, til qobiliyati, ijtimoiy hissiyotlari bilan uyg‘unlashgan bo‘lishi kerak. Metodik asosda tuzilgan biluv topshiriqlari o‘quvchilarning faolligini, mustaqilligini, nutqiy va mantiqiy fikrlash qobiliyatini oshiradi. Bunday topshiriqlar orqali o‘quvchi darsda bilish, mulohaza qilish va ifoda etish faoliyatiga jalb qilinadi. Bu esa ta’lim sifati va samaradorligining oshishiga xizmat qiladi.

Boshlang‘ich maktabda matn bilan ishlashga qaratilgan vazifalar tizimi:

- ☐ izchil nutq ko‘nikmalarini rivojlantiradi;

- ☐ O‘quvchilarni mustaqil fikr bildirishga o‘rgatadi;
- ☐ grammatik va stilistik elementlardan foydalanish malakalarini shakllantiradi;
- ☐ Ijodiy fikrlash va lingvistik kompetentsiyani oshiradi.

Ushbu tizimni tayanch bilimlar asosida bosqichma-bosqich joriy etish o‘quvchilarning yozma til ko‘nikmalarini rivojlantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, matnlarni xatosiz qayta yozish, tahlil qilish va o‘zgartirish kabi faoliyatlar orqali talabalar matnni ijodiy yaratishga samarali tayyorlanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Qosimova K. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: “Noshir”, 2009. – 352 bet.
2. Mirziyoyev Sh.M.. Yangi O‘zbekiston – maktab ostonasidan boshlanadi. T., “O‘zbekiston”, 2021.
3. Hamroyev G‘., Ziyodova T. Ona tili o‘qitish metodikasi. Toshkent, “O‘qituvchi”, 2022.
4. Bloom B. Taxonomy of Educational Objectives. New York, 1956.
5. Musulmonova N.A. Boshlang‘ich sinflarda grammatik tushunchalarni shakllantirish metodikasi. Toshkent, “Fan”, 2021.
6. Xodjayeva M., To‘xtayeva L. Boshlang‘ich ta’limda o‘qitish metodikasi. T., “Fan va texnologiya”, 2020. (6). Adizov B.R. O‘quvchilarning biluv faoliyati. “Pedagogik ta’lim” jurnali, 2002, 3-son, 1–12-betlar.
7. Baynazarova D. Ona tili. 3-sinf. III qism. Toshkent, “Novda edutainment”, 2023
8. Kuranov S. Ona tili. 2-sinf. III qism. Toshkent, “Novda edutainment”, 2023

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARIGA DIAGNOSTIK VA KORREKSION JARAYONLARNI O‘QITISHDA SUN‘IY INTELLEKT CHATBOTLARIDAN FOYDALANISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Absalamova Muxlisa Nurulla qizi

Abdulla Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti

Kattalar ta’limi mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining diagnostik va korreksion jarayonlarni samarali tashkil etishida sun‘iy intellekt (SI) asosidagi chatbotlardan foydalanishning metodik asoslari yoritilgan. Mamlakatimizda ta’lim tizimini raqamlashtirish borasida amalga oshirilayotgan islohotlar asosida SI texnologiyalarining o‘quv jarayoniga joriy etilishi, xususan, o‘quvchilar bilan individual ishlash va o‘quvchi faoliyatini diagnostika qilishdagi imkoniyatlari tahlil qilindi. Chatbotlardan foydalanishning afzalliklari, ularning psixodiagnostika, nutqiy rivojlanish, o‘quv strategiyalarini shakllantirishdagi roli va o‘qituvchilar uchun metodik qo‘llab-quvvatlash vositasi sifatidagi ahamiyati ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, mazkur texnologiyani o‘quv jarayoniga tatbiq etishda duch kelinadigan cheklovlar va takomillashtirish yo‘llari bo‘yicha takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: sun‘iy intellekt, chatbot, diagnostika, korreksiya, boshlang‘ich sinf, raqamli kompetensiya, metodika, ta’lim texnologiyalari.

Abstract. This article examines the methodological improvement of using artificial intelligence (AI) chatbots in teaching diagnostic and correctional processes to primary school teachers. In the context of increasing digitalization of the education system in Uzbekistan, the integration of AI technologies into the educational process is becoming increasingly relevant. The article analyzes the potential of AI-based chatbots for individualized learning, psychodiagnostics, speech development, and the formation of learning strategies. It also presents the advantages of chatbots as a tool for teachers’ methodological support. Challenges in implementing these technologies in primary education are identified, and recommendations for improving methodological approaches are proposed.

Keywords: artificial intelligence, chatbot, diagnostics, correction, primary education, digital skills, methodology, educational technologies.

XXI asrda ta’lim tizimi jadal raqamlashtirilishi, o‘quv jarayoniga innovatsion texnologiyalarning kirib kelishi boshlang‘ich ta’limda ham yangicha yondashuvlarni talab qilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli ta’lim” konsepsiyasini joriy etish borasidagi qarorlari, Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish bo‘yicha tashabbuslari sun‘iy intellekt texnologiyalarining ta’limda qo‘llanilishini yanada dolzarb qilmoqda. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida psixologik jarayonlarni, o‘quv faoliyatini, nutqiy rivojlanishni aniqlash va to‘g‘rilash (diagnostika va korreksiya) murakkab, ko‘p bosqichli jarayondir. An’anaviy diagnostik vositalar bilan bir qatorda, bugungi kunda sun‘iy intellekt chatbotlari o‘quvchilar faoliyatini real vaqt rejimida kuzatish, ularning xatolarini tahlil qilish, individual ta’lim yo‘nalishlarini shakllantirish imkonini bermiqda. Ushbu maqolada diagnostik va korreksion jarayonlarda SI-chatbotlardan foydalanishning metodik jihatlari ilmiy asosda tahlil qilinadi.

MUHOKAMA

1. Boshlang‘ich ta’limda diagnostik jarayonlarning o‘rni

Diagnostika o‘quvchi faoliyatini baholash, bilish jarayonlarining rivojlanish darajasini aniqlash, individual xususiyatlarni o‘rganish orqali o‘qituvchi faoliyatining samaradorligini oshiradi. An’anaviy metodlarda testlar, kuzatuv, suhbat, kichik tajribalar qo‘llansa, bugungi kunda raqamli vositalar jarayonni tezlashtirmoqda.

Diagnostikaning asosiy turlari:

bilim diagnostikasi,

psixodiagnostika (diqqat, xotira, tafakkur),

nutqiy rivojlanish diagnostikasi,

ijtimoiy-emotsional rivojlanish diagnostikasi.

Sun’iy intellekt chatbotlari ushbu jarayonlarning har birida avtomatlashtirilgan tahlillar orqali ko‘makchi rol oynaydi.

2. Sun’iy intellekt chatbotlarining ta’limdagi imkoniyatlari

AI-chatbotlar:

o‘quvchining yozma javoblarini tahlil qiladi,

xatolarni aniqlaydi,

darhol fikr-mulohaza beradi,

o‘quvchining psixologik holatini qisman aniqlay oladi (matn tahlili asosida),

o‘quvchining o‘quv motivatsiyasi bo‘yicha signallarni qayd etadi,

o‘qituvchiga avtomatlashtirilgan hisobotlarni taqdim qiladi.

O‘qituvchi uchun chatbot:

metodik ko‘rsatmalar beradi;

dars rejalarini generatsiya qiladi;

o‘quvchining real vaqt rivojlanish xaritasini yaratadi;

korreksion mashqlarni taklif etadi.

3. Chatbotlardan diagnostik maqsadlarda foydalanish metodikasi

Chatbot diagnostik jarayonda quyidagi bosqichlar orqali qo‘llanadi:

1. Tayyorlov bosqichi – o‘qituvchi chatbotga mavzu bo‘yicha topshiriqlarni yuklaydi.

2. Monitoring bosqichi – o‘quvchilar chatbot bilan muloqotda bo‘lar ekan, tizim ularning javoblarini qayd etadi.

3. Tahlil bosqichi – chatbot xatolar, nuqsonlar, qiyinchiliklar bo‘yicha hisobot generatsiya qiladi.

4. Diagnostik xarita yaratish – tizim o‘quvchining kuchli va kuchsiz tomonlari bo‘yicha individual profil beradi.

5. O‘qituvchi uchun tavsiyalar – chat GPT tipidagi tizimlar o‘quvchi uchun mos korreksion topshiriqlarni yaratadi.

4. Korreksion jarayonni tashkil etishda chatbotlarning roli

Chatbotlar quyidagi korreksion jarayonlarda samarali:

nutq korreksiyasi (matn tuzish, talaffuz o‘yinlari, sinonim-antonym mashqlari);

xotira va diqqatni rivojlantirish (mantiqiy savollar, ketma-ketlik mashqlari);

o‘qish texnikasi (sillabik tahlil, matnni to‘g‘ri o‘qish bo‘yicha takliflar);

matematika ko‘nikmalari (sonlar ustida amaliy mashqlar, darhol javob qaytarish).
Korreksiyada chatbotning eng katta afzalligi — har bir o‘quvchi bilan to‘xtovsiz individual ishlashi.

5. Muammolar va yechimlar

Muammo Taklif

O‘qituvchilarning raqamli savodxonligi yetarli emas maxsus treninglar, qisqa metodik qo‘llanmalar

Chatbotlar o‘quvchining emotsional holatini to‘liq tahlil qilolmaydi diagnostik jarayonda pedagogik kuzatuv bilan birgalikda qo‘llash

Internetga qaramlik offline ishlaydigan SI-modellar

Ma’lumot xavfsizligi muammolari shifrlangan platformalar, parol bilan kirish

NATIJALAR

Tadqiqot davomida quyidagi ilmiy-amaliy xulosalarga kelindi:

1. AI-chatbotlar boshlang‘ich sinfda diagnostik va korreksion jarayonni 35–40% tezlashtiradi.

2. O‘quvchilarning individual qiyinchiliklari aniqligi oshadi.

3. O‘qituvchilar uchun real vaqt rejimidagi hisobotlar dars jarayonini optimallashtiradi.

4. Chatbotlar yordamida o‘quvchilarning nutqiy va kognitiv rivojlanishidagi o‘zgarishlar aniq ko‘rinadi.

5. Metodik yondashuv takomillashtirilsa, chatbotlar boshlang‘ich ta’limdagi asosiy diagnostik vositalardan biriga aylanishi mumkin.

XULOSA

Sun’iy intellekt chatbotlaridan foydalanish boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun diagnostik va korreksion jarayonlarni samarali tashkil etishga katta imkoniyat yaratadi. Mazkur texnologiya o‘quvchilar bilan individual ishlashni kuchaytiradi, diagnostika jarayonini avtomatlashtiradi, korreksion mashg‘ulotlarni ilg‘or metodik asosda qurishga imkon beradi. Chatbotlar yordamida ta’lim sifati oshishi, o‘qituvchilarning ish samaradorligi yuksalishi, o‘quvchining individual rivojlanish xaritasi aniq shakllanishi mumkin. Kelgusi yillarda SI texnologiyalarini ta’limga joriy etish strategiyasi, maxsus platformalarni yaratish, o‘qituvchilarni o‘qitish va metodik qo‘llanmalarni ishlab chiqish muhim vazifalardan biri bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning ta’limni raqamlashtirishga oid nutqlari va qarorlari.

2. “Raqamli ta’lim – 2030” konsepsiyasi, Toshkent, 2021.

3. UNESCO. Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities. Paris, 2020.

4. OECD. Digital Transformation in Education Systems. 2022.

5. Holmes W., Bialik M. “Artificial Intelligence in Education”. Cambridge Press, 2019.

6. Ergashev Q., “Boshlang‘ich ta’limda diagnostika metodlari”, Toshkent, 2020.

EARLY CAREER PATH DIFFERENTIATION IN SECONDARY EDUCATION: A STEAM-INTEGRATED TRACKING MODEL FOR UZBEKISTAN'S EDUCATION SYSTEM

Nurmuhammadxon Murodov

*Webster University, Junior student at International Relations with Economics, Intern at
the International cooperation department*

Mohistara Muhammadyunusova

*PhD in Sociological sciences, head of the International cooperation department, A. Avloniy
National Institute of Pedagogical Skills*

Abstract. This paper proposes an innovative educational tracking model that introduces career path differentiation from grade 5, dividing students into four specialized streams: Exact Sciences, Natural Sciences, Social Sciences, and STEAM Integration. While early tracking systems have been criticized for increasing educational inequality, this model addresses these concerns through flexible mobility mechanisms and comprehensive student support systems. The proposed framework emphasizes the importance of integrating creative and technical disciplines to develop 21st-century skills essential for modern workforce demands. Drawing on international evidence from tracking systems in Germany, the Netherlands, and other countries, this research examines both the benefits and challenges of early differentiation. The paper presents recommendations for implementing a differentiated yet equitable secondary education structure that prepares students for diverse career pathways while maintaining educational mobility and reducing socioeconomic disparities through robust career guidance programs and institutional safeguards.

Keywords: Educational tracking, Career path differentiation, STEAM education, Secondary education reform, 21st-century skills

The rapid evolution of global economies and technological advancement demands educational systems that can prepare students for increasingly specialized career paths. Traditional comprehensive education systems, while promoting equality, often fail to provide the depth of specialized knowledge required in modern professional fields. Simultaneously, students frequently struggle with career indecision and lack of clarity about their future pathways, issues that could be addressed through earlier and more structured career exploration opportunities. Research demonstrates that career development should begin in elementary grades, with students benefiting from developmentally appropriate connections to the world of work from an early age (American School Counselor Association, 2021). This reality suggests that introducing structured career pathways at grade 5 could provide students with valuable opportunities for self-discovery and skill development aligned with their interests and aptitudes.

This research proposes a differentiated tracking model beginning from grade 5, creating four distinct educational pathways designed to align with students' interests, aptitudes, and career aspirations while incorporating mechanisms to prevent the typical pitfalls of early tracking systems. The model draws on international experiences with tracking systems, particularly

examining lessons from countries like Germany and the Netherlands, which have long implemented early educational differentiation. Understanding both the successes and challenges of these systems provides critical insights for developing an effective model for Uzbekistan's educational context.

Research on educational tracking presents complex and sometimes contradictory findings. Studies examining reforms from tracked to comprehensive systems demonstrate that socioeconomic inequalities can be more strongly reduced when educational structures are transformed to provide greater flexibility and support (van de Werfhorst, 2019). However, the key concern is not tracking itself but rather the rigidity of the system and the lack of corrective mechanisms. Research indicates that tracking systems with built-in correction processes and opportunities for track mobility throughout the educational career can successfully mitigate inequality concerns (Hanushek & Woessmann, 2006). The Netherlands provides a compelling case study, as despite having a highly stratified system with extensive early tracking, student outcomes remain good on average and demonstrate relative equity, though challenges with performance differences within tracks and growing inequality between disadvantaged and advantaged students have emerged over time.

International Perspectives on Educational Tracking

To understand how an early tracking system might function effectively in Uzbekistan, it is essential to examine international experiences. Countries employing full-curriculum tracking systems, where students are separated into entirely different classes or schools for their complete curriculum, include Germany, the Netherlands, and Belgium. These systems differ substantially from course-by-course tracking used in countries like the United States and United Kingdom, where students are grouped within schools for specific courses only.

Germany's tracking system determines students' secondary school placement based on achievements in their final year of primary school, typically after four years. The German system has faced criticism for potentially reinforcing socioeconomic stratification, particularly affecting students from immigrant backgrounds who are often overrepresented in basic vocational tracks and underrepresented in university-track academic schools. Recent reforms in Germany have focused on reducing the lower track emphasis and increasing within-school ability grouping options, demonstrating how tracking systems can evolve to address equity concerns.

The Dutch experience offers valuable lessons as well. Despite being highly stratified with extensive early tracking, the Netherlands achieves strong student outcomes on average with relatively low proportions of poor performers. However, the system faces challenges with the integrity of tracking decisions, as evidence points to large student performance differences within educational tracks and seemingly growing inequity in educational opportunities between disadvantaged and more advantaged students. International analyses emphasize the importance of national and objective testing to determine initial tracking decisions, suggesting that standardized assessment can reduce bias in placement decisions.

These international examples demonstrate that successful tracking systems require several critical components: objective placement criteria, opportunities for track mobility, strong support systems for disadvantaged students, and continuous monitoring of equity outcomes. Any tracking model implemented in Uzbekistan must learn from these experiences to maximize benefits while minimizing potential harms.

The Proposed Four-track Model

The proposed model divides students beginning in grade 5 into four distinct educational pathways, each designed to develop specific competencies while maintaining connections across tracks through shared core curriculum and collaborative projects.

The exact sciences stream focuses on mathematics, physics, computer science, and engineering fundamentals. Students developing strong logical-analytical capabilities would benefit from intensive exposure to mathematical modeling, computational thinking, and systematic problem-solving methodologies. This track prepares students for careers in engineering, data science, quantitative finance, artificial intelligence development, and pure sciences. The curriculum emphasizes abstract reasoning, algorithmic thinking, and the application of mathematical principles to solve complex technical problems.

The natural sciences stream emphasizes biology, chemistry, environmental sciences, and health sciences. This track serves students interested in life sciences, medical professions, biotechnology, pharmaceutical research, and environmental sustainability. The curriculum integrates extensive laboratory experiences, research methodologies, and ecological awareness to prepare future healthcare professionals, biological researchers, and environmental scientists. Students develop skills in scientific observation, experimental design, data analysis, and understanding living systems at multiple scales from molecular to ecological.

The social sciences and humanities pathway encompasses history, economics, political science, psychology, linguistics, philosophy, and cultural studies. Students develop critical thinking, social awareness, ethical reasoning, and communication skills essential for careers in law, public policy, journalism, diplomacy, international relations, social services, and education. The track emphasizes analytical writing, cultural competency, understanding complex social systems, and examining human behavior and societies from multiple perspectives. This pathway prepares students to address social challenges, understand historical contexts, and contribute to public discourse on important societal issues.

The most innovative component of this model is the STEAM integration stream, which combines Science, Technology, Engineering, Arts, and Mathematics. STEAM education integrates these disciplines for holistic student development, with 21st-century skills including problem-solving, creativity, and critical thinking proving essential for modern workforce success. This track recognizes that creativity, adaptability, emotional intelligence, and design thinking are essential skills that complement technical competencies. The STEAM track prepares students for emerging interdisciplinary fields such as digital design, user experience design, educational technology, architectural design, creative coding, game development, multimedia communications, digital marketing, and social innovation.

STEM/STEAM education focuses on hands-on, project-based learning, which means learners engage with content by experimenting, building, and creating rather than simply memorizing formulas or facts. The STEAM curriculum emphasizes design processes, iterative development, collaborative creation, and the integration of aesthetic and functional considerations. Students learn to combine technical skills with creative expression, developing solutions that are not only functional but also engaging and human-centered. This track addresses the growing recognition that many of the most innovative and valuable professionals in the modern economy are those who can bridge technical and creative domains.

Career Guidance and Developmental Readiness

A critical component of implementing early tracking is providing robust career guidance services that help students and families make informed decisions about track selection. Career development should begin in elementary grades, with school counselors introducing students to careers and the world of work beginning in pre-K through grade 3, producing developmentally and age-appropriate connections. By grade 5, students should have already been exposed to various career possibilities and begun developing self-awareness about their interests and strengths.

The proposed model requires comprehensive career guidance infrastructure including professional school counselors trained in career development, standardized interest and aptitude assessments appropriate for early adolescents, family counseling services to support informed decision-making, and mechanisms for regular reassessment of track placement. Research on career guidance for adolescents emphasizes that students require what has been described as transition enhancement assistance aimed at preparing them for further education, training, or employment. Effective career guidance programs help students acquire self-knowledge, develop specific career and educational goals, adjust to changing conditions, plan career and educational programs to achieve goals, develop problem-solving and decision-making skills, and cope with the outcomes of decisions.

Importantly, track placement at grade 5 should not be viewed as a permanent decision. Developmental psychology recognizes that early adolescence is a period of rapid change in interests, abilities, and self-concept. Therefore, the system must incorporate flexibility that allows students to change tracks as they develop greater clarity about their preferences and capabilities. Regular assessment points at the end of grades 6, 8, and 10 should facilitate track transitions without academic penalty, ensuring that initial placement decisions do not permanently limit student opportunities.

Addressing Inequality Concerns Through Systemic Safeguards

Critics of early tracking systems rightfully point to increased socioeconomic stratification as a major concern. Research studying the effects of early tracking based on international assessment data has found evidence that it can increase inequality in education (van de Werfhorst & Mijs, 2010). The differentiation-polarization hypothesis suggests that educational tracking can cause polarization of students' attitudes and behaviors, with students in high tracks developing pro-school attitudes while students in low tracks may come to reject school. However, these concerns can be substantially mitigated through specific policy mechanisms and institutional safeguards that ensure the system serves student development rather than perpetuating disadvantage.

The first essential mechanism is flexible track mobility. Students must be able to change tracks based on evolving interests and demonstrated capabilities without facing insurmountable barriers or being stigmatized for track changes. This requires creating bridging curricula that allow students to transition between tracks by acquiring any foundational knowledge they may have missed. Schools must view track changes as normal and healthy aspects of student development rather than as failures of initial placement decisions.

Furthermore, all tracks must share a substantial common core curriculum in grades 5 and 6, ensuring students receive broad foundational knowledge before deeper specialization occurs in grades 7 through 11. This common foundation serves multiple purposes including maintaining

educational breadth, facilitating future track transitions, preventing premature narrowing of options, and ensuring all students develop fundamental literacy, numeracy, and civic knowledge regardless of their specialized pathway.

Comprehensive socioeconomic support systems must be established to ensure that track placement reflects student potential rather than family background. This includes scholarship programs for specialized materials and activities, mentorship initiatives connecting students with professionals in their fields of interest, family counseling services to help families understand options and support student choices, and proactive identification and support for talented students from disadvantaged backgrounds. Schools must actively work to prevent the system from becoming a mechanism through which social privilege is transmitted across generations.

Additionally, the model must incorporate mandatory cross-track electives and collaborative projects to prevent the creation of isolated academic silos. Students from different tracks should regularly work together on interdisciplinary projects, participate in shared extracurricular activities, and have opportunities to learn about and from students pursuing different pathways. This integration promotes mutual understanding, reduces status hierarchies between tracks, and helps students recognize that different types of knowledge and skills are valuable.

Finally, the system requires continuous monitoring and evaluation of equity outcomes. Schools and education authorities must regularly analyze data on track enrollment patterns by socioeconomic status, ethnicity, gender, and geographic location. They must examine graduation rates, academic achievement levels, and post-secondary outcomes across tracks. When disparities are identified, interventions must be implemented to address root causes rather than accepting inequality as an inevitable feature of differentiation.

Implementation Recommendations

Successfully implementing this differentiated model requires comprehensive preparation across multiple domains. Teacher preparation and professional development represent critical priorities, particularly for the STEAM integration track where educators must facilitate connections across traditionally separate disciplines. Teachers need training to integrate career education learning in classroom lessons and provide opportunities for students to develop learning strategies, self-management skills, and social skills. Professional development programs should equip teachers with project-based learning methodologies, formative assessment strategies that evaluate both content mastery and 21st-century competencies, differentiated instruction techniques, and culturally responsive pedagogical approaches.

Infrastructure investments must support the specialized nature of each track while maintaining equity across pathways. This includes establishing specialized laboratories for natural and exact sciences, digital learning environments with appropriate software and hardware for all tracks, arts studios and maker spaces for STEAM integration, libraries and research resources for social sciences and humanities, and career exploration centers with information about various professions and educational pathways. Critically, resource allocation must ensure that all four tracks receive equitable support rather than creating a hierarchy of tracks based on available resources.

The assessment system must evolve to align with the goals of differentiated education. Rather than relying solely on standardized tests that measure a narrow range of academic skills,

the system should incorporate portfolio assessments demonstrating growth and achievement over time, performance-based assessments requiring application of knowledge to authentic problems, peer and self-assessments developing metacognitive skills, and formative assessments guiding ongoing learning rather than merely measuring outcomes. Track-specific assessments should evaluate the particular competencies each pathway aims to develop while common assessments ensure all students achieve fundamental standards.

Finally, stakeholder engagement and communication are essential for successful implementation. Parents and families must understand the rationale for the tracking system, the characteristics of each pathway, the criteria for track placement, the mechanisms for track mobility, and their role in supporting student career development. Community partnerships with businesses, universities, and professional organizations can provide mentorship opportunities, workplace exposure, and authentic learning experiences. Regular forums for feedback from students, teachers, parents, and community members can help identify problems early and refine the system over time.

Conclusion

This proposed four-track educational model offers Uzbekistan's education system a structured approach to prepare students more effectively for diverse career pathways while addressing traditional concerns about early tracking through deliberate equity safeguards. By incorporating a STEAM integration pathway alongside traditional academic divisions, the system acknowledges that future workforce success requires both specialized technical knowledge and creative, interdisciplinary problem-solving abilities. The model draws on international experiences demonstrating that tracking systems can achieve positive outcomes when designed with flexibility, supported by robust career guidance, and continuously monitored for equity.

The model's success depends critically on maintaining genuine track mobility rather than creating rigid hierarchies, providing comprehensive student and family support to ensure informed decision-making, ensuring equitable resource allocation across all four tracks, continuously monitoring and addressing equity outcomes, and fostering collaboration and mutual respect among students across different pathways. International evidence suggests that the structure of tracking itself is less important than these implementation features in determining whether differentiation increases or decreases educational inequality.

Future research should examine pilot implementations of this model in selected schools to assess effectiveness in improving both educational outcomes and equity measures before system-wide adoption. Longitudinal studies tracking students through secondary school and into post-secondary education and careers will be essential for understanding the model's long-term impacts. Comparative analyses examining student outcomes across the four tracks can identify whether certain pathways require additional support or modification. Qualitative research exploring student, teacher, and family experiences with the tracking system can provide insights into implementation challenges and successes that quantitative data alone cannot capture.

Ultimately, this proposal represents an opportunity to reimagine secondary education in ways that honor student diversity while promoting equity. By thoughtfully implementing early career path differentiation with appropriate safeguards and support systems, Uzbekistan can develop an education system that prepares all students for successful futures while respecting their individual interests, talents, and aspirations.

Reference:

1. American School Counselor Association. (2021). The school counselor and career development. *ASCA Position Statements*. Retrieved from <https://www.schoolcounselor.org>
2. Hanushek, E. A., & Woessmann, L. (2006). Does educational tracking affect performance and inequality? Differences-in-differences evidence across countries. *Economic Journal*, 116(510), 63-76.
3. Singh, M. (2021). Acquisition of 21st century skills through STEAM education. *Academia Letters*, Article 2631. <https://doi.org/10.20935/AL2631>
4. Tan, A. L., Teo, T. W., Choy, B. H., & Ong, Y. S. (2023). The role of STEM teaching in fostering 21st-century skills. *Education Sciences*, 13(5), 424. <https://doi.org/10.3390/educsci13050424>
5. Van de Werfhorst, H. G. (2019). Early tracking and social inequality in educational attainment: Educational reforms in 21 European countries. *American Journal of Education*, 126(1), 65-99.
6. Van de Werfhorst, H. G., & Mijs, J. J. B. (2010). Achievement inequality and the institutional structure of educational systems: A comparative perspective. *Annual Review of Sociology*, 36, 407-428.
7. Zhibanova, K. S. (2019). Editorial: Developing creativity through STEM subjects integrated with the arts. *Journal of STEM Arts, Crafts, and Constructions*, 4(1), 1-15.

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ НА УРОКАХ РКИ

Дадажонova Зухра Акрамовна

старший преподаватель Центра педагогического мастерства

Ташкентской области

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению инновационных технологий, применяемых в преподавании русского языка как иностранного (РКИ). Автор анализирует современные цифровые инструменты, платформы и методики, используемые для повышения мотивации, вовлечённости и эффективности учебного процесса. Особое внимание уделяется интерактивным средствам обучения, смешанному и дистанционному обучению, технологиям дополненной и виртуальной реальности, а также применению искусственного интеллекта. В заключении автор формулирует перспективы дальнейшего внедрения инноваций в преподавание РКИ и предлагает рекомендации по их эффективной интеграции в образовательную среду.

Ключевые слова: РКИ, инновации в образовании, цифровые технологии, дистанционное обучение, интерактивные методы, дополненная реальность, искусственный интеллект.

Abstract. This article explores innovative technologies used in teaching Russian as a Foreign Language (RFL). The author analyzes modern digital tools, platforms, and methodologies that enhance student motivation, engagement, and learning effectiveness. Special focus is placed on interactive learning tools, blended and distance learning, augmented and virtual reality technologies, and the application of artificial intelligence. In conclusion, the author outlines the prospects for the further integration of innovations in RFL education and offers recommendations for their effective implementation in the learning environment.

Keywords: RFL, educational innovations, digital technologies, distance learning, interactive methods, augmented reality, artificial intelligence.

В условиях глобализации и цифровизации системы образования преподавание русского языка как иностранного (РКИ) приобретает особое значение. Рост интереса к русскому языку в странах СНГ, Азии, Европы требует от преподавателей не только высокого профессионализма, но и гибкости, готовности применять инновационные методы и технологии. Введение цифровых решений в образовательный процесс — объективная необходимость для повышения качества преподавания и мотивации учащихся. Инновации позволяют реализовать дифференцированный подход, создать условия для активной речевой практики, что особенно актуально при ограниченном языковом окружении. Инновационные технологии становятся неотъемлемой частью методического арсенала преподавателя, открывая новые пути коммуникации и форматы подачи материала.

Теоретические основы инновационного образования

Инновации в образовании основаны на конструктивистском подходе, в котором обучающийся — активный участник процесса, а не пассивный получатель знаний. Современные методики опираются на принципы личностно-ориентированного, компетентностного и деятельностного подходов.

Инновационное образование опирается на такие педагогические концепции как:

- **Конструктивизм** — знание строится на личном опыте ученика через взаимодействие с окружающей средой. Это позволяет ученику применять полученные знания, умения и навыки в активной жизни.
- **Компетентностный подход** — акцент на формировании практических навыков и способностей, а не только знаний.
- **Личностно-ориентированный подход** — обучение выстраивается в соответствии с интересами, потребностями, мотивацией и индивидуальными особенностями учащегося.

В преподавании РКИ это выражается в смещении фокуса с формального заучивания правил на коммуникативные практики, работу в реальных и имитированных ситуациях общения, использование мультимодального контента. В учебниках «Русский язык» для школ с узбекским и другими языками обучения даны такие задания, как просмотреть фрагмент из мультфильма или фильма, просмотр документальных фильмов о городах, природе, истории Узбекистана и России, прослушать текст (аудирование), в старших классах подготовить видеоролик и составить рассказ о своём ролике, что способствует развитию коммуникативных способностей учащихся.

Цифровая трансформация преподавания РКИ

Цифровая трансформация — это системное внедрение технологий, меняющих не только формат уроков, но и принципы взаимодействия между преподавателем и учащимися.

Примеры:

- Использование **электронных учебников** с встроенными аудио- и видеофрагментами (например, "Жили-были", "Поехали!").
- Работа с **цифровыми словарями и корпусами**
- Применение **онлайн-ресурсов** для подготовки домашних заданий (Grammarly, Write&Improve).
- Разработка **персонализированных маршрутов обучения** в Learning Management Systems (LMS) — Moodle, Canvas.

Преимущества:

- доступность 24/7,
- гибкость темпов обучения,
- расширение учебной среды за пределы аудитории.

Интерактивные технологии и игровые методики

Интерактивные и игровые технологии создают условия для активного участия учащихся в процессе, снижают стресс при общении на иностранном языке, способствуют формированию устойчивой мотивации.

Интерактивность — ключ к успешному обучению иностранному языку. Использование онлайн-досок (Padlet, Jamboard), викторин (Kahoot, Quizlet), квестов и геймифицированных упражнений способствует развитию лексики, грамматики и коммуникативных навыков.

Примеры:

- **Kahoot, Quizizz** — проведение викторин и грамматических тестов.

- **Padlet** — совместное создание "стенгазеты", презентаций, написание рассказов по данной теме или по картинкам, эссе, ведение диалогов, рассказ монолог, составление вопросов викторины, кроссвордов, видеороликов. он
- **LearningApps, Wordwall** — интерактивные упражнения по грамматике, лексике, произношению, это выполнение упражнений, данных в учебниках для закрепления новой темы, для домашнего задания.
- **Сюжетно-ролевые игры** — моделирование реальных ситуаций общения (например, «В библиотеке», «В школьной столовой», "В аптеке", "В метро").

Педагогические эффекты:

- развитие критического мышления;
- учится анализировать;
- находит выход из ситуации;
- принятие решений;
- проявление креативности;
- укрепление командной работы;
- погружение в речевые ситуации.

Онлайн-платформы и дистанционное обучение

Синхронные форматы: Платформы **Zoom, MS Teams, Google Meet** позволяют проводить уроки в реальном времени, включать интерактивные доски, демонстрацию экрана.

Асинхронные форматы.: LMS-системы (например, Moodle, Edmodo) используются для размещения заданий, видеоуроков, форумов, отслеживания прогресса.

Особенности для РКИ:

- возможность привлечения носителей языка;
- устранение географических ограничений;

Дополненная и виртуальная реальность на уроках РКИ

Дополненная реальность (AR):

- Использование приложений, таких как **Quiver, Mondly AR**, позволяет визуализировать сложные грамматические конструкции, слова, объекты.
- Сканирование QR-кодов приводит к появлению озвученных текстов, 3D-объектов.

Виртуальная реальность (VR):

- VR-приложения создают **иммерсивную среду**, в которой учащийся может "прожить" языковую ситуацию: побывать в российском магазине, пообщаться с виртуальным продавцом.

• **Пример:** VR-модуль "Путешествие в Санкт-Петербург" позволяет учащимся пройти квест по городу, выполняя речевые задания.

Преимущества:

- активизация всех видов памяти (визуальной, слуховой, моторной), что способствует до 70% усвоения материала.
- устранение языкового барьера через погружение.

Искусственный интеллект и адаптивное обучение

ИИ даёт возможность сделать обучение максимально персонализированным:

- **ChatGPT, Яндекс GPT** — генерация диалогов, коррекция текстов учащихся, объяснение грамматики.

- **Replika** — симулятор общения с ботом на русском языке.

- **Duolingo AI** — адаптация сложности заданий под уровень учащегося.

Адаптивные платформы:

- анализируют ответы учащихся;
- прогнозируют ошибки;
- предлагают оптимальные виды упражнений.

Педагогическая польза:

- обратная связь в режиме реального времени;
- снижение нагрузки на преподавателя;
- автоматизация рутинных процессов (проверка, объяснение, тренировка).

Платформа для изучения РКИ с модулем геймификации и ИИ-репетитором. Используются "живые карточки", голосовые задания и адаптивное тестирование.

Проблемы и вызовы внедрения инноваций

Несмотря на высокий потенциал, существуют трудности:

- **Низкая цифровая грамотность** преподавателей, особенно у старшего поколения.
- **Недостаточная адаптация контента** под уровень учащихся и культурные различия.

- **Отсутствие единых стандартов** для преподавания РКИ с применением цифровых технологий.

Перспективы развития

- Создание **единых цифровых платформ**, объединяющих видеоуроки, грамматические тренажёры, ИИ-наставников.

- Разработка **нейросетей для распознавания и анализа речи** учащихся, автоматическая диагностика произношения.

- Интеграция **мобильного обучения (mobile learning)** — через Telegram-ботов, мобильные приложения.

- Повышение **квалификации преподавателей РКИ** через онлайн-курсы по цифровой педагогике.

Закключение - Инновационные технологии — не просто вспомогательные инструменты, а полноценные участники образовательного процесса. Их использование позволяет разнообразить подачу материала, повысить эффективность коммуникации, создать мотивирующую и безопасную среду для изучения РКИ. Однако необходимо помнить, что любые технологии должны быть осмысленно интегрированы в методику, учитывая цели, контингент и уровень обучающихся.

Список литературы:

1. Блинова И. А., Соловова Е. Н. «Методика преподавания РКИ в условиях цифровой трансформации», М., 2021.

2. Richards J.C., Rodgers T.S. Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge University Press, 2014.

3. Kukulska-Hulme A. Mobile-Assisted Language Learning. Cambridge Scholars Publishing, 2020.

BO‘LAJAK QORAQALPOQ TILI O‘QITUVCHILARINING KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI

Orazbaeva Gozzal Usnaddin qizi

Nukus davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo‘lajak qoraqalpoq tili o‘qituvchilarining kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish jarayonida raqamli texnologiyalarning didaktik ahamiyati, raqamli muhitning ta’lim sifatiga ta’siri ilmiy jihatdan tahlil etiladi. Raqamli platformalar, multimediya resurslari, sun’iy intellektga asoslangan til vositalari va masofaviy muloqot tizimlarining talabalarda og‘zaki va yozma nutqni rivojlantirishdagi o‘rni yoritilgan. Raqamli texnologiyalarni o‘qituvchilar tayyorlash tizimiga kompleks tarzda joriy qilish bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy-kommunikativ salohiyatini sezilarli darajada oshirishi ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: kommunikativ kompetensiya, raqamli pedagogika, til ta’limi, bo‘lajak o‘qituvchi, raqamli texnologiyalar, innovatsion metodlar, interfaol muloqot.

Аннотация: В статье научно анализируется дидактическая значимость цифровых технологий в процессе развития коммуникативной компетентности будущих учителей каракалпакского языка, влияние цифровой среды на качество образования. Подчеркивается роль цифровых платформ, мультимедийных ресурсов, языковых средств на основе искусственного интеллекта и систем дистанционного общения в развитии устной и письменной речи студентов. Выявлено, что комплексное внедрение цифровых технологий в систему подготовки учителей значительно повышает профессиональный и коммуникативный потенциал будущих специалистов.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, цифровая педагогика, языковое образование, будущий учитель, цифровые технологии, инновационные методы, интерактивное общение.

Abstract: This article scientifically analyzes the didactic importance of digital technologies in the process of developing the communicative competence of future Karakalpak language teachers, the impact of the digital environment on the quality of education. The role of digital platforms, multimedia resources, language tools based on artificial intelligence and remote communication systems in the development of oral and written speech in students is highlighted. It is revealed that the comprehensive introduction of digital technologies into the teacher training system significantly increases the professional and communicative potential of future specialists.

Keywords: communicative competence, digital pedagogy, language education, future teacher, digital technologies, innovative methods, interactive communication.

XXI asrda ta’lim jarayonining raqamlashtirilishi pedagogik amaliyotning barcha bo‘g‘inlarini tubdan yangilab, kelajak mutaxassislarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Xususan, bo‘lajak qoraqalpoq tili o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish - til o‘rgatish metodikasini takomillashtirish, interaktiv muloqot muhitini yaratish hamda talabalarda og‘zaki va yozma nutqni zamonaviy kommunikativ vazifalarga mos ravishda shakllantirishning muhim omili sifatida

namoyon bo‘lmoqda. Raqamli muhit resurslari hisoblangan elektron lug‘atlar, virtual laboratoriyalar, til platformalari, audio-video kontentlar, masofaviy muloqot vositalari hamda onlayn baholash tizimlari – talabalarning o‘zaro fikr almashish, mustaqil nutq yaratish, tahlil qilish va refleksiya qilish ko‘nikmalarini tezkor rivojlantirish imkonini beradi [1].

Zamonaviy oliy ta’lim tizimi bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini, xususan, kommunikativ kompetensiyasini raqamli muhitga moslashtirilgan metodlar orqali rivojlantirishni talab qilmoqda. Talabalar real kommunikativ vaziyatlarda erkin fikr bildirish, ijtimoiy-madaniy kontekstni anglab etkazish, turli ma’lumotlar bilan ishlash lozim. Shu nuqtai nazardan, raqamli texnologiyalar til o‘qitish metodikasida integrativ yondashuvni shakllantirib, o‘quv jarayonining samaradorligini oshirish, o‘quvchi va o‘qituvchi o‘rtasidagi muloqotni faollashtirish, shuningdek, individual ta’lim trayektoriyalarini yaratish imkonini beradi. “Raqamli texnologiyalar tushunchasi keng qamrovli bo‘lib, u har qanday axborotni raqamli shaklda yaratish, uzatish, saqlash va qayta ishlash imkonini beradigan texnik va dasturiy vositalar majmuasini ifodalaydi”[2]. Raqamli vositalarning didaktik imkoniyatlarini chuqur o‘rganish va ularni qoraqalpoq tili o‘qitish jarayoniga maqsadli integratsiya qilish bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligini kuchaytiradi, ta’lim jarayonini innovatsion texnologiyalar bilan boyitadi hamda talabalarning til o‘rganish motivatsiyasini oshiradi. Bo‘lajak o‘qituvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish masalasi zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda markaziy o‘rin egallab, kompetensiyaviy yondashuvning asosiy yo‘nalishlaridan biri sifatida qaraladi. Kommunikativ kompetensiya shaxsning til vositasida ma’lum maqsadni erkin, mazmunli va madaniy jihatdan mos tarzda ifodalash qobiliyatini anglatadi. Ushbu kompetensiya tarkibiga lingvistik, sotsiolingvistik, pragmatik, diskursiv va strategik ko‘nikmalar kiradi. Til o‘rgatuvchi pedagog bu ko‘nikmalarni o‘zida yetarli darajada egallashi va talabalarga uzviy ravishda yetkazishi lozim. Raqamli texnologiyalar esa kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga xizmat qiluvchi innovatsion vositalar sifatida til ta’limiga yangi mazmun olib kiradi. Nazariy manbalarda raqamli texnologiyalar ta’limning moslashuvchanligini oshirishi, talabalar faoliyatini individuallashtirishi va interfaol muloqot maydoni yaratishi ta’kidlanadi. Multimediyali kontent, sun’iy intellekt asosidagi til platformalari, virtual sinflar, onlayn muhokama maydonlari hamda masofaviy kommunikatsiya vositalari talabalar nutq faoliyatining barcha turlarini — tinglab tushunish, o‘qish, yozish va gapirishni bir vaqtning o‘zida rivojlantirishga imkon beradi. Qoraqalpoq tili o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida raqamli texnologiyalarni qo‘llash til o‘rgatishning funktsional-pragmatik yondashuviga mos keladi. Chunki, zamonaviy ta’lim talabalardan real hayotiy vaziyatlarda samarali muloqot qilishni, turli kommunikativ muhitlarda moslashuvchanlikni namoyon etishni talab qilmoqda. Raqamli resurslar tilni kontekstual o‘rgatish, talabalarni jamoaviy muhokamaga jalb qilish, ularning fikrlash jarayonini tezkor kuzatish, baholashning avtomatlashtirilgan shakllaridan foydalanish kabi afzalliklarni taqdim etadi. Shu boisdan, nazariy jihatdan qaraganda, raqamli texnologiyalar qoraqalpoq tili o‘qituvchilarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishda integratsion metodni ta’minlaydi. Bu integratsiya didaktik tamoyillarga, ya’ni tizimlilik, uzluksizlik, interfaollik, mustaqillik va refleksivlikka asoslanadi. Mazkur yondashuv o‘qituvchining kasbiy tayyorligini kuchaytiradi, zamonaviy ta’lim talabalariga mos modelni shakllantiradi va o‘quv jarayonining sifatini oshiradi.

Demak, bo‘lajak qoraqalpoq tili o‘qituvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish: birinchidan, dars jarayonini interaktiv

qilish va o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlaydi. Masalan, onlayn platformalarda mashqlar, testlar va viktorinalar orqali talabalar o‘z bilimini mustahkamlashlari mumkin. Bunday texnologiyalar o‘quvchilarning o‘zaro muloqotini rivojlantirib, ularga boshqa o‘quvchilar bilan fikr almashish imkonini yaratadi. Ikkinchidan, raqamli texnologiyalar o‘qituvchiga onlayn muloqot platformalaridan foydalanish imkoniyatini beradi. Bunday platformalarda talabalar qoraqalpoq tilida muloqot qilishadi, bu esa ular o‘rtasida tashkil etilgan video-konferensiyalar, interaktiv sinovlar, forumlar va bloglar orqali muloqot qilish, tilni amaliyotda o‘rganishni osonlashtiradi. Uchinchidan, raqamli texnologiyalar o‘qituvchining pedagogik kompetentsiyasini oshiradi. O‘qituvchilar o‘z bilimlarini yangilab, o‘quvchilarga zamonaviy metodlarni taqdim etishda raqamli texnologiyalardan foydalanishlari mumkin. Internet orqali turli onlayn resurslar, maqolalar, video darslar va masalalar o‘qituvchilarga yangi pedagogik yondashuvlarni o‘rgatadi. To‘rtinchidan, raqamli texnologiyalar o‘qituvchilarga multimedia vositalaridan (video, audio, animatsiyalar) foydalanib, o‘quvchilarga tilni o‘rganishni qiziqarli va samarali tarzda taqdim etish imkonini beradi. Misol uchun, o‘quvchilar qoraqalpoq tilidagi audio va video materiallarni tinglash orqali talaffuz, leksika va sintaksisni yaxshilashlari mumkin. Interaktiv dasturlar esa o‘quvchilarga o‘z bilimlarini sinab ko‘rish, so‘z boyligini oshirish va yangi til strukturasi bilan tanishish imkoniyatlarini yaratadi. Shuningdek, talabalar o‘rtasida o‘zaro hamkorlikni rivojlantirishga ham hissa qo‘shadi. Virtual guruhlar, forumlar va boshqa platformalarda talabalar bir-birlari bilan fikr almashish, bahs-munozara qilishi mumkin va bir-birlariga yordam berishadi. Bu esa ular orasida muloqot qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi va o‘zaro o‘rganishni rag‘batlantiradi.

Yuqoridagi ilmiy-nazariy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar bo‘lajak qoraqalpoq tili o‘qituvchilarining kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. Ular bir tomondan til o‘rgatish jarayonini zamonaviy texnologiyalar bilan boyitib, talabalar faoliyatini faollashtiradi, ikkinchi tomondan esa ta’limni individuallashtirish va interaktivlik tamoyillariga tayanadi. Raqamli vositalar yordamida multimodal muloqot muhiti yaratish, real kommunikativ vaziyatlarni modellashtirish, talabalar nutqini baholashning avtomatlashtirilgan tizimlarini joriy etish mumkin bo‘ladi. Ayni paytda, raqamli texnologiyalarni oqilona tanlash, ularning pedagogik imkoniyatlarini chuqur tahlil qilish va metodik jihatdan to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish ta’lim sifati oshishining asosiy omillaridan biri bo‘lib qolmoqda. Shuning uchun ham raqamli pedagogika asosida qoraqalpoq tili o‘qituvchilarining kasbiy-kommunikativ tayyorligini rivojlantirish masalasi yanada chuqur tadqiq etilishi zarur. Raqamli texnologiyalarni til o‘qitishning barcha bosqichlariga uzviy singdirish natijasida bo‘lajak o‘qituvchilar raqamli muhitda samarali muloqot qila oladigan, tilning zamonaviy kommunikativ funksiyalarini puxta egallagan, innovatsion fikrlaydigan malakali mutaxassislar sifatida shakllanadi. Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalarni keng qo‘llash, bo‘lajak qoraqalpoq tili o‘qituvchilarining professional rivojlanishiga katta turtki bo‘ladi va ta’lim sohasida yangi imkoniyatlar yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nauruzbaeva A., Orazbaeva G. hám basqalar. Sanli pedagogika. Sabaqliq. T.: “Bookmany print”, 2025

2. Ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektni qo‘llashning ilmiy-asosiy farqlari va tahlili. Raqamli transformatsiya va sun’iy intellekt ilmiy jurnali. Volume 3, Issue 4. August 2025. <https://dtai.tsue.uz/>
3. Raxmatov I.I. Raqamli ta’lim muhitida pedagoglarni samarali ishlashi uchun kompetentsiyalarni shakllantirish. Science and education journal. Oct.2023.
4. Muslimov N.A. va b. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari, -Toshkent, 2015.
5. Ishmuxamedov R.J. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta’lim samaradorligini oshirish yo‘llari, T.: TDPU, 2005.

BOSHLANG‘ICH SINIF YOSHIDAGI BOLALARDA METAKOGNITIV MONITORING: MONITORING XULOSALARIDAGI VAZIFAGA BOG‘LIQLIK VA MONITORING XATTI-HARAKATLARIDAGI VAZIFALAR

Xalikova Zaxro Mirshadmanovna

Xalqaro Nordik universiteti katta o‘qituvchisi

Qodirova Sevinch Umid qizi

Xalqaro Nordik universiteti talabasi

Annotatsiya. Bolalarning metakognitiv monitoringi odatda turli topshiriq va vaziyatlarda qo‘llanishi mumkin bo‘lgan **umumiy ko‘nikma** sifatida qaraladi. Bu taxminni tasdiqlovchi empirik dalillar yetarli emas, chunki monitoring jarayonidagi **baholash (xulosa chiqarish) aniqligi** hamda **monitoring xatti-harakati** turli vazifalarda bir xil bo‘ladimi-yo‘qmi, degan savolni tekshirish uchun tadqiqotlar kam o‘tkazilgan. Shuningdek, monitoringda aniqroq xulosa beradigan bolalar monitoring xatti-harakatlarini ko‘proq namoyon etadimi — bu ham xaligacha noma’lum bo‘lib qolmoqda.

Kalit so‘zlar: metakognitiv monitoring, monitoring aniqligi, monitoring xatti-harakati, individual farqlar, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari.

Abstract. Children's metacognitive monitoring is generally considered a domain-general skill that can be applied across different tasks and situations. Empirical evidence supporting this assumption is limited, as few studies have examined whether the accuracy of children's judgments during monitoring, as well as their monitoring behavior, is consistent across different tasks. It also remains unclear whether children who make more accurate monitoring judgments engage more frequently in monitoring behaviors.

Keywords: metacognitive monitoring, monitoring accuracy, monitoring behavior, individual differences, elementary school children.

Аннотация. Метакогнитивный мониторинг детей обычно рассматривается как общий навык в области , который может применяться в различных задачах и ситуациях. Однако это предположение не имеет эмпирических доказательств, поскольку лишь немногие исследования проверяли, являются ли точность суждений детей при мониторинге, а также их поведение при мониторинге одинаковыми для разных задач. Также неясно, демонстрируют ли дети, которые дают более точные суждения при мониторинге, более частое поведение при мониторинге.

Ключевые слова: метакогнитивный мониторинг, точность мониторинга, мониторинг поведения, индивидуальные различия, дети начальной школы

Kirish

Boshlang‘ich sinflarda bolalar turli vaziyatlarda ma’lum topshiriqlarni bajarishga to‘g‘ri keladigan vaziyatlarga deyarli har kuni duch keladilar. Ayniqsa mustaqil topshiriqlarni bajarish jarayonida murakkab masalalarni bajarishdagi o‘z progressini va natijasini aniq baholay olish bolalar uchun juda foydalidir, chunki bu ularga moslashish hamda muvaffaqiyatga erishish uchun yanada samarali strategiyalarni tanlash imkonini beradi. Masalan, uy vazifasini bajarayotgan bola matnning bir qismini o‘qib bo‘lgach, uni tushungan-tushunmaganini o‘zidan so‘rashi, shuningdek, muayyan savollarga bergan javoblarining to‘g‘riligiga qay darajada ishonchi borligini baholashi

mumkin. Ushbu ikki jarayon metakognitiv monitoring deb ataladi va u metakognitsiya deb nomlanuvchi kengroq konstruktning bir qismidir.

Metakognitiv monitoring turlicha operatsionallashtirilgan, masalan, xatti-harakatni nazorat qilish yoki ishtirokchilarning baholash (xulosa chiqarish) jarayonlari orqali. Hozircha bolalarda metakognitiv monitoring — ya’ni turli kontekstlarda xatti-harakatni samarali nazorat qilish hamda aniq xulosa chiqarish imkonini beradigan yagona konstruktmi bormi yoki yo’qligi aniqlangan emas. Ushbu tadqiqotda metakognitiv monitoringning ushbu turli shakllari va ularning o’zaro bog’liqligi boshlang’ich sinf o’quvchilari misolida o’rganilib, kichik yoshdagi bolalardagi metakognitiv monitoringning mohiyatini yanada chuqurroq ochib berish maqsad qilingan.

Metakognitsiya, baholash va bolalarda metakognitiv monitoringning rivojlanishi

Metakognitsiyani keng ma’noda o’z fikrlash jarayoni haqida fikr yuritish deb tavsiflash mumkin (Flavell, 1979). Nelson va Narens (1990) metaxotira bo’yicha protsessual jarayonlar modelini taklif qilgan bo’lib, u endilikda xotira sohasidan tashqarida ham keng qo’llanilmoqda va monitoring hamda nazoratni bir-biridan farqlab beradi. Monitoring — bu insonning vazifa haqidagi tasavvurini (meta-daraja) yangilashga xizmat qiladigan jarayon, masalan, o’qilgan matnni qanchalik tushunganini o’ylab ko’rish. Nazorat esa meta-daraja mazmuniga asoslanib o’quv jarayonlarini yoki vaziyatlarni moslashtirish uchun bajariladigan harakatlarni o’z ichiga oladi, masalan, matnni qayta o’qish (Nelson & Narens, 1990). Yuqoridagi ta’rifdan ko’rinib turibdiki, monitoring — bevosita kuzatib bo’lmaydigan kognitiv jarayon, shu bois u turli usullar bilan operatsionallashtiriladi va baholanadi.

Metakognitiv monitoring ovoz chiqarib mulohaza qilish, o’z-o’zini baholash anketalari, shuningdek prospektiv (oldindan) va retrospektiv (keyingi) monitoring xulosalari orqali baholanib kelgan. Biroq kichik yoshdagi bolalar uchun tilga kuchli tayanadigan va murakkab metatil talab qiladigan metodlar kamroq mos keladi (Whitebread va boshq., 2009). Shu sababli odatda monitoring bo’yicha xulosalar qo’llanadi. Bunday topshiriqlarda bolalar xotira yoki umumiy bilimlarga oid topshiriqlarni bajaradilar va o’z ishlarining muayyan jihatlari haqida xulosa beradilar, ko’pincha grafik shkaladan foydalaniladi (masalan, Destan & Roebers, 2015; Koriat & Ackerman, 2010). Avvalgi tadqiqotlar 6 yoshli bolalar ham o’z ishlariga nisbatan yetarlicha aniq monitoring xulosalarini bera olishlarini ko’rsatgan (Destan & Roebers, 2015). Ushbu topshiriqlar yuqori darajada standartlashtirilgan bo’lib, bolalar o’rtasida taqqoslash imkonini beradi. Ammo shuni ta’kidlash kerakki, bolalarning o’z ishiga baho berish amaliyoti ularning kundalik faoliyatida deyarli uchramaydi, shu sababli bu usulning ishonchliligi (validligi) past. Bundan tashqari, bolalar o’quv topshirig’ini bajarish jarayonida shunga o’xshash nazorat xulosalarini shakllantiradimi — bu ham noma’lum.

Bolalarda metakognitiv nazoratni baholashning yoshga mos boshqa usuli — o’quv yoki muammoli vazifalarni bajarish jarayonida ularning xatti-harakatlarini kuzatishdir (masalan, Bryce & Whitebread, 2012; Marulis & Nelson, 2021). Bu yondashuvda, masalan, vazifa davomida reja tekshirilishi kabi ayrim xatti-harakatlar metakognitiv nazoratning bilvosita ko’rsatkichlari sifatida qaraladi. Ushbu yondashuv bolalarning tabiiy nazoratga oid xatti-harakatlarini yaxshiroq aks ettiradi, chunki ularga nazorat qilish bo’yicha bevosita ko’rsatma berilmaydi.

Ikkala o’lchash yondashuvi — ya’ni monitoring bo’yicha xulosalarni yig’ish va monitoring xatti-harakatini kuzatish — metakognitiv monitoringning rivojlanishi haqida muhim ma’lumot beradi. Aslida, bolalarni kuzatish orqali ularning metakognitiv monitoringga doir qobiliyatlari

avval o‘ylanganidan ancha erta shakllana boshlashini ko‘rsatuvchi dalillar olingan (Whitebread va boshq., 2009). Whitebread va hamkorlari (2009) 3–5 yoshli bolalar, ayniqsa, bolalarning o‘zlari tashabbus ko‘rsatgan o‘quv faoliyati davomida, monitoring xatti-harakatlarini (masalan, topshiriq bo‘yicha o‘z yutuqlarini baholash) namoyon etganini aniqladilar.

5 va 7 yoshli bolalar bilan o‘tkazilgan kesim tadqiqotida kuzatuv natijalari kodlanib, monitoring xatti-harakatlari chastotasining miqdoriy ortishi, shuningdek, yosh o‘sishi bilan monitoringning sifat jihatdan o‘zgarishi aniqlangan (Bryce & Whitebread, 2012). Bundan tashqari, 4 yoshdan boshlab bolalar ilgari o‘rgangan rasm juftliklarini tanishga bo‘lgan ishonchlarini tasvirli baholash shkalasi yordamida bildirishi mumkinligi ko‘rsatib berilgan (Kälin & Roebbers, 2020).

Boshlang‘ich maktab yoshidagi bolalar (8–10 yosh) o‘zlarini ko‘pincha ortiqcha baholashadi, biroq umuman olganda ular muayyan o‘quv materiali bo‘yicha o‘z bilimlari to‘g‘risida aniq xulosa bera oladilar (Metcalf & Finn, 2013). Koriat va Ackerman (2010) ham 8, 9 va 11 yoshli bolalar o‘z javoblarining to‘g‘ri yoki noto‘g‘riligini aniq baholay olishini aniqlagan. Shuningdek, 11 yoshli bolalarda monitoringning nisbiy aniqligi ikki kichik yosh guruhiga nisbatan sezilarli darajada yuqori bo‘lgani, ya‘ni yosh oshishi bilan monitoringning takomillashishi qayd etilgan.

Bu tadqiqotlar monitoring qobiliyatlari bolalikda paydo bo‘lishini yaqqol ko‘rsatsa-da, ular kattalik davrida ham rivojlanishda davom etishi haqida dalillar mavjud. Qiziqarli tomoni shundaki, monitoring xulosalarining aniqligi rivojlanish trayektoriyasi xulosa turiga qarab farq qiladi. Masalan, von der Linden va boshqalar (2016) kattalarning ishonch xulosalari 8 yoshli bolalarnikiga qaraganda aniqroq bo‘lgan, biroq “o‘rganilganlik darajasi” bo‘yicha xulosalar to‘rt yosh guruhida (bolalar, o‘smirlar, yosh kattalar, keksalar) barqaror bo‘lib qolgan.

Umuman olganda, bolalarning metakognitiv monitoringi boshlang‘ich maktab yoshida monitoring xulosalari va xatti-harakatlarni kuzatish kabi turli o‘lchash yondashuvlari orqali ishonchli baholanishi mumkin. Shuningdek, monitoring jarayonlari yosh o‘sishi bilan yanada murakkablashib, aniqroq bo‘lib borishi haqida dalillar mavjud. Metakognitiv monitoringning tabiati formal ta’limning boshlang‘ich bosqichidayoq tushunilishi juda muhim, chunki aynan shu davrdan boshlab metakognitiv strategiyalar va xatti-harakatlarni rasmiy o‘qitish imkoniyati paydo bo‘ladi. Bu, shuningdek, maktabda qo‘llanadigan metakognitiv intervensiyalar ishlab chiqilib, joriy etiladigan yosh davridan biroz oldinroqdir (Eberhart, Ingendahl, & Bryce, 2024). Haqiqatan ham, Janssen va Lazonder (2024) monitoring aniqligini oshirishga qaratilgan intervensiyalar boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun o‘rta maktab o‘quvchilariga qaraganda sezilarli darajada samaraliroq bo‘lganini qayd etganlar. Shu bois bizning tadqiqotlarimiz aynan shu yosh guruhiga yo‘naltirilgan.

Monitoring bo‘yicha xulosalar va monitoring xatti-harakatlarining barqarorligi

Empirik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, metakognitiv monitoring xulosalarining aniqligi xulosa turlari va vazifalariga qarab farqlanishi mumkin (Mengelkamp & Bannert, 2010), garchi ushbu tadqiqotlarning aksariyati kattalar bilan o‘tkazilgan bo‘lsa ham. Monitoring xulosalarining aniqligi turli usullar orqali hisoblanishi mumkin va u har doim ob‘ektiv faoliyat natijalarini hisobga oladi. Masalan, **absolyut aniqlik** — bu faoliyat natijasi va xulosa o‘rtasidagi farq, **nisbiy aniqlik** esa faoliyat va xulosa o‘rtasidagi korrelyatsiyani anglatadi (Mengelkamp & Bannert, 2010). Shuni tan olish kerakki, monitoring aniqligi qanday hisoblanganiga qarab natijalar farq

qilishi mumkin — masalan, absolyut aniqlik yuqori, lekin nisbiy monitoring past bo‘lishi yoki aksincha (Dentakos, Saoud, Ackerman, & Toplak, 2019).

Ushbu tadqiqotda nisbiy monitoring aniqligini hisoblar ekanmiz, asosiy e’tibor bolalarning har bir urinishdan keyingi faoliyatdagi o‘zgarishlarga qanchalik sezgirligiga qaratildi, chunki bu monitoringdan kelib chiqadigan keyingi xatti-harakatlarni boshqarishda muhim ahamiyatga ega bo‘lishi mumkin.

Baklavr talabalari bilan o‘tkazilgan tadqiqotda Mengelkamp va Bannert (2010) o‘quv faoliyati bilan bog‘liq bo‘lgan turli vaqt nuqtalarida bildirilgan nazorat xulosalarining nisbiy aniqligini o‘rgangan. Ular nazorat aniqligi vazifa bajarilishidan oldin, davomida va undan keyin berilgan xulosalar uchun barqaror emasligini aniqlashdi. McDonough va hamkorlari (2021) ham ushbu natijalarni tasdiqladi va nazorat qobiliyatining xulosalar kodlash bosqichida yoki chiqarib olish bosqichida berilishiga qarab farq qilishi mumkinligini taklif qildi.

Aksincha, DeZoete (2008) uchinchi sinf o‘quvchilarining matematik masalalarni yechish vazifasidagi prospektiv va retrospektiv nazorat xulosalarini baholadi va ushbu ikki turdagi xulosalar aniqligi o‘rtasida sezilarli korrelyatsiya topdi. Ammo ushbu tadqiqotlar nazorat xulosalarini turli vaqt nuqtalarida taqqoslagan bo‘lsa-da, ular bitta vazifa doirasida amalga oshirilgan.

Monitoringni turli vazifalarda baholagan tadqiqotlar esa qarama-qarshi natijalarni ko‘rsatgan. Mengelkamp & Bannert (2010) o‘quvchilarning matnni tushunish yoki yangi vaziyatga bilim transferi bilan bog‘liq ikkita alohida testdagi ishonch xulosalari aniqligi sezilarli bog‘liq bo‘lganini aniqladi. Biroq, Kelemen, Frost va Weaver (2000) talabalarda to‘rt xil xotira topshirig‘idagi monitoringning nisbiy aniqligini o‘rgandi: suahili–ingliz so‘z juftliklarini yodlash, bog‘lanmagan ingliz so‘z juftliklarini yodlash, umumiy bilim savollari va matndan axborotni eslab qolish. Garchi talabalarining eslab qolish darajasi va ishonch ko‘rsatkichlari har barcha vazifalarda o‘xshash bo‘lsa-da, monitoring aniqligi o‘zaro bog‘liq emas edi.

Xuddi shunday, Dentakos va boshq. (2019) talabalar bilan umumiy bilim, moliyaviy hisob-kitob, ehtimollarni hisoblash va emotsiyalarni tanish kabi turli sohalarida monitoringning nisbiy aniqligini baholadilar. Har bir sohada ishtirokchilar ko‘p variantli savollarga javob berib, har bir savol bo‘yicha retrospektiv ishonch xulosai bildirdilar. Soha bo‘ylab monitoring aniqligining o‘zaro korrelyatsiyasi ahamiyatli emas edi, biroq ishtirokchilar o‘zlarini ortiqcha yoki kam baholashga doir barqaror tendensiya namoyon qildilar.

Bu tadqiqotlar juda qimmatli bo‘lsa-da, kattalardan olingan natijalar bolalarga to‘g‘ridan-to‘g‘ri tatbiq qilib bo‘lmaydi. Metakognitiv monitoring tadqiqotlarida nazorat xulosalarining aniqligi keng qo‘llanayotganini hisobga olsak (Koriat & Ackerman, 2010; Metcalfe & Finn, 2013), bu masalani aynan yosh o‘quvchilar bilan o‘rganish maqsadga muvofiqdir.

Aytish lozimki, bolalar va kattalarning nazorat xulosalarini xotira vazifalari va bilim xulosalaridan tashqarida qanday shakllantirishi juda kam o‘rganilgan (Schneider & Lockl, 2008). Ammo mavjud tadqiqotlar ba’zi muhim farqlarni ko‘rsatadi. Masalan, bolalarning xulosalari savol turiga kuchliroq bog‘liq bo‘ladi; ular chalg‘ituvchi yoki noto‘g‘ri yo‘naltiruvchi savollar berilganda nazorat qobiliyatlarida qiyinchilikka uchraydilar, kattalarning ishonch xulosalari esa nisbatan barqaror bo‘ladi (Roebers, 2002; Roebers & Howie, 2003). Bundan tashqari, 9 yoshli bolalar xulosa shakllantirishda izlash jarayonidan (kattalarga o‘xshash tarzda) 7 yoshdagilarga

qaraganda yaxshiroq foydalanadilar (Roderer & Roebers, 2010), bu esa bolalik davomida monitoring xulosalari tobora ongli va ishonchli manbalarga asoslanib borishini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Metacognitive monitoring in early elementary school-aged children: Task dependency in monitoring judgments, task consistency in monitoring behaviours Janina Eberhart, Kou Murayama, Michiko Sakaki, Donna Bryce
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0885201425000206>
2. Alloway, T.P. (2007). Automated Working Memory Assessment. Pearson Assessment. Bratzke, D., & Bryce, D. (2022). Timing of internal processes: Investigating introspection about the costs of task switching and memory search. *Attention, Perception, & Psychophysics*, 84(5), 1501–1508. <https://doi.org/10.3758/s13414-022-02510-6>
3. Bratzke, D., & Bryce, D. (2023). Subjective estimates of total processing time in dual-tasking: (Some) good news for bad introspection. *Psychological Research*, 87(5), 1560–1568. <https://doi.org/10.1007/s00426-022-01762-z>
4. Bryce, D., Szucs, D., Solt’esz, F., & Whitebread, D. (2011). The development of inhibitory control: An averaged and single-trial Lateralized Readiness Potential study. *NeuroImage*, 57(3), 671–685. <https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2010.12.006>
5. Islamova, F. (2025). Bo‘lajak maktabgacha ta’lim tarbiyachi-pedagoglari ijtimoiy-kasbiy rivojlanishining zamonaviy tendensiyalari . *Universal Xalqaro Ilmiy Jurnal*, 2(4.1), 242–244. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/universaljurnal/article/view/86827>
6. Axmedova, N. (2024). Бугунги ёш авлодни ахлоқий, когнитив ва эстетик тарбиясини шакллантиришда китобот санъатининг ўрни. *Nordic_Press*, 2(0002).
7. Otajonova, O. A., Islamova, F. S., Fayazova, F. S., & Nematov, B. S. (2022). The Influence Of Parental Relationships On Adolescent Gender Identity. *Journal of Positive School Psychology*, 6(10).https://scholar.google.com/scholar?cluster=4483182197959278126&hl=ru&as_sdt=2005

6-SHO‘BA. TA’LIMDA ILG‘OR G‘OYALAR IMPLEMENTATSIYASI

**UMUMTA’LIM MAKTABLARI O’QITUVCHILARINING EKOLOGIK
SAVODXONLIGINI ETNOPEDAGOGIK YONDASHUV ASOSIDA RIVOJLANTIRISH:
ZAMONAVIY TA’LIMNING DOLZARB MUAMMOLARI VA INNOVATSION
YECHIMLAR**

Xurramov Isroil Abdurashidovich

A.Avloniy nomidagi pedagogik milliy mahorat instituti Ilmiy kotibi, p.f.f.d.(PhD), dotsent.

Annotatsiya: Mazkur maqolada umumta’lim maktablari o’qituvchilarining ekologik savodxonligini oshirishda etnopedagogik yondashuvning o’rni, afzalliklari va amaliy samaradorligi tahlil qilingan. Shuningdek, o’qituvchilarning ekologik kompetensiyalarini rivojlantirishda xalq an’analari, qadriyatlari, milliy tajribalari va ekologik tarbiya shakllari bilan integratsiyalangan metodik model taklif etilgan. Natijada etnopedagogik yondashuv asosida tashkil etilgan o’quv mashg’ulotlari o’qituvchilarda ekologik tafakkur, mas’uliyat va amaliy ko’nikmalarni samarali shakllantirishi asoslab berilgan.

Kalit so’zlar: ekologik savodxonlik, etnopedagogika, ekologik ta’lim, ekologik madaniyat, xalq pedagogikasi, barqaror rivojlanish, metodika.

Аннотация: В статье анализируются роль, преимущества и практическая эффективность этнопедагогического подхода в повышении экологической грамотности учителей общеобразовательных школ. Предлагается методическая модель, интегрированная с народными традициями, ценностями, национальным опытом и формами экологического образования, для развития экологических компетенций учителей. В результате обосновано, что тренинги, организованные на основе этнопедагогического подхода, эффективно формируют экологическое мышление, ответственность и практические навыки у учителей.

Ключевые слова: экологическая грамотность, этнопедагогика, экологическое образование, экологическая культура, народная педагогика, устойчивое развитие, методология.

Abstract: This article analyzes the role, advantages, and practical effectiveness of the ethnopedagogical approach in improving the environmental literacy of general education school teachers. Also, a methodological model integrated with folk traditions, values, national experiences, and forms of environmental education is proposed for the development of teachers' environmental competencies. As a result, it is substantiated that training sessions organized on the basis of the ethnopedagogical approach effectively form environmental thinking, responsibility, and practical skills in teachers.

Keywords: ecological literacy, ethnopedagogy, environmental education, ecological culture, folk pedagogy, sustainable development, methodology.

Bugungi globallashuv jarayonida ekologik muammolar insoniyat taraqqiyotining eng dolzarb masalalari qatorida turibdi. Atrof-muhitning ifloslanishi, tabiiy resurslarning kamayishi, iqlim o’zgarishi kabi omillar ta’lim tizimi oldiga ekologik savodxonlikni oshirish bo’yicha yangi vazifalarni qo’ymoqda. Respublikamizda “Yashil makon”, “Ekologik ta’lim konsepsiyasi”,

“Atrof-muhitni muhofaza qilish strategiyasi” kabi tashabbuslar ekologik tarbiyani milliy ta’lim tizimining ustuvor yo’nalishiga aylantirmoqda.

Umumta’lim maktablari o’qituvchilarining ekologik savodxonligi bu o’quvchilarda barqaror rivojlanish g’oyalari shakllantirishning asosiy omili. Shu nuqtai nazardan ekologik ta’lim jarayoniga etnopedagogik yondashuvni joriy etish ta’lim samaradorligini oshirishning innovatsion va milliy qadriyatlarga tayangan shakli hisoblanadi.

Etnopedagogika nazariyasi Sharq mutafakkirlari Abu Nasr Forobiy, Alisher Navoiy, Ahmad Yassaviy, Mahmud Qoshg’ariy asarlarida tarbiya, tabiatni sevishtirish, tejamkorlik, inson–tabiat munosabatlari haqidagi qarashlarda o’z aksini topgan. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlardan Sh.Hasanboev, O.Qosimov, Q.Abdullayeva, J.Dewey, V.Sukhomlinskiy va boshqalar esa ekologik tarbiyaning ta’lim jarayoniga integratsiyasi, ekologik kompetensiyalar modeli va xalq pedagogikasining o’rni haqida ilmiy asoslarni ilmiy nuqtai nazardan izohlab bergan.

Ilmiy manbalarni o’rganish shuni ko’rsatadiki, ekologik ta’limda etnopedagogik yondashuv milliy o’zlikni anglash, ekologik mas’uliyat, tabiatga ehtiyotkor munosabatni shakllantirishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda ekologik savodxon o’qituvchi deganda eng avvalom bor, ekologik muammolarni tushunadigan, barqaror rivojlanish tamoyillariga amal qiladigan, o’quvchilarni ekologik faoliyatga jalb etadigan, mahalliy ekologik muammolarni hal etishda tashabbuskor mutaxassislarini ko’z oldimizga keltiramiz.

Biroq amaliyotda fan o’qituvchilarida ekologik tarbiyani o’quvchilarga kasbiy kompetensiya va metodik tayyorgarlik nuqtai nazaridan samarali yetkazishda turli muammolar, jumladan bilim va ko’nikmalar yetishmasligi, metodik materiallarning cheklanganligi hamda darslarni milliy qadriyatlar bilan integratsiyalashdagi qiyinchiliklar mavjud.

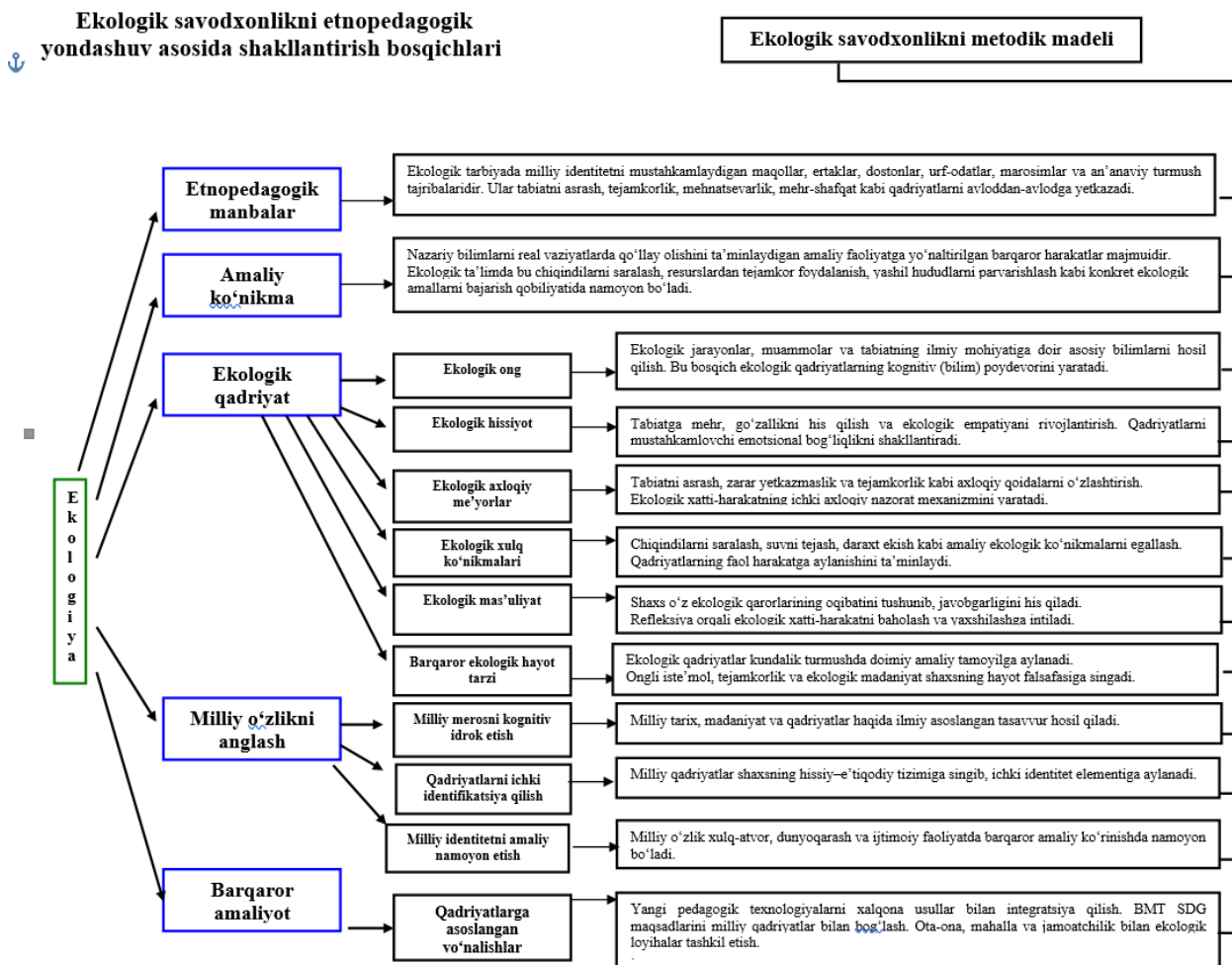
Shu nuqtai nazardan etnopedagogika ekologik tarbiyada muhim ijtimoiy-pedagogik vazifalarni bajaradi: xususan, xalqning tabiatga munosabatini tarbiyaviy qadriyat sifatida qayta tiklaydi, “tabiat – ona”, “yer – rizq manbai” kabi timsollar orqali ekologik mas’uliyatni kuchaytiradi, o’quvchilarda ekologik odob, tejamkorlik va mehnatsevarlik sifatlarini tarkib toptiradi, milliy urf-odatlar (tabiat bayramlari, hashar madaniyati, suvni qadrlash an’anasi)ni ekologik ta’limning samarali vositasiga aylantiradi.

Umumta’lim maktablari o’qituvchilarining ekologik savodxonligini etnopedagogik yondashuv asosida rivojlantirish maqsadida, shaxsning ekologik kompetensiyasini, milliy qadriyatlarni anglashini va amaliy ko’nikmalarini mustahkamlashga qaratilgan quyidagi integrativ modullarni taklif etish mumkin.

***Birinchidan* -Nazariy bo‘lib bunda ekologik savodxonlik asoslari, etnoekologiya va xalq pedagogikasida tabiat tarbiyasi, barqaror rivojlanish maqsadlari modullarni kiritish maqsadga muvofiq.**

Ikkinchidan – Amaliy modul bo‘lib, mahalliy ekologik muammolar bo‘yicha loyihalar ishlab chiqish, xalq og‘zaki ijodida ekologik g’oyalarni tahlil qilish, an’anaviy dehqonchilik va chorvachilikdagi ekologik tamoyillarni o’rganish orqali o’qituvchilarda ekologik xulq-atvor ko’nikmalarini shakllantirish va ularni dars jarayonida samarali tatbiq etish imkonini beradi.

Uchunchisi -**Refleksiya modul bunda o’qituvchi portfeli, ekologik dars ssenariylari, o’quvchilarga moslashtirilgan etnoekologik mashg’ulotlar, ekskursiyalar (tabiat qo’riqxonasi, milliy bog’lar) bo‘yicha tahlilini o’z ichiga qamrab olishi shart.**

Tadqiqot jarayonida pedagogika, ekologik ta’lim va etnopedagogika nazariyalariga tayangan holda, o’qituvchilarning ekologik kompetensiyalarini etnopedagogik yondashuv asosida rivojlantirish modeli ishlab chiqildi. Ushbu model milliy qadriyatlar, xalq an’analari va amaliy ekologik tajribalar asosida shakllantirildi, bu o’qituvchilarni nazariy bilim, amaliy ko’nikma va ekologik mas’uliyat ko’nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Umumta’lim maktablari o’qituvchilarining ekologik savodxonligini etnopedagogik yondashuv asosida rivojlantirishga qaratilgan innovatsion yechimlarni ilmiy-uslubiy nuqtai nazardan izohlash mumkin.

Integrativ o’quv modullari yaratish -etnopedagogik elementlar va ekologik bilimlarni birlashtirgan modul va mashg’ulotlar ishlab chiqish. Misol: mahalliy ekologik muammolarni o’rganish, xalq og’zaki ijodidagi ekologik g’oyalarni tahlil qilish.

Raqamli va interaktiv vositalardan foydalanish -virtual ekskursiyalar, interaktiv xaritalar, ekologik onlayn loyihalar orqali o’qituvchilarning ekologik bilimini oshirish. Misol: “Yashil maktab” ilovasi yoki ekologik o’yinlar.

Milliy qadriyatlarni tatbiq etish - tabiat bilan uyg’un urf-odatlar, bayramlar, an’anaviy dehqonchilik tajribalarini ta’lim jarayoniga kiritish. Shaxsiy va jamiyatga ekologik mas’uliyatni singdirish.

Refleksiya va baholash mexanizmlari - o‘qituvchilarning ekologik savodxonligini muntazam baholash, o‘z faoliyatini tahlil qilish va takomillashtirishga imkon beradigan elektron portfellar.

Barqaror rivojlanish yo‘nalishidagi innovatsiyalar -o‘quvchilarni va o‘qituvchilarni BMT SDG maqsadlari bilan tanishtirish, ularni milliy va global ekologik qadriyatlar bilan bog‘lash.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, etnopedagogik yondashuv asosida ekologik savodxonlikni rivojlantirish umumta’lim maktablari o‘qituvchilari tayyorlovida samarali metodik yo‘nalishdir. O‘z o‘rnida bu yondashuv ekologik ta’limni milliy qadriyatlarga bog‘laydi, o‘quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishda o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasini oshiradi, zamonaviy ta’limning dolzarb muammolariga milliy-innovatsion yechimlar taklif qiladi. Shu bois malaka oshirish kurslarida ekologik ta’lim modullarini etnopedagogik yondashuv bilan boyitish muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Saidov A.A. Etnopedagogika va uning amaliyoti. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi Davlat Ilmiy Noshriyoti, 2019. – 145 b.
2. Abdullayev Sh.R. Ekologik ta’lim va tarbiya asoslari. Toshkent: Fan va Texnologiya Noshriyoti, 2020. – 210 b.
3. Karimova M.N. Barqaror rivojlanish: ekologik savodxonlikni oshirish yo‘llari. Toshkent: Iqtisodiyot va Huquq Noshriyoti, 2021. – 175 b.
4. Mirzayev O.T. Milliy qadriyatlar va ekologik ta’lim. Samarqand: Zarafshon Noshriyoti, 2018. – 188 b.

TA’LIM SIFATIDA ILG’OR G’OYALAR IMPLEMENTATSIYASI: NAZARIYA VA AMALIYOTNING INTEGRATSIYALASHGAN YONDASHUVI

Ostanova Xurshidabonu Gafurovna

*A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat
milliy instituti Akademik faoliyatni
muvofiglashtirish bo‘limi bosh mutaxassisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta’lim jarayoniga ilg’or g’oyalarni implementatsiya qilishning nazariy-metodologik asoslari hamda amaliy mexanizmlari tahlil qilinadi. Innovatsion pedagogika, raqamli ta’lim, kompetensiyaviy yondashuv va shaxsga yo’naltirilgan ta’lim kabi zamonaviy konsepsiyalar integratsiyasi orqali ta’lim sifatini oshirish imkoniyatlari yoritiladi. Tadqiqotda ilg’or g’oyalar implementatsiyasining bosqichlari, ta’lim jarayoniga ta’siri, infratuzilmaviy va metodik omillar hamda joriy jarayondagi dolzarb muammolar ilmiy asosda o’rganiladi. Shuningdek, nazariya va amaliyotning o’zaro uyg’unlashuvi ta’lim tizimini modernizatsiya qilishning hal qiluvchi omili sifatida baholanadi. Maqola ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan innovatsion yondashuvlarning samaradorligini oshirish bo’yicha ilmiy xulosalar va takliflarni o’z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: ta’lim sifati, ilg’or g’oyalar, implementatsiya, innovatsion pedagogika, raqamli ta’lim, kompetensiyaviy yondashuv, integratsiyalashgan ta’lim, shaxsga yo’naltirilgan o’qitish, ta’lim modernizatsiyasi, pedagogik innovatsiyalar.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретико-методологические основы внедрения передовых идей в систему образования, а также практические механизмы интеграции современных инноваций в учебно-воспитательный процесс. Освещаются возможности повышения качества образования за счет использования инновационной педагогики, цифровых технологий, компетентностного подхода и личностно-ориентированных моделей обучения. В исследовании анализируются этапы внедрения передовых идей, их влияние на результаты обучения, а также инфраструктурные, методические и организационные факторы, определяющие эффективность инновационных процессов. Подчеркивается, что интеграция теории и практики является ключевым условием успешной модернизации образовательной системы. В конце статьи представлены научно обоснованные выводы и рекомендации, направленные на повышение результативности инновационных образовательных практик.

Ключевые слова: качество образования, передовые идеи, имплементация, инновационная педагогика, цифровое образование, компетентностный подход, интегрированное обучение, личностно-ориентированное обучение, модернизация образования, педагогические инновации.

Abstract. This article examines the theoretical and methodological foundations of implementing advanced ideas in the education system, as well as practical mechanisms for integrating modern innovations into the teaching–learning process. It highlights the role of innovative pedagogy, digital education, competency-based approaches, and learner-centered models in improving educational quality. The research analyzes the stages of implementing advanced ideas, evaluates their impact on educational outcomes, and identifies infrastructural, methodological, and organizational factors influencing the effectiveness of innovation. The study

emphasizes that the integration of theory and practice is a decisive factor in the successful modernization of the education system. The article concludes with scientifically grounded recommendations aimed at enhancing the efficiency of innovative educational practices.

Keywords: educational quality, advanced ideas, implementation, innovative pedagogy, digital education, competency-based approach, integrated education, learner-centered teaching, educational modernization, pedagogical innovation.

Kirish

Bugungi globallashuv va raqamlashtirish sharoitida ta’lim tizimi jamiyat taraqqiyotining eng muhim strategik yo’nalishlaridan biri sifatida yangicha mazmun va shakllarni talab qilmoqda. Ta’lim jarayonining sifatini oshirish, innovatsion fikrlashga ega, kreativ va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash zamonaviy pedagogik paradigmaning asosini tashkil etadi. Shu bois ta’lim sohasida ilg’or g’oyalar implementatsiyasi – ya’ni ilmiy-nazariy yondashuvlar, innovatsion texnologiyalar va samarador pedagogik metodlarning tizimli ravishda joriy etilishi – ta’limni modernizatsiya qilishning markaziy omillaridan biri sifatida namoyon bo’lmoqda.

Ta’limda ilg’or g’oyalar implementatsiyasi — bu zamonaviy pedagogik, texnologik, ijtimoiy va tashkiliy innovatsiyalarni ta’lim jarayoniga maqsadli joriy etish jarayonidir. Ushbu jarayon nafaqat o’quv jarayonining sifatini oshiradi, balki o’quvchilarda XXI asr kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Shu bois, ilg’or g’oyalarni tatbiq etishning ilmiy-uslubiy asoslarini chuqur o’rganish ta’limni modernizatsiya qilishning muhim shartlaridan biridir. Ilg’or g’oyalar implementatsiyasi ta’lim jarayoniga faqat texnologik yangiliklarni tatbiq etish bilan cheklanmay, balki ta’lim mazmunini yangilash, metodik yondashuvlarni transformatsiyalash, o’qituvchi va o’quvchi o’rtasidagi o’zaro ta’sirni yangi darajaga ko’tarish kabi ko’p qirrali jarayonni qamrab oladi. Bu jarayonning nazariy asoslarini innovatsion pedagogika, konstruktivizm, kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo’naltirilgan ta’lim kabi ilmiy konsepsiyalar belgilab beradi. Amaliyot esa ilg’or g’oyalarni real o’quv jarayoniga tatbiq etish, ta’lim texnologiyalarini sinovdan o’tkazish, samaradorlikni baholash va keng joriy etish bosqichlari orqali shakllanadi. Bugungi kunda ta’lim tizimi raqamli pedagogika, STEAM integratsiyasi, sun’iy intellekt asosidagi ta’lim texnologiyalari, adaptiv o’qitish tizimlari va o’quv jarayonining shaxsga moslashtirilgan modellarini keng joriy etishga intilmoqda. Bunday transformatsiya ta’lim sifatini oshirish bilan birga, o’qitish natijalarining izchilligini, barqarorligini va innovatsion samaradorligini ta’minlashga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, ta’lim sifatida ilg’or g’oyalar implementatsiyasining nazariya va amaliyot integratsiyasi uning muvaffaqiyati uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Nazariy bilimlar amaliy mexanizmlar bilan uyg’unlashtirilmas ekan, innovatsion jarayonlarning real natijadorligi cheklangan bo’ladi. Mazkur tadqiqotda ta’limda ilg’or g’oyalar implementatsiyasining konseptual asoslari, zamonaviy tendensiyalari va ularni amaliyotga tatbiq etishning samarali mexanizmlari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Ilg’or g’oyalar implementatsiyasining nazariy asoslari pedagogika, psixologiya, texnologiya, boshqaruv va innovatsiya nazariyalarining integratsiyasidan tashkil topadi. Ushbu nazariy poydevor ta’limni modernizatsiya qilish, sifatni oshirish va ilg’or yondashuvlarni muvaffaqiyatli tatbiq etishning ilmiy yo’nalishlarini belgilaydi.

Ilg’or g’oyalar implementatsiyasining nazariy asoslari - ta’lim jarayoniga implementatsiya qilish ko’p qirrali, tizimli va ilmiy asoslangan jarayon bo’lib, uning nazariy poydevori bir nechta pedagogik konsepsiya, ilmiy paradigma va metodologik yondashuvlarning integratsiyasidan

shakllanadi. Quyida ushbu nazariy asoslarning eng muhim tarkibiy qismlari bilan tanishib chiqamiz.

Innovatsion pedagogika nazariyasi: Innovatsion pedagogika ilg’or g’oyalar tatbiqining bosh manbai hisoblanadi. Ushbu nazariya ta’lim jarayonini quyidagi jihatlardan yangilashni nazarda tutadi: mazmuniy, tashkiliy, metodik, texnologik jihatlar.

Innovatsion pedagogikaga ko’ra, har bir ilg’or g’oya quyidagi tamoyillarga asoslanadi: yangilik va ilg’orlik, samaradorlik, moslashuvchanlik, barqarorlik, tizimlilik. Bu tamoyillar g’oyaning nafaqat o’ziga xosligini, balki ta’lim sifati va natijalariga real ta’sirini belgilaydi.

Konstruktivizm nazariyasida - o’quv jarayonini o’quvchi tomonidan bilimning faol ravishda “qurilishi” sifatida talqin qilinadi. Ilg’or g’oyalar implementatsiyasida konstruktivizm quyidagilarni asoslaydi:

- o’quvchini markazga qo’yish;
- tajribaga asoslangan ta’lim;
- muammoli vaziyatlar yaratish;
- mustaqil fikrlash va tadqiqot faoliyatini rivojlantirish;
- bilimlarni real hayotga tatbiq etish kabilar ilg’or g’oyalarni tatbiq etishning psixologik-pedagogik asosini yaratadi.

Kompetensiyaviy yondashuv- zamonaviy ta’limning asosiy nazariy paradigmasi bo’lib, u funksional savodxonlik, kommunikativ kompetensiyalar, kreativ va tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish ko’nikmalari, ijtimoiy va raqamli kompetensiyalardan iborat yo’nalishlarga asoslanadi. Ilg’or g’oyalar implementatsiyasi kompetensiyalarni rivojlantiruvchi metodlar, o’quv muhiti va ta’lim texnologiyalarini talab qiladi. Raqamli pedagogika va texnopedagogik nazariyalar-bu o’qitish jarayonini raqamli texnologiyalar yordamida samarali tashkil etish, o’quvchi faoliyatini boshqarish va ta’limni shaxsga yo’naltirilgan qilib optimallashtirishga qaratilgan ilmiy-amaliy yo’nalishdir. Uning asosiy mazmuni:

- texnologiya *vosita*, o’qitish esa *mazmun* sifatida uyg’unlashadi;
- o’quv jarayoni raqamli platformalar orqali tashkil etiladi;
- o’qituvchi — bilim yetkazuvchi emas, balki *facilitator* (yo’naltiruvchi);
- o’quvchi esa faol ishtirokchi, muallif, tadqiqotchi sifatida ishtirok etadi.

Raqamli pedagogikaning asosiy tamoyillari: shaxsga yo’naltirilganlik-har bir o’quvchining ehtiyoji, qobiliyati, sur’ati raqamli vositalar orqali aniqlanadi va shaxsiylashtirilgan yo’nalish shakllantiriladi. Moslashuvchanlik-mobil ta’lim, onlayn kurslar, LMS tizimlari o’quv jarayonini istalgan joy va vaqtda davom ettirish imkonini beradi. Interaktivlik-Simulyatorlar, virtual laboratoriyalar, AR/VR, interaktiv testlar o’quvchining faol ishtirokini kuchaytiradi. Ochiqlik va global kompetensiya-raqamli resurslar, OER (Open Educational Resources), MOOC (Massive Open Online Courses) butun dunyo tajribasidan foydalanish imkonini beradi. Analitika asosida boshqaruv-Learning Analytics — o’quvchining faolligi, qarorlarini va rivojlanish ko’rsatkichlarini tahlil qilishdan iborat.

Raqamli pedagogikaning asosiy yo’nalishlariga, onlayn ta’lim didaktikasi, aralash ta’lim (Blended Learning), mobil ta’lim (M-learning), gamifikatsiya, EdTech innovatsiyalari, virtual va kengaytirilgan reallik, sun’iy intellekt asosidagi o’qitish kiradi.

Raqamli pedagogikaning amaliy texnologiyalariga esa *LMS tizimlari*: Moodle, Canvas, Google Classroom, *sun’iy intellekt asosidagi ta’lim vositalari*: ChatGPT, Khanmigo, Duolingo AI, *AR/VR texnologiyalar*: Google Expeditions, Labster, *multimedia asosidagi ta’lim*:

animatsiyalar, video darslar, interaktiv taqdimotlar, *ijtimoiy tarmoqlarda ta’lim*: Telegram, YouTube, Instagram metodikalaridan iborat.

Texnopedagogik nazariyalar-ta’lim jarayonini texnologik, pedagogik va kontent komponentlarining uyg’unligi asosida tashkil etish haqidagi ilmiy nazariya hisoblanadi. Asosan uchta yirik modelga tayanadi: *TPACK modeli* (Technological Pedagogical Content Knowledge)-Mishra & Koehler tomonidan ishlab chiqilgan bu model o’qituvchining uch asosiy bilim sohasini integratsiyasini tasvirlaydi: 1) CK – Content Knowledge — fan bo’yicha bilim. 2) PK – Pedagogical Knowledge — o’qitish metodikasi bo’yicha bilim. 3) TK – Technological Knowledge — texnologiyalardan foydalanish bo’yicha bilim. Bu qismlar kesishganda paydo bo’ladigan murakkab bilim:

PCK — fanga xos pedagogika

TCK — texnologiya orqali fanni o’qitish

TPK — texnologiya orqali metodlarni tatbiq etish

TPACK — uchala komponent integratsiyasi.

TPACK modeli o’qituvchidan texnologiyani maqsadli, metodik asoslangan va fan mazmuniga mos qo’llashni talab qiladi. *SAMR modeli* (Substitution–Augmentation–Modification–Redefinition)-Ruben Puentedura tomonidan yaratilgan bo’lib, texnologiyaning ta’lim jarayoniga ta’sirini baholaydi. U quyidagi tartibda bo’ladi; **1) Substitution — O’rnini bosish-bu faqat** an’anaviy vositaning o’rnini bosadi. *Masalan:* Wordda inshoni yozish. **2) Augmentation — Kengaytirish-bu** texnologiya vazifaga funksional qulaylik qo’shadi. *Masalan:* Wordda grammatik tahlil, avtomatik imlo tekshirish. **3) Modification — O’zgartirish-bu** topshiriq butunlay qayta dizayn qilinadi.

Masalan: Jamoviy Google Docs loyihasi yaratish. **4) Redefinition — Qayta ta’riflash-bu** texnologiya ilgari mumkin bo’lmagan topshiriqlarni amalga oshiradi. *Masalan:* AR/VR orqali virtual laboratoriyada tajriba o’tkazish.

UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan o’qituvchi kompetensiya modeli bo’lib, uch bosqichni o’z ichiga oladi:

1) Technology Literacy - Texnologik savodxonlik-bu asosiy texnologiyalardan foydalanish ko’nikmalari hisoblanadi.

2) Knowledge Deepening-Bilimni chuqurlashtirish-bu texnologiya yordamida tahlil, muammolarni yechish hamda ijodiy loyihalar olib boriladi. 3) Knowledge Creation - Bilim yaratish-bunda o’quvchilarni innovatsion fikrlashga yo’naltirish, yangi mahsulotlar yaratish imkoniyati bo’ladi.

DigCompEdu modeli (European Framework for Digital Competence in Education) Yevropa Ittifoqi tomonidan ishlab chiqilgan bo’lib, quyidagicha 6 ta kompetensiya sohasiga bo’linadi, professional ishtirok, raqamli resurslar yaratish, o’qitish va o’quv jarayonini boshqarish, baholash va refleksiya, o’quvchilarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish, jamoaviy ishlash va hamkorlik. Raqamli pedagogikaning afzalliklari va muammolari shundan iborat: individual ta’lim trayektoriyasi, samaradorlikni oshiruvchi analitika, interaktiv media asoslari, global resurslarga kirish imkoniyati, vaqt va joydan mustaqillik kabi afzalliklarga ega. Undagi muammolar esa raqamli tengsizlik, o’qituvchilarning texnopedagogik kompetensiyasi yetishmasligi, texnik infratuzilma muammolari, axborot xavfsizligi, o’quvchilarning diqqatni jamlash qiyinchiliklaridir.

Raqamli pedagogika ilgʻor gʻoyalar tatbiqining texnologik asosi boʻlib, u quyidagilarni nazariy jihatdan asoslaydi: raqamli oʻquv muhiti, masofaviy va aralash taʼlim, sunʼiy intellekt yordamida moslashtirilgan taʼlim, oʻquv analitikasi hamda multimodal oʻqitishlardan iborat.

Texnopedagogik integratsiya nazariyalari (TPACK, SAMR modeli) ilgʻor gʻoyalar qaysi bosqichda va qanday usulda tatbiq etilishi kerakligini belgilaydi.

Shaxsga yoʻnaltirilgan taʼlim nazariyasida ilgʻor gʻoyalar, avvalo, oʻquvchining shaxsiy rivojlanishiga yoʻnaltiriladi. Ushbu nazariya quyidagilarga urgʻu beradi:

- individual oʻquv trayektoriyalarini shakllantirish;
- taʼlim jarayonini oʻquvchi ehtiyojlariga moslashtirish;
- motivatsiyani kuchaytiruvchi pedagogik sharoitlar yaratish;
- oʻquvchining subyektiv tajribasini qadrlash.

Bu yondashuv ilgʻor gʻoyalarni faqat texnologik yangilik emas, balki psixologik-pedagogik jarayon sifatida koʻrishga yordam beradi.

Sistemali yondashuv nazariyasida esa ilgʻor gʻoyalar implementatsiyasi alohida metod yoki texnologiyani tatbiq etish emas, balki barcha taʼlim komponentlarining maqsadlar, mazmun, metodlar, texnologiyalar, baholash, boshqaruv darajasida oʻzaro integratsiyalashgan yangilanishini talab qiladi. Sistemali yondashuv implementatsiyaning muvaffaqiyati uchun belgilanadigan indikatorlar, natijalar va monitoring mexanizmlarini ilmiy asoslaydi.

Pedagogik innovatsiyalar nazariyasida ilgʻor gʻoyalarni quyidagi mezonlar asosida baholaydi, innovatsiyaning dolzarbligi, yangilik darajasi, samaradorlik va natijadorlik, moslashuvchanlik, amaliyotga tatbiq etish imkoniyati. Bu nazariya implementatsiya jarayonida tajriba-sinov, pilot loyihalar va monitoring tizimini asoslashga xizmat qiladi.

Innovatsion pedagogikaning konseptual yondashuvlarida har qanday ilgʻor gʻoya quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

- yangilik — mavjud tajribadan farq qiluvchi, samaradorlikni oshirishga qaratilgan gʻoya;
- moslashuvchanlik — taʼlim muhiti va oʻquvchilar ehtiyojlariga moslashish;
- integrativlik — texnologik, metodik va tashkiliy elementlarning uygʻunlashuvi kabilarga asoslanadi.

Ilgʻor gʻoyalarni joriy etish, odatda, quyidagi bosqichlarni oʻz ichiga oladi:

- tahlil va diagnostika – mavjud holatni baholash, ehtiyojlarni aniqlash;
- konsepsiya ishlab chiqish – gʻoyaning nazariy asosini yaratish;
- eksperiment va pilot sinovlar – gʻoyani amalda tekshirish;
- optimallashtirish va joriy etish – olingan natijalar asosida keng tatbiq etish;

monitoring va baholash – samaradorlikni muntazam tahlil qilib borish. Taʼlim jarayonida ilgʻor gʻoyalar implementatsiyasining asosiy yoʻnalishlariga raqamli pedagogika kiritilib, bugungi kunda raqamli texnologiyalar taʼlim sifatini oshirishning asosiy omili sifatida qaralmoqda. Masofaviy taʼlim, sunʼiy intellekt yordamida baholash, oʻquv tahlili (learning analytics), virtual laboratoriyalar kabi elementlar innovatsion taʼlimning ajralmas qismiga aylandi.

Kompetensiyaviy yondashuvda taʼlimning mazmuni bilimlarga emas, balki kompetensiyalarni shakllantirishga yoʻnaltirilmoqda. Ilgʻor gʻoyalar asosida ishlab chiqilgan oʻquv dasturlari kreativ fikrlash, muammolarni hal qilish, muloqot koʻnikmalarini rivojlantirishdan iborat boʻlmoqda. Shaxsga yoʻnaltirilgan taʼlimda differensial va adaptiv oʻqitish metodlari orqali oʻquvchining individual xususiyatlari hisobga olingan holda taʼlim olish imkoni yaratilmoqda. Ilgʻor gʻoyalarni amaliyotga tatbiq etish mexanizmlaridan biri pedagogik kadrlar

malakasini oshirishdir. Innovatsion g‘oyalarning muvaffaqiyatli tatbiqi pedagoglarning zamonaviy metodlar bilan ishlash ko‘nikmalariga bevosita bog‘liq bo‘lmoqda. Ilg‘or g‘oyalar asosida yaratilgan o‘quv dasturlari ta‘lim mazmunini yangilashga yordam bermoqda. Shu bilan birga ta‘lim infratuzilmasini modernizatsiya qilish texnik ta‘minotni, raqamli platformalarni, laboratoriya jihozlarini yaratishda yangi g‘oyalar samarali qo‘llashga imkon yaratmoqda. Ta‘lim sifatini oshirishda ilg‘or g‘oyalar implementatsiyasi muhim o‘rin tutadi. Innovatsion yondashuvlar, raqamli texnologiyalar va kompetensiyaviy ta‘lim mazmuni ta‘lim jarayonini zamonaviy talablar darajasiga ko‘taradi. Ilg‘or g‘oyalarni tizimli ravishda tatbiq etish orqali ta‘lim samaradorligi oshirilib, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash imkoniyati kengayadi.

Xulosa. Ta‘lim sifatini oshirish jarayoni zamonaviy davrda innovatsion yondashuvlarni, ilg‘or g‘oyalarni hamda fan va amaliyotning uzviy integratsiyasini talab etadi. Ilg‘or g‘oyalar implementatsiyasi — bu faqat yangi texnologiya yoki metodikani joriy etish emas, balki ta‘lim tizimining strategik maqsadlarini qayta ko‘rib chiqish, o‘quvchi shaxsini rivojlantirishga yo‘naltirilgan kompleks yondashuvni shakllantirishdir. Integratsiyalashgan model shuni ko‘rsatadiki, nazariya va amaliyot uyg‘unlashgani sari ta‘lim samaradorligi oshadi, o‘qituvchi faoliyati takomillashadi, o‘quvchi kompetensiyalarining shakllanishi esa yanada mazmunli bo‘ladi. Raqamlashtirish, texnopedagogik yondashuvlar, o‘rganishga yo‘naltirilgan metodikalar, ilmiy asoslangan strategiyalar va tizimli baholash mexanizmlarining joriy etilishi ta‘lim sifatini tubdan yaxshilashga xizmat qiladi. TPACK, SAMR, DigCompEdu kabi zamonaviy nazariyalar ta‘lim jarayonini innovatsion, moslashuvchan va kompetensiyaga yo‘naltirilgan holda tashkil etish imkonini beradi. Tadqiqot natijalari shuni anglatadiki, ilg‘or g‘oyalar implementatsiyasi samarali bo‘lishi uchun ta‘lim tizimining barcha qatlamlari — o‘qituvchi, o‘quvchi, boshqaruv, infratuzilma va metodik ta‘minot — o‘zaro tizimli uyg‘unlikda ishlashi zarur. Nazariya va amaliyotning integratsiyalashuvi esa ta‘lim jarayonini barqaror rivojlantirish, innovatsion kompetensiyalarni shakllantirish va zamonaviy talablar asosida raqobatbardosh ta‘lim muhitini yaratishning asosiy omili sifatida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Mishra, P., & Koehler, M. J. (2006). *Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge*. Teachers College Record.
2. PuenteDura, R. R. (2014). *The SAMR Model: A Contextualized Introduction*. Hippasus.
3. UNESCO. (2018). *ICT Competency Framework for Teachers (ICT-CFT)*. UNESCO Publishing.
4. Redecker, C. (2017). *European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu*. European Commission.
5. Fullan, M. (2020). *The New Pedagogy for Deep Learning*. Pearson Education.
6. Anderson, L. W., & Krathwohl, D. R. (2001). *A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom’s Taxonomy*. Longman.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МОДЕЛИ 5Е В МЕТОДИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ЛИТЕРАТУРЫ (НА МАТЕРИАЛЕ СТИХОТВОРЕНИЯ О.МАНДЕЛЬШТАМА «NOTRE DAME»)

Турдыева Мадина Рахматовна

*Главный специалист отдела филологический наук национального института
педагогического мастерства имени А.Авлони*

Аннотация: Статья посвящена теоретическому обоснованию и практической реализации модели обучения 5Е (The 5E Instructional Model) как эффективного средства повышения читательской грамотности в образовательном процессе. На материале стихотворения О. Мандельштама «Notre Dame» рассматривается применение модели 5Е в методике преподавания литературы, что способствует трансформации процесса обучения, смещая акцент с пассивного усвоения фактов на активное конструирование смысла текста.

Ключевые слова: читательская грамотность, методика преподавания литературы, конструктивизм, акмеизм.

Annotatsiya. Maqola ta'lim jarayonida o'qish savodxonligini oshirishning samarali vositasi sifatida 5E ta'lim modelining (The 5E Instructional Model) nazariy asoslanishi va amaliy tatbiqiga bag'ishlangan. O. Mandelshtamning "Notre Dame" she'ri materiali asosida 5E modelining adabiyot o'qitish metodikasida qo'llanilishi ko'rib chiqilgan, bu esa o'qitish jarayonini transformatsiya qilishga yordam beradi, e'tiborni faktlarni passiv o'zlashtirishdan matn ma'nosini faol qurishga qaratadi.

Kalit so'zlar: o'qish savodxonligi adabiyot o'qitish metodikasi konstruktivizm akmeizm.

Abstract. The article is devoted to the theoretical justification and practical implementation of the 5E Instructional Model as an effective means of increasing reading literacy in the educational process. Using O. Mandelstam's poem "Notre Dame" as material, the application of the 5E model in literature teaching methodology is examined, which contributes to the transformation of the learning process, shifting the focus from passive assimilation of facts to the active construction of the text's meaning.

Keywords: reading literacy, literature teaching methodology, constructivism, acmeism.

Использование конструктивистской модели 5Е (The 5E Instructional Model) в методике преподавания литературы представляет собой исключительно перспективный подход к повышению читательской грамотности учащихся и студентов. Модель 5Е, разработанная в конце 1980-х годов в США и основанная на цикле обучения, основывается на конструктивистском подходе к обучению. Она утверждает, что знание не передается в готовом виде, а конструируется самим обучающимся через последовательное прохождение пяти взаимосвязанных этапов, названия которых начинаются с буквы «Е»: вовлечение (engage), исследование (explore), объяснение (explain), углубление (elaborate) и оценивание (evaluate). Каждый этап выполняет свою уникальную функцию: вовлечение активизирует предшествующий опыт и формулирует проблему, исследование предоставляет пространство для самостоятельной работы с материалом, объяснение служит для систематизации полученных данных и введения теоретических понятий, углубление требует применения нового знания в измененном контексте, и, наконец, оценивание завершает данный цикл (модель) обучения рефлексией и проверкой достижений. Именно

эта последовательность и делает модель 5Е идеальным инструментом для решения актуальной проблемы читательской грамотности. Согласно определению PISA, читательская грамотность – это не просто способность декодировать текст, но и умение его понимать, использовать, оценивать и размышлять над ним для достижения личных и общественных целей, что осуществляется также и через изучение художественных текстов [1]. По мнению Ахмедовой Л.Т. и Кон О.В., литературное развитие обучающегося непосредственно связано с общим развитием, с формированием мировоззрения, эволюции нравственных оценок и представлений. Цель литературного образования не только интеллектуальное освоение, но и эмоциональное присвоение гуманистического потенциала искусства, освоение эстетических и психологических способов общения человека с искусством. Без решения этой задачи искусство не влияет на ценностные ориентации личности и тем более не направляет реальное поведение человека [2].

Традиционное преподавание литературы часто грешит концентрацией на этапах объяснения (лекция учителя) и формального оценивания (проверка фактов), полностью или частично игнорируя этапы вовлечения и исследования, которые критически важны для формирования активной читательской позиции. Модель 5Е же заставляет читателя стать активным участником процесса: вовлечение пробуждает личный интерес и мотивирует к поиску смысла, а исследование требует от него самостоятельного поиска аргументов и построения гипотез на основе текста. Более того, этап углубления обеспечивает перенос навыка, требуя применить освоенные аналитические инструменты к новому, часто нехудожественному, материалу, что является прямым развитием функциональной грамотности. Самой большой проблемой в преподавании литературы, в частности, в русской литературе, является отсутствие интереса учащихся и студентов к чтению, что сводит на нет читательскую грамотность. Модель 5Е трансформирует преподавание литературы, смещая акцент с пассивного усвоения фактов на активное конструирование смысла. Она последовательно проводит обучающихся через цикл, необходимый для становления грамотного читателя, способного не только понять сложный текст, но и осмыслить, оценить и использовать его идеи в собственной жизни, что делает ее незаменимым инструментом современной методики, особенно в борьбе с отсутствием интереса к чтению. Использование конструктивистской модели 5Е (вовлечение, исследование, объяснение, углубление, оценивание) в методике преподавания литературы представляет собой исключительно перспективный подход к повышению читательской грамотности студентов. Эта модель, основанная на цикле обучения, утверждает, что знание не передается в готовом виде, а конструируется самим обучающимся. Применение данного подхода к анализу программного акмеистического стихотворения «Notre Dame» О.Мандельштама, созданное в 1912 году, позволяет трансформировать преподавание литературы, смещая акцент с пассивного усвоения фактов на активное конструирование смысла, тем самым способствует повышению интереса к литературе. С первых его строк заметен культурный контекст, привлекаемый автором: «Где римский судия судил чужой народ...». Речь идет о том, что собор Парижской Богоматери был построен на земле галлов, оккупированной римлянами [3]. Мандельштам неуклонно верил в то, что основанием жизни является культура. Культурное наследие поэта предлагает образ Notre Dame как символическое воплощение культурной сущности самой истории. Картина мира

О.Мандельштам играет большую роль, поскольку она является своеобразной реализацией творческого смысла свободы, любви к жизни, силы души человека [4]. На этапе вовлечения активируется предшествующий опыт и формулируется исследовательская проблема, что осуществляется, к примеру, через прием «Архитектурная метафора». Студентам на предтекстовом этапе демонстрируется визуальный ряд (Собор Нотр-Дам, образ Хаоса/обломков, портрет О. Мандельштама). Работа в малых группах — соотнести эти образы с тремя концептами: «Поэтика», «Деструкция/Материя», и «Вещность». Дискуссия направлена на формулирование ключевой исследовательской проблемы: «Как акмеистическая поэтика преобразует «тяжесть недобрую» в Вечность, используя архитектуру как метафору творчества?» На данном этапе занятия прослеживается интеграция литературы с философией, даже в самом стихотворении образ Мандельштам-поэта и Мандельштам-философа переплетаются. Успешное привлечение внимания на данном этапе способствует лучшему усвоению материала и больше активности на протяжении всего занятия. Далее следует этап исследования, который предоставляет пространство для самостоятельной работы с материалом, требуя от студента самостоятельного поиска аргументов и построения гипотез на основе текста стихотворения. На данном этапе можно применять прием «Карта диалектического конфликта». Студенты индивидуально или в малых группах проводят детальный анализ стихотворения, классифицируя лексику, образы и тропы в стихотворении на две категории: «Тезис: тяжесть/хаос/материя» и «Антитезис: порядок/легкость/дух». Результаты оформляются в виде графической схемы, где стрелками и комментариями показывается динамика взаимодействия и преодоления элементов, тем самым самостоятельно фиксируя центральный для акмеизма конфликт, после демонстрируют аудитории полученную инфографику. На этапе объяснения происходит систематизация полученных данных и введение теоретических понятий, через использование приема «Теоретический аукцион». Для реализации данного этапа преподаватель готовит карточки с ключевыми литературоведческими понятиями (акмеизм, вещьность, архитектурность как метафора творчества, пятистопный ямб). Группы «покупают» эти понятия, используя в качестве «валюты» аргументированные цитаты и наблюдения, сделанные на этапе исследования. Например, для получения карточки «Архитектурность» группа должна объяснить, как пятистопный ямб создает монументальное звучание, а образ «чудовищные ребра» — вещьность. Таким образом, на данном этапе прослеживается связь с разными формами творчества: литературой и архитектурой. Этап углубления требует применения нового знания в измененном контексте, что обеспечивает перенос навыка и развитие функциональной грамотности. Используется эссе на тему: «От Нотр-Дама к актуальной проблеме». Студенты выбирают нехудожественный материал или актуальную социальную/культурную проблему, которая может быть осмыслена через метафору «созидания из хаоса» (например, кризис идентичности, экологические вызовы, изменения в обществе). Они пишут аналитическое эссе «Мой Notre Dame», применяя освоенные аналитические инструменты (диалектику формы и материи, метафору строительства) для интерпретации или предложения решения в новом контексте. Или же на данном этапе можно предложить студентам провести сравнительный анализ данного стихотворения и стихотворения В.Брюсова «Юному поэту». Данное задание требует от студентов синтеза знаний и демонстрации навыков анализа и сравнения художественных текстов. Студентам необходимо провести анализ (500–700

слов) с фокусировкой на различиях в концепции творчества. Анализ должен сравнить: 1) концепции акмеизма и символизма; 2) отношение к Хаосу и Материи (преодоление хаоса формой у Мандельштама против отречения от мира у Брюсова); 3) личный завет (созидание против одиночества). И завершается занятие этапом оценивания — рефлексией и проверкой достижений. На данном этапе можно использовать прием «Академическая рефлексия с аргументацией». Студентам предлагается ответить на комплексный рефлексивный вопрос: «Проанализируйте, почему поэт заканчивает стихотворение личным заветом о создании прекрасного из ‘тяжести недоброй’ в контексте экзистенциальных поисков Серебряного века, аргументируя цитатами». Ответ должен быть в форме двух аргументов, подкрепленных цитатами, и вывод, отражающий осмысление, оценку и использование идей текста стихотворения в собственной когнитивной рамке.

Таким образом, модель 5Е трансформирует процесс обучения, смещая акцент с пассивного усвоения фактов (греха традиционной методики) на активное участие обучающегося: вовлечение пробуждает личный интерес, исследование требует самостоятельной работы с текстом, а углубление обеспечивает перенос аналитического навыка и развитие функциональной грамотности. Данная модель обучения становится незаменимым инструментом современной методики преподавания литературы, особенно в борьбе с ее главной проблемой — отсутствием интереса студентов к чтению. Практическая демонстрация на материале стихотворения О. Мандельштама «Notre Dame» доказывает, что модель последовательно проводит студента через цикл, необходимый для становления грамотного читателя, способного осмыслить, оценить и использовать идеи текста в собственной когнитивной рамке.

Список использованной литературы

1. Мансуров В.А., Ломбина Т.Н., Юрченко О.В. Проблемы понимания текста школьниками: социологический взгляд// Вестник Института социологии. 2022. №3. [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-ponimaniya-teksta-shkolnikami-sotsiologicheskiiy-vzglyad> (дата обращения: 20.11.2025).
2. Ахмедова Л. Т., Кон О. В. Методика преподавания литературы / Л. Т. Ахмедова, О. В. Кон; МВ и ССО РУЗ, Узб. государственный ун-т мировых яз. - Т.: Нац. об-во философов Узбекистана, 2009. - 304 с.
3. Смирнова Л.Е., Кухарук М.Р. Художественное своеобразие лирики О.Э.Мандельштама // Филологические науки. Вопросы теории и практики. 2023. №2. [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/hudozhestvennoe-svoeobrazie-liriki-o-e-mandelshtama-na-materiale-dorevolutsionnyh-stihotvoreniy> (дата обращения: 11.11.2025).
4. Асонова Г.А. Культурное наследие поэзии Мандельштама как реализация принципа художественного осмысления современного мира // Культура и образование: научно-информационный журнал вузов культуры и искусств. 2020. №2 (37) [Электронный ресурс].

BAHOLASH NATIJALARIGA ASOSLANGAN O‘QUV JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH STRATEGIYALARI

Davletova Hamida Xasan qizi

*A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti,
Metodik xizmat ko‘rsatish bo‘limi metodisti*

Annotatsiya. Mazkur maqolada baholash natijalariga asoslangan holda o‘quv jarayonini takomillashtirishning nazariy va amaliy jihatlarini yoritilgan. Ta’lim tizimida baholash nafaqat o‘quvchilarning bilim darajasini aniqlash, balki o‘quv jarayonini samarali tashkil etish va takomillashtirish uchun muhim vosita sifatida ko‘rib chiqiladi. Baholash natijalaridan foydalanish orqali o‘quvchilarning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, individual rivojlanish yo‘llarini belgilash hamda o‘quv dasturlarini qayta ko‘rib chiqish imkoniyati yaratiladi. Shuningdek, ishda formativ va summativ baholashning o‘zaro bog‘liqligi, o‘qituvchilarning dars strategiyalarini baholash natijalari asosida qayta tashkil etishi, differensial va moslashtirilgan ta’limni joriy etish usullari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: baholash, termometr, diagnostik baholash, formativ baholash, summativ baholash, **feedback**, differensial yondashuv, individual yondashuv, refleksiya, Learning Management Systems(LMS), Deming sikli.

Аннотация. В данной статье на основе результатов оценивания раскрываются теоретические и практические аспекты совершенствования учебного процесса. В системе образования оценивание рассматривается не только как средство определения уровня знаний учащихся, но и как важный инструмент для эффективной организации и дальнейшего совершенствования образовательного процесса. Использование результатов оценивания позволяет выявить сильные и слабые стороны учащихся, определить индивидуальные траектории развития, а также создать возможности для пересмотра учебных программ. Кроме того, в работе анализируется взаимосвязь формативного и суммативного оценивания, переработка учителями своих учебных стратегий на основе результатов оценивания, а также методы внедрения дифференцированного и адаптивного обучения.

Ключевые слова: оценивание, термометр, диагностическое оценивание, формативное оценивание, суммативное оценивание, обратная связь, дифференцированный подход, индивидуальный подход, рефлексия, Learning Management Systems (LMS), цикл Деминга.

Abstract. This article highlights the theoretical and practical aspects of improving the learning process based on assessment results. In the education system, assessment is viewed not only as a tool for determining students’ level of knowledge, but also as an important means for effectively organizing and enhancing the instructional process. The use of assessment results creates opportunities to identify students’ strengths and weaknesses, determine individual development pathways, and revise curriculum content. The study also analyzes the interrelation between formative and summative assessment, the restructuring of teachers’ instructional strategies based on assessment outcomes, as well as methods for implementing differentiated and adaptive learning.

Keywords: assessment, thermometer, diagnostic assessment, formative assessment, summative assessment, feedback, differentiated approach, individual approach, reflection, Learning Management Systems (LMS), Deming cycle.

Baholashning ta’lim jarayonidagi o’rni va ahamiyati

Baholash — nafaqat o’quvchining bilimini aniqlash, balki ta’lim jarayonini tahlil qilish va uni takomillashtirish uchun kuchli vositadir. Baholash natijalari kasallikni davolamaydi, balki uning haroratini o’lchaydi. O’quv jarayonini takomillashtirish esa, davo jarayoni hisoblanadi.

“Baholash — bu termometr”

Baholash natijalari ham xuddi termometr kabi — ular faqat bizga “holatni ko’rsatadi”. O’qituvchining vazifasi esa shu natijalar asosida “davolash” — ya’ni darsni takomillashtirish.

Baholash ta’lim jarayonining ajralmas va asosiy bo’g’ini hisoblanadi. U nafaqat o’quvchilarning bilim, ko’nikma va malakalarini aniqlash, balki o’qituvchi faoliyati, o’quv dasturi va ta’lim jarayonining samaradorligini ham baholash imkonini beradi. To’g’ri tashkil etilgan baholash jarayoni ta’lim sifatini oshiradi, o’quvchilarning shaxsiy rivojlanishini qo’llab-quvvatlaydi hamda ularda mas’uliyat va o’z-o’zini nazorat qilish qobiliyatini shakllantiradi.

Baholashning ta’lim jarayonidagi o’rni:

Bilimlarni aniqlash va nazorat qilish – o’quvchilar o’quv dasturi bo’yicha belgilangan maqsadlarga qanchalik erishganini ko’rsatadi.

Teskari aloqa vositasi – o’quvchi o’z natijalarini ko’rib, xatolarini tuzatadi, o’qituvchi esa o’qitish uslubini qayta ko’rib chiqadi.

Motivatsion ahamiyat – adolatli va aniq baholash o’quvchilarda o’qishga qiziqishni, raqobatbardoshlikni va yutuqqa intilishni kuchaytiradi.

Rivojlantiruvchi funksiyasi – o’quvchilarning ijodkorligi, tanqidiy fikrlashi, muammoli vaziyatlarni hal etish qobiliyatini shakllantiradi.

Strategik boshqaruv vositasi – baholash natijalari asosida o’qituvchi o’z rejasini, metodikasini, hatto ta’lim dasturini takomillashtiradi.

Formativ baholash (jarayon davomida) va summativ baholash (yakuniy natijalarni aniqlash) uyg’un qo’llanilganda, o’quvchilarning rivojlanishi to’liq nazorat ostida bo’ladi.

Demak baholash ta’lim jarayonining “o’lchov asbobi” bo’lib, u orqali o’quvchilarning o’zlashtirish darajasi, o’qituvchining faoliyati va ta’lim tizimining samaradorligi aniqlanadi. To’g’ri va adolatli baholash o’quvchilarning o’z-o’zini rivojlantirishiga, mustaqil fikrlashiga va yuqori natijalarga erishishiga xizmat qiladi.

Baholash turlari. Baholash natijalari asosida ta’lim sifatini oshirish omillari

Diagnostik baholash – o’quv jarayonining boshida yoki yangi mavzuni o’rganishdan avval o’tkaziladigan baholash turi bo’lib, uning asosiy vazifasi o’quvchilarning mavjud bilim, ko’nikma va tayyorgarlik darajasini aniqlashdir.

Diagnostik baholashning asosiy maqsadlari o’quvchilarning boshlang’ich bilim darajasini aniqlash, ularning kuchli va zaif tomonlarini ko’rsatish, dars yoki kurs davomida qaysi yo’nalishlarga ko’proq e’tibor qaratish kerakligini belgilash va differensial yondashuvni ta’minlash (kimga qo’shimcha yordam, kimga murakkabroq topshiriqlar kerakligini aniqlash)dan iborat. Diagnostik baholashning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat jumladan, o’quv jarayonining boshlang’ich bosqichida o’tkaziladi, o’quvchini baholash emas, balki uni tushunish

va tayyorlash vositasi, natijalar odatda ball qo'yish uchun emas, balki metodik qarorlar qabul qilish uchun ishlatiladi hamda qisqa, aniq va oddiy shakllarda o'tkaziladi.

Formativ baholash – o'quv jarayoni davomida muntazam ravishda olib boriladigan, o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirishga qaratilgan baholash turi. U dars jarayonida o'quvchiga **tezkor fikr-mulohaza (feedback)** berib, o'qishni yaxshilashga xizmat qiladi. Formativ baholashning asosiy maqsadlari o'quvchilarning o'quv jarayonidagi qiyinchiliklarini aniqlash va ularni bartaraf etish, bilimlarni o'zlashtirish darajasini kuzatib borish, o'quvchilarni rag'batlantirish va o'qishga bo'lgan motivatsiyasini oshirish, o'qituvchiga dars metodikasini moslashtirishga yordam berishdan iborat.

Formativ baholashning asosiy xususiyatlari: o'quv mashg'ulot jarayoni davomida doimiy amalga oshiriladi, baholashdan ko'ra **o'rganishga** ko'proq yo'naltirilgan, natijalari odatda raqamli baho bilan ifodalanmaydi (ball qo'yilmaydi), o'quvchiga aniq yo'naltirilgan qayta aloqa beriladi, o'quvchini qo'llab-quvvatlash va rivojlantirishga xizmat qiladi.

Summativ baholash — o'quv jarayonining ma'lum bir bosqichi (chorak, semestr, yil) yoki mavzusi yakunida o'tkaziladigan baholash turi bo'lib, o'quvchining erishgan yakuniy natijasini aniqlash va uni belgilangan mezonlar asosida baholashga xizmat qiladi. Summativ baholashning asosiy maqsadlari: o'quvchining ma'lum davrda o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarini umumlashtirib, natijani ko'rsatish. o'quv jarayonining samaradorligini baholash, o'quvchining ta'lim standartlariga erishgan darajasini aniqlash, keyingi bosqichga o'tishga tayyorgarlik darajasini belgilash. Summativ baholashning asosiy xususiyatlari: o'quv jarayonining yakunida o'tkaziladi (chorak, yarim yillik, yil oxiri), natijalari raqamli baho yoki ball bilan ifodalanadi, Ko'proq “natija”ga yo'naltirilgan, jarayonga emas, rasmiy hujjatlar, reytinglar va statistika uchun asos bo'ladi, o'qituvchi va ta'lim muassasasining umumiy faoliyati samaradorligini ham ko'rsatadi.

Differensial yondashuv – o'quvchilarning bilim darajasi, tayyorgarligi, qobiliyati yoki ehtiyojlariga qarab guruhlarni ajratish va ularga mos metod, topshiriq hamda materiallar berishdir. Differensial yondashuvning asosiy maqsadi, guruhdagi barcha o'quvchilarning ehtiyojini qondirish, kuchli va zaif o'quvchilar orasidagi tafovutni kamaytirish hamda har bir guruh uchun optimal ta'lim sharoitini yaratishdan iborat. Baholash natijalari asosida o'quvchilarni bilim darajasi bo'yicha guruhlarga bo'linadi. Kuchli o'quvchilar bilan murakkab va qo'shimcha topshiriqlar beriladi. Qiyinchilikka duch kelgan o'quvchilarga esa qo'shimcha mashq, ko'rgazmali materiallar va yo'naltiruvchi ko'rsatmalar beriladi. **Individual yondashuv** – o'quv jarayonini har bir o'quvchining qobiliyati, qiziqishi, ehtiyoji, bilish sur'ati va shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etishdir. Individual yondashuvning asosiy maqsadi har bir o'quvchining imkoniyatini ochish, mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish, o'quvchiga shaxs sifatida e'tibor qaratishdir. Har bir o'quvchining baholashdagi yutuq va kamchiliklarini inobatga olib, shaxsiy rivojlanish rejasi tuziladi. O'quvchilarga mustaqil o'rganish uchun qo'shimcha resurslar (video, kitob, onlayn testlar) beriladi. **O'z-o'zini baholash va refleksiya (Self-Assessment)**. O'quvchilarning o'z ishlari va erishgan natijalarini o'zlari tahlil qilishlari uchun oldindan belgilangan mezonlar asosida o'z ishlarini baholash imkoniyati beriladi. **O'z-o'zini baholashning afzallik tomonlari bir qancha bo'lib jumladan, o'zini tahlil qilish va xatolar ustida ishlash ko'nikmasini rivojlantiradi, mas'uliyat va mustaqillik hissini shakllantiradi hamda qiyinchiliklarni tan olish va o'zini rivojlantirish uchun harakat qilishga undaydi.** Shu bilan bir qatorda o'z -o'zini baholashning kamchiliklari ham kuzatiladi. Masalan, o'quvchilar

o‘zlarini noto‘g‘ri baholashlari mumkin shuning uchun bu jarayonda o‘qituvchining ko‘magi muhim hisoblanadi.

Baholashda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish. Ta’lim jarayonida texnologiyalarni qo‘llash baholashning samaradorligi, tezkorligi va adolatligini oshiradi. U o‘qituvchiga ham, o‘quvchiga ham natijalarni tahlil qilish, xatolarni ko‘rish va rivojlanish yo‘llarini belgilashda katta yordam beradi. Baholashda bir qancha texnologiyalarni qo‘llash yo‘llari mavjud bo‘lib, quyida ular bilan tanishamiz.

1. Onlayn test tizimlari: Google Forms, Kahoot, Quizizz, Mentimeter kabi platformalarda test va viktorinalar o‘tkazish orqali tezkor natijalar olish oson va tez tahlil qilish imkonini beradi.

2. Elektron portfoliolar:

O‘quvchining ishlari, loyihalari va yutuqlarini elektron shaklda saqlash bilan birga dinamik rivojlanishni ko‘rsatish va uzoq muddatli baholashni amalga oshiradi.

3. Learning Management Systems (LMS):

Moodle, Edmodo, Google Classroom kabi tizimlarda vazifalar, testlar va baholarni boshqarish mumkin, shu bilan birga o‘quvchilar va ota-onalar uchun ochiq shaffof natijalarni kuzatib borish imkoniyati mavjud

4. Interaktiv baholash vositalari:

Padlet, Jamboard, Nearpod kabi interaktiv doskalar orqali o‘quvchilarning fikrini to‘plash hamda real vaqt rejimida javoblarni ko‘rib, darhol tahlil qilish.

5. Sun‘iy intellekt asosida tahlil:

O‘quvchilarning xatolarini avtomatik aniqlash va shaxsiylashtirilgan tavsiyalar berish (masalan, Duolingo, Grammarly kabi platformalarda).

O‘quv jarayonini takomillashtirishda baholash natijalaridan foydalanish strategiyalari

Baholashda ota-onalar bilan hamkorlik: O‘quvchilarni baholash jarayonida ota-onalar hamkorligini yo‘lga qo‘yish — natijalarni shaffof qilish, bolaning rivojlanishiga qo‘shimcha ko‘mak berish va maktab-oila hamkorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

O‘qituvchilar malakasini oshirish: Baholash jarayonining samaradorligi bevosita o‘qituvchining kasbiy malakasiga bog‘liq. Malakasi oshgan pedagog baholashni nafaqat natija qo‘yish vositasi, balki o‘quvchini rivojlantirish, motivatsiya berish va ta’lim jarayonini takomillashtirish instrumenti sifatida qo‘llaydi. O‘qituvchilar muntazam malaka oshirib borishlari natijasida o‘qituvchilar zamonaviy baholash metod va mezonlaridan samarali foydalanish usullarini, baholash jarayoni shaffof, adolatli va rivojlantiruvchi sifatlari bilan tanishib boradi shu bilan birga ota-onalar bilan baholash natijalari asosida samarali muloqotni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yishni o‘rganadilar. Buning natijasida o‘quvchilarning motivatsiyasi va faolligi oshadi hamda ta’lim sifati va o‘quvchilar natijadorligi yuqori darajaga ko‘tariladi.

O‘quv jarayonidagi zaif nuqtalarni aniqlash.

Baholash natijalarini tahlil qilishning asosiy maqsadi — o‘quv jarayonidagi "oq dog‘lar"ni yoki zaif nuqtalarni aniqlashdir. Bu zaifliklar turli shakllarda namoyon bo‘lishi mumkin: o‘quvchilarning umumiy tushunmasligi, o‘qitish metodikasining kamchiliklari yoki hatto o‘quv dasturining o‘zi bilan bog‘liq muammolar. Zaif nuqtalarni aniqlash, ularni bartaraf etish uchun samarali strategiyalarni ishlab chiqishga zamin yaratadi.

Mavzu bo'yicha tushunmaslik: Agar ko'pchilik o'quvchilar ma'lum bir mavzu bo'yicha test savollarida xato qilsa, bu mavzuning yaxshi tushuntirilmaganligini yoki o'qitish metodikasining nomuvofiqligini ko'rsatadi;

Ko'nikmalardagi bo'shliqlar: Amaliy topshiriqlar yoki loyihalarda o'quvchilarning ma'lum bir ko'nikmani (masalan, tanqidiy fikrlash, muammoni hal qilish) qo'llay olmasligi;

Pedagogik yondashuvdagi kamchiliklar: O'qituvchining yondashuvi barcha o'quvchilarga mos kelmasligi (masalan, vizual o'rganuvchilarga e'tibor bermaslik);

Dasturdagi uzilishlar: O'quv dasturidagi mavzular o'rtasida mantiqiy bog'liqlikning yetishmasligi yoki ma'lumotlarning haddan tashqari ko'pligi;

Resurslarning yetishmasligi: O'quv materiallari, jihozlar yoki texnologiyalarning yetarli emasligi o'quv jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Zaif nuqtalarni aniqlashda o'qituvchilarning shaxsiy kuzatuvlari, o'quvchilar bilan suhbatlar va ota-onalarning fikr-mulohazalari ham muhim ahamiyatga ega.

Takomillashtirish strategiyalarini ishlab chiqish tamoyillari.

Zaif nuqtalar aniqlangach, ularni bartaraf etishga qaratilgan samarali strategiyalarni ishlab chiqish lozim. Bu jarayon tizimli bo'lishi va quyidagi tamoyillarga asoslanishi kerak:

Maqsadga yo'naltirilganlik: Har bir strategiya aniq bir muammoni hal qilishga qaratilgan bo'lishi va o'lchanadigan maqsadlarga ega bo'lishi kerak.

Moslashuvchanlik: Strategiyalar o'zgaruvchan ehtiyojlarga moslasha olishi va turli o'quvchilarga qo'llanilishi mumkin bo'lishi kerak.

Hamkorlik: Strategiyalarni ishlab chiqishda o'qituvchilar, ma'muriyat, o'quvchilar va ota-onalar ishtirok etishi lozim.

Innovatsion yondashuv: Yangi texnologiyalar va pedagogik metodikalarni joriy etishdan qo'rqmaslik kerak.

Quyida ba'zi umumiy strategiyalar keltirilgan:

Diferensiallashtirilgan o'qitish: Har bir o'quvchining darajasiga mos keladigan topshiriqlar va materiallar tayyorlash

Qayta aloqa mexanizmlarini kuchaytirish: O'quvchilarga o'z xatolari bo'yicha aniq va tushunarli qayta aloqa berish

Interaktiv dars metodlari: Munozaralar, guruh ishlari, simulyatsiyalar va loyiha asosidagi ta'limni qo'llash.

Qo'shimcha resurslar: Zaif o'quvchilarga qo'shimcha darslar, maslahatlar yoki o'quv materiallari taklif qilish.

O'qituvchilarni malakasini oshirish: Yangi o'qitish metodlari va baholash texnikalari bo'yicha treninglar o'tkazish.

Strategiyalarning samaradorligini kuzatish va baholash

Takomillashtirish strategiyalari joriy etilgandan so'ng, ularning samaradorligini doimiy ravishda kuzatib borish va baholash muhim. Bu jarayon kiritilgan o'zgarishlarning kutilgan natijalarni berayotganligini aniqlashga yordam beradi va kerak bo'lganda strategiyalarni qayta ko'rib chiqish imkonini beradi. Samaradorlikni baholash uchun ham miqdoriy, ham sifatli ma'lumotlar to'plash zarur.

Doimiy monitoring: O'quvchilarning darslardagi faolligini, uy vazifalarini bajarish sifatini va sinf ishlaridagi ishtirokini doimiy kuzatib borish.

O‘quvchi va o‘qituvchi fikr-mulohazalari: Anketalar, so‘rovnomalar va individual suhbatlar orqali o‘quvchilar va o‘qituvchilarning yangi yondashuvlar haqidagi fikrlarini yig‘ish.

Baholash natijalarini taqqoslash: Yangi strategiyalar joriy etilgandan keyingi baholash natijalarini oldingi natijalar bilan solishtirish.

Sinf kuzatuvlari: Ma’muriyat yoki tajribali o‘qituvchilar tomonidan darslarni kuzatish va o‘qitish metodlarining amaliyotdagi samaradorligini baholash.

Agar kuzatishlar va baholashlar kutilgan natijalarni bermasa, strategiyalarni o‘zgartirish, yangi yondashuvlarni sinovdan o‘tkazish yoki dasturni qayta ko‘rib chiqish zarur bo‘lishi mumkin. Bu jarayon uzluksiz takomillashtirish siklining muhim qismidir.

Uzluksiz takomillashtirish sikli: Qayta aloqa va moslashish

O‘quv jarayonini takomillashtirish bir martalik loyiha emas, balki doimiy va uzluksiz jarayondir. Bu jarayon ma’lum bir sikl bo‘yicha amalga oshiriladi:

baholash > tahlil > strategiya > amalga oshirish > kuzatish > qayta aloqa > moslashish va yana baholash. Ushbu sikl ta’lim tizimiga moslashuvchanlik va dinamiklik bag‘ishlaydi, o‘zgaruvchan ehtiyojlarga tez javob berish imkonini beradi.

Deming sikli (PDCA)

Deming sikli (PDCA) uzluksiz takomillashtirish falsafasining asosini tashkil etadi.

Plan (Rejalashtir): Muammoni aniqlash va uni hal qilish uchun reja tuzish (baholash natijalariga asoslanib).

Do (Bajar): Rejalashtirilgan strategiyalarni amalga oshirish

Check (Tekshir): Natijalarni kuzatish va strategiyalarning samaradorligini baholash.

Act (Harakat qil): Agar strategiyalar muvaffaqiyatli bo‘lsa, ularni standartlashtirish; aks holda, yangi yondashuvlarni sinovdan o‘tkazish yoki rejalarini o‘zgartirish.

Ushbu sikl ta’lim muassasasi madaniyatining ajralmas qismiga aylanishi kerak. Bu har bir o‘qituvchi, o‘quvchi va ma’muriyat a’zosi o‘z hissasini qo‘shishi mumkin bo‘lgan jamoaviy sa’y-harakatdir. Uzluksiz qayta aloqa mexanizmlari va o‘zgarishlarga moslashish qobiliyati ta’lim sifatini doimiy ravishda oshirishni ta’minlaydi. O‘quv jarayonini baholash natijalariga asoslangan holda takomillashtirish – bu shunchaki akademik majburiyat emas, balki har bir o‘quvchining muvaffaqiyatini ta’minlashga qaratilgan strategik yondashuvdir. Bizning taqdimotimiz davomida biz baholashning ahamiyati, turli baholash metodlari, natijalarni tahlil qilish, zaif nuqtalarni aniqlash, strategiyalar ishlab chiqish, ularni amalga oshirish va samaradorligini kuzatish kabi bosqichlarni ko‘rib chiqdik. Asosiysi, bu jarayon uzluksiz va doimiy takomillashtirishga asoslanishi kerak.

Foydalaniladigan adabiyotlar:

1. K. Jalilov. Baholash nazariyasi asoslari (pedagogik o‘lchovlar, testologiya). Toshkent: Akademnashr, 2020.-257 b.
2. S. Xalimov. Umumiy pedagogika fanini o‘qitishda formativ baholash metodikasini joriy etish texnologiyasi, Toshkent: Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali, 2025.-589 b.
3. OECD. *Formativ baholash: O‘rta sinflarda o‘rganishni takomillashtirish*. Parij: OECD nashriyoti. 2005.
4. Blek, P. va Uilyam, D. Baholash va sinfdagi o‘rganish. *Ta’limda baholash: tamoyillar, siyosat va amaliyot*, 1998.- 74 b.

O‘Z-O‘ZINI BAHOLASH, TENGDOSHLAR BAHOSI VA O‘QITUVCHI BAHOLASHNING AKADEMIK YOZUVDAGI O‘RNI VA O‘ZARO BOG‘LIQLIGI

Feruza Akbarovna Ramazonova

dotsent v.b, Toshkent amaliy fanlar universiteti, Toshkent

Abstrakt: Ushbu maqolada akademik yozuv jarayonida o‘z-o‘zini, tengdoshlar va o‘qituvchi baholashning o‘zaro bog‘liqligi, ularning pedagogik funksiyalari va ishonchliligi tahlil qilinadi. O‘z-o‘zini baholash o‘quvchining metakognitiv xabardorligi va tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi; tengdoshlar baholashi esa ijtimoiy o‘rganishni kuchaytirib, talabalarga turli yozuv uslublari bilan tanishish imkonini beradi; o‘qituvchi baholashi esa ekspertlik yondashuvini saqlagan holda akademik standartlarga mos, ishonchli tahliliy fikr-mulohazalarni taqdim etadi. Maqolada ushbu uch baholash turini integratsiyalash akademik yozuvni o‘qitishda adolatli, refleksiv va rivojlantiruvchi baholash tizimini shakllantirishga xizmat qilishi ta’kidlanadi.

Abstract: This article analyzes the interrelationship, pedagogical functions, and reliability of self-assessment, peer assessment, and teacher assessment within the academic writing process. Self-assessment develops students' metacognitive awareness and critical thinking skills; peer assessment strengthens social learning and allows students to become acquainted with diverse writing styles; and teacher assessment provides reliable analytical feedback aligned with academic standards, while maintaining an expert perspective. The paper asserts that the integration of these three assessment modalities serves to establish an equitable, reflective, and developmental evaluation system in the teaching of academic writing.

Аннотация: В данной статье анализируются взаимосвязь, педагогические функции и надежность самооценки, оценки сверстников и оценки преподавателя в процессе академического письма. Самооценка развивает у студентов межпредметную осведомленность (метакогнитивные навыки) и критическое мышление; оценка сверстников усиливает социальное обучение и позволяет студентам ознакомиться с различными стилями письма; а оценка преподавателя предоставляет надежную аналитическую обратную связь, соответствующую академическим стандартам, сохраняя при этом экспертную точку зрения. В статье утверждается, что интеграция этих трех видов оценки служит формированию справедливой, рефлексивной и развивающей системы оценивания в обучении академическому письму.

Kalit so‘zlar: refleksiv, o‘z- o‘zini baholash, tengdoshlar baholashi, holistik va analitik, metakognitiv ko‘nikmalar

Key words: Reflektive, self-assessment, peer-assessment, holistic and analitic, metacognitive skills

Ключевые слова: Рефлексивный, самооценка, оценка сверстниками, холистический и аналитический, метакогнитивные навыки (или умения)

Kirish

Akademik yozuvdagi baholash an’anaviy o‘qituvchi markazli modeldan chiqib, ko‘proq hamkorlikka va refleksiv yondashuvlarga asoslangan shaklga o‘tgan. O‘z-o‘zini baholash talabalar tomonidan o‘z yozma ishlarini belgilangan mezonlar yoki rubrikalar asosida baholashni

anglatadi, bu esa ularning metakognitiv xabardorligi va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Tengdoshlar baholashi talabalarni bir-birining ishlarini ko‘rib chiqish va fikr bildirish jarayoniga jalb etadi, bu hamkorlikdagi o‘rganishni rag‘batlantiradi hamda talabalarni turli yozuv uslublari va nuqtayi nazarlar bilan tanishtiradi. O‘qituvchi baholashi esa eng an‘anaviy usul bo‘lib, u o‘qituvchining mutaxassislik tajribasi va pedagogik bilimlariga asoslanib, ishonchli baholash va batafsil tahliliy fikr-mulohazalar taqdim etadi. Ushbu uch xil baholash shakli yozuv jarayonida turli maqsadlarga xizmat qiladi: o‘z-o‘zini baholash o‘quvchining mustaqilligini va refleksiya ko‘nikmalarini rivojlantiradi; tengdoshlar baholashi ijtimoiy o‘rganish va ko‘p qirralilik imkonini yaratadi; o‘qituvchi baholashi esa ekspert yo‘nalishdagi rahbarlikni ta‘minlab, akademik standartlarning saqlanishini kafolatlaydi.

Ko‘p hollarda, ushbu baholash turlarining integratsiyasi akademik yozuvni o‘qitish jarayonida tobora keng qo‘llanilmoqda, chunki har bir yondashuv talaba o‘rganish jarayoniga va yozuv rivojiga o‘ziga xos tarzda hissa qo‘shadi.

Turli baholash turlari o‘rtasidagi korrelyatsiyani o‘rganuvchi tadqiqotlar turlicha darajadagi moslik natijalarini ko‘rsatadi. Ma‘lum sharoitlarda talabalar o‘z ishlarini ham, tengdoshlarining ishlarini ham yetarlicha aniqlik bilan baholash qobiliyatini namoyon etadilar, hatto ular oldindan baholash tajribasiga ega bo‘lmasalar ham. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, tengdoshlar bahosi ko‘pincha o‘qituvchi bahosi bilan yuqori darajada mos keladi, va ayrim tadqiqotlarda yetarli tayyorgarlikdan o‘tgan talabalar ekspert baholovchilarga xos baholash xatti-harakatlarini namoyish etishlari aniqlangan.

Ushbu uch baholash turining integratsiyasi xorijiy ta‘lim muhitida keng tarqalgan, chunki har biri o‘ziga xos afzalliklarga ega bo‘lib, o‘quv jarayonining turli jihatlarini qamrab oladi va yozuv rivojlanishining muhim tomonlarini yoritadi.

Turli baholash turlari o‘rtasidagi moslik darajasi kontekst va amalga oshirish sharoitlariga qarab sezilarli darajada farq qiladi. Ba‘zi tadqiqotlar natijasiga ko‘ra, tengdoshlar bahosi o‘qituvchi bahosi bilan nisbatan yaqinlikni ko‘rsatgan, faqat ayrim hollarda talabalar o‘qituvchilarga qaraganda biroz yuqoriroq ball qo‘ygan. Boshqa tadqiqotlar esa murakkabroq natijalarni bildiradi: ba‘zi hollarda o‘z-o‘zini baholash o‘qituvchi bahosi bilan izchillik ko‘rsatgan bo‘lsa, tengdoshlar baholashi ham o‘z-o‘zini, ham o‘qituvchi baholashiga nisbatan pastroq muvofiqlikni namoyon etgan.

An‘anaviy baholash usullariga muqobil yondashuvlar orasida so‘nggi yillarda o‘z-o‘zini va tengdoshlar baholashga bo‘lgan qiziqish sezilarli darajada ortdi. Bunga o‘quvchi mustaqilligi va avtonomiyasiga tobora kuchayib borayotgan e‘tibor sabab bo‘lmoqda [9]. Bundan tashqari, o‘z-o‘zini va tengdoshlar baholash usullari sezilarli pedagogik ahamiyatga ega deb qaralmoqda. Brown va Hudsonning ta‘kidlashicha, o‘z-o‘zini baholash dars jarayonida kamroq vaqt talab etadi [2]. Shuningdek, bu jarayonda talabalar faol ishtirok etadilar, va bu holatning o‘zi ham o‘quvchining mustaqilligini va ichki motivatsiyasini oshiradi [4]. Topping ham o‘z-o‘zini va tengdoshlar baholashni kognitiv jihatdan murakkab jarayon sifatida e‘tirof etadi, chunki bu turdagi baholash o‘quvchilardan ongli o‘z-o‘zini so‘roq qilish, refleksiya, o‘z o‘qish jarayonini boshqarish, shaxsiy mas‘uliyatni his etish, o‘ziga ishonch (self-efficacy) va metakognitiv ko‘nikmalarni talab qiladi hamda ularni rivojlantiradi [10].

Shu qadar ko‘p ilmiy asos va amaliy dalillarga ega bo‘lishiga qaramay, o‘z-o‘zini va tengdoshlar baholash ta‘lim muassasalarida, ayniqsa til o‘qitish sohasida, hali ham keng qo‘llanilmayapti. Buning sababi sifatida o‘qituvchilarning o‘quvchilarning o‘zlarini ob‘yektiv

va aniq baholay olish qobiliyatiga bo‘lgan ishonchsizligi keltiriladi [7]. O‘z-o‘zini va tengdoshlar baholashning ishonchliligi bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar natijalari ham o‘qituvchilar va ma‘muriyat orasida ma‘lum darajadagi ikkilanishni keltirib chiqargan, chunki bu tadqiqotlarning xulosalari bir-biriga zid natijalarni ko‘rsatgan [8]. Biroq, shuni e‘tiborda tutish kerakki, o‘z-o‘zini va tengdoshlar baholashdagi ishonchsizlikning aksariyat sabablari ularni amalga oshirish jarayonidagi uslubiy kamchiliklar bilan bog‘liq. Shu bois, natijalarni buzib ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan aralashuvchi omillarni nazorat qilish orqali yanada ishonchli natijalarga erishish mumkin. O‘z-o‘zini va tengdoshlar baholashga oid ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, baholashdagi noaniqlik va sub‘yektivlikni yuzaga keltiruvchi bir qator omillar mavjud. Masalan, Blanche keng qamrovli adabiyot tahlilidan kelib chiqib, talabalarning o‘z-o‘zini baholashdagi aniqligi ularning til ko‘nikmalari darajasi va baholashda foydalanilgan materiallarga bog‘liq ekanini ta‘kidlagan. Bundan tashqari, yuqori darajadagi til bilimiga ega bo‘lgan talabalar o‘zlarini pastroq baholashga moyil bo‘lishadi [1, P. 75-96]. O‘tgan o‘quv tajribasi, kelajakdagi kasbiy maqsadlar, tengdoshlar, guruh yoki ota-onalar kutgan natijalari hamda o‘z-o‘zini baholash bo‘yicha yetarli tayyorgarlikning yo‘qligi talabaning sub‘yektiv baholashiga ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Shuningdek, Davidson va Henning [3], Blanche (1988), Janssen-van Dieten [6] hamda Heilenmann [5] o‘z tadqiqotlarida til bilim darajasi talabalarning o‘z-o‘zini baholashdagi aniqligiga ta‘sir qiluvchi muhim omil ekanini aniqlaganlar.

Biroq, Brown va Hudsonning fikricha, “bu muammolarning ayrimlarini bartaraf etish mumkin, agar talabalarga o‘zlarini baholashda foydalaniladigan tavsiflar aniq til vaziyatlariga va baholanayotgan aniq xatti-harakatlarga asoslangan holda ifodalanadigan bo‘lsa” [2, p. 84]. Bundan tashqari, o‘z-o‘zini (va tabiiyki, tengdoshlar) baholashi bo‘yicha treninglar o‘tkazish baholashning ishonchliligini oshirish nuqtai nazaridan ijobiy natijalarga olib kelishi mumkin.

Yuqorida keltirilgan ilmiy manbalarga tayanilgan holda, agar o‘quvchilarga maxsus tayyorgarlik va amaliy mashg‘ulotlar taqdim etilsa, ular ham ekspert-baholovchilarga xos baholash xatti-harakatlarini namoyon eta olishlari mumkin degan gipoteza ilgari surilgan.

Baholash xatti-harakati (rating behavior) bir qator o‘zgaruvchilar orqali tavsiflanadi, jumladan: baholashdagi ortiqcha yoki kam baholash (ya‘ni, qat‘iylik va yumshoqlik) tufayli yuzaga keladigan tafovutlar; turli ko‘nikmalarni baholashdagi farqlar; bir ko‘nikmaning turli tarkibiy qismlarini baholashdagi tafovutlar; baholovchilar (yoki talabalar) o‘rtasidagi va ularning o‘z ichidagi moslik va ishonchlilik darajasi; baholash usuli tanloviga (masalan, holistik yoki analitik baholash) bog‘liq o‘zgaruvchanlik; hamda holistik va analitik baholashdagi ichki ishonchlilik (intra-reliability).

Maqolada akademik yozuvda qo‘llaniladigan o‘z-o‘zini, tengdoshlar va o‘qituvchi baholash tizimlarining o‘zaro bog‘liqligi hamda ularning ta‘lim jarayonidagi o‘rni keng yoritilgan. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘z-o‘zini baholash o‘quvchilarning o‘z o‘qish jarayoniga refleksiv yondashuvini shakllantiradi, tengdoshlar baholashi esa o‘zaro o‘rganish va fikr almashish orqali akademik yozuv sifatini oshiradi. O‘qituvchi baholashi esa yakuniy ekspert nazoratini ta‘minlab, baholash jarayonining adolatli va akademik standartlarga mos bo‘lishini kafolatlaydi. Biroq, baholashning har bir turi o‘ziga xos cheklovlarga ega: o‘z-o‘zini baholashda sub‘yektivlik, tengdoshlar bahosida tajriba yetishmasligi, o‘qituvchi bahosida esa biryoqlamalik xavfi mavjud. Shu bois, maqolada ushbu uch yondashuvni integratsiyalashgan shaklda qo‘llash eng samarali natijani berishi ta‘kidlanadi. Integratsiyalashgan baholash modeli talabalarning

mustaqil o‘rganishini rag‘batlantiradi, baholashning ishonchliligini oshiradi hamda o‘qituvchining baholash yukini kamaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Blanche, P. (1988). Self-assessment of foreign language skills: Implications for teachers and researchers. *RELC Journal*, 19(1), 75-96.
2. Brown, J.D., & Hudson, T. (2002). *Criterion-referenced language testing*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Davidson, F., & Henning, G. (1985). A self-rating scale of English proficiency: Rasch scalar analysis of items and rating categories. *Language Testing*, 2(2), 79-164.
4. Harris, M. (1997). Self-assessment of language learning in formal settings. *ELT Journal*, 51(1), 12-20.
5. Heilenmann, K.L. (1990). Self-assessment of second language ability: The role of response effects. *Language Testing*, 7(2), 174-201.
6. Janssen-van Dieten, A. (1989). The development of a test of Dutch as a second language: The validity of self-assessments by inexperienced subjects. *Language Testing*, 6(1), 30-46.
7. Oscarson, M. (1989). Self-assessment of language proficiency: Rationale and implications. *Language Testing*, 6(1), 1-13.
8. Patri, M. (2002). The influence of peer feedback on self-and peer assessment of oral skills. *Language Testing*, 19(2), 109-131.
9. Sambell, K., McDowell, L., & Sambell, A. (2006). Supporting diverse students: Developing learner autonomy via assessment. In C. Bryan, & K. Clegg (Eds.), *Innovative assessment in higher education* (pp. 158-168). New York: Routledge.
10. Topping, K. (2003). Self and peer assessment in school and university: Reliability, validity and utility. In M. Segers, F. Dochy, & E. Cascallar (Eds.), *Optimizing new modes of assessment: In search of qualities and standards* (pp. 55-87). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

**OTA-ONA VA O‘QITUVCHILAR HAMKORLIGI ASOSIDA OILADA
KITOBXONLIKKA JALB ETISH VA O‘QISH SAVODXONLIGINI
TAKOMILLASHTIRISH**

Qo‘yliyeva Fotima Ulug‘bek qizi

*A. Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy intituti
Ta’lim va tarbiya nazariyasi 1-bosqich tayanch doktoranti*

Annotatsiya: O‘qish savodxonligining rivojlanishi har bir o‘quvchining o‘sib-ulg‘ayishi, ta’lim olishi va kundalik hayotida muhim ahamiyat kasb etgani bois, o‘quvchilarning o‘qib tushunish ko‘nikmalarini muntazam ravishda xalqaro miqyosda baholab, ularning o‘qib o‘rganishlari uchun zarur sharoitlarni yaratish, shu jumladan, ota-onalar tomonidan yaratiladigan muhim shart-sharoitlar ham o‘z natijalarini ko‘rsatadi. Biz ham avvalgi yillarda o‘tkazilgan xalqaro tadqiqotlar natijasi va so‘rovnomalar tahlillarini o‘rganib chiqdik va o‘z takliflarimizni kiritdik.

Аннотация: Развитие читательской грамотности имеет важное значение в росте каждого ученика, его обучении и повседневной жизни. Поэтому регулярная международная оценка навыков понимания прочитанного и создание необходимых условий для их формирования, включая важные условия, создаваемые родителями, дают свои результаты. Мы также изучили результаты международных исследований, проведённых в предыдущие годы, и анализ анкет, и внесли свои предложения.

Annotation: The development of reading literacy plays an important role in every student’s growth, education, and daily life. Therefore, regularly assessing students’ reading comprehension skills at the international level and creating the necessary conditions for their learning—including important conditions provided by parents—show positive outcomes. We have also reviewed the results of international studies conducted in previous years and the analysis of questionnaires, and have presented our own recommendations.

Kalit so‘zlar: o‘qish savodxonligi, natija, tahlil, o‘qituvchi, o‘quvchi, ota-ona

Ключевые слова: читательская грамотность, результат, анализ, учитель, ученик, родитель.

Keywords: reading literacy, outcome, analysis, teacher, student, parent.

Ta’lim jarayoni kichik yoshdagi o‘quvchilarning bilim saviyasini, ma’naviyatini shakllantiradigan va boyitadigan, qobiliyatlarini aniqlaydigan hamda uni yuzaga chiqarishda alohida e’tibor qaratilishi lozim bo‘lgan eng muhim omildir. Boshlang‘ich ta’lim tizimi esa bolalarning bilim olish jarayonidagi alohida bosqich bo‘lib, ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Ta’limning aynan shu bosqichida bola o‘qish, yozish, fikrlash, muloqot qilish kabi asosiy ko‘nikmalarga ega bo‘ladi. Shu sababli boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi darslarida kitobning ahamiyati inson hayotidagi o‘rnini oilaviy o‘zaro muloqotlarga asoslanib o‘quvchilarga yetkazish, ularning o‘qish madaniyatini shakllantirish milliy ong va qadriyatlarimiz, e’tiqod va tafakkurimiz, urf-odat va an’analarimizni asrab-avaylaydigan, ma’naviy olami yuksak shaxslar qilib tarbiyalashimiz lozim. Bundan tashqari, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining matnni o‘qib tushunish darajasini baholash –PIRLS xalqaro tadqiqotida talabi darajasida ko‘nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyat mkasb etadi.

Bugungi axborot muhitining xususiyatlarini inobatga olgan holda kitob o‘qishga muhabbat uyg‘otish oson emas. Bola kitoblarni ishtiyoq bilan qo‘liga olishi uchun bir qancha omillar mos kelishi kerak: maktabda o‘qitishga alohida e‘tibor qaratish, oilada o‘qishga bo‘lgan munosabat va pirovardida har bir o‘quvchining moyilligi. Ushbu vazifa O‘zbekistonning zamonaviy siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi: Ma‘lumki, davlatimiz rahbari Sh.M. Mirziyoyev yangi tizim asosida ijtimoiy, ma‘naviy va ma‘rifiy sohalarida ishlarni yo‘lga qo‘yish bo‘yicha beshta muhim tashabbusni ilgari surdi. To‘rtinchi tashabbus yoshlar ma‘naviyatini, kitobxonlikka muhabbatni yuksaltirish bo‘yicha tizimli ishlarni tashkil etishga qaratilgan.

Ma‘lumki, o‘qish savodxonligi insonlarning o‘qishdan ko‘zlagan maqsadlari bilan bevosita bog‘liqdir. Masalaga yanada kengroq yondashadigan bo‘lsak, mazkur sabab yoki maqsadlarga zavqlanish uchun, shaxsiy qiziqish tufayli o‘rganish va jamiyatda ishtirok etish kabilar kiradi. Ko‘pgina yosh o‘quvchilar endigina o‘qishni boshlaganlarida asosan hikoyali matnlar (masalan, hikoyalar yoki suratli kitoblar) yoki o‘quvchilarga o‘zlarini o‘rab turgan dunyo haqida axborot beruvchi va savollariga javob beruvchi ma‘lumotlarga boy matnlarni o‘qiydilar.

O‘quvchilarning o‘qib o‘rganishlari uchun ta‘lim jarayonida yaratib berilgan sharoitlarni yoritib berish maqsadida PIRLS xalqaro tadqiqotida ishtirokchi mamlakatlarda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish fanidan o‘zlashtirish darajasi hamda har bir o‘tkaziladigan tadqiqot jarayonlarida kuzatilgan o‘zgarishlarni talqin qilishda qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan maktab va uy bilan bog‘liq omillarning tegishli va o‘zgaruvchan xususiyatlariga e‘tibor qaratiladi. O‘qishni yoqtiradigan va o‘zlari ham mutolaa qilib turadigan ota-onalar farzandlari uchun eng yaxshi namuna bo‘ladi. Uyda o‘qish muhitini yaratilishi bolaning o‘qishga bo‘lgan rag‘batini oshirishga va o‘qib o‘zlashtirish ko‘rsatkichini yaxshilashga turtki bo‘lishi mumkin. Ota-onalarning o‘qish tarzi va o‘qish haqidagi tasavvurlari ham bolaning o‘qishga nisbatan rag‘batlantirilishiga yordam beradi. Ijtimoiy muomalaga kirishish o‘ta nozik jarayon bo‘lib, (masalan, o‘zlaridan katta opa yoki akalarini o‘qiyotganini, o‘qish uchun turli bosma materiallardan foydalanayotganini ko‘rgan bolalar) mazkur jarayon o‘quvchining o‘zlashtirish darajasiga katta ta‘sir ko‘rsatadi. PIRLS xalqaro tadqiqoti 2001 yilda ota-onalarning o‘qish tarzi va ushbu mashg‘ulot bilan shug‘ullanishi borasida ma‘lumotlar to‘plashni boshladi va 2011-yilda Ota-onalar o‘qishni yoqtiruvchi ota-onalar shkalasini ishlab chiqdi. O‘qishni yoqtiruvchi ota-onalar ko‘rsatkichlari o‘qish faoliyatini muhim deb hisoblash va odatda vaqtni maroqli o‘tkazish uchun kitob o‘qish kabilarni o‘z ichiga oladi.

Yuqorida keltirilgan nazariyalarga asoslanib bir nechta taklif va tavsiyalarni ko‘rib chiqamiz.

Har bir o‘quvchining individual o‘qish kundaligi yuritilishi va bu jarayonga ota-onalar faol jalb qilinishi o‘zlashtirilayotgan bilim darajasini doimiy kuzatib borishi imkonlarini yaratdi. Bolalalarning yutuqlari va/yoki kamchiliklari oilada ota-onasi bilan birgalikda muhokama qilinsa, sayqallansa natijaviylik yuqori bo‘ladi.

Ota-onalar uchun "savodxonlik bo‘yicha maslahat kunlari" tashkil etilishi ham anchagina foydali usul bo‘ladi. Bola bilan ota-onalar kitobxonlikka jalb etish jarayoni ustida ishlashda, albatta, qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Bunday vaziyatlarda pedagog-o‘qituvchilarning bilimi va malakasi kerak bo‘ladi. Shunday ekan, ota-onalar bilan uchrashuvlar o‘tkazilganda kitobxonlikka jalb etishda, o‘qilgan kitoblarni tahlil qilishda maslahatlar berib borilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘qituvchi va ota-onalar o‘rtasidagi izchil, rejalashtirilgan hamkorlik o‘quvchilarning o‘qish savodxonligi sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Bu hamkorlikni tizimli ravishda tashkil etish zarur. Shuningdek, o‘qituvchilar uchun metodik tavsiyalar va ota-onalar uchun yo‘riqnoma sifatida ishlatiladigan materiallar ishlab chiqilishi ta’lim sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining 2030-yilgacha bo‘lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalari. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 21-fevraldagi 83-son qaroriga 1-ilova. www.lex.uz
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-sonli farmoni.
3. Ina V.S. Mullis va Michael O. Martin, muharrirlar, “PIRLS 2021 tadqiqoti qamrov doirasi”. Toshkent-2021y.
4. Sirin S.R. Socioeconomic status and academic achievement: A Meta-analytic review of research 1990-2000 // Review of Educational Research. 2005. № 75(3). R. 417–445.
5. K. Jalilov. Baholash nazariyasi asoslari. (testologiya, pedagogik o‘lchovlar). Toshkent. 2020.
6. Stiggins, R. (1982). An analysis of the dimensions of job-related reading. Reading World, 21(3), 237–247.
7. Organisation for Economic Cooperation and Development. (1995). Literacy, economy and society: Results of the first International Adult Literacy Survey. Paris, France: Author.
8. Organisation for Economic Cooperation and Development, with Statistics Canada. (2005). Learning a living: First results of the adult literacy and life skills survey. Paris, France and Ottawa, Canada: Author/Statistics Canada.
9. Wineburg, S., McGrew, S., Breakstone, J., & Ortega, T. (2016). Evaluating information: The cornerstone of civic online reasoning. Stanford, CA: Stanford University. Retrieved from <http://purl.stanford.edu/fv751yt5934>
10. Abdixadirovna, U.D. (2022). Reviews on Preparation for the Pirls International Assessment Program. European Multidisciplinary Journal of Modern Science, 6, PP. 696-700.

TABIIY FANLAR SAVODXONLIGINI BLOOM TAKSONOMIYASI ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

Rahmonova Gulchehra Zokirjon qizi

*A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti
pedagogika va psixologiya kafedrası o‘qituvchisi*

Annotatsiya

Maqolada o‘quvchilarda tabiiy fanlar bo‘yicha funksional savodxonlikni shakllantirish jarayoni Bloom taksonomiyasi bilan integratsiya qilingan holda ilmiy asosda tahlil etiladi. PISA tabiiy fanlar savodxonligining uch asosiy kompetensiyasi – ilmiy hodisalarni izohlash, ilmiy izlanishlarni loyihalash va ilmiy dalillar asosida qaror qabul qilish – o‘quvchilarda yuqori darajali fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Bloom taksonomiyasi esa bu ko‘nikmalarni bosqichma-bosqich rivojlantirishga imkon beradigan metodik model sifatida yoritiladi.

Kalit so‘zlari: tabiiy fanlar savodxonligi, Bloom taksonomiyasi, funksional savodxonlik, ilmiy fikrlash, kompetensiya, kognitiv darajalar, ilmiy dunyoqarash, ilmiy dalillash.

Abstract

In this article, the process of developing students’ functional scientific literacy is analyzed scientifically through the integration of Bloom’s Taxonomy. The three core competencies of PISA scientific literacy — explaining scientific phenomena, designing scientific investigations, and making evidence-based decisions — contribute to the development of higher-order thinking skills in students. Bloom’s Taxonomy is presented as a methodological model that enables the gradual and systematic development of these competencies.

Keywords: scientific literacy, Bloom’s Taxonomy, functional literacy, scientific thinking, competence, cognitive levels, scientific worldview, evidence-based reasoning.

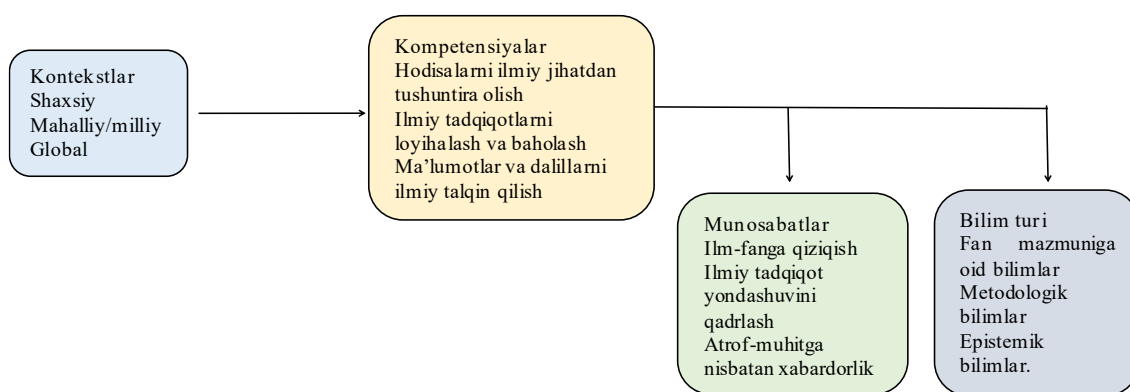
Аннотация

В данной статье процесс формирования функциональной естественнонаучной грамотности учащихся анализируется на научной основе с использованием интеграции таксономии Блума. Три ключевые компетенции естественнонаучной грамотности PISA — объяснение научных явлений, проектирование научных исследований и принятие решений на основе научных доказательств — способствуют развитию у учащихся навыков мышления высокого уровня. Таксономия Блума представлена как методическая модель, обеспечивающая поэтапное и системное развитие данных компетенций.

Ключевые слова: естественнонаучная грамотность, таксономия Блума, функциональная грамотность, научное мышление, компетенция, когнитивные уровни, научная картина мира, доказательное рассуждение.

XXI asrda ta’lim jarayonining asosiy vazifasi – o‘quvchilarni o‘z atrofidagi dunyoni ilmiy asosda tushuna oladigan, hodisalar o‘rtasidagi sabab-natija munosabatlarini ajrata oladigan, dalillar bilan fikrlashga odatlangan shaxs qilib tarbiyalashdir. Shu ma’noda, tabiiy fanlar savodxonligi nafaqat fanlarni o‘qitishning natijasi, balki o‘quvchining kundalik hayotda duch keladigan ekologik, sog‘liq, energiya, texnologiya bilan bog‘liq masalalarni to‘g‘ri baholash va yechimini topish qobiliyatidir. Bugungi kunda dunyoda ta’lim sifatini baholashning yetakchi mexanizmlaridan biri – PISA xalqaro baholash dasturi bo‘lib, u o‘quvchilarning hayotiy vaziyatda

ilmiy bilimlardan foydalanish darajasini aniqlaydi. Bunda o‘quvchining yod olgan ma’lumotlari emas, balki o‘ylashi, tahlil qilishi, xulosa chiqarishi va asosli qaror qabul qilishi baholanadi. Tabiiy-ilmiy savodxonlikni rivojlantirishda bir qator tarkibiy qismlar muhim o‘rin tutadi. Jumladan, o‘quvchi faoliyatining konteksti (shaxsiy, mahalliy/milliy, global), rivojlantirilayotgan kompetensiyalar (ilmiy tafakkur, dalillarga asoslangan fikrlash, ilmiy axborotni tushunish va tahlil qilish), atrof-muhitga va ilm-fanga bo‘lgan munosabat, shuningdek, fan mazmuniga oid, metodologik va epistemik bilimlar bu jarayonning asosiy poydevorini tashkil etadi. Quyida keltirilgan rasm (sxema) tabiiy-ilmiy savodxonlikni shakllantiruvchi mazkur asosiy komponentlarning o‘zaro aloqadorligini ko‘rsatadi va ularning o‘quvchilar bilim, ko‘nikma va munosabatlarini uyg‘un rivojlantirishdagi o‘rnini yoritadi (1-rasm).

1-rasm. Tabiiy-ilmiy savodxonlik komponentlari

Mazkur kompetensiyalarni shakllantirishda Bloom taksonomiyasi fundamental metodik asos bo‘lib xizmat qiladi. Taksonomiyaning 6 bosqichi – bilishdan tortib yaratishgacha bo‘lgan jarayon – o‘quvchilarning ilmiy fikrlash darajasini izchil rivojlantirish imkonini beradi. Shu bois PISA talablari va Bloom taksonomiyasi o‘zaro bir-birini to‘ldiruvchi ikki asosiy model hisoblanadi. PISA o‘quvchilarning bilimini emas, bilimdan qanday foydalanishini o‘lchaydi. U uch asosiy kompetensiyani o‘z ichiga oladi:

Ilmiy hodisalarni tushuntirish

Bunda o‘quvchi:

- ilmiy tushunchalar yordamida hodisalarni izohlay oladi,
- sabab-natija munosabatlarini ko‘ra oladi,
- ilmiy qonuniyatlarga asoslanib mulohaza yurita oladi.

Mazkur kompetensiya o‘quvchining atrof-muhitdagi jarayonlarni – masalan, havoning isishi, issiqxona effekti, yorug‘likning sinishi, suv aylanishi – sodda, lekin ilmiy asoslangan tarzda tushuntira olishini ko‘zda tutadi.

Ilmiy izlanishni loyihalash va baholash

Bu kompetensiya o‘quvchini:

- tajriba o‘tkazish rejasini tuzishi,
- faraz ilgari surishi,
- o‘zgaruvchilarni ajratishi,
- tajriba natijasining ishonchliligini baholay olishini anglatadi.

PISA aynan o‘quvchining “ilmiy izlanish madaniyati”ni baholaydi. Bu jarayon boshlang‘ich ta’limdan boshlab shakllantirilishi lozim.

1. Ilmiy dalillar asosida xulosa chiqarish

O‘quvchi statistik ma’lumotlar, diagramma, jadval, grafik, ilmiy tavsiflarni tahlil qilib:

- mantiqiy xulosa chiqaradi,
- dalillarni solishtiradi,
- mantiq‘i bo‘lmagan fikrlarni rad eta oladi.

Bu kompetensiya o‘quvchini hayotiy muammolarni ilmiy asosda yechishga tayyorlaydi. O‘quvchilar PISA testlarining noodatiyligidan, ma’lum bir masalaning hayotiy hodisa va jarayonlar bilan uzviy bog‘langanli va bularga nisbatan o‘quvchining mustaqil fikri, ko‘nikmasi yo‘qligidan va fanlarni bir biri-bilan bog‘lay olmaganliklari, bunday va bu kabi savollarga maxsus tayyorgarlik ko‘rmaganliklaridan ularni yechishda qiyinchilikka duch kelmoqdalar. PISA topshiriqlari 6 ta murakkablik darajasida bo‘lib, PISA-2022 tadqiqoti natijalariga ko‘ra malakatimiz o‘quvchilari 5, 6-darajadagi murakkablikka ega topshiriqlarni mutlaqo bajara olishmagan. Ushbu murakkablik darajalari Blum taksonomiyasi bosqichlariga mos keladi.

Bloom taksonomiyasining har bir bosqichi PISA talab qiladigan ilmiy kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi:

1-bosqich. Bilish → PISA uchun tayanch ilmiy zaxira

O‘quvchi asosiy tushunchalarni bilmas ekan, yuqori darajali ilmiy fikrlashni amalga oshira olmaydi. Masalan:

- modda holatlari,
- energiya turlari,
- yorug‘lik xossalari,
- ekologik atamalar.

2-bosqich. Tushunish → Ilmiy hodisalarni tushuntirish

Bu PISA ning birinchi kompetensiyasiga mos keladi. O‘quvchi:

- jarayonlarni izohlash,
- moddalar xossalari bog‘lash,
- sabab-natijani topish orqali “tushunishni” namoyon qiladi.

3-bosqich. Qo‘llash → Real hayotiy vaziyatda ilmiy yechim

PISA topshiriqlari aynan hayotiy kontekstga asoslangan:

- suvni tejash bo‘yicha tavsiya berish,
- havo ifloslanishining xavfini baholash,
- energiya tejamkor uy modelini tahlil qilish.

4-bosqich. Tahlil → Ilmiy dalillar bilan ishlash

Bloom taksonomiyasining tahlil bosqichi PISA savollarining eng katta qismini tashkil etadi:

- grafik tahlili,
- jadvallarni solishtirish,
- ma’lumotlar orasidagi mantiqiy aloqani aniqlash.

5-bosqich. Baholash → Ilmiy izlanish ishonchliligini tekshirish

PISA baholash jarayonida o‘quvchi:

- tajribaning muvaffaqiyatli yoki muvaffaqiyatsiz bo‘lgan joylarini aniqlaydi,
- dalillarni baholaydi,
- muqobil yechimlarni solishtiradi.

6-bosqich. Yaratish → Ilmiy izlanishni loyihalash

Bu bosqich PISA ning eng yuqori talabi bilan mos keladi:

- yangi tajriba modeli,
- ekologik muammoni yechish bo‘yicha loyiha,
- oddiy ilmiy qurilma (filtr, quyosh pechi, shamol tegirmoni) yaratish.

Tabiiy fanlar savodxonligini rivojlantirish – zamonaviy ta’limning eng dolzarb vazifalaridan biridir. PISA modeli ta’limga tamomila yangi yondashuvni taklif etadi: unda o‘quvchi faktlarni yod olish orqali emas, balki ilmiy fikrlash, muammoni aniqlash, dalillarni tahlil qilish va qaror qabul qilish orqali baholanadi.

Bloom taksonomiyasi esa o‘quvchilarni PISA talablari nuqtayi nazaridan bosqichma-bosqich rivojlantirishga imkon beradigan samarali metodik asosdir. Taksonomiya yordamida o‘quvchilar:

- ilmiy hodisalarni chuqur tushunadi;
- hayotiy vaziyatlarda ilmiy bilimlarni qo‘llay oladi;
- ma’lumotlar va grafiklarni tahlil qiladi;
- ilmiy farazlar yaratadi;
- tajriba loyihalash orqali ijodiy fikrlaydi;
- dalillarga tayangan holda asosli xulosa chiqaradi.

Shu tariqa, Bloom taksonomiyasi PISA modeli talab qiladigan **yuqori darajadagi fikrlash, ilmiy dalillash, kritik tahlil, amaliy qo‘llash, ilmiy tadqiqotga tayyorlik** kabi ko‘nikmalarni shakllantirishda nazariy va amaliy jihatdan mustahkam tayanch bo‘lib xizmat qiladi. Mazkur yondashuv o‘quvchilarning global baholashlardagi muvaffaqiyatini oshirish bilan birga, ularni real hayotda ilmiy asoslangan qarorlar qabul qila oladigan yetuk shaxs sifatida shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A.B.Radjiyev, A.A.Ismailov, J.R.Narziyev, X.P.Ahmedov, G.O.Tog‘ayeva. O‘quvchilar savodxonligini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlar dasturi, qo‘llanma. Toshkent, 2019 yil
2. PISA Released items – Science. December 2006. ACER, WESTA
3. B.Bloom. Taxonomy of educational objectives. Handbook-1. 1956.
4. Пентин П.А., Ковалева Г.С “Состояние естественно-научного образования в российской школе по результатам международных исследований TIMSS и PISA”, – М.: 2018
5. G‘ofurov N, Ibragimov B, Djo‘raev M, Qarliboeva G, Sagatova G, “Fizika o‘qitish metodikasi” II-qism, Toshkent-2010-yil.
6. PISA–2015 Science Framework, OECD, 2017

TABIIY FANLARNI O‘QITISHDA AMALIY TAJRIBA VA IJODIY FAOLIYAT INTEGRATSIYASI TA’LIM SAMARADORLIGINI OSHIRUVCHI OMIL SIFATIDA

Xamidova Zaynura Ramazonovna

*O‘zbekiston Respublikasi IIVning
ixtisoslashtirilgan maktab-internati
fizika-matematika fani o‘qituvchisi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada tabiiy fanlarni o‘qitish jarayonida amaliy tajriba va ijodiy faoliyatning integratsiyasi ta’lim samaradorligini oshirishdagi o‘rni tahlil qilinadi. O‘quvchilarning tajriba o‘tkazish, modellar yaratish, loyiha asosida ishlash, robototexnika elementlarini qo‘llash hamda mustaqil ijodiy mahsulotlar ishlab chiqish jarayonlari o‘quv motivatsiyasini kuchaytirishi va chuqur bilim hosil qilishiga xizmat qilishi ilmiy asosda yoritilgan.

Kalit so‘zlar: tabiiy fanlar, amaliy tajriba, ijodiy faoliyat, integratsiya, innovatsion metod, o‘qitish samaradorligi, loyiha asosida o‘qitish, ijodkorlik, ta’lim texnologiyalari.

Bugungi globallashuv davrida ta’lim tizimining eng asosiy vazifasi – o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, amaliy faoliyatga qiziqish va ilmiy-tadqiqotchilik ko‘nikmalarini shakllantirishdan iboratdir. Chunki XXI asrda insonning muvaffaqiyati nafaqat nazariy bilimlarga, balki ularni amalda qo‘llay olish, yangi vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish va ijodiy yechim topish qobiliyatiga chambarchas bog‘liqdir. Shu sababli ta’lim jarayonida turli fanlardan tajribalar o‘tkazish, kuzatishlar olib borish va natijalarni tahlil qilish o‘quvchilarning bilimlarini mustahkamlash bilan birga, ularda yangilik yaratishga bo‘lgan intilishni ham kuchaytiradi.

O‘quv jarayonida tajriba faoliyatidan foydalanish o‘qitishning eng muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Chunki, nazariy asoslarni chuqurroq tushunishga, ilmiy tafakkurni rivojlantirishga hamda o‘quvchilarda amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Tajriba faoliyati fanni o‘rganishda markaziy o‘rin egallaydi. U nazariy bilimlarni yaxshiroq tushnish, o‘quvchilarda ilmiy, tanqidiy, kreativ, mustaqil ish olib borish ko‘nikmasini ham shakllantirishga xizmat qiladi.

Tabiiy fanlarni o‘rganishda tajribalarning ahamiyati katta. Tajribalar o‘tkazishning ahamiyati shundaki, u o‘quvchini passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi. Masalan, fizika fanida o‘quvchilar elektr toki, magnit maydon yoki mexanik harakat qonuniyatlarini faqat o‘qituvchining tushuntirishlari orqali emas, balki o‘zlari tajriba qilib ko‘rishlari orqali ham chuqurroq anglab yetadilar. Kimyo darslarida turli moddalar reaksiyasini kuzatish, biologiyada mikroskop orqali hujayra tuzilishini o‘rganish yoki geografiyada yer qatlamlarining maketini yasab, jarayonlarni tasvirlash – bularning barchasi o‘quvchilarni fanga qiziqtirish bilan birga, ularni kichik tadqiqotchilarga aylantiradi. Tajriba o‘tkazish quydagi imkoniyatlarni beradi:

- Tabiat qonunlarini amalda ko‘rsatish;
- Turli jarayonlar o‘rtasidagi sabab va oqibat bog‘liqliklarini tushunish;
- Ilgari surilgan gipotezalarni tasdiqlash yoki rad etish.

Bundan tashqari, tajribalar davomida o‘quvchilar jamoada ishlash, natijalarni muhokama qilish va umumiy xulosalar chiqarish kabi muhim kompetensiyalarni ham egallaydilar.

Amaliy tajribalar o‘quvchilarni faqat fanlar bo‘yicha bilimga ega qilish bilan cheklanmaydi. Ular jarayon davomida jamoada ishlash, o‘z fikrini asoslash, tajriba natijalarini

to‘g‘ri qayd etish, xulosa chiqarish va muammolarga yechim topish kabi universal ko‘nikmalarga ham ega bo‘ladilar. Bu esa ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatida, hatto kundalik hayotida ham juda muhim rol o‘ynaydi.

Amaliy faoliyat o‘quvchilarning o‘rganilayotgan fanlarga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Agar ular nazariy bilimlarning amalda qo‘llanishini ko‘rsalar, ularni katta ishtiyoq bilan o‘rganadilar. Tajribalarning tomoshabopligi va natijalarni shaxsan kuzatish imkoniyati o‘quvchilarning faolligini oshiradi hamda murakkab mavzulardan qo‘rqishni kamaytiradi.

Shu o‘rinda yana bir jihatni ta’kidlash lozim: tajribalar o‘tkazish va amaliy mashg‘ulotlar o‘quvchilarda mustaqillikni shakllantiradi. Chunki o‘quvchi natijaga erishish uchun o‘z kuchi bilan izlanadi, ma’lumotlarni yig‘adi, tajriba jarayonini nazorat qiladi va yakunda natijani tahlil qiladi. Bu esa ularni kelajakda tashabbuskor, mas’uliyatli va ijodkor shaxslar qilib tarbiyalaydi.

Ta’lim jarayonida tajribalar o‘tkazish va amaliy faoliyatni keng joriy etish bugungi kunning eng muhim talablaridan biridir. U nafaqat o‘quvchilarning bilimini chuqurlashtiradi, balki ularda ilmiy dunyoqarash, ijodkorlik, muammoga yechim topish qobiliyatini shakllantiradi. Eng asosiysi, bunday faoliyat orqali o‘quvchi o‘zini hayotga tayyorlaydi, jamiyat oldidagi mas’uliyatini his qiladi va kelajakda raqobatbardosh mutaxassis sifatida shakllanadi.

- Texnologiyalar rivojlanishi bilan tajriba o‘tkazishning an’anaviy usullari raqamli vositalar bilan boyitilmoqda;
- Virtual laboratoriyalar xavfsiz va iqtisodiy jihatdan qulay tajribalarni o‘tkazish imkonini beradi;
- Raqamli datchiklar va o‘lchov asboblari yanada aniq natijalarni ta’minlaydi;
- Modellashtirish dasturlari o‘quv kabinetida qayta yaratib bo‘lmaydigan murakkab jarayonlarni o‘rganishga yordam beradi.

Tajribalar o‘tkazish ilmiy dunyoqarashni shakllantirishga katta ta’sir ko‘rsatadi. Tajriba faoliyati o‘quvchilarga fakt yoki hodisalarni o‘rganishdan tashqari tabiatda sodir bo‘layotgan jarayonlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni tushunish imkonini beradi. Tajribalar jarayonida o‘quvchilar quyidagilarni anglaydilar:

- Tabiat qonunlari universal bo‘lib, turli vaziyatlarda qo‘llanilishi mumkin;
- Har qanday hodisani mantiq va isbotlarga tayangan holda tushuntirish mumkin;
- Ilmiy bilimlar dinamik xarakterga ega, ularning rivojlanishi doimiy tekshiruv, aniqlashtirish va to‘ldirishni talab qiladi.

Bunday yondashuv o‘quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantiradi, ularni atrof-muhitga isbotli fan nuqtayi nazaridan qarashga va ma’lumotni tanqidiy tahlil qilishga o‘rgatadi.

Tabiiy fanlarda tajriba faoliyati turli sohalardan olingan bilimlarni integratsiyalash imkonini beradi. Masalan: biologiya darsida fotosintezni o‘rganish kimyoviy reaksiyalar va yorug‘likni yutish kabi fizik jarayonlarni tushunishni talab qiladi, suvning kislotaliligini aniqlash bo‘yicha tajribalar kimyo, ekologiya va geografiya asoslarini bilishni talab etadi. Bunday fanlararo yondashuv o‘quvchilarga ilmiy bilimlarning yaxlitligini va ularning amaliy ahamiyatini anglashga yordam beradi.

Hozirgi kunda mamlakatimiz oldida turgan eng muhim vazifalardan biri – kadrlar suvereniteti va texnologik mustaqillikni ta’minlashdir. Shu orqali o‘quvchilarda muhandislik ta’limiga bo‘lgan qiziqishni erta uyg‘otish va rivojlantirishga zaruriyat tug‘ilmoqda. Bunday ehtiyojdan kelib chiqib, muhandislik tafakkurini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ixtirochilik, konstruktorlik va muhandislik ko‘nikmalarini rivojlantirish va kasbiy yo‘nalishni shakllantirish lozim. XXI asr ta’limi o‘quvchilardan nafaqat nazariy bilimlarni o‘zlashtirishni, balki ularni amalda qo‘llay olishni ham talab qiladi. Shu sababli ta’lim jarayonida modellarning konstruksiyasini yaratish, turli mexanik qurilmalarni yig‘ish, robototexnika bilan shug‘ullanish kabi mashg‘ulotlar alohida o‘rin egallaydi. Bu kabi faoliyatlar o‘quvchilarning texnologik tafakkurini shakllantirish, ularni muhandislikka qiziqitirish, ijodiy va amaliy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Maktab ta’limida bu ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun asos sifatida fanlar doirasida o‘tkaziladigan texnologik ta’lim xizmat qiladi. Texnologiya va tabiiy fanlar orqali ushbu qobiliyatlarni turli xil konstruksiyalash turlarini birlashtirish orqali shakllantirish mumkin. Pedagogik lug‘atga ko‘ra, konstruksiyalash (lotincha *construo* – “qurmoq”, “yaratmoq”) deganda model, mashina, inshoot yoki texnologiyani loyihalash va hisob-kitoblar asosida yaratish jarayoni tushuniladi. O‘qitish jarayonida konstruksiyalash o‘quvchilarning o‘zlashtirgan nazariy bilimlarini chuqurlashtirish va kengaytirish, ijodiy qobiliyatlarini, ixtirochilik qiziqishlarini va moyilliklarini rivojlantirish vositasi sifatida xizmat qiladi.

Pedagogikada konstruksiyalashning ikki turi farqlanadi: badiiy va texnik konstruksiyalash. Bu ikki tur bir-biri bilan chambarchas bog‘liq, chunki ikkalasi ham g‘oya yaratish va uni amaliyotda amalga oshirish bosqichlarini o‘z ichiga oladi. Badiiy konstruksiyalash san‘at va ijodkorlik bilan bog‘liq bo‘lsa, texnik konstruksiyalash amaliy qo‘llanishga va aniq texnik muammolarni hal etishga yo‘naltirilgan bo‘ladi.

Ta’lim jarayonidagi konstruksiyalash turlarining bir necha tasniflash turlari bo‘lib, ular turli prinsiplarga asoslanadi. ular quyidagilar:

- o‘quvchilarning ishlarini tashkil etish usuliga ko‘ra konstruksiyalash;
- texnik jarayonning to‘liqlik darajasiga ko‘ra konstruksiyalash;
- konstruktiv-texnik faoliyatning maqsadiga ko‘ra konstruksiyalash;
- bilish faoliyatining xarakteri va ijodiy mustaqillik darajasiga ko‘ra konstruksiyalash.

Zamonaviy jamiyatning shakllanishi ilmiy-texnik taraqqiyot bilan chambarchas bog‘liqdir. Zamonaviy texnologiyalar esa ta’limning muhim va ajralmas qismi hisoblanadi.

So‘nggi yillarda ta’lim jarayoniga keng joriy etilayotgan robototexnika mashg‘ulotlari o‘quvchilarning eng ko‘p qiziqishini uyg‘otayotgan sohalaridan biridir. Robot yasash jarayonida o‘quvchi mexanika, elektronika, dasturlash va dizayn kabi bir necha fanlarning bilimlarini uyg‘unlashtiradi. Masalan, oddiy yuruvchi robotni yasash uchun u mexanik konstruksiyani o‘ylaydi, sensor va motorlarni joylashtiradi, ular qanday ishlashini nazorat qiladi va oxirida dasturlash orqali robotni harakatga keltiradi. Bu jarayon o‘quvchidan keng qamrovli bilim, ijodkorlik va qat’iyatni talab qiladi.

Robototexnika mashg‘ulotlari o‘quvchilarda texnologik tafakkurni rivojlantirish bilan birga, ularni kelajak kasblariga tayyorlaydi. Bugun dunyo bo‘yicha muhandislik, axborot texnologiyalari, avtomatlashtirilgan tizimlar va sun‘iy intellekt eng talab yuqori sohalar hisoblanadi. Shu bois maktab davridan boshlab o‘quvchilarning ushbu sohalariga qiziqishini oshirish ularning kasbiy yo‘nalishini tanlashda katta yordam beradi.

Shuningdek, robototexnika va konstruksiyalash faoliyatlari o‘quvchilarni **xatodan qo‘rqmaslikka** o‘rgatadi. Tajriba jarayonida ko‘plab xatoliklar yuz beradi: robot to‘g‘ri harakatlanmaydi, dastur ishlamay qoladi yoki modelning biror qismi nosoz chiqadi. Bunday

vaziyatda o‘quvchi sabr bilan sababni izlaydi, muammoni bartaraf etishga urinadi va qayta-qayta sinovdan o‘tkazadi. Shu orqali ular qat’iyat, muammoga yechim topish, xatodan saboq olish ko‘nikmalari rivojlanadi.

Ta’lim jarayoniga robototexnikani joriy etish — bu “Texnologik ta’lim”ni amalga oshirishning asosiy vositalaridan biri bo‘lib, u zamonaviy global texnologik rivojlanish chaqiriqlariga mos ilmiy-texnologik salohiyatni shakllantirishga xizmat qiladi. Robototexnikani “Tabiiy fanlar” faniga kiritish texnologik ta’limni rivojlantirishga yordam beradi va o‘quvchilarda konstruktorlik ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu fan doirasida o‘quvchilar materiallar, asbob-uskunalar va texnologik jihozlar bilan ishlash usullari bilan tanishadilar, loyihalash ko‘nikmalarini egallaydilar, jamoada ishlashni, fikr almashishni va tajriba bo‘lishishni o‘rganadilar.

Ta’lim jarayonida o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish muhim o‘rin tutadi. Chunki XXI asrda raqobatbardosh bo‘lish uchun inson faqat tayyor bilimlarni o‘zlashtirishi bilan cheklanmaydi, balki yangilik yaratishi, ijodkorlik bilan muammolarga yechim topishi talab qilinadi. Shu maqsadda maktablarda musiqa, san’at, kino, teatr, adabiyot kabi sohalarida o‘quvchilarning mustaqil ijodiy faoliyatini qo‘llab-quvvatlash ta’limning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Jamiyatning jadal rivojlanishi, texnologiyalashuvi va raqamlashtirilishi natijasida yangi kasbiy faoliyat sohalarining paydo bo‘lishi tabiiy jarayondir. Bunday sohalar ko‘pincha allaqachon mavjud bo‘lgan yo‘nalishlarning kesishgan nuqtasida yuzaga keladi. Shunday yo‘nalishlardan biri — musiqiy san’at va axborot-kompyuter texnologiyalarining integratsiyasi natijasida vujudga kelgan. Ijodiy yo‘nalishdagi mutaxassislarni tayyorlash masalasi har doim o‘ziga xos yondashuvni talab etgan va ko‘pincha yagona yechim topilmagan. Yangi kasbiy ijodiy faoliyat turlarining paydo bo‘lishi professional ta’lim sohasidagi olimlar oldiga yangi tadqiqot vazifalarini qo‘yadi:

- mutaxassis ega bo‘lishi lozim bo‘lgan kompetensiyalar mazmunini ishlab chiqish;
- kelajakdagi ijodiy yo‘nalishdagi mutaxassislarni tayyorlash jarayonini tashkil etish yondashuvlarini o‘rganish;
- ushbu tayyorgarlikning pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash;
- olingan natijalarni amaliy sinovdan o‘tkazish, kengaytirish va ilmiy muhitda yoritish.

Hozirgi zamonaviy, talab yuqori bo‘lgan ijodiy kasblar turli sohalarining kesishgan joyida paydo bo‘lmoqda: ular nafaqat kino va musiqada, balki texnik muhitda, marketingda va IT sohasida ham mavjud. Rassom karikaturachi, illyustrator yoki dizayner yo‘lini tanlashi, buning uchun maxsus dasturlarni o‘zlashtirishi mumkin. Umumta’lim muassasalarida zamonaviy integratsion darslar orqali o‘quvchilarda mana shunday dastur ishlab chiqish shu dasturlar asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar natijasida kelajakda kasbiy faoliyatini samarali yo‘lga qo‘yishga tayyorlash va kasbiy ko‘nikmalarni shakllantirishga xizmat qilish mumkin. Texnologiyalarning tez sur’atlar bilan rivojlanishi natijasida bilimlar ham dasr berish turi ham zamona talablariga moslashishi zarur hisobalanadi.

Bugungi kunda taraqqiyotning rivojlanishi natijasida kasbiy ko‘nikmalarni shakllantirish va dars mashg‘ulotlarini tashkil etishda raqamli texnologiyalardan foydalanish orqali o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga erishish mumkin. Buning uchun dars mashg‘ulotlarini tashkil etishda ijobiy qobiliyatlarni rivojlantirishga alohida ahamiyat berish kerak. Film va media mahsulotlarini yaratuvchi shaxs sifatida shakllanishi uchun o‘quvchilarda vizual tasavvurni rivojlantirish zarur. Kelajakda tayyor web – shablonlar bilan ishlaydigan

dasturchi dizaynerni jalb etmasligi mumkin ammo, unga yaxshi didga ega vizual tasavvuri keng inson kerak bo‘ladi. U mijozlar uchun zamonaviy va chiroyli modellarni tanlay olishi natijasida mijozlar kutgan natijani berish, portfolioni chiroyli ishlar bilan boyitish va visual xizmatlarga nbo‘lgan talabni oshirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Zamonaviy dunyoning rivojlanishi va film, media mahsulotlarining rivoji uchun kreativ mutaxassislarga ehtiyoj ortib bormoqda.

Bugungi kunda dunyo bo‘yicha eng ko‘p talab qilinadigan kasblar – IT mutaxassislari, dasturchilar, media dizaynerlar, muhandislar, sun‘iy intellekt mutaxassislari, biotexnologlar va kreativ sanoat vakillari hisoblanadi. O‘quvchilarning musiqa, film, robototexnika yoki innovatsion mahsulotlar yaratishdagi faoliyati ularni ana shu kasblarga yaqinlashtiradi.

Masalan, media mahsulot yaratish bilan shug‘ullangan o‘quvchi kelajakda kinorejissyor yoki grafik dizayner bo‘lishi mumkin. Musiqaga qiziqqan bola kompozitorlik yoki ovoz rejissorligi kasbini tanlashi mumkin. Innovatsion g‘oyalarni amalga oshirgan o‘quvchi esa muhandis, ixtirochi yoki tadbirkor sifatida o‘z yo‘lini topishi ehtimoldan holi emas. Shu tariqa, ta’lim jarayonida ijodiy mahsulot yaratish o‘quvchilarga nafaqat bugungi kun bilimini, balki kelajak kasbiy faoliyatida kerak bo‘ladigan ko‘nikmalarni ham beradi. O‘quvchilarga ta’lim jarayonidan boshlab zamonaviy kasblarga yo‘naltirish kelajakda ularning kasb tanlashida muhim ahamiyat kasb etadi. San’atni rivojlantirish va zamonaviy ta’lim berish orqali san’atni chuqur tushunadigan, yangi tendensiyalar va formatlardan doimo xabardor bo‘lgan mutaxassisi tayyorlashga erishish mumkin. Zamonaviy texnologiyalar yordamida darslarning tashkil etilishi kelajak kasblari orqasida neyrotarmoq (AI) bilan ishlaydigan rassomlarni shakllantirish mumkin. Ular keljakning yana bir ijodiy kasbiga tayyorgarlik ko‘nikmasiga ega bo‘ladilar. Sun‘iy intellekt inson tomonidan aniq va to‘liq ifodalangan so‘rovga muhtoj bo‘lganligi sababli, ish beruvchilar san’atni chuqur tushunadigan, nozik didli va ijodiy fikrlovchi mutaxassislarni izlaydilar. Ularning vazifasi — g‘oyalarni shakllantirish, ularni AI tizimiga yetkazish, yaratilgan natijani baholash va takomillashtirishdir. Bu inson ilmiy bilim va ma’lumotlardan foydalangan holda ijod qiladi. Science Art — bu zamonaviy san’atning alohida yo‘nalishi bo‘lib, unda rassomlar ilm-fan yutuqlarini amalda qo‘llaydilar. Ko‘pincha bu sohadagi mutaxassislarning o‘zlari ham olimlardir. Bu kasb allaqachon ommalashmoqda. Masalan, Nyu-Yorkdagi Vizualashtirish San’atlari Maktabida yaqinda bioart dasturi yo‘lga qo‘yildi. Tabiiy fanlarni o‘qitishda STEAM texnologiyasidan foydalanish natijasida integratsion ta’lim tizimi orqali Science-rassomlarni shakllantirishga erishish mumkin.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, ijodiy mahsulot yaratish – ta’lim jarayonining ajralmas qismi bo‘lishi lozim. Musiqa, film, innovatsion loyihalar orqali o‘quvchi o‘z qobiliyatini namoyon etadi, jamiyat bilan o‘z fikrini bo‘lishadi, yangi g‘oyalarni ilgari suradi. Eng muhimi, bunday mashg‘ulotlar ularni kelajakda raqobatbardosh, ijodkor va tashabbuskor shaxs sifatida shakllantiradi. Demak, ta’limda ijodiy faoliyatni qo‘llab-quvvatlash – kelajakka sarmoya demakdir.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Xamidova Z.R. STEAM ta’lim texnologiyasining ta’lim jarayonida qo‘llanilishi va rivojlanishida pedagogik muammolar // Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzabr muammolari ilmiy-elektron jurnal. -T.: 2024, 6-son, B-128-131.
2. Xamidova Z.R. STEAM va sun‘iy intellekt (AI) integratsiyasining ta’lim tizimidagi roli. Pedagogika ilmiy-nazariy va metodik jurnal. –T.: 2025, 2-son. –B 288-290.

3. Ловинс Э., Ловинс Х. Фактор 4: вдвое больше благосостояния при половинных затратах ресурсов. – М.: Весь Мир, 2001.
4. Даймонд Дж. Коллапс: Почему одни общества выживают, а другие умирают. – М.: АСТ, 2008
5. Шпет Б.А. Экология и устойчивое развитие: философия, экономика, политика. – М.: Инфра-М, 2020
6. Odilova M., Jabborova D., Jo‘rayev s. Pedagogik atamalar. –Namangan 2023. –B.36.
7. Ковтун А. Ф. Конструирование. Методика проведения занятий с детьми [Электронный ресурс]. – URL:<https://multiurok.ru/files/konstruirovanie-metodikaprovedeniia-zaniatii-s-de>.
8. Иванина Т. А. Роль конструктивной деятельности в развитии ребёнка // Вестник Красноярского государственного педагогического университета им. В. П. Астафьева. – 2010. – № 2 (13). – С. 124–128.
9. Громова В. С. Робототехника как средство развития у обучающихся способностей к научной и творческой деятельности : методическое пособие. [Электронный ресурс]. – URL: <https://multiurok.ru/files/metodicheskoe-posobierobototekhnika-kak-sredstvo>.

SCIENCE TA’LIMIDA ILMIY FIKR YURITISHNING ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLARI

Baymuratova Mukaddas Xamdamovna

Toshkent shahar 7- umumta’lim maktabi fizika fani o’qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumiy o’rta ta’lim maktablarida “Science” fanini o’qitish jarayonida o’quvchilarda ilmiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy pedagogik yondashuvlar yoritilgan. Unda tadqiqotga asoslangan ta’lim, STEAM yondashuvi, loyiha asosida o’qitish usullari hamda raqamli baholash vositalari o’quvchilarning tahliliy va refleksiv ko’nikmalarini oshirishdagi ahamiyati ta’kidlangan. Shuningdek, “Modda tuzilishi” mavzusini samarali o’qitish bo’yicha metodik tavsiyalar ham berilgan.

Kalit so’zlar: ilmiy fikrlash, inquiry-based ta’limi, STEAM, refleksiya, tabiiy fanlar, metodika.

Аннотация. В данной статье рассматриваются современные педагогические подходы, направленные на развитие научного мышления учащихся при преподавании предмета «Science» в общеобразовательных школах. Подчёркивается значение обучения на основе исследования, STEAM-подхода, проектного метода и цифровых инструментов оценивания в повышении аналитических и рефлексивных навыков учащихся. Также представлены методические рекомендации по эффективному преподаванию темы «Состояния вещества».

Ключевые слова: научное мышление, inquiry-based learning, STEAM, рефлексия, естественнонаучное образование, методика.

Annotation. This article discusses modern pedagogical approaches aimed at developing scientific thinking in science education within general secondary schools. It highlights the importance of inquiry-based learning, STEAM integration, project-based learning, and digital assessment tools in enhancing students’ analytical and reflective skills. Methodical recommendations are also provided for effective classroom application of the topic “States of Matter”.

Keywords: scientific thinking, inquiry-based learning, STEAM, reflection, science education, methodology.

Hozirgi davrda ta’lim jarayonida o’quvchilarda ilmiy fikrlashni shakllantirish eng muhim maqsadlardan biri hisoblanadi. Jamiyatning barqaror rivojlanishi, texnologiyalarning jadallik bilan yangilanib borishi, ilm-fan yutuqlarining kundalik hayotga kirib kelishi ta’lim tizimidan yangi yondashuvlarni talab qilmoqda. Ayniqsa, maktab dasturiga “Science” fanining joriy etilishi o’quvchilarning tabiat hodisalariga ilmiy yondashuvi, sabab-oqibat munosabatlarini anglash va mustaqil izlanish ko’nikmalarini rivojlantirishda katta ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu fan o’quvchini nafaqat tayyor ma’lumotni qabul qilishga, balki ilmiy izlanish jarayonida faol ishtirok etishga undaydi. Ilmiy fikr yuritish — bu o’quvchining o’z kuzatuvi, tajribasi, dalillari asosida xulosa chiqarish qobiliyatidir. Bunday ko’nikma zamonaviy ta’limning asosiy kompetensiyalaridan biri bo’lib, o’quvchiga atrof-muhitni chuqurroq anglash, masalalarga turli nuqtai nazarlardan yondashish va muammolarni tahlil qilish imkonini beradi. Ilmiy fikrlashni shakllantirish jarayoni o’quvchini faqat faktlarni yod olishga emas, balki ularni tahlil qilish,

taqqoslash, umumlashtirish va o‘z fikrini asoslashga yo‘naltiradi. Shu boisdan o‘qituvchi faol o‘quv jarayonini tashkil etishi, o‘quvchilarni savol berishga, tajriba o‘tkazishga, o‘z taxminlarini ilgari surishga hamda ilmiy xulosalar chiqara olishga rag‘batlantirishi lozim. Dars jarayonida interaktiv yondashuvlar, tajriba va kuzatuvlarga asoslangan topshiriqlarning qo‘llanilishi o‘quvchilarda ilmiy tafakkurni rivojlantirishning eng samarali vositalaridan hisoblanadi.

SCIENCE DARSLARIDA ILMIY FIKR YURITISH METODLARI

“Science” darslarida o‘quvchilarning fikrlash faoliyatini rivojlantirish uchun quyidagi zamonaviy metodlardan foydalanish samarali hisoblanadi:

1. Tadqiqotga yo‘naltirilgan o‘qitish (Inquiry-based learning)

Bu yondashuv o‘quvchilarni mustaqil izlanish, tajriba o‘tkazish, natijalarni tahlil qilish va xulosa chiqarishga o‘rgatadi.

Masalan, o‘qituvchi “Nima uchun suv issiqda tezroq bug‘lanadi?” degan savolni beradi. O‘quvchilar faraz ilgari suradi, tajriba o‘tkazadi va xulosaga keladi. Bu jarayon o‘quvchilarda sabab-oqibatni tushunish, dalillarga asoslangan fikrlashni shakllantiradi.

2. Muammoli o‘qitish (Problem-based learning)

O‘qituvchi real muammoni qo‘yadi, o‘quvchilar esa yechim topishga harakat qiladi. Masalan: “Nima uchun muzlagan suv hajmi ortadi?”

Bu savol orqali o‘quvchi moddaning zarrachalari harakati, ularning oralig‘idagi masofa haqida xulosa chiqaradi.

3. STEAM yondashuvi (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics)

Fanlar integratsiyasi o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantiradi. Masalan, “Modda holatlari” mavzusida o‘quvchilarga suv aylanish jarayoniga asoslangan oddiy texnologik model yaratish topshirig‘i beriladi. Natijada, o‘quvchi ilmiy bilimni hayotiy muammolarga qo‘llashni o‘rganadi.

4. Loyiha asosida o‘qitish (Project-based learning)

Bu metod o‘quvchilarda hamkorlik, mas’uliyat va tahliliy fikrlashni rivojlantiradi. Masalan, “Agar modda holatlari bo‘lmasa, hayot qanday bo‘lardi?” mavzusida kichik loyiha tayyorlash orqali o‘quvchilar nazariy bilimni ijodiy ishlanma bilan uyg‘unlashtiradilar.

5. Refleksiya va baholash

Dars yakunida o‘quvchilarga “Bugun nimani bilib oldik?”, “Qanday xulosa chiqardik?” savollarini berish orqali ularning fikrlash natijalarini tahlil qilish imkonini yaratish muhimdir. Refleksiya o‘quvchilarning o‘z o‘rganish jarayonini anglash va o‘zini baholash ko‘nikmasini rivojlantiradi.

METODIK TAVSIYA: “MODDA TUZILISHI” MAVZUSIDA SAVOLLARGA ASOSLANGAN TA’LIM (SAT) BO‘YICHA DARSNI TASHKIL ETISH

Mazkur mavzu o‘quvchilarning ilmiy fikr yuritish, kuzatuvchanlik va tahliliy tafakkurini shakllantirishga xizmat qiladi. O‘qituvchi darsni 5E modeli asosida quyidagi metodik bosqichlarda tashkil qilishi mumkin:

1. Engagement (Jalb qilish) - Motivatsiya bosqichi

Savol: “Nima uchun suv bug‘lanadi?”

O‘qituvchi qisqa video yoki PhET simulyatsiyasi orqali muammoni qo‘yadi. O‘quvchilar e’tiborini muammo yechishga jalb etadi.

2. Exploration – Tadqiqot bosqichi

O‘quvchilar moddaning uch holatini (qattiq, suyuq, gaz) tajriba asosida kuzatadi, ularning zarracha harakatini chizmada ifodalaydi. Bu jarayon tahliliy fikrlashni shakllantiradi.

3. Explanation – Tushuntirish bosqichi . Modda holatlar – qattiq jismlar qattiq holatda, suyuqliklar suyuq holatda, gazlar esa gazsimon holatda bo‘lishini tushunishga yo‘naltirish. Masalan, Biz yashab turgan havodagi gazsimon moddalar (yoki gazlar) xona haroratida mavjud bo‘la olishini, ya’ni bu harorat bizni o‘rab turgan muhitning harorati ekanligini ta’kidlash.

Guruhlar tajriba natijalarini taqqoslaydi, sabab-oqibatni aniqlaydi. O‘qituvchi savollar orqali o‘quvchilarni mantiqiy fikr yuritishga undaydi.

4. Elaborate – Qo‘llash. Bu bosqich — o‘rganilgan bilimlarni amaliyotga tatbiq etish, Explain bosqichida o‘zlashtirilgan tushunchalarni qo‘llash orqali o‘quvchilarga muammoni aniq tushunishga yordam berish, ko‘nikmalarni puxta egallash va ularni turli vaziyatlar hamda hayotiy sharoitlarda qo‘llay olish imkonini yaratadi.

Bu, shuningdek, Stemhouse o‘quv dasturining o‘ziga xos jihatlaridan biri bo‘lib, unda o‘quv vaqtining qariyb 50 foizi amaliy mashg‘ulotlarga ajratiladi. Buning natijasida bolalar mavzuni chuqurroq tushunadilar, nazariy bilimlarni real muammolarni hal qilishga qo‘llay oladilar hamda kundalik hayotda foydalanish mumkin bo‘lgan mahsulotlar yaratishni o‘rganadilar.

5. Evaluate – Baholash (Xulosa va refleksiya)

Savol: “Bugungi darsda nimani bilib oldik?”

O‘quvchilar o‘z so‘zlari bilan tushuntiradi, natijalarni umumlashtiradi. Tavsiya: O‘quvchilar o‘z farazlarini erkin ifoda etsinlar — bu ularni mustaqil fikrlashga o‘rgatadi.

RAQAMLI VOSITALAR VA BAHOLASH

Raqamli ta’lim vositalaridan foydalanish (PhET, Kahoot, Quizizz, Google Classroom) o‘quvchilarda motivatsiyani oshiradi, o‘rganish jarayonini interaktiv qiladi. Masalan, dars yakunida “Quizizz” testlari yordamida o‘quvchilarning tushunchalarini aniqlash yoki “Kahoot” orqali tezkor baholash o‘tkazish mumkin.

Baholashda quyidagi mezonlar asosida yondashish tavsiya etiladi:

Mustaqil fikr bildirganlik;

Tajriba natijalarini tahlil qilganlik;

Guruh ishidagi faollik;

Xulosalarni asoslab aytganlik.

Tavsiya: Baholash jarayonida o‘quvchi “noto‘g‘ri javob berdi” degan yondashuvdan ko‘ra, “nima uchun shunday fikr bildirdi” degan tahliliy savollar berish foydaliroq.

Xulosa qilib aytganda, “Science” fanining asosiy vazifasi — o‘quvchilarda tabiat hodisalariga nisbatan ilmiy yondashuvni shakllantirish, ularda kuzatish, solishtirish, tahlil qilish va mantiqiy xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishdan iborat. Bu jarayon nafaqat bilim berishni, balki o‘quvchining fikrlash faoliyatini faollashtirishni, uni atrof-muhitni chuqurroq anglashga undashni ham nazarda tutadi. Tadqiqotga asoslangan ta’lim, muammoli vaziyatlar bilan ishlash, loyihaviy faoliyat hamda STEAM integratsiyalashgan yondashuvi o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodkorlik, amaliy tajribalarni umumlashtira olish kabi kompetensiyalarni shakllantiradi. Bunday yondashuvlar o‘quvchilarni oddiy faktlarni yodlab olishga emas, balki jarayonning mohiyatini tushunishga, savol berishga va ilmiy izlanishga undaydi.

Dars jarayonida o‘qituvchining o‘rni ham alohida ahamiyatga ega. U bilim beruvchi emas, balki o‘quv faoliyatini yo‘naltiruvchi, ilhomlantiruvchi, tanqidiy fikrlashga undovchi mentor

sifatida ish olib borsa, o‘quvchilar ilmiy fikrlashni yanada samarali va tabiiy tarzda o‘zlashtiradilar. Natijada, “Science” fani o‘quvchini nafaqat fanlararo bilimlar bilan qurollantiradi, balki real hayotda duch keladigan muammolarni ilmiy yondashuv asosida hal qila oladigan kompetent shaxs sifatida shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim sifatini oshirish va ilmiy faoliyatni rivojlantirish to‘g‘risida”gi qarori, 2023-yil.
2. “Science” fani davlat dasturi (O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi, 2022-yil).
3. Dewey, J. *How We Think*. New York: D.C. Heath & Co., 1933.
4. Bybee, R. *The Case for STEM Education*. NSTA Press, 2013.
5. Harlen, W. *Teaching and Learning in Science Education*. Routledge, 2015.
6. OECD. *PISA 2022 Science Framework*. Paris, 2022.
7. UzEdu. *Science fanidan metodik qo‘llanma*, 2024-yil.
8. National Research Council. *Inquiry and the National Science Education Standards*. Washington, 2000.

FIZIKA FANINI O’RGANISHDA SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARI

Shodiyeva Dilfuza Ibragimovna

*Toshkent shahar Bektemir tumani
293-maktabning fizika fani o’qituvchisi*

Anotatsiya. Ushbu maqolada fizika fanini o’rganishda sun’iy intellekt (AI) texnologiyalarining qo’llanilishi va ta’lim jarayonini optimallashtirishdagi roli tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari o’quvchilarning individual o’rganish tezligini oshirish, interaktiv laboratoriyalar va virtual tajribalarni samarali qo’llash imkoniyatlarini ko’rsatadi. Olingan natijalar AI texnologiyalarini fizika ta’limiga integratsiyalashning samaradorligini tasdiqlaydi.

Kalit so’zlar: fizika, sun’iy intellekt, interaktiv laboratoriya, virtual tajribalar, individual o’rganish.

Annotation. This article analyzes the use of artificial intelligence (AI) technologies in learning physics and their role in optimizing the educational process. The research results demonstrate possibilities to improve students’ individual learning pace, efficiently use interactive laboratories, and virtual experiments. The findings confirm the effectiveness of integrating AI technologies into physics education.

Keyword: physics, interactive laboratory, virtual experiments, interactive learning.

Аннотация. В данной статье анализируется использование технологий искусственного интеллекта (AI) при изучении физики и их роль в оптимизации учебного процесса. Результаты исследований показывают возможности повышения индивидуальной скорости обучения студентов, эффективного применения интерактивных лабораторий и виртуальных экспериментов. Полученные данные подтверждают эффективность интеграции технологий AI в преподавание физики.

Ключевой слово: физика, искусственный интеллект, интерактивная лаборатория, виртуальные эксперименты, индивидуальное обучение.

So’nggi yillarda sun’iy intellekt (SI) turli sohalarda, jumladan ta’limda ham keng qo’llanila boshlandi. Fizika fanini o’rganish jarayoni o’quvchilarga nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko’nikmalarni ham o’zlashtirishni talab qiladi. An’anaviy metodlar bilan ishlash ba’zan o’quvchilarni qiziqitmasligi yoki murakkab tushunchalarni oson tushunishga yetarli bo’lmasligi mumkin. Shu sababli, sun’iy intellekt texnologiyalari fizikani o’rganish jarayonini samarali, interaktiv va qiziqarli tashkil etishda katta imkoniyatlar yaratadi.

Ushbu maqolada SI yordamida fizika fanini o’rgatishning usullari, afzalliklari, dasturiy vositalari va kelajakdagi istiqbollari haqida so’z boradi.

Zamonaviy ta’lim jarayoni sun’iy intellekt (AI) texnologiyalari yordamida sezilarli darajada rivojlanmoqda. Fizika fanini o’rganishda murakkab konseptsiyalar va tajribalarni tushunish o’quvchilar uchun qiyinchilik tug’diradi. AI texnologiyalari individual o’quv strategiyalarini shakllantirish, virtual laboratoriyalar orqali tajribalarni o’tkazish va darslarni interaktiv usulda o’tkazish imkonini beradi.

2. Nazariy qism:

1. Sun’iy intellektning ta’limdagi roli

Sun’iy intellekt — bu inson aqliga o‘xshash vazifalarni bajaradigan kompyuter tizimlari va algoritmlari majmui. Ta’lim sohasida SI quyidagi asosiy vazifalarni bajaradi:

Shaxsiylashtirilgan o‘quv jarayonini yaratish: SI o‘quvchining bilim darajasini tahlil qilib, unga mos mashqlar va tushuntirishlar taklif qiladi.

Avtomatlashtirilgan baholash: O‘quvchilarning bilim darajasini tez va aniqlik bilan baholash imkonini beradi.

Interaktiv laboratoriyalar: Fizika tajribalarini virtual muhitda amalga oshirish imkonini beradi, shunda xavfsizlik va resurslar masalasi muammo bo‘lmaydi

Tushunmovchiliklarni aniqlash: O‘quvchi qaysi mavzuda qiynalayotganini aniqlab, qo‘shimcha tushuntirishlar beradi.

Bu imkoniyatlar fizika fanini o‘rganishning samarali natijalarini ta’minlaydi, chunki murakkab qonunlar va jarayonlarni vizual va interaktiv tarzda ko‘rsatish mumkin.

2. Fizikani o‘rgatishda sun’iy intellektning usullari.

2.1. Virtual laboratoriyalar:

An’anaviy laboratoriyalar har doim mavjud bo‘lmasligi mumkin. SI asosidagi virtual laboratoriyalar yordamida:

- turli tajribalarni xavfsiz sharoitda bajarish;
- tajriba natijalarini tez va aniq ko‘rish;
- matematik modellashtirish orqali jarayonlarni tahlil qilish mumkin.

Masalan, kinematika, dinamika, optika yoki elektr zanjirlarini virtual sharoitda o‘rganish o‘quvchiga murakkab jarayonlarni yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

2.2. Shaxsiylashtirilgan mashqlar:

SI o‘quvchining javoblarini tahlil qilib, unga mos mashqlarni yaratadi. Masalan:

Agar o‘quvchi Nyuton qonunlarini yaxshi tushunmasa, unga qo‘shimcha vizual mashqlar va animatsiyalar taklif qilinadi;

Elektr tokini o‘rganishda interaktiv testlar orqali o‘quvchining qaysi qismda xato qilgani aniqlanadi.

2.3. Intellektual yordamchilar:

ChatGPT yoki boshqa SI asosidagi yordamchilar:

Fizika savollariga javob beradi;

Matematik hisob-kitoblarni tushuntiradi

Murakkab formulalarni sodda tilda izohlaydi.

Bu, ayniqsa, mustaqil o‘rganish jarayonida foydalidir.

3. Sun’iy intellektning afzalliklari

Moslashuvchanlik: Har bir o‘quvchiga individual yondashuvni ta’minlaydi

Tezlik va samaradorlik: Murakkab hisob-kitob va tahlillarni tez bajaradi.

Qiziqarli o‘quv jarayoni: Animatsiyalar, virtual tajribalar va interaktiv mashqlar bilan fizika fanini o‘rganish yanada quloyroq va qiziqarliroq bo‘ladi.

Tahlil va kuzatuv: O‘quvchining bilim darajasi va qiyinchiliklarini aniqlash imkonini beradi.

4. Sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish vositalari

Fizika fanini o‘rgatishda quyidagi SI vositalari samarali ishlatiladi:

Simulatsiya dasturlari: PhET, Algodoo, Crocodile Physics – virtual laboratoriyalar yaratadi;

Matematik modellash: MATLAB, Wolfram Mathematica – fizika masalalarini hisoblash va vizualizatsiya qilish;

Chatbotlar va interaktiv yordamchilar: ChatGPT, Socratic – o‘quvchilarning savollariga javob beradi;

O‘quv platformalari: Khan Academy, Coursera – SI yordamida shaxsiy o‘quv yo‘llarini yaratadi.

5. Amaliy misollar

Kinematika mashqlari: O‘quvchi avtomobilning tezlanishi va masofasini hisoblash bo‘yicha masalani bajarganda, SI har bir qadamni tahlil qilib, xatoni ko‘rsatadi va to‘g‘ri yechimni vizual tarzda beradi.

Elektr zanjirini yaratish: Virtual laboratoriyada o‘quvchi turli turdagi rezistor va batareyalarni ulab, tok va kuchlanishni o‘rganadi. SI natijalarni chizmalar bilan tasvirlaydi.

Optik eksperimentlar: Yorug‘likning refleksiya va refraksiya qonunlarini virtual muhitda o‘rganish, SI orqali animatsiyalar bilan tushuntirish.

6. Kelajak istiqbollari

Sun‘iy intellekt fizika fanini o‘rgatishda kelajakda quyidagi yo‘nalishlarda rivojlanishi mumkin:

Avtonom o‘quv muhitlari: O‘quvchi butunlay SI boshqaruvidagi muhitda o‘z bilimini mustaqil rivojlantiradi;

Reallik bilan integratsiya: VR va AR texnologiyalari yordamida tajribalarni yanada real qilish;

Individual bilim tahlili: Har bir o‘quvchining qaysi mavzularda kuchli yoki zaifligini aniq tahlil qiladigan tizimlar;

Innovatsion mashg‘ulotlar: AI yordamida yangi eksperimentlar va tsimulatsiyalar yaratish imkoniyati.

1. Fizika fanini o‘rganishda AI quyidagi asosiy yo‘nalishlarda qo‘llanadi:

Individual o‘rganish strategiyalari

AI algoritmlari o‘quvchining bilim darajasini baholaydi va mos mashqlarni tavsiya qiladi:

$$Si=f(Bi,Ti,Ri)$$

Bu yerda Si – individual o‘rganish strategiyasi, Bi – bilim darajasi, Ti – vaqt, Ri – resurslar.

Virtual laboratoriyalar

AI yordamida laboratoriya tajribalari virtual muhitda o‘tkaziladi, bu xavfsizlikni ta‘minlaydi va resursni tejash imkonini beradi.

Avtomatik baholash tizimi

O‘quvchilarning topshiriqlari va test javoblari AI orqali tez va aniq baholanadi:

$$G = \sum_{j=1}^n w_j \setminus \sum_{j=1}^n s_j w_j$$

Bu yerda G – umumiy baho, s_j – topshiriq balli, w_j – vazn koeffitsienti.

Intellektual yordamchi tizimlar

Chatbotlar va AI mentorlar o‘quvchilarning savollariga javob beradi va murakkab tushunchalarni tushuntiradi.

Tadqiqot usuli

Tadqiqot quyidagi metodlarni qamrab oldi.

Kuzatuv va so‘rovnoma: o‘quvchilarning virtual laboratoriyalardan foydalanish samaradorligi.

Eksperiment: AI algoritmlari yordamida individual o‘rganish strategiyalarini sinash.

Statistik tahlil: ma’lumotlar Excel va Python orqali tahlil qilindi.

Tadqiqotda 60 o‘quvchi ishtirok etdi, ular AI yordamida interaktiv dars va tajribalarni o‘rganishdi.

4. Natijalar

Eksperiment natijalari shuni ko‘rsatdi:

Individual o‘rganish strategiyasini qo‘llagan o‘quvchilarning bilim darajasi 18–22% yuqori.

Virtual laboratoriyalar orqali tajribalarni bajarish 90% xavfsiz va samarali ekanligi aniqlandi.

Avtomatik baholash tizimi o‘qituvchilar ish yukini 35% kamaytirdi.

Jadval 1. AI texnologiyalarining samaradorligi

№	Texnologiya	Samaradorlik (%)	O‘quvchi o‘zlashtirishi (%)
1	Individual strategiya	88	92
2	Virtual laboratoriya	85	90
3	AI mentor / chatbot	82	87
4	Avtomatik baholash	84	85

5. Muhokama

Natijalar shuni ko‘rsatadi:

AI texnologiyalari fizika fanini o‘rganishda individual yondashuvni ta’minlaydi.

Virtual laboratoriyalar va interaktiv tajribalar o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi.

Avtomatik baholash tizimi vaqt va resursni tejashga yordam beradi.

6. Xulosa

Sun’iy intellekt fizika ta’limida samaradorlikni oshiradi.

Individual o‘rganish strategiyalari o‘quvchilarning bilim darajasini yaxshilaydi.

Virtual laboratoriyalar xavfsiz va interaktiv ta’lim muhitini yaratadi.

AI integratsiyasi o‘qituvchilarning ish yukini kamaytiradi va dars sifatini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Holmes, W. – *Artificial Intelligence in Education*
2. Luckin, R. – *Machine Learning and Human Learning*
3. Baker, R.S. – *Educational Data Mining and Learning Analytics*
4. UNESCO Report – *AI in Physics Education: Opportunities and Challenges*
5. Karimov – *Raqamli texnologiyalar va AI ta’limda*

MAKTAB TA’LIMI TIZIMIDA PEDAGOG KADRLARNING UZLUKSIZ MALAKA OSHIRISH JARAYONIDA INNOVATSION SALOHİYATINI RIVOJLANTIRISH

Maxmudov Doniyor Yakubovich

*Namangan viloyat Pedagogik mahorat markazi
metodik xizmat bo‘limi biologiya fani metodisti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kunda o‘qituvchining innovatsion pedagogik faoliyatining shakllanishi va rivojlanish jarayonini tahlil qilish, rahbar va pedagog kadrlar malakasini oshirish tizimi, o‘quv jarayonini samarali tashkil etish, pedagogik faoliyatida ta’lim va tarbiyaning eng samarali zamonaviy shakl, metod va vositalaridan unumli foydalana olish to‘g‘risida fikrlar yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Innovatsiya, metod, boshqarish, bilim, malakasi, axborot, strategiya, taraqqiyot.

Аннотация: В данной статье анализируется процесс становления и развития инновационной педагогической деятельности учителя на сегодняшний день, а также система повышения квалификации руководителей и педагогов, эффективная организация образовательного процесса, эффективное использование наиболее эффективных современных форм, методов и средств обучения и обучения в педагогической деятельности.

Ключевые слова: инновация, управление, знание, навыки, информация, стратегия, развитие, педагог.

Annotation: In this article, the formation and development process of a teacher’s innovative pedagogical activity in today’s world is analyzed. The system of improving the skills of leaders and pedagogical personnel, organizing effective teaching processes, and utilizing the most effective modern forms, methods, and tools of education and upbringing in pedagogical activities are discussed.

Key words: innovation, management, knowledge, skills, information, strategy, development, pedagogue.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6 noyabrdagi ”O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PF-6108-son Farmonida ”Ilm-fan sohalarini takomillashtirish, jamiyatimizda o‘qituvchi va pedagog xodimlar, ilmiy va ijodkor ziyolilarga bo‘lgan hurmat-e’tiborni yanada oshirish, o‘quvchilarning kasbiy mahoratini rivojlantirish”masalalari, O‘zbekiston Respublikasining ”Ta’lim to‘g‘risida”gi 2020 yil 23 sentyabrda qabul qilingan O‘RQ-637-son Qonunida shaxsni har tomonlama kamol toptirishga, ta’lim oluvchilarda bilim, malaka, ko‘nikmalarni, saviyani shakllantirishga va ularning qobiliyatini rivojlantirishga, o‘quv rejalari va o‘quv dasturlarini joriy etish jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar, o‘qitishning innovatsion shakllari va usullari, axborot-kommunikatsiya va kredit modul tizimiga asoslangan o‘qitish texnologiyalarini keng qo‘llash asosiy vazifalardan biri sifatida belgilab qo‘yilgan. 2020 yil 24 iyulda imzolangan ”Innovatsion faoliyat to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni esa innovatsion faoliyat sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlari sifatida innovatsion rivojlanishning huquqiy jihatdan tartibga solinishini ta’minlash; ustuvor yo‘nalishlarni belgilash; zarur shartsharoitlar va infratuzilmani yaratish; innovatsion faoliyat sub’ektlarini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash va

rag‘batlantirish; respublika, tarmoq va hududiy davlat dasturlarini ishlab chiqish hamda amalga oshirish; investitsiyalarni jalb etishga ko‘maklashish; davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish; kadrlarni tayyorlashni, qayta tayyorlashni va ularning malakasini oshirishni tashkil etish; xalqaro hamkorlikni rivojlantirishni belgilab berdi.

O‘quv faoliyatida foydalaniladigan o‘quv-metodik manbalar, o‘qituvchilar uchun chop etilgan qo‘llanmalar mazmuniga innovatsiya, innovatsion faoliyatni tashkil etishga oid bilimlarni, innovatsion ta’lim elementlarini singdirish lozim.

Malaka oshirishning uzluksizligi va uzviyligini ta’minlash maqsadida o‘qituvchilarning maktab sharoitida, o‘z ustida mustaqil malaka oshirishlarini ta’minlash uchun mustaqil malaka oshirish dasturi va loyihasini to‘la amaliyotga tatbiq etish hamda bu dasturlarning bajarilishiga erishish zamon talabi.

Pedagog kadrlarning uzluksiz malaka oshirish jarayonida innovatsion salohiyatini rivojlantirish bugungi kun ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biridir. Bu jarayon pedagoglarga zamonaviy chaqiriqlarga javob bera oladigan, kreativ va tashabbuskor mutaxassislarni shakllantirish imkonini beradi.

Pedagogikada innovatsiya, innovatsion faoliyat, innovatsion pedagogika, ta’limda innovatsion jarayonlarni boshqarish kabi tushunchalar XX asrning 60- yillarida dastlab, AQSH va G‘arbiy Yevropa mamlakatlarida “ta’lim texnologiyasi” tushunchasi e’tirof etilgan vaqtida paydo bo‘ldi.

Bu esa o‘qituvchining innovatsion pedagogik faoliyatining shakllanishi va rivojlanish jarayonini tahlil qilish imkonini berdi. O‘qituvchi innovatsion faoliyatining umumiy va alohida jihatlarini K.Angelovskiy, G.I.Gorskaya, V.A.Kan-Kalik, S.L.Kuzmina, V.A.Slastenin, L.M.Fridman kabi olimlar o‘zlarining ilmiy tadqiqot ishlarida yoritib berdilar. Mamlakatimizda pedagogik innovatsiyani rivojlantirish muammolari ustida pedagog olimlardan N.Azizxo‘jaeva, J.G‘.Yo‘ldoshev, B.Farberman, U.Nishonaliev, N.Sayidahmedov, M.Ochilovlar ilmiy izlanishlar olib bormoqdalar. I.SHumpater va N.Kondratevlar “Innovatsiya” tushunchasining ilk va ulkan nazariyachilari hisoblansalar, K.Angelovskiy, V.A. Slastenin va V.I.Slobadchikovlar o‘z ilmiy tadqiqotlarida innovatsion faoliyat pedagogik faoliyatning alohida shakli ekanligini isbotlashga harakat qildilar hamda bu borada muayyan natijalarga erishgan olimlar, deb tan olinadilar.

“Innovatsion faoliyat” tushunchasini tahlil qilar ekanmiz: G.A.Mkritichyaning bu haqdagi fikri diqqatga sazovar:–“Pedagogik tajriba-sinov faoliyatining 3 ta asosiy shaklini ajratish mumkin: xususiy tajriba, tajriba-sinov ishi, o‘qituvchining innovatsion faoliyati. Pedagogik faoliyatda innovatsiyalar qancha ko‘p bo‘lsa, o‘qituvchi xususiy eksperimentni shuncha yaxshi tushunadi”.

Innovatsion salohiyat nima?

Innovatsion salohiyat deganda, pedagoglarning yangi g‘oyalarni yaratish, ilg‘or pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish, ta’lim jarayonini samarali tashkil etish, o‘quvchilarda kreativ fikrlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini shakllantirish qobiliyati tushuniladi. Bu nafaqat yangi bilim va ko‘nikmalarni egallash, balki mavjud usullarga tanqidiy yondashish va ularni takomillashtirishga intilishni ham anglatadi. Innovatsion salohiyatni rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari:

1. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va metodikalarni o‘zlashtirish:
Interfaol usullar (munozaralar, keys-stadi, rolli o‘yinlar).
Loyiha asosida o‘qitish.
Muammoli ta’lim.

Flipped classroom (teskari sinf) kabi ilg‘or yondashuvlarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish.

2. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) kompetentligini oshirish:
Raqamli resurslar, onlayn platformalar va ta’lim ilovalaridan samarali foydalanish.
Raqamli ta’lim muhitini yaratish va boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish.
Sun‘iy intellekt (AI) vositalarini ta’limda qo‘llash imkoniyatlarini o‘rganish.
3. Ilmiy-tadqiqot va ijodiy faoliyatga jalb qilish:
Pedagogik muammolarni aniqlash, ularni hal etish yo‘llarini izlash va tadqiqotlar o‘tkazish.
Yangi o‘quv materiallari, didaktik vositalar va metodikalar yaratish.
Kasbiy jurnallar va nashrlarda o‘z tajribalari bilan o‘rtoqlashish.
4. Tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini shakllantirish:
Ta’lim jarayonida yuzaga keladigan vaziyatlarga nostandart yechimlar topish.
Ma'lumotlarni tahlil qilish va asosli qarorlar qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish.
5. Xalqaro tajribalarni o‘rganish va adaptatsiya qilish:
Xorijiy davlatlarning ilg‘or pedagogik amaliyotlari bilan tanishish.
Xalqaro hamkorlik dasturlari va loyihalarida ishtirok etish.
O‘rganilgan tajribalarni milliy ta’lim tizimiga moslashtirish va tatbiq etish.
6. Pedagoglar orasida hamkorlik va tajriba almashinuvini yo‘lga qo‘yish:
Kasbiy jamoalar, metodik birlashmalar va hamjamiyatlarda faol ishtirok etish.
Turli forumlar, seminarlar va master-klasslar orqali ilg‘or tajribalarni ommalashtirish.

Bugunning talablariga javob berish uchun rahbar va pedagog kadrlar malakasini oshirish tizimi, avvalo, ta’lim tizimida yuz berayotgan muammo va jarayonlarga mos, asoslangan va yetarli darajada ishonchli metodologik bazani tanlashi maqsadga muvofiq. Muntazam kasbiy mahorati, bilimi, ko‘nikmalarini yangilab borish, yuqori samarali yangi axborot-kommunikatsiya va innovatsion texnologiyalarni, fan-texnika yutuqlarini amaliyotga tatbiq etish.

Malaka oshirish tizimining asosiy konseptual rivojlanishi yo‘nalishlarini ishlab chiqish va ularni amalga oshirish usullari bo‘yicha aniq takliflar ishlab chiqish zarurati mavjud. Uzluksiz malaka oshirishning roli:

Uzluksiz malaka oshirish tizimi pedagoglarga doimiy ravishda o‘z bilim va ko‘nikmalarini yangilab borish, zamonaviy metodikalar bilan tanishish hamda o‘z tajribalarini boyitish imkonini beradi. Bu jarayon innovatsion yondashuvlarni egallash va ularni amaliyotga tatbiq etish uchun muhim platforma hisoblanadi. Zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, kadrlar malakasini oshirish va qayta tayyorlash jarayonini ilg‘or xorij tajribasi (Singapur, Germaniya, Janubiy Koreya, Buyuk Britaniya, Yaponiya) asosida takomillashtirish, kasbiy faoliyatda zarur bo‘lgan bilim, malaka va ko‘nikmalarning hayot davomida egallanishini qo‘llab-quvvatlovchi va rag‘batlantiruvchi uzluksiz kasbiy rivojlanish tizimini yaratish maqsadga muvofiq. XXI asr ko‘nikmalari hozirgi kunda butun dunyo bo‘ylab ta’lim tizimlarida ta’lim maqsadlari sifatida mustahkam o‘rnashgan, ammo ularning o‘qitish va baholash amaliyotida amalda qo‘llanilishi ortda qolmoqda. To‘g‘ri javob berishdan ko‘ra, qanday qilib javob olishni birinchi o‘ringa qo‘yadigan ushbu o‘quv maqsadlari ta’lim tizimlari oldiga yangi muammolarni qo‘ymoqda va bunga yangi yechimlar izlanmoqda.

Bu esa pedagogik mahoratini takomillashtirish uchun o‘qituvchi jahon va milliy miqyosdagi zamonaviy o‘qitish metodlari haqida xabardor bo‘lishi hamda o‘z ustida ishlashi darkor. Darhaqiqat, o‘qituvchilik kasbida chuqur bilimdonlik, zukkolik o‘z kasb mahoratini

muntazam shakllantirib borishga ishtiyoq bo‘lmas ekan, u yaxshi ustoz-o‘qituvchi bo‘la olmaydi. Hozirgi zamon o‘qituvchisi o‘z mutaxassisligiga oid bilimlar bilan birga, pedagogik va psixologik bilimlarni, hamda turli fan yo‘nalishlari bo‘yicha maxsus bilimlarga ega bo‘lgan, kasbiy tayyorgarlik, yuksak axloqiy fazilatlarini egallagan, ta’lim muassasalarida faoliyat ko‘rsatuvchi shaxsdir. Ushbu nuqtai nazardan hozirgi kunda o‘qituvchilardan quyidagi burch va mas’uliyatlar talab qilinadi;

- o‘qituvchi tabiatan bolalarni seva olishi, o‘z mehrini, his-tuyg‘ularini har lahzada o‘quvchilar ichki dunyosi bilan bog‘lay olishi, ularning ham mehriga, hurmatiga sazovor bo‘lishi kerak;

- jamiyat ijtimoiy hayotida ro‘y berayotgan o‘zgarishlar, olib borilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar mohiyatini chuqur anglab etishi va ularga xolisona baho berib, bu borada o‘quvchilarga to‘g‘ri, asosli ma’lumotlarni doimiy bera olishi lozim;

- zamonaviy ilm-fan, texnika va axborot-kommunikatsion texnologiyalari yangiliklaridan va yutuqlaridan xabardor bo‘lishi;

- o‘z mutaxassisligi bo‘yicha chuqur va puxta bilimga ega bo‘lishi, barcha fanlar integratsiyasini o‘zlashtirib borishi, bunda o‘z ustida tinimsiz ilmiy izlanishlar olib borishi;

- pedagogika va psixologiya fanlari asoslarini puxta bilishi, o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda ta’lim-tarbiya faoliyatini tashkil etishi;

- kasbiy faoliyati jarayonida yuksak darajadagi pedagogik mahorat, kommunikativ layoqati, pedagogik texnika (nutq, yuz, qo‘l-oyoq va gavda harakatlari, mimika, pantomimika, takt) qoidalarini chuqur o‘zlashtirib borishi;

- pedagogik faoliyatida ta’lim va tarbiyaning eng samarali zamonaviy shakl, metod va vositalaridan unumli foydalana olish imkoniyatiga ega bo‘lishi shart.

Ta’lim tizimidagi har qanday yangilik innovatsiya bo‘la olmaydi. Shu sababli “novatsiyava”, “innovatsiya” tushunchalari o‘rtasidagi asosiy farqlarni ko‘rsatib o‘tish zarur. Buning uchun islohot faoliyatining aniq shakli, mazmuni va ko‘lami asos bo‘lib xizmat qiladi.

Innovatsiyaning amaliyotga kiritilishi innovatsion jarayonlarda amalga oshiriladi. Innovatsion jarayon deb innovatsion o‘zgarishlarga tayyorgarlik ko‘rish va uni amalga oshirish jarayoniga aytiladi. I.P.Podlasiy pedagogik tizimda innovatsion o‘zgarishlarning yo‘nalishlarini o‘rganish asosida quyidagilarni belgilab beradi: Pedagogik tizimning tamomila o‘zgarishi.

- O‘quv jarayonining o‘zgarishi;
- Pedagogik nazariyaning o‘zgarishi;
- O‘qituvchi faoliyatining o‘zgarishi;
- O‘quvchi faoliyatining yangilanishi;
- Pedagogik texnologiyaning o‘zgarishi;
- Mazmunning yangilanishi;
- Shakl, usul va ta’lim vositalarining o‘zgarishi; - Boshqaruvning o‘zgarishi;

Maqsad va natijaning o‘zgarishi. Natija:

Pedagog kadrlarning innovatsion salohiyatini rivojlantirish, birinchi navbatda, ta’lim sifatining oshishiga, o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirishga va ularni kelajak kasblariga tayyorlashga xizmat qiladi. Natijada, jamiyatning innovatsion rivojlanishi uchun zamin yaratiladi hamda raqobatbardosh, kreativ va tashabbuskor shaxslar tarbiyalanadi.

Ta’lim jarayonidagi innovatsion o’zgarishlar, ta’lim tizimiga har qanday yangilikning kiritilishi bevosita o’qituvchi faoliyatini yangilash va o’zgartirish orqali amalga oshirilishi ham muallif tomonidan qayd etilgan.

Ta’lim tizimidagi innovatsiyalar, ularni amaliyotga kiritish, innovatsion jarayonlarni boshqarishni tahlil qilish orqali innovatsion faoliyat tushunchasini ta’riflash imkoniyati paydo bo’ldi. Innovatsion faoliyat – pedagogik jamoani harakatga keltiruvchi, olg’a boshlovchi, taraqqiy ettiruvchi kuchdir.

“Innovatsion faoliyat – bu yangi ijtimoiy talablar bilan an’anaviy me’yorlarning mos kelmasligi, yoxud amaliyotning yangi shakllanayotgan me’yorining mavjud me’yor bilan to’qnashuvi natijasida vujudga kelgan majmualiy muammolarni yechishga qaratilgan faoliyatdir”, - deb ta’kidlaydi V.I.Slobadchikov.

Innovatsion faoliyat bu amaliyot va nazariyaning muhim qismi bo’lib, ijtimoiymadaniy ob’ekt sifatlarini yaxshilashga qaratilgan ijtimoiy sub’ektlarning harakat tizimi bo’lib, u ma’lum doiradagi muammolarni yechish qobiliyatigina emas, balki har qanday vaziyatdagi muammolarni yechish uchun motivatsion tayyorgarlikka ega bo’lishdir. O’qituvchi innovatsion faoliyatining markaziy masalasi o’quv jarayonini samarali tashkil etishdan iborat. Ta’lim jaryonlarini rivojlantirish bilan birgalikda hozirgi kun talablari oldida turgan dolzarb masala – kelgusidagi kasb egalarini, shu jumladan, bo’lajak mutaxassislarni innovatsion faoliyatga tayyorlash, yosh avlodni ma’naviy tarbiyalash, intellektual jihatdan rivojlantirishda samaradorlikka erishishdir. Zero, faqat barkamol shaxsgina o’zining intellektual, ma’naviy imkoniyatlarini to’laqonli namoyon etish imkoniyatiga ega bo’ladi. Shu ma’noda mamlakatimizda innovatsion jarayonlarni qiyosiy-tahliliy o’rganish, amaliy tajribalarini tanqidiy mushohada qilish asosida umumlashtirish, bo’lajak mutaxassislarning innovatsion faoliyatini to’g’ri tashkil qilish, uning istiqbol strategiyasini aniqlash imkonini beradi. Yuqoridagilardan xulosa qilib aytish mumkinki, ta’limning globallashtirish sharoitida o’qituvchilar faoliyatini zamon talablariga moslashtirish, ular o’rtasida raqobatga asoslangan mehnat muhitini vujudga keltirish uchun o’qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlash dolzarb hisoblanadi va ta’lim islohotlari muvaffaqiyatini ochuvchi kalit vazifasini bajaradi. Xulosa qilib aytganda, uzluksiz malaka oshirish jarayonida pedagoglarning innovatsion salohiyatini mustahkamlash, zamonaviy ta’lim talablariga javob beradigan, kreativ va tashabbuskor mutaxassislarni shakllantirishning muhim omilidir.

Adabiyotlar ro’yxati:

1. O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni. (Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020 y., 03/20/637/1313-son; 03/21/721/0952-son)
2. Mirziyoev SH.M. Yangi O’zbekiston strategiyasi. –T.: O’zbekiston, 2021. -464 b.
3. Jumaniyozova Muhayyo Tojiyevna O’qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlashning pedagogik asoslari. Toshkent “Innovatsiya-Ziyo” 2023
4. Umumiy pedagogika. R. A. Mavlonova, N .H .Rahmonqulova, v.b - T.: “Fan va texnologiya”, 2018, 528 bet.

ОТРАЖЕНИЕ КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО АСПЕКТА В НАЦИОНАЛЬНО ОРИЕНТИРОВАННЫХ ТЕСТАХ

Эргашева Асалбону Эркин кизи

*Старший преподаватель национального института
педагогического мастерства имени А. Авлони*

Аннотация

Национально ориентированная методика обучения иностранным и неродным языкам в Узбекистане имеет глубокие исторические корни. Она формировалась в контексте советской языковой политики, а затем получила новое развитие в независимый период, когда задачи формирования гармоничной билингвальной личности стали частью стратегии модернизации образования. Идеи учёта этнокультурной специфики, активно использовавшиеся в национальных школах СССР, были интегрированы в системы обучения русскому языку как иностранному (РКИ) и сегодня вновь актуализировались в рамках реформ системы образования Республики Узбекистан. Общеизвестно, что язык неразрывно связан с национальной культурой, менталитетом, ценностями и социокультурными нормами общества. В условиях Узбекистана, где взаимодействуют разные языки (узбекский, русский, каракалпакский, а также широко используемые английский и другие иностранные языки), национально ориентированный подход становится необходимым условием эффективного межкультурного образования. Он включает учёт этнопсихологических особенностей учащихся, их когнитивных стратегий, историко-культурного опыта и социокультурных реалий страны. Данный подход может быть применён не только в обучении, но и в такой важной лингвометодической области, как языковое тестирование.

Ключевые слова: национально ориентированный подход, межкультурная коммуникация, тестирование, диалог культур, методика РКИ, Узбекистан.

Национально ориентированная методика обучения иностранным и неродным языкам в Узбекистане имеет глубокие исторические корни, уходящие в период советской языковой политики. Уже в середине XX века в республике активно разрабатывались адаптированные учебники по русскому языку, построенные с учётом особенностей узбекских учащихся: их родного языка, культурного мировосприятия, фонетической базы и типичных интерференционных ошибок. В национальных школах широко применялись элементы этнопедагогики, ориентированные на интеграцию культурного опыта учащихся в процесс обучения.

С обретением независимости в 1991 году методология преподавания русского языка в Узбекистане претерпела значительные изменения. В центре внимания оказались вопросы сохранения и развития государственного языка, но параллельно продолжались исследования в области билингвального образования. В 2000–2010-х годах, в условиях модернизации системы образования, приоритет сместился в сторону формирования гармоничной, многокультурной личности, способной эффективно взаимодействовать в разных языковых средах. Принципы национальной ориентированности получили новое

звучание благодаря реформам 2017–2024 гг., направленным на обновление учебных программ, создание современных УМК, а также внедрение цифровых технологий оценки учебных достижений.

Сегодня национально ориентированный подход рассматривается как важный компонент языкового образования: он способствует созданию комфортной психологической среды, повышает познавательную активность учащихся, помогает формировать положительную мотивацию и устойчивый интерес к изучению русского языка.

Современная методика преподавания РКИ — как в России, так и в Узбекистане — рассматривает изучение языка через призму культурологии. Согласно концепциям Верещагина, Костомарова, Тер-Минасовой, язык является «кодом культуры», а речевая коммуникация невозможна без знания национальных норм поведения, систем ценностей, культурных реалий

В Узбекистане культурологический аспект имеет особую значимость по нескольким причинам:

1. **Многоязычие общества.** В стране сосуществуют узбекский, русский, каракалпакский, а также английский и другие языки, что требует от образовательной системы гибких моделей обучения.

2. **Уникальность узбекской культурной традиции.** История, литература, архитектура, фольклор, ремёсла Узбекистана обладают мощным воспитательным потенциалом.

3. **Активный международный обмен.** В республику ежегодно приезжают иностранные студенты, для которых важно познакомиться с культурой страны через язык.

Эти факторы обусловили необходимость включения культурологического материала в учебные программы:

-в учебниках русского языка публикуются тексты о выдающихся деятелях Узбекистана;

-упражнения и диалоги строятся на ситуациях, близких к повседневной жизни узбекских школьников;

-используются билингвальные словари, тематические таблицы, в том числе сопоставляющие узбекскую и русскую культуру;

-в системе английского языка применяется методика культурных сопоставлений (Uzbek culture — English-speaking culture).

Социокультурный подход помогает учащемуся осознать: изучение языка — это не только развитие коммуникативных навыков, но и знакомство с ценностями, традициями и мировоззрением разных народов. Таким образом формируется межкультурная компетенция — один из ключевых образовательных результатов XXI века.

Понятие «диалог культур» является методологической опорой современной языковой педагогики. Оно предполагает осознание учащимися как культуры изучаемого языка, так и собственной, что помогает выстроить взаимодействие между ними

В контексте Узбекистана диалог культур особенно актуален, поскольку:

-русская и узбекская культуры исторически взаимодействуют и взаимно обогащаются;

-молодёжь стремится сохранить национальные традиции, но одновременно активно включается в глобальное языковое пространство;

-иностранцы проявляют растущий интерес к узбекской цивилизации — её литературе, музыке, кухне, ремёслам, эпосу.

Проекты, реализуемые в Узбекистане, демонстрируют высокую эффективность культурологического подхода:

-мультимедийные лекции о творчестве Навои и Бабуре, адаптированные для иностранцев;

-виртуальные экскурсии по Самарканду, Бухаре и Хиве;

-интерактивные задания по национальным праздникам (Навруз, Рамадан Хайит);

-билингвальные платформы «узбекский – русский – английский».

Когда учащийся видит в тесте или учебнике знакомые реалии, у него возникают чувство причастности и интерес, что повышает качество усвоения материала. Таким образом, диалог культур способствует и развитию языковой компетенции, и укреплению культурной идентичности личности.

Переход к современной системе оценивания знаний потребовал от Узбекистана разработки новых стандартов тестирования. Сложность заключалась в том, что большинство международных моделей тестирования не учитывают узбекский культурный и языковой контекст. В результате возникла потребность в адаптации тестовых материалов

Опыт соседних стран, особенно Киргизии с тестом ТРКО, показал, что включение национального материала в тесты делает оценку более объективной. Похожая ситуация наблюдается и в Узбекистане:

-русским языком владеет значительная часть населения, но уровни владения различаются;

-растёт число иностранных граждан, осваивающих язык;

-требуется формальная сертификация уровня владения русским языком для различных профессиональных сфер;

-образовательная система переходит на международные стандарты качества.

В связи с этим Узбекистан уже создал ряд тестовых платформ:

-CEFR Uzbek — стандарт тестирования уровня узбекского языка;

-UzTest — государственная система тестирования для школьников и студентов;

-внутривузовские тесты по русскому языку, учитывающие специфику национальной аудитории.

Однако системно разработанные национально ориентированные тесты по русскому языку пока находятся на этапе становления. Их разработка является перспективным направлением лингвометодики.

Создание культурологически адаптированных тестов предполагает включение в задания элементов узбекской истории, традиций и современной жизни. Это делает тест:

-понятным — учащийся работает с близким ему контекстом;

-эмоционально значимым — тексты вызывают интерес, сопряжённый с личным опытом;

-мотивационно насыщенным — усиливается внутренняя мотивация;

-когнитивно доступным — содержание не вызывает культурного шока и неправильных интерпретаций.

Перспективные темы тестов:

- историко-культурные памятники — Регистан, Ичан-Кала, Дворец Ромитана;
- национальные герои — Алишер Навои, Мирзо Улугбек, Амир Темур;
- традиционная узбекская кухня и ремёсла — плов, золотошвейство, гончарное дело;
- природные объекты — Аральское море, Чимган, Кызылкум;
- современная культура — проекты «Янги Узбекистон», развитие IT-парков, реформы образования.

Пример расширенного национально ориентированного тестового задания

Прочитайте текст. Выберите основную идею.

В Самарканде открылся новый музейный павильон, посвящённый жизни и творчеству великого поэта Алишера Навои. Здесь представлены редкие рукописи, иллюстрированные миниатюрами XIV–XVI веков, интерактивные панели с биографическими материалами, а также мультимедийные экспозиции, демонстрирующие влияние Навои на современную узбекскую литературу. Посетители отмечают, что творчество Навои помогает молодёжи глубже понять национальную ментальность и почувствовать связь времён.

Навои, по мнению посетителей музея, важно читать прежде всего...

- А) специалистам-филологам
- Б) всем молодым людям
- В) тем, кто интересуется миниатюрной живописью

Задание (Лексика. Грамматика)

Недалеко от Хивы находится древняя крепость Кёк-Кала. Существует легенда о том, как один мудрый правитель построил этот объект, чтобы защитить свою дочь от врагов. Сегодня крепость является одним...

- А) исторического памятника
- Б) исторический памятник
- В) историческому памятнику
- Г) об историческом памятнике

Значение культурологически ориентированного тестирования

Национально ориентированное тестирование по русскому языку играет ключевую роль в формировании:

- мотивации учащихся**, так как они видят в заданиях знакомые культурные реалии;
- точной оценки уровня владения языком**, поскольку контекст не вызывает культурных трудностей;
- межкультурной компетенции**, необходимой для современного образования;
- уважения к ценностям собственной культуры**, которая становится предметом осмысления на русском языке.

Для Узбекистана, находящегося на пересечении мировых культур, внедрение таких тестов соответствует стратегическим задачам образования, укрепляет национальную идентичность и облегчает интеграцию учащихся в глобальное языковое пространство.

Библиографический список

- 1.Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. *Язык и культура*. М.: Индрик, 2005.
- 2.Тер-Минасова С.Г. *Язык и межкультурная коммуникация*. М.: Слово, 2000.
- 3.Саидова З.А. *Межкультурная коммуникация и обучение русскому языку в Узбекистане*. Ташкент: Фан, 2019.

- 4.Рахимов Х. *Русский язык в Узбекистане: история и современность*. Самарканд, 2021.
- 5.Shirinov O. *Uzbek Cultural Identity in Education*. Tashkent, 2020.
- 6.Kadirova M. *Bilingual Education in Central Asia*. London, 2022
- 7.Muminov A. *Language Policy and Education Reforms in Uzbekistan*. Singapore, 2021.

ATMOSFERA IFLOSLANISHINING KIMYOVIY OMILLARI VA ULARNING EKOLOGIK OQIBATLARI

Ganiyeva Shoir Muratbayevna

*Toshkent shahar Sergeli tumani 104-sonli maktab
oliy toifali kimyo fani o‘qituvchisi, PhD*

Annotatsiya. Ushbu maqolada atmosfera ifloslanishining kimyoviy omillari, ularning kelib chiqish manbalari, transformatsiya jarayonlari hamda ekologik oqibatlari chuqur ilmiy tahlil etiladi. Atmosferadagi azot oksidlari, oltingugurt oksidlari, karbonat angidrid, uchuvchan organik birikmalar, zaharli metall bug‘lari va aerozollar kabi komponentlarning kimyoviy tabiati, havoda kechiradigan reaksiyalari va ekotizimlarga ko‘rsatadigan salbiy ta’siri yoritiladi. Shuningdek, kislotali yomg‘irlar, fotokimyoviy smog, issiqxona effekti, tuproq va suv muhitining degradatsiyasi kabi ekologik jarayonlarning kimyoviy mexanizmlari izohlanadi. Tadqiqot natijalari barqaror rivojlanish va ekologik xavfsizlikni ta’minlashda kimyo fanining strategik ahamiyatini tasdiqlaydi.

Kalit so‘zlar: atmosfera, ifloslanish, kimyoviy reaksiyalar, ekologik oqibatlar, issiqxona gazi, kislotali yomg‘ir, smog.

Аннотация. В статье представлен углублённый научный анализ химических факторов загрязнения атмосферы, их источников, процессов трансформации и экологических последствий. Подробно рассматриваются химическая природа оксидов азота, оксидов серы, углекислого газа, летучих органических соединений, токсичных паров металлов и аэрозолей, а также их реакции в атмосфере и негативное воздействие на экосистемы. Поясняются химические механизмы кислотных дождей, фотохимического смога, парникового эффекта и деградации почвенно-водной среды. Полученные результаты подтверждают стратегическую значимость химической науки для устойчивого развития и экологической безопасности.

Ключевые слова: атмосфера, загрязнение, химические реакции, экологические последствия, парниковые газы, кислотный дождь, смог.

Abstract. This article provides an in-depth scientific analysis of the chemical factors contributing to atmospheric pollution, their sources, transformation processes, and ecological consequences. The chemical nature of nitrogen oxides, sulfur oxides, carbon dioxide, volatile organic compounds, toxic metal vapors, and aerosols, as well as their reactions in the atmosphere and negative effects on ecosystems, are thoroughly examined. The chemical mechanisms behind environmental phenomena such as acid rain, photochemical smog, the greenhouse effect, and the degradation of soil and water systems are discussed. The results confirm the strategic importance of chemistry in achieving sustainable development and ensuring environmental safety.

Keywords: atmosphere, pollution, chemical reactions, environmental impact, greenhouse gases, acid rain, smog.

Kirish. Atmosfera yerning eng nozik, ayni paytda eng muhim tabiiy qatlami bo‘lib, modda almashinuvi, energiya jarayonlari va biologik xilma-xillikning barqaror faoliyatini ta’minlaydi. Ammo so‘nggi asrda sanoatlashtirish, urbanizatsiya, motorizatsiya va energetika sohasidagi

keskin o‘shish natijasida atmosferaga chiqarilayotgan kimyoviy moddalarning miqdori ortib bordi [1]. Ushbu moddalarning ko‘pchiligi tabiiy jarayonlar uchun begona yoki me‘yordan ortiq konsentratsiyada bo‘lib, ularning havoda to‘planishi global ekologik xavflarni yuzaga keltirmoqda.

Atmosfera ifloslanishining asosiy kimyoviy komponentlari – azot oksidlari (NO, NO₂), oltingugurt dioksidi (SO₂), karbonat anhidrid (CO₂), metan (CH₄), ozon (O₃), uchuvchan organik birikmalar (UOB), og‘ir metall bug‘lari (Hg, Pb, Cd) va mayda dispers aerzollari hisoblanadi [2]. Mazkur birikmalar murakkab kimyoviy reaksiyalar orqali o‘zgarib, kislotali yog‘inlar, fotokimyoviy smog, issiqxona effekti, sog‘liq uchun xavfli zarralar va ekotizim degradatsiyasiga sabab bo‘ladi.

Mazkur maqolaning maqsadi – atmosfera ifloslanishining asosiy kimyoviy omillarini ilmiy nuqtayi nazardan o‘rganish, ular ishtirokidagi kimyoviy jarayonlarni tahlil qilish va ekologik oqibatlarni tizimli ravishda yoritishdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot davomida quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

1. Nazariy tahlil – atmosfera kimyosi, ekologik xavfsizlik va global o‘zgarishlarga oid xalqaro nashrlar, monografiyalar va ilmiy maqolalar o‘rganildi [3].

2. Tizimli tahlil – atmosferadagi kimyoviy komponentlarning manbalari, reaksiya mexanizmlari va o‘zaro ta‘siri tizimli yondashuv asosida guruhlashtirildi.

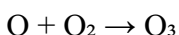
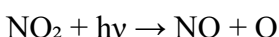
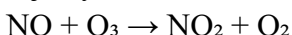
3. Qiyosiy tahlil – turli kimyoviy ifloslantiruvchilarning ekologik xavflilik darajasi taqqoslandi.

4. Model asosidagi tahlil – kislotali yomg‘ir, smog va issiqxona gazlari hosil bo‘lishining kimyoviy modellari tayangan holda ularning ekologik oqibatlari tasvirlandi.

Tahlil va natijalar.

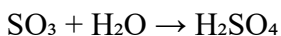
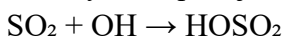
Dastlab atmosferaning asosiy kimyoviy ifloslantiruvchilarini tahlil qilamiz:

1. Azot oksidlari (NO_x) – NO va NO₂ avtomobillar dvigatellari, sanoat pechlari va yoqilg‘i yonishi jarayonlarida hosil bo‘ladi [1]. Atmosferada quyidagi reaksiyani kechiradi:

Bu sikl troposferadagi ozon hosil bo‘lishining asosiy mexanizmini belgilaydi.

2. Oltingugurt dioksidi (SO₂) – ko‘mir va mazutning yonishi, metallurgiya jarayonlari va vulqon faoliyati orqali ajraladi. Havoda u oksidlanib, kislota hosil qiladi:

Natijada kislotali yomg‘irlarning asosiy manbai shakllanadi [4].

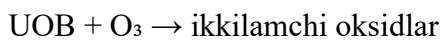
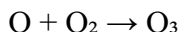
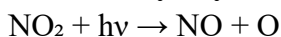
3. Karbonat anhidrid (CO₂) va boshqa issiqxona gazlari – CO₂, CH₄ va N₂O issiqxona effektining asosiy omillaridir. Iqlim tizimidagi energiya balansini o‘zgartirib, global isishni kuchaytiradi [5].

4. Uchuvchan organik birikmalar (UOB) – lak-bo‘yoqlar, yoqilg‘ilar, kimyo sanoati mahsulotlaridan ajraladi. UOB NO_x bilan reaksiyaga kirishib, foto-smogning asosiy komponentiga aylanadi.

5. Aerozol va chang zarralari – PM_{2.5} va PM₁₀ zarralari nafas olish organlari uchun yuqori xavflidir. Ular kimyoviy adsorbsiya qobiliyatiga ega bo‘lib, zaharli moddalarni o‘zida to‘playdi.

Atmosferada sodir bo‘ladigan kimyoviy jarayonlarni qarab chiqamiz:

1. Fotokimyoviy smog hosil bo‘lishi – quyosh nuri ta’sirida NO_x va UOB reaksiyasi:

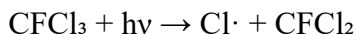

Natijada ko‘z achishtiruvchi, nafas yo‘llariga zarar yetkazuvchi smog yuzaga keladi.

2. Kislotali yog‘inlar mexanizmi – SO₂ va NO_x ning suv bug‘lari bilan reaksiyalari H₂SO₄ va HNO₃ kislotalarini hosil qiladi. Bu yog‘inlar tuproqning pH ko‘rsatkichini pasaytirib, o‘simliklarning nobud bo‘lishiga olib keladi [4].

3. Issiqxona effekti mexanizmi – CO₂, CH₄ va H₂O bug‘lari infraqizil nurni yutib, qayta nurlantiradi. Bu jarayon yer yuzasida issiqlik to‘planishiga olib keladi.

4. Ozon qatlamining yemirilishi – xlorfluoruglerodlar atmosferada fotolizga uchrab:

Cl radikallari ozonni parchalab, UV nurlarni to‘sib qoluvchi himoya qatlamini zaiflashtiradi [3].

Ekologik oqibatlarni tahlil qilamiz:

1. Ekotizimlar degradatsiyasi – kislotali yog‘inlar o‘rmonlar qurishiga, tuproq unumdorligining pasayishiga va gidrosferadagi organizmlarning nobud bo‘lishiga olib keladi.

2. Atmosfera sathi ozonining ortishi – ozonning past qatlamda ko‘payishi odamlar uchun toksik ta’sir ko‘rsatadi.

3. Iqlim o‘zgarishi – issiqxona gazlarining ortishi global isish, muzliklarning erishi, dengiz sathining ko‘tarilishi kabi jarayonlarni tezlashtiradi.

4. Inson salomatligiga ta’siri – PM_{2.5} zarralari o‘pkaga chuqur kirib boradi, yurak-qon tomir va nafas tizimi kasalliklarini kuchaytiradi [2].

5. Qishloq xo‘jaligiga ta’siri – smog fotosintezni kamaytiradi, ozon esa o‘simlik barglarida nekroz paydo qiladi.

Muammolarni kamaytirish bo‘yicha kimyoviy yechimlar ishlab chiqildi:

1. Yashil kimyo texnologiyalari – chiqindisiz ishlab chiqarish, qayta tiklanuvchi xomashyodan foydalanish, katalizatorlar qo‘llash samaradorlikni oshiradi [5].

2. Yonilg‘ini toza yoqish texnologiyalari – desulfurizatsiya, denitrifikatsiya va filtratsiya qurilmalari zararli gazlar chiqishini kamaytiradi.

3. Transportda ekologik standartlar – EV, hybrid dvigatellar, SCR (Selective Catalytic Reduction) texnologiyasi NO_x miqdorini sezilarli kamaytiradi.

4. Atmosfera monitoring – aniq analitik kimyo usullaridan foydalanish (ICP-MS, UV-spektroskopiya) ifloslanish darajasini nazorat qilish imkonini beradi.

Olingan natijalar atmosferadagi kimyoviy jarayonlarning global ekologik jarayonlar bilan uzviy bog‘liq ekanini tasdiqladi. Azot va oltingugurt oksidlarining ko‘p miqdorda ajralishi nafaqat lokal, balki global ekologik muammolarga sabab bo‘lishi aniqlandi. Smogning hosil bo‘lish mexanizmlari sanoat markazlarida ekologik monitoringni kuchaytirish zarurligini ko‘rsatdi [2]. Issiqxona gazlari bo‘yicha kuzatilayotgan o‘sish esa barqaror rivojlanish strategiyalarini qayta ko‘rib chiqishni taqozo etadi.

Xulosa va takliflar. Atmosfera ifloslanishining kimyoviy omillari ekologik xavfsizlikka jiddiy tahdid soladi. Azot oksidlari, oltingugurt dioksidi, uchuvchan organik birikmalar, issiqxona gazlari va aerozollar kabi moddalarning havoda kechiradigan reaksiyalari kislotali yog‘inlar, smog, iqlim o‘zgarishi va ekotizimlar degradatsiyasiga olib keladi. Ushbu jarayonlarni chuqur kimyoviy tahlil qilish ekologik boshqaruvning samarali strategiyalarini ishlab chiqishda muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Yashil kimyo texnologiyalarini joriy etish, monitoring tizimlarini takomillashtirish va chiqindilarni kamaytirish orqali atmosfera ifloslanishini kamaytirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Seinfeld, J. H., Pandis, S. N. Atmospheric Chemistry and Physics. Wiley, 2016.
2. Finlayson-Pitts, B. J., Pitts, J. N. Chemistry of the Upper and Lower Atmosphere. Academic Press, 2000.
3. Wayne, R. P. Chemistry of Atmospheres. Oxford University Press, 2000.
4. Likens, G. E., Bormann, F. H. “Acid Rain: A Serious Regional Environmental Problem.” Science, 1974.
5. Anastas, P. T., Warner, J. C. Green Chemistry: Theory and Practice. Oxford University Press, 2000.
6. World Meteorological Organization. Scientific Assessment of Ozone Depletion. Geneva, 2018

TABIIY FANLARNI O’RGATISHDA BOSHLANG’ICH SINIF O’QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

Dehqonboyev Muhammad To’lqin o’g’li

Abdulla Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti, tayanch doktorant

Annotatsiya: Ushbu maqolada tabiiy fanlarni o’qitishda boshlang’ich sinif o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish va rivojlantirishning pedagogik xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, kompetensiyaga asoslangan yondashuv, amaliy-tadqiqot metodlari, innovatsion pedagogik texnologiyalar hamda ekologik tarbiyani samarali tashkil etish yo’llari yoritilgan.

Kalit so’zlar: Boshlang’ich ta’lim, tabiiy fanlar, kasbiy kompetentlik, metodik kompetensiya, pedagogik yondashuv, innovatsion texnologiyalar, STEAM, ekologik tarbiya, interaktiv metodlar, o’qituvchi mahorati.

Bugungi kunda mamlakatimiz olimlari rivojlangan mamlakatlar tajribalarini organism, mahalliy shart-sharoit, iqtisodiy va intellektual resurslarni inobatga olgan holda jamiyat hayotining barcha sohalarida tub islohotlarning amalga oshirilayotganligi yangidan-yangi yutuqlarga erishishni ta’minlamoqda. Turli sohalarida yo’lga qo’yilayotgan xalqaro hamkorlik garchi o’z samarasini berayotgan bo’lsa-da, biroq, milliy mustaqillikni har jihatdan mustahkamlash, erishilgan yutuqlarni boyitish, mavjud kamchiliklarni tezkor bartaraf etish jamiyat a’zolaridan alohida fidokorlik, jonbozlik, shijoat va qat’iyat ko’rsatishni talab etmoqda.

Shunday ekan, ta’lim-tarbiya tizimini modernizatsiyalash - o’sib kelayotgan yosh avlodni tarbiyalashda ta’sirchan mexanizmlarni topish, ta’lim jarayonini zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlash, ularni ma’naviy jihatdan yangilash, tarkibiy jihatdan texnik va texnologik qayta tuzish kabi chora-tadbirlarni o’z ichiga oluvchi jarayon bo’lib, kamil inson tarbiyasiga mos ravishda olib borilishi shart. Shu sababli respublikadagi har bir ta’lim muassasasi o’zi tayyorlayotgan kadrlar sifatini takomillashtirishga alohida e’tibor bermoqda. Fan va ishlab chiqarishda nanotexnologiyalar yaratilayotgan bir paytda yangi avlod darsliklarining yaratilishi, ta’limda modul-kredit tizimining joriy etilishi, turli yo’nalishlardagi nazoratlar, faol metodlardan foydalanish va boshqa shu kabi tashkiliy ishlarning amalga oshirilishi bo’lajak mutaxassislarimizning zamon talablariga mos holda bilim, ko’nikma va malakalarni egallashlarini taqozo etadi. Bugungi kunda respublikamizda milliy ta’lim tizimining huquqiy asoslarini shakllantirish uchun barcha sharoitlar yaratilmoqda. O’z navbatida islohotlar ta’lim tuzilmasi va mazmun-mohiyatini takomillashtirish imkoniyatini berdi. Mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “Biz ta’lim va tarbiya tizimining barcha bo’g’inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirishni o’zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz”.

Hozirgi kunda ta’lim samaradorligini oshirish, mutaxassislarimizning kasbiy kompetentlik darajasini rivojlantirish, pedagog kadrlarni innovatsion faoliyatga yo’naltirish, oliy ta’lim muassasalaridagi o’quv jarayoniga innovatsion ta’lim va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini tatbiq etish, ilg’or xorijiy tajribalarni o’zlashtirish va maqsadli yo’naltirish oliy ta’lim tizimini modernizatsiyalashdagi dolzarb vazifalar sifatida belgilandi. Ta’lim - jamiyatni isloh qilish va uni tashqi dunyo uchun yanada ochiq hamda yangi texnologiya va bilimlarga

yo‘naltirilgan jamiyatga aylantirishning asosiy omilidir. U nafaqat jamiyatning rivojlanish istiqboli, balki har bir insonning alohida faoliyatini oldindan aniqlaydi va belgilaydi.

Hozirgi globallashuv va texnologiyalar rivojlanayotgan davrda boshlang‘ich ta’lim oldiga qo‘yilgan asosiy vazifalardan biri – o‘quvchilarda tabiatga oid dastlabki tushunchalar, kuzatish malakalari hamda ilmiy fikrlash ko‘nikmalarini bosqichma-bosqich shakllantirishdan iborat. Tabiiy fanlarni o‘rgatish jarayoni nafaqat o‘quvchilarni atrof-muhit haqidagi bilimlar bilan boyitadi, balki ularda mantiqiy tafakkur, muammoli vaziyatlarni hal etish, tajriba o‘tkazish va xulosaga kelish kabi kompetensiyalarni ham keng rivojlantiradi. Shu bois boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy kompetentligi mazkur fan yo‘nalishida ta’lim samaradorligini belgilovchi eng muhim omillardan biridir.

Boshlang‘ich ta’limda tabiiy fanlarni o‘qitish o‘ziga xos pedagogik yondashuvlarni, metodik innovatsiyalarni, yosh xususiyatlarini hisobga olgan holdagi didaktik materiallar bilan ishlashni talab etadi. O‘quvchilar 6–10 yosh oralig‘ida bo‘lganligi sababli, ular uchun abstrakt tushunchalarni amaliy faoliyat, kuzatish, tajriba va modellashtirish orqali o‘zlashtirish eng maqbul usullardan hisoblanadi. Mazkur jarayonni samarali tashkil etish esa o‘qituvchining metodik, kommunikativ, axborot-kommunikatsion, innovatsion va refleksiv kompetensiyalarining yetarli darajada rivojlangan bo‘lishini taqozo etadi. So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida boshlang‘ich ta’lim mazmunini takomillashtirish, STEAM, kompetensiyaga asoslangan yondashuv, PISA talablari asosida o‘quv dasturlarini modernizatsiya qilish bo‘yicha qator islohotlar amalga oshirildi. Bu esa boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini uzluksiz rivojlantirish, ularni yangi pedagogik texnologiyalar asosida tayyorlash va malakasini oshirishga ehtiyojni yanada kuchaytirmoqda.

Shu nuqtai nazardan, tabiiy fanlarni o‘rgatishda boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishning pedagogik xususiyatlarini o‘rganish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyatga egadir. Mazkur tadqiqotning natijalari ta’lim jarayonida innovatsion metodlarni qo‘llash, o‘qituvchilar malakasini oshirish dasturlarini takomillashtirish hamda boshlang‘ich ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Boshlang‘ich ta’lim jarayonida tabiiy fanlarni o‘qitish o‘quvchilarda tabiat hodisalari, tirik organizmlar, atmosfera va muhit o‘zgarishlari, inson faoliyatining ekologik omillari haqida dastlabki bilimlarni shakllantirishda asosiy o‘rin tutadi. Mazkur fan yo‘nalishida o‘qituvchining kasbiy kompetentligini rivojlantirish esa o‘quv jarayonining samaradorligini belgilovchi yetakchi omillardan biri hisoblanadi. Chunki boshlang‘ich sinf o‘quvchisi uchun tabiat haqidagi bilimlar nafaqat nazariy ma’lumot, balki kundalik hayotda uchraydigan hodisalarni tushunish vositasi sifatida namoyon bo‘ladi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy kompetentligi — bu o‘qituvchining pedagogik, metodik, kommunikativ, innovatsion va axborot-kommunikatsiya ko‘nikmalarining uyg‘un majmuasidan iborat bo‘lib, u tabiiy fanlarni yosh o‘quvchilarga sodda, aniq, amaliy misollar orqali yetkazish imkonini beradi. Tabiiy fanlarni o‘qitishda o‘qituvchining kompetentligi chuqur emas, balki ko‘p qirrali bo‘lishi talab etiladi. Bu jarayon o‘qituvchidan kuzatishlarni tashkil etish, tajribalarni o‘tkazish, modellashtirish, grafik va vizual materiallar bilan ishlash, ekologik madaniyatni shakllantirish kabi ko‘nikmalarni talab qiladi.

Pedagogik jarayonning muhim xususiyatlaridan biri shundaki, tabiiy fanlarni o‘rgatishda o‘quvchining yosh psixologik xususiyatlari albatta e’tiborga olinishi lozim. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ko‘proq ko‘rgazmali, amaliy faoliyat asosidagi mashg‘ulotlarni tez o‘zlashtiradi. Shu bois o‘qituvchi darsni quruq ma’lumot emas, balki tajriba, kuzatish, o‘y–metodlar, vizual resurslar

orqali tashkil etishi kerak. Bu o‘quvchilarda nafaqat bilim, balki tabiatga nisbatan qiziqish, sinov va tajriba olib borishga intilish, muammoli vaziyatlarda mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantiradi. Metodik kompetensiya tabiiy fanlarni o‘qitishda eng asosiy omillardan biri bo‘lib, o‘qituvchining darsni rejalashtirish, bosqichma-bosqich o‘rgatish, mavzularni integratsiya qilish, STEAM yondashuvini qo‘llash, o‘quvchilarni kichik guruhlarda ishlashga yo‘naltirish kabi faoliyatlarni o‘z ichiga oladi. Hozirgi kunda tabiiy fanlarni o‘rgatishda tadqiqotga asoslangan ta’lim (inquiry-based learning) keng qo‘llanmoqda. Bu yondashuvda o‘quvchi hodisani kuzatadi, savol beradi, taxmin qiladi, tajriba qiladi va xulosaga keladi. O‘qituvchining vazifasi esa bu jarayonni to‘g‘ri yo‘naltirishdan iborat. Shuningdek, innovatsion kompetensiya o‘qituvchining zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash qobiliyatidir. Tabiiy fanlar darsida interaktiv modellar, raqamli laboratoriyalar, 3D animatsiyalar, virtual tajribalar, mobil ilovalar va ekologik simulyatsiyalardan foydalanish o‘quvchilarning obrazli tafakkurini rivojlantiradi. Bu esa fanlarni chuqurroq o‘zlashtirishga yordam beradi.

O‘qituvchining AKT kompetensiyasi tabiiy fanlarni o‘rgatishda alohida ahamiyat kasb etadi. Multimedia resurslaridan foydalanish, o‘quv videolari, onlayn platformalar, virtual laboratoriya dasturlari darsning ko‘rgazmaliligini oshiradi va o‘quvchilar uchun mavzuni qiziqarli qiladi. Bu ayniqsa kichik yoshdagi o‘quvchilar uchun juda samarali hisoblanadi.

Kommunikativ kompetensiya esa o‘qituvchidan o‘quvchilar bilan samarali muloqot qilishni, ularni muhokamaga jalb etishni, savol-javobni tizimli tashkil etishni talab qiladi. Tabiiy fanlarni o‘rgatishda o‘quvchilarga savol berish, topqirlikni rivojlantirish, muammoli vaziyat yaratish orqali ularning bilish faoliyatini faollashtirish muhimdir. Tabiiy fanlarni o‘rganishda o‘quvchilarda ekologik madaniyat va atrof-muhitga mas‘uliyatli munosabatni shakllantirish ham ustuvor vazifa hisoblanadi. Bu jarayonda o‘qituvchi bolalarni tabiatni asrash, resurslardan oqilona foydalanish, ekologik xavfsizlik qoidalariga rioya qilishga o‘rgatadi. Kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning yana bir muhim jihati — refleksiv kompetensiya bo‘lib, u o‘qituvchining o‘z faoliyatini tahlil qilish, o‘z ustida ishlash, dars sifatini baholash, kamchiliklarni bartaraf etish ko‘nikmalaridan iborat. Bu o‘qituvchining malaka oshirish kurslarida qatnashishi, o‘zaro tajriba almashishi, metodik qo‘llanmalar bilan muntazam ishlashi orqali shakllanadi. Xulosa qilib aytganda, tabiiy fanlarni o‘rgatishda boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish kompleks yondashuvni talab qiladi. Bu jarayon metodik, psixologik, innovatsion va kommunikativ yondashuvlarning uyg‘unligi asosida amalga oshiriladi. O‘qituvchining mazkur kompetensiyalarga ega bo‘lishi boshlang‘ich ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarda ilmiy tafakkurni shakllantirish va tabiiy fanlarga bo‘lgan qiziqishni kuchaytirishda muhim omildir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash — yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi - T.: « O‘zbekiston», 2017. -22-6.
2. Abdullayeva, D. (2022). Boshlang‘ich ta’limda tabiiy fanlarni o‘qitishning zamonaviy texnologiyalari. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
3. G‘aniyev, S. (2020). “STEAM yondashuvi asosida boshlang‘ich ta’lim jarayonini takomillashtirish”. Ta’lim va Innovatsiya jurnali, 4(2), 35–41.
4. Marhamatova, S. (2021). “Boshlang‘ich ta’limda kompetensiyaviy yondashuvning o‘ziga xos jihatlari”. Pedagogika va Psixologiya, 3(6), 55–62.

MAKTABDA O‘QUVCHILARNI MANTIQUIY FIKRLASHGA O‘RGATISHNING PEDAGOGIK SHARTLARI (MATEMATIKA FANINI O‘QITISH MISOLIDA)

Barakayeva Qunduzxon Abdurashidovna

Toshkent shaxar Mirobod tumani 154-umumiy o‘rta ta’lim matematika fani o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablarida matematika fani misolida o‘quvchilarni mantiqiy fikrlashga o‘rgatishning pedagogik shartlari chuqur tahlil qilinadi. Mantiqiy fikrlashni rivojlantirish ta’lim jarayonining asosiy maqsadlaridan biri bo‘lib, u nafaqat o‘quvchilarning matematik bilimlarni chuqur o‘zlashtirishiga, balki ularning mustaqil fikrlashi, muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilishi va analitik tafakkurini shakllantirishga xizmat qiladi. Maqolada mantiqiy fikrlashning nazariy asoslari, uni rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, muammoli ta’lim, interfaol metodlar, bosqichma–bosqich fikrlash texnikalari, shuningdek dars jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchi hamkorligining ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, maktab matematika darslarida mantiqiy fikrlashni shakllantirishga ta’sir qiluvchi tashkiliy-pedagogik omillar, samaradorlik shartlari hamda amaliy misollar asosida taklif va tavsiyalar ilgari surilgan. Tadqiqot natijalari ta’lim sifatini oshirishda, o‘qituvchining kasbiy mahoratini rivojlantirishda hamda o‘quvchilarning intellektual salohiyatini kuchaytirishda amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: mantiqiy fikrlash, matematik tafakkur, pedagogik shartlar, muammoli ta’lim, interfaol metodlar, o‘quvchi faolligi, kognitiv rivojlanish, analitik fikrlash, matematik bilim, mashqlar tizimi, metodik yondashuv, ta’lim texnologiyalari, metodik ta’minot, o‘quv jarayoni.

Kirish: XXI asr sharoitida ta’lim faqat faktlarni yodlashdan iborat emas — u o‘quvchida mustaqil fikrlash, muammoni aniqlash va yechimini topish qobiliyatini shakllantirishi lozim. Mantiqiy fikrlash — bu ilmiy va kundalik hayotdagi masalalarga tizimli, sabab–oqibat asosida yondashishni ta’minlovchi asosiy kognitiv ko‘nikma. Matematika esa mantiqiy fikrlashni rivojlantirish uchun tabiiy maydon: formulalar, teoremlar, isbotlar, strukturaviy tahlillar orqali o‘quvchilarni real mantiqiy jarayonlarga jalb qiladi.

1. Mantiqiy fikrlashning mazmuni va strukturasi

1.1. Mantiqiy fikrlash komponentlari

Mantiqiy fikrlash ko‘plab elementlardan tashkil topadi:

Tahlil — masalani qismlarga bo‘lib, ularning o‘zaro bog‘liqligini aniqlash; masalan, tenglamani misollarga ajratish.

Sintez — turli ma’lumotlarni birlashtirib yangi xulosaga kelish; masalan, turli geometriya xossalarni birlashtirib umumiy qoidani topish.

Induksiya — yakka holatlardan umumiy qoidaga borish (son qatorlaridagi namunalar asosida).

Deduksiya — umumiy qonuniyatdan yakuniy xulosalarni chiqarish (teorema va isbotlar).

Tasnif va tasniflash — obyektlarni xossalarga ko‘ra guruhlariga ajratish.

Baholash (kritik fikrlash) — dalillarni tekshirish, zaif tomonlarini aniqlash.

1.2. Matematika — mantiqiy fikrlash maydoni

Matematika muammoli va strukturaviy bo‘lgani uchun mantiqiy fikrlashni o‘stirishga xizmat qiladi. Masalan, algebraik hisoblashlarda sabab–oqibat zanjiri, geometriyada xossalarning isboti mantiqiy fikrlashni doimiy ravishda ta’minlaydi.

2. Pedagogik shartlar (tashkiliy va metodik)

2.1. Muammoli ta’lim muhiti

Muammoli vaziyat — o‘quvchini oldingi bilimlari va fikrlash qobiliyatlarini faol ishlatishga undaydigan vaziyat. Bunday muhit quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

Dars rejasida muammoli bloklar bo‘lishi (har darsda yoki haftada kamida 1–2 muammoli vazifa),

Real hayotdan olingan noaniq masalalar (masalan, statistik ma’lumotlardan xulosa chiqarish),

Savol-javoblar, g‘oyalarni tanqidiy muhokama qilish.

Amaliy misol: 8-sinfda funksiya mavzusi: “Agar obyekt A ning xususiyati P shart bo‘lsa, u holda B uchun nima o‘zgaradi?” — degan misol orqali o‘quvchi sabab-oqibatni tahlil qiladi.

2.2. Differensial yondashuv (diferensiallashtirilgan topshiriqlar)

Har bir sinf va har bir o‘quvchi darajasiga mos topshiriqlar bo‘lishi kerak: boshlang‘ich (mustahkamlash), o‘rta (qo‘llash), ilg‘or (tadqiqiyot, isbot). Bu o‘quvchining mantiqiy fikrlashini bosqichma-bosqich oshiradi.

Amaliy tavsiya: dars oxirida “3 daraja” topshiriqlar qoldiring — har darajaga 2–3 ball berish mumkin.

2.3. Interaktiv va hamkorlikka asoslangan metodlar

Guruh ishlari, rolli o‘yinlar, bahs-munozaralar o‘quvchilarning fikrini bayon etish, dalillar keltirish va qarshilikni tahlil qilish ko‘nikmalarini oshiradi.

Aktiv metodlar namunalari:

Matematika-debat: bir guruh gipotezani himoya qiladi, boshqasi qarshi dalillarni keltiradi.

Proektlar: kichik guruhlar muayyan mavzuda (masalan, “Graf nazariyasi hayotda”) tadqiqot olib boradi va natijani taqdim etadi.

Matematika o‘yinlari: logik topishmoqlar, sudoku, tangram — fikrlash tezligini oshiradi.

2.4. Vizual vositalar va organizlar

Venn diagrammasi, jadval, grafik, mind-map — murakkab munosabatlarni soddalashtiradi va mantiqiy bog‘lanishni ko‘rsatadi.

Misol: kvadrat tenglama tushunchasini tushuntirishda grafik va jadval orqali ildizlar xossalari ko‘rsatiladi.

3. Metodik vositalar va texnikalar (dars darajasida)

3.1. Savol texnologiyasi

O‘qituvchi savollarni qatorma-qator qo‘yishi lozim: ochiq (essays), yopiq (ha/yo‘q), tahliliy va reflektiv savollar. Yaxshi savol — o‘quvchini yangi tahlil va sintezga yo‘naltiradi.

Savollar misoli:

1) “Nega bunday yechim to‘g‘ri deb o‘ylaysiz?”

2) “Agar bu shart o‘zgarsa, natija qanday bo‘ladi?”

3) “Boshqa yechim yo‘lini toping va uni baholang.”

3.2. Isbotlashni o‘rgatish

Teoremani isbotlash jarayoni bosqichlarga bo‘linadi: shartni tushunish, maqsadni belgilash, yordamchi lemmani tanlash, izchil qadamlar bilan dalil keltirish. O‘quvchilarga isbotning har bir bosqichi uchun kichik topshiriqlar berish samarali.

Amaliy mashq: “Agar A tenglamadan B xulosa chiqarsa, qaysi bosqichda asosiy o‘zgarishlar sodir bo‘ladi?” kabi savollar.

3.3. Muqobil (bir nechta) yechimlar va kreativlik

Har bir masalani ko‘p yo‘l bilan yechishga rag‘batlantirish — mantiqiy fleksibilitetni oshiradi. O‘qituvchi hamma usullarni rag‘batlantirib, ijodiy yechimlarni yuqori baholashi lozim.

Masala misoli: “Chiziq bo‘ylab 3 nuqta berilgan. Ularni uchburchakka qanday bog‘lash mumkin? — kamida 3 usulni ko‘rsat.”

3.4. Integratsiyalashgan faoliyatlar

Matematika mavzularini tarix, informatika, fizika bilan bog‘lash o‘quvchida tizimli tushuncha hosil qiladi. Masalan, algoritmlar va graf nazariyasi darsida oddiy dasturlash muammolari berish.

4. Baholash va qayta aloqa tizimi

4.1. Jarayonni baholash (formativ)

Baholash natijagina emas, balki jarayon sifatida o‘tkazilishi kerak: o‘quvchi qanday fikrladi, qaysi qadamni keltirdi, xatolar sabablarini tushuntirdimi — bular muhim. Formativ baholash yordamida o‘qituvchi vaqtida to‘g‘rilovchi tasarruflar kiritadi.

Baholash elementlari: muammo tahlili (0–4 ball), izlanish bosqichlari (0–4 ball), isbot yoki yechimning to‘g‘riligi (0–6 ball), ijodiy yondashuv (0–3 ball), taqdimot va argumentatsiya (0–3 ball).

4.2. Sumativ baholash

Yillik yoki mavzuga oid yakuniy baholashda ham mantiqiy fikrlashni talab qiluvchi savollar kiritilsin: “nima uchun” so‘rovlari, isbot talab qiluvchi topshiriqlar, real hayot ilovalari.

4.3. O‘z-o‘zini baholash va tengdoshlar bahosi

O‘quvchilarga o‘z ishlari ustida refleksiya qilish, kamchiliklarni aniqlash va takomillashtirish imkonini berish — metakognitiv ko‘nikmalarni oshiradi. Tengdoshlar bahosi esa ijtimoiy baholash ko‘nikmasini rivojlantiradi.

5. Amaliy tavsiyalar — dars namunasi (1 dars, 45 daqiqa)

Mavzu: Uchburchak ichki burchaklari yig‘indisi (7-sinf).

Maqsad: O‘quvchilar uchburchak ichki burchaklari yig‘indisi 180° ekanligini mantiqan tushunish va isbot qila olish.

Reja:

Rag‘batlantirish va motivatsiya (5 daqiqa): real hayot misoli — arxitektura elementlari (3 burchakli shakllar).

Muammo taqdimoti (5 daqiqa): “Nima uchun uchburchak ichki burchaklari yig‘indisi 180° ?” — savol qo‘yish.

Guruh ishlari (15 daqiqa): 3 guruhga bo‘linib, har biri o‘z isbotini ishlab chiqadi (grafik, geometrik, algebraik yondashuv).

Taqdimot va bahs (10 daqiqa): har guruh bir-biriga isbotni ko‘rsatadi, savollar va argumentlar.

Generalizatsiya va xulosa (5 daqiqa): o‘qituvchi rasmiy isbotni taqdim etadi va muhim bosqichlarni qayta ko‘rib chiqadi.

Uyga vazifa (5 daqiqa): boshqacha burchakli shakllarda bog‘lanishlarni topish.

6. O‘qituvchiga tavsiyalar va professional rivojlanish

Dars dizaynida muammoli elementlarni doimiy kiritish. O‘qituvchilar uchun master-klasslar va seminarlar: muammoli ta’lim, baholash metodlari, o‘yin texnikalari. Pedagogik refleksiya: darsdan keyin qisqacha qayta ko‘rib chiqish — nimalar samarali bo‘ldi, nimalar yaxshilanishi kerak. Elektron resurslar va interaktiv platformalardan foydalanish (simulyatsiyalar, geogebra va boshqalar).

Xulosa: Matematika darsi — mantiqiy fikrlashni rivojlantirish uchun strategik jarayondir. Muammoli vaziyatlar yaratish, differensial topshiriqlar, interaktiv metodlar, grafik-organayzerlar va adolatli baholash tizimi yordamida o‘quvchilarni ilmiy uslubda o‘ylashga o‘rgatish mumkin. Bunday yondashuv nafaqat matematik bilimlarni mustahkamlaydi, balki o‘quvchilarni murakkab vaziyatlarda mantiqan fikrlay oladigan, tanqidiy baholay oladigan shaxsga aylantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yo‘ldoshev J.G., To‘xtasinov H. “Pedagogika nazariyasi”.
2. To‘raev A., O‘rinboyev B. “Matematika o‘qitish metodikasi”.
3. Azizxo‘jayeva N. “Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat”.
4. Yerlik pedagogika va matematika metodikasi darsliklari.

HAYOTIY KONTEKSTLARDA KIMYO TA’LIMI ORQALI O’QUVCHILARDA DALILLARGA ASOSLANGAN QAROR QABUL QILISH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Akbarova Saidaxon Rustamovna

Respublika ta’lim markazi kimyo metodisti

Annotatsiya. Ushbu maqolada kimyo ta’limida hayotiy kontekstlardan foydalanish orqali o’quvchilarda dalillarga asoslangan qaror qabul qilish kompetensiyasini rivojlantirish masalasi yoritilgan. Zamonaviy ta’lim jarayonida o’quvchilarning nafaqat nazariy bilimni o’zlashtirish, balki uni real hayotiy vaziyatlarda qo’llay olish muhimdir. Ayniqsa, ekologiya, sog’liqni saqlash va resurslardan foydalanish kabi sohalarda bu yondashuv o’quvchilarning ilmiy dalillarga asoslanib asosli qaror qabul qilishiga imkon yaratadi, bu esa jamiyat taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada kimyo darslarini kundalik turmush misollari bilan boyitish, muammoli vaziyatlar, tadqiqotga asoslangan topshiriqlar va jamiyat va ilm bilan bog’liq muammolar asosida tashkil etishning nazariy va amaliy asoslari tahlil qilinadi. Bundan tashqari, xalqaro ta’lim standartlariga tayangan holda o’quvchilar tomonidan ilmiy ma’lumotlarni tahlil qilish va asosli qaror qabul qilish jarayonini baholashga xizmat qiluvchi indikatorlar va metodik tavsiyalar ishlab chiqiladi. Xususan, zamonaviy baholash yondashuvlari hamda global baholash tizimlarida qo’llanilayotgan talablar (PISA tabiiy ilmiy savodxonlik qamrov doirasi, Ilmiy fikrlash va ilmiy faoliyatni amalga oshirish) o’rganilib, mahalliy o’quv jarayoniga moslashtirilgan holda taklif etiladi. Tadqiqot natijalari hayotiy kontekstlar asosida tashkil etilgan kimyo ta’limi o’quvchilarni ilmiy savodxon, tanqidiy fikrlaydigan va mas’uliyatli qaror qabul qiluvchi shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qilishini ko’rsatadi.

Kalit so’zlar: kimyo ta’limi, hayotiy kontekstlar, dalillarga asoslangan qaror qabul qilish, ilmiy savodxonlik, tanqidiy fikrlash, ijtimoiy-ilmiy muammolar, baholash mezonlari, barqaror rivojlanish, tadqiqotga asoslangan o’qitish

Abstract. This article explores the issue of developing students’ evidence-based decision-making competence through the use of real-life contexts in chemistry education. In the modern educational process, it is important not only for students to acquire theoretical knowledge but also to apply it to real-life situations. Making scientifically grounded and responsible decisions in areas such as environmental protection, health care, and resource management plays a crucial role in the progress of society. The article analyzes the theoretical and practical foundations of enriching chemistry lessons with everyday examples, problem-based situations, inquiry-based tasks, and socio-scientific issues. In addition, indicators and methodological recommendations for assessing students’ abilities to analyze scientific information and make evidence-based decisions are developed in line with international educational standards. In particular, modern assessment approaches and the requirements of global evaluation systems, such as the PISA Science Framework and the Thinking and Working Scientifically principles, are adapted to the local teaching context. The results of the study show that chemistry education based on real-life contexts is an effective means of developing scientifically literate, critically thinking, and responsible decision-makers.

Keywords: chemistry education, real-life contexts, evidence-based decision-making, scientific literacy, critical thinking, socio-scientific issues, assessment criteria, sustainable development, inquiry-based learning

Аннотация. В данной статье рассматривается вопрос развития у учащихся компетенции принятия решений на основе научных доказательств посредством использования жизненных контекстов в обучении химии. В современном образовательном процессе важно не только усвоение теоретических знаний, но и их применение в реальных жизненных ситуациях. Научно обоснованное и ответственное принятие решений в таких сферах, как охрана окружающей среды, здравоохранение и рациональное использование ресурсов, играет важную роль в развитии общества. В статье проанализированы теоретические и практические основы обогащения уроков химии примерами из повседневной жизни, проблемными ситуациями, исследовательскими заданиями и социо-научными вопросами. Кроме того, на основе международных образовательных стандартов разработаны индикаторы и методические рекомендации для оценки умений учащихся анализировать научную информацию и принимать доказательные решения. В частности, изучены современные подходы к оцениванию и требования глобальных оценочных систем (PISA Science Framework, Thinking and Working Scientifically), адаптированные к местному образовательному процессу. Результаты исследования показывают, что обучение химии на основе жизненных контекстов способствует формированию у учащихся научной грамотности, критического мышления и ответственности при принятии решений.

Ключевые слова: обучение химии, жизненные контексты, принятие решений на основе доказательств, научная грамотность, критическое мышление, социо-научные вопросы, критерии оценивания, устойчивое развитие, исследовательское обучение

Zamonaviy ta’lim sharoitida o‘quvchilardan kundalik hayotda uchraydigan muammolarga ilmiy asoslangan holda yechim topish va mas’uliyatli qaror qabul qilish talab etilmoqda. Kimyo fani ekologik xavfsizlik, resurslardan oqilona foydalanish, oziq-ovqat va maishiy kimyoviy mahsulotlardan to‘g‘ri foydalanish kabi sohalar bilan bevosita bog‘liq bo‘lgani uchun ushbu kompetensiyani shakllantirishda muhim o‘rin tutadi [1]. Dalillarga asoslangan qaror qabul qilish kompetensiyasi o‘quvchilarning ilmiy ma’lumotlarni izlash, tahlil qilish va qarorlarni dalillar bilan asoslash qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Aynan kimyo darslarida hayotiy kontekstlardan foydalanish bu jarayonni qo‘llab-quvvatlaydi, nazariy bilimlarning amaliy ahamiyatini ochib beradi va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi [2]. Ijtimoiy-ilmiy muammolar asosida tashkil etilgan topshiriqlar o‘quvchilarda risklarni baholash, oqibatlarini tahlil qilish va mas’uliyatli tanlov qilish ko‘nikmalarini mustahkamlaydi [3]. Xalqaro baholash tizimlari ushbu kompetensiyani ilmiy savodxonlikning markaziy elementi sifatida belgilaydi [4]. Shu bois, kimyo ta’limida hayotiy kontekstlardan foydalanish orqali o‘quvchilarning dalillarga tayanib qaror qabul qilish kompetensiyasini rivojlantirish dolzarb vazifa bo‘lib, mazkur maqola ushbu yondashuvning nazariy va metodik asoslarini tahlil qilishga qaratilgan.

Asosiy qism. Kimyo ta’limida hayotiy kontekstlardan foydalanish o‘quvchilarda mazmunli o‘qish faoliyatini tashkil etishning samarali metodik yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki o‘quvchi bilimni real hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lab o‘zlashtirganida, fan uning shaxsiy tajribasi bilan birlashadi va o‘quv motivatsiyasi kuchayadi [2]. Bunday yondashuv konstruktivizm pedagogikasiga tayanadi: o‘quvchi bilimni tayyor qabul qiluvchi emas, balki faol tarzda muammo

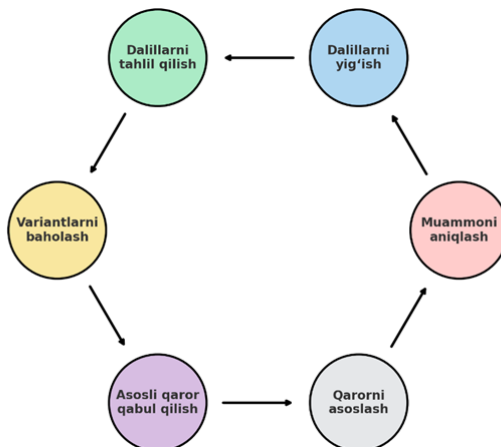
yechuvchi, tadqiqotchi sifatida shakllanadi [1]. Shuning uchun ham hayotiy kontekstlar asosidagi topshiriqlar o‘quvchining kuzatish, solishtirish, tahlil qilish va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Hozirgi davrda jamiyatda mavjud bo‘lgan ko‘plab muammolar kimyo fani bilan bevosita bog‘liq: plastik chiqindilarni qayta ishlash, ichimlik suvi sifatini saqlash, havo ifloslanishini kamaytirish, to‘g‘ri oziqlanish va dori vositalaridan oqilona foydalanish shular jumlasidandir. Ushbu muammolarni ilmiy asosda tahlil qilish va echimlar topish o‘quvchilardan dalillarga tayangan qaror qabul qilishni talab etadi [3]. Demak, hayotiy kontekstli kimyo ta’limi o‘quvchilarning ekologik ongini shakllantirish, sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish, hamda amaliy hayotda duch kelinadigan kimyoviy xavflarni baholay olish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, global ta’lim maydonida e’tirof etilgan PISA tabiiy ilmiy savodxonligi konsepsiyasida o‘quvchilarning kundalik hayotda uchraydigan ijtimoiy-ilmiy masalalarga ilmiy dalillar asosida yechim topishi ilmiy savodxonlikning asosiy ko‘rsatkichi sifatida baholanadi [4]. Cambridge International tomonidan ilgari surilgan “Ilmiy fikrlash va ilmiy faoliyatni amalga oshirish” modeli ham aynan o‘quvchining ilmiy amaliyotlarda faol ishtirokini qo‘llab-quvvatlaydi: kuzatish, tajriba o‘tkazish, dalil yig‘ish, natijalarni asoslash va baholash. Shu bois kimyo ta’limida hayotiy kontekstlarga tayangan holda tashkil etilgan darslar xalqaro baholash mezonlari bilan hamohang bo‘ladi. Ushbu yondashuvning yana bir muhim jihati o‘quvchining ijtimoiy mas’uliyat hissini rivojlantirishdir. Hayotiy kontekstda berilgan topshiriqlar orqali o‘quvchi nafaqat ilmiy dalillarni o‘rganadi, balki qarorlarining atrof-muhit va jamiyatga ta’sirini baholashga o‘rganadi. Ya’ni kimyo darsi faqat laboratoriya bilan cheklanmaydi, balki o‘quvchini ijtimoiy hayotga tayyorlovchi amaliy maktabga aylanadi.

Shu tarzda hayotiy kontekstlar asosidagi ta’lim:

- bilim → kompetensiyaga aylanishiga yordam beradi;
- o‘quvchini faol ishtirokchi sifatida jalb qiladi;
- tanqidiy-kreativ fikrlashni rag‘batlantiradi;
- barqaror rivojlanish g‘oyalarini qo‘llab-quvvatlaydi.

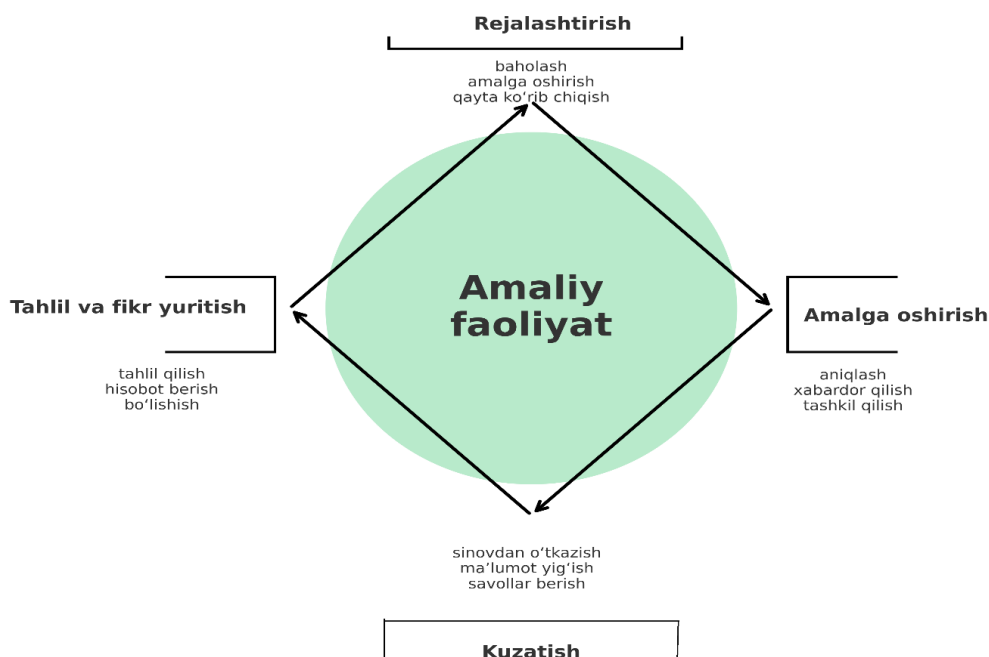
Demak, hayotiy kontekstli kimyo ta’limi o‘quvchilarni nafaqat kimyoviy tushunchalar bilan qurollantiradi, balki real hayotda ongli qaror qabul qila oladigan, dalillarga tayanuvchi, ekologik va ijtimoiy mas’uliyatli fuqarolar sifatida tarbiyalaydi.

1-rasm. Dalillarga asoslangan qaror qabul qilish bosqichlari modeli.

Kimyo ta’limida hayotiy kontekstlardan foydalanish o‘quvchilarga nafaqat nazariy bilimni o‘rganish, balki real hayotdagi muammolarni ilmiy asosda hal qilish ko‘nikmasini shakllantirishga

yordam beradi [3]. Ushbu yondashuv konstruktivizm prinsiplariga asoslanadi: o‘quvchi bilimni tayyor holda qabul qilmaydi, balki amaliy faoliyat va tahlil orqali mustaqil ravishda quradi.

2-rasm. O‘quvchilarning amaliy tadqiqot faoliyatini tashkil etish siklik modeli

Amaliy faoliyatning siklik modeli – bu o‘quvchi yoki tadqiqotchining faol o‘rganish jarayonida bilim, ko‘nikma va malakalarni amalda sinab ko‘rish, tahlil qilish hamda takomillashtirish jarayonini izchil tashkil etuvchi tizimli yondashuvdir. Ushbu model amaliy faoliyatni to‘rt o‘zaro bog‘langan bosqichda amalga oshirishni nazarda tutadi: rejalashtirish, amalga oshirish, kuzatish hamda tahlil va fikr yuritish.

Rejalashtirish bosqichi – faoliyatni boshlashdan avval bajarilishi kerak bo‘lgan ishlarni aniqlash, maqsadni belgilash, natijalarni oldindan taxmin qilish va amaliy topshiriqni bajarish yo‘nalishini belgilashni o‘z ichiga oladi. Bu bosqichda shuningdek, reja asosida amalga oshirilgan faoliyatni baholash va zarurat tug‘ilganda qayta ko‘rib chiqish ham amalga oshiriladi.

Amalga oshirish bosqichi – rejalashtirilgan ishlarni bajarish, jarayonni tashkil etish va kuzatuvlar uchun zarur sharoit yaratish bosqichidir. Bu jarayonda o‘quvchi faol ishtirok etadi, amaliy topshiriqlarni bajaradi va jarayon haqida ma’lumot to‘playdi.

Kuzatish bosqichi – faoliyat davomida jarayon va natijalarni sinchkovlik bilan kuzatish, o‘lchash, sinovdan o‘tkazish va savollar berish orqali ma’lumot yig‘ish bosqichidir. Bu o‘rinda faktlar, dalillar va kuzatish natijalari keyingi tahlil uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Tahlil va fikr yuritish bosqichi – olingan ma’lumotlarni tahlil qilish, natijalarni umumlashtirish, hisobot tayyorlash va xulosalar chiqarish bosqichidir. Shu bosqichda shuningdek, o‘quvchi o‘z faoliyatini baholaydi, kamchiliklarni aniqlaydi va kelgusi faoliyat uchun takliflar ishlab chiqadi.

Ushbu bosqichlar siklik xususiyatga ega bo‘lib, har bir tahlil va xulosa keyingi rejalashtirish bosqichi uchun yangi yo‘nalish beradi. Shu tariqa, model o‘quvchini reflektiv o‘rganish jarayoniga jalb etadi, ya’ni u o‘z faoliyatini rejalashtiradi, bajaradi, natijani kuzatadi va tahlil qiladi.

Amaliy faoliyatning siklik modeli ta’lim jarayonida o’quvchilarning mustaqil fikrlash, muammoni hal etish, tajriba o’tkazish, dalillarni tahlil qilish va qaror qabul qilish ko’nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Model shuningdek, ilmiy-tadqiqot faoliyatining mantiqiy bosqichlarini aks ettiradi va “o’rganish orqali o’rganish” tamoyiliga asoslanadi. Kimyo ta’limida dalillarga asoslangan qaror qabul qilish kompetensiyasini rivojlantirish o’quvchilarning kundalik hayotda uchraydigan kimyoviy mazmundagi vaziyatlarni tahlil qilishi va ongli tanlov qilishi orqali ro’yobga chiqadi. Quyida kimyo mavzulari asosida shakllantiriladigan hayotiy vaziyatlarni yechishga qaratilgan namunaviy o’quv topshiriqlari keltiriladi.

Kimyo mavzusi	Hayotiy kontekst	Qaror qabul qilish mazmuni	Rivojlanadigan kompetensiya
Polimerlar	Plastik chiqindilarni kamaytirish	Qayta ishlash yoki alternativ material tanlash	Ekologik mas’uliyat
Suv	Ichimlik suvi sifati	Filtrlash usulini tanlash	Dalilga tayangan baholash
Kislota, asos va tuzlar	Uy kimyoviy vositalari xavfsizligi	To’g’ri foydalanish	Riskni baholash
Yoqlg’ilar	Yoqlg’ilar va energiya manbalari	Qayta tiklanuvchi energiyani qo’llash	Global ong
Elektrokimyo	Batareyalar chiqindisi	To’g’ri utilizatsiya	Ijtimoiy javobgarlik

1-jadval. Kimyo mavzulari va hayotiy kontekstlar asosida qaror qabul qilish misollari

Plastik paketlar muammosi. Plastmassaning uzoq yillar parchalanmasligi atrof-muhit uchun jiddiy xavf tug’diradi. O’quvchilar olietilen va kraxmal asosidagi biopolimerlarni solishtiradi, parchalanish mexanizmlarini tajriba orqali o’rganadi. Shundan so’ng, do’konda xarid qilganda qaysi turdagi qop ekologik jihatdan maqbulroq ekanligini dalillar asosida baholaydi. Bu jarayon o’quvchilarda ekologik mas’uliyatni shakllantiradi va ularni plastik pakettlardan foydalanishni kamaytirish, biopaketlarga o’tish kabi ekologik yechimlarga yo’naltiradi.

Ichimlik suvi sifati. O’quvchilar turli filtrlash texnologiyalarini (aktiv ko’mir, keramika filtr, qaynatish) tajriba asosida solishtiradi. Olingan ma’lumotlar asosida ularning sog’liq uchun xavfsizlik darajasi va iqtisodiy samaradorligini baholaydi. O’quvchilar xavfsizlik, iqtisodiy samaradorlik va ekologik ta’sirni inobatga olgan holda, eng maqbul suv tozalash usulini tanlash zarurligi haqida xulosa chiqaradilar.

Gaz chiqindilari. O’quvchilar katalizatorlarning zaharli gazlarni zararsizlantirishdagi rolini o’rganadi. Transportdan foydalanish odatlari, jamoat transporti yoki velosiped kabi alternativalar ekologik ta’siri bo’yicha solishtiriladi. Natijada o’quvchilar transport vositalaridan foydalanishni ongli ravishda tartibga solish, imkon qadar jamoat transporti yoki muqobil transport vositalarini tanlash zarurligi haqida asosli qaror qabul qiladilar.

Kislota, asos va tuzlar. O‘quvchilar E-kodli qo‘shimchalarning kimyoviy tarkibi va toksikologik xususiyatini ilmiy manbalarga tayanib baholaydi. Sog‘lom ovqatlanishda zararli qo‘shimchalardan cheklanish zaruriyati tushuniladi.

Natijada o‘quvchilar ovqatlanishda sog‘liq uchun xavfsiz va foydali mahsulotlarni tanlashni ongli ravishda amalga oshirish zarurligi haqida asosli qarorga keladilar.

Elektrokimyo. Batareyalar tarkibidagi kadmiy, qo‘rg‘oshin kabi og‘ir metallarning zararli ta’siri tahlil qilinadi. O‘quvchilar chiqindi punktlari haqida ma’lumot to‘playdi va uy xo‘jaligida to‘g‘ri yig‘ish tizimini yo‘lga qo‘yadi. Shu bois o‘quvchilar batareyalarni kommunal chiqindilar bilan aralashtirmaslik, balki ularni maxsus yig‘ish punktlariga topshirishning ekologik va ijtimoiy ahamiyatini tushunib, mas’uliyatli qaror qabul qiladilar.

Shunday qilib, o‘quvchi hayotda duch keladigan masalalarda ilmiy dalillar asosida mas’uliyatli tanlov qilishga o‘rganadi. Hayotiy kontekstlar asosida tashkil etilgan kimyo ta’limi o‘quvchini fikrlashdan – dalillarga, dalillardan – ongli qarorga, qarordan esa ijtimoiy mas’uliyatli xulq-atvorga olib keladi.

Hayotiy kontekstlarga asoslangan ta’lim kimyo darslarida o‘quvchilarni faol o‘quv jarayoniga jalb etishning samarali metodik yo‘nalishlaridan biridir. Bu yondashuvda o‘quvchi muammoli vaziyatni angelaydi, dalil izlaydi, taqqoslaydi va asosli qarorga keladi. Bunda o‘quvchi – faol tadqiqotchi, o‘qituvchi – yo‘naltiruvchi rolini bajaradi [5] Tadqiqotchilar fikriga ko‘ra, real hayotga asoslangan topshiriqlar talabalarda yuqori darajadagi fikrlash faoliyatini shakllantiradi, fanning amaliy ahamiyatini namoyon qiladi va motivatsiyani oshiradi [2]. Shu bois, hayotiy kontekstli kimyo darslari quyidagi metodik yondashuvlar asosida tashkil etilishi maqsadga muvofiq:

Muammoli vaziyatga asoslangan o‘qitish. Muammoli vaziyatga asoslangan o‘qitish (Problem-Based Learning) o‘quvchilarni real hayotda uchraydigan masalalarni yechishga yo‘naltiradi. Bunday metod o‘quvchilarda tabiiy ravishda savollar tug‘diradi va ular muammoning tagiga yetish uchun ilmiy izlanishga kirishadi. Dars avvalida o‘qituvchi hayotiy muammoni taqdim etadi, o‘quvchilar esa ushbu vaziyatni hal qilish uchun mavjud bilimlarini faollashtiradi, yangi ma’lumotlar izlaydi, dalillarni tahlil qiladi va qaror qabul qiladi.

Mazkur yondashuvda o‘qituvchi bilimni tayyor shaklda bermaydi, balki yo‘naltiruvchi rolini bajaradi:

- savol berishga undaydi;
- manbalarni tanlashga yordam beradi;
- o‘quvchini xulosaga olib boradi.

Bu jarayon tanqidiy fikrlash, tahliliy faoliyat va asosli qaror qabul qilish ko‘nikmalarining shakllanishiga olib keladi [3]. Shuningdek, o‘quvchilar ilmiy dalilning ishonchliligi, manbalar sifati va qaror oqibatlari haqida fikr yuritishga o‘rganadilar.

“Qaysi ichimlik suvi iste’mol qilish uchun eng xavfsiz?” savoli asosida dars tashkil etiladi. O‘quvchilar turli suv namunalarining kimyoviy tarkibini solishtiradi, filtrlash usullarini sinovdan o‘tkazadi, natijalarni taqqoslaydi va qaysi suv sog‘liq uchun xavfsiz ekanini ilmiy asosda aniqlaydi.

O‘quvchilar dalillarni baholash, ishonchli ma’lumotni tanlash hamda sog‘lom turmush tarzini ta’minlash uchun ongli ravishda eng maqbul ichimlik suvini tanlash zarurligi haqida asosli qaror qabul qiladilar.

Loyihalash va tadqiqot faoliyati

Loyihalash va tadqiqot faoliyati (Project-Based Learning) o‘quvchilarning ilmiy fikrlash, rejalashtirish, tajriba o‘tkazish va ma’lumotlarni qayta ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Ushbu metodda o‘quvchilar kichik guruhlarda haqiqiy muammolarni tadqiq etadi, ilmiy izlanish metodlarini qo‘llaydi va natijalar asosida xulosa chiqaradi. Bu jarayon davomida:

- o‘quvchilar gipoteza tuzadi;
- tajriba dizaynini yaratadi;
- o‘lchov va kuzatuvlar olib boradi;
- statistik tahlil asosida xulosaga keladi;
- ijtimoiy ahamiyatga ega takliflar ishlab chiqadi.

Ushbu yondashuv PISA ilmiy savodxonlik talablariga mos bo‘lib, fan bilimlarining amaliy tatbiqini kuchaytiradi [6]. O‘quvchilar o‘zlari yashayotgan muhitga daxldor muammolarni izlash orqali o‘z shahsi uchun ahamiyatli fan tajribasini hosil qiladilar.

Mahalladagi ichimlik suvi sifatini o‘rganish loyihasi.

O‘quvchilar:

- turli manbalardan olingan suv namunalarini yig‘adi;
- pH, qattqlik, nitratlar miqdori kabi ko‘rsatkichlarni tahlil qiladi;
- sog‘liq uchun xavf-xatarlarni baholaydi;
- aholiga tavsiya va targ‘ibot materiallari ishlab chiqadi.

Mazkur loyiha o‘quvchilarda amaliy kimyoviy bilimlarni qo‘llash, jamoatchilik oldida mas’uliyatni his qilish va ekologik xavfsizlikka doir ongli qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Ijtimoiy-ilmiy masalalarga yo‘naltirilgan topshiriqlar

Ijtimoiy-ilmiy masalalar (Socio-Scientific Issues – SSI) kimyo ta’limining jamiyatga xizmat qiluvchi ahamiyatini namoyon etadi. Bu yondashuvda o‘quvchilar ekologik barqarorlik, sog‘liqni saqlash, xavfsizlik kabi hayotiy muammolarni ilmiy dalillar va ijtimoiy qadriyatlar uyg‘unligida tahlil qiladilar [3]. O‘quvchilar qarorlarning uzoq muddatli oqibatlarini bashorat qiladi, ijtimoiy mas’uliyatli tanlovlar qiladi.

“Batareyalarni qayta ishlash shartmi?” savoli bo‘yicha bahs-munozara:

- og‘ir metallarning zaharliligi;
- tuproq va suv ifloslanishiga ta’siri;
- qayta ishlash tizimining afzalliklari.

O‘quvchilar ishonchli axborotni tanlash, qaror oqibatlarini baholash va ekologik xavfsizlikka ongli yondashish kabi kompetensiyalarni rivojlantiradi.

Interfaol metodlar qo‘llash

Interfaol metodlar o‘quvchilarga turli qarashlarni taqqoslash, o‘z fikrini dalillar bilan asoslab berish va boshqalar fikrini hurmat qilishni o‘rgatadi. Debat, rolda o‘ynash, “HA/YO‘Q” pozitsiyalari orqali bahslashish

– dalil va argumentatsiya kompetensiyasini rivojlantiradi [7]. Bu jarayon o‘quvchini kommunikativ jihatdan ham faol qiladi.

“Plastik paket taqiqlansinmi?” mavzusi bo‘yicha ijtimoiy-ilmiy debat;

- iqtisodiy, ekologik, ijtimoiy dalillarni solishtirish;
- qarshi fikrni tinglab, dalillar bilan javob qaytarish;

O‘quvchilar ilmiy ma’lumotni muloqot jarayonida qo‘llash, dalillarni himoya qilish va qaror variantlarini asoslash bo‘yicha yuqori darajadagi muloqot kompetensiyasini egallaydilar.

AKT va multimediyadan foydalanish. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish kimyo ta’limining zamonaviy talabi hisoblanadi. Virtual laboratoriyalar, simulyatsiyalar, onlayn ma’lumot platformalari (masalan, havo monitoringi xaritalari) orqali o’quvchilar murakkab jarayonlarni modellashtiradi, real vaqt ma’lumotlarini tahlil qiladi. Bu esa raqamli savodxonlik va ilmiy axborot bilan ishlash ko’nikmalarini kuchaytiradi.

Havo sifatini ko’rsatadigan raqamli xaritalar asosida chiqindi gazlarning tarqalishini tahlil qilish:

- zararli gazlar konsentratsiyasi
- transport vositalari ulushi
- aholining sog’lig’iga ta’sirini baholash

O’quvchilar ilmiy axborotni to’g’ri talqin qiladi, statistik dalillarga asoslanib ekologik muammolarga yechim taklif qiladi va raqamli kompetensiyasini rivojlantiradi.

Ushbu metodik yondashuvlar kimyo ta’limini hayot bilan bog’laydi, o’quvchilarni ilmiy dalillarga asoslangan qaror qabul qilishga yo’naltiradi va ularni jamiyatga foydali shaxs sifatida shakllantiradi.

Tadqiqot natijalari va amaliy tavsiyalar

O’tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko’rsatadiki, kimyo ta’limida hayotiy kontekstlardan foydalanish o’quvchilarning ilmiy dalillarga asoslangan qaror qabul qilish kompetensiyasini samarali rivojlantiradi. O’quv jarayoniga real hayotiy vaziyatlarni integratsiya qilish o’quvchilarni faol fikrlashga undaydi, nazariy bilimlarning amaliy qiymatini anglashga yordam beradi hamda jamiyat hayotida mas’uliyatli ishtirok etishga tayyorlaydi.

Tadqiqot natijalarining tahlili

Hayotiy vaziyatlarga asoslangan topshiriqlar qo’llanilishi o’quvchilarda ilmiy izlanishga bo’lgan ichki motivatsiyani kuchaytirdi, fanga bo’lgan qiziqish va ishtirokni sezilarli ravishda oshirdi. Real muammolarning yechimini izlash jarayonida o’quvchilar tanqidiy fikrlash, ilmiy axborotni baholash, dalillarni solishtirish va asosli xulosa chiqarish ko’nikmalarini faol qo’llay boshladilar. Bu esa ekologik madaniyat, sanitariya-gigiyena bo’yicha ongli tanlov qilish, sog’lom turmush tarzini shakllantirish kabi kundalik hayot uchun zarur ko’nikmalarni rivojlantirdi.

PISA va TWS talablari asosida tashkil etilgan baholash jarayoni o’quvchilarning bilim va kompetensiyalari haqida yanada aniq hamda funksional ma’lumot berdi. Interfaol metodlar qo’llanishi esa o’quvchilarning muloqot madaniyatini rivojlantirdi, qaror qabul qilish jarayonida ijtimoiy hamkorlik va mas’uliyat hissini kuchaytirdi.

O’quvchilarning ilmiy dalillarga asoslangan qaror qabul qilish kompetensiyasini baholash bo’yicha xalqaro tajribalar orasida PISA tabiiy-ilmiy savodxonligi konsepsiyasi hamda Cambridge International tomonidan taklif etilgan Ilmiy fikrlash va ilmiy faoliyatni amalga oshirish modeli muhim ahamiyatga ega. Mazkur yondashuvlar o’quvchilarning ilmiy bilim va amaliy ko’nikmalarini real hayotdagi vaziyatlarda qo’llash salohiyatini aniqlashga qaratilgan.

PISA baholashida o’quvchilarning muammoni aniqlashi, dalillarni izlash va tahlil qilishi, shuningdek jamiyatga daxldor masalalarda asosli qaror qabul qilishi kabi kompetensiyalar baholanadi [6]. Bu jarayon ichimlik suvi sifatini tanlash, chiqindi gazlarning ta’sirini baholash, oziq-ovqat xavfsizligi kabi hayotiy vaziyatlar orqali amalga oshiriladi. Shuning uchun PISA vazifalari o’quvchini fan bilimining amaliy foydasi haqida o’ylashga undaydi.

TWS modeli esa o’quvchilarning ilmiy faoliyat jarayonida namoyon bo’ladigan ko’nikmalarini baholaydi. Bunga kuzatish, tajriba o’tkazish, ma’lumotni tahlil qilish, dalillarning

ishonchliligini baholash va qarorni ilmiy asoslash kiradi [8]. Bu model o‘quvchining tadqiqotchi sifatidagi rolini kuchaytiradi va ilmiy tafakkurni rivojlantiradi.

Mazkur tadqiqotda PISA va TWS yondashuvlarining ustun jihatlari integratsiya qilinib, o‘quvchilarning muammoni anglashidan tortib qaror qabul qilish va uni ilmiy dalillar asosida himoya qilishgacha bo‘lgan jarayonni baholovchi indikatorlar tizimi taklif etildi. Ushbu yondashuv o‘quvchining qaror qabul qilish jarayonini bosqichma-bosqich kuzatish va baholash imkonini beradi.

Shunday qilib, xalqaro baholash tajribalarini mahalliy ta’lim amaliyotiga moslashtirish kimyo ta’limining sifatini oshirish, o‘quvchilarning ilmiy savodxonligini global talablarga mos rivojlantirish hamda ularni hayotiy muammolarga ilmiy asoslangan yondashuv bilan qaror qabul qiluvchi shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Xulosa qismi - Hayotiy kontekstlarga asoslangan yondashuv kimyo ta’limining mazmunini jamiyat hayoti bilan uyg‘unlashtiradi, o‘quvchilarning fan orqali ijtimoiy muammolarni anglash va ularni ilmiy asosda hal qilishga bo‘lgan qobiliyatini rivojlantiradi. Bunday ta’lim modeli yosh avlodni kundalik hayotda uchraydigan ekologik, iqtisodiy va sog‘liq bilan bog‘liq masalalarda ongli, mas’uliyatli va ilmiy dalillarga asoslangan qaror qabul qiluvchi shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Natijada kimyo ta’limining nafaqat nazariy, balki ijtimoiy funksiyasi ham kuchayadi va barqaror rivojlanishga hissa qo‘shiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Karimova, R. (2020). O‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda tabiiy fanlar ta’limining ahamiyati. *Ta’lim va innovatsiyalar jurnali*, 3(2), 45–52.
2. Bennett, J. (2010). *Teaching and learning science*. Continuum International Publishing Group.
3. Zeidler, D. L., & Nichols, B. H. (2009). Socioscientific issues in science education. *Journal of Elementary Science Education*, 21(2), 49–58.
4. OECD. (2022). PISA 2022 science framework. OECD Publishing. <https://www.oecd.org/pisa>
5. Hmelo-Silver, C. E. (2004). Problem-based learning: What and how do students learn? *Educational Psychology Review*, 16(3), 235–266. <https://doi.org/10.1023/B:EDPR.0000034022.16470.f3>
6. OECD. (2022). *PISA 2025 Science Framework* (Draft). OECD
7. Sadler, T. D. (2004). Informal reasoning regarding socio-scientific issues: A critical review of research. *Journal of Research in Science Teaching*, 41(5), 513–536. <https://doi.org/10.1002/tea.20009>
8. Cambridge Assessment International Education. (2020). *Thinking and working scientifically: A teacher’s guide*. Cambridge University Press.

O‘ZBEKISTONDA O‘QITUVCHILAR UCHUN KASBIY RIVOJLANISH KUNLARI (KRK): JORIY HOLAT VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI TAHLILI

Turg‘unov Axror Yodgor o‘g‘li

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasi ta’lim tizimida o‘qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlanishini ta’minlash maqsadida joriy etilgan Kasbiy Rivojlanish Kunlari (KRK)ning mazmun-mohiyati va ahamiyati hamda qiyosiy jarayonlar tahlil qilinadi. Shunindek, amaldagi holat bo‘yicha taklif va tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: Kasbiy rivojlanish kunlari, tayanch maktablar, pedagog kadrlar, ta’lim tizimi, uzluksiz ta’lim, kasbiy rivojlanish

Abstract. This article presents a comprehensive analysis of the content, essence, and significance of the Professional Development Days (PDD) introduced in the education system of the Republic of Uzbekistan to ensure the continuous professional growth of teachers. It also provides a comparative perspective on similar international practices and outlines practical suggestions and recommendations based on the current state of implementation.

Keywords: Professional Development Days, lead schools, teaching staff, education system, lifelong learning, professional development.

Zamonaviy ta’lim jarayonlarining samaradorligini ta’minlashda o‘qituvchilarning doimiy kasbiy rivojlanishi muhim o‘rin tutadi. Bu jarayon o‘qituvchilarning bilim va ko‘nikmalarini yangilab borish, pedagogik mahoratlarini oshirish hamda zamonaviy ta’lim standartlari va talablariga moslashish imkonini yaratadi. Ayniqsa, tayanch maktablarda tashkil etiladigan kasbiy rivojlanish kunlari uzluksiz kasbiy ta’lim tizimining ajralmas qismi hisoblanib, pedagoglarning professional malakasini oshirishda va innovatsion pedagogik yondashuvlarni amaliyotga joriy etishda muhim vosita vazifasini bajaradi. Shu sababdan yurtimizda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-iyundagi “Maktabgacha va maktab ta’limi tashkilotlari xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” PQ-231-son qarori[1], O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 20-dekabrda 867-sonli qarori bilan tasdiqlangan “Maktabgacha va maktab ta’limi tashkilotlari xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirishni tashkil etish tartibi to‘g‘risida”gi nizom [2], O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirining umumiy o‘rta ta’lim muassasalari o‘qituvchilari uchun “Kasbiy rivojlanish kuni” va “Kasbiy rivojlanish soati” tadbirlarini bosqichma-bosqich joriy etish to‘g‘risida 246-sonli buyrug‘i[3] asosida tayanch maktablarida kasbiy rivojlanish kunlari tashkil etilmoqda.

Tayanch maktablarning ta’lim tizimidagi roli nafaqat o‘quv jarayonlarini samarali tashkil etishdan iborat, balki ular maktablararo metodik markaz sifatida pedagoglarning kasbiy o‘shirishini ta’minlashda markaziy ahamiyatga ega. Mazkur maktablar o‘qituvchilarga keng qamrovli metodik materiallar, o‘quv qo‘llanmalari va amaliy yordam ko‘rsatish orqali ularning kasbiy salohiyatini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu esa o‘z navbatida ta’lim sifatining barqarorligini ta’minlashga va ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishga zamin yaratadi.

Yuqoridagi jihatlarni inobatga olgan holda **2024-yil 2-oktyabridan** boshlab umumiy oʻrta taʼlim muassasalarida **"Kasbiy rivojlanish kuni"** va **"Kasbiy rivojlanish soati"** ning dastlabki bosqichiga start berildi. Bu orqali orqali fan oʻqituvchilarining oʻz ustilarida ishlashlari hamda pedagogik mahoratlarini oshirishlari uchun haftaning maʼlum kunlari belgilandi. Tuman va shaharlar kesimida yuqori malakali pedagoglar orasidan fanlar boʻyicha mentor-oʻqituvchilar tayinlandi. Ular oʻz faoliyati uchun **20% ustama** oladi. Tegishli statistik maʼlumotlarga koʻra, 2024–2025 oʻquv yili davomida bu tadbirlarga jami **276 664 nafar** fan oʻqituvchilari jalb etilgan boʻlib, ularning tarkibida **47 651 nafar** ingliz tili, **117 118 nafar** boshlangʻich taʼlim, **54 202 nafar** aniq fanlar va **57 693 nafar** tabiiy fanlar oʻqituvchilari mavjud.

Bu koʻrsatkichlar maktab tizimida oʻqituvchilarning malakasini oshirishga qaratilgan keng qamrovli va tizimli yondashuvni ifodalaydi. KRK mashgʻulotlari **36 soatlik** modul asosida olib boriladi va uchta asosiy tarkibiy qismdan iborat: 1-soat nazariya, 2-soat amaliyot va 3-soat tajriba almashish. Bu format oʻqituvchilarda tahliliy fikrlash, innovatsion uslublarni amalda qoʻllash va kasbdoshlar bilan muloqotni kuchaytirish koʻnikmalarini rivojlantiradi. Hargreaves [5] taʼkidlashicha, oʻqituvchilarning kasbiy rivojlanishida hamkorlik, hamjamiyatda oʻrganish va tajriba almashish jarayoni muhim oʻrin tutadi. Uning fikricha, pedagoglar individual emas, balki jamoaviy oʻrganish orqali koʻproq samaradorlikka erishadi. Ushbu yondashuv Kasbiy rivojlanish kunlarining (KRK) 3-soatlik “tajriba almashish” qismi mohiyatiga toʻliq mos keladi. Ammo amaldagi kuzatishlar shuni koʻrsatmoqdaki, oʻqituvchilarning motivatsiyasi pastligi va jarayonga faol jalb qilinmasligi KRKning ushbu muhim komponenti samaradorligini pasaytirmoqda. Shuning uchun KRK jarayonlarida hamkorlik va faol muloqotni kuchaytirish zarur.

Fullan [4]ning taʼkidlashicha, taʼlimdagi barcha muvaffaqiyatli islohotlar, avvalo, oʻqituvchilarning oʻzgarishga boʻlgan tayyorligi va jarayonning faol ishtirokchisiga aylanishi bilan boshlandi. Agar pedagoglar jarayonni tashqi majburiyat sifatida qabul qilsa, islohotlar barqaror boʻlmaydi. Ushbu nazariya Kasbiy rivojlanish kunlari samaradorligida oʻqituvchining ichki motivatsiyasi va faolligi hal qiluvchi omil ekanini koʻrsatadi. Bu esa KRK mashgʻulotlarida oʻqituvchilarni tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantirish, ularning ehtiyoj va takliflarini inobatga olish zarurligini anglatadi.

Ammo olib borilgan kuzatishlar hamda tahlillar shuni koʻrsatmoqdaki, tayanch maktablaridagi kasbiy rivojlanish kunlari jarayonlarini tashkil etishda quyida keltirilgan **bir qator tashkiliy hamda ilmiy muammolar koʻzga tashlanmoqda:**

- 1). KRK darslari koʻpincha nazariyaga yoʻnaltirilgan, amaliy jihatdan foydaliligi nisbatan past.
- 2). Xususan, ushbu jarayonlarni samarali amalga oshirish maqsadida oʻquv-reja va dasturlarni ishlab chiqishda oʻqituvchilarning haqiqiy kasbiy ehtiyojlari toʻliq hisobga olinishi lozim.
- 3). KRK yakunida oʻqituvchilarning yangi olgan bilimlari real dars amaliyotiga qanday taʼsir koʻrsatgani yetarlicha tahlil qilinmaydi.
- 4). Interaktivlik yetishmasligi sababli oʻqituvchilarning faolligi past. Ayrim oʻqituvchilar KRK ga imkoniyat emas balki rasmiyatchilik sifatida qaramoqda.
- 5). Ayrim oʻqituvchilar asosan nafaqa yoshidagi oʻqituvchilarda oʻrganishga boʻlgan motivatsiya past
- 6). Ingliz tili oʻqituvchilari uchun oʻtkazilgan KRK va KRS tadbirlarini samaradorligini baholash uchun oʻqituvchilardan reflektiv jurnal yozish va topshirish soʻralmoqda . Lekin fan

o‘qituvchilari uchun bu ortiqcha byurokratiya bo‘lib tuyulmoqda. Bundan tashqari bu jurnallardagi ma’lumotlarni tahlil qilish jismoniy jihatdan ham ko‘plab qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi.

Taklif va tavsiyalar:

1). KRK tadbirlari samaradorligini baholash uchun baholash va monitoring tizimini ishlab chiqish lozim. Bunda raqamli platforma yoki suniy intellektdan foydalanish orqali ortiqcha qog‘ozbozlikni oldini olish hamda katta hajmdagi ma’lumotlarni osonlik bilan tahlil qilish mumkin.

2). Darslarni ko‘p‘roq o‘qituvchilarning faoliyatida kerak bo‘ladigan ko‘nikmalarni shakllantirishga yo‘naltirish zarur

3). Darslar davomida o‘qituvchilarni tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantirish lozim

4). Zamonaviy multimedia va suniy intellektdan foydalanish orqali darslarni yanada samarali tashkil etishni o‘rgatuvchi modulni o‘quv dasturiga kiritish

5). Hozirgi kunda o‘qituvchilar uchun muhim hisoblangan malaka toifasi testlaridagi pedagogik mahorat qismi uchun tayyorgarlikni KRK tadbirlari davomida qamrab olish

2024–2025 yillardagi islohotlar o‘qituvchilarning kasbiy salohiyatini oshirish yo‘lida muhim qadam bo‘ldi. Biroq tizimni amaliy jihatdan kuchaytirish, sifatli monitoring tizimi joriy etish va pedagoglarning haqiqiy rivojlanishini baholovchi mexanizmlarni shakllantirish zarur. Shundagina KRKlar samarali va ta’lim sifatiga real ta’sir ko‘rsatadigan tizimga aylanishi mumkin. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishi samarali bo‘lishi uchun jarayon ehtiyojga asoslangan, amaliyotga yo‘naltirilgan, davomli monitoring bilan qo‘llab-quvvatlangan va hamkorlikka asoslangan bo‘lishi shart. Aks holda, kasbiy rivojlanish tadbirlari rasmiylik darajasida qolib ketadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha va maktab ta’limi tashkilotlari xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” 2024-yil 21-iyundagi PQ-231-son qarori.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Maktabgacha va maktab ta’limi xodimlarining uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish to‘g‘risida” 2024-yil 20-dekabrda VM-867-son qarori.

3. O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha va maktab ta’limi vazirining “Umumiy o‘rta ta’lim muassasalari o‘qituvchilari uchun “Kasbiy rivojlanish kuni” va “Kasbiy rivojlanish soati” tadbirlarini bosqichma-bosqich joriy etish to‘g‘risida”gi 246-sonli buyrug‘i

4. Fullan, M. (2007). The new meaning of educational change (4th ed.). Teachers College Press.

5. Hargreaves, A., & Fullan, M. (2012). Professional capital: Transforming teaching in every school. Teachers College Press.

O‘QUVCHILARNI NOSTANDART MATEMATIK MASALALARNI ECHISHGA O‘RGATISHNING ASOSIY BOSQICHLARI

Sh.R.Urokov

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

"Oliy va amaliy matematika" kafedrasi dotsenti.

A.Jo‘rayev

Toshkent shahar 132-maktab matematika o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumta’lim maktablari matematika darslarida nostandart masalalardan foydalanishning ahamiyati, nostandart masalalarni echishning turli bosqichlari va har bir bosqichni bajarishda o‘quvchi bajarishi kerak bo‘lgan harakatlar tizimi haqida bayon etilgan.

Kalit so‘zlar. Masalala, nostandart masala, masala echish bosqichlari, amaliy-tatbiqiy masala, matnli masala

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining yuqori sinflari, o‘rta-maxsus ta’lim muassasalari matematikasi kursi mazmuniga nostandart masalalarni kiritish **birinchidan**, o‘qituvchilarda dars davomida va darsdan tashqari mashg‘ulotlarda nostandart masalalardan foydalanishga tayyorgarlik ko‘rishga yo‘naltiradi, **ikkinchidan**, o‘quvchilarda rivojlanishi uchun zarur imkoniyatlarni yaratadi. Shuningdek, nostandart masalalardan foydalanishning metodik jihatlarini shakllantirish jarayonini faollashtiradi. Olib borgan nazariy tadqiqotlarimiz va tajriba sinov ishlarimiz davomida ma’lum bo‘ldiki, matematika ta’limi jarayonida nostandart masalalardan foydalanishdagi qiyinchiliklar asosan ishning boshlang‘ich davrida nomoyon bo‘ladi. Bu erda nazariy asos va harakatlar usulini o‘z shaxsiy tajribalariga asosan tanlashda qator qiyinchiliklar mavjudligiga ishonch hosil qildik. Yuqorida murojaat etilgan manbalar va mualliflarning qarashlarini umumlashtirib, nostandart masalalar echishning masala mazmunini anglab olish bosqichi uchun quyidagilarni tavsiya etish mumkin:

- berilgan vaziyat haqida aniq, ravshan tasavvurlar hosil qilish uchun masala shartiga mos ravishda rasmlar, chizmalar, jadvallar, sxemalar yaratish, ya’ni masala shartini o‘ziga xos usulda tasvirlash;
- masala shartida berilgan va qidirilayotgan ma’lumotlarni aniqlash va bu ma’lumotlarning etarli hamda ziddiyatsiz ekanligini tekshirib ko‘rish;
- berilgan masalani echishda oldin uchragan shunga o‘xshash masalalarni echish usullarini yodlab olish va ularga tayanish;
- berilgan masala shartidagi ma’lumotlarni bir xil birliklar sistemasiga keltirish, shuningdek, masalani echishda foydalaniladigan metodlar (masalan, hajmlar metodi, tenglamalar metodi, tengsizliklar metodi, funksiyalar metodi, hosila metodi) tiliga ko‘chirish;

Nostandart masalalarni echish rejasini tuzishda quyidagilarga e’tibor qaratish maqsadga muvofiq bo‘ladi:

- masala turini aniqlash, imkon bo‘lsa uni oldin echilgan birorta masalaga keltirish;
- masalaning ko‘rinishini o‘zgartirish, ya’ni masala shartidagi muhim bo‘lmagan ba’zi ma’lumotlarni tashlab yuborish hisobiga uni o‘zgartirish; ba’zi tushunchalarning zarur atamalar

bilan almashtirish; masala matnini echish yo‘lini qidirish uchun qulay shaklga keltirish; masalani berilgan masala echimiga olib keluvchi yordamchi qism masalalar turkumiga ajratish.

Masalani echish rejasini amalga oshirish jarayonida quyidagi xatti-harakatlarni tavsiya etamiz:

- masala echimining to‘g‘riligini masala shartiga taqqoslagan holda, tekshirish va zarur tuzatishlar kiritish;

- masalani echishni rasmiylashtirish usulini tanlash;

Masalani echish jarayonini tugatgandan keyin echimni tekshirish (berilgan dastlabki vaziyat nuqtai-nazaridan):

- masalani echishning tejamliroq, optimalroq usulini topishga harakat qilish;
- masalaning maxsus echimlarini tadqiq qilish (o‘rganish).

Yuqorida keltirilgan tavsiyalar foydali bo‘lib, u asosan yo‘naltiruvchi mohiyatga ega. Bunday tavsiyalar o‘quvchiga masala echimini topishda to‘g‘ri yo‘l tanlashiga, vaqtni tejashiga, masalani echishning to‘g‘ri va rasonal usulini topib olishiga yo‘llanma beradi. Shuning bilan birgalikda nostandart masalalarni echishda o‘ziga xos fikrlash usullarini egallash shart va zarur.

Ilmiy-metodik adabiyotlarni tahlil qilish va shaxsiy kuzatishlarimizga asoslanib ta’kidlash mumkinki, nostandart masalalarni echimlarini qidirishda (umuman matematik masalalarni echishda) analiz va sintez metodidan keng foydalanishni tavsiya etish mumkin. Matnli masalalarni, ayniqsa, amaliy-tadbiqiy mazmundagi masalalarni echishda sintetik fikrlash usulidan foydalanishning mohiyati shundan iboratki, nostandart masalalarni echishni standart (oddiy) qism masalalarni echishga keltirishdan iboratdir. Nostandart masalalarni echishda analitik usuldan foydalanish uchun fikrlashni masalaning savolidan boshlash kerak. Bu erda matnli masalada keltirilgan ma’lumotlarning mohiyati aniqlashtiriladi. Bu erda ham masala qism masalalarga ajratiladi. Ammo, fikrlash masala echishning rejasiga qarama-qarshi yo‘nalishda olib boriladi. Bu erda sintez orqali analiz va analiz orqali sintez usulidan o‘rinli foydalanishni taqazo qiladi. O‘rni kelganda qayd etish lozimki, matematikada masalalarni echish rejasini tuzishda analitik fikrlash usulidan keng foydalaniladi. Negadir, sintetik fikrlash usuli e’tibordan chetda qolganligini kuzatish mumkin. Bunday yondashuvni qo‘llab-quvvatlab bo‘lmaydi. Ba’zan, shunday masalalar mavjudki, ularni echish rejasini tuzishda va echish jarayonida analitik fikrlash usulidan ko‘ra sintetik usuldan foydalanish qulay va maqsadga muvofiq bo‘ladi. Demak, masalalarni echishda “analitik” yoki “sintetik” usuldan foydalanish zarurligini aniqlab olish uchun masalaning tashqi belgilariga e’tibor qaratish kerak. Xulosa sifatida aytish mumkinki, agar o‘quvchilar masalalarni echishda ayniqsa, nostandart masalalarni echishda analiz va sintez fikrlash usullaridan foydalanish ko‘nikmalarini egallashgan bo‘lsa, ular matematik masalalarni (nostandart masalalarni) echishda kerakli xatti-harakatlarni mustaqil bajara olishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sodikov U.J. Matematikadan nostandart masalalar echish metodikasi. Toshkent. “Tafakkur”, 2012.- 63 b.

2. Sodikov U.J. Ijodiy qobiliyatlarni o‘stirishda nostandart masalalardan foydalanish. //“Pedagogik ta’lim” jurnali.Toshkent -2012. -№2.- B. 58-61.

TABIIY FANLAR FANINI O‘QITISHDA O‘QUVCHILARNING O‘QUV TADQIQOT ISHLARINI OLIB BORISHNI TASHKIL ETISH - DAVR TALABI

Saporova Muhabbathon

Farg‘ona viloyati PMM metodik xizmat bo‘limi

Mavzuning annotatsiyasi. XXI asr innovasiyalar asridir. Mamlakatimiz kelajagi jamiyat hayotining boshqa sohalari bilan birga ta’lim-tarbiya tizimini yangi zamon talablari darajasiga ko’tarishga yo’naltirilgan ishlarning samaradorligi bilan belgilanadi. O‘zbekistonning gullab yashnayotgan, ilm,fan, texnika va sanoat rivojlanib borayotgan bir paytda tabiiy fanlarni, shu jumladan kimyo, biologiya, fizika fanlarining o‘rni juda beqiyosdir. Bu esa o‘z navbatida malakali xodim, tajribali mutahassislar, bilimli va izlanuvchan yoshlarni yetishib chiqishida asosiy omil bo‘la oladi.

Kalit so‘zlar: «Bilimdonlik cho‘qqisi», «Tabiiy fanlarning tadqiqot obyekti», «Zinamazinga» texnologiyasi», «Tadqiqot va loyiha usullari.»

Uzluksiz ta’lim tizimida o‘quvchilarga bilim berishda zamonaviy pedagogik innovasion usullarining joriy etish mamlakat iqtisodiyoti dunyoning taraqqiy etgan mamlakatlari qatoriga kirishiga zamin yaratadi. Buning uchun zamon talablariga ko‘ra, o‘quvchilarda tabiiy- ilmiy savodxonlikni shakllantirishda fanni fundamental, nazariy hamda eksperimental fan sifatida yondashish. Tabiiy fanlar o‘quvchiga jonli va jonsiz tabiatda ro‘y berayotgan hodisa va jarayonlarning yuzaga kelish sabablari va ularning o‘zaro bog‘liqligi, tabiatdagi rivojlanish bosqichlar, jumladan, tirik organizmlarning rivojlanish evolyutsiyasi, zamonaviy texnika va texnologiyaning tabiiy ilmiy asoslari, tabiat va jamiyatning o‘zaro aloqadorligi va ta’siri, tabiiy resurslardan tejamkorlik bilan foydalanishning ilmiy asoslari, sog‘lom turmush tarzining ahamiyati haqida bilishga yordam beradi. O‘quvchi paydo bo‘lgan ichki motiv unda tabiiy fanlarni o‘zlashtirishga bo‘lgan qiziqishi orqali tabiiy va ijtimoiy muhit holatini tushunib borishi, atrof-muhit va insoniyat muammolarini anglashiga, ularning yechimini topishda qarorlarni qabul qila olishida muhim o‘rin. O‘quvchilarning tabiiy-ilmiy savodxonlikni shakllantirishda ularning tanqidiy fikrlashi, o‘z fikrini erkin bayon eta olishiga ko‘proq ahamiyat beriladi,

Hozirgi kunda amaliyotdagi yangi zamonaviy maktab darsliklari innovasion yondashuvni taqdim etadi.

Loyihalar ma’lum bosqichlarga ega. Barcha bosqichlarda eng muhimi – o‘quvchiga o‘zining ta’lim olishi uchun javob berishga ruxsat etishdan iborat.

Ushbu nostandart testlarda o‘quvchilarning tabiiy-ilmiy savodxonligini oshirish uchun «Tabiiy fanlarning tadqiqot obyekti» mavzusiga oid kontekst topshiriq berilgan. Ushbu topshiriq asosida o‘quvchilarning tabiiy-ilmiy savodxonligi oshiriladi. Fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi. Hamda shu bilan birgalikda o‘quvchilarning qay darajada bilimlari borligi o‘qituvchi tomonidan tekshiriladi.

Tabiiy fanlar darsligidagi loyiha ishi «Biosfera modelini yasash» mavzusini “Zinamazinga» texnologiyasi orqali o‘rganish

Tadqiqot va loyiha usullari o‘zlashtirish darajasining eng yuqori cho‘qqisi hisoblanadi. Bu usul bilan dars o‘tilganda o‘quvchilar olgan bilimlari asosida hali o‘rganilmagan kichik bir masala

ustida yakka yoki birgalashib izlanish olib borishadi, muammo yechimiga doir keltirilgan taxminni izlab topilgan dalillar asosida to‘g‘ri yoki noto‘g‘riligini tekshirishadi va isbotlashadi.

Usulning bosqichlari:

darsda hammaga qiziqish uyg‘otadigan biror ekologik muammo yoki u haqidagi muammo yechimini qo‘yish,

uni o‘rganish, tadqiq qilish uchun ma‘lumotlar to‘plash,

muammo yoki masalaning yechishga oid taxminlar, bashoratlar qilish,

har bir bashoratning qanchalik to‘g‘riligini to‘plangan ma‘lumotlar asosida tahlil qilish va isborlash,

xulosa chiqarish;

sinf oldida taqdimot qilish.

“Zinama-zina” texnologiyasi

Ushbu mashg‘ulot o‘quvchilarni o‘tilgan yoki o‘tilishi kerak bo‘lgan mavzu bo‘yicha yakka va kichik jamoa bo‘lib fikrlash hamda xotirlash, o‘zlashtirilgan bilimlarni yodga tushirib, to‘plangan fikrlarni umumlashtira olish va ularni yozma, rasm, chizma ko‘rinishida ifodalay olishga o‘rgatadi. Bu texnologiya o‘quvchilar bilan bir guruh ichida yakka holda yoki guruhlariga ajratilgan holda yozma ravishda o‘tkaziladi va taqdimot qilinadi.

“Zinama-zina” texnologiyasi maqsadi. O‘quvchilarni erkin, mustaqil va mantiqiy fikrlashga, jamoa bo‘lib ishlashga, izlanishga, fikrlarni jamlab ulardan nazariy va amaliy tushuncha hosil qilishga, jamoaga o‘z fikri bilan ta‘sir eta olishga, uni ma‘qullashga, shuningdek, mavzuning tayanch tushunchalariga izoh berishda egallagan bilimlarini qo‘llay olishga o‘rgatish.

“Zinama-zina” texnologiyasi qo‘llanishi: ma‘ruza(imkoniyat va sharoit bo‘lsa), seminar, amaliy va laboratoriya mashg‘ulotlarida yakka tartibda yoki kichik guruhlarda o‘tkazish hamda nazorat darslarida qo‘llanilishi mumkin.

Mashg‘ulotda qo‘llaniladigan vositalar: A-3, A-4 formatlarda tayyorlangan (mavzuni ajratilgan kichik mavzuchalar soniga mos) chap tomoniga kichik mavzular yozilgan tarqatma materiallar, flomaster(yoki rangli qalam)lar.

Mashg’ulotni o’tkazish tartibi:

o’qituvchi o’quvchilarni mavzular soniga qarab 3-5 kishidan iborat kichik guruhlarga ajratadi (guruhlar soni 4 yoki 5ta bo’lgani ma’qul);

o’quvchilar mashg’ulotning maqsadi va uning o’tkazilish tartibi bilan tanishtiriladi. Har bir guruhga qog’ozning chap qismida kichik mavzu yozuvi bo’lgan varaqlar tarqatiladi;

o’qituvchi guruh a’zolarin tarqatma materialda yozilgan kichik mavzular bilan tanishishlarini va shu mavzu asosida bilganlarini flomaster yordamida qog’ozdagi bo’sh joyiga jamoa bilan birgalikda fikrlashib yozib chiqish vazifasini beradi va vaqt belgilaydi;

guruh a’zolari birgalikda tarqatma materialda berilgan kichik mavzuni yozma(yoki rasm, yoki chizma) ko’rinishida ifoda etadilar. Bunda guruh a’zolari kichik mavzu bo’yicha imkon boricha to’laroq ma’lumot berishlari kerak bo’ladi.

Tarqatma materiallar to’ldirilgach, guruh a’zolaridan bir kishi taqdimot qiladi. Taqdimot vaqtida guruhlar tomonidan tayyorlangan materialar, albatta, sinf doskasiga mantiqan tagma-tag(zina shaklida) ilinadi;

O‘qituvchi guruhlar tomonidan tayyorlangan materiallarga izoh berib, ularni baholaydi va mashg‘ulotni yakunlaydi.

Quyidagi jadval yangi hosil bo‘lgan fan kashfiyoti to‘ldiriladi.

Fan	Fan	Yangi hosil bo‘lgan fan	Yangi hosil bo‘lgan fan kashfiyoti va nimani o‘rganishi
Biologiya	Matematika	Biometriya	
Biologiya	Kosmos	Kosmobiologiya	
Biologiya	Informatika	Bioinformatika	
Biologiya	Texnika	Bionika	
Biologiya	Ekologiya	Bioekologiya	
Biologiya	Kimyo	Biokimyo	
Biologiya	Fizika	Biofizika	
Biologiya	Texnologiya	Biotexnologiya	

Biologiya fani rivojlanishi va kashfiyotlar. Biologiya sohasining rivojlanishi, fandagi yirik olimlar va ular yaratgan kashfiyotlarni keltirib o‘tish.

Biologiya fanining olimlari va ular kashf qilgan yangiliklarni keltirib biologiya evolyutsiyasining qisqacha muhim tarihini yaratish.

Biologiya sohasidagi olimlar va ularning qilgan kashfiyotlariga misollar keltiring.

O‘z navbatida, siz loyiha ustida ishlash bo‘yicha biron alohida uslubni yoki o‘quvchilar o‘z ishlarida qo‘llashlari mumkin bo‘lgan texnik moslamalarni taklif qilishingiz mumkin.

O‘qituvchilar va o‘quvchilar loyiha ustidagi ishlar qachon boshlanishi, qancha vaqt egallashi, qanday resurslar qo‘llanilishi, ular qaerdan olinishi, o‘quvchilar bitta-bitta bo‘libmi yoki guruhlarda ishlaydilar, bir xil yoki har xil mavzular bo‘yichami – hal qilishlari lozim. Tadqiqotlar o‘tkazish tajribasiga ega bo‘lmagan o‘quvchilarga guruhlarda ishlash osonroq bo‘lsa kerak. Ushbu bosqichda loyiha qanday yakunlanishini hal qilish muhim ahamiyatga ega.

Loyiha ustida ishlash tez vaqtda turli ko‘nikmalarni singdiradi. Masalan, sog‘lom turmush tarziga tegishli bo‘lgan tadqiqotchilik loyihasi fotosuratga olish, statistika ma’lumotlarini yig‘ish va materialni tahlil qilish kabi jarayonlarni o‘ziga kiritishi mumkin. Ijodiy loyihani bajarish uchun texnik ko‘nikmalar va qobiliyatlar, masalan, videokamera bilan ishlash; transparent va plakatlar tayyorlash uchun - badiiy ko‘nikmalar kerak bo‘lib qolishi mumkin. O‘quvchilardan tadqiqotchilik, ijtimoiy va ijodiy kabi qobiliyatlarning barchasini talab etadigan loyihalar eng yaxshi hisoblanadi. Ushbu bosqichda o‘qituvchi savollarga javob berishi yoki maslahat berishi mumkin, lekin o‘quvchilar o‘z ishlarini bajarish uchun o‘zlari javob berishlari kerak.

Bajarilgan ish nafaqat o‘quvchilar tadqiqotlarining natijasini, balki ularning loyiha ustidagi ishlarining turli bosqichlarini ifodalashi; o‘quvchilar o‘rganilayotgan mavzuga nisbatan qanday hissiyotlarni boshdan kechirganlarini aks ettirishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Misol uchun, o‘zlarining ish ustidagi fotosuratlarini taqdim etishlari va qanday qilib plakatlar dizaynini tanlaganlari va tuzganlari to‘g‘risida yozishlari mumkin.

Baholash.

Loyihalar odatda ko‘p predmetlarni qamrab olishi sababli, ehtimol, ishlarni bir necha o‘qituvchilarga baholashga to‘g‘ri kelishi mumkin. Loyihada qo‘llanilgan turli ko‘nikmalar va qobiliyatlar ham baholanishi lozim, bunday baholash faqat akademik bilimlar asosida bajarilishi kerak emas.

Foydalanish

Tabiiy va aniq fanlarni o‘qitishda, topshiriqlar ma’lum o‘quv mavzusiga va ma’lum yoshdagi o‘quvchilar guruhiga moslashtirilgandan keyin.

Afzalliklari

- O‘quvchilarga alohida predmetlar o‘rtasidagi, maktabdagi mashg‘ulotlar va tashqi dunyo o‘rtasidagi aloqani ko‘rishga yordam beradi.
- O‘quvchilarni biron faoliyatni olib borish, o‘z vaqtini rejalashtirish va jadval bo‘yicha ishlash uchun o‘z-o‘zini tashkillashtirishga o‘rgatadi.
- O‘quvchilarga o‘qituvchi boshchiligidagi ta’lim olish jarayonini boshqarishga imkon beradi.
- O‘quvchilar ham bir-biri bilan, ham maktabdan tashqarida turli odamlar bilan hamkorlik qilishlari uchun imkon yaratadi.
- O‘quvchilarni o‘z tadqiqotlarining natijalarini va o‘z fikrini ifodalash va omma oldida himoya qilishga o‘rgatadi, va bu o‘quvchilar huquqlarini targ‘ib etishda muhim ko‘nikma hisoblanadi.

Bugungi o‘quv jarayonlarini muqimlashib qolgan andazalardan holi, ijodiy yondashuvlar asosida dars mavzusiga qo‘shimcha ma’lumotlar kiritgan holda tashkillash ta’lim samarasiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Dars mavzusini hayotga bog‘lagan holda, qiziqarli ma’lumotlar bilan o‘tkazish yaxshi natija beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar

1. Z. B. Sangirova, K. T. Suyarov, M.T. Umaraliyeva, M.K. Yuldasheva, S. G‘. Xasanova, D.T. Hasanova. 6-sinf. Tabiiy fanlar. (2022)
2. Approaches to assessment. (<https://short.link/tx7pkh>) Tabiiy fanlar bo‘yicha Milliy o‘quv dasturini amaliyotga joriy etish
3. Growing Success: Assessment, Evaluation and Reporting in Ontario’s Schools. Ontario Ministry of Education (2014).
4. Stiggins, R. J. & Arter, J. A. & Chappuis, S. & Chappius, S. (2007). Classroom assessment for student learning - Doing it right. Doing it well. New Jersey: Pearson Education
5. Tomlinson, C. A. (2008). Learning to Love Assessment. Educational Leadership, 65.
6. Prator O‘. “Botanika “ darsligi.T.-2005 yil .
7. ”O‘zbekistonning Milliy Ensiklopediyasi”. Toshkent nashriyoti.
8. Nabiye M.. ”Qiziqarli botanika”.T.-1975 y.

MATEMATIKA DARSLARIDA RAQAMLI VA SUN’IY INTELLECT TEKNOLOGIYALARINI SAMARALI FOYDALANISH

Azizova Dilafruz Baxtiyarovna

Matematika fani o‘qituvchisi

Maxmud Qoshg‘ariy nomli maktab –litsey

Kentau shaxri Turkiston viloyati Qozog‘iston Respublikasi

Annotatsiya. Bu maqolada raqamli va sun’iy intellekt texnologiyalarini matematika darslarida qo‘llash orqali o‘quvchilarning matematik fikrlash qobiliyatini rivojlantirish yo‘llari ko‘rib chiqiladi. Hozirgi raqamli davrda sun’iy intellekt vositalarini samarali foydalanish o‘quvchilarning logik, algoritmik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi.

Аннотация. В данной статье рассматриваются пути развития математического мышления учащихся через использование цифровых технологий и искусственного интеллекта на уроках математики. В современную цифровую эпоху эффективное применение инструментов искусственного интеллекта, предоставляющий возможность развивать у школьников логическое, алгоритмическое и критическое мышление.

Annotation. This article explores ways to develop students' mathematical thinking through the use of digital and artificial intelligence technologies in mathematics lessons. In the modern digital age, the effective use of artificial intelligence tools provides opportunities to enhance students' logical, algorithmic and critical thinking skills.

Калит сўзлар. Сунъий интеллект –искусственный интеллект - artificial Intelligence
Танкидий фикрлаш - критическое мышление- critical thinking

Hozirgi ta’lim sohasida raqamli va sun’iy intellekt texnologiyalarining joriy etilishi ta’lim jarayonini tubdan o‘zgartirib, o‘qitish usullarining samaradorligini oshirishda muhim o‘rin tutmoqda. Matematika fani — analitik fikrlash va mantiqiy tahlil ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan muhim yo‘nalish hisoblanadi. Sun’iy intellektning matematika darslaridagi samaradorligi va afzalliklarini ko‘rib chiqamiz. Matematika darslarida raqamli va sun’iy intellektni qo‘llash bir qator muhim imkoniyatlarni taqdim etadi. Quyida asosiy afzalliklar keltirilgan:

1. Shaxsiylashtirilgan ta’lim

Raqamli va sun’iy intellekt har bir o‘quvchining bilim darajasi, xatolari va o‘qish sur’atini tahlil qilib, shu asosda individual topshiriqlar taqdim etadi. Qiyinchilik darajasi avtomatik ravishda moslashtiriladi.

2. O‘qitishni vizuallashtirish

3D modellar, interaktiv doskalar, grafiklar va simulyatsiyalar matematik tushunchalarni anglashni yengillashtiradi. Qiyin, abstrakt tushunchalarni naqadar ravshan va ko‘rinarli tarzda tushuntirish imkonini beradi.

3. Avtomatik tekshirish va tezkor fikr-mulohaza

Raqamli va sun’iy intellekt o‘quvchilarning topshiriqlarini bir zumda tekshirib, darhol fikr-mulohaza beradi. Xatolarni tahlil qilib, ularni tuzatish yo‘llarini taklif qiladi.

4. Vaqtni tejash

O‘qituvchining tekshirish, baholash, topshiriq tayyorlash kabi ishlariga ketadigan vaqtni kamaytiradi. Ta’lim jarayonini samarali tashkil etishga yordam beradi.

5. O‘quvchi motivatsiyasini oshirish

Geymifikatsiya elementlari (ballar, mukofotlar, reytinglar) o‘qishga qiziqish uyg‘otadi.

Interaktiv topshiriqlar o‘quvchilarning darsda faol ishtirok etishiga sharoit yaratadi.

6. Qulaylik va moslashuvchanlik

Onlayn platformalar istagan joyda va istagan vaqtda bilim olish imkonini yaratadi.

O‘quvchilar o‘z sur‘atida o‘qish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

7. Chuqur tahlil va monitoring

Raqamli va sun‘iy intellekt qurollari o‘quvchilarning natijalarini tahlil qilib, o‘qituvchiga to‘liq statistika taqdim etadi. Qaysi mavzular qiyinchilik tug‘dirayotganini aniqlashga yordam beradi.

Raqamli texnologiyalar, ochiq manbalar va sun‘iy intellekt vositalari nafaqat o‘qitish imkoniyatlarini kengaytiradi, balki halollikka rioya qilmasdan ko‘chirib olish, ma’lumotni soxtalashtirish va mualliflik huquqlarini buzish xavfini ham oshiradi.

Shu sababli, biz pedagoglarning asosiy vazifamiz – ushbu o‘zgarishlarni ta’lim sifatini oshirish uchun samarali qo‘llar ekanmiz, akademik halollik va mualliflik huquqi kabi asosiy qadriyatlarimizni saqlab qolishdir. Shu munosabat bilan, maktablar o‘quv jarayonida sun‘iy intellektdan etik jihatdan foydalanishni tartibga soladigan aniq qoidalar va umumiy yo‘riqnomalarga muhtoj. Qozog‘iston Respublikasi Maorif vazirligining Ibiray Altinsarin nomidagi Milliy ta’lim akademiyasi tomonidan "O‘rta ta’lim tizimida sun‘iy intellektdan etik jihatdan foydalanish bo‘yicha qo‘llanma" ishlab chiqildi. Bu qo‘llanmaga asosan raqamli va sun‘iy intellektni qullanishda uqituvchilar quyidagilarga e’tibor qilishlari kerak:

Ochiqlik

-O‘quvchi sun‘iy intellekt qacda qo‘llanganini bilishi kerak

- Sun‘iy intellekt orqali yaratilgan yoki tekshirilgan materiallar haqida o‘quvchilarga oldindan xabar bering

Maxfiylik

-O‘quvchining ma’lumotlari himoyalangan bo‘lishi shart

-Shaxsiy ma’lumotlarni ochiq platformalarga yuklamaslik kerak

Xavfsizlik

-Zararli kontentning mavjud emasligi ko‘z yetkazish

-O‘quvchilarni zararli, xavfli yoki noqobil mazmundagi materiallardan himoya qilishni ta’minlash kerak

Adolat

-Diskriminatsiyasiz muhit

- Sun‘iy intellekt tomonidan yaratilgan materiallarda stereotiplar yoki kamsitish belgilari bor-yo‘g‘ini tekshiring

Aniqlik

-Kontent aniq va tekshirilishi mumkin bo‘lishi kerak

-Faktlarni tekshiring va manbalarni ko‘rsating

Mas’uliyat

-Pedagog — asosiy mas’ul shaxs

- Sun’iy intellekt xatolarini to’g’rilang va uning cheklovlarini o’quvchilarga tushuntiring
Psixologik farovonlik

-O’quvchining motivatsiyasi va o’z-o’zini baholashiga ta’sir inobatga olingan bo’lishi shart

-Qo’llab-quvvatlang, ortiqcha yuklama bo’lishining oldini olishga e’tibor qaraling

Endi matematika darslarida qullanish uchun samarali bulgan raqamli va sun’iy intellekt qurallarini atab o’tsam. Mathcad —dasturiy vositaning o’ziga xosligi shundaki — matematik ifodalarni oddiy yozuv kabi kiritish va hisob-kitoblarni avtomatik bajarish imkoniyati mavjud. Bu platformada xosilar, integrallar va tenglamalarni simvolik tarzda yechish , murakkab arifmetik, algebraik, trigonometrik, logarifmik amallarni bajarish, 2D va 3D grafiklar chizish,funksiyalarning grafik ko’rinishi orqali ma’lumotlarni vizualizatsiya qilish,qisqalarni solishtirish, diagrammalar tuzish , matematik ifodalarni matnli hujjat bilan birlashtirish imkoniyatlarini beradi . Bu esa o’qituvchining vaqtini tejaydi va o’quvchilarning mavzuni to’liq tushunishiga yordam beradi .

GeoGebra — matematika va geometriyani vizualizatsiya qilish uchun mo’ljallangan kuchli va ko’p funksionali dasturiy ta’minot. Bu dastur geometriya fanida nuqta, kesma, nur, chiziq, ko’pburchak, doira, ellips kabi asosiy geometrik figuralarni chizish,figuralarni siljitish, aylantirish, masshtablash,parallel va perpendikulyar chiziqlar, to’plar va tenglik belgilaridan foydalanish , uch o’lchamli koordinata tizimida grafiklar va figuralarni chizish,yer sathini, parallelepiped, konus, sfera kabi uch o’lchamli ob’ektlarni ko’rsatish imkoniyatini beradi . Algebra fanida esa funksiyalarni grafik ko’rinishda ko’rsatish (chiziqli, kvadrat, trigonometrik va boshqalar),tenglamalar va tengsizliklarni yechish, nuqtalarning koordinatalarini, vektorlarni va boshqa algebraik ob’ektlarni tahlil qilish. Algebra fanida statistika va ma’lumotlarni kiritish bulimida diagrammalar, gistogrammalar, nuqtali grafiklar yaratish, ma’lumotlar to’plamni tahlil qilish, o’rtacha qiymat, mediana, standart og’ishlarni hisoblashlarni bajarishni yengillashtiradi .

Desmos — bu interaktiv grafik kalkulyator va matematik vizualizatsiya vositalari bo’lgan veb-ilo va mobil dastur. Uning imkoniyatlari juda keng va turli, ayniqsa maktab darajasidagi matematika uchun qulay. Bu dastur funksiyalarni, tenglamalarni va tengsizliklarni grafikka tushirish, polyar koordinatalar, parametrlar tenglamalar va o’zgaruvchan funksiyalarni chizish va yechimimni topish , bir vaqtda ko’p funksiyani solishtirish, grafikni interaktiv tarzda masshtablash va harakatlantirish, parametrlarni dinamik tarzda o’zgartirib, grafik qanday o’zgarishini kuzatish, o’yin va simulyatsiyalar uchun interaktiv grafiklar yaratish,jadvaldan ma’lumotlarni kiritish va grafik chizish imkoniyatlarini beradi.

Diffit sun’iy intellekt quroli orqali utilgan mavzu buyicha topshiriq yoki tekst materialini turli darajalarga — oson, o’rta, qiyin — moslashtirish mumkin. Bu, ayniqsa,matematika darslarida sinfdagi bilim darajalari turli bo’lgan o’quvchilar uchun foydali.Bu platforma mavzuga tegishli . Matematika darslari ko’pincha formula va topshiriqlarga asoslangan. Ammo nazariyani tushuntirish, topshiriqlarni o’qish va tushunish ham muhim. Diffit bunday matnli tushuntirmalarni turli darajada tayyorlab, tushunarli qilishga yordam beradi. Matematikada yangi terminlar va simvollar bo’ladi. Diffit «lug’at / vocabulary list» yaratish imkoniyati orqali matematik terminlarga izoh, aniqlamalar va misollar qo’shish mumkin. Matematika darslarida — topshiriqlar bilan birga, nazariya, tushuntirish, savol-javob, qisqa izoh va refleksiya topshiriqlari ham foydali. Diffit bunday «darslik + test + tushuntirish» formatini birga yaratishga yordam beradi. O’qituvchiga matematikaning yangi mavzusini tushuntirish, nazariya, termin, misol, topshiriqlar

va savollar tayyorlash katta vaqt talab qiladi. Diffit bilan materiallarni tayyorlash va vaqtni tejash mumkin.

Zip Grade - platformasi o'quvchilarning bilimini interaktiv tarzda baholashga, topshiriqlar yaratishga va o'quv jarayonini samarali boshqarishga mo'ljallangan. Matematika darslarida turli darajadagi masalalarni yaratish, formulalar, tenglamalar, grafiklarni kiritish imkoniyatini beradi. Avtomatlashtirilgan hisoblash: javob to'g'ri yoki noto'g'ri ekanini tizim o'z-o'zidan aniqlaydi. Matematik testlarni onlayn tarzda o'tkazish, o'quvchilarning javoblari tizim tomonidan darhol baholanadi, baholash statistikasi ya'ni qaysi o'quvchilar qay mavzudan qiynalayotganini ko'rsatadi. Har bir o'quvchining natijasiga qarab shaxsiy topshiriqlar berish, qay mavzuda zaifligini aniqlab, qo'shimcha mashqlar taklif qilish imkoniyatiga ega. Bu platformada kompyuter, planshet yoki smartfon orqali dars o'tkazish mumkin. Ota-onalarga o'quvchi progresini ko'rish uchun topshiriqlar va baholash natijalarini analitik tarzda taqdim qilish imkoniyatini beradi.

Raqamli va sun'iy intellekt vositasi matematika fanini o'qitishda faqat yordamchi vosita emas, balki fikrlash madaniyatini shakllantirishning innovatsion mexanizmi hisoblanadi. O'qituvchining vazifasi – raqamli va sun'iy intellekt imkoniyatlaridan o'rinli foydalanib, o'quvchini faqat masalalar yechishga emas, balki matematik nuqtai nazardan fikrlashga, isbotlashga, tahlil qilishga, ijodiy izlanishga va olingan bilimlarini hayot bilan bog'lashga yo'naltirishdir. Shundagina biz bolalarni VUCA olamida, sun'iy intellekt davrida kreativ fikrlay oladigan, o'z Vataniga va dunyoga foydali fuqarolar sifatida xizmat qila oladigan, o'qitish jarayonida o'zi doimiy o'qiydigan, moslashuvchan va fan hamda XXI asr ko'nikmalariga ega inson sifatida shakllantira olamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qozog'iston Respublikasi Ta'lim va fan vazirligi. « Орта білім жүйесінде жасанды интеллектті этикалық тұрғыдан пайдалану жөніндегі нұсқаулық». Ибирай Алтинсарин номидаги Миллий таълим академияси.

2. Mathcad расмий сайти. <https://www.ptc.com/en/products/mathcad>

3. GeoGebra расмий сайти. <https://www.geogebra.org/>

4. Desmos расмий сайти. <https://www.desmos.com/>

5. Diffit сунъий интеллект платформаси. <https://www.diffit.com/>

6. ZipGrade расмий платформа. <https://www.zipgrade.com/>

7. Балаев. А. **Цифрлық технологиялар және жасанды интеллекттің білім процесіндегі рөлі**. Алматы: Білім баспасы, 2022.

8. Сулейменова, Ж. **Математика оқытуда интерактив және визуалдық әдістер**. Нұр-Сұлтан: ҰБА, 2021.

TABIIY FANLARNI O’QITISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR: MUAMMO VA YECHIMLAR

Maxmudov Abdiqodir Yusupovich

Surxondaryo viloyati pedagogik mahorat markazi, biologiya fani metodisti

Annotatsiya: Mazkur maqolada tabiiy fanlarni o’qitishda zamonaviy pedagogik yondashuvlarning ahamiyati, ularni ta’lim jarayoniga tatbiq etishdagi muammo va yechimlar tahlil qilingan. Tadqiqotda STEAM, raqamli texnologiyalar, loyiha asosidagi o’qitish va teskari sinf modeli kabi innovatsion metodlarning o’quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodkorlik hamda tadqiqotchilik ko’nikmalarini rivojlantirishdagi o’rni yoritilgan. Shuningdek, Finlyandiya, Janubiy Koreya va AQSh ta’lim tizimlarining ilg’or tajribalari asosida O’zbekiston sharoitida zamonaviy yondashuvlarni moslashtirish bo’yicha takliflar berilgan. Maqolada raqamli resurslardan foydalanish, fanlararo integratsiyani kuchaytirish va o’qituvchilar malakasini oshirishning dolzarbligi ta’kidlanadi.

Kalit so’zlar: zamonaviy ta’lim, innovatsion texnologiyalar, STEAM, raqamli pedagogika, tabiiy fanlar, teskari sinf, loyiha asosida o’qitish.

Аннотация: В данной статье проанализированы значение современных педагогических подходов в преподавании естественных наук, а также проблемы и решения при их внедрении в учебный процесс. В исследовании раскрыта роль инновационных методов, таких как STEAM, цифровые технологии, проектное обучение и модель «перевернутого класса», в развитии у учащихся самостоятельного мышления, творческих способностей и исследовательских навыков. На основе передового опыта Финляндии, Южной Кореи и США предложены рекомендации по адаптации современных подходов в условиях Узбекистана. В статье подчёркивается актуальность использования цифровых ресурсов, усиления межпредметной интеграции и повышения квалификации учителей.

Ключевые слова: современное образование, инновационные технологии, STEAM, цифровая педагогика, естественные науки, перевёрнутый класс, проектное обучение.

Abstract: This article analyzes the importance of modern pedagogical approaches in teaching natural sciences, as well as the challenges and solutions related to their implementation in the educational process. The study highlights the role of innovative methods such as STEAM, digital technologies, project-based learning, and the flipped classroom model in developing students’ independent thinking, creativity, and research skills. Based on the advanced educational practices of Finland, South Korea, and the United States, the article provides recommendations for adapting modern approaches to the context of Uzbekistan. The relevance of using digital resources, strengthening interdisciplinary integration, and improving teachers’ professional development is emphasized.

Keywords: modern education, innovative technologies, STEAM, digital pedagogy, natural sciences, flipped classroom, project-based learning.

Kirish: XXI asrda ta’lim tizimi inson kapitalini rivojlantirish, innovatsion iqtisodiyot uchun raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda hal qiluvchi o’ringa ega bo’ldi. Ayniqsa, tabiiy fanlarni o’qitishda zamonaviy pedagogik yondashuvlardan foydalanish zaruriyati tobora ortib bormoqda. Chunki fizika, biologiya, kimyo va geografiya fanlari texnologik taraqqiyotning asosi bo’lib, yosh

avlodni ilmiy tafakkur va innovatsion fikrlashga tayyorlaydi. Shu bilan birga, ushbu yo‘nalishda hanuzgacha an’anaviy uslubning ustuvorligi, amaliyot bilan uzviy bog‘lanmaslik, o‘quvchilarning motivatsiyasi pastligi, laboratoriya bazasining zaifligi hamda pedagoglarning raqamli kompetensiyasi yetarli darajada rivojlanmagani kabi muammolar mavjud.

Asosiy qism: Zamonaviy ta’lim paradigmasi o‘quvchini passiv bilim oluvchidan faol ishtirokchi va ijodkor shaxsga aylantirishga yo‘naltirilgan. UNESCO va OECD tomonidan ilgari surilgan ta’lim modeli o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash, tahliliy yondashuv, muammoli vaziyatlarni hal etish va jamoaviy faoliyatni rivojlantirishni ustuvor vazifa sifatida belgilaydi. Bu jarayonda STEAM yondashuvi, raqamli texnologiyalar, loyiha asosidagi o‘qitish (PBL) hamda teskari sinf modeli kabi innovatsion metodlar muhim o‘rin tutadi. STEAM konsepsiyasi fanlararo integratsiyani yo‘lga qo‘yib, o‘quvchilarning ilmiy, texnik, muhandislik va san’at yo‘nalishidagi qobiliyatlarini uyg‘un holda rivojlantiradi. Raqamli texnologiyalar esa o‘quv jarayonini interaktiv, vizual va qiziqarli qiladi. Masalan, Google Classroom, Khan Academy, PhET kabi platformalar orqali murakkab jarayonlar soddalashtirilgan tarzda o‘rganiladi. Loyiha asosidagi o‘qitish esa o‘quvchilarni real hayotiy muammolarni hal etishga jalb etadi, ularda tadqiqotchilik, ijodkorlik va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Teskari sinf modeli yordamida esa o‘quvchilar nazariy bilimlarni mustaqil tarzda o‘zlashtirib, dars vaqtida amaliy mashg‘ulotlar, muhokama va tajribalarga e’tibor qaratadilar. Zamonaviy yondashuvlar o‘qituvchining rolini o‘zgartiradi — endi u bilim beruvchi emas, balki o‘quv jarayonini tashkil etuvchi fasilitator sifatida namoyon bo‘ladi. Shu sababli pedagoglarni qayta tayyorlash va malakasini oshirishda zamonaviy texnologiyalar, raqamli vositalar, metodik yangiliklar bilan tanishtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xalqaro tajribalarda bu borada samarali modellar shakllangan. Finlyandiya ta’lim tizimida fanlararo integratsiyaga asoslangan modullar joriy etilgan bo‘lib, bir mavzu turli fanlar orqali yoritiladi. Janubiy Koreyada esa STEM yondashuvi maktabgacha bosqichdan boshlab bosqichma-bosqich o‘quv dasturlariga kiritilgan. AQShda esa PBL metodikasi asosida maktab va universitetlar o‘rtasida hamkorlik yo‘lga qo‘yilgan, Harvard va MIT universitetlari interaktiv onlayn kurslar orqali maktab o‘quvchilarini ilmiy faoliyatga jalb etmoqda. O‘zbekiston ta’lim tizimi uchun ushbu tajribalarni milliy sharoitga moslashtirish zarur. Bu jarayonda o‘qituvchilarning raqamli va pedagogik kompetensiyasini oshirish, innovatsion laboratoriyalarni tashkil etish, o‘quv dasturlarini fanlararo integratsiyaga asoslash hamda raqamli ta’lim resurslarini kengaytirish muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, o‘quvchilarni motivatsiya qilish uchun loyiha tanlovlari, startup dasturlari, fan olimpiadalari va tadqiqot to‘garaklarini yo‘lga qo‘yish foydali natija beradi. Innovatsion texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etishning ko‘plab samarali yo‘llari mavjud. Fizika va kimyo fanlarida PhET simulyatsiyalari orqali laboratoriya tajribalarini virtual tarzda o‘tkazish, biologiyada 3D printer yordamida DNK modellarini yaratish, geografiyada esa GIS texnologiyalari yordamida tabiiy jarayonlarni kuzatish kabi faoliyatlar o‘quv jarayonini yanada jonlantiradi. Tabiiy fanlarni innovatsion yondashuvlar asosida o‘qitish nafaqat ta’lim sifatini oshiradi, balki yosh avlodni ilmiy-texnik tafakkurga, muhandislik madaniyatiga va global raqobat bardoshlikka tayyorlaydi. Bunday ta’lim modeli jamiyatning ilmiy-texnik salohiyatini kuchaytiradi, startup va texnologik loyihalar uchun poydevor yaratadi hamda innovatsion iqtisodiyotning rivojlanishiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy yondashuvlar tabiiy fanlarni o‘qitishda sifat, mazmun va natija jihatidan yangi bosqichni boshlab beradi. Innovatsion texnologiyalarni joriy etish,

o‘qituvchilar salohiyatini oshirish, fanlararo integratsiyani kuchaytirish va raqamli infratuzilmani rivojlantirish orqali O‘zbekiston ta’lim tizimi xalqaro standartlarga yaqinlashadi. Kelajakda aynan shu yondashuvlar asosida ta’lim olgan yoshlar mamlakatning ilmiy va texnologik taraqqiyotida yetakchi o‘rin egallaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026 yillarda Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. 2022 yil 28 yanvar, PF– 60-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O‘quv-tarbiya jarayoniga innovatsion va raqamli texnologiyalarni joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. Toshkent, 2021 y.
3. Mamatov R. SH., Yusupova G. H. “Zamonaviy ta’lim texnologiyalari”. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 225 b.
4. Saidova G. X. “Ta’lim jarayonida innovatsion yondashuvlar”. “Pedagogika va psixologiya” ilmiy-amaliy jurnali. – 2021. – №4.
5. Inoyatova S. M. STEAM-ta’lim: Nazariya va amaliyot. – Toshkent: Ilm ziyo, 2022. – 180 b.
6. UNESCO. Education in a post-COVID world: Nine ideas for public action. – Paris: UNESCO Publishing, 2020. – URL: (<https://unesdoc.unesco.org>)
7. OECD. Trends Shaping Education 2022. – Paris: OECD Publishing, 2022. – URL: (<https://www.oecd.org/education/>)
8. Салима Рахматова Биология фан ўқитувчиларнинг инновацион фаолиятга методик тайёргарлигини таъминлашнинг айрим масалалари // Academic research in educational sciences. 2021. №11. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/biologiya-fan-ituvchilarning-innovatsionfaoliyatga-metodik-tayyorgarligini-taminlashning-ayrim-masalalari>
9. Togaymuradovna, R. S. "The Role of Immersive Technologies in Improving Professional-Methodical Training of Biology Teachers." Texas Journal of Multidisciplinary Studies 28 (2024): 1-3.
10. S.T. Raxmatova, N.M.Choriyeva Bo‘lajak maktab biologiya o‘qituvchilarining raqamli ta’lim muhitida darslarini mazmunli tashkil etish yo‘llari // Inter education & global study. 2024. №10. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/bo-lajak-maktab-biologiya-o-qituvchilariningraqamli-ta-lim-muhitida-darslarini-mazmunli-tashkil-etish-yo-llari>

TABIY FANLARNI O’QITISHDA KICHIK TAJRIBALARDAN FOYDALANISH ORQALI O’QUVCHILARDA TADQIQOTCHILIK KO’NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH.

Axunjanova Shirmonoy Isroiljonovna

*Farg‘ona viloyati pedagogik mahorat markazi fizika va
astronomiya fani metodisti, mustaqil izlanuvchi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada tabiiy fanlar (biologiya, kimyo, fizika)ni kichik amaliy tajribalar yordamida o‘tkazish orqali o‘quv jarayonini samarali tashkil etish haqida so‘z boradi. O‘quvchilarda mavzuni chuqur anglash, mustaqil fikrlash ko‘nikmasini shakllantirishga yordam beruvchi tadqiqot - tajriba-asosidagi o‘qitish orqali o‘quvchilar nazariy bilimni real hayotiy jarayonlarda qo‘llay olishlari mumkin. Kichik tajribalar orqali darslarni interaktiv, qiziqarli tashkillash mumkin va shu bilan birga o‘quvchilarni fanga bo‘lgan motivatsiyasini oshirishga yordam beradi, bu esa o‘z navbatida tabiiy fanlarni o‘qitish samaradorligini ta‘minlaydi. Ushbu maqolada tabiiy fanlarni o‘qitishda foydalansa bo‘ladigan kichik tajriba loyiha namunalari berilgan.

Kalit so‘zlar: tabiiy fanlar, kichik tajriba, interaktiv, tadqiqot, issiqlik o‘tkazuvchanlik, bosim, o‘rtacha tezlik

Аннотация: В данной статье рассматривается эффективная организация учебного процесса по естественным наукам (биологии, химии, физике) посредством небольших практических экспериментов. Благодаря исследовательскому подходу, который способствует развитию у учащихся глубокого понимания предмета и навыков самостоятельного мышления, они могут применять теоретические знания в реальной жизни. Небольшие эксперименты делают уроки интерактивными и интересными, а также способствуют повышению мотивации учащихся к изучению естественных наук, что, в свою очередь, обеспечивает эффективность преподавания естественных наук. В данной статье приведены примеры небольших экспериментальных проектов, которые могут быть использованы в преподавании естественных наук.

Ключевые слова: естественные науки, малый эксперимент, интерактивный, исследование, теплопередача, давление, средняя скорость

Abstract. This article examines the effective organization of the educational process in natural sciences (biology, chemistry, physics) through small practical experiments. Through an inquiry-based approach that helps students develop a deep understanding of the subject matter and independent thinking skills, they can apply theoretical knowledge to real-life situations. Small experiments make lessons interactive and interesting, and also help increase students' motivation to learn science, which in turn ensures effective science teaching. This article provides examples of small experimental projects that can be used in science teaching.

Keywords: science, small experiment, interactive, research, heat transfer, pressure, average speed

Uzluksiz ta’lim tizimida o‘quvchilarga bilim berishda zamonaviy pedagogik innovasion usullarining joriy etish mamlakat iqtisodiyoti dunyoning taraqqiy etgan mamlakatlari qatoriga kirishiga zamin yaratadi. Buning uchun zamon talablariga ko‘ra, o‘quvchilarda tabiiy- ilmiy

savodxonlikni shakllantirishda fanni fundamental, nazariy hamda eksperimental fan sifatida yondashish Tabiiy fanlarni o‘qitishda jonli va jonsiz tabiatda ro‘y berayotgan hodisa va jarayonlarning yuzaga kelish sabablari va ularning o‘zaro bog‘liqligi, tabiatdagi rivojlanish bosqichlar, jumladan, tirik organizmlarning rivojlanish evolyutsiyasi, zamonaviy texnika va texnologiyaning tabiiy ilmiy asoslari, tabiat va jamiyatning o‘zaro aloqadorligi va ta’siri, tabiiy resurslardan tejamkorlik bilan foydalanishning ilmiy asoslari, sog‘lom turmush tarzining ahamiyati haqida bilishga yordam beradi. O‘quvchida paydo bo‘lgan ichki rag‘batlantirish unda tabiiy fanlarni o‘zlashtirishga bo‘lgan qiziqishi orqali tabiiy va ijtimoiy muhit holatini tushunib borishi, atrof-muhit va insoniyat muammolarini anglashiga, ularning yechimini topishda qarorlarni qabul qila olishida muhim o‘rin tutadi. O‘quvchilarning tabiiy-ilmiy savodxonlikni shakllantirishda ularning tanqidiy fikrlashi, o‘z fikrini erkin bayon eta olishiga ko‘proq ahamiyat beriladi

Bugungi kunda tabiiy fanlar (biologiya, kimyo, fizika, geografiya)ni o‘qitishda faqat nazariy natijalarga asoslangan darslar o‘quvchilarning mavzuni chuqur anglashni kafolatlamaydi. Shunga ko‘ra, ta’limda interaktiv va amaliy usullarni joriy etish zaruriyati kundan-kunga oshib borayotgan jarayondir. Murakkab laboratoriya jihozlari talab qilmaydigan oddiy, qulay va mavjud sharoitda bajariladigan – tajribalar o‘quvchilarga jihozlar bilan ishlash, balki ularni “sezish”, “tajriba qilish”, “kuzatish” ko‘nikmalarini shakllanishiga yordam beradi.

Shu sabali, tabiiy fan darslarida kichik tajriba va amaliy mashg‘ulotlarni tizimli qo‘llash tavsiya etiladi. Maqsad – oddiy va qulay asboblarda yordamida tabiiy fanlar darslarini interaktiv, mazmunli va amaliy qilish orqali o‘quvchilarni fanlarga bo‘lgan motivatsiyasini oshirish, tanqidiy fikrlash, tahlil qilish, qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish hamda o‘quvchilarimizni olimlarday fikrlashga o‘rgatishdan iborat. Hozirgi kunda amaliyotdagi yangi zamonaviy maktab darsliklari innovasion yondashuvni talab etadi etadi.

Tadqiqot va loyiha usullari o‘zlashtirish darajasining eng yuqori cho‘qqisi hisoblanadi. Bu usul bilan dars o‘tilganda o‘quvchilar olgan bilimlari asosida hali o‘rganilmagan kichik bir masala ustida yakka yoki birgalashib izlanish olib borishadi, muammo yechimiga doir keltirilgan taxminni izlab topilgan dalillar asosida to‘g‘ri yoki noto‘g‘riligini tekshirishadi va isbotlashadi.

Usulning bosqichlari:

darsda hammaga qiziqish uyg‘otadigan biror ekologik muammo yoki u haqidagi muammo yechimini qo‘yish;

uni o‘rganish, tadqiq qilish uchun ma’lumotlar to‘plash;

muammo yoki masalaning yechishga oid taxminlar, bashoratlar qilish;

har bir bashoratning qanchalik to‘g‘riligini to‘plangan ma’lumotlar asosida tahlil qilish va isbotlash;

xulosa chiqarish;

sinf oldida taqdimot qilish.

Kichik tajribalar o‘quvchilarga olgan nazariy bilimlarini real hayot, real jarayonlar bilan bog‘lashga yordam beradi Tajriba-asosidagi o‘qitish o‘quvchilariga “gipoteza yuritish - tajribani rejalashtirish – tahlil qilish - ishlab chiqarish” kabi ilmiy metodologik jarayonlarda ishlash ko‘nikmasi beradi. Bu esa ularning mustaqil izlanish va ilmiy tafakkurga tayyorlaydi. Tajribalar o‘quvchilarga “xatoliklar, noto‘g‘ri o‘lchovlar, xavfsizlik” bilan ishlashni ham o‘rgatadi

Kichik tajribalar asosida tashkil etilgan darslar - passiv tinglashdan farqli ravishda o‘quvchidan faollikni talab qiladi, bu esa o‘quvchining darsga bo‘lgan e’tiborini orttiradi Tadqiqot

ko‘rinishidagi, tajriba-asosidagi mashg‘ulotlarda ishtirok etgan o‘quvchilarni fanlarga bo‘lgan munosabatni mustahkamlaydi.

Ko‘plab tajribalar - kichik guruhlarda ishlash imkonini yaratadi, bu esa o‘quvchilarga birgalikda ishlash, fikrlarni bo‘lishish va jamoada ishlashda, mas’uliyatli bo‘lish yordam beradi. Bunday muloqot sharoiti o‘quvchilarning kommunikativlik, mas’uliyat va ijtimoiy tajriba ortishiga yordam beradi.

Kichik tajribalar - murakkab laboratoriya jihozlarini talab qilmaydigan oddiy va arzon materiallar yordamida tashkil etilishi mumkin.

Endi Fizika fanidan 7-sinflar uchun kichik tajriba loyihalarini taklif etamiz.

1) Turli materiallarning issiqlik o‘tkazuvchanligini tajribada aniqlash

Maqsad:

Materiallarning issiqlikni turlicha o‘tkazishini tajribada aniqlash.

Muammo:

Nima uchun qoshiqni qaynayotgan choyga solganda metall tutqich qizib ketadi, yog‘ochniki esa yo‘q?

Gipoteza:

Metall – issiqlikni eng yaxshi o‘tkazadi.

Plastik va yog‘och – yomon o‘tkazadi.

Kerakli materiallar:

Metall, yog‘och, plastik tayoqchalar

Sham yoki qaynoq suv

Mum yoki kichik qog‘oz bo‘laklari

Eshik yelimlari

Tajriba tartibi:

1. Har bir tayoqchani uchiga mum yoki qog‘ozni yoping.
2. Uchlarini bir xil masofada olovga yaqinlashtiring yoki qaynoq suvga botiring.
3. Qaysi tayoqchadagi mum tezroq erishini kuzating.
4. Natijalarni jadvalga yozing.

Kutilgan natija:

1-o‘rin: Metall (eng tez eriydi)

2-o‘rin: Plastik

3-o‘rin: Yog‘och (eng sekin)

Xulosa:

Issiqlik o‘tkazuvchanligi koeffitsienti metallarda yuqori. Shuning uchun uy jihozlarida issiq bilan ishlovchi qismlarda metall, tutqichlarda esa yog‘och/plastik qo‘llanadi

2) Turli sirtlarda harakatlanayotgan jismning o‘rtacha tezligini aniqlash va taqqoslash

Maqsad:

Har xil turdagi sirtlar (silliq pol, gilam, qum, asfalt, yog‘och taxta) jismning o‘rtacha tezligiga qanday ta’sir qilishini aniqlash.

Muammo:

Nima uchun bir xil kuch bilan surilgan jism har xil sirtlarda turli tezlikda harakat qiladi?

Gipoteza:

Sirt qanchalik g‘adir-budir bo‘lsa, qarshilik katta bo‘ladi va jismning tezligi kichrayadi.

Kerakli jihozlar:

O‘yinchoq mashina yoki kichik arava

Ruletka (3–5 m)

Sekundomer

Notbuk yoki daftar (jadval uchun)

Tajriba bajarish tartibi:

1. 3 metr masofani belgilang.

2. Mashinani bir xil kuch bilan har xil sirtlarda yo‘lga qo‘ying.

3. Har safar vaqtni o‘lchang.

4. Tezlikni hisoblang:

Sirt turi Masofa (m) Vaqt (s) O‘rtacha tezlik (m/s)

6. Grafik chizing: “Sirt turi – tezlik”.

Xulosa:

Eng silliq sirt – eng katta tezlik.

G‘adir-budir/gilam – kichik tezlik.

Bu sirtning ishqalanish koeffitsientiga bog‘liq.

Qo‘shimcha savollar:

Nima uchun mashina asfalt yo‘lda tezroq yuradi?

Ishqalanish kuchini kamaytirishning qanday usullari bor?

3) Atmosfera bosimining mavjudligini oddiy tajribalar bilan isbotlash

Maqsad:

3) Atmosfera bosimi turli holatlarda jismlarga qanday ta’sir qilishini ko‘rsatish.

Gipoteza:

Agar atmosfera bosimi bo‘lmasa, kundalik hayotdagi ko‘plab jarayonlar sodir bo‘lmas edi.

Kerakli jihozlar:

Suvga to‘lgan stakan

Qalin qog‘oz

Sham + bankacha

Bo‘sh plastik idish (5 litr)

Issiq suv

3 ta asosiy tajriba:

1-tajriba: Stakanni qog‘oz bilan yopib ag‘darish

Bajarish tartibi:

1. Stakanni to‘liq suv bilan to‘ldiring.

2. Ustiga qog‘oz qo‘ying.

3. Stakanni ag‘darib, qo‘lingizni qo‘ying.

4. Qog‘oz tushmaydi — atmosfera bosimi suvni ushlab turadi.

Izoh:

Pastdan atmosfera bosimi ko‘tarilish kuchi beradi.

2-tajriba: Bo‘sh plastik idishni ezish

Bajarish tartibi:

1. Idishga issiq suv quyding, 2 daqiqa kuting va suvni to‘kib tashlang.

2. Qopqog‘ini mahkam yoping.

3. Soviganda idish o‘zi ezilib qoladi.

Izoh:

Issiqlik ta’sirida ichki bosim pasayadi, tashqi atmosfera bosimi idishni siqadi.

3-tajriba: Bankadagi sham tajribasi

Bajarish tartibi:

1. Shamni yoqing.
2. Boshidan bankani qo‘ying.
3. Sham o‘chadi — ichki bosim kamayadi.
4. Suv bankaga tortiladi.

Xulosa:

Atmosfera bosimi kundalik hayotda: ichimliklarni ichish, shamollab bo‘shagan idish, barometr ishlashi, samolyot parvozi kabi jarayonlarda katta rol o‘ynaydi.

Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mumkinki, kichik tajribalar tabiiy fanlarni o‘qitish samaradorligini oshirishga yordam beradi va o‘quvchilarda kuzatish, tajriba o‘tkazish, ma’lumotlarni yig‘ish, tahlil qilish, qarorlar qabul qilish, xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish orqali tadqiqotchilik ko‘nikmasini shakllantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Davlatova G. Tabiiy fanlarni o‘qitish metodikasini ta’minlash. — “PEDAGOGS” jurnali, 2025 yil.
2. Umbarova N. Boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni o‘qitish metodikasi. - "Umumjahon ilmiy tadqiqotlar jurnali", jild. 3, № 3, 2025 yil.
3. G‘aniyeva G. Islom qizi. Boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni o‘qitishda mediata’limdan yuklash metodikasi. - "Universal fanlar bo‘yicha ta’lim tadqiqotlari (ERUS)", 2024 yil
4. Xamidova ZR tabiiy fanlarni o‘qitishda STEAM ta’lim texnologiyasidan uzatishning mazmuni, usullar va ishlab chiqarish. — “Pedagogik usullar va 2 qarorlari” jurnali, 0024.
5. Umarova Sh. S. Boshlang‘ich sinflarda tabiiy fan o‘qitish metodikasi. — “Ta’lim innovatsiyasi va integratsiyasi”, 42(3), 2025 y.
6. Qurbonova D. Tabiiy fanlarni o‘qitishda o‘quvchilarda ilmiy dunyoqarashni kuzatish. — “Scientific-JL” jurnali, 2025.
7. Rahmatullayeva SS Boshlang‘ich ta’limda tabiiy fanlarni o‘qitish metodikasi va uni ta’minlash. — “TADQIQOTLAR.UZ”, 2024 yil.

MATEMATIKA CHUQURLASHTIRIB O‘QITILADIGAN SINFLARDA TRIGONOMETRIK TENGLAMALARNI O‘RGATISH

M.K. Mamadjanova

Andijon davlat universiteti Amaliy matematika kafedrasida dotsenti

Sh. Sh. Mamadjonov

Andijon davlat universiteti amaliy matematika yo‘nalishi 4-kurs talabasi

B.I. Karimova

Andijon davlat universiteti amaliy matematika yo‘nalishi 4-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada matematika fanini chuqurlashtirib o‘rgatiladigan sinflarda trigonometrik tenglamalarni o‘rgatish hamda ularning tadbirlari haqida yoritilgan

Kalit so‘zlar: trigonometriya, trigonometrik tenglamalar, o‘zgaruvchini almashtirish usuli, ko‘paytuvchilarga ajratish usuli, tenglamaning yechimi.

Аннотация: В данной статье рассмотрены о преподавании тригонометрических уравнений в классах с углубленным изучением математики, а также об их применении

Ключевые слова: тригонометрия, тригонометрические уравнения, метод подстановки переменной, метод деления на множители, решение уравнения.

Annotation: this article covers the teaching of trigonometric equations in classes taught by deepening mathematics, as well as their application

Keywords: trigonometry, trigonometric equations, variable substitution method, factorization method, solution of equation.

Prezidentimizning 2022 yil 14 apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi huzuridagi Ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalari agentligi tizimidagi ixtisoslashtirilgan maktablar tarmog‘ini kengaytirish to‘g‘risida”gi PF-106 son farmonidagi “...o‘quvchilarning qiziqishlaridan kelib chiqqan holda, asosiy o‘quv dasturlari bilan birgalikda sinfdan tashqari kasbga yo‘naltirilgan amaliy mashg‘ulotlar o‘tkazilishini yo‘lga qo‘ysin” vazifalarni amalga oshirish uchun fan o‘qituvchilaridan yuksak mahorat va fanga bo‘lgan qiziqishida amaliy, kasbiy ko‘nikmalarini ko‘rsata bilishi kerak.

Bugungi kunda respublikamizdagi ixtisoslashgan maktablar asosan aniq va tabiiy fanlar chuqurlashtirilib o‘qitiladigan bo‘lib, bu yerda faoliyat yurutuvchi pedagog hodimlar o‘quvchilarga ta’lim va tarbiya jarayonlariga vatanparvarlik ruhi, milliy g‘urur va iftixor, o‘z xalqiga muhabbat va sadoqat, O‘zbekiston tarixi, ilmiy-ijodiy hamda ma’naviy-ma’rifiy merosga hurmat, o‘zlikni anglash, mehnatsevarlik va mas’uliyatlik, qat’iyat va shijoatlilik g‘oyalari singdirilishiga alohida e’tibor qaratishadi.

Ixtisoslashtirilgan maktablarda matematika fanini o‘qitishda fanning tatbiqiy ahamiyatini ko‘rsatish, o‘quvchilarni fanga bo‘lgan qiziqishini yanada orttiradi. Ayniqsa, ixtisoslashtirilgan maktablarda matematika chuqur o‘qitilib, olimpiada va ilmiy loyihalarga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablari hamda akademik litseylar o‘quv materiallarining asosiy mazmunida trigonometriyaga bag‘ishlangan bo‘lib, uni o‘zlashtirish uchun o‘quvchilar trigonometriya bilan bog‘liq bo‘lan barcha tushunchalarni bilishlari kerak. Trigonometriya

(yunonchadan "trigon" - uchburchak, "metrezis" - o'lchash so'zlaridan olingan bo'lib, o'zbek tiliga "uchburchaklarni o'chash" deya tarjima qilinadi) - matematikaning asosiy bo'limlaridan biri hisoblanib, uchburchak tomonlari va burchaklari orasidagi bog'lanishlar, trigonometrik funksiyalarning xossalari va ular o'rtasidagi bog'lanishlarni o'rganadi.

Biz quyida matematika chuqurlashtirib o'qitiladigan sinflarda trigonometrik tenglamalarning ba'zi turlarini yechish usullarini ko'rdik.

Tenglamalarni yechishning asosiy usullari. Trigonometrik tenglama noma'lum argumentning trigonometrik funksiyalariga nisbatan

$R(z) = a_0 z^n + a_1 z^{n-1} + \dots + a_{n-1} z + a_n$ (1) ko'rinishdagi algebraik tenglamaga keltirilishi mumkin, bunda z orqali $\sin \lambda x$, $\cos \lambda x$, $tg \lambda x$, $ctg \lambda x$ funksiyalardan biri ifodalangan. Algebraik tenglama kabi (1) trigonometrik tenglamalarni yechishda yangi noma'lum kiritish, ko'paytuvchilarga ajratish va hokazo usullar qo'llaniladi. Jarayon eng sodda trigonometrik tenglamalardan birini yechishgacha boradi. Trigonometrik tenglamalarni yechishda asosan quyidagi hollar uchraydi:

1) $R(f(x)) = 0$ tenglamada R trigonometrik funksiya belgisi ostida x ga bog'liq bo'lgan $f(x)$ ifoda turibdi. $f(x) = z$ almashtirish orqali tenglama eng sodda $R(z) = 0$ trigonometrik tenglamalardan biriga keltirilishi mumkin. Uning $z = z_i$ ildizlari birma-bir $f(x) = z$ ga qo'yiladi va x ning qiymatlari topiladi.

1-misol. $\sin(10x + \frac{\pi}{8}) = \frac{\sqrt{3}}{2}$ tenglamani yechamiz.

Yechish. Misolimizda $f(x) = 10x + \frac{\pi}{8}$. Tenglamaga $10x + \frac{\pi}{8} = z$ almashtirish kiritsak, $\sin z = \frac{\sqrt{3}}{2}$ tenglama hosil bo'ladi. Uning yechimi: $z = (-1)^k \frac{\pi}{3} + \pi k$, $k \in Z$. Bu $10x + \frac{\pi}{8} = z$ ga qo'yiladi va javob topiladi:

$$x = \frac{1}{10} \left(-\frac{\pi}{8} + (-1)^k \frac{\pi}{3} + \pi k \right), \quad k \in Z.$$

2) $f(R(x)) = 0$ tenglamada R trigonometrik funksiya boshqa f funksiya belgisi ostida turadi. $R(x) = z$ almashtirish masalani $f(z) = 0$ tenglamani yechishga keltiradi. Bu tenglamaning $z_1, z_2, \dots$ ildizlari bo'yicha $R(x) = z_1$, $R(x) = z_2, \dots$ tenglamalar majmuasini hosil qilamiz. Uni yechish bilan masala hal qilinadi.

2-misol. $\sin^2 x + 3 \sin x + 1,25 = 0$ tenglamani yechamiz.

Yechish. $\sin x = z$ almashtirish natijasida $z^2 + 3z + 1,25 = 0$ kvadrat tenglama hosil bo'ladi. Uning ildizlari $z_1 = -5$, $z_2 = -1$. $\sin x = -5$ tenglama yechimga ega emas. $\sin x = -1$ tenglama $x = -90^\circ + 360^\circ k$, $k \in Z$ yechimlarga ega.

3) Ba'zan berilgan tenglamani ko'paytuvchilarga ajratish usulidan trigonometrik funksiyalar yig'indisini ko'paytma ko'rinishiga keltirishda foydalaniladi.

3-misol. $2 \cos x - 2 \sin 2x - 2\sqrt{2} \sin x + \sqrt{2} = 0$ tenglamani yechamiz. Yechish. $\sin 2x = 2 \sin x \cos x$ almashtirish tenglamani

$$2 \cos x - 4 \sin x \cos x - 2\sqrt{2} \sin x + \sqrt{2} = 0$$

ko'rinishga keltiradi. Uning chap qismini ko'paytuvchilarga ajratamiz:

$$2 \cos x (1 - 2 \sin x) + \sqrt{2} (1 - 2 \sin x) = 0,$$

$$(1 - 2 \sin x)(2 \cos x + \sqrt{2}) = 0,$$

bundan:

$$\begin{cases} 1 - 2 \sin x = 0 \\ 2 \cos x + \sqrt{2} = 0, \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} \sin x = 0.5, \\ \cos x = -\frac{\sqrt{2}}{2}. \end{cases}$$

Javob. $\{(-1)^k 30^\circ + 180^\circ k, k \in \mathbb{Z}\} \cup \{\pm 135^\circ + 360^\circ k, k \in \mathbb{Z}\}.$

Yuqorodagi misollardan shuni ko‘rishimiz mumkinki, trigonometrik tenglamalarning soddalari asosan umumiy o‘rta ta’lim maktablarida uchrasa, matematikaga chuqurlashtirib o‘qitiladigan sinflarda esa qandaydir almashtirishlar bajarib, keyin yechiladigan tenglamalar ko‘riladi. Yuqoridagi misollarda asosan trigonometrik tenglamalarni yechishning ikki usuli haqida ko‘rdik. Ulardan birinchisi, **Ko‘paytuvchilarga ajratish usulini** qo‘llab trigonometrik tenglamalarni yechishda, berilgan tenglama, tenglamalar birlashmasiga keltirilib, birlashmaning har bir tenglamasi yechilib, yechimlar to‘plamlari birlashtirilib, berilgan tenglama yechimlari aniqlansa, ikkinchisida esa, **trigonometrik tenglamalarni yangi o‘zgaruvchi kiritish usulini** qo‘llab yechishda tenglamada ishtirok etayotgan funksiyalardan qaysi birini yangi o‘zgaruvchi bilan belgilash muhimdir. Chunki o‘zgaruvchilarni tanlashga bo‘g‘liq ravishta ratsional yoki irratsional tenglamalar hosil qilinib yechiladi.

Xulosa qilib aytganda, chuqurlashtirilgan sinflarga trigonometriyaning qo‘llanilish sohalarini ham aytib o‘tish o‘quvchilarga yanada fanga bo‘lgan qiziqishlariga turtki beradi. Misol uchun, trigonometriya musiqa nazariyasi va ishlab chiqarishda ham muhim ahamiyatga ega. Ovoz to‘lqinlari sinus va kosinus funksiyalari bilan vizual ravishda ifodalanishi mumkin bo‘lgan takrorlanuvchi to‘lqin naqshida harakat qiladi. Sinus egri chizig‘i bitta notani ifodalashi mumkin va akkordni modellashtirish uchun ko‘plab sinus egri chiziqlar birgalikda ishlatilishi mumkin. Musiqaning grafik tasviri kompyuterlarga tovushlarni yaratish va tushunish imkonini beradi. Shuningdek, u ovoz muhandislariga kerakli tovush effektlarini olish uchun ovoz to‘lqinlarini ko‘rish, ovoz balandligi, balandligi va boshqa omillarni o‘zgartirish imkonini beradi. Sportning barcha sohalarida ham trigonometriya elementlari uchraydi, misol uchun futbol to‘pini qancha burchak ostida tepsa, to‘g‘ri darvozaga kirishini bilish mumkin va hokazo.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 14 apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi huzuridagi Ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalari agentligi tizimidagi ixtisoslashtirilgan maktablar tarmog‘ini kengaytirish to‘g‘risida” gi PF106-son farmoni.
2. Matematika fanidan o‘quv dasturlari. O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi vazirining 2017 yil 3 iyundagi 190- sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan.
3. Algebra va matematik analiz asoslari: . Akademik litseylar uchun darslik / A.U. Abduxamedov, H.A. Nasimov, U.M. Nosirov, J.X. Husanov [H. A. Nasimovning umumiy taxriri ostida]; 9-nashri.-T.:”O‘qituvchi” NMIU, 2010. Q. II -400 b.
4. Alimov Sh.A. Algebra. Umumiy o‘rta talim maktablarining 9-sinfi uchun darslik / Sh.A.Alimov, A.R.Xalmuxamedov, M.A.Mirzaahmedov. – 3-nashri. – T.: “O‘qituvchi” NMIU, 2014. – 240 b.

STEAM YONDASHUVINING BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI VA DOLZARBLIGI

Rashidova Sanobar Zokirovna

*A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat
milliy instituti bosh mutaxassisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada XXI asr ta’lim jarayonida STEAM yondashuvining dolzarbligi, uning o’quvchilarda kreativ va tanqidiy fikrlash, muammoni hal qilish, ilmiy-tadqiqot olib borish kabi kompetensiyalarni shakllantirishdagi o’rni yoritilgan. Shuningdek, sun’iy intellekt, modellashtirish, amaliy loyihalash, fanlararo integratsiya kabi zamonaviy pedagogik texnologiyalarning ahamiyati ko’rsatib beriladi. STEAM yondashuvi asosidagi darslarining o’quvchilarda ijodkorlik, algoritmik fikrlash, loyiha asosida ishlash, mas’uliyat va jamoaviy faoliyat ko’nikmalarini shakllantirishga qo’shadigan hissassi keltirilgan.

Kalit so’zlar. STEAM texnologiyasi, an’anaviy ta’lim, tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik, dizayn, matematika, nostandart fikrlash, fanlar integratsiyasi, hayotiy ko’nikmalar

Abstract. This article highlights the relevance of the STEAM approach in the 21st century education process, its role in the formation of competencies such as creative and critical thinking, problem solving, and scientific research in students. It also highlights the importance of modern pedagogical technologies such as artificial intelligence, modeling, applied design, and interdisciplinary integration. The contribution of STEAM-based lessons to the formation of creativity, algorithmic thinking, project-based work, responsibility, and teamwork skills in students is presented.

Keywords. STEAM technology, traditional education, natural sciences, technology, engineering, design, mathematics, non-standard thinking, integration of sciences, life skills

XXI asrda ta’lim jarayoniga ilg’or pedagogik texnologiyalarni joriy etish, o’quvchilarning kreativ, tanqidiy fikrlash va muammoni hal qilish ko’nikmalarini rivojlantirish global ta’lim siyosatining ustuvor yo’nalishlaridan biriga aylandi. Xususan, AQSh Milliy Muhandislik Akademiyasi, Milliy Fanlar Akademiyasi, Avstriya, Buyuk Britaniya, Germaniya, Italiya va Fransiya kabi davlatlarda STEM/STEAM ta’limini rivojlantirish, fanlararo integratsiya asosida o’qitish va zamonaviy ta’lim standartlarini yaratish bo’yicha keng ko’lamli tadqiqot va amaliy ishlar olib borilmoqda. MASCIL, INSTEM, Mind the Gap, ER4STEM kabi xalqaro loyihalar STEM ta’limining ilmiy asoslarini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Dunyo miqyosida ilmiy bilimlarning tez yangilanishi va texnologik taraqqiyot sharoitida tabiiy fanlarni o’qitishda **integrativ yondashuv, muammoli ta’lim, amaliy loyihalash, modellashtirish, digital vositalardan foydalanish** kabi zamonaviy yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shuningdek, sun’iy intellektidan foydalanish, o’quvchilarning emotsional intellektini rivojlantirish, o’quvchilar savodxonligini xalqaro dasturlar (TIMSS, PISA, PIRLS) talablari asosida baholashga moslashtirilgan pedagogik texnologiyalar yaratish bo’yicha izchil ilmiy tadqiqotlar, ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

STEAM yondashuvini joriy etishdan ko’zlangan maqsad nima?

Maqsad– o’quvchi yoshlarning tabiiy qiziqishlarini maktab davridanoq aniqlash, ularning iqtidor va ijodkorlik salohiyatini ro’yobga chiqarish, yangicha, kreativ g’oyalarni hayotga tatbiq eta oladigan ilmiy izlanishga moyil, yangilik yaratishga qodir shaxslarni tarbiyalashdan iborat.

Shu boisdan ta’limning zamonaviy modeliga o’tish jarayonida pedagoglarni qayta tayyorlash, ularning kasbiy kompetensiyalarini yangilash masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi. Kelajak texnologiyalari rivojiga yo’naltirilgan ushbu tizimda o’quvchilarni tarbiyalovchi o’qituvchining o’zi ham texnologiyalar istiqbolini to’g’ri belgilay olishi, mavjud to’siqlarni yenga bilishi, imkoniyatlardan samarali foydalanishi hamda o’quvchilarning dunyoqarashini kengaytirishga xizmat qilishi zarur.

STEAM yondashuvi o’quvchilarda ilhom uyg’otadi: ular tadqiqotchi, izlanish olib boruvchi olim sifatida tajribalar o’tkazadi, texnologiyalar imkoniyatlarini o’rganadi, muhandis sifatida loyihalar yaratadi, ijodkor kabi tasavvurini ishga soladi, matematik olimlar kabi fikrlaydi va albatta bolalarga xos shijoat bilan o’rganishga intiladi. STEAM – o’quvchining intellektual salohiyatini ilmiy-texnik ijodkorlikka jalb etgan holda uni har tomonlama rivojlantiradigan samarali ta’lim modeli sanaladi. Ushbu yondashuv o’quvchilarda aniq va tabiiy fanlarga bo’lgan qiziqishni oshiruvchi, o’zaro integratsiyalashgan o’quv dasturiga tayangan holda amalga oshiriladi.

STEAM yondashuvi tabiiy va iqtisodiy fanlar yo’nalishida o’quvchilarning o’zlashtirgan bilim, ko’nikma va malakalarini real hayot bilan bog’lash jarayonida yordam beradi; dars va sinfdan tashqari mashg’ulotlarda o’quv-tadqiqot ishlarini olib borish, tajribalar bajarish, loyiha faoliyatida ishtirok etish orqali ijodkorlikni rivojlantirish, innovatsion fikrlashni shakllantirish uchun keng imkoniyat yaratadi. Bu yondashuv o’quvchilarda yangilik yaratishga bo’lgan tabiiy qiziqishni kuchaytiradi, ularda mustaqil izlanish va amaliy yechim topish malakasini shakllantiradi.

STEAM yondashuvi kundalik hayotimizning ajralmas qismi bo’lib, bugungi kun va yaqin kelajakda uchraydigan murakkab jarayonlar va global muammolarni anglashga yordam beradi. U biz yashab turgan olamning go’zalligi, uyg’unligi va qudratini kashf etishga, uni chuqurroq idrok etishga xizmat qiladi.

STEAM yondashuvi an’anaviy ta’limdan farqli ravishda bilimlarni alohida emas, o’zaro mutanosib holda olib borishni ta’minlab beradi. O’quvchi o’zida nostandart fikrlash, muammoga bir nechta yechim topish va ijodkorlik ko’nikmalarini shakllantiradi va bu uning kelajakdagi faoliyatida muvaffaqiyat qozonishlariga yordam beradigan muhim hayotiy ko’nikmalarni ham rivojlantiradi³.

Maktabda STEAM va robototexnika darslari fanlararo integratsiyani ta’minlagan holda, o’zaro uyg’unlikda olib borilishi maqsadga muvofiq. Texnologiyalar rivojlanib borayotgan hozirgi davrda robototexnika istiqbolli sohalardan biri hisoblanadi. Robototexnika darslari orqali o’quvchilar yangi bilim va ko’nikmalarga ega bo’ladilar hamda **zamonaviy kasblarga** qiziqishlari ortadi. Bundan tashqari amaliy mashg’ulot, to’garak jarayonlarida ham bu yondashuvdan oqilona foydalanilsa, o’quvchilarda muammo yechish, algoritmik fikrlash, jamoada ishlash, loyiha asosida faoliyat yuritish kabi XXI asr kompetensiyalari shakllanadi. Robotlarni yaratish, dasturlash va sinovdan o’tkazish jarayoni ularni ijodkorlikka, mantiqiy tahlilga, qat’iylilik va mas’uliyatga o’rgatadi. Natijada o’quvchi nafaqat texnik ko’nikmalarga, balki real hayot muammolarini yechish uchun zarur bo’lgan keng qamrovli bilim va malakalarga ega bo’ladi.

Xulosa o’rnida shuni ta’kidlash joizki, bugungi ta’lim jarayonida biz yoshlarga shunchaki bilim berish bilan cheklanib qolmasdan, ularda ilmiy izlanish, amaliy tajriba, texnologik tafakkur va ijodiy yondashuvni uyg’otishimiz zarur. Shunday ta’lim muhiti yaratilishi kerakki, o’quvchilar

olimlar kabi tajribalar o‘tkaza olsinlar, texnologlar singari modellar yaratib sinovdan o‘tkazsinlar, muhandislar kabi konstruksiyalar loyihalashtirsinlar, rassomlar kabi tasavvurni ishga solib ijod qilsinlar, matematiklar kabi tahliliy fikrlasinlar va albatta bolalarga xos quvonch bilan o‘rganish jarayonidan zavqlansinlar.

Demak, ta’limni takomillashtirishning asosiy yo‘nalishi — o‘quvchini faol fikrlovchi, yaratishga intiluvchi va hayotiy muammolarga yechim topa oladigan shaxs sifatida shakllantirishdir. Ana shundagina bugungi o‘quvchi — ertangi innovator, tadqiqotchi va bunyodkor kadrlarga aylanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5712-son Farmoni. <https://lex.uz/docs/-4312785>.
2. Z.B.Sangirova va boshqalar., *Umumta’lim maktablari uchun STEAM ta’limini joriy etish*, Toshkent 2022
3. Rashidova S.Z. O‘quvchilarda hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirishda STEAM yondashuvi ahamiyati //“Aniq va tabiiy fanlarni o‘qitishda zamonaviy yondashuvlar: muammo va yechimlar” xalqaro ilmiy-amaliy anjuman konferensiyasi materiallar to‘plami, (2025-yil 30-may) – T.: Science and Innovation
4. S.Z.Rashidova, S.R.Akbarova. “Tabiiy fanlarni o‘qitishda zamonaviy yondashuvlar” o‘quv qo‘llanma Toshkent 2025
5. Ta’limga STEAM yondashuv tatbiqi “Qamar media” Nashriyoti
TOSHKENT – 2021
6. I.E. Shernazarov, S.R. Akbarova “Xalqaro baholash asoslari” qo‘llanma, Toshkent 2022
7. <https://www.arduino.cc/education/how-steam-education-develops-life-skills> How STEAM Education Develops Life Skills
8. <https://intboard.ua/ru/press-sluzhba/blog-intboard/stem-obrazovanie-spetsifika-i-preimushchestva/> STEM – образование. Специфика и преимущества.

O‘ZBEKISTONDA O‘QUVCHILARNING MATEMATIKAGA QIZIQISHI VA YUTUQLARI

N.A. Karimov

*A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat
milliy instituti yetakchi mutaxassisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada IEA (Ta’limdagi yutuqlarni baholash xalqaro assotsiatsiyasi) tomonidan o‘tkazilgan TIMSS 2023 (Matematika va tabiiy fanlar bo‘yicha xalqaro tadqiqot tendensiyalari) natijalari yoritiladi. Unda butun dunyo, xususan, O‘zbekiston bo‘yicha 4- va 8-sinf o‘quvchilarining matematikani o‘rganishni qanchalik yoqtirishi va buning TIMSS tadqiqoti matematika baholash yo‘nalishidagi natijalari bilan qanday bog‘liqligi ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: Ta’limdagi yutuqlarni baholash xalqaro assotsiatsiyasi (IEA), TIMSS tadqiqoti, to‘liq qo‘shilaman, bir oz qo‘shilaman, bir oz qo‘shilmayman yoki umuman qo‘shilmayman, juda yoqtiradiganlar, biroz yoqtiradiganlar va yoqtirmaydiganlar.

Аннотация. В данной статье рассматриваются результаты исследования TIMSS 2023 (Международное исследование тенденций в области преподавания и изучения математики и естественных наук), проведённого Международной ассоциацией по оценке успеваемости в образовании (IEA). В ней освещается, насколько учащиеся 4-х и 8-х классов во всём мире, в частности в Узбекистане, любят изучать математику и как это связано с их результатами по направлению «Математика» в исследовании TIMSS.

Ключевые слова: Международная ассоциация по оценке образовательных достижений (IEA). Исследование TIMSS, полностью согласен, частично согласен, частично не согласен или совсем не согласен; очень нравятся, немного нравятся и не нравятся.

Abstract. This article presents the results of TIMSS 2023 (Trends in International Mathematics and Science Study) conducted by the IEA (International Association for the Evaluation of Educational Achievement). It highlights how much 4th- and 8th-grade students around the world, particularly in Uzbekistan, enjoy learning mathematics and how this is related to their performance in the mathematics assessment domain of the TIMSS study.

Key words: International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA), TIMSS Research, Agree a lot, Agree a little, Disagree a little, Disagree a lot, very much like, somewhat like, do not like.

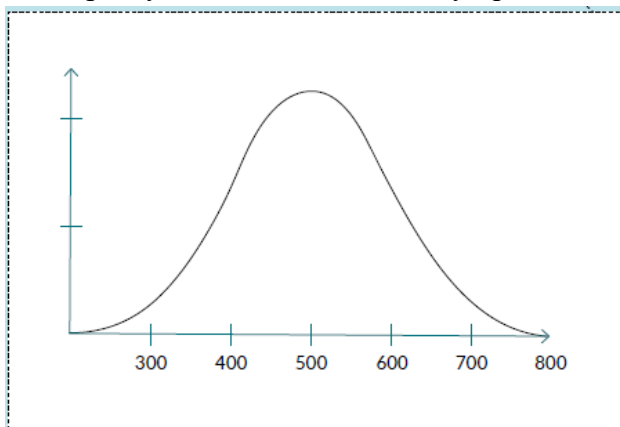
TIMSS dasturi 1995-yildan boshlab o‘tkazib kelinmoqda va 2023-yil uning sakkizinchi sikli hisoblanadi. Unda dunyo miqyosida 4-sinflar taqdiqotlarida **58 ta**, 8-sinflarda esa jami **44 ta** davlat ishtirok etdi. O‘zbekistonda barcha hududlardan tanlab olingan **166 ta** maktabdan jami **8800 nafar** o‘quvchilar (shundan, **4450 nafar** 4-sinf va **4350 nafar** 8-sinf) ishtirok etdi. Shuningdek, mazkur maktablarning **166 nafar** direktorlari hamda **1035 nafar** matematika va tabiiy fanlar bo‘yicha o‘qituvchilar so‘rovnomalarda qatnashgan.

4-sinf o‘quvchilari natijalari: Tadqiqotda qatnashgan o‘zbekistonlik 4-sinf o‘quvchilari matematika yo‘nalishi bo‘yicha qatnashuvchi **58 ta** davlat ichida **443 ball** bilan **50-o‘rinni** egalladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari matematika faniga ijobiy munosabatda bo‘lsalar, bu ularning matematika fanidan oladigan natijalariga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Aynan shu

bosqichda matematikani o‘rganishdan zavqlanish juda muhim, chunki bu kelajakda o‘quvchilarning matematika faniga bo‘lgan doimiy qiziqishini shakllantiradi.

4-sinf o‘quvchilari matematikani o‘rganishni qanchalik yoqtiradilar?

TIMSS tadqiqotining matematikadan baholashi topshiriqlari xalqaro miqyosda kelishilgan va 4-sinf o‘quvchilariga keng o‘qitiladigan matematika mavzulari asosida tuzilgan savollardan iborat. Ushbu mavzular quyidagi yo‘nalishlarni qamrab oladi: sonlar, o‘lchash va geometriya hamda ma’lumotlar bilan ishlash. Baholash topshiriqlari o‘quvchilarning umumiy matematikadan yutuqlari balini shakllantirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Aksariyat mamlakatlarda o‘quvchilarning o‘rtacha natijalari **450–550 ball** oralig‘ida, ayrim mamlakatlarda esa bu ko‘rsatkich **400 balldan** biroz past yoki **600 balldan** biroz yuqori.

1-rasm. O‘quvchilarning matematikani o‘rganishni yoqtirishi shkalasi

O‘quvchilar har bir bayonot bo‘yicha *to‘liq qo‘shilaman, bir oz qo‘shilaman, biroz qo‘shilmayman yoki umuman qo‘shilmayman* deb belgilaydilar. O‘quvchilarning ushbu yetti bayonotga bergan javoblari birlashtirilib, ularning natijalari uch toifaga ajratildi: matematikani *juda yoqtiradiganlar, biroz yoqtiradiganlar va yoqtirmaydiganlar*.

Matematikani o‘rganish haqidagi ushbu bayonotlarga qanchalik qo‘shilasiz?				
	To‘liq qo‘shila- man	Bir oz qo‘shila- man	Bir oz qo‘shil- mayman	Umuman qo‘shil- mayman
1) Men matematikani o‘rganishdan zavqlanaman.	☐	☐	☐	☐
2) Men matematikada ko‘plab qiziqarli narsalarni o‘rganaman.	☐	☐	☐	☐
3) Men matematikani yoqtiraman.	☐	☐	☐	☐
4) Men sonlar bilan bog‘liq har qanday o‘quv mashg‘ulotlarini yoqtiraman.	☐	☐	☐	☐
5) Men matematik masalalarni yechishni yoqtiraman.	☐	☐	☐	☐
6) Men matematika darslarini intiqlik bilan kutaman.	☐	☐	☐	☐
7) Matematika mening eng sevimli fanlarimdan biridir.	☐	☐	☐	☐

2-rasm.

O‘quvchilardan bir nechta bayonotga javob berishlarini so‘rash, faqat bitta savolga javob so‘rashdan ko‘ra, ularning matematika faniga bo‘lgan munosabatini yanada kengroq va ishonchliroq tushunishga yordam beradi. Agar o‘quvchilar matematikani yoqtirishga oid bir nechta bayonotlarga o‘xshash javoblar bersalar, barcha javoblarni birgalikda hisobga olish orqali shakllangan baho ularning matematika o‘rganishga bo‘lgan qarashlarini aniqroq ifodalashiga ko‘proq ishonch hosil qilish mumkin. Xalqaro miqyosda, to‘rtinchi sinf o‘quvchilarining deyarli **80 foizi** matematikani o‘rganishga nisbatan hech bo‘lmaganda qisman ijobiy munosabatda

ekanliklarini bildirganlar. Xalqaro miqyosda **44%**, O‘zbekistonda esa **80 %** o‘quvchilar matematikani o‘rganishni ***juda yoqtirishlarini*** bildirgan. Xalqaro miqyosda **32%**, O‘zbekistonda esa **15 %** o‘quvchilar matematikani ***biroz yoqtirishlarini*** bildirgan. Xalqaro miqyosda **24%**, O‘zbekistonda esa **5%** o‘quvchilar matematikani ***yoqtirmasliklarini*** bildirgan.

TIMSS 2023 tadqiqotida ishtirok etgan deyarli barcha mamlakatlarda, matematikani ko‘proq yoqtirishini bildirgan to‘rtinchi sinf o‘quvchilari o‘rtacha hisobda matematikadan yuqoriroq yutuqlarga erishganlar. Matematikani yoqtirish va matematika fanidagi yutuqlar bir-biriga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Matematikani yoqtirish yuqoriroq natijalarga olib kelishi mumkin. Xuddi shuningdek, matematikada yaxshi o‘qiydigan o‘quvchilar bu fanni ko‘proq yoqtirishi ham mumkin.

8-sinf o‘quvchilari natijalari: Xalqaro hisobot tahlili natijalariga ko‘ra, O‘zbekistondagi 8-sinf o‘quvchilarining matematika yo‘nalishi bo‘yicha o‘rtacha ko‘rsatkichi **421 ball** bo‘lib, qatnashuvchi **44 ta** davlatdan **32-o‘rinni** egallagan. O‘quvchilarning matematika faniga bo‘lgan qiziqishi ko‘pincha umumiy o‘rta ta’limning quyi sinflarida pasaya boshlaydi. O‘quvchilarning matematikani o‘rganishga qiziqishini shakllantirish va uni doimiy ravishda qo‘llab-quvvatlash ularning nafaqat maktab davridagi, balki undan keyingi davrdagi yutuqlariga ham ta’sir ko‘rsatishi mumkin, ya’ni ularning matematika bilan bog‘liq oliy ta’lim yo‘nalishlari yoki kasblarni tanlashga oid orzu-intilishlariga ta’sir qiladi.

8-sinf o‘quvchilari matematikani o‘rganishni qanchalik yoqtiradilar?

TIMSS 2023 tadqiqotida har bir mamlakatdan reprezentativlik tamoyili asosida tanlab olingan o‘quvchilardan ma’lumot to‘plandi va natijalar milliy darajadagi aholini ifodalaydi. Ushbu o‘quvchilar TIMSS tadqiqotining matematikadan baholash topshiriqlarini bajardilar hamda qo‘shimcha ravishda ularning tajribalari va munosabatlarini o‘rganishga qaratilgan kontekst so‘rovnomasini to‘ldirdilar. TIMSS tadqiqotining matematikadan baholash topshiriqlari xalqaro miqyosda kelishilgan va 8-sinflarda keng o‘qitiladigan matematika mavzulari asosida tuzilgan savollardan iborat. O‘quvchilar har bir bayonot bo‘yicha ***to‘liq qo‘shilaman, bir oz qo‘shilaman, bir oz qo‘shilmayman yoki umuman qo‘shilmayman*** deb belgilaydilar. O‘quvchilarning ushbu yetti bayonotga bergan javoblari birlashtirilib, ularning natijalari uch toifaga ajratildi: matematikani ***juda yoqtiradiganlar, biroz yoqtiradiganlar va yoqtirmaydiganlar***. O‘quvchilarning ushbu yetti bayonotga bergan javoblari birlashtirilib, ularning natijalari uch toifaga ajratildi: matematikani juda yoqtiradiganlar, biroz yoqtiradiganlar va yoqtirmaydiganlar. Xalqaro miqyosda kam sonli 8-sinf o‘quvchilari matematikani o‘rganishga nisbatan ijobiy munosabat bildiradilar. Xalqaro miqyosda faqatgina **21%**, O‘zbekistonda esa **56 %** o‘quvchilar matematikani o‘rganishni ***juda yoqtirishlarini*** bildirgan. Xalqaro miqyosda **32%**, O‘zbekistonda ham **32 %** o‘quvchilar matematikani ***biroz yoqtirishlarini*** bildirgan. Xalqaro miqyosda **47%**, O‘zbekistonda esa **12%** o‘quvchilar matematikani ***yoqtirmasliklarini*** bildirgan. Xalqaro miqyosda matematikani juda yoqtiradigan o‘quvchilar bilan uni yoqtirmaydigan o‘quvchilar o‘rtasidagi matematika bo‘yicha o‘rtacha yutuqlarda 50 ball farq mavjud. Matematikani yoqtirish yuqori natijalarga olib keladi. Xuddi shuningdek, matematikadan yaxshi o‘qiydigan o‘quvchilar ushbu fanni ko‘proq yoqtirishlari ham mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://www.iea.nl/publications/timss-2023-international-report>
2. A.A.Ismailov, N.A.Karimov, TIMSS 2019 baholash qamrov doirasi, metodik qo‘lanma, Toshkent, 2021 yil, 68-bet.

STEAM YONDASHUVINING O‘QUVCHILARDA IJODIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHDAGI ROLI

Ataxanova Manzura Husanjon qizi

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti Kattalar ta’limi magistranti.

Annatatsiya: Hozirgi globallashuv jarayonida ta’lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri-o‘quvchilarning ijodiy fikirlashi, muammoli vaziyatlarni hal eta olish qobiliyati va innovatsion yondashuvini shakllantirishdan iboratdir. XXI asr kompetensiyalari qatorida kreativlik, tanqidiy fikrlash, hamkorlikda ishlash va raqamli savodxonlik asosiy o‘rinni egallaydi. Shunday sharoitda turli fanlar integratsiyasiga asoslangan STEAM yondashuvi ta’limnig samaradorligini oshiruvchi zamonaviy pedagogik konsepsiya sifatida e’tirof etilmoqda.

Kalit so‘zlari: STEAM texnologiyalari, ta’lim sifati, ijodkorlik fan, texnologiya, san’at, muhandislik, rivojlantiruvchi markaz, integratsiya, qobilyat.

Аннотация: В условиях современного процесса глобализации одной из важнейших задач системы образования является формирование у обучающихся творческого мышления, способности решать проблемные ситуации и применять инновационный подход. Среди компетенций XXI века ключевое место занимают креативность, критическое мышление, умение работать в сотрудничестве и цифровая грамотность. В таких условиях STEAM-подход, основанный на интеграции различных учебных дисциплин, рассматривается как современная педагогическая концепция, повышающая эффективность обучения.

Ключевые слова: STEAM-технологии, качество образования, творчество, наука, технология, искусство, инженерия, развивающий центр, интеграция, способности.

Annotation: Scientific research constitutes an essential component of the development of modern society. Each scholarly inquiry is grounded in its own methodological foundations, and the proper selection and application of these foundations determine the reliability and effectiveness of research outcomes. This article analyzes the methodological approaches employed in contemporary scientific studies, their types, advantages, and fields of application, drawing on the works of Uzbek and international scholars.

Keywords: methodology, method, technique, scientific research, paradigm, methodological approach, empirical approach, theoretical approach, systemic approach, constructivist approach, critical approach.

Bugungi kun ta’lim jarayonida faqatgina bilim berish emas, balki o‘quvchilarda kreativlik, ijodkorlik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. STEAM ta’limi yo‘nalishi va amaliy yondashuvni qo‘llash, shuningdek, barcha beshta sohani yagona ta’lim tizimiga integratsiyalashuviga asoslangan. Uning asosiy g‘oyasi shundan iboratki, amaliyot nazariy bilimlar singari muhimdir. Ya’ni, o‘rganish paytida biz nafaqat miyamiz bilan, balki qo‘limiz bilan ham ishlashimiz kerak. Faqat sinf devorlarida o‘rganish tez o‘zgaruvchan dunyo bilan hamqadam emas. STEAM yondashuvining asosiy farqi shundaki, bolalar turli xil mavzularni muvaffaqiyatli o‘rganish uchun ham miyani, ham qo‘llarini ishlatadilar. Ular olgan bilimlarni o‘zlari «uqib oladilar». STEAM ta’lim muhitida bolalar bilimga ega bo‘ladilar va darhol undan foydalanishni o‘rganadilar. Shuning uchun, ular o‘sib ulg‘ayganlarida va hayotiy

muammolarga duch kelganda, atrof muhitning ifloslanishi yoki global iqlim o'zgarishi bo'ladimi, bunday murakkab masalalarni faqat turli sohalaridagi bilimlarga tayanib va birgalikda ishlash orqali hal qilish mumkinligini tushunadilar. Bu erda faqat bitta mavzu bo'yicha bilimga tayanish etarli emas. STEAM yondashuvi o'quvchilarni olgan bilimlarni haqiqiy ko'nikmalar bilan birlashtirishga o'rgatadi. Bu maktab o'quvchilariga nafaqat ba'zi bir g'oyalarga ega bo'lish, balki ularni amalda qo'llash va amalga oshirish imkoniyatini beradi. O'sha haqiqatda ishlatilishi mumkin bo'lgan bilimgina haqiqatan ham qadrlidir. STEAM –ta'limining o'quvchilar uchun afzalliklari. Ta'lim berishni o'quv fanlari bo'yicha emas, balki “mavzu” lar bo'yicha integratsiyalab olib borish. STEAM –ta'limida fanlararo aloqa va loyihalash metodi birlashtirilgan bo'lib, uning asosida tabiiy fanlarni texnologiyaga, muhandislik ijodiyotga va matematikaga integratsiya qilish yotadi. Bunda muhandislik bilan bog'liq kasblarga bo'lgan tayyorgarlik amalga oshiriladi. Ilmiy-texnik bilimlarni real hayotda qo'llash. STEAM – ta'limida amaliy mashg'ulotlar yordamida, bolalarga ilmiy-texnik bilimlaridan real hayotda foydalanish namoyish qilinadi. Har bir darsda o'quvchilar zamonaviy industriya modellarini ishlab chiqadi, quradi va modelni rivojlantiradi.

Tanqidiy tafakkur ko'nikmalarini rivojlantirish va muammolarni yechish. STEAM–dasturi, bolalar kundalik hayotlarida duch keladigan qiyinchiliklarni yengishda zarur bo'ladigan tanqidiy tafakkur va muammolarni yechish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Masalan, bolalar tez yuradigan mashina modelini yig'adilar, so'ngra uni sinovdan o'tkazadilar. Birinchi sinovdan so'ng, kutilgan natijaga erishilmasa uning sabablari haqida o'ylaydilar va topadilar. Balkim, g'ildiraklarining kattaligi yoki aerodinamikasi to'g'ri kelmagandir. Har bir sinovdan so'ng ular kamchiliklarni bartaraf etib boradilar. O'z kuchiga ishonish hissining ortishi. Bolalar ko'priq qurish, mashina va samolyot modelini ishga tushirishda har safar maqsadiga yaqinlasha boradilar. Har bir sinovdan so'ng modelni takomillashtiradilar. Oxirida barcha muammolarni o'z kuchlari bilan engib maqsadiga erishadilar. Bu bolalar uchun ruhlanish, g'alaba va quvonch demakdir. Har bir g'alabadan so'ng ular o'z kuchlariga yanada ishonadilar. Faol kommunikatsiya va komandada ishlash. STEAM- dasturi faol kommunikatsiya va komandada ishlash bilan farqlanadi. Muloqat davrida o'z fikrini bayon qilish va bahs- munozara olib borish uchun erkin muhit vujudga keltiriladi. Ular gapirishga va taqdimot o'tkazishga o'rganadilar. Bolalar doimo o'qituvchi va sinfdoshlari bilan muloqatda bo'ladilar.

Bolalar jarayonda yaxshi qatnashsalar, mashg'ulotni yaxshi eslab qoladilar. Texnik fanlarga bo'lgan qiziqishlarini rivojlantirish. Boshlang'ich ta'limda STEAM –ta'limning vazifasi, o'quvchilarni tabiiy va texnik fanlarga bo'lgan qiziqishlarini rivojlantirishdan iborat. Bajaradigan ishini sevib bajarish, qiziqishlarini rivojlantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. STEAM – mashg'ulotlari juda dinamik va qiziqarli bo'lganligidan bolalar mashg'ulot paytida zerikmaydilar va vaqtning qanday o'tganligini sezmay qoladilar. Loyihalarga kreativ va innovatsion yondashuv. STEAM –ta'limi oltita bosqichdan iborat: savol(vazifa), muhokama, dizayn, qurish, sinovdan o'tkazish va rivojlantirish. Bu bosqichlar tizimli loyihalash yondashuvining asosi hisoblanadi. Ta'lim va karera orasidagi ko'priqTurli xil baholashlarga ko'ra hozirgi kunda talabgor eng ko'p bo'lgan 10 mutaxassisdan 9 tasida aynan STEAM bilimlari zarur bo'ladi. Bunday kasblarga: muhandis –kimyogar; neft bo'yicha muhandislar; kompyuter tizimlari analitiklar; muhandis –mexaniklar; muhandis–quruvchilar; robototexniklar; yadro meditsinasi kiradi. Bolalarni texnologik innovatsion hayotga tayyorlash. STEAM –ta'limi bolalarni texnologik rivojlangan dunyoda yashashga tayyorlaydi. STEAM maktab dasturlariga

qo‘shimcha sifatida qo‘llaniladi. STEAM mashg‘ulotlarini tashkil etish, o‘quvchilarga yo‘nalishlar berish, seminarlar tashkil etish maqsadga muvofiqdir, chunki mamlakatimizning yuksalishi uchun ta’limning sifat samaradorligini yanada oshirish uchun eskicha an’anaviy metodlardan voz kechib, darslarni xalqaro metodlardan foydalanib tashkil etish muhimdir. Ta’limdagi yuksalish uchun avvalo bugungi xalqaro standart talablariga javob bera oladigan dasturlardan, zamonaviy dizayn va mazmunga ega darsliklardan foydalanishimiz kerak. O‘z o‘rnida esa ushbu darsliklarda berilgan mavzularni o‘quvchilarga o‘rgatishda bevosita integratsiyalashdan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Mamlakatimizdagi maktab o‘quvchilari uchun tabaqalashtirilgan (differensial) ta’limni keng joriy etish, STEAM fanlarini o‘zlashtirish qobiliyatiga ega bolalarni aniqlash lozim. O‘g‘il-qizlarning moyilligi va layoqatini aniqlash ko‘p qirrali va bosqichli jarayon. Uni bola hayotining dastlabki yillaridayoq boshlash kerak. Ota-onalar farzandlarini ko‘proq qiziqish va qobiliyatini namoyon etadigan yo‘nalishda rivojlantirish uchun intilishi zarur. Shu bilan birga, erta yoshda bolalar biror bilimni o‘rganishga juda moslashuvchan bo‘lishini esda tutish darkor. Maktabgacha ta’lim muassasalari va boshlang‘ich sinflar ham tarbiyalanuvchi va o‘quvchilarning individual hamda tipologik xususiyatlariga ko‘ra, differensial ta’limga asoslanishi kerak. Innovasion o‘qitish usullarini qo‘llash orqali o‘g‘il-qizlarning ushbu fanlarga qiziqishi va bilimni tizimli va dinamik ravishda oshirishga qodir bo‘lgan STEAM fanlari bo‘yicha malakali pedagog kadrlarni tayyorlash ham muhim ahamiyatga ega.

Texnik mutaxassislarga ehtiyojning ortib borishi STEAM ta’limni qo‘llab-quvvatlash va rivojlantirish zaruratini keltirib chiqaradi. Ma’lumotlarga ko‘ra, masalan, AQSHda STEAM ixtisoslik bo‘yicha o‘qiydigan talabalarga uzaytirilgan viza taqdim etiladi, turli stipendiyalar ajratiladi. Yuqori texnologiyali kompaniyalar bilan universitetning hamkorlik dasturlari ishlab chiqiladi. Shuni hisobga olish kerakki, texnologiya jadal rivojlanishi bilan texnik ko‘nikmalar ham tez eskiradi. O‘zgaruvchan sanoatga munosib javob berish va moslashish uchun mutaxassislarni qayta tayyorlash jarayonini faollashtirish kerak. Shunday qilib, mutaxassis butun umr o‘rganishi va kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirishi lozim bo‘ladi. Bunday o‘qitish uzluksizligini ta’minlashning samarali mexanizmi ta’lim sohasi mutaxassislarni kasbiy tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirishni takomillashtirish tizimini tashkil etuvchi elementlar sifatida klasterlardan foydalanishni nazarda tutadi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, STEAM muhitida ijodkorlikning rivojlanishi o‘quvchilarni erkin fikrlashga, mustaqil qaror qabul qilishga, o‘z g‘oyalarini amaliy loyihalarda sinab ko‘rishga undaydi. Ayniqsa, san’at komponentining qo‘shilishi o‘quv jarayonini boyitib, texnologik va ilmiy bilimlarning hayotiy, estetik va innovatsion yo‘nalishda qo‘llanilishiga imkon yaratadi. Bu esa o‘quvchilarning motivatsiyasini oshiradi, ularni ijodiy izlanishga va tadqiqotchilik faoliyatiga jalb etadi. Umuman olganda, ijodkorlik STEAM ta’limining muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy faktor bo‘lib, raqamli asr talablariga mos kompetensiyalar — moslashuvchanlik, innovatsion tafakkur, jamoada ishlash va dizayn fikrlash kabi ko‘nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Shuning uchun ta’lim jarayonida ijodkorlikni qo‘llab-quvvatlash, STEAMga asoslangan integratsion metodlarni keng joriy etish nafaqat o‘quvchilarning bilim sifati, balki ularning kelajak kasbiy muvaffaqiyati uchun ham muhim strategik ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati.

1. Sh.M.Mirziyoyev 2018-yil 5-sentabrdagi «2018- 2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha chora-tadbirlar dasturi to‘g‘risidagi» gi PQ – 3931 – son Qarori.
2. R.A.Mavlonova, N.H.Raxmonqulova, K.O.Matanazarova, M.K.Shirinov, S.Hafizov «Umumiy pedagogika». «Fan va texnologiya» nashriyoti T:2018.
3. O‘tkir Tolipov, Dilnoz Ro‘zieva «Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat ». - Toshkent innovatsiya – Ziyo » T: 2019.
4. Muzaffar Jalolov «Toshkent shahridagi Inha universiteti rektori» “Yangi O‘zbekiston” rasmiy kanalda so‘zlagan nutqi.

ZAMONAVIY TA’LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA FIZIKANI O‘QITISH JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH

Turdanov. K

fizika-matematika fanlari kandidati, docent

Kudaybergenova. A. A

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti 2-kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablarida fizika fanining o‘qitilishi, amaldagi didaktik yondashuvlar va ularni takomillashtirishning zamonaviy yo‘nalishlari tahlil qilingan. Fizika ta’limining sifatiga ta’sir etuvchi omillar – laboratoriya mashg‘ulotlari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, STEAM yondashuvi, interfaol metodlar hamda o‘quvchilarning tadqiqot kompetensiyasini shakllantirish jarayonlari ilmiy asosda yoritilgan.

Kalit so‘zlar. Fizika ta’limi, umumiy o‘rta maktab, metodika, interfaol usullar, laboratoriya, STEAM, raqamli texnologiyalar, tadqiqot kompetensiyasi, o‘quv jarayoni.

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности преподавания физики в общеобразовательных школах, анализируются современная методика, действующие дидактические подходы и направления их совершенствования. Раскрывается роль лабораторных работ, информационно-коммуникационных технологий, STEAM-подхода, интерактивных методов и формирования исследовательской компетентности учащихся

Ключевые слова. Физическое образование, школа, методика преподавания, интерактивные методы, лабораторные работы, STEAM, цифровые технологии, исследовательская компетентность, учебный процесс.

Abstract. This article examines the teaching of physics in general secondary schools, focusing on current didactic approaches, methodological trends, and strategies for improving instruction. The study highlights key factors influencing the quality of physics education, including laboratory activities, the integration of information and communication technologies, the STEAM approach, interactive methods, and the development of students’ research competence.

Keywords. Physics education, secondary school, teaching methodology, interactive methods, laboratory work, STEAM approach, digital technologies, research competence, learning process.

Zamonaviy jamiyatning ilmiy-texnik rivojlanishi ta’lim mazmuni, uning tashkiliy shakllari va o‘qitish metodlariga yangicha talablar qo‘ymoqda. Ayniqsa, umumiy o‘rta ta’lim maktablarida fizika fanining o‘qitilishi jarayoni o‘quvchilarda ilmiy dunyoqarash, mantiqiy fikrlash, kuzatish, tajriba o‘tkazish va muammoli vaziyatlarni hal etish kabi ko‘nikmalarni shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Fizika — nafaqat tabiat hodisalarining nazariy asoslarini ochib beruvchi, balki texnika va texnologiyalarning rivojini tushuntirib beruvchi fundamental fan bo‘lib, o‘quvchining tafakkurini shakllantirishning asosiy poydevorlaridan biridir. Shu bois, ushbu fan o‘qitilishining samaradorligi nafaqat o‘quvchilarning fanga qiziqishi, balki ularning kelajakda tanlaydigan kasb yo‘nalishiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi [1, 2].

So‘nggi yillarda O‘zbekiston ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar fizika ta’limi mazmuniga ham jiddiy o‘zgarishlar kiritmoqda. Xususan, davlat ta’lim standartlarining yangilanishi, kompetensiyaviy yondashuvning joriy qilinishi, STEAM texnologiyalarining o‘quv

jarayoniga integratsiyalashuvi, laboratoriya-amaliy ishlarning zamonaviy jihozlar asosida tashkil qilinishi fizika fani o‘qitilishini yangi bosqichga ko‘tarishni talab etmoqda. Biroq amaliyot shuni ko‘rsatmoqdaki, umumta’lim maktablarida fizika fanini o‘qitishda bir qator muammolar mavjud: darsliklarning mazmuni va o‘qituvchilar tayyorgarligining yetarli emasligi, laboratoriya asbob-uskunalarining eskirganligi, raqamli resurslardan foydalanishning sustligi, o‘quvchilarning fizikaga qiziqishining pastligi va o‘quv jarayonining asosan nazariy bilimlarga tayanib qolishi shular jumlasidandir.

Mazkur maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablarida fizika fanini o‘qitish jarayonining hozirgi holati tahlil qilinadi, mavjud muammolar yoritiladi, zamonaviy ta’lim texnologiyalari asosida fanni takomillashtirish yo‘llari ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan asoslanadi. Shuningdek, maqolada o‘qitishning samaradorligini oshirishga xizmat qiladigan interfaol metodlar, raqamli vositalar, muammoli ta’lim, loyihaviy faoliyat, tajriba asosidagi o‘qitish kabi metodik yondashuvlarning o‘rni misollar yordamida ochib beriladi. Fizika faniga bo‘lgan qiziqishni oshirish, o‘quvchilarda ilmiy tadqiqot ko‘nikmalarini rivojlantirish, amaliyotga yo‘naltirilgan o‘qitish muhitini yaratish hozirgi ta’lim jarayonining eng muhim vazifalaridan biridir.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida fizika fanini samarali o‘qitishning asosiy sharti — o‘quvchini faol bilim olish jarayoniga jalb etishdir. An’anaviy ma’ruza tarzidagi darslar hozirgi zamonda yetarli natija bermaydi, chunki o‘quvchi axborotni passiv qabul qiladi, izlanishga ehtiyoj sezmaydi. Shuning uchun fizika darslarida kompetensiyaviy yondashuv asosida faol-ta’lim metodlarini keng qo‘llash zarur. Masalan, kuchlar parallelogrammasi mavzusini o‘rganishda o‘qituvchi o‘quvchilarga turli muammoli vaziyatlar yaratib, ularni mustaqil xulosa chiqarishga undashi mumkin. Guruhlar jismga bir nechta kuch ta’sir etayotgan holatni sxematik tasvirlaydi va ularning natijaviy kuchini grafik usulda topadi. Shu tarzda, o‘quvchi nafaqat nazariy o‘zlashtiradi, balki uni amaliyotda qo‘llash malakasini ham shakllantiradi.

Fizika ta’limining muhim jihatlaridan biri — tajriba va kuzatishlar. Ta’lim jarayonida laboratoriya mashg‘ulotlarini tashkil etish o‘quvchilarning o‘quv-biluv faoliyatini faollashtiradi, ilmiy fikrlashni rivojlantiradi. Masalan, Arximed kuchini aniqlash bo‘yicha tajriba o‘tkazilishida o‘quvchilarga turli jismlar beriladi, ular dinamometr yordamida jismning havodagi va suvdagi og‘irligini o‘lchab, farq asosida Arximed kuchini hisoblaydilar. Bu nafaqat nazariy bilimni mustahkamlaydi, balki o‘quvchida eksperimental madaniyatni shakllantiradi.

Zamonaviy o‘qitish jarayonida raqamli texnologiyalarning o‘rni juda katta. Simulyatsiyalar, virtual laboratoriyalar, GeoGebra, PhET, Crocodile Physics kabi dasturlar murakkab fizik hodisalarni sodda va tushunarli tarzda namoyish etish imkonini beradi. Masalan, elektromagnit induksiya qonunini o‘rganishda PhET simulyatsiyasi orqali simli ramkani magnit maydonida harakatlantirganda induksion tokning hosil bo‘lishi real vaqt rejimida ko‘rinadi. Bu o‘quvchilarning mavzuga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va tushunchalarni chuqur anglashga yordam beradi.

STEAM yondashuvi ham fizika ta’limida muhim o‘rin tutadi. Fizika — bu nafaqat nazariy fan, balki turli texnik qurilmalar, mexanizmlar, elektronika tizimlarining asosiy manbai. Shu bois o‘quvchilarni loyihaga yo‘naltirilgan ta’lim orqali muammolarni hal etishga o‘rgatish tavsiya etiladi. Masalan, 8–9-sinf o‘quvchilari uchun “Oddiy elektr qo‘ng‘iroq qurish” yoki “Issiqlikni tejovchi uy maketi” loyihalari o‘tkazilishi mumkin. O‘quvchilar berilgan muammoni fizika qonunlari asosida tahlil qiladi, konstruksiya yaratadi, sinovdan o‘tkazadi va natijalarni baholaydi.

Bu jarayon ularda tadqiqot olib borish ko‘nikmalarini, kreativ fikrlashni, jamoada ishlash madaniyatini rivojlantiradi [3, 4].

Shuningdek, fizika darslarida fanlararo integratsiya ham katta ahamiyatga ega. Masalan, matematika bilan bog‘liq holda grafiklar qurish, formulalarni tahlil qilish; informatika bilan bog‘liq holda dasturlash vositalarida fizik jarayonlarni modellashtirish; biologiya bilan birgalikda inson organizmidagi fizik qonuniyatlarni o‘rganish ta’lim jarayonini yanada mazmunli qiladi. Masalan, yurak-qon tomir sistemasining ishlashi gidravlika qonunlari orqali tushuntirilishi o‘quvchilarda fanlararo tafakkurni shakllantiradi.

Fizika ta’limini takomillashtirishning yana bir yo‘nalishi — o‘qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirishdir. Raqamli pedagogika sharoitida o‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki fasilitator, yo‘naltiruvchi va motivator sifatida faoliyat yuritishi lozim. Shu maqsadda malaka oshirish kurslarida o‘qituvchilarni zamonaviy texnologiyalar bilan ishlashga o‘rgatish, ular uchun ochiq onlayn kurslar yaratish, fizika bo‘yicha o‘quv-metodik resurslar bazasini kengaytirish dolzarb vazifalardan biridir.

O‘quvchilarni fizika faniga qiziqtirishda olimpiadalar, to‘garaklar, eksperimental mashg‘ulotlar, fan haftaliklari katta samara beradi. Masalan, “Tajriba festivali” doirasida o‘quvchilar o‘zlari tayyorlagan sodda tajribalarni namoyish etadi: Nyutonning uchta qonunini ko‘rsatuvchi moslamalar, optik illuziyalar, elektr zanjirlarini yig‘ish va hokazo. Bunday faoliyatlar o‘quvchilarda fizikaga nisbatan ijobiy motivatsiyani kuchaytiradi.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida fizika fanining o‘qitilishini takomillashtirish bugungi ta’lim siyosatining eng muhim ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Chunki fizika nafaqat ilmiy dunyoqarashni shakllantiradi, balki o‘quvchilarni analitik fikrlash, muammoni tahlil qilish, ilmiy asoslangan xulosa chiqarish, tajriba o‘tkazish kabi ko‘nikmalarga ega bo‘lishiga xizmat qiladi. Maqolada keltirilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, fizika ta’limining samaradorligi bir qator omillarga bog‘liq: zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash, o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlash, laboratoriya-amaliy mashg‘ulotlarni takomillashtirish, raqamli vositalardan foydalanish va o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini oshirish.

Zamonaviy ta’lim sharoitida fizikani o‘qitish jarayonini interfaol metodlar bilan boyitish o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini kuchaytiradi. STEAM yondashuvi, loyihaviy o‘qitish, virtual laboratoriyalar, fanlararo integratsiya, muammoli ta’lim kabi metodlar o‘quvchida ilmiy-tadqiqot ko‘nikmalarini shakllantiradi va fizikaning hayotiy ahamiyatini anglashga yordam beradi. Tajriba asosidagi o‘qitish esa o‘quvchilarda kuzatuvchanlikni oshiradi va fizik qonuniyatlarni amaliy jihatdan idrok etish imkonini beradi.

Fizika darslarini takomillashtirish uchun o‘quv-metodik bazani boyitish, zamonaviy asbob-uskunalar bilan ta’minlash, o‘qituvchilar uchun amaliy seminarlar, mahorat darslari, raqamli kompetensiyalar bo‘yicha treninglar tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, o‘quvchilarning qiziqishini oshirishga qaratilgan olimpiadalar, fan to‘garaklari, eksperimental festivallar samarali natija beradi.

Xulosa qilib aytganda, fizika fanining o‘qitilishidagi muvaffaqiyat kompleks yondashuv, ilmiy metodologiyaga tayangan holda ta’lim jarayonini samarali tashkil etish, zamonaviy texnologiyalarni integratsiya qilish va o‘quvchilarni faol o‘quv jarayoniga jalb etish orqali ta’minlanadi. Shu yo‘l bilan ta’lim sifati oshadi, o‘quvchilarning fizika faniga bo‘lgan qiziqishi kuchayadi, eng muhimi — kelajak texnologiyalarini yaratadigan bilimli va kompetent avlod shakllanadi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mamatqulov B.X. Zamonaviy ta’lim texnologiyalarining fizikani o‘qitishdagi o‘rni// Экономика и социум, 2023, №. 4-2 (107), б. 200-203.
2. Feruza Jalolovna Akbarova. Fizika darslarida innovatsion texnologiyalardan foydalanish// Scientific progress. 2021, vol. 2, №. 6, b. 1224-1228.
3. Raxmonov I.I kasb huxarlarida Fizika fanini o‘qitishda elektron qo‘llanmalardan foydalanishning pedagogik asoslari. Ta’limjarayonida innovatsion g‘oyalar va texnologiyalarni joriy qilish zamonaviy bosh strategiyasi. Respublika ilmiy o‘quv anjumani materiallari to‘plami, Buxoro 208-B.157-159.
4. Matyaqubov R. Fizika fanini interfaol o‘qitishda STEAM ta’limining ahamiyati (virtual laboratoriya misolida). “Journal of science-innovative research in uzbekistan” jurnali. 2024, volume 2, issue 5. Pp. 711-719.

ZAMONAVIY ILMIY TADQIQOTLARDA METODOLOGIK YONDASHUVLAR

Abdunabiyeva Lola Alisher qizi

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti magistranti

Annotatsiya: Ilmiy tadqiqotlar zamonaviy jamiyat taraqqiyotining ajralmas qismidir. Har bir ilmiy izlanish o'zining metodologik asoslariga ega bo'lib, ularning to'g'ri tanlanishi va qo'llanilishi tadqiqot natijalarining ishonchliligi va samaradorligini belgilaydi. Ushbu maqolada zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda qo'llanilayotgan metodologik yondashuvlar, ularning turlari, afzalliklari va qo'llanilish sohalari haqida o'zbek va xorijiy olimlar asarlari asosida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: metodologiya, metod, metodika, ilmiy tadqiqot, paradigma, metodologik yondashuv, empirik yondashuv, nazariy yondashuv, sistemali yondashuv, konstruktivistik yondashuv, kritik yondashuv.

Аннотация: Научные исследования являются неотъемлемой частью развития современного общества. Каждое научное изыскание основывается на собственных методологических принципах, и их правильный выбор и применение определяют достоверность и эффективность полученных результатов. В данной статье анализируются методологические подходы, используемые в современных научных исследованиях, их виды, преимущества и сферы применения на основе работ узбекских и зарубежных учёных.

Ключевые слова: методология, метод, методика, научное исследование, парадигма, методологический подход, эмпирический подход, теоретический подход, системный подход, конструктивистский подход, критический подход.

Annotation: Scientific research constitutes an essential component of the development of modern society. Each scholarly inquiry is grounded in its own methodological foundations, and the proper selection and application of these foundations determine the reliability and effectiveness of research outcomes. This article analyzes the methodological approaches employed in contemporary scientific studies, their types, advantages, and fields of application, drawing on the works of Uzbek and international scholars.

Keywords: methodology, method, technique, scientific research, paradigm, methodological approach, empirical approach, theoretical approach, systemic approach, constructivist approach, critical approach.

Kirish. Ma'lumki, inson o'z ijodiy izlanishlari asosida dunyoni o'zgartiradi va o'zini yaratuvchi, ijodkor, kashfiyotchi sifatida namoyon etadi. Ijodning maxsus shakli bo'lgan ilmiy tadqiqot jarayoni o'ziga xos metodologik xarakterga ega. U subyektning borliq hodisalarini qay darajada bilishida namoyon bo'ladi. Shu nuqtai nazardan. Ilmiy tadqiqot fanda evristik xarakterga ega. Zero, ilmiy tadqiqot jarayonida subyekt obyektga faol, izchil ta'sir ko'rsatadi. Bu ta'sir jarayonida inson o'zini qurshab turgan muhitni o'zgartiradi, shu paytgacha ko'rilmagan, anglanilmagan, o'rganilmagan, g'aroyib va jozibali yangilikni yaratadi yoki kashf etadi. Shu ma'noda faoliyat kishilik jamiyati mavjudligining zaruriy sharti sifatida dunyoni o'zining maqsadiga ko'ra o'zgartirishga qaratilgan inson xatti-harakatini namoyon etadi. Ilmiy-tadqiqot - bu insonning o'zi va atrofidagi o'zgarishlarni anglab yetishga doimiy ravishda tayyor turish, yangicha filklash asosida o'z qobig'idan chiqqa olishidir. Yangi narsalarni ixtiro etishga bo'lgan intilish olimning nazariy huzur-halovatini namoyon etadi.

XXI asrda ilmiy tadqiqotlar o‘zining murakkabligi va ko‘p omilliligi bilan ajralib turadi. Ilmiy izlanishlar oldingi davrlardagidek faqat bitta metodologik yondashuvga emas, balki turli paradigma va metodlar integatsiyasiga tayana boshladi. Raqamli transformatsiya natijasida ilmiy bilish jarayoni global, tezkor va fanlararo tus oldi. Hozirgi davr ilmiy tadqiqotlarida tadqiqotchi nafaqat empirik dalillarni yig‘adi, balki ularni algoritmik tahlil, modellash, simulyatsiya, mashinani o‘qitish va boshqa ilg‘or vositalar orqali chuqur tahlil qiladi. Shu bois, metodologiya endilikda nafaqat ilmiy ishning texnik bazasi, balki tadqiqotning konseptual, nazariy, falsafiy asosini belgilab beruvchi asosiy vosita sifatida qaralmoqda.

Asosiy qism. Ilmiy tadqiqotning maqsadi - tadqiqot obyektini va chuqur o‘rganishning metodologik yondashuvlarini aniqlash va uning amaliyotga tadbiiq etishdagi samaradorligini prognozlashtirishdan iborat. Har qanday ilmiy tadqiqotning boshlang‘ich asosi metodologiyadir, ya‘ni metodlar yondashuvlarining yig‘indisi, ularning ketma ketlikdagi qo‘llanilishini qamrab oladi, ya‘ni metodologiya - faoliyatni tashkil etish rejasidir. Ilmiy tadqiqotning uzluksiz davomiyligini ta‘minlash uchun nazariy bilimlarga tayanishni taqozo etadi. Ilmiy tadqiqot faoliyatida ilmiy muammolarning yechimini topishga muayyan bilish mezonlari nuqtai nazaridan yondashuv muhim ahamiyatga ega.

Har qanday ilmiy faoliyat ilmiy maktablarda shakllanadi va muayyan metod, metodologiya va metodikaga tayanadi. Ular bir biri bilan o‘zaro aloqada bo‘lsada, vazifalariga ko‘ra bir-biridan farq qiladi.

Metodologiya - faoliyatda qo‘llaniladigan ma‘lum usullar tizimi (fanda, siyosatda, san‘atda va h.k). va tizim haqidagi ta‘limot yoki metod nazariyasi sifatida amal qiladi. Hozirgi davrda metodologiya faqat ilmiy bilish sohasi bilan cheklanishi mumkin emasligi ayon bo‘ldi va albatta, bilish chegarasidan chiqishi va o‘z sohasida amaliyotda ham qo‘lanishi zarur. Bunda bilish va amaliyotning uzviy aloqadorligiga e‘tibor qaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

Metodologiyaning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Tadqiqot yo‘nalishini belgilash
2. Qaysi metodlar to‘g‘ri ekanini tanlash
3. Jarayonni ilmiy asoslash
4. Natijalarni tahlil qilish mezonini yaratish
5. Ilmiy izlanishni izchil va mantiqli qilish

Metodologik yondashuv — tadqiqot jarayonining maqsadini, vazifasini, nazariy asoslarini, metodlarini va ularning qo‘llanish tartibini aniqlaydigan konseptual tizim demakdir. Metodologik yondashuvning tarkibiy qismlari ha mavjud. Metodologik yondashuv qismlari esa quyidagilardan tashkil topadi:

Nazariy asoslar: konsepsiya, nazariya, paradigmalar, qarashlar, Metodologik tamoyillar: izchillik, tizimlilik, ilmiylik, ob‘ektivlik, mantiqiylik, Metodlar majmui: kuzatish, eksperiment, test, tahlil, taqqoslash va boshqalar, Yondashuvning maqsadi - muammoni chuqur, ilmiy, asosli tarzda o‘rganish.

Zamonaviy metodologik yondashuvlar:

Empirik yondashuv – Tajriba, kuzatuv va statistik tahlilga asoslanadi. Creswell bu yondashuvni sifatli va miqdoriy metodlar integratsiyasi orqali yanada mukammal tahlil qilish imkoniyati sifatida ko‘rsatadi.

Nazariy yondashuv – Mavjud ilmiy g‘oyalarni tahlil qilish va yangi konsepsiyalarni ishlab chiqishga qaratilgan. Popper bu yondashuvni “falsifikatsiya” tamoyili orqali asoslaydi.

Sistemali yondashuv – Ob’ektni yaxlit tizim sifatida ko‘rib chiqadi. Bozorov M.J. bu yondashuvni ilmiy izlanishlarda komplekslikni ta’minlovchi vosita sifatida tavsiflaydi.

Interdisiplinar yondashuv – Turli fanlararo yondashuvlar uyg‘unligi orqali muammoni har tomonlama o‘rganish imkonini beradi. Denzin va Lincoln bu yondashuvni zamonaviy ilm-fan taraqqiyotining muhim omili sifatida ko‘rsatadilar.

Konstruktivistik yondashuv – Bilim subyekt tomonidan faol ravishda yaratiladi degan g‘oyaga asoslanadi. Shermuhamedova N.A. bu yondashuvni talabalarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishda muhim deb hisoblaydi.

Kritik yondashuv – Ijtimoiy adolatsizlik va kuch munosabatlarini tahlil qilishga qaratilgan. Kuhn ilmiy inqiloblar orqali paradigmalarning o‘zgarishini asoslab beradi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda metodologik yondashuvlarning xilma-xilligi tadqiqotchi uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Har bir yondashuvning o‘ziga xos afzalliklari mavjud bo‘lib, ularni to‘g‘ri tanlash ilmiy ishning muvaffaqiyatini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zbek va xorijiy olimlarning ilmiy merosi ushbu yondashuvlarni chuqur o‘rganish va amaliyotga tatbiq etishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to‘plami.
2. Bozorov M.J. (2024). Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. Samarqand: SDChTI nashriyoti.
3. Shermuhamedova N.A. (2014). Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. Namangan: NamDU.
4. Creswell, J.W. (2014). Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches. SAGE Publications.
5. Popper, K. (1959). The Logic of Scientific Discovery. Routledge.
6. Kuhn, T.S. (1962). The Structure of Scientific Revolutions. University of Chicago Press.
7. Denzin, N.K., & Lincoln, Y.S. (2011). The SAGE Handbook of Qualitative Research. SAGE Publications.

**PISA XALQARO BAHOLASH TADQIQOTI ASOSIDA TABIIY-ILMIY
SAVODXONLIK KO’NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI**

Muxtorova Dilrabo Raxmoqulovna

A.Avloniy nomidagi Pedagogik mahorat milliy instituti

“Kattalar ta’limi ” yo’nalishi magistr.

Annotatsiya. Tabiiy –ilmiy savodxonlikni rivojlantirish uchun o‘quvchilarni kuzatish ,tajriba o‘tkazish ,ma’lumotlarni tahlil qilish,muammolarni xal qilish va o‘z fikrlarini ilmiy asosida himoya qilishga o‘rgatish kerak.Metodika o‘quvchilarni amaliy mashg‘ulotlar ,loyihaviy ishlar va mustaqil izlanishlarga jalb qilishni o‘z ichiga oladi. Ushbu usullar hozirgi kunga eng yaxshi o‘qitish usullari bo‘lib ,u o‘quvchilarning tabiiy ilmiy fanlardagi ilmiy tushunchalarni samarali o‘zlashtirishlariga ko‘mak beradi.

Kalit so‘zlar.Savodxonlik,metodika,loyihaviy ishlar,taxlil qilish, tajriba o‘tkazish,abstraksiya,raskadrovka,Pisa.

Maktablarda o‘quvchilarga tabiiy –ilmiy fanlarni amaliy o‘rganish tajribasiga ega bo‘lishlariga yordam berish uchun sinflarda arzon narxlardagi qulay qurilmalaridan foydalanishni targ‘ib qilmoqda.Bu tovush va aloqa haqida o‘rgatish uchun simli telefon 3Dtuzilmalarini o‘rgatish uchun gugurt tayoqchasi ,aylanish harakatinini o‘rgatish uchun tishli qalam yoki shunga o‘xshash narsalar bo‘lishi mumkin.Quyida keltirilgan metod va usullar o‘qituvchilarga tabiiy-ilmiy fanlarni o‘qitish sifatini yaxshilash va samaradorligini oshirishda yordam beradi.

1.Turli vositalar yordamida o‘rganish.

Ushbu o‘qitish uslubida o‘quvchilarga sinf,muzeylar ,sayohatlar yoki klublar kabi joylardan vosita sifatida foydalanilgan holda o‘rganish foyda beriladi.

O‘qituvchilar ushbu usulda darsda berilgan savollarga javob topish uchun o‘quvchilarni turli joylarga olib borish,o‘sha joylardan muhokama qilish va xulosalarni o‘rtoqlashish uchun vosita sifatida samarali foydalanishlari mumkin.Bu usul yordamida o‘quvchilarga mavzuni chuqurroq o‘rganish va tushunishi uchun turli vositalaryordamida yozib olish,bog‘lash,eslash va fikr almashish imkonini yaratadi.

2.Tabiiy-ilmiy fanga oid suhbat.

Bu usul bahs-munozara yoki suhbatlar orqali fanga oid terminlar lug‘atini o‘rgatishning asosiy usuli hisoblanadi va quydagicha tashkil etiladi.

.o‘quvchilarni 5-6 kishidan iborat kichik guruhlariga ajrating.

.ma’ruzalar oralig‘ida muhokama qilinadigan mavzu bilan bog‘liq rasm yoki terminlardan iborat tarqatmalarini taqdim eting.

.berilgan rasm yoki terminlarni qo‘llash bilan bog‘liq tajribalari haqida suhbatlashishiga ruxsat bering.5 daqiqa guruhda.

.guruhlar taqdimoti har bir guruh uchun 1 daqiqadan-5 daqiqa.

Ilm-fan sohasida samarali muloqat qilish ko‘nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishga yordam beradi.O‘quvchilarga tabiiy-ilmiy fanga oid terminlarni oson o‘rganishiga yordam berishi uchun bu usulni lug‘at bilan ishlash strategiyasi sifatida qo‘llash mumkin.

3.so‘z devorlari.

Sinxona devorlariga zarar yetkazmagan holda joylashtirilgan tabiiy-0ilmiy fan mavzulariga oid so‘z va rasmlar devoid o‘quvchilarga mavzuga bo‘lgan qiziqishini ortirish va turli tushunchalarni tasvirlash imkoniyatini berishi mumkin. Bu usul orqali ilg‘or texnologiyalarga oid ilmiy atamalarni rasmlar yordamida chuqurroq tushunish mumkin.

4. Grafik organizatorlar.

Ushbu o‘qitish usuli o‘quvchilarning tabiiy-ilmiy fan bilan yanada chuqurroq va tizimli muloqat va munosabat bo‘lishiga yordam beradi. O‘qituvchilar ko‘rib chiqilayotgan mavzu bo‘yicha ma’lumotlarni taqdim etish uchun har xil turdagi shablonlardan foydalanishlari mumkin.

Grafik organizatorining odatiy shakli markaziy nuqtani o‘z ichiga oladi, undan turli filiallar shakllanadi va ba’zi xollarda kichik filiallar bo‘lishi mumkin. O‘qlar jarayonning yo‘nalishini yoki ketma –ketligini ko‘rsatish uchun ishlatiladi.

5. Bahs-munozalar orqali o‘rganamiz.

Bahs-munozaralar orqali o‘rganish usuli o‘quvchilarga qarama-qarshi fikrlar yuzasidan kengroq fikrlash imkonini beradi, bu esa o‘z navbatida ularning mavzuni chuqurroq tushunishiga yordam beradi.

Ular boshqalar bilan ochiq savollar yordamida fikrlarni aniqlashtirishlari va kuzatishlari yoki mulohazalarini ilmiyroq tilda qayta bayon etishlari mumkin. O‘qituvchilari esa ularga o‘z yondashuvlarini izohlash orqali yo‘l-yo‘riq ko‘rsatishlari va ular bilan intellectual tajriba almashishlari mumkin.

6. Hisoblash tafakkuri.

Bu fikrlash va muomalarni hal qilish ko‘nikmalarini yaxshilashning samarali usulidir. Usul tarkibi muomalarni bo‘laklarga ajratishni o‘z ichiga oladi, ya’ni katta muammolarni bo‘laklarga ajratishni o‘z ichiga oladi, ya’ni katta mu‘molarni kichik birliklarga bo‘lish va avval muvaffaqiyatli hal qilingan muammolarga o‘xshashlarini tanib olish bilan bog‘liq faoliyat turini ifodalaydi.

Hisoblash fikrlash qobiliyatlari algoritmlarni ham qamrab oladi – yechimga erishish uchun bosqichma – bosqich yondashuv; abstraksiya – ahamiyatsiz tafsilotlarni e’tiborsiz qoldirish va raskdrovka – qadamlarni aniqlashtirish kabi faoliyat turlarini qamrab oladi.

PISA xalqaro baholash tadqiqotlari asosida tabiiy-ilmiy savodxonlik ko‘nikmalarini rivojlantirish metodikasi "nazariy bilimlar" dan "amaliy qo‘llash" ga o‘tishni ta’kidlaydi va quyidagi asosiy tamoyillarga asoslanadi: kontekstga asoslangan, muammoli va kooperativ ta’lim usullarini qo‘llash. Bu, talabalarning haqiqiy hayotiy vaziyatlardagi muammolarni tahlil qilish, ilmiy asoslangan xulosalar chiqarish va to‘g‘ri qarorlar qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

Metodologik yondashuvlar

Kontekstga asoslangan o‘qitish: Talabalarga tabiiy-ilmiy savodxonlikni rivojlantirish uchun hayotiy muammolar va vaziyatlardan foydalanish. Masalan, "oziq-ovqat xavfsizligi" yoki "iste’molchilik" kabi mavzularni o‘rganish orqali kimyo, biologiya va fizika qonunlarini amalda qo‘llashni o‘rgatish.

Muammoli o‘qitish: Talabalarga muammolarni tahlil qilish, gipotezalarni shakllantirish va ularni sinab ko‘rishni o‘rgatish. Bunday usullar talabalarni faol va mustaqil o‘rganishga undaydi.

Kooperativ (jamoaviy) o‘qitish: Talabalarni guruhlarda ishlashga undash. Bu ularning muloqot, hamkorlik va o‘z fikrlarini baham ko‘rish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, PISA xalqaro baholash dasturi tabiiy ilmiy savodxonlikni real hayotiy vaziyatlarda bilimni qo‘llash, ilmiy muammoni tahlil qilish va dalillarga asoslangan xulosa chiqarish ko‘nikmalari bilan baholaydi. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarda tabiiy ilmiy savodxonlikni rivojlantirish uchun kompetensiyaviy yondashuv, tajribaviy faoliyat, muammoli topshiriqlar, loyiha va STEAM texnologiyalaridan foydalanish samarali hisoblanadi. Taklif etilgan metodika o‘quvchilarning ilmiy fikrlashini kuchaytiradi, tadqiqot olib borish ko‘nikmalarini rivojlantiradi va PISA talablariga mos bilim sifatini ta’minlaydi. Natijada o‘quvchilarning ilmiy savodxonligi ortib, real hayotiy muammolarga ilmiy asoslangan yondashuv shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayeva M.N., Ergasheva M.T., Xurramov I. Ta’lim nazariyalari va ularning amaliyotga tatbiqi, O‘quv qo‘llanma. 2025 y.115 b.
2. SH.A.Abdullayeva ,M.T.Ergasheva Xalqaro baholash dasturlarida tabiiy va ilmiy savodxonlik. , O‘quv qo‘llanma. 2025 y.167.b.
3. Brown, P.C., Roediger, H. L. III, & McDaniel, M.A. (2014). *Make it stick: The science of successful learning*. Belknap Press.
4. Clark, K.R. (2018). Learning theories: Cognitivism. *Radiologic Technology*, 90(2), 176-179.
5. Clouse, B. (2019). Jean Piaget. In *Salem press biographical encyclopedia*. EBSCO.
6. Dweck, C.S. (2016). *Mindset: The new psychology of success* (Updated ed.). Penguin Random House.

NAZARIY FIZIKA FANINI STEAM TA’LIM YONDASHUVI ASOSIDA O’QITISH IMKONIYATLARI

**Yernazarova Dinara
Ikmetullaeva Guldaulet
Allamjarova Malika
Turdimuratova Aynura
Palwaniyazova Juldiz**

Ajiniyoz nomidagi Nukus Davlat Pedagogik Instituti magistrantlari

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi nazariy fizika fanini STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) ta’lim yondashuvi asosida o’qitish imkoniyatlari tahlil qilinadi. STEAM metodikasi talabalarni nazariy bilimlardan amaliy natijalarga o’tkazish, ijodiy va tanqidiy fikrlash ko’nikmalarini rivojlantirishga, loyiha va eksperimentlar orqali fanlarni integratsiyalashga yordam beradi. Tezisdagi STEAM yondashuvi asosidagi metodlar, o’qituvchining roli, texnologik vositalardan foydalanish va talabalarni baholash tizimi keltiriladi. Ushbu yondashuv zamonaviy ta’lim jarayonida fizikaga qiziqishni oshirish va talabalarning amaliy ko’nikmalarini rivojlantirishda samarali ekanligi ta’kidlanadi.

Kalit so’zlar: STEAM, nazariy fizika, ta’lim metodikasi, loyiha ishlari, eksperiment, kreativ fikrlash, integratsiyalashgan ta’lim

Аннотация: В данной работе анализируются возможности преподавания теоретической физики на основе подхода STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics). Методика STEAM позволяет переводить теоретические знания в практические результаты, развивать творческое и критическое мышление студентов, интегрировать науки через проекты и эксперименты. В тезисе рассматриваются методы преподавания на основе STEAM, роль преподавателя, использование технологических средств и система оценки студентов. Подчеркивается, что данный подход эффективен для повышения интереса к физике и развития практических навыков студентов в современном образовательном процессе.

Ключевые слова: STEAM, теоретическая физика, методика обучения, проектная работа, эксперимент, критическое мышление, интегрированное обучение

Abstract: This thesis analyzes the possibilities of teaching theoretical physics using the STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) educational approach. The STEAM methodology enables students to apply theoretical knowledge to practical outcomes, develop creative and critical thinking skills, and integrate sciences through projects and experiments. The thesis discusses STEAM-based teaching methods, the role of the teacher, the use of technological tools, and student assessment systems. It emphasizes that this approach is effective in increasing students’ interest in physics and developing their practical skills in modern education.

Keywords: STEAM, theoretical physics, teaching methodology, project work, experiment, creative thinking, integrated education

Zamonaviy ta’lim jarayoni tez sur’atlarda rivojlanib borayotganligi sababli, an’anaviy o’qitish metodlaridan tashqari innovatsion yondashuvlarga ehtiyoj ortmoqda [1]. Shu jumladan, fizika fanini o’qitishda ham talabalar bilimini chuqurlashtirish, ularning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi [2]. An’anaviy metodlar ko’pincha nazariy

bilimlarni eslab qolishga qaratilgan bo‘lib, ularning amaliy qo‘llanilishi va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini yetarli darajada shakllantira olmaydi [3].

STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) ta’lim yondashuvi — fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika sohalarini birlashtiruvchi integratsiyalashgan o‘quv modeli bo‘lib, talabalarni nazariy bilimlardan amaliy natijalarga o‘tkazish orqali ularning qobiliyatlarini kompleks rivojlantirishga imkon beradi [4,5]. Nazariy fizika fanini STEAM yondashuvi asosida o‘qitish orqali talabalar faqat nazariy tushunchalarni egallab qolmay, balki ularni eksperimentlar, loyiha ishlari va innovatsion faoliyatlar orqali hayotiy misollarda qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘ladilar [6].

Shuningdek, STEAM yondashuvi talabalarda muammolarni hal etish, jamoaviy ishlash va kreativ fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi [7]. Bu esa o‘z navbatida, fizikaga qiziqishni oshiradi va ularni kelajakdagi ilmiy va amaliy faoliyatga tayyorlaydi [8]. Shu nuqtai nazardan, nazariy fizika fanini STEAM ta’lim yondashuvi asosida o‘qitish imkoniyatlari va metodikasi dolzarb ilmiy-amaliy muammo sifatida qaraladi [9].

Asosiy qism.

Nazariy fizika fanini STEAM yondashuvi asosida o‘qitish jarayonida talabalar nafaqat nazariy bilimlarni o‘zlashtiradi, balki ushbu bilimlarni amaliy faoliyatda qo‘llash ko‘nikmalarini ham shakllantiradi. STEAM metodikasi ilm-fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika elementlarini integratsiyalash orqali ta’lim jarayonini interaktiv va qiziqarli qiladi. Shu bilan birga, talabalar eksperimentlar, loyiha ishlari va simulyatsiyalar orqali fizik jarayonlarni tushunish va hayotiy misollarda qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘ladilar [1,2].

STEAM yondashuvining asosiy afzalliklaridan biri — u talabalarni tanqidiy fikrlash, muammolarni hal etish va ijodiy yondashuvni rivojlantirishga rag‘batlantiradi. Masalan, mexanikani o‘rganishda talabalar oddiy nazariy formulalarni hisoblash bilan cheklanmay, turli qurilmalar va simulyatorlar yordamida kuch, tezlik va energiya o‘zgarishlarini real sharoitlarda kuzatadilar. Bu esa ularning nazariy bilimlarini mustahkamlash va amaliy faoliyatga tayyorlash imkonini beradi [3,4].

Nazariy fizika fanini STEAM asosida o‘qitishda eng samarali metodlardan biri loyiha asosida o‘qitishdir. Loyiha ishlari talabalarni mustaqil izlanishga undaydi, ularni jamoaviy ish va kommunikatsiya ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Masalan, talaba “Havo qarshiligi va uning ob’ekt harakatiga ta’siri” mavzusida eksperiment loyihasini amalga oshiradi, natijalarni tahlil qiladi va grafiklar yordamida taqdim etadi. Bunday faoliyatlar STEAM yondashuvining barcha komponentlarini birlashtiradi: ilmiy tushunchalar (Science), eksperiment va simulyatsiya (Technology), loyihani tuzish (Engineering), natijalarni vizualizatsiya qilish (Arts) va hisob-kitoblar (Mathematics) [5,6].

Shuningdek, STEAM yondashuvi talabalar uchun o‘qituvchining rolini ham o‘zgartiradi. U endi faqat bilim beruvchi sifatida emas, balki murabbiy, yo‘naltiruvchi va mentor sifatida faoliyat yuritadi. U talabalarning mustaqil faoliyatini kuzatadi, ularni qiyinchiliklarga duch kelganda yo‘naltiradi va natijalarni tahlil qilishga yordam beradi. Bu esa o‘z navbatida ta’lim jarayonini interaktiv va samarali qiladi [7,8].

Nazariy fizika fanini STEAM yondashuvi asosida o‘qitishda texnologik vositalardan samarali foydalanish muhimdir. Jumladan, laboratoriya simulyatorlari, virtual eksperimentlar, 3D modellar va animatsiyalar talabalarni mavzuga qiziqtiradi va murakkab jarayonlarni oson tushunishga yordam beradi. Masalan, elektr maydonlari va magnit maydonlarni vizualizatsiya qiluvchi dasturlar talabalar uchun tushunarli va amaliy ko‘nikmalarni shakllantiruvchi vosita bo‘lib xizmat qiladi [9,10].

Quyida nazariy fizika fanini STEAM yondashuvi asosida o‘qitishda qo‘llaniladigan asosiy metod va vositalar jadval ko‘rinishida keltirilgan:

STEAM komponenti	Qo‘llaniladigan metod va vosita	Talabalar faoliyati	Kutilayotgan natija
Science (Fan)	Nazariy ma’ruzalar, eksperimentlar, ilmiy maqolalar tahlili	Nazariy bilimlarni o‘zlashtirish, eksperimentlarni bajarish	Nazariy bilimlarning chuqurlashishi, amaliy tushunchalarni egallash
Technology (Texnologiya)	Virtual laboratoriyalar, simulyatsiyalar, dasturiy modellar	Eksperimentlarni simulyatsiya qilish, ma’lumotlarni yig‘ish va tahlil qilish	Amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish, eksperimentlarni xavfsiz bajarish
Engineering (Muhandislik)	Loyiha ishlari, qurilma va model dizayni	Qurilmalarni loyihalash, eksperiment natijalarini tahlil qilish	Muammolarni hal etish, ijodiy yondashuvni rivojlantirish
Arts (San’at)	Grafiklar, vizualizatsiya, prezentatsiyalar	Natijalarni vizual tarzda taqdim etish	Ma’lumotni tushunarli va jozibador shaklda ifodalash
Mathematics (Matematika)	Hisob-kitoblar, formulalar, statistik tahlil	Eksperiment natijalarini hisoblash, grafiklarni chizish	Tahliliy ko‘nikmalarni rivojlantirish, natijalarni aniq ifodalash

Nazariy fizika fanini STEAM yondashuvi asosida o‘qitish jarayonida o‘quvchilarni baholash ham an’anaviy metodlardan farq qiladi. Baholash talabalarni faqat nazariy bilimlari bilan emas, balki loyiha ishlari, eksperiment natijalari va jamoaviy faoliyatga qo‘shgan hissasi bilan baholashga imkon beradi. Bu esa o‘z navbatida talabalarda faoliyatga bo‘lgan qiziqishni oshiradi va ularning ijodiy salohiyatini yuzaga chiqaradi [11,12].

Shu bilan birga, STEAM yondashuvi asosida o‘qitish o‘qituvchilar uchun ham yangi kompetensiyalarni rivojlantirishni talab qiladi. Ular texnologik vositalardan samarali foydalanish, interaktiv darslar tashkil etish, talabalarning mustaqil faoliyatini yo‘naltirish va natijalarni baholash bo‘yicha malakaga ega bo‘lishi kerak. Bu jarayon o‘z navbatida maktab yoki oliy ta’lim muassasasining ilmiy va pedagogik salohiyatini oshiradi [13,14]. Nazariy fizika fanini STEAM yondashuvi asosida o‘qitishning yana bir ijobiy jihati — talabalarni kelajakdagi ilmiy va texnologik faoliyatga tayyorlashdir. STEAM metodikasi talabalarni turli fanlararo ko‘nikmalar bilan ta’minlaydi, ularni muammolarni kompleks hal qilishga o‘rgatadi va ilmiy izlanishlar olib borishga rag‘batlantiradi. Shu bilan birga, talabalar o‘zlarining loyiha ishlari va eksperimentlari orqali real dunyo jarayonlarini tushunib, ulardan foydalanish imkoniga ega bo‘ladilar [15].

Umuman olganda, nazariy fizika fanini STEAM yondashuvi asosida o‘qitish zamonaviy ta’lim jarayonida talabalar bilimini chuqurlashtirish, ularning ijodiy va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish hamda kelajakdagi ilmiy va amaliy faoliyatga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, bu yondashuv o‘qituvchilarning pedagogik malakasini oshirish, ta’lim jarayonini interaktiv va qiziqarli qilish hamda talabalarni fan va texnologiyaga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirishga yordam beradi [16,17].

Xulosa . Nazariy fizika fanini STEAM ta’lim yondashuvi asosida o‘qitish zamonaviy ta’lim jarayonida talabalar bilimini chuqurlashtirish, ularning ijodiy va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish hamda kelajakdagi ilmiy va amaliy faoliyatga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. STEAM metodikasi fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika elementlarini integratsiyalash orqali ta’lim jarayonini interaktiv va qiziqarli qiladi, bu esa talabalarni nazariy bilimlarni amaliy faoliyatga muvaffaqiyatli qo‘llashga rag‘batlantiradi [1,2].

Shuningdek, STEAM yondashuvi talabalarni mustaqil izlanishga undaydi, jamoaviy ishlash va muammolarni hal etish ko‘nikmalarini rivojlantiradi hamda ularning kreativ salohiyatini oshiradi [3]. Nazariy fizika fanini STEAM asosida o‘qitishda loyiha ishlari, eksperimentlar, simulyatsiyalar va vizualizatsiya vositalari talabalar uchun mavzuni yanada tushunarli va qiziqarli qiladi, shuningdek, o‘quv jarayonini amaliy va interaktiv qiladi [4,5]. STEAM yondashuvi o‘qituvchilardan ham yangi pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirishni talab qiladi. Ular texnologik vositalardan samarali foydalanish, talabalarning mustaqil faoliyatini yo‘naltirish va natijalarni baholash bo‘yicha malakaga ega bo‘lishi zarur [6]. Shu bilan birga, STEAM ta’limi talabalarni kelajakdagi ilmiy va texnologik faoliyatga tayyorlashda samarali vosita bo‘lib, ularni ilmiy izlanishlarga, eksperimentlar va innovatsion loyihalarga jalb qiladi [7,8].

Xulosa qilib aytganda, nazariy fizika fanini STEAM yondashuvi asosida o‘qitish nafaqat talabalar bilimini chuqurlashtirish va amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishga, balki ularning ijodiy salohiyatini oshirishga ham xizmat qiladi. Bu yondashuv ta’lim jarayonini interaktiv, qiziqarli va samarali qilish, shuningdek, talabalarning ilm-fanga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirishga imkon beradi. Shu bilan birga, STEAM yondashuvi ta’lim sifatini oshirish va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tatbiq etishda muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi [9].

Adabiyotlar ro‘yxati.

1. *Science and Technology*, 4(2), 1–14.
2. Quigley, C., & Herro, D. (2016). STEAM Lesson Design in Middle School Classrooms. *Journal of STEM Education*, 17(3), 23–29.
3. Kim, M., et al. (2015). Learning Physics through STEAM Integration. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 174, 1672–1677.
4. Roberts, A., & Tan, A. (2017). Assessment in STEAM Education: Practices and Challenges. *International Journal of STEM Education*, 4(1), 1–12.
5. Brown, R. (2018). Evaluating Student Learning in Integrated STEM Classrooms. *Education Sciences*, 8(4), 1–15.
6. Kelley, T., & Kelley, D. (2013). *Creative Confidence: Unleashing the Creative Potential Within Us All*. Crown Business.
7. Bequette, J. W., & Bequette, M. B. (2012). A Place for Art and Design Education in the STEM Conversation. *Art Education*, 65(2), 40–47.
8. Vasquez, J. A., Sneider, C., & Comer, M. (2013). *STEAM Education: A Framework for the 21st Century*. Education Development Center
9. Maeda, J. (2013). STEM + Art = STEAM. *The STEAM Journal*, 1(1), 34–45.
10. Breiner, J. M., Harkness, S. S., Johnson, C. C., & Koehler, C. M. (2012). What Is STEM? A Discussion About Conceptions of STEM in Education and Partnerships. *School Science and Mathematics*, 112(1), 3–11.

MATEMATIKA CHUQURLASHTIRIB O‘QITILADIGAN SINFLARDA TRIGONOMETRIK TENGLAMALARNI O‘RGATISH

M.K. Mamadjanova

Andijon davlat universiteti Amaliy matematika kafedrası dotsenti,

Sh. Sh. Mamadjonov

B.I. Karimova

Andijon davlat universiteti amaliy matematika yo‘nalishi 4-kurs talabalari

Annotatsiya: Ushbu maqolada matematika fanini chuqurlashtirib o‘rgatiladigan sinflarda trigonometrik tenglamalarni o‘rgatish hamda ularning tadbiqlari haqida yoritilgan

Kalit so‘zlar: trigonometriya, trigonometrik tenglamalar, o‘zgaruvchini almashtirish usuli, ko‘paytuvchilarga ajratish usuli, tenglamaning yechimi.

Аннотация: В данной статье рассмотрены о преподавании тригонометрических уравнений в классах с углубленным изучением математики, а также об их применении

Ключевые слова: тригонометрия, тригонометрические уравнения, метод подстановки переменной, метод деления на множители, решение уравнения.

Annotation: this article covers the teaching of trigonometric equations in classes taught by deepening mathematics, as well as their application

Keywords: trigonometry, trigonometric equations, variable substitution method, factorization method, solution of equation.

Prezidentimizning 2022 yil 14 apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi huzuridagi Ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalari agentligi tizimidagi ixtisoslashtirilgan maktablar tarmog‘ini kengaytirish to‘g‘risida”gi PF-106 son farmonidagi “...o‘quvchilarning qiziqishlaridan kelib chiqqan holda, asosiy o‘quv dasturlari bilan birgalikda sinfdan tashqari kasbga yo‘naltirilgan amaliy mashg‘ulotlar o‘tkazilishini yo‘lga qo‘ysin” vazifalarni amalga oshirish uchun fan o‘qituvchilaridan yuksak mahorat va fanga bo‘lgan qiziqishida amaliy, kasbiy ko‘nikmalarini ko‘rsata bilishi kerak.

Bugungi kunda respublikamizdagi ixtisoslashgan maktablar asosan aniq va tabiiy fanlar chuqurlashtirilib o‘qitiladigan bo‘lib, bu yerda faoliyat yurutuvchi pedagog hodimlar o‘quvchilarga ta’lim va tarbiya jarayonlariga vatanparvarlik ruhi, milliy g‘urur va iftixor, o‘z xalqiga muhabbat va sadoqat, O‘zbekiston tarixi, ilmiy-ijodiy hamda ma’naviy-ma’rifiy merosga hurmat, o‘zlikni anglash, mehnatsevarlik va mas’uliyatlilik, qat’iyat va shijoatlilik g‘oyalari singdirilishiga alohida e’tibor qaratishadi.

Ixtisoslashtirilgan maktablarda matematika fanini o‘qitishda fanning tatbiqiy ahamiyatini ko‘rsatish, o‘quvchilarni fanga bo‘lgan qiziqishini yanada orttiradi. Ayniqsa, ixtisoslashtirilgan maktablarda matematika chuqur o‘qitilib, olimpiada va ilmiy loyihalarga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablari hamda akademik litseylar o‘quv materiallarining asosiy mazmunida trigonometriyaga bag‘ishlangan bo‘lib, uni o‘zlashtirish uchun o‘quvchilar trigonometriya bilan bog‘liq bo‘lan barcha tushunchalarni bilishlari kerak. Trigonometriya (yunonchadan "trigon" - uchburchak, "metrezis" - o‘lchash so‘zlaridan olingan bo‘lib, o‘zbek tiliga

"uchburchaklarni o'chash" deya tarjima qilinadi) - matematikaning asosiy bo'limlaridan biri hisoblanib, uchburchak tomonlari va burchaklari orasidagi bog'lanishlar, trigonometrik funksiyalarning xossalari va ular o'rtasidagi bog'lanishlarni o'rganadi.

Biz quyida matematika chuqurlashtirib o'qitiladigan sinflarda trigonometrik tenglamalarning ba'zi turlarini yechish usullarini ko'rdik.

Tenglamalarni yechishning asosiy usullari. Trigonometrik tenglama noma'lum argumentning trigonometrik funksiyalariga nisbatan

$R(z) = a_0 z^n + a_1 z^{n-1} + \dots + a_{n-1} z + a_n$ (1) ko'rinishdagi algebraik tenglamaga keltirilishi mumkin, bunda z orqali $\sin \lambda x$, $\cos \lambda x$, $\operatorname{tg} \lambda x$, $\operatorname{ctg} \lambda x$ funksiyalardan biri ifodalangan. Algebraik tenglama kabi (1) trigonometrik tenglamalarni yechishda yangi noma'lum kiritish, ko'paytuvchilarga ajratish va hokazo usullar qo'llaniladi. Jarayon eng sodda trigonometrik tenglamalardan birini yechishgacha boradi. Trigonometrik tenglamalarni yechishda asosan quyidagi hollar uchraydi:

1) $R(f(x)) = 0$ tenglamada R trigonometrik funksiya belgisi ostida x ga bog'liq bo'lgan $f(x)$ ifoda turibdi. $f(x) = z$ almashtirish orqali tenglama eng sodda $R(z) = 0$ trigonometrik tenglamalardan biriga keltirilishi mumkin. Uning $z = z_i$ ildizlari birma-bir $f(x) = z$ ga qo'yiladi va x ning qiymatlari topiladi.

1-misol. $\sin(10x + \frac{\pi}{8}) = \frac{\sqrt{3}}{2}$ tenglamani yechamiz.

Yechish. Misolimizda $f(x) = 10x + \frac{\pi}{8}$. Tenglamaga $10x + \frac{\pi}{8} = z$ almashtirish kiritsak, $\sin z = \frac{\sqrt{3}}{2}$ tenglama hosil bo'ladi. Uning yechimi: $z = (-1)^k \frac{\pi}{3} + \pi k$, $k \in \mathbb{Z}$. Bu $10x + \frac{\pi}{8} = z$ ga qo'yiladi va javob topiladi:

$$x = \frac{1}{10} \left(-\frac{\pi}{8} + (-1)^k \frac{\pi}{3} + \pi k \right), \quad k \in \mathbb{Z}.$$

2) $f(R(x)) = 0$ tenglamada R trigonometrik funksiya boshqa f funksiya belgisi ostida turadi. $R(x) = z$ almashtirish masalani $f(z) = 0$ tenglamani yechishga keltiradi. Bu tenglamaning $z_1, z_2, \dots$ ildizlari bo'yicha $R(x) = z_1$, $R(x) = z_2, \dots$ tenglamalar majmuasini hosil qilamiz. Uni yechish bilan masala hal qilinadi.

2-misol. $\sin^2 x + 3 \sin x + 1,25 = 0$ tenglamani yechamiz.

Yechish. $\sin x = z$ almashtirish natijasida $z^2 + 3z + 1,25 = 0$ kvadrat tenglama hosil bo'ladi. Uning ildizlari $z_1 = -5$, $z_2 = -1$. $\sin x = -5$ tenglama yechimga ega emas. $\sin x = -1$ tenglama $x = -90^\circ + 360^\circ k$, $k \in \mathbb{Z}$ yechimlarga ega.

3) Ba'zan berilgan tenglamani ko'paytuvchilarga ajratish usulidan trigonometrik funksiyalar yig'indisini ko'paytma ko'rinishiga keltirishda foydalaniladi.

3-misol. $2 \cos x - 2 \sin 2x - 2\sqrt{2} \sin x + \sqrt{2} = 0$ tenglamani yechamiz. Yechish. $\sin 2x = 2 \sin x \cos x$ almashtirish tenglamani

$$2 \cos x - 4 \sin x \cos x - 2\sqrt{2} \sin x + \sqrt{2} = 0$$

ko'rinishga keltiradi. Uning chap qismini ko'paytuvchilarga ajratamiz:

$$2 \cos x (1 - 2 \sin x) + \sqrt{2} (1 - 2 \sin x) = 0,$$

$$(1 - 2 \sin x)(2 \cos x + \sqrt{2}) = 0,$$

bundan:

$$\begin{cases} 1 - 2 \sin x = 0 \\ 2 \cos x + \sqrt{2} = 0, \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} \sin x = 0.5, \\ \cos x = -\frac{\sqrt{2}}{2}. \end{cases}$$

Javob. $\{(-1)^k 30^\circ + 180^\circ k, k \in \mathbb{Z}\} \cup \{\pm 135^\circ + 360^\circ k, k \in \mathbb{Z}\}$.

Yuqoridagi misollardan shuni ko‘rishimiz mumkinki, trigonometrik tenglamalarning soddalari asosan umumiy o‘rta ta’lim maktablarida uchrasa, matematikaga chuqurlashtirib o‘qitiladigan sinflarda esa qandaydir almashtirishlar bajarib, keyin yechiladigan tenglamalar ko‘riladi. Yuqoridagi misollarda asosan trigonometrik tenglamalarni yechishning ikki usuli haqida ko‘rdik. Ulardan birinchisi, **Ko‘paytuvchilarga ajratish usulini** qo‘llab trigonometrik tenglamalarni yechishda, berilgan tenglama, tenglamalar birlashmasiga keltirilib, birlashmaning har bir tenglamasi yechilib, yechimlar to‘plamlari birlashtirilib, berilgan tenglama yechimlari aniqlansa, ikkinchisida esa, **trigonometrik tenglamalarni yangi o‘zgaruvchi kiritish usulini** qo‘llab yechishda tenglamada ishtirok etayotgan funksiyalardan qaysi birini yangi o‘zgaruvchi bilan belgilash muhimdir. Chunki o‘zgaruvchilarni tanlashga bo‘g‘liq ravishta ratsional yoki irratsional tenglamalar hosil qilinib yechiladi.

Xulosa qilib aytganda, chuqurlashtirilgan sinflarga trigonometriyaning qo‘llanilish sohalarini ham aytib o‘tish o‘quvchilarga yanada fanga bo‘lgan qiziqishlariga turtki beradi. Misol uchun, trigonometriya musiqa nazariyasi va ishlab chiqarishda ham muhim ahamiyatga ega. Ovoz to‘lqinlari sinus va kosinus funksiyalari bilan vizual ravishda ifodalanishi mumkin bo‘lgan takrorlanuvchi to‘lqin naqshida harakat qiladi. Sinus egri chizig‘i bitta notani ifodalashi mumkin va akkordni modellashtirish uchun ko‘plab sinus egri chiziqlar birgalikda ishlatilishi mumkin. Musiqaning grafik tasviri kompyuterlarga tovushlarni yaratish va tushunish imkonini beradi. Shuningdek, u ovoz muhandislariga kerakli tovush effektlarini olish uchun ovoz to‘lqinlarini ko‘rish, ovoz balandligi, balandligi va boshqa omillarni o‘zgartirish imkonini beradi. Sportning barcha sohalarida ham trigonometriya elementlari uchraydi, misol uchun futbol to‘pini qancha burchak ostida tepsa, to‘g‘ri darvozaga kirishini bilish mumkin va hokazo.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 14 apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi huzuridagi Ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalari agentligi tizimidagi ixtisoslashtirilgan maktablar tarmog‘ini kengaytirish to‘g‘risida” gi PF106-son farmoni.
2. Matematika fanidan o‘quv dasturlari. O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi vazirining 2017 yil 3 iyundagi 190- sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan.
3. Algebra va matematik analiz asoslari: . Akademik litseylar uchun darslik / A.U. Abduxamedov, H.A. Nasimov, U.M. Nosirov, J.X. Husanov [H. A. Nasimovning umumiy taxriri ostida]; 9-nashri.-T.:”O‘qituvchi” NMIU, 2010. Q. II -400 b.
4. Alimov Sh.A. Algebra. Umumiy o‘rta talim maktablarining 9-sinfi uchun darslik / Sh.A.Alimov, A.R.Xalmuxamedov, M.A.Mirzaahmedov. – 3-nashri. – T.: “O‘qituvchi” NMIU, 2014. – 240 b.

MAKTAB MUASSASALARIDA BOSHQARUV SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING ZAMONAVIY YO’NALISHLARI

Ziyodullayev Sanjar Ikrom o‘g‘li

*A. Avloniy nomidagi pedagogik
mahorat milliy instituti magistranti*

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktab muassasalarini boshqaruv ustuvorligini ta’minlashga qaratilgan zamonaviy yondashuvlar tahlil qilindi. Maktab rahbarining strategik rejalashtirish, ta’lim sifati monitoringi, raqamli boshqaruv tizimlari va pedagogik jarayonni samarali muvofiqlashtirishdagi o‘rni yoritildi. Shuningdek o‘qituvchi faoliyatini qo‘llab-quvvatlash, o‘quv jarayonini innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etish, ota-ona va jamoatchilik bilan hamkorlikni kuchaytirish kabi ustuvor yo‘nalishlarning amaliy ahamiyati ko‘rsatib berildi. Maqolada maktab boshqaruvining zamonaviy yo‘nalishlari, ularning amaliy samaradorligi va ta’lim jarayoniga ko‘rsatayotgan ta’siri batafsil yoritiladi. Tadqiqotda maktab boshqaruvi jarayonida yuzaga keladigan muammolar tahlil qilindi va ularni bartaraf qilish bo‘yicha tavsiyalar berildi.

Kalit so‘zlar: maktab boshqaruvi, boshqaruv ustuvorligi, zamonaviy yondashuvlar, innovatsion boshqaruv, raqamli talim, pedagogik jarayon, strategik rejalashtirish.

Abstract: This study analyzes modern approaches aimed at ensuring management priorities in school institutions. The role of the school principal in strategic planning, education quality monitoring, digital management systems, and effective coordination of the pedagogical process is highlighted. The practical significance of such priority areas as supporting teacher activities, organizing the learning process based on innovative technologies, and strengthening cooperation with parents and the community is also demonstrated. The research identifies the challenges encountered in the school management process and provides recommendations for addressing them.

Keywords: school management, management priorities, modern approaches, innovative management, digital education, pedagogical process, strategic planning.

Аннотация: В данной работе проанализированы современные подходы, направленные на обеспечение приоритетности управления школьными учреждениями. Освещена роль директора школы в стратегическом планировании, мониторинге качества образования, цифровых системах управления и эффективной координации педагогического процесса. Также показано практическое значение таких приоритетных направлений, как поддержка деятельности учителя, организация учебного процесса на основе инновационных технологий, усиление сотрудничества с родителями и общественностью. В исследовании были проанализированы проблемы, возникающие в процессе управления школой, и предложены рекомендации по их устранению.

Ключевые слова: школьное управление, приоритеты управления, современные подходы, инновационное управление, цифровое образование, педагогический процесс, стратегическое планирование.

Bugungi tez o‘zgarayotgan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda maktab muassasalarini samarali boshqarish ta’lim sifati va o‘quvchilar kompetensiyalarini shakllantirishda hal qiluvchi omillardan

biridir. Maktab rahbariyati oldida turadigan asosiy vazifa — ta’lim jarayonini samarali tashkil qilish, o’quvchi va o’qituvchilar faoliyatini muvofiqlashtirish, zamonaviy boshqaruv texnologiyalaridan foydalanish va aniq natijaga yo’naltirilgan boshqaruv strategiyasini shakllantirishdan iborat.

Raqamli transformatsiya jarayonlari, innovatsion yondashuvlar, shaffoflik va hisobdorlik tamoyillarining kuchayishi maktab boshqaruvining mazmuniga yangi talablar qo’ymoqda. Shu sababli, maktab rahbaridan strategik fikrlash, tizimli yondashuv, innovatsiyalarni boshqarish, axborot texnologiyalarini amaliyotga tatbiq etish hamda ta’lim sifatini muntazam monitoring qilish kabi ko’nikmalar talab etiladi.

Maktab muassasalarida boshqaruvning yetakchi omillaridan biri bu rahbarning strategik qaror qabul qilish qobiliyatidir. Strategik boshqaruv maktabning kelajakdagi rivojlanish yo’nalishlarini aniqlash, ta’lim jarayonini tizimli rejalashtirish, resurslarni oqilona taqsimlash va o’quvchilar natijalarini muntazam o’rganib borishga asoslanadi. Zamonaviy boshqaruv konsepsiyalarida strategik yondashuv, innovatsion fikrlash, tahliliy kompetensiya va ma’lumotlarga asoslangan qaror qabul qilish ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Maktab boshqaruvida raqamli texnologiyalar tobora keng qo’llanilmoqda. Elektron jurnal va kundalik, raqamli baholash tizimlari, onlayn monitoring platformalari, masofaviy o’quv hujjatlari bilan ishlash, ularning barchasi boshqaruv jarayonlarining shaffofligi va aniqligini ta’minlaydi. Raqamli boshqaruv natijasida rahbariyat o’quvchilar davomati, o’zlashtirish ko’rsatkichlari, o’qituvchilar yuklamasi va ta’lim sifati bo’yicha real vaqt rejimida aniq ma’lumotlarga ega bo’ladi. Bu esa tezkor boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish imkonini yaratadi.

Pedagogik jamoani boshqarish ham maktab boshqaruvining muhim yo’nalishlaridan biridir. Ta’lim tizimida o’qituvchi markaziy shaxs bo’lgani sababli, ularning kasbiy rivojlanishi, motivatsiyasi va ish sharoitlarini takomillashtirish boshqaruvning asosiy vazifasiga aylanmoqda. Maktab rahbariyati tomonidan muntazam malaka oshirish kurslari tashkil etilishi, metodik seminarlar, tajriba almashish anjumanlari va ichki treninglar o’qituvchilarning kasbiy salohiyatini oshiradi. Motivatsion rag’batlantirish tizimining joriy etilishi esa o’qituvchilarning ishga bo’lgan qiziqishini kuchaytiradi va ta’lim jarayonining sifatiga ijobiy ta’sir ko’rsatadi.

Ta’lim sifatini monitoring qilish zamonaviy boshqaruvning ajralmas qismiga aylangan. Monitoring tizimi orqali o’quvchilarning bilim darajasi, o’quv-metodik jarayonning samaradorligi, fanlar bo’yicha ko’rsatkichlar va pedagoglarning yagona yondashuvga amal qilishi muntazam tahlil qilinadi. Ichki reyting tizimi, diagnostik testlar, individual rivojlanish xaritalari o’quvchilarni har tomonlama baholash imkonini beradi. Bu esa muammolarni o’z vaqtida aniqlash va tegishli choralarni ko’rishga yordam beradi. Jamoatchilik bilan hamkorlik maktab boshqaruvining yana bir zamonaviy yo’nalishidir. Ota-onalar, mahalla, yoshlar tashkilotlari va boshqa ijtimoiy hamkorlar bilan faol muloqot ta’lim jarayonining ochiqqligini oshiradi. Ota-onalar qo’mitasi bilan muntazam uchrashuvlar, yoshlar bilan ijtimoiy loyihalar, maktab hayotiga hamkor tashkilotlarni jalb qilish shu bilan birga, maktab boshqaruvida hali ham ayrim tizimli muammolar mavjud. O’qituvchilar yuklamasining ortiqqligi, raqamli savodxonlikning turlicha darajada bo’lishi, hujjatbozlikning ko’pligi, ayrim rahbarlarning strategik boshqaruv bo’yicha tajribasining yetishmasligi bu yo’nalishdagi asosiy muammolardir. Ularni bartaraf etish uchun elektron jarayonlarni soddalashtirish, pedagoglar uchun raqamli ko’nikmalar bo’yicha treninglar tashkil etish, rahbarlar uchun maxsus malaka oshirish dasturlarini kuchaytirish zarur.

Maktab muassasalarida boshqaruv ustuvorligini ta’minlash zamonaviy ta’lim jarayonidagi eng muhim masalalardan biridir. Raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi, strategik boshqaruv tizimining takomillashuvi, pedagogik jamoaning samarali boshqarilishi va ta’lim sifatini muntazam monitoring qilish maktab boshqaruvining samaradorligini sezilarli oshiradi. Mavjud muammolarni bartaraf etish bo’yicha taklif qilingan chora-tadbirlar maktab boshqaruvini yanada takomillashtirishga imkon yaratadi. Tadqiqot natijalari maktab rahbarlari, o’qituvchilar va ta’lim sohasi mutaxassislari uchun amaliy ahamiyatga ega bo’lib, zamonaviy boshqaruv mezonlari asosida ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. — Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” to‘g‘risidagi farmoni. — Toshkent, 2019.
3. Fayzullaev, A. Ta’lim boshqaruvi nazariyasi va amaliyoti. — Toshkent: Fan, 2021.
4. Xolmatov, Sh. Maktabni boshqarishning zamonaviy yondashuvlari. — Toshkent: Innovatsiya nashriyoti, 2022.
5. Bush, T. Educational Leadership and Management. London: SAGE Publications, 2020.
6. UNESCO. Digital Transformation of Education Systems: Global Report. Paris, 2022.
7. OECD. School Leadership for Learning Improvement. Paris, 2021.

MUNDARIJA

1-SHO‘BA. ZAMONAVIY BOSHQARUV STRATEGIYALARI VA ISTIQBOLLARI		
1.	Umumta’lim muassasalari rahbarlarida zamonaviy boshqaruv kompetentligini shakllantirishning metodik asoslari <i>Ismailov Abduvali Abdumalikovich</i>	5
2.	Maktab ta’limida zamonaviy boshqaruv strategiyalari va istiqbollari <i>Murodov Erkin Ergashevich</i>	11
3.	Ta’lim tizimida inson resurslarini boshqarish samaradorligi <i>Bo‘ronboyeva Xushriyo Toshkenboyevna</i>	17
4.	Ta’lim muassasalarini boshqarishda innovatsion yondashuvning nazariy asoslari <i>A.R. Mamataliyev, N.X. Mannanova</i>	22
5.	Umumta’lim maktab direktorlarining boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirishda zamonaviy boshqaruv strategiyalarining ahamiyati <i>Sattorova Gulmira Asqarjon qizi</i>	28
6.	Ta’limda talabalar o‘quv faoliyatining boshqaruv tizimi modeli va o‘zaro ta’sir mexanizmi <i>Usanov Sarvar Anvarovich</i>	33
7.	Umumiy o‘rta ta’lim maktab direktorlarining strategik boshqarish kompetensiyasini rivojlantirishning konseptual - praksiologik asoslari <i>Itolmazova Gulzoda Qurbongeldiyevna</i>	40
8.	Maktab jamoaviy muhitni kollaborativ yondashuv asosida boshqarish <i>Ishanova Barno Baxadirovna</i>	45
9.	Zamonaviy maktab direktorlariga qo‘yiladigan talablar: kasbiy standarti, ko‘nikma va malakalar (o‘zbekiston va xorij tajribasi) <i>Kuchkarov O‘tkirjon Vaxobovich</i>	48
10.	Zamonaviy boshqaruv strategiyalari va istiqbollari <i>Eshmuminova Oybarchin Botirovna</i>	52
11.	Maktab ta’limi va ishlab chiqarish integratsiyasini tashkil etishda maktab rahbarlarining zamonaviy yondashuvlari <i>Mexmonov Ismat Toshpo‘latovich</i>	56
12.	Bo‘lajak maktab menejerlarining boshqaruv kompetensiyasini shakllantirishning o‘ziga xos xususiyatlari <i>Sodiqov Rafiqjon Turobjon o‘g‘li</i>	60
13.	Maktab direktorlarining boshqaruv funksiyalarini bajarishda raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish <i>Eshqobilov Sanjar Qo‘ziboyevich</i>	64
14.	Boshqaruvning zamonaviy konsepsiyalari va ularning istiqboldagi imkoniyatlari <i>Karimova Umida Hakimjanovna</i>	68

15.	Ilg‘or xalqaro cpd modellari asosida o‘qituvchilar kasbiy rivojini takomillashtirish mexanizmlarini joriy etish <i>Ahadova Mushtariybonu</i>	71
16.	Demografik o‘zgarishlar sharoitida ta’lim muassasalarini strategik boshqarish va kadrlar siyosati transformatsiyasi <i>Axmadqulova Ozodaxon Xamidullo qizi</i>	76
17.	Zamonaviy boshqaruv strategiyalarining maktab imiji shakllantirishdagi o‘rni va ahamiyati <i>A.Usmonova</i>	80
18.	Pedagogik boshqaruvda liderlikning motivatsion va kommunikativ omillari:jamoaviy hamkorlikni rivojlantirish modeli <i>Erkinova Dilfuza Ravshan qizi</i>	84
19.	Gender yondashuvning ta’lim menejmenti jarayonlariga integratsiyalanish xususiyatlari <i>Yunusova Xolidaxon To‘lqinjon qizi</i>	88
20.	Yosh kadrlarni jalb qilishda zamonaviy rahbarning motivatsion yondashuvlari <i>Nazirova Umidaxon Sharofiddin qizi</i>	91
21.	Rahbarning axloqiy fazilatlarini orqali konfliktlarni boshqarish. <i>Alimuhamedova Zarina Yo‘ldosh qizi</i>	95
22.	Ta’lim boshqaruvi tizimini strategik isloh qilishda xalqaro baholash natijalari (timss 2023): chuqur tahlil va dalillarga asoslangan boshqaruv choralari modelini <i>Palvannazirov Sardorbek Xamrobek o‘g‘li</i>	99
23.	Zamonaviy boshqaruv strategiyalari va istiqbollari Egamberdiyeva <i>Gulxayoxon Bahodirjon qizi</i>	104
24.	Kelajak sarmoyasi: moliyaviy savodxonlikni maktab dasturiga kiritishning ahamiyati <i>Axmedova Akldjan Matrasulovna</i>	109
25.	Maktabni zamonaviy boshqarish – sifatli ta’lim asosi <i>Asaev Artur Valixanovich, Mamenov Turar Iriskulovich</i>	114
26.	Pisa xalqaro tadqiqoti natijalarining o‘qitish sifatiga ta’sirlari. <i>Xudayberdiyeva M.K</i>	117
27.	Maktabgacha ta’lim tashkiloti xodimlarida guruhij jipslikni shakllantirishda rahbarning ta’siri <i>Djalilova Maftuna Murodjon qizi</i>	123
28.	Maktab direktorlarining emotsional intellektni rivojlantirish orqali o‘qitish sifat-samaradorligini oshirishda yo‘llari <i>Beknazarov Jo‘rabek Xamidjanovich</i>	126
29.	Maktab ta’limi boshqaruvida operatsion liderlikning mazmun-mohiyati <i>Abdullayeva Maxprat Nurmatovna</i>	130

30.	Maktabning byudjetdan tashqari mablag‘larini statistik tahlil qilishda sun’iy intellektning ahamiyati (o‘zbekiston misolida) <i>Bexudova Mexriniso Omon Qizi</i>	133
31.	Yoshlar siyosati va ijtimoiy loyihalarni boshqarishda ishtirokli modellar <i>Saydamatova Nasibaxon Erbuwayevna</i>	136
32.	Ta’lim tashkilotlarida menejment jarayonlarini takomillashtirishning zamonaviy yo‘nalishlari <i>Abdurasulova Dilnoza Eshim qizi, Xakimova Dildora Mashrabjonovna</i>	140
33.	Maktab boshqaruvi tizimi va uning samaradorligini oshirish usullarini takomillashtirish <i>Raxmatov Javoxir Botir o‘g‘li</i>	143
34.	PIRLS tadqiqoti asosida maktab rahbarlarining boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirish <i>Oltiyeva Bibisora Ziyodullayevna</i>	146
35.	Maktab direktorlarining boshqaruv ko‘nikmalarini rivojlantirishda sinergetik yondashuvdan foydalanish muammolari <i>Yusupova Dilnoza Fayzullayevna</i>	149
36.	Innovatsion boshqaruv texnologiyalari: ta’lim menejmenti samaradorligini oshirish omillari <i>Alkarov Elyor Maxmudovich</i>	152
37.	Umumiy o‘rta ta’lim maktablari boshqaruv faoliyati samaradorligini oshirishda ta’lim menejmentining ahamiyat <i>Mirmamatova Ziyoda Shavkat qizi</i>	157
38.	O‘zbekistonda ta’limni rivojlantirishda davlat va nodavlat umumiy o‘rta ta’lim maktablarining o‘rni <i>Xolmurodov A‘zam Shaxriyorovich</i>	164
39.	Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida rahbar-pedagog munosabatlari va ta’lim menejmentining samaradorlikdagi roli <i>Nuriddinova Zulxumor Odiljon qizi, Xudoyberdiyev Eldor Uktamovich</i>	170
40.	Umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quv-tarbiya jarayonini rivojlantirishda ta’lim sifati menejmentining ahamiyati <i>Xudoyberdiyev Eldor Uktamovich, Rustamova Moxinabonu Qahramon qizi</i>	173
41.	Innovatsion yondashuv asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy ko‘nikmalarini rivojlantirish <i>Husenova Kamola Erali qizi</i>	176
42.	Maktab direktori faoliyatida vaqtni to‘g‘ri taqsimlash jarayonlari <i>Abdujabborova Oysha Muzaffar qizi</i>	179
43.	Ta’lim boshqaruvida innovatsion transformatsiya:sun'iy intellekt asosida boshqaruv jarayonlarini optimallashtirish <i>Najatova Zuhra Damir qizi</i>	184
44.	Raqamli transformatsiya jarayonida maktab direktorlari uchun o‘qitish va malaka oshirish dasturlarini takomillashtirish <i>Daminova Shohista Kabulovna</i>	187

45.	Zamonaviy va innovatsion boshqaruv strategiyalari hamda ularning istiqbollari <i>Xoliqulova Fayoz Sunnat qizi</i>	192
46.	Pedagoglar malakasini oshirish tizimida innovatsion menejment texnologiyalarini joriy etish <i>Jamoliddinova Hilola Jamoliddin qizi</i>	196
47.	Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida rahbarlik qilish va tashkil etish yo’llari <i>Kurbanova Elyora Berdiyrovna</i>	202
48.	Umumiy o’rta ta’lim maktablarida jamoa shartnomalarini tuzishda ijtimoiy sheriklik munosabatlari <i>Rejapova Dilafruz Akramovna</i>	207
49.	Ta’lim menejmenti jarayonida o’qituvchining boshqaruv funksiyalari <i>Jalolova Xursandoy Odiljonovna</i>	212
50.	Ta’lim sifatini ta’minlashda zamonaviy menejerlarni tayyorlashning ahamiyati <i>Xudoyberdiyev Eldor Uktamjonovich</i>	216
51.	Umumiy o’rta ta’lim maktablarida “rahbar-pedagog” munosabatlarining ijtimoiy muhitni shakllantirishdagi o’rni <i>Saidqulov Sodiqjon Botirovich</i>	220
52.	Zamonaviy boshqaruv strategiyalari va istiqbollari <i>Temirov Xushnud Jamolovich</i>	227
53.	Umumta’lim maktablarida huquqiy madaniyatni shakllantirish jarayonini boshqarishning samarali mexanizmlari <i>Karimova Dilnoza Shavkatovna</i>	231
54.	Rivojlangan mamlakatlar ta’lim tizimida qarorlarni qabul qilishning o’ziga xos xususiyatlari <i>Jabborova Yulduzxon Hasan qizi</i>	235
55.	Maktab o’qituvchilarining uzluksiz kasbiy rivovlanishida psixologik-pedagogik ma’rifatning o’rni <i>Tursinboyev Olimjon Shuxratbek o’g’li</i>	239
56.	Zamonaviy boshqaruv strategiyalari va istiqbollari. <i>Normurodova Aziza Zuxriddin qizi</i>	247
57.	Umumiy o’rta ta’lim maktab direktorlarining strategik boshqarish kompetensiyasini rivojlantirish tendensiyalarining amaliy ahamiyati <i>Itolmazova Gulzoda Qurbongeldiyevna</i>	251
2-SHO’BA. UZLUKSIZ TA’LIMNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK YONDASHUVLARI		
58.	O’quvchilarni xalqaro baholash dasturi talablari asosida tayyorlashda qo’llaniladigan ta’lim nazariyalari <i>Ergasheva Malohat Tursunovna</i>	257
59.	Uzluksiz ta’limda andragogik nazoratni tashkil etishning ilmiy asoslari <i>Xakimova Dildora Mashrabjonovna</i>	260

60.	Oliy ta’limda surdopedagogik fanlarini o’qitish metodikasida talabalarning ilmiy tadqiqot ishlarini tashkil etish mazmuni <i>Malikova Xurshida Ikramovna</i>	263
61.	Linguocultural differences and translation strategies of ann bronte's works <i>Erimbetova Shakhzada Abatbaevna</i>	268
62.	Психологические особенности профессионального развития студентов магистратуры <i>Мамбетова Нулуфар Бахром кизи</i>	271
63.	Ta’limni rivojlantiruvchi milliy qadriyatlar strategiyalarini tadbqiq etish <i>Hamdamova Manzura Zuvaydillayevna</i>	275
64.	Yuksak ma’naviyatli avlodni tarbiyalash orqali ulardagi sog’lom e’tiqodni shakllantirishomillari <i>Vohidov Durbek Abdusamatovich</i>	281
65.	Refleksiv yondashuvning o’qituvchi kompetensiyalariga ta’siri <i>Artikbayev Odil Ismailjanovich</i>	285
66.	Uzluksiz ta’limda pedagogik va psixologik yondashuvlar: nazariy va amaliy asoslar <i>Isaqova Muhayyo Abduvayitovna</i>	289
67.	Психологические механизмы мотивации и саморазвития личности в системе непрерывного образования <i>Кодирова Феруза Кахрамановна</i>	293
68.	Pedagog kadrlarnini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish orqali o’qituvchilarining kasbiy kompetentsiyalarini rivojlantirish <i>Utemuratov Bayrambay Kulmuratovich</i>	297
69.	Malaka oshirish tizimida uzluksiz ta’limning pedagogik-psixologik yondashuvlarini rivojlantirish <i>Azizova Qizlarxon Mashrabovna</i>	300
70.	Uzluksiz ta’limning pedagogik-psixologik yondashuvlari <i>Raximova Gulbaxor Tashpulatovna</i>	303
71.	Umumiy o’rta ta’lim muassasalarida inklyuziv ta’limning joriy etilishida pedagogik-psixologik imkoniyatlar <i>Nasirova Muxtabar Abduraximovna</i>	309
72.	Pedagogning kvazi-kasbiy kompetentligini rivojlantirishning nazariy asoslari <i>Bozorbayev Ilyosbek Israilovich</i>	312
73.	Fanlar kesimida qo’l mashqlaridan foydalanish metodikasi <i>Xurramova Lobarxon Akramjonovna</i>	316
74.	Umumtalim maktablarida inklyuziv ta’limni rivojlantirishning huquqiy asoslari <i>Klishov Kadirbay Uzaqbaevich, Aytjanov Djambil Amantayevich</i>	319
75.	Inklyuziv ta’limda ijtimoiy-hissiy rivojlanish va hissiy intellektning o’rni <i>Matnazarova Nargiza Azimdjanovna</i>	323

76.	Inkluziv ta’lim jarayonida psixologning roli <i>Xakimov Shuxrat Shodiyevich</i>	328
77.	Inkluziv sinflarda o’qituvchi–bola–jamo o’zaro ta’sirining eko- sistemali psixologik modeli <i>Mirzayeva Arofat Abduxalil qizi</i>	334
78.	Inklyuziv ta’limda o’quvchi faolligini rivojlantirish: moslashtirilgan ish shakllari va didaktik yondashuvlar <i>Nazarova Dildora Asatovna</i>	338
79.	Eshitishda nuqsoni mavjud bolalarni so’zlashuv nutqini rivojlantirish ish turlari <i>Mamarajabova Zulfiya Narboyevna</i>	342
80.	Uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimida koucingga oid yondashuvlar <i>Dilnoza Eshmurzayeva</i>	346
81.	Kattalarni o’qitishda innovatsion va interaktiv pedagogik texnologiyalarning qo’llanilishi va ularning samaradorligi <i>Nurmetova Muhayyo Matlatibovna</i>	349
82.	Kattalar ta’limi uchun mo’ljallangan muammoga asoslangan o’qitishning konseptual modeli <i>Xamraqulov Akram Akbarali o’g’li</i>	352
83.	Evristik yondashuv va interaktiv strategiyalar yordamida o’quvchilarda ijodiy fikrlashni kuchaytirish <i>Eshkuvatov Jasur Buribayevich</i>	355
84.	Kattalar ta’limida raqamli savodxonlik <i>Xolnizozova Sabina Furqat qizi</i>	360
85.	Ilmiy gipotezani shakllantirish va eksperimental tekshirishning bosqichma-bosqich metodikasi <i>Shirinova Charos Sulton qizi</i>	363
86.	Uzluksiz ta’limning pedagogik-psixologik yondashuvi <i>Aziza Tirkasheva</i>	367
87.	O’qituvchilarni inklyuziv ta’limga tayyorlashning innovatsion metodlari <i>Tashpulatova Zuhra Sharof qizi</i>	369
88.	Uzluksiz ta’limning pedagogik-psixologik yondashuvlari pedagogical- psychological approaches to continuous education <i>Boltayeva Qunduz Raximbergan qizi</i>	373
89.	Alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan o’quvchilarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirishning innovatsion metodlari <i>Toyrova Madina</i>	376
90.	Inklyuziv ta’limda o’qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish muammolari va yechimlari <i>Shakirova Muazzamxon Alidjanovna</i>	378
3-SHO’BA. IJTIMOIIY VA AMALIY FANLARNI O’QITISHDA INTEGRATSIYA VA INNOVATSIYALAR		

91.	Bola huquqlarini ta’minlash – davlat siyosatining asosiy yo‘nalishi <i>A.R. Mamataliyev, B.I. Shodmonov</i>	384
92.	Texnologiya fanida raqamli ta’lim vositalaridan samarali foydalanish usullari <i>F.A.Nasrullayeva</i>	390
93.	Bolalar huquqlarini himoya qilishning xalqaro tajribasi <i>A.R. Mamataliyev, N.M. Turapova</i>	396
94.	Ijtimoiy fanlar o‘qituvchilari uchun sun’iy intellekt kompetensiyalarini rivojlantirish <i>Ergashev Raxim Abdulhamidovich</i>	401
95.	Texnologiya fani o‘qituvchilarining shaxsiy-kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish usullari <i>Yunusov L.E.</i>	405
96.	Texnologiya o‘qituvchilari kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirishda raqamli texnologiyalarning o‘rni <i>Yunusov L.E.</i>	408
97.	O‘quvchi-yoshlarda ma’naviy immunitetni shakllantirish va rivojlantirish omillari <i>Vohidov Durbek Abdusamatovich</i>	411
98.	Maktabda texnologiya fanini o‘qitishda kasbga yo‘naltirishning dolzarbligi <i>Jurayeva Onarxon Abdulxakimovna</i>	415
99.	Tarbiya jarayonida o‘quvchilarda axloqiy qadriyatlarni shakllantirishning ahamiyati <i>Tursunova Malika Baxtiyor qizi</i>	419
100.	Musiqqa madaniyati darslarida maqom san’atini o‘rgatishning dolzarbligi <i>G.A.Xolmirzayeva</i>	422
101.	Ham jisman, ham ruhan sog‘lom avlodni tarbiyalash zarurati <i>Baturova Sanobar Djuramurodovna</i>	427
102.	Kelajak markazlarining umumiy o‘rta ta’lim maktablariga vertikal tizimini joriy etish zarurati <i>Toxirov Botirjon G‘ofurjon o‘g‘li</i>	431
103.	Maktab ta’limidagi muammolar va ularning yechimlari <i>Zavqibek Mahmudov Ibodulla o‘g‘li</i>	435
104.	Texnologiya fanlarida o‘quvchilarda tinkercad dasturidan foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish <i>Yuldasheva Gulbahor Shakarovna</i>	441
105.	Yangi o‘zbekistonda o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirishning zamonaviy boshqaruv strategiyalari <i>Musayev Murad Tashkentevich</i>	446
106.	Tarix fanini o‘qitishda tarixiy dalillardan foydalanishning o‘rni va ahamiyati <i>A.R. Mamataliyev, F.F. Farhodov</i>	451

107.	Umumta’lim maktablarida o’qituvchilarning tarixiy tafakkurni rivojlantirish bo’yicha metodik ko’nikmalarini shakllantirish <i>Ibodillayev Habibullo Qaxramon o’g’li</i>	455
108.	Tarixiy voqealarni yoritishda dalilning o’rni <i>A.R. Mamataliyev</i>	459
109.	“Tarbiya” fanini o’qitishda boshlang’ich sinf o’quvchilarida ekologik ong va ekologik madaniyatni rivojlantirish metodologiyasi. <i>Norbo’tayeva Iroda Yunusovna</i>	463
110.	Ijtimoiy va amaliy fanlar integratsiyasida innovatsiyalar <i>Jumaboyeva Umida Hamza qizi, Maxmudova Guljaxon Nematdjonovna</i>	469
111.	O’zbekistonda chet ellik fuqarolar ta’lim olish huquqlarining kafolatlari <i>Ishanxodjaev Saidaxmad Akramovich</i>	473
112.	Ijtimoiy fanlarni o’qitish orqali yoshlarning fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish <i>Orinbetov Nietulla Turdimuratovich</i>	476
4-SHO’BA. TA’LIMDA RAQAMLI VA SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARI		
113.	Ta’limda sun’iy intellekt texnologiyalari <i>Jumanazarov Sirojiddin Salaydinovich</i>	481
114.	Masofaviy ta’lim texnologiyalarining kommunikativ kompetentsiyaga ta’siri <i>Genjeeva Ulzada Tanatar qizi</i>	483
115.	Ta’limda sun’iy intellekt texnologiyalarining qo’llanilishi: imkoniyatlar, muammolar va rivojlanish istiqbollari <i>Markayeva Gulruh Sobirovna</i>	487
116.	Fizika darslarida tarsia metodidan samarali foydalanish <i>Xudoyberdiyev Gulmurod O’rolovich, Bozorbayev Ilyosbek Israilovich, Urolova Munisa Gulmurot qizi</i>	492
117.	Raqamli iqtisodiyot ekotizimi va ta’limning barqaror rivojlanish modeli <i>Egamova Shaxlo Baxtiyorovna</i>	497
118.	Ta’lim muassasalarida raqamli boshqaruv tizimlari arxitekturasini <i>Samijonov Sardorbek Soxibjon o’g’li</i>	503
119.	Ta’lim muassasalarida raqamli boshqaruv tizimlari <i>Samijonov Sardorbek Soxibjon o’g’li</i>	507
120.	Sun’iy intellektning ta’lim sohasidagi roli va uni o’zbekiston ta’lim tizimiga joriy etish masalalari: muammolar va ilmiy-nazariy yondashuvlar <i>Xurramov Bahodir Sapparovich</i>	510
121.	O’zbek tili ta’limida sun’iy intellekt (si) foydalanish imkoniyatlari <i>Niyazova Laylo Abdukadirovna</i>	518
122.	Актуальные педагогические модели организации непрерывного обучения в условиях цифровой образовательной среды <i>Асранов Содикжон Аминжонович</i>	522

123.	Ta’lim jarayonida generativ sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishda imkoniyatlar, xavflar va pedagogik yondashuvlar <i>Odilxujayeva Maftuna Xaknazarovna</i>	526
124.	Ta’lim boshqaruvida sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanish tendensiyalari <i>Abduxamidova Muyassar Xalimjon qizi</i>	528
125.	Multimediya va raqamli resurslar orqali o’quvchilarda o’qish savodxonligini rivojlantirish <i>Xatamova Munisa Mamadulla qizi</i>	533
126.	Sun’iy intellekt asosida zoonim komponentli frazeologik birliklarni rasmi lug’atlarda ifodalash masalalari <i>Safarboyeva Yulduzxon Odilboy qizi</i>	537
127.	Raqamli ta’lim muhitida virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalar: zamonaviy o’quv jarayonidagi innovatsion yondashuvlar <i>Kilichov Najim Mirzayevich</i>	542
128.	Padlet doskasi orqali maktabda biologiya ta’limini transformatsiya qilishning samarali vositasi <i>Zaynizoda Tahmina</i>	545
129.	Влияние цифровизации образования на профессиональную подготовку будущих учителей начальных классов <i>Баротова Марджона Шавкатовна</i>	548
130.	Sun’iy intellekt asosidagi o’quv platformalari: ta’lim samaradorligini oshirish imkoniyatlari va cheklovlari <i>Kilichov Najim Mirzayevich</i>	551
131.	Zamonaviy ta’lim tizimida raqamli va sun’iy intellekt texnologiyalari <i>Bahriddinova Gulruh Farhod qizi</i>	555
132.	Maktab o’qituvchilari malaka oshirish kurslarida baholashga doir raqamli va sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish imkoniyatlari <i>Normatov Sulton</i>	561
133.	Raqamli transformatsiya sharoitida pedagoglar malakasini oshirish tizimida innovatsion texnologiyalar integratsiyasining samaradorligini oshirish muammolari va yechimlari <i>Mirzaahmedov Mirfazil Abdilxakovich, Egamova Shaxlo Baxtiyorovna</i>	567
134.	Pedagog xodimlarni innovatsion faoliyatga tayyorlash <i>Raxmonova Mehrixon Xoshimovna</i>	570
135.	Texnologiya fanini sifatini oshirishda raqamli texnologiyalarning ahamiyati <i>Boshmanova Madina To’ychiyevna</i>	573
136.	SI texnologiyalari orqali boshlang’ich sinf o’qituvchilarining raqamli kompetensiyasini oshirish <i>Obidov Elyor</i>	577
137.	Sun’iy intellekt – texnologik rivojlanish asosi <i>Bakiyeva Nodira Uzakovna</i>	583

138.	Bo‘lajak nemis tili pedagoglari kasbiy mahoratini takomillashtirishda “dhoch3” - raqamli ta’lim platformasi implantatsiyasini ilmiy o‘rganish <i>Xudanova Shaxnoza Norbutayevna</i>	588
139.	Ta’lim sifatini nazorat qilishda elektron tizimning samaradorligi <i>Oripova Shahzoda Zafarjon qizi</i>	593
140.	The evolution of teaching practices within the digital learning environment <i>Nilufar Yuldasheva Abdullayevna, Bekturdiyev Sanjarbek Sharifboyevich, Tursunova Sadokat Abdusalomovna, Bekmurzayeva Ozoda Murodqasim qiz</i>	596
141.	Ta’limda raqamli va sun’iy intellekt texnologiyalari <i>Ismatov Bekzod Faxriddin o‘g‘li</i>	600
142.	Aniq va tabiiy fanlarni o‘qitishda sun’iy intellekt imkoniyatlari <i>Abdurahimova Iqbolxon Qodirjonovna</i>	602
143.	Raqamli ta’lim muhitida o‘quvchilarning raqamli kompetensiyalarini shakllantirishning zamonaviy yondashuvlari <i>Xalikova Nilufar Mirkadirovna</i>	606
5-SHO‘BA. BOSHLANG‘ICH TA’LIM VA TILLARNI O‘QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI		
144.	Boshlang‘ich ta’limda o‘qitish samaradorligini oshirishning ilmiy-nazariy asoslari(jahon tajribasi) <i>Dushayeva Nazokat Sharofiddinovna</i>	610
145.	Ingliz tilini shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim texnologiyalari asosida o‘qitishda ijtimoiy nazariyalarning ahamiyati <i>Hojiyeva Maftuna Ulug‘bekovna</i>	615
146.	O‘zbek adabiyoti ta’limida talabalarining o‘quv bilish motivatsiyasini faollashtirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari <i>Ortiqova Dildora Begmirzayevna</i>	620
147.	Boshlan‘ich sinf o‘quvchilarida kreativlikni zamonaviy yondashuvlar asosida rivojlantirish <i>To‘rayeva Nargiza Zokirjonovna</i>	626
148.	Использование кейс-технологии на уроках русского языка и литературы <i>Эргашева Асалбону Эркин кизи</i>	629
149.	Inklyuziv va boshlang‘ich sinfdagi o‘quvchilar faolligini oshiruvchi metodlar va usullar. <i>D. A. Ahmedova</i>	633
150.	Boshlang‘ich o‘qish savodxonligida kognitiv-pedagogik integratsiyaning ilmiy-nazariy asoslari <i>Eshonkulova Hilola Rajab qizi</i>	638
151.	Innovative approaches to language teaching through digital technologies <i>Nurtayeva Zebuniso Murodali qizi</i>	641
152.	Boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni o‘qitishda amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish <i>Tajekbaeva Ziywarxan Koshkarbaevna</i>	644

153.	Zamonaviy ta’lim amaliyotida 4k ko‘nikmalarining muhim ro‘li <i>Raximidinova Gulbodom Ibrohimjon qizi</i>	647
154.	Timss 2023 talablariga asoslangan holda boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining metodik kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy asoslari <i>Urazova Nasiba Urazbayevan</i>	650
155.	O‘zbek tili ta’limida milliy-madaniy materiallardan foydalanishda multimodal yondashuv <i>Tursunova Javhar Bakir qizi</i>	654
156.	O‘zbek va ingliz ta’limiy diskursida “universitet” konseptining nutqiy ifodalanishi <i>Sh.Y. Bobojonova</i>	658
157.	Ilmiy matnlar tahlili asosida o‘quvchilarning ilmiy dunyoqarshini shakllantirish <i>Mirzoxidova Laylo Baxtiyorovna</i>	663
158.	Analyzing the effectiveness of school-based professional development (sbpd) models from a management perspective <i>Nafisa Tokhirova Dilshod qizi</i>	671
159.	Ta’limda faktcheking: misinformatsiya va dizinformatsiyaga qarshi kurashishning pedagogik asoslari <i>Xidirova Maftuna Ilhom qizi</i>	676
160.	Adabiy ta’lim va sun’iy intellekt: muammolar va yechimlar <i>Yusuffjonova Nazokat Nig‘madjon qizi</i>	684
161.	Modern methodology in english language teaching: embracing digital platforms <i>Dilmanov Ilyusha Oraqbaevich, Dilmanov Islam Ilya uli</i>	688
162.	Developing media literacy in foreign language teaching <i>Musurmonova Sh. R.</i>	693
163.	Adabiyotda realizm, modernizm va postmodernizm <i>Tursunqulova Sevinchbegim</i>	696
164.	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida huquqiy tarbiyani shakllantirish <i>Tursunova Malika, Ismoilova Sadoqat Xamza qizi</i>	700
165.	Билингвальное обучение в начальных классах: проблемы, методы, приемы <i>Рашидова Умида Расуловна, Асаева Дилдора Валихановна</i>	703
166.	Эффективные методы обучения на государственном языке по предмету биологии в смешанных школах <i>Хашимова Дилраба Нуритдиновна</i>	706
167.	Boshlang‘ich ta’lim matematika fanida muammoli ta’limni tashkil etish metodikasi <i>Qo‘ldosheva Dilorom Abduxamidovna</i>	710
168.	Интеграция и инновации в преподавании русского языка как иностранного <i>Эргашева Нодира Авазбековна</i>	714

169.	Boshlang‘ich ta’limda tabiiy fanlarni stem yondashuvi asosida o‘qitish: zamonaviy ta’lim platformasi yordamida innovatsion yondashuvlar <i>Ergasheva Malohat Tursunovna, Ismoilov Nodirbek Kodirjonovich</i>	721
170.	Boshlang‘ich sinf ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida o‘quvchilarda lingvistik lug‘atlardan foydalanish ko‘nikmasini shakllantirish usullari <i>To‘rayeva Sanobar Sulaymonovna</i>	726
171.	Xorijiy tillarni o‘rganish jarayonining shaxs ichki reguliyatsiyasiga ehtomoliy ta’sirlari tahlili <i>Polvanova Dilrabo Tagaymuratovna, Rasuljonov Bexruzbek Ravshanjon o‘g‘li</i>	732
172.	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida estetik tarbiyani shakllantirish metodikasi <i>Yusupova Zamona Odil qizi</i>	736
173.	Til o‘rganuvchilarda eng ko‘p uchraydigan xatolar qaysi? <i>Xudayberdiyeva Orifaxon Rustamjon qizi</i>	739
174.	Implementing advanced pedagogical concepts. Strategies for educational transformation <i>Nafisabonu Khamrayeva</i>	742
175.	Boshlang'ich ta'lim va tillarni o‘qitish samaradorligini oshirishning ilmiy-nazariy asoslari <i>Jamoliddinova Hilola Jamoliddin qizi</i>	746
176.	Muammoli ta’lim texnologiyalari ingliz tili fani o‘qituvchilari kasbiy rivojlanishida asosiy omil sifatida <i>Otamurodova Yaxshigul Farxodovna, Xolmurodov Javohir</i>	751
177.	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining individual rivojlanish xususiyatlari <i>Narbayeva Sohiba Jumabaevna</i>	754
178.	Matn ustida ishlashda biluv topshiriqlarining qo‘llanilishi:nazariy asoslar, metodik tizim <i>Atajonova Sadoqat Baxtiyarovna</i>	757
179.	Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilariga diagnostik va korreksion jarayonlarni o‘qitishda sun’iy intellekt chatbotlaridan foydalanish metodikasini takomillashtirish <i>Absalamova Muxlisa Nurulla qizi</i>	762
180.	Early career path differentiation in secondary education: a steam-integrated tracking model for uzbekistan's education system <i>Nurmuhammadxon Murodov, Mohistara Muhammadyunusova</i>	765
181.	Инновационные технологии в образовательном процессе на уроках рки <i>Дадажоновна Зухра Акрамовна</i>	772
182.	Bo‘lajak qoraqalpoq tili o‘qituvchilarining kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning o‘rni <i>Orazbaeva Gozzal Usnaddin qizi</i>	776

183.	Boshlang‘ich sinf yoshidagi bolalarda metakognitiv monitoring: monitoring xulosalaridagi vazifaga bog‘liqlik va monitoring xatti-harakatlaridagi vazifalar <i>Xalikova Zaxro Mirshadmanovna, Qodirova Sevinch Umid qizi</i>	780
6-SHO‘BA. TA’LIMDA ILG‘OR G‘OYALAR IMPLEMENTATSIYASI		
184.	Umumta’lim maktablari o‘qituvchilarining ekologik savodxonligini etnopedagogik yondashuv asosida rivojlantirish: zamonaviy ta’limning dolzarb muammolari va innovatsion yechimlar <i>Xurramov Isroil Abdurashidovich</i>	787
185.	Ta’lim sifatida ilg‘or g‘oyalar implementatsiyasi: nazariya va amaliyotning integratsiyalashgan yondashuvi <i>Ostanova Xurshidabonu Gafurovna</i>	791
186.	Использование модели 5е в методике преподавания литературы (на материале стихотворения о.мандельштама «notre dame») <i>Турдыева Мадина Рахматовна</i>	797
187.	Baholash natijalariga asoslangan o‘quv jarayonini takomillashtirish strategiyalari <i>Davletova Hamida Xasan qizi</i>	801
188.	O‘z-o‘zini baholash, tengdoshlar bahosi va o‘qituvchi baholashining akademik yozuvdagi o‘rni va o‘zaro bog‘liqligi <i>Feruz Akbarovna Ramazonova</i>	807
189.	Ota-ona va o‘qituvchilar hamkorligi asosida oilada kitobxonlikka jalb etish va o‘qish savodxonligini takomillashtirish <i>Qo‘lyiyeva Fotima Ulug‘bek qizi</i>	811
190.	Tabiiy fanlar savodxonligini bloom taksonomiyasi asosida rivojlantirish <i>Rahmonova Gulchehra Zokirjon qizi</i>	814
191.	Tabiiy fanlarni o‘qitishda amaliy tajriba va ijodiy faoliyat integratsiyasi ta’lim samaradorligini oshiruvchi omil sifatida <i>Xamidova Zaynura Ramazonovna</i>	818
192.	Science ta’limida ilmiy fikr yuritishning zamonaviy pedagogik yondashuvlari <i>Baymuratova Mukaddas Xamdammovna</i>	824
193.	Fizika fanini o‘rganishda sun‘iy intellekt texnologiyalari <i>Shodiyeva Dilfuza Ibragimovna</i>	828
194.	Maktab ta’limi tizimida pedagog kadrlarning uzluksiz malaka oshirish jarayonida innovatsion salohiyatini rivojlantirish <i>Maxmudov Doniyor Yakubovich</i>	832
195.	Отражение культурологического аспекта в национально ориентированных тестах <i>Эргашева Асалбону Эркин кизи</i>	837
196.	Atmosfera ifloslanishining kimyoviy omillari va ularning ekologik oqibatlarini <i>Ganiyeva Shoir Muratbayevna</i>	842

197.	Tabiiy fanlarni o‘rgatishda boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning pedagogik xususiyatlari <i>Dehqonboyev Muhammad To‘lqin o‘g‘li</i>	846
198.	Maktabda o‘quvchilarni mantiqiy fikrlashga o‘rgatishning pedagogik shartlari (matematika fanini o‘qitish misolida) <i>Barakayeva Qunduzxon Abdurashidovna</i>	849
199.	Hayotiy kontekstlarda kimyo ta’limi orqali o‘quvchilarda dalillarga asoslangan qaror qabul qilish kompetensiyasini rivojlantirish <i>Akbarova Saidaxon Rustamovna</i>	853
200.	O‘zbekistonda o‘qituvchilar uchun kasbiy rivojlanish kunlari (krk): joriy holat va rivojlanish tendensiyalari tahlili <i>Turg‘unov Axror Yodgor o‘g‘li</i>	862
201.	O‘quvchilarni nostandart matematik masalalarni echishga o‘rgatishning asosiy bosqichlari <i>Sh.R.Urokov, A.Jo‘rayev</i>	865
202.	Tabiiy fanlar fanini o‘qitishda o‘quvchilarning o‘quv tadqiqot ishlarini olib borishni tashkil etish - davr talabi <i>Saporova Muhabbathon</i>	867
203.	Matematika darslarida raqamli va sun‘iy intellect texnologiyalarini samarali foydalanish <i>Azizova Dilafruz Baxtiyarovna</i>	872
204.	Tabiiy fanlarni o‘qitishda zamonaviy yondashuvlar: muammo va yechimlar <i>Maxmudov Abdiqodir Yusupovich</i>	876
205.	Tabiiy fanlarni o‘qitishda kichik tajribalardan foydalanish orqali o‘quvchilarda tadqiqotchilik ko‘nikmalarini shakllantirish. <i>Axunjanova Shirmonoy Isroiljonovna</i>	879
206.	Matematika chuqurlashtirib o‘qitiladigan sinflarda trigonometrik tenglamalarni o‘rgatish <i>M.K. Mamadjanova, Sh. Sh. Mamadjonov, B.I. Karimova</i>	884
207.	STEAM yondashuvining bugungi kundagi ahamiyati va dolzarbligi <i>Rashidova Sanobar Zokirovna</i>	887
208.	O‘zbekistonda o‘quvchilarning matematikaga qiziqishi va yutuqlari <i>N.A. Karimov</i>	890
209.	STEAM yondashuvining o‘quvchilarda ijodiy fikrlashni rivojlantirishdagi roli <i>Ataxanova Manzura Husanjon qizi</i>	893
210.	Zamonaviy ta’lim texnologiyalari asosida fizikani o‘qitish jarayonini takomillashtirish <i>Turdanov. K, Kудaybergenova. A. A</i>	897
211.	Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda metodologik yondashuvlar <i>Abdunabiyeva Lola Alisher qizi</i>	901

212.	Pisa xalqaro baholash tadqiqoti asosida tabiiy-ilmiy savodxonlik ko‘nikmalarini rivojlantirish metodikasi <i>Muxtorova Dilrabo Raxmoqulovna</i>	904
213.	Nazariy fizika fanini steam ta’lim yondashuvi asosida o‘qitish imkoniyatlari <i>Yernazarova Dinara, Ikmetullaeva Guldaulet, Allamjarova Malika, Turdimuratova Aynura, Palwaniyazova Juldiz</i>	907
214.	Matematika chuqurlashtirib o‘qitiladigan sinflarda trigonometrik tenglamalarni o‘rgatish <i>M.K. Mamadjanova, Sh. Sh. Mamadjonov, B.I. Karimova</i>	911
215.	Maktab muassasalarida boshqaruv samaradorligini oshirishning zamonaviy yo‘nalishlari <i>Ziyodullayev Sanjar Ikrom o‘g‘li</i>	914